IESV CHRISTI D. N. NOVVM TESTAMENTVM,

Theodoro Beza interprete.

Additæ sunt summæ breues doctrinæ in euangelistas, & Acta Apostolor

ITEM,

Methodus Apostolicarum Epistolarum ab [illegible]n autore, cum breui phraseon, & locorum difficilio[illegible] expos[illegible] ne, ex ipsius autoris maioribus annotatio[illegible]desumpta, paucis etiam additis ex Ioach. Camerari [illegible]nibus in Euangelistas & Acta.

LONDINI.

Excudebat Thomas Vautrollerus, Typ[illegible]graphus.

ANNO M. D. LX[illegible]I.

Robert Willoughby

Eq Clerc

NATIONAL LIBRARY OF SCOTLAND
29 JAN 1951

NOBILISSIMO
AC ILLVSTRISSIMO
DOMINO D. HENRICO, COMITI
Hugtindoniæ, Haſtinguæ Domino, &c.
conſilij Maieſtatis Regiæ, in parte boreali Præſidi.

TEATENTVR omnes Eccleſiæ Dei perneceſſarium eſſe, vt extet vtriuſque Teſtamenti fidelis Latina verſio, quę etiamſi extaret, inutilis tamen eſſet Eccleſiæ, niſi omnium hominum manibus ea aſſiduè tereretur. Nam ſi (vt dici ſolet) auaro tam deeſt quod habet, quàm quod non habet, iudicandum erit non minus Eccleſiæ deeſſe verſionem eam quæ negligitur, quàm ſi illa omnino careremus. Itaque quum ad profeſſionem Theologicam in hac inclita & celeberrima ciuitate vocarer, partem autem Noui Teſtamenti interpretandam ſumpſiſſem, iudicaui mihi etiam verſionem aliquam eſſe aſſumendam: quæ ſi adhuc recepta minus eſſet, familiaris tamen opera mea auditoribus redderetur. Quum autem multi fuerint viri docti, qui diligentem in conuertendis Noui Teſtamenti ſcriptis operam nauauerint, quorum ſtudia laudo, & illis quantam poſſum, habeo gratiam, hoc tamen cum eorum venia dictum eſſe velim, & cum omnium ferè doctorum hominum aſſenſione à me dictum iri confido, Noui nempè Teſtamenti Bezæ verſionem, omnium caſtiſſimam eſſe & puriſſimam. Itaque meum eſſe exiſtimaui procurare, illa non tantùm vt extaret, ſed etiam velut à vulgata verſione quam-

minimùm abeſt, ſic in eius locum in ſcola & in Eccleſia ſuccederet, donec (quod vt aliquando fiat à Deo peto) ex Principum Chriſtianorum volũtate, aut illa ipſa, aut melior aliqua, communibus ſuffragijs ab omnibus reciperetur. Quod autem aliquando mihi ab ipſo Beza relictum onus fuiſſet, vt eius breuiores annotationes in Gallicam linguam inflexa ad vulgi captum interpretatione conuerterem, & quæ occurrunt ſubinde difficiliores & minus vſitatæ phraſes, cum in verbis tum in ſententijs, breuioribus notis explicarem: opus inſtitutum importuna illa Eccleſiarum noſtrarum vexatio abrupit, atque in aliud illud tempus differre me coegit: Fecit tamen illius de me iudicium, vt ingratum illi minimè fore putarem, quum is tantam mihi conceſſiſſet in ſua libertatem, ſi dum integras illas annotatiunculas cum verſione ab ipſo coniunctas edi curarem, notas eas adijcerem Latinas, quas mihi conceſſerat vt Gallicas ederem. Porrò in his ſcribendis, illud meum fuit [illegible]ſilium, vt quemadmodum opus ipſum eſt ab [illegible]ctum: ſic etiam & quæ iam obſcuriorum locorum interpretationis gratia coniunguntur, ea omnia ita ex ipſius maioribus annotationibus transferrentur, vt integrũ opus Bezæ meritò cenſeretur. Meum ſanè iudicium, aut nunquam aut perrarò ſequutus ſum: Bezæ verò iudicio omnia vt in eius agens fundo permiſi, ſi pauca excipias, quæ ex Ioachimi Camerarij viri doctiſſimi, & amantiſſimi ipſius Bezæ, notationibus tranſtuli, maximè in quatuor Euangeliſtas & Acta, vbi minus annotatum fuerat à Beza. In Paulinas autem & aliorũ Apoſtolorum Epiſtolas ſolum Bezam ideo ſum ſequutus, quòd pauca viderentur in earum expoſitione ab illo prætermiſſa. Huic porrò curæ dum incũberem, maiores illæ annotationes in quibus phraſes & obſcuriores locos diligentius examinat, perpetuò mihi ob oculos verſabantur: verſabantur etiam minores, quibus diligentius methodum perſequitur, illę quidem, Sereniſſimę & ſuis non minus quàm regijs virtutibus, ſplendidæ Elizabethæ Reginæ inſcriptæ, hæ verò Illuſtriſſimis Principibus, Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, & cæteris generoſis Dominis Euangelium in Galliæ regno amplexis. Hæc facic-

bant

bant vt quæ qualiſque eſſet Eccleſiæ Chriſti conditio, aſſiduè mihi in mentem veniret. Cùm enim celeberrimum illud Sereniſſimæ Reginæ ſe nomen offerret, non poteram non beatæ illi Angliæ veſtræ conditioni gratulari, quæ fœlix ac nimium fœlix omnium iudicio cenſetur, modò tamen, vt Poetæ verbis vtar, bona ſua norit: Miſeranda porrò noſtrarum Eccleſiarum ſeruitus dies noctéſque ſe mihi offerebat, quæ non minus triſtitiæ, quàm veſtra incolumitas lętitiæ argumentum afferebat. Veſter quidem ſtatus mihi gratas illas promiſſiones de pacata Eccleſię forma, & de quiete quæ nobis ad tempus eſſet concedenda, admonebat, quibus promiſſionibus euentum videbam reſpondere. Quanuis enim vos aliquando Dominus vexaſſet duriter, & quaſi ad momẽtum concuſſiſſet, noluit tamen virgam impietatis requieſcere ſuper ſortem veſtram, ne mitteretis ad iniquitatem manus veſtras, ſed decurtauit Dominus dies illos propter electos ſuos, quod fecit quando & quomodo voluit, iuſtè tamen fecit. At noſtræ, quantas noſtri non audiuere patres, ærumnæ, in duriſſimis noſtris caſibus, & triſtiſſimis Eccleſiæ calamitatibus, mihi triſtem quidem carni, veram tamen nec nobis inutilem proponebant, noſtri Magni Prophetæ ſententiam, qui diceret, Non eſt diſcipulus ſupra magiſtrum, & Si me perſequuti ſunt, & vos perſequentur. Quod etiam Gentium, id eſt, noſter Apoſtolus expertus eſt, quodque nos experturos longè ante prædixit, oportere nos per multas oppreſſiones ingredi in regnum Dei, & omnes qui piè volunt viuere in Chriſto, perſequutionem paſſuros. Itaque quum omnium noſtrum communis ſit fides, vna futuræ vitæ expectatio, diuerſa tamen conditio: agnoſco ſcilicet in hac tanta diuerſitate Deum iuſtum, veracem, & fidelem: qui quod promiſit, in tam varijs rerum euentis, conſtantiſſimè præſtet. Hæc apud me ſæpiſſimè cogitans, atque in his ſapientiſſimam Dei ſapientiam adorans, leuabam curas meas, & anxias nimis animo pellebam ſollicitudines. Sic labori iſti meo ſenſi non parum leuationis adferri, quum, non quod multos facere memini, & in quo ipſe non ſemel peccaui, inani rerum deſiderio me afflictabam: ſed meipſum diuinis admonitus exemplis, ad

ardentes concipiendum preces cohortabar, quibus petebam, vt veſtræ fœliciſſimæ genti daret Dominus aures ad magis atque magis audiendum, oculos ad amplius atque amplius videndum,cor autem ad verè ſentiendum, quantos benignitatis ſuæ theſauros vobis aperuerit ille, qui quum in Chriſto ſibi reconciliauit mundum, nunc per Euangelij ſui prædicationem vos precetur vt ſeriò ad Chriſtum ab operibus mortuis conuertamini.Nobis autem noſtríſque adeò ad hunc vſque diem miſerè & crudeliter vexatis,Dominus tandẽ dimitteret peccata noſtra,illíſque debitas pœnas.Negare certè nõ poſſumus quin nos in penetralia ſuę veritatis deduxerit,quin ſępè noſtri miſertus,in noſtram perniciem iam deprõptas ſagittas,in pharetram condiderit : fatemur tamen ingenuè,nos de his ſeriò vt par erat non cogitaſſe, atque vt innumera alia ſilentio præteream, quin hominem, brachium noſtrum poſuerimus,non inficiamur.Iuſtum itaq; Dominum eſſe agnoſcebam,& vias eius eſſe iudicia:hęc inquam,ſuſceptum laborem ſi non omnino leuabãt,ex parte tamen minuebãt,& dulces mihi meas reddebãt vigilias,Tales ergo in opere faciundõ meæ erãt cogitationes. Non abs re autem videbitur,ſi de mei etiã inſtituti ratione aliquid dicam, Primùm, etſi pro ea ingenij & doctrinę mediocritate quàm mihi Dominus cõceſſit,aliquid afferre potuiſſem,quod ad Euangeliſtarũ & Apoſtolorum explicationẽ non inutile fuiſſet: quum tamen mihi ſemper inuidioſum fuerit fucorum iſtud genus,qui aliorũ aluearia expilant, alienóq; labore inuenta verbis in ſe trãſmouent,& ea pro ſuis venditant, tum verò maximè eorũ,qui vſqueadeò pudorem omnem abiecerũt,vt eos manifeſti plagij non pudeat,exiſtimaui turpe mihi fore,ſi ad idem ſaxum impingerẽ ad quod alios alliſiſſe dãnabam. Ea porrò cauſa fuit, cur in hoc opere Bezæ ſententia tãquam meæ cõmentationi impoſitis terminis me cõtinuerim, interea maiorum illarum annotationũ tanquam ſpecimen tradẽs,vt ſi quibus plus ſuppetit otij,eas tamen nondum euoluiſſent,ſaltem ex notarum mearum lectione intelligerent quãtum ex illis fructus eſſent percepturi,ſi modò ad illas diligenter euoluendas animũ appellerent.Quum autem plærique omnes homines qui in Ec-

cleſia

cleſia cenſentur, aut Magiſtratum gerunt, aut Eccleſiæ Dei præſunt, aut priuatorum hominum ſunt loco, ijs omnibus vtilem meam qualemcunque operam futuram iudicaui: Si enim aliqui ſint quibus voluntas (quæ ſemper adeſſe debet) & otium adſint, eorum doctas legendi commentationes, qui in Nouum Teſtamentum ſcripſere, quales noſtra memoria Dominus multos excitauit: tantùm abeſt vt hæc mea ab inſtituto illos reuocare debeat opera, vt potius ad tam præclarum ſtudium illos ſit prouocatura. At verò ſiqui ſint, qui aut præter muneris amplitudinem, aut magnam negotiorum molem ita diſtineantur, vt amplius illis vacare tam ſanctis ſtudijs non liceat, quum eis in illa rerum difficultate verſantibus indignum ſit, non quotidie aliquid operæ dare ediſcendæ eius ſacræ voluntati, cuius exercent iudicium: optimè ſanè illis conſultum erit, ſi quod Tullius de Cyri pædia feciſſe ſe ſcribit, Nouum iſtud Teſtamentum aſſiduis & quotidianis lectionibus terant. Quantum autem ad priuatos attinet, etſi non tanto negotiorum onere premuntur, multi tamen, vt ad rem natura ſumus attentiores quàm decet, cauſificantur ſibi per negotia non licere tot & tantos doctorum commentarios euoluere, quibus hoc meo labore ſatisfeciſſe nemo non iudicabit, quod & illi vel me tacente facilè agnoſcent. Vt autem de Verbi adminiſtris aliquid dicam, in quorum gratiam hæc potiſſimùm à me ſcripta fateor: ſic omnia mihi temperaſſe videor, vt doctis, mediocribus, & qui infra mediocritatem adhuc ſubſidunt benè meo quidem iudicio conſuluerim: Sanè qui otio indulgent, non hîc quod illis ſatis erit, ſi ſit publicè dicendum, inuenient: non etenim ſic eos leuabit à ſtudijs meus labor, vt non apud ſeipſos commentari, & magno ſtudio conſequi ſit illis neceſſe, quoties apud populum erit dicendum, ſi modò cum fructu docere volent: Erit tamen hæc veluti vigiliarum epitome, vt omnibus illis diligentiorem reuocet in memoriam commentationem. At mediocribus, & minus doctis, duarum præſtantiſſimarum in docendo rerum vſum oſtendent, Methodi, & Grammaticæ interpretationis, modò in vtráque auream teneant mediocritatem, id eſt vt neque ambitioſè nimis Methodicos ſe & Lin-

guarum peritos oſtentent, nec nimis ſuperbè vtrunque faſtidiant, in quæ vitia nimium multos incidere quotidie videmus: quorum dum hi ignorantiam affectatam, illi inanem pompam ſectantur, vtrique à ſimplici illa docendi ratione quam nobis Paulus præſcribit, abſunt longiſſimè. Sed hîc non eſt de his amplius diſputandi animus, fortaſſis alîâs dabitur de his diſſerendi occaſio. Cur autem nomini tuo, Domine nobiliſſime & Comes illuſtriſſime, hæc inſcribi voluerim, multæ grauéſque cauſæ fuerunt, quas non ita neceſſarium fuiſſet enarrare, ſi quibus Anglia clauditur terminis, ijſdem noſtra hæc opera terminaretur finibus. Nam vel argumentum, & operis materia ſatis oſtendit ijs qui te norunt (norunt autem omnes Angli) cur tuæ potiſſimum Amplitudini offera tur. Sed quoniam & ad eos quoque hæc forſan peruentura eſt lucubratio, qui non ita bene norũt quibus te virtutibus Deus ornauit, mihi aliqua mei facti reddenda eſt ratio, vt alijs poſſit etiam tuum exemplum ad amplectendum ex animo Chriſti Euangelium, prodeſſe. Primùm quidem fateor opus minimè dignum fuiſſe quod tuo nomini inſcriberetur, ſi ea reſpicias quæ à me ſunt profecta. Præter operam enim, & aliquam tenuem iudicij exercitationem, nihil meum dici poteſt. Sed quia videram maiores illas annotationes Sereniſsimæ Reginæ Elizabethæ: minores autem Gallorum Procerum, quos non puduit Euangelij Chriſti, quorum maior pars quieſcit à ſuis laboribus, nomini inſcriptas: quum inter Anglos Proceres ad Regiam familiam proximè accedas: nemo autem ſit inter Proceres, qui magis quàm tu virtutem illam heroum noſtrorum Euangelicam admiretur & referat, putaui non abs re fore, vt ſi quibus & familię & gentis & animi nobilitate accedis, ijſdem etiam eodem in opere coniungereris. Quum autem eæ virtutes eius ſint generis, vt etiamſi in ijs æquales non habeas multos, habeas tamen qui ſibi etiam aliquid tecum commune vindicare poſsint, In ijs equidem quæ verè Chriſtianum principem decent charitatis officijs, quoniam neminem noui qui tuam beneficentiam erga Chriſti exules ſuperet: ego quoque Chriſti exul omnium exulum nomine qui tibi debent plurima, quum & ipſe præterea me debere

priuatim

priuatim ſentiam, has offero meas in exilio meo laborum primitias, in quibus ſi nihil eſt à me profectum quod tua Amplitudine ſit dignum, alia tamen ex alijs ſumpſi, quę meam tenuitatem ſuis diuitijs abundè compenſent. Quòd ſi meam hanc erga tuam Amplitudinem addictiſsimam voluntatem, eamque minimè beneficiorum acceptorum immemorem probaueris, magna mihi beneuolentiæ Diuinæ acceſsio facta videbitur. Dominus Spiritu ſuo prudentiæ, fortitudinis, conſilij, & timoris, te magis ac magis locupletet. Vale. Londini, ſexto Calend. Nouembr. Anno Domini milleſimo quingenteſimo ſeptuageſimo tertio.

Tuæ Amplitudini addictiſſimus
P. Loſelerius Villerius.

ILLVSTRISSIMO PRINCIPI LVDOVICO BORBONIO, PRINCIPI CONDENsi, &c. cæteriſque illuſtribus ac generoſis Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, ac Nobilibus dominis, in Gallia regno verum Chriſti Euangelium amplexis, THEODORVS BEZA Vezelius, Geneuenſis Eccleſiæ miniſter, gratiam & pacem à Deo Patre, & Domino noſtro Ieſu Chriſto.

ADFERO tibi, illuſtriſſime Princeps, cæteríſque vobis vera Chriſti cognitione per clemẽtiſſimi Patris cœleſtis miſericordiam nobilitatis, Noui illius fœderis libros, aliquot antè annis à me in Latinum conuerſos, nunc verò quanta quidem à me fide ac diligentia fieri potuit, recognitos, & breuibus doctrinæ in eis comprehenſæ ſummis illuſtratos: munus Eccleſijs Dei (quarũ ex Chriſtianiſſimi Regis edicto tutores & alumni eſtis) vtinã tam vtile, quàm id vobis gratum ac iucundum fore confido. Quídni enim hoc mihi de vobis pollicear, qui quàm vos Chriſti & Euangelij non pudeat, coram vniuerſo mundo tam fortiter támque conſtanter declaraſtis? Et quibus, quæſo, potius quàm vobis, eius quæ hîc traditur doctrinæ, non approbatoribus modò, ſed etiam aſſertoribus ac vindicibus, meos iſtos qualeſcunque labores conſecrarim? At enim (dicẽt nonnulli) nihil iſtis opus erat. En igitur conſilij mei rationes paulò altius repetitas.

Intolerabiles ſunt omnino qui nouitatis ſtudio vetuſtatem damnant: ſed ij quoque magnam reprehenſionem merentur quibus nihil niſi vetuſtum ſapit. Obſecro enim, qui veteres nunc ſunt, ánnon aliquando fuerunt noui? Sed & illud omnibus non contentioſis ingenijs conſtat, nulli vnquã ſeculo defuiſſe qui Dei veritatem vel de induſtria vel præ ignorãtia obſcurarent. Imò etiã liquet, quanuis nunquã ita ſeuerè vltus ſit Deus mundi perfidiam vt Eccleſiam ſuam penitus deſtituerit vera verbi ſui notitia, non ſemper tamen parem fuiſſe intelligentiæ menſurã, in ijs etiam quæ ſunt ex præcipuis noſtræ religio-

ligionis capitibus. Itaque vetuſtiſſimi ſunt nonnulli quoque falſiſſimi & pernicioſiſſimi errores: adeo quidem vt Paulus etiam ipſe iam olim ad Theſſalonicenſes ſcripſerit, iam tum myſterium iniquitatis perfici cœpiſſe: & Iohannes, multos iam tum fuiſſe Antichriſtos.

His verò morbis nemo certa remedia facilè inuenerit, niſi qui veras eorum cauſas cognouerit. Sunt autē hæ quidē multiplices, ſed quæ ex vno veluti fonte profluxerint: ex eo nimirum quòd homines à Dei verbo, verbo, inquam, Prophetarū & Apoſtolorum libris cōprehenſo, ad ſua commēta deflexerint. Sublata enim luce illa quam in Eccleſia Dei vnicam ac planè ſingularem eſſe qui non videt, nihil planè videt, quid aliud conſequi potuit quàm vt cæci in tenebris errarent?

Neque vllo modo audiendi ſunt qui aliter iudicant. Quid enim? (inquiunt) ánnon hæretici verbum Dei prætexunt? Itaque regula aliqua opus eſt, qua falſæ interpretationes verbi plerúnque ancipitis & ambigui à veris diſtinguantur. At quænam erit hæc regula? Hìc alij nobis inaniſſimum illud ſuum CATHOLICVM obtrudunt, quod ſemper & vbique apud omnes obtinuit. A quibus ſi pergas quærere ecquid ſit huiuſmodi, ibi neceſſe eſt vt tanquam in luto hæreant, quū de pleríſque controuerſijs quæritur.

Alij Concilia & veteres Canonas ſibi proponunt, præfixis etiam magnificis titulis, quaſi inde ſarcienda ſit Eccleſię concordia: ſed infelici ſucceſſu. Multas enim Synodos (de ijs loquor quæ non ſunt apertè damnandę) in ijs etiam quę ad doctrinam ſpectant, neſcio an quiſquā nunc ignoret, non obſcurè tantùm ſed etiam imperitè ſæpe iudicaſſe. Itaque prouinciales ſępe à generalibus ſunt correctę. Sed quid ſi prouinciales interdum rectius quàm vniuerſales ſenſerunt? Hoc autem ita eſſe, facile animaduerret quiſquis vel vnicam Gangrenſem cum multis quas OEcumenicas vocant, compararit. Omitto quod ipſa temporum hiſtoria manifeſtè probat, optimis etiā illis temporibus, (ſi cum poſterioribus conferātur) eam fuiſſe Epiſcoporum partim ambitionem, partim futilitatē & ignorantiam, ac multorum etiam apertiſſimam ac deſperatiſſimā improbitatem, vt Satanam planè cœtibus eorū præfuiſſe, vel

ipſi cæci facillimè perſpiciant. Quid ſi igitur Synodos ab eo tempore coactas, quo manifeſtiſſima tyrannis Eccleſiam oppreſſit (vt recétem iſtam Tridentinam) pro regula nobis proponamus? Quid verò quòd ne illæ quidem probatiſſimæ Synodi de vllis religionis capitibus, niſi de vno & altero, conſtituunt? Quid quòd quorúdam malitia, falſæ epiſtolæ, ſuppoſita decreta, emétiti infiniti canones irrepſerunt? Nota eſt illa Bonifacij Romani pontificis fraus, Auguſtini temporibus in Africano concilio deprehenſa, quam nuper ineptiſſimus ſimul & impuriſſimus quidam apoſtata, tibi, illuſtriſſime Princeps, à ſcelerata ſua audacia non ignotus, conatus eſt excuſare. Quid igitur in ijs regionibus in quibus omnia illis licuerunt, inauſum & intentatum perditi homines reliquerunt? Et de Concilijs quidem hactenus.

Alij igitur ad orthodoxorum Patrum quæ vocant ſcripta confugiunt. Sed quóſnam tandem, quæſo, ex tanto numero deligemus? Vetuſtiſſimos enim paucos habemus: (id eſt vſque ad Conſtantini tempora) inter quos Latini certè excellunt, eiuſmodi tamẽ vt ne ipſi quidem Patrum admiratores in ijs ſine multis exceptionibus acquieſcant. Ætatem ſequentem vſque ad imperij Romani manifeſtam inclinationem, exercuit Arius in primis, deinde Macedonius Pneumatomachus, ſed multò magis Neſtorius & Eutyches, in Oriente præſertim: quibus maxima clariſſimáque ingenia ſeſe oppoſuerunt, nec vlla fuit ætas doctorum epiſcoporum feracior. Occidentem verò exercuit in primis Pelagiana factio, cuius reliquiæ etiam num hodie Eccleſiam vaſtant. Sed hîc peto vt ſine cuiuſquam iniuria mihi liceat dicere quod res eſt. Quæro igitur quem potiſſimum aut quóſnam ex iſtis velint pro hodiernarum controuerſiarum diremptoribus habere. Primùm enim hoc (ſicuti par eſt) omnes ipſi recuſabunt. Clamant enim vna veluti voce, adferre ſeſe quod dedit Dominus, nec ijs quæ docent aliter ſtandum quàm ſi ex Verbo Dei ſcripto comprobentur. Notæ ſunt his de rebus, Cypriani, Auguſtini & Chryſoſtomi in primis voces, quibus ad vnicam ſacram Scripturam nos reuocãt. Dicam etiam aliquid amplius, bona (vt ſpero) cum eorum venia qui in illorum ſcriptis ſunt verſati. Iam tum iacie-

bat

bat in Græca Satan prima mortuorum inuocationis fundamenta, quibus tantùm aberat vt ſeſe opponerẽt nonnulli primæ notæ Epiſcopi, vt alij quidem alioqui pij & docti, tamen in ſcribendis encomijs eloquentiam ſuam immodicè prorſus oſtentarent: alij indoctiores nulli æquè rei atque vanis neſcio quibus ſtudijs, quibus Græca gens ſemper dedita fuit, vt extruendis magnificis templis, honorandæ martyrum memoriæ, & accumulandis ritibus, incumberent: alij partim ignorantia, partim auaritia & ambitione, manifeſta denique improbitate, apertas ſuperſtitiones naſcentes non modò nõ reprimerent, ſed etiam fouerent. Sed hæc tum in primis mala regnabant: vnum, quòd qui in philoſophorum ſcriptis erant exercitati, parum memores grauiſſimæ ac planè Apoſtolicæ illius ſententiæ, Videte nequis ſit qui vos deprædetur per philoſophiam, præterquam quod in multis ſpeculationibus euanuerunt, vt quum Platonica de genijs & intelligentijs commenta ad Angelos transferrent, (quod malum videtur ab ipſius Apoſtoli tempore, Angelorum cultum apertè damnantis, inualuiſſe) verbum Dei ad philoſophorũ placita quibus imbuti erant, manifeſtè inflectebant. Hinc illæ liberi arbitrij opiniones planè Ariſtotelicæ, quibus nunc quoque Eccleſia Dei concutitur, & iam tum eſſet peſſundata niſi ſeſe Auguſtinus à Pelagio excitatus oppoſuiſſet, interdum tamen & ipſe in illos humanæ philoſophię ſcopulos velut æſtu quodam abreptus: vt alia multa prætermittam, quæ libenter ſanè veluti patrum pudenda, tegi patiar. Alterum maximum malum fuit, quòd velut fatalis quidam morbus omnium animos inuaſerat, incredibile nimirum ſtudium totam Scripturam in allegorias transformãdi: in quibus excogitandis adeò ſibi omnes immodicè placuerunt, vt quiuis planè quiduis hîc ſibi licere ſit arbitratus. Vtrique autem huic malo videtur ſanè Origenes occaſionem præbuiſſe, homo (vt mihi quidem videtur) omnium qui vnquam de rebus ſacris ſcripſerunt, impuriſſimus: quem etſi (vt merebatur) multi execrabantur, nonnulli tamen viciſſim, quòd linguarum & artium cognitione præ cæteris excelleret, admirabantur: nonnulli verò inuidia potius quàm certo animi iudicio perſequebantur. Neque

verò hoc malum intra Orientem conſtitit, ſed Africam quoque, Italiam, Gallias,& Hiſpaniam inuaſit, adeo vt tota Scriptura in perpetuam allegoriam transformaretur. Interea exorti ſunt Pelagius & Cæleſtinus, (vt Donati ſchiſma taceam) quibus Auguſtinum opponens Dominus, effecit vt præcipuorum doctrinæ Chriſtianæ capitum, nempè prouidentiæ, liberi arbitrij, fidei & gratuitæ iuſtificationis notitia, philoſophicis Græcorum Epiſcoporum commentis penè oppreſſa, rurſus emergeret. Et tamen (quod mirum eſt) inualeſcebat eodem tempore mortuorum inuocatio, & ſtulta opinio cælibatus: quos pudendos errores apertè defendit Hieronymus. Creſcebat quoque rituum multitudo, vt queritur Auguſtinus ad Ianuarium: & monachos (in Ægypto & Syria præſertim, gentibus omnium ſuperſtitioſiſſimis) non aliter quam Angelos plerique admirabantur. Preces quoque pro mortuis tum liberius adhiberi cœptæ, & orta de Purgatorio igne Platonica quæſtio: quam tamen in Eccleſiis paſſim non fuiſſe receptam, Auguſtini ſcripta manifeſtè oſtendunt. Ergo (vt tandem ad rem redeam) quos potiſſimùm ex iſta multitudine iudices ſtatuemus? Si apoſtatam illum de quo dixi, audiamus,eos deligemus qui circà Theodoſij magni ſeculum vixerunt. Et certè fateor eo tempore doctiſſimos Epiſcopos extitiſſe. At hoc ego tamen affirmo (quod teſtor me nullius infectandi cauſa dicere) vix poſſe quenquam illorum dari qui non & ſecum ipſe, & ab alijs, multis in rebus, & ijs quidem maximi momenti, diſſentiat. Quod ſi fortè noſter ille apoſtata inficiabitur, tum ego mendax habear niſi ita id eſſe conuicerim. Sed hîc audio quid excipiat. Saltem enim ex ijs ſcriptoribus, inquit, apparebit quæ tum fuerit externa Eccleſiæ Catholicæ forma. Quaſi verò præcipuum ſit hoc noſtrũ certamen, ac non de doctrina ipſa potius: quaſi ſine exceptione quouis tempore recipiendi ſint ritus quoſcunque Apoſtolica etiam Eccleſia vel vt vtiles, vel etiam vt ſuo tempori neceſſarios vſurpauit: quaſi denique non ineptiſſimè faciant qui collabentibus ædium fundamentis,de inſtaurando faſtigio laborent. Et quid pluribus opus eſt? Meminerunt, opinor, multi veſtrûm, illuſtriſs. & generoſiſſimi domini, quum in illa ludi-

cra

cra potius velitatione quàm seria disputatione Possiacena, de hac re dissereremus, nos paucis verbis istam quam importuni nonnulli (ne dicam proterui) homines medij tantopere commendant, turbarum componendarum rationem sic definijsse, vt diceremus, primùm omnium de doctrina ipsa & fide ex Dei verbo disceptandum & constituendum esse: quæ si semel esset stabilita, tum nos de ritibus longè facilius transacturos: quorum alios vt inanes, alios vt per se vel ob aliud superstitiosos, alios vt prorsus impios reijceremus, alios demum (quos vel necessarios, vel vtiles esse constaret) non inuiti admitteremus. Quid igitur isti amplius requirunt? certè hoc vnum illustriss. princeps, vt fidis Dei ministris, quasi seditiosè vel ambitiosè omnia nouantibus, in odium adductis, greges impunè populentur. Sunt enim planè eorum similes quos testatur Dominus nec in cœlorum regnum introire, nec alios ingredi sinere: homines profectò omnium qui hodie viuunt, pernicioſissimi, & apertis illis Euangelij hostibus multo nocentiores: ac proinde in primis fugiendi vobis Ecclesiarum Dei ex Christianissimi regis edicto tutoribus & alumnis, quibus isti præcipuè, partim ventris & lucri causa, partim inuidia & improbitate, partim in eorum quibus assentantur gratiam, insidiantur.

Sed video me in hac sententia refutanda fuisse paulò longiorem. itaque ad rem redeo. Illis autem quid facias qui publicum errorem pro regula religionis sequendum arbitrantur? qui Patrum & consuetudinis inania nomina quibusuis rationibus & testimonijs opponunt? qui deniq; vna illa, quam non minus ridiculè quàm falsò catholicam Romanam (id est vniuersalem particularem) Ecclesiam appellant, nituntur? Eos quidem ego dimittendos censeo, ne cum ratione videamur insanire.

Quòd si nulli istorum de quibus diximus, iudices in hac causa sedere, imò potius ab alio quopiam iudicari debent, in quo tandem foro tanta ista lis agitabitur? Nempè corã vnius Dei tribunali. Euocetur ergo (inquient isti) ex cœli penetralibus. Imò cur illum ipsi ex illis suis adytis nõ depromunt? Quoniam scilicet Deo non muto & silente, (quale est illorum

cruſtaceum numē) ſed clarè & aperte loquētè nobis eſt opus. Cedo verò vbi hunc inueniemus? Nuſquam certè niſi in eorum ſcriptis qui (ſicut teſtatur Petrus) diuino impulſu loquuti ſunt vt Dei homines: eorum, inquam, quorum doctrinæ tanquam fundamēto ſuperſtructam Eccleſiam clamat Apoſtolus: Prophetarum videlicet & Apoſtolorum libris, qui vtriuſque Fœderis nomine comprehenduntur.

At enim (dicunt iſti) de huius interpretatione quæritur, quam ex Eccleſia petendam eſſe docemus. Verùm quę ſit Eccleſia, primùm omnium conſtituendum erit, quandoquidem Satanæ ſynagoga ſpecioſa etiam Eccleſiæ nomine abutitur. Hoc ipſum autem quomodo niſi ex doſtrinæ genere ſtatues? Doctrinam autem veram à falſa vnde niſi ex ſacris literis diſcreueris? Succeſſio enim illa in qua nonnulli proram & puppim conſtituunt, iampridem valere deſijt, quum certum ſit peſſimos & ignariſſimos homines multis iam ſeculis, bonis & doctis Epiſcopis ſucceſſiſſe, & legitimæ vocationis in Eccleſia illa Romana ne veſtigia quidem vlla iampridem apparere. Deinde non perſonarū, ſed doctrinæ, doctrinæ, inquam, Propheticæ & Apoſtolicæ ſucceſſionem quærimus: vt ſit rurſus neceſſariò ad Prophetarum & Apoſtolorum libros probandæ veræ ſucceſſionis cauſa recurrendum.

Traditionis verò nomen, quod nonnulli rurſus, nihil magis quàm Scripturæ examen metuentes, nobis veluti Gorgonem obtendunt, quid aliud eſt, obſecro, quàm larua? Nam ſi de dogmatibus intelligitur, vbi Verbum ſcriptum habemus, quorſum non ſcriptum aliquid? Eſt enim hoc certè per ſe illo incertius: nemo autem ex incerto mutuetur certioris probationem.

Sed hîc video multa poſſe nobis obijci. Primùm enim dicēt ſeſe Traditionis nomine intelligere nō quod à nullo prorſus ſit ſcriptum, & per manus duntaxat traditum, ſed quod ſacris illis libris quos Canonicos vocant, nō comprehenſum, poteſt tamen ex idoneis alijs ſcriptoribus probari: adeò vt quod initio non ſcriptum erat, ſcriptum meritò nunc habeatur: quas traditiones Apoſtolicas vocāt. Deinde & illud adferent, ſe hoc nomine quaſdam in Eccleſia vetere receptas

dogmatum

dogmatum Christianæ doctrinæ planas & perspicuas explicationes, (vt de homoüsio, de duarum naturarum vnione,& similes alias) intelligere. Deligere enim solent homines isti quæ certa sunt, & maximè plausibilia.

Ego verò etsi existimo ad hæc abundè à me paulò antè responsum esse quum de Synodis & Patrum scriptis dicerem, tamen habeo quod præterea respondeam. Ista enim primùm omnium non esse sine discrimine recipienda, ne ipsi quidem negabunt. Quam igitur regulam hîc sequemur ? Si ab hominum scriptis & autoritate pendemus, & fortè de ritibus quæratur,quàm multa hîc comperiemus non tantùm diuersa,sed etiam cõtraria? Quũ vetustissimis temporibus de festo Paschę controuersia futilitatem, ambitionem,ignorantiam,peruersitatem denique plerorúmque totius orbis Episcoporũ manifestè probans,in Ecclesiam incidisset,adeò vt non secùs quàm si de summa fidei actum esset, totus orbis concuteretur, & vtraque pars ad Apostolicas traditiones confugisset: quid tandem effectum est,nisi vt vtraque factione suos duces Apostolos (vt aiebãt) nacta, incrudescceret certamen ? Legatur Irenæi ad Romanum illum stultissimum & ambitiosissimum, nõ Papam OEcumenicum, sed Episcopum, epistola, & quæ in singulis Ecclesijs fuerit olim in his rebus libertas, donec tyrannide quorundam opprimerentur, facilè cognoscetur.Nec enim hîc libet singula recensere, quoniam integro volumine nobis ad eam rẽ opus esset. Quid igitur hîc sequemur ? Quod comperietur, inquiunt, ab omnibus vbique receptum, vt est chrisma, consignatio crucis, & alia eiusmodi. Iam ergo concludamus, particulares traditiones excludi vt solæ catholicæ recipiantur : qua de re postea dicemus.

VENIAMVS ad dogmatũ traditiones. Eæ verò vel quæ in sacris libris tradita sunt explicant, aduersus hæreticos, qui clarissimis etiam rebus tenebras offundere consueuerunt : vel quæ totidem verbis nusquam perscripta, tamen ex locorum inter se comparatione sunt eruta,proponunt : vel aliquid partim manifestè, partim obliquè scriptis Propheticis & Apostolicis aut adijciunt,aut detrahunt,aut etiam immutant. Illas verò vtrasque (cuiusmodi sunt quatuor illarum Synodorum

fidei quas vocant expoſitiones) tantùm abeſt vt repudiemus, vt contrà obuijs (quod aiunt) vlnis, quicquid eiuſmodi eſt libentiſſimis animis amplectamur.

Tertiam autem ſpeciem quomodo tandem admittẽdam cenſuerimus? Nam ſiquid adijciendum eſt Verbo illi ſcripto, conſequitur non omnia quæ ad ſalutem noſtram requiruntur, perſcripta fuiſſe in Lege & Euangelio. Cæterùm de Lege hoc dici profectò nec poteſt, nec debet. Iniquus enim alioqui Dominus videretur, quicquam ad eam adijci diſertè vetans. Nec verò me hîc mouent Cabaliſtæ, Talmudiſtæ, & totum hoc audacium hominum genus. quid enim à Domino expreſſius dici potuit? Et quàm ſeuerè illam audaciam vltus ſit Dominus, ſiquid in ritibus (nedum in doctrina) adiectum eſſet, tot Prophetarum (id eſt Legis interpretum) de his rebus clamores, tota ſacra hiſtoria, ipſe denique Chriſtus eſt luculentus teſtis. An porro vel ſuæ Eccleſiæ minus cauiſſe Deum arbitrabimur, miſſo in terras Filio ſuo: vel Apoſtolos minus in ea re quàm Prophetas, diligentes fuiſſe arbitrabimur? Teſtatur Paulus Epheſijs ſeſe omne Dei cõſilium, de ſalute æterna videlicet, ipſis abſque vllo prorſus ſubterfugio expoſuiſſe. Oſtendant igitur quid Paulus docuerit quidem, at non perſcripſerit: aut plenam doctrinam Euangelij (quam ipſe potentiam Dei ad ſalutem vocat) in eius ſcriptis comprehẽſam eſſe fateantur. Sed quorſum tam multa? quum ad rem ventum eſt, quid iſti proferre poſſunt ab Euangeliſtis & Apoſtolis in doctrina fidei prætermiſſum? Fortaſſis quòd beata illa virgo Maria non ſit in originis peccato concepta, quòd virgo perpetuò vixerit, quòd baptizandi ſint infantes, nec iterandus Baptiſmus, ieiunandum in quadrageſima, ſacrum chriſma, aqua benedicenda, conſecranda altaria, crux adoranda, & quid non? Nihil enim iſtorum in ſacris literis comprehendi confitentur. Tranſſubſtantiationem autem, cõfeſſionem auricularem, inuocationem diuorum, Purgatorium ignem, iampridem in ſacris literis, ſed fruſtra, quærunt. Atqui beatæ virginis Mariæ conceptum eiuſmodi non modò ſacræ literæ, ſed ne ex veteribus quidem vllus commemorat. Perpetuam autem ipſius ad mortem vſque virginitatem,

etſi

etsi piè & libenter credo,tamen (quod aliquando te audiente, Illustrissime princeps, cuidam importuno monacho respondi) nihil hoc ad nostræ salutis mysterium pertinet. Sufficit enim nos credere quod res est, & ab Euangelistis narratur, conceptum esse Christum seruatorem nostrum ex Spiritu sancto,& ex Maria virgine natum.Baptizandos autem esse infantes, nec esse iterandum Baptismum, absit vt ex nuda traditione, non autem ex Dei verbo, colligamus. Reliqua verò illa quomodo tandem sacræ literæ exprimerẽt,quę nonnisi euersa verbi Dei autoritate in Ecclesia sanciri potuisse, manifestis rationibus euincitur? Sed de his plus satis: nec enim singularia ista nunc suscepimus explicanda.

Ad id genus traditionum venio quo de doctrina in Verbo scripto comprehensa aliquid detrahitur, veluti quòd altera Cœnæ Domini pars laicis est adempta: quòd verbis Pauli dæmoniacam doctrinam vocantis cælibatum & discriminis ciborum legem, adscripta est concepti voti exceptio: & altera illa quam vniuersaliter valere nonnulli volunt, NISI aliter domino nostro Papæ visum fuerit.Sed quis tandem cui chara fuerit Dei gloria, (vt esse debet) tam execrandum sacrilegium ferat? Nam certè si quicquam scriptæ illi doctrinæ fas erit adimere, necesse est vt quemadmodum paulò antè isti dictatam à Spiritu sancto doctrinam, mancam & mutilam esse volebant, ita nunc in alijs eam redundare & luxuriari dicant: quod vtrunque piorum aures sine magna offensione ne audire quidem possunt. At enim, inquiunt, ceremonias Legis olim sublatas esse negari non potest. Nos verò de ritibus non agimus, sed de ipsa cultus Dei substantia, cuius partem etiamsi olim ceremonias fuisse censeamus,hoc tamen nihil ad sacrilegam istorum audaciam tuendam facit. Quid mirum est enim Legem ijs adumbrandis sancitam quæ suo tempore futura sperabantur,ad ipsarum rerum lucem ac conspectum disparuisse? Sin autem isti sublatas veterum agapas, & Apostolicum de idolothytis & suffocato decretum communi consensu abolitum, & vnctionem Apostolicam quam nunc sustulimus, opponant, iterum respondeo, externa hæc esse, de quibus postea disseremus. Stat igitur illud, doctrinam

ſalutis Verbo Dei comprehenſam, non tantùm in vniuerſum, ſed etiam in ſingulis vel minutiſſimis partibus ſartam tectam eſſe oportere.

Tertiam autem ſpeciem earum traditionum quæ vel ipſa fundamenta Chriſtianæ ſalutis conuellunt, vel ijs fundamentis ſuperſtructa ſubuertunt, quid attinet commemorare? Eiuſmodi ſunt, Romani pontificis primatus, inuocatio diuorum, preces pro mortuis, idolorum fabricatio & adoratio, liberi arbitrij, meriti, indulgentiarum, cæterarum denique eiuſmodi ſpurcitiarum magiſtrales quas vocant determinationes: quæ quum nunquam niſi cõuulſa doctrinæ cœleſtis autoritate ſtabiliri potuerint, nimium ſunt impudentes qui vel falſo Eccleſiæ nomine appoſito, vel oppoſita longi temporis præſcriptione, illas validari potuiſſe exiſtimant.

Age igitur hunc locum tandem concludamus. Catholicos ritus qui putant neceſſariò retinendos, valde hallucinantur. Sunt enim etiam catholici quidam errores, qui paulatim in Eccleſiam, plerorúmque Epiſcoporum partim ignorantia, partim negligentia, partim praua imitatione, atque adeò ambitioſiſſima auaritia, & auariſſima Romanorũ in primis præſulum ambitione, inuaſerunt. Deinde quum in ritibus inſtituendis habita ſemper ſit à prudentibus hominibus & temporis & loci & perſonarum ratio, quis non videt in hoc rerum genere ineptiſſimos eſſe qui variatis circunſtantijs non modò nihil mutandum, ſed etiam quæ optimis de cauſis vel temporis ſpatio vel alio quouis modo abolita ſunt, tamen quoniam vetuſta ſunt, in vſum reuocanda putant? Iam verò quid ijs fiet quæ in manifeſtas idolomanias degenerarunt? quæ infœliciſſimo ſeculo, & Deo noſtris peccatis irato, pauculis quibuſdam fruſtra initio reclamantibus, obtinuerunt? quæ denique vt nondum planè ſint vitiata, tamen eiuſmodi ſunt vt integra diutius retineri vix ac ne vix quidem poſſint?

Hîc verò mihi in mẽtem venit vox illa hominum (vt ſibi quidem videntur) acutiſsimorum, qui non transformandam, ſed reformandam Eccleſiam arbitrantur. Reformationem vocant, eorum rituum qui florente, vt loquuntur, Eccleſia obtinuerunt,

tinuerunt, (ſublatis nonnullis quæ temporum iniuria velut rubiginem quandam illis obduxerunt) reſtitutionẽ: quæ niſi à nobis admittatur, Eccleſiam transformari, & penitus ſuo decore priuari contendunt. Bella certè & ſpecioſa oratio, ſed à Satanæ ſpiritu profecta, qui tum demum ſe prodit quum ad rem ventum eſt. Tum enim nihil adeo turpe eſt quod iſti vetuſtatis fuco illitum, pro bello & venuſto non obtrudant. Exemplo ſint G. Caſſandri & ipſius diſcipuli (futilis, inquam, illius apoſtatæ, cuius nomine has chartas cõmaculare nolui) inaniſsimæ de his rebus rhapſodiæ. At ego exemplum Ezechiæ regis tantopere celebratum ſequutus, longè malim eos imitari qui offendiculum in publica via poſitum, etiamſi quis ſit alioquin aut aliquando fuerit ipſius vſus, è medio tollendum cenſent, potius quàm monitores adhibendos qui prætereuntibus denuntient ne per imprudentiam ad illud impingant. Quid ſi enim qui admoniti ſunt, non pareant, vel monitores officium nõ faciant? Deinde præterquam quòd in pleriſque hypotheſibus non tantùm ab iſtis diſſentio, ſed etiam ipſos planè abominor, in ipſa theſi non poſſum illis aſſentiri. Nam ſi formoſiſsima Eccleſiæ ſpecies, ipſúmque adeo archetypon à nobis quæritur, id ego eſſe puto quod ab Apoſtolis ipſis (cuiuſmodi artifices nec habuit vnquam, nec habitura eſt Eccleſia) non tantùm, vt iſti volunt, inchoatum, ſiue primis lineamentis adumbratum, ſed viuis additis coloribus quamdiligentiſsimè & quamuenuſtiſsimè expreſſum fuit: à quibus quanto abfueris longius, tanto magis ab operis regula diſceſſeris. Cuiuſmodi autem illud fuerit, cur non aliunde quàm ex ipſorummet ſcriptis & Apoſtolica Lucæ hiſtoria (quẽ ego quidem hac in re pictorem longè excellẽtiſsimum fuiſſe concedo) petendum eſſe credam, facit eorum tum inter ſe diſcrepantia, tum etiam (vt ingenuè loquar) vanitas, qui Apoſtolicas quas vocant traditiones ſparſim commemorarũt, aut etiam collegerunt: cuiuſmodi ſunt ridiculæ illæ & falſiſsimæ informationes quæ Clementi tribuuntur, & Apoſtolici nonnulli Canones, iam olim inter reiectaneos libros numerati. Quòd ſiqui obijciãt nõ omnia ab Apoſtolis vel à Luca fuiſſe perſcripta, quæſo cur ita cenſent? an quia pauca continent?

Imò verò vtinam ea paucitate contenti fuiſſent qui ſe Apoſtolis iactant ſucceſſiſſe. Neque enim voluit abrogari Dominus Moſaicos ritus vt alij ſubſtituerentur: & ſi iudaizare non licuit, multo minus gentiliſſare oportuit. quod ſi veteribus Epiſcopis in mentem veniſſet, Chriſtiana religio neque tam citò, neque tam turpiter, primùm in ceremonias vanas & ludicras liturgias, deinde etiam in manifeſtiſſimam ſuperſtitionem, ac tandem etiam in atheiſmum degeneraſſet. Verè enim Paulus atheos vocauit qui vnum verum Deum ritè non colunt. An verò quia hoc argumentum Apoſtoli propriè non tractarunt? Imò certè quædam eſt impietatis ſpecies, Spiritum ſanctum arbitrari quantam oportuit eccleſiæ rationem non habuiſſe. & hoc auſim ego affirmare, qui diligenter Lucæ hiſtoriam & Apoſtolicas epiſtolas legerit, cum nõ modò præcipua illa Eccleſiaſticæ adminiſtrationis capita, ſed etiam penè ſingulas eius partes ex ijs optimè cogniturum: vt traditionibus illis non ſcriptis locus penè nullus relinquatur. Sed vtut ſit, quum inter illas penè infinitas traditiones exacta diſtinctione ſit opus, ad quam tandem amuſſim illas exigemus? Nam neque ex vetuſtate, neque ex ſcriptorum autoritate, neque ex eorum multitudine à quibus approbatæ fuerint, ſatis firmum argumentum colligi poſſe demonſtrauimus. Itaque vno verbo Dei, verbo inquam illo à Prophetis & ab Apoſtolis in publicas tabulas relato, nobis opus eſt, ex quo ſanctas à prophanis, vtiles à damnoſis aut futilibus, neceſſarias à ſuperuacaneis diſtinguamus, & diſtinctas optima quadam ratione ſtabiliamus.

Quòd ſi ad rituum dijudicationem præire nobis verbi ſcripti lucem neceſſe eſt, quanto magis ad dogmatum ipſorum cognitionem nobis eadem iſta lux præeat oportet, in quibus longè magis cæcutiunt homines, & multò periculoſius erratur? Nam ſi nihil (vt antè oſtendimus) in doctrina nobis eſt ſequendum niſi quod vel eſt in verbo Dei diſertis verbis expreſſum, vel ex collatione locorum neceſſariò conſequitur, quomodo mihi à pſeudophetis cauerim niſi propoſitam ab eis doctrinam cum ipſo Dei verbo comparatim?

At enim dices, Quid ſi & ille verbum Dei proferat? Sic enim Arius illud, Pater maior me eſt, vrgebat: ſic cum Macedonio, de Spiritus ſancti perſona: cum Neſtorio & Eutyche-te, de naturarum vnione: cum Pelagio, de gratia & natura diſputatum eſt. Sic & hodie de ſacramentalibus loquutionibus contenditur, dum alij tranſſubſtantiationem, alij conſubſtantiationem, alij ſacramẽtalem duntaxat cõiunctionem ex ijſdẽ verbis, & quidem pauciſſimis, (nempè HOC eſt corpus meũ, & HOC eſt ſanguis meus) eliciunt. Denique, inquiunt iſti mediatores, quum incidit controuerſia non de verbo ſed de ſententia, quò tãdem potius perfugietur quàm ad Eccleſiam, ad patrum orthodoxorum ſcripta, ad Synodos denique germanas ac legitimas? Ego verò (vt antè dixi) nec Eccleſiæ nec Patrum, nec Synodorum teſtimonia repudianda cenſeo, ſed multiplici cautione vtendum eſſe arbitror.

Primùm enim ſiquid ſine Dei Verbo affirmatur, fruſtra Eccleſiæ, Patrum, Synodorum inania nomina prætexuntur, vbi ne Angeli quidem ſunt audiendi. Stat enim illud Pauli, Si vel quiſpiam Angelus è cœlo aliud Euangelium annuntiarit, anathema eſto: nec Eccleſiæ eſt loqui, ſed maritum loquentem audire.

Patres autem orthodoxi non alia lege ſcripta ſua legi voluerunt quàm vt ad Verbi ſcripti regulam exigerentur. Synodorum denique non eſt hoc munus, doctrinam nouam condere, ſed à Deo conditam ex eiuſdẽ Verbo confirmare. Quæ ſecùs fecerint, impiorum ſunt cathedræ, & deriſorũ ſcamna, quæ fugere iubemur vt beati ſimus.

Deinde ſi de interpretatione Verbi ſcripti quæritur, teſtes quidem illos (vt dixi) minimè repudio, ſed primùm omnium veram Eccleſiam à Satanæ ſynagoga: ſuſpectæ nec damnatæ fidei Patres ab hominibus vel manifeſtè imperitis, vel hæreticis, vel alioqui ſuſpectis: Synodos quoque legitimas & minimè dubiæ fidei, à tyrannicis concilijs & cœtibus aduerſus Chriſti veritatem coactis: veros denique libros à ſuppoſititijs accuratè diſcernendos arbitror.

His verò conſtitutis, tum iſtos ego non vt iudices, (iudex enim eſt vnus Deus ex ſcripto ſuo verbo) ſed vt iuratos &

vocatos teſtes audiendos dico: & quidem eo modo quo à peritis iudicibus in forenſibus controuerſijs teſtes audiri ſolent,ita videlicet vt ſui etiam teſtimonij cauſas reddant, cauſas,inquam,non aliunde quàm ex eo ipſo verbo de cuius interpretatione quæritur, allatas. Rectè enim Auguſtinus, humanas rationes repudians, Per Scripturas diuinas, inquit, multo tutius ambulatur: quas verbis tranſlatis opacatas quum ſcrutari volumus,aut hoc inde exeat quod non habeat controuerſiam:aut ſi habet, ex eadem Scriptura vndecunque inuentis atque adhibitis eius teſtibus terminetur. Hæc ille, & rectè quidem. Nam ſi ex ſolo ſcripto Verbo ſapere nos oportet,ne aliunde quidem vlla Verbi interpretatio petenda eſt. Sic enim (vt idem Auguſtinus inquit) temperauit Scripturas Spiritus ſanctus, vt quod alicubi obſcurius dictum eſt,clarius alibi explicetur.

Denique quem alium potius quàm Chriſtum ipſum & Apoſtolos ſequemur? Chriſtus certè Satanam Scriptura abutentem, non aliunde quàm ex eadem Scriptura refutauit. Apoſtoli ex Prophetarũ ſcriptis ſua confirmant,& Beroœenſes Iudæi laudantur,quòd auditam ex Paulo doctrinam,cum Prophetarum ſcriptis contulerint, vt viderent an hæc ita ſe haberent. Certè non alio telo Nicena Synodus Arium,Conſtantinopolitana Macedonium,Epheſina Neſtorium, Chalcedonẽſis Eutychen, Auguſtinus Pelagium & Donatum iugulauit. Itaque qui Scripturam ſic ambiguam & obſcuram eſſe putant,vt illata aliunde luce indigeat, digni ſunt quos vt blaſphemos conſpuant pij omnes,& totis animis execrẽtur.

Nec propterea doctorum ſcripta & interpretationes vitupero,quum ſui verbi in Eccleſia tum voce tum ſcriptis interpretandi autor ſit ille qui paſtores & doctores ad corporis ædificationem conſtituit:ſed quatenus illis ſtãdum ſit oſtendo,eatenus videlicet, vt nihil de ſuo proferant, ne tum quidem quum de ſententia & interpretatione loci alicuius agitur, ſed ex Scripturis ipſis Scripturas ſecundum analogiam fidei interpretentur. quod quiſquis fecerit, ſiue ſit nouus ſeu vetus,ſeu priuatus,ſeu munus aliquod gerens in Eccleſia,ſiue ſenex,ſiue iuuenis,ſiue ſolus, ſiue cum multis audiatur. Etſi enim

enim retinendus est ordo in Ecclesia Dei, tamen nulli magis falluntur quàm qui certis locis aut personis alligant Spiritus sancti gratiam. Quínam enim Prophetas occiderunt? quínam Christum crucifixerunt? ij certè quibus tanquam cardinibus sustineri veram religionem oportuerat. Itaque Propheta non ad Sacerdotes illos prophanos, sed ad Legem & Prophetas populum Dei dimittit. Nec alia verò iampridem fuit Ecclesiæ conditio, reprobato ab ipsis architectis angulari lapide, & in ipsius Dei templo sedente Antichristo.

Quid igitur? nempè Dei verbo controuersias omnes dirimi: & falsum Verbum à vero, sicut & Ecclesiam germanam ab adulterina: & Synodos à Spiritu sancto gubernatas, ab ijs quibus Satan præest: denique veritatem à mendacio ex Dei verbo dijudicari necesse est: quia in ijs quæ salutis sunt non alibi nobis patefactam veritatem arbitrandum est.

Quæ quum ita sint, efficitur illud verissimum esse, illustriss. Princeps, vnde initio diximus potissimum orta esse mala illa omnia, quibus Patrum nostrorum memoria Ecclesiæ penè oppressa fuit: ac proinde hanc vnam esse ipsius erigendę viam ac rationem, si ex puro Dei verbo de controuersijs istis decidatur. Ita enim fiet vt de plerisque ne quærendum quidem sit, de quibus tamen hodie nõnulli partim propter ignorantiã, partim quia proterui & malitiosi sunt, pertinacissimè contendunt. Quæ verò niti Scripturæ testimonijs videbuntur, si non ex consuetudine (quæ quum à Verbo discedit, nullum planè ius in rebus diuinis facit) neque ex certorum hominum veterum seu nouorum nuda autoritate, sed ex locorum inter se collatione, reuocatis ad analogiam fidei omnibus interpretationibus, iudicentur: tum demùm nihil tam difficile occurret quod facilè non intelligatur, nihil tam obscurum, quod non illustretur, nihil tam perplexum quod non planum & expeditum reddatur. Sed istã cognitionem quis tandem instituet? quis actionem istam moderabitur? quínam denique de rebus istis communi autoritate conferent? Ista verò persequi nostri non est instituti, quanuis sæpè ac multum de hoc quoque cogitanti, nonnulla in mentem venerint, de quibus fortassis alius dabitur

dicendi locus. Nunc quod inſtat agamus.

QVVM igitur ex ſacro Dei verbo omnes iſtæ controuerſiæ dirimendæ videantur, hoc in primis curandum arbitror, vt quum non omnes (quod optandum eſſet) ſuis illis peculiaribus linguis Hebræa & Græca loquentem Deum poſſint exaudire, vera & commoda quæpiam vtriuſque Teſtamenti interpretatio habeatur. quod iampridem efficere conati ſunt nonnulli: ſatis autem fœliciter præſtitit nemo. Vetus enim editio (cuiuſcunque tandem ſit) quanuis minimè improbanda, tamen & obſcura, & manca, & redundans, ac falſa etiam in multis comperitur: vt de codicum infinita penè varietate nihil dicam. Hanc igitur optimo iure ſtuduerunt multi eruditi & pij homines emendare: quanuis non omnes pari ſucceſſu. Et tamen quàm hoc ſit neceſſarium, maximo cum dolore fatebitur quiſquis Græcos illos etiam eruditiſſimos ſcriptores leget, & eorum interpretationes plerunque abſurdiſſimas cum Hebræa veritate comparabit. Inter Latinos autem, non tantùm idem malum viguit, ſed etiam alterius (id eſt Græcæ) linguæ ignoratio, qua plerique laborantes dum à vulgata interpretatione pendent, nodum in ſcirpo ſæpè quærunt, & fœdiſſimos errores admittunt.

Hæc me igitur cauſa impulit, vt collatis quamdiligentiſſimè poſſem varijs codicibus, & expenſis quamplurimorum doctorum hominum ſententijs, eorum præſertim quos noſtra hęc ætas linguarum peritos, multo certè plures ac doctiores tulit quàm antea vnquã, repetita vſque ab Apoſtolorum tẽporibus memoria, habuerit Eccleſia, eos ſaltem nonnihil ſubleuarem qui puriorem interpretationem deſiderant. Id autem vt maiore cum fructu fieret, addidi etiam annotatiunculas in quibus & varias interpretationes inter ſe contuli, & quoad à me fieri potuit, obſcuriſſimorum quorumcunque locorum ſententiam planè ac perſpicuè exponere ſtudui. Sed quum ſpiſſum illud opus, & valde (quod expertus profectò loquor) laborioſum, ſub incudem reuocatum, & denuò excuſum, ſic viderem excreuiſſe vt eo non ſatis commodè plerique vti poſſent, curaui vt abſque illis annotationibus ſeorſim excuderetur: quarum tamẽ loco mihi ſubſtituiſſe

videor

videor quod (si satis rectè à me perfici potuisset) non dubitarem non modò vtilitatis nomine, sed etiam vt valde necessarium commendare.

Duo sunt enim interpretum genera : vnum,eorũ qui quid dicatur (id est res ipsas) propriè non considerant,sed quibus verbis aliquid dicatur, mutato tantùm idiomate declarãdum susceperunt.quod munus interpretandi etsi vix ac ne vix quidem ab eo præstari potest qui res ipsas non intelligat , tamen intra verba consistit. Alterum, eorum est,qui res ipsas pluribus verbis & adhibitis rationibus explicãt: in quo genere interpretãdi(meo quidem,&,vt arbitror, eruditorum omnium iudicio qui libros eius inspexerint) comperietur magnus ille Iohannes Caluinus,beatæ memoriæ vir, & meus in Christo parens (quod sine cuiusquam inuidia dictum sit) veteres & recentiores omnes longè superasse . Itaque etsi interdum in quibusdam,non quod ad doctrinam ipsam attinet(quam ego purissimam ac solidissimã in eius hominis scriptis, si in quoquam alio interprete , semper animaduerti) sed in locorum quorundam explicatione dissentio:tamen de ipsius commentarijs statuo quod in genere scribendi multum dissimili Citero de Iulij Cæsaris commentarijs iudicabat , eum videlicet sanos homines à scribendo deterruisse . Et verò vtinam nobis qui per Dei gratiam ministerio fungimur in ipsius Ecclesia (ac mihi in primis) in discendo & docendo potius quàm in scribendo occupatis esse liceret.Verùm quid facias? hoc à nobis extorquet partim quorundam aduersariorum importunitas, quorum conatibus necesse est veritatis amantes sese modis omnibus opponere , ne simplices incauti intercipiantur:partim etiam charitas,quæ nos monet,quicquid accepimus,in fratrum vtilitatem conferre.

Visi sunt autem mihi semper nimiùm multi (siue quoniam ita est,siue quòd ipse potius halluciner) in eo peccare quod in Euangelicæ quidem & Apostolicæ historiæ particularibus narrationibus, in quas diuino planè artificio distributa est,ad quod potissimùm doctrinę Christianæ caput singula sint referenda non animaduertant : multo minus autem in Apostolicarum epistolarum grauissimis illis , & (quod

verissimè dico) excellenti methodo contextis disputationibus, quis sit illarum status, quæ argumentorum series, quis denique scopus, parum considerent. Hinc factum vt neque pes neque manus sæpe in quorundam scriptis & dictis appareat, & relicto scopo ad quasdam obseruatiunculas confusè & perturbatè congestas deueniatur, atque adeò in plerisque maximi momenti locis nulla sententiæ ipsius ratio habeatur. Hinc fit etiam vt apud Paulum præsertim (quo tamen scriptore nihil fuit vnquam in scribendo iudicioſius) infinita anantapodota & hyperbata imperitissimi homines iampridem somniarint, & passim etiam suis in eum commentarijs, magna certè cum sua ignominia, inculcarint: adeò quidem vt interpres ille omnium Dei arcanorum excellentissimus, non minus fuerit in scholis ignotus, quàm si nulla eius monimenta extarent: imò non aliter eum quàm scopulum quendam multi refugerent. Itaque vt huic malo mederer, conatus sum in hoc opere, quantum à me præstari potuit, breues doctrinæ summas in historicis narrationibus annotare, vt quisquis in illo veluti mari nauigabit, portum ad quem cursum dirigat, ob oculos positum obseruet. In epistolis autem operam dedi, vt & scopus & series argumentorum, methodus denique intelligi, & omnibus ordine distributis genuinæ expositiones cognosci possint.

Quòd si mihi dederit Dominus vt duo præterea tandem aliquando adijciam de quibus iam cogito, breuem nimirum vocabulorum quorundam in contextu occurrentium expositionem, & præterea locos communes, suis quosque locis vno verbo indicatos, tum verò me operæpretium feciſſe existimabo. Sed hęc aliquando fortassis dabit Dominus. Interea quod mihi datum est, illustres & generosi Domini, id omne vobis potissimum, veram in Gallia patria mea religionem amplexis, scriptum & dicatum volui, tum vt grati mei animi significationem ederem (quid non enim vobis, miseras ouiculas aduersus luporum rabiem, vestrorum etiam corporum obiectu protegentibus, omnes debemus) tum verò vt vos in sancta ista & heroicis vestris animis digna fortitudine & perseuerantia magis ac magis confirmarem.

EN igitur tibi,illuſtriſs.princeps,ſacros illos cœleſtis doctrinæ interpretes,pro cuius defenſione non dubitaſti tot tantíſque periculis caput tuum obijcere:en vobis,illuſtres & generoſi Domini,ſacra illa æternæ illius Sapientiæ arcana, quæ quanto magis cognoſcetis,tanto minus vos pœnitebit,quum huc adacti eſſetis,pro eo viciſſim ſanguinem veſtrum fudiſſe, qui vos pretioſiſsimo ſuo ſanguine redemit. Præclara ſunt illa,& coram ipſis cœleſtibus Angelis inſignia fidei & zeli veſtri trophæa: quibus tamen ſtatuendis vtinam,vtinam,inquã, ſicut optabatis, ſolis ſpiritualibus armis vti licuiſſet. Nunc porro reſtituta pace,ſpirituali conſtantia & inuicta fidei fortitudine opus eſt,vt inchoatum opus perpetua veſtra cum laude abſoluatur.Suppeditabit autem eam Dominus iugi & aſsidua huius verbi auditione ac meditatione. ſiquidẽ quod corporibus noſtris cibus, hoc animis noſtris cœleſtes iſtæ dapes prębent,nempe vt earum ſucco non tantùm viuamus,ſed etiã creſcamus & adoleſcamus,dũ perfecti tandem,vltimo videlicet illo die,reddamur. Et hîc quoque peto à veſtris Excellentijs vt quædã ad vos maximè pertinentia æquis animis ex me audiatis. Si nos quos adhuc audiuiſtis,& à quibus geniti eſtis in Domino, vera & ſancta docere vobis perſuaſiſtis, ne,quæſo,patimini vos ab ijs vel tantillum abduci. Neque id ego temerè moneo. Etſi enim mihi notum eſt animi veſtri robur, tamen quis ſit quorundã veſtræ ſaluti inſidiantium aſtus, quæ impudentia, quæ improbitas, noui. De apertis illis veritatis hoſtibus non loquor,ſed Simones illos intelligo,partim mediam neſcio quam religionem fabricantes, partim etiã ex infelicibus illis de Cœna Domini contentionibus occaſionem ſerendæ inter vos diſcordiæ captantes. Quid enim, inquiunt? an idem eſt Eccleſiam Dei transformare atque reformare? an nihil viderunt Patres?an ſoli iſti neſcio qui ſapiunt?an iſti non ſunt quos doctiſsimi quique ſacramentarios vocant, ac deteſtantur?Nos verò quid ad hæc reſpondeamus vobis non eſt ignotum: nec vnquam recuſabimus coram vniuèrſo mundo noſtræ quã iſti vocant transformationis cauſas reddere. Quid autem iſtiuſmodi homines captẽt mirum ni omnibus ſit perſpectum, quum alij quidem palàm perditiſsimis Euangelij

Christi inimicis seruiãt, alii multiplici apostasia sint celebres, alij quæ sua sit inconstantia & futilitas, aut certè quàm nullo sint iudicio præditi, tota vita mundo patefecerint, quum totis triginta annis nondũ didicerint in religione non esse fluctuandum. Ab his igitur vobis maximè cauendum esse præmoneo. Cauebitis autem si in ea quam ex fidis vestris pastoribus accepistis fide, tot martyrum sanguine obsignata, & cuius confessio plana & perspicua edita est, perseuerantes, pestes istas vel statim abegeritis: vel si semel audire constituistis, adhibitis ijs pastoribus audiatis à quibus illorum fraudes patefieri, & mendacia conuinci possint.

Neque causa vlla est cur ista vos perturbẽt. Hanc enim Ecclesiæ cõditionem esse Dominus ipse ac præceptor noster sedulò nos admonuit, & perpetua omnium temporũ experientia confirmat. Sic nostris temporibus exorti sunt Anabaptistę in plurimas sectas diuisi: sic hodie eousque efferbuit quorundam in manifestis erroribus defendendis pertinacia, vt iam apertè Christi naturas cum Nestorio dissoluant, proprietates verò cum Eutychete confundãt: quorũ etiam pestilẽtes quosdam libros Gallicè quoque iam conuersos esse præmoneo. Alibi in Polonia exorti sunt execrabiles Tritheitæ, quã penè totam deuastarunt. Cudit etiam clandestina quædam alia Satanas, aduersus quæ necesse est vt sinceritate & simplicitate Christianæ quam accepistis doctrinæ, resistatis.

Iam verò quoniam neque offendiculis quibus ira Dei prouocari solet, obsisti, neque hæreses quibus vera doctrina opprimitur, maturè aboleri, nisi vera ac legitima Ecclesiasticæ disciplinę ratione instituta, possunt: idcirco illud quoque à vobis peto per Filij Dei nomen, illud, inquam, vos obtestor, ne disciplinam istam tanquam humanum aliquod commentum repudietis, sed vt diuinam ordinationem, sine qua necesse est totum ædificium corruere, omni studio & animi contentione stabiliatis, & semel stabilitam retineatis. Quid enim? annon altera hæc est Verbi Diuini pars? Certè qui hoc negat, solem negat meridie lucere. Et, quæso, quæ tandem Respublica, quæ ciuitas, quæ familia & domus non statim dissoluetur, nisi legũ vinculis adstringatur? An verò Christianam Ecclesiam omnis

pietatis

pietatis & honeſtatis magiſtrã, in nequitiæ & licentiæ ludum transformari patiemur? Atqui ſublata illa de qua loquor diſciplina, ſi quiuis ad docendum verbum admittatur, ſi in paſtorum doctrinam & mores non inquiratur, ſi quiuis promiſcuè ad Sacramentorum vſum recipiatur, ſi cum offendiculo peccantes redarguere, ſi contumaciter ſeſe opponentes ſeuerè coercere, ac tandem etiam, (ſi ita opus eſt) exemplo Apoſtoli, ne reliquos ſua contagione inficiant, ex grege extrudere nõ licebit: niſi etiam pauperũ ratio habeatur, & ex ordine à Spiritu ſancto inſtituto eleemoſynæ adminiſtrentur: niſi denique omnia in Dei domo ritè & ordine fiant, quid aliud mox erit Eccleſia, maxima ex parte, quàm hominum audaciſſimorum, & ad omne flagitium proiectorum coitio? At enim, inquiunt nonnulli, hæ ſunt magiſtratuum partes. Quaſi verò nos vel de ijs quæ ad hanc vitam pertinent, ſiue de ijs quæ ſunt huius ſeculi, velimus in Eccleſiaſtico conuentu vllo modo diſceptari, vel ipſos paſtores aut quoſquam alios eorum more quos Catholicos nunc vocant, Magiſtratuum iuriſdictioni & imperio eximamus. Quis me (inquiebat Chriſtus ijs reſpondens qui pro diuidunda hereditate ipſum interpellabant) veſtrum iudicem conſtituit? At ille idem inquit, Qui Eccleſiam non audierit, ſit vobis tanquam ethnicus & publicanus. Diſtinguenda ſunt igitur quæ Dominus diſtinxit, non autem tollenda quæ ſtabiliuit: imò verò tantùm abeſt vt hæc diſciplina, ſiquidem legitimè (id eſt ex vno Dei verbo) cõſtituatur, Magiſtratuum authoritatem imminuat, vt econtrario vel maximè ſtabiliat: quum nulla res æquè publicam tranquillitatem tueri poſsit atque illud vnum, ſi omnium conſcientiæ in Dei timore contineantur. At metuendum eſt ne pontificia illa tyrannis rurſus in Eccleſiam inuehatur. Ita eſt profectò. Sed ſtultorum eſt (vt inquit ille) ſic vitare quædam vitia vt in contraria incurras. Itaque vt hominum tyrannidem vitemus, non excutiendum ſed recipiendum eſt iugum illud Chriſti, ſolis prophanis & impijs ingratum, bonis autem & pijs longè ſuauiſsimum. Magiſtratus autem, vóſque adeò quos Dominus Eccleſiæ ſuę nutritios ex Regiæ maieſtatis edicto conſtituit, tantum abeſt vt quorundam exemplo pro laicis (quos iſti vocant) habea-

mus, & ab ista de qua loquor disciplina alienos esse arbitremur, vt econtrariò vestrum istud præcipuum munus esse censeamus, turbulentos Ecclesię contemptores quamseueriſsimè vindicare, vtque purus Dei cultus vigeat pro vestro imperio procurare. Quúmque presbyterium non tantùm ex pastoribus, sed ex ijs quoque constitutum esse oporteat, à quibus ipsi etiam pastores quum opus est coerceri possint, quis ita est insanus vt in deligendis presbyteris summam eorum rationem haberi nolit, qui præterquàm quòd à pietate commendantur, autoritate etiam & dignitate in Ecclesia præstent?

Sed de his fortasse nimium multa, apud vos præsertim, de quorum egregia voluntate nolim quidem ego vel tantillum dubitare. Tandem igitur finem scribendi facio, & Deum Optimum Maximum precor vt te, illustrisime Princeps, vosque cæteros illustres & generosos Dominos, excellenti illo suo Spiritu indutos, veráque Filij sui notitia & excellentisimis quibúsque donis magis ac magis ornatos, potenti sua virtute fulciat: vt magnum illud opus quod per vos inchoauit, ad plenam cœlestis regni sui instaurationem, quamfeliciſsimè, immortali cum vestra laude & gloria, perficiat. Geneuæ, decimo Calendas Martias. Anno à Christo pro nobis incarnato, M. D. L X V.

EVAN-

EVANGELIVM SECVNDVM MATTHÆVM.

CAPVT I.

1 Quòd Iesus sit Messias ille promissus Seruator patribus. 18 Christi natiuitas.

1 LIBER [a] generationis IESV Christi, [b] filij Dauid, [c] filij Abraham.

2 Abraham genuit Isaac. Isaac autem genuit Iacob. Iacob autem genuit Iudam, & fratres eius.

3 Iudas autē genuit Phares & Zara è Thamar. Phares autem genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.

4 Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.

5 Salmon autē genuit Booz è Rachab. Booz autem genuit Obed è Ruth. Obed autem genuit Iesse.

6 Iesse autem genuit Dauid regem. Dauid autem rex genuit Salomonem ex ea quæ *fuerat vxor* Vriæ.

7 Salomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abia. Abia autem genuit Asa.

8 Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Hoziam.

CAP. I.

Luc.3.24.

1 Iesus Christus ortus est ex Abrahamo, ex tribu Iuda, & ex familia Dauid, sicut Deus promiserat.

Genes.21.2
Genes.25.24
Gene.29.35
Gen.38.27
1.Paral.2.5.

a Recensio Hebræorum idiotismo, vt Genes.5.1. liber generationum.

Ruth.4.18.
1.Reg.16.1, & 17.12
2.Reg.12.24

b Maiorum, ex quibus ortus est Christus.

c Qui.sub.Christus est etiam filius Abraham.

3.Reg.11.43.
1.paral.3.10

9 Hozias autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezechiam.

10 || Ezechias autem genuit Manasse. Manasses autem genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam.

11 || Iosias autem genuit Iakim. Iakim autem [d] genuit Iechoniam & fratres eius, in deportatione Babylonica.

12 Post verò deportationem Babylonicam, || Iechonias genuit Salathiel. || Salathiel autem genuit Zorobabel.

13 Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor.

14 Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.

15 Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.

16 Iacob autem genuit Ioseph virum Mariæ, ex qua [e] genitus est IESVS qui dicitur Christus.

17 [f] Vniuersæ igitur progenies ab Abraham vsque ad Dauid, progenies quatuordecim: & à Dauid vsque ad deportationem Babylonicam, progenies quatuordecim: & à deportatione Babylonica vsque ad Christum, progenies quatuordecim.

18 [2] IESV verò Christi natiuitas ita fuit. || Nã quum mater eius Maria [g] desponsa esset Ioseph, priusquam ipsi conuenissent, inuenta est [h] vterum ferre ex Spiritu sancto.

19 Porrò Ioseph vir eius quum esset iustus, & nollet eam || [i] ignominię exponere, voluit clàm eam dimittere.

20 Hæc autem quum [k] cogitasset, ecce, Angelus Domini [l] in somnio apparuit ei, dicens, Ioseph fili Dauid, ne metuito [m] accipere Mariam [n] vxorem

4. Reg. 20. 21, & 21. 18, 1. paral. 3. 13 4. Reg. 23. 34, & 24. 1, 2. paral. 36. 4. 4. Reg. 24. 6, 2. paral. 36. 9, 1. paral. 3. 16 1. Esdr. 3. 4, & 5. 2

2 Christus, verus Immanuel, ac proinde Iesus (id est Seruator) ex Spiritu sancto, cõceptus est in Virgine, sicut prædictũ fuit à Prophetis.

d Id est, incidit deportatio in tempora Iakimi & Iechoniæ: nam Iechonias natus erat ante deportationem.

Luc. 1. 27

e vel natus.

f Omnes isti suis gradibus prout alius alium genuit, in hac familia Dauidis descriptione enumerati.

Deut. 24. 1

g Sponsione promissa.

h Ad verb. in vtero habere, sub. fœtum. *i Potest etiam reddi, exemplum in ea fieri.* *k Apud se statuisset.* *l Nocturna visione.* *m A parentibus videlicet vel à cognatis traditam.* *n Quæ tibi pro vxore pacta est.*

tuam

tuam. Nam quod in ea [o] genitum est, ex Spiritu sancto est.

21 [3]Pariet autem filium, ‖ & vocabis nomen eius IESVM. Ipse enim ‖ [p] seruabit populum suum ex peccatis [q] ipsius.

22 (Porrò totum hoc factum est vt [r] impleretur quod ait Dominus per Prophetam, dicentem,

23 ‖ Ecce, Virgo [s] quædam [t] vterum feret, & pariet filium, & vocabis nomen eius Emmanuel: quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus)

24 Experrectus autem Ioseph ex somno, fecit vt ei imperarat Angelus Domini, & accepit vxorem suam.

25 Et non cognouit eam [u] quousque peperisset Filium illum suum primogenitum: vocauítque nomen eius IESVM.

Luc.1.31. Act.4.11.

3 Christ[9] ex ea dẽ virgine incorrupta nat[9] est, & Iesus vocatus ab ipso Deo per Angelum.

Esa.7.14.

o E substantia matris, à Spiritu sancto.

p Liberabit, est autẽ interpretatio nominis Iesu.

q Eorum, id est, populi, collectiuè.

r Præstaretur.

s Per excellentiam additur articulus in Hebræo & Græco contextu. *t Ad verb. in vtero habebit, scilicet fœtum.* *u Particula quousque siue donec, Hebræis de futuro etiam tempore negat, aut affirmat, vt Michol non sustulit liberos vsque ad diem obitus sui, 2.Sam.6.23. infrà vltimo cap. ecce, vobiscum sum vsque ad consummationem seculi.*

CAP. II.

1 Magi primitiæ Gentium Christum adorant. 14 Fugit Ioseph cum Iesu & matre in Ægyptum. 16 Herodes pueros occidit.

CAP. II.

Luc.2.6.

1 QVVM [1] ergo natus esset Iesus in [ea] Bethleem [a] *quæ est* Iudææ, temporibus Herodis regis, ecce [b] magi ab Oriente aduenerunt Hierosolyma,

2 Dicentes, Vbi est ille rex Iudæorum qui natus est? vidimus enim eius stellam in Oriente, & venimus vt adoremus eum.

1 Christ[9] pauperculus puer in præsepi reclinatus, & à suis neglectus, nihilomin[9] celebre testimonium habet suæ diuinitatis è cælo & regiæ maiestatis ab exteris: quod etiam ab eis ipsis à quibus non agnoscitur, tamen imprudenter approbatur.

a Ad differentiam alterius quæ est in tribu Zabulon. *b Sapientes & docti, Persicum est nomen quod in bonam partem à Persis sumitur.*

2 Christus vixdum natus, incipit pro nobis crucifigi, tũ in sese, tũ in membris suis. *Mich.2.5, ioan.7.42.*

3 His autem auditis Herodes rex [c] turbatus est, & tota Hierosolyma cum eo.

4 Et conuocatis omnibus [d] principibus Sacerdotum & [e] Scribis populi, percontatus est ab eis vbi Christus nasceretur.

5 At illi dixerũt ei, In *ea* Bethleem *quæ est* Iudææ. Sic enim scriptum est per Prophetam,

6 || Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquam [f] minima es inter duces Iuda. ex te enim exibit dux [g] qui pascet populum illum meum Israël.

7 Tum Herodes clàm vocatis magis, [h] exquisiuit ab eis quo tempore stella apparuisset.

8 Et eis Bethleem dimissis, dixit, Profecti illuc, penitus exquirite de puerulo: postquam autem inueneritis, renuntiate mihi, vt & ego veniam & adorem eum.

9 Ipsi verò audito rege, profecti sunt. & ecce, stella quam viderãt in Oriente, præibat eis, donec venit stetítque supra *locum* in quo erat puerulus.

10 Visa autem stella gauisi sunt gaudio magno valde.

11 Et ingressi domum, inuenerunt puerulum cum Maria matre ipsius: & procidentes [i] adorauerunt eũ: apertísque [k] thesauris suis obtulerũt ei munera, aurũ, & thus, & myrrham.

12 Et [l] diuinitus admoniti in somnio ne reuerterentur ad Herodem, per aliam viam regressi sunt in regionem suam.

13 [2] Ipsis autem regressis, ecce Angelus Domini apparet in somnio Ioseph, dicens, Experrectus accipe puerulum & matrem eius, & fuge in Ægyptum: & esto illic vsquedum dixero tibi. Futurum est enim vt Herodes quærat puerulum ad eum perdendum.

c Multum cõmotus, quia alienigena vi regnũ occuparat, Iudæi autem turbati quia improbitas res est vesana atque demens.

d Primarijs Sacerdotibus, id est, iis qui erãt de familia Aaronis in 24. classes distributi. 1. Paral. 24. 5, & 2. Paral. 36. 14.

e Qui legẽ interpretabãtur populo, Hebræi enim —, deriuant à verbo quod enarrare significat.

f Etiã si sis exiguum oppidulũ, futura es tamen Messiæ ortu nobilissima ac celeberrima.

g Qui reget & gubernabit: Reges enim eleganter dicuntur populi pastores.

h Certè & exploratè cognouit. *i Humilis & abiecta venerationis gestus.*

k Reconditis opibus quas attulissent. *l Significatione diuina, etiam cùm nihil rogassent.*

14 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem eius nocte,& ſeceſſit in Ægyptum.

15 Et fuit illic vſque ad [m] obitū Herodis: vt impleretur quod ait Dominus per Prophetam dicentē, ‖Ex Ægypto vocaui Filium meum.

16 Tum Herodes quum vidiſſet *ſe* illuſum eſſe à magis, excanduit valde :& miſſis *carnificibus* interemit omnes pueros qui erant in Bethleem, & in omnibus finibus [n] eius, à bimulis & inferioribus, ſecundum tempus quod exquiſierat ex magis.

17 Tunc impletum fuit quod ait [o] Dominus per Hieremiam Prophetam, dicentem,

18 ‖ [p] Vox in Rhama audita eſt, lamentatio & fletus & eiulatus multus, [q] Rachel plorans filios ſuos:& noluit conſolationem admittere *de eo* quòd non ſint.

19 [r s] Quum autem obiiſſet Herodes, ecce, Angelus Domini in ſomnio apparet Ioſeph in Ægypto,

20 Dicens, Experrectus accipe puerulum & matrem eius,& proficiſcere in terram Iſraël.Mortui ſunt enim qui petebant [ſ] animam pueruli.

21 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ipſius, & venit in terram Iſraël.

22 Quum autem audiſſet Archelaum regnare in Iudæa pro Herode patre eius, timuit illuc abire: verùm diuinitus admonitus in ſomnio, ſeceſſit in partes Galilææ.

23 Et quum [eò] veniſſet, [t] habitauit in vrbe quæ dicitur Nazareth: vt impleretur quod dictum eſt per Prophetas,fore vt Nazarenus vocaretur.

Oſea.11.1.

3 Chriſtus extincto tyranno, ex Dei prouidentia educatur Nazarethæ,vt ex ipſo etiā gētili nomine quod ipſi propterea tributum eſt, conſtet eū eſſe verum illum Domini Nazaræum.

Hier.31.15.

m Ad mortē, vtitur enim dictione quæ finem ſignificat.

n Bethleem.

o Nam Deus in ore Prophetarum loquitur.

p Id eſt, Vox lamētationis, fletus & eiulatus.

q Id eſt, Tota illa vicinia Bethleemitica, nam in via ducente in oppidū hoc, cuius & Ephrata nomē habet à ſoli fertilitate & copia frugum, Rachel Iacobi coniunx in partu mortua ſepultáque fuit.

r Ad verbum, finiiſſet ſub. vitā, ſic obire & oppetere Latinis ſub. mortem.

ſ Id eſt, Vitam, Hebraiſmus.

t Sibi domicilium elegit, id eſt, firmam ſtationem.

CAP. III.

1 Ioannes concionatur. 4 Veſtitus & victus ipſius. 5 Baptizat. 8 Fructus pœnitentiæ. 10 Securus ad radicem. 12 Ventilabrum, palea. 13 Chriſtus baptizatur.

Mar. 1. 4, luc. 3. 3.

1 TEMPORIBVS [a] autem illis adfuit [1] Iohannes Baptista, prædicans [b] in deserto Iudææ.

2 Dicénsque, [c] Resipiscite. appropinquauit enim [d] regnum cælorum.

3 Nam hic est ille de quo dictum est per Esaiam Prophetam, dicentem, || Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, [e] complanate semitas eius.

4 || Ipse verò Iohãnes habebat vestimentũ suum è pilis camelorum, & zonam pelliceam circum lumbos suos. alimentum autem eius erat [f] locustæ & mel agreste.

5 || Tunc exiuit ad eum [g] Hierosolyma, & tota Iudæa, totáque regio circumiacens Iordani:

6 Et baptizabantur ab eo in Iordane, [h] confitẽtes peccata sua.

7 [2] Quum vidisset autem multos ex Pharisæis & Sadducæis venientes ad baptismum suum, dixit eis, || Progenies viperarum, quis vobis præmonstrauit vt fugeretis à futura ira?

8 [3] Ferte igitur fructũ dignum iis qui resipuerint.

9 [4] Et ne [i] putetis *vobis* dicẽdum apud [k] vosipsos, || Patrem habemus Abraham. dico enim vobis, Deũ posse etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

Esa. 40. 3, mar. 1. 4, luc. 3. 4, iohan. 1. 23.

Mar. 1. 6.

Mar. 1. 3, luc. 3. 7.

Infrà, 12. 34. Ioh. 8. 39, act. 13. 26.

1 Ioannes singulari sanctimonia & extraordinaria vitæ austeritate omnium oculos in se conuertens, Christo statim sequuturo, veluti viam præparat, sicut Esaias prædixerat, summã Euãgelij pleni[2] mox tradendi prænuntians.

2 Nihil æquè nobis viã ad misericordiã & salutẽ præcludit quã nostrę iustitiæ opinio.

3 Vera resipiscentia est res interior, quę in mente & animo sedem habet.

4 Patrũm fides incredulos filios nihil iuuat, nec propterea tamẽ Deus in suo cum sanctis patribus fœdere mendax euadit.

a Ad verbum diebus, Hebr. non autem illis diebus quibus Nazareth Ioseph commigrauit, sed longo post tempore circiter 25. post annis. 30. enim ætatis anno baptizatus fuit Iesus à Iohanne, illis igitur diebus, quibus incola fuit adhuc Iesus vrbis Nazareth. b In regione saltuosa, quæ tamẽ incolas reciperet, vt Zachariam, Luc. 1. 40. illic fuit domus Ioab, 1. Reg. 2. 34. & huius deserti sex oppida numerantur, Ios. 15. 61. c Metanoyn, *mutari significat animo & mente, idque in melius. d Regnum Messiæ, cuius gubernatio planè erit cœlestis. e Planum & æquabile iter facite. f Locusta cibus fuit quibusdam Orientalibus, qui dicti sunt* acridophagi, *id est, locusti vorę, Eust. in od. 9. g Hierosolymitæ. h Agnoscentes ex gratuita remissione, se salutem consequi. i Ne existimetis causssam esse cur de Abrahamo superbiatis. k In cordibus vestris, sic. 2. Macch. 8.*

10 || Iam

10 ‖ Iam verò ſecuris ad radicem arborum poſita eſt: omnis igitur arbor non ferens fructum bonum, exciditur & in ignem abiicitur.

11 ‖ [5] Ego quidẽ baptizo vos aqua [l] ad reſipiſcẽtiam: is verò qui poſtè me venit, [m] validior me eſt, cuius non ſum dignus qui [n] ſoleas portem: ipſe vos baptizabit Spiritu ſancto & igni.

12 ‖ [6] Cuius ventilabrum in manu ipſius, & [o] perpurgabit aream ſuam: & coget triticum ſuum in horreum, paleam autem exuret igni inextinguibili.

13 ‖ [7] Tunc aduenit Ieſus à Galilæa in Iordanem ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.

14 At Iohannes obnixè prohibebat eum, dicens, Ego neceſſe habeo à te baptizari, & tu venis ad me?

15 Reſpondens autem Ieſus dixit ad eum, Omitte *me* nunc: ita enim decet nos implere [p] omnem iuſtitiã. Tunc omittit eum.

16 Et baptizatus Ieſus aſcendit ſtatim ex aqua: & ecce aperti ſunt [q] ei cæli, & vidit Spiritum Dei aſcendentem tanquam columbam, & venientem ſuper ipſum.

17 [8] Et ecce vox è cælis, dicens, ‖ Hic eſt Filius ille meus dilectus in quo [r] acquieſco.

Infra 7.19

Marc.1.8, luc.3.16, ioh.1.26, act.1.5, & 19.4.

Marc.1.9.

Luc.3.11

5 Ne in ſignis quidem à Deo ſalutis noſtræ cauſa inſtitutis vel in eorũ adminiſtris hęrẽdum eſt: ſed aſſurgendũ eſt ad eam ipſam, i. ad Chriſtum, intus ſua vni[9] vi efficientem quod exterius figuratur.

6 Impiorum triumphi ſempiterno crucia tu terminabuntur.

1.Pet.1.17, coloſſ.1.13

7 Chriſtus noſtrum baptiſmum in ſeſe ſanctificat. 8 Chriſti plena conſecratio & initiatio a l Mediatoris munus, Patris ipſius voce & viſibili ſancti Spiritus ſymbolo declaratur.

l Externum ſignum de vita in melius commutanda admonebat, & obſignabat eorum in Chriſtum inſitionem, qua fit, vt vetus homo moriatur, & nouus exurgat, Rom.6. m Fortior. n Ad verbum, pedum vincula i. calceos. o Omnino purgabit. p Legitimas obſeruationes. q Iohanni. r Græcum verbum, ſignificationem habet præclaræ exiſtimationis, & eius quod valde placet: dicit itaque Pater, Chriſtum vnum eſſe, quem cùm intuetur omnem in nos conceptam opinionem deponat.

CAPVT IIII.

1 Tentatur Chriſtus. 4 Scripturis conuincit Diabolum. 11 Angeli ei inſeruiunt. 12 Prædicat pœnitentiam & ſe adueniſſe. 18 Vocatio Petri & Andreæ. 21 Iacobi, Iohannis. 23 Prædicat Euangelium, & ſanat infirmos.

Marc.1.12, luc.4.1

1 TVnc ||[1]Iesus subductus fuit in desertũ à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.

1 Christus omnibus modis tentatus, semper victor euadit, vt & nos ipsius virtute eundem hostẽ superemus.

2 Et quum ieiunasset [a] dies quadraginta & noctes quadraginta, postea esurijt.

Deut.8.3

3 Et quũ venisset ad eum tentator, dixit, Si Filius es Dei, [b] dic vt isti lapides panes fiant.

4 At ille respõdens dixit, Scriptũ est, ||Non è solo pane viuet homo, sed ex omni verbo prodeunte per os Dei.

Psal.90.12

5 Tunc [c] transfert eum diabolus in Sanctam vrbem, & statuit eum super [d] pinnas templi.

Deut.6.16

2 Cessante præconis voce, sese patefaciens Dominus, plenam lucẽ infert mũdi tenebris, gratuitam peccatorum remissionem resipiscentibus offerens.

6 Dicitque ei, Si Filius es Dei, iace teipsum deorsum: nam scriptum est, ||Quia Angelis suis mandabit de te, & *ipsi* tollent te in manus, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.

7 Dixit ei Iesus, Rursum scriptũ est, ||Non [e] tẽtabis Dominum Deum tuum.

Deut.6.13, & 10.20. Marc.1.14, luc.4.14, ioh.4.43.

8 Rursum transfert eum diabolus in montẽ sublimem valde, & ostendit ei omnia regna mundi & gloriam eorum.

9 Dicitque ei, Hęc omnia tibi dabo si procidens adoraueris me.

10 Tũc dicit ei Iesus, Abi satana: scriptũ est enim, ||Dominum Deum tuum adorabis, & ei soli seruies.

11 Tunc omittit eum diabolus: & ecce, Angeli accedebant, & ministrabant ei.

12 [2] ||Quum audisset autem Iesus Iohannẽ [f] traditum esse *in custodiam*, redijt in Galilæam.

13 Et relicta Nazareth, venit & habitauit in [g] Capernaum, *vrbe* maritima in finibus Zabulon & Nephthalim:

14 Vt impleretur quod dictũ est per Esaiam Pro-

a Continuos, nam quartus casus solet fere continuum tempus indicare. b .i. Iube, cùm enim dicit Deus, perinde est atque si imperaret. c Græc. acceptum adducit, vel transfert. d Ambitum illum quo planum templi tectum ambiebatur, ne quis inde posset decidere, sicut cautum erat, Deut.8. e Ad verbum, non pertentabis. f Coniectum in carcerem, ad verbum traditum. sub. custodia. g Quæ multò celebrior erat quàm Nazareth.

phetam,

phetam,dicentem,

15 ||Terra Zabulon & terra Nephthalim *ad* viam [h] maris trans Iordanem, [i] Galilæa Gentium:

16 Populus [k] positus in tenebris,vidit lucem magnam: & positis in regione & vmbra mortis, lux exorta est.

17 ||Ex eo tempore cœpit Iesus prædicare, & dicere, Resipiscite. [l] appropinquauit enim regnum cælorum.

18 [3] Ambulans autem Iesus ad mare Galilææ,vidit duos fratres, Simonem qui dicitur Petrus, & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare. (erant enim piscatores.)

19 Et dicit eis, Sequimini me, & faciam vos piscatores hominum.

20 Illi verò statim omissis retibus, sequuti sunt eum.

21 Tunc progressus illinc,vidit alios duos fratres, Iacobum filium Zebedæi,& Iohannem fratrem eius, in nauigio cum Zebedæo patre suo, sarcientes retia sua:& vocauit eos.

22 Illi autem statim omisso nauigio & patre suo, sequuti sunt eum.

23 [4] Et circumijt totam Galilæam Iesus,docẽs in [m] synagogis [n] ipsorum,& prædicãs Euangelium [o] regni, & sanans [p] quemuis morbũ & quemuis [q] lãguorem in populo.

24 Tũc exijt [r] fama eius in totam Syriam: & obtulerũt ei omnes malè affectos,varijs morbis [s] & cru-

Esa.9.1. Marc.1.15.

3 Christus de suo à nobis recessu aliquando futuro maturè cogitãs, iam ab ipsis initijs suę prędicationis,discipulos sibi diuinitus ascisçit, paupercu los quidem illos & planè rudes,sed eorum quæ vidissent & audissent tã to minus suspectos testes futuros.

4 Christ[o] corporales morbos sanãs,spiritualẽ & saluificam suam virtutem in animis credentiũ obsignat.

h Tiberiadis,vel quod ea regio tẽderet Tyrũ versus ad mare mediterraneum.

i Sic dicta quod vicina esset Tyrijs & Sidonijs, & quod in ea parte Salomon concessisset Tyriorum regi viginti vrbes, 1. Reg.9. 11.

k Id est, Qui versabatur. l Ad vos peruẽnit. m Iudæorum ecclesijs. n Galilæorum. o Messiæ. p Id est, Omnis generis morbos, non autem singulos. q Propriè significat ignauiam stomachi, sed hîc sumitur pro ijs morbis quo qui sunt correpti, languent & contabescunt. r Ad verbum auditio,metonimicè, id est, fama. s Basanos propriè est cuticula qua aurum exploratur, transfertur ad quascunque quæstiones tormentorum, hoc loco sumitur pro morbis qui acerrimè ægrotos excruciant.

ciatibus detentos,& t dæmoniacos, & u lunaticos,& x paralyticos:ſanauítque eos.

25 Et ſequuta eſt eum turba multa à Galilæa ac Decapoli & Hieroſolymis & Iudæa,& *regionibus* trans Iordanem *ſitu.*

t Qui malis ſpiritibus vexãtur, Dæmon enim in ſcriptura in malam partem ſumi ſolet, etſi alias ſit nomen cõmune.

u Qui ad conuerſiones lunares acribus morbis corripiuntur. x Enervatos, languentibus & debilitatis corporis membris.

CAPVT V.

1 Qui beati. 13 Apoſtoli ſal & lux mundi. 14 Urbs ſupra montem poſita. 15 Luscerna. 16 Opera bona. 19 Mandatorum Chriſti impletio. 21 Occidere quid. 23 Reconciliatio ſacrificiis præfertur. 27 Adulterium. 29 Oculi erutio. 30 Manus abſciſſio. 31 Libellus abſceſſionis. 35 Non iurandum. 43 Inimici diligendi. 48 Perfectio.

1 QVVM vidiſſet autem turbam, aſcendit in montem: & quum conſediſſet, adierunt eum diſcipuli eius.

2 x Tunc aperto ore ſuo docebat eos,dicens,

3 ‖Beati a pauperes b ſpiritu: quoniam ipſorum eſt regnum cælorum.

4 ‖Beati qui lugent:quoniam ipſi conſolationem accipient.

5 ‖Beati mites:quoniam ipſi hæreditatis iure terram poſſidebunt.

6 ‖Beati qui eſuriunt & ſitiunt iuſtitiam:quoniam ipſi ſaturabuntur.

7 Beati miſericordes: quoniam ipſi miſericordiã conſequentur.

8 ǂBeati c mundo corde: quoniam ipſi Deum videbunt.

9 Beati pacifici: quoniam filij Dei d vocabuntur.

10 ‖Beati qui e perſequutionem patiuntur iuſtitię

a Paupertatis nomine intelliguntur omnes coniunctæ cum ea miſeriæ. b Quorum ſpiritus domiti ſunt & qui ſeſe Deo ſubijciunt. c Venuſtè, Greci katharous *vocarunt, vt enim in ſpeculo perpurgato fulgens imago liquidò conſpicitur, ſic relucere in corde puro, & apparere quaſi faciem Dei æterni. d Erunt. Hebr. e Perſequutione exagitati.*

CAP. V.

1 Christ[g] docet ſummum bonum in huius vitæ commodis &rebus ſecundis poſitum non eſſe, ſed in cælo eſſe repoſitũ ijs qui vt à reliquis miſerabiliter & modis omnibus ideo vexẽtur quòd nolint eorum mores imitari, nihilomin[g] in Dei voluntate ſpõte acquieſcunt, & quibuſuis pro deſſe ſtudent.

Luc.6.20.
Luc.6.21, eſa.61.2.3.
Pſal.37.11.
Eſa.65.13.
Pſal.24.4.
1.Pet.3.14.

causa:quoniam ipsorum est regnum cælorum.

11 ||Beati eritis quum conuitiati fuerint vobis, & persequuti fuerint, & dixerint quiduis mali aduersus vos,mentiētes,propter me.

12 Gaudete & exultate, quoniam merces vestra multa *est* in cælis. ita enim persequuti fuerunt Prophetas qui *fuerunt* ante vos.

13 || [2] Vos estis sal [f] terræ: quòd si sal infatuatus fuerit,quo [g] salietur?ad nihil valet amplius nisi vt abijciatur foras,& conculcetur à quibusuis.

14 Vos estis [h] lux mundi.Non potest vrbs occultari supra montem posita.

15 ||Neque accendunt lucernam & ponunt eam subter modiū:sed in [i] candelabrum,& splendet omnibus qui sunt in domo.

16 ||Ita splendeat lux vestra coram hominibus,vt videant vestra bona opera, [k] glorificéntque Patrem vestrum qui est in cælis.

17 [3]Ne existimate me venisse vt dissoluam Legem, aut Prophetas: non veni vt dissoluam, sed vt [l] impleam.

18 || [m] Amen quippe dico vobis, Vsquedum præterierit cælum & terra, iota vnum aut vnus apex nequaquam præterierit ex Lege vsque dum omnia facta fuerint.

19 [4] Quisquis igitur [n] soluerit vnum ex mandatis hisce minimis, & ita docuerit homines, [o] minimaledictione Legis: deinde vt verū obedientiæ à Lege præscriptæ vsum doceret,atque adeò vim obediendi mentibus insculperet.

1.Pet.4.14.

2 Verbi præsertim ministros necesse est (nisi velint omniū esse miserrimi) hanc viam ad summum bonum, & verbis & re ipsa cęteris cō monstrare. *Marc. 9.50, luc.14.34. Marc.4.21, luc.8.16, & 11.33. 1.Pet.2.12. Luc.16.17. iac.2.10.*

3 Christ⁹ nō venit vt nouā quampiam iustitiæ & salutis rationē in mūdum inueheret,sed partim vt quod ceremonijs erat adumbratum,re ipsa impleret, liberatis per gratiā hominibus à

4 Incipit à vera Legis expositione,quā vetustis quidē sed falsis Scribarū cōmentis opponit,nedū vt vel minimū præceptorū Patris velit abolere.

f Doctrina vestra esse debet sinceritate & integritate efficax, quæ si talis non sit, in sua fatilitate contemnetur & refutabitur. g Quid supererit quo vti possitis ad saliendum,sic Latini fatuos, insulsos vocant. h Participando veram lucem, lucetis. i Instrumentum erat, eminenti loco positum, cui imponebatur vel infigebatur lucerna. k Gloriam Dei prædicent. l Vt absolutæ euadant prophetiæ. m Verè & certò. n Violauerit vel minimum præceptum Legis. o Nullius censebitur in Ecclesia.

Luc.11.39.

mus vocabitur in regno cælorum: quiſquis autem fecerit & docuerit, iſte magnus [p] vocabitur in regno cælorum.

5 Sexti præcepti vera expoſitio.

Exo.20.13, deut.5.17. Luc.12.58.

20 Dico enim vobis, niſi abundauerit veſtra iuſtitia ‖plus quàm Scribarum & Phariſæorum, vos nequaquam ingreſſuros in regnum cælorum.

21 [5] Audiſtis dictũ fuiſſe antiquis, ‖Non occides: quiſquis autem occiderit, tenebitur iudicio.

6 Docebant auari Phariſæi placari Deum oblationibus in Lege præceptis, quas ipſi vorabant. Negat contrà Chriſtus Deo gratã eſſe cuiuſquam oblationẽ qui fratri offenſo nõ ſatiſfecerit: atque etiã affirmat nunquam præfractis iſtis fratrum contemptoribus patefaciẽdum eſſe velut exitum ex ira & maledictione Dei, priuſquam fratri penitus ſatisfecerint.

22 Ego verò dico vobis, quicunque iraſcitur fratri ſuo temerè, [q] tenebitur [r] iudicio: quicunque verò dixerit fratri ſuo, [ſ] raca, tenebitur [t] conſeſſu: quiſquis autem dixerit, fatue, tenebitur [u] gehenna [x] ignis.

23 [6] Igitur ſi munus tuum attuleris ad [y] altare, & illic memineris fratrem tuum habere aliquid contra te,

24 Omitte illic munus tuum coram altari, & abi: primùm reconciliator fratri tuo, & tum venians offer munus tuum.

25 ‖ [z] Eſto amicus [a] aduerſario tuo citò, dum

[p] *Erit. Hebr.* [q] *De diuinis iudicijs & peccatorum diſcrimine diſſerens, orationem ad conſuetam ciuilium iudiciorum formam accommodat. certum eſt enim hic non agi de politicis legibus.* [r] *In quo ſedebant triumuiri qui de pecuniarijs & minimis cauſſis cognoſcebant.* [ſ] *Incondita hominis indignantis vox.* [t] *Iudicio quod ex 23. iudicibus conſtabat, qui de grauioribus cauſſis, & capitalibus cognoſcebant, ſicut ſummi erant iudices 71. qui de grauiſſimis cauſſis cognoſcebant, vt de tribu integra, vel de ſummo ſacerdote, aut Pſeudoprophetа.* [u] *Gehennæ nomen Hebræis compoſitum, idem ſonat ac vallis Hinnon, id eſt, Tophet, quo loco Iſraëlitæ ſoliti erant inaudita crudelitate ſuos liberos dijs adolere, vnde factum eſt vt acciperetur pro loco cruciandis reprobis deſtinato, Ier. 7. 31.* [x] *Quattuor erant ſuppliciorum genera Hebræis vſitata, antequam politia ab Herode euerteretur, ſtrangulatio, gladius, lapidatio, ignis: huc ergo reſpexit Chriſtus, quia ignis ſummum erat ſupplicium: quod ergo mentionem facit iudicij, conſeſſus, & gehennæ, oſtendit peccata alia, alijs grauiora eſſe, ſed omnia eſſe eiuſmodi, vt eorum rationem reddere opporteat, & penas luere.*

[y] *Accommodat totum hunc ſermonem, ad rationem ſuorum temporum quibus erectum erat Hieroſolymis altare: inepti ergo qui inde altaria extrui colligunt, & vſurpãdas oblationes, ineptiores qui quod de mutua reconciliatione dicitur, ad purgatoriũ transferunt.* [z] *Præcide omnẽ inimicitiarũ cauſſam.* [a] *Ad verbũ, cõtra litigatoriեs in*

es in via cum eo: nequando te tradat aduersarius iudici, & iudex te tradat [b] ministro, & in custodiam conijciaris.

26 Amen dico tibi, nequaquã exibis illinc vsquedum [c] reddideris vltimum quadrantem.

27 [7] Audistis dictum fuisse antiquis, ||Non mœchaberis.

28 Ego verò dico vobis, Quicunque aspicit mulierem vt eam concupiscat, iam adulterauit eam in corde suo.

29 || Quòd si oculus tuus [d] dexter facit vt [e] tu offendas, erue eum, & abijce abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum conijciatur in gehennam.

30 Et si dextera tua manus facit vt tu offendas, excinde eam, & abijce abs te. expedit enim tibi vt pereat vnũ ex membris tuis, ac non totũ corpus tuum conijciatur in gehennam.

31 Dictũ est autem, || Quisquis [f] dimiserit vxorem suam, det ei [g] libellum discessionis.

32 Ego verò dico vobis, eum qui dimiserit vxorem suam, extra rationem [h] scortationis, facere vt ea mœchetur: & eum qui dimissam duxerit, mœchari.

33 [8] Rursum audistis dictum fuisse antiquis, ||Non [i] peierabis: sed reddes Domino quæ tu iuraueris.

34 Ego verò dico vobis, ne iuretis omnino: neque per cælum, quia thronus Dei est:

35 Neque per terram, quia [k] scabellum est pedum eius, neque per Ierosolyma, quia vrbs est magni regis.

36 Neque per caput tuum iures: quia non potes

7 Scortator censetur corã Deo quisquis mulierem cõcupiscit: ac proinde oculi cõtinẽdi sunt & membra omnia, omnésq; adeo occasiones quibus ad malè agẽdum cõmoueri possum[9], vel maximis cũ dãnis sunt vitandæ. *Exod.20.14. Infra 18.8, marc. 9.47. Infra 19.7, deut. 24.1, marc.10.4, luc.16.18, 1.cor.7.10.*

8 Tertij præcepti explicatio, aduersus peruersã Scribarum sententiam, qui obliquas siue indirectas iurandi formas excusabant. *Exod.20.7, leuit. 19.12, deut.5.11.*

b Apparitori. c Summo iure tecum agetur. d Dextri oculi & dextræ manus meminit, quia dexteræ partes potiores sunt, & expeditiores ad quoduis scelus patrandum. e Ad verbum, scandalizat: peccata enim sunt veluti scandala. i. saxa ad quæ impingimus. f Ad verbum, absoluerit. g Ad verb. abscessionale. h Scortatio, hic sumitur pro adulterio. i Peierare, non significat falsum iurare, sed quod iuraris non præstare. Cic. Offic. 3. k Ad verb. suppedale, quod pedibus subiectum.

vnum capillum album aut nigrum facere.

37 ‖ Esto autem sermo vester [l] etiam etiam, non non: quod autem supra hęc redundat, à [m] malo est.

38 [9] Audistis dictum fuisse, ‖ [n] Oculũ pro oculo, & dentem pro dente.

39 Ego verò dico vobis, ‖ ne resistatis [o] malo: sed quisquis te [p] cædet in dexteram tuam maxillam, obuerte ei & alteram.

40 Et ei qui vult tecum iudicio contendere, ac tunicam tuam capere, dimitte ei etiam pallium.

41 Et quisquis te [q] angariabit *ad* miliare vnum, abi cum eo duo.

42 ‖ Petenti abs te dato: & volentem mutuari abs te, ne aucrsere.

43 Audistis dictũ fuisse, ‖ Diliges proximum tuũ, & odio habebis inimicum tuum.

44 Ego verò dico vobis, ‖ diligite inimicos vestros, [r] benedicite ijs qui deuouent vos, benefacite ijs qui oderunt vos, & precamini pro ijs qui vos [s] infestãt & persequuntur vos:

45 ‖ [10] Vt sitis filij Patris vestri qui est in cęlis. facit enim vt sol suus exoriatur super malos ac bonos, & pluit super iustos & iniustos.

46 Nam si dilexeritis eos qui diligunt vos, quam mercedem habebitis? nónne & [t] publicani idem faciunt?

47 Et si cõplexi fueritis fratres vestros solùm, quid amplius

Iac. 5. 12.

9 Secũdæ Tabulæ summam contra quàm docebãt Scribæ, sic ostẽdit accipiendã vt malũ malo retaliare nullo modo liceat, imò potius repetitæ iniuriæ sint perferendæ, & ipsis capitalibus hostibus sit benefaciendum.

Exo. 21. 24, leuit. 24. 20, deut. 9. 21. Leu. 6. 29. rom. 12. 17. 1. cor. 6. 7, Deut. 15. 8. Leuit. 19. 18. Luc. 6. 27. Luc. 23. 34, act. 7. 60, 1. cor. 4. 13, luc. 6. 13.

10 Argumentũ duplex: vnum à relatis, Qualis pater, tales liberos esse oportet: alterũ à cõparatis, Præstare oportet Dei filios huius seculi filiis.

l Quod affirmatis nudè affirmetis, quod negatis nudè negetis. m A conscientia mala, vel a Diabolo. n Sub. erue. o Potest exponi in tertio casu, id est, illi qui malus est, vel sexto, id est, per malum, vt sit sensus, ne pensate iniuriam iniuria. p Fuste vel virga, quod ignominiosum est. q Nomen Persicum, Herodotus. lib. 8. angari autem dicebantur, quos hodie postas dicimus, hoc interest, quod Persis licebat equos, naues, ipsos denique homines ad cursum rapere: sic angariatus dicitur Cyrenæus ille, qui ad baiulandum crucem adactus est, infr. 27. 32. r Bene precemini. s Hostium more, & violenta cum contumelia. t Qui vectigalibus præerant, genus hominum Iudæis inuidiosum, quia Romanis (quorum iugum ferebant impatientissmè Iudæi) operam suam locassent, tum verò quod soleant auaritiæ esse dediti publicani.

amplius facitis? nónne & publicani ita faciunt?

48 Estote igitur vos perfecti, vt Pater vester qui est in cælis, perfectus est.

CAP. VI.

1 Eleemosyna. 5 Oratio. 14 Condonandum fratri. 16 Ieiunium. 19 Thesauri. 20 Pauperibus subueniendum. 24 Deus & diuitiæ. 25 Solicitudo de victu & vestitu tollenda. 33 Regnum Dei, & eius iustitia.

1 ATtendite [1] ne eleemosynam vestram detis coram hominibus, vt spectemini ab eis: alioqui [a] mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui est in cælis.

2 ‖ Itaque quum dabis eleemosynam, ne cures buccina cani coram te, sicut [b] hypocritæ faciunt in [c] synagogis & in plateis, vt gloriam consequantur ab hominibus. amen dico vobis *eos* referre mercedem suam.

3 Quum verò tu das eleemosynam, ne nouerit sinistra tua quid faciat dextera tua:

4 Vt sit eleemosyna tua in occulto: Pater autem tuus qui te aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

5 [2] Et quum precaris, ne sis vt hypocritæ. amant enim in conuentibus & in [d] angiportis platearũ stando precari, vt appareãt hominibus. amen dico vobis, *eos* [e] referre mercedem suam.

6 Tu verò, quum precaris, introito in [f] conclaue tuum, & clauso ostio tuo precare Patrem tuum qui est in occulto: & Pater tuus qui *te* aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

7 Precantes autẽ ne sitis [g] loquaces vt Ethnici. putant enim fore vt sua illa [h] loquacitate exaudiãtur.

8 Ne igitur ipsis assimilemini. nouit enim Pater vester quibus sit vobis opus, antequam vos petatis ab eo.

CAP. VI.

1 Eleemosynas ambitio irritas facit.

2 Duo in precibus maxima vitia reprehẽdit, ambitionem & inanẽ garrulitatem. *Rom. 12. 8.*

a Mercedis nomen passim in Scripturis sumitur pro præmio, sed gratuito, ideo frustra à scolasticis opponitur merito.

b Simulatores, hypocritæ enim erant histriones, qui personam aliquam in fabula sustinerent.

c In locis celebrioribus, quod solent histriones.

d Ad verb. in platearum angulis. i. vbi viæ desinunt, scilicet in compitis & quadriuijs, vbi solent homines conuenire.

e Scilicet, gloriosam illã prædicationem, quã ab hominibus cõsequuntur.

f Ad verb. in locum interiorem & abditum. *g Longæ preces non damnantur, sed vanæ, inanes, & superstitiosæ.* *h Ad verb. verbositate.*

Luc.11.2.
3 Vera omniũ Christianorũ precũ summa ac formula.
4 Condonantibus iniurias condonantur peccata, vltoribus autẽ parata est vltio.
Infrà 13.19. Marc.11.28, eccl.28.2.
5 In eos qui sanctitatis famam ex ieiuniis venantur.
6 Vana hominum studia ostẽduntur, qui certo vitæ æternæ thesauro neglecto, in caducis & inanibus opibus cõgerẽdis vitã consumunt.
i Sanctè colatur.
Luc.12.33, 1.tim.6.19.
k Ad verb. idoneum & vtilem naturæ nostræ ad quotidianam vitam, vel eum quo contenta esse possit natura atque constitutio nostra.

9 [3] Vos igitur ita precamini, || PATER noster qui *es* in cælis, [i] sanctificetur nomen tuum:

10 Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo, *ita* etiam in terra.

11 Panem nostrum [k] quotidianũ da nobis hodie.

12 Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.

13 Et ne nos [l] inducas in tentationem, sed libera nos à || [m] malo. Quia tuum est regnum, & potentia, & gloria in secula. Amen.

14 || [4] [n] Nam si remiseritis [o] hominibus offensas ipsorũ, remittet etiam vobis Pater ille vester cælestis.

15 Sin autem non remiseritis hominibus ipsorum offensas, nec Pater vester remittet vobis offensas vestras.

16 [5] Quum autem ieiunatis, ne sitis vt hypocritæ, tetrici. [p] obscurant enim facies suas, vt appareant hominibus ieiunare. amen dico vobis, referunt mercedem suam.

17 Tu verò, quum iciunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua:

18 Vt ne appareas hominibus ieiunare, sed Patri tuo qui *est* in occulto: & Pater tuus qui aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

19 [6] Ne thesauros congerite in terra, vbi tinea & erosio corrumpit, & vbi fures perfodiunt ac furantur:

20 || Sed cõgerite vobis thesauros in cælo, vbi neque tinea neque erosio corrũpit, & vbi fures non perfodiunt, neque furantur.

21 Nam vbi est thesaurus vester, illîc erit etiam cor vestrum.

l Inferas. m Diabolo, vel ab omnibus malis & aduersis rebus. n Antitheſis ad excitandam attentionem in doctrina huius diligentia. o Æqualibus vestris. p Non simunt conspici faciem priorem, id est, colorem faciei natiuum vitiant, vt appareant macra & pallida facie.

22 Lucerna

22 || [7] Lucerna corporis eſt oculus: itaque ſi [q] oculus tuus [r] ſimplex fuerit, totum corpus tuum [ſ] lucidum erit:

23 Quòd ſi oculus tuus malus fuerit, totum corpus tuum tenebròſum erit. Ergo ſi lumen quod eſt in te, tenebræ ſunt, ipſæ tenebræ quantæ?

24 || [8] Nemo poteſt [t] duobus dominis ſeruire. aut enim vnum habebit odio, & alterũ diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. Non poteſtis Deo ſeruire & [u] mammonæ.

25 || [9] Propterea dico vobis, ne eſtote ſoliciti de [x] anima veſtra, quid eſuri ſitis aut quid bibituri: neque de corpore veſtro, qua re ſitis induẽdi. nónne anima plus eſt quàm alimentũ, & corpus quàm veſtitus?

26 Intuemini in volucres [y] cæli: non ſerunt enim, neque metunt, neque cogunt in horrea, & Pater veſter cæleſtis alit eas: nónne vos multò præſtatis eis?

27 Quis autem ex vobis [z] ſolicitè cogitando poteſt apponere ad ſtaturam ſuam cubitum vnum?

28 Ac de veſtitu quid ſoliciti eſtis? diſcite quomodo lilia agrorum creſcant: non [a] fatigantur, neque nent.

29 Sed dico vobis, ne Solomonem quidem cum vniuerſa [b] gloria ſua, ſic amictum fuiſſe vt vnũ ex iſtis.

30 Quòd ſi herbam agri quæ [c] hodie extat, & cras in clibanum mittitur, Deus ita circumueſtit, nónne vos multò magis, ô [d] exigua fide præditi?

Luc.11.34.

7 Homines quãtulãcũque naturę ſuę lucem malignè extingunt.

Luc.16.13.

8 Deus à toto homine vult coli.

Luc.12.23, philip.4.6, 1.tim.6. 8, 1.pet.5.7, pſal.54.33.

9 Peruerſa ſolicitudo de huius vitæ rebus, ſeria prouidentiæ Dei meditatione corrigitur in Dei filijs.

q Mentis iudicium, vt ſicut oculis corpus, ita recta ratione. i. Spiritu Dei illuſtrata tota vita noſtra regatur.

r Purus, cui opponitur poſtea malus, .i. inquinatus.

ſ Oculi luce illuſtratum.

t Diſſidentibus, nam ſi duo conſentiant, inſtar vnius erunt. *u Vox Syriaca, ſignificans quæcunque ad rem pecuniariam pertinent.* *x De vita veſtra.* *y Aereas, ſiue in aere verſantes: cœlum enim pro aere in omnibus ferè linguis vſurpatur.* *z De ſolicitudine loquitur, quæ coniuncta eſt cum animi anxietate, cui annexa eſt vt plurimum diffidentia.*

a Opere faciundo. *b In ſplendore regio.* *c Quæ eſt in natura rerum, vt vulgò dici ſolet.* *d Languida.*

31 Ne igitur eſtote ſoliciti, dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus? aut quo amiciemur?

32 (Nam omnia iſta gẽtes requirunt) nouit enim Pater veſter cœleſtis vos indigere his omnib⁹.

33 Sed quærite primò regnum Dei, & iuſtitiam eius, & iſta omnia [e] adijcientur vobis.

34 Ne ſitis igitur ſoliciti [f] de craſtino: nam craſtinus dies ſolicitus erit de *rebus* ſuis. ſufficit diei [g] vexatio.

e Erunt vobis inſtar auctarij.
f Propter craſtinum, hebr. vt Prou 27 1.
g Afflictio.

CAPVT VII.

1 Non iudicandum de proximo. 6 Non dandum ſanctum canibus. 13 Via lata & arcta. 15 Pſeudoprophetæ. 18 Arbor & fructus. 24 Domus ſuper petram fundata. 26 Super arenam.

1 NE ‖ [1] iudicate, vt ne iudicemini.

2 Quo enim iudicio iudicatis, iudicabimini: & ‖ qua [a] menſura metimini, viciſſim metientur vobis.

3 Quid autem aſpicis feſtucam quæ eſt in oculo fratris tui, trabem verò quę eſt in oculo tuo, non animaduertis?

4 ‖ Aut [b] quomodo dices fratri tuo, Sine eijciam te feſtucam ex oculo tuo: & ecce trabes in oculo tuo?

5 Hypocrita, eijce primùm trabem illam ex oculo tuo, & tum diſpicies vt eijcias feſtucam ex oculo fratris tui.

6 [2] Ne date *quod* ſanctum *eſt* canibus, nec projcite [c] margaritas veſtras coram porcis: nequando conculcent eas pedibus ſuis, & [d] conuerſi lacerent vos.

7 ‖ [3] Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulſate, & aperietur vobis.

CAP. VII.

1 Reprehendere quidem alij alios debem⁹, ſed nec temerè, neque vt ſanctiores videamur, neque vllo fratrum odio.
Luc. 6. 37, rom. 2. 1, 1. cor. 4. 3. Marc. 4. 25, luc. 6. 38.

2 Peruicaces Euangelij hoſtes indigni eius prędicatione.
Luc. 6. 41.

3 Preces certum in omnibus malis perfugium.

a Par pari referretur.
b Qua fronte. Infra 21. 22, marc. 11. 24, luc. 11. 9, ioh. 14. 13, & 16. 14, iac. 1. 6
c Margarites dicitur Græcis à nitore ſplendente, Latinis vnio in ſummo fuit olim pretio, nam vnio Cleopatræ æſtimata fuit ducentis quinquaginta millibus coronatis: transfertur ad ſignificandam precioſiſſimam doctrinam cœleſtem.
d Canes vel porci.

8 Quiſquis

8 Quiſquis enim petit, accipit, & qui quærit inuenit: & pulſanti aperietur.

9 Nam quis eſt ex vobis [e] homo, qui, ſi filius eius petierit ab eo panem, det ei lapidem?

10 Et, ſi piſcem peticrit, num ſerpentem dabit ei?

11 Si vos igitur, quum ſitis mali, noſtis dona bona dare liberis veſtris, quantò magis Pater veſter qui eſt in cœlis, dabit bona ijs qui ab ipſo petent?

12 || [4] Quæcunque igitur volueritis vt faciant vobis homines, ita & vos facite eis. [f] iſta enim eſt Lex & Prophetæ.

13 [5] || Introite per anguſtam portam: quoniam lata eſt porta, & ſpacioſa via quæ adducit in exitiũ, multíque ſunt qui introeunt per eam.

14 Quia [g] anguſta eſt porta & ſtricta via quæ ducit ad vitam: & pauci ſunt qui inueniant eam.

15 [6] Cauete verò vobis à pſeudoprophetis, qui veniunt ad vos cum veſtimẽtis [h] ouium, ſed intrinſecus ſunt lupi rapaces.

16 A fructibus eorum agnoſcetis eos. || Num colligunt ex ſpinis vuam, aut ex tribulis ficus?

17 Ita omnis arbor bona fert fructus bonos, putris autem arbor fert fructus malos.

18 Non poteſt arbor bona fructus malos ferre, neque arbor putris fructus bonos ferre.

19 || Quæcunque arbor non fert fructum bonũ, excidítur, & in ignem conijcitur.

20 Nempe igitur ex fructibus ipſorum agnoſcetis eos.

21 [7] || Nõ quiſquis dicit mihi Domine, Domine, introibit in regnũ cœlorum, ſed qui facit quod vult pater meus qui in cœlis eſt.

22 Multi dicent mihi in illo die, Domine, Domine, nónne per nomen tuum prophetauimus, &

4 Anacephalæoſis interpretationis ſecundæ Tabulæ.

5 Exemplum vitæ non petẽdum à multitudine. *Luc.6.31. 10b.4.16. Luc.13.24.*

6 Cauẽdi doctores falſi, quorum notę ſunt falſa doctrina & mali mores.

7 Excellentiſſima etiã dona abſque pietate nihil eſt.

e Homo cùm ſit, ſub.cum Deo benignitate non comparandus. Luc.6.43.44.

f Metonimicè. id eſt, doctrina Legis & Prophetarum. Supra, 3.1.

g Anguſta eſt & arcta via: per hanc ipſam aſperam viã, & trãſire oportet, & perpeti, ſeu tolerare & comprimi, & ita ingredi ad vitam. Rom.2.13, Iac.1.22.

h Hominum manſuetorum.

8 Vera pietas vno Christo nititur, ideóque perstat inuicta.

per [i] nomen tuũ dæmonia eiecimus, & per nomen tuum multas [k] virtutes edidimus?

23 Tunc autem [l] profitebor eis, || Nunquam [m] noui vos: || discedite à me qui [n] facitis iniquitatẽ.

24 || [8] Quisquis igitur audit ex me sermones istos, & eos præstat, assimilabo eum viro prudenti, qui ædificauit domum suam super petram:

25 Descendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & inciderunt domui illi: & nõ cecidit. fundata enim fuerat super petram.

26 Et quisquis audit ex me hos sermones, & eos non præstat, assimilabitur viro fatuo, qui ædificauit domum suam super arenam.

27 Descendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & impacti sunt domui illi: & cecidit, & fuit [o] casus eius magnus.

28 || Et factum est quum finisset Iesus sermones istos, [p] percellebatur turba super doctrina ipsius.

29 Docebat enim eos vt habens [q] autoritatem, & non vt Scribæ.

Luc. 13. 25. 27.
Psal. 6. 9.
Luc. 6. 47.
i Nomen significat celebrem illam virtutem Dei, quã testatur quisquis Deũ appellat.
k Ad verbũ, potestates, dicuntur autẽ illi excellentes effectus, potestates Dei ab effectis, quia ex illis quãta sit Dei potestas intelligitur.
Marc. 1. 12, luc. 4. 32.
l Palam dicam. *m Non est ignorantiæ, sed reiectionis.* *n Qui omni vitiorum generi estis addicti, & qui ex vitijs videmini artem facere.* *o Ruina.* *p Ad verbum, excutiebantur, nam qui obstupescunt, illis veluti valido aliquo ictu mens excutitur.* *q Ea præditum potestate admiratur multitudo, quæ esset egregiæ & liberæ doctrinæ, dissimilis Pharisaicæ.*

CAP. VIII.

Marc. 1. 40, luc. 5. 12.

CAP. VIII.

2 Leprosus purgatus. 5 Centurionis fides. 11 Gentium vocatio. 12 Iudæorum reiectio. 14 Socrus Petri sanatur. 19 Scriba Christum sequi volens. 23 Tempestas in mari. 28 Duo dæmoniaci sanantur. 32 Dæmones in porcos abeunt.

1 Christus leprosum manu tactum sanãs, declarat se nullos quantumuis impuros peccatores ad se confugientes abhorrere.

1 QVVM autem descendisset è monte, sequuta est eum turba multa.

2 || [1] Et ecce, [a] leprosus veniens adorauit eum,

a Lepra, non est ille morbus quem Græci elephantiasin vocant, sed pertinacissima scabiei genus.

dicens,

dicens,Domine,si velis,potes me purgare.

3 Extensáque manu tetigit eum Iesus, dicens, Volo, purgator. Statim igitur purgata fuit eius lepra.

4 Tunc dicit ei Iesus,Vide *vt* nulli dicas: sed abi, ostende teipsum sacerdoti,& offer donum illud quod || imperauit Moses, *vt hoc sit* eis testimonio.

5 || [2] Ingressum autem Iesum in Capernaum adijt Centurio precans eum,

6 Et dicens,Domine, [b] puer meus [c] proiectus est domi paralyticus,vehementer vexatus.

7 Tunc dicit ei Iesus,Ego quum venero sanabo eum.

8 Et respondens Centurio dixit,Domine non sum dignus vt sub tectum meum ingrediaris : sed [d] solùm loquere,& sanabitur puer meus.

9 Ná & ego sum homo,sub potestate *constitutus*, & habeo sub me milites:& dico huic, Proficiscere, & proficiscitur:&alteri,Veni,&venit:& seruo meo, Fac hoc,& facit.

10 *Hæc* autem quum audisset Iesus , miratus est: & ait sequentibus , Amen dico vobis , ne in Israel quidem tantam fidem inueni.

11 Dico autem vobis multos ab Oriente &Occidente venturos , & [e] discubituros cum Abraham & Isaac,& Iacob in regno cælorum:

12 || [f] Filios verò regni eiectum iri in tenebras [g] exteriores:illic erit fletus,& stridor dentium.

13 Et dixit Iesus Centurioni, Abi, & vt credidisti fiat tibi. Sanatúsque est puer eius eo ipso momento.

14 || [3] Et quum venisset Iesus domum Petri, vidit socrum eius in lecto proiectam & febricitantem.

2 Christ⁹ proposito Centurionis incircũcisi, sed excellenti fide prędditi, exemplo, Iudæos ad æmulationem prouocat , simul prędicens eorũ reiectionem,& Gentiũ vocationem. *Leuit.14.4. Luc.7.1.*

3 Christ⁹ varios morbos sanans, ostendit se missum à Patre, vt in eo vno remediũ in quibusuis malis quæratur.

b Pueri nomine intelligi potest filius, minister & seruus.

c In lecto,quasi cadauer , sicut sunt paralytici. Infrà,22.13.

d Tãtùm verbo iube. Marc.1.29, luc.4.38.

e Metaphora sumpta à conuiuijs, qui enim simul assident, socij sunt in conuiuio.

f Indigenas,quos vulgo vocant naturales, quales erant Iudæi extra regnum:nam in regno lux,extra regnum,tenebræ.

g Quæ sunt

15 Tetigitque manum eius, & reliquit eam febris: & surrexit, ac ministrauit eis.

16 ‖ Quum autem serum *diei* esset, obtulerunt ei dæmoniacos multos, & eiecit spiritus [h] verbo, [i] omnésque malè affectos sanauit:

17 ‖ Vt impleretur quod dictum est per Esaiam Prophetam, dicentem, Ipse inualetudines nostras accepit, & morbos portauit.

18 ‖ Quum vidisset autem Iesus turbam multam circum sese, iussit *suos discipulos* abire in [k] vlteriorem *ripam*.

19 [4] Et quum accessisset quidam Scriba, dicit ei, Magister, sequar te quocunque abieris.

20 Tunc dicit ei Iesus, Vulpes lustra habent, & volucres cœli, [l] nidos: Filius autẽ hominis non habet vbi caput reclinet.

21 [5] Alius autem ex discipulis eius dixit ei, Domine, permitte mihi primùm abire, & sepelire patrem meum.

22 Iesus autem dixit ei, Sequere me, & sine vt [m] mortui sepeliant mortuos suos.

23 ‖ [6] Et quum ipse esset ingressus nauigiũ, sequuti sunt eum discipuli eius.

24 Et ecce motus magnus factus est in mari, adeò vt nauis operiretur a fluctibus: ipse verò dormiebat.

25 Et accedentes discipuli excitauerũt eum, dicentes, Domine serua nos, perimus.

26 Et dicit eis, Quid timidi estis, ô exigua fide præditi? Tunc experrectus [n] obiurgauit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.

27 Homines verò mirati sunt, dicentes, Qualis est iste, [o] vt venti quoque & mare auscultent ei?

Marc. 1. 32, luc. 4. 46. Esa. 53. 4, 1. pet. 2. 24.

4 Veri discipuli Christi ad quasuis ęrumnas se comparent.

Luc. 9. 59.

5 Cessẽt quęcunque hominibus debem[g] officia, vbi iubet Dominus operã sibi impendi.

6 Christus etiam si videatur suos interdum etiam in extremis periculis negligere, suo tamen tempore sedatis omnibus tempestatib[o], illos in portũ perducit.

Marc. 4. 35, luc. 8. 22.

h Sermone solo.

i Omnis generis.

k Traijcere, Capernaũ enim sita erat ad lacum Tiberiadis.

l Ad verbum, umbracula ex ramis contexta.

m Increduli, incredulos.

n Hebr. id est, additis minis, præcepit, vt & increpuit mare Suph. *Psal. 106. 9[c]*

o Quia.

28 Et

28 ‖ 7 Et quum ipſe veniſſet ad vlteriorem *ripam*, in regionem Gergeſenorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, è monumentis exeuntes, ſæui valde: adeò vt non valeret quiſquam præterire per viam illam.

29 Et ecce clamarunt, dicẽtes, Quid ᵖ nobis tecum, Ieſu Fili Dei? veniſti huc vexatum nos ante tempus?

30 Erat autem ᵠ lõgè ab eis grex porcorũ multorum paſcens.

31 Dæmones verò præcabantur eum, dicentes, Si eijcis nos, permitte nobis abire in gregem porcorum illorum.

32 Et ait eis, Abite. Illi verò egreſſi abierunt in illum gregem porcorum: & ecce ruit totus ille grex porcorum è præcipitio in mare, & mortui ſunt in aquis.

33 Paſtores autem fugerunt: & quum abijſſent in vrbem, renuntiarunt omnia, & quę dæmoniacis facta fuerant.

34 Et ecce, tota vrbs exiuit in occurſum Ieſu: & quum vidiſſent eum, rogarunt vt ʳ digrederetur à finibus ipſorum.

Marc.5,1, luc.8.26

7 Chriſtus homines à miſerabili Satanæ ſeruitute liberatum venit: ſed mundus Chriſto quàm vilis vel leuiſſimis commodis carere mauult.

p *ſub.eſt rei.*

q *in monte, teſtantibus Marco & Luc. Gadara autem teſte Ioſepho, libr.17.cap. 13. erat Græcanici inſtituti, vnde mirum eſſe nõ debet ſi porci illic fuerunt.*

r *vbi vita degitur qualis eſt porcorum, ibi non Chriſtus manet, ſed Dæmones.*

CAP. IX.

1 Paralyticus ſanatur. 5 Remiſſio peccatorum. 9 Matthæus vocatur. 10 Peccatores. 17 Vinum nouum. 18 Principis filia ſuſcitatur. 20 Mulier à fluxu ſanguinis ſanatur. 28 Duo cæci fide ſanantur. 32 Mutus dæmoniacus ſanatur. 32 Meſſis. Operarij.

CAP. IX.

1 Peccata sũt noſtrarum afflictionũ cauſæ, & ab vno Chriſto credentibus remittuntur.

Marc.2.3, luc. 5.18.

1 ET ᵗ ingreſſus nauigium, traiecit, & venit in ᵃ ſuam vrbem.

2 ‖ Et ecce, obtulerunt ei paralyticum in lecto proiectum: quumque ᵇ vidiſſet Ieſus fidem eorum,

a Capernaum, nam vt inquit Theoph. Bethleem genuit, Nazareth edvcauit, Capernaum incolam habuit Chriſtum. b id eſt, ex manifeſta ſigna cognouiſſet.

dixit paralytico, Confide fili, remissa sunt tibi peccata tua.

3 Et ecce, quidam è Scribis dicebant apud se, Iste [c] blasphemat.

4 Et quum vidisset Iesus cogitationes eorũ, dixit, Quid cogitatis mala in cordibus vestris?

5 Vtrum enim est facilius? dicere, Remissa sunt tibi peccata: an dicere: Surge & ambula?

6 Vt autem sciatis autoritatem habere Filium hominis in terra remittendi peccata (tunc dicit paralytico) Surge tolle tuum lectum, & abi domum tuam.

7 Tunc *ille* surrexit, abiítque domum suam.

8 Turba verò quum *hoc* vidisset, mirata est, & glorificauit Deum qui dedisset talem potestatem hominibus.

9 || [2] Et quum prætergrederetur Iesus illinc, vidit quendam sedentem ad [d] telonium, qui Matthæus dicebatur, & dixit ei, Sequere me. Atque *is* surgens sequutus est eum.

10 Et factum est quum Iesus accumberet domi *illius*, ecce, multi publicani & [e] peccatores qui venerant, simul accubuerunt cum Iesu & discipulis eius.

11 Quúmque *id* vidissent Pharisæi, dixerunt discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus edit magister vester?

12 Iesus autẽ quum *hoc* audisset, dixit eis, Qui valent non egent medico, sed malè affecti.

13 Profecti verò discite quid sit, || Misericordiã volo, & non sacrificium. non enim veni vt vocarem iustos, || sed peccatores ad resipiscentiam.

14 [3] Tunc adeunt eum discipuli Iohannis, dicẽtes, || Quare nos & Pharisæi multùm ieiunamus, discipuli verò tui non ieiunant?

15 Et dixit eis Iesus, Num possunt [f] filij thalami lugere

2 Christus humiles peccatores ad se vocat, hypocritas fastuosos aspernatur.

3 Aduersus prauam æmulationem in rebus medijs.

c Blasphemare apud sacros scriptores, est impiè loqui, apud diseriiores Græcos significat, calumniari.

Marc. 2. 14, luc. 5. 27

d ad publicanorum mensam.

e publicanorum socii, qui Iudæa in formam prouinciæ redacta, Romanis ad exactionem tributorum locabant, & ideo à reliquis Iudæis, peccatores, id est, scelerate perditi vocabantur.

Oseæ 6. 6, infrà, 12. 7

1. Tim 1. 15

Marci 2. 18, luc. 5. 33

f heb. qui in conclaue sponsi, vt maximè familiares admittuntur.

mi lugere quãdiu cum eis eſt ſponſus? Aderunt autem dies quum tolletur ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt.

16 Nullus autem immittit panniculum [g] impexum in veſtimentum vetus: illud enim ipſius [h] ſupplementum tollit *aliquid* ex illo veſtimento, & fit peior fiſſura.

17 Neque inijciunt vinum nouum in vtres veteres: alioqui rumpũtur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereũt: ſed inijciunt vinum nouum in vtres recentes, & vtráque conſeruantur.

18 ‖ [4] Hæc eo loquẽte ipſis, ecce, quidam princeps *ſynagogæ* quum veniſſet, adorauit eum dicens, Filia mea [i] modò defuncta eſt: ſed veni & impone manum tuam ſuper eam, ac viuet.

19 Tunc ſurgens Ieſus ſequutus eſt eum, & diſcipuli eius.

20 (Et ecce, mulier ſanguinis profluuio laborãs à duodecim annis, accedens à tergo, tetigit fimbriã veſtimenti illius.

21 Dicebat enim apud ſe, Si ſolùm tetigero veſtimentum eius, ſeruabor.

22 Ieſus verò conuerſus & intuitus eam, dixit, Confide filia: fides tua te ſeruauit. Et ſeruata eſt mulier ab eo [k] momento.)

23 [5] Et quum veniſſet Ieſus domum principis *ſynagogæ*, vidiſſetque [l] tibicines & turbã tumultuãtẽ,

24 Dicit eis, Recedite: nõ enim mortua eſt adoleſcentula, ſed dormit. Et deridebant eum.

25 Quum autem fuiſſet eiecta turba, ingreſſus, [m] prehendit manum eius: & ſurrexit adoleſcẽtula.

26 Et exijt hæc fama in totam illam regionem.

27 [6] Quúmque prętergrederetur illinc Ieſus, ſequuti ſunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes, Miſerere noſtri fili Dauid.

28 Quum autem veniſſet [n] domum, adierunt

4 Nullum eſt tam inueteratum vel inſanabile malum quod Chriſtus vera fide tanquã manu, vel leuiſſimè attactus, protinus non ſanet. *Marc. 5.22, luc. 8.41*

5 Chriſti potẽtiæ mors etiã ipſa cedit.

6 Chriſtus ſanatis duobus cæcis, confirmat ſe eſſe mundi lucem.

g rudem, qui fulloni traditus non fuit.

h quod immiſſũ eſt ad implendã fiſſuram.

i nuper.

k eo temporis articulo quo hæc dicta ſunt.

l in luctu adhibitos tibicines cõſtat.

m vi adhibita cepit.

n in illam domum quam inhabitare ſolitus erat.

eũ cæci illi,& dicit eis Iesus,Creditis me hoc posse facere?Dicunt ei,Etiam Domine.

29 Tunc tetigit oculos eorum,dicens, Secundum fidem vestram fiat vobis.

30 Et [o] aperti sunt oculi eorũ: & grauiter [p] interminatus est eis Iesus, dicens, Videte nemo sciat.

31 At illi egressi sparserunt eius famam in tota illa regione.

32 ‖ [7] Ipsis autẽ egredientibus,ecce,obtulerunt ei hominem mutum dæmoniacum.

33 Et eiecto dæmonio loquutus est mutus: & mirata est turba, dicens, Nunquam apparuit tale quidpiam in Israël.

34 ‖ Pharisæi verò dicebant,Per principem dæmoniorum eijcit dæmonia.

35 ‖ Et circuibat Iesus vrbes omnes ac vicos, docens in synagogis eorum, & prædicans euangelium regni, & sanãs [q] quenuis morbum & quenuis languorem in populo.

36 ‖ [8] Quum vidisset autem turbam, [r] misericordia commotus est super eis, quòd essent [s] dissipati & disiecti quasi oues non habentes pastorem.

37 Tunc dicit discipulis suis, ‖ Ipsa quidẽ messis multa,operarij autem pauci.

38 Rogate igitur dominum messis,vt [t] emittat operarios in messem suam.

7 Exemplũ potestatis Christi in diabolũ.

8 Etiamsi cessent ordinarij pastores, Christus tamen Ecclesiæ suæ curã non abiecit *Lucæ 11.14*

o *Hebræi vocãt oculos clausos qui nihil vident, apertos, qui vident.* *Infrà 12.24, marci 3.32 lucæ 11.15*

Marci 6.6, lucæ 13.22

p *cum vehemẽti commotione, & interiore animi fremitu.* *Marci 6.34 Lucæ 10.2, iohã. 4.36*

q *Cuiusuis generis.*

r *ex intimis visceribus profecta*

s *Ad verb. exoluti.*

t *Ad verb. eiiciat, nam in tam sancto opere homines sunt tardissimi.*

CAPVT X.

Apostolis datur gratia sanitatum. 5 Mittuntur ad prædicandum Euangelium. 13 Pax. 14 Pulueris excussio. 16 Afflictio. 22 Perseuerantia. 23 Fuga. 28 Timor. 29 Passeres duo. 30 Capilli. 32 Confiteri Christum. 34 Pax. gladius. 35 Dissidia. 37 Amor parentum. 38 Crux. 39 Perdere animam. 40 Recipere Euangelistam.

Tunc

1 TVNC [1] aduocatis duodecim discipulis suis, dedit eis potestatem aduersus spiritus impuros, vt eijcerent eos, & sanarent omnem morbum & omnem languorem.

2 Porrò duodecim Apostolorum nomina sunt hæc: [a] primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedæi, & Iohannes frater eius:

3 Philippus, & Bartholomæus: Thomas, & Matthæus ille publicanus: Iacobus *filius* Alphæi, & [b] Lebbæus, cognominatus Thaddæus:

4 Simon [c] Cananites, & Iudas [d] Iscariotes, qui etiam prodidit eum.

5 Hos duodecim misit Iesus, & addidit eis mandata, dicens, In [e] viam Gentium ne abieritis, & in vrbem Samaritorum ne ingrediamini.

6 Sed proficiscimini potius || ad oues perditas domus Israel.

7 [2] Profecti verò prædicate, ||dicentes, Appropinquauit regnum cælorum.

8 [3] Ægrotos sanate, leprosos purgate, mortuos excitate, dæmonia eijcite. dono accepistis, dono date.

9 ||[4] Ne [f] comparate aurum, neque argentum, neque æs in zonis vestris:

10 Neque peram ad iter, neque binas tunicas, neque soleas, neque virgam. || nam dignus est [g] operarius alimento suo.

11 ||[5] In quamcunque verò vrbẽ aut vicum in-

1 Mittuntur Apostoli ad prædicandum Euãgelium in Israel.
mar. 3.13, lu. 9.1
2 Sũma Euangelij siue prædicationis Apostolicæ.
3 Miracula, verbi appendices.
4 Abijciendæ sunt Verbi ministris quæcũque solicitudines, vel tantil lũ possint eos remorari.
Act. 13.46
Lucæ 10.9.11
5 Fœlicissimi qui `præconiũ Euangelij recipiunt: infœliciſſimi, qui reiiciunt.
Mar. 6.8, lu. 9.3

a Theoph. primos dicit Petrũ & Andream dictos, quòd primò vocati fuerint.
1. Tim. 5.18
Lucæ 10.8
b Latinè, corculum sonat.
c Ad differentiam Petri. *d Vir Kerioth, id est, Keriothites: Kerioth autem erat in tribu Iuda, Iosue 15.25.* *e Ad exteras gentes.* *f In hanc profectionem, nempe vt & nullis impedimentis retineantur, & vt aliquem percipiant gustum prouidẽtiæ Diuinæ: nam ex illis domum reuersis quærit Dominus, ecquid illis in via defuerit, Lucæ 22.35.* *g Vobis Deus de alimento prouidebit.*

6 Christus docet quomodo se gerere debeant ministri sub cruce.
Mar.6.21, luc.9.5. Act.3.51, & 16.8.

troieritis, [h] exquirite quis in ea sit dignus: & illic manete vsquedum exeatis.

12 Introeuntes autem domum, salutate eam.

13 Et si quidem fuerit domus digna, veniat [i] pax vestra super eam: sin autem non fuerit digna, pax vestra ad vos reuertatur.

14 ||Et quicunque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes domo aut vrbe illa, || excutite puluerem pedum vestrorum.

15 Amen dico vobis, tolerabilior erit conditio terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm vrbis illius.

16 || [6] Ecce ego mitto vos vt [k] oues in medio luporum: estote igitur prudentes vt serpentes, & [l] innocentes vt columbæ.

17 Cauete autem ab [m] hominibus. tradent enim vos in consessus, & in sygnagogis suis flagellabunt vos.

18 Sed & ad præsides ac reges ducemini mea causa, *vt hoc sit* [n] eis & Gentibus testimonium.

19 ||Sed quum tradiderint vos, ne estote soliciti quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis illo momento quid loquamini.

20 Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, *is est*, qui loquitur [o] in vobis.

21 ||Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filium: & insurgent liberi in parẽtes, & morte multandos eos curabunt.

22 Et eritis exosi omnibus propter nomẽ meũ: ||verùm qui sustinuerit ad finẽ vsque, is seruabitur.

23 Quum autem persequentur vos in [p] ea vrbe, fugite in aliam. Amen enim dico vobis, nequaquam [q] obieritis vrbes Israëlis, quin venerit Fi-

h Satis sit dignus, ad vos recipiẽdos, vt Heb. 11.38. dicit mũdum non fuisse dignum. Luc.10.3.

i Ex Hebræorũ idiotismo qui pacẽs nomine omnia fausta intelligũt.

k Versabimini in summo discrimine. Mar.13.11, luc.12.11. Luc.21.16. Mar.13 13, luc.21.19.

l Qui ne iniuriam quidem vlciscamini: ex ijs autem animantium naturis admistis, nec sinit prudentiam fieri malitiosam, nec simplicitatem amentem, sed vnã virtutis formã, quã maximè licuit, ex ambobus exquisitè constituit.

m Nam in caussa religionis, homo homini solet esse fere semper lupus.

n Aduersus eos & gentes.

o Per vos vel inter vos.

p In quam ingressi eritis.

q Ad finem deduxeritis.

lius

lius hominis.

24 ||Non eſt diſcipulus ſupra magiſtrum, neque ſeruus ſupra dominum ſuum.

25 Sufficit diſcipulo vt ſit ſicut magiſter ipſius, & *vt* ſeruus *ſit* ſicut dominus ipſius. || ſi ipſum patremfamiliâs [r] Beelzebul vocarunt, quanto magis domeſticos eius?

26 [f] Itaque ne eos timete. ||nihil enim eſt opertum quod non ſit retegendum, & nihil occultum quod non ſit cognoſcendum.

27 Quod dico vobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aurẽ auditis, prædicate [t] ſupra domos.

28 [u] Et ne timete *vobis* ab iis qui trucidant corpus, animam autem non poſſunt trucidare: ſed timete potius eum qui poteſt & animam & corpus perdere in gehenna.

29 Nónne duo paſſerculi [x] aſſario væneunt, & vnus ex eis non cadet [y] humi [z] ſine patre veſtro?

30 Veſtri verò etiam ||capilli capitis omnes numerati ſunt.

31 Ne igitur timete: vos multis paſſerculis præſtatis.

32 [7] ||Quiſquis igitur [a] confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui eſt in cælis:

33 Quiſquis autem negauerit me coram hominibus, negabo eum & ego coram Patre meo qui eſt in cælis.

34 [8] ||Ne exiſtimetis, me veniſſe miſſurum pacem in terram: non veni miſſurus pacem, ſed gladium.

35 ||Nam veni facturus vt diſſideat filius aduerſus patrem ſuum, & filia aduerſus matrem ſuam, & nurus aduerſus ſocrum ſuam.

Luc.6.40, ioh.13.16, & 15.20.

Infrà, 12.24.

7 Cõfeſſionis publicę neceſſitas & præmium.

Mar.4.22, luc.8.17, & 12.2.

8 Euangelij prædicationẽ ciuilia diſſidia cõſequuntur.

r Fuit Acaronitarum idolum, quod appellare poſſum Dominũ muſcarum.

f Veritas non ſemper occultabitur.

1.Reg.14.45, act.27.34.

Mar.8.38, luc.9.26 & 12.8, 2.tim.2.12.

t Propalàm & in editioribus locis: erant enim adium ſummæ ita fabricatæ vt in illis ambulare & verſare poſſent,

Deut. 22.8, 2.ſam. 11.2, act.10.9.

Luc.12.51. Mich.7.6.

u Quantumuis immanes & ſeui tyranni non ſint nobis metuendi. x Quarta vnciæ parte. y Ad verb. ad terram. z Non interueniente patris veſtri decreto. a Me confeſſione libera agnouerit.

Luc.14.26.
9 Omnia sunt sine exceptione, nostro erga Deũ officio postponenda.
Infrà,16.24, mar.8.34, luc.9.23, & 14.27.
Infrà,16.25, mar.8.35, luc.9.24, & 17.33, iob.12.25.
Luc.10.6, Ioh.13.20. Mar.9.41.
10 Deus sacri ministerij est autor & vindex.
11 Nullũ officium Christo impensum perit.

36 Et inimici hominis *erunt qui sunt* domestici ipsius.

37 ‖ [9] Qui amat patrem aut matrem supra me, non est me dignus : & qui amat filium aut filiam supra me,non est me dignus.

38 ‖Et qui non accipit crucem suam, ac sequitur me à [b] tergo, non est me dignus.

39 ‖Qui [c] inuenerit animam suã, perdet eam: & qui perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

40 ‖ [10] Qui recipit vos,me recipit:& qui me recipit, recipit eum qui misit me.

41 [11] Qui recipit Prophetã in [d] nomine Prophetæ,mercedem Prophetæ accipiet:& qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet.

42 ‖Et quicunque potũ dederit vni ex his [e] paruis poculum frigidæ solum, in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdiderit mercedem suam.

b Ad verb.retro me, qui me præeuntem sequũtur: doctrina enim & afflictionibus præit Christus. c Seruauerit vitam: seruare autem dicuntur qui illam ex discrimine eximunt. Dicuntur autem ea ex vulgi opinione qui eos periisse putant qui moriuntur, quoniam de futura vita non cogitant. d Vt Prophetam.
e Qui coram mundo sunt viles & abiecti.

CAP. XI.

2 Iohannes mittit discipulos ad Christum. 7 Testimonium Christi de Iohanne. 13 Lex & Prophetæ. 18 Christus & Iohannes. 21 Chorazin. Bethsaida. 25 Euangelium reuelatum paruulis. 28 Fatigati & onerati.

CAP. XI.
1 Christus ex suis operibus probat se esse promissum illum Messiam.
Luc.7.18.

1 ET [1] factum est quum finem fecisset Iesus [a] præcipiendi duodecim discipulis suis, digressus est illinc vt doceret, & prædicaret in vrbibus [b] eorum.

2 ‖Iohannes autem quum audisset in vinculis opera Christi,missus duobus ex discipulis suis,

a Præceptis instituendi.
b Discipulorum,id est,in Galilæa,vnde plerique eorum oriundi erant,Act.2.7.

3 Dixit

3 Dixit ei, Túne is es qui venturus erat, an alterum expectabimus?

4 Et respondens Iesus dixit eis, Profecti renuntiate Iohanni quæ auditis & videtis.

5 Cæci visum recipiunt, & claudi ambulant, leprosi mundantur, & surdi audiunt, mortui excitantur, & [c] pauperibus Euangelizatur.

6 Et beatus est qui [d] nō fuerit offensus in me.

7 [2] Illis autem abeuntibus cœpit Iesus dicere turbæ de Iohanne, Quid existis in desertum vt spectaretis? arundinem quæ [e] agitetur à vento?

8 Sed quid existis vt videretis? hominē mollibus vestibus amictum? ecce, qui gerunt molles vestes, in domibus regum sunt.

9 Sed quid existis vt videretis? Prophetam? [f] certè dico vobis, etiam amplius quàm Prophetam.

10 Iste enim est de quo scriptum est, ‖Ecce, ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam coram te.

11 Amen dico vobis, non surrexit inter eos qui gignuntur è mulieribus quisquam maior Iohanne Baptista: sed qui est minimus in [g] regno cælorum, maior eo est.

12 ‖ Porro [h] à diebus Iohannis Baptistæ vsque nunc regno cælorum [i] vis adfertur, & [k] violēti rapiunt illud.

13 Nam omnes Prophetę & ipsa Lex vsque ad Iohannem [l] prophetarunt.

14 Et, si vultis recipere, ‖ ipse est Elias ille qui venturus erat.

15 Qui habet aures ad audiendum, audiat.

2 Quæ cōuenientia, quod item discrimē inter Prophetarū ministerium, Iohānis præconium, & plenam Euangelii lucem à Christo allatam.

c *Pauperes euangelizātur, id est, pauperibus annuntiatur Euangelium.*

d *Qui ex me non ceperit offendiculi occasionem.*

Malach. 3. 2.

e *Ad verb. quæ vndarum more huc atque illuc impellitur, quod fluctuare dicunt Latini.*

f *Confirmo vobis quod videritis quendā Prophetā præstātiorem.*

Luc. 16. 16.

Mal. 4. 5.

g *Nouus ecclesiæ status in quo vera Dei gloria elucet: comparantur non personæ, sed doctrinæ genera, præconium*

Iohānis cum lege & Prophetis, & cum illo rursus clarissma illa Euangelij prædicatio. h *A tempore.* i *Id est, quasi impetu quodam in illud perrumpitur.* k *Vim inferentes rapiunt, id est, corripiunt.* l *Futura tantū vaticinati sunt, quæ nunc præsentia clarè, & perspicuè cernuntur.*

16 ‖ 3Sed cui assimilabo [m] generationem hãc? [n] Similis est puerulis qui sedent in foris: & acclamant sodalibus suis,

17 Ac dicunt, Tibia cecinimus vobis, & nõ saltastis: [o] lamentati sumus vobis, & non planxistis.

18 Venit enim Iohannes nec edens nec bibẽs, & aiunt, Dæmonium habet.

19 Venit Filius hominis edẽs ac bibens, & dicunt, Ecce homo edax & vini potor, publicanorum amicus & [p] peccatorum. [q]4Sed iustificata est sapiẽtia à filiis suis.

20 ‖ 5Tũc cœpit *ita* exprobrare vrbibus in quibus editæ fuerant plurimæ [r] virtutes ipsius, quòd non resipuissent.

21 Væ tibi Chozarin, væ tibi Bethsaidan. nam si in Tyro & Sidone editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud vos, olim [s] cum sacco & cinere *sedentes* resipuissent.

22 Quinetiam dico vobis Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio in die iudicii quàm vestra.

23 Et tu Capernaum, quæ es vsque ad cælum sublata, vsque ad inferos deprimẽris. nam si Sodomis editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud te, mansissent vsque ad hodiernum diem.

24 Quinetiam dico vobis, terræ Sodomorum tolerabilior erit conditio in die iudicii quàm tua.

25 ‖ In illo tempore [t] respondens Iesus dixit, Confiteor tibi, Pater, Domine cæli & terræ, quòd absconderis hæc à sapientibus & intelligentibus, & ea [u] detexeris infantibus.

26 [x] Etiam Pater, [y] quia ita placuit [z] tibi.

27 [6] ‖ Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: &

Luc. 7. 31.

3 Nulli peruicaciores Euãgelii hostes, quàm ij quibus charissimũ esse oportuit.

4 Quod plerique repudiãt, electi amplectuntur.

Luc. 10. 13.

5 Superbi Euãgelium oblatũ suo maximo malo reiiciũt, quod paruulis cedit saluti.

6 Nulla nisi in vno Christo vera Dei notitia, nulla animi trãquillitas

m Ætatẽ istã, siue seculum pro hominibus istius ætatis.

n Accusatur prouerbij figura peruersitas seculi, quod neque duris neque mollibus moueretur. Luc. 10. 21.

o Lugubres cantiones cecinimus.

p Vt sup. 9. 10. Ioh. 3. 35, & 6. 46.

q Sapientes agnoscunt Euangelij sapientiam, quum illud recipiunt. *r Vt sup. 7. 22.* *s Veterũ fuit consuetudo in sacco & cinere lugere.* *t Hebr. id est, orationẽ continuans, nemo enim interrogauerat.* *u Ministerio Christi qui vnicus est interpres vniuersæ veritatis rerũ diuinarũ.* *x Hac particula declarat se in patris cõsilio acquiescere.* *y Sola voluntas Dei iustitiæ norma.* *z Ad verb. ante te Heb. in oculis tuis.*

nemo

nemo nouit Filium nisi Pater, neque Patrem quisquam nouit nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius retegere.

28 Venite ad me omnes qui fatigati estis & onerati, & ego faciam vt requiescatis.

29 Tollite iugum meum super vos, & discite à me quòd mitis sim & humilis corde: || & inuenietis requiem animabus vestris.

30 || Iugum enim meum [a] facile est, & onus meum leue est.

a *Quod facile ferri potest, nam mãdata eius grauia nõ sunt, quia omne quod genitum est ex Deo vincit mundum, 1.Ioh.5.2. Ierem.6.16.*

1.Ioh.5.3.

CAP. XII.

1 Discipuli spicas vellunt. 6 Misericordia. sacrificium. 10 Arida manus sanatur. 12 Sabbathis benefaciendũ. 22 Dæmoniacus sanatur. 25 Regnũ diuisum. 31 Peccatum. Blasphemia. 33 Arbor bona aut mala. 34 Viperæ. 41 Niniuitæ. 42 Regina Sabæ. 48 Veri parentes Christi.

CAP. XII.

1 IN || [1 a] illo tẽpore ibat Iesus sabbatho per sata: discipuli verò ipsius esuriebant, cœperúntque vellere spicas, & edere.

2 Pharisæi autem, quam *eos* vidissent, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt || quod non licet facere in sabbatho.

3 Ipse verò dixit eis, Non legistis quid fecerit || Dauid, quum esuriret ipse, & ij qui erant cum eo?

4 Quomodo introierit domum Dei, & panes [b] propositionis ederit, quibus vesci non erat ipsi licitum, neque iis qui cum eo erant, sed || sacerdotibus solis?

5 Aut non legistis || in Lege, [c] sabbathis sacerdotes in templo sabbathũ [d] profanare, & sine cri-

Mar.2.23, luc.6.1.

1 De vera sanctificatione Sabbathi, & eiusdem abrogatione.

Deut.23.25. 1.Reg.21.6. Exo.29.33. Leuit.8.32; & 24.9, num.28.9.

a *Per id tempus: his autẽ verbis indicatur hãc historiã non narrari iuxta temporis seriem.*

b *Hebræi panes facierum vocant, quia coram Domino appositi tota hebdomade manerent in aurea mensa huic cultui consecrata, Leuit.24.6.* c *Singulis sabbathis.* d *Sacerdotes quum Dei opus faciunt sabbatho, tamen legem non violãt: ergo multò minus sabbathi Dominus, sabbathum violabit.*

mine esse?

6 Dico autem vobis, *quendam* templo maioré hîc esse.

7 Quòd si nossetis quid sit, ‖ Misericordiam volo & non sacrificium, non condemnassetis insontes.

8 Nam dominus est etiã sabbathi Filius hominis.

9 [2] ‖ Et digressus illinc venit in synagogam eorum.

10 Et ecce, quidam *illic* erat manum habẽs aridam: & interrogarunt eum dicentes, Licétne sabbathis *quempiam* sanare? vt accusarent eum.

11 Ipse verò dixit eis, Quis erit ex vobis qui habeat ouem vnam, &, si ea inciderit sabbatho in foueam, non apprehendat eam & erigat?

12 Quantum autem homo præstat oui? Itaque licet sabbathis benefacere.

13 Tunc dicit homini illi, Extende manũ tuã. Et *is* extendit: éstque restituta sana vt altera.

14 [3] Pharisæi verò egressi ceperunt consilium aduersus eum, vt eum perderent.

15 Iesus autem quum *hoc* nosset, secessit illinc, sequutáque est eum turba multa, sanauítque eos omnes.

16 Et [e] interminatus est eis ne ipsum palàm facerent:

17 Vt impleretur quod dictum erat per Esaiam prophetam, dicentem,

18 ‖ Ecce seruus meus, quẽ elegi: dilectus meus, in quo acquiescit anima mea: ponam Spiritũ meũ super eum, & [f] iudicium Gentibus annuntiabit.

19 Non litigabit, neque [g] clamabit, neque audiet quisquam in plateis vocem eius.

20 Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, vsquedum [h] proferat

2 Legales ceremonias cum dilectione proximi minimè pugnare. *Osee 6.7.*

3 Quatenus & quo respectu cedendum indomito impiorum furori. *Mar.3.1, luc.6.6.*

e Additis minis vetuit.

f Iudicij nomine compositũ statũ intelligit, quia videlicet à Christo vera religio erat inter Gẽtes promulganda, eiectis superstitionibus, quod vbicunque sit, ibi regnare dicitur Dominus, & iudicare, id est, rebus præesse & illas moderari.

g Græca dictio significationẽ habet clamoris vehementis, & vociferationis turbulentæ.

Esa.42.1.

h Cũ vi quadã (frustra obsistẽte mũdo & Satana) feret sentẽtiã & iudiciũ, qua se victorẽ declaret omnium inimicorum suorum.

ferat ad victoriam iudicium.

21 Et in eius nomine Gentes sperabunt.

22 ‖ [4] Tunc oblatus est ei dæmoniacus cæcus & mutus: & sauauit eũ, adeo vt qui cæcus ac mutus *fuerat*, & loqueretur & videret.

23 Et [i] obstupuit tota turba, dicebátque, Nónne iste est filius ille Dauid?

24 Pharisæi verò, quum *hæc* audissent, dicebant, ‖ Iste nõ eiicit dæmonia nisi per [k] Beelzebul principem dæmoniorum.

25 [5] Iesus autem quum sciret cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum [l] dissidens aduersus sese, vastatur: & omnis vrbs aut domus dissidẽs aduersus seipsam, non stabit.

26 Sed si Satanas Satanam eiicit, aduersus seipsum dissidet: quomodo ergo stabit regnum eius?

27 Et si ego per Beelzebul eiicio dæmonia, [m] filij vestri per quem eiiciunt? propterea ipsi erũt vestri [n] iudices.

28 Sin autem per Spiritum Dei ego eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

29 Nam quomodo potest aliquis ingredi domum validi *alicuius*, & [o] vasa eius diripere, nisi primò vinxerit validum illum, & tunc domum illius diripiet?

30 Qui nõ est mecum, aduersum me est: & qui non cogit mecum, spargit.

31 ‖ Propterea dico vobis, quoduis peccatum & [p] plasphemia remittetur hominibus: [6] blasphemia verò in Spiritum non remittetur hominibus.

32 Et quisquis loquutus fuerit aduersus Filium hominis, remittetur ei: quisquis autem fuerit loquutus aduersus Spiritum sanctum, non remittetur ei [q] neque in hoc seculo, neque in futuro.

Suprà, 9.32, luc.11.14.

4 Manifestissima etiam veritas, impiorũ calumniis est obnoxia: sed ea nohilomin⁹ est fortiter asserenda.

Suprà, 9.34, mar.3.2, luc.11.17.

5 Christi & Satanæ regna simul consistere non possunt.

6 De blasphemia in Spiritũ sanctum.

i Græcum verbũ significat præ admiratione apud se non esse & de statu mentis deiici, vnde ecstasis.

k Sup.9.34.

l In partes distractum, vnde nascuntur seditiones.

m Vestrates. Mar.3.29, luc.12.10, 1.ioh.5.13.

n Vestra vitia etiã tacẽtes virtutibus suis condemnabunt.

o Res & suppellectilem, Hebraisc.

p Sup.9.3. q Nec in vita, nec post mortem, id est, nunquam.

33 Aut [r] facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem putrem, & fructum eius putrem. nam è fructu arbor cognoscitur.

34 [7] Progenies viperarum, quomodo possitis bona loqui, quum sitis mali? ‖nam ex abundantia cordis os loquitur.

35 Bonus homo è bono thesauro cordis profert bona: & malus homo ex malo thesauro profert mala.

36 Sed dico vobis, quodcunque [s] verbum otiosum loquuti fuerint homines, de eo reddituros rationem in die iudicij.

37 Ex sermonibus enim tuis [t] iustificaberis, & ex sermonibus tuis condemnaberis.

38 [8] Tunc responderunt quidam è Scribis ac Pharisæis, dicentes, Magister, ‖velimus ex te signũ videre.

39 Ipse verò respondens dixit eis, Natio mala & [u] adulterina signum requirit: sed signum nõ dabitur ei nisi signum illud Ionæ prophetæ.

40 ‖ Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tres dies & tres noctes, ita erit filius hominis in [x] corde terræ tres dies & tres noctes.

41 [9] Niniuitæ resurgẽt in iudicio cum natione hac, & condemnabunt eam: ‖quòd ipsi resipuerint ad prædicationẽ Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas *est* in hoc loco.

42 ‖ Regina [y] Austri surget in iudicio cum natione hac, & condemnabit eam: quòd venerit à [z] terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis, & ecce, plus quam Solomon *est* in hoc loco.

43 ‖ Cæterùm quum impurus spiritus exierit ab homine, ambulat per arida loca, quærens requiem:

7 Hypocritæ tãdem seipsos suo testimonio produnt. *Luc.6.45.*

8 Aduersus præposteros miraculorum flagitatores.

9 Docet Christus tristi Iudæorũ exemplo, nullos esse infœliciores quàm qui accẽsam in se Euãgelij lucẽ extingunt. *Infrà,16.2, luc.11.29, 1.cor.1.22.*

r Arborẽ proponite egregiam & bonã, vel malam & putridam vt fructus sint consimiles. Ion.2.1. Ion.3.5.

s Vanæ & inutiles nugæ in quibus plerique vitã terunt. 3.Reg.10.1, 2.paral.9.1.

t Absoluêris. Luc.11.24.

u Illegitima, quæ defecit à fœdere Abrahæ, vel quia reliquit verum Dei cultum.

x In sepulchro, id est, in visceribus terræ. y Meridiei: loquitur autem de Regina Saba.i. Sabaorũ regina, quæ regio Iudææ respectu est meridionalis, 1. Reg.10. z Sabæa enim sita est in extremo Arabiæ fœlicis littore, ad fauces sinus Arabici.

quiem: & non inuenit.

44 Tunc dicit, Reuertar domum meam, vnde exiui. Et quum venit, inuenit *eam* vacantem, [a] verſam & ornatam.

45 Tunc proficiſcitur, & accipit ſecum ſeptem alios ſpiritus peiores quàm ipſe *ſit*: & ingreſſi habitant illic, ‖ fitque vltima conditio hominis illius deterior priore. ita etiam erit nationi huic malæ.

46 [10] ‖ Quum autem adhuc loqueretur turbæ, ecce, mater & fratres eius ſtabant foris, quærentes eius colloquium.

47 Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris ſtant, quærentes tuum colloquium.

48 Ipſe verò reſpondens dixit illi qui *hoc* ei dixerat, Quæ eſt mater mea, & qui ſunt fratres mei?

49 Et protenſa manu ſua in diſcipulos ſuos, dixit, [11] Ecce mater mea & fratres mei.

50 Quiſquis enim fecerit quod vult Pater meus qui eſt in cœlis, is eſt meus frater, & ſoror, & mater.

10 Docet Chriſtus ſuo exemplo omnia eſſe gloriæ Dei poſtponenda. *Heb.6.4, & 10.26, 2.pet.2.20. Mar.3.31, luc.8.20.*

11 Nulli nobis coniunctiores quàm qui ſunt domeſtici fidei.

a A verbo Verro, id eſt, mundatam ſcopis.

CAP. XIII.

1 Parabola ſeminantis. 11 & 34 Cur in parabolis loquutus Chriſtus. 18 Expoſitio parabolæ. 24 Parabola Zizaniorum. 31 Grani ſinapis. 33 Fermenti. 44 Theſauri abſconditi. 45 Margaritæ. 47 Sagenæ iactæ in mare. 53 Chriſtus à Nazaræis non ſuſcipitur.

1 ILLO [1] verò die egreſſus Ieſus domo, ſedit iuxta mare.

2 Et coacta eſt ad eum turba multa, adeo vt nauigium ingreſſus ſederet: tota autem turba ſupra littus ſtabat.

3 Et loquutus eſt eis multa per [a] parabolas, dicens, Ecce, *quidam* ſator exiit ad ſeminandum.

4 Et in ſeminãdo, alia quidam ceciderũt iuxta viam: & venerunt volucres, & deuorauerunt ea.

5 Alia verò ceciderunt in petroſa, vbi non ha-

CAP. XIII.

1 Chriſt⁹ propoſito ſatoris ænigmate, declarat ſemẽ vitæ impari ſucceſſu in mundo ſeri, quod videlicet plerique vel non admittant, vel adoleſcere nõ ſinant.

a Comparationes & ſimilitudines.

bebant terram multam: & ſtatim exorta ſunt, propterea quòd non habebant profundam terram.

6 Sole autem exorto torrefacta ſunt, & propterea quòd non habebant radicem, exaruerunt.

7 Alia verò ceciderunt in ſpinas: & [b] aſcẽderunt ſpinæ, & ſuffocarunt ea.

8 Alia verò ceciderunt in terrã bonam: & ediderunt fructum, aliud quidem [c] cẽtena, aliud verò ſexagena, aliud verò tricena.

9 Qui habet aures ad audiendum, audiat.

10 Tunc accedẽtes diſcipuli dixerunt ei, Quare per parabolas loqueris eis?

11 [2] Ipſe verò reſpondens dixit, Quia vobis datum eſt noſſe [d] myſteria regni cœlorum, illis autẽ non eſt datum.

12 || Quiſquis enim habet, dabitur ei, & reddetur abundantior: quiſquis autem non habet, etiam quod [e] habet tolletur ab eo.

13 Propterea per parabolas loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, nec intelligunt.

14 || Itaqũe completur in ipſis prophetia Eſaiæ, quæ dicit, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non [f] cernetis.

15 Pinguefactum eſt enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis ſuis conniuerunt: nequando cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & [g] conuertantur, & ſanem eos.

16 [3] Veſtri verò beati ſunt oculi, quòd cernant: & aures veſtræ, quòd audiant.

17 || Amen enim dico vobis, multi Prophetæ & iuſti deſiderarunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

18 Vos igitur audite parabolam eius qui ſeminat.

19 Quo-

2 Intelligẽtiæ & fidei donum eſt propriũ electorum, reliquis iuſto Dei iudicio excæcatis.

3 Potior eſt Eccleſiæ præſentis cõditio, quàm Patrum qui fuerũt ſub Lege.

b Excreuerunt.

c Ad verb cẽtũ, Hebraei enim carent diſtributiuis.

d Id eſt, Arcana.

e Etiam quod ſe putat habere. Infrà, 25.29.

f Perſpicietis, vt animi etiam illam notionẽ intelligat. Eſa.6.9, mar.4.12, luc.8.10, iohan.12.40, act.28.26, rom.11.8.

g Hebr. id eſt, reſipiſcant. Luc.10.24.

19 ‖ Quoties [h] quiſpiam audit ſermonem de [i] regno illo, & non intelligit, venit ille Malus, & rapit quod ſatum eſt in [k] corde ipſius: is eſt qui iuxta viam [l] ſemen excepit.

20 Qui verò in petroſa ſemen excepit, is eſt qui ſermonem audit, & eum ſtatim cum gaudio accipit.

21 Non habet autẽ radicem in ſeſe, ſed [m] temporarius eſt: ortáque oppreſſione vel perſequutione propter ſermonem, ſtatim offenditur.

22 Qui verò in ſpinas ſemen excepit, is eſt qui ſermonem audit: ſed ſolicitudo ſeculi huius, & [n] fallacia diuitiarum ſuffocat ſermonem, & fit infructuoſus.

23 Qui verò in terram bonam excepit ſemen, is eſt qui ſermonem audit & intelligit, [o] qui videlicet fructum fert, edítque, alius quidem centena, alius ſexagena, alius verò tricena.

24 [4] Aliam parabolam propoſuit eis, dicens, Simile eſt regnum cœlorum homini ſeminanti bonum ſemen in agro ſuo.

25 Quum autem dormirent homines, venit eius inimicus, & ſeminauit [p] zizania inter triticum: abijtque.

26 Quum verò germinaſſet herba, & fructum edidiſſet, tunc apparuerunt etiam zizania.

27 Accedentes autem ſerui patrisfamiliâs, dixerunt ei, Domine, nonne bonum ſemen ſeminaſti in tuo agro? vnde ergo habet zizania?

28 Ille verò dixit eis, Inimicus quiſpiam hoc fecit, Serui autem dixerunt ei, Vis igitur abeamus & colligamus ea?

29 At ille dixit, Non: ne colligendo zizania, eradicetis ſimul cum eis triticum.

30 Sinite ſimul creſcere vtraque vſque ad meſ-

Marc.4.15, luc.8.11.

4 Chriſtus alio ænigmate mali ſeminis cũ bono permixti, docet nunquam fore penitus liberã Eccleſiam ab offendiculis, tum in doctrina, tum in moribus, donec aduenerit dies ille inſtaurationi rerum omnium deſtinatus.

h Ad verb. omni audiẽte, vt vniuerſalis nota ad tẽpus nõ ad perſonam referatur.

i Cœleſti.

k Satio iſta ad auditionem refertur ſine intelligẽtia, etiãſi cordis fiat mentio: nam ſiue excipiatur ſemen animo, ſiue nõ, qui tamen ſeminat, animo ſeminat.

l Ad verb. ſatus, homo enim hic dicitur ſatus, vt ager ſatus.

m Ad quoddã tẽpus durat, eſt herba quaſi certi temporis.

n Ad verb. extra viam abductio. *o Qui homo.* *p Latini, lolium.*

sem:& tempore messis dicam messoribus,Colligite primùm zizania, & ligate ea in fasciculos, ad exurendum ea: triticum verò cogite in horreum meum.

31 || Aliam parabolam proposuit eis dicens, [5] Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod acceptum quispiam seminauit in agro suo.

32 Quod minimum quidem est omnium seminum: quum autem excreuerit, maximum est olerum, & fit arbor: adeò vt veniant volucres cœli, & [q] nidulentur in ramis ipsius.

33 || Aliam parabolam loquutus est eis, *dicens*, Simile est regnum cœlorum fermento,quod acceptum mulier condidit in farina [r] satis tribus, vsquequo fermentaretur tota.

34 Hæc omnia loquutus est Iesus per parabolas ad turbam: || & absque parabola nihil loquutus est eis:

35 Vt compleretur quod dictum fuit per Prophetam, dicentem,|| [s] Aperiam per parabolam os meum: eructabo occultata à iactis fundamentis mundi.

36 Tunc dimissa turba venit domum Iesus: & adierunt eum discipuli eius, dicentes, [t] Edissere nobis parabolam zizaniorum [u] agri illius.

37 [6] Ipse verò respondens, dixit eis, Qui seminat bonum semen,est Filius hominis.

38 Ager autem, est mundus: bonum verò semen, sunt [x] filij regni: zizania verò, sunt filij illius [y] Mali:

39 Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus: || messis verò,consummatio seculi est:messores autem, Angeli sunt.

40 Sicut ergo colliguntur zizania,& igni exuruntur:ita erit in consummatione seculi huius.

41 Mittet Filius hominis Angelos suos, qui colligent

Marc.4.30, luc.13.18.

5 Deus regnũ suũ à tenuissimis principijs auspicatur, vt insperati progressus, meli⁹ illustrent eius potentiam.

Luc.13.20.

6 Explicatio superioris ænigmatis, de bono & malo semine.

q Vmbracula contexant ex bacillis & frondibus, Sup.8.20.

Marc.4.33.

Psal.73.8.

r Modios quatuor & semis, nã seha mẽsura fuit rerum aridarũ, sesquimodiũ continens.

s Hebr. loquar in parabolis.

t Declara & explica.

u .i. Quæ in illo agro sata esse dixisti.

x Qui ita sunt in Ecclesia, vt etiam sint de Ecclesia.

Apoc.14.15, ioel.3.13.

y Diaboli.

colligent ex ipsius regno omnia [z] offendicula, & eos qui [a] faciunt iniquitatem:

42 Proijciéntque eos in [b] fornacem ignis: illic erit fletus, stridórque dentium.

43 ‖ Tunc iusti fulgebunt vt sol, in regno Patris sui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

44 [7] Rursus simile est regnum cœlorum thesauro occultato in agro: quem inuentum, homo occultauit, & præ gaudio quod accipit [c] ex eo, [d] subducit *sese*, & omnia quæ habet vendit, emítque agrum illum.

45 Rursus simile est regnum cœlorum cuipiã negotiatori, quærenti pulchras [e] margaritas:

46 Qui inuenta quapiam magni pretij margarita, abiens venundedit omnia quæ habebat, & emit eam.

47 [8] Rursum simile est regnum cœlorum sagenæ iactæ in mare, & quæ ex [f] omni *rerum* genere coegit:

48 Quam impletam *piscatores* subduxerunt in littus: & sedentes collegerunt quæ bona sunt, in vasa, [g] putria verò foras abiecerunt.

49 Ita erit in consummatione seculi: [h] prodibũt Angeli, & [i] separabũt malos è medio iustorũ:

50 Proijciéntque eos in caminum ignis: illic erit fletus & stridor dentium.

51 [9] Dicit eis Iesus, Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.

52 Ipse verò dixit eis, Propterea omnis [k] Scriba edoctus in regno cœlorum, similis est cuipiam patrifamiliâs, qui profert è thesauro suo noua & vetera.

7 Quantę sint opes regni cœlestis, pauciſſimi intelligũt: nec fit quisquam earum particeps, nisi qui aliarum omnium rerum iactura illas redimit. *Sap.3.7, dan.12.3.*

8 Multi sunt in Ecclesia, qui tamen nõ sunt ex Ecclesia, ac proinde tandẽ eijcientur. Sed plena ista repurgatio, in vltimum illũ diẽ differtur.

9 Sedulos esse oportet, quos non solùm sibi sapere, sed etiam alijs: Dei sapientiam dispensare necesse est.

z *Metonimia, eos qui designarunt turpia, & alijs nocentia facinora.*

a *Sup.7.23.*

b *Hebr. ardẽtis.*

c *Reperto.*

d *Clàm discedit.*

e *Sup.7.6.* f *Quæ colligit res varias.* g *Qualia multa è maris fundo vna cum piscibus eruuntur, vt sunt muscus & alga.* h *Missi à Domino.* i *Tanquam ad certum finem destinatos, malos siquidem, morti secundæ, electos vitæ.* k *Supra 2.4.*

53 Et factum est quum finisset Iesus parabolas istas, [l] soluit illinc.

54 ‖ [10] Et quũ venisset in [m] patriã suam, docuit eos in synagoga eorum: *adeo* vt [n] percellerẽtur, ac dicerent, Vnde huic sapientia ista & virtutes?

55 Nónne iste est ille fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, ‖ & fratres eius Iacobus & Ioses & Simon & Iudas?

56 Et sorores eius nónne omnes apud nos sunt? vnde igitur isti hæc omnia?

57 Et offendebantur in [o] eo. Iesus autem dixit eis, ‖ Non est Propheta inhonoratus nisi in patria sua, & domo sua.

58 Neque [p] edidit illic virtutes multas, propter incredulitatem eorum.

Marc.6.1, luc.4.16.

10 Homines non sola ignorantia peccãt, sed vltro sibi accersunt offendicula, ne Deo vocanti obsequantur, ídque certa cũ eorũ pernicie.

Ioh.6.42. Marc.6.4, luc.4.24, ioh.4.44.

l Nauigauit.

m In Nazareth.

n Sup.7.28.

o Sup.11.6.

p Sup.7.22.

CAPVT XIIII.

1 Herodis iudicium de Iesu. 3 Iohannes quare vinctus. 10 Capite truncatur. 13 Secedit Iesus. 18 De quinque panibus, &c. 23 Orat Christus. 24 Apostoli iactati fluctibus. 27 Fides. 30 Petrus periclitatur. 36 Fimbria vestimenti.

CAP. XIIII.

Marc.6.14 Luc.9.7.

1 In Iohanne exemplum fortitudinis imitandæ, quod omnes fidi Verbi ministri imitentur: in Herode, exẽplum tyrannicę vanitatis, superbiæ, ac sæuitiæ, aulicę dẽnique cõsciẽtię, & miserabilis eorũ seruitutis, qui sese voluptatibus semel dediderunt: in Herodiade & eius filia, exemplum meretriciæ lasciuiæ, & fœmineæ crudelitatis.

1 IN ‖ [1] illo tẽpore, audiuit Herodes Tetrarcha famam de Iesu.

2 Et dixit [a] pueris suis, Iste est Iohannes ille Baptista: ipse surrexit à mortuis, & propterea [b] virtutes agunt in eo.

3 ‖ Nam Herodes prehenderat Iohannem, & vinxerat eum, & coniecerat in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui.

4 Dicebat enim ei Iohannes, Non licet tibi eam habere.

5 Et quum vellet eum occidere, timebat turbam,

a Seruis. b Per virtutes intelligit vim illam & fœcunditatem, non autem effecta, vt antea sæpe.

bam, || quòd eum haberent vt Prophetam.

6 Quum autem agerentur natalitia Herodis, ſaltauit filia Herodiadis [c] in medio: & placuit [d] Herodi.

7 Vnde cum iureiurando ſpopondit *ſe* daturum ei quicquid petijſſet.

8 Illa verò [e] producta à matre ſua, Da mihi (inquit) hîc in patina caput Iohannis Baptiſtæ.

9 Et cõtriſtatus eſt Rex: ſed propter iuſiurandum & eos qui ſimul accumbebant, iuſſit dari.

10 Et miſſo *carnifice* decollauit Iohannem in carcere.

11 Et allatum eſt caput eius in patina, datúmque eſt puellæ: & *ipſa* obtulit matri ſuæ.

12 Tunc acceſſerunt diſcipuli eius, & ſuſtulerunt corpus, ídque ſepelierunt: & veniẽtes renuntiauerunt Ieſu.

13 || Quum autem hoc audiſſet Ieſus, ſeceſſit illinc in nauigio in deſertum locum priuatim: & quum audiſſet turba, pedibus ſequuta eſt eum ab vrbibus.

14 [z] Et egreſſus Ieſus vidit multam turbam: & [f] miſericordia commotus eſt erga eos, ſanauítque eorum ægrotos.

15 || Quum autem ſerum diei eſſet, adierunt eum diſcipuli eius, dicentes, Deſertus eſt locus, & tempus iam præterijt: dimitte turbam vt abeat in vicos, & emant ſibi eſcas.

16 Ieſus autem dixit eis, Non habent neceſſe abire: date eis vos quo veſcantur.

17 Ipſi verò dicunt ei, Non habemus hîc niſi quinque panes & duos piſces.

18 Ipſe autem dixit, Adferte mihi eos huc.

19 Et iuſſa turba per [g] herbas diſcũbere, & acceptis quinque illis panibus ac duobus piſcibus, [h] erexit.

Marc.6.17, luc.3.19. infrà, 21.26.

z Chriſtus quinque panibus & duobus piſciculis maximam turbã reficiens, oſtendit nihil defuturum ijs qui regnum Dei, poſtpoſitis omnibus, quærunt.

c Palàm & publicè.

Marc.6.32. luc.9.10. Marc.6.35, luc.9.12, ioh.6.5.

d Tres fuerunt Herodes, primus filius Antipatri, qui Aſcolonius etiam dicitur, quo regnante natus eſt Chriſtus, cuius iuſſu interfecti ſunt pueri: Alter dictus Antipas, Magni filius, matre Malthaca ſeu Martaca, qui Tetrarcha dictus eſt, cui auctum fuit imperium, Archelao Viennam in Gallia relegato: Tertiꝰ Agrippa, Magni nepos, ex Ariſtobulo, qui Iacobum in-

e Inducta vel perſuaſa. f Ex animo, id eſt, corde.

g Per gramina.

3 Nauigandũ nobis per maximas tempestates, & Christus, modò eò quò ipse iusserit contendamus, nos nunquam deseret. *Marci 6.46, ioh. 6.16*

4 Fide calcamus ipsas tempestates, sed Christi demũ virtute, eas ipsas vires quas nobis indidit, per eandem misericordiam adiuuante.

h Precantis gestus.

i Benè precatus est & gratias egit.

k Mensura genus, siccis & aridis proprium.

l Dum significat tempus intermedium quo turba fuit cum Iesu.

m ad ver. custodia: indicatur tẽpus appropinquãtis diei, nam veteres in quatuor vigilias diuidebãt noctẽ, quibus fiebant excubiæ.

h suspiciens in cœlum, i benedixit: & quum fregisset dedit discipulis panes, discipuli verò turbæ.

20 Et comederunt omnes, & saturati sunt: sustulerúntque quod superfuerat fragmẽtorum, duodecim k cophinos plenos.

21 Qui autem ederant, fuerunt viri quasi quinquies mille, absque mulieribus ac pueruli.

22 Et statim coëgit Iesus discipulos suos inscẽdere in nauigium, & præire sibi in *ripam* vlteriorem, l dum dimitteret turbam.

23 Dimissa igitur turba ascendit in mõtem priuatim, ad orandum. || Quum autem serum diei esset, solus erat illic.

24 3 Nauigium verò iam in medio maris erat, vexatum à fluctibus: nam ventus erat contrarius.

25 Quarta autem noctis m vigilia abijt ad eos Iesus, ambulans super mare.

26 Et eo viso super mare ambulante, discipuli turbati sunt, dicentes, n Spectrum est: & præ metu clamarunt.

27 Sed statim loquutus est eis Iesus, dicens, Cõfidite: ego sum, ne timete.

28 4 Respondens autem ei Petrus, dixit, Domine, si tu es, iube me ad te venire super aquas.

29 Ipse verò dixit, Veni. Et quum descendisset è nauigio Petrus, ambulauit super aquas, vt veniret ad Iesum.

30 o Videns autem ventum validum, timuit: & quum cœpisset demergi, clamauit, dicens, Domine serua me.

31 Statim verò Iesus, extenta manu, apprehendit eum, dicítque ei, O exigua fide prædite, quid dubitasti?

n Spectrum seu phantasma est ad quod animus attrahitur specie inani, quum videre sibi aliquid videtur quod re ipsa nihil est. *o Animaduertens, translatio à corpore ad animum.*

32 Et quum

32 Et quum essent ingressi nauigium, quieuit ventus.

33 Qui autem erant in nauigio, venientes adorauerunt eum, dicentes, Verè Dei Filius es.

34 || Et quum traiecissent, venerunt in terram p Genezaret.

35 5 Et quum agnouissent eum viri loci illius, miserunt in totam circumiacentem regionem illã, & obtulerunt ei omnes malè affectos.

36 Et precabantur eum vt solùm tangerent fimbriam q pallij ipsius. & quotquot tetigerunt, r seruati sunt.

5 Christus ægrotos sanans ostẽdit à se petendũ esse spiritualium morborum remedium. nos verò ad eum non tantùm accurrere, sed etiã alios adducere oportet. *Marc.6.53*

p Fuit lacus vicinus Capernaumo, qui & mare Galilææ & Tyberiados dicitur: vnde nomen datum regioni. *q Summæ vestis.* *r A morbo.*

CAP. XV.

3 Mandata & doctrinæ hominum. 12 Scandalum. 13 Plantatio quæ eradicatur. 14 Cæci cæcos ducentes. 18 Cor. 22 Chananæa. 26 Panis filiorum. Catelli. 28 Fides. 32 4000 hominum satiantur. 36 Gratiarum actio.

1 TVNC || [1] accedunt ad Iesum Ierosolymitani quidam Scribæ & Pharisæi, dicentes,

2 Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem seniorũ? [a] non enim lauant manus suas quum [b] edunt panem.

3 [2] At ille respondens dixit eis, Quare & vos transgredimini mandatum Dei per traditionem vestram?

4 Nam Deus mandauit dicẽs, || [c] Honora patrem tuum & matrem, &, || Qui maledixerit patri aut matri, [d] morte moriatur.

CAP. XV.

Marc.7.1

1 Nulli plerunque audaciores Dei cõtẽptores, quã quos Deus suos nomophylacas constituit. *Exo.20.12, & 21 17, deut.5.16, ephe.6.2. Exo.21.17, leu. 20.9, pro.20.20.*

2 Arguitur sacrilega eorum audacia in corrumpendis Dei mandatis, ídque pietatis obtentu, & legum condendarum autoritate vsurpanda.

a Quæ à maioribus sunt quasi de manu in manum tradita, vel quæ approbata sunt à senioribus, penes quos erat Ecclesiæ gubernatio. *b Cibum comedunt, heb.* *c Honoris nomine intelligitur officij omne genus quod à liberis parentibus debetur.* *d Absque vlla spe veniæ moriatur.*

5 Vos autem dicitis, [c] Quicunque dixerit patri aut matri, Donum quodcunque à me erit, tibi proderit, etiamsi nequaquam honorauerit patrem suum, aut matrem suam, *insons erit.*

6 Et [f] irritum feciſtis mandatum Dei per traditionem veſtram.

7 [3] Hypocritæ, benè de vobis prophetauit Eſaias, dicens,

8 || Appropinquat mihi populus hic ore ſuo, & labijs me honorat: cor autem eorum procul abeſt à me.

9 Sed fruſtra me colunt, docentes doctrinas *quæ ſunt* mandata hominum.

10 || [4] Et aduocata turba dixit eis, Audite & intelligite.

11 Non quod ingreditur in os, [g] polluit hominem, ſed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.

12 Tunc accedentes diſcipuli eius dixerunt ei, Noſti Phariſæos audito ſermone iſto offenſos fuiſſe?

13 Ipſe verò reſpondens dixit, || Omnis planta quam non plantauit Pater ille meus cœleſtis, eradicabitur.

14 Sinite eos: || duces ſunt cæci cæcorum. porrò ſi cæcus cæco [h] præierit, ambo in ſoueam cadent.

15 || Reſpondens autem Petrus dixit ei, Ediſſere nobis parabolam iſtam.

16 Ieſus autem dixit, Adhuc & vos ſine intelligentia eſtis?

3 Iidem damnantur ſimulationis & ſuperſtitionis, quod in rebus externis conſtituãt regnum Dei. *Eſa.29.13 Marc.7.17.*

4 Chriſtus docet non eſſe ne in rebus quidem mediis fouendam falſorum doctorum hypocriſin, qui animabus noſtris ludũt, & cauſam non eſſe cur eorum vocatio ordinaria nobis perſtringat oculos: alioqui nos vnà cum illis perituros. *Ioh.15.8. Luc 6.39 Mar.7.17*

c Senſus eſt, Quicquid tẽplo donauero, cedet inrem tuam, perinde enim eſt acſi tibi dedero, quia (vt Phariſæi noſtri temporis loquuntur) erit tibi meritorium. Nam hac ſpecie religionis, illi ad ſe transferebant omnia, quaſi qui templo donaſſet, filii officium implesiſſet. f Ad verb. ſpoliaſtis omni imperio & authoritate, quantum quidem in vobis fuit: nam alioquin inuito mundo & Satana, ſtant præcepta Dei in Eccleſia ipſius. g Ad verbum, communem reddit, .i. profanum: Hebræi enim commune, id eſt, cuius vſus eſt vulgaris, profanum vocant, quòd promiſcuo vſu velut inquinatum eſt. h Dux fuerit itineris.

17 Non-

17 Nondum intelligitis, quicquid ingreditur in os, in ventrem cedere, & in latrinam eijci?

18 Quæ autem prodeunt ex ore, ex ipso corde egrediuntur, & illa polluunt hominem.

19 || Nam ex corde egrediuntur cogitationes malæ, cædes, adulteria, scortationes, furta, falsa testimonia, [i] obtrectationes.

20 Hæc sunt quæ polluũt hominem: illotis autem manibus vesci, non polluit hominem.

21 || Egressus illinc Iesus recessit [k] in partes Tyri & Sidonis.

22 Et ecce, mulier [l] Chananæa à finibus illis egressa, clamauit, dicens ei, Miserere mei Domine, Fili Dauid: filia mea malè à dæmonio vexatur.

23 [5] Ille verò non [m] respondit ei quicquã. Tũc accedentes discipuli eius rogarunt eum, dicentes, Dimitte eam: nam clamat post nos.

24 Ipse verò respondẽs dixit. || Non sum missus nisi ad oues perditas [n] domus Israël.

25 Illa autem venit, & adorauit eum, dicens, Domine, [o] succurre mihi.

26 Ipse verò respondens, dixit, Non est bonum accipere panem liberorum, & obijcere catellis.

27 Ipsa autem dixit, Etiam Domine. etenim catelli vescuntur micis quæ cadunt è mensa dominorum suorum.

28 Tunc respondens Iesus, dixit ei, O mulier, magna *est* fides tua: fiat tibi vt vis. Et sanata fuit filia eius ab eo momento.

29 [6] || Et digressus illinc Iesus venit iuxta mare Galilææ: & quum ascendisset in montem, sedit illic.

30 Tunc adijt eum turba multa, habens secum

5 Quod Christus interdum conniuet ad sanctas etiam preces, suæ gloriæ studio & nostro bono facit.

Gen. 6. 5, & 8. 21.

Mar. 7. 24

6 Christus, vbi etiam contemnitur, tamen non desinit esse beneficus, & in medio luporum, ouile suũ congregat & fouet.

Supra 10. 6.

i Hic legitur à Græcis, blasphemiæ. sumitur tamen hoc loco pro calumniis in proximum sparsis.

k Regiones vicinas Tyro & Sidoni, id est, ea parte quæ Palestina vergit ad Phœnicem, & mare Syriacum.

Marc. 7. 31

l Ex Chananæorum stirpe, qui in Phœnicia habitabant.

m Ne verbum quidem respondit. *n Gentis Israelitica, quæ diuisa quidem erat in tribus, sed quæ ab vna domo egressæ sunt.* *o Ad verbum, ad vocem alicuius accurrere iuuandi gratia.*

Esa.35.5

7 Christus repetito miraculo, confirmat se nũquã defuturũ ijs qui etiã per deserta ipsũ sequũtur.

Marc.8.1

p *Quibus membra erant debilitata paralysi, vel natura, postea enim opponitur, sanos: Sic autem solitus est sanare Christus, vt mẽbra debilitata sanitati restitueret quũ tamen alioquĩ difficile illi non fuerit pedes aut manus iis dare qui illis mẽbris carerent.*

q *Vide sup. 9.36*

r *A meo latere non discedunt.*

s *Ad verb. resupinent sese, ve luti remiges adducentes remos.*

t *Sporta est vasis textilis genus.*

‖ claudos, cæcos, mutos, p mancos, & alios multos: & abiecerunt eos ad pedes Iesus: & sanauit eos.

31 Adeò vt turba mirata sit, quum videret mutos loquentes, mancos sanos, claudos ambulantes, cæcos videntes: & glorificauerunt Deum Israel.

32 ‖ 7 Iesus autẽ aduocatis discipulis suis dixit, q Cõmoueor misericordia erga turbã, quia iam triduũ r permanẽt apud me, & non habẽt quo vescãtur: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiãt in via.

33 Tunc dicunt ei discipuli eius, Vnde nobis in deserto tot panes vt saturemus turbam tantam?

34 Dicit igitur eis Iesus, Quot panes habetis? Illi autem dixerunt, Septem, & paucos piscículos.

35 Tunc iussit turbam s discumbere humi.

36 Et acceptis septem illis panibus ac piscibus, quum gratias egisset, fregit, dedítque discipulis suis: discipuli verò turbæ.

37 Comederúntque omnes, & saturati sunt: & sustulerunt quod superfuerat fragmẽtorum septem t sportas plenas.

38 Erant autem qui comederant, quatuor mille viri, absque mulieribus & puerulis.

39 Tunc dimissa turba inscendit in nauigiũ: venítque in fines Magdala.

CAP. XVI.

4 Signum Ionæ. 6 Fermentum Pharisæorum. 12 Pro doctrina. 13 Opinio populi de Christo. 17 Fides à Deo. 18 Petra. 19 Claues. 21 Prædicit Christus mortem suam. 24 Abnegatio sui, & crux. 25 Perdere animam.

Mar.8.11

1 Optimè cõuenit aduersus Christũ inter impios alioqui dissidẽtes: sed ijsdem inuitis Christus triumphat.

1 ET ‖ 1 quum accessissent Pharisæi & Sadducæi, a tentantes rogarunt eum vt signum è

a *vt experirentur ecquid hoc posset præstare quod petebant, sed malo animo ipsos instigante, nempe quod sperarent se reperturos aliquid in eo, vnde iustæ reprehensionis occasionem arriperent: vel impellente eos diffidentia aut curiositate, quibus modis dicitur tentari Deus, i. ad iracundiam prouocari, quasi velint homines cum eo certare.*

cœlo

cælo ipsis ostenderet.

2 Ipse verò respondens dixit eis, Quando serũ est diei, dicitis, Serenitas *erit:* rubet enim cœlum.

3 Et manè, Hodiè *erit* tempestas: rubet enim cœlum triste. Hypocritæ, [b] faciem quidem cœli nostis discernere, signa verò temporum non potestis?

4 || [c] Natio mala & adultera signum requirit: sed signum non dabitur ei nisi || signum [d] illud Ionæ Prophetæ. Et relictis ipsis abiit.

5 || [2] Et quum venissent discipuli eius in vltcriorem ripam, obliti fuerant sumere panes:

6 Iesus autem dixit eis, Videte & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.

7 Ipsi verò disceptabant inter se, dicẽtes, Panes non sumpsimns.

8 *Id* autem quum [e] nosset Iesus, dixit eis, Quid disceptatis inter vos, exigua fide prædíti, quòd panes non sumpsistis?

9 Nondũ intelligitis neque meministis || [f] quinque illos panes *hominum* quinquies mille, & quot cophinos acceperitis?

10 Neque septem illos panes || quater mille *hominum*, & quot sportas acceperitis?

11 [g] Quomodo non intelligitis me non [h] dixisse vobis de pane, vt caueretis à fermento Pharisæorum & Sadducæorum?

12 Tunc intellexerunt eum non dixisse vt caverent à fermento panis, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

13 [3] || Quum venisset autẽ Iesus in partes [i] Cęsarææ, *quæ dicitur* Philippi, interrogauit discipulos

2 Vitandi falsi doctores.

3 Christus variis quidem est hominũ iudicijs obnoxius, sed nihilominus à suis agnoscitur.

Suprà 12.34.

Ionæ 2.1.

Marci 8.14, luc. 12.1.

b Hebr. facies: est externa species, & quasi rerum omnium vultus.

c Supra 12.34

d Articulus celebritatem facti indicat.

Suprà 14.17, & ioh. 6.9

e Non ex aliis sed vi sua diuinitatis.

Supra 15.34

f Tot numero panibus, quinque millia hominum sanatos fuisse.

g Interrogatio cum admiratione coniuncta.

Marc. 6.27, luca 9.18.

h Dicere, pro iubere. Hebr. *i Duæ fuerunt Cæsarææ, vna stratonis ad mare Mediterraneum, ab Herode magnificè extracta in honorem Octauii, (Vide Iosephum, libro decimo quinto) altera Philippi Herodis Magni ex Cleopatra filii Tetrarchæ in honorem Tyberii, Ioseph. libro decimo quinto, ad radices Libani.*

suos dicens, Quem me dicunt homines esse, [k] Filium hominis?

14 Illi verò dixerunt, Alij quidem [l] Iohannem Baptistam, alij verò Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex Prophetis.

15 Dicit eis, Vos autem quem me dicitis esse?

16 ‖ Respondens verò Simon Petrus, dixit, Tu es Christus ille Filius Dei viuentis.

17 [4] Tunc respondens Iesus dixit ei, Beatus es Simon [m] Bar-iona: quia [n] caro & sanguis *hæc* nõ retexit tibi, sed Pater meus qui est in cœlis.

18 [5] ‖ Sed & ego tibi dico, tu es [o] Petrus, & super hanc petrã ædificabo meam Ecclesiam: & [p] portæ inferorum non superabunt eam.

19 [6] ‖ Et tibi dabo [q] claues regni cœlorum: & quicquid [r] ligaueris in terra, erit ligatum in cœlis: & quicquid solueris in terra, erit solutum in cœlis.

20 [7] Tunc interdixit discipulis suis vt nemini dicerent ipsum esse Iesum illum Christum.

21 [8] Ex eo tempore cœpit Iesus indicare discipulis suis, oportere se abire Ierosolymam, & multa

4 Fides à gratia est, non à natura.

5 Ea demùm est vera fides, quæ Christum confitetur, cuius etiam virtus est inuicta. *Iohan. 6. 69.*

6 Ministerij ecclesiastici autoritas cœlestis. *Iohan. 1. 42.*

7 Prius discẽdum est quàm docendum. *Iohan. 20. 21*

8 Aduersus crucis offendiculum tempestiue prępparãdi sunt omniũ animi.

k Per appositionem.

l Quod suspicatus est Herodes, supr. 14. 9. *m Fili.* *n Hoc dicto significatur naturalis hominis procreatio in terris, ipsa creata natura non extincta, sed per peccatum deformata: sensus ergo est, Ista patefactio non est humanæ atque terrenæ intelligentiæ: sed demonstrationis diuinæ & cœlestis.* *o Iesus Syriacè est loquutus: itaque non est vsus agnominatione Petri & petræ, vsus est enim vtrobique nomine Cepha: Sed qui Græcè scripsit, terminationes, discrimine voluit Petrum qui pars est ædificij, à Christo petra, .i. fundamento distinguere, vel Petrum à fidei confessione quæ Ecclesiæ est communis, quod veteres testantur: Sic enim Theoph. Ea confessio quam es confessus, fundamentum futurũ est credentium.* *p Aduersarij Ecclesiæ comparantur regno munito, itaque per Portas intelliguntur ciuitates munitæ consilio & propugnaculis. Sensus est, Quicquid consilio vel viribus potest Satan. Sic Paulus 2. Corinth. 10. 4. vocat munitiones.* *q Metaphora sumpta ab œconomis, qui claues gerunt: describitur ministrorum verbi potestas, vt Esa. 22. 22. illa autem potestas communis est omnibus ministris, infra 18. 18. Itaque ministerium Euangelicum ritè dici potest, clauis regni cœlorum.* *r Ligantur quorum peccata retinentur, illis cœlum clauditur, nempe quòd fide non recipiunt Christum: contrà quàm beati sunt, quibus cœlum apertum est, qui Christum amplexi, ab eo liberantur, & fiunt illi cohæredes.*

pati

pati à [f] Senioribus & principibus Sacerdotum & Scribis,& occidi,& tertio die ſuſcitari.

22 [t] Et prehenſum eum Petrus cœpit obiurgare, dicens, Propitius tibi ſis Domine : nequaquam erit tibi hoc.

23 [9] At ille conuerſus dixit Petro, Abſcede à me [u] ſatana,ſcandalo es mihi:nam non [x] ſapis quæ *ſunt* Dei,ſed quæ *ſunt* hominum.

24 [10] || Tunc Ieſus dixit diſcipulis ſuis , Si quis vult poſt me venire, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam,ac ſequatur me.

25 || Quiſquis enim voluerit [y] animam ſuam [z] ſeruare,perdet eam:quiſquis autem perdiderit animam ſuam mea cauſa, [a] inueniet eam.

26 Quid enim prodeſt cuipiam ſi totum mundum lucratus fuerit , [b] anima verò ſua mulctetur? aut quam dabit quiſpiam [c] compenſationem animæ ſuæ?

27 Futurum eſt enim vt Filius hominis veniat cũ [d] gloria Patris ſui cum Angelis ſuis:|| & tũc reddet vnicuique ſecundum facta eius.

28 || Amen dico vobis , ſunt quidam ex ijs qui hîc adſtant, qui nequaquam guſtabunt mortem vſquedum viderint Filium hominis veniẽtem in [e] regnum ſuum.

9 Aduerſus præpoſterum zelum.

10 Nulli peius ſibi conſulunt, quàmqui ſeſe ſupra Deũ amant.

Supra 10.38, marc.8.34, luc. 9.23, & 14.27

Supra 10.39, marc.8,35, luc. 9.24, & 17.33, iohan.12.25,

marc.8.36, luc. 9.25

f Dignitatis erat non ætatis nomen:eos deſignat penes quos erant iudicia,quæ Hebræi vocabulo Sachedrim *vocabant : ij ſunt, quos à ſenio Senatores Latini vocant.*

Pſal.61.12, rom. 2.6

Marc. 9.1, luc. 9.17

t Manu prehenſum ſeduxiſſet,vt ſolent familiarius aliquid dicturi. v Satan,id eſt, aduerſarius,per antonomaſiam Hebræis dicitur qui Græcis Diabolus,id eſt,calumniator , vel tentator : ſed tribuitur ijs qui malitia vt Iudas, Iohan.6.70, vel leuitate aut arrogantia Dei voluntati reſiſtunt. x Eo verbo ſignificatur Petrum falſa de ſe perſuaſione peccaſſe. y Vitam ſuam hebr.vel ſynecdochicôs,ſeipſum. z Supra 10.39. a Seipſum lucrifecerit : Senſus eſt, eos qui ſui ſeruandi cauſa Chriſtum abnegant,non modò lucrũ non faciunt,quod captant, ſed etiam eius rei quam ſeruatam eſſe volunt , id eſt, ſuiipſius iacturam faciunt, quod eſt damnum omnium maximum : contrà verò qui pro Chriſto mori non dubitant. b Seipſum perdat,vt Luc.interpretatur 9.25. c Qua ſeſe redimat. d Supra 6.29. e Per regnum intelligenda eſt gloria aſcenſionis, & quæ illam ſequuta ſunt, Epheſior. cap. 4. verſ.10. vel prædicationem Euangelii, Marc.9.1.

CAP. XVII.

Marc 9.2, luc. 9.27

Transformatio Christi. 5 Audiendus Christus. 11 Elias. 13 Iohannes Baptista. 17 Infidelitas Apostolorum. 20 Fidei vis. 21 Oratio, & Ieiunium. 22 Christus passionem suam prædicit. 24 Tributum soluit.

1 ¶ Et extò [1a] verò pòst die accepit Iesus Petrum ac Iacobum & Iohannem fratrem eius, & subducit eos priuatim in montem sublimem.

2 [b] Transformatúsque est coram eis, & splenduit facies eius vt sol: vestimenta autem eius facta sunt alba vt lux.

3 Et ecce, conspecti sunt eis Moses & Elias, cũ eo colloquentes.

4 [c] Respondens autem Petrus dixit Iesu, Domine, bonum est nos hîc esse: si vis, faciamus hîc tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.

5 Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida inumbrauit eos: & ecce vox è nube, dicens, ¶ Hic est Filius [d] ille meus dilectus, in quo acquiesco: ipsum audite.

6 Et quum *hæc* audissent discipuli, [e] ceciderunt in faciem suam, & timuerunt vehementer.

7 Tunc accedens Iesus tetigit eos, dixítque, Surgite, & ne timete.

8 Sublatis autem oculis suis neminem viderunt, nisi Iesum solum.

9 Et quum descenderent de monte, mandauit eis Iesus, dicens, Nemini dixeritis hanc [f] visionem, vsquequò Filius hominis à mortuis resurgat.

10 Tunc interrogauerunt eum discipuli sui, dicentes, Quid igitur Scribæ dicunt, ¶ oportere vt Elias primùm veniat?

11 Iesus autem respondens dixit eis, Elias quidem veniet primùm, & restituet omnia:

12 Sed

a Lucas octo dies numerat, in quibus primum & vltimũ Matthæus intermedios.

b In aliam formã est mutatus.

c Hebr.

Supra 3.17, 2.petr.2.17

d Articulus Iesum à reliquis filiis distinguit: Ille enim natura Filius est, nos adoptione, ideo primogenitus dicitur inter fratres, quia licet ipso iure sit vnicus, princeps tamẽ est inter multos, quatenus est fos adoptionis ac caput.

e heb. proni adorarunt, sup. 2.11. Malach. 4.5, supra 11.14, marc. 9.11

f Quod vidissent, alioquin propriè de iis dicitur horama, quod per quietem somni dicitur.

12 Sed dico vobis Eliam iam veniſſe: quem non agnouerunt, ſed fecerunt ei quæcunque voluerunt: ita futurum eſt vt & Filius hominis patiatur ab eis.

13 Tunc intellexerunt diſcipuli *eum* de Iohanne Baptiſta *hæc* ſibi dixiſſe.

14 [2] || Et quum veniſſent ad turbam, adijt eum quidam, [g] accidens ei ad genua,

15 Et dicens, Domine, miſerere filij mei, quoniã [h] lunaticus eſt, & malè afficitur: nam ſæpe cadit in ignem, & ſæpe in aquam.

16 Et obtuli eum diſcipulis tuis, nec eum potuerunt ſanare.

17 Reſpondens autem Ieſus, dixit, O natio incredula & peruerſa, quouſque tandem ero vobiſcum? quouſque tãdem [i] tolerabo vos? adducite mihi eum huc.

18 Et obiurgauit dæmoniũ Ieſus, exiitque illud ab eo: & ſanatus eſt puer ex illo momento.

19 [3] Tunc adeuntes diſcipuli Ieſum priuatim, dixerunt, Quare nos non potuimus illud eijcere?

20 Ieſus autem dixit eis, Propter incredulitatem veſtram. || amen quippe dico vobis, ſi habeatis fidem quantulum *eſt* granum ſinapis, dicetis monti huic, Demigra hinc illuc, & demigrabit: & nihil impoſſibile erit vobis.

21 [4] Hoc verò genus *dæmoniorum* non egreditur niſi per [k] precationem & ieiunium.

22 [5] || Verſantibus autem ipſis in Galilæa, dixit eis Ieſus, Futurum eſt vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

23 Et trucidabunt eum, ſed tertio die ſuſcitabitur. Et contriſtati ſunt vehementer.

24 [6] Quum autem veniſſent Capernaum, ve-

2 Indigni quidem ſunt homines Chriſti beneficentia, ſed ipſe nihilominus eos reſpicit. *Marc. 9.17, luc. 9.37*

3 Diffidentia interrũpit diuinorum beneficiorum curſum.

4 Remedium aduerſus diffidentiam.

5 Magis ac magis præparandi ſunt animi noſtri aduerſus crucis offendiculum. *Luc. 17.6*

6 Chriſtus vltro ſeſe Cæſaris edictis ſubijciens, oſtendit ciuiles politias Euangelij doctrina minimè abolere. *Infrà 20.17, marc. 9.31, luc. 9.44*

g Supplicantis more.

h Qui certis lunæ temporibus comitiali morbo, aut alio genere morbi laborant: hoc tamen loco ita accipiendum eſt, vt ad morbum naturalem intelligamus acceſſiſſe diabolicum furorem. *i Suſtinebo vos.* *k Vt intelligatur attentio & diligentia precationis ardentis, quæ extra ſobrietatẽ eſſe nequit.*

nerunt ad Petrum qui didrachma accipiunt, dixerúntque, Magiſter veſter [l] non [m] ſoluit [n] didrachma?

25 Dicit, Etiam. Et quum ingreſſus fuiſſet domum, præuenit eum Ieſus, dicens, Quid tibi videtur, Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributa aut cenſum? [o] à filijs ſuis, an ab alienis?

26 Dicit ei Petrus, Ab alienis. Ait ei Ieſus, Nępe igitur liberi ſunt filij.

27 Sed ne offendamus eos, profectus ad mare, mitte hamum: & eum piſcem qui [p] aſcenderit primus, tolle: & aperto ore eius, inuenies [q] ſtatêrem: acceptum illum da eis pro me & pro te.

l Non negat, ſed interrogat.
m Soluere debet.
n Qui viginti annos eſſent nati ad quinquageſimum, pendebant ſicli ſanctuarii dimidium, Exo. 30 13. Hoc erat didrachmon Atticum, quod Iudæa ſubacta exegerũt Romani.
o Per filios non ſubditos qui tributis ſoluebant, ſed naturales filios intellige. *p ad hamum.* *q Stater erat tetradrachmus, id eſt, quattuordrachmarum.*

CAPVT XVIII.

1 Maximus in regno Dei. 15 Suſcipere puerulũ. 6 Scãdalizare. 7 Scandala. 9 Oculi eruti. 10 Angeli. 12 Ouis perdita. 15 Correptio. 17 Excommunicatio. 21 Fratri reſipiſcenti ſemper parcendum. 23 Parabola Regis conferentis rationem cum ſeruis ſuis.

CAP. XVIII.
Marc. 9.33, luc. 9.46
1 Submiſſio animi, vera ad excellentiam via.
2 Fratrũ quãtumuis abiectorũ ſumma nobis habenda ratio. Qui ſecus fecerit, graues pœnas dabit.
Infra 19.14, 1.cor. 14.20
a Puerum ætate
b Hebr. reſipueritis.
Marc. 9.42, luc. 17.1
c Lapis quo fruges moluntur.

1 EO ‖ ipſo tempore adierunt Ieſum diſcipuli, dicentes, Quiſnam maximus eſt in regno cœlorum?

2 [1] Et quum aduocaſſet [a] puerulum Ieſus, ſtatuit eum in medio eorum.

3 ‖ Et dixit, Amen dico vobis, niſi [b] conuerſi fueritis, & fiatis vt pueruli, nequaquam ingrediemini in regnum cœlorum.

4 Quiſquis igitur demiſerit ſeipsũ ſicut *eſt* puerulus iſte, is eſt maximus ille in regno cœlorum.

5 Et quiſquis exceperit aliquem puerulum talem in nomine meo, me excipit.

6 [2] ‖ Quiſquis autem offenderit aliquem ex paruis iſtis qui in me credũt, præſtiterit ei vt ſuſpendatur mola [c] aſinaria in collo eius, ac demergatur in pro-

in profundo maris.

7 [3] Væ mũdo ab offendiculis. neceſſe eſt enim vt eueniant [d] offendicula: veruntamen væ homini illi per quem offendiculum euenit.

8 || Si verò manus tua vel pes tuus facit vt tu [e] offendas, excinde ea, & abiice abs te. bonum eſt tibi ad vitam ingredi claudum aut mancum *potius*, quàm duas manus vel duos pedes habentẽ coniici in ignem æternum.

9 Et ſi oculus tuus facit vt tu offendas, erue eũ, & abiice abs te: bonum eſt tibi [f] luſcum ingredi in vitam, *potius* quàm duos oculos habentem coniici in gehennam ignis.

10 [4] Videte ne contemnatis aliquem ex paruis iſtis: || dico enim vobis, Angelos eorum in cœlis per omne *tempus* videre faciem Patris mei qui in cœlis eſt.

11 || Venit enim Filius hominis vt ſeruet quod perierat.

12 || Quid vobis videtur? ſi fuerint alicui homini centum oues, & errauerit vna ex eis, nónne relictis ipſis nonagintanouem, profectus in montes, quærit eam quæ aberrauerat?

13 Quòd ſi acciderit vt inueniat eam, ãmẽ dico vobis, gaudet ſuper ea magis quàm ſuper illis nonagintanouem quæ non aberrarunt.

14 Ita non [g] vult Pater veſter qui in cœlis eſt, vt pereat vnus ex paruis iſtis.

15 [5] || Si verò peccauerit [h] in te frater tuus, veni & argue eum inter te & ipſum ſolum. ſi te audierit, lucratus es fratrem tuum:

16 Sin verò te nõ audierit, accipe tecum adhuc

3 Non poteſt quidem vir bonꝰ niſi per media offendicula incedere, ſed omnes prę cidendæ ſunt occaſiones. *Suprà, 5.30, mar.9.43.*

4 Quo quiſpiam eſt infirmior, eo magis oportere illius ſalutẽ nobis curæ eſſe, Deus ipſe ſuo exemplo nos docet. *Pſal.34.8. Luc.19.10. Luc.15.4.*

5 Studendum eſt ſarciendæ concordiæ, nõ autem vindicandæ iniurię.

d Impedimenta quæ inferãtur operibus bonis. Græc. ſcandala, id eſt, ad quæ impingitur.

e Sup.5.29. Leuit.19.17, eccle.19.13, luc.17.3, iac.5.18.

f Ad verbum vnoculum, qui natura vnũ tantum habet oculum vnoculus dici poteſt, ſeu qui altero captus oculo.

g Ad verb. non eſt voluntas ante patrem veſtrum Hebr.

h Si peccauerit ita, vt ſolus peccatum fratris noris.

Deut.19.5, iohan.18.17, 1 cor.5.9, 2.cor.13.1, 2.thes.3.14, heb.10.18. 1.Cor.5.9, 2.thes.3.14. Iohn20.23.

vnum aut duos: || vt in [i] ore duorum aut trium testium [k] stabile sit omne verbum.

17 [6] Quòd si [l] neglexerit eos audire, dic [m] Ecclesiæ: quòd si Ecclesiam audire neglexerit, sit tibi velut quispiam || [n] ethnicus & quispiam publicanus.

18 Amen dico vobis, || quæcunque [o] ligaueritis in terra, erũt ligata in cœlo: & quæcunque solueritis in terra, erunt soluta in cœlo.

19 Rursum dico vobis, si duo ex vobis [p] consenserint in terra, quodcunque petierint, fiet eis à Patre meo qui in cœlis est.

20 Vbi enim sunt duo vel tres coacti in nomine meo, illic sum in medio eorum.

21 [7] Tunc adiens eum Petrus dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? *an* || vsque septies?

22 Dicit ei Iesus, Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies.

23 ||Propterea simile est regnum cœlorum regi qui voluit [q] conferre rationem cum seruis suis.

24 Et quum cœpisset cõferre, oblatus est ei quidam debitor [r] decies mille talentorum.

25 Quum autem is nõ posset *hac* reddere, iussit eum dominus eius venundari, & vxorem eius & liberos, & omnia quæ habebat: & reddi *debitum*.

6 Qui Ecclesiæ iudicium cõtemnit, Deũ contemnit.

7 Implacabilem Deum experiẽtur qui à fratribus quãtumuis magnis multísq; iniuriis prouocati, nõ ignoscunt.

Luc.17.4.

Luc.17.4.

i Id est, sermone ac testimonio: os aliquando sumitur pro sermone, Num. 3.16. atque etiam pro tacito testimonio scilicet quum res per se loquitur, Infr.21.16. *k Ratum firmúmque.* *l Ad verb. non sit audire dignatus, vel audire dissimularit.* *m Agit non de quadam politia, sed de ecclesiastico conuentu, nam postea addit ligandi & soluendi potestatem, quæ ecclesia erat: respicit autẽ rationẽ sui temporis, quo penes seniores iudicium erat ecclesiæ, Iohan.9.22. item.12.42. item.16.2. apud quos supplicium erat è Synagoga ejici, velut apud nos excommunicari.* *n Profanus & à religione alienus: qui tales erant, Gentes ab Hebræis vocabantur, quorum sicut & publicanorum consuetudo fugeretur.* *o Sup.16.19.* *p Translatio à corpore ad animum, nam ad cantum propriè refertur vox Græca, à symphonia deriuata.* *q Subducere rationem.* *r Vt sit insigne discrimen, memoratur ingens summa sexagies centena millia aureorum coronatorum, & exigua decem aureorum, inter quæ proportio enanescit.*

26 Proci-

26 Procidens ergo ſeruus ille [f] adorabat eum, dicens, Domine, [t] differ iram erga me, & omnia tibi reddam.

27 [u] Commotus autem miſericordia dominus ſerui illius, dimiſit eum, & mutuum remiſit ei.

28 Egreſſus verò ſeruus ille inuenit vnum ex conſeruis ſuis, qui debebat ei centum denarios: & prehenſum eum, [x] ſuffocabat, dicens, Redde quod debes.

29 Procidens ergo conſeruus eius ad eius pedes, precabatur eum, dicens, Differ iram erga me, & omnia reddam tibi.

30 Ille verò noluit: ſed abiens coniecit eum in carcerem, quouſque redderet debitum.

31 Quum autem vidiſſent cõſerui eius quæ facta fuerant, contriſtati ſunt vehementer: & quum veniſſent, declararunt domino ſuo omnia quæ facta fuerant.

32 Tunc eo aduocato dominus ipſius dixit ei, Serue male, totum debitum illud remiſi tibi, quia precatus es me:

33 Nónne oportuit & te miſereri conſerui tui, vt & ego tui miſertus ſum?

34 Tunc iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, vſquequò redderet id omne quod ſibi debebatur.

35 Ita & Pater meus cœleſtis faciet vobis, niſi remiſeritis ſuo quiſque fratri ex cordibus veſtris offenſas eorum.

f Ciuili adoratione, quæ in Oriente erat frequens.

t Ne indulgeas iracũdiæ tuæ erga me, ſic Deus macrothymos *in ſacris literis celebratur, id eſt, clemens & cohibens impetũ animi, Pſal. 86. 5. patiens & multæ miſericordiæ.*

u Sup. 9. 36.

x Premebat fauces illius, ſeu collum obtorquebat.

CAPVT XIX.

2 Sanantur infirmi. 3 & 7 Libellus diſceſſionis. 12 Eunuchi. 13 Pueruli oblati. 17 Bonus Deus. Mãdata ſeruanda. 21 Perfectus. 23 Diues. 26 Salus à Deo. 27 Relinquere omnia & Chriſtum ſequi.

CAP. XIX. Mar. 10. 1.

1 ET || factum eſt, quum finiiſſet Ieſus ſermones iſtos, [a] ſoluit à Galilæa, & venit in fi-

a Tranſiit è Galilæa in fines Iudææ.

nes Iudææ, traiecto Iordane.

2 Et sequuta est eum turba multa: sanauítque eos illic.

3 [1] Tunc adierunt eum Pharisæi, tẽtantes eũ, & dicentes ei, Licétne homini [b] dimittere vxorem suam quauis ex causa?

4 Ille verò respondens dixit eis, Non legistis ‖ [c] opificem ab initio fecisse masculum & fœminam?

5 Et dixisse, ‖ Propterea relinquet homo patrem & matrem, & [d] agglutinabitur vxori suæ: & & [e] qui duo *fuerant*, erunt vna caro.

6 Itaque non amplius sunt duo, sed vna caro. quod ergo Deus [f] coniunxit, homo ne seiungat.

7 [2] Dicunt ei, Cur ego ‖ Moses mandauit dare libellum discessionis, & eam dimittere?

8 Dicit eis, Moses [g] pro duritia cordis vestri [h] permisit vobis dimittere vxores vestras: cæterùm à principio non fuit ita.

9 Dico autem vobis, ‖ quicunque dimiserit vxorem suam, nisi [i] ob scortationem, & aliam duxerit, eum mœchari: & qui dimissam duxerit, mœchari.

10 [3] Dicunt ei discipuli eius, [k] Si tale est negotium hominis cum vxore, non expedit contrahere matrimonium.

11 Ipse verò dixit eis, Non omnes [l] capiunt

7 Indissolubile est coniugij vinculum, nisi ob scortationem.
8 Non statim probat Deus quod ciuiles leges coguntur tolerare.
Gen.1.14. Gen.2.24, 1.cor.6.16, ephes.5.31. Deut.24.1.
9 Peculiare est cõtinentiæ dom̃: ac proinde perpetuæ cõtinentiæ legẽ ne sibi quidẽ potest quisque indicere.
Suprà, 5.32, mar.10.11, luc.16.18, 1.cor.7.11.
b Libellũ mittere repudij, sup. 1.19.
c Ad verb. qui fecit, sub. hominem.
d Exprimitur vis Græci vocabuli, quo significatur arctissima illa coniunctio viri & vxoris, quasi glutine cõiunctorum. *e Qui duo erant homines, fiunt velut vnus homo, caro autem per Synecdochen pro toto homine seu corpore, Heb.* *f Vnde coniugium & coniuges, quasi à iugo translatione facta.* *g Ratione vel caussa vestræ duritiei.* *h Lege scilicet politica, non morali: hæc enim perpetua est regula diuinæ iustitiæ, illa sese aliquando, ut regula Lesbia inflectit.* *i Hoc itaque tempore in adulteros latæ leges negligũntur: repudio enim non fuisset opus, si capitali supplicio diremptum fuisset matrimoniũ.* *k Ad verb. si ita est caussa hominis cũ muliere, id est, si ita se res habet de viro & vxore, seu de coniugio.* *l Recipiunt & admittunt, sicut translatitiè, locum aliquem angustum capere non posse multas res.*

hunc

hunc sermonem, sed quibus datum est.

12 Sunt enim [m] eunuchi qui ex matris vtero nati sunt ita: & sunt eunuchi qui castrati sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui [n] seipsos castrarunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat.

13 4 ‖ Tunc oblati sunt ei pueruli vt manus eis imponeret, & precaretur: discipuli autem obiurgarunt eos.

14 Iesus autem ait, Sinite puerulos, & ne prohibete eos ad me venire. talium est enim regnum cœlorum.

15 Et quum imposuisset eis manus, profectus est illinc.

16 5 ‖ Et ecce, quidam accedens dixit ei, Magister bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?

17 Ipse verò dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempe* Deus. Si vis autem ad vitam ingredi, serua mandata.

18 Dicit ei, Quæ? Iesus autem dixit, ‖ Non occides, Non mœchaberis, Non furaberis, Non dices falsum testimonium.

19 Honora patrem & matrem. Et, Diliges proximum tuum vt teipsum.

20 Dicit ei adolescens, Omnia hæc obseruaui à iuuentute mea: quo adhuc deficior?

21 Ait ei Iesus, [o] Si vis perfectus esse, abi, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cœlo: & veni, sequere me.

22 Quum audisset autem adolescens eum sermonem, abiit contristatus. habebat enim bona multa.

23 Iesus autem dixit discipulis suis, [6] Amen dico vobis, diues difficilè introibit in regnum cœlorum.

4 Etsi etiam infantes in gratuito Dei fœdere comprehenduntur. *Supra, 18.3, usar.10.13, luc.18.15.*

5 Et legem & seipsos minimè omniũ norũt qui ex Lege salutem petunt. *Mar.10.17, luc.18.18.*

6 Diuites peculiari Dei dono egent, vt possint ex Satanæ tendiculis euadere. *Exo.20.13.*

m Eunuchus nomen est generis, eius species sunt spadones, thlibiæ & castrati.

n Qui à coniugio abstinent, & continẽtiam seruãt ex Dei scilicet dono.

o Non verè responderat iuuenis se omnia mãdata seruasse: ideo veræ charitatis exempla proposito, latentem in animo morbum indicat.

7 Minimè perit quod Dei causa negligitur.

8 Non modò nihil iuuat, sed etiam valde nocet, bene cœpisse, nisi quis ad extremum perseueret.

Marc.10.21, luc.18.28.

24 Rursum verò dico vobis [o] Facilius est [p] camelum per foramen acus transire, quam diuitem in regnum Dei introire.

25 *His* autem auditis discipuli eius, perculsi sunt valde, dicentes, Quis ergo potest seruari?

26 Intuitus autem *eos* Iesus, dixit eis, Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autem omnia possibilia sunt.

27 [7] || Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & secuti sumus te: quid ergo erit nobis?

28 Iesus autem dixit eis, Amen dico vobis, vos qui secuti estis me, [q] in regeneratione quum sederit Filius hominis in throno gloriæ suæ, || sedebitis etiam, vos, *inquam*, super thronos duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel.

29 Et quisquis reliquerit domos aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut liberos, aut agros, causa nominis mei, [r] centuplicia accipiet, & vitam æternam hæreditatis iure possidebit.

30 [8] || Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

o *Ad verb. leuioris est laboris. Luc.22.30.*

p *Theoph. cameli nomine funem anchorariũ, Camini ex Thalmudistis obseruat prouerbialẽ esse locutionẽ, & cameli nomine animal intelligi. Marc.10.31, luc.13.30.*

q *Regeneratio sumitur pro illa die, qua electi incipient nouã vitam viuere. i. cum animo & corpore fruentur illa hæreditate cœlesti.* r *Ad verb. quæ centies tanti sunt.*

CAP. XX.

CAP. XX. 1 *Operarij conducuntur in vineam.* 15 *Oculus nequam.* 17 *Passionem suam prædicit.* 20 *Zebedæi filij.* 22 *Calix.* 28 *Minister noster Christus.* 30 *Cæci duo.*

1 Deus neminì obstrictus, quoscunque quãdocunque libuit, vocat. Tantum danda est opera vnicuique vt ad metam inoffenso cursu, nihil in alium vel in Dei iudicia curiosè inquirens, perueniat.

SImile [1] enim est regnum cœlorum patrifamiliâs, qui exijt cum prima luce ad conducendos operarios *quos mitteret* in vineam suam.

2 [a] Pactus autem cum operarijs [b] denario in

a Ad verbum, concentum habuit, translatio à musica symphonia. b *De singulis in diem denarijs.*

diem,

diem,misit eos in vineam suam.

3 Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stantes in foro otiosos:

4 Et illis dixit,Abite & vos in vineã, & quodcunque iustum fuerit,dabo vobis.

5 Illi autem abierunt. Rursum egressus circa sextam & nonam horam,fecit itidem.

6 Circa horam autem [c] vndecimam egressus inuenit alios stantes otiosos, ac dicit eis, Cur hîc statis totum diem otiosi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit eis,Abite & vos in vineam: & quicquid fuerit iustum accipietis.

8 Quum autẽ serum diei esset, dicit dominus vineę procuratori suo,Voca operarios,& redde eis mercedem,incipiens ab vltimis vsque ad primos.

9 Et quum venissent qui circa vndecimam horam *conducti fuerant*,acceperunt [d] singuli denarium.

10 Venientes autem & primi, existimarunt se plus esse accepturos: sed acceperunt ipsi quoque singuli denarium.

11 Et quum accepissent,murmurabant aduersus patremfamiliâs.

12 Dicentes, Isti vltimi vnam horam *opus* [e] fecerunt, & eos æquales nobis feciſti, qui portauimus pondus diei,& æstum.

13 Ipse verò respondens dixit vni eorum, [f] Amice, non facio tibi iniuriam: nónne denario pactus es mecum?

14 Tolle quod tuum est,& abi.volo autem huic vltimo dare vt & tibi.

15 || Annon licet mihi q̃ volo facere in [g] meis? an oculus tuus [h] malus est quia ego bonus sum?

16 Sic vltimi erunt primi:& primi,vltimi. multi enim sunt vocati,pauci verò electi.

17 [2] Et ascendens Iesus Hierosolyma,assumpsit

c Horã vltimã, dies enim 12. horis continebatur, quarũ prima ab ortu solis numerari soleret.

d Ad verb. æqualiter denarium.

e Subauditur operam vel actionẽ. Hebræi enim in verbo,verbale nomen includũt, vt Psal.13.4.Ne dormiam mortis sub. dormitionẽ.

f Ad verb. sodalis. quo vocabulo in omnibus fere linguis compellamus ignotos.

g Sub.rebus.

h Nequã.i. An inuides iſtis benignitatem meã, Hebræi enim per oculum malum inuidentiã significant, quoniam elucẽt potissimũ in oculis tales affectus. Sup.6.25. opponitur vitioso,sumitur autẽ illic pro simplice. Supra v.9.13, mar.10.31,luc. 13.40,infra 22. 14.

2 Christus necessariò quidem, sed voluntariè tamẽ crucem adijt.

duodecim discipulos suos priuatim in via, & dixit eis,

Mart.10.32, luc.18.31.

18 ‖ [3] Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum ac Scribis, & condemnabunt eum morte:

19 ‖ [4] Tradéntque eum Gentibus, vt illudant, & flagellent, & crucifigant: sed [i] tertia die resurget.

20 ‖ [5] Tunc venit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filijs suis, adorans, & petens aliquid ab eo.

Ioh.18.23. Marc.10.35.

21 Ipse verò dixit ei, Quid vis? Ait ei, Dic vt sedeant isti duo filij mei, vnus ad dextram tuam, & alter ad sinistram, in regno tuo.

22 Respõdens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis [k] bibere poculum quod ego bibiturus sum, & [l] baptismate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Possumus.

23 Tunc dicit eis, Poculum quidem meum bibetis, & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem ad dextram meam & sinistram meam, [m] non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est à Patre meo.

24 ‖ Et quum *hæc* audissent *alij* decem, indignati sunt de duobus fratribus.

25 Iesus autem quum eos aduocasset, ait, Scitis principes Gẽtium in eas [n] dominari, & qui magni sunt, licentia vti in eas.

26 Verùm non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos magnus fieri, sit vester minister.

27 Et quicunque voluerit inter vos primus esse, sit vester seruus.

28 Sicut Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt ministraret, ‖ darétque animam

3 Christum ij demùm acerbissimè persequuntur, quos minimè omniũ oportuit.

4 Ignominia crucis, certum iter ad æternę vitæ gloriam.

5 Contraria prorsus est ratio regni cœlestis & terreni.

i Supr.13.22.

k Metonimia, poculum, pro eo quod poculo continetur. Deinde poculi nomine Hebræi modum pœnæ quæ peccatis infligitur, Psal.11.6, vel lætitia qua cumulantur fideles, Psal.23.5. aliquãdo sortem siue cõditionem, Psal.16.5. Marc.10.4, luc.21.25. Phil.2.7.

l Trãsfertur ad afflictiones, translatione Dauidi familiari. *m Non excluditur omnipotentia diuinitatis in Christo, sed indicatur demissio ad copulationem naturæ humanæ.* *n Cum quadam acerbitate,*

suam

ſuam *in* redemptionis pretium pro [o] multis.

29 ‖ [6] Tunc egredientibus ipſis ex Iericho, ſequuta eſt eum turba multa.

30 Et ecce, duo cęci ſedentes iuxta viam, quum audiſſent Ieſum præterire, clamarunt, dicentes, Miſerere noſtri Domine, fili Dauid.

31 Turba autem obiurgabat eos, vt ſilerent: illi verò magis clamabant, dicentes, Miſerere noſtri Domine, fili Dauid.

32 Et quum ſubſtitiſſet Ieſus, [p] vocauit eos, & ait, Quid vultis faciam vobis?

33 Dicũt ei, Domine, vt aperiãtur oculi noſtri.

34 Miſericordia autem commotus, Ieſus tetigit oculos eorum: & ſtatim viſum receperunt oculi eorum, & ſequuti ſunt eum.

Marc.10.46, luc.18.35.

6 Chriſtus duobus cæcis ſolo cõtactu ſanatis, cõfirmat ſe vnum eſſe mundi lucem.

o Multorum vice vel cauſſa.

p Voce, non alterius miniſterio.

CAP. XXI.

1 Chriſtus aſinæ inſidens, ingreditur Ieruſalem. 12 Vendentes ejcit. 13 Orationis domus. 19 Ficus arefacta. 25 Baptiſmus Iohannis. 28 Qui voluntatem Dei faciant. 30 Publicani. Meretrices. 33 Vinea Dei. Iudæi. 38 Filius occiſus ab agricolis. 42 Lapis angularis.

CAP. XXI. *Marc.11.1, luc.19.29.*

1 ET ‖ [1] quum appropinquaſſent Hieroſolymis, & veniſſent Beth-phage ad montem Olearum, tunc Ieſus miſit duos diſcipulos,

1 Chriſtus humilis de mũdi ſuperbia triũphans, ad verã gloriã per crucis ignominiã aſcendit.

2 Dicés eis, Ite in vicum qui vobis eſt ex aduerſo, & ſtatim inuenietis aſinam ligatam, & pullum cum ea: ſoluite, & adducite mihi.

3 Et ſiquis vobis aliquid dixerit, dicite, Domino his opus eſſe: [a] ſtatim enim mittet eos.

a .i. Ille qui vobis aliquid dixerit, dimittet eos, ſcilicet aſinam & pullum.

4 Hoc autem totum factum eſt, vt impleretur quod dictum eſt per Prophetam, dicentem,

5 ‖ Dicite [b] filiæ Sion, Ecce, Rex tuus venit tibi manſuetus, & inſidens aſinę, ac pullo filio ſubiugis *aſinæ*.

Eſa.62.11, Zach.2.9, ioh.12.15.

b Ciuitati Sion, Hebr. frequens in Threnis Ierem.

6 Profecti ſunt autem diſcipuli, feceruntque ſicut imperarat eis Ieſus,

7 Et adduxerunt asinam & pullum, & eis imposuerunt [c] pallia sua, & collocarunt *ipsum* super [d] ea.

8 Plurima autem turba strauerunt pallia sua in via: alij verò cædebant ramos ex arboribus, & sternebant in via.

9 Porrò turba quæ præibat & quæ sequebatur, clamabat dicens, [e] Hosanna filio Dauid: [f] benedictus qui venit in nomine Domini: hosanna *ó qui es* in *cælis* altissimis.

10 Et quum introisset Hierosolyma, [g] cõmota est vniuersa vrbs, dicens, Quis est hic?

11 Turba autem dicebat, Hic est Iesus ille Propheta ex Nazareth *vrbe* Galilææ.

12 || Et introiuit Iesus in templum Dei, & eiecit omnes || vendentes & ementes in templo, mensásque [h] numulariorum, & cathedras vendentium columbas subuertit.

13 Et dixit eis, Scriptum est, || Domus mea, domus orationis [i] vocabitur: || at vos fecistis eam speluncam latronum.

14 || Tunc venerunt ad eum cæci & claudi in templo: & sanauit eos.

15 [2] Quum vidissent autem principes sacerdotum & Scribæ miranda illa quæ fecerat, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hosanna filio Dauid, indignati sunt:

16 Et dixerunt ei, Audis quid isti dicant? Iesus autem dixit eis, Etiam. nunquam legistis, || Ex [k] ore infantium & lactentium [l] perfecisti laudem?

17 [3] Et eis relictis, exijt extra vrbem in Bethaniam:

2 Vruntur in primis gloria Christi, quos oportuit pietatis esse magistros: sed frustra.

3 Christus sic deserit impios, vt tamen habeat Ecclesiæ rationem.

c Vestem exteriorem.

d Sub. vestimẽta, non asina. Marc. 11. 11, luc 19. 45, ioh. 2. 13. Deut. 4. 25.

e Fuit vetus acclamationis formula, qua vtebãtur in festo tabernaculorum, quum ramos gestarent ex Dei mandato, Leuit. 23. 40. composita dictio ex corruptis, dicendum enim esset Hosianna, id est, serua quæso. Esa. 56. 7. Ierem. 7. 11. Marc. 11. 17, luc. 19. 46. Psal. 8. 3.

f Bene sit ei qui venit in nomine Domini. i. quem nobis dedit regem Dominus. *g Hypallage. i. omnes Hierosolymitæ.* *h A quibus pecunia permutatur, qui Græcè collybistæ dicuntur: Collybum enim, permutatio est pecuniæ.* *i Erit. Hebr.* *k Sup. 18. 16.* *l Omnibus numeris absoluisti, apud Dauidem legitur, firmasti seu fundasti, à quo non dissentit Euangelista si sententia spectetur, nam illud firmum est, quod omnibus numeris est absolutum.*

niam:& diuerſatus eſt illic.

18 4 Manè autem redicns in vrbem,eſurijt.

19 Et quum vidiſſet ficum quandam in via,venit ad eam, & nihil inuenit in ea niſi folia ſolùm: tunc dicit ei,‖Ne amplius ex te fructus naſcatur in æternum.Et exaruit illico ficus.

20 Quum igitur hoc vidiſſent diſcipuli,mirati ſunt,dicentes,Quomodo illico exaruit ficus!

21 5 Reſpondens autem Ieſus ait eis, Amen dico vobis, ſi habueritis fidem, neque [m] hæſitaueritis,non ſolùm hoc *quod factum eſt* ficui,facietis,verumetiam ſi mõti iſti dixeritis,Tollitor, & proijcitor in mare,fiet.

22 ‖ Et quæcunque precando petieritis, ſi [n] credideritis,accipietis.

23 6 Et quum veniſſet in templum, principes Sacerdotum & ſeniores populi eum docentem adierunt, dicentes, Qua [o] autoritate facis iſta? & quis tibi dedit iſtam autoritatem?

24 Reſpondens autem Ieſus dixit eis,Interrogabo vos & ego [p] rem quandam: quam ſi dixeritis mihi, dicam & ego vobis qua autoritate iſta faciam.

25 [q] Baptiſma Iohannis vnde erat? è [r] cœlo, an ex hominibus? At illi [ſ] ratiocinabantur apud ſe, dicentes,Si dixerimus,E cœlo:dicet nobis, Quare ergo non credidiſtis ei?

26 Sin autem dixerimus,Ex hominibus:timemus turbam. ‖ omnes enim habent Iohannem vt Prophetam.

27 Et reſpondentes Ieſu dixerunt, Neſcimus. Ait eis & ipſe, Nec ego vobis dicam quo iure iſta faciam.

4 Hypocritæ tãdem ſuo fuco nudabuntur.

5 Fidei virtus quanta. *Marc.11.13.*

6 In eos qui ordinarię ſucceſſioni, præterita doctrina, vocationẽ alligãt, & hoc falſo prætextu, Chriſto volunt os occludere. *Marc.11.27, luc.10.1.*

m Verb. Græcũ ſignificationem habet dubitandi & ambigendi, in quodam quaſi diſcrimine cogitationum.

n Ad verbum, credetes. ſed participium includit conditionem.

o Seu qua poteſtate.

p Ad verb. vnum verbu vel ſermonem. i. ego interrogabo vos vno ſermone. Supra,14.5.

q Synecdochicos, predicatio Iohannis dicebatur baptiſma; predicabat enim baptiſmum pœnitentiæ, &c. Marc.1.4, act.19.3. r Deo, ut conſtet ratio anthitheſeos. ſ Ratiocinando cogitabant, vel rationes conferebant.

28 7 Quid autem vobis videtur? Quidam habebat duos filios: & accedens ad priorem, dixit, Fili, abi hodie operare in vinea mea.

29 Ille verò respondens ait, Nolo: sed postea quum t resipuisset, abijt.

30 Et accedens ille ad secundum, dixit itidem. Is verò respondens ait, Ego *abeo*, domine. sed non abijt.

31 Vter è duobus fecit quod voluit *eius* pater? Dicunt ei, Prior. Dicit eis Iesus, Amen dico vobis, publicani & meretrices u præeunt vobis in regnum Dei.

32 Venit enim ad vos Iohãnes x via iustitiæ, & non credidistis ei: publicani verò & meretrices crediderunt ei. vos autem qui *hoc* vidistis, non pœnituistis postea, vt ei crederetis.

33 ‖ 8 Aliam parabolam audite. Fuit quidam paterfamilias qui plantauit vineam, & sepem circumposuit ei, foditque in ea torcular, & y ædificauit turrim: & elocauit eam agricolis, ac peregrè profectus est.

34 Quum autem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, vt eius fructus acciperent.

35 Agricolę verò, captis eius seruis, alium quidem cæciderunt, alium verò trucidarunt, alium autem lapidarunt.

36 Rursum misit alios seruos plures prioribus: & fecerunt eis itidem.

37 Postremò autem misit ad eos filium suum, dicens, Reuerebuntur filium meum.

38 Agricolæ verò viso filio dixerunt inter se, ‖Iste est hæres, venite, trucidemus eum, & z obti-

neamus

7 Nouum non est, omniũ hominũ esse deterrimos, quos pietatis iter alijs commonstrare oportuit.

8 Ij sæpenumerò sæuissimi sunt Ecclesiæ hostes, quorum fidei commissa est. Sed Dei vocatio nec tẽporibus nec locis, nec personis certis est alligata.

Esa. 5. 1. 5, Ierem. 2. 21, marc. 12. 1, luc. 20. 9.

t *Sap. 3. 2.*

u *Cessantibus vobis, properant ad regnum Dei, vt vos oportuerit saltem eorum exemplum imitari. Itaque impropriè hic sumitur Præire, quos nemo sequitur.*

Infrà, 26. 3, & 27. 1, iohan. 11. 53.

x *Agens vitam instam, vel vita & moribus integer, via enim Hebræis sumitur pro vita & moribus.*

y *Locum muniuit, turris enim mœnium pars firmissima.*

z *Ad verbum, firmiter teneamus.*

neamus hæreditatem eius.

39 Tunc captum eum eiecerunt extra vineam, & trucidarunt.

40 Quum igitur venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

41 Dicunt ei, [a] Malos ipsos malè perdet: & vineam suam elocabit alijs agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.

42 Dicit eis Iesus, Nunquam legistis in Scripturis, ‖ Quem lapidem reprobarunt [b] ædificantes, is [c] factus est [d] caput anguli: à Domino [e] factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

43 Propterea dico vobis, fore vt tollatur à vobis regnum Dei, & detur genti quæ [f] ferat eius fructus.

44 ‖ Porrò qui ceciderit super lapidem istum, conquassabitur: super quem verò ceciderit, [g] dissipabit eum.

45 Et quum audissent principes Sacerdotum ac Pharisæi parabolas eius, cognouerunt *hæc* de se dici.

46 [9] Et quum studerent eum prehendere, timuerunt turbam, quoniam vt Prophetam eum habebat.

9 Impij nihil possunt nisi quod Deo libet.

a Prouerbialis sententia, indicans quos sint exitus digni, mali. Psal.118.22, act.4.11, rom.9.33, 2.pet.2.7.

b Architecti, qui ædificandæ domui, id est, Ecclesiæ præsunt. Esa.8.14.

c Hebr. cœpit esse.

d Lapis in angulo præcipuus dicitur caput anguli, qui totius ædificij iuncturas sustinet.

e Ea res (sub. quod lapis reiectus, sit caput) facta est à Domino, quod cum summa admiratione a nobis spectatur. f Ferunt fructus regni Dei, qui edunt fructus spiritus, non carnis, Galat.5. g Sicut palea à vento dissipari solent. vtitur enim verbo, quod propriè, ventilando paleas de frumento minutim dispersas separare significat.

CAPVT XXII.

2 Nuptiarum parabola. 9 Gentium vocatio. 11 Vestis nuptialis, fides. 16 De censu Cæsaris. 23 De resurrectione interrogatur Christus. 32 Deus viuentium. 36 Mandatum maximum. 37 Dilectio Dei. 39 Dilectio proximi. 42 Interrogat Iesus Pharisæos de Messia.

Luc.14.16, apoc.19.9.

1 Vera coram Deo Ecclesia non est eorum omnium cœtꝰ qui voce Euangelij inuitantur, quum plerique seruire malint huius vitæ commodis, nec desint qui inuitatores crudeliter persequantur: sed est eorum dùntaxat qui vocati parẽt, cuiusmodi ferè sunt quod mundus minimi facit.

2 Triste contẽptorũ Christi exitium.

3 Deus prior nos nihil tale cogitantes vocat.

4 In ista etiã paucitate, nõnulli sunt reiectitij, qui videlicet vitæ nouitate fidẽ nõ approbãt.

1 TVnc ||[1] respondens Iesus, rursum loquutus est eis per parabolas, dicens,

2 Simile est regnum cœlorum cuidam Regi qui fecit nuptias filio suo:

3 Et misit seruos suos qui vocarent [a] vocatos ad nuptias: sed noluerunt venire.

4 Rursus misit alios seruos, dicens, Dicite vocatis, Ecce, prandium meum paraui, tauri mei, & [b] altilia [c] mactata sunt, & omnia parata: venite ad nuptias.

5 Illi autem quum *hoc* neglexissent, abierunt: alius quidem in agrum suum, alius verò ad mercaturam suam.

6 Reliqui verò prehensos seruos eius contumelijs affecerunt, & trucidarunt.

7 [2] Rex autem quum *hoc* audisset, iratus est: & missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos, & vrbem eorum incendit.

8 Tunc dicit seruis suis, [d] Nuptiæ quidem paratæ sunt: sed qui vocati erant, non erant digni.

9 [3] Ite ergo ad [e] compita viarum, & quoscunque inueneritis, vocate ad nuptias.

10 Et egressi serui illi in vias, congregarunt omnes quos inuenerunt, [f] malos pariter ac bonos: & impletæ sunt nuptiæ conuiuis.

11 [4] Ingressus autem Rex vt spectaret cõuiuas, vidit illic hominem non indutum veste nuptiali:

12 Tũc dicit ei, Amice, quomodo huc introisti non habẽs vestẽ nuptialẽ? At illi [g] os occlusum est.

a Qui inuitati essent, Heb.1.Sam.9.13. b Irenæus saginatà, Græc.enim verb. de animalibus dicitur, quæ accuratè aluntur vt pinguescant, & magis idonea sint ad suauitatem ciborum. c Vtitur verb. sacrificijs familiari, quod transfertur ad alias etiam epulas, solebant tamen, & conuiuia a sacrificijs auspicari. d Metonimia, id est, conuiuium nuptiarum. e Ad verb. exitus, solent enim illic esse triuia. f Vocatio generalis offert Euangelium omnibus, sed eorum qui intrarunt, vita non est expers inquisitionis. g Ad verb. Capistratus fuit, id est, prorsus obmutuit quasi freno vel capistro iniecto.

13 Tunc

13 Tunc dicit Rex [h] miniſtris, Ligatis pedibus & manibus eius, tollite eum, & conijcite in tenebras exteriores : || illic erit fletus & ſtridor dentium.

14 || Multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.

15 || Tunc profecti Phariſæi [i] conſilium cœperunt vt [k] illaquearent eum in ſermone.

16 Itaque mittunt ad eum diſcipulos ſuos cum [l] Herodianis, dicentes, Præceptor, ſcimus te veracem eſſe, & viam Dei in [m] veritate docere, nec quenquam curare. non enim [n] reſpicis in perſonam hominum.

17 [5] Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet [o] cenſum dare Cæſari, an non?

18 Cognita autem Ieſus malitia eorum ait, Quid me tentatis hypocritæ?

19 Oſtendite mihi numiſma cenſus, Ipſi verò obtulerunt ei [p] denarium.

20 Tunc dicit eis, Cuius eſt imago iſta & inſcriptio?

21 Dicunt ei, Cæſaris. Tunc dicit eis, || [q] Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris, Cæſari, & quæ ſunt Dei, Deo.

22 Quum igitur *hoc* audiſſent, mirati ſunt : & omiſſo eo abierunt.

23 [6] || In illo die adierunt eum Sadducæi, || qui dicunt non eſſe reſurrectionem : & interrogarunt eum,

24 Dicentes, Magiſter, || Moſes dixit, Siquis

Suprà, 8.12, & 13.42. Infrà, 25.30. Marc.12.13, luc.20.26.

5 Chriſtianos opportet magiſtratibus etiam impijs & exactorib[9] parere, ſed ita vt Deo ſalua ſua autoritas maneat.

6 Chriſtus aſſerit reſurrectionem carnis, aduerſus Sadducæos.

h Illis qui conuiuiis miniſtrabant.

i Vel quomodo. Rom.13.7.

k Irreticent in verbis ſeu oratione. verbum Græcum deductum à laqueis quæ à venatoribus figuntur. Marc.12.19, luc.20.27. Act.23.6. Deut.25.5.

l Qui cum Herode nouam quandam religionem, ex Paganiſmo & Iudaiſmo conflabant.

m Verè & ſincerè. n Hebr. Non mineris ſpecie, i.apparentia. o Cenſus eſt facultatum æſtimatio, pro cuius ratione in prouincijs vectigalibus tributum ſoluebatur. ſumitur autem hoc loco pro tributo. p Supra 17.24. fit mentio drachmæ, hîc verò denarij, cùm drachma ſeptima parte ſuperet denarium, hanc diuerſitatem ſic conciliare licet, denarius ſoluebatur Romanis in tributum pro ratione cenſus, drachma templo viritim quod Iudæa ſubacta ad ſe tranſtulerunt Romani. q Perſoluite.

mortuus fuerit non habens [r] filios, cius frater [s] ducet affinitatis iure vxorem eius, & suscitabit semen fratri suo:

25 Fuerunt autem apud nos septem fratres, & primus vxore ducta obijt: & quum non haberet semen, reliquit vxorem suam fratri suo:

26 Similiter etiam secundus & tertius, vsque ad illos septem:

27 Post omnes autem mortua est & mulier:

28 In resurrectione ergo, cuius è septem erit vxor? omnes enim habuerunt eam.

29 Respondens autem Iesus dixit eis, Erratis, nescientes Scripturas, neque potestatem Dei.

30 Nam in resurrectione neque vxores ducunt, neque nuptum dantur: sed sunt [t] vt Angeli Dei in cœlo.

31 De resurrectione verò mortuorum non legistis quod vobis dictum est à Deo, dicente,

32 || Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob? Deus, non est Deus mortuorum, sed viuentium.

33 Et quum *hoc* audisset turba, perculsa est ob doctrinam eius.

34 [v] || Pharisæi verò, quum audissent *eum* oclusisse os Sadducæis, coacti sunt in vnum.

35 Tũc interrogauit *eum* [u] quidam ex *ipsis* Legis interpres, tentans eum, & dicens,

36 Magister, quod est mandatum magnum in Lege?

37 Iesus autem dixit ei, || Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex [x] tota anima tua, & ex tota cogitatione tua.

38 Istud est primum & magnum mandatum.

39 Secundum autem simile est huic, || Diliges proximum

7 Euãgelium minimè abolet Legis præcepta, sed stabilit potius.

r Ad verb. liberos, quorum appellatione veniũt & filiæ, sed quia quod ad familiæ rationem attinet, qui filias reliquerit, perinde est atque si nihil reliquisset: non enim illæ numerabãtur in familia: liberorum nomine intelliguntur filij, Deut. 25.5. Exod.3.6.

s Hebr. restituet semen fratri suo, satis liberis. i. posteritas. Marc.12.28.

t Non dicit incorporeos fore homines, ita enim non amplius essent homines, sed qui tanquam Angeli iam non magis ducãt neque nubant. Deut.6.5, Luc.10.27. Luc.19.18, marc.12.31.

v Scriba, vt inquit Marc. 12. 28. quid autem sit Scriba, vide Supr.2.4.

x Hebræi legunt, Deut.6.5. corde, anima & viribus, Marc.12.30, & Luc.10. anima, corde, viribus, & cogitatione.

y proximum tuum vt teipſum.

40 Ab iſtis duobus mandatis tota Lex & Prophetæ pendent.

41 ‖ [8] Coactis autem Phariſæis, interrogauit eos Ieſus,

42 Dicens, Quid vobis videtur de Chriſto? z cuius filius eſt? Dicunt ei, Dauidis.

43 Dicit eis, Quomodo ergo Dauid per [a] Spiritum vocat eum Dominum, dicens,

44 ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam vſquedum [b] ponam inimicos tuos [c] ſcabellum pedum tuorum.

45 Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius eſt?

46 Et nemo poterat ei reſpondere [d] quicquam: neque auſus fuit quiſpiam ab illo die amplius eum interrogare.

Marc.12.35, luc.20.41

8 Chriſtus ſe ſe Dauidis quidem filium ſecundum carnem, ſed alia etiam ratione Dauidis Dominum, & verum Deũ eſſe apertè oſtẽdit *Pſal.109.1*

y *Alterum homnem.*

z *Ex cuius gente ſeu familia, Hebræi enim poſteritatem filios vocant.*

a *Vide Mar.12.36.*

b *Faciã vt ſint, hebr.*

c *Supra 5.35*

d *Supra 15.23*

CAP. XXIII.

2 *Scribæ docentes populum Legem Moſis, quales.* 5 *Phylacteria. Fimbriæ.* 7 *Salutationes.* 8 *Fratres.* 9 *Pater.* 10 *Miniſter.* 13 *Claudere regnum cœlorum.* 14 *Comedere domos viduarum.* 15 *Proſelytus.* 16 *Iurare per templum.* 23 *Decimare mentham.* 25 *Purgare exteriorem poculi partem.* 27 *Sepulchra dealbata.* 33 *Serpentes, Viperæ.* 37 *Gallina.*

1 TVNC Ieſus loquutus eſt turbæ & diſcipulis ſuis,

2 [1] Dicens, ‖ In cathedra Moſis [a] ſedent Scribæ & Phariſæi:

3 [b] Omnia ergo quæ dixerint vobis vt ſeruetis, ſeruate & facite: ſed ſecundum opera eorum ne facite. dicunt enim, & non faciunt.

CAP. XXIII.

1 Audiendum quod flagitioſi etiam doctores ex Dei verbo pure docuerint, ita tamen vt praui eorũ mores vitẽtur. *2.Eſd.8.4.*

a Quoniam ordo fuerat à Deo inſtitutus, ideo ex ore hypocritarum & mercenariorum volebat Dominus audiri verbum ſuum. *b Nimirum tradentes Moſis doctrinam, quam profitentur, hoc enim indicat metaphora ſedis, quam illi vt doctores Moſaicæ diſciplinæ occuparent.*

Luc.11.46, act.15.10

2 Hypocritæ plerunque seueriſſimi eorũ exactores, quę ipſi maximè negligunt. *Num.15.38, deut.6.8, & 22.12. Marc 12.38, luc 11.43, & 29 46.*

3 Hypocritæ ambitioſi. *Malach.1.6*

4 Modeſtia, ſingulare miniſtrorum Dei ornamentum. *Luc.14.11, & 18.14.*

c *Filum erat, vel vitta hyacintina, in fimbria anguli, quo conſpecto memoria edictorum legitimorum conſeruaretur: vnde Phylacterion, quaſi conſeruatorium dictum, Num.15.38. vel erant laminæ aut membranulæ quædam ex Dei inſtituto fronti alligatæ, Exod.13.16, Deut.6.8. quo ritu abuſi ſunt poſtea Iudæi, ſimiles illis qui hodie de collo amuleta ſuſpendunt, in quibus initium Euangelij ſecundum Iohannem inſcriptum eſt: quod olim Antiochena Synodus damnauit.* d *Ad verb. contorti filorum cincini qui ab extrema veſtium ora pendebant.* e *quaſi præſidentias dicas.* f *Quando coguntur conuentus & concilia.* g *Rab. eminentem declarat, & qui multorum ſit inſtar, ex repetitione quam faſtuoſus fuerit titulus declaratur. Dicebantur autem Rabbi, qui per impoſitionem manuum declarabantur ſapientes.* h *Ne ambiatis: alioquin non damnat Dominus quin honorem ſuum exhibeamus Magiſtratui vel Magiſtris. Auguſt. De ſermone verbi Domini, ex Matthæi 11. cap.* i *Videtur alludere ad locum Eſaiæ, cap.54. verſ.13, & Ieremiæ, cap.31. verſ.34* k *Reſpicit Iudæorum conſuetudinem, apud quos Rabbini vocabantur patres noſtri.* l *Apparet Scribas eiuſmodi titulos perlibenter captaſſe, quos verſ.decimo ſexto, vocat Duces cæcos.* m *Videtur ad Rabbinorum nomen alludere: Rab, enim eminentem ſignificat.*

4 ‖ [2] Ligant enim onera grauia difficiliáque portatu, & imponunt in humeros hominum: digito autem ſuo nolunt ea mouere.

5 [3] Omnia verò opera ſua faciunt vt ſpectentur ab hominibus. dilatant enim ‖ [c] phylacteria ſua, & producunt [d] fimbrias palliorum ſuorum.

6 ‖ Amántque [e] primos accubitus in cœnis: & primos conſeſſus in [f] conuentibus.

7 Et in foris ſalutationes, & vocari ab hominibus [g] Rabbi, Rabbi.

8 [4] Vos autem ne [h] vocemini Rabbi: [i] vnus enim eſt doctor veſter, *nempe* Chriſtus: omnes autem vos, fratres eſtis.

9 ‖ [k] Et Patrem veſtrum neminem vocetis in terra: vnus enim eſt Pater veſter qui in cœlis eſt.

10 Ne vocemini [l] doctores: vnus enim veſter eſt doctor, *nempe* Chriſtus.

11 Sed qui maximus eſt veſtrûm, ſit miniſter veſter.

12 ‖ Porro qui ſeſe [m] extollet, deprimetur: & qui ſeſe demiſerit, extolletur.

13 [s] Sed væ vobis Scribæ & Phariſæi [n] hypocritæ, quoniam clauditis regnum cœlorum [o] coram hominibus. || vos enim non introitis, nec [p] introeuntes ſinitis introire.

14 ||[6] Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritę, quoniam [q] exeditis domos viduarum, & [r] in ſpeciem vtimini longis precibus: propterea auferetis grauius iudicium.

15 Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam circumitis mare, & [ſ] aridam, vt faciatis vnum [t] proſelytum: & quum fuerit factus, facitis eum [u] filium gehennæ duplò magis quàm vos *ſitis*.

16 Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quiſquis iurauerit per templum, nihil eſt: quicunque autem iurauerit per aurum templi, [x] debet.

17 Stulti & cæci: vtrum enim maius eſt, aurum, an templum quod [y] ſanctificat aurum?

18 Et, Quiſquis iurauerit per altare, nihil eſt: quicunque autem iurauerit per donum quod eſt ſuper ipſum, debet.

19 Fatui ac cæci, vtrum enim maius eſt, munus, an altare quod ſanctificat munus?

20 Qui ergo iurauerit per altare, iurat per ipſum & per omnia quæ ſuper illud ſunt:

21 || Et qui iurauerit per templum, iurat per ipſum, & per eum qui habitat in eo:

22 Et qui iurauerit per cœlum, iurat per [z] thronum Dei, & per eum qui ſedet ſuper ipſum:

5 Hypocritæ ferre non poſſunt vllos ſeſe meliores. *Luc.11.52*

Marc.12.40, luc.20.47

6 Hypocritis familiare eſt zeli prætextu ad auaritiam & rapacitatem abuti.

n Vehementer aliquos increpans Chriſtus, hoc nomine vtitur, vt intelligatur nihil eſſe ſimulatione atque falſitate in religione execrabilius.

o In os hominũ.

p Pedem habentes in limine.

q deuoratis. præpoſitio enim auget.

3. Reg.8.13, 2. par.6.2

r Ad verb. prætextu longũ precantes. Cõiunctio (&) duplicem notat improbitatẽ, vna quòd viduarum bona exederent: altera, quod id prætextu pietatis fieret. *ſ arida dicitur pars illa terræ, quam Dominus nobis ad habitandum conceſſit.* *t Proſelytus erat, qui patria ſuperſtitione relicta, Iudaiſmum erat amplexus, quaſi aduentitium dicas.* *u Qui gehennæ addicitur, hebr. Quid autem ſit gehenna, vide ſuprà, cap. quinto. verſ. vigeſimo ſecundo.* *x Obnoxius eſt mulctæ: peccata autem Syriaca lingua dicuntur debita. conſtat autem Syriacè loquutum Dominum.* *y Facit vt aurum, ſcilicet vſui ſacro deſtinatum, ſanctum habeatur.* *z Si cœlum eſt ſolium Dei, ſequitur illum eſſe extra rerum omnium vniuerſitatem.*

Luc.11.42
7 Hypocritæ in minutis anxij, præcipua ex profeſſo negligunt.

23 ||[7] Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam decimatis mentham & anetum & cuminum, & omittitis quæ [a] grauiora ſunt Legis, iudicium & miſericordiam ac [b] fidem. hæc oportuit facere, & illa non omittere.

24 Duces cæci, qui excolatis culicem: camelum autem deglutitis.

Luc.11.39
8 Hypocritæ de externis plus æquo ſoliciti, interiora prorſus aſpernantur.

25 [8] || Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam purgatis exteriorem poculi patinæque partem, intus autem *illa* [c] plena ſunt rapina & intemperantia.

9 Hypocritæ ex iuſto Dei iudicio, ſeipſos aſpergunt dedecore, quum maximè volũt ſcelera ſua tegere.

26 Phariſæe cæce, purga primùm quod eſt intra poculum & patinam, vt id quoque quod extrà eſt, purum fiat.

27 Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritę, quoniam aſſimiles eſtis ſepulcris [d] dealbatis, quæ extrà quidem apparẽt ſpecioſa, intus verò plena ſunt oſſibus mortuorum, omníque immunditia.

10 Hypocritæ crudeles.

28 Ita & vos extrà quidem apparetis hominibus iuſti, intus autem pleni eſtis hypocriſi & iniquitate.

29 [9] Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam ædificatis ſepulcra Prophetarum, & ornatis monumenta iuſtorum:

30 Et dicitis, Si fuiſſemus temporibus patrum noſtrorum, non fuiſſemus eorum ſocij [e] in cæde Prophetarum.

31 Itaque teſtamini aduerſus voſmetipſos, vos eſſe filios eorum qui Prophetas occiderunt.

32 [f] Vos quoque complete menſuram patrum veſtrorum.

33 Serpentes, progenies viperarum, quomodo effugere poſſitis iudicium & gehennæ?

34 [10] Propterea ecce, ego mitto ad vos prophe-

a In quibus plus eſt momenti.
b Conſtantiã in promiſſionibus.
c Poculi & patinæ.
d Opere tectorio inductis.
e Ad verb. in ſanguine quod fuiſſet.
f Prouerbium hebraicum, quo ſignificatur, Pergite vos quoque imitari Maiores veſtros, vt tandem veſtra improbitas ad ſummum gradum perueniat.
g Vide ſuprà, capite 5. verſ. 22.

tas,

tas & ſapiẽtes,& Scribas,& ex ipſis *nonnullos* trucida bitis & crucifigetis: & ex ipſis *nonnullos* flagellabitis in ſynagogis veſtris,&perſequemini ex vrbe in vrbẽ

35 [11] Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis [h] iuſtus, effuſus ſuper terram à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinem Zachariæ *filij* [i] Barachiæ, || quẽ occidiſtis inter templum & altare.

36 Amen dico vobis,venient hæc omnia ſuper nationem iſtam.

37 || [12] Ieruſalem,Ieruſalem,quæ trucidas Prophetas, & lapidas eos qui ad te miſſi ſunt, quoties [k] volui congregare liberos tuos, || quemadmodum gallina congregat pullos ſuos ſub alas, & noluiſtis?

38 Ecce,relinquitur vobis domus veſtra deſerta

39 Dico enim vobis,Nequaquam me videbitis ab hoc tẽpore vſquedum dicatis, [l] Benedictus qui venit in nomine Domini.

11 Exitus eorum qui zeli prætextu Euã gelium perſequuntur.

12 Vbi maxima Dei miſeri cordia,ibi sũma perfidia,& tandẽ ſeueriſſima Dei iudicia

2.Par.24.22
Luc.13.34
4.Eſd.1.30

h Iuſtorum.

i Ioiadæ,qui & Barachias.i.benedictus Dei dicebatur.

k De externo miniſterio loquitur & quatenus huic genti ſeruãdæpromiſſus,iam à promiſſione Abrahæ ſolicitus.

l Iud.26.29.

CAP. XXIIII.

2 Deſtructio templi. 4 Signa aduentus Chriſti. 12 Iniquitas. 23 Pſeudochriſti. 29 Signa conſummationis ſeculi. 31 Angeli. 32 Ficus. 37 Tempora Noe. 42 Vigilandum. 45 Seruus.

1 ET || egreſſus Ieſus è tẽplo, abibat: & acceſſerũt diſcipuli eius vt oſtẽtarẽt ei ædificia tẽpli

2 [1] Ieſus autem dixit eis,Nónne videtis hęc omnia? amen dico vobis, non relinquetur hîc lapis ſuper lapidem, qui non [a] diſſoluatur.

3 Sedente autem eo in monte Olearum,adierunt eum diſcipuli priuatim, dicentes, Dic nobis, quando hæc erunt, & quod *erit* ſignum [b] aduentus tui,& [c] conſummationis ſeculi?

4 [2] Et reſpondẽs Ieſus,dixit eis,|| Videte nequis vos ſeducat.

5 Multi enim venient in nomine meo,dicẽtes, Ego ſum Chriſtus:multóſque ſeducent.

6 Futurũ eſt autem vt audiatis bella,& rumo-

CAP. XXIIII

Mar.13.1,luc.21

1 Prædicitur vrbis & quidẽ in primis templi dirutio.

2 Eccleſiæ perpetuũ erit certamen cum infinitis calamitatibus & offẽdiculis, atque adeo cũ falſis prophetis,donec idem victoriæ & triũphi dies aduenerit

Eph.5.6

a Diruatur. b Præſentiæ. c Perfectionis.

res bellorum: videte ne turbemini. oportet enim omnia *hæc* fieri: sed nondum erit [d] finis.

7 Insurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt fames, & pestilentiæ, & terræ motus [e] singulis locis.

8 Hæc autem omnia principium sunt [f] dolorum.

9 || Tunc tradent vos oppressioni, & trucidabunt vos: & odio eritis omnibus gẽtibus propter nomen meum.

10 Et tunc offendentur multi: & alius aliũ prodet, & odio habebit alius alium.

11 Et multi pseudoprophetæ surgent ac seducent multos.

12 Et quoniam multiplicata erit iniquitas, refrigescet charitas multorum.

13 [3] Sed qui sustinuerit ad finem vsque, is seruabitur.

14 Et prædicabitur istud [g] Euangelium regni [h] in vniuersa terra, vt sit testimonio omnibus gentibus: & tunc veniet finis.

15 [4] || Quum ergo videritis [i] abominationem illam vastatricem quæ dicta est || à Daniele Propheta, posita in loco sancto: (qui legit, [k] animaduertat.)

16 Tũc qui in Iudæa *fuerint*, fugiant in mõtes.

17 Qui [l] supra domum, nõ descendat vt sumat quicquam è domo sua:

18 Et qui in agro, nõ reuertatur retrò vt sumat [m] vestimenta sua.

19 Væ autem vterum ferentibus & lactantibus per illos dies.

3 Mundo & Satana frustra furentibus, vbique propagabitur Euangelium, & qui constãter crediderint, seruabuntur. *Suprà, 10.17, luc.21.12, iohan.15.20, & 16.2.*

4 Deleta funditus vrbe Ierusalẽ, nõ obsolebitur, sed ad fines vsq; orbis terrarum protendetur Christi regnũ.

d Id est, cum ea peracta fuerint, nondum tamen aderit finis.

e Passim. Mar.13.14, luc.21.20, Dan.9.27.

f Ad verb. grauium cruciatuũ, quales esse solent parturientium.

g Fœlix de regno cœlorũ nuntiatio.

h Ad verb. in vniuersa habitabili.

i Ad verb. abominationem desolationis, id est, quam omnes propter fœditatem atque turpitudinem, execrando auersantur: loquitur autem de idolis in templo collocatis, vel vt alij volunt, respexit ad deprauationem doctrinæ in ecclesia. *k Secum consideret.* *l In superiore domus parte.* *m Summa trepidatio indicatur futura.*

20 Orate

20 Orate verò ne fiat fuga veſtra hyeme, || neque [n] ſabbatho.

21 Erit enim tunc oppreſſio magna, qualis non fuit à principio mundi ad hoc vſque tempus, neque erit.

22 [o] Et niſi contracti fuiſſent dies illi, periret [p] omnis caro: ſed propter electos contrahentur dies illi.

23 Tunc ſiquis vobis dixerit, || Ecce, hîc Chriſtus, aut hîc: ne credite.

24 [q] Surgẽt enim pſeudochriſti & pſeudoprophetæ, & [r] edent ſigna magna & miracula: ita vt ſeducant (ſi fieri poſſit) etiam electos.

25 Ecce, prædixi vobis.

26 Itaque ſi dixerint vobis, Ecce, in deſerto eſt: ne egredimini. Ecce, in conclauibus: ne credite.

27 Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & apparet vſque in Occidentem: ita etiam erit aduentus Filii hominis.

28 [s] || Vbicunque enim fuerit [t] cadauer, illuc congregabuntur aquilæ.

29 [6] || Statim autem poſt oppreſſionem dierum illorum ſol obſcurabitur, nec dabit luna ſplendorem ſuum, & ſtellæ cadent è cœlo, & poteſtates cœlorum concutientur.

30 Tunc apparebit [t] ſignum Filij hominis in cœlo: & tunc [u] omnes tribus terræ [x] plangent, || &

Act. 1. 12.

5 Vnicum remedium aduerſus mundi furores, ſeſe vnà cum Chriſto aggregare.

Mar. 13. 11, luc. 17. 23.

6 Impiorũ ſecuritatẽ æterna condemnatio, piorum autem miſerias perpetua fœlicitas ſuo tempore excipiet.

n Non licebat Sabbatho iter facere, Ioſep. lib. 13.

Luc. 17. 37. Mar. 13. 24, luc. 21. 25, eſa. 13. 10, ezech. 32. 7, ioel. 2. 31, & 3. 15. Apoc. 1. 7, dan. 7. 13, Zach. 12. 11.

o Miſcentur ea quæ populo Iudaico euenerunt annis 34. cum tota terra veſtata, tandẽ vrbs Hyeroſolimorum capta fuit & vna cum templo deleta cum ijs quæ vltimum illum aduentum Domini noſtri anteceſſura ſunt. p Tota gens funditus periret, caro autem ſynecdochicos pro homine, Heb. q Exorientur. r Palam in ſignia ſigna proponent ſpectanda. ſ Chriſtus, qui celeriter & illuſtri præſentia aderit, ad quẽ omnes aquilarum inſtar aggregabuntur. t Summa gloria & maieſtas, quæ teſtabitur Chriſtum illum Dominum cœli & terræ, aduentare vt orbem terræ iudicet. u Omnes gentes, alludit ad diſperſionem, de qua, Gen. 10, & 11. vel ad Iſraeliticæ gentis diſtributionem. x Tanto dolore afficientur, vt ſeipſos plangant, id eſt, feriant: transfertur autem ad luctum.

1.Cor.15.52, 1.thess.4.16. 7 Si Deus certum ordinem naturę pręscripsit, multo magis suis æternis iudiciis: sed eum non intelligũt ac etiam irridẽt impij, pij verò obseruant & expectant.

Mar.13.32. 8 Iam incipit Dominus iudicium quod tãdem cõplebit.

Luc.17.28, gen.7.5, 1.pet.3.20. Luc.17.35, 1.thes.4.17. 9 Satis sit nobis scire constitutum esse à Deo vltimum diem instaurationis. Quãdo enim is sit futurus nostro bono, omnib⁹ occultauit, vt tãto magis vigilem⁹, ne deprehendamur, sicut olim accidit in diluuio.

videbunt Filium hominis [y] venientem in nubibus cœli cum potentia & gloria multa.

31 ‖ Is verò mittet Angelos suos cum tubæ voce magna, & cogent electos eius à [z] quatuor ventis, à cœlorum extremo ad eorum extremum.

32 7 A ficu autẽ discite parabolam. quum iam ramus eius [a] tener fit, & folia germinat, nostis propè esse æstatem.

33 Ita & vos, quum videritis hæc omnia, scitote illum propè esse & ad fores.

34 Amen dico vobis, nequaquam præterierit [b] ætas hæc vsquedum omnia ista facta sint.

35 ‖ [8] Cœlum & terra præteribunt: sermones autem mei nequaquam præteribunt.

36 9 De die autem illo & hora nemo scit, ne Angeli quidem cœlorum, sed Pater meus solus.

37 Sicut autem *erant* dies Noe, ita erit & aduẽtus Filij hominis.

38 ‖ Sicut enim diebus *qui præcesserunt* diluuium [c] edebant, & bibebant, vxores ducebant & nuptũ dabant, ad eum vsque diem quo ingressus est Noe in arcam.

39 Nec cognouerũt diluuiũ vsquedũ venisset, & sustulisset omnes: ita erit & aduẽt⁹ Filij hominis.

40 ‖ [10] Tunc duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter reliquetur.

41 [d] Duæ molẽtes in pistrino: vna accipietur, & altera relinquetur.

10 Aduersus eos qui sibi pollicentur Deum omnibus fore misericordem, vt securè interea delicientur.

y Nubibus insidentẽ, velut sublatus est in cœlum. z Quatuor partibus orbis.
a Lætus, id est, cum lætor indicat succum vitalem è radice ad corticẽ euasisse.
b Sup.11.16. c Significanter Euangelista verbo vtitur quod proprium est brutis, fore enim indicat vt eius temporis homines instar brutorum sint vẽtri dediti: alioqui edere & bibere per se vitium non est. d Græca & barbara mulieres molebant & coquebant. Plut. in lib. Problematum.

42 ‖ [11] Vigilate ergo: neſcitis enim qua hora Dominus veſter venturus ſit.

43 ‖ Illud autem ſcitote, ſi ſciret paterfamiliâs [e] qua vigilia fur venturus ſit, vigilaret, nec ſineret perfodi domum ſuam.

44 Propterea & vos eſtote parati: quia qua hora non putatis Filius hominis venturus eſt.

45 ‖ Quis igitur eſt fidelis ſeruus & prudens, quem conſtituit dominus ſuper famulitium ſuum, vt det illis alimentum in tempore?

46 Beatus ſeruus ille, quem quum venerit dominus eius, inuenerit ita facientem.

47 Amen dico vobis, omnibus bonis ſuis præficiet eum.

48 Quòd ſi dixerit ſeruus ille malus in corde ſuo, Tardat dominus meus aduentum:

49 Cœperítque verberare conſeruos, quinetiã edere & bibere cum ebriis:

50 Veniet dominus ſerui illius die quo non expectat, & hora qua non nouit:

51 Et [f] ſeparabit eum, ac partem ei aſſignabit cum hypocritis: ‖ illic erit fletus & ſtridor dẽtium.

Mar.13.35. Luc.12.19, 2.theſ.5.2, apoc.16.18.

11 Exempum horrendæ hominum ſecuritatis in iis de quibus illos oportuit maximè eſſe ſolicitos.

Luc.12.42.

e Ad ver. qua ex ſtodia. ſup 14.25.

f Sub. a reliquis, vel in duas partes ſecabit, quod genus erat ſupplicij atrociſſimum, quo Iuſt. Mar. refert affectum Eſaiam à Iudæis, linea nẽpe ſerra: eius ſupplicij exempla habẽtur, 1. Sam. 15.33, & Dan. 3.29.

Suprà, 13.42, infrà, 25.33.

CAP. XXV.

1 Virgines expectãtes ſponſum. 13 Vigilandum. 14 Talenta ſeruis tradita. 24 Seruus nequam. 30 Extremum iudicium quale. 41 Maledicti.

1 TVNC [1] erit ſimile regnum cœlorum decem virginibus, quæ ſumptis lampadibus ſuis [a] prodierunt in occurſum ſponſi.

2 Quinque autem ex eis erant prudentes, & quinque fatuæ.

3 Quæ *erant* fatuæ, acceptis lampadibus ſuis, non ceperant oleum ſecum.

4 Prudẽtes verò ceperant oleum in vaſis ſuis vnà cum ſuis lampadibus.

CAP. XXV.

1 Petenda eſt à Deo virtus quę nos per tenebras incedẽtes, ad extremũ vſq; veluti fax deducat: alioqui ſi faſtidio torpeſcam[9], ipſi quoq; excludemur.

a Nuptiarum pompa ſolebat nocte fere celebrari, idque à puellis.

5 Tardante verò ſponſo, [b] nictarunt omnes, ac dormierunt.

6 Media autẽ nocte clamor ortus eſt *dicentium*, Ecce, ſponſus venit, exite in occurſum eius.

7 Tunc ſurrexerunt omnes illæ virgines, & præpararunt lampades ſuas.

8 Fatuæ autem prudentibus dixerunt, Date nobis ex olco veſtro: quia lampades noſtræ extinguntur.

9 Reſponderunt verò prudentes illæ, dicẽtes, *Nequaquam*, ne non ſufficiat nobis & vobis: ite verò potius ad eos qui vendunt, & ipſæ vobis emite.

10 Quum autem irent emptum, venit ſponſus: & quæ paratæ erant, introierũt cum eo ad nuptias, clauſáque eſt ianua.

11 Poſtea verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine, domine, aperi nobis.

12 Ipſe verò reſpondens ait, Amen dico vobis, non noui vos.

13 ‖ Vigilate itaque, quia neſcitis diem neque horam qua Filius hominis veniet.

14 [2] ‖ Ita enim *eſt* vt *quum* quiſpiã peregrè proficiſcẽs vocauit ſeruos ſuos, & tradidit eis bona ſua.

15 Et huic quidem dedit quinque talenta, alij autem duo, alij verò vnum: vnicuique ſecundum ipſius [c] facultatem: & peregrè profectus eſt ſtatim.

16 Profectus autem qui quinque talenta acceperat, [d] negotiatus eſt ex iis: & [e] fecit altera quinque talenta.

17 Itidem & qui duo *acceperat*, lucratus eſt & ipſe altera duo.

18 Qui autem vnum acceperat, abiens defodit *illud* in terram, & abſcondit pecuniam domini ſui.

19 Poſt multum verò tempus venit dominus ſeruorum illorum, & confert rationem cum eis.

20 Tunc accedens is qui quinque talenta acceperat,

2 Chriſtus teſtatur magnũ quidẽ fore interuallum inter ſuum ad Patrẽ diſceſſum & reditum ad nos, ſed ſe nihilominus eo die ſubductu-rum rationes accepti & expenſi non modò cum rebellibus, ſed etiã cum ſuis domeſticis, qui acceptis donis prę ignauia vſi non fuerint.

Suprà, 24.43, mar. 13.33. Luc. 19.12.

b Oculis ſommo grauatis.

c Prudentiam & peritiã in negotiando, id eſt, qua præditi erat.

d Ad verb. quæſtum fecit, vel rem fecit.

e Id eſt, lucratus eſt.

perat, attulit altera quinque talenta, dicens, Domine, quinque talenta tradidisti mihi: ecce, altera quinque talenta lucratus sum ex eis.

21 Dixit autem ei dominus eius, Bene *habet*, serue bone & fidelis. in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam: [f] ingredere in gaudium domini tui.

22 Accedens autem & qui duo talenta acceperat, ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce, alia duo lucratus sum supra ea.

23 Ait ei dominus eius, Bene *habet*, serue bone & fidelis: in paucis fuisti fidelis, super multa te cõstituam: ingredere in gaudium dõmini tui.

24 Accedens autem & qui vnum talentum acceperat, ait, Domine, noueram te hominem [g] durum esse, qui metas vbi non seminasti, & inde cogas vbi non sparsisti:

25 Itaque timens abij & occultaui talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum est.

26 Respondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & cunctator, sciebas me metere vbi nõ seminaui, & inde cogere vbi non sparsi:

27 Oportuit ergo te cõmittere pecuniam meã [h] mensariis: & veniens ego recepissem meum, cũ fœnore.

28 Tollite ergo ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.

29 ‖ (Omni enim habenti dabitur, & augebitur: qui verò non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.)

30 Et inutilem seruum eiicite ‖ in tenebras extimas: illic erit fletus & stridor dentium.

31 [3] Quum autem venerit Filius hominis cum gloria sua, & omnes sancti angeli cum eo, tunc sedebit super thronum gloriæ suæ.

32 Et cogentur coram eo omnes gentes: & se-

f Id est, adesdũ vt percipias fructum benignitatis meæ: gaudiũ autem Domini reciprocatur, Iohã. 15.11. vt gaudiũ illud meũ in vobis maneat, & gaudium vestrũ impleatur.

g Græcè austerũ, quem Comici vocant seuerum.

h Quos trapesitas vocant, qui mensulis propositis pecuniam fœnore elocant. Suprà, 13.12, mar. 4.25, luc. 8.18, & 19.26.

Suprà, 8.12, & 22.13.

3 Futuri æterni iudicij graphica descriptio.

parabit eos alteros ab alteris, vt pastor separat oues ab hœdis.

33 Et statuet, oues quidem ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram.

34 Tunc dicet rex iis qui ad dexteram ipsius *erunt*, Venite [i] benedicti Patris mei, possidete regnum paratum vobis à iactis fundamentis mundi.

35 || Esuriui enim, & dedistis mihi quo vescerer: sitiui, & dedistis mihi potum: hospes eram, & collegistis me:

36 Nudus, & amiciuistis me: || ægrotaui, & inuisistis me: in carcere eram, & venistus ad me.

37 Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & [k] aluimus? aut sitientem, & dedimus tibi potum?

38 Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & amiciuimus?

39 Aut quãdo te vidimus ægrotum, aut in carcere, & venimus ad te?

40 Et respondens rex dicet eis, Amen dico vobis, quatenus id feciſtis vni ex istis fratribus meis minimis, mihi feciſtis.

41 Tunc dicet etiam iis qui ad sinistram *erunt*, || [l] Maledicti, abite à me in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius.

42 Esuriui enim, & non dedistis mihi *quo* vescerer: sitiui, & non dedistis mihi potum:

43 Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non amiciuistis me: ægrotus & in carcere *eram*, & non inuisistis me.

44 Tunc ipsi quoque respondebunt ei, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?

45 Tunc respondebit eis, dicens, Amen dico vobis, quatenus *id* non feciſtis vni ex istis minimis,

nec

i Beati & fœlices, quos Pater meus beneficijs suis cumulauit. Esa. 58. 7, Ezech. 18. 7.

Eccl. 7. 39.

k Nutriuimus.

Psal. 6. 9, supra, 7. 23, Luc. 13. 27.

l Ad verb. execrandi.

nec mihi feciſtis.

46 ‖Et abibunt iſti in ſupplicium æternum: iuſti verò in vitam æternam.

Dan.11.1, ioh.5.29.

CAP. XXVI.

3 Conſilium ſacerdotum contra Chriſtum. 6 Chriſto pedes vngũtur. 15 Illũ vendit Iudas. 29 Inſtitutio Cœnæ. 34 & 69 Petri abnegatio. 38 Triſtis Chriſtus. 47 Oſculo proditus. 57 Ad Caipham ducitur. 64 Fatetur ſe Chriſtum. 67 Conſpuitur.

CAP. XXVI.

Mar.14.1, luc.22.1. Iohan.11.47.

1 ET ‖ [1] factum eſt quum finiſſet Ieſus omnes iſtos ſermones, dixit diſcipulis ſuis,

2 Scitis intra duos dies paſcha fore, & filium hominis tradendum vt crucifigatur.

3 ‖ [2] Tunc coacti ſunt principes ſacerdotum & Scribæ & ſeniores populi in aulam [a] Pontificis maximi, qui dicebatur Caiapha:

4 Et ſimul conſultarunt vt Ieſum dolo prehẽderent, & trucidarent.

5 Dicebant autem, Non [b] in feſto, ne tumultus fiat in populo.

Mar.14.3, iohan.11.2.

6 ‖ [3] Quum autem Ieſus eſſet Bethaniæ in domo Simonis leproſi,

7 [c] Venerat ad eum mulier, habens [d] alabaſtrum vnguenti grauis pretij, & effuderat ſuper caput ipſius accumbentis.

1 Chriſtus ad mortem vltrò properans, teſtatur ſe obediẽtia ſua voluntaria, Adami trãſgreſſionem expiaturum.

2 Non homines, ſed ipſe Deus decreuit quo tempore crucifigendus eſſet Chriſtus,

3 Chriſtus inexpectato facto peccatricis mulieris, conuiuas admonet vicinæ ſuæ mortis ac ſepulturæ, cuius odor viuificus eſſet omnibus peccatoribus ad ipſum confugientibus. Iudas autem ex hoc ipſo arripit exequendi ſui nefarij conſilij occaſionem.

a Sup. 2. 4. b Feſti nomine totum Azymorum feſtum intelligitur, cuius primus, & octauus ita ſancti erant, vt omnino ceſſandum eſſet, quamuis totus ordo Sanhedrin aliter cenſuerit: Dei prouidentia tamen accidit, vt eo tempore pateretur Chriſtus, ſcilicet vt ſui æterni ſacrificij Iſraelem totum teſtem haberet.

c Hæc enim geſta erant antequam Chriſtus veniret Ieroſolymam, aliqui tamen putant duas hiſtorias ab euangeliſtis recenſeri. d Alabaſtra dicta ſunt vaſcula vnguentaria, quod alabaſtritem lapidem veteres plerunque excauarent ad eos vſus: quoniam optimè ſeruare incorrupta vnguenta traditur. Plinius lib.13.cap.1.

8 [e] Videntes autem discipuli eius indignati sunt, dicentes, Quorsum [f] perditio hæc?

9 Potuit enim istud vnguentũ venundari magno, & dari pauperibus.

10 [4] Quum autem *hoc* cognouisset Iesus, ait eis, Quid molestiam exhibetis isti mulieri? opus enim bonum operata est erga me.

11 [5] || Semper enim pauperes habebitis vobiscum: me verò non semper habebitis.

12 [g] Quòd enim hæc vnguentum hoc iniecit corpori meo, ad sepeliendum me fecit.

13 Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, etiam quod hæc fecit, dicetur ad memoriam ipsius.

14 || Tunc profectus vnus ex duodecim, qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes sacerdotum,

15 Ait eis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? Ipsi verò appenderunt ei triginta argenteos numos.

16 Et ex eo tempore quærebat opportunitatẽ vt eum proderet.

17 [6] || [h] Primo autem *die* Azymorum venerunt discipuli ad Iesum, dicentes ei, Vbi vis paremus tibi ad vescendum pascha?

18 Ipse verò dixit, Abite in vrbem ad quendam, & dicite ei, Magister dicit, Tempus meum propè est, apud te faciam pascha cum discipulis meis.

19 Et fecerunt discipuli sicut præceperat eis Iesus: & parauerunt pascha.

4 Nõ temerè damnandum quod extra ordinem agitur.

5 Christus in seipso semel vnctus, semper est in pauperibus vngẽdus. *Deut.15.11. Mar.14.10, luc.22.7.*

6 Christus verè nos in patriam mox introducturus, ac proinde legalẽ typũ abrogaturus, Legi tamen satisfacit, neglecta contraria traditione & cõsuetudine Iudeorũ, simúlq; ostendit sic omnia mox esse euentura hominũ ministerio, vt æternũ Dei decretum ea gubernauerit. *Mar.14.12, luc.22.7.*

e *Synecdochè, Iudas enim ideo commotus dicitur. Iohan.12.4.*

f *Inutilis profusio:* g *Id est, effuso hoc vnguento in corpus meum, hæc illa fecit ad me sepeliendum.* h *Is fuit dies primi mensis decimusquartus: primus autem azymorum debuit esse decimusquintus, sed quia huius diei vespera qua Romano more referebatur ad diem præcedentem, Iudæorum more ad sequentem diem pertineret, ideo dicitur primus azymorum.*

20 Quum autem ſerum diei eſſet, [i] recubuit cum duodecim.

21 ‖ Et edentibus ipſis, dixit, Amen dico vobis, vnus veſtrûm me prodet.

22 Tunc contriſtati vehementer, cœperunt dicere ſinguli eorum ei, Num ego ſum, Domine?

23 Ipſe verò reſpondens, ait, Qui [k] intingit mecum manum in catino, iſte me proditurus eſt.

24 Filius quidem hominis abit ſicut ſcriptum eſt de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat homini illi ſi natus non fuiſſet.

25 Reſpondens autem Iudas qui [l] prodebat eum, dixit, Num ego ſum, rabbi? Dicit ei, Tu dixiſti.

26 7 ‖ Edentibus autem eis, accepit Ieſus panem: & quum [m] benedixiſſet, fregit, dedítque diſcipulis, & ait, Accipite, comedite: hoc [n] eſt corpus meum.

27 Et accepto poculo, ac gratiis actis, dedit eis, dicens, Bibite ex eo [o] omnes.

28 [p] Hoc eſt enim ſanguis meus Noui [q] teſtamenti, qui pro multis effunditur in remiſſionem peccatorum.

Mar.14.18, luc.22.14, iohan.13.21.

7 Chriſtus veteris fœderis promiſſiones reipſa mox impleturus, nouum fœdus nouis quoq; myſteriis ſancit. *1.Cor.11.24.*

i Quia ex præſcripto legis calceati erant, & baculum geſtabant tãquam feſtinabundi, inde conijcitur nõ recubuiſſe comedẽtes Paſcha, ſed ſtetiſſe, cum alioquin ſumpturi cibũ calceos exuebã: loquiturque hoc loco non de Paſchate, ſed de Cæna, quæ peracto ſolemni ritu Paſchatis adornata eſt.

k Id eſt, quem mea menſa dignabar, alludens ad locum, Pſal. 41.10. quod non eſt ita accipiendum, quaſi eo ipſo tempore quo hæc à Domino dicebantur, Iudas manum haberet in patina (fuiſſet enim indubitatum ſignum) ſed ad mutuũ conuictum refertur. l Id eſt, qui in eo iam totus erat, vt proderet. m Marcus dicit gratias egiſſet: itaque benedicere, non eſt murmuratione magica, aut vi verborum conſecrare: mutantur tamen panis & vinum non natura, ſed qualitate, fiũt enim corporis & ſanguinis Chriſti ſymbola non ſua natura nec vi verborum, ſed Chriſti inſtitutione, quæ recitari & explicari debet, vt habeat fides quod amplectatur & in verbo & in elementis. n Metonimicè, ita tamen vt per fidẽ verè, ſed ſpirituali modo à credentibus recipiatur Chriſtus cum ſuis donis, ita vt vnum cum illo fiant. o Contra Chriſti inſtitutionem faciunt, qui calicem ſuſtulerunt. p Scilicet poculum ſeu vinum, eſt ſanguis meus, ſacramentaliter nimirum, ſic Luc.22.20. q Vel fœderis, id eſt, quo nouũ fœdus ſancitur, in fœderibus enim ſanciendis, adhibebantur vini libationes & ſanguinis fuſiones.

29 Dico autẽ vobis, Non bibam ab hoc tempore ex hoc fructu vitis, vſque ad diem illũ quum ipſum bibam vobiſcũ nouum in regno Patris mei.

30 Et quum [r] hymnum ceciniſſent, abierunt in montem Olearum.

31 [8] || Tunc dicit eis Ieſus, Omnes vos iſta nocte offendemini in me. ſcriptum eſt enim, ||Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues gregis.

32 Poſtquam autem ſurrexero, || præibo vobis in Galilæam.

33 Reſpondens verò Petrus dixit ei, Etiamſi omnes offendantur in te, ego nunquam offendar.

34 Dixit ei Ieſus, || Amen dico tibi, iſta nocte antequam gallus vocem mittat, ter me abnegabis.

35 ||Dicit ei Petrus, Etiamſi oportuerit me mori tecum, non te abnegabo. Similiter & omnes diſcipuli dixerunt.

36 [9] Tunc venit Ieſus cum eis in locum qui dicitur Gethſemane: & dicit diſcipulis, Sedete hîc, vſquequo abiens, precatus fuero illic.

37 Et aſſumpto Petro & duobus filiis Zebedæi, cœpit contriſtari, & [ſ] grauiſſimè angi.

38 [10] Tunc dicit eis Ieſus, Vndiquaque triſtis eſt anima mea vſque ad mortem: manete hîc, & vigilate mecum.

39 Et progreſſus paululum, procidit in faciem ſuam, precans, & dicens, Pater mi, ſi poſſibile eſt, [t] abeat à me [u] poculum iſtud. veruntamen non

8 Chriſtus ſolicitus de ſuis potius quàm de ſeipſo, prædicit ipſorum fugam, monet vt mox ſperẽt meliora. *Mar.14.27, Ioh. 16.30, & 18.8. Zach.13.7.*

Mar.14.28, & 19.7. Iohan.13.28.

9 Chriſtus diſcipulorũ infirmitati conſulens, aliis in tuto relictis, tres tãtùm aſſumit ſuæ anguſtię teſtes futuros, & in locũ proditioni deſtinatũ vltrò progreditur. *Mar.14.3, luc.22.39.*

10 Chriſtus verus homo pœnas nobis Dei deſertoribus debitas luiturus, à ſuis deſeritur. luctatur terribiliter cum maledictionis Dei horrore: ex quo tandem victor euadens efficit vt mors non ſit amplius nobis formidabilis.

r Quum peregiſſent ſolemnem cantum, quem putant quidam fuiſſe ſex, Pſal. continuorum, à 112. ad 117. ſ Verbum quo vtitur ſignificationem habet ingentis doloris & maximæ atque mortiferæ triſtitiæ, quod vt indicat veritatem humanæ naturæ, quæ mortem, quæ contra naturam iuuaſit, fugiebat, ſic oſtendit Chriſtum (cæterum à peccato immunem) has horribiles pœnas ſuſtinuiſſe, quia ſentiret iram Dei in nos accenſam propter peccata, quæ in ipſo vlciſcebatur. t Prætereat me & intactum relinquat. u Id eſt, quod impendet, quod offertur & quod paratum eſt, Heb. pro ira Dei & ſupplicio. ſup.20.22.

vt ego

vt ego volo,ſed vt tu.

40 [11] Tunc venit ad diſcipulos, & reperit eos dormientes, & dicit Petro, Itáne non potuiſtis vnam horam vigilare mecum?

41 Vigilate & orate, ne introeatis in tentationem. ſpiritus quidem promptus, ſed caro infirma eſt.

42 Rurſum ſecundò abijt, & precatus eſt, dicens,Pater mi, ſi non poteſt hoc poculum abire à me quin bibam ipſum,fiat voluntas tua.

43 Et quum veniſſet reperit eos rurſum dormientes.erant enim oculi eorum grauati.

44 Et relictis eis, rurſum abijt: & precatus eſt tertiò,eundem ſermonem dicens.

45 Tunc venit ad diſcipulos ſuos, & dicit eis, Dormite quod ſupereſt, & requieſcite: ecce, appropinquauit hora, & Filius hominis traditur in manus peccatorum. *Marc.14.43. luc.22.47,*

46 [12] Surgite,eamus: ecce appropinquauit qui me prodit. *ioh.18.3.*

47 || Et adhuc eo loquente,ecce,Iudas vnus ex duodecim,venit,& cum eo turba multa cum gladijs & fuſtibus, [x] à principibus Sacerdotum & ſenioribus populi.

48 Is vero qui prodebat eum, dederat eis ſignum dicens, Quemcunque oſculatus fuero, is eſt: prehendite eum.

49 Itaque ſtatim quum veniſſet ad Ieſum, dixit, Aue rabbi. Et deoſculatus eſt eum.

50 At Ieſus dixit ei, [y] Amice, quorſum ades? [13] Tunc acceſſerunt, & manus iniecerunt in Ieſum,& prehenderunt eum.

51 Et ecce, vnus ex ijs qui *erant* cum Ieſu, extenſa manu [z] exeruit gladium ſuum, & percuſſo ſeruo Pontificis maximi, abſtulit auriculam eius.

11 Imago humanæ ſecuritatis.

12 Chriſtus vltrò capiendum ſe præbet, vt voluntaria obedientia voluntariã Adami defectionem luat.

13 Chriſtus capitur vt liberemur.

x Sub.miſſi.

y Reprehenſio ironica, & obiurgatio increpans Iudam. Nõ enim ignorabat cauſſam aduentus ipſius.

z Ad verb. euulſit.

52 14 Tunc ait ei Iesus, Conuerte gladium tuum in locum suum. || quicunque enim [a] acceperint gladium, gladio peribunt.

53 15 An putas me non posse nunc precari Patrem meum, qui huc sistat mihi plures quam duodecim legiones Angelorum?

54 [b] Quomodo ergo implerentur || Scripturæ, *quæ dicunt* sic oportere fieri?

55 In illa hora dixit Iesus turbæ, Vt aduersus latronem exiuistis cum gladijs & fustibus, vt comprehenderetis me. quotidie apud vos sedebam docens in templo, nec prehendistis me.

56 || Hoc autem totum factum est vt implerentur Scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes, relicto eo, fugerunt.

57 16 || Illi verò prehensum Iesum abduxerunt ad [c] ad Caipham Pontificem maximum, vbi Scribæ & seniores coacti erant.

58 Petrus autem sequebatur eum procul vsque in [d] aulam Pontificis maximi: & ingressus intrò, sedebat cum ministris, vt videret finem.

59 || Principes autem Sacerdotum & seniores & totus consessus quærebant falsum testimonium contra Iesum, vt eum morte multarent:

60 Et non inuenerunt: etiam quum multi falsi testes accessissent, non inuenerunt. Postremò verò aduenientes duo falsi testes,

61 Dixerunt, Iste dixit, || possum [e] dissoluere templum Dei, & triduo ipsum ædificare.

62 Et surgens Pontifex maximus dixit ei, Nihil respondes? [f] quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

63 Iesus autem silebat. Et respondens Ponti-

14 Vocationē oportet esse zeli regulam. *Gen. 9. 6, apoc. 13. 10.*

15 Christus ideo captus, quia capi voluit. *Esa. 53. 10.*

16 Christus innocēs damnatur à Pontifice, eius impietatis, cuius nos rei sumus. *Suprà, 14. 31. Marc. 14. 53, luc. 22. 54, ioh. 18. 14.*

a Accipiunt gladium quibus à Domino non traditur. i. qui præter vocationē gladio vtūtur Marc. 14. 55.

b Per eperotesin tacitæ obiectioni respondet, nēpè cur à Patre in extremo periculo subsidium non petat, & respōdens interrogat. Ioh. 2. 19.

c Ab Anna ad Caipham, apud quē coactus fuit cœtus, Ioh. 18. 13.

d Aula propriè est locus ante ædes spatiosus sub aperto cœlo, cuiusmodi solent esse ante ædes Regum & Potentum, per Synecdochen pro ipsis ædibus sumitur.

e Supr. 24. 2. *f Quì fit vt isti aduersum te testimonium dicant?*

fex

fex maximus dixit ei, [g] Adiuro te per Deum viuentem vt dicas nobis an tu sis Christus ille Filius Dei.

64 Dicit ei Iesus, Tu dixisti: quinetiam dico vobis, [h] ab hoc tempore videbitis || Filium hominis sedentem ad [i] dextram potentiæ *Dei*, & venientem in [k] nubibus cœli.

65 Tunc Pontifex maximus [l] dirupit vestimenta sua, dicens, Blasphemauit. quid amplius egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam eius.

66 Quid vobis videtur? Ipsi verò respondentes dixerunt, Tenetur mortis pœna.

67 || Tunc inspuerunt in faciem eius, & colaphos ei inflixerunt: alij verò [m] baccillis eum ceciderunt.

68 Dicentes, Vaticinare nobis Christe, quis sit qui te percussit.

69 [17] || Petrus autem sedebat [n] extra in aula: & accessit ad eum quædam ancillula, dicens[b], Et tu cum Iesu Galilæo eras.

70 Ipse verò negauit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicas.

71 Eum autem egredientem in vestibulum vidit alia *ancilla*: & dixit ijs qui *erant* illic, Et iste erat cum Iesu Nazareno.

72 Tunc rursus negauit cum iureiurando, Non noui hominem.

73 Paulo pòst autem accesserunt qui adstabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex ipsis es: nam & loquutio tua te manifestum facit.

17 Petrus mirabili Dei prouidentia horũ omnium futurus testis, ad singularis constantiæ exempum suæ incredulitatis experientia præparatur. *Suprà, 16.17, rom.14.10, 1.thess.4.14.*

g *Iuratum te iubeo dicere per Deum. Esa.50.6.*

h *Distinguit hæc particula priorem aduentum à posteriore. Marc.14.66, luc.22.55, iohan.18.25.*

i *.i. Deo assidentem pari scilicet honore præditum, vel à dextris potentiæ suæ. i. in potestate maxima: dextra enim Hebræis quiddam potentius indicat.*

k *Supr.24.30.*

l *More apud Iudæos recepto, qui illud facere tenebantur, vbi à quopiam Israelita audijssent blasphemiam in Deum, idque ex traditione Talmudis, libro de Magistratibus, titulo, De quadruplici morte.* m *In Marc.14.65.* n *Id est, Extra eum locum in quo Pontifex sederat, non autem extra domum: nam inde paulò pòst in vestibulum sese recipit.*

o .i.Iurãdo seipsum execrari.

74 Tunc cœpit seipsum odeuouere,& iurare, *dicens*, Non noui hominem. Et statim gallus misit vocem.

75 Tunc meminit Petrus verborum Iesu, qui dixerat ei,Priusquam gallus vocem mittat,ter me abnegabis.Et egressus extrà,fleuit amarè.

CAP. XXVII.

2 Pilato vinctus traditur. 5 Iudas seipsum strangulat. 19 Vxor Pilati. 20 Barrabas petitur. 24 Pilatus lauat manus. 29 Christus spinis coronatur. 34 Crucifigitur. 40 Conuitijs incessitur. 50 Emittit spiritum. 57 Sepulchro imponitur. 62 Custoditur à militibus.

1 MAnè || autem quum esset, consilium cœperunt omnes principes Sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morte multarent.

2 Et vinctum eum abduxerunt, ac tradiderunt Pontio Pilato præsidi.

3 [1] Tunc Iudas qui eum prodiderat, videns eum dánatum esse,pœnitens,retulit triginta argenteos *numos* ad principes Sacerdotum & seniores,

4 Dicens,Peccaui,prodito sanguine innoxio. At illi dixerunt,Quid ad nos?tu videris.

5 Et *ipse* abiectis illis *numis* argenteis in templum, [a] secessit:& abiens || [b] strangulauit *seipsum*.

6 Principes autem Sacerdotum acceptis numis illis argenteis,dixerunt,Non licet eos mittere [c] in corbanan: quoniam pretium [d] sanguinis est.

7 Consilio autem capto, emerunt ex eis agrum illum figuli,ad sepulturam [e] hospitum.

8 Quapropter vocatus est ager ille, || ager sanguinis,vsque in hodiernum diem.

9 (Tunc impletum est quod dictum est per [f] Ieremiam Prophetam, dicentem, || Et [g] accepe-

Cap. xxvii. 1 Exemplum horrendi iudicij Dei in eos, tum qui Christum vendunt, tum qui Christum emunt.

a Ex hominum conspectu.

b Infr. act. 1. 18.

c Templi aerarium.

Marc 15. 1, luc. 22. 66, ioh. 18. 28

d Vitæ aut cadis.

e Peregrinorum & hospitũ, quibus etiã mortuis coniungi religio erat Iudais.

Act. 1. 18.

Act. 1. 19.

Zacha. 11. 13.

f Cùm hæc prophetia legatur apud Zachariã, aut librariorum culpa, aut quorundam inscitia, nomen Ieremiæ irrepsisse fatendum est, forsan ex margine cùm literarum compendia iou *&* zou *vicina sint. In Syriaca verò paraphrasi nullum adscribitur Prophetæ nomen.*

g Sequitur Euangelista non verba, sed sententiam Prophetæ, quàm ostendit impletam esse.

runt

runt triginta numos argenteos, pretium æstimati, qui æstimatus fuit à filijs Israel.

10 Et dederunt eos ad *emendum* agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus)

11 [2]|| Iesus autem stetit coram præside, & interrogauit eum præses, dicens, Tú*ne* es Rex ille Iudæorum? Dixit autem ei Iesus, Tu dicis. *Marc.15.3, luc. 23.3, ioh.18.33.* 2 Christus tacet accusatus, vt non accusemur: nostrũ reatum agnoscẽs, simul suã innocentiã silentio probãs.

12 Et quum ipse accusaretur à principibus Sacerdotum & senioribus, nihil respondit.

13 Tũc dicit ei Pilatus, Non audis quàm multa aduersum te testificentur?

14 Et non respondit ei ad vllum verbum: ita vt miraretur Præses valdè.

15 [3] Præses autem in festo consueuerat turbæ dimittere vnum vinctum, quem voluissent. 3 Christus ab eodem iudice prius absoluitur quam damnetur, vt eum constet iustum pro iniustis mori.

16 Habebant verò tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barrabbas.

17 Ipsis igitur coactis, dixit eis Pilatus, Vtrum vultis dimittam vobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?

18 Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum.

19 Sedente autem eo pro tribunali, misit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi *rei sit* cum iusto illo: multa enim passa sum hodie in somnijs propter eum.

20 || Principes autem Sacerdotum & seniores persuaserunt turbæ vt peteret Barabban, Iesum verò perderet. *Marc.15.15, luc.23.18, ioh. 18.40, act.3.14.*

21 Respondens autem Præses dixit eis, Vtrum è duobus illis vultis vt vobis dimittam? Ipsi verò dixerunt, Barabban.

22 Dixit eis Pilatus, Quid igitur faciam Iesu qui dicitur Christus? Dicũt ei omnes, Crucifigatur.

23 Præses autẽ ait, Enimuerò quid mali fecit? At illi amplius clamabant, dicentes, Crucifigatur.

4 Christus iudicis testimonio absolutus, damnatur tamen ab eodem iudice, vt corã Deo absoluamur.

Marc.15.16, iob.19.1

5 Christus ignominiã subit peccatis nostris debitam: Interim tamẽ occulta Dei prouidẽtia ab ijs ipsis rex designatur à quibus afficitur contumelia.

6 Educitur extra vrbem, vt in cœleste regnum introducamur.

Mar.15.22, lucæ 13.26.

Marc.15.22, luc. 23.32, ioh.19.16

24 [4] Videns autem Pilatus se nihil [y] proficere, sed maiorem tumultum fieri, accepta aqua [z] abluit manus corã turba, dicens, Innoxius ego sum à [a] sanguine huius iusti: vos videritis.

25 Et respõdens vniuersus populus dixit, [b] Sanguis eius super nos & super filios nostros.

26 Tunc dimisit eis Barraban: Iesum autem flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

27 ‖ Tunc milites præsidis, quum abduxissent Iesum in prætorium, coëgerunt ad eum vniuersam cohortem.

28 [5] Et quum exuissent eum, [c] circumposuerũt ei chlamydem [d] coccinam.

29 Et coronam è spinis [e] contextam imposuerunt eius capiti, & arundinem in dextrã eius: & genu ante eum sumisso, illudebant ei, dicentes, Aue, rex Iudæorum.

30 Et quum inspuissent in eum, ceperũt arundinem illam, & verberabant caput eius.

31 Et quum illusissent ei, exuerũt eum chlamyde, induerúntque vestimentis suis: & abduxerunt eũ vt crucifigerent.

32 ‖ Exeuntes autem inuenerunt quendam Cyrenæum, nomine Simonem: hunc [f] angariauerunt vt portaret crucem eius.

33 [6] ‖ Et quum venissent in locum qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus,

y Hoc se nihil iuuare.

z Veteribus moris erat, in hominũ cæde aliísue mactationibus aqua abluere manus expiationis gratia. *a A cæde. hebr.* *b Si quid peccabitur in eo occidendo, nos & posteritas nostra pœnas luamus.* *c Superinjcitur enim chlamys & circumuoluitur carens nimirum manicis.* *d Apud Iohannem, & Marcum, sit mentio purpuræ, quæ & ipsa suauiter rubet: Ad ludibrium autem petulantia prophana militum ita vestiuit Iesum, qui rex perhiberetur.* *e Implexis ſpinis concinnatam.* *f Suprà, cap.5.vers.42. id est, coegerunt Simonem ad ferendum onus crucis: vnde constat tam duriter antea afflictum fuisse Iesum, vt viribus ad crucem in itinere ferendam fuerit destitutus. Nam illum gestasse crucem scribit Iohannes.*

34 [7] De-

34 [7] Dederũt ei acetum bibendũ cum felle mi-
ſtum:& quum guſtaſſet,noluit bibere.

35 || [8] Poſtquam autem crucifixerunt eum,par-
titi ſunt eius veſtimenta,ſortem iacientes:vt imple-
retur quod dictum eſt à Propheta,|| Partiti ſunt ſibi
veſtimenta mea, & ſuper veſtem meam iecerunt
ſortem.

36 Et ſedentes ſeruabant eum illic.

37 Et impoſuerunt ſuper caput eius crimen i-
pſius ſcriptum, [9] HIC EST IESVS REX IL-
LE IVDAEORVM.

38 [10] Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones:
vnus ad dextram,& alter ad ſiniſtram.

39 [11] Qui verò præteribant, conuitiabantur ei,
mouentes capita ſua,

40 Et dicentes, || Tu qui deſtruis templum,&
triduò ædificas, ſerua temetipſum : ſi Filius Dei es,
deſcende è cruce.

41 Similiter autem etiam principes Sacer-
dotum illudentes cum Scribis & Senioribus, di-
cebant,

42 Alios ſeruauit, ſeipſum non poteſt ſer-
uare : ſi Rex Iſrael eſt, deſcendat nunc è cruce, &
credemus ei.

43 || Confidit in Deo, liberet eum nunc,ſi vult
eum.dixit enim,Filius Dei ſum.

44 Idipſum autem etiam [g] latrones qui cruci-
fixi erant cum eo,exprobrabant ei.

45 [12] A ſexta autem hora tenebræ factæ ſunt
ſuper [h] vniuerſam regionem, vſque ad horam no-
nam.

46 Circiter verò horam nonam exclamauit Ie-
ſus voce magna,dicens,|| Eli,Eli,lama ſabachthani?

7 Chriſtus nul
lum vſquã ſo-
lamẽ inuenit,
vt omni conſo
latione in eo
repleamur.
Mar.15.24
Pſal.22.19

8 Fit maledi-
ctio,vt in ipſo
benedicamur.
nudatus ſuis e
tiam veſtibus,
vt ipſius nudi-
tate ditemur.

9 Pronuntia-
tur verus Meſ
ſias ab ijs ipſis
à quibus reij-
citur.
Ioh.2.19

10 Pendens
medius inter
latrones Chri-
ſtus iudicatus
iã tum incipit
mundum iudi-
care.
Pſal.2.29,
ſap.1.28.

11 Chriſtus
vt plenè pro
nobis ſatisfa-
ceret, non tan
tùm corporis,
ſed etiam ſum
mos animi cru
ciatus ſuſti-
nuit & vicit.
Pſal.22.2

12 Cœlum i-
pſum præ horrore obtenebratur, & Ieſus in inferorum gurgitem im-
merſus eiulat,& interea irridetur.

g Synecdoche: alter enim ſolus conuitiabatur. Vide Luc. *h In. Marc.15.3.*

13 Christus superatis cæteris hostibus tandem etiam mortem ipsam lacessit.
Psal.69.22

hoc est,Deus meus,Deus meus,cur [i] deseruisti me?

47 Quidam autem ex ijs qui illic stabant, quũ *hoc* audissent,dicebant, [k] Eliam vocat iste.

48 Et statim currens quidam ex eis,‖ quum acceptam spongiam impleuisset aceto,&[l] circumposuisset calamo,dedit ei vt biberet.

49 Reliqui verò dicebant,Sine videamus an veniat Elias seruaturus eum.

14 Christus etiam mortuus se Deum omnipotentem ess e,vel ipsis hostibus confitẽtibus, demonstrat.
2.Par.3.14.

50 [13] Iesus autem quum rursum clamasset voce magna,emisit spiritum.

51 [14] ‖Et ecce, [m] aulæum tẽpli fissum est in duas partes,à summo vsque ad imum : & terra mota est, & petræ fissæ sunt.

52 Et [n] monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant,surrexerunt.

53 Qui egressi è monumentis post resurrectionem eius,introierũt in sanctam vrbem, & apparuerunt multis.

54 Centurio verò, & qui cum eo erant seruantes Iesum, viso terræ motu & ijs quæ facta fuerant, timuerunt vehementer, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.

15 Christus non clàm, sed præsidis consensu ab homine celebri, loco non procul sito, in monumẽto nouo sepelitur, vt de verà ipsius morte ambigi non possit.

55 Erant autem illic mulieres multæ, procul spectantes, quæ sequutæ fuerant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.

56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Iose mater,& mater filiorum Zebedæi.
Marc.15.43, luc.23.50, ioh.19.38.

57 ‖ [15] Quum autem serum diei esset,venit homo diues ab *urbe* Arimathæa,nomine Ioseph,qui&

i In hac scilicet calamitate : Hæc autem exclamatio humanæ naturæ propria peccato quidem experti, sed quæ iram Dei sustineret debitam peccatis nostris. k Ad nomen Eli alludunt,non ex ignoratione linguæ,sed ex profana petulantia: illa autem verba ideo recitauit,vt ista amarissima paronomasia intelligeretur. l Extremo calamo circumuolutam. m Quo diuidebantur Sancta sanctorum. n Id est, fissis petris monumenta sunt aperta,vt hoc Symbolo doceretur mortẽ esse deuictam:mortuorum autem resurrectio sequuta est resurrectionem Christi, vt apparet ex proximè sequente versiculo.

ipse

ipſe diſcipulus fuerat Ieſu.

58 Is adijt Pilatum,& petijt corpus Ieſu. Tunc Pilatus iuſſit reddi corpus.

59 Et Ioſeph,quum accepiſſet corpus, inuoluit illud ſindone pura:

60 Poſuítque in monumento ſuo nouo quod exciderat in petra:& aduoluto ſaxo magno ad oſtiũ monumenti,abijt.

61 Erat autem illic Maria Magdalene & altera Maria,ſedentes contra ſepulcrum.

62 [16] Poſtero autem die quæ ſequitur paraſceuen, coacti ſunt principes ſacerdotum & Phariſæi ad Pilatum,

63 Dicentes,Domine,meminimus[p] planum illum dixiſſe, quum adhuc viueret, Tertio pòſt dic ſurgam.

64 Iube ergó muniri ſepulcrum vſque in diem tertium: nequando veniant diſcipuli eius nocte, & furentur eum,dicántque populo, Surrexit à mortuis,& erit vltimus error peior priore.

65 Dixit eis Pilatus, [q] Habetis cuſtodiam: abite,munite ſicut ſcitis.

66 Ipſi autem profecti munierunt ſepulcrum, obſignato lapide,cum cuſtodia.

16 Ipſius Chriſti interfectoribus ſepulcri cuſtodia committitur, quominus poſſit de eius reſurrectione dubitari.

p Seductorẽ, vel præſtigiatorem.

q Præſidiarios milites, templi nimirum cuſtodiæ deſignatos.

CAP. XXVIII.

1 Mulieres ſepulcrum adeunt. 2 Angelus. 8 Chriſtus conſpicitur a mulieribus. 18 Mittit Apoſtolos ad prædicandum.

1 E [a] Xtremo ‖ [L] autem Sabbatho,quũ [b] luceſceret in primum *diẽ* hebdomadis, venit Maria Magdalene & altera Maria vt ſpectarent ſepulcrum.

2 Et ecce, terræ motus factus eſt magnus. Angelus enim Domini quum deſcendiſſet è cœlo, & acceſſiſſet, deuoluit lapidem ab oſtio, ſedebátque ſuper eum.

3 Erat autem [c] viſus eius vt fulgur,& veſtimẽ-

a Exeunte iam Sabbatho, .i. ſub diluculum, more ſcilicet Romanorũ, qui diem naturalem ab ortu ſolis ad ſequentẽ ortum numerãt: non autẽ Hebræorum, qui à veſpera ad veſperam. Marc. 16.6, ioh. 20.11.

b .i. primi à Sabbatho diei illuceſcẽte diluculo: primus autẽ dies ille eſt, quẽ hodie Dominicũ vocamus.

c Oculorũ radij & per ſynecdoch. pro vultu.

tum eius album ſicut nix.

4 Cuſtodes autem concuſſi ſunt præ ipſius timore,& facti ſunt ſicut mortui.

5 Reſpondens autem Angelus dixit mulieribus,[d] Vos *verò* ne timete:ſcio enim vos Ieſum crucifixum quærere.

d Emphaticè, mulieres confirmat, perterritis ſcilicet militibus.

6 Non eſt hîc: ſurrexit enim prout dixit, Venite.videte locum vbi iacebat Dominus.

7 Et citò profectæ dicite diſcipulis eius, eum ſurrexiſſe à mortuis.Et ecce,præit vobis in Galilæam:illic eum videbitis.Ecce,dixi vobis.

8 Tunc egreſſæ citò à monumento cum timore & gaudio magno, currebant vt renuntiarent diſcipulis eius.

2 Chriſtus ipſe poſt reſurrectionem apparet,&miſſis ad diſcipulos mulieribus, oſtendit ſe curã eorum non abieciſſe.

9 [2] Quum autem proficiſcerentur vt renuntiarent diſcipulis eius,ecce, Ieſus occurrit eis, dicens, Auete. Illæ autem acceſſerunt,&prehenderunt pedes eius,& adorauerunt eum.

10 Tũc ait eis Ieſus, Ne timete:abite, annũtiate fratribus meis vt abeant in Galilæam: & illic me videbunt.

3 Quo magis ſol lucet,eo magis excæcãtur impij.

11 [3] Proficiſcentibus autem ipſis, ecce, quidam ex cuſtodia venerunt in vrbem, & annuntiauerunt principibus Sacerdotum omnia quæ facta fuerant.

12 Tunt coacti cum ſenioribus, conſilio capto, [e] pecuniam multam dederunt militibus,

e Satis multum numorum.

13 Dicentes,Dicite,Diſcipuli eius nocte venerunt,& eum furati ſunt nobis dormientibus.

f Periculum enim erat ne deferrentur.

14 Quòd ſi hoc [f] auditum fuerit apud præſidem,nos perſuadebimus ei, & ſecuros vos præſtabimus.

15 Ipſi verò accepta pecunia fecerunt ſicut erãt edocti:& diuulgatus eſt iſte ſermo apud Iudæos vſque ad hodiernum diem.

4 Diſcipulis quoque apparet Chriſtus, quos etiam Apoſtolos deſignat.

16 [4] Vndecim autem diſcipuli profecti ſunt in Gali-

Galilæam, in montem vbi constituerat eis Iesus.

17 Et quum vidissent eum, adorauerunt eum: quidam autem dubitauerunt.

18 Et accedens Iesus, loquutus est eis, dicens, ‖ Data est mihi omnis authoritas in cœlo & in terra.

19 ‖ [5] Profecti ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in [g] nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti.

20 Docentes eos seruare omnia quæ mandaui vobis: & ecce, ego vobiscum sum [h] omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. Amen.

Heb.1.2.

5 Kephalæa, apostolatus, doctrinæ à Christo traditæ per orbem terrarũ promulgatio, & sacramentorũ administratio: quarum rerum efficacia nõ à ministris, sed à Domino pendet.

Mar.16.15

g Invocato Patre, Filio, & Spiritu sancto. *h In omne tempus: intelligitur autem hic locus de modo præsentiæ Spiritus, quo se suáque nobis communicat, cæterũ corpore abest.*

EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

CAP. I.

4 Baptizat Iohannes. 6 Vestitus & victus ipsius. 9 Baptizatur Iesus. 12 Tentatur. 14 prædicat Euang. 16.21, & 19 Docet in synagogis. 23 Sanat dæmoniacum, 29 Socrum Petri, 32 Multos infirmos, 40 Leprosum.

1 PRINCIPIVM Euangelij Iesu Christi Filij Dei:

2 [1] Vt scriptum est in [a] Prophetis, ‖ Ecce, ego [b] mitto nuntium meum [c] ante faciem tuã, qui parabit viam tuam corã te.

CAP. I.

1 Iohannes præit Christo sicut prædictũ est à Prophetis

a Metonimia. i. in libris Prophetarũ, Malachiæ scilicet & Esaiæ. Malach.3.1

b Tempore præsenti vtitur Propheta de re futura, tam certus quàm si eam cerneret.

c Metaphora sumpta à Regum consuetudine, qui solent habere suos antebulones.

Esa.40.3, luc.3.4, iohan.1.15.

3 ‖ Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

Matth.3.4

4 ‖ [2] Baptizabat Iohannes in deserto, & prædicabat [d] baptismum resipiscentiæ ad remissionem peccatorum.

Matth.3.5

2 Summa doctrinæ Iohannis, aut potius Christi, remissio peccatorũ & emendatio vitæ.

5 ‖ Et exibat ad eum tota Iudææ regio, ac Ierosolymitæ: & baptizabantur omnes ab eo in Iordane flumine, confitentes peccata sua.

Leuit.11.22 Matth.3.12, luc.3.16

6 [e] Induebatur autem Iohannes pilis camelorum, & zona pellicea circa lumbos suos: ‖ & edebat locustas & mel syluestre.

ioh.1.27

3 Iohannes & omnes ministri in Christum Dominum respiciunt.

7 [3] ‖ Et prædicabat dicens, Venit ponè me qui validior me est, cuius non sum dignus qui [f] incuruatus soluam corrigiam solearum.

Act.1.5, & 2.4, & 11.16, & 19.4.

8 ‖ Ego quidem [g] baptizaui vos aqua: ipse verò baptizabit vos Spiritu sancto.

9 ‖ [4] Et factum est diebus illis, venit Iesus à Nazareth *vrbe* Galilææ, & baptizatus est in Iordane à Iohanne.

Mat.3.14, luc.3.22, ioh.1.33

4 Christus baptismũ nostrũ in sese consecrat.

10 [5] Et statim [h] ascendens ex aqua, vidit findi cœlos, & Spiritum tanquam columbam descendere super eum.

11 Et vox extitit è cœlis, Tu es Filius ille meus dilectus, in quo [i] acquiesco.

Mat.4.1, luc.4.1

5 Vocatio Christi è cœlis vt capitis Ecclesiæ.

12 ‖ [6] Statímque Spiritus eum [k] expellit in desertum.

6 Christus tẽtatus vincit.

13 Et fuit illic in deserto dies quadraginta, tentante eum Satana. erátque cum feris: & Angeli ministrabant ei.

d Multa erant apud Iudæos genera lauacrorum: hic autem agitur de singulari lauacro, quod veri baptismatis omnes habet partes, resipiscentiam & remissionẽ peccatorum. e Matth.3.4. f Voluit Euangelista infimi serui conditionem significare. g Docet vim omnem baptismi à Christo manare, qui intus baptizat. h Iohannes qui descenderat in aquam cum Iesu. i Vide Matthæum, cap.3. vers.19. k Non significatur expulsio violenta, sed vis diuina quæ Christum, (qui ad illud vsque tempus vt priuatus vixerat) noua persona induit, ac luctæ proximæ & ministerio præparatur.

14 ‖ Post-

14 ‖ [7] Postquam autem traditus fuit Iohannes in custodiam, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei:

15 Et dicens, Impletum est tempus, & appropinquauit Regnum Dei, [l] resipiscite, & credite Euangelio.

16 ‖ [8] Ambulans autem ad mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare, (erant enim piscatores)

17 Et dixit eis Iesus, Sequimini me, & faciam vt sitis piscatores hominum.

18 Et *ipsi* statim omissis retibus suis sequuti sunt eum.

19 [9] Tunc progressus illinc paululum, vidit Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem eius, qui & ipsi in nauigio sarciebant retia.

20 Statimque vocauit eos: & *ipsi* omisso patre suo Zebedæo in nauigio cum mercenarijs, sequuti sunt eum.

21 ‖ Et ingrediuntur [m] Capernaum: statimque sabbatho ingressus Iesus in synagogam, docebat.

22 ‖ Et percellebantur super doctrina eius. docebat enim eos vt autoritatem habens, & non vt Scribæ.

23 ‖ [10] Erat autem in synagoga eorum quidam [n] in quo erat spiritus impurus, qui exclamauit,

24 Dicens, Ah, quid nobis tecum Iesu [o] Nazarene? venisti vt perderes nos? noui te quis sis, *nimirũ* [p] Sanctus ille Dei.

25 Et obiurgauit eum Iesus, dicẽs, Obmutesce, & exi ab eo.

26 Tunc quum [q] discerpsisset eum spiritus impurus, & clamasset voce magna, exijt ab eo.

Matth.4.12, luc.4.14, ioh.4.43.

7 Iohanne capto, plenè seprodit Christus.

Mat.4.18, luc.5.2.

8 Vocatio Simonis & Andreæ.

9 Vocatio Iacobi & Iohannis.

Mat.4.23, luc.4.31.

Mat.7.28.

Luc.4.32

10 Annuntiat doctrinam qua sola expellitur Satan è mundo: quod etiã miraculo confirmat.

l Mat.3.2.

m Ab vrbe Nazareth.

n Ad ver. homo in spiritu impuro i. quẽ spiritus impurus corripuerat.

o Natus erat in vrbe Bethleem, sed errore vulgi Nazarenus dictus est, quia educatus esset in Nazareth. *p Alludit ad nomen illud quod Pontificis maximi tiaræ inscriptum erat, Exo.28.36.* *q Infra 9.20.*

27 Et expauerunt omnes, ita vt mutuò [r] quærerẽt inter se dicentes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc, vt per [s] potestatem imperet etiam spiritibus impuris,& auscultent ei?

28 Peruenit autem fama eius statim in totam regionem [t] circumiacentem Galilææ:

29 [11] || Et statim è synagoga egressi, venerunt domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

30 Socrus autem Simonis decumbebat febricitans: & statim dicunt ei de illa.

31 Tunc accedens erexit eam, prehensa manu eius: & dimisit eam febris statim: & ministrauit eis.

32 Quum autem serum *diei* esset, occidente sole, adducebant ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos.

33 Et vrbs tota coacta erat ad ostium.

34 Et sanauit multos malè affectos varijs morbis:& dæmonia multa eiecit:& non [u] sinebat loqui dæmonia quòd ipsum nossent.

35 Et manè valde multa nocte quum surrexisset exijt,& abijt in desertum locum, & illic precabatur.

36 Et prosequuti sunt eum Simon & qui cum ipso erant.

37 Et quum inueniissent eum dicunt ei, Omnes te quærunt.

38 Tunc dicit eis, Eamus in contigua [x] oppidula, vt & illic prædicem. ad hoc enim sum egressus.

39 Et prædicabat in synagogis eorum, in tota Galilæa,& dæmonia eijciebat.

40 [12] || Venítque ad eum leprosus,precans eum eique ad genua accidens, ac dicens ei, Si velis,potes me purgare.

41 Iesus

r velut attoniti.

s .i.pro suo iure, vel.pro imperio.

t Non solum in Galilæam,sed etiam in vicinas regiones. Matth.8.14,luc. 4.32

11 Varijs sanatis morbis, demonstrat se veram vitam in mundum attulisse.

u Non enim est damoniorum Euangelium prædicare. Act.16.18.

x Vicos qui essent instar vrbiũ.

12 Curato leproso ostendit se idcirco venisse, vt mundi sordes suo cõtactu eluat. Mat.2.2, luc.5. 12.

41 Iesus autem misericordia commotus, extensa manu, tetigit eum, & dixit ei, Volo, purgator.

42 Et quum *hæc* dixisset, statim abijt ab eo lepra, & purgatus fuit.

43 Et grauiter interminatus ei *Iesus*, statim ablegauit eum:

44 [13] Dixítque ei, Vide *vt* nemini quicquam dicas: sed abi, ostende teipsum [y] sacerdoti, & offer pro purgatione tui quæ ‖ imperauit Mose[s] hoc sit eis testimonio.

45 ‖ Ille verò egressus, cœpit prædicare multa, & [z] rem diuulgare, ita vt iam non posset Iesus manifestè introire in ciuitatem: sed foris in desertis locis erat, & veniebant ad eum vndique.

13 Testatur se non ambitione, sed solius Patris gloriæ & amoris in miseros peccatores studio duci.

Leui. 14. 4

Luc. 5. 18.

y Omnes posteri Aaronis de lepra iudicare poterãt.

z ad ver. sermonem.

CAP. II.

3, & 5 Paralyticus remissis peccatis sanatur. 14 Matthæi vocatio. 19 Ieiunia & afflictiones prædicuntur. 23 Discipuli spicas vellunt. 26 Panes propositionis.

1 ET ‖ [1] rursus intrauit Capernaum interiectis *aliquot* diebus, & auditum est eum [a] domi esse.

2 Statímque coacti sunt multi, *adeo* vt iam non caperent *eos* [b] ne ea quidem *loca* quæ *erant* ad ostium: & loquebatur eis sermonem *Euangelij*.

3 Tunc veniunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.

4 Et quum nõ possent ei appropinquare propter turbam, detexerunt tectum *adium* in quibus erat, eóque perfosso, *funibus* [c] demiserunt [d] grabbatũ in quo paralyticus iacebat.

5 Quum autem vidisset Iesus fidem eorum, dixit paralytico, Fili, remissa sunt tibi peccata tua.

CAP. II.

Mat. 9. 1.

1 Christus sanato paralytico demonstrat homines amissas omnes vires in se vno per fidem recuperare.

a In domo in qua commorari solebat, nam Capernaum sibi elegerat ad habitandum, relicta Nazareth.

b Nec domus, nec vestibulũ eos caperet.

c Superiore parte tecti perfossa (quæ plana erat) demiserunt paralyticum in inferiorem partem, vbi Christus concionabatur: alioqui enim in eius conspectum illis perrumpere non licebat.

d Sic Latini vocant lectos viliores, in quibus meridiari solent.

6 Erant autem illic quidam ex Scribis ſedentes,& [e] ratiocinantes in cordibus ſuis,

e In animis ſuis, in vtramque partem de eo facto diſputantes. Iob.14.4, eſa.43 15

7 Quid iſte ita loquitur blaſphemias? ‖quis poteſt remittere peccata,niſi ſolus Deus?

8 Et quum ſtatim cognouiſſet Ieſus ſpiritu ſuo, eos ita ratiocinari apud ſe,dixit eis,Quid iſta ratiocinamini in cordibus veſtris?

9 Vtrum eſt facilius,dicere paralytico,Remiſſa ſunt tibi peccata : an dicere,Surge,& tolle grabbatum tuum,& ambula?

10 Vt autem ſciatis Filium hominis præditum eſſe autoritate remittendi peccata in terra , (ait paralytico)

11 Tibi dico, ſurge, ac tolle grabbatum tuum, & abi domum tuam.

12 Tunc *ille* ſtatim ſurrexit:ſublatóque grabbato,egreſſus eſt coram omnibus : adeò vt [f] obſtupeſcerent omnes,& glorificarent Deum,dicẽtes,Nũquam tale quicquam vidimus.

f Ad ver.mentẽ loco mouerent.

Mat.9.9, luc.5. 27.

13 ‖ [2] Et egreſſus eſt rurſus ad mare:totáque turba veniebat ad eum,& docebat eos.

2 Euangelium ſuperbos offẽdit, humiles ſeruat.

14 Et quum prætergrederetur,vidit [g] Leuin Alphæi *filium* ſedentem ad [h] telonium,dixitque ei,Sequere me. Et *is* ſurgens,ſequutus eſt eum.

g Alterũ Matthæi nomen. Luc. 5.27

h Telonæij erãt qui vectigalia redimebãt, teloniũ aut redemptionẽ vectigalis, aut locum vbi telonæ præſidebant.

15 Et factum eſt quum Ieſus accumberet in domo illius , multi etiã publicani & peccatores ſimul diſcũbebant cum Ieſu & diſcipulis eius:erant enim multi,& ſequuti fuerant eum.

16 Quúmque Scribæ ac Phariſæi vidíſſent eum edentem cum publicanis & peccatoribus, dixerunt diſcipulis eius, Quid *eſt* quòd cũ publicanis & peccatoribus edit ac bibit?

17 Et quum *hoc* audiſſet Ieſus, dicit eis, [i] Iis qui valent, non opus eſt medico, ſed ijs qui malè affecti ſunt. ‖ non veni vt vocarem iuſtos,ſed peccatores ad [k] reſipiſcentiam.

i Qui ſunt integris viribus.

1.Tim.1.13

k Matth. 3.2.

18 [3] Diſci-

18 3 Discipuli autem Iohannis ac Phariſęorum iciunabant: veniunt igitur & dicunt ei, Quare diſcipuli Iohannis & Phariſæorum ieiunant, tui autem diſcipuli non ieiunant?

19 || Tunc ait eis Ieſus, Num poſſunt filij thalami [l] quo *tempore* cum ipſis eſt ſponſus, ieiunare? quãdiu habẽt ſecum ſponſum, nõ poſſunt ieiunare.

20 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt illis diebus.

21 [m] Sed nemo panniculum impexũ inſuit veſtimento veteri: alioquin, illud ipſius ſupplementum nouum detrahit *aliquid* ex vetere *veſtimento*, & ſit peior fiſſura.

22 Et nemo iniicit vinum nouum in vtres veteres: alioquin vinum nouum diſrumpit vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: ſed vinum nouum in vtres recentes iniiciendum eſt.

23 || 4 Factũ eſt autem vt ipſe præteriret [n] Sabbatho per ſata, & cœperunt diſcipuli eius iter faciendo vellere ſpicas.

24 Tunc Phariſæi dixerunt ei, Ecce, cur faciunt Sabbatho quod non licet?

25 Et ipſe dixit eis, Nunquam legiſtis || quid fecerit Dauid quum egeret, & eſuriret ipſe & qui cũ eo *erant?*

26 Quomodo ingreſſus ſit domũ Dei ſub [o] Abiathar Pontifice maximo, & panes propoſitionis ederit, quos non licet edere || niſi ſacerdotibus, & dederit etiam iis qui ſecum erant?

27 Dixit etiam eis, Sabbathum propter hominem factum eſt, non homo propter Sabbathum.

28 Itaque Filius hominis eſt etiam [p] Sabbathi dominus.

Mat.9.14, luc.5.33.

3 Superſtitioſi & hypocritæ in reb⁹ mediis temerè pietatis ſummã collocãt, qui triplici ratione reprehẽdũtur: Primùm quia non ſpectãtes quid ferãt cuiuſque vires, temerè quaſuis leges de his rebus ſtatuãt.

Matth.12.1, luc.6.1.

4 Secundò quòd inter leles de his reb⁹ à Deo poſitas, & leges de rebus per ſe illicitis ſancitas, nullum diſcrimẽ cõſtituũt.

1.Reg.21.6.

l Quandiu.

m Vide Matth. 9.16.

n Ad verb, ſabbathis, id eſt, diebus feriatis. Exo.29.33, leuit.8.31, & 24.9.

o 1.Sam.21.1. vocatur Achimeleh filius eius Abiathar, at ex Vide 1.Par.24.3.

p Sabbathum in ſua habet poteſtate, vt poſsit pro ſuo imperio illi dominari.

aliorum locorum collatione docetur vtrunque binomium fuiſſe, 2.Sam.8.17. 2.Sam.15.29. 1.Reg.2.26. 2.Reg.25.18.

CAP. III.

1 Arefacta manus ſanatur. 6 Phariſæi cum Herodianis conſilium ineunt. 10 Tactu Chriſti ſanantur multi. 11 Eiuſdē aſpectu dæmones genibus accidunt. 14 Duodecim Apoſtoli. 24 Regnum aduerſus ſeſe partitum. 29 Blaſpemia in Spiritum. 33 Parentes Chriſti.

CAP. III. *Matth.12.9, luc.6.6.*

1 Tertiò quòd ceremonialem legem (moralis appendicē) morali præferebant, quum è contrario ex iſta petere oportuerit verū ceremonialis vſum.

2 Quo magis premitur veritas, eo magis emergit.

a *Id eſt, inutilem & enectam.*

b *Ad verb. animam, vt ſit Synecdoche pro toto homine.*

c *Homines cùm iniuriam factam ſibi dolēt in iram erumpunt, idque non ſine vitio, at Chriſtus ſine vitio iratus eſt, & indoluit nō tam propter iniuriam illatam, quam propter illorum improbitatem: illum itaque capiebat aduerſariorū commiſeratio, ideo condoleſcere dicitur.*

1 ET [1] introiuit rurſus in ſynagogam: erátque illic quidam [a] arefactam manum habens:

2 Et obſeruabāt an Sabbathis ſanaturus eſſet eum, vt ipſum accuſarent.

3 Tunc ait homini habenti manum arefactā, Surge in medium.

4 Eis autem dixit, Licet Sabbathis benefacere an malefacere *cuipiam?* [b] hominem ſeruare, an trucidare? Ipſi verò ſilebant.

5 Et quum circumſpexiſſet eos cum ira, [c] cōdoleſcens quòd [d] occaluiſſet cor eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et *is* extendit: reſtitutáque eſt manus eius ſana vt altera.

6 [2] Tunc egreſſi Phariſæi, ſtatim cum [e] Herodianis conſilium inierunt aduerſus eum, vt eum perderent.

7 Sed Ieſus cum diſcipulis ſuis ſeceſſit ad mare: & magna multitudo ſequuta eſt eū à Galilæa, & à Iudæa.

8 Et ab Hieroſolymis, & ab Idumæa, & *regione quæ eſt* [f] trans Iordanem: & qui circa Tyrum ac Sidonem habitabant, magna multitudine, quum audiſſent [g] quanta faceret, venerunt ad eum.

9 Ipſe autem dixit diſcipulis ſuis vt nauigiolum ſibi [h] ſemper adeſſet, propter turbā, ne ipſum opprimerent.

d *Quaſi callo obduruiſſet, ita vt ſalutari doctrinæ amplius locus non eſſet.* e *Vid. Mat. 22.16.* f *Quæ Petrea dicitur à Ioſeph.* g *Quam immenſa, & quam mirifica.* h *Ad verb. aſſiduè ſibi præſto eſſet.*

10 Multos

10 Multos enim ſanauerat, adeo vt ruerent in eum vt ipſum tangerent quotquot tenebantur [i] flagellis.

11 Et[k] ſpiritus impuri quum eum cõſpexerant, accidebant ei *ad pedes*, & clamabant, dicentes, Tu es Filius ille Dei.

12 Ipſe verò multum interminabatur eis ne ipſum palàm facerent.

13 || Tunc aſcendit in montem, & aduocauit ad ſe quos ipſe voluit: & venerunt ad eum.

14 [3] Et [l] conſtituit duodecim qui ſecum eſſent, & quos mitteret vt prædicarent:

15 Haberéntque poteſtatem ſanandi morbos, & eiiciendi dæmonia.

16 [m] Primum Simonem. (cui impoſuit nomẽ Petrum:)

17 Et Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi, (& impoſuit eis nomina Boanerges, quod eſt filij tonitrui.)

18 Et Andream, & Philippum, & Bartholomeum, & Matthæum, & Thomam, & Iacobum Alphæi *filium*, & [n] Thaddæum, & Simonẽ [o] Cananiten,

19 Et Iudam Iſcariotem, qui & prodidit eum, [p] venerúntque domum.

20 Conuenit autem rurſum turba, adeo vt ne capere quidem cibum poſſent.

21 [4] [q] Et quum *hæc* audiſſent ipſius propinqui, venerunt vt prehẽderent eum: dicebant enim eum [r] apud ſe non eſſe.

22 Scribæ verò qui Hieroſolymis deſcenderãt, dicebant eum habere Beelzebul, & || per principẽ dæmoniorum eiicere dæmonia.

3 Duodecim diſcipuli ſegregantur ad futuri Apoſtolatus tyrociniũ.

4 Nulli infenſiores Euãgelij hoſtes quàm quos minimè oportuit.

Infrà.6.7, matth.10.1, luc.9.1.

i Morbis quibus vt flagellis, homines flagellat Deus.

k In ijs quos inuaſerant, vel metonimicè pro ijs qui à ſpiritibus exagitabantur.

l Elegit ac deſignauit duodecim, qui ſecũ familiariter verſarentur.

m Matt.10.2.

n Qui etiam à Luca dicitur Iudas, ad cuius differentiã proditor dicitur Iſcariotes.

o Vide Matth. 10.4.

Matth.9.34, & 12.24, luc.11.14.

p Apoſtoli in contuberniũ recepti, in domum venere, vt poſthac cum Chriſto verſarentur.

q Ad v qui ab eo erant, id eſt, gentiles ſeu propinqui: qui enim mẽte eſſent capti ad tos dediſcebantur.

r Mentis non eſſe compotem.

23 Quum autem eos aduocasset, dixit eis per parabolas, Quomodo potest Satanas Satanam eiicere?

24 Neque [f] si regnum aduersus sese dissideat, potest stare regnum illud:

25 Neque si domus contra semetipsam dissideat, potest stare domus illa.

26 *Sic* quoque si [t] Satanas insurrexit & dissidet aduersus semetipsum, stare non potest, sed finem habet.

27 Non potest quisquam validi *alicuius*, [u] vasa, ingressus domum eius, diripere, nisi primò validũ illum vinxerit: & tunc domum eius diripiet.

28 [5] || Amen dico vobis, quæuis peccata remittentur [x] filiis hominum, & blasphemiæ quibuscũque blasphemarint:

29 Sed quicunque blasphemarit in Spiritũ sanctum, non habet remissionem in æternum, sed tenetur [y] æterno iudicio.

30 [z] Dicebant enim, Spiritum impurũ habet.

31 [6] || Veniunt igitur [a] fratres & mater eius: & foris stantes, miserunt ad eum, & eum vocarunt.

32 Sedebat autem circa eum turba, *illi* verò dixerunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quęrunt te.

33 Tunc respondit eis, dicens, Quæ est mater mea, aut fratres mei?

34 Et quum circumspexisset in circuitu circum se discipulos sedentes, ait, Ecce mater mea & fratres mei.

35 Quicunque enim fecerit quod Deus vult, is est fratrer meus, & soror mea, & mater.

CAP. IIII.

4 Parabola seminantis. 14 Eiusdem expositio. 18 Spinæ. 21 Lucerna. 26 Sementis iacta in terram. 31 Granum sinapis. 38 Dormit Christus in puppi.

1 Et

5 Soli extra spẽ salutis qui cognitũ Christum malitiosè oppugnant.

6 Diuersa est prorsus spiritualis & carnalis cognationis ratio.

f Si regnũ distractũ fuerit in partes.

t Id est, Satanicus cœtus. Matth. 12.38, luc. 12.10, 1. ioh. 5.16.

u Cuiuscunque generis instrumẽta.

x Hominibus, Hebr.

y Quod nunquam delebitur.

z Verba Euãgelistæ. Matt. 12.46, luc. 8.19.

a Fratrum nomine, omnes qui eiusdem sint cognationis intelligunt Hebræi.

1 ET ‖ rurſus cœpit docere iuxta [a] mare: & coacta eſt ad eũ turba multa, adeo vt ipſe nauigium ingreſſus, [b] ſederet in mari: tota autem turba iuxta mare in terra erat.

2 Et docebat eos per parabolas multa, dicebátque eis in doctrina ſua,

3 [1] Audite, Ecce, *quidam* qui ſeminabat, exiit ad ſeminandum.

4 Et factum eſt in ſeminando, aliud quidem cecidit iuxta viam: venerúntque volucres cœli, & deuorauerunt illud.

5 Aliud verò cecidit in petroſa, vbi non habebat terram multam: & ſtatim exortum eſt, propterea quòd non habebat profundam terram:

6 Sole autem exorto torrefactum eſt, & propterea quòd non habebat radicem, exaruit.

7 Et aliud cecidit in ſpinas: & aſſurrexerunt ſpinæ: ac ſuffocarunt illud, & fructum non dedit.

8 Et aliud cecidit in terram bonam, dedítque fructum aſſurgentem ac creſcentem: & tulit aliud tricena, & aliud ſexagena, & aliud centena.

9 Tunc dixit eis, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

10 Quum autem eſſet [c] ſolus, interrogarunt eũ qui [d] circa eum erant cũ duodecim, de parabola.

11 Et dixit eis, Vobis datum eſt noſſe myſteriũ regni Dei: iis autem qui [e] foris ſunt, per parabolas omnia *iſta* fiunt:

12 ‖ Vt videntes videant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur, & remittantur eis peccata.

13 Præterea dixit eis, [f] Neſcitis parabolã iſtã? & quomodo omnes parabolas cognoſcetis?

14 Seminator ille, ſermonem ſeminat.

15 Iſti autem ſunt qui iuxta viam *ſemen excipiunt*, in quibus *videlicet* ſeminatur ſermo: ſed poſtquam

Mat.13.1, luc.8.4.

a Tiberiadis.

b In naue in mare deducta.

1 Eadem quidem Euangelij doctrina vbique ſeritur, ſed non pari ſucceſſu: hominum quidẽ vitio, ſed occulto Dei iudicio.

c Ad verb. ſolitariè.

d Qui illum aſſectabantur.

e Id eſt, exteris, alienis & non noſtris.

f Quomodo igitur.

Eſa.6.9, mat.13.14, luc.8.10, ioh.12.40, act.28.26, rom.11.9.

audierunt, ſtatim venit Satanas, & tollit ſermonem ſeminatum in cordibus eorum.

16 Et iſti ſunt ſimiliter qui in petroſa ſemen excipiunt: qui *videlicet*, quum audierint ſermonem, ſtatim cum gaudio accipiunt eum:

17 Et non habent radicem in ſe, ſed temporarij ſunt: deinde orta oppreſſione aut perſequutione propter ſermonem, ſtatim offenduntur.

18 Hi ſunt autem qui in ſpinas ſemen excipiunt, hi ſunt, *inquam*, qui ſermonem audiunt:

19 Sed ſolicitudines [g] ſeculi huius, & fallacia || diuitiarum, & cupiditates quæ in cæteris rebus *verſantur*, introeuntes ſuffocant ſermonem, íſque redditur infructuoſus.

20 Hi ſunt verò qui in terram bonam ſemen exceperunt, qui *videlicet* audiunt ſermonem, & accipiunt: & fructum ferũt, aliud tricena, aliud ſexagena, aliud centena.

21 [2] Dixit etiam eis, || Num lucerna venit vt ſubter modium ponatur, aut ſubter lectum? nónne vt [h] candelabro imponatur?

22 || Non eſt enim quicquam occultum quod non manifeſtandum ſit, vel *quod* abſcondatur: ſed *oportet* vt palàm proferatur.

23 Siquis habet aures ad audiendum, audiat.

24 [3] Præterea dixit eis, Videte quid audiatis: || [i] qua menſura metimini, alij vobis metientur, & adijcietur vobis qui auditis.

25 || Qui enim habet, dabitur ei: & qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo.

26 [4] Item dicebat, Ita eſt regnum Dei, vt ſi quiſpiam iaciat ſemen in terram,

27 Et [k] dormiat, & exurgat nocte ac die: & ſemen germinet, & aſſurgat [l] quomodo ipſe neſcit.

2 Etiamſi lucem Euangelij reſpuat mundus, tamen eſt accẽdẽda, vel ob hanc vnam cauſam, vt eius ſcelera pateſiant.

3 Quo liberalius cõmunicamus à Deo accepta, eo fit ipſe erga nos liberalior. *1. Tim. 6. 17.*

4 Dominus ſerit & metit ratione quadã hominibus prors[9] ignota.

g Ad huius vitæ negotia pertinentes.

Mat. 5. 15, luc. 8. 16, & 11. 33.

Mat. 10. 26, luc. 8. 17, & 12. 2.

h Vid. Mat. 5. 15

i Sup. Mat. 7. 2. Mat. 7. 2, luc. 6. 38. Mat. 13. 12, & 15. 29, luc. 8. 18, & 19. 26.

k .i. Semẽte fatis tranſigat ſecurus dies ac noctes minimè dubitans quin ſemẽ germinet, quod noctu & interdiu creſcit.

l Miniſtrorum officium eſt agrum ſtudiosè colere, ſucceſſum Deo commendare. Vis enim illa qua ſemen adoleſcit, occulta eſt, qua ex fructu tantum agnoſcitur.

28 Sponte

28 [m] Sponte enim terra fructum fert: primùm herbam, deinde ſpicam, deinde plenum frumentum in ſpica.

29 Quum autem prodiderit *ſeſe* fructus, ſtatim mittit falſem: quoniam adeſt meſſis.

30 ‖ [5] Dicebat etiam, Cui *rei* aſſimilabimus regnum Dei? aut qua collatione conferemus illud?

31 Velut grano ſinapis: quod quum ſeminatur in terra, minimum eſt omnium ſeminum quæ in terra ſunt.

32 Sed quum ſeminatum fuerit, aſſurgit, & fit maximum omnium olerum: editque ramos magnos, ita vt poſſint ſub eius vmbra volucres cœli nidulari.

33 ‖ Et talibus multis parabolis loquebatur eis ſermonem, [n] prout poterant audire.

34 Abſque parabola verò non loquebatur eis: priuatim autem diſcipulis ſuis [o] explicabat omnia.

35 ‖ Dixit autem eis die illo, quum ſerum *diei* eſſet, Tranſeamus in vlteriorem *ripam*.

36 Dimiſſa igitur turba, acceperunt eum vt erat in nauigio: ſed alia nauigiola erant cum eo.

37 [6] Tunc oritur turbo venti magnus: fluctúſque irruebant in nauigium, ita vt iam implerctur.

38 Erat autem ipſe in puppi, ceruicali indormiens: tunt expergefaciunt eum, dicúntque ei, Magiſter, [p] non eſt tibi curæ quod perimus?

39 Experrectus igitur obiurgauit ventum, dixítque mari, Sile, obmuteſce. Tum quieuit ventus, factáque eſt tranquillitas magna.

40 Dixit autem eis, [q] Quid ita timidi eſtis? quomodo fidem non habetis?

41 Et timuerunt timore magno, dicebántque alius ad alium, Quíſnam iſte eſt, vt etiam ventus & mare auſcultent ei?

5 Deus contrà quàm ſoleāt homines, à minimis auſpicat[9], in maxima definit.
Mat. 13. 31, luc. 13. 19.

6 Qui cum Chriſto nauigant, etiáſi videatur ille periclitantibus ſuis ſtertere, tamen in tempore ab ipſo expergefacto ſeruantur.
Mat. 13. 34.

m Vi quadam ſeipſam mouēte.

n Pro auditorum captu.
Mat. 8. 23, luc. 8. 22.

o Ad verb. ſoluebat, nempè tanquam ænigmatum nodos.

p An nihil curas.

q Quomodo fidem non habetis.

CAP. V.

2 *Damoniacus ſanatur.* 6 *Dæmon agnoſcens Chriſtum.* 9 *Legio Dæmoniorum.* 13 *In porcos intrat.* 22 *Iairi filia.* 25 *Mulier à fluxione ſanguinis ſanatur.* 26 *Medici.* 34 *Fides.* 39 *Dormire.*

Marc.5.28, luc.8.26.

1 ET || [1] venerunt in vlteriorem *ripam* maris, in regionem [a] Gadarenorum.

2 Egreſſóque ei è nauigio, ſtatim occurrit è monumẽtis homo in [b] quo erat ſpiritus impurus:

3 Qui domicilium habebat in monumentis, & ne catenis quidẽ quiſquam poterat eũ vincire:

4 Propterea quòd ſæpe pedicis & catenis vinctus fuerat, ſed diſcerptæ fuerant ab eo catenæ, & pedicæ contritæ: neque quiſquam potuerat eum domare.

5 Et per omne *tempus* die ac nocte in montibus & in monumentis [c] erat clamans, & concidens ſeipſum lapidibus.

6 Quum vidiſſet autem Ieſum procul, cucurrit, & adorauit eum:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi tecum Ieſu Fili Dei altiſſimi: [d] adiuro te *per* Deũ ne me torqueas.

8 (Dicebat enim ei, Exi ſpiritus impure ex iſto homine)

9 Tunc interrogauit eum, Quod tibi nomen *eſt?* Et reſpondit dicens, Legio mihi nomen *eſt*, quia multi ſumus.

10 Et multum [e] precabatur eum ne mitteretur extra illam regionem.

11 Erat autem illic ad [f] montes grex porcorum magnus paſcens.

12 Et precati ſunt eum omnes *illi* dæmones, dicẽtes, Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.

13 Et permiſit eis ſtatim Ieſus. Et egreſſi ſpiritus illi impuri introierunt in porcos: & ruit ille grex è præcipitio in [g] mare, (erant autem quaſi bis

1 Chriſti virtutem admirãtur multi, qui tamen vel leuiſſimæ rei iactura redemptam nolint.

a Vide Matt. 8.30.

b Ad verb. in ſpiritu, In ſpiritu autem dicuntur, quod eos ſpiritus quaſi incluſos teneat ac deuinctos.

c Verſabatur.

d .i. Confirma mihi interpoſito iureiurando fore vt nõ me vexes.

e Is Dæmon, qui etiã pro cæteris legatione fungebatur.

f Hæc tota regio maxima ex parte eſt aſpera, intercurſantibus mõtibus Galaad.

g Strab.lib.16. eſt in Gadaride ſtagnum aquæ peſſimæ, qua deguſtata, pecora pilos, vngulas, & cornua amittũt.

bis mille) & ſuffocati ſunt in mari.

14 Qui verò paſcebãt porcos, fugerunt, & renuntiarũt in vrbem & in agros. Et *illi* egreſſi ſunt vt viderent quid illud eſſet quod factum fuerat:

15 Veniunt igitur ad Ieſum, & cõſpiciunt eum qui fuerat dæmoniacus, ſedentem ac veſtitum, & ſanæ mentis, eum *inquam* qui habuerat legionem: & timuerunt.

16 Et qui *id* viderant, narrauerunt eis quomodo actum eſſet cum dæmoniaco, & de porcis.

17 Tunc *illi* cœperunt eum rogare vt abiret ex finibus ipſorum.

18 Ipſi verò ingreſſi in nauigium, rogabat eum ille qui fuerat dæmoniacus vt eſſet cum ipſo.

19 Ieſus autem non permiſit ei, ſed ei dixit, Abi domum tuam ad tuos, & eis renuntia [h] quanta tibi Dominus præſtiterit, & *quanto opere* miſertus ſit tui.

h *Supr. 3. 8.*

20 Abijt igitur *ille*, & cœpit prædicare in Decapoli quanta ipſi feciſſet Ieſus. & omnes mirabantur.

Mat. 9. 18, luc. 8. 41.

21 Et quum Ieſus rurſum traieciſſet nauigio in vlteriorem *ripam*, coacta eſt turba multa ad eum: erátque apud mare.

22 || [i] Et ecce, venit vnus ex Principibus ſynagogæ, nomine Iairus: & quum vidiſſet eum, accidit ad pedes eius.

23 Et multum precabatur eum, dicens, Filiola mea [k] in extremum adducta eſt: *rogo* vt venias & imponas ei manus, vt ſeruetur: & viuet.

24 Abijt igitur *Ieſus* cum eo: & ſequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.

25 [2] Tunc mulier quædam quæ erat in fluxione ſanguinis ab annis duodecim:

26 Fuerátque multa perpeſſa à multis medicis, & expenderat omnia ſua, & nihil adiuta fuerat,

i *Cœtus non temerè conueniebant, ſed in ſingulis Synagogis certi fuerunt homines qui multitudinem moderarentur.*

k *Ad verb. extremè habet.*

2 Vera fide quamuis imbecilla, vel leuiſſimè attactus Ieſus, virtute ſua nos ſanat.

ſed potius in deterius venerat:

27 Quum audiſſet de Ieſu, venit in turba à tergo, & tetigit veſtimentum eius.

28 Dicebat enim, Si vel veſtimenta eius tetigero, ſeruabor.

29 Et ſtatim exaruit fons ſanguinis eius: & [l] ſenſit corpore ſe ſanatam eſſe ex eo [m] flagello.

30 Statim autem Ieſus quum apud ſe cognouiſſet vim quæ ex ipſo exierat, conuerſus in turbã, dixit, Quis tetigit veſtimenta mea?

31 Et dixerunt ei diſcipuli ipſius, Vides turbam te opprimentem, & dicis, Quis me tetigit?

32 *Ipſe* verò circunſpiciebat vt videret eam quę hoc fecerat.

33 Mulier autem, timens & tremẽs, quum ſciret quod in ſe factum fuerat, venit & accidit ei *ad pedes*, dixítque ei [n] omnem veritatem.

34 Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te ſeruauit: abi in [o] pace, & eſto ſana ex flagello tuo)

35 Adhuc eo loquente, veniunt *quidam* [p] à principe ſynagogæ, dicentes, Filia tua mortua eſt: quid amplius [q] vexas magiſtrum?

36 [3] Ieſus autem, ſtatim vt audijt hunc ſermonem qui dicebatur, dicit Præfecto ſynagogæ, Ne metue, ſolummodo crede.

37 Neque permiſit vt quiſquam ipſum conſequeretur niſi Petrus & Iacobus, & Iohannes frater Iacobi.

38 Tunc venit domum Præfecti ſynagogæ, & tumultum conſpicit, flentes & eiulantes multum.

39 Et ingreſſus dicit eis, Quid tumultuamini & fletis? puella non eſt mortua, ſed dormit.

40 [4] Et deridebãt eum. Ipſe verò, eiectis omnibus, accepit patrẽ & matrẽ puellæ, & [r] eos qui ſecum erant, & ingreditur *eò* vbi puella erat iacens.

41 Prehenſáque manu puellæ, dicit ei, Talitha

l Ad verb. cognouit.

m Supr. 3. 10.

3 Patres ſuis etiam liberis promiſſiones vitæ per fidẽ apprehẽdunt.

4 Indigni ſunt Chriſti irriſores, qui fiant ipſius bonitatis teſtes.

n .i. Rem totã ita vt geſta erat.

o Hebr. fœliciter.

p Ab ædibus Principis.

q .i. Defatigas, vel moleſtia afficis.

r Tres diſcipulos.

tha cumi: quod est, si interpreteris, Puella (tibi dico) surge.

42 Et statim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim, & obstupuerunt stupore magno.

43 *Ipse* verò multùm imperauit eis nequis id resceret: dixítque vt daretur puellæ quo vesceretur.

CAP. VI.

2 Prædicans Christus à suis in patria contemnitur. 6 Incredulitas Nazarenorum. 7 Mittuntur Apostoli. 13 Eyciunt dæmonia: Vngunt oleo ægrotos. 14 Iudicium Herodis de Christo. 18 Iohannes quare coniectus in carcerem. 22 Saltare. 27 Iohannes decollatus. 29 Sepultus. 30 Apostoli reuersi à prædicatione. 34 Christus docet in deserto, 37 Pascit populum quinque panibus. 48 Apostoli vexantur in mari. 56 Sanantur infirmi tactu vestimenti Christi.

1 ET [1] || egressus est illinc, venítque in patriam suam: & sequuti sunt eum discipuli eius.

2 Quúmque [a] aduenisset Sabbathum, cœpit in synagoga docere: multíque audientes [b] percellebantur, dicentes, Vnde huic ista? & quæ est hæc sapientia quæ data est ei, vt etiam [c] virtutes tales per manus eius edantur?

3 Nónne iste est faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & Iose & Iudæ & Simonis? nónne & [d] sorores eius hîc sunt apud nos? Et offendebantur in ipso.

4 Dicebat autem eis Iesus, || Non est Prophetа [e] inhonoratus nisi in patria sua, & inter cognatos, & in domo sua.

5 Neque [f] potuit illic virtutem vllam edere, sed quum paucis ægrotis imposuisset manus, sanauit *eos*.

6 || Mirabatúrque propter incredulitatẽ eorum: & circuibat vicos in orbem, docens.

CAP. VI.

1 Mundus incredulus nihil quidẽ de Christi virtute detrahit, sed oblata eius efficacia seipsũ priuat sciens ac prudens.

a Ad verb. facto Sabbatho.

b Obstupefiebant.

c Per virtutes intelligit mirifica illa Christi facta, quæ diuinam ipsius virtutem declarabant, Mat. 7.22. Matt. 13.54, luc. 4.16.

d Hebræorum more, qui per fratres & sorores intelligunt agnatos omnes.

e Non tantum cui iustus non tribuitur honor, sed & qui afficitur contumelia. Ioh. 4.44.

f .i. Voluit, ad diuina enim opera requiritur accipientis fides. Matth. 9.33, luc. 13.22.

Matt.10.1, luc. 9.1, supr.3.14.
2 Peculiari legatione præparãtur discipuli ad generalem illum Apostolatum.
Act.12.8.
3 Fidis pastoribus ne de rebus quidem alioqui ad hanc vitam necessarijs cogitandum, si vel tantillum eos remorentur.
Matt.10.14, luc.9.5.
Act.13.51, & 18.6.
4 Dominus seruorum suorum seueriſſimus vindex.
Iac.5.14.
Matth.14.1, luc.9.7.
5 Euangelium pios cõfirmat, impios perturbat.
Luc.3.19.
6 Vide annotat. apud Mat.

7 ‖ [2] Tunc aduocauit duodecim illos, cœpítque eos mittere g binos: dedítque eis potestatem *aduersus* spiritus impuros.

8 [3] Et præcepit eis vt nihil sumerent [h] ad iter nisi virgam tantùm, non peram, non panem, non æs in zona:

9 Sed *vt* calcearentur ‖ [i] sandalijs: & ne [k] induerentur binis tunicis.

10 Et dicebat eis, Vbicunque introieritis domum, [l] illic manete, vsquedum excatis illinc.

11 ‖ [4] Et quicunque non receperint vos, neque audierint vos, egressi illinc, ‖ excutite puluerem qui subest pedibus vestris, *vt hoc sit* testimonio aduersus eos. Amen dico vobis, tolerabilior erit Sodomorum *conditio* siue Gomorrhorum in die iudicij, quam vrbis illius.

12 Egressi igitur *illi* prædicabant vt resipiscerent *homines.*

13 Et dæmonia multa eijciebant: ‖ [m] vngebántque oleo multos ægrotos, & sanabant *eos.*

14 ‖ [5] Audiuit autem *hæc* rex Herodes (clarum enim factum erat nomen eius) dixítque, Iohannes ille qui baptizabat, surrexit à mortuis, & propterea [n] virtutes agunt in eo.

15 Alij dicebant, Elias est. Alij verò dicebant, Propheta est, vel vnus ex Prophetis [o] illis.

16 ‖ [6] Quum igitur *hæc* audisset Herodes, ait, Hic est Iohannes quem ego [p] decollaui, ipse surrexit à mortuis.

g *Ad verbum, duo, duo, Hebr. i. singula ablegauit paria.* h *Vide Matth.10.10.* i *Sandalium propriè est calceamentum muliebre.* k *Id est, vestes sibi assumerent mutatorias, scilicet, vt expeditiores essent ad hanc obeundam peregrinationem.* l *Id est, Ne in ista subita peregrinatione immutetis hospitia vestra.* m *Oleum illud, symbolum fuit mirificæ istius virtutis, porrò cùm iampridem illud donum cessarit, ceremonia quæ alicubi retinetur, est inutilis.* n *Hoc loco virtutis nomen, pro vi faciendorum miraculorum sumitur.* o *Veteribus.* p *Id est, Iussi amputari.*

17 Ipse

17 Ipſe enim Herodes miſſis *ſatellitibus* prehenderat Iohannem,& vinxerat eum in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris ſui,quia duxerat eam vxorem.

18 Dicebat enim Iohannes Herodi, || Non licet tibi habere vxorem fratris tui. *Leuit.18.16.*

19 Herodias autem q imminebat ei, & cupiebat eum trucidare:nec poterat. *q Occaſiones captabat quibus noceret.*

20 Herodes enim metuebat Iohannem,ſciens eum *eſſe* || virum iuſtum ac ſanctum,& obſeruabat eum: auditóque eo multa faciebat, & r libenter eum audiebat. *Matth.22.26.* *r Tyrannus libẽter audiebat in ſe ſentẽtiam ferri,ſed ſemen cadebat in loca petroſa.*

21 Quum igitur dies opportunus adeſſet,quo tempore Herodes in natalitijs ſuis cœnam faciebat proceribus ſuis ac chiliarchis & primarijs Galilææ:

22 Et introiſſet filia ipſius ſ Herodiadis, ac ſaltaſſet,placuiſſétque Herodi & ſimul accumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quodcunque volueris,& dabo tibi. *ſ Quam Herodias ſuſtulerat, non ex Herode Antipa, ſed ex Philippo: illam Ioſeph. Salomen vocat.*

23 Iurauítque ei, Quodcunque à me petieris, dabo tibi,vſque ad dimidium regni mei.

24 At illa t egreſſa dixit matri ſuæ, Quid petam?Illa verò dixit,Caput Iohannis Baptiſtæ. *t Non enim ſolebant mulieres cum viris accumbere.*

25 *Puella* igitur cupidè ſtatim ad regem ingreſſa, *id* petijt, dicens, Velim, vt u iam nunc des mihi in patina caput Iohannis Baptiſtæ. *u Ad verb.ex hac.ſub.hora.*

26 Rex autem valdè triſtis factus,noluit *tamen*, propter iuſiurandum & eos qui ſimul accumbebant,eam reijcere.

27 Et ſtatim rex, miſſo x ſpiculatore, imperauit vt adferretur caput eius. *x Spiculatores erant regij ſatellites,à ſpiculis gerendis dicti.*

28 Ille verò abijt ac decollauit eum in carcere: attulítque caput eius in patina, & dedit illud puellæ,& puella dedit illud matri ſuæ.

29 Quúmque *hoc* audiſſent diſcipuli eius, ve-

nerunt & ſuſtulerunt cadauer eius, & poſuerunt in monumento.

30 ||Coacti ſunt autem Apoſtoli ad Ieſum, & annuntiauerunt ei omnia, & quæ egerant & quæ docuerant.

31 7 Et dixit eis, Venite vos priuatim in deſertum locum, & requieſcite paululum. Erant enim multi venientes & abeuntes: & y ne cibum quidem capere ipſis vacabat.

32 ||Abierunt igitur in deſertum locum nauigio ſeorſim.

33 Vidit autem eos abeuntes turba, & agnouerunt eum multi: & pedibus ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, præuenerúntque eos, & conuenerunt ad eum.

34 ||Tunc egreſſus vidit turbam multam Ieſus, & miſericordia commotus eſt ſuper eis, quoniam erant vt oues non habentes paſtorem: cœpítque eos docere multa.

35 ||Quum autem iam z multus dies eſſet, adierunt ad eum diſcipuli eius, dicentes, Deſertus eſt locus, & iam multus dies eſt:

36 Dimitte eos, vt profecti in circumiacentes agros ac vicos, emant ſibi panes. nam quo veſcantur non habent.

37 At ille reſpondens dixit eis, Date vos ipſis quo veſcantur. Tunc dicunt ei, Num a vt profecti emamus b ducentis denarijs panes, & demus eis quo veſcantur.

38 Ipſe verò dicit eis, Quot panes habetis? abite & videte. ||Et *illi* re cognita, dixerunt, Qinque, & duos piſces.

39 Tunc iuſſit eos facere vt accumberent omnes c per conuiuia ſuper viridi gramine.

Luc. 9. 10.

7 Chriſtũ vel per ipſa deſerta ſectantibus non modò nihil deerit, ſed etiam multum ſupererit. Et quàm turpe ab eo qui vitam æternam donat, hanc caducam nõ expectare?

Mat. 14. 13, luc. 9. 10.

y *Ad verb. non erat tempus, i. opportunitas ad manducandum.*

Mat. 9. 36, & 14. 14, luc. 9. 11.

z *Horarum numero iam aucto, ad verb. cùm iã hora multa fieret, i. vergẽte ad noctem die.*

Mat. 14. 15.

a *Interrogatio cũ admiratione atque adeo cum ironia coniuncta, qua vtuntur qui indignantes negant ſe aliquid facturos.*

Mat. 14. 17, luc. 9. 13, ioh. 6. 9.

b *Sũma 20. quaſi coronatorum.*

c *Ad verb. per conuiuia, conuiuia, Hebræorum more, qui carent diſtributiuis, Supr. 6. 7. Conuiuia autem vocat diſtinctiones ordinum eorum qui accubuerunt.*

40 Accu-

40 Accubuerunt igitur ſigillatim per [d] areolas, *partim* centeni & *partim* quinquageni.

41 Et acceptis quinque illis panibus ac duobus illis piſcibus, ſuſpiciens in cœlum, [e] benedixit, ac fregit panes: dedítque diſcipulis ſuis vt illis apponerent: & duos piſces partitus eſt omnibus.

42 Comederúntque omnes, & ſaturati ſunt:

43 Et ſuſtulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos, & ex piſcibus.

44 Erant autem qui comederant, quaſi quinquies mille viri.

45 [8] Et ſtatim coegit diſcipulos ſuos inſcendere nauigium, & præire Bethſaidam in vlteriorem *ripam*, dum ipſe dimitteret turbam.

46 Et quum amandaſſet [f] eos, abijt in montem ad precandum.

47 || Quum autem ſerum *diei* adeſſet, erat nauigium in medio mari, & ipſe ſolus in terra.

48 Vidítque eos vexatos in *nauigio* [g] prouchendo. (erat enim ventus eis cõtrarius) & circa [h] quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans ſuper mare: volebátque eos præterire.

49 Illi verò viſo eo ambulante ſuper mare, putarunt ſpectrum eſſe: & exclamauerunt:

50 (Omnes enim videbant eum, & turbati ſunt) ſed ſtatim loquutus eſt cum eis, & eis dixit, Confidite, ego ſum, ne timete.

51 Tunc aſcendit ad eos in nauigium, quieuítque ventus: & *ipſi* [i] multò magis apud ſeſe obſtupeſcebant, & mirabantur.

52 [k] Non enim intellexerant *quod factum fuerat* illis panibus: quoniam cor eorum occalluerat.

8 Fidos ſeruos Dei poſt leues labores manet grauiſſima tẽpeſtas, quam abſens corpore Chriſtus, virtute præſens, ſic moderatur, vt quo tẽpore & qua ratione minimè expectant, in fœlicitatis portũ prouehantur. Vera Eccleſiæ in hoc mũdo fluctuãtis imago. Matt. 14. 23, ioh. 6. 16.

d Vel areolatim ad verb. areolis, areolis. Hebr. vt ſuprà.

e .i. Gratias egit Deo Patri, & nomen eius inuocauit.

f Diſcipulos.

g Prouehũt remis nautæ nauigiũ, i. remis agũt

h Nox in quatuor cuſtodias erat diuiſa.

i Tantum abeſt, vt quum cognouiſſent ſpectrum non eſſe, deſierũt obſtupeſcere, vt etiam multò magis quam antea ſint perculſi, cùm viderent ventos ac mare ipſius imperio acquieuiſſe.

k Miraculum illud quinque panum, vel non perceperant vel non ſatis conſiderauerant, adeò vt virtus iſta Chriſti illis non minus eſſet noua, quàm ſi miraculo illi recens facto non interfuiſſent.

53 Et quum traiecissent, venerunt in terram Genezaret: & appulerunt.

54 [9]Tunc ipsis egressis è nauigio, statim agnito eo,

55 Quum percurrissent totam illam circumiacentem regionem, cœperunt in grabatis malè affectos circumferre vbi audiebant eum esse.

56 Et quocunque introisset in vicos, aut vrbes, aut agros, in foris ponebant ægrotos, & precabantur eum vt vel fimbriam pallij ipsius tangerent: & quotquot tangebant [l] eum, [m] seruabantur.

9 Christus in patria reiect[9], ex improuiso ad eos appellens à quibus minimè expectabatur, recipitur magno ipsorũ bono.

l Vel eum sub. fimbriam.

m Recuperabant sanitatem.

CAP. VII.

2 Apostoli reprehẽduntur comedentes illotis manibus. 4 Phariseorum doctrina de lotionibus. Hypocrita. 8 Præcepta hominum præceptis Dei præferuntur. 10 Parentes honorandi. 14 Quæ sunt quæ verè coinquinãt hominem. 25 Chananæa. 32 Surdus mutus sanatur.

1 TVnc ‖ [1] coguntur ad eum Pharisæi, & quidam ex Scribis, qui venerant Hierosolymis.

2 Et quum vidissent quosdam ex discipulis eius [n] pollutis manibus (id est illotis) [o] edere panem, conquesti sunt.

3 Nam Pharisæi & omnes Iudæi, nisi [p] pugno lauerint manus, non edunt, [q] tenentes traditionem seniorum.

4 [r] Et à foro *venientes*, nisi loti fuerint, non edunt. Et alia multa sunt quæ acceperunt tenenda, nempè lotiones poculorum, & [s] sextariorum, & ęramentorum & lectorum.

5 Deinde interrogarũt eum Phariseı & Scribæ, Quare discipuli tui non [t] ambulant secundum

CAP. VII.
Matt. 15. 2.

1 Nulli magis resistũt sapiẽtiæ Dei, quàm quos oportuit omnium esse sapiẽtissimos: ídque suarum traditionum zelo, quoniam nulla in re sibi magis quàm in superstitione (id est commentitio Dei cultu) homines placent.

n Ad verb. cũmunibus. Phaſæi siquidem illotis manibus cibũ capi nolebant, quod illas communi rerum attrectatione, pollui existimarent. Matth. 15. 11.

o .i. Comedere cibum, Hebr. *p Iterum atque iterum, metaphora ducta à pugilibus, qui iteratis pugnis decertant.* Pygmì *enim est illa pugna vel qui pugnum palma fricant lauando.* *q Studiosè obseruantes.* *r Id est, & à forensibus negotijs ne cibum quidem capiunt nisi prius sese in aquas demerserint.* *s Horum appellatione intelligũtur omnis generis vasa., quotidianis vsibus destinata.*

t Non instituunt vitam. Hebr. apud Hebraos enim via est genus vitæ.

traditio-

u traditionem ſeniorum, ſed illotis manibus edunt panem?

6 2 Ille verò reſpondens dixit eis, Enimuerò bene prophetauit Eſaias de vobis hypocritis: vt ſcriptum eſt, || Populus iſte labiis me honorat, cor autẽ eorum procul abeſt à me.

7 3 Fruſtra verò me colunt, docentes doctrinas *quæ ſunt* mandata hominum.

8 4 Nam omiſſo mãdato Dei, tenetis traditiones hominum, lotiones ſextariorum & poculorum: aliáque ſimilia eiuſmodi multa facitis.

9 5 x Præterea dixit eis, *Sanè* bene abrogatis mãdatum Dei, vt traditionem veſtram ſeruetis.

10 Moſes enim dixit, || Honora patrem tuum & matrem tuam, &, || Qui maledixerit patri vel matri, y morte moriatur.

11 Vos autem dicitis, Si dixerit quiſpiã patri vel matri, z Corban (id eſt munus) quodcunque ex me *erit, tibi* proderit: *inſons erit*.

12 Nec permittitis amplius eum quicquã præſtare patri ſuo aut matri ſuæ:

13 Abrogantes ſermonem Dei traditione veſtra quam tradidiſtis: & ſimilia huiuſmodi multa facitis.

14 || Pręterea aduocata tota turba, dixit eis, Audite me omnes, & intelligite.

15 Nihil eſt extra hominem quod ingrediẽs in eum, poſſit eum polluere: ſed quæ egrediuntur ex eo, illa ſunt quæ polluunt hominem.

16 Si quis habet aures ad audiendum, audiat.

17 Et quum introiſſet domum, *digreſſus* à turba, interrogarunt eum diſcipuli eius de parabola.

18 Tunc dicit eis, Itáne & vos deſipitis? non intelligitis, quicquid extrinſecus ingreditur in hominem, non poſſe cum polluere?

19 Non enim ingreditur in cor eius, ſed in

u *Vide Mat. 15. 3.*

2 Hypocriſis, perpetua ſuperſtitionis comes. *Eſa. 29. 13*

3 Quo magis ſatagũt ſuperſtitioſi, eo magis delirãt, dũ ſibi promittũt ſe Deum demereri. *Exo. 20. 12, deu. 5. 16, ephe. 6. 2*

Exod. 21. 17, leu. 20. 9, pro. 20. 20.

4 Superſtitioſorum commenta Legem Dei non modò non perficiunt (vt ipſi non ſine blaſphemia vulgò perſuadent) ſed etiã penitus tollũt *Mat. 15. 10*

5 Vera religio ſuperſtitioni ex diametro repugnãs, in ſpirituali cultu conſiſtit: & omnes verę religionis hoſtes, quantumuis altè radices egiſſe videantur, euellentur.

x *Ironia.*

y *Sine ſpe veniæ morte mulctetur*

z *Mat. 15. 5*

Gen.6.5,& 8.21.

6 Quod oblatum repudiant ſuperbi, hoc velut extorquent modeſti,& humiles peccatores

Mat.15.21

7 Sicut nos initio Pater in vno Filio ad hanc vitam condidit, ita etiam in eodem vno ad futuram vitam inſtaurat.

ventrem: & in latrinam abit, [a] purgans omnes eſcas.

20 Dicebat autem, quod ex homine egreditur, illud polluere hominem.

21 || Intus enim ex corde hominum malæ cogitationes egrediuntur, adulteria, ſcortationes, cædes,

22 Furta, [b] auaritiæ, [c] ſceлera, dolus, proteruia, [d] oculus malus, obtrectationes, ſuperbia, amentia.

23 Omnia hæc ſcelera intus exeunt,& polluũt hominem.

24 [6] || Et illinc ſurgens abiit in [e] confinia Tyri ac Sidonis:& ingreſſus domum, neminem volebat *hoc* ſcire:ſed non potuit latêre.

25 Quum enim de eo audiſſet mulier cuius filiola habebat ſpiritum impurum, venit & accidit ad pedes eius,

26 (Erat autẽ mulier [f] Græca, [g] Syrophœniſſa genere) & rogauit eum vt dæmonium eiiceret ex filia ſua.

27 Ieſus autem dixit ei,Sine prius ſaturentur liberi. non eſt enim bonum accipere panem liberorum,& obiicere [h] catellis.

28 Ipſa verò reſpondit, & dixit ei, [i] Etiam, Domine: etenim catelli edunt ſub menſa ex micis puerorum.

29 Tunc dixit ei, Propter iſtum ſermonem abi: exiit dæmonium ex filia tua.

30 Quum autem *illa* abiiſſet domum ſuam, inuenit dæmonium exiſſe, & filiam proiectam ſuper lectum.

31 [7] Tunc regreſſus è finibus Tyri ac Sido-

a Quod enim in latrinam vadit, purgat omnes eſcas.

b Omnis generis verſutiæ, quibus alij ex aliorũ incommodis ſua captant commoda.

c Inueterata malitia.

d Vide Mat.15.19.

e In extremos Paleſtinæ fines vicinos Tyro & Sidoni.

f Religione, profana.

g vicina Damaſco.

h Vtitur diminutiuo, vt maiore cum contemptu loqui videatur. *i Quaſi dicat, Ita ſe res habet vt tu dicis, nam ſatis debet eſſe catellis ſi vel micas excipiant, micas igitur peto, non filiorũm panem.*

nis

nis,venit ad mare Galilææ, per medios fines [k] Decapolis.

32 Et offerunt ei ſurdum [l] difficulter loquentem:& precantur vt imponat ei manum.

33 *Ipſe* verò quum [m] abduxiſſet eum è turb a priuatim, miſit digit digitos ſuos in auriculas eius : & quum ſpuiſſet,tetigit linguam eius.

34 Ac ſuſpiciens in cœlum,ingemuit, dixítque ei,Ephphata,quod eſt, Adaperitor.

35 Et ſtatim adapertæ ſunt eius aures : & ſolutum eſt vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.

36 Et interdixit eis ne cui dicerét.ſed [n] quantũcunque ipſe eis interdixiſſet, multò magis *hoc* prædicabant. [o]

37 Et ſupra modum percellebantur, dicentes, Bene omnia fecit:facit vt ſurdi audiant, & muti loquantur.

k Regiuncula erat, ſed dicta à decem vrbibus, quas intercursãt & cingunt tetrarchiæ, Plin.lib.3. capite 18.
l Balbum.
m Acceptũ ab illorum manibus ſeduxiſſet.
n Quo plus.
o Sub. quam ſi ille non prohibuſſet.

CAP. VIII.

1 Miraculum de ſeptem panibus. 11 Iudæi ſigna quærunt. 15 Cauendum à doctrina Phariſæorum. 22 Cæcus ſanatur. 27 Varia populi opinio de Chriſto. 29 Apoſtolorũ de Chriſto confeſſio. 31 Prædicit mortem ſuam Chriſtus. 33 Petrus,ſatan. 35 Animam ſeruare & perdere. 38 Erubeſcere Chriſtum.

CAP. VIII.
Mat.15.32.

1 DIebus|| [1]illis,quũ multa omnino turba eſſet, nec haberent quo veſcerẽtur,aduocauit Ieſus diſcipulos ſuos,dixítque eis,

1 Vide annot. apud Matt. 15 32.

2 Miſericordia commoueor erga turbam:quia iam triduum manent apud me,nec habent quo veſcantur.

3 Quòd ſi dimiſero eos ieiunos [a] domum ſuam, [b] deficient in via. quidam enim ex eis procul venerunt.

4 Reſponderunt autem ei diſcipuli eius, [c] Vnde iſtos quiſpiam poſſit hîc ſatiare panibus in deſerto?

5 Interrogauit autem eos, Quot panes habe-

a domum ſcil.ſuam vnumquẽque
b ad ver.exoluẽtur, in deliquio enim animi nerui reſoluuntur.
c Ex quo, loco? verſabãtur enim in ſolitudine.

tis? Ipsi verò dixerunt, Septem.

6 Tunc præcepit turbæ vt discumberet humi: & acceptis septem illis panibus, [d] quum gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis vt apponerent: & apposuerunt turbæ.

7 Habebant autem piscículos paucos: & quum benedixisset, dixit vt hos etiam apponerent.

8 Comederunt autem, & saturati sunt: & sustulerunt fragmentorum quæ superfuerant, septem sportas.

9 Erant autem qui comederant, quasi quatermille. dimisitque eos.

10 ‖ Et statim ingressus in nauigium cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha.

11 [2] ‖ [e] Et venerunt Pharisæi, cœperúntque altercari cum eo, quærentes ab eo signum è cœlo, tentantes eum.

12 Ipse verò, [f] quum altè ingemuisset spiritu suo, dixit, Cur natio ista signum requirit? amen dico vobis, [g] si dabitur nationi isti signum.

13 ‖ Et eis relictis, ingressus rursus nauigium, abijt in vlteriorem *ripam*.

14 ‖ Fuerant autem obliti discipuli sumere panes, & panem non habebant nisi vnum secum in nauigio.

15 [3] Tunc interdixit eis, dicens, ‖ Videte, cauete à fermento Pharisæorum, & [h] fermento Herodis.

16 [4] Disceptabant igitur alij aduersus alios, dicentes, Panes non habemus.

2 Obstinati doctrinæ Euãgelicæ hostes tot iam pridẽ editis miraculis non credentes, noua requirunt: Christus autem iratus eos planè deserit.
Mat.15.39

3 Cauendum potissimùm ab ijs qui verbũ Dei adulterãt quocunque gradu, siue in Ecclesia, siue in ciuili politia, polleant.
Mat.16.1.

4 Terrenis ad dicti, ad cœleleſtia quantũuis manifestè proposita, prorsus caligant.
Mat.16.4.
Mat.16.5.
Mat.16.6.

d vide Mat.14.19.

e Hebraïs familiaris loquutio, qua significatur Phariſæos eo cõsilio profectos domo, vt eum aggrederentur. *f Ex ipsis animi penetralibus profecta sunt ista suspiria, quod Dominus istorum tanta infidelitate esset vehementer commotus.* *g Ecliptica oratio, Hebraïs familiaris, in qua subaudiri debet, Patiar haberi mendax, vel aliquid simile. quum plenam sententiam concipiunt, addunt, Hæc faciat mihi Dominus.* *h Vide Mat.22.16.*

17 i *Id* autem quum nosset Iesus, dixit eis, Quid disceptatis quod panes non habetis? nondum animum aduertitis, nec intelligentia præditi estis? adhuc k stupidum habetis cor vestrum?

18 Quum oculos habeatis, non cernitis? & quũ aures habeatis, non auditis? nec meministis?

19 || Quum quinque illos panes fregi in *homines* quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos sustuliſtis? Dicunt ei, Duodecim.

20 Quum autem septem illos *hominibus* quater mille, quot sportas fragmentis plenas sustuliſtis? Illi verò dixerunt, Septem.

21 Tunc dixit eis, l Quo modo *hæc* non intelligitis?

22 5 Venit autem Bethsaidan: & obtulerunt ei cæcum, & precati sunt eum vt ipsum tangeret.

23 Tunc prehensa manu cęci, eduxit eum extra vicum: & quum inspuisset in oculos eius, imposuisſétque ei manus, interrogauit eum ecquid videret.

24 Qui quum oculos sustuliſſet, dixit, m Video homines: nam cerno instar arborum ambulantes.

25 Deinde rursum imposuit manus oculis eius, n fecítque vt *denuò* oculos attolleret: & restitutus est, viditque procul & dilucidè omnes.

26 6 Tunc *Iesus* misit eum domum suam, dicens, Neque in vicum illum ingreditor, neque *hæc* dicito cuiquam in vico.

27 || 7 Ingressus est autem Iesus ac discipuli eius in vicos Cæsarææ, *quæ cognominatur* Philippi: & in via interrogauit discipulos suos, dicens eis, Quem me dicunt homines esse?

28 Illi verò responderunt, Iohannem Baptistã: & alij Eliam: alij verò vnum ex Prophetis.

29 Tunc ipse dixit eis, Vos autem, quem me diciti esse? Respondens verò Petrus dicit ei, Tu es ille Christus.

i Vide Mat. 16. 8

k Suprà 6. 52.

Ioh. 6. 11.

l Qui fieri potest vt hæc tam aperta tamque manifesta non intelligatis?

5 Vera imago nostræ regenerationis, quæ in nobis à mũdo segregatis, paulatim à Christo perficitur.

m Motum hominum percipiebat quum formã ipsã non distingueret.

n .i. Iterũ iussit vt re ipsa explararet recténe cerneret.

Mat. 16. 13, luc. 9. 19.

6 Miracula Christus non vult à doctrina separari.

7 Multi Christum laudant qui tamen eũ sua laude spoliant.

8 Christus sua mométa prædicationi Euãgelij præfixit.
9 Christus nec inuitus neque ex insperato, sed præscius & volens nostri causa passus est quicquid est passus.
10 Nulli magis insaniũt quàm qui extra verbũ Dei sapiũt.
Mat.10.38, & 16.24, luc.9.23, & 17.34.
Mat.10.39, & 16.25, luc.9.24, & 17.33, ioh.12.25.
Mat.10.33, luc.10.26, & 12.8.
11 Discipulos Christi oportet, domitis carnis affectibus, quicquid oneris imponit Dominus, fortiter sustinere.
12 Omnium hominum stultissimi sunt qui huius vitæ vsuram æternæ fœlicitatis iactura redimunt.

30 [8] Tunc [o] interminatus est vt nulli *id* dicerent de se.

31 [9] Et cœpit eos docere quod oporteret Filiũ hominis multa pati,& reprobari à senioribus,principibúsque sacerdotum, ac Scribis, & trucidari : & [p] tribus pòst diebus resurgere.

10 [10] Et [q] apertè eum sermonem loquebatur. Tunc prchendit eum Petrus, cœpitque obiurgare.

33 Ipse verò conuersus, & intuitus discipulos suos, obiurgauit Petrum, dicens, [r] Abscede à me Satana : nam [s] nõ sapis quæ Dei *sunt*, sed quæ *sunt* hominum.

34 [11] Et quum aduocasset turbam cũ discipulis suis, dixit eis, || Quicũque vult me sequi, abneget semetipsum,& tollat crucem suã, ac sequatur me.

35 || Nam quisquis voluerit animam suam seruare,perdet eam : quisquis autem perdiderit animã suam causa mea & Euangelij,is seruabit eam.

36 [12] Quid enim profuerit cuipiam si lucratus fuerit mundum totum,& anima sua mulctetur ?

37 Aut quam dabit quispiam compẽsationem animæ suæ ?

38 || Nam quemcunque puduerit mei ac meorum sermonum in natione ista adultera & peccatrice, Filium etiam hominis pudebit eius, quando venerit cũ gloria Patris sui cũ Angelis illis sanctis.

o Additis minis prohibuit. p Tertio post die. q Liberè & planè.
r Discede ex meo conspectu. s Non est ista prudentia diuina, sed humana.

CAP. IX.

2 Transfiguratio Christi. 7 Christus audiendus. 11 De Elia & Iohanne Baptista. 14 Dæmoniacus sanatur. 23 Fides omnia potest. 31 Prædicit Christus mortem. 33 Quis maior inter Apostolos. 36 Christus puerum accipit in vlnas. 42 Scandalizare. 50 Sal. Pax.

1 Præterea

CAP. IX.

1 PRæterea dixit eis, || Amen dico vobis, sunt quidam ex iis qui hic adstant qui nequaquã gustabunt mortem, vsquedum viderint [a] regnum Dei venisse cum potentia.

Mat.16.28, luc.9.27.

2 || [1] Sexto verò pòst die accepit Iesus Petrũ & Iacobum & Iohannem, & subduxit eos solos in montem sublimem priuatim: & transformatus fuit coram eis.

Mat.17.1. luc.9.28.

3 Et vestimenta eius facta sunt [b] coruscantia, candida valde vt nix, qualia [c] non potest fullo in terra dealbare.

4 Et visus est eis Elias cum Mose, qui colloquebantur cum Iesu.

5 Tunc respondens Petrus dicit Iesu, Rabbi, bonum est nos hìc esse: faciamus igitur tabernacula tria, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.

6 Nec enim sciebat quid loqueretur: erant enim [d] exterriti.

7 Et extitit nubes quæ inumbrauit eos: venítque vox è nube, dicens, Hic est Filius ille meus dilectus, ipsum audite.

8 Et repentè quum circumspexissent, nõ amplius viderunt quenquam, sed solum Iesum secum.

9 [2] || Quum verò descenderent è monte, interdixit eis ne cui narrarent quæ viderant, nisi quũ Filius hominis à mortuis resurrexisset.

Mat.17.9.

10 *Ipsi* igitur id [e] continuerunt apud se, mutuò quærentes quid illud esset, [f] A mortuis resurgere.

11 [3] Et interrogarunt eum dicentes, Cur Scribæ dicunt oportere vt || Elias prius veniat?

12 Ipse verò respondens dixit eis, Elias quidem prius veniens, restituet omnia: & || vt scriptum est de Filio hominis, *oportet* vt multa patiatur, & pro

1 Christi mox in cruce exinaniẽdi cœlestis gloria, visibilibus symbolis, Eliæ & Mosis præsentia & colloquio, ipsiúsq; adeo Patris voce, coram tribus discipulis, testibus omni exceptione maioribus, asseritur.

2 Dominꝰ sua tempora Euãgelij promulgationi definiuit.

3 Stulta rabbinorũ opinio de Eliæ aduẽtu refellitur.

a Cùm patefacto Euangelio regnum suum inchoabit, id est, post resurrectionẽ Malach.4.3.

b Quasi scintillas emittentia. Esa.53.4.

c Id est, nullus fullo.

d Id est, præmetu apud se non erant. e Quasi cũ labore. f Non de vniuersali illa quæ futura est resurrectione quærebant, sed quod de peculari illa sua resurrectione dixerat non intelligebant.

nihilo habeatur.

13 Sed dico vobis & Eliam veniſſe,& *iſtos* ei feciſſe quæcunque voluerũt,ſicut ſcriptum eſt de eo.

Mat.17.15, luc.9.38.

14 ‖ Et quum veniſſet ad diſcipulos *ſuos*, vidit turbam multam circa eos,& Scribas cum eis altercantes.

4 Chriſtus miraculo confirmat etiam indignis, ſe veniſſe vt Satanę rabiem cohibeat.

15 Et ſtatim tota turba viſo eo expauit: & accurrentes ſalutauerunt eum.

16 4 Tunc interrogauit Scribas, Quid g altercamini inter vos?

g Ad verb. cõmunicatis quæſtiones.

17 Et reſpondens quidam è turba, dixit, Magiſter, adduxi filium meum ad te, habentem ſpiritum mutum:

h Interno dolore vexat, ſicut in colico dolore accidere ſolet.

18 Qui vbicunque eum corripuerit, h lacerat eum, *ipſe* verò ſpumat, & ſtridet dentibus ſuis, & exareſcit: & dixi diſcipulis tuis vt eiicerent, ſed nõ potuerunt.

19 Ipſe verò reſpondens ei dixit,O natio incredula, quouſque tandem apud vos ero? quouſque tandem tolerabo vos? adducite eum ad me.

20 Illum igitur adduxerunt ad eum.Quum autem eum i vidiſſet, cõtinuò ſpiritus k diſcerpſit cũ: & *ille* quũ cecidiſſet in terram,voluebatur ſpumãs.

i Protinus ac Ieſus adductũ puerũ aſpexiſſet,ſpiritus cœpit ſuo more ſæuire.

21 Tunc interogauit *Ieſus* patrem eius, Quantum temporis eſt quòd hoc accidit ei? Ipſe verò ait, Ab infante.

k Id eſt, vellicauit cum ſenſu grauiſſimo.

22 Et ſæpe eum in ignem abiecit & in aquas,vt perderet eum.Sed ſiquid potes,ſuccurre nobis,miſericordia commotus erga nos.

23 Ieſus autem dixit ei, Si potes hoc credere, l omnia fieri poſſunt credenti.

l Nihil eſt quod non velit & poſſit Chriſtus ei qui in ipſum credet.

24 Pater verò pueri ſtatim clamãs cũ lacrymis, dixit,Credo, Domine:ſuccurre incredulitati meæ.

25 Quum vidiſſet autem Ieſus turbam ſimul accurere, obiurgauit ſpiritum illum impurum, dicens ei, *Tu* ſpiritus mute & ſurde, ego tibi impero,

Exi

Exi ab eo, & ne amplius ingreditor in eum.

26 5 Et quum clamasset *spiritus*, multúmque discerpsisset eum, exiuit: & *ille* factus est quasi mortuus, adeo vt multi dicerent mortuum esse.

27 Iesus verò prehensa manu eius, erexit eum: & *ille* surrexit.

28 6 Et quum esset ingressus domum, discipuli eius interrogarunt eum priuatim, Cur nos nõ potuimus *spiritum* illum eiicere?

29 *Ipse* verò dixit eis, Hoc genus *dæmoniorum* [m] nulla re potest exire nisi per precationem & ieiunium.

30 || Et illinc egressi,[n] vnà iter faciebãt per Galilæam: nec volebat vt quisquam *id* sciret.

31 7 Docebat enim discipulos suos, & dicebat eis, Filius hominis traditur in manus hominũ, qui trucidabunt eum: sed trucidatus, tertio die resurget.

32 Ipsi verò ignorabant hoc dictum, & timebant eum interrogare.

33 8 || Venit igitur Capernaum. & quum venisset [o] domum, interrogauit eos, Quid in via inter vos disceptabatis?

34 Ipsi verò siluerunt: nam alij aduersus alios disse[rant] in via quis *esset* cæteris maior.

35 Et quum cõsedisset, vocauit duodecim illos, & dixit eis, Siquis vult primus esse, erit omniũ vltimus, & omnium minister.

36 Et acceptum puerulum statuit in medio eorum: eóque in vlnas recepto, dixit eis,

37 Quisquis vnum ex talibus puerulis exceperit [p] nomine meo, me excipit: & quicunque me exceperit, [q] non me excipit, sed eum qui misit me.

38 9 || Respõdit autem ei Iohannes, dicẽs, Magister, vidimus quendam per nomen tuum eiicientem dæmonia, qui non sequitur nos: & prohibui-

5 Quo Christi virt⁹ propior, eo impotẽtius furit Satan.

6 Fide, ac proinde precibus & ieiunio op⁹ est ad Satanã ex vetere possessione deiiciendum. *Mat. 17. 22, luc. 9. 22.*

7 Sedulò quidem nos præmonet Christus, ne improuisis malis opprimamur. sed incredibilis est hominum socordia.

8 Sola humilitas attollit. *Mat. 18. 1, luc. 9. 45.*

9 De⁹ ordinarię vocationis autor agit extra ordinẽ quoties libet. Probatur autẽ extraordinaria vocatio à doctrina & effectis.

m Nulla alia ratione.

n Id est, adiũctis sibi discipulis.

o In quã solitus erat diuertere.

Luc. 9. 49.

p Mea causa.

q Non tam me excipit quã, &c.

mus eum, quia non sequitur nos.

39 Iesus autem ait, Ne illum prohibete. ‖ nullus enim est qui edat virtutem per nomen meum, & possit citò maledicere mihi.

1.Cor.12.3.

40 Nam qui non est contra nos, pro nobis est.

Mat.10.42.

41 ‖ Quisquis enim potum dederit vobis poculum aquæ in nomine meo, *id est*, quòd sitis Christi, amen dico vobis, nequaquam perdiderit mercedem suam.

10 Deus adeo seuerus est offendiculorum vltor vt quoduis damnũ faciendũ sit potius quàm vel omnino cuipiã obiiciendum offendiculum.

42 10 ‖ Et quisquis offenderit vnum ex paruis istis qui credunt in me, bonũ esset ei potius si circumponeretur saxum molare circa collum eius, & proiiceretur in mare.

Mat.18.6, luc.17.1.

43 ‖ Quòd si manus tua facit vt tu offendas, abscinde eam: bonum est tibi ad vitam ingredi mãcum, *potius* quàm duas manus habentem abire in gehennam, in ignem inextinguibilem:

Mat.5.29, & 10.8.

44 ‖ Vbi vermis [r] eorum non interit, & ignis non extinguitur.

Esa.66.24.

45 Et si pes tuus facit vt tu offendas, abscinde eum. bonum est tibi ingredi in vitam claudũ, *potius* quam duos pedes habentem proiici in gehennam, in ignem inextinguibilem:

11 Oportet nos à Deo veluti sale macerari, tum vt simus victimæ ipsi gratæ, tũ vt mutuò cõiũcti, alij alios saliamus.

46 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

r Eorum scilicet qui in eam flammam erunt conjecti.

47 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum: bonum est tibi introire in regnum Dei luscũ, *potius* quàm duos oculos habentem proiici in gehennam ignis:

48 Vbi vermis eorum non obit, & ignis non extinguitur.

ſ Igne saliri debet, id est, verbo incorrupto cõditus seſe Deo cõsecrare.

Leuit.2.13. Mat.5.13, luc.14.34.

49 11 Nam [ſ] omnis *homo* igne salietur: ‖ & omnis oblatio sale salietur.

50 ‖ Bonus est sal: si verò sal insulsus fuerit, quónam ipsum condietis? habete in vobisipsis salem, & pacem habete inter vos mutuò.

CAP.

CAP. X.

2 *Vxor ob ſolam fornicationem dimittenda.* 13 *Paruuli Chriſto offeruntur.* 17 *A diuite interrogatur Ieſus quomodo vita æterna poſſideatur.* 28 *Apoſtoli relinquentes omnia propter Chriſtum.* 33 *Chriſtus prædicit mortem ſuam.* 35 *Filiorum Zededæi petitio.* 46 *Bar-timæus cæcus ſanatur.*

CAP. X.

Mat.19.1.

1 ET ‖ quum illinc [a] ſurrexiſſet, venit in fines Iudææ per *regionem quæ eſt* trans Iordanem: & conuenit rurſum turba ad eum: &, vt conſueuerat, rurſum docebat eos.

2 Tunc accedentes Phariſæi interrogarunt eũ an liceret viro vxorem dimittere: tentantes eum.

3 Ipſe verò reſpondens dixit, Quid vobis mãdauit Moſes?

4 Ipſi autem dixerunt, ‖ Moſes permiſit libellũ abſceſſionis ſcribere, & dimittere *vxorem.*

5 [1] Tunc reſpondens Ieſus dixit eis, Pro duritia cordis veſtri ſcripſit vobis [b] mandatum iſtud:

6 A principio verò creationis, ‖ maſculum & fœminam fecit Deus.

7 ‖ Propterea relinquet homo patrem ſuũ & matrem, & agglutinabitur vxori ſuæ:

8 Et qui duo *fuerant*, erunt caro vna. Itaque nõ ſunt amplius duo, ſed vna caro.

9 ‖ Quod ergo Deus cõiũxit, homo ne ſeiũgat.

10 Et domi rurſum diſcipuli eius eadem de re interrogarunt eum.

11 *Ipſe*, verò dixit eis, ‖ Quicunque dimiſerit vxorem ſuam, & duxerit aliam, mœchatur aduerſus [c] eam.

12 Et ſi mulier dimiſerit virum ſuum, & nupſerit alteri, mœchatur.

13 [2] ‖ Tunc obtulerunt ei puerulos vt tangeret eos: diſcipuli verò obiurgabant eos qui offerebant.

14 Quod quum vidiſſet Ieſus, indignatus eſt, & *tiem proſpexit.*

C A P. X.

1 Repudia quę Lex tolerauit, Deus tamẽ nũ quã probauit.

2 Deus pro ſua bonitate nõ tã tũ patres, ſed etiã eorũ liberos in fœdere cõprehẽdit, ac proinde ipſis benedicit.

Deut.24.2.

Gen.1.27, mat.19.4.

Gen.2.24, 1.cor. 6.16.epheſ.5.31.

a Id eſt, profectũ, ſeu digreſſus, Hebræis enim ſedere idẽ eſt quod habitare, ſurgere quod proficiſci.

1.Cor.7.1.

Mat.5.32, & 19.9.luc.16.18, 1.cor.7.10.

Mat.19.13, luc.18.15.

b Vide Matth. 19.8. Moſes ſiquidẽ præceptum nõ dedit de repudiãdis vxoribus, ſed vxoribus potius contra inflexibilẽ maritorum duritiem.

c Quam repudiauit, adulter enim eſt altera conſuèſcens.

dixit eis, Sinite puerulos venire ad me, & ne prohibete eos. 3 talium enim est regnum Dei.

15 Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnũ Dei vt puerulus, nequaquã in id ingredietur.

16 Et quum accepisset eos in vlnas, impositis in eos manibus, benedixit eis.

17 4 d Et egrediente eo *vt sẽ daret* in viam, ‖quidam, quum accurrisset, & e accidisset ei ad genua, interrogauit eum, Magister bone, quid faciam vt vitam æternam possideam?

18 Iesus autem dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus nisi vnus, *nempe* Deus.

19 Mandata nosti, ‖ Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimonium dicito, Ne f damno afficito *quenquam*, Honora patrem tuum & matrem.

20 Ille verò respondens dixit ei, Magister, hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.

21 Iesus autem eum intuitus, dilexit eum, & dixit ei, Vnum te deficit: abi, quæcunque habes vẽde, & da pauperibus: & habebis thesaurũ in cœlo: & veni, sequere me, sublata *in humeros* cruce.

22 Ille verò mœstus factus propter hũc sermonem, abiit contristatus, habebat enim bona multa.

23 Et quum circumspexisset Iesus, dicit discipulis suis, Quàm difficilè qui opes habent, in regnum Dei introibunt!

24 Discipuli verò expauerunt ad eos sermones ipsius. Iesus autem rursum respondens dixit eis, Filij, quàm difficile est vt qui confidunt opibus, in regnum Dei ingrediantur!

25 Facilius est camelũ per foramen acus trãsire, quàm diuitem in regnum Dei ingredi.

26 Illi verò amplius percellebantur, dicentes inter se, Et quis potest seruari?

27 Intuitus autem eos Iesus dicit, Apud homines

3 Malitia pueros fieri oportet, vt ingrediamur regnũ cœlorum. *Mat.19.16, luc.18.18.*

4 Duo in primis fugiẽda ęternam vitam serio quærẽtibus, opinio videlicet de suis meritis, quæ ex vera Legis cõsideratione intelligitur & refellitur: diuitiarũ amor, qui multos alacriter etiam currẽtes è medio cursu reuocat. *Exo.20.13.*

d Quum iter ipsum iniret.

e Vide Matth. 27.14.

f Nec vi, nec fraude, nec alia quauis ratione.

mines *hoc est* impossibile, sed nõ apud Deum: nam omnia possibilia sunt apud Deum.

28 ‖ [5] Tunc Petrus cœpit ei dicere, Ecce, nos reliquimus omnia,& secuti sumus te.

29 Respõdens autem Iesus ait, Amen dico vobis,nullus est qui reliquerit domum,aut fratres aut sorores, aut patrem aut matrem, aut vxorem aut liberos,aut agros,mea causa & Euangelij,

30 Quin accipiat [g] centuplicia nunc isto tempore,domos,& fratres, & sorores, & matres, & liberos, & agros, [h] cum persequutionibus, & in seculo venturo vitam æternam.

31 ‖ Multi autem primi,erunt vltimi, & vltimi, primi.

32 [6] ‖ Erant autem in via ascendentes Hierosolyma: & præibat eis Iesus, & expauescebant, & sequentes timebant.Et ipse,assumptis rursum duodecim,cœpit eis dicere quæ sibi erant euentura:

33 *Dicens*, Ecce,ascẽdimus Hiosolyma,& Filius hominis tradetur principibus sacerdotum & Scribis: & condemnabunt eũ morte, tradẽntque eum Gentibus:

34 Quæ illudẽt ei,& flagellabunt eũ, & inspuẽt in eum,& trucidabunt eum: sed tertia die resurget.

35 [7] ‖ Tunc accedunt ad eum Iacobus & Iohannes filij Zebedæi,dicentes, Magister, [i] velimus vt quicquid petierimus,præstes nobis.

36 Ipse verò dixit eis, Quid me vultis vobis præstare?

37 Illi autem dixerunt ei, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alter ad siniſtram tuam sedeamus in gloria tua.

38 Iesus autem dixit eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibo, & [k] baptismo quo ego baptizor, baptizari?

39 Ipsi verò dixerunt ei,Possumus.Iesus autem

Mat.19.27, luc.18.28.

5 Præ Christo omnia negligere, certũ est ad vitam ęternam iter, modò nequis in via deficiat.

Mat.19.30, luc.13.30.

6 Rursus discipuli ad inuictã patientiã præparãtur, mortis imminentis & simul certò sequuturæ vitæ denuntiatione.

Mat.20.17, luc.18.31.

7 Omnino priꝰ certãdum est, quàm triumphandum.

Mat.20.20.

g Centies tantundem, nempe quo ad veriũ vsum & commoda huius vitæ si modo illa non ex copijs & cupiditate nostra metiamur sed ex Dei volũtate.

h In medijs etiã persequutionibꝰ.

i Rogamus.

k Vide Mat. 20.22.

dixit eis, Poculum quidem quod bibo, bibetis: & baptiſmate quo ego baptizor, baptizabimini:

40 Sed ſedere ad dextram meã & ad ſiniſtram meam, non eſt meum dare, ſed *dabitur* quibus paratum eſt.

41 Et quum *hæc* audiſſent *alij* decem, cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.

42 [8] Ieſus autẽ quum eos aduocaſſet, dixit eis, || Scitis eos [l] quibus placet imperare Gentibus, dominari in eas: & qui magni ſunt inter eas, licentia in eas vti.

43 Verùm non ita erit inter vos: ſed quicunque voluerit fieri magnus inter vos, erit miniſter veſter.

44 Et quicunque voluerit ex vobis fieri primus, erit omnium ſeruus.

45 Nam & Filius hominis nõ venit vt ſibi miniſtraretur, ſed vt miniſtraret, & daret animam ſuã redemptionis pretium pro [m] multis.

46 [9] Tunc veniunt Hiericho, || eóque egrediẽte ab Hiericho, ac diſcipulis eius & turba multa, filius Timæi Bartimæus cæcus ſedebat iuxta viam mendicans:

47 Et quum audiſſet ipſum eſſe Ieſum illũ Nazarenum, cœpit clamare, & dicere, Fili Dauid Ieſu, miſerere mei.

48 Et obiurgabãt cum multi vt ſileret: ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid, miſerere mei.

49 Tũc Ieſus quum ſubſtitiſſet, iuſſit cũ vocari. Vocãt igitur cęcũ, dicẽtes ei, Cõfide, ſurge: vocat te.

50 Ipſe verò abiecto pallio ſuo quum ſurrexiſſet, venit ad Ieſum.

51 Et reſpõdẽs dixit ei Ieſus, Quid vis tibi præſtẽ? Cæcus autẽ ait ei, [n] Rabboni, vt viſum recipiã.

52 Ieſus autẽ dixit ei, Abi, fides tua te ſeruauit. Statim igitur recepit viſum, & ſequebatur Ieſum per viam.

CAP.

8 Magiſtratus ſecũdum Deũ ſuis ſubiectis imperant: paſtores autẽ nõ ad dominandũ ſed ad ſeruiendũ vocati ſũt, præeunte ipſis Dei Filio, quatenus & ipſe fuit volũtatis Patris miniſter. *Luc.22.25.*

9 Chriſt⁹ vnus fide inuocatus cæcitatem noſtram ſanat.

l Quibus decretum eſt & conſtitutum.

Luc.18.35.

m Multorum vice.

n Magiſter. Iohan.20.16.

CAP. XI.

1 Christus ingreditur Ierusalem vectus asello. 13 Ficus infructuosa maledicitur. 15 Eiciuntur templo vendentes & ementes. 23 Virtus fidei. 24 Fides orationis. 25 Peccata fratri remittenda. 27 Sacerdotes petunt qua authoritate Christus faciat qua facit. 30 Baptismus Iohannis vnde.

CAP. XI.

Mat.21.1, luc.19.29.

1 QVum || [1] autem appropinquarẽt Hierosolymis Bethphage & Bethaniæ ad montem Olearum, misit duos è discipulis suis,

1 Viua spiritualis in terris regni Christi imago.

2 Et dicit eis, Abite in vicum qui vobis est ex aduerso: & statim vt ingrediemini in eum, inuenietis pullum ligatum, supra quem [a] nullus hominum sedit: soluite eum & adducite.

a Nondum vllus homo.

3 Quòd si quis vobis dixerit, Cur hoc facitis? dicite Dominum eo opus habere: & eum statim huc mittet.

4 Abierunt autem & inuenerunt pullum ligatum apud ostium foris in biuio: & soluerunt eum.

5 Tunc quidam eorum qui illic abstabant, dixerunt eis, Quid facitis qui soluitis pullum?

6 Ipsi verò dixerũt eis prout mandarat Iesus: & *illi* dimiserunt eos.

7 || Adduxerunt igitur pullum ad Iesum, & iniecerunt ei pallia sua, sedítque super eum. *Iohan.12.14.*

8 Multi verò pallia sua strauerunt per viam: alij autem frondes cædebant ex arboribus, & sternebant in viam.

9 Et qui præibant quique sequebantur, clamabant, dicentes, Hosanna, [b] benedictus qui venit in nomine Domini.

b Benè sit ei qui ad nos venit diuinitus, seu à Deo missus.

10 [c] Benedictum regnum patris nostri Dauid, quod venit in nomine Domini: hosanna *ô qui es in cælis* altissimis.

c Fœlix ac prosperum.

11 || Et ingressus est Hierosolymam Dominus, & in tẽplũ: quúmq; circumspexisset omnia, & [d] ve-

Mat.21.20, luc.19.45.

d Tempus vespertinum.

spera iam hora esset, venit Bethaniã cũ duodecim.

12 || Et postero die quum exissent Bethania, esuriit.

13 [2] Quúmque procul vidisset ficum habentem folia, venit *visurus* videlicet num inueniret aliquid in ea: & quum venisset ad eam, nihil inuenit nisi folia. non enim erat tempus ficuum.

14 Tunc [e] respondens Iesus dixit ficui, Ne amplius ex te in seculum quisquam fructum comedat. Et *hoc* audierunt discipuli eius.

15 [3] Veniunt igitur Hierosolymam. Et ingressus Iesus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant & emebant in templo, & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas subuertit.

16 Nec sinebat vt quisquam deportaret [f] vas per templum.

17 Et docebat dicens eis, Nónne scriptum est || Domum meam, domum præcationis [g] vocatum iri ab omnibus Gentibus? || vos autem eam fecistis speluncam latronum.

18 Et *hoc* audierunt Scribæ & principes sacerdotum, & quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quia tota turba percellebatur super doctrina ipsius.

19 Quum verò vespera esset, egressus est Iesus ex vrbe.

20 [4] || Et manè [h] adambulantes ficui viderunt eam exaruisse radicitus.

21 Tũc recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus illa cui imprecatus es, exaruit.

22 Et respondens Iesus dixit eis, Habete [i] fidem Dei.

23 Amen enim dico dico vobis, quicunque dixerit monti huic, tollitor & proiicitor in mare: nec hæsitauerit in corde suo, sed crediderit futura quæ

Mat.21.19.

2 Exemplum vltionis quæ hypocritas manet.

3 Christus re ipsa ostẽdit se verè esse Regẽ illum ac Pontificẽ, ac proinde tẽpli diuini cultus vindicem.

4 Fidei vis lõgè maxima: cohæret autẽ cum fide charitas.

e His manifestè apparet Hebraismus, nam alioqui nemo dicatur ficui respondere.

Esa.56.7.

Iere.7.11.

f Id est, instrumentum vllum, profanum videlicet, cuiusmodi plurima habebãt isti, quibus atriũ tẽpli cœperat esse pro foro.

Mat.21.9.

g Palam erit & habebitur, Heb.

h Iuxta ipsam ficum iter faciẽtes, erat enim in via vt dicit Matth.

i Fides Dei, est quæ Deo habetur.

quæ dicit,erit ei quicquid dixerit.

24 || Propterea dico vobis,quæcunque precantes petitis,credite [k] vos accepturos:& erunt vobis.

25 || Et quum [l] adſtiteritis precantes,remittite ſiquid habetis aduerſus aliquẽ: vt & Pater ille veſter qui in cœlis *eſt*,remittat vobis offẽſas veſtras.

26 Nam ſi vos non remiſeritis, nec Pater ille veſter qui in cœlis *eſt*,remittet offenſas veſtras.

27 || [5] Tunc veniunt rurſus Hieroſolymæ: & quum ipſe ambularet in templo, veniunt ad eum principes Sacerdotum,& Scribæ & ſeniores:

28 Et dicũt ei,Qua autoritate iſta facis? & quis tibi dedit autoritatem iſtam vt hæc facias?

29 Ieſus autem reſpõdens dixit eis,Interrogabo vos & ego rem quandã.Reſpondete igitur mihi,& dicam vobis qua autoritate hæc faciam.

30 Baptiſma Iohannis è cœlo erat, an ex hominibus?reſpondete mihi.

31 Ratiocinabantur autem apud ſe dicentes, Si dixerimus,E cælo:dicet,Quare ergo non credidiſtis ei?

32 [6] Sed ſi dicamus, Ex hominibus: timemus populum.omnes enim ſentiebant de Iohãne,cum verè Prophetam fuiſſe.

33 Tunc reſpondentes dicunt Ieſu,Neſcimus. Et Ieſus reſpondens dicit eis, Nec ego dicam vobis quà autoritate iſta faciam.

Matt.7.7, luc.11.9.

Matth.6.14.

k Ad verbum, quod accipitis, tẽpus autem præſens quaſi rem exhibet.

l Id eſt, Cùm apparueritis coram altari.

Matth.21.14, luc.20.1.

5 Ordinariæ ſucceſſionis obtentu iampridem oppugnatum Euangelium.

6 Merces malæ conſciẽtię, timere eos quibus timori eſſe licuit.

CAP. XII.

1 De vinea. 10 Christus lapis reprobatus à Iudæis. 13 De tributo dando Cæſari. 18 Sadducæi negantes reſurrectionem. 28 Primum mandatum. 31 Dilectio Dei & proximi præponitur ſacrificiis. 36 Christus filius Dauidis. 38 Cauendum à Scribis & Phariſæis. 42 Vidua paupercula.

1 ET || [1] cœpit eis per [2] parabolas dicere, Vineam plantauit quidam,& circumpoſuit ſepem,& fodit lacum,& ædificauit turrim,& eloca-

CAP. XII.

1 Dei vocatio nec locis nec perſonis nec temporibus certis eſt ſine exceptione adſtricta.

a Parabola apud Euangeliſtas non tantùm collationem aut comparationem, ſed etiam ænigmata & allegorias ſignificat.

Matt.21.33, luc.20.9, eſa.5.1, ierem.2.21.

uit eam agricolis:ac peregre profectus est.

2 Misítque seruum ad agricolas *suo* [b] tempore,vt ab agricolis acciperet ex fructu vineæ.

3 Illi verò captum eum cæciderunt,ac remiserunt inanem.

4 Et rursum misit ad eos alium seruum, *& illi* huic quoque lapidato caput vulnerarunt,& remiserunt dedecoratum.

5 Et rursum alium misit, & illum trucidarũt: multósque alios,hos quidem cædentes , illos verò trucidantes.

6 Quum ergo vnum adhuc haberet filium suum dilectum,misit etiam illum vltimum ad eos, dicens,Reuerebuntur filium meum.

7 Illi verò agricolę dixerũt inter se,Iste est hęres:venite,trucidemus eũ, & nostra erit hæreditas.

8 Et captum eum trucidarunt, & eiecerunt extra vineam.

9 Quid ergo faciet dominus vineæ?Veniet,& perdet illos agricolas,& dabit vineam alijs.

10 Ne hanc quidẽ Scripturam legistis? ||Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli:

11 A Domino factum est [c] istud, & est mirabile in oculis nostris?

12 [d] Studebãt igitur eũ prehendere:sed timuerunt turbã. norant enim eum aduersus ipsos illam parabolam dixisse:itaque omisso eo abierunt.

13 ||[2] Et miserũt ad eum quosdam è Phariszis & Herodianis,vt eum [e] captarent [f] sermone.

14 Illi verò,quum venissent, dicũt ei,Magister, scimus te veracem esse , neque curare quenquam. non enim respicis in [g] personam hominum, sed in veritate [h] viam Dei doces: Licet censum Cæsari dare, an non: [i] demus,an non demus?

15 Ipse verò, quum sciret eorum hypocrisin, dixit

b Tempore quo colligi fructus solent.

c Id est, Res ista, vide Matt. 21.42.

d Affectabant & mirificè cupiebant.

e Verbo à venationibus sumpto vtitur Euangelista.

f Suo, vel Christi.

g Non ita ex externis iudicas, vt ea tenebras offundãt veritati. Psal.118.22, esa.28.18, matt. 21.42 , act.4.11, rom.9.33, 1.pet. 2.8.

h Qua ad Deũ peruenitur.

i Iterata interrogatio captiosa. Matt.22.15, luc. 20.20.

2 Euangelium Magistratus imperium cum Dei cultu coniungit.

dixit eis, Quid me tentatis? proferte mihi denarium, vt videam.

16 Illi verò protulerunt. Tunc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio? Illi verò dixerunt ei, Cæsaris.

17 Et respondens Iesus dixit eis, || Reddite quę *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ Dei *sunt*, Deo. Et admirati sunt super eo. *Rom.13.7.*

18 || [3] Tunc veniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum, dicentes, *Matt.22.25, luc.22.27.*

19 Magister, || Moses scripsit nobis vt si cuius frater mortuus sit, ac reliquerit vxorem, [k] & filios non reliquerit, accipiat ipsius frater vxorem eius, & excitet semen fratri suo.

20 Septem ergo fratres fuerunt: ac primus accepit vxorem, & moriens non reliquit semen.

21 Et secundus accepit eam, & mortuus est, & ne ipse quidem reliquit semen: & tertius itidem.

22 Et acceperunt eam septem illi, neque reliquerũt semen: vltima omniũ mortua est & mulier.

23 In resurrectione ergo, quum resurrexerint, cuius eorum erit vxor? nam septem habuerunt eam vxorem.

24 Tunc respondens Iesus dixit eis, [l] Nónne propterea erratis quod nescitis Scripturas, neque potentiam Dei?

25 Postquam enim à mortuis resurrexerint, neque vxores ducunt, neque nuptum dantur: sed sunt vt Angeli qui in cœlis *sunt*.

26 De mortuis verò, quòd suscitandi sint, non legistis in libro Mosis quomodo in rubo loquutus sit ei Deus, dicens, || Ego *sum* Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob? *Exod.3.6, matt.22.32.*

27 Non est Deus mortuorum, sed Deus viuentium: vos ergo multum erratis.

3 Carnis resurrectio aduersus Sadducæorum inscitiam & malitiam asseritur. *Deut.25.5.*

k *Vide Mat.24.*

l *Interrogatio, vim habẽs affirmationis.*

Matt.22.35.

28 ‖ [4] Et quum accessisset quidam è Scribis qui audierat eos disceptantes, & sciebat eum bene illis respondisse, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.

29 [m] Iesus autem respondit ei, Primum omnium mandatorum *est*, ‖ Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus vnus est:

30 Diliges igitur Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota [n] cogitatione tua, & ex totis viribus tuis. hoc *est* primum mandatum.

31 Et secundum *illi* simile, hoc *est*, ‖ Diliges proximum tuum vt teipsum. maius istis aliud mandatum non est.

32 Tunc dixit ei Scriba ille, Bene, magister, in veritate dixisti. nam vnus est Deus, nec alius est præter eum:

33 Et diligere eum ex toto corde, & ex tota intelligentia, & ex tota anima, & ex totis viribus, ac diligere proximum vt seipsum, plus est quàm omnia [o] holocautomata & sacrificia.

34 Tum Iesus quum vidisset eum cordatè respondisse, dixit ei, Non longè es à regno Dei. Et nemo amplius audebat eum interrogare.

35 ‖ [5] Et respondens Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum esse filium Dauid?

36 Nam ipse Dauid dixit [p] per Spiritum sanctum, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam, vsquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

37 Ipse ergo Dauid dicit eum Dominum: vnde igitur filius eius est? Et multa turba audiebat eum libenter.

38 ‖ [6] *Ipse* autem dicebat eis [q] in doctrina sua,

4 Sacrificia siue externi cultus nunquã placuerunt Deo, nisi præeũtibus necessarijs officijs. *Deut.6.4.*

5 Christus ex ipso Dauide, vnde ortus erat secũdũ carnem, deitatem suam probat. *Leuit.19.18, mat.22.39, rom.13.9, gal.5.14, iac.2.8.*

6 Non temerè pastorum mores pro exemplo sunt sequendi.

m Primarium ac præcipuum.

n vid.mat.22.37

Matt.22.42, luc.20.41.

o Sacrificiorum genus quæ tota adolebantur.

Psal.109.1. Mat.23.6, luc.11.43, & 20.45

p Ad verb. in Spiritu sancto. est in hoc dicẽdi genere energia, quo significatur non tam Dauidẽ loquutum fuisse, quàm Spiritum sanctũ, qui quodammodo Dauidem ipsum possederit.

q Inter docendum.

Cauete

Cauete à Scribis,qui [r] volunt [f] ſtolati ambulare, & *amant* ſalutationes in foris.

39 Primóſque conſeſſus in conuentibus,& primos accubitus in cœnis:

40 ‖ Qui deuorant domos viduarum, & [t] in ſpeciem vtuntur longis precibus: [u] iſti auferent grauius iudicium.

41 ‖ [7] Et quũ ſediſſet Ieſus ex aduerſo gazophylacij,ſpectabat quomodo turba mitteret [x] ęs in gazophylacium.multi igitur diuites mittebãt multa:

42 Et quum veniſſet quædam vidua pauper, miſit minuta duo,quod eſt quadrans.

43 Tunc *ille* quum aduocaſſet diſcipulos ſuos, dixit eis,Amen dico vobis, vidua hæc pauper plus miſit quàm omnes qui miſerũt in gazophylacium.

44 Nam omnes ex eo quod ipſis redundat miſerunt: hæc verò è penuria ſua miſit omnia quæ habebat,totum *inquam*,victum ſuum.

7 Officia ſecũdum Deum præſtita, non ex pretio externo, ſed ex cordis affectu æſtimantut. *Matt.23.14, luc.20.47.*

Luc.21.1.

r .i. Amant, vt Mat.23.4. ſummo ſtudio cõtendunt.

ſ Stola amictꝰ eſt muliebris ad talos demiſſus: ſumitur autẽ in genere pro veſtimento ad ornatũ cõpoſito. hoc tamen loco videtur ſignificari exterior illa veſtis fimbriata, cuius fit mentio Deut.22.12.

t Vide Matth.14.

v In iſtos feretur ſententia grauior. *x Pecuniam ex quocunque metallo, more ſcilicet Romanorum apud quos initio fuit as ſignatum.*

CAP. XIII.

1 De deſtructione vrbis Ieroſolymæ. 9 Perſecutiones propter Euangelium. 10 Euangelium prædicandum omnibus gentibus. 26 De aduentu Chriſti ad iudicium. 33 Vigilandum & orandum.

CAP. XIII.

Matt.24.1, luc.21.5.

1 ET ‖ [1] quum egrederetur è templo, dixit ei quidã è diſcipulis eius, Magiſter, vide quales lapides,& qualia *iſta ſint* ædificia.

2 Tunc Ieſus reſpondens dixit ei, Vides iſta magna ædificia? ‖ non relinquetur lapis ſuper lapidem qui non deſtruatur.

3 Et quum ſederet in monte Olearum ex aduerſo templi, interrogarunt eum priuatim Petrus & Iacobus,& Iohannes & Andreas.

4 Dic nobis quando hæc erunt, & quod ſi-

1 Prædicitur templi, vrbis, atque adeo totius gentis excidium, & Eccleſię iactatio: additur tamen conſolatio multiplex: & tãdem futura mundi conſummatio deſcribitur. *Luc.19.44.*

gnum *erit* quando futurum eſt vt omnia hæc conſumentur.

Eph.5.6, 2.theſſ.2.3

5 Ieſus autẽ eis reſpondens cœpit dicere, ‖ Videte ne quis vos ſeducat

a In nomen meũ mutuabuntur.

6 Multi enim venient in [a] nomine meo, dicẽtes, Ego ſum *Chriſtus*: multóſque ſeducent.

7 Quum autẽ audieritis bella & rumores bellorum, ne turbamini: oportet enim *iſta* fieri. at nondum *erit* finis.

8 Surget enim gens in gentem, & regnum in regnum: erúntque terræ motus ſingulis locis, & erunt fames ac turbæ.

b Vt vobis auditis, tãtò magis cõuincãtur, nec poſſint ignorantiam prætexere.

9 Principia dolorum iſta. ſed cauete vos vobis ipſis: tradent enim vos in conſeſſus & ſynagogas: cædemini, & coram præſidibus ac Regibus ſiſtemini mea cauſa, *vt hoc ſit* [b] teſtimonio aduerſus eos.

Mat.10.19, luc. 12.11, & 21.14.

10 Et apud omnes gentes oportet primùm prędicari Euangelium.

c Non prohibetur cogitatio, ſed ãxia illa ſolicitudo, quæ à diffidẽtia proficiſcitur, vide Mat. 6.27.

d Artificioſa illa dicendi ratione, quid dicturi ſitis.

11 ‖ Quum autẽ vos traditos duxerint, ne [c] antè ſoliciti eſtote quid dicturi ſitis, [d] neque meditamini: ſed quicquid datum fuerit vobis illo momento, id loquimini. non enim eſtis vos qui loquimini, ſed Spiritus ſanctus.

12 Tradet autem frater fratrẽ ad mortem, & pater filium: & inſurgent liberi aduerſus parentes, & eos curabunt morte mulctandos.

e Propter me. Matt.24.15, luc. 21.20. Dan.9.25.

13 Et eritis exoſi omnibus [e] propter nomen meum: ſed qui perſeuerauerit ad finem vſque, is ſeruabitur.

f Quum profanæ gentes ciuitatem Dei, ipſumque tẽplum non modò contaminabunt ſuo ingreſſu, ſed etiam funditus euertent.

14 ‖ Quum autem videritis abominationem illam vaſtatricem, quæ dicta eſt à ‖ Daniele Prophetа [f] poſitã vbi non oportet, (qui legit, animaduertat) tunc qui *fuerint* in Iudæa, fugiant in montes:

15 Qui verò *fuerit* ſupra domum, ne deſcendat domum, nec ingrediatur vt quicquam ſumat è domo ſua.

16 Et

16 Et qui fuerit in agro, ne reuertatur retrò vt ſumat pallium ſuum.

17 Væ autem ventrem ferentibus & lactãtibus per illos dies.

18 Orate verò ne fiat fuga veſtra hyeme.

19 gErunt enim dies illi *talis* oppreſſio qualis nõ fuit à principio rerum conditarum, quas condidit Deus, vſque ad hoc tempus, nec erit.

20 Et niſi Dominus contraxiſſet dies illos, omnis caro periret: ſed propter electos quos elegit, cõtraxit dies illos.

21 || Ac tum ſi quis vobis dixerit, Ecce hîc Chriſtus, vel, Ecce illic: ne credite.

22 Surgent enim pſeudochriſti & pſeudoprophetæ: & edent ſigna ac miracula ad ſeducendum, ſi fieri poſſit, etiam electos.

23 Vos autem cauete. Ecce, prædixi vobis omnia.

24 || Cæterùm per illos dies, poſt oppreſſionem illam ſol obſcurabitur, nec dabit luna ſplendorem ſuum.

25 Et ſtellæ cœli excident, & poteſtates quæ in cœlis *ſunt* concutientur.

26 Et tunc videbunt Filium hominis veniẽtem in nubibus cum potentia multa & gloria.

27 *Ipſe* verò tunc mittet Angelos ſuos, & ſuos electos coget à quatuor ventis, ab extremo terræ vſque ad extremum cœli.

28 A ficu verò diſcite parabolam. Quum ramus eius iam tener fit, & germinat folia, noſtis propè eſſe æſtatem:

29 Ita & vos, quum hæc videritis fieri, agnoſcite propè eſſe & ad fores *regnum* Dei.

30 Amen dico vobis, nequaquam præterierit hæc ætas vſquedum facta ſint hæc omnia.

31 Cœlum & terra præteribunt, ſermones au-

g *Heb. cuius magna eſt emphaſis, ita enim ſignificatur fore, vt toto illo tempore calamitas calamitatẽ excipiat perinde acſi tempus ipſũ, ipſa eſſet miſeria. ſic Amos, 5.20. dicit diem Domini fore tenebras. Mat.24,25, luc. 21.8.*

Ezechi.32.7, eſa.13.10, ioel.2. 10.31, & 3.15.

tem mei nequaquam præteribunt.

32 [2]Sed de die illo ac [h]hora nemo scit,ne Angeli quidem qui in cœlo sunt:nec ipse filius,sed *solus* Pater.

33 ‖Cauete,vigilate & orate:nescitis enim quãdo tempus illud sit futurum.

34 *Nam Filius hominis ita est* vt quispiam qui peregrè agens relicta domo sua, datáque seruis suis potestate, ac suo cuique opere, [i]ianitori mandauit vt vigilaret.

35 Vigilate igitur(nescitis enim quando dominus domus veniet, vespere, an media nocte, an in gallicinio,an manè)

36 Ne quum repentè venerit, inueniat vos dormientes.

37 Quæ autem dico vobis, omnibus dico, vigilate.

2 Non est curiosè vltimus ille dies inquirendus, quem solus Pater nouit: sed cauendum potius ne nos imparatos opprimat. *Mat.24.13.*

h De illo puncto temporis.

i Atrienses seruos,& ianitorem in tanta seruorũ multitudine in primis habere cõsueuerant veteres.

CAP. XIIII.

1 Consilium Sacerdotum contra Christum. 3 Mulier vngens caput Christi vnguẽto. 12 Paschæ præparatio. 22 Institutio Cœnæ. 41 Christi captiuitas. 43 Iudas osculo prodit Christum. 53 Christus coram Caiapha. 66 Petri negatio.

1 ERAT ‖[1] autem Pascha & azyma duobus pòst diebus:& quærebant principes sacerdotum & Scribæ quomodo eum dolo prehensum trucidarent.

2 Dicebant autem,Non[a] in festo,ne tumultus sit populi.

3 Quum autem *Iesus* esset Bethaniæ, in domo Simonis Leprosi,accũbente eo venerat mulier habens alabastrum vnguenti nardi liquidæ multi pretii:& confracto alabastro, effuderat ei in caput.

4 [2] Quidam autem indignabantur apud sese, & dicebant, Quorsum profusio ista vnguenti facta est?

5 Nam poterat hoc vendi amplius quàm [b] trecentis

CAP. XIIII. *Mat.26.1, luc. 22.1*

1 Dei voluntate cõtra hominũ consiliũ accidit, vt Christus captus die Paschę solenni immolaretur,vt figuræ respõderet veritas ex omni parte.

2 Temeraria iudicia coram Deo irrita.

a Vid.Mat.26.5

b Quinquaginta tribus libris Frãcicis, vel sex Anglicanis.

centis

centis denarijs, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.

6 Iesus autem ait, Omittite eam: quid ei molestiam exhibetis? bonum opus operata est erga me.

7 [3] Semper enim pauperes habebitis vobiscum, & quandocunque volueritis, potestis eis benefacere: me verò non semper habebitis.

8 [4] Hæc quod potuit fecit: [c] occupauit enim vngere meum corpus ad sepulturam.

9 Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam id quod ista fecerit, dicetur in memoriam ipsius.

10 ‖ [5] Tunc Iudas Iscariotes, vnus ex duodecim, venit ad principes Sacerdotum, vt eum ipsis proderet.

11 Illi verò *eo* audito gauisi sunt: & polliciti sunt se pecuniam ei daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eum proderet.

12 ‖ [6] Ac primo die Azymorũ, [d] quando [e] pascha [f] mactabant, dicunt ei discipuli ipsius, Vbi vis vt profecti paremus vt edas pascha?

13 Tũc mittit duos è discipulis suis, & dicit eis, Abite in vrbem: & occurret vobis quidam portans amphoram aquæ: sequimini eum.

14 Et quocunque introierit, dicite patrifamiliâs, Magister dixit, Vbi est diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edam?

15 Tunc ipse vobis indicabit [g] cœnaculum magnum stratum, paratum: illic parate nobis *Pascha*.

16 Abierunt igitur discipuli eius, venerúntque

3 Christus semel atque iterum in se vngi sustinuit certã ob causã: vult autem in pauperibus quotidiè vngi.

4 Occulto spiritus instinctu mulier Christũ vngens, proximam eius mortem ac sepulturam omnibus ponit ob oculos. *Mat. 26. 14, luc. 22. 4*

5 Auaritia zelo charitatis tecta, prodẽdi ac crucifigẽdi Christi occasio. *Mat. 26. 17, luc. 22. 7.*

6 Christus factus sub Lege pro nobis, pascha celebrat ex Legis præscripto: & simul edito miraculo declarat sese mox in carne passurũ, nihilominus Deum esse.

c .i. anteuertit vnctionem corporis mei ad sepulturam. d Quo die, nimirum ad vesperam quæ initium erat decimiquinti. Vide Mat. 26. 17. e Metonymia, sacramentis familiaris, i. agnum illum paschalem. f Mactare solebant. g Græca vox significat contignationem ædium superiorem, cuicunque vsui destinatam: quia verò solebant in ea parte domus cœnare, cœnaculum vocarunt.

in ciuitatem, & inuenerunt *omnia* prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

17 Et quum serum *diei* esset, venit cum duodecim.

18 ‖ [7] Quúmque accubuissent, & ederent, ait Iesus, Amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me, qui edit mecum.

19 Ipsi verò cœperunt contristari, & ei dicere sigillatim, Num ego? Et alius, Num ego?

20 Ipse autem respondens dixit eis, Vnus ex duodecim, [h] qui *manum* intingit mecum in catinum *me prodet*.

21 Filius quidem hominis abit, prout scriptum est de eo: sed væ homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat [i] homini illi si natus non fuisset.

22 ‖ Et [k] edentibus ipsis, quum accepisset Iesus panem, & benedixisset, fregit: deditque eis, & ait, Accipite, edite: hoc est corpus meum.

23 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dedit eis: & biberunt ex eo omnes.

24 Et dixit eis, Hoc est sanguis meus Noui illius testamenti, qui pro multis effunditur.

25 Amen dico vobis, non bibam amplius ex fructu vitis vsque ad diem illum quum ipsum bibã nouum in regno Dei.

26 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem Olearum.

27 [8] ‖ Tunc dicit eis Iesus, Omnes offendemini in me nocte ista: nam scriptum est, ‖ Percutiam pastorem, & dispergentur oues.

28 ‖ Sed postquam surrexero, præibo vobis in Galilæam.

29 [9] Petrus autem dixit ei, Etiãsi omnes offendantur, at non ego.

30 Tunc dicit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie nocte

Mat.26.20, luc 22.14, ioh.13 21.

7 Abrogatur typus legalis mox reipsa implendus, & in eius locum substituuntur *Antitypa* noui fœderis, ad cõ summationem vsque mundi duratura.

Matt.26.26, 1.cor.11.24.

h Qui mecum vesci consueuit, Mat.26.23.

i vide Mat.26. 24.

k Vide Matth.

8 Christus prę dicit se mox à suis deserendũ eos minimè tamen deserturũ

Ioh.16.32
Zach.13.7
Infra 16.7

9 Humanæ temeritatis & imbecillitatis tristissimũ in præstantissimo homine exemplũ proponitur.

nocte iſta, priuſquam bis gallus vocem miſerit, ter abnegabis me.

31 At ille [l] multò magis dicebat, Si me oportuerit commori tibi, haudquaquam te abnegabo. Itidem autem etiam omnes dicebant.

32 || [10] Veniunt igitur in locum cuius nomen *eſt* Gethſemane. Tunc dicit diſcipulis ſuis, Sedete hic vſquedum precatus fuero.

33 Et aſſumit Petrum & Iacobum & Iohannem ſecum: cœpítque expaueſcere & grauiſſimè angi.

34 Et dixit eis, Vndiquaque triſtis eſt anima mea vſque ad mortem: manete hîc & vigilate.

35 Progreſſúſque paululum, procidit in terram: & orauit vt, ſi poſſibile eſſet, abiret ab ipſo hora illa.

36 Dixítque, [m] Abba Pater, omnia poſſibilia ſunt tibi: transfer à me iſtud poculum. verùm non quid ego velim, ſed quid tu.

37 [11] Tunc venit & inuenit eos dormientes: dicítque Petro, Simon, dormis? non potuiſti vnam horam vigilare?

38 Vigilate & precamini, ne introeatis in tentationem. ſpiritus quidem promptus *eſt*, ſed caro infirma.

39 Et quum rurſus abijſſet, precatus eſt, & cúdem ſermonem dixit.

40 Et reuerſus inuenit eos rurſum dormientes, (erant enim oculi eorum grauati) neque ſciebant quid ei reſponderent.

41 Et venit tertiò, dicítque eis, Dormite quod ſupereſt, & requieſcite: ſufficit, venit hora: ecce, traditur Filius hominis in manus peccatorum.

42 Surgite, eamus: ecce, qui prodit me, appropinquauit.

l Illa conduplicatio vehementẽ Petri aſſeuerationẽ magis exprimit. Mat. 26. 30, luc. 22. 19

10 Chriſtus in carne pro nobis aſſumpta, horrificos illos maledictionis Dei terrores ſubiens, calicem ex Patris manu accipit, quem mox ipſe iuſtus pro iniuſtis exhauriat.

m Fuit hæc conduplicatio recepta eo tempore cùm idiomata permiſcerentur: Abba autem Syriacum eſt.

11 Horrendũ humanæ ſocordię exemplum in ipſis à Chriſto electis diſcipulis.

43 || [12] Et ſtatim, adhuc eo loquente, adeſt Iudas, qui erat vnus è duodecim: & cũ eo turba multa cum gladijs & fuſtibus, à principibus Sacerdotum & Scribis & Senioribus.

44 Dederat autem eis iſte qui eum prodebat, commune ſignum, dicens, Quemcunque oſculatus fuero, is eſt: comprehendite eum, & abducite [n] tutò.

45 Quum igitur veniſſet, ſtatim accedit ad eum, dicítque ei, Rabbi, Rabbi: ac deoſculatus eſt eum.

46 Illi verò iniecerunt in eum manus, & cœperunt eum.

47 [o] Quidam autem adſtantium exerto gladio percuſſit ſeruum Pontificis maximi, & abſtulit eius auriculam.

48 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Vt aduerſus latronem exiſtis cum gladijs & fuſtibus ad comprehendendum me?

49 Quotidie eram apud vos in templo docens, nec cepiſtis me. Sed *oportet* vt impleantur Scripturæ.

50 Tunc relicto eo [p] omnes fugerunt.

51 [13] Quidam autem iuuenis ſequebatur eum, amictus [q] ſindone ſuper nudum *corpus*: & prehenderunt eum iuuenes.

52 Ipſe verò derelicta ſindone, nudus effugit ab illis.

53 || Tunc abduxerunt Ieſum ad Pontificem maximum: & conuenerunt cum eo [r] omnes principes ſacerdotum & ſeniores & ſcribæ.

54 Petrus autem procul ſequutus eſt eum intrò

Mat.26.47, luc. 22.47, ioh.18.3.

12 Sicut homines Deũ cõditorẽ ſuũ deſertũ ac proditũ, ſcientes & volentes ſua laude ſpoliarunt: ita Chriſtus volẽs pro iniuſtis ſatisfacturus, à ſuis deſertus, proditione familiaris ſui capitur tanquã latro, vt pœna peccato reſpõdeat, & nos verè proditores, deſertores ac ſacrilegi ex diaboli laqueo eximamur.

13 Omnia pietatis prętextu licent in Chriſtum graſſantibus.

n Ita diligenter vt elabi non poſſit.

o Petrus.

p Diſcipuli.

Matt.26.57, luc.22.54, ioh.18.24.

q Linteum quo amictus ille, audito nocturno tumultu, repente accurrerat, vt intelligatur qua licentia iſti latrones fuerint graſſati.

r Coactum fuit ſummum conſilium quum accuſaretur Chriſtus vt blaſphemus, & pſeudopropheta: tertium enim crimen læſæ maieſtatis, conſictum fuit à Sacerdotibus, vt Pilatum ad eum damnandum adigerent.

vſque

vsque in aulam Pontificis maximi: & erat considēs cum ministris, & calefaciens *sese* ad ignem.

55 || 14 Principes autem sacerdotum & totus consessus quærebant testimonium aduersus Iesum, vt eum morte mulctarent: nec inueniebant.

56 Nam multi falsum testimonium dicebant aduersus eum: sed non erant [s] paria ipsorum testimonia.

57 Tunc quidam surrexerunt, & falsa testati sunt aduersus eum, dicentes,

58 Nos audiuimus eum dicentem, || Ego destruam templum hoc quod est manibus factum, & triduo aliud absque manibus factum ædificabo.

59 Sed ne sic quidem par erat testimonium eorum.

60 Tum Pontifex maximus quum assurrexisset in medium, interrogauit Iesum, dicens, Non respondes quicquam? quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

61 Ipse verò silebat, & nihil respondit. Rursum Pontifex maximus eum interrogauit, & dixit ei, Tú *ne* es ille Christus Filius *Dei* [t] benedicti?

62 Iesus autem dixit, Ego sum. ||& videbitis Filium hominis sedentem ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem cum nubibus cœli.

63 Pontifex maximus verò diruptis vestibus suis dixit, Quid adhuc nobis opus est testibus?

64 Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Illi verò omnes contra eum iudicarunt, ipsum teneri mortis pœna.

65 15 Et cœperunt quidam conspuere in eum, & obtegere faciem eius, & colaphos ei infligere, & dicere ei, Vaticinare. [u] ministri verò bacillorum ictibus eum cædebant.

66 16 || Quum verò Petrus esset in aula inferius, venit quædam ex ancillis Pontificis maximi:

Mat.26.59.

14 Christus adeò innocens, vt ne falsis quidē testibus oppressi potuerit, tandē Deū Patrē cōfessus damnatur impietatis coram Pontifice, vt nos qui Deum abnegauimus, verè impij, coram Deo absoluamur.

Ioh.2.19.

15 Christus omne contumeliarū genus nostro nomine sustinēs, æternū decus in se crediturīs acquirit.

Mat.24.30

16 Triste exēplū tū humanę imbecillitatis tum diuinę misericordiæ, spiritū pœnitētię & fidei suis electis donantis.

s Non congruebant.

t Dei, qui omni laude dignus est.

u Apparitores enim bacillos gestabant.

Mat.26.69, luc.22.55, ioh.18.25

67 Et viſo Petro qui ſe calefaciebat, intuita in eum, dixit, Et tu cum Nazareno Ieſu eras.

68 Ipſe verò negauit, dicens, Non noui, neque ſcio quid tu dicas. Et exiuit extra in x veſtibulum: & gallus vocem miſit.

69 || Tunc y ancilla quum rurſus vidiſſet eum, cœpit dicere ijs qui adſtabant, Hic eſt vnus ex ipſis.

70 Ipſe verò rurſum negauit. Et rurſus paulò poſt qui adſtabant dixerunt Petro, Verè ex ipſis es: etenim Galilæus es, & loquutio tua ſimilis eſt.

71 Ipſe autem cœpit execrari & iurare, dicens, Non noui hominem iſtum quem dicitis.

72 || Tunc ſecundò gallus vocē miſit, & recordatus eſt Petrus verborum quæ dixerat ei Ieſus, Priuſquam gallus vocem bis miſerit, ter me abnegabis. Et quum ſe z proripuiſſet, fleuit.

x *In locum aulæ proximum. Mat.27.71, luc.22.56, ioh.18.25.*

y *Ex diligēti Euangeliſtarum cō paratione intelligitur Petrum agnitum fuiſſe à multis, ſuggerentibus ancillis. imo apud Lucā, cùm agitur de ſecūda abnegatione, fit mentio ſerui & non ancillæ. Mat.27.57, ioh. 13.38.*

z *Foras, ſub.*

CAP. XV.

1 De his quæ Chriſtus ſub Pilato præſide paſſus eſt. 11 Barrabas Chriſto præfertur. 15 Chriſtus traditur à Pilato vt crucifigatur. 17 Spinis coronatur. 19 Conſpuitur & irridetur. 21 Simon Cyrenæus portat crucem Chriſti. 27 Chriſtus crucifigitur inter duos latrones. 29 Conuitijs afficitur. 37 Expirat. 43 Ioſeph ſepelit Chriſtum.

CAP. XV.

Matth.27.1, luc. 22.66.

1 Chriſtus vinctus apud Iudicis terreni tribunal publicè, non ſuorū (vt ex ipſius iudicis ore conſtitit) ſed noſtrorum omnium peccatorū reus ad crucem damnatur: vt nos nocentiſſimi à noſtrorum peccatorū noxa liberati, coram Dei ipſius ſolio, in publico ipſorum quoque Angelorum conſeſſu abſoluamur.

1 || Statim autem diluculo, conſilio inito, ſummi Sacerdotes cum Senioribus & Scribis, ac toto conſeſſu, vinctum Ieſum abduxerunt, b tradiderúntque Pilato.

2 Tunc interrogauit eum Pilatus, Tú ne es ille rex Iudæorum? Ipſe verò reſpondens dixit ei, Tu dicis.

a *Ad ver. ad ipſum manè.* b *Non licebat illis capitali ſupplicio aliquē afficere. nam capitalium criminum illis erepta fuerat cognitio, primùm ab Herode Magno, poſtea à Romanis, anno 40. ante templi euerſionem: ideo Pilato tradunt Ieſum.*

3 Et

3 Et multum accuſabant eum principes ſacerdotum.

4 || Pilatus autem rurſus interrogauit eum, dicens, Non reſpondes quicquam? Ecce, quàm multa aduerſus te teſtificantur. *Matt.27.12, luc. 23.3, ioh.18.3.*

5 Ieſus autem nihil amplius reſpondit, adeo vt miraretur Pilatus.

6 In feſto autem [c] dimittebat eis vnum ex vinctis quencunque poſtulaſſent. *c .i. dimittere ſolebat.*

7 Erat verò quidam qui dicebatur Barrabas, vinctus cum ſeditionis ſocijs, qui cædem per ſeditionem fecerant.

8 Et vociferãs turba cœpit petere *vt faceret* prout ſemper ipſis fecerat.

9 Pilatus autem reſpondit eis, dicens, Vultis dimittam vobis Regem illum Iudæorum?

10 (Nouerat enim eum per inuidiam traditum fuiſſe à principibus Sacerdotum)

11 Principes verò ſacerdotũ concitarunt turbam vt potius Barrabam ipſis dimitteret.

12 Tunc Pilatus reſpondens, rurſum dixit eis, Quid ergo vultis faciam iſto quem dicitis regem Iudæorum?

13 Ipſi verò rurſum clamauerunt, Crucifige eum.

14 Pilatus autem dicebat eis, Nam quid mali fecit? Illi autem amplius clamauerunt, Crucifige eum.

15 Pilatus autem volens turbæ ſatisfacere, dimiſit eis Barrabam, & Ieſum flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

16 Milites verò abduxerunt eum intra aulam, id eſt prætorium, & conuocarunt totam cohortem.

17 [2] Et induerunt eum purpura, & circumpoſuerunt ei contextam coronam ſpineam.

2 Chriſtus hominũ peccata ſublaturus, qui Dei ipſius ſolium vſurpare ſunt conati, affectati regni damnatus, ſub falſa regni ſpecie deridetur: vt nos contrà verè futuri æterni reges, ex Dei ipſi[9] manu coronã glorię accipiamus.

18 Et cœperunt eum ſalutare, *dicentes*, Aue rex Iudæorum.

19 Et verberabant eius caput calamo, & inſpuebant in eum, ac ſummiſſis genibus adorabant eum.

20 Quum autem illuſiſſent ei, exuerunt eũ purpura, & induerunt eum veſtimentis ipſius: eduxerũtque vt crucifigerent eum.

21 3 || [d] Præterea angariarunt prætereuntem quendam Simonem Cyrenæum (venientem rure, patrem Alexandri & Ruſi) vt portaret crucem eius.

22 || 4 Duxerúntque eum in locum Golgotha, quod eſt, ſi interpreteris, Caluariæ locus.

23 Et dederunt ei bibendum myrrhatum vinũ: ipſe verò non ſumpſit.

24 || 5 Quumque crucifixiſſent eum, partiti ſunt veſtimenta eius, iacta ſorte ſuper ea, quis quid tolleret.

25 Erat autem hora tertia, quando crucifixerunt eum.

26 Erátque inſcriptio criminis ipſius inſcripta *his verbis*, REX ILLE IVDAEORVM.

27 Crucifixerunt etiam cum eo duos latrones: vnum ad dextram, & alterum ad eius ſiniſtram.

28 Et impleta eſt Scriptura quæ dicit, || Et cum e ſceleratis numeratus eſt.

29 Et qui præteribant, conuitiabantur ei, mouentes capita ſua, ac dicentes, Vah, || [f] qui deſtruis templum, & triduò ædificas,

30 Serua teipſum, & deſcende è cruce.

31 Similiter autem & principes ſacerdotum illudentes dicebant alij ad alios cum Scribis, Alios ſeruauit, ſeipſum ſeruare non poteſt.

3 Impiorũ rabiei nullus modus. Interea verò vel ipſa chriſti ſub crucis pondere laborantis imbecillitas, arguit agnum ad ſacrificium duci. *Matt.27.32, luc. 23.26.*

d Vide Matth. Mat.27.33, luc. 23.33, ioh.19.23

Mat.27.35, luc. 23.33, ioh.19.23

4 Chriſtus extra terrenæ Ieruſalem ſepta educitur in locũ morticinijs pollutum, non in ſeſe quidem ſed in nobis cõtaminatiſſimus, propter impoſita ipſi noſtra peccata: vt nos ſanguine eius expiati, in cœleſte ſacrariũ introducamur. *Eſa.53.12. Ioh.2.19.*

e Ad ver. ex legibus .i. legis præuaricatoribus.

5 Chriſtus nud[9] in crucẽ attollitur, & tanquam ſceleratorum ſceleratiſſimus, omnibus contumelijs afficitur, vt eius iuſtitia induti, & maledictione benedicti, & vna oblatione ſanctificati, in cœlum vſque attollamur.

32 Chri-

32 Christus ille rex Israël descédat nunc è cruce, vt videamus & credamus. Et qui crucifixi erant cum eo, probris afficiebant eum.

33 [6] Quum verò aduenisset hora sexta, tenebrę factæ sunt super [f] totam regionem vsque ad horam nonam.

34 [7] Et hora nona clamauit Iesus voce magna, dicens, || Eloi, Eloi, lamma sabachthani? quod est, siquis interpretetur, Deus meus, Deus meus, cur me deseruisti?

35 Et quidam adstantium quum audissent, dicebant, Ecce, Eliam vocat.

36 Cucurrit autem quidam, || & impleta spongia aceto, & circumposita calamo, dedit ei potum, dicens, Sinite: videamus an veniat Elias ad detrahendum eum.

37 Iesus autem emissa voce magna, expirauit.

38 Et aulæum templi fissum est in duas partes, à summo vsque ad imum.

39 Quum vidisset autem Cēturio qui adstabat ipsi ex aduerso, eum ita emisso clamore expirasse, dixit, Verè, homo iste Filius erat Dei.

40 [8] Erant autem etiā mulieres procul spectantes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi parui & Iose mater, & Salome:

41 Quæ, etiam quum esset in Galilæa, || sequutæ fuerant eum, & ministrauerant ei, aliæque multæ quæ simul cum eo ascenderant Hierosolyma.

6 Ira Dei peccata nostra in Filio sponsore nostro vindicā tis, tenebrarū horrore sanciтur. *Psal.22.1, mat.27.46. Psal.69.22. Luc.8.2.*

7. Christus cū Satana, cum peccatis, cum morte deniq;, horrenda illa maledictione Dei armatis, potēter luctās, corpore pēdēs in cruce, summis doloribus oppressо, animo in inferorū gurgitib[9] demersо, emergit tamē vociferās, & quanuis accepto à morte vulnere, ad tempus vita priuatus, summa & ima cōcutiens, velo templi fissio, extortóque a suis carnificibus testimonio, victorē sese ac dominū omnium mox declaratū iri, reliquis adhuc obstinatis & irridētibus hostibus denūtiat.

8 Christus magno cum virorum pudore qui dominum deseruerant, testes etiam mulieres sibi delegit, vt quæ fuerint omnium istarum rerum spectatrices.

f Ad verb. terram, terræ autem nomine Hebræorum more Palæstinam intelligit, itaque amplificatur prodigij nouitas, quod in plenilunio Paschatis scilicet tempore, & sole reliquū orbem illustrante, atque adeo in ipso meridie, ille orbis angulus in quo tantùm facinus patraretur, in densissimis tenebris delitucrit.

Mat.27.57, luc.23.50, iohan.19.38.

42 || Quum autem ſerum *diei* iam eſſet,(quoniã erat paraſceue, hoc eſt, [g] anteſabbathum.)

43 Veniens Ioſeph *ortus* ex Arimathæa, [h] honeſtus ſenator,qui & ipſe expectabat regnum Dei, [i] fidenti animo introiit ad Pilatum, & petiit corpus Ieſu.

44 Pilatus autem miratus eſt ſi iam mortuus eſſet: & aduocato centurione, interrogauit eum an iamdudum mortuus fuiſſet.

45 Et *re* cognita ex Centurione, donauit corpus ipſi Ioſeph.

46 Is autem emit [k] ſindonem, & detractum eũ inuoluit ſindone: depoſuítque in monumẽto quod erat exciſum è petra: & aduoluit ſaxum ad oſtium monumenti.

47 Maria Magdalene verò & Maria Ioſe *matet*, ſpectabant vbi poneretur.

g Dies quæ ſabbathum antegreditur.

h Plenus authoritatis, ex cõcilio Sãhedrim, vel forſan qui adſcitus eſſet in concilium à Pilato.

i Si quis expẽdat quod periculum vltro ſubierit Ioſeph, quam fidẽti fuerit animo intelliget.

k Linteum.Iohan.19.40.

CAP. XVI.

1 De Chriſti reſurrectione. Magdalenæ & alijs. 15 Mittit Apoſtolos prædicandũ. 19 Aſcenſio Chriſti. *9 Chriſtus apparet Mariæ*

CAP. XVI.

Luc.24.1, ioh.20.1.

1 ET || quum exactum eſſet Sabbathum, Maria Magdalene,&Maria Iacobi *mater* & Salome emerunt aromata, vt veniẽtes vngerent eum.

2 Itaque valde manè, primo die hebdomadis veniunt ad monumentum,exorto ſole.

3 Dicebántque inter ſeſe, Quis deuoluet nobis lapidem ab oſtio monumenti?

4 Et [a] intuitæ, conſpiciunt lapidem eſſe deuolutum: nam erat magnus valde.

5 [1] || Ingreſſæ igitur in [b] monumentum,viderunt iuuenem ſedẽtem ad dextram, amictum ſtola candida: & expauerunt.

6 Ipſe verò dixit eis, Ne expaueſcite: Ieſum illum quæritis Nazarenum qui fuit crucifixus: reſurrexit,non eſt hîc. ecce locus vbi poſuerãt eum.

a Cum ſepulchrũ verſus conuertiſſent oculos.

1 Angeli reſurrectionis Domini teſtes.

Mat.28.1, iohan.20.12.

b In ſpeluncã, in qua exciſum erat ſepulchrum.

7 Sed

7 Sed abite, dicite discipulis eius & Petro, *ipsum* præire vobis in Galilæam: illic eum videbitis, || prout dixit vobis.

8 Tunc abeuntes citò, fugerunt à monumento: tenebat enim eas tremor & stupor. neque cuiquam dicebant: timebant enim.

9 [2] Quum autẽ resurrexisset Iesus, manè, primo die hebdomadis || apparuit primùm Mariæ Magdalenæ, || ex qua eiecerat septem dæmonia.

10 Illa profecta annuntiauit iis qui cum ipso fuerant, lugentibus ac flentibus.

11 Illi verò quum audissent eum viuere & conspectum fuisse ab ea, non crediderunt.

12 [3] Postea autem || duobus ex ipsis ambulantibus apparuit [c] alia forma, quum rus proficiscerentur.

13 Et illi abierunt, & annuntiauerunt reliquis: *qui* ne illis quidem crediderunt.

14 || [d] Postremò, vnà sedentibus ipsis vndecim exhibuit sese, & exprobrauit incredulitatem eorũ, & cordis duritiem: quòd iis qui ipsum conspexerãt excitatum non credidissent.

15 [4] Et dixit eis, || Profecti in mundum vniuersum, prædicate Euengelium [e] omni creaturæ.

16 Qui crediderit & baptizatus fuerit, seruabitur: || qui verò non crediderit, condemnabitur.

17 Signa autem eos qui crediderint, hæc subsequentur, || Per nomen meum dæmonia eiicient: || linguis loquentur [f] nouis:

18 || Serpẽtes tollent: & siquid lethale biberint, nequaquam nocebit eis: || ægrotis manus impo-

Suprà, 14.28. mat.26.32.

2 Christ⁹ ipse Marię Magdalenæ apparet, discipulorum incredulitatẽ exprobrans. *Iohan.20.26. Luc.8.2.*

3 Christ⁹ duobus aliis discipulis apparet, & tandẽ etiam ipsis vndecim Apostolis. *Luc.24.13. Luc.24.36, iohan.20.19.*

4 Designãtur Apostoli, definito ipsorum munere, docẽdi videlicet quæ audierãt, & sacramenta instituta administrandi: addita edendi miracula potestate. *Mat.28.19. Iohan.12.48. Act.16.18. Act.2.4, & 10.46. Act.28.5. Act.28.8.*

c *Luc. 24. 13.*

d *Non respexit temporis seriem Euangelista sed narrationis distributionem, quam facit triplicem: prima cõplectitur quomodo mulieribus apparuerit, secunda discipulis, tertia Apostolis, ideò dicit Postremò.*

e *Non Iudæo, nec in Iudæa tantùm, sed omnibus hominibus & vbique, idque omnes (scilicet) Apostoli.*

f *Peregrinis, quas antea non nossent.*

Luc.24.51. Heb.2.4.

nent, & bene habebunt.

19 ‖ [5] Dominus igitur postquam loquutus fuisset eis: sursum receptus est in cœlum, & sedit ad dexteram Dei.

20 Illi verò egressi prædicarunt vbique, ‖ Domino vnà operante, & sermonem confirmante per signa [g] subsequentia.

5 Christus in terris suo munere defũctus, in cœlũ ascendit, inde Ecclesiam suam, Apostolica doctrina variis signis confirmata, ad fines vsque seculorum gabernaturus.

g *Sub. doctrinam, itaque doctrina præire, miracula subsequi debent.*

EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

CAPVT I.

1 *Præfatur Lucas.* 5 *Zacharias & Elizabet.* 15 *Iohannes qualis futurus.* 20 *Zacharias incredulus, mutus efficitur.* 26 *Angelus salutat Mariã, & annuntiat Christi natiuitatem.* 39 *Maria visitat Elizabet.* 46 *Canticum Mariæ.* 68 *Canticum Zachariæ nuncians Christũ promissum venisse.* 76 *Iohannis officium.*

CAP. I.

1 Lucas huius historiæ testes oculatos laudat.

1 QVONIAM [1] multi [a] aggressi sunt [b] componere narrationẽ earum rerum quarum [c] plena fides nobis facta est,

2 Prout [d] tradiderunt nobis qui à principio spectatores

a Ad verb. in manus sumpserunt, (quasi dicat) idque non præstiterint, scripsit autem ante Matthæum & Marcum. *b Id est, describere, vel ordinare.* *c Ad ver. plenè certiorati sumus, Plerophoria enim est certissima animi persuasio.* *d Non fuit Lucas oculatus testis, itaque minimè is fuit cui cum Cleopa Dominus apparuit, nec à Paulo tantùm, sed ab alijs etiam Apostolis edoctus fuit.*

ipsi

ipsi & ministri fuerunt sermonis.

3 Visum est etiã mihi,omnia [c] altè *repetita* penitus [f] consequuto [g] ordine *de eis.* ad te scribere, [h] præstantissimè Theophile:

4 Vt [i] agnoscas earũ rerum [k] veritatem quas auditione accepisti.

5 FVit [2 l] diebus [m] Herodis illius regis Iudææ, Sacerdos quidam nomine Zacharias, || ex [n] vice Abia: vxor verò ipsius *erat* ex filiabus Aarõ, & nomen eius Elisabet.

6 Erant autem iusti ambo in [o] conspectu Dei, [p] incedentes in omnibus [q] mãdatis & constitutionibus Domini [r] inculpatè.

7 Nec erat ipsis proles,eo quòd esset Elisabet sterilis,& ambo prouecti iam essent ætate.

8 Factum est autem quum is sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,

9 Secundum ritũ functionis sacerdotalis, sortitus est *munus* suffimenti faciẽdi, postquam ingressus esset in [s] templum Domini.

10 || Et tota multitudo populi foris precabatur tempore suffitus.

11 Visus autem est ei Angelus Domini, stans ad dextram altaris suffitus.

2 Iohãnes,alter Elias,futurus Christi apparitor, ex stirpe Aaronis, vtroque celebri & inculpato parẽte, præter ordinem naturæ, adhibito duplici miraculo concipitur, vt homines tempestiuè ad audiendum eius pręconiũ, secũdum Prophetarũ prædictiones, excitentur. *1. Paral. 24. 1.*

Exo. 30. 7, leuit. 16. 17.

e Longè altius Lucas exorsus est Euangelium quã alij.

f Ad verb. diligenti attẽtione assequuto.

g Id est, distinctè & distributè. h Id est, potentissimè: fuit ergo Theophilus vir primariæ nobilitatis aut præcipuo dignitatis loco. i Pleniorem cognitionem habeas eorum, quæ antea vtcunque cognoueras. k Ad verb. non labascentem firmitatem. l Hebr. id est, temporibus, quo exprimitur quàm breuis sit & caduca regum potestas. m Herodis, scilicet magni. n Ex classe: distributi enim fuerunt in classes posteri Aaronis, 1. Paral. 24. 1. o Vera iustitiæ nota, scilicet quæ Dei iudicio probatur. p Id est, viuentes, Hebr. est enim vita nostra instar viæ in qua nobis pergendum quousque ad metam peruenerimus. q In morali & ceremoniali lege. r Quos nemo iure culpare potuisset. Hoc autem loco describuntur fructus, non autem causa iustificationis, quæ fides eáque sola. s Populus in atrio cùm esset, foris autem dicatur fuisse, ingressus autem templum Zacharias, ab atrio, distingui hoc loco templum necesse est.

12 Et Zacharias [co] viſo turbatus eſt, & pauor incidit in eum.

13 Dixit autem ei Angelus, Ne timeas Zacharia. nam exaudita eſt deprecatio tua: vxórque tua Eliſabet gignet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.

14 Et erit tibi gaudio & exultationi, multíque ſuper eius natiuitate gaudebunt.

15 Erit enim magnus [t] in cõſpectu Domini, & vinũ [u] ſicerámq; non bibet: & Spiritu ſancto implebitur etiam ab vtero matris ſuæ:

16 || Multóſque filiorum Iſrael [x] conuertet ad Dominum Deum ipſorum.

17 Nam ipſe prȩcedet in [y] cõſpectu eius, [z] cum ſpiritu & virtute Eliæ, vt conuertat [a] corda patrum in filios, & rebelles ad [b] prudẽtiam iuſtorum: vt paret Domino populum inſtructum.

18 Tunc dixit Zacharias Angelo, Quo *argumẽto* iſtud noſcam? ego enim ſum ſenex, & vxor mea prouecta eſt ætate.

19 Et reſpondens Angelus dixit ei, Ego ſum Gabriel qui [c] adſto in cõſpectu Dei: miſſúſq; ſum vt te alloquar, & hæc tibi læta nuntiem.

20 Et ecce, ſilebis, nec loqui poteris *ad eum* vſq; diem quo hæc fiant: eo quòd non credidiſti ſermonibus meis, qui implebuntur tempore ſuo.

21 Erat autem populus expectans Zachariam: & mirabantur quòd is tardaret in templo.

22 *Ille* verò egreſſus non poterat eis loqui: & cognouerũt eum viſionem vidiſſe in templo. Nam ipſe innuebat eis: permansítque mutus.

23 Et factum eſt, vt impleti ſunt dies miniſterij ipſius, abijt domum ſuam.

24 Poſt illos autem dies concepit Eliſabet vxor

t Hebr. quo ſignificatur quædam ſingularis præſtantia, ſic de Nemrod Gen. 9. 10. dicitur robuſtiſſimus venator coram Domino.

v Quicquid inebriare poteſt.

x Faciet vt multi reſipiſcentes ſe conuertant ad Dominũ, à quo deſciuerant. Malach. 4. 5, matth. 11. 14.

y Velut ſolent qui reges antegrediuntur, quos vbi videas, ſentis non procul abeſſe regem.

z Metonimicè, pro donis Spiritus, i. cauſſa, pro effectis.

a Synecdochicos fore dicit, vt tollat omnis generis inimicitias, vnde ſolent ſequi in vita maximæ perturbationes.

b Prudentia, & bonitas, duæ ſunt cauſæ, quibus maximè adduci poſſint, vt patres reuereantur.

c Id eſt, qui appareo, Hebræi enim miniſtros principum, adſtare dicunt, id eſt, paratos eſſe ad capeſſenda principum imperia.

eius:& occultauit se mensibus quinque,dicens,

25 Nempè ita mihi fecit Dominus diebus quibus *me* intuitus est, *vt* auferret probrũ illud meum inter homines.

26 [3] Mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in vrbem Galilęę cui nomen Nazareth,

27 || Ad virginem [d] despõsam viro cui nomen erat Ioseph,ex [e] domo Dauid: nomen autem virginis *erat* Maria.

28 Ingressus igitur Angelus ad eam,dixit, [f] Aue [g] gratis dilecta: Dominus tecum *est:* [h] benedicta tu inter mulieres.

29 Illa verò quum *eum* vidisset, [i] perturbata est super eius sermone: & cogitabat qualis esset salutatio ista.

30 Tunc dixit ei Angelus,Ne time Maria: [k] es enim in gratia apud Deum.

31 || Et ecce, concipies in vtero, & paries filium: || & vocabis nomen eius Iesum.

32 Hic erit magnus,& Filius Altissimi [l] vocabitur: dabítque ei Dominus Deus sedem Dauid patris ipsius:

33 || Regnabítque super domum Iacob in æternum,& regni eius non erit finis.

34 Dixit autem Maria ad Angelum, [m] Quomodo erit istud, quandoquidem virum non sum [n] cognitura?

3 Angelus nascituro Domino inseruiens, ad virginem Mariam mittitur, in qua Filius Altissimi Dauidi promissus,virtute Spiritus sancti concipitur.

Mat 1.18.

d Id est, sponsione promissam.

e Idem dicendum est de Maria, alioquin non esset Christus filius Dauid.

f .i.Gaude.

Esa.7.14.

Infrà,2.21, mat.1.21.

g Ad verbum, reddi posset gratia & fauoris plena,subijcitur autem exegetice, quisnam sit ille fauor, Dominus est tecum.

Dan.7.14.27. mich.4.7.

h Scilicet à Deo.

i Re tam insolenti commota. k Ad verbum, inuenisti, Hebræi enim inuenire gratiam eos dicunt,qui sunt in gratia. l Id est, declarabitur, cùm enim Filius esset ab æterno,suo tempore manifestatus est in carne. m Rei magnitudo cogit,vt sciscitetur Virgo,non quod diffidentia moueatur, imò cùm tantùm de modo concipiendi roget: constat cæteris credidisse. n Hebr. Quo honesto vocabulo cum viro congressionem significant: sensus autem est, qui fiet istud,nam cùm ea sim quæ futura sit Christi mater, satis intelligo id futurum esse debere sine congressu viri: edocta etenim erat Virgo sancta, è Virgine nasciturum Messiam.

4 Elisabet Iohãnem & Maria Christum in vtero gestantes, sancto Spiritu afflatæ, mutuo sibi gratulantur.

35 Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus [o] superueniet in te, & virtus Altissimi inumbrabit te: propterea *id* etiam quod nascetur ex te [p] sanctum, [q] vocabitur Filius Dei.

36 Et ecce, Elisabet [r] cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua: & [s] hic mensis est sextus ipsi quæ vocabatur sterilis.

37 Quia apud Deum non erit impossibile vllum [t] verbum.

38 Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini: fiat mihi secundum verbum tuum. Et abijt ab ea Angelus.

39 [4] Quum autem surrexisset Maria per eos dies, profecta est in [u] montanam *regionem* cum festinatione in [x] vrbem Iuda:

40 Et ingressa est domum Zachariæ, & salutauit Elisabet.

41 Et factum est vt audiuit Elisabet salutationem Mariæ, [y] salijt fœtus in vtero eius: & repleta est Spiritu sancto Elisabet:

42 Exclamauítque voce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, quia [z] benedictus fructus vteri tui.

43 Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?

44 Ecce enim, vt peruenit vox salutationis tuæ ad aures meas, salijt fœtus exultans in vtero meo.

45 Et beata quæ credidit: nam perficientur ea quæ dicta sunt ei [a] à Domino.

o Id est, efficiet sua vi Spiritus sanctus vt gignas.

p Purum & ab omni labe immune, nam qui erat sublaturus peccatum, peccati expers esse debuit.

q Declarabitur, vel manifestabitur.

r Etiamsi Elisabeta ex tribu esset Leui, cognata tamen Mariæ esse potuit, nam cum caueretur vt filiæ nuberent viris suarum tribuum, ne scilicet tribuum distributiones confunderentur, non impediebãt quin ex alijs tribubus Leuitæ vxores ducerent: Leuitis enim nulla portio assignata fuit, in terræ diuisione.

s Id est, Sextum iam agit mensem ex quo concepit.

t Id est, Quicquid Dominus dixerit.

v Quæ exposita erat ad meridiem Hierosolymorum.

x Id est, Hebron, quæ olim Cariath-arbe dicta fuit, quæ vna fuit ex vrbibus quæ fuerunt concessæ Leuitis in tribu Iuda, & quæ in montibus Iuda fuisse traditur. Ios. 14. & 21. 9.

y Fuit hic motus extraordinarius.

z Benedictus est Christus humanæ naturæ respectu.

a .i. (quod barbarè dicunt) ex parte Dei.

46 [5] Tunc ait Maria, [b] Magnificat anima mea Dominum,

47 Et exultat ſpiritus meus ſuper Deo ſeruatore meo:

48 Quia [c] reſpexit [d] humilem ancillam ſuam. ecce enim, ex hoc *tempore* beatam me prædicabunt omnes [e] ætates:

49 Quia [f] magnificè mecum egit potens ille, cuius ſanctum *eſt* nomen:

50 Et cuius miſericordia in [g] omnes ætates *parata eſt* [h] timentibus ipſum.

51 || Forte facinus fecit [i] brachio ſuo: [k] || diſſipauit ſuperbos [l] cogitatione cordis ipſorum.

51 Detraxit [m] potentes è thronis, & extulit [n] humiles.

53 || [o] Famelicos impleuit bonis, & diuites ablegauit inanes.

54 || [p] Suſcepit Iſrael [q] puerum ſuum, vt memor eſſet miſericordiæ.

55 (|| Prout [r] loquutus eſt patribus noſtris, *nimirum* Abrahamo, & [ſ] ſemini eius) in æternum.

56 Manſit autem Maria cum illa quaſi menſes tres: & *poſtea* reuertit domum ſuam.

57 [6] Eliſabetæ verò impletum eſt tempus pariendi: & peperit filium.

58 Et audierunt accolæ & cognati eius, Dominum magnifica miſericordia ſua vſum eſſe erga eam: || & ei gratulabantur.

59 Et factum eſt, die octauo venerunt vt cir-

5 Chriſtus afflictorum Redemptor, ſuperborum vltor, Patribus promiſſus, reipſa tandem exhibitus.

6 Iohannis natiuitas nouis miraculis illuſtratur.

b Altè & magnificè prædicat. Eſa.51.9. Pſal.33.10, eſa.29.15.

c Gratuito amore eſt cõplexus. 1.Reg.2.6, pſal.34.11. Eſa.30.18, & 41.8, & 54.5, ierem.31.3.20. Ge.17.19, & 21.15, pſal.132.11.

d Ad verb. humilitatem, i. abiectam meam cõditionem: non ergo prædicat ſua merita Virgo, ſed gratiam Dei. Suprà.14.

e Vide Matt.11.16.

f Ad verb. Magnifica, ſeu ingentia facinora. g Ad verb. ætates ætatum. i. in perpetuũ, vel ad poſteros vſq; in mille ſecula. h Piè ac religiosè viuẽtibus. Heb. i Pleonaſmus, Hebræis familiaris, ſumitur autem brachiũ pro rõbore. k Quaſi palea à vento diſſipatur. l .i. Diſſipauit eos & cogitationes ipſorũ, vel per cogitationes ipſorum, vt malum conſilium fuerit conſultori peſſimum. m Opibus aut poteſtate inſignes. n Abiectos & viles, tales autem ſunt re uera pauperes ſpiritu. i. qui ſibi coram Deo nil tribuunt. o Qui ad extremam redacti ſunt inopiam. p Proſtratum, manu ſua ſubleuauit. q Seruum ſuum. r Id eſt, Pollicitus eſt. ſ Poſteritati.

cuncíderent puerulum: & vocabant eum ex nomine patris ipſius, Zachariam.

60 Sed reſpõdens mater eius ait, Nequaquam: ſed vocabitur Iohannes.

61 Et dixerunt ad eam, Nemo eſt in cognatione tua qui vocetur iſto nomine.

62 [t] Innuebant enim patri eius [u] quid vellet eum vocari.

63 Iſque poſtulatis tabellis ſcripſit, dicẽs, || Iohannes eſt nomen eius. Et mirati ſunt omnes.

64 [x] Apertum eſt autem os eius illico, & lingua eius loquebatur, benedicens Deo.

65 Ortus eſt igitur timor omnibus accolis eorum: & in tota montana regione Iudææ [y] diuulgata ſunt omnia [z] verba iſta.

66 Et omnes qui audierunt, [a] repoſuerunt *ea* in corde ſuo, dicentes, Quiſnam puerulus hic erit? [b] Manus autem Domini erat cum eo.

67 [7] Et Zacharias pater eius repletus eſt Spiritu ſancto: prophetauítque, dicens,

68 [c] Benedictus Dominus Deus Iſrael, quòd [d] inuiſerit & [e] redemerit populum ſuum,

69 || Et [f] erexerit cornu ſalutis nobis in domo Dauid pueri ſui:

70 || Prout loquutus eſt per os ſanctorum, qui à [g] ſeculo fuerunt, Prophetarum ſuorum.

71 *Fore vt nos* ſeruaret ex inimicis noſtris, & è manu omnium qui oderunt nos.

72 Vt vteretur miſericordia erga patres noſtros, [h] ac memor eſſet Teſtamenti ſui ſancti.

7 Iohannes vix dum natus, autoritate Spiritus ſancti, muneri ſuo initiatur.

t Signis & nutibus petebant.

u Id eſt, Quo nomine.

Suprà, 13.

x Reſtitutus eſt illi vſus vocis.

y Ad verb. ſermonibus omniũ celebrata.

z Quicquid dictum aut factum fuerat.

a Diligenter & attentè conſiderarunt, & velut infixerunt animo.

Infrà, 2.30, matt. 1.22.

Pſal. 132.17.

b Id eſt, præſens Dei fauor, & ſingularis quædam virtus in eo apparebat.

Pſal. 132.18. ierem. 23.6, & 30.10.

c Omni laude dignißimus.

d Quod ipſe ſe memorem reipſa declarauit populi ſui, adèo quidem vt ipſe è cœlo deſcenderit, vt præſens eos inuiſeret, & redimeret. *e Perſoluto lytro. id eſt, noſtræ redemptionis precio.* *f Cornu Hebræis, robur ſignificat, metaphora à cornupetis ducta: erigere autem robur Iſraelis, eſt cùm vires Iſraelis collapſæ videbantur eſſe, regnum tamen Iſraeliticum proſtratis aduerſarijs aſſererе.* *g A mundo condito.* *h Vt reipſa oſtenderet ſe memorem eſſe.*

73 Et

73 Et || iusiurandi quod iurauit Abrahamo patri nostro, *nimirum se* daturum nobis:

74 Vt sine metu, è manu inimicorum nostrorum liberati, seruiremus ipsi,

75 || Cum sanctitate & iustitia in [i] ipsius conspectu, cunctos dies vitæ nostræ.

76 Tu verò [k] puerule, Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, vt pares vias eius.

77 Et [l] des cognitionem salutis populo eius, per [m] remissionem peccatorum ipsorum:

78 Propter [n] viscera misericordiæ Dei nostri, quibus inuisit nos || [o] germen ex alto:

79 Vt appareat ijs qui in tenebris & [p] vmbra mortis positi sunt, ad dirigendos pedes nostros in [q] viam pacis.

80 Ipse autem puerulus crescebat & corroborabatur Spiritu: fuítque in desertis ad eum vsque diem quo se ostenderet apud Israelem.

Gen.22.16, ierem.31.33, hebr.6.13.17.

i Deo ap̃probatore, sup.6. 1.Pet.1.15.

k Id est, quantumuis hodie tãtillus sis.

l Id est, aditũ patefacias.

m Remissio peccatorum est modus quo nos Deꝰ seruat, Rom.4.7

Suprà, 17, Zach.3.8, & 6. 12, malach.4.2.

n Propter intimam, & ipsis visceribus hærentem misericordiam.

o Alludit ad

locos Ierem.23.5. & Zach.3.8 & 6.12. dicitur autem germen ex alto. i. diuinitus ad nos missum, non sicut alia sunt germina quæ è terra germinant. p Vide. Matth.4.16. q .i. In eam viam quæ ad veram fœlicitatem deducit.

CAP. II.

1 Censetur tota terra à Cæsare Augusto. 7 Nascitur Christus. 13 Canticum Angelorum. 21 Christus circunciditur. 22 Puerperæ Mariæ purgatio. 28 Simeon suscipit Christum. 29 Canticum Simeonis. 36 Anna prophetissa. 40 Puer Christus. 46 Iesus cum doctoribus disputat.

1 FActum [r] est autem diebus illis prodijt edictum à Cæsare Augusto, vt [a] describeretur [b] tota terra.

2 (Hæc descriptio prima facta est præside Syriæ Cyrenio)

CAP. II.

1 Filius Dei, forma serui accepta exinanitus, in stabulo pauper nascitur. Idem tamẽ per Augustum regum huius mundi maximũ (quẽ uis nihil tale cogitãtem) sibi cunas præparat in Bethlehem, vt Prophetæ prædixerant.

a .i. Vt descriptis omnium ciuitatum capitibus, intelligeretur, quæ cuiusque regionis, vrbis, familiæ, domus facultates essent. b Quam latè pateret imperium Romanum.

3 Ibant igitur omnes vt describerentur, in suam quisque vrbem.

4 Ascendit autem etiam Ioseph à Galilæa, ex vrbe Nazareth, in Iudæam, || in [c] vrbem Dauid quæ vocatur Bethlehem (propterea quòd esset ex domo & familia Dauid.)

5 Vt describeretur cum Maria desponsa sibi vxore, quæ erat prægnans.

6 Factum est autem quum essent illic, completi sunt dies quibus ipsa pareret.

7 Peperit igitur filium suum primogenitum, & fascijs eum inuoluit, reclinauítque eum in præsepi: eo quòd non erat eis locus in diuersorio.

8 [2] Erant autem pastores in eadem regione [d] excubantes, & [e] agentes vigilias noctis super gregem suum:

9 Et ecce, Angelus Domini [f] superuenit ipsis, & gloria Domini circunfulsit eos: & timuerunt timore magno.

10 Tunc dixit eis Angelus, Ne timete: ecce enim [g] euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit toti populo:

11 *Nempe* natum esse vobis hodie Seruatorem (qui est Christus Dominus) in vrbe Dauid.

12 Hoc autem vobis signum *erit*, Inuenietis infantem fascijs inuolutum, iacentem in præsepi.

13 Et repentè adfuit cum Angelo multitudo [h] exercituum cœlestium, laudantium Deum, & dicentium,

14 Gloria in *cælis* altissimis Deo, & in terra pax, in homines [i] beneuolentia.

15 Et factum est, vt discesserũt ab eis Angeli in cœlum, tum pastores illi dixerunt alij ad alios, Eamus sanè Bethlehem vsque, & videamus [k] factum istud quod Dominus notum fecit nobis.

16 Venerunt igitur festinantes, & inuenerunt Mariam

Iohan. 7. 41.

c In qua natus & educatus fuerat Dauid.

d Foris & sub dio pernoctantes.

e Ad verb. custodientes custodias, nox enim quatuor custodijs. i. vigilijs diuidebatur.

2. Pueruli in præsepi iacentis deitatẽ & officium Angeli ipsi pastoribus declarant, neglecto potentum fastu.

f Repentè venit, cum nil tale illi sperarent.

g Lætus vobis adsum nuncius ingentis gaudij.

h Copiæ Angelorum, quibus tanquam militibus circumsepta est Dei maiestas.

i Propensa erga homines Dei voluntas, bona, infinita, & gratuita.

k Ad verb. verbũ istud, i. istud totum negotiũ de quo audiuimus.

Mariam & Ioſeph, & infantem iacentem in præſepi.

17 Quum vidiſſent autem, diuulgauerunt id quod dictum fuerat ipſis de puerulo illo.

18 Et omnes qui audierunt, mirati ſunt ea quæ ipſis dicta fuerant à paſtoribus.

19 Maria verò iſta omnia conſeruabat, [l] conferens *ea* in corde ſuo.

20 Reuerſi ſunt autem paſtores, glorificantes & laudantes Deum ſuper omnibus quæ audierant & viderant, prout ipſis dictum fuerat.

21 [3] || Et quum aduenisſet dies octauus vt circuncciderent puerulum, || tunc vocatum eſt nomen eius IESVS, quod vocatum fuerat ab Angelo priuſquam ipſe in vtero conciperetur.

22 [4] Et quum impleti fuiſſent dies [m] purgationis Mariæ || ſecundum legem Moſis, adduxerunt eum Hieroſolymam, vt ſiſterent eum Domino,

23 (Prout ſcriptũ eſt in Lege Domini, || Omnis maſculus [n] primogenitus, ſanctus Domino [o] erit)

24 Et vt darent oblationẽ, || ſecundum *id* quod [p] dictum eſt in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.

25 [5] Et ecce, quidam erat in Hieruſalem cui nomen Simeon: *eratque* homo iſte iuſtus ac [q] religioſus, expectans conſolationem Iſrael: & [r] Spiritus ſanctus erat ſuper eum.

26 Fuerátque ipſi [ſ] diuinitus nuntiatum à Spiritu ſancto, *ipſum* non [t] viſurum mortem priuſquam vidiſſet Chriſtum illum Domini.

27 Is igitur venit impulſore Spiritu in tem-

3 Chriſtus Eccleſiæ caput, ſub Lege factus, vt nos (quod & ipsũ Ieſu nomẽ indicat) à maledictione Legis liberaret, circũcis[9], obſignat in ſuiipſi[9] carne, Patrum circunciſionem. *Gen.17.18, leuit.12.3. Supr.1.31, mat.1.21, iohan.7.22. Leuit.12.6.*

4 Chriſt[9] cui impoſita erãt omnia noſtra peccata, Deo ſecundum Legem oblatus, & Mariam & nos omnes in ſeſe purificat. *Exod.13.21, num.8.6. Leuit.12.6.*

5 Simeon publicè in tẽplo, Meſſiæ aduentum, Iſraelis magna ex parte reiectionẽ, & Gẽtium vocationem ſurdis prædicit.

l Diligenter ſecum omnia iſta expendens. m Scilicet vt legem implerent, alioquin, impura non reddita erat Virgo. n Ad verb. adaperiens matricem. i. qui primus naſcebatur. o Ad verb. vocabitur. p .i. Quod mandatum erat. q Attentè & cautè circunſpiciens. r .i. Ornatus erat donis ſpiritus. Metonymia. ſ Vide Matt.2.12. accidit, ſcilicet Simeoni, dum diligenter plenitudinem temporum ſcrutatur, quod Danieli, Dan.9.2. t Heb.1. non ſenſurum mortem.

plum. & quum introducerent puerulum Iesum [u] parentes, vt eius causa facerent quod ex Lege consueuerant:

28 Tunc ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deo, ac dixit,

29 Nunc [x] dimittis seruum tuum Domine, [y] secundum verbum tuum, in pace.

30 Quia [z] viderunt oculi mei [a] salutem tuam,

31 Quam parasti [b] in oculis omniũ populorũ:

32 Lumen [c] patefaciendum Gentibus, & gloriam populi tui Israel.

33 Pater autem & mater eius mirabantur super ijs quæ dicebantur de eo.

34 Et benedixit eis Simeon, dixítque Mariæ matri eius, || Ecce [d] positus est iste in [e] casum & resurrectionem multorum in Israel, & in [f] signum cui contradicatur:

35 (Quin & tuam ipsius animam [g] traijciet gladius) vt detegantur ex multis cordibus cogitationes.

36 [6] Erat etiam *quædam* Anna prophetissa, filia Phanuel, ex tribu Aser: hæc processerat in multam ætatem, postquam vixisset cum viro annis septem à virginitate sua.

37 Et *quum esset* vidua quasi annorum octoginta quatuor, non abscedebat à templo, ieiunijs ac deprecationibus seruiens *Deo* noctem ac diem:

38 Hæc igitur eo ipso momento [h] quum superueniisset, vicissim confitebatur Domino, & loquebatur de eo omnibus qui expectabant redemptionem in Hierusalem.

39 At *illi* vt perfecerunt omnia secundum Le-

6 Additur Simeoni altera testis, & quidẽ omni exceptione maior, omnes ad excipiẽdum exhibitum Messiam inuitans.

u Ioseph & Maria, loquitur autem ex vulgi opinione.

x Potestatem mihi facis discedendi ex hac vita, vt patribus meis adiungar. Esa. 8. 14, rom. 9. 32, 1. pet. 2. 8.

y Secundum id quod mihi es pollicitus.

z Id est, quod ipsis oculis vidi, antea enim animo videbat, vt de Abrahamo dicitur, Vidit diem meum & gauisus est.

a Ad verb. Id quo salus continetur.

b Ad verbum, Ante faciem, tãquam signum aliquid edito loco positum, quo cõuertantur omnium oculi. *c Quod Gentibus illucescat.* *d Pro scopo est destinatus & constitutus à Deo.* *e Casum reproborum sua pereuntium culpa, resurrectionem electorum quibus datur vt credant.* *f .i. Scopum, quem omnes certatim figere contendant.* *h .i. Sanissimis vulnerabit doloribus.* *h .i. Vna cũ Simeone.*

gem

gem Domini, reuerſi ſunt in Galilæam, in vrbem ſuam Nazareth.

40 Puerulus autem creſcebat, & corroborabatur Spiritu, [i] implebatúrque ſapientia: & Dei gratia ipſi inierat.

41 [7] Ibant verò parentes eius quotannis Hieroſolymam, || in feſto paſchæ.

42 Quum igitur factus eſſet annorum duodecim, aſcenderunt ipſi Hieroſolymam ſecundum ritum feſti.

43 Peractíſque *eius* diebus, quum reuerterentur illi, remanſit puer Ieſus in Hieruſalem: quod neſciuit Ioſeph, nec mater eius.

44 Exiſtimantes autem eum eſſe in comitatu, ierunt viam *vnius* diei: & requirebant eum inter cognatos, & inter notos.

45 Et quum eum non inueniſſent, reuerſi ſunt in Hieruſalem, quærentes eum.

46 Et factum eſt, triduo pòſt inuenerunt eum in templo, ſedentem in medio magiſtrorum, & audientem eos, & eos interrogantem.

47 Obſtupeſcebant autem omnes qui eum audiebant, ſuper intelligentia & reſponſis eius.

48 Et eo viſo fuerunt attoniti: & dixit ei mater eius, Fili, cur ita feciſti nobis? ecce, pater tuus & ego cruciati quærebamus te.

49 [8] Tunc dixit ad eos, Quid eſt quòd quærebatis me? *an* neſciebatis quòd in ijs quę Patris mei ſunt, oportet me eſſe?

50 At ipſi non intellexerunt verba quę ipſis loquutus erat.

51 [9] Deſcendit autem cum eis, venítque Nazareth: & erat eis ſubiectus. Et mater eius conſeruabat omnia hæc in corde ſuo.

52 Ieſus autem proficiebat ſapientia & ſtatura ac gratia apud Deum & homines.

i Vis illa Diuina ſeſe pro ætatis progreſſu in homine Chriſto exerebat.

Deut. 26. 1.

7 Extraordinario facto Scribę & Phariſęi ad audiẽdam ſuo tempore Chriſti ſapiẽtiam excitantur.

8 Minimè quidem negligenda, ſed tamen Dei gloriæ ſecundum vocationem noſtram poſtponenda ſunt quęcũque hominibus officia debemus.

9 Chriſtus, verus homo, per omnia nobis ſimilis factus, excepto peccato.

CAP. III.

4 Iohannes hortatur ad resipiscentiam. 15 Testimonium ipsius de Christo. 20 Herodes illum in carcerem includit. 21 Christus baptizatur. 23 Catalogus Maiorum Christi.

1 Iohannes tẽpore à Prophetis prædicto prodiens, iacit exhibiti Euangelij fundamenta: vera Legis obseruatione, & gratuita in Christopone ipsum aduentãte misericordia proposita, addito etiam baptismo, efficaci tũ regenerationis, tum remissionis peccatorũ symbolo.

1 ANno [1] verò decimoquinto imperij Tiberij Cæsaris, Pontio Pilato præside Iudææ, & tetrarcha Galilææ Herode, Philippo autem ipsius fratre tetrarcha Iturææ & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilenes tetrarcha,

2 || Sub Pontificibus maximis [a] Anna & Caiapha, factum est verbum Domini ad Iohannem Zachariæ filium, in deserto.

3 || Venit igitur in omnem regionem circumiacentem Iordani, prædicans [b] Baptismum resipiscentiæ in remissionem peccatorum.

4 Vt est scriptum in libro sermonum Esaiæ Prophetæ, dicentis, || Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

5 Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: & quæ curua sunt, fient *via* recta, & asperæ viæ *fient* planæ.

6 Videbítque omnis [c] caro [d] salutem Dei.

7 Dicebat igitur turbę venienti vt baptizaretur ab ipso, || Progenies viperarum quis præmonstrauit vobis vt futuram iram effugeretis?

8 Ferte igitur fructus dignos ijs qui resipuerint, & ne cœperitis dicere apud vosipsos, Patrem habemus Abraham. Dico enim vobis, posse Deum etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

9 Iam verò securis etiam ad radicem arborũ posita est: omnis igitur arbor non edens fructum bonum, excidítur, & in ignem, abijcitur.

10 Tunc interrogauit eum turba, dicens, Quid igitur faciemus?

11 Respon-

Act.4.6.
Mat.3.2,
marc.1.4.
Esa.40.3,
iohan.1.23.
Mat.3.7.
a Hic vocatur à Iosepho Ananus.
b Vid. Mat.3.
c Omnis caro, pro omni homine.
d Vid. sup.2.30

11 Reſpõdens autem dixit eis,‖ Qui habet duas tunicas, impertiat non habenti: & qui habet eſcas, ſimiliter faciat.

12 Venerunt autem & publicani vt baptizarẽtur: & dixerunt ei, Magiſter, quid faciemus?

13 Ipſe verò dixit eis, Nihil amplius quàm quod [e] conſtitutum eſt vobis, exigite.

14 Interrogauerunt autem eum etiam milites, dicentes, Et nos quid faciemus? Et dixit eis, Neminẽ concutite, neque calumniamini: & contenti eſtote [f] ſtipendijs veſtris.

15 [2] Expectante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus ſuis de Iohãne, númnam ipſe eſſet Chriſtus ille,

16 Reſpondit Iohannes, dicens omnibus,‖ [g] Ego quidem baptizo vos aqua: ſed venit qui validior me eſt, cuius non ſum dignus qui ſoluam ſolearum corrigiam: ipſe vos baptizabit Spiritu ſancto & igni.

17 [3] Cuius ventilabrum in manu ipſius, & perpurgabit aream ſuam: cogétque triticum in horreũ ſuum, paleam autem exuret igni inextinguibili.

18 Multa igitur etiam alia exhortans euangelizabat populo.

19 [4]‖ Herodes autem tetrarcha quum arguerẽtur ab eo de Herodiade vxore Philippi fratris eius, déque omnibus ſceleribus quæ ipſe fecerat:

20 Adiecit & hoc ſupra omnia, quod incluſit Iohannem in carcere.

21 ‖ [5] Factũ eſt autem quum baptizaretur omnis populus, & Ieſus baptizatus eſſet, & precaretur, vt apertum ſit cœlum:

Iac.2.15, 1.ioh.3.17.

2 Vt ritè & cũ fructu ſacramẽta percipiam⁹, neque in ſignis hærendum, neque in eo qui ſigna adminiſtrat, ſed ad Chriſtũ ſacramentorum autorem, & rei ipſius per ſacramenta adumbratæ exhibitorem, aſſurgendum eſt. *Mat.3.11, mar. 1.8, iohan.1.26, actor.1.5, & 8.4, & 11.16, & 19.4.*

3 Euãgelium eſt mundi totius cribrum.

4 Iohannis præconium morte ipſius ſanciri oportuit. *Mat.14.3, marc. 6.17*

Matth.3.13, marc.1.9, iohan. 1.32.

5 Baptiſmus noſter in capite Eccleſię ſanctificatur, ſimulque ipſius Patris voce, Chriſtus æternus Rex noſter, ſacerdos & Propheta declaratur.

e Quam ſummam exigenda pecuniæ vectigalis. f Ad ver. opſoniis veſtris, nam cibaria militibus dabantur cum pauxillo pecuniæ. g Vide Mat. 3.11.

22 Ac descenderit Spiritus sanctus corporea specie tanquam columba, supra eum: & vox de cœlo extiterit, dicens, Tu es Filius ille meus dilectus, in te acquiesco.

6 Christi secũdum carnẽ genus ad Adamũ & inde ad Deũ vsque deducitur, vt eũ esse constet quẽ vnum Deus Abrahamo & Dauidi promisſũ, ab æterno Ecclesiæ suæ ex omni hominũ genere colligẽdæ destinauit.

23 [6] Ipse autem Iesus incipiebat esse quasi annorum triginta, filius (vt existimabatur) Ioseph, qui fuit *filius* Heli,

24 Qui fuit Matthat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Ianna, qui fuit Ioseph,

25 Qui fuit Matthathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Esli, qui fuit Naggæ,

26 Qui fuit Maath, qui fuit Matthathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioseph, qui fuit Iuda,

27 Qui fuit Ioanna, qui fuit Rhesa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,

28 Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosam, qui fuit Elmodam, qui fuit Er,

29 Qui fuit Iose, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui,

30 Qui fuit Simeõ, qui fuit Iuda, qui fuit Ioseph qui fuit Ionan, qui fuit Eliacim,

31 Qui fuit Melea, qui fuit Mainã, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid,

32 Qui fuit Iessæ, qui fuit Obed, qui fuit Boos, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson,

33 Qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Esron, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ,

34 Qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abraham, qui fuit Thara, qui fuit Nachor,

35 Qui fuit Saruch, qui fuit Ragau, qui fuit Phalec, qui fuit Heber, qui fuit Sale,

36 Qui fuit Arphaxad, qui fuit Sẽ, qui fuit Noe, qui fuit Lamech,

37 Qui fuit Mathusala, qui fuit Henoch, qui fuit Iared, qui fuit Mahalaleel, qui fuit Cainan,

38 Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam,

Adam, qui fuit [h] Dei.

h Videlicet filius nõ genitus, ſed factus: Nam ea ratione aliquando ſe Patrem Deus nuncupat, Deut. 32.6

CAP. IIII.

1 De tentatione & ieiunio Chriſti. 16 Docet in Nazaret magna omnium admiratione. 24 Propheta in patria docens contemnitur. 33 Dæmoniacus ſanatur. 38 Socrus Petri ſanatur. 40 Sanantur & infirmi. 41 Et dæmones confitentur Chriſtum.

CAP. IIII.

Matt. 4.1, marc. 1.12.

1 IEſus || [1] autem plenus Spiritu ſancto, reuertit à Iordane, & actus eſt ab *eodem* Spiritu in deſertum:

1 Chriſtus in deſertum quaſi extramundũ abreptus, poſt quadraginta dierũ ieiuniũ, Satana ter ſuperato, velut è cœlo victor repentè prodiẽs munus ſuum aggreditur.

2 Dies quadraginta, tentante *eum* diabolo. Neque comedit quicquam per illos dies: ſed ijs exactis poſtea eſurijt.

3 [2] Tunc dixit ei diabolus, Si Filius es Dei, dic iſti lapidi, vt fiat panis.

4 Et reſpondit ei Ieſus, dicens, Scriptum eſt, || non pane ſolo victurum hominem, ſed omni verbo Dei.

Deut. 8.3, matt. 4.4.

2 Chriſtus primùm ad diffidentiã de Deo, deinde ad opũ & bonorũ ſtudiũ, tertiò denique ad vanã de ſe confidentiam à Satana ſolicitatus, ter eum Dei verbo vincit.

5 Tunc quum ſubduxiſſet eum diabolus in montem ſublimem, oſtendit ei omnia regna terræ [a] puncto temporis.

6 Et ait ei diabolus, Tibi dabo [b] poteſtatem hanc vniuerſam, & gloriam illorum *regnorum.* nam mihi [c] tradita eſt, & cuique voluero, do eam.

7 Itaque ſi tu adoraueris me, erunt tua [d] omnia.

8 Reſpondens autem Ieſus dixit ei, Abſcede à me Satana: ſcriptum eſt enim, || Adorabis Dominũ Deum tuum, & ei ſoli ſeruies.

Deu. 6.16, & 10.20.

9 [e] Tum duxit eum in Hieruſalem, & eum ſtatuit ſupra pinnas templi: & dixit ei, Si Filius Dei es, iace teipſum hinc deorſum.

a Momento tẽporis: metaphora ducta à Scribarum punctis. b Metonymicè poteſtatis nomine, regna ipſa intelligit. c Verè quidem illud: nam princeps eſt mundi, at precariò, non autem abſolutè: itaque malè colligit, ſe dare ea cui velit. d Ex edito loco, cui ſubiecta erat ampliſſima regio, ſitus omnium regionum ei commonſtrabat.

e In totum hunc locum. vide Matth. 4.

Psal.91.12.

3 Christ⁹ quis sit,& quorsum venerit, ex Esaia propheta palàm suis demonstrat.

Deu.6.16.

4 Familiaritas contemptũ etiam Christi gignit, qui propterea desertis suis sępe ad extraneos migrat.

Mat.13.54, marc.6.1, iohan. 4.43.

f Erant enim eo tempore libri tecti baculo circũ soluti.

Esa.61.1.

g Ad ver. reuidentiam(barbarè tamen)dicere possis.

h Ad ver. in auribus vestris.

i .i.approbabant cõmuni consensu ac voce de quibus ipse disserebat: testari enim hoc loco, & multis aliis similib⁹, significat aliquid publica professione comprobare.

10 Scriptum est enim, || Angelis suis mandabit de te,vt custodiant te.

11 Et in manus tollent te,nequãdo offendas ad lapidem pedem tuum.

12 Respondens autem Iesus dixit ei,Dictum est, || Non tentabis Dominum Deum tuum.

13 Et finita omni tentatione, diabolus abscessit ab eo ad tempus.

14 Reuersus est autem Iesus cum virtute Spiritus in Galilæam:& fama de eo exijt in totam circũiacentem regionem.

15 Et ipse docebat in synagogis eorum, omnibus ipsum glorificantibus.

16 ||[3] Venit igitur Nazareth vbi fuerat nutritus: & intrauit,vt consueuerat,die Sabbathi,in synagogam:& surrexit vt legeret.

17 Tunc datus est ei liber Esaiæ prophetæ:quũque [f] explicuisset librum,inuenit locum [m] quo scriptum erat,

18 ||Spiritus Domini super me,propterea quòd vnxit me: vt euangelizẽ pauperibus misit me,vt sanem contritos corde, vt prædicem captiuis dimissionem,& cæcis [g] visus recuperationem,& confractos emittam in libertatem:

19 Vt prædicem annum Domini acceptum.

20 Et complicatũ librum quũ reddidisset ministro,sedit:& omnium in synagoga oculi erant intẽti in eum.

21 Cœpit autem eis dicere, Hodie impleta est hæc Scriptura [h] audientibus vobis.

22 [4] Et omnes [i] testimonium ei dabant,ac [k] mirabantur super sermonibus *plenis* [l] gratia,qui proce-

k Huic Scripturarum collationi intererant non solùm doctores,sed & plebs: præterea vernaculo vtebantur sermone.alioquin non admirata fuisset multitudo.eundem ordinem instituit in Ecclesia Corinthiaca Paulus,1.Cor.14. l Vi illa diuina quæ in Christi verbis totoque habitu inerat,quæque homines mirificè ad se alliceret,Psal.45.3, Diffusa est gratia in labijs tuis.

debant

debant ex ore ipſius, dicebántque, Nónne iſte eſt filius Ioſeph?

23 Et dixit ad eos, Omnino dicetis mihi hoc prouerbium, Medice, cura teipſum: quæcunque audiuimus facta fuiſſe in Capernaum, fac etiam hîc in patria tua.

24 Dixit autem, Amen dico vobis, ‖ nemo Propheta acceptus eſt in patria ſua.

25 Sed in veritate dico vobis, ‖ multæ viduæ erant diebus Eliæ in Iſrael, quando clauſum eſt cœlum ad annos tres & ſex menſes, *adeo* vt fuerit fames magna per totam [m] regionem.

26 Sed ad nullã illarum miſſus eſt Elias niſi Sareptam *vrbem* [n] Sidoniæ, ad mulierem viduam.

27 ‖ Et multi leproſi erant in Iſrael [o] ſub Eliſęo propheta, ſed nemo eorum purgatus eſt niſi Naaman Syrus.

28 [5] Tum repleti ſunt omnes excandeſcentia in ſynagoga, hæc audientes.

29 Et quum [p] ſurrexiſſent, eiecerunt eum extra vrbem, & duxerunt eum vſque ad [q] ſupercilium montis ſuper quem vrbs ipſorum erat ædificata, vt præcipitarent eum.

30 Ipſe verò quum tranſiſſet per medium eorũ, profectus eſt.

31 Et deſcendit in Capernaum vrbem Galilęę, ‖ ibíque docebat eos ſabbathis.

32 ‖ Et percellebantur ſuper doctrina eius. erat enim ſermo ipſius cum autoritate.

33 ‖ Erat autem in ſynagoga quidam habens [r] ſpiritum dæmoniacum impurum, qui exclamauit voce magna,

34 [6] Dicés, Ah, quid nobis tecum Ieſu Nazarene? veniſti vt perderes nos? noui te quis ſis, *nimirum* Sanctus ille Dei.

34 Et obiurgauit eum Ieſus, dicés, Obmuteſce,

Ioh.4.44.

5 Mũdus quo aſperius reprehẽditur, eo apertius furit: ſed piorum vita non eſt impiorum libidini ſine exceptione expoſita.

1.Reg.17.9, iac. 5.17

2.Reg.5.14

6 Chriſtus nõ tantùm homines, quantũuis ſtupidos, ſed ipſa etiã dæmonia, velint, nolint, percellit.

m Ad ver. terrã i. Iſraeliticã, Vide Marc. 15.33.

n i. Qua erat in Sidoniorũ agro.

o Quo tẽpore Eliæus functꝰ eſt munere Prophetæ.

Mat.4.13 marc. 1.21.

Mat.7.29, marc. 1.22.

Marc.1.23

p Dimiſſo conuentu, vel egreſſi è ſynagoga.

q Metaphoricos, pro parte montis editiore.

r Ad ver. ſpiritum dæmonij impuri .i. dæmonem impurum.

& exi ab eo. Tunc dæmonium, abiecto illo in medium, exiit ab eo, nihilque ei nocuit.

36 Et obortus est pauor in omnibus. & colloquebantur alij cum alijs, dicentes, Quid hoc rei est, quòd cum autoritate ac potestate imperat impuris spiritibus, & exeunt?

37 Et peruenit rumor de eo in omnem locum circumiacentis regionis.

38 [7] || Quum surrexisset autem Iesus è synagoga, introiuit domum Simonis: socrus verò Simonis detinebatur febri magna: & rogauerũt eum pro illa.

39 Tunc *ipse* [ſ] adstãs supra eam, obiurgauit febrim: & *febris* eam dimisit. *illa* verò quum illico surrexisset, ministrauit eis.

40 Occidente autem sole, omnes qui habebãt ægrotantes morbis varijs, ducebant ipsos ad eum: ille verò vnicuique ipsorum impositis manibus, sanauit eos.

41 [8] || Exibãt autem etiam dæmonia ex multis, clamãtia ac dicẽtia, Tu es Christus ille Filius Dei. [t] Sed *ipse* obiurgans, non sinebat ea loqui, quòd scirent ipsum esse Christum.

42 [9 u] Orto autem die egressus profectus est in desertũ locum: & turba quærebat eum, venerúntque vsque ad ipsum: & retinebant eum ne ab ipsis discederet.

43 Ille verò dixit eis, Certè etiam alijs vrbibus oportet me euangelizare regnum Dei: nam ad hoc missus sum.

44 Et prædicabat in synagogis Galilææ.

CAP. V.

1 Christus docet è nauigio. 6 De captura piscium. 12 Leprosus. 16 In deserto orat Christus. 18 Paralyticus. 27 Leui publicanus. 34 Ieunia & afflictiones Apostolorum post ascensionem. 36, 37 38 Vetustis vtribus & vestibus discipuli debiles & minus robusti comparantur.

7 Christus, sanãdis solo verbo corporis morbis, cõfirmat se Deum esse omnipotẽtẽ, salutis hominum causa missum. *Mat. 8. 14, marc. 1. 30.*

ſ *Gestus Christi ad lecti fulcrum inclinantis vt febricitatem alleuaret.*

8 Satã perpetuus veritatis hostis, ne tum quidẽ audiendus quum veritatem dicit. *Marc. 1. 35.*

t *Vide Marc. 1. 34.*

9 Nulla ne zeli quidẽ specie debemus in vocationis nostrę cursu retardari.

u *Id est, cùm prima luce, eaque aduentante, Marc. 1. 35.*

1 Factum

CAP. V.

1 FActum || [1] est autem, quum turba [a] immineret ei, audiendi verbi Dei causa, ipse stabat apud stagnum Genezaret:

2 Vidítque duo nauigia quæ ad stagnum erãt: piscatores verò quum ex iis descendissent, abluebant retia.

3 Ingressus autem in vnum istorum nauigiorum, quod erat Simonis, rogauit eũ vt à terra [b] proueheret paululum: quúmque consedisset, docebat turbam ex nauigio.

4 Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Prouehito in altum, & demittite retia vestra ad capturam.

5 Tum respondens Simon ait ei, [c] Magister, quum per totam noctẽ nos [d] fatigauerimus, nihil cepimus: tamen [e] ex tuo iussu demittam rete.

6 Et quum hoc feciſſent, concluserunt piscium multitudinem magnam. dirumpebatur autem rete eorum.

7 Et innuerunt sociis qui *erant* in altero nauigio vt venirent, & ipsis opitularentur. Venerũt igitur & impleuerunt ambas naues, ita vt mergerẽtur.

8 Quum autem *hæc* vidisset Simon Petrus, accidit ad genua Iesu, dicens, Discede à me. Nam homo peccator sum, Domine.

9 Pauor enim [f] occuparat eum & omnes qui cum eo *erant*, super captura piscium quam cõprehenderant:

10 Similiter autem & Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socij Simoni. Tunc ait ad Simonem Iesus, Ne metue: ab hoc *tempore* homines viuos capies.

11 *Illi* autem quem subduxissent in terram nauigia, relictis omnibus, secuuti sunt eum.

12 [2] || Et factũ est, quum esset in quadam vrbe, tum ecce *adfuit* quidam plenus lepra: ac viso Iesu

Mat. 4. 28, mar. 1. 16.

1 Christ⁹ quatuor ascitos discipulos admonet Apostolicę functionis tãdem illis committendæ.

a Cùm quasi in illum incumberet præ visendi, & audiendi studio, quæ res fecit vt è nauigio doceret.

b In altum.

c Epistatis *is est qui rei alicui præest, aly Euangelistæ retinuerũt nomen Rabbi.*

d Vid. Mat. 6. 28.

e Ad ver. in verbo tuo, i. iuxta id quod præcipis.

f Vndique cõclusum tenebat.

2 Christus, leproso sui attactu mundato, & ad sacerdotes remissio, testatur se eum esse quo per fidem apprehẽso, nos omnes secũdum Legẽ immũdi, testimonio ipsius Dei, mundi ac puri pronuntiemur.

Mat. 8. 2, mar. 1. 40.

procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

13 *Iesus* autem extensa manu tetigit eum, dicens, Volo, purgator. Et statim lepra abiit ab eo.

14 Ipse verò præcepit ei vt nulli *hoc* diceret: sed vade, *inquit*, ostende teipsum sacerdoti, & offer pro purgatione tui, ‖ prout præcepit Moses, *vt hoc sit* eis testimonio. *Leuit.14.4.*

15 [3] Dimanabāt autem eo magis sermones de eo: & conueniebat turba multa vt audirent, & per eum sanarentur à morbis suis.

16 Ipse autem secedens erat in desertis, & precabatur.

17 Et factum est quodam die, quum ipse doceret, essentque Pharisæi sedentes ac Legis doctores, qui venerant ex omnibus vicis Galilææ & Iudææ & *ex* Hierusalem: & [g] potentia Domini adesset *ei* ad sanandum [h] illos:

18 [4] ‖ Tunc ecce *adfuerunt* quidam ferentes in lecto hominem qui erat [i] paralyticus: & studebant eum inferre, & ponere in ipsius conspectu.

19 [k] Et quum non inuenissent qua parte eū inferrent, propter turbam, ascenderunt supra domū, & per tegulas demiserunt eum cum lectulo in medium, ante Iesum.

20 Qui fide eorum [l] visa, dixit, Hęus tu, remissa sunt tibi peccata tua.

21 Tunc cœperūt ratiocinari Scribæ & Pharisæi, dicētes, Quis est iste qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata nisi solus Deus?

22 Iesus autem quum [m] nosset eorum ratiocinationes, respondens dixit eis, Quid ratiocinamini in cordibus vestris?

23 Vtrum est facilius, dicere, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?

24 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse

3 Christ⁹ mauult doctrina quàm miraculis inclarescere, ideoque ab iis discedit qui ipsum vt corporum medicum, nō vt salutis autorem quærunt. *Mat.9.2, marc.2.3.*

4 Christus sanato paralytico, malorum omnium causam & remedium ostēdit.

g Sese exereret vis illa in Christo, illo tempore.

h De quibus egit vers.15.

i Id est, enervatus, paralytici verò nomen est vsitatum.

k Vid. Mar.2.

l Id est, cognita, Heb.

m Diuina scilicet intelligētia.

esse autoritate in terra remittendi peccata; (ait paralytico) Tibi dico, surge, & sublato lectulo tuo, proficiscere domum tuam.

25 *Is* autem illico quum surrexisset in cõspectu eorum, sublato eo in quo iacuerat, abiit domum suam, glorificans Deum.

26 Et stupor cepit omnes, & glorificabãt Deũ: & repleti sunt timore, dicentes, Certè vidimus inopinata hodie.

Mat.9.9, marc.2.14.

27 || [5] Post hæc verò exiit, & conspexit publicanum nomine Leui, sedentem ad telonium, & dixit ei, Sequere me.

28 Et *ille* relictis omnibus surrexit, & sequutus est eum.

29 Et fecit ei Leui epulum magnum domi suæ: erátque turba multa publicanorum, & aliorum qui cum ipsis accumbebant.

30 Qui autem ex iis erant Scribæ & Pharisæi, murmurabant aduersus discipulos eius, dicentes, Quare cum publicanis & peccatoribus editis & bibitis?

31 Et respõdens Iesus dixit eis, Non opus est iis qui sani sunt, medico: sed iis qui malè affecti sunt.

32 || Non veni vt vocarem iustos, sed peccatores ad resipiscentiam.

1.Tim.1.15. Mat.9.14, marc.2.18.

33 [6] || Ipsi verò dixerunt ei, Quare discipuli Iohannis ieiunant crebrò, & deprecationes faciunt, similiter & discipuli Pharisæorum: tui verò edunt & bibunt?

34 [7] Ipse autẽ dixit eis, Num potestis facere vt filij thalami, quo *tẽpore* cũ ipsis est spõsus, ieiunent?

35 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus, tunc ieiunabunt illis diebus.

36 Dicebat autem eis etiam per parabolã, Nemo panniculum noui vestimenti immittit in vestimentũ vetus: alioqui & illud nouum findit *vetus*, &

5 Ecclesia, est peccatorum Christi beneficio resipiscentium multitudo, cum eo cõuiuãs, magno cum superbi & inuidi mundi offendiculo.

6 Hypocritarum & imperitorum hominũ est pietatem in ieiunio & rebus mediis collocare.

7 Leges de ieiuniis & aliis eiusmodi rebꝰ promiscuè & absque circũstantiarum discrimine positæ, non modò sunt tyrãnicæ, sed etiam summè pernitiosæ in Ecclesia.

veteri non conuenit panniculus *sumptus* ex nouo.

37 Et nemo iniicit vinum nouum in vtres veteres: alioqui disrumpet vinum nouum vtres, & ipsum effundetur, & vtres peribunt:

38 Sed vinum nouum in vtres recentes iniiciẽdum est: & vtraque conseruantur.

39 Et nemo qui biberit vetus, statim vult nouũ: dicit enim, Vetus [u] vtilius est.

u *Salubrius.*

CAP. VI.

1 Discipuli spicas vellunt Sabbatho. 6 De habente manum aridam. 13 Electio Apostolorum. 20 De beatitudinibus & maledictionibus. 27 Inimici diligẽdi. 46 Quo fructu verbum Dei sit audiendum.

CAP. VI.
Mat.12.5, mar.3.1.

1 Christus aduersus superstitiosos in minutissimis quibusque hærentes, ostẽdit ne sabbathi quidem legẽ sine omni exceptione latam fuisse, nedum vt in externa eius obseruatione posita esset hominum salus.
1.Reg.21.6. Exo.19.33, leuit.8.32, & 24.9. Mat.12.5. mar.3.1.

1 FActum || [1] est verò vt sabbatho [a] altero primo pertranstiret per sata. Vellebant autem eius discipuli spicas, edebántque, [b] confricantes manibus.

2 Quidam autem Pharisæorum dixerunt eis, Cur facitis quod non licet facere sabbathis?

3 Tunc respondens Iesus dixit eis, || Ne hoc quidẽ legistis quod fecit Dauid quum esuriret ipse & qui cum eo erant?

4 Quomodo introierit domum Dei, & panes propositionis sumpserit, ederítque, ac dederit etiã iis qui secum *erant*: quos *panes* non licet edere || nisi solis sacerdotibus?

5 Et dicebat eis, Filius hominis dominus est etiam Sabbathi.

6 || [2] Factum est verò etiam alio sabbatho vt ipse ingrederetur in synagogam, ac doceret. Erat

2 Charitas, omnium ceremoniarum regula.

a Cùm spicas vellerent discipuli rectè annotat Epiph. in confutatione Ebionis, illud factum esse in festo Azimorum. Cùm autem in festis plurium dierum vt in festo tabernaculorum, & Paschæ primus & vltimus dies pari celebrandi essent ceremonia, Leuit. 23. vltimus ille dies commodè vocatur a Luca, secundo primum sabbathum. at Theoph. putat intelligẽdum esse alterum post primum alicuius festi.

b Ad verb. terendo comminuentes.

autem

autem ibi quidam cuius manus dextera erat arida.

7 Obseruabant autem eum Scribæ ac Pharisæi an sabbatho sanatus esset *illum*, vt inuenirēt accusationem *aduersus* eum.

8 At ipse norat cogitationes eorum: & dixit homini qui habebat manum aridam, Surge, & sta in medio. Ille verò surgens stetit.

9 Dixit igitur eis Iesus, Interrogabo vos quiddam, [c] Licet sabbathis benefacere, an malefacere *cuipiam?* hominem seruare, an [d] perdere?

10 Et quū eos omnes circumspexisset, ait homini, Extende manum tuam. Ille autem ita fecit: & restituta est manus eius sana sicut altera.

11 Ipsi autem repleti sunt amētia: & colloquebantur alij cum alijs, quidnam facerent Iesu.

12 [3] Factum est autē illis diebus, abiit in montē ad precandum: [e] & pernoctauit *illic* precās Deum.

13 ‖ Et quum dies ortus esset, aduocauit discipulos suos, & quum ex ipsis elegisset duodecim, quos & Apostolos nominauit,

14 (*Nempe* Simonem, quem etiam nominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,

15 Matthæum & Thomam, Iacobum Alphæi *filium*, & Simonem qui vocatur Zelotes,

16 Iudām Iacobi *fratrem*, & Iudam Iscarioten, qui etiam fuit proditor.)

17 Descendit cum eis, stetitque in loco campestri: turbáque discipulorum eius, & multitudo magna plebis ex tota Iudæa & Hierusalem, & à [f] maritima *regione* Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum, & sanarentur à morbis suis:

18 Et qui torquebantur à spiritibus impuris: & sanabantur.

19 Et tota turba studebat eum tāgere: quia virtus ab eo exibat, & sanabat omnes.

3 Christus nō absque feruētibus & lōgis precib⁹, duodecim contubernales, Apostolos futuros deligēs, ostēdit quanta religione in Ecclesiasticis electionibus sit opus. *Infrà, 9.1, mat.10.1, marc.3.13, & 6.7.*

4 Christus aduersus omnes philosophos, ac præsertim Epicureos, docet summum bonū nusquā hic in terris, sed in cœlis esse repositum, afflictiones verò propter iustitiam, iter illud esse quo ad id peruenitur.

c Vid. Mar.3.4.

d Qui nō iuuat proximum cùm iuuare possit, interficit.

e Ad verb. & erat pernoctans in oratione Dei.

f A toto illo tractu maris qui Syrophœnicia dicitur.

Mat.5.1.
Esa.65.13.
Esa.61.3.7.
Mat.5.11.

20 [4] || Ipse verò sublatis oculis suis in discipulos, dicebat, [g] Beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

21 || Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. || Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

22 || Beati eritis quum vos oderint homines, & [h] separauerint vos, & cõuitiati fuerint *vobis*, & nomẽ vestrũ vt malũ eiecerint, propter Filiũ hominis.

23 Gaudete illo die & [i] salite. ecce enim, merces vestra multa *est* in cœlis. nam itidem faciebant Prophetis patres eorum.

24 || Sed væ vobis diuitibus: nam [k] reportatis consolationem vestram.

25 || Væ vobis qui impleti estis: nam esurietis. Vę vobis qui ridetis nunc: nam lugebitis & flebitis.

26 Væ vobis quum bene vobis dixerint omnes homines: nam itidem faciebant pseudoprophetis patres eorum.

Mat.5.44.
Luc.6.27.
Prou.25.21.
Rom.12.20.

27 [5] || Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos vestros, benefacite iis qui vos oderunt:

28 Benedicite iis qui deuouent vos, & precamini pro iis qui infestant vos.

Mat.5.39.
1.Cor.6.7.
Mat.7.12.
tob.4.16.
Mat.5.46.

29 || Et qui tibi verberauerit maxillam, præbe & alteram: || & ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam ne prohibeto.

30 Cuiuis autem petenti abs te, da: & ab eo qui tollit *res* tuas, ne repetito.

31 || Et prout vultis vt faciant vobis homines, vos etiam facite eis similiter.

32 || Nam si diligitis eos qui vos diligũt, [l] quæ

Mat.5.1. Charitas Christiana plurimum à mundana diffidẽs, non modò nõ vindicat iniurias, sed etiam hostes vel acerbissimos complectitur, idq; propter Patrẽ cœlestẽ, nedũ vt suam in benefaciẽdo vtilitatẽ quærat.

Amos 6.1,
eccle.31.8.
Esa.65.13.

g Id est, beati estis vos pauperes, est enim in tota oratione forma cõpellationis.

h E Synagoga eiecerint vt explicatur Iohã.16.2. Quæ quidẽ pœna in Ecclesia est grauissima, si modo censores iudicio legitimo, & ex verbo Dei iudicent. i Præ gaudij abundantia, vt solent lasciuientes pecudes. k Id est, quicquid boni vnquam vobis accidere potest, id totum iam ex vestris opibus consequimini, itaque non est quod aliam speretis mercedem, Mat.6.2. l Quid est in hoc opere vestro quod gratum esse possit? Nam si in amando spectatis vestra commoda, ea quærite commoda, quæ verè sint commoda, diligite igitur vestros inimicos, sic ostendetis vos ea expectare commoda, quæ à Deo proficiscuntur.

vobis erit gratia ? nam peccatores etiam diligunt eos à quibus diliguntur.

33 Et ſi benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia ? nam & peccatores etiam idem faciunt.

34 ‖ Et ſi mutuum dederitis *iis* à quibus ſperatis vos recepturos, quæ gratia erit vobis ? nam & peccatores peccatoribus dant mutuum, vt recipiant paria.

35 Itaque diligite inimicos veſtros, & benefacite, & mutuum date, [m] nihil inde ſperãtes : & erit merces veſtra multa, ‖ ac filij eritis illius Altiſſimi: nam ipſe [n] benignus eſt erga ingratos & malos.

36 Eſtote ergo miſericordes, prout & Pater veſter miſericors eſt.

37 [6] ‖ Ne iudicate, & non iudicabimini: ne cõdemnate, & non condemnabimini : [o] abſoluite, & abſoluemini:

38 Date, & dabitur vobis : ‖ menſuram, *inquam*, bonam, [p] preſſam, agitatam, & ſuperfluentem dabunt in ſinum veſtrum. Eadem enim menſura qua metimini, viciſſim metientur vobis *alij*.

39 [7] Dicebat autem eis parabolam, ‖ Num poteſt cæcus cæco præire? nónne ambo in foueam cadent ?

40 ‖ Non eſt diſcipulus ſupra magiſtrum ſuum: ſed quiſquis *erit* [q] perfectus *diſcipulus*, erit vt magiſter.

41 [8] ‖ Quid autem aſpicis feſtucam quæ *eſt* in oculo fratris tui, trabem autem quæ eſt in oculo proprio, non animaduertis ?

6 Fraternas reprehenſiones nec curioſas, nec moroſas, nec malignas, ſed iuſtas, moderatas & amicas eſſe oportet.
Mat.5.42, deut.15.8.
Mat.5.45.
7 Imperiti reprehẽſores, & ſe & alios perdũt: quia qualis magiſter, talis & diſcipulus.
Mat.7.1.
8 Hypocritæ, ſeueriſſimi aliorum reprehẽſores, in alijs perſpicaciſſimi, in ſeipſis cæci.
Mat.7.2, marc.4.24.
Mat.15.14.
Mat.10.24, ioh.13.16, & 15.10.
Mat.7.1.

m Cùm mutuũ dabitis, ſolo benefaciendi affectu ſitis impulſi, non quia ſperatis vos poſtea recepturos ſortem. n Id eſt, Facilem ſui præbet vſum. o Cùm hoc loco non agatur de politicis iudicijs, conſtat abſoluendi verbo intelligi bonitatem illam qua Chriſtiani vtuntur in ferendis & condonandis iniurijs. p Hæc Epitheta ſumpta ſunt ab ijs qui liberaliter res aridas metiuntur, qui ſolent illud quod admetiuntur ſuccutere, comprimere & cumulare. q Similitudo ſignificatur, non æqualitas.

42 Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, ſine eiiciam feſtucam quæ in oculo tuo eſt: quum ipſe trabem quæ eſt in oculo tuo, nõ reſpicias? Hypocrita, eiice primùm trabem illam ex oculo tuo: & tum deſpicies vt eiicias feſtucam quæ eſt in oculo fratris tui.

43 ‖ [9]Nõ eſt enim arbor bona quæ ferat fructũ putrẽ, neque arbor putris quæ ferat fructũ bonum.

Mat.7.17.

44 ‖ Vnaquæque enim arbor ex fructu proprio cognoſcitur. Neque enim è ſpinis colligunt ficus, neque è rubo vindemiant vuam.

Mat.6.16, & 12.33.

45 Bonus homo ex bono theſauro cordis ſui profert bonum: & malus homo ex malo theſauro cordis ſui profert malum. ex abundantia enim cordis loquitur os eius.

46 ‖ Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico?

47 [10]Quiſquis venit ad me, & audit ſermones meos, & eos præſtat, indicabo vobis cui ſimilis ſit.

48 Similis eſt cuipiam ædificanti domum, qui fodit & excauauit, poſuítque fundamentum ſuper petram: vbi autem venit inundatio, illiſum eſt flumen domui illi, ſed nõ potuit eam quatere: fundata enim erat ſuper petram.

49 Qui autem *eos* audiuit, nec præſtitit, ſimilis eſt cuipiam qui ædificauit domum ſuam ſuper ſolũ abſque fundamento: cui illuſum eſt flumen: itaque ſtatim cecidit, fuítque ruina domus illius magna.

9 Bonus eſt non quiſquis nouit alios carpere, ſed qui integritatem tum verbis tũ factis probat.

Mat.7.11, rom.2.13, iac.1.21.

10 Veram pietatem à ficta tãdem diſcernit tentatio.

CAP. VII.

1 De ſeruo Centurionis. 9 Fides Centurionis. 11 Filius viduæ ſuscitatur in Nain. 18 Iohannes mittit diſcipulos ſuos ad Chriſtum. 33 Eiuſdẽ peculiaris victus ratio. 37 Peccatrix rigat pedes Ieſu.

Mat.8.5.

1 Q ‖ Vum [1] autem finiſſet omnia verba ſua audiẽte populo, ingreſſus eſt Capernaũ.

1 Admonet Iudæos Chriſtus propoſito Cẽturionis exemplo, ſe contumacia ipſorum offenſum, parare tranſitum ad Gentes.

2 Cen-

2 Centurionis autem cuiuſdam ſeruus malè affectus moribundus erat: qui erat ipſi [a] pretioſus.

3 Is verò quum audiſſet de Ieſu, miſit ad eum ſeniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & ſeruaret ſeruum ſuum.

4 Iſti autem quum veniſſent ad Ieſum, precati ſunt eum ſtudioſè, dicentes dignum eſſe cui hoc præberet.

5 Diligit enim, *aiebant*, gentem noſtram, & [b] ſynagogam ædificauit nobis.

6 Ieſus ergo proficiſcebatur cum eis. Et quum iam non longè abeſſet domo, miſit ad eum Centurio ille amicos, [c] dicens ei, Domine, ne vexare: neque enim ſum dignus vt tectum meum ſubeas:

7 Ideo ne meipſum quidem ſum dignum arbitratus qui venirem ad te: ſed [d] dic verbo, & ſanabitur puer meus.

8 Etenim ego homo ſum ſub [e] poteſtate cõſtitutus, habens ſub me milites: & dico huic, Profiſcere, & proficiſcitur: & alteri, Veni, ac venit: & ſeruo meo, Fac hoc, ac facit.

9 Auditis autem his, Ieſus admiratus eſt eum: & conuerſus dixit turbę quæ ipſum ſequebatur, Dico vobis, ne in Iſrael quidem tantam fidem inueni.

10 Et domum reuerſi qui miſſi fuerant, ſanum inuenerunt ſeruum qui ægrotus fuerat.

11 [2] Et factum eſt *die* ſequenti, [f] proficiſcebatur in ciuitatem quæ vocatur [g] Nain: & proficiſcebãtur cum eo diſcipuli eius multi, turbáque multa.

12 Vt autem appropinquauit portæ ciuitatis, ecce defunctus efferebatur, *qui* vnigenitus *erat* matri ſuæ, & ipſi *quidem* viduæ: turbáque ciuitatis multa erat cum ea.

13 Et Dominus eam intuitus, miſericordia cõmotus eſt ſuper ea, & dixit, Ne fleto.

14 Quúmque acceſſiſſet, tetigit loculũ: (ij verò

a Quem multi faciebat.

b Ædes cõgregationis noſtræ ipſe curauit ædificandas.

c Id eſt, qui ei ſuo nomine dicerent.

d Id eſt, ſolo verbo iube.

e Vide Matth. 8. 9.

2 Chriſtus palàm ſuũ in mortem imperium aſſerit.

f. Ieſus.

g Nain perhibetur nomen oppidi in Galilæa, quæ ſita fuerit ad alterum riuum Cyſonis influentis in mare Galilæa.

qui portabant, ſubſtiterunt) & dixit, Adoleſcens, tibi dico, ſurge.

15 Tunc reſedit qui fuerat mortuus, & cœpit loqui: & *ille* dedit eum matri ſuæ.

16 Cepit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Certè Propheta magnus [h] ſurrexit inter nos, & certè Deus reſpexit populũ ſuum.

h Exortus eſt.

17 Peruenítque iſte de eo ſermo in totam Iudæam, & in totam regionem circumiacentem.

Mat.11.2.

18 ‖ [3] Et annuntiarunt Iohanni diſcipuli ipſius de his omnibus: qui conuocatos duos quoſdam è diſcipulis ſuis,

3 Iohannes è carcere incredulos ſuos diſcipulos ad Chriſtũ ipſum confirmandos ablegat.

19 Miſit ad Ieſum, dicens, Tú*ne* is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

20 Quum igitur veniſſent ad eum viri illi, dixerunt, Iohãnes Baptiſta miſit nos ad te, dicens, Tú*ne* is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

21 [i] Eadem autem hora multos ſanauit à morbis & flagellis & ſpiritibus malis: & cæcis multis viſum gratificatus eſt.

i Quæ ſcilicet venêre diſcipuli Iohãnis ad Chriſtum.

22 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Profecti annũtiate Iohanni quæ vidiſtis & audiſtis: cæcos viſum recipere, claudos ambulare, leproſos purgari, ſurdos audire, mortuos excitari, pauperibus euangelizari.

23 Et beatus eſt quicunque non fuerit offenſus in me.

24 [4] Quum autẽ abiiſſent nuntij Iohannis, cœpit de Iohãne dicere ad turbam, Quid exiſtis in deſertum vt ſpectaretis? arũdinem quæ vẽto agitetur?

4 Quod procul oſtenderũt Prophetę, proximum indicauit Iohannes: ipſe autẽ Chriſtus quotidie in Euangelio exhibet, idque plerũque fruſtra, plurimis vel prorſus futilia vel inanẽ ſplendorem quærentibus.

25 Sed quid exiſtis vt videretis? hominẽ mollibus veſtimẽtis amictum? ecce qui veſtitu [k] honorifico & luxu vtuntur, ſunt in palatiis regum.

k Quo vtuntur viri nobiles & ſuis opibus illuſtres.

26 Sed quid exiſtis vt videretis? Prophetam? certè dico vobis, etiam amplius quàm Prophetã.

Malach.3.1.

27 Hic eſt de quo ſcriptũ eſt, ‖ Ecce, mitto nuncium

cium meum ante facié tuam, qui præparabit viam tuam coram te.

28 Nam dico vobis, inter eos qui gignuntur è mulieribus, nemo eſt maior Propheta Iohanne Baptiſta: ſed qui minimus eſt in regno Dei, maior eſt eo.

29 Et *his* auditis, totus populus & publicani [l] iuſtificarunt Deum, qui baptizati fuerant baptiſmo Iohannis.

30 Phariſæi autem & Legis interpretes conſilium Dei reiecerunt [m] aduerſus ſemetipſos, non baptizati ab eo.

31 ‖ [5] Dixit autẽ Dominus, Cui ergo aſſimilabo homines nationis iſtius? & cui *rei* ſimiles ſunt?

32 Similes ſunt puerulis ſedentibus in foro, & qui acclamant alij alijs, & dicunt, Cecinimus vobis tibijs, & non ſaltaſtis: lamentati ſumus vobis, & non fleuiſtis.

33 Venit enim Iohannes Baptiſta neque edens panem, neque bibens vinum: & dicitis, Dæmonium habet.

34 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicitis, Ecce homo edax & vinipotor, amicus publicanorum ac peccatorum.

35 Sed iuſtificata eſt ſapientia à filijs ſuis omnibus.

36 [6] Rogauit autem eum quidam ex Phariſæis vt cum ipſo veſceretur: itaque ingreſſus domum Phariſæi, diſcubuit.

37 Et ecce, mulier quæ fuerat in vrbe peccatrix, quum cognouiſſet eum accubuiſſe in domo Phariſæi, allato allabaſtro vnguenti,

38 ‖ Et [n] ſtans apud pedes eius retrò, ſtens cœpit lacrymis rigare pedes eius, & capillis capitis ſui extergebat, & deoſculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.

l Deum iuſtũ, bonum, fidelem & miſericordem prædicarunt.

m .i. Suo maximo damno. Matt.11.16.

5 Quamcunque rationem Deus offerendo nobis Euãgelio ſequatur, plerique homines ſibiipſis offendicula obijciũt: ſed nihilominus aliqua colligitur Eccleſia.

6 Præſentis atq; adeò vel domi ſuæ exceptiChriſti beneficijs homines ſuperbi ſeipſos priuãt, quibus fruuntur humiles & abiecti. *Marc.15.40, iohan.20.11.*

n Adſtans ac manẽs ad pedes.

39 7 Quum autē *id* vidisset Pharisæus qui vocauerat eum, dixit apud se, Hic, si esset Propheta, nosset quæ & qualis sit ea mulier quæ tangit ipsum: nam est ° peccatrix.

40 8 Tunc ᵗ respondens Iesus dixit ei, Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait, Magister, dic.

41 Duo debitores, *inquit Iesus*, erant cuidam creditori: vnus debebat denarios quingentos, alter verò quinquaginta.

42 Quum autem illi non essent soluendo, gratificatus est vtrisque. Horum igitur, dic, vter eum plus diliget?

43 Respondens verò Simon dixit, Existimo eum cui plus gratificatus est. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

44 Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? ingressus sum domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hęc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit,

45 Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intraui, non intermisit deosculari pedes meos.

46 Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.

47 Cuius rei gratia, dico tibi, remissa esse peccata eius multa: ᵖ nam dilexit multum. cui autem paululum remittitur, paululum diligit.

48 Dixit autem ei, Remissa sunt tibi peccata.

49 Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere inter se, Quis est hic qui etiam peccata remittit?

50 Dixit

7 Temeritas superbiæ comes.

8 Diligere Christum, certū est ac perpetuum remissionis peccarum testimonium.

o Pharisæus respicit legem de eorum pollutione, qui alios pollutos cōtigissent.

p Id est, Inquit Theoph. declarauit copiosè fidem suam, & Basil. in concione de Baptismate, Multū debenti, multum dimittitur, vt magis abundè ille diligat. Est itaq; ex similitudine adeò manifesta Christi sentētia, vt mirum sit gratiæ aduersarios tam ineptè hunc locum ad stabiliēda merita torquere. Is enim cui condonatur debitū maius, eo nomine magis diligit illum, qui istud beneficiū in ipsum cōtulit. Et mulier hæc declarat officijs summi amoris, quātum beneficium accepisset: charitas itaque non vt causſa, sed vt signum accipi debet. Negat enim Christus illam sicut Pharisæus iudicabat peccatricem esse, testatur autem illi vitæ prioris remissa fuisse peccata.

50 Dixit autem ad mulierem, Fides tua te ſeruauit: q vade in pace.

q Benedictione confirmat beneficium collatum.

CAP. VIII.

2 Mulieres miniſtrantes Chriſto de facultatibus ſuis. 4 Parabola ſeminantis. 16 Lucerna. 19 Mater & fratres Chriſti. 22 Chriſtus ventis imperat. 26 De legione. 37 Geraſeni Chriſtum reijciunt. 41 Iairi filia ſanatur. 43 Mulier à fluxione ſanguinis ſanatur. 52 Fletus ob mortuos.

CAP. VIII.

1 ET factum eſt deinceps, ipſe iter faciebat per ſingulas vrbes & vicos, prædicãs & euangelizans regnum Dei: & duodecim illi *erant* cum eo:

2 Et quędam mulieres quas ſanauerat à ſpiritibus malis & morbis, Maria quæ vocabatur Magdalene, || ex qua ſeptem dæmonia exierant,

Marc.16.9.

3 Et Iohanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Suſanna, & aliæ multæ quæ miniſtrabant ei ex facultatibus ſuis.

4 || [1] Quum autem multa turba conueniret, & qui in ſingulis vrbibus erant, proficiſcerentur ad eum, dixit per parabolam,

Matt.13.3.

1 Idem Euangelium vbiuis ſeritur, at non parifructu: idque ſolo hominum vitio.

5 Quidam qui ſeminabat, exijt ad ſeminandum ſemen ſuum: & in ſeminando aliud cecidit in viam, & conculcatum eſt, & volucres cœli deuorarunt illud:

6 Et aliud cecidit ſuper petram, & enatum exaruit, quia non habebat humorem:

7 Et aliud cecidit inter ſpinas, & ſimul enatæ ſpinæ ſuffocarunt illud:

8 Et aliud cecidit in terram bonam, & quum enatum eſſet, edidit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

9 Interrogabant autem eum diſcipuli eius, dicentes quæ eſſet iſta parabola.

10 Ipſe verò dixit *eis*, Vobis datum eſt noſſe [a] myſteria regni Dei: reliquis autem per parabo-

a Myſteria ſunt res arcanæ, quas diuulgare fas non eſt, dictæ à verbo myzo, *quod reprimo ſonum ſignificat, & Latinis eſt mutire.*

Esa.6.9, matth. 13.14, marc 4. 12, iohan.12.40, act.28.26, rom.11.8.

las *loquor*, vt || videntes non videant, & audientes non intelligant.

11 || Est autem hæc parabola: Semen est sermo Dei.

Matth.13.18, marc.4.15.

12 Qui autem in viam, ij sunt qui audiunt: deinde venit diabolus, & tollit sermonem è corde eorum, ne, quum crediderint, seruentur.

2 Quod quisque priuatim accipit, tenetur in communem vsum depromere.

13 Qui verò super petram, *ij sunt* qui quum audierint, cum gaudio excipiunt sermonem: sed isti radices non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tentationis abscedunt.

3 Cœlestia bona parsimonia amittũtur, liberalitate crescunt.

14 Quod autem in spinas cecidit, ij sunt qui audierunt: sed [b] profecti, à solicitudinibus & diuitijs ac voluptatibus vitæ suffocantur, nec fructum [c] perferunt.

b Id est, simul atq; audito verbo, redierunt ad curanda sua negotia.

15 Quod autem in bonam terram *cecidit*, ij sunt qui in corde [d] honesto ac bono auditum sermonem [e] retinent, & fructum adferunt per patientiam.

Mat.5.15, mar. 4.21, infr.12.33.

16 || [2] Nemo porrò lucernam accensam operit vase, aut subter lectum ponit: sed candelabro imponit, vt qui ingrediuntur videant lumen.

Mat.10.26, mar.4.22, infrà, 12.2.

17 || Non est enim *quicquam* occultum quod non sit futurum manifestum: nec absconditum quod non sit cognoscendum, & venturum in apertum.

Mat.13.12, & 23.29, marc.4. 25, infrà, 19.26.

18 [3] Videte ergo [f] quomodo audiatis. || quisquis enim habet, dabitur ei: & quicunque non habet, etiam [g] quod videtur habere, tolletur ab eo.

c Id est, Non ferunt fructum perfectum & absolutum, atque eoúsque vt matureſcat, vel non perducunt ad finem. d Quod non solùm videri, sed esse reipsa studeat, vt honestum ad externam vitam, bonum ad veras animi virtutes referatur. e Non sine magno certamine, luctante scilicet àduersus Spiritum Dei nouum hospitem, Satana & carne. f Id est, quomodo affecti ad verbum audiendum accedatis, & eo audito quomodo vos geratis. g Sub. sibi, vel alijs, vel vtrisque, hoc enim hominum genere nihil superbius, si quod celant videas, nil etiam magis ad incautos fallendos accommodatum.

19 Venerunt

19 ‖ [4] Venerũt autem ad eum mater & fratres eius,& non poterãt eum conuenire propter turbã.

20 Et annuntiatum est ei, dicentibus *nonnullis*, Mater tua & fratres tui stant foris,cupientes te videre.

21 Ipse verò respondens dixit eis, Mater mea & fratres mei,isti sunt, qui sermonem Dei audiũt, & cum præstant.

22 ‖ [5] Factum est autem quodam die, ipse ingressus est in nauigium, ac discipuli eius: & dixit eis, Transeamus in vlteriorem ripam stagni. Et [h] prouecti sunt.

23 Nauigantibus autem eis [i] sopitus est:& descendit turbo venti in stagnum: & [k] complebantur,ac periclitabantur.

24 Accedentes autem expergefecerunt eum, dicẽtes, Magister,magister,perimus. Ipse verò experrectus obiurgauit ventum ac fluctuationem aquæ:& cessauerunt,factáque est tranquillitas.

25 Dixit autem eis, Vbi est fides vestra? Timentes autem mirati sunt, dicentes alij ad alios, Quisnam iste est, vt ventis quoque & aquæ imperet,& auscultent ei?

26 ‖ Et nauigauerunt in regionem Gadarenorum quæ est in opposita ripa Galilææ.

27 [6] Ipsi autem egresso in terram, occurrit ex vrbe vir quidam qui habebat dæmonia à temporibus multis,& vestimento non induebatur,neque in *vlla* domo manebat,sed in monumentis.

28 *Is* ergo quum vidisset Iesum, & exclamasset, accidit ei *ad pedes*, & voce magna dixit, Quid

Mat.12.46, marc.3.32.

4 Nulla est tam arcta sanguinis inter homines coniunctio, quàm est Christi & eorum qui vera fide eũ amplectuntur.

Matth.8.23, marc.4.36.

5 Expedit interdum nos veluti à Christo neglectos, in extrema discrimina venire, vt & ipsius potẽtię & nostræ imbecillitatis eo certius experimẽtum habeamus.

Matth.8.28, marc.5.1.

6 Christus solus verbis profligãs dæmoniorum legionem, diuinam suam virtutẽ ostẽdit hominibus à diaboli seruitute liberandis destinatam: sed tantã hanc vltro oblatam gratiam stolidi homines plerique ne leuissima quidem rerum suarum iactura redemerint.

h Vide Supr.5.3. i Sub.Iesus profundissimum autem fuisse hunc soporem, indicauit geminata illa acclamatio discipulorum in ipso excitando. k Catachresis, non enim discipuli, sed nauis complebatur.

mihi tecum Iesu Fili Dei Altissimi? rogo te ne me torqueas.

29 Præcipiebat enim spiritui impuro vt exiret ab eo homine. nam à multo tempore corripuerat eum: itaque vinctus *ille* catenis & pedicis, custodiebatur: sed diruptis vinculis [l] agitabatur à dæmone in deserta.

l i. Cum impetu impellebatur, vt eques calcaribus equũ agitat.

30 Interrogauit autem eum Iesus, dicẽs, Quod tibi nomen est? Ipse verò dixit, Legio. nam dæmonia multa ingressa erant in eum.

31 Et rogabant eum ne imperaret ipsis vt abirẽt in [m] abyssum.

m Abyssus est immensæ profunditatis vorago, quasi absque fundo.

32 Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum *dæmonia* vt permitteret ipsis in illos ingredi. Et permisit eis.

33 Egressa autem dæmonia ex eo homine, ingressa sunt in porcos: & grex ruit è præcipitio in stagnum, & suffocatus est.

34 Quum autem pastores vidissent quod factũ fuerat, fugerunt: & profecti annuntiarunt in vrbem & in agros.

35 Exierunt igitur vt viderent quod factum erat: venerúntque ad Iesum, & inuenerunt hominem illum à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sanæ mentis, sedentem ad pedes Iesu: & timuerunt.

36 Annuntiauerunt autem ipsis etiam ij qui viderant, quomodo liberatus fuisset qui fuerat dæmoniacus.

37 Et rogauit eum tota multitudo circumiacẽtis regionis Gadarenorũ vt discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur: ipse autem ingressus nauigium, reuersus est.

38 Rogauit autem eum vir ille à quo dæmonia exierant, vt [n] esset cum eo: sed dimisit eum Iesus, dicens,

n i. vt liceret apud eũ esse, siue cũ ipso versari.

39 Re

39 Reuertere domum tuam,& narra quanta tibi pręſtiterit Deus. Abijt igitur prędicans o per totam vrbem quanta ipſi præſtitiſſet Ieſus.

40 Factum eſt autem quum reuertiſſet Ieſus, p excepit eum turba: nam omnes expectabant eum.

41 ‖ 7 Et ecce, venit quidam cui nomen Iairus, qui erat pręfectus ſynagogæ:quúmque accidiſſet ad pedes Ieſu, rogabat eum vt ingrederetur domum ipſius:

42 Quoniam erat ei vnigenita filia quaſi annorum duodecim, eáque moriebatur. (Inter eundum verò turba coarctabat eum.

43 Et mulier quæ erat in fluxione ſanguinis ab annis duodecim, & in medicos impenderat totum q victum,nec ab vllo potuerat curari,

44 Quum acceſſiſſet à tergo, tetigit fimbriam pallij ipſius: & illicò ſubſtitit fluxio ſanguinis eius.

45 Tunc ait Ieſus,Quis *eſt* qui me tetigit? Negãtibus autem omnibus,dixit Petrus & qui cum eo erant, Magiſter,turba te conſtringit & opprimit,& dicis,Quis *eſt* qui me tetigit?

46 Ieſus autem ait,Tetigit me aliquis.nam ego r cognoui virtutem à me exijſſe.

47 Quum autem mulier illa vidiſſet ſe non latuiſſe, tremens venit, & accidens ei *ad pedes*, declarauit ei in conſpectu totius populi quam ob cauſam tetigiſſet eum, & quomodo ſanata fuiſſet illicò.

48 Ipſe verò dixit ei, Confide filia, fides tua te ſeruauit:vade cum pace)

49 Adhuc eo loquente, venit quidam à præfecto ſynagogæ,dicens ei, Mortua eſt filia tua: ne vexa magiſtrum.

50 Ieſus autem *hoc* audito,reſpondit ei,Ne me-

o *Vrbem, ſcilicet Gadarenorum. Nec aduerſatur quod Marcus iſtiũ in Decapoli prædicaſſe dicit, nam Gadara à Plinio, lib. 5. cap. 18. inter Decapolis oppida recenſetur: fuit itaque Decapolis partim cis Iordanẽ, partim trans Iordanem ſita.*

Mat. 9. 18, mar. 5. 22.

p *.i. Reditus eius gratus acceptuſque fuit multitudini.*

q *.i. Neceſſaria ad vitam degendam.*

7 Chriſtus duplici miraculo ſeſe & vitæ & mortis dominũ eſſe teſtatur.

r *.i. Senſi & percepi.*

tue:crede ſolummodo,& ſeruabitur.

51 Ingreſſus verò domum,non permiſit ingredi quenquam,niſi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrem ac matrem puellæ.

52 Flebant autem omnes,& [f] plãgebant eã: ipſe verò dixit,Ne flete:non eſt mortua,ſed dormit.

53 Et deridebant eum, quòd ſcirent eſſe mortuam.

54 Ipſe verò eiectis foras omnibus, & prehenſa manu eius,clamauit,dicens,Puella,ſurge.

55 Et reuerſus eſt ſpiritus eius, ac [t] ſurrexit illico:& *ipſe* præcepit vt ei daretur cibus.

56 Et obſtupuerunt parẽtes eius:ipſe verò præcepit eis vt nulli dicerent quod factum fuerat.

f Plangere propriè eſt cædere & ferire, trãsfertur ad funera lugentium, quòd illic tales eſſe ſoleant geſtus.

t Cadauer iacebat, puella verò, recepta vita, vt verè illã non modò reuixiſſe, ſed etiã ab omni morbo liberatam eſſe conſtaret, ſurrexit è lectõ.

CAP. IX.

1 Mittuntur Apoſtoli ad prædicandum. 7 & 19 Opinio vulgi de Chriſto. 12 De quinque panibus & duobus piſcibus. 20 Confeſſio Apoſtolorum. 24 Perdere animã. 35 Chriſtus audiendus. 37 Lunaticus. 46 Contẽtio Apoſtolorum de primatu. 49 Quidam ejiciens dæmonia nomine Chriſti. 52 Samaritani nolunt Chriſtum recipere. 55 Vindicta prohibita. 57,59,61 De tribus Chriſtum ſequi volentibus,ſed diuerſis rationibus.

CAP. IX.
Mat.10.1, mar. 3.13,& 6.7
Matth.10.7
Matt.10.9, mar. 6.8.

1 Duodecim Apoſtoli ſolo Chriſti mãdato & Spiritus potẽtia inſtructi mittuntur,

1 COnuocatis ‖ [1] autem *Ieſus* duodecim diſcipulis ſuis,dedit eis vim ac poteſtatem in omnia dæmonia,& morbos ſanandi.

2 ‖ Miſitque eos vt prædicarent regnum Dei, & ſanarent ægrotos.

3 ‖ Et dixit eis,Nihil ſumite ad iter,neque [a] virgas,neque peram, neque panem, neque pecuniam: neque binas tunicas habete.

4 Et in quancunque domum intraueritis, [b] illic manete,

tum vt nullus Iſraelita poſſit ignorantiam prætexere, tum etiam vt paulatim ad vniuerſalem illam legationem præparentur.

a Vide Mat.10.10. b Ex ciuitate aliqua diſceſſuri, illinc exite, quo primùm diuerteritis: in ſumma prohibet Dominus ne hoſpitium mutẽt. Iſta etenim promulgatio Euangelij fuit quaſi diſcurſio quædam, ne aliquis in Iudæa poſſet ignorantiam aduentus Chriſti prætexere.

manete,

manete,& illinc exite.

5 || Et quicunque non receperint vos,exeuntes ex vrbe illa, etiam puluerem à pedibus veſtris excutite,*vt ſit* teſtimonio aduerſus eos.

6 Exeuntes igitur obibant ſingulos vicos,euãgelizantes & ſanantes vbique.

7 || [2] Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & [c] hæſitabat, propterea quòd dicebatur à quibuſdam Iohannem excitatum eſſe à mortuis:

8 A quibuſdam verò,Eliã apparuiſſe:*ab* alijs autem,Prophetam quempiam ex antiquis reſurrexiſſe

9 Tunc ait Herodes,Iohannem ego decollaui: quis eſt autem iſte de quo ego talia audio?Et ſtudebat eum videre.

10 || Reuerſi autem Apoſtoli narrauerunt ei quæcunque fecerant. [3] || Et *ipſe* aſſumptis illis,ſeceſſit priuatim in locum [d] deſertum vrbis quæ vocatur Bethſaida.

11 Quod quum cognouiſſet turba, ſequuta eſt eum: *ipſe* autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos quibus ſanatione opus erat, ſanabat.

12 || Dies autem cœperat inclinare:& accedentes duodecim, dixerunt ei, Dimitte turbam, vt abeuntes in circumiacentes vicos & agros, *illuc* [e] diuertant, & inueniant cibaria: nam hic in loco deſerto ſumus.

13 *Ipſe* verò dixit eis, Date ipſis vos quo veſcantur. Ipſi verò dixerunt, Non ſunt nobis plus quàm quinque panes, & duo piſces, [f] niſi nos profecti emamus [g] toti huic populo eſcas.

14 Aderant enim quaſi viri quinquies mille. Ait autem diſcipulis ſuis, [h] Facite vt diſcumbant per

Infra 10.11, mat.10.14, mar. 6.11, act.13.51

Mat.14.1, marc. 6.14.

2 Ad Euangelij nuntiũ mũdus in varias opiniones ſcĩditur, tyrãni autem in primis trepidant.

3 Nihil ne in deſertis quidẽ deerit Chriſtũ ſectantibus.

c Quaſi perplexus, & impeditus in luto tenebatur

Marc.6.30. Mat.14.13, mar. 6.35.

d Deſertum dicitur Bethſaida nõ quòd in vrbe fuerit, ſed quia in agro cẽſeretur eius vrbis à qua cognominabatur.

Mat.14.16 mar. 6.35, ioh.6.5.

e ad ver.diſſoluũtur à curribus ductũ: diſſoluunt enim equos qui diuertunt à via in hoſpitium. Sic à diuertẽdo finxere Latini diuerſoriũ

f Ellipſis:itaque ſubaudiendũ eſt, Non poſſumus igitur eis dare

quo veſcantur,niſi nos profecti,&c. g Ad ver.in totũ hunc populũ .i. qui toti huic populo ſufficiat. h Vide Mar.6.vbi conuiuia vocat quod Lucas diſcubitus.

singulos quosque discubitus quinquageni.

15 *Ipsi* igitur ita fecerunt, & discubuerunt *illi* omnes.

16 *Ipse* verò, acceptis quinque illis panibus, & duobus piscibus, suspiciens in cœlum, [i] benedixit eis: & fregit, deditque discipulis vt apponerent turbæ.

17 Comederunt igitur omnes illi, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit ipsis fragmentorum, cophini duodecim.

18 ‖ [4] Et factum est quum ipse [k] solus precaretur, erant cum eo discipuli: interrogauítque eos, dicens, Quem me dicit esse turba?

19 Ipsi autem respõdentes, dixerunt, Iohannem Baptistam: alij autem Eliam: alij verò, Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

20 Dixit autem eis, Vos verò, quem me esse dicitis? Respondens autem Petrus dixit, Christum illum Dei.

21 Ipse verò interminatus eis, præcepit vt nulli hoc dicerent:

22 [5] Dicens, ‖ Oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à Senioribus & principibus Sacerdotum, & Scribis, & trucidari, & tertia die excitari.

23 ‖ Dicebat autem omnibus, Siquis vult me sequi, abneget semetipsum, & tollat crucem suam [l] quotidie, & sequatur me.

24 ‖ Quisquis enim voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis verò perdiderit animam suam mea causa, is seruabit eam.

25 ‖ Quid enim prodest cuipiam si lucretur vniuersum mũdum, seipsum autem perdat, siue *seipso* mulctetur?

4 Quãuis mũdus inter varios errores fluctuet, nõ est tamen fastidiẽda, sed eo diligẽtius cognoscenda, & eo constãtius cõfitẽda veritas.

5 Per crucem & inuictam patientiã ad cœlestem gloriã Christus ipse peruenit.

Matt. 16.13, mar. 8.27.

i i. De his panibus ac piscibus gratias egit Deo, & simul eum precatus est, vt tantilla copia, tantã multitudinem pasceret, denique vt totum hoc conuiuium ad Dei gloriam referretur.

Matt. 17.22, marc. 8.31

Infr. 14.27, mat. 10.38, & 16.24, marc. 8.34

k A turba separatus.

Infr. 17.33, mat. 10.39, & 16.25, mar. 8.35. iohan. 12.25

Mat. 16.26, mar. 9.36.

l velut enim dies diẽ consequitur, sic crux excipit crucẽ: crux autẽ metonymicè, pro humanæ vitæ miseriis: fuit enim apud Iudæos grauissimum & sæuissimum crucis supplicium.

26 ‖ Quem

26 ‖ Quem enim puduerit mei ac meorum ſermonum, eius pudebit Filium hominis, quando venerit cum gloria ſua & Patris, ſanctorúmque Angelorum.

Infra, 12.9, mat. 10.33, mar. 8.38 2.tim.2.12.

27 ‖ Dico autem vobis verè, ſunt quidam ex ijs qui hîc adſtant, qui nequaquam guſtabunt mortem vſquedum viderint regnum Dei.

Mat.16.28. marc 9.1.

28 ‖ [6] Factum eſt autem, poſt hæc verba quaſi dies octo *interceſſerant*, quum aſſumptis Petro & Iohanne & Iacobo, aſcendit in montem vt precaretur.

Mat.17.2, marc. 9.2.

29 Et facta eſt inter precandum facies vultus eius alia, & veſtitus eius albus *ac* emicans.

30 Et ecce, duo viri colloquebantur cum eo, qui erant Moſes & Elias.

31 Qui viſi cum gloria, dicebant ipſius [m] exitum, quo futurum erat vt defungeretur in Hieruſalem.

32 Petrus verò & qui cum ipſo erant, grauati erant ſomno: quum autem euigilaſſent, viderunt gloriam eius, & duos illos viros qui ſtabant cum eo.

33 Et factum eſt quum illi diſcederent ab eo, dixit Petrus ad Ieſum, Magiſter, bonum eſt nos hîc eſſe: atque *adeo* faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Moſi, & vnum Eliæ: neſciens quid diceret.

34 Hæc autem ipſo dicente, extitit nubes quæ inumbrauit eos: timuerunt autem dum ingrederẽtur in nubem.

35 Et vox extitit è nube, dicens, Hic eſt Filius ille meus dilectus, ipſum audite.

36 Et poſtquam vox illa extitiſſet, inuentus eſt Ieſus ſolus: ipſi autem ſiluerunt, & nulli declararunt [n] per id tempus quicquam eorum quæ viderant.

6 Chriſtus, ne diſcipulos offenderet ipſi⁹ in carne exinanitio, voluntariam eam eſſe docet, cæleſtis ſuæ gloriæ ſplendore aliquatenus ad momentum oſtenſo.

m .i. Mortẽ quã obiturus erat in Ieruſalem.

n Ad ver. in diebus illis, ſcilic. vſquequo Chriſtus reſurrexiſſet.

37 ||7 Factum est autem sequenti die, quum ipsi descendissent de monte, occurrit ei turba multa.

38 Et ecce, quidam è turba exclamauit, dicens, Magister, rogo te, respice ad filium meum: nam vnigenitus est mihi.

39 Et ecce, spiritus arripuit eum, & repentè clamat, & discerpit eum cum spuma, & vix discedit ab eo, ° conterens eum.

40 Et rogaui discipulos tuos vt ipsum eijcerẽt, sed non potuerunt.

41 Respondens autem Iesus ait, O natio incredula & peruersa, quousque tandem ero apud vos, & tolerabo vos? Adduc filium tuum huc.

42 Quum autem adhuc accederet, lacerauit eũ dæmonium, & discerpsit: obiurgauit autẽ Iesus spiritum impurum, & sanauit puerum: & reddidit eum patri suo.

43 Percellebãtur igitur omnes super magnifica Dei virtute. Omnibus verò mirãtibus super omnibus quæ faciebat, dixit discipulis suis,

44 [8] || [p] Reponite vos in aures vestras sermones istos: futurum est enim vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

45 Ipsi verò ignorabant dictum istud, erátque ipsis occultum, adeo vt illud [q] non sentirent: & timebant eum interrogare de hoc dicto.

46 [9] || Incidit autem disceptatio inter eos, quis esset eorum maximus.

47 Iesus autem [r] visa cogitatione cordis ipsorum, acceptum puerulum statuit apud se:

48 Et dixit eis, Quicunque exceperit puerulum hunc nomine meo, me excipit: & quicũque me exceperit, excipit eum qui me misit. nam qui minimus est inter vos omnes, is erit magnus.

49 [10] || Respondens autem Iohannes ait, Magister

Mat.17.14, mar.19.17.
7 Nulla re magis offenditur Christus quàm incredulitate, quanuis eã ad tẽpus tolleret
8 Nõ est quod nobis trãquillitatem in hoc mundo polliceamur, quum ij ipsi qui Christo applaudere videntur, paulò pòst eũ crucifigant.
9 Ambitionis exitus, ignominia: modestæ autẽ subiectionis, gloria.
10 Extraordinaria temerè nec probanda nec damnãda.

Mat t.17.22, marc. 9.31.
o Vt in comitiali morbo fieri solet.
p Attẽdite diligenter, & semel audita cõseruate.
Mat.18.1, marc. 9.35.
q Non intelligerent.
r Translatio à corpore ad animum.

Marc.9.38

ſter, vidimus quendam ſub nomine tuo eijcientem dæmonia: & prohibuimus eum, quia *te* non ſequitur nobiſcum.

50 Et dixit ei Ieſus, Ne prohibete *illum*: qui enim non eſt aduerſum nos, pro nobis eſt.

51 [11] Factum eſt autem quum impleretur tempus quo ſurſum reciperetur, tũ ipſe [ſ] ſeſe obſtirmauit vt proficiſceretur in Ieruſalem.

52 Miſitque nuntios ante faciem ſuam: qui profecti ingreſſi ſunt in vicum Samaritanorum, vt pararent ei *hoſpitium*.

53 || Sed *illi* non receperunt eum, quòd habitum præferret proficiſcentis in Hieruſalem.

54 [12] Quum autem hoc vidiſſent diſcipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerunt, Domine, vis [t] dicamus vt ignis deſcendat è cœlo, & conſumat eos, vt etiam Elias fecit?

55 Sed conuerſus Ieſus obiurgauit eos, dicens, neſcitis cuius [u] ſpiritus vos ſitis.

56 || Filius autem hominis non venit vt perderet [x] animas hominum, ſed vt ſeruaret. Abierunt igitur in alium vicum.

57 [13] Factum eſt autem proficiſcentibus ipſis, quidam in via dixit ei, Sequar te quocunque ieris, Domine.

58 Dixit autem ei Ieſus, Vulpes luſtra habent, & volucres cœli nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput inclinet.

59 [14] || Ait autem ad aliũ *quendam*, Sequere me. Ille verò dixit, Domine, permitte mihi vt prius abeam ac ſepeliam patrem meum.

60 Dixit autem ei Ieſus, Sine vt mortui ſepe-

11 Chriſtus vltrò ad mortem properat.
12 Cauendũ à zeli intemperie & ſtulta imitatione, in optima etiam cauſa: vt omnia ad Dei gloriam, & cõmodum proximi referantur. *2. Reg. 8. 10. 12.*
13 Opportet Chriſtũ ſequuturos ad quæuis incommoda ſubeũda ſeſe comparare.
14 Dei vocatio quibuſuis in homines officijs, ſine vlla exceptione, ãteponenda. *Mat. 8. 19.*

[ſ] Ad verbum, Obſtirmauit faciem ſuam, id eſt certo iam propoſito moriendi ſeſe dedit in viam, & depoſito omni mortis timore iter ingreſſus eſt. Mat. 8. 21.

[t] Iubeamus, Hebr. *[u] Hebr. Id eſt, cuius voluntatis, conſilij, & deſtinatæ ſententiæ: Sic dona Dei ſpiritus vocantur, quia à Spiritu donantur, & eis contraria quæ à malo ſpiritu proficiſcuntur, vt ſpiritus auaritiæ, ſuperbiæ, & furoris.* *[x] Homines, Synecdoche.*

liant y mortuos ſuos: tu verò profectus annuntia regnum Dei.

15 Opportet Chriſtum ſequuturos, mũdi ſolicitudinibus ſemel renuntiare.

61 15 Dixit autem etiam alius, Sequar te Domine: ſed permitte mihi prius vt valedicam ijs qui ſunt domi meæ.

62 Ait autem ei Ieſus, Nemo qui manu ſua admota aratro, reſpexerit ad ea quæ retrò *ſunt*, appoſitus eſt ad regnum Dei.

y Qui etiamſi in hac humana & caduca vita permaneant, à vera tamen vita, quæ æterna eſt & Diuina, alieni ſunt.

CAP. X.

1 LXX. diſcipuli. 10 Ingratis vrbibus impietas abijcitur. 17 Diſcipulos redeuntes humilitatis admonet. 30 Proximus quis. 38 De Martha & ſorore Maria.

CAP. X.

1 Aduentus Chriſti mittuntur ſeptuaginta ſecundi prænuntij. *Mat. 9. 37.*

1 POſt [1] hæc autem deſignauit Dominus etiam alios ſeptuaginta, miſitque eos binos ante faciem ſuam in omnem vrbem & locum quò futurũ erat vt ipſe veniret.

2 Dicebat ergo eis, ‖Meſſis quidem multa, ſed operarij pauci: rogate ergo dominum meſſis vt emittat operarios in meſſem ſuam.

Mat. 10. 16 2. Reg. 4. 29. Matth. 10. 12, mar. 6. 10

2 Fidi miniſtri Verbi ſunt in mundo velut agni inter lupos: ſed modò in hoc vnum ſint intenti, vt officium faciant, qui eos miſit, idem etiam conſeruat.

3 ‖ [2] Abite, eccc, ego mitto vos vt agnos in medium luporum.

4 Ne portate crumenam, neque peram, neque calceamenta: ‖ & [a] neminem in via ſalutaueritis.

5 ‖In quancunque domum ingrediamini, primùm dicite, Pax huic domui.

6 Quòd ſi fuerit illic quiſpiam [b] filius pacis, requieſcet ſuper eum pax veſtra: ſin minus, ad vos reuertetur.

a Hyperbolicè: ſic ſolent Hebræi præcipere, vt celeriter, & nulla interiecta mora aliquid obeatur, 2. Reg. 4. 29. Alioqui comes & humanæ ſalutationes inter Chriſtiana officia numerantur. Porro hæc vocatio fuit temporaria. b Heb. 1. qui faueat doctrinæ pacis, & illam amplectatur.

7 Mane-

7 [c] Manete autem in ea ipſa domo, edentes & bibentes, quæ ab ipſis *appoſita fuerint*. || dignus enim eſt operarius mercede ſua. Ne tranſite è domo in domum.

8 ||Sed & in quamcunque vrbem ingreſſi fueritis, & exceperint vos, [d] edite quæ apponuntur vobis:

9 Et ſanate ægrotos qui in ea fuerint, & dicite eis, Appropinquauit ad vos regnum Dei.

10 [3] In quamcunque autem vrbem ingreſſi fueritis,& non exceperint vos, egreſſi in plateas eius,dicite,

11 || Etiam puluerem qui adhæſit nobis ex vrbe veſtra, [e] vobis abſtergimus: tamen hoc ſcitote, appropinquaſſe ad vos regnum Dei.

12 Dico autem vobis, Sodomorum conditionem die illo tolerabiliorem fore, quàm vrbis illius.

13 || Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethſaida. nam ſi in Tyro & Sidone editæ fuiſſent virtutes quæ editę ſunt apud vos,olim cum ſacco & cinere ſedentes reſipuiſſent.

14 Ideo Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio in iudicio quàm veſtra.

15 Et tu Capernaum quæ vſque ad cœlum ſublata es,vſque ad inferos deprimêris.

16 || Qui vos audit, me audit: & qui vos reijcit, me reijcit: qui verò me reijcit, reijcit eum qui miſit me.

17 [4] Reuerſi ſunt autem ſeptuaginta cũ gaudio, dicentes, Domine,etiam dæmonia ſubijciũtur nobis [f] per nomen tuum.

Deu.24.14, matth.10.10, 1.tim.5.18. Mat.10.11.

3 Deus Euangelicj miniſterij ſeueriſſimꝰ vindex.

4 Neque donũ miraculorum, neque aliud eiuſmodi quantumuis excellẽs, ſed ſola electio æterna ſolidi gaudij materiam præbet. Eſt autem ſola Euangelij promulgatio, Satanæ ruina. *Suprà, 9.5, act. 13.51,& 18.6. Mat.11.21 Mat.10.40, ioh.13.20.*

c Hoſpitium vobis deligite in ea domo, in quam primùm ingreſſi fueritis, id eſt, ne de quærendo vobis commodo hoſpitio ſolliciti ſitis, ſicut faciunt, qui in aliquo loco diutius commorari cõſtituerũt: non enim hîc inſtituitur ſolennis illa Euangelij prædicatio, quæ vſurpata fuit quum Eccleſiæ conſtituerentur: Sed dimittuntur iſti vt omnibus Iudææ partibus ſignificent vltimũ aduentare Iubilæũ. d Contenti eſtote appoſito vobis cibo. e .i. Aduerſum vos. f Diſcipuli etenim non plena vtebantur poteſtate, ſed inuocato Chriſti nomine miracula edebant.

5 Contemptibilis quidem est Ecclesia, si externam eius speciem consideres, sed nulla in re æquè admirabilis Dei sapientia.

Mat.11.25.

6 Aberrat à via quisquis Patrem quærit extra Filium.

7 Noui fœderis & veteris discrimen, in reuelationis mensura.

Mat.13.16.

8 Fides non tollit, sed stabilit Legis doctrinam.

Mat.22.35, marc.12.28.

18 *Ipse* autem dixit eis, Spectabam Satanam, vt fulgur [g] è cœlo cadentem.

19 Ecce, do vobis potestatem calcandi serpentes & scorpiones, & supra omnem vim inimici: & [h] nihil vos lædet.

20 Sed de eo ne gaudete quòd spiritus vobis subijciantur: gaudete verò potius quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis.

21 [5] || Eo ipso momento exultauit Iesus spiritu, & dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cœli & terræ, quòd hæc absconderis à [i] sapientibus & intelligentibus, & detexeris ea infantibus: etiam Pater, quia ita placuit tibi.

22 [6] Omnia mihi tradita sunt à Patre meo, & nemo nouit quis sit Filius, nisi Pater: & quis sit Pater, nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius detegere.

23 [7] Tunc conuersus ad discipulos, seorsim dixit, || Beati oculi qui vident quæ vos videtis.

24 Dico enim vobis, multos prophetas & reges cupiuisse videre quæ vos videtis, nec vidisse: & audire quæ auditis, nec audiuisse.

25 [8] || Tum ecce, quidam [k] Legis interpres surrexit, tentans eum, & dicens, Magister, quid faciendo vitam æternam possidebo?

26 At ille dixit ei, In Lege quid scriptum est? quomodo legis?

Deu.6.1. Leuit.19.18.

27 Ille verò respondens dixit, || Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota cogitatione tua: || & proximum tuum vt teipsum.

28 Tum *ipse* dixit ei, Rectè respondisti: hoc fac, & viues.

g Collocatur Satan in aere cum suis angelis, Eph. 6.12. inde verò dicitur detrudi, & quidem cum impetu, quando voce Euangelij eius potestas aboletur. h Nulla vos iniuria afficiet. i Sub. huius mundi. k Vnus quispiam ex profitentibus cognitionem ac scientiam legitimarum constitutionum, seu Legum Mosaicarum.

29 Ille

29 9 Ille autem volens l iuſtificare ſeipſum, dixit Ieſu, Et quis eſt meus proximus?

30 Excipiens autem Ieſus dixit, Quidam deſcẽdebat ab Hieruſalem in Iericho, & incidit in latrones, qui expoliato eo & plagis impoſitis abierunt, eo ſeminece relicto.

31 m Fortè autem Sacerdos quidam deſcendit per eandem viam: qui viſo eo, n ex aduerſo præterijt.

32 Similiter & Leuita, quum veniſſet ad eum locum, & illum vidiſſet, præterijt ex aduerſo.

33 Samaritanus autem quidam iter faciens, venit ad eum, & eo viſo, miſericordia commotus eſt:

34 Et accedens obligauit eius vulnera, infundẽs oleum ac vinum: & ipſum impoſitum ſuo iumento, duxit in diuerſorium, & eius curam egit.

35 Poſtero autem die abiẽs, prolatos duos denarios dedit hoſpiti, & dixit ei, Curam ipſius age: & quodcunque præterea inſumpſeris, ego quum rediero, reddam tibi.

36 Quis igitur horum trium tibi videtur proximus fuiſſe illi qui incidit in latrones?

37 Ille autem dixit, Is qui vſus eſt miſericordia erga eum. Ait igitur ei Ieſus, Abi, & tu fac ſimiliter.

38 10 Factum eſt verò inter eũdum, ipſe ingreſſus eſt in quendam vicum: mulier autem quædam Martha nomine excepit eum domum ſuam.

39 Et huic erat ſoror quæ vocabatur Maria, quæ etiam aſſidens ad pedes Ieſu, audiebat ipſius ſermonem.

40 Martha verò diſtrahebatur circa frequens miniſterium: ſuperueniens igitur ait, Domine, nõ eſt tibi curæ quòd ſoror mea reliquit me vt ſola miniſtrem? dic ergo ei vt mihi viciſſim opituletur.

41 Reſpondens autem dixit ei Ieſus, Martha,

9 Proximi nomine intelligũtur in Lege, quoſcũq; poſſumus iuuare.

l *Id eſt, iuſtitiam ſuam aſſererere, ſiue oſtẽdere ſe iuſtum eſſe, id eſt, omni culpa vacare. In hac autẽ ſignificatione vtitur nomine iuſtificationis Iacobus.*

m *Id eſt, cùm illud non præuidiſſet Sacerdos, alioqui prouidẽtia Diuina nihil eſt fortuitum.*

n *Deflexit de via.*

10 Chriſtus nõ lautè tractàri, ſed attentè vult, cæteris poſtpoſitis rebus, audiri.

o *Ad verb. turbaris : indicatur ſiquidẽ turbida operæ ſolicitudo.*

Martha, ſolicita es, & o ſatagis de multis:
42 Atqui vna re opus eſt. Maria verò bonam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

CAP. XI.

1 Docet Apoſtolos orare. 14 Dæmonium mutum eĳcitur. 27 Mulier è turba vocem extollens. 29 Iudæi ſigna petunt. 37 A Phariſæo inuitatus extremam ſanctimoniæ laruam corripit.

CAP. XI.

1 Veræ præcationis formula. *Mat.6.4.*

a *Id eſt, quantum in hũc diem opus eſt, non vt honeſtam curam tuenda huius vitæ nobis eximat, ſed ſolicitudinem illam anxiã qua pleriq; ſe conficiunt.*

2 Precandum eſt cum fide.

b *Ad verb. impudentiã : ea vero impudentia de qua hoc loco agitur, in vitio poni nõ debet, ſed maximè Deo commendata, qui talem importunitatem probat.*

Mat.7.7, & 21.22, marc.11.24, iohan.14.13, & 16.23, iac.1.10. Mat.7.7.

1 ET factum eſt quum ipſe precaretur quodam in loco, vt ceſſauit, dixit ei quidam ex eius diſcipulis, Domine, doce nos precari prout & Iohannes docuit diſcipulos ſuos.
2 1 || Dixit autẽ eis, Quum precamini, dicite, PATER noſter qui es in cœlis, ſanctificetur nomẽ tuum: veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, ſicut in cœlo, etiam in terra.
3 Panẽ noſtrũ quotidianũ da nobis a in diem.
4 Et remitte nobis peccata noſtra: etenim ipſi remittimus omnibus qui nobis debent. Et ne nos inducas in tentationem, ſed libera nos à malo.
5 2 Dixit etiã eis, Quis veſtrûm habebit amicum, & proficiſcetur ad eum media nocte, & dicet ei, Amice, da mihi mutuò tres panes:
6 Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam ei:
7 Et ille intus reſpondens dicat, Ne mihi moleſtiam exhibe: iam oſtium clauſum eſt, & pueruli mei mecum ſunt in cubili: non poſſum ſurgere & dare tibi.
8 Dico vobis, etiamſi non dederit ei ſurgens, eo quòd amicus eius ſit: at certè propter b importunitatem eius ſurget: ac dabit ei quotquot ſunt ei opus.
9 ||Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulſate, & aperietur vobis.
10 || Quiſquis enim petit, accipit: & qui quærit, inuenit:

inuenit: & pulſanti aperietur.

11 || Ecquis autem ex vobis pater, ſi filius *ab eo* petierit panem, lapidem ei dabit? aut ſi piſcem, num pro piſce dabit ei ſerpentem?

12 Aut ſi pitierit ouum, num dabit ei ſcorpiũ?

13 Si vos igitur quum ſitis mali, noſtis bona dona dare liberis veſtris, quãtò magis Pater veſter cœleſtis dabit Spiritum ſanctum iis qui ab eo petierint?

14 [3] || Eiecit etiam dæmonium quod erat mutum: factum eſt autem, egreſſo dæmonio, loquutus eſt mutus, & mirata eſt turba.

15 Quidam verò ex iis dixerunt, || Per Beelzebul principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

16 Et alij tẽtantes, ſignũ è cœlo petebãt ab eo,

17 [4] Ipſe verò quum ſciret cogitationes eorũ, dixit eis, || Omne regnum diſſidens aduerſus ſeſe, vaſtatur: & domus aduerſus ſeſe *diſſidens*, cadit.

18 Quòd ſi etiã Satanas aduerſus ſeipſum diſſidet, quomodo ſtabit regnum eius? Nam dicitis, [c] per Beelzebul eiicere me dæmonia.

19 Quòd ſi ego per Beelzebul eiicio dæmonia, filij veſtri per quem eiiciunt? propterea ipſi erunt veſtri iudices.

20 Sin autẽ [d] digito Dei eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

21 Quum validus quiſpiam armatus cuſtodit [e] aulam ſuam, in pace ſunt ea quæ habet.

22 Poſtquam verò quiſpiam eo validior inuadens vicerit eum, totam armaturã eius aufert qua confidebat, & ſpolia eius diſtribuit.

23 [5] Qui non eſt mecum, contra me eſt: & qui non cogit mecum, ſpargit.

Mat. 9. 32, & 12. 22, marc. 5. 20.

3 Exemplum horrendæ & inſanabilis excæcationis, quũ mala conſcientia & deſtinata malitia virtus Dei blaſphematur.

Mat. 9. 32, & 12. 22, mar. 3. 20.

Mat. 9. 24, marc. 3. 22.

Mat. 12. 23, marc. 3. 24.

4 Dignoſcẽdi veri Chriſti à falſo hæc vera ratio eſt, quòd verus Chriſtus cum Satana nulla prorſus cõditione paciſcitur. Supereſt autem vt cognitus agnoſcatur.

5 Aduerſus mediatores qui Chriſti cũ Satana ſaltem ad tempus cõciliandi rationem quærunt.

c In nomine vel authoritate Beelzebul.

d Id eſt, virtute Dei, Exod. 8. 19. *e Id eſt, regiam ſuam, aula enim propriè declarat locum apertum & vacuum ante ædes expoſitum, transfertur autem ad ædis potentum.*

Mat.12.43.
6 Qui nõ perſeuerat, peiore eſt cõditione quàm qui nunquam cœpit.
f AVerro, is, ere.
Heb.6.4.
1.pet.2.20.
7. Chriſtus nõ captat laudem in ſeſe, ſed in noſtra ſalute.
Mat.12.38.
8 Præpoſteri miraculorum flagitatores, pro miraculis pœnas auferent.
Ionæ 2.1.

24 || [6] Quum impurus ſpiritus exierit à quopiã, tranſit per arida loca, quærens requiem: & nõ inueniens, dicit, Reuertar domum meam vnde exiui.

25 Veniens igitur inuenit eam [f] verſam & ornatam.

26 Tunc proficiſcitur & accipit ſeptem alios ſpiritus peiores quàm ſit ipſe: & ingreſſi habitant illic: || fitque vltima conditio hominis illius deterior priore.

27 [7] Factum eſt autẽ quum hæc diceret, attollens vocem quædam mulier è turba, dixit ei, Beatus vterus qui te portauit, & vbera quæ ſuxiſti.

28 Ipſe autem dixit, Imò verò beati qui audiũt ſermonem Dei, & eum obſeruant.

29 || [8] Quum autem turba congregaretur apud eum, cœpit dicere, Natio hæc ſcelerata eſt: ſignum requirit; ſed ſignum non dabitur ei, || niſi ſignum illud Ionæ Prophetæ.

30 Nam prout fuit Ionas ſignum Niniuitis, ita etiam erit Filius hominis nationi iſti.

3.Reg.10.1,
2.paral.9.1.
9 Ideo accenduntur mentes cognitione Dei vt alij aliis prẽluceamus: ac proinde laborandum iñ primis de vera illa luce petenda.
Ionæ 3.5.
Suprà, 8.16,
mat.5.15,
marc.4.21,
Mat.6.22.

31 || Regina Auſtri ſurget in iudicio cum viris nationis huius, & condemnabit eos, quòd venerit à terminis terræ vt audiret ſapientiam Solomonis: & ecce, plus quàm Solomon *eſt* hoc in loco.

32 Viri Niniuitæ reſurgent in iudicio cum hac natione, & condemnabunt eam: ||quòd ad præconium Ionæ reſipuerint: & ecce plus quàm Ionas *eſt* hoc in loco.

33 [9] || Nullus verò lucernam accenſam in occulto ponit, neque ſubter modium: ſed in candelabrum, vt qui ingrediuntur, ſplendorem videant.

34 || Lucerna corporis eſt oculus: quum igitur oculus tuus fuerit ſimplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit: quum verò malus fuerit, etiam corpus tuum tenebroſum erit.

35 Conſidera ergo num lumen quod in te eſt, tene-

tenebræ ſint.

36 Itaque ſi corpus tuum totum lucidum *fuerit*, non habens aliquam partem tenebroſam: *ſic* erit lucidum totum, vt quũ lucerna fulgore te illuſtrat.

37 [10] Poſtquam autem loquutus eſſet, rogauit eum quidam Phariſæus vt pranderet apud ſe. Ingreſſus igitur diſcubuit.

38 Phariſæus autẽ quum *hoc* vidiſſet, admiratus eſt eum non prius ablutum fuiſſe ante prandium.

39 Dixit autem Dominus ei, ‖Vos quidẽ Phariſæi exteriorem poculi patinæque partem purgatis: ſed [g] quod intra vos eſt, plenum eſt rapina & ſcelere.

40 Dementes, nónne qui fecit quod foris eſt, etiam id quod intus eſt fecit?

41 Immo, [h] ea quæ adſunt date *in* eleemoſynã: & ecce, omnia erunt vobis pura.

42 [11] Sed væ vobis Phariſæis, quoniam [i] decimatis menthã & rutam, & [k] quoduis olus, ſed prę-teritis [l] iudicium & charitatem Dei. Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.

43 [12] ‖Væ vobis Phariſæis, quoniã diligitis primũ cõſeſſum in cõuẽtibus, & ſalutationes in foris.

44 [13] ‖Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ: quoniam eſtis vt monumenta quæ non apparẽt, & quæ neſciunt ij qui ſuper *ea* ambulant.

45 Reſpondens autem quidam ex Legis interpretibus, ait ei, Magiſter, quum hæc dicis, etiam nos afficis iniuria.

46 [14] Ipſe autem ait, ‖ Væ vobis quoque Legis

10 Cultus Dei non in externa mũditie & excogitatis ritibus, ſed in ſpirituali cordis iuſtitia & charitate poſitus eſt. *Mat.23.25.*

11 Hypocritarum eſt minuta perſequi, præcipua omittere.

12 Hypocriſis & ambitio plerunque coniunctæ.

13 Hypocritæ externo aſpectu fallunt.

14 Hypocritæ in alios ſeueriſſimi, omnia ſibi indulgẽt. *Infrà, 20.46, mat.23.6, marc.12.38. Mat.23.27.*

g Animus veſter. *Mat.23.4, act.15.10.*

h Id eſt, pro facultatib⁹ veſtris, (quaſi dicat) veſtris rapinis quæ impediebãt quominus puri veſci poſſetis, opponatur charitas, qua ex iis quæ vobis ſuppetunt, liberales ſitis in egenos, ſic futurũ eſt vt ſanctificetur quod intra patinã eſt, etiamſi patina abluta non fuerit. *i* Decimam partem ex Dei lege perſolvẽdam decidit is. *k* Id eſt, omne genus olerum, vt explicat Auguſt. in Enchir. ad Laurent. cap. 99. vbi ſimili ratione docet explicãdũ quod ait, Paulus, 1. Tim. 2. 4. Deum velle omnes ſaluos fieri. *l* Id eſt, quod iuſtum & æquum eſt: complectitur autem iudicium præcepta ſecundæ tabulæ, charitas autem Dei primam.

interpretibus, quoniam oneratis homines oneribus difficilibus portatu, ſed ipſi vno ex digitis veſtris non attingitis onera.

47 15 || Væ vobis, quoniam ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem veſtri trucidarunt eos.

48 Nempe m teſtimonio veſtro comprobatis facta patrum veſtrorum: quoniam illi quidem eos trucidarunt, vos autem ædificatis eorum monumenta.

49 Propterea etiam Sapientia Dei dixit, Mittam ad eos Prophetas & Apoſtolos, & ex ipſis *quoſdam* trucidabunt, & *quoſdam* n expellent:

50 Vt à natione iſta o requiratur ſanguis omnium Prophetarum, effuſus à iactis fundamentis mundi,

51 || A ſanguine Abel vſque ad ſanguinem || Zachariæ, qui perijt inter altare & ædem: etiam dico vobis, requiretur ab hac natione.

52 16 Væ vobis Legis interpretibus, quoniam p ſuſtuliſtis clauem cognitionis: ipſi non introiſtis, & eos qui introibant prohibuiſtis.

53 17 Quum autem hæc eis diceret, cœperunt Scribæ & Phariſæi vehementer *ipſi* imminere, & eum q allicere ad loquendum de multis:

54 Inſidiantes ei, & cupidè venantes aliquid ex ipſius ore, vt eum accuſarent.

15 Hypocritę ſanctos mortuos honore proſequũtur, quos viuos crudeliſſimè perſequuntur. *Matth. 23. 29.*

16 Iampridẽ ij præcipuè arcent populum ab aditu cognitionis Dei, quos oportuit eſſe Eccleſiæ ianitores. *Gen. 4. 8.*

17 Euadit quidem mundus eo deterior, quo magis reprehenditur, ſed nihilominus minimè prodenda veritas. *2. Paral. 24. 21.*

m Cùm furentes perſequamini Dei ſeruos, idque patrũ veſtrorum exẽplo, etiamſi pietatis ſtudium prætexatis, reuera tamen dum Prophetarum monumenta exornatis, trophæa auitæ crudelitatis erigitis. *n Ita inſectabuntur, vt tandem expellant.* *o Id eſt, Vt ratio à vobis repoſcatur, atque adeo pœnæ exigantur ſuſi ſanguinis Prophetarum.* *p Abſcondiſtis & ſuſtuliſtis è medio, vt nuſquam comparerent.* *q Varijs propoſitis quæſtionibus aliquid ex ore elicere, quod inſidiando carpere poſſent.*

CAP. XII.

1 Fermentum Phariſæorum. 5 Quis timendus. 8 Confiteri Chriſtum. 17 Parabola diuitis cuius regio exuberarat. 22 Terrenorum cura deſpicienda. 31 Regnum

Dei

Dei quærendum. 39 Fur in nocte. 51 Diſſidia ob Euangelium.

CAP. XII.

1 INterea ‖ [1] quum coacta eſſet [a] permulta turba, adeò vt alij alios conculcarent, cœpit dicere diſcipulis ſuis, in primis cauete vobis à fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis.

2 ‖Nihil enim opertum eſt, quod non ſit detegendum: neque occultum, quod non ſit cognoſcendum.

3 Propterea quæ in tenebris dixiſtis, in luce audientur: & quod in aurem loquuti eſtis in conclauibus, prædicabitur ſupra domos.

4 ‖ [2] Dico autẽ vobis amicis meis, Ne timete *vobis* ab ijs qui trucidant corpus, & poſtea non habent quod amplius faciant.

5 [b] Præmonſtrabo autem vobis quem timeatis: timete eum qui poſtquam trucidarit, præditus eſt autoritate inijciendi in gehennam: etiam dico vobis, hunc timete.

6 ‖Nonne quinque paſſerculi væneunt [c] aſſarijs duobus, & vnus ex ijs non eſt in obliuione apud Deum?

7 ‖ Quinetiam capilli capitis veſtri omnes numerati ſunt. ne igitur timete: multis paſſerculis præſtatis.

8 ‖ [3] Dico autem vobis, Quiſquis me confeſſus fuerit coram hominibus, Filius quoque hominis confitebitur eum coram Angelis Dei:

9 Qui verò negauerit me in conſpectu hominum, abnegabitur in conſpectu Angelorum Dei.

Matth.16.6, marc.8.14.

Supr.8.17, mat. 10.26, mar.4.22

1 Fidelibus doctoribus cõſtitutis, cauendi ſunt in primis qui puritatem doctrinæ ſpecioſis commẽtis inficiunt: deinde dãda opera vt palàm & intrepidè, auxilio Dei freti, ſinceram doctrinã proponãt.

Matth.10.28. Mat.10.29.

1.Sam.14.45, act.27.34.

Supra, 9,26, matth.10.32, 2.tim.2.12.

2 Etiamſi hypocritæ principes habeant ſuæ crudelitatis miniſtros, nulla tamen cauſa eſt cur vel tantillum trepidemus, quum illi nihil poſſint niſi quod Deus volet, nec vnquam velit Deus quod repugnet ſuorum ſaluti. 3 Ingens conſtantis confeſſionis merces, horrenda abnegationis pœna, atque adeò irreuocabilis pœna ſi dedita opera ore & animo blaſphemetur cognita veritas.

a Ad verbum, populi myriades, numerus certus pro incerto, id eſt, multitudo innumerabilis. b De impendentibus periculis monet, quoniam improuiſa minus feriunt. c Vide Matth.10.

Mat.12.31, mar.3.18, 1.ioh.5.16.

10 ‖ Et quiſquis dicet quippiam in Filium hominis, ei remittetur: ei verò qui in Spiritum ſanctum blaſphemauerit, non remittetur.

Mat.10.29, mar.13.12.

11 ‖ [4] Quum autem adduxerint vos ad ſynagogas & ad mægiſtratus ac poteſtates, ne ſoliciti eſtote quomodo aut quid pro defenſione allaturi, aut quid dicturi ſitis:

12 Spiritus enim ſanctus docebit vos eo ipſo momento, quæ oporteat dicere.

13 [5] Dixit autem ei quidam è turba, Magiſter, dic fratri meo vt partiatur mecum hæreditatem.

14 Ipſe verò dixit ei, Heus tu, quis me vobis iudicem aut partitorem præfecit?

15 Dixit igitur eis, Videte, & cauete ab [d] auaritia. neque enim quum *bona* cuipiam redundant, [e] vita ipſi conſtat ex bonis ſuis.

16 [6] Dixit autem eis parabolam in hæc verba, ‖ Hominis cuiuſdã diuitis exuberarat [f] regio:

17 ¦ Itaque [g] ratiocinabatur apud ſe, dicens, Quid faciam? nec enim habeo vbi cogam fructus meos.

18 Et dixit, Hoc faciam: deſtruam horrea mea, & maiora ædificabo: & illic cogam omnes fructus meos, & bona mea:

19 Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona repoſita in annos multos: requieſce, comede, bibe, [h] oblectare.

20 Dixit autem ei Deus, Demens, hac nocte

4 Magnũ eſt cõfeſſionis certamen, ſed vel infirmiſſimis certãtibus nõ deerit ſuo tẽpore qui omnia poteſt. *Eccle.11.19.*

5 Chriſtus tribus de cauſis recuſat eſſe familię herciſcũdæ iudex: primò, ne carnalem Iudæorũ de Meſſiæ regno opinionẽ foueat: ſecundò, vt politicũ imperiũ ab Eccleſiaſtico miniſterio diſtinguat: tertiò, vt ijs occurrẽdum doceat qui Euangelij prætextu, atq; adeò miniſtrorum nomine ad priuata ſua commoda abutuntur.

6 Nulli dementiores quàm diuites qui ab opibus ſuis pendent.

d Pleonexía *declarat immodicam illam omnem acquirendi cupiditatem, quæ ſæpius fit cum aliorum detrimento.* *e* *Id eſt, Deus, non bona, author eſt, & idem conſeruator vitæ.* *f* *Is enim hoc loco deſcribitur, qui non fundum quempiam, ſed totam aliquam regionem poſſideat, vt ſolent ij qui domum, domo, agrum agro coniungunt. Eſa.5.8.* *g* *Id eſt, rationes ſuas apud ſe ſubducebat, propriè dictum in auaros, qui totam vitam ijs in nugis tranſigunt.*
h *Animo ſis læto atque hilari.*

animam tuam repetunt abs te: quæ verò parasti, cuius erunt?

21 Ita *est* qui thesaurum congerit [i] sibi, nec est in Deo diues.

22 [7] Dixit autẽ discipulis suis, || Propterea dico vobis, ne soliciti estote de anima vestra, quid esuri sitis: neque de corpore, qua re sitis induendi.

23 Anima plus est quàm alimentum, & corpus quàm vestitus.

24 Cõsiderate coruos: nec enim seminãt, neque metũt: quibus non est cella neq; horreum, & *tamen* Deus alit eos: quanto vos præstatis volucribus?

25 Quis autem ex vobis solicitè cogitando potest apponere ad staturam suam cubitum vnum?

26 Itaque si ne id quidem quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?

27 Considerate lilia, quomodo crescant: non fatigantur, neque nent: dico autem vobis, ne Solomonem quidem cum omni gloria sua amictum fuisse vt vnum ex ijs.

28 Quòd si herbam quæ hodie est in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus ita circumuestit: quanto magis vos ô exigua fide præditi?

29 Vos igitur ne quærite quid esuri sitis, aut quid bibituri: & ne [k] suspenso animo estote.

30 Hæc enim omnia gentes mundi requirunt: Pater autem vester nouit vos istis indigere.

31 [8] Quin potius quærite regnum Dei, & hæc omnia adijcientur vobis.

32 [9] Ne time, ô parue grex: nam visum est Patri vestro dare vobis regnum.

33 [10] Vẽdite bona vestra, & [l] date eleemosinã.

7 Seria cogitatio de prouidentia Dei, remediũ præbet aduersus stultissimas & maximè anxias hominum de hac vita solicitudines. *Matth. 6. 15, 1. pet. 5. 7. psal. 54. 26.*

8 De regno Dei solicitis nihil deerit.

9 Stultum est ab eo minima non sperare, qui maxima vltro largiatur.

10 Sãcta prodigalitas, certum ad veras opes parãdas compendium.

i Sese respiciens, aut seipso fretus.

k Metaphora à meteoris ducta, quæ in aere suspenduntur, qui enim de humana vita soliciti in humana præsidia respiciunt, ij pendent animi, nunc autem huc, nunc illuc inclinant.

l Metonymia, qua significatur, benefacto declarata clemẽtis misericordisque affectionis benignitas, quæ eleemosyna dicitur, à nomine eleimon *deducto, ab altero nomine* eleos, *i. misericordia. Dat igitur eleemosynam, qui benignè faciendo alteri, & tribuendo aliquid egenti, affici sese misericordia illius ostendit.*

Matth.6.20. ‖ Parate vobis crumenas quæ nō veteraſcunt, theſaurum in cœlis qui nunquam deficiat: quò fur non appropinquat, *&* *vbi* tinea non corrumpit.

34 Vbi enim theſaurus veſter eſt, illic & cor veſtrum erit.

1.Pet.1.13. 35 ‖ [11] Sint lumbi veſtri præcincti, & *veſtræ* lucernæ accenſæ:

11 Fidelium ſeruorum Dei vita in hoc mũdo, eſt peruigil quædam peregrinatio, præeũte Verbi lucerna.

36 Et vos ſimiles *eſtote* iis qui expectant quãdo dominus ſuus reuerſus ſit à [m] nuptiis: vt quum venerit ac pulſauerit, ſtatim aperiant ei.

m Solebant nuptia nocte celebrari.

37 Beati ſerui illi quos quum venerit dominus, inueniet vigilantes: amen dico vobis, præcinctus faciet vt diſcumbant, & prodiens miniſtrabit eis.

38 Et ſi venerit ſecunda vigilia, & ſi tertia vigilia venerit, atque ita inuenerit, beati ſunt ſerui illi.

Mat.24.43, apoc.16.15. 39 ‖ Hoc autem ſcitote, ſi ſciret paterfamiliâs qua hora fur venturus ſit, vigilaret, nec ſineret perfodi domum ſuam.

12 Nullis maior incumbit vigilãdi neceſſitas, quàm ijs qui aliquẽ honoris grãdum in Dei familia ſunt adepti.

40 [12] Et vos igitur eſtote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet.

41 Dixit autem ei Petrus, Domine, nobis dicis iſtam parabolam, an etiam omnibus?

n Id eſt. ſingulis menſibus deſtinatam menſuram frumenti.

42 Dixit autẽ Dominus, Quiſnam eſt fidus diſpenſator ac prudens, quem dominus præficiet famulitio ſuo, vt in tempore det [n] demenſum?

43 Beatus ſeruus ille quem dominus, quum venerit, inuenerit ita facientem.

44 Verè dico vobis, omnibus ſuis bonis præficiet eum.

45 Quòd ſi dixerit ſeruus ille in corde ſuo, Tardat dominus meus aduentum: cœperítque verberare ſeruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

46 Veniet dominus ſerui illius die quo non expectat, & qua hora non nouit: & ſeparabit eum, partémque cum infidis ei aſſignabit.

47 Ille

47 Ille autem ſeruus qui nouit volũtatem domini ſui,nec *ſe* comparauit, nec fecit ex voluntate eius,cædetur multis *plagis*.

48 Qui verò non nouit, & fecit digna plagis, cædetur *plagis* paucis.Porrò cuicũque multum datum eſt, multũ repetetur ab eo: & apud quem depoſuerunt multa, ° amplius repoſcent ab eo.

49 [13] Ignem veni miſſurus in terram, & quid volo ſi iam accenſus eſt?

50 Sed baptiſmo oportet me baptizari:& quomodo conſtringor vſquequò *hoc* perficiatur?

51 Putatis me aduenisſe pacẽ daturum in terra?non,dico vobis,imò diſſidium.

52 Erunt enim ex hoc *tempore* quinque in vna domo diſſidentes, tres aduerſus duos, & duo aduerſus tres.

53 Diſſidebit pater aduerſus filium, & filius aduerſus patrem:mater aduerſus filiam, & filia aduerſus matrem: ſocrus aduerſus nurum ſuam, & nurus aduerſus ſocrum ſuam.

54 [14] || Dicebat autem etiam turbæ, Quum videritis nubem P exorientem ab occaſu, ſtatim dicitis,Imber venit:& ita fit.

55 Et quum auſtrum flantem,dicitis, Æſtus erit:& fit *æſtus*.

56 Hypocritæ,faciem cœli & terrę noſtis probare: hoc autem tempus quî fit vt non probetis?

57 [15] Cur autem & per vos ipſos non iudicatis quod iuſtum eſt?

58 || Enimuerò dum ábis cum aduerſario tuo ad magiſtratum, da operam in via vt libereris ab eo:ne pertrahat te ad iudicem, & iudex te tradat q exactori,& exactor conijciat te in carcerem.

59 Dico tibi, non exibis illinc vſquequò vltimum etiam minutum reddideris.

13 Euangeliũ ſicut eſt vnica verę pacis cauſa inter pios, ita eſt inter impios ſumma perturbationis occaſio.

14 Homines in terrenis rebus acutiſſimi, ſpontanea malitia in ijs quæ ad cœleſtem vitã ſpectãt,planè cęcutiunt.

15 Homines amore ſui cæci, ac proinde exoſi ac pertinaces, pręmiũ ſuæ ſtultitiæ ferent.

Matth.16.2.

o Amplius quàm ab eo cui non tam multa commiſſa ſunt.

p .i. Quæ appareret, & colligeretur in illa cœli plaga.

Matth.5.25.

q Ei qui mulctas exigit, cuiuſmodi erant conſtituta in temerè litigantes: præterea Magiſtratuũ miniſtri dãnatos cogunt ad perſolnẽdũ quod debent, idque interdum etiam addita non tantum impẽſarum, ſed etiam carceris pœna in rebelles.

CAP. XIII.

1 De Galilæis, 4 Et ijs qui in Siloe oppreſsi ſunt. 6 Ficus non ferens fructum. 11 Mulier ſpiritu infirmitatis, i. morbo à Satana inflicto laborans ſanatur. 19 Parabola grani ſinapis, 21 Fermenti, 23 Q. An pauci ſaluandi. 31 Herodes vulpes.

1 ADſuerunt [1] autem eo ipſo tempore quidam annuntiantes ei de Galilæis, quorum ſanguinem [a] Pilatus miſcuerat cum ipſorum ſacrificijs.

2 Et reſpondens Ieſus dixit eis, Putatis hos Galilæos præ omnibus Galileis peccatores fuiſſe, quoniam talia paſſi ſunt?

3 Non, dico vobis: imò niſi reſipiſcatis, omnes itidem peribitis.

4 Aut illos decem & octo, ſupra quos cecidit turris in [b] Siloam, & trucidauit eos, putatis [c] debitores fuiſſe præ omnibus hominibus qui habitant in Hieruſalem?

5 Non, dico vobis: imò, niſi reſipiſcatis, omnes itidem peribitis.

6 [2] Dixit autem hanc parabolam, Ficum habebat quidam plãtatam in vinea ſua: & venit quærens fructum in ea, neque inuenit.

7 Dixit autem vinitori, Ecce, anni tres ſunt ex quo [d] venio quærens fructum in ficu iſta, & non inuenio: excinde eam: quorſum etiam terram [e] inutilem reddit?

8 Ille verò reſpondens dixit ei, Domine, dimitte eam etiam hoc anno, vſquequò fodiam circum eam, & miſero ſtercus:

9 Et ſi quidem tulerit fructum, deinceps: ſin minus, in futurum excindes eam.

10 [3] Docebat autem in quadam ſynagoga ſabbatho.

1 Iuſtis aliorum pœnis nõ oportet, nos inſultare, ſed ijs potiùs ad reſipiſcẽtiam erudiri.

2 Longa quidem eſt Dei patientia, ſed ita tamen vt tandem iudicium exerceat.

3 Chriſtus idcirco venit, vt nos à Satanæ vinculis liberaret.

a Annis ferè decem præſedit in Iudæa Põtius Pilatus. Et circiter annũ quartum prouinciæ ipſius, qui eſſet 15. Regni Tiberij, opus redemptionis humanæ morte ſua abſoluit Chriſtus.

b Sub. loco, vel riuulo, fuit enim Siloam riuulus vnde in vrbem aquæductus ferebantur, de quo Ioh. 9. 7, & Eſa. 8. 6. erat itaque turris vel caſtellum extructũ ad aquæductum, quod repẽtè proſtratum aliquos occiderit.

c i. Peccatores.

d Venire ſoleo.

e Solum efficit ſua in parte ſterile, quod alioqui vitibus non inutile fuiſſet.

11 Et

11 Et ecce, mulier adfuit habens [f] ſpiritum inualetudinis *ab* annis decem & octo: erátque incurua, nec prorſus *ſeſe* poterat recuruare.

12 Ipſam autem quum vidiſſet Ieſus, aduocauit, & dixit ei, Mulier, [g] abſoluta es ab inualetudine tua.

13 Et impoſuit ei manus: & illico [h] ſurrecta eſt, & glorificabat Deum.

14 [4] Reſpondens autem [i] præfectus ſynagogæ, indignans quod Sabbatho ſanaſſet Ieſus, dixit turbæ, Sex dies ſunt quibus oportet operari: his ergo *diebus* venite & ſanamini, & non die Sabbathi.

15 Reſpondit ergo ei Dominus, & dixit, Hypocrita, vnuſquiſque veſtrum Sabbatho nónne ſoluit bouem ſuum aut aſinam à præſepi, & ducit aquatum?

16 Hanc autem filiam Abrahæ, quam vinxerat Satanas ecce decem & octo annos, non oportuit à vinculo iſto ſolui die Sabbathi?

17 Et quum hæc diceret, pudore afficiebantur omnes qui ſe opponebant ei: ſed tota turba gaudebat ſuper omnibus glorioſis rebus quæ fiebant ab eo.

18 || Dixit autem *Ieſus*, Cui rei ſimile eſt regnũ Dei, & cui illud aſſimilabo?

19 [5] Simile eſt grano ſinapis, quod acceptum quiſpiam miſit in hortum ſuum: & creuit, & cuaſit in arborem magnam, & volucres cœli nidulati ſunt in eius ramis.

20 || Et rurſum dixit, Cui rei aſſimilabo regnum Dei?

21 Simile eſt fermento quod acceptum mulier condidit in farinæ ſatis tribus, vſquequò fermentaretur tota.

22 || Tranſibat igitur ſingulas vrbes & vicos, docens, & iter faciens Hieroſolymam.

4 Viua hypocriſis imago, & eiuſdem merces.

5 Dominus regnum ſuum à tenuib⁹ principijs ĩchoat, vt inſperati progreſſus potentiam eius melius illuſtrent.

f Morbo à Satana inflicto laborans.

g .i. Soluta, cõpoſitũ pro ſimplici, Tenebatur enim mulier Satanæ, quaſi vinculis conſtricta, ita vt, totis octodecim annis, caput attollere non poſſet.

Mat. 13. 31, marc. 4. 31.

h Vel ſubrecta, ſubrigimus enim quæ deorſum pẽdent, erigimus quæ iacent.

Matth. 13. 33.

i Vnus ex ijs qui Synagogæ præerant, plures enim Archiſynagogos fuiſſe apparet, ex Marc. 5. 22, & Act. 13. 15 Matth. 9. 35, marc. 6. 6.

Mat.7.13.

6 In eos qui dum malunt cũ multis errare; quàm cũ paucis rectè incedere, tandem tarditate sua à regno Dei excludun tur.

7 Frustra est in Ecclesia qui non est ex Ecclesia, quod vitæ puritas ostendit. *Matth.7.13, & 25.41. Psal.6.13.*

8 Reiectio Iudęorum & Gẽtium vocatio prædicitur. *Mat.19.30, & 20.16, marc. 10.31.*

9 Pergendum in vocationis cursu, per medios seu veros seu fictos terrores.

10 Nusquam crudeliores piorũ hostes, quàm qui versantur intra ipsum Ecclesiæ sacrarium: sed Deus videt, & suo tempore requiret.

23 [6] Dixit autem ei quidam, Domine, num pauci sunt qui seruentur? Ipse verò dixit eis,

24 || Contẽdite intrare per angustam portam: quia multi (dico vobis) studebunt intrare, & non poterunt:

25 Ex quo *videlicet* surrexerit paterfamiliâs, & occluserit ostium, & cœperitis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, Domine, aperi nobis: qui respondens dicet vobis, Nescio vnde vos sitis.

26 [7] Tunc incipietis dicere, Edimus in tui conspectu, & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

27 || Et dicet, Dico vobis, nescio vnde vos sitis: || abscedite à me omnes qui facitis quod iniustum est.

28 [8] Illic erit fletus & stridor dentium, quum videritis Abrahã & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli foras.

29 Tunc veniẽt *multi* ab [k] Oriẽte & Occidente, & Borea & Austro: & discũbent in regno Dei.

30 || Et ecce, sunt vltimi qui erunt primi, & sunt primi qui erunt vltimi.

31 [9] Eo ipso die accesserũt quidam Pharisæorum, dicentes ei, Exi, & abi hinc: nam Herodes vult te trucidare.

32 Tunc ait eis, Profecti dicite [l] vulpi illi, Ecce, [m] eijciam dæmonia, & sanationes peragam [n] hodie & cras, & tertia die [o] consummabor.

33 [10] Veruntamen oportet me hodie & cras & perendie iter facere: quia fieri non potest vt Propheta pereat extra Hierusalem.

k Vndique ex toto orbe terrarum, cuius sunt istæ plagæ quatuor. l Fraudulento insidiatori. m Ad verb. Eijcio. n .i. Exiguo temporis momento, prouerbiali scilicet sententia, vt interpretatur Theoph. vel per hodie præsens, per cras futurum tempus intelligi potest, quandiu nimirùm suo munere fungetur. o Scilicet peracto pro peccatis sacrificio.

34 Hieru-

34 ‖ Hieruſalem, Hieruſalem, quæ trucidas Prophetas,&lapidas eos qui ad te miſſi ſunt,quoties volui cogere liberos tuos, quēadmodum gallina p pulliciem ſuam ſub alas,& noluiſtis? *Matth.23.37.*

35 Ecce,relinquitur vobis domus veſtra deſerta. Amen autem dico vobis, non videbitis me vſquedum venerit *tempus* quum dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

p Ad verb. nidum,pullicies autem pullorum eſt nidus.

CAP. XIIII.

2 Hydropicus ſabbatho ſanatur. 8 Primi accubitus. 12 Pauperes ad prandium vocandi. 16 Inuitati ad cænam magnam. 23 Compulſi. 28 Turrim ædificaturus.

1 ET factum eſt quum veniſſet domum cuiuſdam ex [a] primoribus Phariſæis Sabbatho ad [b] capiendum cibum,ipſi obſeruabant eum.

2 Et ecce,quidam [c] hydropicus erat corā eo.

3 Tum reſpondens Ieſus dixit Legis interpretibus & Phariſæis,in hæc verba,Licētne ſanare Sabbatho?

4 Ipſi verò tacuerunt. Tum ipſe prehenſum eum ſanauit,& dimiſit.

5 Et reſpōdens eis dixit,Quis veſtrûm, *ſi ipſius* aſinus aut bos in puteum incidat, non ſtatim extrahet eum die Sabbathi?

6 Et non poterant ei ex aduerſo ad iſta reſpondere.

7 [2] Dixit autem parabolam ijs qui vocati fuerant,attendens quomodo primos accubitus eligerent:dicens eis,

8 Quum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbito primo loco, ne fortè honoratior te ſit vocatus ab eo:

9 Et is qui te & illum vocauit, veniens dicat tibi,Da huic locum: & tunc incipias cum pudore vltimum locum obtinere.

CAP. XIIII.
1 Ne Sabbathi quidē lex officia charitatis debuit impedire.
2 Arrogantię merces ignominia: veræ autem modeſtiæ, gloria.

a Vel ex ijs quos Sanhedrim vocabant, vel ex principibus Synagogæ. Non enim omnes Phariſæi fuere Archiſynagogi Ioh. 7.48. Phariſæus enim ſectæ nemē fuit, etiamſi ex tota hiſtoria conſtet, Phariſæos fuiſſe in ſumma admiratione.

b Ad verb. ad comedēdum panem. Hebr.

c Laborans humoris crudi abūdante & ſe effundente copia, quā Latini aquā intercutem vocarunt.

Prou.25.7.

10 || Sed quum vocatus fueris, vade discubitum in vltimum locum: vt quum venerit qui te vocauit, dicat tibi, Amice, ascende superius. Tunc erit tibi gloria in conspectu eorum qui tecum discumbunt.

Infrà, 18.14, matth.13.12. Tob 4.7, prou.3.9.

11 || Nam omnis qui se extollit, deprimetur: & qui se depresserit, extolletur.

12 [3] Dicebat autem etiam ei qui ipsum vocauerat, || Quum facis prandium aut cœnam, ne vocato amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos tuos, neque vicinos diuites: nequando & ipsi te vicissim vocent, ac retribuatur tibi gratia.

13 Sed quum facis epulum, voca pauperes, mancos, claudos, cæcos:

14 Et beatus eris: quia non possunt *gratiam* retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione iustorum.

15 Hæc autẽ quum audisset quidam ex ijs qui simul accumbebant, dixit ei, Beatus qui comedet panem in regnò Dei.

16 Ipse autem dixit ei, || Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:

17 Misítque seruum suum hora cœnæ vt diceret vocatis, Venite, quia iam parata sunt omnia.

18 [4] Et omnes cœperunt [d] vno *ore se* excusare. Primus dixit ei, Agrum emi, & necesse habeo exire & eum inspicere: rogo to, habe me excusatum.

19 Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & proficiscor ad probandum ea: rogo te, habe me excusatum.

20 Et alius dixit, Vxorem duxi, & propterea non possum venire.

21 Quũ igitur seruus adueniisset, annũtiauit ista domino suo. Tũc iratus paterfamiliâs dixit seruo suo, Abi citò in [e] plateas & vicos vrbis, & pauperes ac mãcos, claudósq; & cęcos huc introducito.

22 Et

3 In eos qui sua vel ambitiosè vel compẽsationis spe profundunt, quum charitas Christiana in Dei tantùm gloriam & vsum proximi respiciat.

4 Adeò insanit maxima etiã eorũ pars, quibus Deus seipsum patefecit, vt quæ à Deo nacti sunt adiumenta, in impedimenta sponte cõuertant.

Matth.22, apoc.19.9.

d Quasi ex cõpacto & constituto: quamuis enim isti diuersas afferant causas, in eo tamen omnes conueniunt, quod sua negotia prætexant, ne ad cœnam adsint.

e In patentes & latas regiones.

32 Et ait ſeruus, Domine, factum eſt vt imperaſti,& adhuc locus eſt.

23 Tunc ait dominus ſeruo, Abi in vias & ſepes,& coge ingredi,vt impleatur domus mea.

24 Dico enim vobis neminem virorum illorum qui vocati fuerant,guſtaturum cœnam meam.

25 Ibat autẽ turba multa cum eo:& conuerſus, dixit eis,

26 5 || Siquis venit ad me, & f non odit patrem ſuum & matrem,& vxorem & liberos, & fratres & ſorores,atque adeo etiam animam ſuam, nõ poteſt meus eſſe diſcipulus.

27 || Et quiſquis non portat crucem ſuam,& nõ ſequitur me,non poteſt meus eſſe diſcipulus.

28 6 Quis enim ex vobis, ſi velit turrim ædificare,non prius g ſedens computat ſumptus, an habeat quæ ad perfectionem *operis requiruntur?*

29 Ne,poſtquam poſuerit fundamentum,& nõ potuerit perficere, omnes qui ſpectarint, incipiant ei illudere,

30 Dicentes,Homo iſte cœpit ædificare, & nõ potuit *ædificium* perficere.

31 Aut quis rex proficiſcens vt committat prælium aduerſus alterum regem, ſedens prius non conſultat an poſſit cum decem millibus occurrere ei qui cum viginti millibus venit aduerſus ipſum?

32 Alioquin,quum adhuc ille procul eſt,legatione miſſa,rogat ea quæ ad pacem *pertinent?*

33 Sic ergo, quiſquis veſtrum non valedicit omnibus bonis ſuis, non poteſt meus eſſe diſcipulus.

34 7 || Bonus eſt ſal:ſi verò ſal infatuatus fuerit, quo condietur?

35 Neque ad terrã,neque ad ſterquiliniũ h ap-

attendas

5 Affectus etiam per ſe laudabiles,cogẽdi in ordinẽ, vt pietas ſuperemineat. *Supra,9.23, mat.10.37, & 16.24.*

Matt.10.38, & 16.24, mar.8. 24.

6 Chriſti veros ſectatores oportet ædificare ſimul ac pugnare, ac proinde ad quaſuis ærumnas perferendas, tempeſtiuè eſſe compoſitos.

7 Diſcipulos Chriſti oportet & ſibi & alijs ſapere, alioqui reddun tur omniũ maximè fatui.

f Siquando nimirũ(ĩquit Theop) in Deo periculũ vertitur. Non igitur hæc ſimpliciter iubet, ſed comparatiuè.

Mat.5.13, mar. 9.50

g Domi ſuppu- accommodatus.

tans omnia antequam opus aggrediatur. *h Id eſt, Aptus &*

positus est: foras eum abijciunt. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

CAP. XV.

1 Non desperandum de ijs qui aberrarũt, sed potius de ijs in primis laborandũ, Christi exemplo. *Mat.18.12*

2 Homines, discessione vltrò à Deo facta, bonis acceptis spoliati à seipsis, in infinitas calamitates sese præcipitarũt. Deus autem pro sua singulari bonitate, vltrò ijs occurrẽs quos illis calamitatibus domitos ad resipiscentiã inuitauit, non modo benignè eos admittit, sed etiã amplioribus quàm vnquàm anteà donis ornatos, summa felicitate beat

a .i. Vndique ex publicanis aliqui & peccatoribus accedebant ad Iesum.

b Partem bonorum ad me pertinentem.

CAP. XV.

4 Parabola Ouis perditæ. 8 Drachmæ. 11 Filij prodigi.

1 ACcedebant [1] autem ad eum [a] omnes publicani & peccatores, vt eum audirent,

2 Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Iste peccatores recipit, & vescitur cum eis.

3 Ipse verò loquutus est ad eos hanc parabolam, dicens,

4 || Quis ex vobis, si habeat centum oues, & perdiderit vnam ex illis, non relinquit illas nonaginta nouem in deserto, & pergit ad eã quæ perijt, vsquedum eam inueniat?

5 Et inuentam imponit in humeros suos gaudens?

6 Veniénsque domum conuocat amicos & vicinos? dicens eis, Gratulamini mihi. nam inueni ouem meam quæ perierat.

7 Dico vobis ita fore gaudium in cœlo super vno peccatore resipiscente, maius quàm super nonaginta nouem iustis, quibus non opus est resipiscentia.

8 Aut quæ mulier, si habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam vnam, non accendit lucernam, & verrit domum, quærítque accuratè, vsquequò *eam* inueniat:

9 Et quum inuenerit, conuocat amicas ac vicinas? dicens, Gratulamini mihi: nam inueni drachmam quam perdideram.

10 Ita, dico vobis, gaudium est apud Angelos Dei super vno peccatore resipiscente.

11 [2] Ait autem, Quidam habebat duos filios:

12 Quorum iunior dixit patri, Pater, da mihi [b] partem substantiæ *mihi* contingentem. *Ille* igitur diui-

diuiſit eis [c] facultates.

13 Poſt dies autem non multos, quũ omnia coegiſſet iunior ille filius, peregrè profectus eſt in regionem longinquam: & illic diſſipauit ſubſtantiam ſuam, profuſè viuendo.

14 Omnibus verò ab eo conſumptis, orta eſt fames valida in regione illa: & ipſe cœpit *victu* deſici.

15 Abijt ìgitur & adhæſit vni ex ciuibus regionis illius: qui miſit eum in agros ſuos vt paſceret porcos.

16 Et deſiderabat implere vẽtrem ſuum ſiliquis quas edebant porci: & nemo ei dabat.

17 [3] Quum autem ad ſe rediſſet, dixit, Quot mercenarij patris mei abundant [d] panibus? ego verò fame pereo.

18 Surgens proficiſcar ad Patrem meum, & dicam ei, Pater, peccaui [e] in cœlum, & aduerſum te:

19 Neque amplius ſum dignus vocari filius tuus: fac me vt vnum ex mercenarijs tuis.

20 Surgens igitur venit ad patrem ſuum. Quum autem adhuc longè abeſſet, vidit eum pater ipſius, ac miſericordia motus eſt: & accurrens incidit in collum eius, & deoſculatus eſt eum.

21 [4] Dixit autem ei filius, Pater, peccaui in cœlum & aduerſum te, neque amplius ſum dignus vocari filius tuus.

22 Dixit verò pater ad ſeruos ſuos, Promite ſtolam illam præcipuam, & induite eum, & date annulum in manum eius, & ſoleas in pedes:

23 Et adductum vitulum illum ſaginatum mactate: & veſcentes oblectemur:

24 Quia filius iſte meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus eſt. Cœperunt igitur oblectari.

25 [5] Erat autem filius eius ſenior in agro: qui vt

c Ad ver. vitã, .i. ea quibus vita ſuſtentatur.

3 Initium reſipiſcẽtiæ, agnitio diuinæ miſericordię nos ad benè ſperãdũ excitantis.

d .i. Cibo, hebr.

e .i. In Deum, quia in cœlis dicitur habitare.

4 In vera reſipiſcentia ineſt ſenſus peccati cum triſtitia & pudore coniũctus: vnde naſcitur confeſſio, quã ſequitur abſolutio.

5 Qui Deũ verè amant, omnes optãt habere corriuales.

veniens appropinquauit domui, audiuit concentum & choros:

26 Et vocatum vnum ex pueris percontatus est quid istud esset.

27 Is verò dixit ei, Frater tuus venit: & mactauit pater tuus vitulum illum saginatum, quòd valétem illum receperit.

28 Indignatus est autem *ille*, nec voluit introire. Pater ergo ipsius egressus hortatus est eum.

29 Ipse verò respõdens dixit patrí, Ecce, tot annos seruio tibi, nec vnquam mandatum tuum sum [f] transgressus, nec vnquam dedisti mihi hœdum, vt cum amicis meis oblectarer.

f Vel præterij .i. contempsi: quæ enim aspernamur, eane quidẽ aspicere sustinemus.

30 Sed quum filius iste tuus qui deuorauit facultates tuas cum meretricibus, venit, mactasti ei vitulum illum saginatum.

31 Ipse verò dixit ei, Fili, tu semper mecum es; & omnia mea, tua sunt:

32 Oblectari autem & gaudere *te* opportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perierátque, & inuentus est.

CAP. XVI.

1 Quũ homines sæpè alienis etiam sumptibus amicitias sibi comparent, turpe nobis est, liberali bonorum in eos vsus acceptorum dispẽsatione Domino non placere, & proximos nõ demereri, quum hac vna ratione diuitiæ (quæ fere sunt peccandi illecebræ) in contrarium finẽ vertantur.

CAP. XVI.

1 Parabola dispensatoris delati ad dominum. 13 Duobus dominis seruire. 16 Lex & Prophetæ. 19 De Diuite & Lazaro.

1 DIxit [1] autem etiam discipulis suis, Fuit homo quidam diues, qui habebat [a] dispensatorem: & is delatus est apud eum vt qui dissiparet ipsius bona.

2 Vocauit eum igitur, & dixit ei, Quid hoc audio de te? redde rationem dispensationis tuæ. [b] non enim poteris amplius esse dispensator.

3 Dixit autem apud se dispensator, Quid faciã, quum dominus meus auferat à me dispẽsationem? fodere non possum, mendicare pudet.

a OEconomum, .i. curatorem, seu administratorem rei familiaris. b Tibi non fiet à me potestas.

4 Noui

4 Noui quid ſim facturus, vt quum amotus fuero à diſpenſatione, recipiant me *aliqui* domos ſuas.

5 Conuocatis itaque ſingulis debitoribus domini ſui, dixit primo, Quantum debes domino meo?

6 Is autem ait, Centum [c] batos olei. Tum ille dixit ei, Accipe [d] tabulas tuas, & ſede citò & ſcribe quinquaginta.

7 Deinde alij dixit, Tu verò quantum debes? Is autem ait, Centum [e] coros tritici. Tum ipſe dixit ei, Accipe tabulas tuas, & ſcribe octoginta.

8 Et laudauit dominus diſpenſatorem [f] iniuſtum, quòd prudenter feciſſet. quamobrem, [g] filii huius ſeculi prudentiores ſunt filiis lucis in ſuo genere.

9 Et ego vobis dico, Facite vobis amicos ex mamona [h] iniuſto, vt quum defeceritis, recipiãt vos in æterna tabernacula [i].

10 [2] Qui fidelis eſt in pauciſſimis, etiam in multis fidelis eſt: & qui in pauciſſimis iniuſtus eſt, etiam in multis eſt iniuſtus.

11 Si ergo in iniuſto mamona fideles non fuiſtis, [k] verum *mamona* quis credet vobis?

12 Et ſi in [l] alieno fideles non fuiſtis, quod veſtrũ eſt quis dabit vobis?

13 [3]|| Nullus ſeruus poteſt duobus dominis ſer-

2 Timendum ne propter terrenæ diſpenſationis abuſũ cœleſtibus donis priuemur. Quomodo enim ſpiritualibus bene vtentur qui terrena malè adminiſtrant?

3 Nemo ſimul poteſt Deũ & opes amare.

c Batus hebraica menſura liquidorum.

d Obligationis inſtrumenta.

e Corus hebraica mẽſura aridorũ, Ioſeph. Ant. 15. cap. 12.

Mat. 6. 24.

f Hac parabola non approbatur œconomi iniuſtitia, quæ reuera furtum erat: Sed Parabola proponũtur, vt obliquè & propoſita veluti imagine quadam aliquid demonſtrent, & rei veritatem oſtendant, non per omnia ſimilitudine rebus ipſis congruente. Hoc itaque vnum vult hac parabola Chriſtus docere, cautiores eſſe profanos homines in curandis huius vitæ negotijs, quàm filij Dei ſint ſoliciti de vita æterna. g *.i. homines præſenti vitæ addicti, quibus hoc loco filij lucis opponuntur: hos ſpirituales, illos carnales vocat Paulus.* h *Ad ver. iniuſtitiæ, non ad opes malè partas illud referendum eſt, vult enim Dominus liberalitatem noſtram deriuari è fonte puro: ſed iniuſtas vocat diuitias, quibus iniuſtè vtuntur.* i *Sub. pauperes nimirum Chriſtiani, horum enim tabernaculorum illi ſunt hæredes, Theoph.* k *.i. cœleſtes & veras diuitias, quæ fluxis & caducis opponuntur.* l *In externis bonis, quæ aliena vocat, quia noſtræ fidei ſunt commiſſa.*

uire : aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget : aut vni adhærebit, & alterum contemnet. non poteſtis Deo ſeruire & mamonæ.

14 Audiebant autem hæc omnia etiam Phariſæi, qui erant auari : & ſannis eum excipiebant.

15 [4] Tunc dixit eis, Vos eſtis qui iuſtificatis voſipſos in hominum conſpectu : Deus autem nouit corda veſtra. quia quod apud homines ſublime eſt, abominationi eſt in conſpectu Dei.

16 [5] || Lex & Prophetæ vſque ad Iohannem : ab eo tempore regnum Dei annuntiatur, & quiuis in illud vi irrumpit.

17 || Facilius eſt autem cœlum & terram præterire, quàm Legis vnum apicem excidere.

18 || Quiſquis dimittit vxorẽ ſuam, & alteram ducit, mœchatur : & qui à viro [m] dimiſſam ducit, mœchatur.

19 [6] Cæterùm quidam erat diues, & induebatur [n] purpura & byſſo, & ſe oblectabat quotidie ſplẽdidè :

20 Erat verò quidam mendicus nomine Lazarus, qui proiectus erat ad veſtibulum eius vlceroſus :

21 Et deſiderans ſaturari micis quæ cadebant è menſa diuitis. ſed & canes veniebant ac lingebant eius vlcera.

22 Factum eſt autem vt moreretur mendicus, & aſportaretur ab Angelis in ſinum Abrahæ, mortuus eſt verò etiam diues ille, ac ſepultus eſt.

23 [o] Et apud inferos ſublatis oculis ſuis, quum

4 Deũ nõ latẽt vitia quãtumuis hominib⁹ occulta, atque adeo ijs ipſis quibus inſunt. *Matth.11.12.*

5 Phariſęi noui fœderis præ vetere excellẽ tiam contẽnebant, exactam iuſtitiam Legis ignorãtes : cuius quàm falſi eſſent interpretes Chriſtus ex ſeptimo præcepto docet. *Matth.5.18. Matth.3.32, & 19.9, 1.cor.7.11.*

6 Piorũ paupertatẽ & miſerias, ſempiterna fœlicitas : diuitũ autem luxum & crudelẽ faſtũ, æterna miſeria, abſq; vlla miſericordiæ ſpe, conſequetur.

m Qui hinc colligunt, poſſe repudium nullum eſſe ſecundo matrimonio locum, altera ſuperſtite parte, ineptè colligunt. Loquitur enim Chriſtus de repudijs apud Iudæos vſitatis, inter quæ numerari non poteſt repudium ob adulterium, quum adulteros ex lege oporteret capitali pœna plecti. *n Admodum precioſè & ſplendidè. Purpureas enim veſtes precioſas fuiſſe conſtat, byſſum autem ſubtiliſſimum linum Achaicum fuiſſe tradit, pretio æquale auro.* *o Sub figuris noſtro ſenſui accommodatis depinguntur res ſpirituales.*

eſſet

eſſet in tormentis,vidit Abraham procul, & Lazarum in ſinu eius:

24 Tum ipſe clamãs dixit,Pater Abraham,miſerere mei,& mitte Lazarum, vt intingat extremũ digitũ ſuum in aquam, & refrigeret linguam meã: quoniam crucior in iſta flamma.

25 Dixit autem Abraham, Fili, memento te bona tua recepiſſe in vita tua,& Lazarum ſimiliter mala:nũc autẽ hic conſolatio fruitur,tu verò cruciaris.

26 Et ad hæc omnia,inter nos & vos hiatus ingens conſtitutus eſt, vt ij qui volunt hinc tranſire ad vos, non poſſint,neque iſtinc huc tranſire.

27 7 Dixit autem *ille*, Rogo ergo te pater vt eũ mittas domum patris mei.

28 Habeo enim quinque fratres: vt teſtificetur eis,ne & ipſi veniant in hunc locum tormenti.

29 Dicit ei Abraham, Habent Moſen & Prophetas: audiant eos.

30 Ille verò dixit,Non,pater Abraham: ſed ſiquis ex mortuis abierit ad eos,reſipiſcent.

31 Abraham autem dixit ei, Si Moſen & Prophetas non audiũt,ne ſi quidem quiſpiam ex mortuis excitetur,aſſentientur.

7 Quum certa viuẽdi regula nobis in Verbo præſcripta ſit, aliæ reuelationes temerè & fruſtra quæruntur.

CAP. XVII.

1 Scandala. 3 Peccanti in nos ignoſcendum. 10 Serui inutiles ſumus. 11 De decem leproſis. 20 Regnum Dei quando venturum. 23 Falſi Chriſti. 26 Aduentus Chriſti qualis futurus.

CAP. XVII. *Matth.18.7, marc.9.42.*

1 AIT || [1] autem diſcipulis, Fieri non poteſt quin eueniant ſcandala: ſed væ illi per quẽ eueniunt.

1 Eccleſia ſcãdalis neceſſariò obnoxia, ſed quæ inultã nõ ſinet Dominus, ſi vel minimus quiſpiam fuerit offenſus.

2 Expedit ei ſi mola aſinaria circumponatur collo eius, & abiectus fuerit in mare, *potius* quàm vt offendat vnum ex paruis iſtis.

3. [2] Cauete vobis. || Si peccauerit in te frater *Matth.18.2.*

2 Reprehenſiones & iuſtas eſſe,& à charitate proficiſci oportet.

tuus, obiurga eum : & si resipuerit,remitte ei.

Mat.18.21.

4 ‖ Et, si septies in die peccauerit in te , & septies *vno* die reuertatur ad te , dicens , Resipui : remittes ei.

3 Deus quanuis imperfectè, verè tamẽ credentibus,nunquam deerit, in ijs etiã difficultatibus quæ nulla humana ratione vinci possunt.

5 [3] Tunc dixerunt Apostoli Domino , Adde nobis fidem.

6 Dixit autem Dominus, ‖ Si haberetis fidem [a] quantulum *est* granũ sinapis, diceretis huic sycamino, Eradicator , & plantator in mari : & obediret vobis.

Mat.16.20.

a Si vel tãtillum fidei haberetis, quantulũ est granum sinapis.

7 [4] Quis autem vestrum habet seruum arantem,aut pascentem,qui ingresso ab agro dicat statim,Prodi,& discumbe?

4 Quum Deus suo iure nos nostráque omnia sibi vendicet, nihil nobis quantumuis strenuè ad mortem vsque laborantibus debere potest.

8 Imò nónne dicet ei , para quod cœnem , & præcinctus ministra mihi vsquedũ edero ac bibero : & postea edito tu & bibito?

9 Num gratiã habet seruo illi quia fecit quæ ipsi præcepta fuerant ? non puto.

5 Legis obseruatio vel perfectissima, non est tamẽ vilius præmij meritoria.

10 [5] Ita & vos,quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus : nam quod debuimus facere,fecimus.

6. Christus ingratis etiã futuris benefacit : sed solis gratis prosunt ad salutem beneficia Dei.

Leuit. 14.2.

11 [6] Et factũ est,inter eundum Hierosolymam, ipse transibat per mediam Samariam & Galileam.

12 Et quum ingrederetur in quendam vicũ,occurrerunt ei decẽ viri leprosi, qui steterunt procul:

13 Et extulerũt vocem, dicentes,Iesu magister, miserere nostri.

14 Qui quum *eos* vidisset dixit eis,Profecti ‖ ostendite vos Sacerdotibus. Et factum est vt inter eundum purgati sint.

15 Vnus autem ex ipsis,vt vidit se sanatum esse, reuertit,glorificans Deum voce magna.

16 Et procidit in faciem ad pedes eius , gratias ei agens : erátque iste Samaritanus.

17 Respondens autem Iesus dixit, Nónne decẽ illi purgati sunt ? nouem autem illi vbi *sunt ?*

18 Non

18 Non ſunt reperti qui redierint vt tribuerẽt gloriam Deo, niſi alienigena iſte.

19 Et dixit ei, Surge & abi: fides tua te ſeruauit.

20 [7] Interrogatus autem à Phariſæis quando vẽturum eſſet regnum Dei, reſpondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei ~~ita vt [b] obſeruari poſſit:~~ cum obſeruatione

21 Neque dicent, Ecce hic, aut, ecce illic. ecce enim, regnum Dei [c] intus habetis.

22 [8] Dixit autem diſcipulis, Veniet tempus quũ deſiderabitis videre [d] vnum ex diebus Filij hominis: nec videbitis.

23 [9] || Et dicent vobis, Ecce hîc, aut, ecce illic: *ſed* ne abite, neque proſequimini.

24 Nam ſicut fulgur coruſcans ex *vna* regione quæ ſub cœlo eſt, in *alteram* quæ ſub cœlo eſt, ſplẽdet: ita erit & Filius hominis die ſuo.

25 Sed prius oportet eum multa pati, & reprobari à natione iſta.

26 || [10] Et prout factum eſt in diebus Noe, ita erit etiam diebus Filij hominis.

27 Edebant, bibebant, vxores ducebant, & dabantur nuptum, ad eum vſque diem quo introiuit Noe in arcam: venítque diluuium, & perdidit omnes.

28 Similiter etiam vt accidit in diebus Lot: edebant, bibebant, emebant, vendebant, plantabãt, ædificabant:

29 || Quo autem die Lot exijt Sodomis, pluit igne & ſulphure è cœlo, & omnes perdidit:

7 Regnũ Dei etiam præſentiſſimũ, à multis nõ animad uertitur, quoniam illud falſò exiſtimant cum externo ſplendore cõiunctum eſſe. *Matth.24.23, marci 13.21.*

8 Præſentia ſæpe negligimus quæ fruſtra requirimus amiſſa. *Gene.7.5, matth.24.38, 1.pet.3.20.*

9 Chriſt⁹ prædicit venturos pſeudochriſtos, ſuam verò gloriã ſubitò, longè latéque per orbem terrarum propagatum iri, deleta crucis ignominia. *Gene.19.24.*

12 Mundus repẽtino Dei iudicio opprimetur: fideles autem oportet perpetuas excubias agere.

b Ad verb. cum obſeruatione, id eſt, cum externo quopiam maieſtatis ſplendore, ex quo poſſit agnoſci. Alioqui ex manifeſtis etiam multis ſignis potuit intelligi, Chriſtum eſſe Meſſiam illum, cuius regnum tandiu expectatum fuerat. Sed de ijs hoc loco ſignis agitur quæ Phariſæi animo cõceperant, qui terrenum Meſſiæ regnum expectabant. c Id eſt, quæritis Meſſiam tanquam abſentem, cùm ille ſit in medio veſtri. d Tempus erit quo magna cum animi triſtitia fruſtra abſentem Filium hominis requiratis.

30 Secundum hæc erit dies quo Filius hominis detegetur.

31 In illo die *ſi* quis fuerit ſupra domum,& vaſa eius in ipſa domo, ne deſcendat ad ea ſumenda: & qui in agro,ſimiliter non reuertatur retrò.

32 [11] ‖ Memineritis vxoris Lot.

33 ‖ Quicunque quæſierit animam ſuam ſeruare, perdet eam : & quicunque eam perdiderit, [e] viuificabit eam.

34 ‖ Dico vobis, illa nocte erunt duo in lecto vno : vnus accipietur, & alter relinquetur.

35 Duæ erunt molentes ſimul : vna accipietur, & altera relinquetur.

36 Duo erunt in agro : vnus [illegible]tur,& alter relinquetur.

37 [12] Tunc reſpõdentes dicunt ei, Vbi Domine ? Ipſe verò dixit eis, ‖ Vbi corpus, illuc cogentur & aquilæ.

11 Cauendum in primis ne vel diffidẽtia, vel huius vitæ illecebræ, vel vllius coniunctionis reſpectus nos vel tantillum remoretur.
Gene.19.26.
Suprà,9.24,
matth.10.39,
marci 8.35,
iohan.12.25.
Matth.24.41.

12 Vna perſtãdi ratio, Chriſto adhærere.
Matth.24.28.

e Id eſt, ſeruabit, vt explicat Mat. vita enim illa de qua hîc loquitur, ſalus eſt aterna.

CAP. XVIII.

2 Iudicis iniqui & viduæ parabola. 10 De Phariſæo & Publicano. 15 Puerorum eſt regnum Dei. 22 Vendere omnia & dare pauperibus. 28 Apoſtoli relinquũt omnia. 31 Mortem ſuam prædicit Chriſtus. 35 Cæcus viſum recipit.

CAP. XVIII.
Eccle.18.22,
rom.12.12,
1.theſſ.5.17.

1 DIxit [1] autem eis etiam parabolam *huc ſpectantem*, ‖ quòd oportoret ipſos ſemper precari, nec [a] ſegneſcere:

2 [b] Dicens, Iudex quidam erat in quadam vrbe, qui Deũm non timebat, nec quenquam reuerebatur:

3 Erat autem in illa vrbe quædam vidua, quæ venit

1 Deus vult nos aſſiduitate precãdi nõ fatigare, ſed exercere. Itaque ſic luctandum cum impatientia, vt longior mora precandi curſum non abrumpat.

a Afflictionibus vel malis cedere, vt faciunt qui animum deſpondent.

b Paria cum paribus minimè conferuntur, ſed minus cum maiore. Si etiam ab iniquiſſimo iudice per importunitatem ius obtinetur, quanto magis piorum aſſiduæ preces apud Deum valebunt?

venit ad eum, dicens, Vindica me ab aduersario meo.

4 Ille autem noluit per *multum* tempus: post hæc verò dixit apud se, Etsi Deum non timeo, nec quenquam reuereor:

5 Tamen quia molestiam mihi exhibet vidua ista, vindicabo eam, ne ad extremum veniens [c] obtundat me.

6 Ait autẽ Dominus, Audite quid iudex ille iniustus dicat:

7 Deus autem non vindicabit electos suos, clamãtes ad ipsum die ac nocte, [d] etiamsi iram differat super ipsis?

8 Dico vobis, vindicabit eos citò. Veruntamẽ Filius hominis cum venerit, num reperturus est fidem in terra?

9 [2] Dixit autẽ etiam quibusdam qui sibi persuaserant se iustos esse, & pro nihilo habebant reliquos, parabolam istam:

10 Duo homines ascenderant in templum vt precarentur, vnus Pharisæus, & alter publicanus:

11 [3] Pharisæus stans hæc apud se precabatur, Deus, gratias ago tibi quòd non sim vt reliqui homines, rapaces, iniusti, mœchi: vel etiam vt iste publicanus.

12 Ieiuno bis [e] hebdomade, decimo quæcunque possideo.

13 Publicanus autem [f] procul stans, nolebat vel oculos in cœlum attollere: sed percutiebat pectus suum dicens, Deus, propitius esto mihi peccatori.

14 Dico vobis, descendit iste iustificatus domũ suam *potius* quàm ille: || quia quicunque se extollit, deprimetur: & qui se deprimit, extolletur.

2 Duo in primis multorum preces inanes reddunt, propriæ videlicet iustitiæ fiducia, & aliorum contemptus: quibus vitijs cor contritum ac humiliatum opponitur.

3 Etiamsi quicquid habemus nos à Deo habere fateamur, nihilominus vt arrogãtes despicimur à Deo, si vel tantillũ in nostris operibus fiduciæ coram Deo habeamus.

c *Ad verb. ictibus me opprimat, metaphora sumpta à pugilibus, qui aduersariũ pugnis aut cæstibus obtundunt: sic importuni suis clamoribus, quasi ictibus aures Iudicũ verberant. Suprà, 14. 11. matth. 23. 12.*

d *Quantumuis tardus videatur in vlciscẽdis ipsorum iniurijs.*

e *Ad verb. sabbatho, sabbathum autem pro hebdomade sumitur.*

f *Procul à Pharisæo loco, nimirum humiliore.*

15 ‖ g Adferebant autem ad eum etiam infantes, vt eos tangeret: 4 quum autẽ hoc vidiſſent diſcipuli, obiurgarunt eos.

16 Ieſus verò quum h puerulos aduocaſſet, dixit, 5 Sinite puerulos venire ad me, & eos nõ prohibete: talium eſt enim regnum Dei.

17 6 Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.

18 ‖ Tũc interrogauit eum quidam ex primoribus, dicens, Magiſter bone, quid faciendo vitam æternam poſſidebo?

19 Dixit autem ei Ieſus, Cur me dicis bonum? nemo bonus niſi vnus *nempe* Deus.

20 Mandata noſti, ‖ Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falſum teſtimonium dicito. Honora patrem tuum & matrem tuam.

21 Ille autem dixit, Hæc omnia obſeruaui à iuuentute mea.

22 7 Ieſus verò his auditis dixit ei, Adhuc vnũ tibi deeſt: quæcũque habes vende, & diſtribue pauperibus, & habebis theſaurum in cœlo: & veni, ſequere me.

23 At ille, his auditis, valde triſtis factus eſt: nã diues erat valde.

24 8 Quum autem vidiſſet Ieſus eum valde triſtem factũ, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt.

25 Facilius eſt enim camelũ per foramen acus introire, quàm diuitem introire in regnum Dei.

26 Qui verò *hoc* audierant, dixerunt, Et quis poteſt ſaluus fieri?

27 Ipſe autẽ dixit, Quæ impoſſibilia ſunt apud homines, poſſibilia ſunt apud Deum.

28 ‖ Dixit autem Petrus, Ecce, nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te.

29 Ipſe

Matth. 19. 13, mar. 10. 13.

g Si adferebãtur, teneri itaq; adhuc erãt, quod amplius cõfirmatur ex eo quòd infantes eſſent: illud autem obſeruãdum aduerſus hoſtes pædobaptiſmi.

Matth. 19. 16. mar. 10. 17.

4 Chriſtum ex carnis ſuę ſenſu æſtimare, infinitarũ corruptelarum cauſa.

Exo. 20. 13.

h Eos qui puerulos geſtabant, quos diſcipuli abigebant.

5 Etiam infantes fidelium in gratuito fœdere comprehenduntur.

6 Puerilis innocẽtia, Chriſtianorum ornamentum.

7 Opũ illecebræ plurimos à recta via abducunt.

8 Diuitem ſimul & piũ eſſe, ſingulare Dei donum eſt.

Matth. 19. 27, mar. 10. 28.

29 [9] Ipſe verò dixit eis, Amẽ dico vobis,nemo eſt qui reliquerit domum,aut parentes, aut fratres, aut vxorem,aut liberos,regni Dei cauſa,

30 Qui nõ recepturus ſit multiplicia hoc tempore,& in ſeculo venturo vitam æternam.

31 ‖ Ieſus autem,aſſumptis illis duodecim,dixit eis, [10] Ecce, aſcendimus Hieroſolymam, & perficientur Filio hominis omnia quæ ſcripta ſunt per Prophetas.

32 Tradentur enim Gentibus , & illudetur , & contumelijs afficietur,& conſpuetur:

33 Et poſtquam eum flagellauerint,trucidabũt: ſed die tertia reſurget.

34 [i] Ipſi verò nihil horũ intellexerũt: erántque iſta verba ipſis occulta , nec cognouerunt quæ dicebantur.

35 ‖ [11] Factũ eſt autẽ dum ipſe appropinquaret Iericho,cæcus quidã ſedebat iuxta viã,mendicans.

36 Quum igitur *is* audiſſet turbam prætereuntem,percontabatur quid hoc eſſet.

37 Nuntiauerunt autem ei Ieſum Nazarenum tranſire.

38 Tunc clamauit,dicens,Ieſu fili Dauid miſerere mei.

39 [12] Et qui præibant , obiurgabant eum vt ſileret : ipſe verò multò magis clamabat, Fili Dauid miſerere mei.

40 Ieſus autẽ quum ſubſtitiſſet , iuſſit eũ adduci ad ſe:& quũ is appropinquaſſet, interrogauit eũ,

41 Dicens,Quid tibi vis faciam?Ille verò dixit, Domine,vt viſum recipiam.

42 Et Ieſus dixit ei,Recipito viſum : fides tua te ſeruauit.

43 Illico igitur viſum recepit , ac ſequebatur eum , glorificans Deum. & totus populus quum *hoc* vidiſſet, tribuit laudem Deo.

9 Omniũ euadunt ditiſſimi qui Chriſti cauſa pauperes fieri nõ recuſant.

Matth.20.17, mar.10.32.

10 Certa quidem eſt crux, ſed non minus certa eſt gloria quæ victores manet.

i *Pleonaſmis iteratis quanta fuerit diſcipulorum ignorantia docetur.*

Matth.20.29, mar.10.46.

11 Chriſtus ſe eſſe mundi lucẽ viſibili miraculo confirmat.

12 Quò plures obices opponit Satan , etiã per eos qui Chriſti nomen profitẽtur , eò magis nobis eſt pergendũ.

CAP. XIX.

2 Zacchæus publicanus. 13 Minæ ſeruis datæ ad negotiationem. 29 Ieſus ingreditur Hieroſolymam. 41 Flens prædicit vrbis excidium. 45 Vendentes eijcit è templo.

CAP. XIX.

1 Chriſti gratia eos potiſſimum præuenit qui maximè videbãtur ab ea alieni.

2 Mũdus gratiam Dei repudians, iniquè tamẽ fert eam ad alios tranſferri.

3 Exemplum verę reſipiſcẽtiæ ex effectu intelligitur.

4 Patiẽter expectãdum Dei iudiciũ, quod ſuo demum tẽpore patefiet.

1 IESUS [1] autem ingreſſus Iericho, tranſibat:

2 Et ecce, quidam qui nomine vocabatur Zacchæus, [a] magiſter publicanorum, & diues:

3 Studebátque videre quis eſſet Ieſus: nec poterat præ turba, quòd ſtatura paruus eſſet:

4 Præcurrens aſcendit in ſycomorum, vt eum videret: quoniam futurum erat vt illac tranſiret.

5 Vt autem venit ad eum locum, ſuſpiciens Ieſus, eum vidit, & dixit ei, Zacchæe, feſtinans deſcende. hodie enim domi tuæ oportet me manere.

6 Tum is feſtinans deſcendit, & excepit eum gaudens.

7 [2] Et omnes quum hoc vidiſſent, murmurabant, dicentes eum ingreſſum eſſe ad hominẽ peccatorem, vt *ibi* diuerſaretur.

8 [3] Adſtans autem Zacchæus dixit Domino, Ecce, dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & ſiquid cuipiam [b] per calumniã eripui, reddo quadruplum.

9 Dixit autẽ ei Ieſus, Hodie ſalus domui huic contigit, [c] eo quòd ipſe quoque eſt [d] filius Abraham.

10 || Venit enim Filius hominis vt quærat & ſeruet quod perierat.

11 [4] Hæc autem ipſis audiẽtibus, pergens, dixit parabolam, eo quòd eſſet prope Hieruſalem, &

a Præfectus publicanis qui ibi cõuenerant, erant enim publicani in ſocietates diſtributi, vt ex infinitis locis orationum Ciceronis docetur. Matth. 18. 11.

b Ad verb. per Sycophantiam, cuius vocabuli propria ſignificatio videtur optimè conuenire perſonæ magiſtri publicanorum. Iſtis enim ferè mos eſt, ſuis latrocinijs prætexere reipub. commoda, & hoc obtentu ita prædari, vt ſiquis ſeſe illorum rapacitati opponat, iniuriam reipub. fieri clamitent. c Id eſt, quandoquidem. d Delectus à Deo, quique veſtigijs fidei Abrahæ inſiſtat: colligitur autem contigiſſe ſalus Domini, quia cum Abrahamo familia etiam benedictionem accepit, domeſtici enim omnes circunciſi fuere.

quòd

quòd putarẽt fore vt illico regnum Dei appareret.

12 Dixit ergo, || Homo quidam nobilis profectus est in regionem longinquam, vt acciperet sibi regnum, ac reuerteretur.

13 [5] Vocatis autem decem seruis suis, dedit eis decẽ minas, & dixit eis, Negotiamini donec veniã.

14 Ciues autem eius oderãt eum, miserúntque legationem post eum, dicentes, Nolumus hunc regnare in nos.

15 Et factum est quum redijsset accepto regno, tum iussit vocari seruos illos ad se quibus dederat pecuniam: vt cognosceret quis quid negotiatus esset.

16 Adfuit autẽ primus, dicens, Domine, [e] mina tua decem minas lucrifecit.

17 *Ille* autem ait ei, Bene habet serue bone: quia in minimo fuisti fidelis, habeto potestatem super decem vrbes.

18 Et alter venit, dicens, Domine, mina tua cõfecit quinque minas.

19 *Ille* verò & isti dixit, Tu quoque præesto quinque vrbibus.

20 [6] Et alius venit, dicens, Domine, ecce mina tua quam habui sepositam in sudario:

21 Timui enim te, quòd homo sis austerus: aufers quod non deposuisti, & metis quod non seminasti.

22 Tum *ille* dixit ei, Ex ore tuo te iudicabo, serue male: sciebas me hominem austerum esse, qui auferam quod non deposui, & metam quod non seminaui:

23 Quare igitur non dedisti pecuniam meam apud [f] mensam, & ego veniens, cum vsuris eam exegissem?

24 Et astantibus dixit, Tollite ab eo minam, &

Matth. 25. 14.

5 Tria sunt hominum genera in Ecclesia, vnum eorũ qui à Christo quem non cernunt, deficiũt: alterum, eorum qui pro suę vocationis ratione, donis ab eo acceptis ad ipsius glóriam & proximorum cõmodum industriè & gnauiter vtuntur: tertiũ, eorum qui prę ignauia torpent. Primos igitur illos suo tempore apparens Dominus iustis pœnis vlciscetur: secũdos gratis beabit pro laborum quos sustinuerint ratione: ignauos autem, vt inutiles, etiã plectet.

6 In eos qui ignauam vitã deliberãdo & contemplãdo consumunt.

e Mina fuit Græcorum numisma, cuius preciũ denarij centum, æstimatione aureorum circiter decem. *f Id est, apud mensarios, trapezitas.*

date ei qui decem minas habet.

25 *Illi* verò dixerunt ei, Domine, habet decem minas.

Suprà, 8.18, matth.13.12, & 25.39, mar.4.25.

26 *At ille,* Nam, *inquit,* || dico vobis, Omni habenti dabitur: ei autem qui nõ habet, etiam quod habet adimetur.

27 Quinetiam meos illos inimicos qui noluerunt me regnare supra se, adducite huc & iugulate coram me.

g Discipulis cũctãtibus, Iesus ad mortem certißimam pergebat.

28 Et his dictis, g antegrediebatur ascendens Hierosolymam.

Matth.21.1, mar.11.1.

29 ||7Et factũ est quum appropinquasset Bethphage & Bethaniæ, ad montem qui vocatur Olearum, misit duos ex discipulis suis,

7 Regnũ suum nõ esse ex hoc mundo, Christus in semetipso ostendit.

30 Dicens, Abite in vicũ qui est ex aduerso: in quẽ introeũtes, inuenietis pullũ alligatũ, cui nemo vnquam hominum insedit: solutum eum adducite.

31 Et siquis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quoniam eo opus est Domino.

32 Profecti autem qui missi erant, inuenerunt prout eis dixerat.

33 Solucntibus autem ipsis pullum, dixerũt eis domini eius, Quare soluitis pullum?

34 Ipsi verò dixerunt, Quoniam eo opus est Domino.

Matth.21.7, iohan.12.14.

35 || Duxerunt igitur eum ad Iesum. Et pallijs suis pullo iniectis, imposuerunt Iesum.

36 Eunte autem ipso, substernebant pallia sua in via.

37 Et quum iam appropinquaret ad descẽsum montis Olearum, cœpit omnis multitudo discipulorum gaudentium laudare Deum voce magna de omnibus quas viderant virtutibus,

38 Dicentes, Benedictus Rex ille qui venit in nomine Domini: pax in cœlo, & gloria in *locis* altissimis.

39 Tum

39 [8] Tum quidam Phariſæorum è turba dixerunt ei, Magiſter, obiurga diſcipulos tuos.

40 Et ipſe reſpondens dixit eis, Dico vobis, ſi ſiluerint iſti, mox lapides clamaturos.

41 [9] Et vt appropinquauit, viſa vrbe, fleuit ſuper ea,

42 Dicens, [h] Nempe ſi [i] vel tu noſſes [k] vel hoc ſaltem [l] tuo die, || quæ [m] ad pacem tuam *pertinent*. Sed [n] nunc occulta ſunt oculis tuis.

43 Nam veniet tempus aduerſum te, quo circunijcient tibi inimici tui vallum, & circuncingent te, & conſtringent vndique:

44 Téque ſolo æquabunt, & filios tuos intus: neque relinquent in te lapidem ſuper lapidem: eo quòd non noueris [n] tempus illud viſitationis tuę.

45 || [10] Et ingreſſus in templum, cœpit eijcere eos qui vendebant in eo & emebant:

46 Dicens eis, Scriptum eſt, || Domus mea, domus precationis eſt: || vos autem reddidiſtis eam, ſpeluncam latronum.

47 Et docebat quotidie in templo. || principes autem ſacerdotum & Scribæ, & primores plebis ſtudebant eum perdere:

48 Nec inueniebant quid facerent: totus enim populus pendebat ab ipſo, quum eum audiret.

8 Ceſſantib⁹ quos oportuit primos eſſe regni Chriſti prȩcones, Dominus alios inuitis illis extra ordinem excitat. *Infrà, 21.6, matth.24.1, marc.13.1.*

9 Chriſtus ne reproborum quidem exitio ſimpliciter delectatur. *Matth 21.12, marc.11.11. Eſa.56.7. Ierem.7.11.*

10 Chriſtus Hieruſalem ingreſſus viſibili adiecto ſymbolo docet ſibi à Patre mandatas purgandi templi partes. *Matth.21.13, marc.11.17.*

h Deſectiua oratio, Chriſti partim commiſerantis inſtantem vrbis cladem, partim inauditam perfidiam ac contumaciam exprobrantis. i Id eſt, ſaltem tu, ſi Hieruſalem, tui propriè deſtinatum hoc erat nuntium. k Si poſt tot Prophetas interfectos, & me quoque Prophetarum Dominum toties repulſum, nunc hac ſaltem extrema profectione, aliquam tuiipſius rationem habuiſſes. l Dies huius vrbis, dicitur tempus illud opportunum. Hebr. m Id eſt, ea in quibus poſita eſt tua fœlicitas. n Id eſt, Hoc temporis punctum quo Deus te inuiſit.

CAP. XX.

4 Q. Baptiſmus Iohannis vnde. 9 Sacerdotum impietas, vineæ & agricolarum ſimilitudine notatur. 21 Tribu-

tum Cæsari reddendum. 27 Sadducæos negantes resurrectionem conuincit. 41 Christus quomodo filius Dauidis.

Matth.21.23, marc.11.27.

1 Victi quod ad doctrinæ veritatem attinet Phariſęi, de vocatione externa controuerſiã mouent, & propriæ conſcientię teſtimonio conuincũtur.

1 ET ‖ [1] factum eſt quodam dierum illorum, quum ipſe doceret populum in templo, & euangelizaret, ſuperuenerunt principes ſacerdotum & Scribæ, cum Senioribus,

2 Et dixerunt ei, Dic nobis qua autoritate iſta facias, aut quis ille ſit qui dedit tibi iſtam autoritatem.

3 Reſpondens autem dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam. dicite igitur mihi,

4 Baptiſmus Iohannis è cœlo erat, an ex hominibus?

5 At illi ratiocinati ſunt apud ſe, dicentes, Si dixerimus, E cœlo: dicet, Quare ergo non credidiſtis ei?

6 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: tota plebs lapidabit nos. perſuaſum enim eſt ei Iohannem Prophetam eſſe.

7 Reſponderunt igitur ſe neſcire vnde *eſſet*.

8 Tum Ieſus dixit eis, Neque ego dicam vobis qua autoritate hæc faciam.

2 Minimè nouum eſt ſummos eſſe Chriſti & ipſi⁹ ſeruorum hoſtes qui in ipſo Dei ſacrario verſãtur. Sed hoc ipſi tandẽ impunè non ferent.

Eſa.5,1, ierem. 2.31, matth.21. 33, marc.12.1.

9 [2] Cœpit autem dicere ad plebem parabolã hanc, ‖ Quidam plantauit vineam, & elocauit eam agricolis: & peregre abfuit multum tempus.

10 Et in tempore miſit ſeruum ad illos agricolas, vt darent ex fructu vineæ: qui cæſum illum ablegarunt inanem.

11 Ille verò perrexit alterum ſeruum mittere; at ipſi hunc quoque cæſum & contumelia affectum ablegarunt inanem.

12 Et perrexit mittere tertium: at illi & iſtum vulneratum eiecerunt.

13 Dixit igitur dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forſitan quum hunc viderint, reuerebuntur.

14 Viſo

14 Viſo autem eo agricolę, colloquuti ſunt inter ſe dicentes, Iſte eſt hæres: venite, trucidemus eum, vt noſtra fiat hæreditas.

15 Et eiectum eum extra vineam, trucidarunt. Quid ergo faciet eis dominus vineæ?

16 Veniet & perdet agricolas iſtos, & dabit vineam alijs. *Hoc* autem quum audiſſent, dixerunt, Abſit.

17 Ille verò intuitus eos ait, Quid illud eſt ergo quod ſcriptum eſt, || Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus eſt caput anguli?

18 Quiſquis ceciderit ſuper illum lapidem, cõquaſſabitur: ſuper quem autem ceciderit, diſſipabit eum.

19 Tum ſtuduerunt principes Sacerdotum & Scribæ inijcere in eum manus eo ipſo momento: ſed timuerunt plebem: cognouerunt enim *eum* aduerſus ipſos dixiſſe ſimilitudinem iſtam.

20 3 Itaque [a] obſeruantes *eum*, miſerunt [b] inſidiatores, qui ſe iuſtos eſſe ſimularent: vt [c] carperent eius ſermonẽ, tradituri eum imperio & [d] poteſtati Præſidis.

21 || Qui interrogauerunt eum dicentes, Magiſter, ſcimus te rectè dicere & docere, [e] nec accipere perſonam, ſed viam Dei in veritate docere:

22 Licet nobis cenſum dare Cæſari, an non?

23 Animaduerſa autem eorum [f] calliditate, dixit eis, Quid me tentatis?

24 Oſtendite mihi denarium: cuius habet imaginem & inſcriptionem? Reſpondentes autem dixerunt, Cæſaris.

25 Tunc dixit eis, || Reddite igitur quæ *ſunt* Cæſaris, Cæſari: & quæ *ſunt* Dei, Deo.

26 Itaque non potuerunt verba eius [g] carpere coram populo, & mirati ſuper eius reſponſo, ſiluerunt.

3 Vltimum pſeudoprophetarũ perfugium eſt ad veros Prophetas perdẽdos, ſeditionis crimen eis impingere.

a Tempus opportunum eum capiendi.

Pſal.117.21, eſa.28.16, act. 4.11, rom.9.13, 1.pet.2.8.

b Fraudulente ſubornatos.

c .i. Vt aliquid ex ipſius ſermone arriperent, & hac occaſione calumniam illi ſtruerent.

d Vt necaretur.

Matth.22.16, marc.12.13.

e Non moueris gratia vllius. Perſonam autẽ vocat externas circunſtantias, quas ſi quis reſpiciat, paria de paribus non conſtituat.

f Panourgía, *quadam eſt ad malè agendum ſolertia, lõgo vſu & tractandis rebus omnibus quæſita.*

Rom.13.7.

g Reprehẽdere.

27 ‖ [4] Accedentes autem quidam Sadducæorum (qui negant esse resurrectionem) interrogarunt eum,

28 Dicentes, Magister, ‖ Moses scripsit nobis, Si cuius frater mortuus fuerit habens vxorem, & sine liberis mortuus fuerit, vt eius frater accipiat vxorem illam, & excitet semen fratri suo.

29 Septem ergo fratres fuerunt, quorum primus accepta vxore mortuus est sine liberis.

30 Accepit igitur eam secundus, *qui* & ipse mortuus est sine liberis.

31 Deinde tertius accepit eam: itidem autẽ & illi septem: nec reliquerunt liberos, & mortui sunt.

32 Post omnes autem mortua est & mulier.

33 In resurrectione ergo, cuius eorum erit vxor? nam illi septem habuerunt eam vxorem.

34 Tum respondens dixit eis Iesus, [h] Filij huius æui ducunt vxores, & nuptum dantur:

35 Qui verò digni habiti fuerint qui æuũ illud consequãtur, & resurrectionem ex mortuis, neque ducunt vxores, neque nuptum dantur:

36 Neque enim mori possunt amplius: pares enim Angelis sunt. & filij sunt Dei, quum sint [i] filij resurrectionis.

37 Mortuos autem excitari, etiam ‖ Moses indicauit apud rubum, quum dicit Dominũ Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Iacob.

38 Nam Deus non est mortuorum, sed viuorum: omnes enim viuunt [k] ei.

39 Respondentes autem ei quidam ex Scribis dixerunt, Magister, bene dixisti.

40 Nec amplius audebant eum quicquam interrogare.

41 ‖ Dixit autem eis, Quomodo dicunt Christum filium esse Dauid?

Matth. 22. 23, marc. 12. 18.

4 Asseritur carnis resurrectio aduersus Sadducæos.

Deut. 25. 5.

h Filij huius æui dicuntur, non qui huic sæculo sunt addicti sicut antea 16. 8. & quibus filij lucis opponuntur, sed qui in hoc mundo versantur.

i .i. Homines resurrectionis participes, Nam velut illi verè dicuntur victuri, qui æterna fœlicitate perfruentur, ita verè censentur resurgere, qui ad vitam resurgunt, quanuis in genere si resurrectionis nomen sumatur, ad impios etiã pertinet, qui ad exitium resurgent, quod vita propriè non est, sed mors.

Exod. 3. 6. Matth. 22. 44, marc. 12. 35.

k .i. Coram eo, Præclara sententia, Nõ interire etiam obita in terris morte, sanctos homines.

42 [5] Et ipſe Dauid dicit in libro Pſalmorum, || Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,

43 Vſquedum poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum?

44 Dauid ergo Dominum eum vocat, & quomodo filius eius eſt?

45 Audiente verò toto populo, dixit diſcipulis ſuis,

46 || [6] Cauete à Scribis, qui volunt ambulare ſtolati,& amãt ſalutationes in foris, ac primos cõſeſſus in conuẽtibus,&primos accubitus in cœnis.

47 Qui [l] deuorant domos viduarum,& in ſpeciem precibus longis vtuntur:iſti auferent grauius iudicium.

Pſal.109.1.

5 Chriſtus ſic eſt filius Dauidis ſecundũ carnem, vt ſit eiuſdem dominus (vtpotè æternus Dei filius) ſecundũ Spiritum.

Suprà,11.43, matth.23.6, marc.12.38.

6 Vitandum ambitióſorũ & auarorum paſtorum exẽplum.

l *Metonymia.i. Bona atque rem.*

CAP. XXI.

1 Viduæ ſupra opes liberalitas. 5 De tempore ruinæ templi, 19 & Hieruſalem. 25 Signa præcedentia extremum iudicium.

1 INtuitus [1] || autem vidit diuites mittẽtes munera ſua in gazophylacium.

2 Vidit autem etiam quandam viduam pauperculam mittentem illuc minuta duo.

3 Et dixit,Verè dico vobis,vidua hæc pauper miſit amplius quàm omnes.

4 Nam omnes hi ex eo quod ipſis redundat miſerunt quod donarent Deo:hæc autem miſit ex penuria ſua totum victum quem habebat.

5 || Et quibuſdam dicẽtibus de templo, quòd pulchris lapidibus ac [a] donarijs ornatum eſſet, dixit,

6 [2] Hæccine ſpectatis? venient dies quibus non relinquetur lapis ſuper lapidem qui non deſtruatur.

CAP. XI.

1 Pauperib⁹ licet ditiſſimos etiã quoſuis beneficentiæ ſtudio, Deo iudice ſuperare.

Matth.12.41.

Suprà,19.34, matth.24.1, marc.13.1.

2 Prædicitur templi illius terreni excidium, vt verũ illud ſpirituale ædificiũ extruatur, cuius architectos oportet in primis circunſpectos eſſe.

a *Græc.* anathímaſin. *anathemata autem erant quæ de parietibus, aut columnis ſuſpendebantur.*

Ephes.5.6, 2.thess.1.3.

7 Interrogauerunt autem eum, dicentes, Magister, quando hæc erunt? & quod signum quando futurum est vt ista fiant?

8 ‖Ipse verò dixit, Videte ne seducamini. multi enim venient [b] in nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus:* & tempus illud appropinquat. ne igitur sequimini eos.

9 [3] Quum verò audieritis bella & seditiones, ne terremini. oportet enim ista primùm fieri: sed nõ statim *erit* finis.

10 Tunc dixit eis, Insurget gens in gentem, & regnum in regnum:

11 Et magni terræmotus erunt singulis locis, & fames ac pestilentiæ, & terriculamenta, & signa è cœlo magna erunt.

12 ‖Sed ante hæc omnia inijcient vobis manus, & *vos* persequentur, tradentes in synagogas & carceres, adductos ad reges ac præsides, nominis mei causa.

13 [c] *Hæc* autem cedent vobis testimonio.

14 ‖Habete igitur fixum in cordibus vestris, nõ esse præmeditandam defensionem.

15 Ego enim dabo vobis os, & sapientiam, cui non poterunt contradicere neque resistere omnes qui se vobis opponent.

16 Prodemini autem etiam à parentibus & fratribus & cognatis & amicis: & morte mulctabunt *quosdam* ex vobis:

17 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum.

18 ‖Sed pilus capitis vestri non peribit.

19 ‖Per patientiam vestram [d] possidete animas vestras.

20 [4] ‖Quum autem videritis Ierusalem cingi ab

b Nomen meũ vsurpantes.

3 Verum templum Domini, per medios tumultus incredibiles, & acerbissimas ærumnas inuicta patientia extruitur, cuius non potest nõ esse fœliciſſimus exitus.

4 Prædicitur vrbis totius vltimũ excidiũ.

Mat.24.8, mar. 13.9.

Supra 12.12, mat.10.19, mar. 13.11.

c Is erit earum rerum exitus, vt coram Deo & hominibus testata sit vestrorum hostium perfidia & crudelitas, ac vestra vicissim constantia, Egregia sententia, Afflictiones piorum, sanctorumque hominum pertinere ad testimonium veritatis.

Matth.10.30.

Matth.10.22.

Mat.24.15 mar. 13.14, dan.9.17.

d Quãuis multa vos vndique mala circunstent, fruimini nihilominus virtute vestra, hæc omnia fortiter sustinendo.

exer-

exercitibus, tunc agnoſcite appropinquare vaſtationem eius.

21 Tunc qui in Iudæa ſunt, fugiant in montes: & qui in medio eius, excedant: & qui in agris, non ingrediantur in eam.

22 Nam hi ſunt dies vltionis, vt impleantur omnia quæ ſcripta ſunt.

23 Væ autem ventrem ferentibus & lactantibus in illis diebus. erit enim neceſſitas magna in hac regione, & [e] ira in populo iſto.

24 Et cadent [f] acie gladij, & captiui ducentur in omnes Gentes: & Ieruſalem calcabitur à Gentibus vſquequò implcantur tempora Gentium.

25 ‖ [g] Tunc erunt ſigna in ſole & luna & ſyderibus: & in terra anguſtia Gentium in conſilij inopia, reſonante mari & ſalo:

26 [5] Exanimatis hominibus præ timore & expectatione ~~malorum inuadentium orbem terrarum~~. nam poteſtates cœlorum agitabuntur.

27 Et tunc videbunt Filium hominis veniẽtem in nube cum potentia & gloria multa.

28 Quum autem hæc fieri incipient, erigite & attollite capita veſtra, ‖quoniam appropinquat redemptio veſtra.

29 [6] Dixit etiam eis *hanc* parabolam, Videte ficum & omnes arbores:

30 Quum iam emiſerint *folia, vos ea* cernentes, per vos ipſos agnoſcitis iam propè eſſe æſtatem:

31 Ita & vos quum videritis hęc fieri, agnoſcite propè eſſe regnum Dei.

32 Amen dico vobis, nequaquã præterierit hæc ætas quouſque hæc omnia facta fuerint.

33 Cœlum & terra præteribunt, verba autem mea nequaquam præteribunt.

34 ‖ Cauete autem vobis nequando grauentur corda veſtra crapula & ebrietate & curis huius vitę:

e Per irã ea intelligit quæ à Deo irato immittũtur

f Ad verbum, hebrai enĩ aciẽ gladij os vocãt quòd ea parte mordeat Eſa. 13. 10, Ezech. 32. 7, mat. 24. 29 marc. 13. 24.

g Poſtquã exacta fuerint tempora Gentium ſalua ti, & Iudæorũ vltioni conſtituta. Sic autem tranſit ab excidio Hieroſolymitano, ad ſupremi illius & vltimi iudicij narrationem. Rom. 8. 23.

5 Poſt varias illas tempeſtates Dominus tandem Eccleſiam ſuam planè liberaturus apparebit.

6 Oportet nos ſobrios eſſe, & in Domini aduentũ dies & noctes intẽtos ne incauti opprimamur. *Rom. 13. 13.*

& repentè vobis ſuperueniat dies ille.

h In omnes homines vbicunque tandem fuerint.

35 Nam vt laqueus, inuadet in omnes qui [h] habitant in ſuperficie totius terræ.

36 Excubate igitur, omni tempore rogantes vt digni habeamini qui effugiatis iſta omnia quæ futura ſunt, & [i] conſiſtatis coram Filio hominis.

i Ita appareatis, vt intrepidè poſitis vultũ, & ſententiam iudicis ſuſtinere.

37 Docebat autem interdiu in templo, noctu verò exiens diuerſabatur in monte qui vocatur Olearum.

38 Et totus populus diluculo venicbat ad eum vt eum audiret in templo.

CAP. XXII.

3 Iudas vendit Chriſtum. 7 Paſcha parant Apoſtoli. 24 Contendunt de primatu. 30 A Satana expetuntur. 35 Nihil illis defuiſſe ait Chriſtus. 42 Orat in monte. 44 Sudat ſanguinem. 50 Auriculam Malchi amputatam ſanat. 57, 58, 60 Petrus ter Chriſtum abnegat. 63 Illuditur & caditur Chriſtus. 69 Fatetur ſe Filium Dei.

CAP. XXII. *Mat.26.1, marc. 14.1.*

1 ||Appropinquabat [1] autem feſtum azymorum, quod dicitur Paſcha:

2 Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum tollerent *è medio:* timebant enim plebem.

1 Chriſtus Patris prouidentia potius quã hominum arbitrio, feſto paſchæ captus.

3 ||[2] Introijt autem Satanas in Iudam cognominatum Iſcariotem, qui erat è numero duodecim.

Mat.26.14, mar.14.10.

4 Qui abiens colloquutus eſt cum principibus Sacerdotum ac [a] præfectis *templo*, quomodo ipſis eum traderet,

2 Deus pro ſua admirabili prouidentia ipſum exitij noſtri autorem cogit noſtræ ſalutis fieri miniſtrum.

5 Qui gauiſi ſunt: ac pacti ſunt *ſe* daturos ei pecuniam.

6 Et *ipſe* ſpopondit: quærebátque opportunitatem, vt traderet eum ipſis [b] abſque turba.

a Qui cuſtodiæ tẽpli præerant, quos à presbyteris & ab antiſtibus diſtinctos fuiſſe liquet ex verſ. 52. huius capitis. b .i. Sine tumultu, vel clam turba quæ eum ſolebat aſſectari: quãobrem etiam id tempus obſeruauit, quo ſolũ eſſe ſciebat in horto.

7 ||Venit

7 ‖ Venit autem dies azymorum,qua [c] oportebat mactari [d] paſcha.

8 Et miſit Petrum & Iohannem,dicens,Profecti parate nobis paſcha vt veſcamur.

9 Ipſi verò dixerunt ei, Vbi vis paremus *illud?*

10 [3] At ille dixit eis, Ecce, poſtquam introieritis in vrbem, occurret vobis quidam aquæ amphoram baiulans: ſequimini eum domum in quam ingredietur:

11 Et dicite patrifamiliâs ædium,Dicit tibi magiſter,Vbi eſt diuerſorium vbi Paſcha cum diſcipulis meis edam?

12 Tunc ipſe oſtendet vobis cœnaculum manum ſtratum:illic parate *paſcha.*

13 Profecti autem inuenerunt omnia prout dixerat eis:& parauerunt paſcha.

14 [4] ‖ Quum igitur adeſſet [e] *conſtitutum* illud tempus, diſcubuit, & duodecim Apoſtoli cum eo.

15 Et dixit eis, [f] Deſiderio deſideraui hoc Paſcha veſci vobiſcum, antequam ego [g] patiar.

16 Dico enim vobis me non amplius comeſturum ex eo, quouſque compleatur in regno Dei.

17 Et accepto poculo,quum gratias egiſſet, dixit,Accipite hoc,& partimini vobisipſis.

18 Dico enim vobis me non bibiturum ex fructu vitis,vſquequò regnum Dei venerit.

19 [5] ‖ Et accepto pane,quum gratias egiſſet,fregit: & dedit eis, dicens, Hoc eſt corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in mei recordationem.

20 Itidem etiam *dedit eis* poculũ, poſtquam cœ-

Mat.26.17 marc.14.13.

3 Chriſtus manifeſto miraculo diſcipulos ſuos docet ſe, qui mox eſſet crucifigẽdus, nihil latére,ac proinde vltrò ad mortẽ proficiſci.

4 Chriſtus paſcha ſecundum Legis ritũ per acto, poſtremũ hoc (ſecũdũhuius vitæ modũ ac neceſſitatẽ) ſuum cũ ipſis conuiuium fore prædicit.

Mat.26.20, marc.14.18

5 Chriſtus nouis ſymbolis nouum fœdus, ſuámque adeo nobiſcum cõmunicationẽ, ſancit.

Mat.26.26, marci 14.22, 1.cor.11.24.

c Ex Legis mirum præſcripto.

d .i. Agnum, qui figura erat ipſius Phaſe, metonymia in ſacramentorum negotio vſitatiſſima. *e Veſpertinum crepuſculum quo tempore hæc cœna erat celebranda.* *f Maximopere deſideraui, hebr.* *g Supplicio mortis afficiar.*

naſſet, dicens, [h] Hoc poculum, *eſt* Nouum [i] illud teſtamentum per ſanguinem meum, qui pro vobis effunditur.

Mat.26.21, mar.14.19, ioh. 13.18.

21 ‖ [6] Veruntamen ecce, [k] manus eius qui me prodit, mecum *eſt* in menſa.

6 Chriſtus rurſum declarat ſe vltro ad mortem ire, quanuis minimè ignoret Iudę proditionẽ *Pſal.40.11.*

22 [7] Et Filius quidem hominis ‖ prout definitum eſt, vadit: veruntamen væ homini illi per quem proditur.

Mat.20.25, marc.10.42.

23 Tunc ipſi cœperunt mutuò quærere inter ſe quiſnam eſſet ex ipſis qui hoc facturus eſſet.

7 Prouidẽtiæ decretum, quãuis neceſſariò eueniat, nõ tamẽ excuſat inſtrumentorum culpam.

24 [8] Orta eſt autem etiam contentio inter eos, quis eorum videretur eſſe maior.

25 Ipſe verò dixit eis, ‖ Reges gentium dominantur eis: & qui poteſtatem habent in eas, [l] benefici vocantur.

8 Paſtores nõ ad dominandũ, ſed ad ſeruiendum vocati ſunt.

26 Vos autẽ non ita: ſed qui maximus eſt inter vos, ſit ſicut qui minimus eſt: & qui princeps eſt, ſicut qui miniſtrat.

27 Nam vter maior eſt? qui accumbit, an qui miniſtrat? nónne qui accumbit? At ego ſum in medio veſtrum vt qui miniſtrat.

9 Conſortes afflictionum Chriſti, fient & regni ipſius participes. *Mat.19.28.*

28 [9] Vos [illegible]ij eſtis qui permanſiſtis mecum in tentationibus meis.

29 Ego igitur paciſcor vobis, prout pactus eſt mihi Pater meus, regnum,

10 Semper cogitandũ de Sathanæ inſidijs.

30 Vt edatis & bibatis in menſa mea in regno meo, ‖ & ſedeatis ſuper thronos, iudicantes duodecim tribus Iſrael.

31 [10] Dixit etiam Dominus, Simon, Simon, ec-

h Hoc loco duplex eſt Metonymia, Primùm enim ponitur continens pro contento, poculum videlicet pro vino, quod ipſo poculo continetur. Deinde vinum dicitur eſſe fœdus, quum ſit duntaxat fœderis, aut eius potius quo fœdus ſancitur (nimirum ſanguinis Domini) ſymbolum ac teſſera vera quidem illa ac minimè inanis, ſed tamen ab eo diſtinguenda quod ipſa repræſentat. i Aditus articulus indicat excellẽtiã, & reſpicit locũ Ier.31.31. quo promittitur nouũ fœdus. k i. machinatio phraſi hebr. Sic 2. Reg.14.19, Nũquid manus Ioab in iſto toto negotio? l i. magnifici titulu ornãtur. Sic enĩ mos fuit ſemper principes aliquibus cognomẽtis honeſtare.

cc, ‖ Sa-

ce, || Satanas appetijt vos, quos [m] ventilaret ſicut triticum: *1.Pet.5.8.*

32 [11] Sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: tu igitur aliquando conuerſus, confirma fratres tuos.

33 [12] Ipſe verò dixit ei, Domine, tecum paratus ſum & in carcerem & ad mortem proficiſci.

34 || At ille dixit, Dico tibi Petre, non mittet vocem hodie gallus priuſquam ter neges me tibi notum eſſe.

35 Dixit etiam eis, || Quando miſi vos abſque crumena & pera & ſoleis, num quid defuit vobis? Ipſi verò dixerunt, Nihil.

36 Dixit ergò eis, At nũc qui crumenam habet, ſumat *eam*, ſimiliter & perã: & qui non habet, [n] vendat pallium ſuum & emat gladium.

37 Dico enim vobis adhuc opportere in me perfici ſcriptum illud, || Et cum ſceleratis numeratus eſt. Nam ea quæ *ſcripta ſunt* de me, finem habent.

38 At illi dixerũt, Domine, ecce duo gladij hîc. Ipſe verò dixit eis, Satis eſt.

39 || Et egreſſus, profectus eſt ex more in montem Oliuarum: ſequuti ſunt autem eum etiam diſcipuli eius.

40 Quum verò peruenisſet ad eum locum, dixit eis, Precamini ne intretis in tentationem.

41 [13] Tum ipſe auulſus eſt ab eis quaſi ad iactũ lapidis, poſitíſque genibus precatus eſt.

42 [14] Dicens, Pater, ſi vis, transfer poculum cum maledictione Dei coniunctæ, noſtro nomine nobis reddit amabilem.

11 Quòd electi nunquam penitus excidunt à fide, Chriſti precibus debent, id que vt mutuò ſeſe erigant. *Matt.26.34, marci 14.30, ioh.13.38.*

Mat.10.9.

12 Fidem à vana ſecuritate plurimùm diſtare docet Chriſtus, propoſito triſtiſſimo Petri exẽplo. *Eſa.53.12.*

13 Preces, certum aduerſus periculoſiſſimos noſtrorũ hoſtium inſultus ſubſidium. *Mat.26.36, mar.14.32, ioh. 18.1.*

Mat 26.41, marc.14.38.

14 Chriſtus omnibus horroribus mortis ſuperatis, eam

m Agitaret & diſperderet, atque etiam excuteret. n Totus hic ſermo eſt allegoricus, quaſi dicat, Vixiſtis adhuc in pace commilitones, nunc verò bellum inſtat acerrimum, & cæteris rebus omiſſis, de vnis armis eſt cogitandum. Quænam autem iſta ſint arma, ipſe ſuo exemplo docuit quum poſtea in horto precaretur, & quum Petrum gladio ferientem reprehenderet.

15 Homines in maximis suis periculis penitus torpidi, donec à Christo excitentur.

16 Christus proditione capitur volens, vt nos proditæ Dei gloriæ reos sua obedientia liberet. *Mat.26.47, marc.14.43, ioh. 18.3.*

17 Zelus extra vocationis nostræ limites nos abducens, Christo minimè gratus.

18 Ipsa eorũ qui Christum ceperũt trepidatio probat partim malam ipsorũ conscientiam, partim etiam omnia hæc gesta fuisse ex Dei prouidentia.

hoc à me: veruntamen non mea voluntas, sed tua fiat.

43 Visus est autem ei Angelus è cœlo corroborans eum.

44 Et *ipse* constitutus in [o] angore, intentiùs orabat. Erat autem sudor eius quasi [p] grumi sanguinis descendentes in terram.

45 [15] Et quum surrexisset à precatione, venissétque ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia.

46 Et dixit eis, Quid dormitis? surgite, & precamini, ne introeatis in tentationem.

47 [16] || Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & is qui dicebatur Iudas, vnus è duodecim, præibat eis, & appropinquauit Iesu, vt oscularetur eum.

48 Iesus autem dixit ei, Iuda, osculo Filium hominis prodis?

49 [17] Videntes autem ij qui circa ipsum *erant*, quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, percutiemúsne gladio?

50 Et quidam ex ipsis percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit auriculam éius dextram.

51 Respondens autem Iesus dixit, Sinite hucusque. Et tacta illius auricula, sanauit eum.

52 [18] Dixit autem Iesus eis qui ad ipsum venerant, *nempe* principibus sacerdotum, & prefectis templo, & senioribus, Vt aduersus latronem exijstis cũ gladijs ac fustibus?

53 Quum quotidie vobiscũ fuerim in templo,

o Adver. Et factus in agonia. Agonia autem summam Christi luctantis angustiam significat: neque enim cum mortis duntaxat terroribus luctabatur Christus, vt cæteri homines solent, alioqui videri possent multi martyres ipso Christo constantiores, sed cum terribili Patris irati iudicio, quo nihil formidabilius cogitari potest: quia nimirum peccatorum nostrorum onus in se receperat. p *Hæc non solùm ostendunt, Christum verum fuisse hominem, sed alia quoque piorum consideratione comprehendenda, quibus arcanum redemptionis generis humani continetur, in illa demissione ad seruilem humilitatem Filij Dei, qua quidẽ verbis sunt inexplicabilia.*

non

non extendistis manus in me: sed hæc est hora illa vestra,& q potestas tenebrarum.

54 || Comprehensum autem eum duxerunt, & introduxerunt domum Pontificis maximi. 19 Petrus verò sequebatur procul.

55 || Quúmque accendissent ignem in medio aulæ, atque vnà consedissent, sedit & Petrus inter eos.

56 Quum verò eum vidisset ancilla quędam sedentem ad ignem,intentis in eum oculis dixit, Et iste cum eo erat.

57 Ipse autem abnegauit eum, dicens,Mulier, non noui eum.

58 Et paulò pòst alius vidēs eum,dixit,Et tu ex ipsis es.Petrus verò ait,Heus tu,non sum.

59 Et interposita quasi hora vna, alius quidam affirmabat,dicens,Verè &iste cum illo erat:etenim Galilæus est.

60 Ait autem Petrus, Heus tu nescio quid dicas. Et illico adhuc ipso loquente, vocem misit gallus.

61 Tum conuersus Dominus intuitus est Petrū: & recordat[9] est Petrus sermonis Domini,quomodo *nimirum* dixerat ipsi, || Priusquam gallus vocem miserit,ter me abnegabis.

62 Et egressus foràs Petrus,fleuit amarè.

63 [20] || At ij qui vnà tenebant Iesum, ei illudebant,cædentes *eum:*

64 Et quum eūm obuoluissent,verberabant faciem eius,& interrogabant eum,dicētes,Vaticinare quis sit qui te percussit.

65 Et alia multa conuitiantes dicebant in eum.

66 [21] || Et vt ortus est dies,cōuenit ordo Seniorum populi, & principes sacerdotum & Scribæ, & adduxerunt eum in suum consessum.

67 Dicentes, Num tu es ille Christus? dic no-

q *Concessa potestas tenebris, ad lucem ad tempus premendam. Mat.26.57, marc.14.53,ioh. 18.24.*

Mat.26.69, marc.14.66,ioh. 18.26.

19 In Petro spectandū proponitur tū humanæ imbecillitatis,tum singularis in suos electos bonitatis Dei exemplum.

20 Christus luit ignominiam nostris peccatis debitam. *Mat.26.34, ioh.13.13. Mat.26.67. mar.14.65.*

21 Christus immeritò damnatur blasphemiæ apud Pontificis tribunal, vt ab ea quam commeriti sumus blasphemia corā Deo absoluamur. *Mat.27.1,marc. 15.1,ioh.18.28.*

bis. Dixit autem eis; Si vobis dixero, nequaquam credetis:

68 Quòd si etiam interrogauero, nequaquam respondebitis mihi, neque dimittetis.

r *Deinceps.*

69 r Ab hoc tempore erit Filius hominis, sedēs ad dextram potentiæ Dei.

70 Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Ipse verò dixit eis, Vos dicitis me esse.

71 At illi dixerunt, Quid amplius egemus testimonio? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius.

CAP. XXIII.

f Christus dānādus seditionis à nobis in mundo excitatæ, primùm omniū pronuntiatur innocēs vt eum cōstet nō suorū (quæ nulla fuerunt) sed nostrorum scelerum pœnam vltro sub ire.

Mat.22.12, mar. 12.17. Mat.27.11, marc.15.2, ioh.18.33

2 Christus est principum ludibrium, sed magno cum ipsorum malo.

a Deprauare & inducere in errores.

b Fuit hic Herodes Antipas tetrarcha: In cuius tempus gubernationis totius, annorū fere 22. incidit Iohannis Baptistæ muneris functio atque cædes, & Iesu Christi mors ac resurrectio, & initia doctrinæ Apostolicæ, & Ieroſolymitanæ actiones, annorum post mortem Christi fere septem. Hic Herodes relegatus fuit circiter annum secundum Caij Cæsaris, Lugdunum.

CAP. XXIII.

1 Accusatur coram Pilato. 7 Mittitur ad Herodem. 11 Illuditur. 24 Cupiditati Iudæorum exponitur à Pilato. 27 Mulieres plangunt eum. 33 Crucifigitur. 39 Conuitiatur vnus ex maleficis. 43 Alter fide seruatur. 45 Expirat Christus. 53 Sepelitur.

1 TVM surgens vniuersa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum.

2 Cœperunt autem eum accusare, dicentes, Comperimus istum a peruertere gentem, ‖ & vetare tributa dare Cęsari, quòd dicat se Christum, *id est* regem esse.

3 ‖ Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tú *e* es rex Iudæorum? Ipse verò respondens ei dixit, Tu dicis.

4 1 Ait verò Pilatus ad principes Sacerdotum & turbam, Nullam inuenio noxam in hoc homine.

5 At illi inualescebant, dicentes, Concitat populum, docens per vniuersam Iudæam, exorsus à Galilæa huc vsque.

6 2 Pilatus verò, audita Galilæa, interrogauit num Galilæus esset.

7 Et quum cognouisset eum ad b Herodis pote-

ſtatem pertinere, remiſit eum ad Herodem, qui & ipſe Hieroſolymis erat per eos dies.

8 Herodes autem viſo Ieſu gauiſus eſt valde. cupiebat enim à multo *tempore* eũ videre, eo quòd audiret multa de eo: & ſperabat ſe ſignum aliquod viſurum ab eo fieri.

9 Interrogauit autem eum multis ſermonibus: ſed ipſe nihil ei reſpondit.

10 Stabant autem principes Sacerdotum ac Scribæ magna contentione eum accuſantes.

11 Herodes autem cum [c] militibus ſuis, quum eum pro nihilo habuiſſet, & illuſiſſet *ei*, amictum veſte ſplendida remiſit ad Pilatum.

12 [3] Et facti ſunt amici inter ſeſe Pilatus & Herodes eo ipſo die: nam antea inimici erant inter ſe.

13 [4] Pilatus verò, conuocatis principibus ſacerdotum & [d] magiſtratibus ac populo,

14 ‖ Dixit eis, Obtuliſtis mihi hunc hominem vt qui auertat populum: & ecce, ego in veſtri conſpectu quæſtione habita, nullam noxam inueni in homine iſto, ex ijs de quibus accuſatis eum:

15 Sed ne Herodes quidem: nam remiſi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte factum eſt ab eo.

16 [5] Caſtigatum ergo eum dimittam.

17 Neceſſe autem habebat dimittere eis in feſto vnum *quempiam:*

18 Exclamauit autem ſimul vniuerſa turba, dicens, Tolle hunc, dimitte verò nobis Barrabam.

19 (Qui erat propter ſeditionem quandam & cædem factam in vrbe, coniectus in carcerem)

20 Rurſus ergo Pilatus alloquutus eſt *eos*, vo-

c .i. Cum comitatu ſuorum nobilium, & militũ qui Herodem è Galilæa ſequuti erant.

d Illis quos Iudæi Sanhedrim vocabant. Mat. 27. 25. marci 15. 04. iohan. 18. 38. & 19. 4.

3 Pietatis odium impios inter ſe coniũgit.

4 Secũdò abſoluitur Chriſtus ab eo ipſo à quo damnatus eſt, vt eum conſtet iuſtum iniuſtos redemiſſe.

5 Carnis prudentia ex duobus malis minus eligit: ſed his conſilijs maledicit Dominus.

lens dimittere Ieſum.

21 Ipſi verò reclamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum.

6 Tertiò abſoluitur Ieſus antequam ſemel dãnetur, vt pateat damnata in eo eſſe noſtra peccata

22 [6] Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim iſte mali fecit? nullam noxam capitalem inueni in eo: caſtigatum ergo eum dimittam.

7 Militaris licentię exẽplũ.

23 At illi inſtabant vocibus magnis, petentes vt crucifigeretur: & inualeſcebant voces eorum, ac principum ſacerdotum.

8 Impiorum triumphos excipit horribilis exitus. *Mat.27.31, mar.15.21.*

24 Tum Pilatus iudicauit vt fieret quod ipſi petebant.

25 Dimiſit autem eis illum qui propter ſeditionem & cædem coniectus fuerat in carcerem, quem petierant: Ieſum verò tradidit eorum cupiditati.

9 Chriſtus fit pro nobis maledictio in cruce, luens pœnã ijs debitã qui voluerunt dij fieri.

26 [7] || Quum igitur abducerent eum, prehenſo Simone quodam Cyrenæo, qui veniebat rure, impoſuerunt ei crucem ferendam pone Ieſum.

27 [8] Sequebatur autem eum magna multitudo populi & mulierum: quæ & plangebant & lamentabantur eum.

28 Conuerſus autem ad eas Ieſus dixit, Filiæ Hieruſalẽ, ne flete ſuper me, verùm ſuper vobiſipſis flete, & ſuper liberis veſtris:

29 Nam ecce, venient dies quibus dicent, Beatę ſteriles, & vteri qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt.

30 Tunc incipient dicere mõtibus, || Cadite ſuper nos: & collibus, Operite nos.

31 [e] || Nam ſi in virente ligno iſta faciunt, in arido quid fiet?

32 || Ducebantur autem etiam alij duo malefici, vt cum eo necarentur.

33 [9] Quum igitur veniſſent in locum qui vocatur Caluaria, illic crucifixerunt eum, & malefícos: vnum ad dextram, alterum ad ſiniſtram.

34 [10] Ieſus

e Quaſi dicat, ſi deſignant iſta in me fructifero, & perpetuò virente, & cuius vita æterna eſt propter Diuinam naturam, quid fiet ẽ vobis infructuoſis, & omnis iuſtitiæ vitificæ expertibus? Eſa.2.19, oſeæ 10 8, apoc.6.16. 2.Petr.4.17.

Matt.27.38, marc.15.27, iohan.19.18.

34 [10] Iesus autem dicebat, Pater, remitte eis: neſciunt enim quid faciant. Partientes verò veſtimenta eius, iecerunt ſortem.

35 Et ſtabat populus ſpectans. ſannis autem excipiebant eum etiam primores cum eis, dicentes, Alios ſeruauit, ſeruet ſeipſum, ſi hic eſt ille Chriſtus Dei [f] electus.

36 Illudebant autem etiam ei milites, accedentes & acetum ei offerentes:

37 Dicentéſque, Si tu es Rex ille Iudæorum, ſerua temetipſum.

38 [11] Erat autem etiam inſcriptio ſcripta ſuper eum literis Græcis & Romanis & Hæbraicis, HIC EST REX ILLE IVDAEORVM.

39 [12] Vnus autem ex [g] maleficis qui erant ſuſpenſi, conuitiabatur ei, dicens, Si tu es Chriſtus ille, ſerua teipſum & nos.

40 Reſpõdens autem alter obiurgauit eum, dicens, Ne Deum quidem times, quòd in eadem ſis damnatione?

41 Et nos quidem iuſtè: nam digna factis recipimus: iſte verò nihil [h] inſolens fecit.

42 Dixítque Ieſu, Domine, memento mei quũ veneris in regnum tuum.

43 Tum dixit ei Ieſus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in [i] paradiſo.

44 [13] Erat autem quaſi hora ſexta, & tenebræ factæ ſunt ſuper totam regionem vſque ad horam nonam.

45 Et obſcuratus eſt ſol, & aulæum templi fiſſum eſt medium.

10 Chriſt⁹ pro hoſtibus precans, oſtendit ſe & oblationẽ eſſe & pontificem.

11 Pilatus imprudens fit æterni illius regni Chriſti præco.

12 Chriſtus in media crucis exinanitione, reipſa oſtendit ſeſe tum vitam ſeruandis credentibus, tum mortem vlciſcendis rebellibus in poteſtate ſua habere.

13 Chriſt⁹ etiã moribũdus ſe omnipotẽtem Deũ eſſe ipſis etiam cæcis oſtendit.

f Quem fauore peculiari Deus complectitur.

g Itaq; vel Synecdochicos intelligendum quod Matthæus refert, aut vtrunque illuſiſſe Chriſto, ſed alterum diuina illa patientia victũ in præclaram illam & ſempiterna memoria dignam confeſſionem erupiſſe. *h Nihil præter officium.* *i Paradiſus, id eſt, hortus viſibilis, conditus fuit à Deo in plaga Orientali: is autem qui mente comprehenditur eſt ſalutis & fœlicitatis locus ſempiternæ in Dei benignitate & clementia animorum piorum amœniſſima quies, & tranquilliſſima atque lætiſſima habitatio.*

Psal.30.6.

14 Christus cõfidenter ipsas mortis tenebras ingreditur, eam videlicet intra ipsiusmet penetralia debellaturus.

15 Christus ab ipsis etiam hostib⁹ suis, quoties libuit, testimoniũ quã honorificẽtissimum extorquet.

Matth.27.57, mar.15.43, iohan.19.38.

16 Christus in medio carnificum colligit & tuetur suum pauperculum gregem.

17 Christus celebri sepultura, tum mortis tũ resurrectionis suæ fidem publico ipsius Pilati testimonio sancit.

18 Christus à diabolo & cũctis ipsius organis oppugnatus, atque adeò in ipsis mortis faucibus versans, infirmas mulierculas in aciei fronte collocat, de omnibus illis terribilibus hostibus mox sine vllo magno conatu triumphaturus.

46 14 Quúmque clamasset voce magna Iesus, ait, || Pater, in manus tuas depono spiritum meum. Et quum hæc dixisset expirauit.

47 15 Quum vidisset autem Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deum, dicens, Verè hic homo iustus erat.

48 Et omnis turba quæ simul ad hoc spectandum accesserat, spectans quæ facta fuerant, verberans pectora sua reuertebatur.

49 16 Stabant autem omnes noti eius procul, & mulieres quæ erant eum consequutæ à Galilæa, videntes ista.

50 || 17 Tum ecce vir nomine Ioseph, senator, vir bonus ac iustus:

51 (Qui non suffragatus fuerat consilio ac facto eorum) ex Arimathæa ciuitate Iudæorum: qui etiam expectabat & ipse regnum Dei.

52 Hic, *inquam*, adiens Pilatum, petijt corpus Iesu.

53 Et detractum inuoluit sindone, posuítque illud in monumento quod erat ex lapide excisum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

54 Porro dies erat Parasceues, & Sabbathi dies [k] succedebat.

55 18 Subsequutæ etiam mulieres quæ cum eo venerant ex Galilæa, spectarunt monumentum, & quomodo positum esset corpus eius.

56 Reuersæ verò parauerunt aromata & vnguenta: ac Sabbatho quidem quieuerunt, secundum mandatum.

k Ad verb. illucescebat, nimium iam incipiens, luce diei præcedentis vergente ad occasum, qui fuit Parasceues, id est, præparationis in posterum diem feriarum.

CAP.

CAP. XXIIII.

1 Mulieres ad monumentum accedunt. 9 Quæ ab Angelis acceperunt, Apostolis nuntiant. 13 Duobus euntibus in Emmaus adiũgit se Christus. 27 Interpretatur illis Scripturas. 39 Contrectandũ se præbet Apostolis. 49 Promittit Spiritum sanctum. 51 Sursum fertur in cælum.

CAP. XXIIII. *Mar.16.1, iohan.20.1.*

1 PRimo || [1] autẽ *die* hebdomadis, [a] profundo diluculo venerunt ad monumẽtum, ferentes quæ parauerãt aromata: & nonnullæ cum ipsis.

2 Inuenerunt autem lapidem deuolutum à monumento:

3 Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.

4 Et factum est dum consternatæ in ea re hæsitarent, ecce, duo viri superuenerunt eis, induti vestibus fulgurantibus:

5 Quum autem expauefactæ inclinarent faciem in terram, dixerunt eis, Quid inter mortuos quæritis eum qui viuit?

6 Non est hîc, sed surrexit. mementote vt || loquutus sit vobis quum adhuc in Galilæa esset,

7 Dicens, Oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi: & die tertio resurgere.

8 Recordatæ sunt igitur verborum illius.

9 [2] Et reuersæ à monumento annuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & reliquis omnibus.

10 Maria autẽ Magdalene & Iohanna, & Maria Iacobi *mater*, & reliquæ cum eis erant, quæ hęc dicebant Apostolis.

11 Sed visa sunt apud eos quasi deliramentum, verba earum, neque crediderunt eis.

12 || [3] Petrus autem surgens cucurrit ad monu-

1 Mulierculæ deliguntur futuræ primæ testes resurrectionis, præter suam etiã expectationẽ, vt & fraudis & violentiæ absit omnis suspicio. *Suprà, 9.22, matth.17.23, marci 9.31.*

2 Animus plus quàm muliebris à mulieribus pluſquam virili animo per Dei misericordiã præditis discipulis exprobratur: vt constet regnũ Dei in extraordinaria virtute esse positum. *Iohan.10.6.*

3 Christus discipulorum incredulitate vtitur ad plenam resurrectionis ipsius fidem faciẽdam, ne nimium credulè videantur quod postea toti mundo annuntiarũt, sibi persuasisse.

[a] *Id est, valde mane (vt inquit Marcus) vel vt Iohannes, Cùm adhuc tenebræ essent, id est, cùm vixdum incipiret lucescere.*

mentum: & quum [b] introſpexiſſet, videt lintea ſola *illic* iacentia: abiítque, apud ſemetipſum mirans hoc factum.

13 ‖[4] Et ecce, duo ex ijs ibant eo ipſo die in vicum diſtantem ſtadijs ſaxaginta ab Hieruſalem, cui *vico* nomen *eſt* Emmaus:

14 Et colloquebantur inter ſe de ijs omnibus quæ euenerant.

15 Et factum eſt dum colloquerentur, & *ſe* mutuò rogitarent, ipſe Ieſus acceſſit, & vnà iter faciebat cum ipſis.

16 [c] Oculi autem eorum tenebantur ne eum agnoſcerent.

17 Dixit autem eis, Qui ſunt hi ſermones quos confertis inter vos ambulantes, & *quid* eſtis tetrico vultu?

18 Reſpondens autem alter cui nomen [d] Cleopas, dixit ei, Tu ſolus commoraris in *vrbe* Hieruſalem, & ignoras quæ in ea facta ſunt his diebus?

19 Ipſe verò dixit eis, Quæ? At illi dixerunt ei, Quæ *facta ſunt* Ieſu Nazareno, qui fuit Propheta, potens operibus & ſermonibus coram Deo & toto populo.

20 Et quomodo cum tradiderũt principes Sacerdotum & [e] magiſtratus noſtri, vt [f] morte damnaretur, & crucifixerunt eum.

21 Nos autem ſperabamus illum eſſe qui redempturus eſſet Iſrael: atqui præter hæc omnia, [g] tertiũ hũc diem agit hodie ex quo hęc facta ſunt.

22 Sed & mulieres quædã [h] ex nobis obſtupefecerũt nos, quæ diluculo venerũt ad monumentũ.

23 Et non inuento eius corpore venerunt, dicentes ſe etiam viſionem Angelorum vidiſſe, qui dicunt eum viuere.

24 Et abierunt quidã eorum qui erant nobiſcũ, ad monumentum, & ita inuenerunt prout mulie-

res

b Quaſi prono capite, & propẽſo collo diligẽter obſeruaſſet. Marci 16. 12.

4 Probatur reſurrectio à duobus alijs oculatis teſtibus, quos ad fabulam confingẽdã nullo modo fuiſſe comparatos, omnes circunſtantiæ oſtendunt.

c Retinebantur, & impediebãtur ita nimirum ſtatuente Domino: non itaque inuiſibile fuit corpus Chriſti, ſed oculi impediti fuerint.

d Quidam ex veteribus exiſtimãt alterum diſcipulũ fuiſſe noſtrum hunc Euãgeliſtã, Epiphanius contra Saturnilianos Nathanaelem fuiſſe ſcribit, quæ omnia incerta ſunt.

e Vid. ſup. 23. 13

f Vt in illum nõ inquireretur, ſed vt cõuictus damnaretur.

g Vel tempus, aut res ipſa ducit hodie diẽ tertiũ.

h E noſtro grege.

res dixerant: ipſum verò non viderunt.

25 5 Tũ ipſe dixit eis, O amẽtes & tardi corde ad credẽdũ omnibus quæ loquuti ſunt Prophetæ,

26 Nónne hæc oportuit pati Chriſtum, & introire in gloriam ſuam?

27 Et exorſus à Moſe & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipſo *ſcripta erant*.

28 Appropinquarũt autem vico in quem proficiſcebatur: & ipſe fingebat ſe longius ire.

29 Sed *ipſi* adegerunt eum, dicentes, Mane nobiſcum: quoniam adueſperaſcit, & inclinauit dies. Ingreſſus eſt igitur vt maneret cum eis.

30 Et factũ eſt quum accubuiſſet cum eis, ſumpto pane benedixit, & fractum dedit eis.

31 Adaperti ſunt autem oculi eorum, & agnouerũt eum: ſed ipſe i ablatus eſt ex corũ cõſpectu.

32 Tum inter ſe dixerunt, Nónne cor noſtrum ardebat in nobis dum loqueretur nobis in via, & quum adaperiret nobis Scripturas?

33 Et ſurgentes eo ipſo momento, reuerſi ſunt in Hieruſalem, & inuenerunt congregatos vndecim, & eos qui cum ipſis erant:

34 Dicentes, Surrexit Dominus verè, & conſpectus eſt Simoni.

35 Tum ipſi expoſuerunt quæ *geſta erant* in via, & vt fuerat agnitus ab ipſis k in fractione panis.

36 6 ‖ Hæc autem ipſis loquentibus, ſtetit ipſe Ieſus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis.

37 Territi verò illi & expauefacti putabant ſe ſpiritum conſpicere.

38 Tum dixit eis, Quid turbati eſtis, & quare l diſceptationes ſubeunt corda veſtra?

39 Videte manus meas & pedes meos: nã ego ipſe ſum. cõtrectate me, & videte: nam ſpiritus carnem & oſſa nõ habet, prout me cõſpicitis habere.

5 Vera & certa eſſe quæcũque de Chriſto ſcripſerant Euangeliſtæ ex Propheticarũ prædictionum comparatione liquet.

i .1. Repẽtinè ſubductus fuit, nõ ergo præſentẽ illum fuiſſe ſed corpore quod cerni nõ poſſet, fingẽdum eſt, ſed reuera locum mutaſſe intelligi debet.

k Cùm pãnem frãgeret, qui mos erat huius gẽtis, atque etiamnum hodie à Iudæis ſeruatur cõuiuij initio, adhibita precatione.

6 Seſe verè reſurrexiſſe & quidem eodem illo quod aſſumpſerat corpore, demonſtrat ipſe Dominus ex certis & neceſſarijs ſignis. *Mar. 16. 14, iohan. 20. 19.*

l Varia & perplexa ambages, quales ſolent in mẽtẽ venire, quũ aliquid nouũ & parũ per ſe probabile occurrit.

40 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac pedes.

41 Adhuc autem ipsis non credentibus præ gaudio, & mirantibus, dixit eis, Habetis hîc esculentum aliquid?

42 Tum ipsi dederunt ei partem piscis assi, & aliquid ex fauo apiario.

43 Quæ *ille* accepit, & in eorum conspectu comedit.

7 Euangelij Prophetis promissi & suo tẽpore præstiti, prędicatio Apostolis committitur, cuius summa, est resipiscẽtia & remissio peccatorum.

44 7 Dixítque eis, Hi *sunt* sermones quos locutus sum vobis quum adhuc essem vobiscum, oportere impleri omnia quæ scripta sunt in Lege Mosis, & Prophetis, & Psalmis de me.

45 Tunt aperuit eorum mentem, vt intelligerent Scripturas:

46 Et dixit eis, Ita scriptum est, & ita oportuit Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die:

47 Et prædicari in eius nomine resipiscentiam ac remissionem peccatorum apud omnes Gentes, m incipiendo ab Hierusalem.

m *Ad verb. incipientibus, sub. Euangelij præconibus, qui erant Apostoli. Iohan. 15. 26, act. 1. 4.*

48 Vos autem estis horum testes.

49 ‖ Et ecce, ego mittam promissum Patris mei super vos: vos autem manete in vrbe Hierusalem n vsquequò induamini virtute ex alto.

n *i. Vsquequò Spiritus sanctus è cœlo in vos illabatur. Marc. 10. 29, act. 1. 9.*

50 8 Eduxit autem eos foras Bethaniam vsque: & sublatis manibus suis, benedixit eis.

8 Christus ascendit in cœlum corpore à discipulis abiens, spiritu corda ipsorum replens.

51 ‖ Et factum est, dum ipse benediceret eis, disiunctus ab eis sursum ferebatur in cœlum.

52 Ipsi autem adorato eo reuersi sunt in Hierusalem cum gaudio magno.

53 Erántque semper in templo, laudantes & benedicentes Deum.

EVAN-

EVANGELIVM SECVNDVM IOHANNEM.

CAP. I.

1 Sermo ille ante ſecula ex Deo genitus, 2 & qui ſemper apud Patrem reſidebat. 14 Homo factus eſt. 6. 7 Iohannes quorſum à Deo miſſus. 16 Concio ipſius de officio Chriſti. 19. 20 Teſtimonium eiuſdem Sacerdotibus redditum. 40 Andreæ vocatio: 42 Petri: 43 Philippi: 45 Nathanaelis.

1 IN [a] principio [b] erat Sermo [c] ille, & Sermo ille erat [d] apud Deum, erátque ille [e] Sermo, Deus.

2 Hic *Sermo* erat in principio apud Deum.

3 ‖ [2 f] Omnia per hunc *Sermonem* facta ſunt, & [g] abſque eo factum [h] eſt nihil quod factum ſit.

4 [i] In ipſo vita [k] erat, & vita erat [l] Lux illa hominum:

5 [3] Et Lux iſta in tenebris lucet, ſed tenebræ

CAP. I.

1 Filius Dei coæternalis & coeſſentialis Patri.

2 Manifeſtat Filius Dei æternã illã ſuã deitatem, ex omnium rerũ cõditarum, tũ creatione, tũ cõſeruatione: in primis autẽ ex præclaris illis dotibus rationis & intelligẽtiæ, quib⁹ hominem præ cæteris animãtibus ornauit. *Coloſſ. 1. 16.*

3 Lux quidem hominum verſa eſt in tenebras, ſed ita vt ſatis ſuperſit ſplendoris quod eos reddat inexcuſabiles.

a .i. A principio, vt loquitur Euangeliſta, 1. Epiſt. 1. nẽpe quaſi dicat Sermonem non cœpiſſe exiſtere quũ Deus initium faceret creandi quicquid conditũ eſt. Nam iam tum erat ille Sermo quũ res creatæ condi cœperunt, ac proinde ante rerũ omnium principium iam erat. b .i. Subſiſtebat. c Additus articulus excellentiam notat, diſcernitque hũc Sermonẽ, à mandatis diuinis, quæ alioqui ſermo Dei dicuntur. d Particula apud, indicat perſonarũ diſtinctionem. e Sermo loco ſubiecti, Deus loco prædicati ponitur. f Paulus hunc locum interpretatur Col. 1. 15. & 16. g .i. Vt Pater operatus eſt, ſic cũ eo Filius: fuit enim illi ſynergos. h Ex ijs quæ facta ſunt, nihil factum eſt abſque eo. i .i. Per ipſum, phraſi Hebræis familiari, videlicet ipſius vi & efficacia. k Videlicet, iam tum quum per eum eſſent facta omnia, alioqui dixiſſet, Eſt. l Vis illa rationis & intelligentiæ in animis hominum accenſa, ad ipſum tanti boni authorem agnoſcendum.

Mat.3.1, marc. 1.28, luc.3.2.

4 Alia est manifestatio Filij Dei lõgè plenior, ad cuius cõsiderationẽ homines tempestiuè excitati sũt, Iohãnis veluti apparitoris voce.

Hebr.11.4. Matt.1.16. Mat.17.2, 2.pet.1.17.

5 Filius Dei quum videret sese in suis operibus ab hominib⁹ quãuis intelligentiæ luce præditis, (qua oẽs eos donauit) non agnosci, ipsis corporeis oculis se conspiciẽdum prębuit populo suo: sed ne sic quidẽ ab eo est agnitus, imo ne admissus quidẽ.

eam non [m] comprehenderunt.

6 || [4] Fuit quidã miss⁹ à Deo, cui nomẽ Iohãnes:

7 Is venit ad *dandum* testimonium, *id est*, vt testaretur de Luce, vt omnes per [n] eum crederent.

8 Non erat ille [o] Lux illa, sed *missus* fuit vt testaretur de illa Luce.

9 [5] *Hic* erat [p] Lux illa vera quę illuminat omnem hominem venientem in mundum.

10 [q] In mundo erat, & mundus || per eum factus est: sed mundus eum non agnouit.

11 [r] Ad suos venit, & sui eum non acceperunt.

12 [6] Quotquot autem eum acceperunt, dedit eis *hanc* [s] dignitatem vt filij Dei fierent, *nempe* ijs qui credunt in nomen eius:

13 Qui nõ ex sanguine, neque ex [t] libidine carnis, neque ex libidine viri, sed ex Deo geniti sunt.

14 || [7] Et Sermo ille [u] caro factus est: & [x] commoratus est inter nos, (& || spectauimus [y] gloriam eius, gloriam *inquam* [z] vt vnigeniti *egressi* à Patre)

6 Filius à suis pleríque excluſus, à paucis quibusdam agnitus, eos vi sua regenitos in communem filiationis dignitatem adsciuit. 7 Filius ille, Deus æternus, assumpsit hominis naturam, vt idem & vnus sit Deus & homo, quod oculatis testibus constitit, inter quos versatus, certis argumentis vtranque naturam demonstrauit.

m Percipere non potuerunt, vt ab ea illustrarentur, atque adeò non agnouerunt. n Iohannẽ. o Lux illa de qua diximus. i. Christus, qui vnus potest nostras tenebras illustrare. p Qua verè & propriè meretur Lucis nomen, quum natura luceat, non participatione. q Manifestata fuit persona illa Sermonis, iam cùm mũdus conderetur. r Altera Sermonis manifestatio, nimirùm in carne. s Hoc iure eos dignatus est, vt eos pro filijs adoptaret. t Ex illa crassa & corrupta hominis natura, quæ Spiritui passim opponitur. v .i. Homo, sumitur autem pars pro toto, Synecdoche. Assumpsit enim totã naturam humanã. i. verum corpus & verã animã. x Ad tẽpus, quo peracto sursum ascendit. vtitur enim verbo à tẽtorijs deducto: sic tamen abest à nobis corpore, vt semper presens sit, non carne, sed vi Spiritus. y Gloria vocatur, manifestatio illa maiestatis Christi, quæ velut subiecta fuit hominũ oculis, cùm apparuit Filius Dei in carne. z Hæc particula non similitudinem hoc loco, sed rei veritatem explicat, vt hoc dicatur, conspectam esse gloriam, quæ deceret, & quam habere par esset vnigenam, atque germanum Filium Regis vniuersorum & Dei.

[a] plenus gratiæ ac veritatis.

15 [8] Iohannes testatus est de eo, & clamauit, dicens, Hic est de quo dicebam, *Is* qui [b] ponè me venit, prælatus est mihi: quia [c] præstantior me est.

16 ‖ [9] Et ex plenitudine ipsius omnes accepimus, & [d] gratiam pro gratia.

17 Nam Lex per Mosen data est, gratia & veritas per Iesum Christum extitit.

18 ‖ [10] Deum nemo vidit vnquam: vnigenitus ille Filius qui est in [e] sinu Patris, ille *nobis* [f] exposuit.

19 [11] Et hoc est testimonium Iohannis, quando miserunt Iudæi ab Hierosolymis sacerdotes & Leuitas vt interrogarent eum, Tu qui es?

20 Et [g] confessus est, [h] neque negauit: confessus est *inquam* se non esse Christum illum.

21 Tunc interrogauerunt eum, Quid ergo *es*? Tú *ne* es Elias? *Ipse verò* dixit, [i] Non sum. *Et illi*, Es-tu [k] Propheta *ille*? Qui respondit, Non.

22 Dixerunt ergo ei, Quis es? vt responsum demus ijs qui miserunt nos: quid dicis de teipso?

23 Ait, Ego *sum* vox clamãtis in deserto, ‖ Cõ-

8 Iohãnes fidus excellẽtiæ Christi testis.

Col 1.19, & 2.9

9 Christus, vberrimus fons omniũ bonorũ, sed qui tũ demùm plenè exũdarit, quũ sese reipsa mũdo exibuit.

1.Iohan.4.12, 1.tim.6.16.

10 Ex vno Christo manat vera Dei cognitio.

11 Iohãnes nec est Messias, nec aliorum Prophetarum similis, sed Messiæ iam præsentis apparitor.

Esa.40.3, matt. 3.3, luc.3.4.

[a] *Non tantùm participauit gratiam & veritatem, sed ipsa veritatis & gratiæ essentia plenus fuit.* [b] *.i.Is ante quem sum missus, viam illi paraturus, vt referatur ad tempus vocationis, non ætatis, cùm alioqui Iohannes, sex mensibus maior natu fuerit.* [c] *Ad verb. Prior, illud autem non ad tempus, sed ad dignitatem refertur.* [d] *.i.Gratiam supra gratiam, quasi dicat, gratiam gratia cumulatam.* [e] *.i.Qui Patri est intimus ac coniunctissimus, non modò amoris, sed etiam naturæ coniunctione, atque adeò vnione.* [f] *Antea Legis vmbris occultatum, & humanæ mentis aciem effugientem detexit, & spectandum exhibuit: Nam qui ipsum videt, videt & Patrem.* [g] *Planè & apertè agnouit ac dixit.* [h] *Pleonasmus, Hebræis familiaris, cuius magna est emphasis, eadẽ enim repetũtur, in studio certæ & explicatæ elocutionis.* [i] *Iudæi existimarunt Eliam iterum venturum ante tempora Messiæ, idque ex loco Malach.4.5. qui de Iohanne intelligi debet, Matth.11.14. Negat tamen Iohannes se Eliam esse, scilicet, ex eorum sensu loquens.* [k] *De aliquo eximio Propheta interrogant, non de Christo, antea enim negauit Iohãnes se esse Christum. Existimarunt enim insignem aliquem Prophetam esse mittendum, similem Mosi, huc detorquentes locum illum Deu.18.15. qui de toto Prophetarum choro, maximè autem de capite Christo est intelligẽdus.*

planate viã Domini, prout dixit Eſaias Propheta.

24 [12] Porrò qui miſſi fuerãt, erãt ex Phariſæis:

25 Et interrogauerunt eum, ac dixerunt ei, Cur [l] ergo baptizas, ſi tu non es Chriſtus, neque Elias, neque Propheta *ille?*

26 Reſpõdit ei Iohãnes, dicens, Ego baptizo aqua, ſed [m] in medio veſtrũ ſtat quem vos neſcitis:

27 || Hic ille eſt qui ponè me venit, qui prælatus eſt mihi, cuius ſolearum ego non ſum dignus vt ſoluam corrigiam.

28 Hæc in Bethabara facta ſunt trans Iordanem, vbi Iohannes baptizabat.

29 [13] Poſtero die videt Iohannes Ieſum venientem ad ſe, & ait, Ecce Agnus [n] ille Dei qui [o] tollit [p] peccatum mundi.

30 Hic eſt de quo dicebam, Ponè me venit vir qui prælatus eſt mihi: quia præſtantior me eſt.

31 Et ego [q] non nouerã eum: ſed vt manifeſtus fiat Iſraeli, propterea veni ego baptizans aqua:

32 [14] Tum, *inquam*, teſtatus eſt Iohãnes, dicens, || Conſpexi Spiritum deſcendentem quaſi columbam de cœlo, *qui* etiam manſit ſuper eum.

33 Et ego non noueram eum: ſed qui miſit me vt baptizarem aqua, ille mihi dixerat, Super quem videris Spiritum deſcendentẽ ac manentem ſuper eum, hic eſt qui baptizat Spiritu ſancto.

34 Ego igitur vidi, & teſtor hunc eſſe Filium [r] illum Dei.

35 Poſtero

12 Chriſtus autor baptiſmi non Iohãnes: ac proinde eius efficacia non in Iohãne miniſtro, ſed in Chriſto Domino poſita eſt tota. *Mat.3.11, marc.1.7, luc.3.16, act.1.5, & 11.26, & 19.4.*

13 In Chriſto eſt corpus & veritas omniũ Legalium ſacrificiorũ, ad expiandum mundum. *Mat.3.16, mar.1.10, luc.3.22.*

14 Chriſt⁹ viſibili Spiritus ſancti deſcenſu, ipſa Patris voce, Iohãnis denique teſtimonio, Filius Dei comprobatur.

l Hinc doceri poteſt, Iudæos ipſos non ignoraſſe mutationem aliquam fore in religione ſub Meſsia. m Palàm & inter vos. n Articulus adiunctus emphaſin habet non modò dignitatis, vt à typico agno & cæteris legalibus victimis diſtinguatur, ſed etiam reuocat in mẽtem Prophetias Eſaiæ, & aliorum. o Verbum præſentis temporis ſignificat actum continuum, vis enim ea eſt perpetua, & natiua Agno, vt tollat mundi peccatum. p Id eſt, Radicem illam peccatorum, nempè corruptionem, & ex conſequenti fructus peccati, quæ ſolent peccata numero multitudinis dici. q Non illum antea de facie noram. r Articulus, ſummum aliquid declarat, eúmque ab aliis diſtinguit, qui paſsim á Moſe & Prophetis filij Dei, vel filij Excelſi dicũtur.

35 [15] Postero die iterum stabat Iohannes, & ex discipulis eius duo:

36 [16] Et intuitus Iesum ambulantem, dixit, Ecce agnus ille Dei.

37 [17] Audierunt autem eum duo illi discipuli loquentem, & sequuti sunt Iesum.

38 Conuersus verò Iesus, & conspicatus eos sequentes *se*, dicit eis,

39 Quid quæritis? Illi verò dixerunt ei, Rabbi (q̄ dicitur, si interpreteris, Magister) [s] vbi moraris?

40 Dicit eis, Venite & videte. Venerunt, viderúntque vbi moraretur: & apud eum manserunt die illo: [t] hora enim erat quasi decima.

41 Erat Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant *illa* ex Iohanne, & sequuti fuerant eum:

42 Inuenit hic prior fratrem suum Simonem, & dixit ei, Inuenimus Messiam, quod est, si interpreteris, [u] Christus.

43 Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus dixit, Tu es Simon filius Iona: || tu vocaberis Cephas, quod declaratur [x] Petra.

44 Postero die voluit Iesus abire in Galilęam: inuenit autem Philippum, & dixit ei, Sequere me.

45 Erat verò Philippus ex Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.

46 [18] Inuenit Philippus Nathanaelem, & dicit ei, Inuenimus *illum* de quo scripsit || Moses in Lege, & || Prophetæ, *nempè* Iesum filium Ioseph illum Nazarenum.

47 [19] Tum dixit ei Nathanael, A Nazareth po-

15 Iohānes nō sibi, sed Christo discipulos collegit.

16 Christus non vt inane spectrum, sed vt mediator noster, nobis sequendus proponitur.

17 In hac prima discipulorum collectione, ostenditur salutis initiū esse à Deo, nos ad Filium suū (seruorū suorum ministerio) vocante: quem vicissim nobis occurrētem audire, & domum vsque persequi nos oporteat, vt ab eo eruditi, alijs vicissim manum præbeamus.

Mat.16.18.

Gen.49.10, deut.18.18. Esa.4.2, & 40. 10, & 45.8, ier. 23.5, & 33.14, ezech.34.23, & 37.24. dan.9.24

18 Bonos in doctorum etiam conatus adeò probat Dominus, vt eos etiam efficiat doctorum magistros. *19* Cauenda in primis falsa prę-iudicia quæ nobis accessum ad Christum præcludunt.

s Vbi est tuum hospitium. t Noctis instabat tempus. v .i. Vnctus, & per excellentiam Rex secundum ritum populi Iudaici. x .i. Rupes vel saxum, quod Pétros *&* Petra *dicunt Graci.*

20 Simplex integritas veros Israelitas à fictis discernit.

21 Miraculorum finis est, nobis Christũ omnipotẽtem & simul vnicũ salutis nostræ autorem proponere, per fidem amplectẽdum.

y *Ita significatur Diuina virtus, quæ in ipsius ministerio erat cõspicua futura, ministrantibus ei Angelis, vt Ecclesiæ capiti.*

test aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

48 [20] Vidit Iesus Nathanaelem venientem ad se, & dixit de eo, Ecce verè Israelita in quo dolus non est.

49 [21] Dicit ei Nathanael, Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei, Priusquam te Philippus vocaret, quum esses sub ficu, videbam te.

50 Respondit Nathanael, & dixit ei, Rabbi: tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Israel.

51 Respondit Iesus, & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis? maiora his videbis.

52 Præterea dixit ei, Amen amen dico vobis, Deinceps videbitis cœlum apertum, & Angelos Dei y ascendentes ac descendentes super Filium hominis.

CAP. II.

1 Christus aquam in vinum mutatam, 11 facit signorum suorum principium. 12 Capernaum descendit. 13 Hinc Hierosolymam ascendit, 15 & mercatum è templo ejicit. 19 Templum nempè corpus suum, soluendum à Iudæis prædicit. 23 Multi credunt in eum ob signa quæ edebat.

CAP. II.

1 Christus in publico cœtu, insigni miraculo declarãs sibi in ipsam etiam rerũ naturã imperiũ esse ad corpora hominũ pascenda, omniũ animos ad spiritualem & saluificam suam virtutem cognoscendam indicat. 2 Christus satis supérque per se de nostra salute solicitus, internuntijs non eget.

1 PORRÒ [1 a] die tertio nuptiæ factæ sunt in Cana *oppido* Galilææ: erátque mater Iesu illic.

2 Vocatus est autem etiam Iesus ac discipuli eius ad nuptias.

3 [2] Et quum defecisset vinum, mater Iesu dixit ei, Vinum non habent.

4 Dicit ei Iesus, [b] Quid mihi tecum, mulier? nondum venit [c] hora mea.

5 Dicit eius mater ministris, Quodcunque dixerit vobis, facite.

a Post illud cum Nathanaele colloquium, vel ex quo profectus erat à Iohanne, vel ex quo in Galilæam peruenerat. b Id est, Quid mihi tecum est negotij? c Tempus opportunum.

5 Eran

6 Erant autem ibi lapidææ [d] hydriæ ſex poſitæ [e] ſecũdum purificationem Iudęorum, capientes ſingulæ [f] amphoras binas aut ternas.

7 Dicit eis Ieſus, Implete has hydrias aqua. Implcuerunt eas igitur vſque ad ſummum.

8 Tunc dicit eis, Haurite nũc, & offerte [g] architriclino. Obtulerunt igitur.

9 Vt autem guſtauit architriclinus aquam illam quæ facta fuerat vinũ, (neſciebat autem vnde eſſet: ſed miniſtri ſciebant, qui hauſerant aquam) vocat ſponſum architriclinus,

10 Et dicit ei, Omnes primo loco bonum vinum apponunt, & quum *conuiuæ* [h] ſitim expleuerint, tunc id quod deterius *eſt*, tu ſeruaſti bonum, vinum vſque adhuc.

11 Hoc initium ſignorum fecit Ieſus in Cana *oppido* Galilææ, & manifeſtam fecit gloriam ſuam: & crediderunt in eum diſcipuli eius.

12 Poſtea deſcendit Capernaum, ipſe & mater, & [i] fratres & diſcipuli eius: manſerúntque illic non multos dies:

13 [3] Nam propè erat paſcha Iudęorum. Aſcendit igitur Ieſus Hieroſolymam.

14 [4] Et inuenit in templo venditores boum & ouium & columbarum, & numularios ſedentes:

15 Factóque flagello è funiculis, omnes eiecit è templo, & oues & boues: & [k] argentariorum numulos effudit, menſáſque ſubuertit.

16 Et columbarum venditoribus dixit, Tollite hinc iſta: ne facite domum Patris mei, domum mercatus.

17 Recordati ſunt autem eius diſcipuli, ſcriptũ eſſe, || [l] Zelus domus tuæ deuorauit me.

3 Chriſtus ſub Lege factus pro nobis, Legi paſchę ſatisfacit.

4 Chriſtus repurgandæ Eccleſię deſtinatus, maximo cum zelo init ſacerdotale & propheticum ſuum munus.

d .i. Aquales, nimirùm vaſa aquæ deſtinata, in quibus lauabant ſeſe Iudæi.

e Secundum ritum purificationis.

f Amphoræ ſingulæ capiebãt cẽtum libras duodecim vnciarũ, Ex ijs intelligimus Chriſtum ſuppeditaſſe vinum ad libras mille & octingentas.

g Qui totum conuiuium curabat.

Pſal. 68. 10.

h Ab verbum, inebriati fuerint. Hebræis autem nõ ſemper in vitio ponitur inebriari, ſed aliquã do liberalem vini vſum, qui modum non excedat notat, vt Gen. 43. 34.

i Id eſt, Cognati. Hebr.

k Vide Mat. 21. 12.

l Zelus hoc loco ſumitur pro animi æſtu ex indignatione de ijs cõcepta, quæ indignè fiunt aduerſus eos qui nobis ſunt chari.

Mat.26.61,& 27.40, marc.14. 58, & 15.29.

18 [5] Responderunt ergo Iudæi,& dixerunt ei, Quod [m] signum ostendis nobis,vt ista facias?

19 Respondit Iesus,& dixit eis, || Destruite tẽplum hoc,& tribus diebus erigam illud:

20 Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum istud, & tu tribus diebus illud eriges?

21 At ille loquebatur de [n] tẽplo corporis sui.

22 Quum ergo surrexissẽt à mortuis,recordati sunt discipuli eius quòd hoc dixisset eis:& crediderunt Scripturæ,& sermoni quem Iesus dixerat.

23 [6] Quum autem esset Hierosolymis in pascha die festo, multi crediderunt in nomen eius, conspicientes signa quæ edebat.

24 Ipse autem Iesus non credebat eis semetipsum,eo quòd nosset omnes:

25 [7] Nec opus esset vt quisquam ei testaretur de homine.ipse enim sciebat quid esset in homine.

5 In eos qui ordinariæ vocationi, qua ipsi turpissimè abutuntur, Deum sic alligant vt extraordinariã, cuius virtuti (quam ipsi frustra extinctam volunt) Deus è cœlo testimonium reddit, nõnisi externis & corporalibus miraculis obsignatam admittant.

6 Non satis tuta fides eorum qui miraculis nituntur. 7 Christus scrutator cordium,ac proinde verus Deus.

m Quo miraculo confirmas,ex quo possit intelligi virtus illa ac authoritas cœlestis,quæ tibi tribuat ius ita loquendi,& ita faciendi? n .1.De corpore suo.

CAP. III.

1 Christus Nicodemum ab ipsis fundamentis Christianæ regenerationis instituit. 14 Serpens in deserto. 23 Iohannes baptizat, 27 & suos docet se non esse Christum.

CAP. III.

1 Nulli interdum doctoribus indoctiores: sed ab vno Christo tũ doctis tum indoctis petenda est sapientia.

1 ERat [1] autem quidam ex Pharisæis cui nomen *erat* Nicodemo, [a] ex primoribus Iudæorum:

2 Hic venit ad Iesum nocte,& dixit ei,Rabbi, scimus te à Deo venisse [b] magistrum: nemo enim potest hæc signa edere quæ tu edis [c] nisi Deus sit cum eo.

a Honores seu magistratum gerens in populo Iudaico,Vide Luc.14.1.

b Scimus te missum diuinitus ad nos erudiendos. c Nisi in quo diuina elucet quædam præstantia. Quòd si Nicodemus bene nosset Christum, non modò dixisset Deum esse cum eo,sed in eo,vt Paulus 2.Cor.19.

3 Respondit

3 [2] Respondit Iesus & dixit ei, Amen, amen, dico tibi, nisi quis fuerit genitus denuò, non potest [d] videre [e] regnum Dei.

4 Dixit ei Nicodemus, [f] Quomodo potest homo gigni qui sit senex? num potest in vterum matris suæ secundò introire, ac gigni?

5 Respondit Iesus, Amen amen dico tibi, nisi quis fuerit [g] genitus ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.

6 Quod genitum est ex [h] carne, caro est. & quod genitum est ex Spiritu, spiritus est.

7 Ne mireris me dixisse tibi, Oportet vos gigni denuò.

8 Ventus [i] quò vult spirat: & sonum eius audis, sed nescis vnde veniat & quò vadat: ita est quis quis genitus est è Spiritu.

9 [3] Respondit Nicodemus & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?

10 Respondit Iesus, & dixit ei, Tu es magister Israelis, & hæc non nosti?

11 Amen amen dico tibi, quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: [k] sed testimonium nostrum non recepistis.

12 Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cœlestia, credetis?

2 Initium Christianismi positum est in eo, vt sciamus nos non tantùm aliquatenus esse corruptos, sed penitùs in peccato mortuos: vt necesse sit naturam nostram, quoad qualitates attinet, rursum & de integro creari: quod quidem nulla alia virtute effici potest, quã diuina illa à qua fuimus initiò conditi.

3 Arcanum nostræ regenerationis humano captui incomprehensibile, fide percipitur, sed nõ nisi in Christo: quoniam is & Deus est in terris, & homo in cœlis, id est, sic homo vt sit etiam Deus, ac proinde omnipotens: & sic Deus vt sit etiam homo, ac proinde eius potentia nobis pateat.

d Id est, Introire, vt explicat infrà 5. e In Ecclesiam, Differt enim Christus quî fit vt ius ciuitatis Dei nanciscamur. f. i. Quomodo ego qui sum senex, possim gigni denuò? sic enim respondet, vt ac si ad se vnum, verba Christi pertinerent. g Vide infra 4.11. h Id est, Carnalis, totus nimirùm impurus, & iræ Dei obnoxius: significat igitur caro, naturam hominis corruptam, cui opponitur Spiritus, i. homo Spiritus sancti gratia Christo insitus, cuius natura perennis est ac immortalis, etiamsi superstit lucta carnis. i Libero & vago impetu. k Vos tractatis dubia & incerto authore profecta, & creditur vobis: at ego certa, & cognita doceo, nec mihi creditur.

13 [l] Nullus enim [m] ascendit in cœlum nisi qui descendit è cœlo, *nempè* [n] Filius hominis, [o] qui est in cœlo.

14 ‖ [4] Prout autem Moses extulit serpentem in deserto, ita extolli oportet Filium hominis:

15 Vt quisquis credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.

16 ‖ [5] Ita enim Deus dilexit mundũ, vt Filium suum vnigenitum dederit, vt quisquis credit [p] in eum non pereat, sed habeat vitam æternam.

17 ‖ [6] Non enim misit Deus Filium suum in mundum vt [q] condemnet mundum, sed vt seruetur [r] mundus per eum.

18 Qui credit in eum, non condemnatur: qui verò non credit, iam condemnatus est: quia non credidit in nomen vnigeniti Filij Dei.

19 [7] Hæc est autem [s] condẽnatio, ‖ quòd Lux venit in mundũ, sed dilexerunt homines potius tenebras quàm Lucem, quia sunt eorum mala opera.

20 Quisquis enim peruersè agit, odit lucem: nec venit ad lucem, ne arguantur opera ipsius.

21 Qui

Infrà, 12.32, num. 21.9.

4 Christ[9] prædicit fore vt ipse per Euangelij prædicationem, velut salutiferum signum attollatur, ad quod totus mundus accurrat: q olim serpentis erecta figura fuit in deserto adumbratum.

1.Iohan.4.9.

Infrà, 9.39, & 22.47.

Suprà, 1.9.

5 Patris amor prors[9] gratuitus, nostræ salutis est origo. Christus autẽ, is est in quo iustitia & salus nostra residet: fides verò, instrumentum quo apprehenditur: vita æterna, id quod apprehendendum proponitur. 6 Christus non damnat, sed eius contemptus. 7 Sola prauitas in causa est cur homines oblatam lucem repudient.

l Solus Christus verè cœlestia docere potest, quia nullus ascendit, &c. m Id est, Spiritualis intelligentiæ luce præditus est, vel vnquam fuit, nisi Filius ille qui sese ad nos demisit. n Quòd è cœlo descendisse dicitur, ad naturam Diuinam referri debet, deinde ad ipsum conceptionis modum: nam origo Iesu Christi in terris cœlestis est, non terrena, concepti ex Spiritu sancto. o De toto Christo dicitur, quod alteri naturæ Diuinæ nimirùm est proprium, vt intelligamus vnicam esse personam, in quam duæ sint vnitæ naturæ, hanc loquendi formam vocarunt communicationem idiomatum. p Non idem est credere in aliquid, & credere de aliquo. Illud enim ad diuinitatem, hoc ad quancunque rem pertinet, Nazian. in Oratione de Spiritu. q Vt sit causa condemnationis, reuera enim peccata causa sunt mortis, alioqui Christus iudicabit viuos & mortuos. r Non vna Iudæorum gens, sed quicunque crediderit in eum. s Id est, Condemnationis causã, quæquidem in hominibus hæret, nisi Dei beneficio ab ea liberentur.

21 Qui verò [t] ſincerè agit, venit ad lucem, vt manifeſta fiant facta ipſius, quòd [u] ſecundùm Deum facta ſint.

22 Poſtea venit Ieſus, & diſcipuli eius in Iudææ territorium: & illic degebat cum eis, & || baptizabat.

23 Baptizabat autem etiam Iohannes in Ænon prope Salim, quoniam aquæ multæ erant illic: & veniebant ac baptizabantur.

24 Nondum enim coniectus fuerat Iohannes in carcerem.

25 [8] Orta eſt igitur quæſtio quibuſdam ex diſcipulis Iohannis cum Iudæis de purgatione.

26 Venerúntque ad Iohannem, & dixerunt ei, Rabbi, is qui tecum erat trans Iordanem, cui tu || teſtimonium dediſti, ecce baptizat, & omnes veniunt ad eum.

27 Reſpondit Iohannes & dixit, [x] Homo non poteſt recipere quicquam, niſi fuerit ei datum è cœlo.

28 Vos ipſi mihi teſtes eſtis me dixiſſe, || Non ſum ego Chriſtus, ſed miſſus ſum *qui apparerem* coram eo.

29 Qui habet ſponſam ſponſus eſt: amicus autem ſponſi qui ſtat & audit eum, [y] gaudio gaudet propter vocem ſponſi. hoc ergo gaudium meum impletum eſt.

30 Illum oportet creſcere, me verò minui.

31 Qui ſupernè venit, ſupra omnes eſt: qui è [z] terra eſt, terrenus eſt, & [a] terrena loquitur: qui è cœlo venit, ſupra omnes eſt.

32 Et quod [b] vidit & audiuit, hoc teſtatur: ſed teſtimonium eius [c] nemo recipit.

t Ad ver. qui facit veritatem. i. qui vitam ducit verè bonam, & omnis fraudis expertem.

Infra 4. 1.

v .i. Cum Deo, Deo ſcilicet veluti praeunte.

Supra 1. 17. 34.

8 Satan diſcipulos Iohānis ſtulta præceptoris æmulatione incēdit, vt Euangelij curſum impediat: Iohannes verò ſui officij memor, non modò frangit eius conatus, ſed etiā occaſionem inde arripit reddendi Chriſto teſtimonij: in quo vno teſtatur vitam æternā à Patre cœleſti proponi.

Suprà 1. 20

x Quid conamini meæ conditioni adijcere: hæc eſt ſors omnium hominum, vt ex ſe ne tantillūquidē poſſint cōſequi

y Hebr. i. miriſica capit voluptatem. *z Nihil aliud eſt quàm homo facis opificium.* *a Corruptionem, ignorantiam, tarditatem, &c. ſentit.*
b Quod plenè & perfectè cognitum habet. *c Perpauci.*

33 Qui recipit eius teſtimonium, is obſignauit
Rom.3.4 || quòd Deus verax ſit.
34 Nam is quẽ miſit Deus, verba Dei loquitur,
d Ad ver. non dat ad menſurã. Mat.11.37 Haba.2.4, 1.ioh.5.10. non enim *huic* d admetitur Deus ſpiritum.
35 Pater diligit Filium, || & omnia e dedit in
e .i. Arbitrio & poteſtati eius permiſit. manum eius.
36 ||Qui credit in Filium, habet vitam æternam:
f Heb.i.nõ fruetur. qui verò non credit Filio, f non videbit vitam, ſed
ira Dei manet ſuper eum.

CAP. IIII.

6 Ieſus fatigatus petit potũ à muliere Samaritana. 21 Veram adorationem docet. 26 Fatetur ſe eſſe Meßiam. 32 Cibus ipſius. 39 Samaritani credunt in eum. 46 Regij filium ſanat.

CAP. IIII. Supra,2.22.
1 VT ergo cognouit Dominus Phariſæos au-
diſſe ipſum plures diſcipulos facere || & ba-
ptizare quam Iohannem:
2 (Quanquam Ieſus ipſe non baptizabat, ſed
diſcipuli eius)
3 Reliquit Iudæam, & abijt rurſum in Galileã.
4 Oportebat autem eum tranſire per Sama-
riam.
5 2 Venit ergo in vrbem Samariæ quæ dicitur
Gen.33.19, & 48.22, ioſ.24.32 Sichar, iuxta prædium quod dedit || Iacob Ioſepho
filio ſuo.
6 Erat autem ibi fons Iacob: Ieſus ergo fatiga-
tus ex itinere, a ita ſedit ad fontem. b hora *enim* erat
quaſi ſexta.
7 Venit mulier Samaritana vt hauriret aquam:
dicit ei Ieſus, Da mihi potum.
8 Nam diſcipuli eius abierant in vrbem vt ci-
bos emerent.

1 Seruandus hic modus in faciendo officio, vt neque metu terreamur quin pergamus, neque in accerſendis periculis ſimus præcipites.
2 Chriſtus relictis Phariſęis faſtuoſis, cum muliercula peccatrice & quidem extranea theſauros ęternæ vitæ cõmunicat, refellẽs craſſos Samaritanorum errores, & verũ Dei cultum Iudæis traditum defendẽs, ita tamen vt vtroſque ad ſe vnum reuocet: in quem videlicet patres omnes ipſęque adeo Legales omnes ceremoniæ reſpexerint.

a *Ita vt laſſus erat, vel idcirco quia laſſus erat.* b *Inſtabat Meridies.*

9 Dicit

9 Dicit ergo ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu, Iudæus quum ſis, potum à me poſcis, quæ ſum mulier Samaritana? non enim [c] vtuntur Iudæi Samaritanis.

10 Reſpondit Ieſus & dixit ei, Si ſcires donum [d] illud Dei, & quis ſit qui dicit tibi, Da mihi potum: tu petijſſes ab eo, & dediſſet tibi [e] aquam viuam.

11 Dicit ei mulier, Domine, neque quo haurias habes, & puteus profundus eſt: vnde ergo habes aquam illam viuam?

12 Num tu maior es patre noſtro Iacob, qui dedit nobis hunc puteum, ex quo ipſe bibit, & filij eius, & eius pecora?

13 Reſpondit Ieſus & dixit ei, Quiſquis bibit ex aqua iſta, ſitiet rurſus:

14 Quiſquis autem biberit ex aqua illa quam ego ei dabo, non ſitiet in æternum: ſed aqua illa quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.

15 Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam iſtam, vt non ſitiam, neque veniam huc ad hauriendum.

16 Dicit ei Ieſus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.

17 Reſpondit mulier & dixit ei, Non habeo virum. Dicit ei Ieſus, Bene dixiſti, Non habeo virum.

18 Quinque enim viros habuiſti, & nunc quẽ habes, non eſt tuus vir. hoc verè dixiſti.

19 Dicit ei mulier, Domine, video te Prophetam eſſe.

20 [3] Patres noſtri in hoc [f] monte adorauerunt:

3 Duabus fere columnis, ſed admodum infirmis, nititur omnis ſuperſtitioſorum religio, Patrum videlicet detortis exẽplis, & ſtulta de rebus externis opinione: quibus erroribus opponere oportet Dei verbum & naturã.

c Non eſt vſus neceſſitudinis Iudæis cum Samaritanis.

d Articulus indicat Chriſtũ loqui de eximio aliquo dono, nimirũ de ſeipſo, quẽ Pater huic mulierculæ offerebat.

e Hæc aqua perẽnis. i. immẽſa illa Dei charitas, viua dicitur, ad differentiam aquæ quæ ex puteo hauriretur. Sunt autem hæ Metaphoræ Hebræis familiares, Iere. 2. 13, Ioel. 3. 18, Zach. 13. 11.

f Huius montis nomen eſt Garizim, in quo Sanabaletta Cutheus templum extruxit permiſſu Alexandri Macedonis, poſt victoriam Iſſicam: ibique ſummum Pontificem conſtituit Manaſſem generum ſuum, Ioſeph. libr. 11.

Deut.12.6

& vos dicitis || Hierosolymis esse locum illum vbi oporteat adorare.

21 Dicit ei Iesus, Mulier crede mihi, venit hora quando neque in monte hoc neque Hierosolymis adorabitis Patrem.

4.Reg.17.29. 1.Cor.3.17.

22 || Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.

23 Sed venit hora, & nunc est, quum veri adoratores adorabunt Patrem g Spiritu ac veritate: etenim Pater tales quærit qui ipsum adorent.

24 || Deus est [h] Spiritus: & qui adorant eum, oportet vt Spiritu ac veritate adorent.

25 Dicit ei mulier, Scio Messiam venturum, qui dicitur Christus: quum venerit ille, nobis annũtiabit omnia.

26 Dicit ei Iesus, Ego [i] sum qui loquor tibi.

27 Interea autem venerunt eius discipuli, & mirati sunt quod cum muliere loqueretur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?

28 Reliquit ergo hydriã suam mulier, & abijt in vrbem, dixitque eius loci hominibus,

29 Venite, videte hominẽ qui dixit mihi quæcunque feci: num iste est Christus?

30 Exierunt ergo ex vrbe, & venerunt ad eum.

31 [4] Interim autem rogabant eum discipuli, dicentes, Rabbi, comede.

32 Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo quo vescar, quem vos nescitis.

33 Dicebant ergo discipuli alij ad alios, Num quis attulit ei quo vescatur?

34 Dicit eis Iesus, Esca mea est exequi voluntatem eius qui misit me, & perficere ipsius opus.

35 [5] Nónne vos dicitis, Adhuc quadrimestre *spatium* supereſt, & messis aderit? || Ecce, dico vobis, attol-

g Spiritus, opponitur mandato, quod carnale dicitur, Hebr.7.16. in sese videlicet cõsiderato: sic veritati nõ opponit mendacium, sed Legis externas ceremonias, quæ duntaxat adumbrabant quod re ipsa præstat Christus.

h Nomine Spiritus intelligit naturam diuinam, non tertiam hypostasim.

4 Curare quidẽ corpus fas est, sed ita vt oblatam amplificãdi regni Dei occasionẽ vltrò & auidè quibusuis huius vitę vsib⁹, etiam alioqui necessarijs, præferamus.

5 Matura spirituali fruge, nusquam tardandum, nisi à filijs huius seculi redargui velimus.

Mat.9.37, luc.10.2.

attollite oculos veſtros, & ſpectate regiones: nam albæ iam ſunt ad meſſem.

36 [6] Porro qui metit, mercedem accipit, & cogit fructum in vitam æternam: vt & qui ſeminat, ſimul gaudeat, & qui metit.

37 Nam in hoc [i] dictum illud verum eſt, Alius eſt qui ſeminat, & alius qui metit.

38 Ego miſi vos ad *id* metendũ in quo vos non laboraſtis: alij laborauerunt, & vos in labores eorum introiſtis.

39 [7] Ex vrbe autem illa multi Samaritanorum crediderunt in eum, propter ſermonem mulieris, teſtantis eum ipſi dixiſſe quæcunque ipſa fecerat.

40 Quum ergo veniſſent ad eum Samaritani, rogarunt eum vt apud ipſos maneret: & manſit ibi duos dies.

41 Ac multò plures crediderunt propter ſermonem ipſius.

42 Et mulieri dicebant, Non amplius propter tuos ſermones credimus: ipſi enim audiuimus, & ſcimus hunc eſſe verè Seruatorem illum mundi, Chriſtum.

43 [8] Duobus autem pòſt diebus exijt inde, & abijt in [k] Galilæam.

44 Ipſe enim Ieſus teſtatus fuerat, || Prophetã in ſua patria honorem non habere.

45 Quum ergo veniſſet in Galilæam, excepe-runt eum Galilæi, quum omnia vidiſſent quæ fecerat Hieroſolymis die feſto: nam & ipſi veneránt ad diem feſtum.

46 [9] Venit igitur Ieſus rurſum || Cana *oppidum* Galilææ, vbi fecerat ex aqua vinũ. Erat autẽ in Ca-

6 Prophetarũ doctrina inſtar ſationis fuit: Euangelij verò, inſtar meſſis, & optimè inter vtrãque & vtriuſque miniſtros conuenit.

7 Amplectũtur Samaritani cupidiſſimè quod Iudæi pertinaciſſimè repudiarant.

8 Contemptores quidẽ Chriſti ſeipſos priuant eius beneficio, ſed nihilominus ſibi præparat domicilium Chriſtus. *Mat.13.58, marc.6.4, luc.4.2.*

9 Chriſtus etiam corpore abſens, verbo ſuo nihilominus efficaciter agit in credentibus.

i Prouerbium illud. Supra, 2.1.12.

k In oppida & vicos Galilææ, quòd in patria Nazaretide non vellet conſiſtere, ob contemptum ſui, & vbi, vt referunt alij Euangeliſtæ, impediretur efficacitas beneficiorum ipſius, mirabili contumacia.

pernaum regius [l] quidam, cuius filius ægrotabat.

47 Is quum audisset Iesum venisse ex Iudæa in Galilæam, abijt ad eum, & eum rogauit vt descenderet ac sanaret ipsius filiũ: erat enim moribũdus.

48 Dixit ergo Iesus ei, Nisi signa & miracula videritis, non credetis.

49 Dicit ei regius ille, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.

50 Dicit ei Iesus, Vade: filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixerat ei Iesus: & profectus est.

51 Iam autẽ eo descendente, serui occurrerunt ei, & annuntiauerunt, dicentes, Filius tuus viuit.

52 Percontatus est ergo ab eis horam qua melius habuerat: & dixerunt ei, Heri *circiter* horam septimam dimisit eum febris.

53 Agnouit ergo pater *id factum esse* illa ipsa hora qua dixerat ei Iesus, Filius tuus viuit: & credidit ipse ac domus eius tota.

54 Hoc secundum signum rursus edidit Iesus, quum venisset ex Iudæa in Galilæam.

l Quidã ex Herodis aulicis, nam etsi Herodes rex non esset, sed tetrarcha: tamen si nominis ambitionẽ excipias, rex erat, saltẽ à vulgo rex dicebatur, Mar. 6. 14.

CAP. V.

1 Christus ad Piscinam decumbentẽ, 5 Sanat in Sabbatho. 10 Phariseos præcipiti iudicio factum suum calumniãtes, 17 Authoritate patris sui conuincit. 19 20 Diuinam suam virtutem multis argumentis, 45 Mosis etiam testimonio comprobat.

1 POst hæc erat || dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam.

2 [1] Est autem Hierosolymis ad *forum* pecuarium, [a] piscina quæ nominatur Hebraicè [b] Bethesda, quinque porticus habens.

3 In his iacebat multitudo magna ægrotorũ, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motum.

CAP. V. Leuit. 2. 2, deut. 16. 1.

1 Nullum est tam inueteratum malũ, cui nõ mederi possit Christus.

a Ex qua potare, & in qua mersari solerent pecudes, quarum magnum numerum Hierosolymis esse oportuit.

b Id est, domus effusionis, quòd in eum locum magna aquæ copia effunderetur.

4 Angelus

4 Angelus enim descendebat certo momẽto in piscinam,& turbabat aquam : itaque qui primus descendisset post aquæ turbationem,sanus fiebat à quocunque detineretur morbo.

5 Erat autem quidam illic tricesimũ octauum annum agens in morbo.

6 Hunc quum vidisset Iesus decumbentem,& cognouisset eum iam multũ tẽporis egisse *in morbo*, dicit ei,Cupis sanus fieri?

7 Respondit ei ægrotus ille, Domine,nullum habeo, qui quum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam : sed interim dum ego venio , alius ante me descendit.

8 Dicit ei Iesus, Surge, tolle grabbatũ tuum, & ambula.

9 Et statim sanus factus est homo ille : & sustulit grabbatum suum , & ambulabat. erat autem Sabbathum die illo.

10 [2] Iudæi ergo dicebant ei qui sanatus fuerat, Sabbathum est, || non licet tibi tollere grabbatum.

11 Respondit eis, Qui me sanum fecit , is mihi dixit, Tolle grabbatum tuum,& ambula.

12 Interrogauerunt eum ergo, Quis ille est qui dixit tibi, Tolle grabbatum tuum & ambula?

13 Is autem qui sanatus fuerat , nesciebat quis esset : Iesus enim [c] euaserat ex turba quæ erat in illo loco.

14 Postea inuenit eum Iesus in templo,& dixit ei , Ecce , sanus factus es : ne pecca amplius,vt nequid deterius tibi contingat.

15 Abijt ille , & nuntiauit Iudæis Iesum esse qui sanum eum fecerat.

16 Ac propterea persequebantur Iudęi Iesum, &studebãt eũ trucidare quòd ista feciſſet Sabbatho.

17 [3] Iesus autem respõdit eis,Pater meus vsque adhuc operatur,& ego operor.

[2] Vera religio nulli[9] rei prætextu crudeli[9] oppugnatur, quàm ipsi[9] religionis. *Ierem.17.8.*

c Similitudine ducta ab ijs qui ex aquis emergũt: sic enim fere declinant , qui clàm è turba elabuntur.

[3] Diuinum opus nunquam fuit Sabbathi violatio. Christi autem opera , Patris sunt opera , tum quòd sint vnus Deus, tum etiã quia nonnisi in Filio operatur Pater.

Infrà, 7. 19.

4 Inter neminem facit æternæ vitę participem nisi in christo, in quo etiam vno ritè colitur.

5 Non colitur Pater nisi sermone Filij per fidem apprehenso, quæ vna via est ad vitam æternã ducens.

6 Omnes sum⁹ peccato mortui, nec alia ratione viuificari possumus quàm Christi sermone per fidem apprehenso.

18 || Propterea ergo magis studebãt eum Iudæi trucidare, quia non solum soluisset Sabbathum, sed & Patrem [d] suum dixisset Deum, parem se faciens Deo.

19 Respõdit ergo Iesus & dixit eis, Amen amẽ dico vobis, nõ potest Filius [e] à semetipso operari, *id est*, [f] nisi viderit Patrem operantem. quæcunque enim ille facit, hæc etiam Filius [g] pariter facit.

20 Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & opera istis maiora demõstrabit ei, vt vos miremini.

21 [4] Sicut enim Pater excitat mortuos & viuificat, ita & Filius quos vult viuificat.

22 [h] Neque enim Pater [i] iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio:

23 Vt omnes honorent Filium, prout honorãt Patrem. qui non honorat Filium, non honorat Patrem qui misit eum.

24 [5] Amen amen dico vobis, qui sermonẽ meũ audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in condemnationẽ non veniet, [k] sed transiuit à morte in vitam.

25 [6] Amen amen dico vobis, veniet tempus, & nunc est, quum mortui audient vocem Filij Dei: & qui audierint viuent.

d Id est, sibi propriũ ac peculiarem, quod ex eo colligunt, quia operandi verbum quod Deo propriũ est, sibi vendicat, atque ideo parem se facit Deo. *e Sine Patris non modò authoritate, sed etiam vi ac potentia effectrice.* *f Hæc referẽda sunt ad personam Christi, quæ duabus naturis constat, non autem simpliciter ad diuinam naturam: dicit ergo se à Patre impelli & regi in omnibus rebus, nihilominus cùm seſe pariter operari cum Patre diuinam naturam asserit.* *g Simili ratione, vnà & coniunctim. Non enim res à Patre factas, aliis rebus à se factis exprimit Filius, sed quia in agẽdo par & coniuncta sit Patris ac Filij dignitas & virtus.* *h Hac negatio non simpliciter negat Deum gabernare mũdum, sed ex Iudæorum hypothesi, qui Filium à Patre separabant, cùm potius non sit intelligendus Pater gubernare mundum aliter, quàm in persona Filij in carne manifestati. sic infr. 30. dicit se nõ venisse, vt faceret voluntatẽ suam, suã doctrinã, suam non esse, infr. 7. 16. Cæcum & eius parentes nõ peccasse. 9. 3.* *i Iudicare per Synecdochẽ pro omni administratione.* *k Antithesis sententiã auget, vtitur autẽ Hebraorum more, præterito, vt in re certissima.*

26 Sicut

26 Sicut enim Pater habet vitam in ſeipſo, ſic dedit & Filio habere vitam in ſeipſo.

27 Et [l] autoritatem dedit ei iudiciũ etiam exercendi, [m] quatenus Filius hominis eſt.

28 [7] Ne hoc miramini: nam veniet hora qua omnes qui in monumentis ſunt, audient vocẽ eius,

29 || [8] Et [n] prodibũt qui bona fecerunt, in [o] reſurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in reſurrectionem condemnationis.

30 [9 p] Non poſſum ego à meipſo facere quicquam [q] prout audio iudico: & iudicium meum iuſtum eſt: quia non quæro voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me, *id eſt*, Patris.

31 || Si ego teſtor de meipſo, teſtimonium meũ non eſt [r] idoneum.

32 || Alius eſt qui teſtatur de me, & ſcio verum eſſe teſtimonium quod teſtatur de me.

33 || [10] Vos miſiſtis ad Iohãnem, & *is* teſtimonium dedit veritati.

34 Ego autem ab homine teſtimoniũ non capto: ſed hæc dico vt vos ſeruemini.

35 Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autem voluiſtis [ſ] ad tempus exultare in eius luce.

36 At ego teſtimonium habeo maius *teſtimonio* Iohannis: opera enim quæ dedit mihi Pater vt ea perficerem, ipſa *inquam* opera quæ ego facio, teſtãtur de me quòd Pater miſerit me.

37 || Et qui miſit me Pater, ipſe teſtatus eſt de me. Neque vocem eius vnquam audiſtis, || neque ſpeciem eius vidiſtis.

7 Omnes tandem ad tribunal Chriſti ſiſtentur iudicandi. *Matth.25.41.*

8 Ex fructibus iudicabitur de fide & incredulitate.

9 Chriſtus omnium quę fecit, Patrem autorẽ & approbatorem habet. *Infrà, 8.14. Matth 3.17. Suprà, 1.27.*

10 Chriſtus & Iohãnis voce, & infinitis miraculis, & omnium Prophetarũ teſtimonijs, vnicus ſeruator declaratus eſt. Mũdus tamen interea alioqui pſeudoprophetis addictus, & videri volens religioſus, nihil iſtorum videt. *Matth.3.17, & 17.5. Deut.4.12.*

l .i. Summum ius gubernandi & adminiſtrandi omnia, adeo vt vita & necis poteſtatem habeat. *m Id eſt, non tantùm quatenus Deus eſt, iudicabit mundum, ſed etiam quatenus eſt homo, hoc accepit à Patre vt ſit iudex mundi.* *n Sub. è monumentis.* *o In eam reſurrectionem quam perennis vita conſequatur, cui opponitur reſurrectio condemnationis, id eſt, damnatoria.* *p Vide ſup.22.* *q Vt Deus mihi ſuggerit intra me habitans.* *r Fidele, id eſt, dignum cui fides adhibeatur. Vide infr.8.14.* *ſ Temporis momento.*

38 Et ſermonem eius nō habetis in vobis manentem: quia quem miſit ille, huic vos nō creditis.

39 Scrutamini Scripturas: nam vos videmini vobis in ipſis vitam æternam habere: & illæ ſunt quæ teſtificantur de me.

40 Nec vultis venire ad me, vt vitam habeatis.

41 Gloriam ab hominibus non capio:

42 Sed noui vos [u] charitatem Dei non habere in vobis.

43 Ego veni nomine Patris mei, nec recipitis me: ſi venerit alius nomine ſuo, illum recipietis.

44 Quomodo vos poteſtis credere, quum gloriam alij ab alijs captetis, & ‖ gloriam quæ à ſolo Deo proficiſcitur, non quæratis?

45 [x] Ne putate me accuſaturū vos apud Patrē: eſt qui accuſet vos, Moſes, in quo vos ſperatis.

46 Si enim crederetis Moſi, crederetis mihi: ‖ de me enim ille ſcripſit.

47 Quòd ſi illius ſcriptis non creditis, quomodo verbis meis credetis?

u Charitatem erga Deum.

x Hæc negatio nō remouet quod dicitur, ſed corrigit: quaſi dicat Chriſtus, Iudæos nullum habituros acriorem accuſatorem Moſe. Infrà, 12.43.

Gene.3.15, & 22.28, & 49,10. deut.18.15.

CAP. VI.

5 Quinque panibus & duobus piſciculis cibantur 5000. 15 Secedens Chriſtus, 17 Diſcipulos nauigantes, 19 Aquis inambulās aſſequitur. 26 De vero, 27 & nō perituro 35 Pane vitæ diſſerit. 41 52 Murmurant Iudæi, 60 & diſcipuli plerique 66 recedunt ab eo. 69 Apoſtoli Dei Filium eſſe fatentur.

1 Eſuriūt quidem interdum qui Chriſtum ſequuntur, ſed ſuo ſubſidio nunquam deſtituuntur.

Leuit.23.7, deut.16.1.

1 POſt [1] hæc abijt Ieſus [a] trans mare Galilææ, *quod eſt* Tiberiadis.

2 Et ſequebatur eum turba multa, quia videbant eius ſigna quæ edebat in ægrotis.

3 Subijt autem in montem Ieſus, & ibi ſedit cum diſcipulis ſuis.

4 Propè autē erat paſcha, ‖ feſtum Iudæorū.

a Non quod traiecerit Tiberiadis lacum, ſed quia propter amplos ſinus, nauigatio erat compendium itineris: ideo dicitur abijſſe trans mare, cùm ex vno auſtractu, in alium traijceret.

5 Quum

5 ‖ Quum ergo sustulisset oculos Iesus,& cõspexisset multam turbam ad se venire, dicit Philippo, Vnde ememus panes,vt isti vescantur? *Matt.14.16, mar.6.38, luc.9.13.*

6 (Hoc autẽ dicebat,tentans eum: ipse enim sciebat quid esset facturus.)

7 Respondit ei Philippus, Ducẽtorum denariorum panes non sufficiunt eis, vt singuli eorum paululum quiddam accipiant.

8 Dicit ei vnus ex discipulis eius, *nempe* Andreas frater Simonis Petri,

9 Est hîc puerulus quidam qui habet quinque panes hordeaceos,& duos piscículos:sed hæc quid sunt inter tam multos?

10 Dixit autem Iesus, Facite vt isti discumbãt. Erat autem gramen multum in eo loco.Discubuerunt ergo viri numero quinquies mille.

11 Accepit autẽ panes illos Iesus,&actis gratijs distribuit discipulis, discipuli verò accumbentibus: similiter etiam ex pisciculis illis quantum volebãt.

12 Vt autem expleti sunt, dixit *Iesus* discipulis suis, Cogite quæ superfuerunt fragmenta, nequid pereat.

13 Coegerunt ergo,& impleuerunt duodecim cophinos fragmẽtis ex quinque illis panibus hordeaceis,quæ superfuerant ijs qui comederant.

14 [2] Illi ergo quum vidissent signum quod Iesus ediderat, dicebant, Hic est verè Propheta ille qui venturus erat in mundum.

15 Iesus ergo quum nosset futurũ vt venirent, & ipsum correptum facerent regem, secessit rursus in montem solus.

16 [3] ‖ Vt autem serum *diei* factum est, descẽderunt discipuli eius ad mare.

17 Et ingressi nauigiũ, ibant trans mare [b] versus Capernaum. iam autem tenebræ erant,nec venerat ad eos Iesus.

2 Cultu præposter o nõ modò nõ delectatur, sed etiam summ opere offenditur Christus.

3 Periclitamur quidem, sed Christo in tempore per medias tempestates ad nos accedentes, in portum perducimur.

Matth.14.25, marci 6.47.

b Mar. 6.45. iubentur præire Bethsaida, proficiscentibus enim Capernaũ occurrebat in via Bethsaida.

18 Et mare, vento magno flante, insurgebat.

19 Quũ ergo prouecti fuissent quasi stadia viginti quinque aut triginta, conspiciunt Iesum ambulantem super mare, & appropinquantem naui: & timuerunt.

20 Ille verò dixit eis, Ego sum, ne timete.

21 [c] Cupidè ergo receperunt eum in nauigiũ: & statim nauigium peruenit ad regionem in quam ibant.

22 Postero die turba quæ stabat trans mare, vt vidit illic nõ esse aliud nauigiolum nisi vnum illud in quod ingressi fuerant discipuli eius, & Iesum nõ introisse cum discipulis suis in nauigium, sed solos eius discipulos abijsse:

23 Alia verò nauigiola Tiberiade venisse prope locum vbi comederãt panem, posteaquam gratias egisset Dominus:

24 Quũ ergo vidisset turba Iesum illic nõ esse, neque discipulos eius, ingressi sunt & ipsi in nauigia, & venerunt Capernaum, quærentes Iesum.

25 Et eo inuento trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc peruenisti?

26 [4] Respondit eis Iesus, & dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia comedistis panes illos, & saturati estis.

27 [d] Operemini non cibo qui perit, sed cibo illi qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis: ||hunc enim Pater [e] signauit, *id est* Deus.

28 [5] Dixerunt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur [f] opera Dei?

29 Respondit Iesus & dixit eis, || Hoc illud est [g] opus Dei, vt credatis in eum quem misit ille.

30 Dixe-

4 Nihil quidẽ deest regnum Dei quærentibus: nõ est tamen Euangelium, ventris sed animi pabulum.

5 Frustra satagũt homines, quum studeant placere Deo absque fide.

c Cùm antea fuissent perterriti, agnita eius voce, & mutatis animis, eum quem fugiebant, cupidè accipiunt in nauim.

d Operam vestram & studiũ vestrũ impẽdite. Suprà, 1.32, matth.3.17, & 17.3. 1.Iohan.3.23.

e Id est, quem indita virtute sua, quasi impresso sigillo, tum à cæteris hominibus distinxit, vt in eo tanquã antitypo Deus Pater appareat: tum etiã (quod Christo proprium est) huic muneri inaugurauit, Deo homines reconciliandi in vitam æternam.

f Quæ Deo placeant: putant enim vitam æternã ab implenda legis cõditione pendere, ideo eos ad fidẽ reuocat Christus.

g Id est, hoc demùm opus est quod Deus flagitat, vt mihi credatis: reuocat itaq; illos ad fidem.

30 [6] Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu ſignum edis, vt videamus & credamus tibi? quid operaris?

31 Patres noſtri comederunt manna in deſerto: ſicut ſcriptum eſt, || Panem cœleſtem dedit eis vt veſcerentur.

32 [7] Dixit ergo eis Ieſus, Amen amen dico vobis, non dedit vobis Moſes panem illum [h] cœleſtẽ: ſed Pater meus dat vobis panẽ illum verè cœleſtẽ.

33 Panis enim ille Dei, is eſt qui de cœlo deſcendit, & dat vitam mundo.

34 Dixerunt ergo ei, Domine, da nobis ſemper panem iſtum.

35 Dixit autem eis Ieſus, Ego ſum panis ille [i] vitæ: qui venit ad me, nequaquam eſuriet: || & qui credit in me, non ſitiet vnquam.

36 Sed dixi vobis, Etiã vidiſtis me, nec creditis.

37 [8] Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, non eijciam foras.

38 Quia deſcendi è cœlo vt faciam [k] non volũtatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me.

39 Hæc eſt autem voluntas eius qui miſit me, *id eſt* Patris, vt quicquid mihi dederit, non perdam ex eo, ſed ſuſcitem illud in vltimo illo die.

40 Hæc eſt autem voluntas eius qui miſit me, vt omnis qui [l] videt Filium, & credit in eum, habeat vitam æternam: ego verò ſuſcitabo eum vltimo illo die.

41 [9] Murmurabãt ergo Iudæi de eo, quia dixe-

6 Chriſti vis ſpiritualis ſordet terrenorũ miraculorum ſtudioſis. *Exo.16.14, num.11.7, pſal.77.24, ſapien.16.20.*

7 Chriſtus, verus & vnus æternæ vitę autor ac dator, mannæ ſymbolo patribus ſignificatus. *Eccle.24.19.*

8 Ex gratuita Patris in Chriſto electione manat fidei donum, quam neceſſariò cõſequitur vita æterna. Eſt itaq; fides in Chriſtum, certum electionis ac proinde futuræ noſtræ glorificationis teſtimonium.

9 Caro nõ poteſt ſpiritualia percipere, ac proinde initium ſalutis eſt à Deo, naturam noſtram immutante, vt ab ipſo afflati, in Chriſto erudiri & ſeruari ſuſtineamus.

h Negat Manna fuiſſe verum panem cœleſtem, ſe autẽ dicit verum panem, quia in vitam veram & æternam paſcat. Quod autem Paulus, 1. Cor. 10. vocat Manna cibum ſpiritualem non aduerſatur huic loco, ille enim rem ſignificatam cum ſigno coniungit. In tota autem hac diſputatione agit cum Iudæis Chriſtus ex eorum hypotheſi, illi autem, nullam etiam habuerunt Mannæ rationem, niſi quod ventrem ſaginaret. i Qui vitam habeam & illam præbeam. k Vide, ſup. 5. 22. l Videre & credere coniunguntur, alia enim ſpecies viſionis eſt vniuerſalis, qua & diaboli vident: hîc autem agit de ſpeciali qua electorum eſt.

Matth.13.35.

rat, Ego ſum pannis ille qui è cœlo deſcendit.

42 Et dicebant, || Nónne hic eſt Ieſus, filius Ioſeph, cuius nos nouimus patrem & matrem? quomodo ergo dicit iſte, E cœlo deſcendi?

43 Reſpondit ergo Ieſus & dixit eis, Ne murmurate inter vos.

44 Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater qui miſit me, traxerit eum: ego verò ſuſcitabo eum vltimo illo die.

Eſa.54.13, Ierem.32.33. Matth.11.27.

45 Et ſcriptũ in [m] Prophetis, || Et erunt omnes [n] docti à Deo. Quiſquis audiuit à Patre & didicit, venit ad me.

46 Nõ quòd Patrem viderit quiſquam, || [o] niſi is qui eſt à Deo: hic vidit Patrem.

47 Amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.

48 [10] Ego ſum panis ille vitæ.

49 Patres veſtri comederunt || manna in deſerto, & mortui ſunt.

50 [P] Hic eſt panis ille qui è cœlo deſcendit, vt qui eo veſcitur, non moriatur.

Exo.46.15.

51 [11] Ego ſum panis [q] viuificus qui è cœlo deſcendi: ſiquis [r] ederit ex hoc pane, viuet in æternũ. & panis quem ego dabo, caro mea eſt, quam ego dabo pro mundi vita.

52 [12] Pugnabãt ergo Iudæi alij aduerſus alios, dicentes, Quomodo poteſt hic nobis carnem *ſuam* dare qua veſcamur?

10 Verus ſacramentorum vſus eſt, ab ijs ad rem ipſam, id eſt ad Chriſtum, aſſurgere: cuius vnius participatione æternam vitã conſequimur.

11 Chriſtus à Deo Patre hoc ipſum nobis eſt ad vitam æternam conſequẽdam ac retinendã, quod panis & caro atque adeo cibus & potus ad caducæ huius vitæ vſum.

12 Caro inter carnalem mãducationem, cuius inſtrumẽtum ſunt dentes, & ſpiritualem eſum qui in fide cõſiſtit, diſtinguere non poteſt, ac proinde damnat quod non intelligit. Sed nihilominus inculcanda eſt veritas.

m In libro Prophetarum, in tria enim capita diuidebãt vetus teſtamentum, Legem, Prophetas, & Hagiographa. n Filij videlicet Eccleſiæ, vt explicatur apud Eſa.54.13. id eſt, ordinati ad vitã, Act.13.48. eſt itaque cognitio veritatis cœleſtis, donũ & opus diuinũ, non virium humanarũ. o Si ſolus Filius vidit Patrẽ, ſolus ille eſt qui docere verè poſsit. p Cùm hæc diceret, ſeipſum cõmonſtrabat. q Qui vitam dat mundo, ſup.34. r Id eſt, ſi quis reuera fuerit Chriſti (qui cibus eſt noſter) particeps.

53 Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, nisi ederitis carnem Filij hominis, & biberitis eius sanguinem, [f] non habetis vitam in vobis.

54 || Qui edit carnem meam, & bibit meũ sanguinem, habet vitam æternam: & ego excitabo eũ in vltimo illo die.

55 Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.

56 Qui edit meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.

57 Sicut misit me viuẽs [t] ille Pater, & ego viuo [u] per Patrem: ita etiam qui ederit me, viuet ipse quoque per me.

58 Hic est panis ille qui de cœlo descendit: non prout comederunt Patres vestri manna, & mortui sunt. qui ederit hunc panem, viuet in æternum.

59 Hæc dixit in synagoga, quũ doceret in Capernaum.

60 [13] Multi ergo ex discipulis eius *his* auditis dixerunt, Durus est hic sermo: quis potest eũ audire?

61 Sciens autem Iesus apud se discipulos suos de hoc murmurare, dixit eis, Hoc vos offendit?

62 *Quid* si igitur conspiceretis Filium hominis ascendentem eò || vbi erat prius?

63 [14] [x] Spiritus est qui viuificat, caro nõ prodest quicquam: verba quæ ego loquor vobis, spiritus sunt & vita sunt.

64 Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. nouerat enim à principio Iesus quínam essent qui non credebant, & quis eum proditurus esset.

65 Et dicebat, Propterea dixi vobis neminem posse venire ad me nisi fuerit ei datũ à Patre meo.

f Præsente Christo præsens est vita, vbi abest Christus, mors præsens est. 1 Cor. 11. 27.

t Quatenus Christus homo est, vim illam viuificam quam suis impertit habet à Patre: adijcit autem articulũ vt è reliquorum patrũ numero eximatur ille Pater.

13 Christi cum membris suis vnionem assequi non potest humana ratio: adoret igitur quod est ipsa excellentius. *Suprà, 3. 23.*

14 Ideo viuifica est nobis caro Christi, quia idem qui homo est, Deus est, quod mysterium sola fide (quæ Dei donum est electis peculiare) comprehẽditur.

u Christus significat, quamuis homo esset, se tamen viuificam carnem habere non ex ipsa carnis natura per se considerata, sed quia caro illa per Patrem viuebat, id est, vim illam viuificam à Patre hauriebat. x Spiritus, id est, vis illa manans à diuinitate, facit vt caro Christi, quæ alioqui nihil aliud esset quàm caro, & in se viuat, & nobis sit viuifica.

66 15 Ex eo multi discipulorum eius pedem retulerunt, nec amplius cum eo versabantur.

67 Dixit ergo Iesus duodecim illis, Nũ & vos vultis abire?

68 Respondit ergo ei Simon Petrus, Domine, ad quem abibimus? verba vitæ æternæ habes:

69 Et nos credidimus & cognouimus te esse Christum illum Filium Dei viuentis.

70 16 Respondit eis Iesus, || Nónne ego vos duodecim elegi, & vnus ex vobis est diabolus?

71 Loquebatur autẽ de Iuda Simonis *filio* Iscariota. futurũ enim erat vt hic proderet eum, quum esset vnus ex illis duodecim.

15 Ea est hominũ malitia, vt ex ipsa salutis doctrina (nisi siqui singulari Dei beneficio credant) occasionẽ exitij sui arripiãt. *Matth. 16. 16.*

16 Paruus est numerus Christum profitentiũ, & in ijs rursus aliqui sunt hypocritæ, atque adeo omnium hominũ deterrimi.

CAP. VII.

2 Christus affines ad festũ Tabernaculorũ profectos 10 clàm sequitur. 14 Docet in templo. 12 Varia de illo sunt vulgi iudicia. 32 Sacerdotes iubent eum comprehendi. 41 Dissidium in turba propter eum, 47 & inter Pharisæos & satellites ad capiendum eum missos, 50 & Nicodemum.

1 VErsabatur 1 autem Iesus post hæc in Galilæa: non enim volebat in Iudæa versari, quia studebant eum Iudæi trucidare.

2 Propè autem erat festũ Iudæorum || a scenopegia.

3 Dixerunt igitur ad eum fratres eius, Digredere hinc, & vade in Iudæam, vt discipuli tui conspiciant opera tua quæ facis.

4 Nemo enim in occulto facit aliquid, & quærit ipse celebris esse: si hæc facis, patefacito teipsum mundo.

5 Nam ne b fratres quidem eius credebant in eum.

6 2 Dicit ergo eis Iesus, Tempus meũ nõdum adest: tempus autem vestrum semper est paratum.

7 Non potest mundus vos odisse: me autem odit, quoniã ego testor de eo, opera eius mala esse.

8 Vos

Leuit. 23. 34.

1 Dei gratia non est hæreditaria, sed aduentitium donũ. Hinc fit vt sæpe filijs Dei plus molestiæ exhibeãt propinqui quàm extranei.

a Festus dies à figendis tabernaculis dictus, quia septem totos dies sub tabernaculis agerent.

b Cognati, Heb.

2 Stultis suorum votis minimè obsequẽdum.

8 Vos aſcendite ad feſtum hoc: ego nondum aſcendo ad hoc feſtum, ||quia tempus meum nondum impletum eſt.

9 Hæc autem quum eis dixiſſet, manſit in Galilæa.

10 [3] Vt aſcenderunt autem fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad feſtum, non manifeſtè, ſed velut in occulto.

11 Iudæi ergo quærebant eum in feſto, & dicebant, Vbi eſt ille?

12 Et murmur multum erat in turba de eo. alij quidem dicebant, *Vir* bonus eſt: alij autem dicebant, Non: ſed turbam ſeducit.

13 Nullus tamen [c] palàm loquebatur de eo, propter metum Iudæorum.

14 [4] Feſto autem [d] iam medio aſcendit Ieſus in templum, ac docebat.

15 Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo iſte literas nouit, quum non didicerit?

16 [5] Reſpondit eis Ieſus, & dixit, [e] Mea doctrina non eſt mea, ſed eius qui miſit me.

17 Siquis voluerit eius voluntatem exequi, cognoſcet de doctrina, vtrum ex Deo ſit, an ego à meipſo loquar.

18 [6] Qui à ſemetipſo loquitur, gloriam quærit: qui autẽ quærit gloriam eius qui miſit ipſum, hic verax eſt, & iniuſtitia in eo non eſt.

19 ||[7] Nónne Moſes dedit vobis Legem, &

Infrà, 8.20.

3 Exemplum horrendæ confuſionis in ipſo Eccleſiæ ſinu. Paſtores metu & terrore oppreſſum populum tenent: populus non apparentem Chriſtum quærit, ſeſe offerentẽ negligit. non deſunt etiam qui cognitum temerè condemnẽt: pauci tantùm clanculum rectè ſentiunt.

4 Chriſtus bonitate certat cum mundi perfidia: pleriq; interea ex eo ipſo arripiũt offendiculi occaſionem, quo oportuerat eos ad Chriſtũ amplectẽdum incitari.

Exod.24.3.

5 Ideo pauci ſunt quibus Euangelium ſapiat, quoniam rarum eſt pietatis ſtudium. *6* Vera ſalutis doctrina à commentitia eo diſtinguitur quòd illa gloriam Dei illuſtrat, iſta homines efferendo, Dei gloriam obſcurat. *7* Nulli ſecuriùs clamant ſe Legis Dei aſſertores eſſe, quàm qui illam impudentiſſimè violant.

c Vel liberè, Iudæorum enim principes nihil magis optarunt, quàm ſepeliri eius famam. d Certiter quartum diem. e Vide ſupr. 5.22. loquitur autem ex Iudæorum hypotheſi, quaſi dicat, Mea doctrina, nõ eſt mea, id eſt eius, quẽ vos hominem vnum ex multis putatis eſſe, atq; adeò contẽmtis, ſed eius à quo miſſus ſum.

Suprà, 5.18.

tamen nemo ex vobis præſtat Legem? || quid me ſtudetis trucidare?

20 Reſpondit turba & dixit, Dæmonium habes, quis te ſtudet trucidare?

21 [8] Reſpondit Ieſus & dixit eis, Vnum opus edidi, & omnes miramini.

22 Attamen || Moſes dedit vobis circunciſionem, (nõ quòd ex Moſe ſit, || ſed *quia* ex Patribus) & Sabbatho circunciditis hominem.

23 Si circunciſionem accipit homo Sabbatho, vt non ſoluatur [f] Lex Moſis, mihi indignamini quòd totum hominem ſanum fecerim Sabbatho?

24 || [9] Ne iudicate [g] ſecundum ſpeciem, ſed iuſto iudicio iudicate.

25 [10] Dicebant ergo quidam ex Hieroſolymitanis, Nónne hic eſt quem ſtudent trucidare?

26 At eçce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt. num verè cognouerunt primores hunc verè eſſe Chriſtum?

27 [11] Sed nouimus vnde hîc ſit: quum autem venerit Chriſtus, nemo cogniturus eſt vnde ſit.

28 [12] Clamabat ergo Ieſus in templo, docens ac dicens, Et me noſtis, & vnde ſim noſtis: & à me ipſo non veni, ſed eſt verax qui miſit me, quem vos non noſtis.

29 Ego verò noui eum, quia ab ipſo ſum, & ille me miſit.

30 [13] Studebãt ergo eum prehẽdere: ſed nemo iniecit in eum manũ, quia nõdũ venerat hora eius.

Suprà, 5.18. Sabbathum (quod hîc nobis pro omniũ ceremoniarũ regula proponitur) non impediendis, ſed potiùs exercendis Dei operibus deſtinatum eſt: inter quę charitas proximi præcipuum locum obtinet. *Leuit. 12. 3. Gen. 17. 10. Deut. 1. 18.*

9 Iudicandũ ex rerum veritate, ne in medium prodeũtes perſonæ, nos tranſuerſos abripiant.

10 Multi mirantur irritos fieri hoſtium Dei çonatus, nec tamen interea diuinam virtutem agnoſcunt.

11 Homines ad ſtruenda ſibi obſtacula ingenioſi.

12 Chriſti veritas minimè pendet ex hominum iudicijs.

13 Non licet malis quod lubet, ſed id demùm quod Deus decreuit.

f .i. Si Lex circunciſionis à Moſe data tanta ſit apud vos, vt non dubitetis etiam Sabbatho circunciděre hominem, num merito apud vos reprehendor, quòd hominem totum ſanarim? *g Ex eo quod præ me fero. Videor enim nihil aliud eſſe quam Galilæus vilis, & contempti fabri filius, ſed ſpectate attentiùs rem ipſam, & ex fructibus arborem æſtimate.*

31 Ex turba autem multi crediderunt in eum, & dicebant, Christus quum venerit, num signa plura edet ijs quæ hic edidit?

32 14 Audierunt Pharisæi turbam ista murmurantem de eo, & miserunt Pharisæi ac principes sacerdotum ministros vt eum prehenderent.

33 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc paulisper ero vobiscum, deinde abibo ad eum qui me misit.

34 || Quæretis me, nec inuenietis: & vbi ego ero, eò vos non poteritis venire.

35 Dixerunt ergo Iudæi inter sese; Quò futurum est vt iste proficiscatur, vt nos non inueniamus eum? num [h] ad eos qui dispersi sunt inter Græcos iturus est, & Græcos docturus?

36 Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego ero, vos non poteritis venire?

37 15 || [i] Vltimo autem die illo magno festi stetit Iesus, & clamauit, dicens, Si quis sitit, veniat ad me, & bibat.

38 || Qui credit in me, sicut [k] dixit Scriptura, flumina aquæ viuæ fluent ex ventre eius.

39 (Hoc autem dixit de || Spiritu quem accepturi erant credentes in eum. Nondum enim erat [l] Spiritus sanctus, quia Iesus nondum erat [m] glorificatus.)

40 16 Multi ergo è turba quum audissent hunc

14 Prout crescit regnum Dei, crescit eius hostium rabies, donec tãdem absentia bona frustra requirãt, quę præsentia neglexerint. *Infrà, 13.33.*

15 Duo sunt salutis nostræ capita: vnum, vt vero summæ nostræ inopiæ sensu seriò tangamur: alterum, vt in vno Christo per fidem apprehẽso, quæramus omniũ bonorum copiam. *Leuit. 23.36. Esa. 55.1. Ioel. 2.28, act. 2.17.*

16 In ipsa Ecclesia de præcipuo capite religionis certatur: nec alij sunt crudeliores Christi hostes ijs qui veritatis sedem occupant. Non licet tamen eis quicquid libet.

h Ad verb. In dispersionem Gentium seu Græcorum: Græcorum autem nomine, intelligit Hebræos qui erant dispersi inter gentes, 1. Pet. 1.1. i Vltimus dies Tabernaculorum, i. octauus fuit æquè celebris atque primus. k Locus non extat vbi hæc ad verbum legantur, sed ex multis locis, vbi sparsim de donis Spiritus instar aquæ effundendis, vt Ioelis 2, Esa. 44 agitur, sumi videtur: maximè autem ex 55. cap. Esa. l Quid nomine Spiritus intelligat, paulò ante expressit, de Spiritu quem accepturi erant credentes. Spiritus ergo nomine, intelligendæ sunt virtutes Spiritus sancti. m .i. Nondum ea erant nota atque perspecta, propter quæ gloria vnigeniti erat videnda.

Deut.18.15,
n Non est otiosus articulus, Vide supr.1.21.

sermonem, dicebãt, || Verè hic est Propheta n ille.

41 Alij dicebant, Hic est Christus. Quidam autem dicebant, Num enim è Galilæa veniet Christus?

Mich.5.2, matth.2.5.

42 || Nónne Scriptura dicit, ex semine Dauid, & ex vico Bethlehem, vbi erat Dauid, venturum Christum?

43 Dissidium ergo ortum est in turba propter eum.

44 Quidam autem ex ipsis volebant eum prehendere, sed nemo iniecit in eum manus.

17 Deus è cœlis irridet Filij sui inimicos.

45 17 Venerunt ergo ministri ad pontifices & Pharisæos qui dixerunt eis, Quare non adduxistis eum?

46 Responderunt ministri, Nunquam ita loquutus est homo vt homo iste.

47 Responderunt ergo eis Pharisæi, Num & vos seducti estis?

18 Falsi pastores adeò sunt stolidi, vt ex multitudine & externo splendore Ecclesiam Dei æstiment.

48 18 Num quis ex primoribus credidit in eũ, aut ex Pharisæis?

49 Sed turba hæc quæ non nouit Legem, execrabilis est.

Supràc.3.2.

50 Dicit eis Nicodemus, || is qui venerat ad eum nocte, & vnus erat ex illis,

Deut.17,8, & 29.15.
o Quid patrarit is qui defertur.

51 Num Lex nostra condemnat quempiam, nisi prius audierit ab ipso, || & cognouerit o quid faciat?

52 Responderunt & dixerunt ei, Nonne & tu Galilæus es? scrutare & vide ex Galilæa Prophetam non surrexisse.

19 Non est cõsilium contra Dominum.

53 19 Et profectus est vnusquisque domum suam.

CAP. VIII.

3 Mulieri in adulterio deprehensæ 11 condonantur peccata. 12 Christus Lux mũdi. 19 Pharisæi quærũt vbi ipsius sit Pater. 39 Filij Abrahæ. 42 Filij Dei. 44 Satan mendacij pater. 56 Abraham vidit diem Christi.

1 Iesus

1 IEsus autem profectus est in montem Oliua-
rum.

2 Et diluculo rursus adfuit in templo, & to-
tus populus venit ad eum:& sedens docebat eos.

3 [1] Adducunt autem ad eum Scribæ & Pha-
risæi mulierem in adulterio deprehensam:& quum
statuissent eam in medio,

4 Dicunt ei,Magister,hæc mulier deprehen-
sa est in ipso facto,quum mœcharetur:

5 || In Lege autem Moses mandauit nobis,
vt tales lapidarentur:tu ergo quid dicis?

6 Hoc autem dicebant tentantes eum,vt pos-
sent eum accusare. Iesus autem incuruatus deor-
sum,digito scribebat in terra?

7 [2] Quum autem perseuerarent eum interro-
gare,erexit se, & dixit eis, || Qui vestrûm immunis
est à peccato,primus in eam iaciat lapidem.

8 Et rursum incuruatus deorsum,scribebat in
terra.

9 Auditis autem his, arguente ipsos conscien
tia, singulatim alius post alium exibant, initio fa-
cto à senioribus vsque ad vltimos: & relictus est
solus Iesus,& mulier in medio stans.

10 [3] Quum autem erexisset se Iesus, & nemi-
nem conspiceret præter mulierem, dixit ei, Mu-
lier,vbi sunt illi tui accusatores? nemo te condem-
nauit?

11 Ipsa verò dixit, Nemo, Domine. Dixit au-
tem ei Iesus, Nec ego te condemno: vade, & ne
amplius pecces.

12 [4] Rursum ergo Iesus loquutus est eis, di-
cens, || Ego sum Lux mundi: qui sequitur me,non
ambulabit in tenebris,sed habebit lumen vitæ.

13 [5]Pharisæi igitur dixerũt ei, [a]Tu de teipso te-

CAP. VIII.

1 Mali bonis insidias nectẽtes, sibiipsis laqueum nectunt.

2 In hypocritas, qui plusquam seueri aliorum censores, suis vitijs indulgẽt. *Leuit.20.10.*

3 Christus noluit ciuilis magistratus partes ad se trahere, contentus ad fidem & resipiscentiam peccatores adducere. *Deut.17.7.*

4 Mundus natura cęcus nusquam nisi in solo Christo fit lucis compos.

5 Christus testis est veritatis omni exceptione maior, vt qui ob hoc ipsum sit à Patre missus, & ab eodem infinitis miraculis mundo approbatus. *Suprà.1.5, infrà, 9.5.*

a *De teipso testimonium dicis, quod communi opinione omnium improbatur, & propria praedicatio sordida perhibetur.*

staris: testimonium eius non est idoneum.

14 Respondit Iesus & dixit eis, || [b] Etiamsi ego testor de meipso, idoneum est testimonium meũ: quia scio vnde venerim, & quò vadam: vos autem nescitis vnde venerim, & quò vadam.

15 Vos secundum carnem iudicatis, ego [c] non iudico quenquam.

16 Quòd si etiam iudicem ego, iudicium meũ firmum est, quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.

17 Sed & in Lege vestra scriptum est, ||duorum hominum testimonium idoneum esse.

18 [d] Ego is sum qui testor de meipso, & testatur de me qui misit me Pater.

19 [6] Dicebant ergò ei, Vbi est tuus ille Pater? Respondit Iesus, Neque me nostis, neque Patrem meum: si me nosſetis, Patrem quoque meum nosſetis.

20 Hęc verba loquutus est Iesus in [e] gazophylacio, docens in templo: & nemo prehendit eum, [7] quia nondum venerat hora eius.

21 [8] Dixit ergo iterum eis Iesus, Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini: quò ego vado, vos non potestis venire.

22 Dicebant ergo Iudæi, Num trucidabit seipsum, qui dicat, Quò ego vado, vos non potestis venire?

23 Tunc dixit eis, Vos ex inferis estis, ego ex supernis sum: vos ex hoc mundo estis, ego nõ sum ex hoc mundo.

Supra 5.31.

6 Nemo Deũ nisi in Christo nosse potest.

7 Dei non hominũ arbitrio viuimus & morimur. Itaque illud vnum superest, vt nostro munere constanter defungamur. *Deute. 17.6, & 19.15, matt. 18. 16, 2.cor. 13.1, hebr. 10.28.*

8 Quoniam homines natura à rebus cœlestibus abhorrent, nemo est idoneus Christo discipulus, nisi quem Spiritus Dei formauit. Interea tamen mundo oblatam vitam repudianti, necessariò pereundum erit.

b Quod 5. capite, 31. vers. negarat, accipiendum est per concessionem, eo autem loco accommodans sese auditoribus, qui nihil in Christo præter humanitatẽ agnoscebant, permittebat suum reijci testimonium, nisi aliunde confirmaretur: Hoc autem loco Diuinitatem suam asserit, ac Patrem testem laudat, sibi consentientem. c Ego nunc simpliciter doceo, neminem condemno: tamẽ si id facere libeat, sanè pro meo iure faciam, Non enim solus sum, sed mecum est Pater. d Apertè Diuinitas ab humanitate distinguitur, alioqui duo testes non essent, cùm reus inter testes nõ numeretur. e Aliqua erit regio conferendis oblationibus destinata.

24 Ideo vobis dixi vos morituros in peccatis veſtris. Nam niſi credideritis me *eum* eſſe, moriemini in peccatis veſtris.

25 [9] Dixerunt ergo ei, Tu quis es? Tum dixit eis Ieſus, [f] *Id* quod à principio dico vobis.

26 [10] Multa habeo quæ de vobis loquar ac iudicem: ſed qui me miſit, verax eſt: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor mundo.

27 Non cognouerunt eum de Patre ipſis loqui.

28 [11] Dixit ergo eis Ieſus, Quum extuleritis Filium hominis, tunc agnoſcetis me *eum* eſſe, & ex meipſo nihil facere, ſed prout docuit me Pater, hæc loqui.

29 Nam qui me miſit, mecum eſt. non reliquit me ſolum Pater, quia ego quæ placita ſunt ei facio ſemper.

30 Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.

31 [12] Dicebat ergo Ieſus iis Iudæis qui crediderant ipſi, Si vos manſeritis in ſermone meo, verè diſcipuli mei eritis:

32 Et cognoſcetis Veritatẽ, & Veritas vos [g] in libertatem vindicabit.

33 [h] Reſponderũt ei, [i] Semen Abrahæ ſumus, neque cuiquam ſeruiuimus vnquam: quomodo tu dicis nos in libertatem vindicandos?

34 Reſpondit eis Ieſus, Amen amen dico vobis, Quiſquis committit peccatum, ‖ ſeruus eſt peccati.

35 Seruus autem non manet in domo in æternum: filius manet in æternum.

36 Itaque ſi vos Filius in libertatem vindicarit, verè liberi eritis.

9 Is demùm quis ſit Chriſtus cognoſcet qui attentè audiet quid loquatur.

10 Deus contemptæ Chriſti doctrinæ vindex.

11 Ipſe quoque Chriſti cõtemptus cedit eius gloriæ: quòd tandem eius hoſtes maximo ſuo malo ſentient.

12 Veri diſcipuli Chriſti in eiuſdem ſermone perſeuerãt, vt magis ac magis in cognitione veritatis proficientes, à duriſſima peccati ſeruitute in veram libertatem iuſtitiæ & vitæ aſſerantur.

Rom.6.20, 2.pet.2.19.

f .i. Sum Chriſtus & Saluator, illud enim eſt quod à principio dixi vobis me eſſe

g A ſeruitute peccati. *h Quidam de multitudine, non illi ſcilicet qui crediderant: aduerſantium enim non aſſentientium iſta eſt oratio.* *i Procreati ab Abrahamo.*

37 [13] Scio vos ſemen Abrahæ eſſe: ſed ſtudetis me trucidare, quia ſermo meus non habet locum apud vos.

38 Ego loquor quod vidi apud Patrem meum, & vos facitis quod vidiſtis apud patrem veſtrum.

39 Reſponderunt & dixerunt ei, Pater noſter Abraham eſt. Dicit eis Ieſus, Si filij Abrahę eſſetis, opera Abrahę faceretis.

40 Nunc autem ſtudetis me interficere, hominem qui veritatem vobis loquutus ſum, quam audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.

41 Vos facitis opera patris veſtri. Itaque dixerunt ei, Nos ex ſcortatione non ſumus geniti: vnũ patrem habemus, *nempe* Deum.

42 Dixit ergo eis Ieſus, Si Deus Pater veſter eſſet, diligeretis me. ego enim à Deo profectus ſum & veni: neque enim à meipſo veni, ſed ille me miſit.

43 Quare [k] loquutionem iſtam meam non agnoſcitis? quia non poteſtis audire ſermonem meum.

44 ‖ Vos ex patre diabolo eſtis, & cupiditates patris veſtri vultis explere. Ille [l] fuit homicida à principio, & in [m] veritate [n] non perſtitit: non eſt enim veritas in eo. Quotieſcunque loquitur mendacium, [o] de ſuo loquitur, quia mendax eſt, & mẽdacij [p] pater.

45 Vos autem, quia ego veritatem dico, non creditis mihi.

46 [14] Quis ex vobis arguit me de peccato? ſi veritatem dico, quare vos non creditis mihi?

47 ‖ Qui ex Deo eſt, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non eſtis.

13 Omnes natura planè diabolica præditos naſci declarant ſcelerati ipſorũ mores. Immutantur autem, & ſecũdùm fœdus cũ Abrahamo ſãcitum, in Dei familiam adſciſcuntur in vno Chriſto per fidem apprehenſo: quæ quidẽ fides ex verè ſancta & honeſta vita dignoſcitur.

14 Chriſtus munere ſibi cõmiſſo à Patre, omni ex parte eſt perfunctus. *1. Iohan. 3. 8.*

k .i. Idioma, ſiue etiam linguam, quaſi dicat, Non magis quod dico intelligitis, quàm ſi igniota & peregrina lingua vobiſcum loquerer. 1. Iohan. 4. 6.

l Initio mundi conditi: nam protinus atque homo conditus fuit, a diabolo præcipitatus fuit in mortẽ

m In fidelitate & integritate .i. non ſeruauit ſuam originem, Iud. 6. *n Id eſt, non perſeuerauit conſtanter, vel non permanſit.* *o Ex ſuo vnius inſtinctu, & ex ſuo propriè ingenio.* *p Author.*

48 Reſpon-

48 Reſponderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Nónne bene dicimus te Samaritanum eſſe, & dæmonium habere?

49 Reſpondit Ieſus, Ego dæmonium non habeo, ſed honoro Patrem meum, & vos contumelia afficitis me.

50 [15] Ego verò non quæro gloriam meam: [q] eſt qui quærat, & iudicet.

51 [16] Amen amen dico vobis, ſiquis ſermonem meum ſeruauerit, mortem [r] non conſpiciet in æternum.

52 [17] Dixerunt ergo ei Iudæi, Nunc cognouimus te dæmonium habere. Abraham mortuus eſt, & Prophetæ: & tu dicis, Siquis ſermonem meum ſeruauerit, non guſtabit mortem in æternum?

53 Num tu maior es patre illo noſtro Abrahã, qui mortuus eſt? etiã Prophetæ mortui ſunt: quem tu teipſum facis?

54 [18] Reſpondit Ieſus, Si ego glorifico meipſum, [ſ] gloria mea nihil eſt: Pater ille meus, is eſt qui glorificat me, quem vos dicitis Deum veſtrum eſſe.

55 [19] Neque noſtis eum: ego autem noui eum: & ſi dixero me eum non noſſe, ero ſimilis veſtri, *id eſt* mendax. ſed eum noui, & ſermonem eius ſeruo.

56 [20] Abraham pater veſter [t] geſtiuit vt videret [u] diem iſtum meum: & [x] vidit, ac gauiſus eſt.

57 Dixerunt ergo ei Iudæi, Quinquaginta an-

15 Chriſti hoſtes ad tempus quidem laſciuiũt, ſed Pater ſuo tempore apparebit, cõtumeliarũ ſibi in Filij perſona illatarum vindex.

16 Sola Euangelij doctrina per fidem apprehenſa, certum eſt aduerſus mortem remedium.

17 In eos qui ſanctorũ ſplendore abutũtur vt Chriſti gloriã obſcurent.

18 Chriſto nihil magis alienum ab omni ambitione, ſed eum ſupra omnia extulit Pater.

19 Nulla eſt Dei extra Chriſtum, nec Chriſti extra ipſius verbum legitima cognitio.

20 Chriſti virtus præcedentibus etiam omnibus ſeculis, ſeſe in patribus exeruit, vt qui eum venturum, in promiſſionibus viderint, & ſummo cum gaudio viua fide apprehenderint.

q .i. Qui contemptum mei, aut ſui potius vindicet. r Non ſentiet: in media enim morte, fideles vitam vident. ſ Conceſſione: quaſi dicat, Sit ſanè prædicatio de me mea, quem vos contemnitis, nullius momenti: at eſt alius qui me glorificat. i. qui celebrat nomen meũ. t Summo affectus fuit deſiderio. v Dies ſpatiũ eſt quo aliquis vixit, aut aliquid inſigne aut fecit, aut pertulit. x Fidei nimirum oculis, Heb. 11. 13.

nos nondum habes,& Abraham vidisti?

58 Dixit eis Iesus, Amen amen dico vobis, priusquam Abraham fieret, y ego sum.

59 [21] Sustulerunt ergò lapides vt iacerent in eum: Iesus autem occultauit se,& exiuit è templo, transiens per medium eorum:& sic præterijt.

81 Zelus absque scientia tãdem in apertã rabiẽ exit: nec tamen licet malis quicquid libet.

y *Christus vt Deus ante Abrahamum erat, erat & Agnus ab origine mundi occisus.*

CAP. IX.

1 Christus cæci nati oculos in Sabbatho aperit. 13 Quum diu contra Pharisæos disputasset, 22 35 A Synagoga eiectum, 36 Christus æterna lucis cognitione donat.

1 PRæteriens [1] autem vidit quendam cæcum à natiuitate:

2 Et interrogauerunt eum discipuli eius, dicentes,Rabbi,quis peccauit? hic, an parentes eius, vt cæcus nasceretur?

3 Respondit Iesus, [a] Neque iste peccauit,neque parentes eius,*vt cæcus nasceretur*:sed *oportet* opera Dei manifesta fieri in eo.

4 [2] Opportet me operari eius opera qui misit me,donec [b] dies est: venit nox quum nemo potest operari.

5 Quandiu fuero in mundo, || Lux sum mundi.

6 [3] Hoc quum dixisset,spuit humi,& fecit lutum ex sputo,& illeuit lutum oculis cæci:

7 Dixitque ei,Vade,laua in piscina Siloã(quod

Cap. IX.

1 Omniũ quidem etiam corporis malorũ prima est origo peccatum: nec tamen cõsequitur semper à Deo respici peccata eorum, quos duriſſimis etiam flagellis cædit *Supra 1.9, & 8. 11, infra,12.35. 46.*

2 Christi opera sunt instar lucis mundi tenebras illustrãtis.

3 Christus adhibito luti ac deinde fontis Siloam (id est Missi) symbolo, cæcum natum sanans, declarat, sicut ipse initio hominem condidit, ita etiam se demùm eiusdem tum corporis, tum multò magis animæ instauratorem esse, & ita quidem vt vltrò ad nos sanandos prior accurrat.

a Disputat ex hypothesi discipulorum, qui præsupponunt morbos non nisi propter peccata immitti, respondet ergo Christus aliam fuisse caussam cæcitatis, nimirũ vt diuinum opus conspiceretur. b Dies & nox metaphoricè pro luce.i.illustri doctrina veritatis cœlestis, & tenebris in eiusdem doctrinæ obscuratione.

est,si

eſt,ſi interpreteris,miſſus.) Abijt ergo,& lauit,rediítque videns.

8 [4] Vicini ergo,& qui prius viderant eum cę-cum eſſe, dicebant, Nónne hic eſt qui ſedebat & mendicabat?

9 Alij dicebãt,Hic eſt:alij verò,Similis eſt ei. Ille *autem* dicebat,Ego *is* ſum.

10 Dixerunt ergo ei, Quomodo [c] aperti ſunt tibi oculi?

11 Reſpondit ille,& dixit, Quidam qui dicitur Ieſus, lutum fecit, & illeuit oculos meos, & dixit mihi, Vade ad piſcinam Siloam,& laua. Vt autem abij ac laui,viſum recepi.

12 Dixerunt ergo ei,Vbi eſt ille?Ait,Neſcio.

13 Adducunt eum ad Phariſæos,eum *inquã* qui olim cæcus *fuerat*.

14 Erat autem Sabbathum quum lutum faceret Ieſus,& aperiret oculos eius.

15 Rurſus ergo interrogarunt eum etiam Phariſæi quomodo viſum recepiſſet. Ille autem dixit eis, Lutum impoſuit oculis meis, & laui, & video.

16 [5] Dicebant ergo ex Phariſæis quidam, Homo iſte non eſt à Deo: nam Sabbathum non ſeruat. Alij dicebant,Quomodo poteſt homo peccator talia ſigna edere?Et diſſidium erat inter eos.

17 Rurſus dicunt cæco, Tu quid dicis de illo, quòd aperuerit oculos tuos? Ille autem dixit,Propheta eſt.

18 Non crediderunt ergo Iudæi de eo quòd cæcus fuiſſet, & viſum recepiſſet, vſquequò vocarunt eius parentes, eius *inquam*, qui viſum receperat:

19 Et interrogauerunt eos,dicentes,Híccine eſt filius veſter, quem vos dicitis cæcum natum eſſe? quomodo ergo nunc videt?

4 Vera imago omnium hominum, qui vt natura cæci ſunt,oblatã ſibi lucẽ nec admittunt ipſi, nec in alijs ferunt, & tamen miris modis inter ſe tumultuantur.

c Hebraorũ more clauſi dicũtur oculi cæcorũ,quoniam luci nõ ſunt peruij:Itaque dicũtur aperiri qui ex cæcis fiunt videntes.

5 Nullius rei prętextu acriꝰ quàm religionis, oppugnatur religio:ſed ea quò magis premitur, eò magis aſſurgit

20 Responderunt eis parentes eius, & dixerunt, Scimus hunc esse filium nostrum, & cæcum natum esse:

21 Quomodo autem nunc videat nescimus, aut quis eius aperuerit oculos, nos nescimus: ipse ætatem habet, ipsum interrogate, ipse de se loquetur.

22 Hæc dixerunt parentes eius, quòd timerent Iudæos. iam enim constituerant Iudæi vt si quis eum confiteretur *esse* Christum, synagoga moueretur.

23 Propterèa parentes eius dixerunt, Ætatem habet, ipsum interrogate.

24 Secundò ergo vocarunt hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, [d] Tribue gloriam Deo: nos hunc hominem scimus [e] peccatorem esse.

25 Respondit ergo ille, & dixit, An peccator sit nescio: vnum scio, me, quum cæcus fuerim, nunc videre.

26 Dixerunt autem ei iterum, Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?

27 Respondit eis, Iam vobis dixi, & non audiuistis: cur iterum vultis audire? num & vos vultis discipuli eius fieri?

28 [6] Itaque conuitiati sunt ei, & dixerunt, Tu discipulus illius esto: nos autem Mosis discipuli sumus.

29 Nos scimus Deum esse loquutum Mosi: hic autem vnde sit nescimus.

30 Respondit eis ille, & dixit eis, Enimuero in hoc mirum *quiddam* est quòd vos nesciatis vnde sit, & *tamen* aperuit meos oculos.

31 Scimus autem Deum peccatores non audire: sed siquis Dei cultor est, & volũtatem eius exequitur, hunc audit.

32 Ab *omni* æuo non est auditum aliquem aperuisse

d *Solennis formula, qua olim quis adigebatur ad culpam corã Deo agnoscendã, velut si dictũ fuisset, Cogita te coram Deo esse, qui rem totam nouit: reuerere igitur ipsius maiestatem & hunc illi honorem habe, vt palàm fateri rẽ totam malis, quam coram eo mentiri Ios. 7. 19, 1. Sam. 6. 5.*

e *Hebræis peccator dicitur homo impius, & qui peccandi velut artem factitat.*

6 Necesse est tãdem erũpat superba impietas, frustra sub pietatis zelo delitescens.

ruisse oculos eius qui cæcus natus fuerit.

33 Nisi esset hic à Deo, non posset quicquam facere.

34 Respondérunt & dixerunt ei, [f] Tu in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.

35 [7] Audiuit Iesus eum eiectum foras: & quum inuenisset eum, dixit ei, Tú[ne] credis in Filium Dei?

36 Respondit ille & dixit, Quis est Domine, vt credam in eum?

37 Dixit autem ei Iesus, Et vidisti eum, & qui loquitur tecum, ille est.

38 At ille ait, Credo, Domine. Et adorauit eum.

39 [8] Et dixit Iesus, || [g] Ad iudicium *exercẽdum* ego in hunc mundum veni: vt [h] qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant.

40 Audierunt autem hæc quidam ex Phariszis qui cum eo erant, & dixerunt ei, Num & nos cæci sumus?

41 Dixit eis Iesus, Si cæci essetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, Videmus: itaque peccatum vestrum manet.

7 Fœliciſſima est eorum conditio qui abĩpijs (etiam nomine Ecclesiæ superbientibus) quàm lõgissimè extrudũtur, vt Christus eo propiùs ad ipsos accedat. *Supra 3.17, infra 12.47.*

8 Christus Euãgelij prędicatione quosuis suarum tenebrarum sibi conscios verè illustrat: eosverò qui sibi videntur oculati, penitus excæcat: quales sunt etiã sæpè qui primum in Ecclesia locũ obtinent.

f A prima origine es sceleratus, quod Latini dicunt, Totus quantus es, nihil nisi peccatum es. *g Cum summo imperio ac authoritate, vt statuam quod iustum ac æquum est: quasi dicat, Isti pro arbitrio suo sibi arrogant populi Dei administrationem, quasi soli omnia videant. At egò longè aliter exercebo iurisdictionem meam, quàm isti soleant: nam quos isti pro cæcis habent, eos luce donabo, istos autem qui se solos acutissimos esse putant, in profundissimas ignorantiæ tenebras demergam.* *h In cæcorum & videntium nomine est ironia: loquitur enim ex Phariszorum hypothesi, qui se videre alios cæcutire iudicabant.*

CAP. X.

1 Phariszos Christus pastores malos, 8 Se verò multis argumentis 11 14 bonum comprobat. 19 Dissidiũ propterea oritur. 31 Lapides tollentium 39 & prehendere cupientium manus euadit.

1 AMEN[1] amen dico vobis, qui non ingreditur per ostium in caulam ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro:

2 Qui verò ingreditur per ostium, pastor est ouium.

3 Huic aperit [a] ianitor, & oues vocem eius audiunt: & suas oues vocat nominatim, & educit eas.

4 Quúmque suas oues emiserit, antegreditur eas: & oues eum sequuntur: quia norunt vocem eius.

5 Alienum autem nequaquam sequentur, sed fugient ab eo: quia non norunt vocem alienorum.

6 Hanc [b] parabolam dixit eis Iesus. Illi verò non cognouerunt quænam illa essent quæ loquebatur eis.

7 Iesus ergo rursum dixit eis, Amen amen dico vobis, ego sum ostium ouium.

8 [2c] Quotquot ante me venerunt, fures sunt & latrones, sed non auscultarunt eos oues.

9 [3] Ego sum ostium: per me siquis introierit, seruabitur: & [d] ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

10 Fur non venit nisi vt furetur, & mactet ac perdat *oues*: ego veni, vt vitam habeant, & abundent.

11 ‖Ego sum pastor ille bonus. bonus pastor

1 Quum per vnum Christũ pateat nobis ad Patrem aditus, nec alij vlli sint veri pastores quam qui ad Christũ primi accedẽtes, alios eò etiam adducũt: nec aliud verũ ouile censendũ quàm quod ad Christum aggregatur.

2 Nihil refert quàm multi, vel quàm pridẽ fuerint falsi doctores. *Esa.40.11, ezech.34.23.*

3 Christus verè vnicus Pastor est Ecclesiæ, & ea demũ vera est Ecclesia, quæ hunc vnum propriè pastorem agnoscit. Huic autẽ opponuntur fures, qui oues non pascunt, sed iugulant: itémque mercenarij, qui quum sui tantùm cõmodi spe vtcunque gregem pascant, in periculis eum deserunt.

a Loquitur ex illorum temporum more, quo solebant seruum aliquem habere perpetuò ad fores assidentem. b Euangelista Parœmia vtitur nomine: Est autẽ Parœmia, oratio obscurior, & quasi deflexa à cõmuni itinere. c Hæc vniuersalis nota accommodanda est ad id de quo agitur: Cùm itaque dicat se esse ostium, fures vocat & latrones omnes eos qui sibi nomen ostij vindicarũt, quod nõ pertinet ad vllum Prophetarũ, qui omnes, ouibus, Christũ tanquã ostium indicarũt. d .i. securus vitam aget, hebr. Deu.26.6. Est tamen peculiaris alluſio ad pastorũ officiũ.

animam ſuam dat pro ouibus:

12 Mercenarius autem, & qui non eſt Paſtor, cuius non ſunt oues propriæ, videns lupum veniẽtem, relinquit oues, & fugit: lupus autem rapit & diſſipat oues.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius eſt, & non eſt illi cura ouium.

14 Ego ſum paſtor ille bonus, & agnoſco oues meas, & agnoſcor à meis.

15 Prout [h] nouit me Pater, ita & ego noui Patrem: & animam meam pono pro ouibus.

16 [4] Alias etiam oues habeo quæ non ſunt ex hac caula: illas quoque oportet me adducere. nam vocem meam audient, || [i] fiétque vnum ouile, & vnus paſtor.

17 [5] Propterea Pater me diligit || quia ego [k] pono animam meam vt eam rurſus aſſumam.

18 Nemo tollit eam à me, ſed ego pono eam à meipſo: poteſtatem habeo ponendi eam, & poteſtatem habeo rurſus eam aſſumendi. || Hoc mandatum accepi à Patre meo.

19 [6] Diſſidium igitur rurſum ortũ eſt inter Iudæos propter iſtos ſermones.

20 Dicebant autem multi eorum, Dæmonium habet, & inſanit, quid eum auditis?

21 Alij dicebant, Hæc verba non ſunt dæmoniaci: num dæmonium poteſt cæcorum oculos aperire?

22 || Facta ſunt autem [l] encænia Hieroſolymis, & hyems erat.

23 [7] Et ambulabat Ieſus in templo in porticu Solomonis.

24 Cinxerunt igitur eum Iudæi, & dixerunt ei,

4 Gentium vocatio.

5 Chriſtus ex Patris decreto vnicus veræ Eccleſiæ paſtor, vt qui vltrò vitam pro ouibus ſuis poſuerit, & ita quidem vt eadem ſua virtute reuixerit. *Ezech.37.22.*

6 Eangelium detegit hypocriſin, ideóque neceſſe eſt mũdum ad eius exortum tumultuari. *Eſa.53.7. Act.4.28.*

7 Increduli & arrogantes homines tenebras in doctrinam Euangelij reijciunt, quas in ſuis animis circunferunt.

h Diligit, approbat. 1.Mach.4.59.

i Iudicium Eccleſia catholica in toto orbe terrarum, qua Caput vnum habet, & ſolum Chriſtũ cuſtodem paſtoremque vnicum.

k Vtitur præſenti tempore, quia tota Chriſti vita, fuit quaſi mors perpetua.

l Inſtituta fuerunt Encænia à Iuda Macchabæo & fratribus, reſtituto cultu Dei, pulſo Antiochi præſidio, Vide 1.Macch.4 59.

Quousque animam nostram [m] suspendis? si tu es Christus, dic nobis [n] apertè.

25 [8] Respondit eis Iesus. dixi vobis, nec creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testantur de me.

26 [9] Sed vos non creditis: non enim [o] estis ex ouibus meis, sicut dixi vobis.

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego eas agnosco, & sequuntur me:

28 Et ego vitam æternam do eis: nec peribunt in æternum, neque rapiet eas quisquam è manu mea.

29 Pater meus qui *eas* dedit mihi, maior omnibus est: neque quisquam potest eas rapere è manu Patris mei.

30 Ego & Pater vnum sumus.

31 || [10] Sustulerunt ergo rursum lapides Iudæi, vt lapidarent eum.

32 Respondit eis Iesus, Multa præclara opera demonstraui vobis ex [p] Patre meo: propter quod illorum operum me lapidatis?

33 Responderunt ei Iudæi, dicentes, Ob bonũ opus non lapidamus te, sed ob blasphemiam: id est quia tu, homo quum sis, facis teipsum Deum.

34 Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege vestra, ||Ego dixi, Dij estis?

35 Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest [q] solui scriptura:

36 *Me*, quem Pater sanctificauit & misit in mũdum, vos dicitis me blasphemare, quia dixi, Filius Dei sum?

37 Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi:

38 Sin verò facio, etiãsi mihi non credatis, operibus credite: vt cognoscatis & credatis Patrem in me esse, & me in eo.

39 Rursus

8 Euangelij doctrina dupli ci testimonio cœlitus confirmatur, ipsa videlicet doctrinæ puritate, & adiunctis miraculis.

9 Non mirum est paucos credere, quum omnes suapte natura sint indomitę bestię. Habet tamen suos Dominus quos in oues commutatos, & Filio suo cõmissos, aduersus omnium ferarũ truculentiam cõseruat. *Supra 2. 59.*

10 Christ[9] dignitatẽ suã ex operib[9] planè diuinis asserit. *Psal. 81. 6.*

m Suspẽsam atque anxiã tenes?

n Apertè & sermone minimè ambiguo.

o Causam affert cur nõ credãt, scilicet quia nõ sunt ex ouibus.

p Patris mei authoritate & potentia fretus.

q .i. violari, aut irrita fieri.

39 [11] Rurſus ergo ſtudebant eum prehendere: ſed exiuit ex eorum manu.

40 Abiítque rurſus trãs Iordanem, in eum locum vbi primùm fuerat Iohannes baptizans, manſitque illic.

41 Multi autem veniebant ad eum, & dicebãt, Iohannes quidem ſignum nullum edidit: quæcunque autem de iſto dixit, vera erant.

42 Et multi illic crediderunt in eum.

11 Chriſtus vitat periculum, nõ diffidẽtia, nec mortis metu, nec otiũ captãs, ſed vt alibi Eccleſiã colligat.

CAP. XI.

1 Chriſtus oſtenſurus ſe eſſe 25 vitam & reſurrectionem, 14 Lazarum mortuum, 17 34 & ſepultum, 43 reſuſcitat. 47 Conſultantibus pontificibus, 49 Caiaphas 50 vnum pro multis occidendum prædicit. 56 57 Præcipiunt vt vbi fuerit prehendatur.

1 ÆGrotabat [1] autem quidam nomine Lazarus, à Bethania [a] vico Mariæ & Marthæ ſororis ipſius.

2 (|| Maria autem ea erat quæ vnxit Dominũ vnguento, & exterſit pedes eius capillis ſuis: cuius frater Lazarus ægrotabat.)

3 Miſerunt ergo ſorores eius ad eum, dicentes, Domine, ecce, *is* quem amas, ægrotat.

4 Ieſus autem hoc audito, dixit, Morbus iſte non eſt [b] mortifer, ſed *immiſſus* pro Dei gloria, vt per eum *morbum* glorificetur Filius Dei.

5 Diligebat autem Ieſus Martham & ſororẽ eius, & Lazarum.

6 [2] Vt ergo audiuit illum ægrotare, tum quidem manſit duos dies in eo loco vbi erat:

7 Deinde poſtea dixit diſcipulis, Eamus in Iudæam rurſus.

8 [3] Dicũt ei diſcipuli, Rabbi, modò quærebãt

CAP. XI.

Matth. 26. 7, infrà, 12. 1.

1 Chriſtus putridum amici cadauer vitæ reſtituens, inſigne tũ ſummæ potentiæ, tũ maximæ in homines beneuolẽtiæ exemplũ edit, quod ſit futuræ reſurrectionis imago.

2 Quòd Deus interdũ videtur in nobis iuuandis cunctator, & ſuæ gloriæ & noſtræ ſaluti cõſulit, vt rerum exitus probat.

3 Hoc vnum eſt tutum & rectum iter vitæ, Deum vocantem & nobis in huius mundi tenebris prælucentem, intrepidè ſequi.

a Vbi habitabant ipſius ſorores. b Ad verb. ad mortem, id eſt, ideo immiſſus, vt ipſum perimat.

te Iudæi lapidare, & rursum illuc abis?

9 Respondit Iesus, [c] Nónne duodecim sunt horæ diei? siquis ambulauerit interdiu, non offendit: quia lucem huius mundi videt:

10 Siquis autem ambulauerit nocte, offendit: quia lux ei non adest.

11 Hæc ait: & postea dixit eis, Lazarus amicus noster [d] dormit: sed proficiscor vt à somno excitem eum.

12 Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, seruabitur.

13 Hoc autem dixerat Iesus de ipsius morte: at illi putauerunt eum de dormitione somni dicere.

14 Tunc ergo Iesus dixit eis apertè, Lazarus mortuus est:

15 Et gaudio propter vos (vt credatis) me illic non fuisse. sed eamus ad eum.

16 Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, cõ discipulis, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.

17 Venit ergo Iesus, & inuenit eum quartum iam diem in monumento agere.

18 Erat autem Bethania propè Hierosolymam ferè stadijs quindecim:

19 [4] Multique ex Iudæis venerant ad Martham & Mariam, vt consolarentur eas de fratre suo.

20 Martha ergo vt audiuit Iesum venire, occurrit ei: Maria verò domi sedebat.

21 Dixit ergo Martha Iesu, Domine, si fuisses hîc, frater meus non fuisset mortuus:

22 Sed & nunc scio fore vt quęcunque peticris à Deo, det tibi.

23 Dicit ei Iesus, [e] Resurget frater tuus.

24 Dicit ei Martha, Scio resurrecturum || in resurrectione vltimo illo die.

25 Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: || qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, viuet:

26 Et

c Suo tempore quáque actiones debitæ rectè procedunt, & commodè perficiuntur.

d Hebræi mortem somni molliore vocabulo indicarũt, inde Cœmiterium, id est, dormitorium, vbi corpora resurrectionem expectãtia quiescunt.

4 Naturales affectus non dãnat Deo naturę opifex, sed ad fidei regulam exigendos docet.

e Resurgere propriè rursus surgere significat, in sermone autẽ Ecclesiastico pro vitæ recuperatione sumi solet. Suprà, 5.29, Luc. 14. 14. Suprà, 6.35.

26 Et quiſquis viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?

27 Ait illi, Etiam Domine, ego credo te eſſe Chriſtum Filium Dei, qui in mundũ venturus erat.

28 Et quum hæc dixiſſet, abijt, & clàm vocauit Mariam ſororem ſuam, dicens, Magiſter adeſt, & te vocat.

29 Illa vt audiuit, ſurgit citò, & venit ad eum.

30 (Nondum autem venerat Ieſus in vicum: ſed erat in eo loco vbi occurrerat ei Martha.)

31 Iudæi ergo qui domi erant cum ea, & conſolabantur eam, quum vidiſſent Mariam citò ſurrexiſſe, & exijſſe, ſequuti ſunt eam, dicentes, Abit ad monumentum, vt illic fleat.

32 Maria ergo quum veniſſet eò vbi erat Ieſus, viſo eo, accidit ad eius pedes, dicens ei, Domine, ſi fuiſſes hîc, non eſſet mortuus frater meus.

33 [5] Ieſus ergo vt vidit eam flentem, & Iudæos qui vnà venerant cum ea, flentes, [f] infremuit ſpiritu, & turbauit ſeipſum:

34 Et dixit, Vbi poſuiſtis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.

35 Lacrymatus eſt Ieſus.

36 Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.

37 Quidam autem ex ipſis dixerunt, Non poterat hic || qui aperuit oculos cæci, facere vt & iſte non moreretur?

38 Ieſus ergo rurſum fremẽs apud ſemetipſum, venit ad monumentum. erat autem ſpelunca, & lapis erat ei impoſitus.

39 Ait Ieſus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, ſoror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam olet: quatuor enim dierum eſt.

40 Dicit ei Ieſus, Nónne dixi tibi, fore, ſi credideris, vt videas gloriam Dei?

5 Chriſtus vnà cum carne noſtra, humanos etiã omnes affectus (abſque peccato tamẽ) & quidem in primis miſericordiã, aſſumpſit. *Suprà, 9.6.*

f Vehementiſſimæ commotionis indicia, ſed abſq; peccato: hæ autẽ affectiones humanæ naturæ propriæ fuerunt.

41 Sustulerunt ergo lapidem *è loco* vbi mortuus ille fuerat positus. Iesus autẽ attollens sursum oculos, dixit, Pater, gratias ago tibi quòd me audieris.

42 Ego verò sciebam me semper à te audiri: sed propter turbam circunstantem *hoc* dixi, vt credant me à te missum esse.

43 Et quum hæc dixisset, clamauit voce magna, Lazare, adesdum foras.

44 Tum, qui fuerat mortuus, prodijt manus & pedes vinctus fascijs: facies autem eius, sudario erat obuincta. Dicit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.

45 Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & conspexerant quæ fecerat Iesus, crediderunt in eum.

46 [6] Quidam autem ex eis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecerat eius.

47 Cogerunt ergo Põtifices & Pharisæi [g] cõsilium, & dicebãt, Quid faciemus? nam hic homo multa signa edit.

48 Si ita sinamus eum, omnes ei credent: veniẽntque Romani, & [h] delebunt tum locum nostrum, tum gentem.

49 [7] Vnus autem ex ipsis Caiaphas, Pontifex maximus anni illius, dixit eis, Vos nihil scitis:

50 ‖ Nec cogitatis expedire nobis vt vnus homo moriatur pro populo, & tota gens non pereat.

51 [8] Hoc autem ex semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex maximus anni illius, prophetauit fore vt Iesus pro gente moreretur:

52 Nec tantùm pro ea gente, sed vt etiam filios Dei [i] dispersos cogeret in vnum.

6 Ferreæ contumaciæ hic est postremus exitus, vt apertum bellũ Deo indicat, nec tamen desinat tum pietatis tũ publici boni studium obtendere.

7 Insaniẽs falsæ ecclesiæ cœtus, statuit se saluũ esse non posse nisi eo sublato per quem vnũ Ecclesia subsistit: nec aliter etiã in humanis negotijs iudicat carnis prudẽtia, quæ à vertiginis spiritu regitur. *Infrà, 18.14.*

8 Christus impiorum etiam linguas sic interdum flectit, vt maledicendo benedicant.

g Synedrij nomine vtitur Iohannes, quod Iudæi Sanhedrin vocarunt. *h Ad verbum, tollent, id est, vi eripient. Nam erat adhuc quædam tunc administratio in populo Iudaico Pontificia admodum labefactata atque diminuta.* *i Quia non erant vt Iudæi in vna regione coacti, sed ab Oriente ad Occidentem hinc & inde colligendi.*

53 9 Ab illo ergo die consultabant vnà vt trucidarent eum.

54 Iesus ergo palàm amplius nõ versabatur inter Iudæos : sed abijt illinc in regionem quæ est propè desertum, in vrbem quæ dicitur Ephraim: & illic agebat cum discipulis suis.

55 Propè autẽ erat pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Hierosolymam ex illa regione ante Pascha, vt purificarent se.

56 Quærebant ergo Iesum, & loquebantur alij cum alijs in templo stantes, Quid videtur vobis? an non venturum esse ad festum?

57 Dederant autem Põtifices & Pharisæi mãdatum vt siquis nosset vbi esset, indicaret, vt prehenderent eum.

9 Cedendum quidẽ impiorũ furori quũ sic expedit, ita tamẽ vt à Dei vocatione minimè receda-

CAP. XII.

2 Christo apud Lazarum cœnanti 3 pedes vngit Maria. 5 Accusatur à Iuda. 7 A Christo defenditur. 10 Sacerdotes Lazarum sublatum cupiunt. 12 Christo Hierosolymam venienti 18 obuiam itur. 20 Græci eũ videre cupiunt. 42 Principes credentes in eum, & non confitentes, ob metum, 44 ad fidem hortatur.

CAP. XII. *Matth. 26. 6, marci 14.*

1 IEsus ‖ [1] ergo sex ante pascha diebus venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus, quẽ excitauerat à mortuis.

1 Exemplum horrendum in Iuda, animi auaritia excæcati, & tamen pietatem prætexentis.

2 Fecerunt igitur ei cœnam illic, & Martha ministrabat: Lazarus verò vnus erat ex ijs qui simul accumbebant cum eo.

3 Maria ergo, accepta libra vnguenti nardi liquidæ multi pretij, vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: domus autem impleta est odore vnguenti.

4 Dixit ergo quidã ex discipulis eius, *nempe* Iudas Simonis *filius*, Iscariotes, qui erat eũ proditur[a],

5 Quare hoc vnguentũ non venijt trecentis denarijs, & datum est pauperibus?

a *Vide Mar. 14.*

6 Dixit autem hoc, non quòd pauperum ipsi

cura esset, sed quia fur erat, || & marsupium habebat, & ea quæ *intrò* mittebantur, portabat.

7 [2] Dixit ergo Iesus, Sine eam: in diem sepulturæ meæ seruauit istud.

8 Pauperes enim semper habebitis vobiscum, me verò non semper habebitis.

9 [3] Cognouit ergo turba multa ex Iudæis eum illic esse: & venerunt non propter Iesum tantùm, sed etiam vt Lazarum viderent, quem excitarat à mortuis.

10 Consultarunt autem principes Sacerdotum vt Lazarum etiam trucidarent:

11 Quia multi ex Iudæis propter eum abibãt, & credebant in Iesum.

12 [b] || Postero die turba multa quæ venerat ad festũ, quum audissent Iesum venire Hierosolymã,

13 Acceperũt ramos palmarum, & egressi sunt ei obuiam, & clamabant, Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israelis.

14 Nactus autem Iesus asellum, insedit ei, sicut scriptum est,

15 || Ne time filia Sion: Ecce, Rex ille tuus venit, sedens super pullum asinæ.

16 Hæc autem non cognouerunt discipuli eius primò: sed quum glorificatus esset Iesus, tunc recordati sunt hæc esse scripta de eo, & sese illi hęc prestitisse.

17 Testabatur autem turba quæ erat cum eo, quòd Lazarum vocasset è monumento, & excitasset eum à mortuis.

18 Propterea etiam obuiam venit ei turba, quia audierat eum edidisse hoc signum.

19 [4] Pharisæi ergo dixerunt inter se, Videtis vos nihil proficere? ecce, turba eum sequitur:

20 Erant autem quidam Græci, ex ijs qui

Infrà, 13.29.

2 Extraordinariã vnctionem, vt symbolicam, sic probat Dominus, vt testetur sese nec pompis externis, nec sumptuoso cultu, sed eleemosynis colendum. *Mat. 21.8, mar. 11.7, luc. 19.35.*

3 Luce Euangelij sese patefaciente, alij curiosi, alij (& quidem quos minimè oportuit) manifesti hostes deprehenduntur, alij impetu quodã correpti eum honorant, à quo sũt paulò post defecturi, paucissimi qua decet reuerentia ipsum excipiunt: Christus interea regnum suũ spirituale inter medios inimicos auspicatur.

Zach. 9. 9.

4 Ij ipsi qui Christum cogantur opprimere, fiunt ipsius glorię instrumenta.

b Vide Mat. 21.

[c] ascen-

[c] aſcendere ſolebant vt adorarent in feſto:

21 Iſti ergo venerunt ad Philippum qui *erat* à Bethſaida Galilææ,& rogarunt eum,dicentes,Domine,vellemus Ieſum videre.

22 Venit Philippus & dicit Andrææ : Andreas rurſum & Philippus dicunt Ieſu.

23 Ieſus autem reſpondit eis,dicens, Venit tẽpus quo glorificetur Filius hominis.

24 [5] Amen amen dico vobis, niſi granum frumenti cadens in terram, [d] mortuum fuerit, ipſum ſolum manet:ſi verò mortuum fuerit,multùm fructum adfert.

25 ‖ Qui amat animam ſuam , perdet eam : & qui odit animam ſuam in hoc mundo, in vitam æternam cuſtodiet eam.

26 Siquis mihi miniſtrat,me ſequatur: & vbi ego fuero,illic & miniſter meus erit . & ſiquis mihi miniſtrauerit,honorabit eum Pater.

27 [6] Nunc anima mea turbata eſt : & quid dicam?Pater,cõſerua me [e] ab hac hora. ſed propterea veni in horam hanc.

28 Pater , [f] glorifica nomen tuum. Venit ergo vox è cœlo, *dicens*, Et glorificaui, & rurſus glorificabo.

29 Turba ergo quæ adſtabat & audierat,dicebat tonitru eſſe factum . Alij dicebant, Angelus ei loquutus eſt.

30 [7] Reſpondit Ieſus & dixit,Non propter me hæc vox extitit,ſed propter vos.

5 Mors Chriſti inſtar ſationis fuit , quæ dũ videtur ad interitum tritici tendere , cauſa eſt lõgè vberioris prouentus . Nec verò alia eſt membrorum quàm capitis conditio. *Mat.10.39,& 16.25, marc.8.35,luc.9.24, & 17.33.*

6 Chriſtus omnes noſtris peccatis debitas pœnas luiturus , hactenus vim ſuam non exercente diuinitatẽ, vt expiationi locum faceret, horrore maledictionis Dei perculſus, exclamat,ad preces confugit, petit liberationem: & tamen Patris voluntatẽ & gloriam, ipſo Patre cœlitus hanc obedientiam cõprobante, rebus omnibus anteponit. 7 Chriſtus mortis ſuæ genus, diaboli & mundi expugnationem,ſuum denique triumphum ſurdis prædicit.

c Iuxta ſolennem conſuetudinem. Græci autem à Gentis nomine primò dicti ſunt,poſtea omnes à religione Iudæorum alieni, qui & Ethnici,falſarum religionum cultores. d Moritur granum tritici, cum efficacitate ſoli mutatur , & fit radix frugiferi culmi. e Sub mortis inſtantis. f Patris igitur gloria, eſt Chriſti gloria.

31 Nunc damnatio adeſt mundi huius: nunc princeps mundi huius eijcietur foras.

32 Et ego, ſi [g] ſublatus fuero è terra, [h] omnes traham ad meipſum.

33 (Hoc autem dicebat, ſignificans qua morte futurum erat vt moreretur)

34 Reſpondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, || Chriſtum [i] manere in æternum: quomodo igitur tu dicis oportere tolli Filium hominis? quis eſt iſte Filius hominis?

35 [8] Dixit igitur eis Ieſus, Adhud *ad* paruum tempus || lux vobiſcum eſt: ambulate dum lucem habetis, ne vos tenebræ deprehendant. nam qui ambulat in tenebris, neſcit quò vadat.

36 Dum lucem habetis, credite in lucem, vt [k] filij lucis ſitis. Hæc loquutus eſt Ieſus: & quum abijſſet, occultauit ſe ab eis.

37 [9] Quum autem tot ſigna coram eis edidiſſet, non credebant in eum:

38 Vt ſermo Eſaiæ prophetæ impleretur, quẽ dixit, || Domine, quis credidit ſermoni noſtro, & [l] brachium Domini cui retectum eſt?

39 Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Eſaias,

40 || Excæcauit oculos eorum, & obdurauit corda eorum: ne videant oculis, & intelligant corde, & conuertantur, & ſanem eos.

41 Hæc dixit Eſaias quando vidit gloriam eius, & loquutus eſt de eo.

42 [10] Veruntamen etiã ex [m] primoribus multi

8 Immenſa quidẽ Dei miſericordia, ſed cuius contemptum conſequitur iudiciũ planè horrendum.
Pſal. 88. 37, & 109. 4, & 116. 2, eſa. 40. 8, ezech. 37. 25.

9 Fides non eſt naturæ, ſed gratiæ.
Suprà, 1. 9.

10 Non modò pauci credũt, ſi cum incredulis comparentur, ſed etiã ex ijs paucis pleriq; (& quidem in primis maximi quique) homines magis verẽtur quam Deum.
Eſa. 53. 1, rom. 10. 16. Eſa. 6. 9, matth. 13. 14, marc. 4. 12, luc. 8. 10, act. 28. 26. rom. 11. 8.

g Vſus eſt Chriſtus verbo ambiguæ ſignificationis, quod attollere, & è medio auferre ſignificat: de ſua enim morte admonere volebat, at aliter interpretari videntur Iudæi. h Chryſoſt. & Theoph. omnes, ad omnes gentes referunt, id eſt, non tantùm ad Iudæos. i Intellexerunt ergo verbum tolli Iudæi, pro euaneſcere, & è medio tolli. k .i. Lucis participes. l Brachium Domini, eſt Euangelium, quod eſt potentia Dei in ſalutem omni credenti. Non eſt itaque brachium Domini retectum iis quorũ Dominus cor non aperit. m Vid. Luc. 23. 35.

credide-

crediderunt in eum: ſed propter Phariſæos non confitebantur, ne ſynagoga mouerentur.

43 ‖ Dilexerunt enim gloriam hominum potiùs quàm gloriam Dei.

44 [11] Ieſus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me [n] non credit in me, ſed in eum qui me miſit.

45 Et qui conſpicit me, conſpicit eum qui miſit me.

46 ‖ Ego lux in mundum veni, vt nullus qui credit in me, in tenebris maneat.

47 ‖ Et ſiquis audierit verba mea, & non crediderit, ego non condemno eum. non enim veni vt condemnem mundum, ſed vt ſeruem mundum.

48 Qui reijcit me, nec recipit verba mea, habet qui condemnet ipſum: ‖ ſermo quem loquutus ſum, ille iudicabit eum vltimo illo die.

49 Quia ego ex meipſo non ſum loquutus: ſed qui miſit me Pater, ipſe mihi mandauit quid dicam & quid loquar.

50 Et ſcio, mandatum eius, vitam æternam eſſe. quæ igitur ego loquor, prout dixit mihi Pater, ita loquor.

Suprà, 5.44.

11 Summa Euangelij, ac proinde ſalutis hæc eſt, clamore ipſius Chriſti in media Hieruſalẽ, teſtata fide in Chriſtum, vt vnicum ſeruatorem nobis à Patre deſtinatum, recumbere.

Suprà, 3.19, & 9.39.

Suprà, 3.17. Marc. 16.26.

n Particula negans, hoc loco nihil remouet, ſed corrigit potius, ſic Marc. 9. 37.

CAP. XIII.

4 A cœna ſurgens Chriſtus, 15 Humilitatem commendaturus Apoſtolis, pedes eorum lauat. 21 Proditorem Iudam, 26 certo ſigno denotat. 34 Charitatem commendat. 37. 39 Et Petro lapſum abnegationis prædicit.

CAP. XIII. *Matth. 26.2, marc. 14.1, luc. 22.1.*

1 ANte ‖ [1] feſtum autem Paſchæ, ſciens Ieſus veniſſe horam ipſius vt tranſiret ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexiſſet [a] ſuos qui

1 Chriſtus nõ minus certus victorię quàm certaminis imminentis, adhibito ablutionis pedum ſymbolo, partim quidem præbet ſummæ modeſtiæ exemplum, ſuámque in diſcipulos ſingulárem beneuolentiam hoc inſigni facto, mox ab ijs diſceſſurus, teſtatur: partim verò ſe vnum eſſe teſtatur, qui ſuorum ſordes abluat, ídque paulatim, & ſuis veluti momentis. *a Domeſticos, i. ſanctos.*

erant in mundo, vsque ad finem dilexit eos.

2 Et cœna facta, (quum diabolus iam immisisset in cor Iudæ *filij* Simonis Iscariotæ, vt proderet eum)

b In potestatẽ.

3 Sciens Iesus Patrem omnia dedisse sibi [b] in manus, & se à Deo prodijsse, & ad Deum abire:

c Quod dicitur surrexisse Christus, indicat tempus intercessisse inter Paschæ ceremoniam, & istam ablutionem pedũ, in quod spatiũ videtur sacra Cœnæ institutio conferẽda.

4 [c] Surgit à cœna, & deponit [d] pallium: & accepto linteo, præcinxit se.

d Summam vestem.

5 Deinde misit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.

6 Venit ergo ad Simonem Petrum: qui dixit ei, Domine, tu mihi lauas pedes?

7 Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis nunc, cognosces autem postea.

8 Dicit ei Petrus, Non lauabis meos pedes in æternum. Respondit ei Iesus, Nisi lauero te, [e] nihil mecum habebis commune.

e Ad verb. non habes partẽ mecum, i. nisi lauacrum admiseris, non pertinet ad te pars vlla regni cœlestis. Infrà, 15.3.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non solùm pedes meos, sed & caput & manus.

10 Dicit ei Iesus, Qui lotus est, non opus habet nisi vt pedes lauet, sed est purus totus. ‖ & vos puri estis, sed non omnes.

11 Norat enim eum qui ipsum prodebat: propterea dixit, Non estis puri omnes.

12 Postquam ergo lauisset pedes eorum, & pallium suum recepisset, rursum discumbens, dixit eis, Intelligitis quid fecerim vobis?

13 Vos me vocatis, Magister ac Domine: & rectè dicitis: sum enim.

14 Itaque si ego laui pedes vestros dominus & magister, vos quoque debetis alij aliorum pedes lauare.

Infrà, 15.20, matth. 10.24, luc. 6.40.

15 Exemplum enim præbui vobis, vt prout ego feci vobis, *ita* & vos faciatis.

16 ‖ Amen amen dico vobis, Seruus non est

maior

maior domino ſuo, neque legatus maior eo qui ipſum miſit.

17 Si hæc noueritis, beati eritis ſi ea feceritis.

18 [2] Non de omnibus vobis loquor: ego ſcio quos elegerim: ſed *oportet* vt impleatur Scriptura, || Qui edit mecum panem, ſuſtulit aduerſum me calcem ſuum.

19 Iam nunc dico vobis priuſquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis me eum eſſe.

20 || Amen amen dico vobis, quando aliquem miſi, quiſquis *eum* recipit, me recipit: qui autem me recipit, recipit eum qui me miſit.

21 Quum hæc dixiſſet Ieſus, [f] turbatus eſt ſpiritu, & [g] teſtatus eſt, dixítque: Amen amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me.

22 || Diſcipuli ergo aſpiciebant alij ad alios, dubitantes de quo diceret.

23 Erat autem quidam ex diſcipulis Ieſu [h] recumbens in ſinu ipſius, *nimirum* is quem diligebat Ieſus.

24 Innuit ergo Simon Petrus vt percontaretur quiſnam eſſet de quo diceret.

25 Ille verò incumbens pectori Ieſu, dicit ei, Domine, quis eſt?

26 Reſpondit Ieſus, Ille eſt cui ego intinctam offulam dedero. Et quùm intinxiſſet offulam, dedit Iudæ *filio* Simonis, Iſcariotæ.

27 Et poſt *ſumptam* offulam ingreſſus eſt in eum Satanas. Dicit igitur ei Ieſus, Quod facis, fac citò.

28 Hoc autem nemo accumbentium intelligebat quorſum ei dixiſſet.

29 Quidam enim putabant, quia marſupium habebat Iudas, Ieſum ei dixiſſe, Eme ea quibus opus eſt nobis ad feſtum: aut egenis vt aliquid daret.

30 Ille ergo accepta offula, ſtatim exiuit.

Pſal.40.19.

2 *Chriſtus nõ temerè proditus eſt, ſed Patre quidem ita noſtræ ſalutis cauſa ordinante, vt in Filio nos ſibi reconciliãret, Filio verò vltrò, & ſponte Patri ſuo obſequente.*

Matth.10.40, luc.10.16.

f Supr.11.33.

g Palàm ac cum aſſeueratione loquutus eſt.

Matth.26.21, marc.14.18, luc 22.21.

h Sic actubuit Iohannes, vt caput haberet in ſuo lectulo verſus caput Ieſu: itaque facile attingere potuit ſinum Ieſu, notum enim eſt veteres non ſolitos ad menſam ſedere, ſed recumbere.

erat autem nox.

31 [3] Quum autem exiuisset, dixit Iesus, [i] Nunc glorificatus est Filius hominis, & Deus glorificatus est in eo.

32 *Quòd* si Deus glorificatus est in eo, Deus quoque glorificabit eum in sese, & statim glorificabit eum.

33 [4] Filioli, adhuc pauliſper vobiscum sum. quæretis me: sed || sicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos non potestis venire: *ita* & vobis nunc dico.

34 || Mandatum nouum do vobis, vt alij alios diligatis: sicut *inquam* dilexi vos, vt etiam diligatis alij alios.

35 Ex hoc omnes cognoscent vos esse discipulos meos, si charitatem habueritis alij in alios.

36 [5] Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò abis? Respondit ei Iesus, Quò ego abeo, non potes me nunc sequi, sequêris autem postea.

37 Dicit ei Petrus, Domine, quare non possum te sequi nunc? animam meam pro te ponam.

38 Respondit ei Iesus, Animam tuam pro me pones? || Amen amen dico tibi, non mittet vocem gallus, vsquequò ter me abnegaueris.

3 In Christi ignominia nobis cõsideranda est ipsius glorificatio.

2 Hic versiculus & sequẽs illustre reddũt testimonium diuinitati Christi. Supra, 7. 34. Infrà, 15. 12, leuit. 19. 18, mat. 22. 39, 1. ioh. 4. 21.

4 Gloria illa æterna paulatim à capite in membra defluet. Interea verò in primis curandum est, vt mutua cum charitate huius vitæ cursum peragamus. *Matth. 26. 24, marc. 11. 30, luc. 22. 34.*

5 Triste temerariæ fiduciæ exẽplum.

CAP. XIIII.

1 Consolatur discipulos suos. 2, 7 Diuinitatem suam & fructum mortis suæ exponens, 16 Consolatorem 17 Spiritum promittens, 26 eius officium describit, 27 pacémque suam pollicetur.

1 NE [1] turbetur cor vestrum: creditis in Deum, etiam in me credite.

2 In domo Patris mei [a] habitationes multæ

CAP. XIIII.

1 Is credit Deo qui Christo credit: nec alia est ratio animi in summis difficultatibus confirmandi. Christus non discessit à nobis vt nos desereret, sed potiùs vt nos secum in cœlos tandem attolleret.

a Domicilia.

sunt:

sunt: [b] alioqui dixissem vobis, [c] Proficiscor paraturus vobis locum.

3 Et quum profectus fuero, & parauero vobis locum, [d] rursum veniam, & assumam vos ad meipsum: vt vbi sum ego, & vos sitis.

4 [2] Et quò ego abeam scitis, & viam scitis.

5 Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò abeas: quomodo igitur possumus viam scire?

6 Dicit ei Iesus, [e] Ego sum via, veritas, & vita. nemo venit ad Patrem nisi per me.

7 [f] Si nosssetis me, Patrem etiam meum nossetis: & iam nunc cognoscitis eum, & vidistis eum.

8 Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.

9 Dicit ei Iesus, Tantum tempus vobiscum sum, & non cognouisti me? Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: quomodo igitur tu dicis, Ostende nobis Patrem?

10 [3] Non credis me in Patre & Patrem in me esse? verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: sed Pater qui in me manet, ipse facit opera.

11 Credite mihi me in Patre, & Patrem in me esse: sin minus, propter ipsa facta credite mihi.

12 [4] Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, [g] & maiora ijs faciet. Nam ego ad Patrem proficiscor.

2 Vnic⁹ Christus via est ad verã & perennem vitam: quoniã is demùm est in quo se patefacit Pater.

3 Dei maiestas in Christi tum doctrina tum factis se planè conspicuam præbet.

4 Virtutis Christi approbatio, non est in persona ipsius inclusa, sed per totum Ecclesiæ corpus diffusa.

b .i. Nisi ita esset vt dico, nempè, nisi in domo Patris mei non vni mihi, sed etiam vobis pateret locus, nollem hac vos vana spe deludere, sed ingenuè id vobis dixissem.

c Tota hæc oratio est allegorica, qua suos Dominus consolatur, significans se abire in cœlum, non vt illic solus regnet, sed vt suis breui sequuturis præeat. *d Ad vniuersam Ecclesiam hæc sunt referenda, ideo Angeli dicebant discipulis attonitis, Quid statis defixis in cœlum oculis? Iesus iste ita veniet vt vidistis eum ascendere, Act. 11. & passim in Scripturis plena consolatio Ecclesiæ in eum diem rejcitur, quo Deus erit omnia in omnibus, qui idcirco dies redemptionis dicitur.* *e Hoc dictum indicat Christi naturam, voluntatem & officium.* *f Nosse Deum & videre Deum, eadem esse ex hoc loco probatur: quod autem dixit antea, Deum nemo vidit vnquam, intelligendum est extra Christum, est enim vt inquit Chrysost. compendiosa ac facilis demonstratio naturæ Patris, ipse Filius.* *g .i. Non tantùm ea facio, sed etiam alijs concedere possum, vt maiora faciant.*

Infrà, 16.23, matth.7.7, mar. 11.24, iac.1.5.

13 ‖ Et quicquid petieritis in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.

14 Si quid petieritis in nomine meo, ego faciam.

15 [5] Si diligitis me, mandata mea seruate.

16 Ego autem rogabo Patrem, & alium consolatorem dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum:

17 *Nempè* Spiritũ illum [h] veritatis quem [i] mundus non potest recipere, quia non videt eum, nec nouit eum: vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet, & in vobis erit.

18 Non relinquam vos orbos: redibo ad vos.

19 Adhuc paululum, & mundus me non amplius conspiciet. vos autem conspicietis me: quia ego viuo, & vos viuetis.

20 In illo die vos cognoscetis [k] me esse in Patre meo, & vos in me, & me in vobis.

21 Qui tenet præcepta mea, & seruat ea, is ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & [l] conspicuum ei exhibebo meipsum.

22 [6] Dicit ei Iudas, non *ille* Iscariotes, Domine, quid est cur te sis nobis conspicuum exhibiturus, & non mundo?

23 Respondit Iesus & dixit ei, Siquis diligit me, sermonem meum seruabit: & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & apud eum manebimus.

24 Qui non diligit me, sermones meos non seruat, & sermo quem auditis, non est meus, sed eius qui misit me Patris.

5 Is demùm ritè Christum amat qui ipsius mandatis paret: quod quia cum infinitis ærumnis est coniunctum, ipse quãuis corpore absens, præsenti Spiritus sancti virtute suos soluatur, quem incognitum aspernatur mundus.

6 Minimè quærẽdum est cur his potius quàm illis patefiat Euangelium, sed curãdum potius vt Christũ oblatũ amplectentes, verè ipsum amem[9], id est, nos totos ipsi in obsequium addicamus.

h Spiritus sanctus dicitur spiritus veritatis, ab effectu, quia veritatem inspirat, alioqui in seipso veritatem habet. i Homines mundani. k Filius in Patre est coessentiali modo, in discipulis respectu quodam, tanquam adiutor & apitulator. l Me quasi aspectabili cognitione exhibebo: est autem illa exhibitio non corporalis, sed spiritualis, & omnium maximè perspicua.

25 [7] Hæc

25 7 Hæc loquutus ſum vobis, apud vos manens.

26 ‖ Conſolator autem ille, *id eſt*, Spiritus ſanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia quæ dixi vobis.

27 8 Pacem relinquo vobis, pacem illam meam do vobis: non prout mundus dat, ego do vobis. Ne turbetur cor veſtrum, neque formidet.

28 9 Audiuiſtis me dixiſſe vobis, Abeo, & redibo ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quòd dixerim, proficiſcor ad Patrem. [m] nam Pater maior me eſt.

29 Et nunc dixi vobis priuſquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis.

30 10 Non loquor amplius multa vobiſcum: venit enim princeps mundi huius, & [n] in me non habet quicquam.

31 Sed *hæc fiunt* vt cognoſcat mundus me diligere Patrem. prout autem mandauit mihi Pater, ita facio: ſurgite, abeamus hinc.

Infra, 15.26.

7 Quod ſemel loquutus eſt Chriſtus, idipſum ſuis momentis inſculpere electorũ animis, Spiritus ſancti officium eſt.

8 Vera omnis fœlicitas in vno Chriſto nobis obtingit.

9 Tantùm abeſt vt diſceſſum Chriſti à nobis ſecundum carnem, ægrè ferre debeamus, vt è contrario de eo nos gaudere oporteat, quum ex capitis glorificatione pendeat omnis membrorum benedictio. 10 Chriſtus non inuitus ſed volens, non diabolo cedens, ſed Patris decreto obediens mortem ſubijt. *m Illud referendum eſt ad perſonam Mediatoris, qua Pater maior eſt. n Quaſi dicat, me ſtatim aggredietur Satan totis viribus, ſed in me nihil habet iuris, nec in me quicquam comperiet, quale ſe inuenturum ſperat.*

CAP. XV.

1 Vitis 2 & palmitum ſimilitudine, 5. 6 oſtendit quomodo diſcipuli fructum ferre poſſint. 12. 17 Dilectionem mutuam commendat. 18 Ad patientiam in afflictionibus, 20 ſuo exemplo adhortatur.

CAP. XV.
Matth. 15.13.

1 EGo ‖ [1] ſum vitis illa vera, & Pater meus agricola eſt.

1 Natura penitus aridi; & flammis tantùm apti ſumus. Itaque vt viuamus & frugiferi ſimus, neceſſe eſt primùm omnium nos Patris manu, Chriſto, veluti viti palmites, inſeri, deinde inſitos quotidiana meditatione Verbi & cruce putari: alioqui ne inſitum quidem fuiſſe cuiquam proderit, niſi penitus viti adhærens ſucum inde hauſerit.

2 Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit: & omnem qui fert fructum, purgat, vt plus fructus adferat.

3 || Iam vos puri estis propter sermonem quẽ loquutus sum vobis.

4 Manete in me, & ego in vobis, sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, *id est*, nisi manserit in vite: ita nec vos, nisi in me manseritis.

5 Ego sum vitis, vos palmites: is qui manet in me, & in quo ego *maneo*, hic fert fructum multum. nam absque me nihil potestis facere.

6 || Nisi quis in me mãserit, eiectus extra *vineam*, statim vt palmes arescet: deinde coguntur isti *palmites*, & in ignem abijciuntur, & ardent.

7 [2] Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, || quicquid volueritis, petite, & fiet vobis.

8 [a] In hoc glorificatus est Pater meus, vt fructum multum adferatis: & eritis mei discipuli.

9 [3] Prout dilexit me Pater, *ita* & ego dilexi vos: [b] manete in illa mea charitate:

10 Si mandata mea seruaueritis, manebitis in charitate mea: sicut & ego Patris mei mandata seruaui, & maneo in eius charitate.

11 Hæc loquutus sum vobis vt gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium vestrum impleatur.

12 || Hoc est præceptum meum, vt diligatis alij alios, prout dilexi vos.

13 || Maiorem hac charitatem nemo habet, vt quis animam suam ponat pro amicis suis.

14 Vos amici mei eritis si feceritis quæcunque ego mando vobis.

Suprà, 13. 11.
2 Is demum in Christo manet, qui in ipsius doctrina acquiescit, ac proinde veros fructus edit: Pater autẽ vicissim istiusmodi homini nihil prorsus denegabit.
Colos. 1. 23.
1. Iohan. 3. 22.
3 Charitas Patris in Filiũ & Filij in nos, & nostra tum in Deum tum in proximum, perpetuo inter se nexu cohærent: nec quicquam est ea suauius. Prodit autem sese charitas ex effectis, cuius perfectissimum exemplar Christus ipse nobis suppeditat.
Suprà. 13. 34,
1. thess. 4. 9.
1. Iohan. 3. 11,
& 4. 21.

a Quasi dicat, Ita glorificabitur Pater meus, & ita demùm eritis mei discipuli, si multum fructum attuleritis.
b .i. In illa charitate qua ego vos prosequor, reciprocatur autem ista charitas.

15 [4] Non

15 4Non amplius dicam vos ſeruos:quia ſeruus neſcit quid faciat dominus eius: vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audiui à Patre meo, nota feci vobis.

16 5Non vos me c elegiſtis, ſed ego elegi vos, & || conſtitui vos, vt abeuntes fructum adferatis,& fructus veſter maneat: vt quicquid petieritis à Patre in nomine meo,det vobis.

17 Hæc mando vobis,vt diligatis alij alios.

18 6Si mundus vos odit, ſcitis me prius quàm vos,illis odio habitum.

19 Si ex mundo fuiſſetis, mundus quod ſuum eſt amaret: quia verò ex mundo non eſtis, ſed ego elegi vos ex mundo, propterea odit vos mundus.

20 Memẽtote ſermonis quem ego dixi vobis, || Non eſt ſeruus maior domino ſuo. || ſi me perſequuti ſunt,& vos perſequẽtur: ſi ſermonem meum ſeruauerunt,& veſtrum ſeruabunt.

21 ||7Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non nouerunt eum qui miſit me.

22 d Si non veniſſem, & loquutus eſſem eis, peccatum non haberent: nunc autem non habent quod prætexant peccato ſuo.

23 Qui me odit, is etiam Patrem meum odit.

24 Si opera non feciſſem inter eos quæ nemo alius fecit,peccatum non haberent:nunc autem & viderunt,& oderunt & me & Patrem meum.

4 Euãgelij doctrina, ſicut Chriſti voce prodita eſt, perfectiſſima eſt & abſolutiſſima conſilij Dei, quod ad ſalutem noſtram attinet, declaratio, Apoſtolis commiſſa. *Matth.28.19. Supra 13.16, mat.10.24. Mat.24.9.*

5 Chriſtus autor eſt ac conſeruator Euangelici miniſterij ad finem vſque mundi. Eſt autẽ miniſtris in primis opus tum precibus, tum charitate mutua. *Infra 16.4.*

6 Non modò non perterrefacere,ſed etiã confirmare fidos Chriſti miniſtros debet, quod inſtar Domini ſui ſint mundo exoſi. 7 Odium mundi aduerſus Chriſtum, ex mentis ſtupore, ſponte tamen cæcutientis,oritur,vt mundus nihil planè habeat quod culpæ ſuæ prætexat.

c *Diſertè hoc loco dicitur Salutem hominis eſſe ſolius fauoris & benignitatis Dei æterni,& nullius meriti ipſorum.* d *Quaſi dicat, Niſi veniſſem, iſti coram Dei tribunali non deſinerent dicere ſe fuiſſe religioſos & planè alienos à peccato: ſed quum ad eos venerim, & me planè reijciant, ereptum eſt illis quicquid ſuæ improbitati prætexuiſſent.*

Psal.34.19.
Supra 14.26.
luc.24.49.

25 Sed *oportet* vt impleatur sermo qui in [e] Lege eorum scriptus est, || Oderunt me immeritò.

26 [8] Quum autem venerit Consolator ille || quem ego mittam vobis à Patre, (Spiritus, *inquam*, ille veritatis, qui à Patre emanat) ille testabitur de me.

27 Sed & vos testabimini, quia à principio mecum estis.

8 Aduersus impiorum rabiem interiore testimonio Spirit⁹ sancti perstatur: sed non alia vox est Spiritus sancti quàm quæ Apostolorum ore sonat.

e Aliquando Legis nomine intelligitur Pentateuchus, hoc loco pro tota Scriptura: locus enim quem citat, legitur in Psalmorum libro.

CAP. XVI.

1 Crucem prædicit discipulis. 7 Consolatorem promittens, 8 9 13 eius officium describit. 21 Mulieri parienti afflictiones suorum comparat.

CAP. XVI.

1 Euangelij ministris non tãtùm ab apertis hostibus, sed etiã ab ijs ipsis qui domestici atq; adeo columnæ Ecclesiæ sibi videntur, quęuis probra sunt expectanda.
Supra 15.21.

1 HÆC [1] loquutus sum vobis vt ne offendamini.

2 Mouebunt vos synagogis: imò veniet tempus quum quisquis trucidabit vos, putabit *se* cultum præstare Deo.

3 Et hæc facient vobis, quia non nouerũt Patrem, neque me.

4 || Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit tempus illud, memineritis eorum, quòd ego *hæc* dixerim vobis. hæc autem vobis à principio nõ dixi, quia vobiscum eram.

5 Nunc autem abeo ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me quò abeam.

6 Sed quia hæc loquutus sum vobis, tristitia implcuit cor vestrum.

2 Christi absentia secundũ carnem, Ecclesiæ vtilis, vt à spirituali ipsi⁹ virtute toti pendeamus.

7 [2] Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego abeam. nisi enim abiero, Consolator ille non veniet ad vos: sin autem profectus fuero, mittã eum ad vos.

8 3 Et quum venerit ille, [a] arguet [b] mundum de peccato & de iustitia & de iudicio.

9 De peccato quidem, eò quòd non credunt in me:

10 [c] De iustitia vero, eo quòd ad Patrem abeã, & amplius non conspicietis me:

11 [d] De iudicio autem, [e] eo quòd princeps huius mundi condemnatus sit.

12 4 Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, sed nunc non potestis portare.

13 Quum autem venerit ille, *id est* Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem. non enim loquetur à semetipso, sed quæcunque audierit loquetur, & quæ ventura sunt renuntiabit vobis.

14 5 Ille me glorificabit, quia de meo accipiet quod renuntiabit vobis.

15 Omnia quæ habet Pater, mea sunt: propterea dixi *illum* de meo accepturum quod renuntiabit vobis.

16 [f] 6 Paulispcr, & non conspicietis me: & rursum paulispcr, & videbitis me, [g] quia ego vadam ad Patrem.

3 Spiritus Dei ita est in prædicatione Verbi efficax, vt mundum etiam inuitum tandem cogat & suam iniustitiam, & Christi iustitiã ac omnipotentiam fateri.

4 Apostolica doctrina à Spiritu sancto profecta est, & quidem omnibus suis numeris absoluta.

5 Spiritus sanctus nullam nouam doctrinã affert, sed Christi voce traditam docet, & animis insculpit.

6 Gratia Spiritus sancti, viuum est speculum in quo verè conspicitur Christus, perspicacissimis videlicet fidei, non autem luscioſis illis carnis oculis: vnde perenne gaudium in medijs etiam doloribus sentitur.

a Conuincet ita vt nihil habeat quod prætexat. b Respicit tempus illud quod ipsius ascensionem consequutũ est, cum effuso in Ecclesiã Spiritu, omnes contradicentes manifestò coarguit: Conuicti autẽ fuere ipsi Christi hostes peccati, quũ coacti sunt profiteri se in eo errasse quòd non credidissent, ideo dicebãt Petro, Act. 2. Quid faciemus viri frãtres? c Ipsius Christi: quum enim mundus videbit per me Spiritum effusum, fateri cogetur, me iustum fuisse, qui ex hoc mundo discedens, non fuerim damnatus à Patre. d De autoritate illa ac potestate, quam ego tunc obtinebo in cœlo & in terra. e .i. Quia reipsa intelligent & cognoscent me, diabolo superato, imperium in mundo exercere, quum viderint omnes sese frustra vobis opponere, quoniam vos armabo virtute illa cœlesti, qua destruatis omnẽ celsitudinem quæ extollitur aduersus cognitionẽ Dei, Vide 2. Cor. 10. 12. f Vbi paululum temporis præterierit. g Quia transeo ad æternam gloriam, vnde futurum est vt vobis adsim multò magis quam antea: Tunc enim verè, quis & quantus sim experiemini.

do ad Patrem.

17 Dixerunt ergo *quidam* ex discipulis eius alij ad alios, Quid est hoc quod dicit nobis, Paulisper, & non conspicietis me: & rursus paulisper, & videbitis me: &, Quia ego vado ad Patrem?

18 Dicebant ergo, Quid illud est quod dicit paulisper? nescimus quid loquatur.

19 Cognouit autem Iesus eos velle ipsum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quòd dixi, Paulisper, & non videbitis me: & iterum paulisper, & videbitis me?

20 Amen amen dico vobis, flebitis vos, & lamentabimini, mundus autẽ gaudebit: vos verò tristes eritis, sed tristitia vestra euadet in gaudium.

21 Mulier quum parit, dolorem habet, quia venit hora eius: quum autem peperit puerulum, iam non meminit oppressionis, quòd gaudeat hominẽ esse natum in mundo.

22 Et vos igitur nunc quidẽ tristitia teneminí: sed rursum videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

23 [7] Et illo die me non interrogabitis quicquam. || Amen amen dico vobis, quæcunque petieritis à Patre meo in nomine meo, dabit vobis.

24 Vsque adhuc non petijstis quicquam in nomine meo: petite, & accipietis, vt gaudium vestrum sit plenum.

25 Hæc loquutus sum vobis per prouerbia: at veniet tempus quum iam nõ per prouerbia loquar vobis, sed apertè de Patre meo renuntiabo vobis.

26 [8] Illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis me rogaturum Patrem pro vobis.

27 Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, & credidistis me à Deo exiuisse.

28 ||Exiui à Patre, & veni in mundum: iterũ relinquo mundum, & proficiscor ad Patrem.

29 Dicunt

7 Spiritus sanctus ab ascensione Christi in Apostolos effusus, sũma quęque mysteria & salutis nostræ arcana, tũ ipsos, tum etiã Ecclesiam per ipsos erudijt, & ad finem vsque seculorũ erudiet.
Supra 14..3, mat.7.7, & 21.22, mar.11.24, luc.11.9, iac.1.5.

8 Summa cultus Dei est inuocatio Patris in nomine Filij mediatoris qui iam exauditus est pro nobis, pro quibus & exinanit[9] fuit, & nunc est glorificatus.
Infra, 17.8

29 9 Dicunt ei discipuli eius, Ecce,nunc apertè loqueris,nec prouerbium vllum dicis.

30 Nunc scimus te scire omnia,nec opus est tibi vt quis te interroget:per hoc credimus te à Deo exiuisse.

31 Respondit eis Iesus,Nunc creditis?

32 || 10 Ecce,veniet tempus,& iam venit,quum dispergemini vnusquisque ad suos, méque solum relinquetis.sed nõ sum solus:nam Pater mecũ est.

33 11 Hæc loquutus sum vobis vt h in me pacẽ habeatis. in mundo oppressionem habebitis: sed confidite,ego vici mundum.

9 Fides & stolida securitas plurimùm distant. *Mat.26.31, mar.14.27.*

10 Christi virtuti nihil detrahit, neque mundi improbitas, neque suorum imbecillitas.

11 Ex vnius Christi victo- cõquiescatis: Pax

ria pendet Ecclesiæ firmitas. *h In me prorsus enim hoc loco opponitur perturbationi ac tristitiæ.*

CAP. XVII.

1 Orat Christus vt mutua sit illustratio gloriæ suæ & Patris. 9 Orat pro Apostolis, 20 & toto credentium grege.

CAP. XVII. *Mat.28.18*

1 HÆc 1 loquutus est Iesus,& sustulit oculos in cœlũ,dixitque,2 Pater, venit hora illa,glorifica Filium tuum,vt & Filius tuus te glorificet.

1 Iesus Christus æternus Pontifex,mox seipsum oblaturus,solennibus precibus seipsum, vt victimam, & nos vnà secũ, Deo Patri cõsecrat. Itaque hæc precatio fuit à condito mundo, est, & erit ad finẽ vsque seculorum,Ecclesiæ Dei fundamentum.

2 || Sicut dedisti ei autoritatem *in* a omnem carnem,vt quotquot dedisti ei,det eis vitam æternam.

3 Hęc est autẽ vita ęterna,vt te b solũ cognoscãt *esse* Deum verum,& quem misisti Iesum Christum.

4 Ego te glorificaui in terra:opus consummaui quod dedisti mihi vt facerem.

5 Nunc igitur glorifica me tu Pater apud temetipsum ea gloria quã habui apud te prius quàm hic mundus existeret.

2 Præfatur sese,sicut in mundum venit,in quo per fidem apprehenso gloriam suam seruandis suis electis patefaceret Pater,ita huic vni rei studuisse, ac proinde petere vt absoluto suo operi benedicat Pater.

a *In omnes homines.* b *Patrem solum verum Deum vocat, vt illum falsis omnibus dijs opponat, non vt seipsum & Spiritum sanctum excludat, quum sui cognitionem statim cum Patris cognitione coniungat, sed suo more totam diuinitatẽ in Patris persona proponit. Sic Pater dicitur solus Rex, immortalis, sapiens, habitans lucem inaccessam, inuisibilis, Rom.16.27, 1 Tim.1.17.*

Supra, 26.27.

3 Primo loco precatur pro certis illis suis discipulis, per quos erat reliquos collecturus, eósq; (repudiata semel omni reprobo rũ turba) Patri cõmendat, quòd ipse quidem eos ab illo sibi traditos in tutelam suã receperit: illi verò vicissim ei[9] doctrinam amplexi, tot tantósque hostes sint habituri, vt sola ipsius ope salui esse possint. *Psal. 108. 8.*

4 Modũ liberationis hunc definit, non vt nulla pericula incurrant, sed vt ex omnibus seruati, re ipsa experiãtur verã esse doctrinã salutis quã ex ore ipsius acceptam aliis erãt tradituri.

6 3 Patefeci nomen tuũ hominibus quos dedisti mihi *selectos* è mundo. [c] tui erant, & [d] mihi eos dedisti, & sermonem tuum seruarunt.

7 ‖ Nunc nouerunt, omnia quæ dedisti mihi, à te esse.

8 Quia verba quæ tradidisti mihi, tradidi eis: & ipsi acceperunt, & verè norunt me à te exiuisse, & crediderunt me à te missum esse.

9 Ego pro eis rogo: non pro mundo rogo, sed pro *iis* quos dedisti mihi, quia tui sunt.

18 Et mea omnia, tua sunt, & tua mea *sunt*: & glorificatus sum in eis.

11 Et non sum amplius in mũdo, sed hi sunt in mundo, & ego ad te venio. Pater sanctè, serua eos per nomen tuum, quos dedisti mihi, [e] vt sint vnum prout & nos.

12 Quum essem cum eis in mundo, ego seruabam eos in nomine tuo: quos dedisti mihi, ego custodiui, & nemo ex eis perijt nisi filius ille perditionis: ‖ vt Scriptura impleretur.

13 Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum plenum apud se.

14 Ego tradidi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non sunt ex mundo, prout & ego non sum ex mundo.

15 4 Non rogo vt tollas eos è mundo, sed vt serues eos à malo.

16 Ex mundo non sunt, sicut & ego non sum ex mundo.

c *Æternam illam electionem declarat in ipso Dei beneplacito absconditam, qua totius nostræ salutis est basis.* d *Indicat æterni illius & abscõditi propositi declarationem in Christo factam, per quem demùm fide apprehensum iustificati sumus, & sanctificati, vt electionis gloriam tãdem consequamur.* e *Concordiam & coniunctionem animorum tribui suis precatur, vt imitatione coniunctionis diuinæ inter ipsos consensio sit.*

17 San-

17 f Sanctifica eos tua veritate: ſermo tuus veritas eſt.

18 5 Sicut me miſiſti in mũdum, *ita* & ego miſi eos in mundum.

19 Et pro eis ego ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati g per veritatem.

20 6 Non pro eis autẽ rogo tantùm, ſed & pro ijs qui per ſermonem eorum credituri ſunt in me:

21 Vt omnes vnum ſint, ſicut tu Pater in me, & ego in te, vt & ipſi in nobis vnum ſint: vt credat mundus me à te miſſum eſſe.

22 Et ego gloriam quam dediſti mihi, dedi eis: vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.

23 Ego in eis, & tu in me, vt ſint perfecti in vnũ, & vt cognoſcat mundus me à te miſſum eſſe, téque eos diligere ſicut me dilexiſti.

24 ‖ Pater, quos dediſti mihi, velim vt vbi ſum ego, & illi ſint mecum: vt cõſpiciant gloriam illam quam dediſti mihi, quia dilexiſti me ante iacta mũdi fundamenta.

25 7 Pater iuſte, mundus te non nouit: ego autẽ te noui, & hi nouerunt me à te miſſum eſſe.

26 Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam: vt charitas qua dilexiſti me, ſit in eis, & ego in eis.

5 Addit, communem ſecum eſſe Apoſtolis vocationẽ, ac proinde illos oportere ea ipſa virtute ſulciri, vt ſeſe totos Patri deuoueant, quã ipſe primus ſeipſum Patri conſecrat. *Suprà, 12. 26.*

6 Secundo loco offert Deo Patri ſuos omnes, id eſt quotcũque in ipſum per Apoſtolorũ doctrinã credẽt: vt ſicut ipſe cũ Patre cohæret, omnẽ inde plenitudinem accipiens, ita & illi cum ipſo coniuncti inde vitã hauriant, ac tãdem in eo ipſo ſimul dilecti, vnà etiam gloria cum ipſo perfruantur. 7 Cognitio Patris quæ eſt in Chriſto mediatore pleniſſima, paulatim ab eo ſuis communicatur, vt in ipſo diligantur à Patre eo ipſo amore, quo Filium complectitur.

f Id eſt, ſanctos efficito. Sanctum autem dicitur quod Deo peculiariter deuotum eſt ac conſecratum. g Opponitur ſanctificatio Chriſti vera, id eſt, ſolida, externis purificationibus.

CAP. XVIII.

1 Chriſti, à Iuda proditi, virtute 6 milites in terram proſternuntur. 13 Chriſtus ad Annam: hinc ad Caiapham ducitur. 22 23 Miniſtri bacillo cæſus, quid reſponderit. 28 Pilato traditus, 36 regnum ſuum declarat.

CAP. XVIII.

Matth.26.36, mar.14.32, luc.22.39, 2.reg.15.23.

1 HÆc || [1] quum dixisset Iesus, egressus est cũ discipulis suis trans torrẽtem Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.

2 Nouerat autem eum locũ etiam Iudas qui prodebat eum, quia Iesus frequenter cum discipulis suis illuc conuenerat.

Matth.20.47, mar.14.43, luc.22.47.

3 || [2] Iudas ergo quum accepisset cohortẽ, & à Pontificibus ac Pharisæis ministros, venit illuc cũ laternis & facibus & armis.

4 [3] Iesus itaque, sciens omnia quæ vẽtura erãt in se, prodiens dixit eis, Quem quæritis?

5 Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego *is* sum. Stabat autem cum eis etiam Iudas qui prodebat eum.

6 Vt ergo dixit eis, Ego *is* sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt humi.

7 Iterum ergo rogauit eos, Quẽ quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.

8 [4] Respondit Iesus, Dixi vobis me eum esse. ergo si me quæritis, sinite hos abire.

9 Vt impleretur sermo quem dixerat, || Ex ijs quos dedisti mihi, non perdidi quenquam.

10 [5] Simon autẽ Petrus qui gladium habebat, eduxit eum, & percussit seruum Pontificis maximi, & abscidit auriculam eius dextram. erat autem nomen seruo Malchus.

11 Dixit ergo Iesus Petro, Reconde gladium tuum in vaginam. an non bibam poculum quod dedit mihi Pater?

12 [6] Cohors igitur & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, & vinxerunt eum.

13 Et adduxerũt primùm || ad Annã. (erat enim

1 Christus in hortũ proditori cognitum capiendus vltrò ingreditur, vt peccatum quod per vni⁹ hominis in horto rebellionẽ, in mũdũ ingressum est, sua obedientia tollat.

2 Christus innocẽs capitur velut sceleratꝰ, vt nos scelerati tanquam innocentes dimittamur. *Suprà, 17.12.*

3 Christi persona non virtꝰ ab aduersarijs victa est quãdo & sicut voluit.

4 Christus boni pastoris officiũ ne in extremis quidem suis periculis negligit. *Luc.3.2.*

5 Zelus Dei intra vocationis suæ limites est ab vnoquoq; cõtinẽdus.

6 Christus nostrarum blasphemiarum reus ad terrenum põtificẽ trahitur damnandus, vt ab ipsomet æterno Pontifice absoluamur.

socer

ſocer Caiaphæ,qui erat Pontifex maximus anni illius) is verò miſit eum vinctũ ad Caiapham Pontificem maximum.

14 Erat autem Caiaphas is || qui cõſuluerat Iudæis expedire vnum hominem mori pro populo. *Suprà,11.50.*

15 || [7] Sequebatur autem Ieſum Simon Petrus & alius diſcipulus. diſcipulus verò ille notus erat Pontifici maximo,& ſimul introijt cum Ieſu in aulam Pontificis maximi. *Matth.26.58, mar.14.54, luc.22.54.*

16 Petrus autem ſtabat extrà ad oſtium. Exiuit ergo diſcipulus ille alter qui erat notus Pontifici maximo, & loquutus eſt oſtiariæ, & introduxit Petrum.

17 Dixit ergo Petro ancilla oſtiaria, Nónne & tu ex diſcipulis es hominis iſtius ? Dicit ille, Non ſum.

18 Stabant autem ſerui & miniſtri qui prunas congeſſerant, quia frigus erat, & calefaciebant ſe. erat autem cum eis etiam Petrus ſtans & calefaciens *ſe.*

19 [8] Pontifex maximus ergo interrogauit Ieſum de diſcipulis & doctrina ipſius.

20 Reſpõdit ei Ieſus, Ego palàm loquutus ſum mundo: ego ſemper docui in ſynagoga & in templo, quò vndique Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus ſum nihil.

21 Quid me interrogas ? interroga eos qui audierunt, quid ſim ipſis loquutus: ecce, hi ſciunt quæ dixerim ego.

22 Hæc autem quum ipſe dixiſſet, vnus ex miniſtris qui adſtabat, bacillo cecîdit Ieſum, dicens, Itáne reſpondes Pontifici maximo ?

23 Reſpondit ei Ieſus, Si malè loquutus ſum, teſtare de malo: ſin bene, cur me cædis?

24 || Miſerat igitur eum Annas vinctũ ad Caiapham Pontificem maximum. *Matth.26.57, mar.14.53, luc.22.54,*

7 Viuũ exemplum humanæ imbecillitatis, etiam in præſtãtiſſimis quibuſq;, ſimulatque ſibiipſis relinquuntur.

8 Chriſtꝰ parcè cauſam ſuã tuetur, non vt morti ſe ſubduçat, ſed vt ipſum innocẽtem damnari conſtet.

Matth.26.69, mar.14.59, luc.22.55.

25 || [9] Stabat autem Simon Petrus, & calefaciebat se: dixerunt igitur ei, Nónne & tú ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non sum.

26 Dicit ei quidam ex seruis Pōtificis maximi, cognatus eius cuius abscciderat Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum eo?

27 Rursus ergo negauit Petrus, & statim gallus vocem misit.

28 || Ducūt ergo Iesum à [a] Caiapha in Prætorium. erat autem manè, & ipsi non introierunt in Prætorium ne polluerentur, sed vt ederent Pascha.

Matth.27.2, mar.15.1, luc.23.1, act.10.28, & 11.3 Matth.20.19.

29 [10] Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit? Quam accusationem adfertis aduersus hominem istum?

Matth.27.11, mar.15.2, luc.23.3.

30 Responderunt & dixerunt ei, Nisi iste esset maleficus, non tradidissemus eum tibi.

31 Dicit eis ergo Pilatus, Accipite eum vos, & secūdum legem vestram condemnate eum. Itaque Iudæi dixerunt ei, Nobis [b] non licet occidere quenquam,

32 || Vt sermo Iesu impleretur, quem dixerat, [c] significās qua morte futurum erat vt moreretur.

33 || Introiuit ergo rursus in Prætorium Pilatus, & vocauit Iesum: dixítque ei, Tú[ne] es rex Iudæorum?

34 Respondit ei Iesus, A teipso tu hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me?

35 Respondit Pilatus, Num ego Iudæus sum? gens tua & principes Sacerdotum tradiderunt te mihi: quid feciſti?

36 [11] Respondit Iesus, Regnum meum non est ex hoc mūdo: si ex hoc mūdo esset regnum meum,

9 Lapsi semel homines, non modò nō possunt sese suis viribus erigere, sed etiā in deteri[9] magis ac magis præcipites ruunt, donec noua Dei virtute surrigantur.

10 Filius Dei sistitur ad mortalis & quidem profani hominis tribunal, ibíque multominus iniquitatis in profano homine, quàm in ipsis populi Dei prīcipibus inuenitur. Viua imago iræ Dei aduersus peccatum, summæ eiusdem misericordię, seueriſſimi denique iudicij in præfractos oblatę eius gratiæ cōtemptores.

11 Christus regnum suum spirituale asserit, mundanum detrectat.

a *Ab ædibus Caiaphæ.* b *Erepta enim illis fuerant capitalia iudicia, quadraginta annis ante tēpli destructionē.* c *Dixerat Christus fore vt crucifigeretur.*

ministri

ministri mei certarent ne traderer Iudæis : nunc autem regnum meum non est hinc.

37 Dixit ergo ei Pilatus, Num igitur rex es tu? Respondit Iesus, Tu dicis me regem esse. ego ad hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum vt dem testimonium veritati. Quisquis est ex veritate, audit vocem meam.

38 [12] Dicit ei Pilatus, [d] Quid est veritas? Et quũ hoc dixisset, rursum venit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullum inuenio crimen in eo.

39 || Est autem vobis consuetudo vt vnum dimittam vobis in Pascha : vultísne ergo dimittam vobis regem Iudæorum?

40 || [e] Clamauerũt ergo rursum omnes, dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat verò iste Barabbas latro.

12 Christum oportuit quidẽ innocẽtẽ pronũtiari, sed tamen quatenus nostrã personã sustinet, non modò vt sceleratum, sed etiã vt sceleratorũ sceleratissimũ damnari. *Matth.27.11, mar.15.6, luc.23.27, Act.3.14.*

d *Fastidiẽtis atque adeo irridentis vox, non interrogantis.*

e *Ad verb. Magnum & deformẽ clamorem ediderunt.*

CAP. XIX.

1 Pilatus Christum flagellatum 2 & spinis coronatum 4 liberare volens, 8 Iudæorum improbitate vincitur, 16 crucifigendum tradit. 26 Iesus matrem discipulo commendat, 30 Aceto gustato, moritur. 34 Mortui latus lancea confoditur. 40 Sepelitur.

1 TVnc || [1] ergo acceptum Iesum Pilatus flagellauit.

2 Et milites contextam coronam è spinis imposuerunt capiti eius, & pallio purpureo induerunt eum.

3 Et dicebant, Aue rex Iudæorum. Et bacillis eum cædebant.

4 [2] Exiuit ergo rursum Pilatus foras, & dixit eis, Ecce, adduco vobis eum foras, vt noueritis me nullum in eo crimen inuenire.

5 Exiuit ergo Iesus foras, ferens spineam coronam, & purpureum palliũ, Tum dicit eis *Pilatus*, Ecce homo.

6 Quum ergo vidissent eum principes Sacer-

CAP. XIX. *Matth.27.26, mar.15.18,*

1 Prudẽtia carnis ex duobus malis minus eligit, Deus autem illi maledicit.

2 Christus rursum eodẽ illo ore absoluitur quo postea dãnatus est.

dotum & miniſtri, clamarunt, dicentes, [a] Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite. ego enim non inuenio in eo crimen.

7 Reſponderunt ei Iudæi, Nos legem habemus, & ſecundum legem noſtram debet mori, quia Filium Dei ſe finxit.

8 [3] Quum ergo audiuiſſet Pilatus hũc ſermonem, magis timuit.

9 Et rurſus ingreſſus eſt Prætorium, & dixit Ieſu, Vnde es tu? Ieſus autem reſponſum ei non dedit.

10 Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? neſcis me poteſtatem habere crucifigẽdi te, & poteſtatem habere te abſoluendi?

11 Reſpondit Ieſus, Non haberes poteſtatem aduerſum me vllam niſi tibi datum eſſet ſupernè: propterea, qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.

12 Ex eo ſtudebat Pilatus eũ abſoluere: Iudæi verò clamabant, dicentes, Si hunc abſolueris, nõ es amicus Cæſaris. quicunque ſe regem facit, cõtradicit Cæſari.

13 [4] Pilatus ergo quum audiſſet hunc ſermonẽ, adduxit foras Ieſum, ſedítque pro tribunali, in loco qui dicitur [b] Lithoſtrotos, Hebraicè autem [c] Gabbatha.

14 Erat autẽ paraſceue Paſchæ, hora verò quaſi ſexta: tum dicit Iudæis, Ecce rex veſter.

15 Illi verò clamauerunt, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem veſtrũ crucifigam? Reſponderunt principes Sacerdotum, Non habemus regem niſi Cæſarem.

16 [5] Tunc ergo tradidit eum ipſis vt crucifigeretur. || Acceperunt autem Ieſum, & abduxerunt.

17 Et *ipſe* portãs crucem ſuam venit in eũ locũ qui dicitur Caluariæ, Hebraicè autem Golgotha.

18 Vbi

a Crucifigi volunt quem ipſi ex recepta cõſuetudine lapidatum ſuſpẽdiſſẽt, quaſi blaſphemiæ conuictum: petunt autẽ vt crucifigatur more ſcilicet Romano.

3 Conſcientia Pilati pro Chriſto pugnat: ſed mox ſuccumbit, quoniam ſingulari Dei virtute nõ fulcitur.

4 Pilatus priuſquam Chriſtũ damnet, ſeipſũ eodẽ ore condemnat.

b Lithoſtrotos *vocãt Græci pauimẽtum, incruſtatione exiguis lapillis factum.*

c Gabbatha excelſum locum declarat, vt ſunt iudicũ tribunalia.

5 Chriſtus Satanam, peccatum & mortẽ cruci affigit. *Matth. 27. 31, mar. 15. 25, luc. 23. 26.*

18 Vbi crucifixerunt eum, & cũ eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Ieſum.

19 [6] Scripſit autẽ etiam titulum Pilatus, & impoſuit cruci. Erat verò ſcriptum, IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

20 Hunc ergo titulum multi Iudæorũ legerũt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus erat Ieſus. & erat ſcriptũ Hebraicè, & Græcè, & Latinè.

21 Dicebant ergo Pilato principes Sacerdotũ Iudæorum, Ne ſcribito, Rex Iudæorum: ſed illum dixiſſe, Rex ſum Iudæorum.

22 Reſpondit Pilatus, Quod ſcripſi, ſcripſi.

23 || [7] Milites ergo quum crucifixiſſent Ieſum, acceperunt eius veſtimenta, (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partem) & tunicam. erat autem tunica inſutilis, à ſummo contexta tota.

24 Dixerunt ergo inter ſe, Ne findamus eã, ſed ſortiamur de illa cuius futura ſit. vt Scriptura impleretur, dicens, || Partiti ſunt veſtimenta mea ſibi, & ſuper veſtem meam iecerũt ſortem. Milites igitur hæc fecerunt.

25 [8] Stabãt autẽ iuxta crucem Ieſu, mater eius & ſoror matris eius, Maria Clopæ *vxor*, & Maria Magdalene.

26 Quum vidiſſet ergo Ieſus matrem ac diſcipulum adſtantem quem diligebat, dicit matri ſuæ, Mulier, ecce filius tuus.

27 Deinde dicit diſcipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora recepit eam diſcipulus domum ſuam.

28 [9] Poſtea, quum ſciret Ieſus *reliqua* omnia iam perfecta eſſe, || vt perficeretur Scriptura, dixit, Sitio.

29 [d] Vas igitur *illic* erat poſitum aceto plenum.

6 Chriſtus in ſolio crucis ſedens, palã Rex æternꝰ omniũ populorũ, eius ipſius manu proſcribitur, cuius ore fuerat vſurpati regni damnatus. *Matth. 27. 35, mar. 15. 14, luc 23, 33.*

7 Chriſtus veſtiũ inter carnifices (excepta incõſutili tunica) diſtributione, ſignificat fore vt mox ſuis opibus diſperſis, ipſos etiã hoſtes ſuos per vniuerſum orbẽ locupletet: ita tamẽ vt vnus & integer maneat Eccleſiæ theſaurus. *Pſal. 22. 29.*

8 Chriſtus nõ in prioris modò, ſed & in poſterioris Tabulæ obſeruatione perfectũ eſt omnis iuſtitiæ exemplar. *Pſal. 68. 22, matth. 27. 22.*

9 Chriſtus accepto aceto Spiritum exhalat, verè amariſſimũ & aciditſſimum iræ Paternæ calicem noſtro nomine penitus exhauriens.

d Galatinus refert ex libris Sanhedrin ſolitos fuiſſe Iudæos potare reũ vino thure cõfecto, vnde ratio eius turbaretur: ſic ſcilicet Iudæi cõſcietijs nocẽtium cõſulebãt.

Illi verò impleuerunt ſpongiam aceto, & hyſſopo circumpoſitam admouerunt ori eius.

30 Quũ ergo accepiſſet Ieſus acetũ, dixit, Cõſummatũ eſt: & inclinato capite tradidit ſpiritum.

31 [10] Iudęi ergo, vt non manerent in cruce corpora Sabbatho, quoniã erat Paraſceue, (erat enim magnus dies illius Sabbathi) rogarunt Pilatum vt confringerentur eorum crura, ac tollerentur.

32 Venerunt ergo milites, & prioris quidem *latronis* confregerũt crura, & alterius qui crucifixus fuerat cum eo:

33 Ad Ieſum autem quum veniſſent, vt viderũt eum iam mortuum, nõ confregerunt eius crura:

34 [11] Sed quidã ex militibus lancea latus eius [e] fodit, & ſtatim exiuit ſanguis & aqua.

35 Et qui [f] vidit teſtatur, & verum eſt teſtimonium eius: ille *inquam* ſcit ſe vera dicere, vt & vos credatis.

36 Facta ſunt enim hæc vt Scriptura impleretur, || Non confringetur *vllum* os ipſius.

37 Et rurſus alia Scriptura dicit, || Videbunt quem transfixerunt.

38 || [12] Poſt hæc autem rogauit Pilatũ Ioſeph Arimathæenſis (qui erat diſcipulus Ieſu, ſed occultus propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Ieſu: quod permiſit Pilatus. Venit ergo & ſuſtulit corpus Ieſu.

39 || Venit autem & Nicodemus, (is qui venerat ad Ieſum nocte primùm) ferẽs miſturæ myrrhę & aloës libras quaſi centum.

40 Acceperunt ergo corpus Ieſu, & obuinxe-

runt

10 Chriſti corpus (ipſo ſic volente) ad tẽpus mortuum, lauciatur, at ne minimũ quidẽ os cõfringitur: nec alia myſtici ipſius corporis eſt conditio.

11 Chriſtus in cruce mortuus duplici ſymbolo teſtificatur ſe vnum eſſe veram expiationem, & verum credentiũ lauacrum.

Exo.12.46, num.9.12. Zach.12.10. Matth.27.57, mar.15.42, luc.23.50. Suprà,3.2.

12 Sepelitur Chriſtus palàm & loco celebri, conſcio & permittẽte Pilato, idque ab hominibus ſic Chriſto fauentibus, vt tamẽ ante eum diem apertè non eſſent eũ ſequuti: vt neque de ipſius morte neq; de reſurrectione meritò ambigi poſſit ex ſepultura.

e Vel ſauciauit. f Hoc vulnere plenè facta fuit mortis Chriſti fides, Nã effuſa aquâ ex hoc vulnere, indicauit ferrum vſque in pericardion *penetraſſe, illius videlicet aquæ conceptaculum, quo vulnerato neceſſe eſt omne animal protinus mori.*

runt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire.

41 In eo autem loco vbi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumentũ nouum, g in quo nondum quisquam positus fuerat.

42 Ibi ergo, propter Paraſceuen Iudæorũ, quòd monumentum illud propè esset, posuerunt Iesum.

g *Ne quis ipsius resurrectionem calumniaretur, quasi alius quispiam ex eo sepulcho surrexisset, Theoph.*

CAP. XX.

1 Maria nuntiat Christum resurrexisse. 13 Petrus & Iohãnes hoc visuri, 4 excurrunt. 15 Iesus Mariæ apparet, 19 & discipulis domi congregatis. 25 Thomas ante incredulus, 28 credit.

CAP. XX.

1 PRimo || a 1 verò die hebdomadis, Maria Magdalene venit manè quum adhuc tenebræ essent, ad monumentum: vidétque lapidem sublatum à monumento.

Mar. 16. 1, luc. 24. 1.

a Vide Matth. 28. 1.

2 Currit ergo & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum discipulum quem amabat Iesus: & dicit eis, Sustulerunt Dominum è monumẽto, & nescimus vbi posuerint eum.

3 Exiuit ergo Petrus, & alter ille discipulus, & venerunt ad monumentum.

4 Currebãt autem duo simul: sed alter ille discipulus præcurrit citius Petro, venítque prior ad monumentum.

5 Et incuruatus vidit posita lintea: non tamen introiuit.

6 Venit ergo Simon Petrus sequens eũ, & introiuit in monumentũ, & cõspexit lintea *ibi* posita:

7 Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteis positum, sed seorsum inuolutum in vnum locum.

8 Tũc ergo introiuit etiã alter ille discipulus qui venerat prior ad monumẽtũ, vidítq;, & credidit.

9 Nondum enim nouerant b Scripturam, videlicet oportere eum à mortuis resurgere.

1 Maria Magdalene, Petrus & Iohannes, primi resurrectionis Domini testes: & ita quidem vt suspectæ fidei esse meritò non possint, quũ hoc ipsum illis persuaderi vix potuerit, nedum vt ex composito id sint commenti.

b Per antonomasiam scripta illa, quibus tanquam tabulis est obsignata Dei voluntas, scriptura dicitur.

Matth.28.1, mar.16.5.

3 Angeli quoque (& quidẽ bini) facti resurrectionis Domini testes.

3 Iesus ipse præsens se testatur verè resurrexisse.

4 Christus qui resurrexit, non quærendus in hoc mũdo secundum carnẽ, sed in cœlis per fidem quo ipse nobis præiuit.

Mar.16.14, luc.24.36, 2.cor.15.5.

5 Christus ianuis clausis repentè vi diuina sese discipulis sistens, plenam eis fidem facit tum resurrectionis suæ, tum ipsorum Apostolatus, afflato illis sancto Spiritu, Euangelici ministerij directore.

10 Redierunt ergo discipuli ad suos.

11 || Maria autem flens stabat ad monumẽtum [c] foris. Dũ ergo fleret, incuruauit se in monumẽtũ:

12 [2] Et conspexit duos Angelos [d] albatos, sedentes, vnum ad caput, & alterum ad pedes, *illic* vbi iacucrat corpus Iesu.

13 Qui etiam dixerũt ei, Mulier, quid fles? Dicit eis, Sustulerunt [e] dominum meum, nec scio vbi posuerint eum.

14 [3] Et quũ hæc dixisset, cõuersa est retrorsum, conspexitque Iesum stantẽ: nec sciebat Iesum esse.

15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid fles? quem quæris? Illa putans hortulanum esse, dicit ei, Domine, si tu asportasti eum, dicito mihi vbi posueris eum: & ego eum tollam.

16 Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni: quod dicitur Magister.

17 [4] Dicit ei Iesus, Ne me tangito: nondum enim ascendi ad Patrem meum: sed proficiscere ad [f] fratres meos, & dic eis, Ascendo ad [g] Patrem meum & Patrem vestrum, & Deum meũ & Deum vestrum.

18 Venit Maria Magdalene annũtians discipulis se vidisse Dominum, eáque sibi dixisse.

19 || [5] Quum ergo vespera esset die illo primo hebdomadis, & [h] fores essent clausæ *illic* vbi erant discipuli coacti propter metum Iudæorum, venit Iesus: stetítque in medio, & dixit eis, Pax vobis.

20 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac latus suũ. Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.

c Id est, extra speluncam, in qua excisum erat sepulchrum. d Ad verb. in albis, sub. vestimentis. e Loquitur Maria vulgi more, qui de cadauere sic loquitur, vt de toto homine. f Fratrum nomine discipulos intelligit, nam proximo versiculo, Maria dicitur annuntiasse discipulis. g Patrem meũ dixit secundum naturam in Deitate, & Patrem vestrum propter gratiam in adoptione filiorum Dei, Epiphanius. h Vel sponte patuerunt illi fores, vel ipsi parietes illi fuerunt peruij.

21 Dicit

21 Dicit ergo eis iterum, Pax vobis: || ſicut mi- *Matth.28.18.*
ſit me Pater, ita & ego mitto vos.

22 Et quum hæc dixiſſet, afflauit, & dixit eis, Accipite Spiritum ſanctum.

23 [6] Siquorum remiſeritis peccata, remittuntur eis: ſiquorum retinueritis, retenta ſunt.

24 [7] Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venerat Ieſus.

25 Dixerunt ergo ei alij diſcipuli, Vidimus Dominum. Ille verò dixit eis, Niſi videro in manibus eius veſtigium clauorum, & immiſero digitum meum veſtigio clauorum, & immiſero manum meam lateri eius, nequaquam credam.

26 Octo igitur pòſt diebus rurſus erant diſcipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Ieſus foribus clauſis, & ſtetit in medio, & dixit, Pax vobis.

27 Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & profer manum tuam, & immitte lateri meo: & ne eſto incredulus, ſed credens.

28 Reſpondit autem Thomas, & dixit ei, Dominus meus & Deus meus es.

29 [8] Dicit ei Ieſus, Quia vidiſti me, Thoma, credidiſti: beati qui non viderunt, & crediderunt.

30 [9] || Multa igitur etiam alia ſigna edidit Ieſus in diſcipulorum ſuorum conſpectu, quæ non ſunt ſcripta in hoc libro.

41 Hæc autem ſcripta ſunt, vt credatis Ieſum eſſe Chriſtum Filium Dei, & vt credentes, vitam habeatis per nomen eius.

6 Promulgatio remiſſionis peccatorũ per fidem in Chriſtũ, & iræ Dei declaratio retinendis incredulorum peccatis, ſumma eſt Euangelicæ prædicationis.

7 Chriſtus ex Thomę incredulitate certũ reſurrectionis ſuæ teſtimonium elicit.

8 Vera fides ab ore Dei, nõ ab oculis carnis pendet.

9 Fides in Chriſtum Filium Dei & vnicum noſtrũ ſeruatorẽ, Euangelicę doctrinæ ac prę-ſertim hiſtoriæ reſurrectionis ſcop⁹. *Infrà, 21.25.*

CAP. XXI.

1 Ieſus piſcantibus Apoſtolis apparet, 6. 7 quem miraculo captorum piſcium agnoſcunt. 15 Petro ouium curam committit, 18 mortiſque genus eidem prænuntiat.

1. Christus nõ tantùm præsens sed etiam vnà cum discipulis suis vescens, plenissimam suę resurrectionis fidẽ facit.

1 POstea [1] patefecit se rursus Iesus discipulis ad mare Tiberiadis: patefecit autẽ sic:

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat ex Cana Galilææ, & *filij* Zebedæi, aliique ex discipulis eius duo.

3 Dicit eis Simon Petrus, Abeo piscatum. Dicunt ei, Imus & nos tecum. Profecti sunt, & ascenderunt in nauigium statim: & illa nocte nihil cœperunt.

4 Mane autem iam exorto stetit Iesus in littore: non tamen cognouerunt discipuli Iesum esse.

5 Dicit ergo eis Iesus, Pueri, num quid obsonij habetis? Responderunt ei, Non.

6 At ille dicit eis, Iacite rete in dextram nauigij partem, & inuenietis. Iecerunt ergo, & non amplius poterant illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon ergo Petrus quũ audisset Dominum esse, [a] amiculum succinxit, (erat enim nudus) & abiecit se in mare.

8 Alij autem discipuli nauigio venerunt (non enim longè aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis) trahentes rete *plenum* piscium.

9 Vt ergo descenderunt in terram, vident prunas positas, & piscem impositum, & panem.

10 Dicit eis Iesus, Adferte ex piscibus quos modò cœpistis.

11 Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus, centum quinquaginta tribus: & quum tot essent, non est fissum rete.

12 Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Nullus autem discipulorum audebat eum interrogare, Tu quis es? quum scirent Dominum esse.

13 Venit ergo Iesus, & accipit panem, & dat eis,

a *Amiculum ex lino, quod natanti minimè obsisteret.*

eis,& piſcem ſimiliter.

14 Hac iam tertia vice patefactus eſt Ieſus diſcipulis ſuis,quum reſurrexiſſet à mortuis.

15 [2] Quum ergo prandiſſent, dicit Simoni Petro Ieſus, Simon *fili* Ionæ, diligis me, plus quàm hi? Dicit ei, Etiam Domine: tu noſti quòd amem te. Dicit ei, Paſce agnos meos.

16 Dicit ei rurſum ſecundò, Simon *fili* Ionæ, diligis me? Ait illi, Etiam Domine: tu noſti quòd amem te. Dicit ei, Paſce oues meas.

17 Dicit ei tertiò, Simon *fili* Ionæ, amas me? Triſtis fuit Petrus quòd [b] tertiò dixiſſet ipſi, Amas me? Dixítque ei, Domine, tu omnia noſti, tu noſti quòd amem te. Dicit ei Ieſus, Paſce oues meas.

18 [3] Amen amen dico tibi, quum eſſes iunior, [c] cingebas te,& ibas quò volebas: quum autem ſenueris, extendes manus tuas, & alius [d] te cinget,& tranferet [e] quò noles.

19 Hoc autem dixit, ſignificans [f] qua morte glorificaturus eſſet Deum. Et quum hoc dixiſſet, dicit ei, Sequere me.

20 [4] Conuerſus Petrus videt illum diſcipulum quem diligebat Ieſus, ſequentem, ‖ qui & recubuerat in cœna ſuper pectus eius, & dixerat, Domine, quis eſt ille qui te prodit?

21 Hunc ergo quum vidiſſet Petrus, dicit Ieſu, Domine, hic autem quid?

22 Dicit ei Ieſus, Si velim eum manere donec veniam, quid ad te? tu me ſequere.

2 Petrus terna cõfeſſione in priſtinũ gradum reſtituitur, vnde terna abnegatiõne exciderat: ſimúlque admonetur, eum demũ eſſe paſtorẽ qui Chriſtũ diligẽs ipſi[9] oues paſcit.

3 Prædicitur mors Petri violenta.

4 Cauendum nedum alios circũſpicimus quod nobis iniunctum eſt negligamus.

b Nempè aquũ erat, vt triplici abnegationi triplex confeſſio opponeretur, ne de tanti peccati remiſſione, & reſtitutione muneris Apoſtolici dubitaret Petrus.

Suprà, 13.23.

c Qui peregrè proficiſcebantur, præſertim in Oriente, & in ijs regionibus quarum incolæ prælongis veſtibus vtuntur, illos neceſſe eſt ſuccingi.

d Reſpexit ad illam rationem qua captiui loris ac vinculis conſtringuntur, quaſi dicat, Nunc te liberè accingis, vt proficiſcaris quò libuerit, atqui tempus erit, quũ non te Zona accinges, ſed alius te vinculis conſtringet, vt te pertrahat etiam inuitum.

e Non quidem quòd Petrus inuitus pro Dei veritate quicquam tulerit, quum eum legamus gaudentẽ rediiſſe è concilio in quo flagris cæſus fuerat, ſed quia hæc voluntas non proficiſcitur à carne, ſed ab illo aduentitio Spiritus dono, itaque repugnantiam quandam indicauit.

f .i. Petrum morte violenta moriturum.

g .i. Dimanauit.

23 g Exijt ergo ſermo iſte inter fratres, diſcipulum illum non moriturum: ſed non dixerat ei Ieſus, Non morietur: ſed, Si eum velim manere donec veniam, quid ad te?

f Vera eſt Chriſti hiſtoria, nec hominum curioſitati, ſed ſaluti, ſancto cum delectu perſcripta. Supra. 20. 30.

24 h Hic eſt diſcipulus ille qui de his teſtatur, & hæc ſcripſit: & ſcimus verum eſſe teſtimonium eius.

25 || Sunt autem & alia multa quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur ſigillatim, ne mundum quidem ipſum opinor capturum eos qui ſcriberentur libros. Amen.

ACTA SANCTORVM APOSTOLORVM.

CAP. I.

1 Continuat Lucas hanc hiſtoriam ad ſuum Euangelium. 9 Sublato in cœlum Chriſto, 10 Apoſtoli 11 monentibus Angelis 12 reuerſi, 14 precibus incumbunt. 15 Petri inſtinctu, 18 Iudæ proditoris loco 23 Matthias eligitur.

1 PRIMVM [1] quidem librum confeci, Theophile, de [a] omnibus quæ cœpit Ieſus & facere & docere,

2 Ad *eum* vſque diem quo quum mandata dediſſet Apoſtolis per Spiritum ſanctum, quos elegerat, ſurſum receptus eſt.

3 [2] Quibus etiam ſeipſum, poſtquam ipſe

Cap. I.

f Trãſitio ab Euangelij (id eſt dictorum & factorum Chriſti) hiſtoria ad Apoſtolorum acta.

2 Ideo Chriſtus ſtatim à reſurrectione non aſcẽdit in cœlum, vt ſuę reſurrectionis plenam fidem faceret, & Apoſtolos in doctrina quam audierant, præſens confirmaret.

a Facta Ieſu, ſunt miracula, & actiones deitatis indices, & omnium rerum perfecta ſanctitae, atque adeò doctrinæ ipſius exempla.

paſſus

passus fuit, repræsentarat viuum multis [b] indubitatis signis, per dies quadraginta conspectus ab eis, & dicens quæ ad regnum Dei *spectant*.

4 [c] Et congregans *eos*, || denuntiauit eis ne abscederent Hierosolymis, sed *vt* expectarent promissum Patris, Quod *inquit* audistis ex me.

5 Nam || Iohannes baptizauit quidem aqua, vos autem baptizabimini [d] Spiritu sancto istis non multis pòst diebus.

6 [3] Quum igitur illi conuenissent, interrogarunt eum, dicentes, Domine, num hoc tempore [e] restitues regnum Israeli?

7 Dixit autem ad illos, Non est vestrum nosse tempora siue [f] opportunitates quas Pater in sua ipsius autoritate posuit.

8 || Sed recipietis virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos: eritísque mihi testes & in Hierusalem, & in tota Iudæa, Samariáque, & vsque ad vltimas terras.

9 [4] || Et quum hæc dixisset, aspicientibus ipsis eleuatus est: & nubes susceptum cum abstulit ab oculis eorum.

10 Et quum essent intentis in cœlum oculis eo proficiscente, ecce, viri duo astiterunt illis albo vestitu:

11 Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis intuentes in cœlum? hic Iesus qui sursum receptus est [g] à vobis in cœlum, ita veniet quemadmodum conspexistis eum proficiscentem in cœlum.

12 Tunc reuersi sunt in Hierusalem à monte qui vocatur Oliueti, qui est prope Hierusalem,

3 Prius certandum quam triumphandũ: nec curiosè inuestiganda quæ Deus non patefecit. *Luc.24.49, ioh.14.25. Mat.3.11, marc. 1.8, luc.3.16, ioh.1.26, infrà, 2.2, & 11.16, & 19.4.*

4 Christus, promissa Spirit⁹ sancti plena virtute, qua corpore absens Ecclesiam suam regat, corpus suum à nobis sursum in cœlestia tabernacula sustulit, ibidem testib⁹ Angelis ad extremũ vsque diem æterni iudicij permãsurum. *Infrà, 2, 3. Luc 24.52.*

b Indubitata signa, Tecmeria *vocat, quæ necessaria vocantur: Christũ autem verè resurrexisse, indicarunt hæc signa, loqui, ambulare, edere, manibus sese contrectandum præbuisse. c Congregauit eos Dominus, quum dispersi huc & illuc fugissent, vt eos vnà omnes haberet ascensionis suæ testes. d Sub. à Patre, vel à me, vt Pater vel Christus opponatur Iohanni. sicut aqua Spiritus sanctus. e Pristino statui. f .i. Rei gerendæ commodas occasiones, scilicet quas Dominus rebus agendis constituerit. g E vestro conspectu.*

h distans itinere Sabbathi.

13 5Et quum i introiſſent, aſcenderunt in k cœnaculum vbi commorabantur Petrus *videlicet* & Iacobus, & Iohannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus *filius* Alphæi & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi *frater*.

14 Hi omnes l perdurabant m concorditer n *in* oratione & deprecatione cum ovxoribus, & Maria matre Ieſu, & cum ipſius p fratribus.

15 6Et per eos dies aſſurgens Petrus in medio diſcipulorum, dixit, (erat autem turba q capitum eôdem *loci* quaſi centum viginti)

16 7Viri fratres, opportuit impleri Scripturam hanc, || quam prædixit Spiritus ſanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux viæ ijs qui comprehenderunt Ieſum:

17 Quia annumerabatur nobiſcum, & ſortitus erat partem miniſterij huius.

18 Is igitur r acquiſiuit agrum ex mercede iuſtitiæ. || & f præcipitatus crepuit medius, & effuſa ſunt omnia viſcera eius.

19 Innotuítque omnibus habitantibus Hieroſolymæ: adeo vt vocetur ager ille propria ipſorum lingua, Aceldama, hoc eſt ager ſanguinis.

5 Eccleſiaſtici conuentus ad audiendum Verbum & cõmunes preces concipiendas, autoribus Apoſtolis in domo priuata primùm inſtituti & celebrati.

6 Petrus, vel ex arcana Spiritus reuelatione, vel expreſſo Eccleſiæ iudicio, Apoſtolici collegij antiſtes & interpres.

Pſal. 41. 10, Ioh. 13. 18.

Mat. 27. 5.

7 Occurrit Petrus Iudæ proditoris offendiculo, quòd quæcunque ei acciderunt, à Deo fuerint prædicta.

h Circiter duo millia paſſuum. i Domum ingreſſi ſunt, quam ſibi Eccleſia eo tempore veluti commune domicilium delegerat. k Superiorem domus partem. l Verbum Græcum ſignificationem habet, conſtantiæ & firmitatis inuictæ. m Utiliter concordiæ fit mentio: Eæ enim preces Deo ſunt gratiſſimæ, quæ fiunt ab animis & voluntatibus conſentientibus. n Petebant diſcipuli tum Spiritus miſſionem, tum à præſentibus periculis quibus circunſidebantur liberationem. o Confirmari enim decebat vxores, quas ſocias periculorum eſſent habituri. p Cognatis. q Ad verb. nominum. Solent enim homines nominatim cenſeri. r Reſpexit Lucas non conſilium Iudæ, ſed euentũ: Sic aliquis dicitur malum ſibi quærere, habita non conſilij aut voluntatis, ſed euentus ratione. ſ Significant verba Græca pronum Iudam prolapſum medium diſciſſum fuiſſe, cum quodam ſingularis crepitus fragore.

20 Scri-

20 Scriptum est enim in libro Psalmorũ, ||Fiat commoratio eius deserta, & non sit qui habitet in ea.||Et, [t] Episcopatum eius accipiat alius.

21 [8] Oportet igitur ex ijs viris qui nobiscum conuenerunt toto tempore quo Dominus Iesus [u] munere suo functus est inter nos,

22 Exorsus à Baptismo Iohannis, ad eum vsque diem quo sursum receptus est [x] à nobis, vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius.

23 [9 y] Statuerunt igitur duos, Ioseph qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus, & Matthiam:

24 Et precantes dixerunt, Tu Domine, qui corda omnium nosti, ostende vtrum elegeris ex his duobus,

25 Vt accipiat [z] sortem ministerij huius & Apostolatus, à quo [a] aberrauit Iudas, vt abiret in locum suum.

26 [b] Iecerũt igitur sortes eorum: & cecidit sors super Matthiam, qui communibus [c] calculis allectus est cum vndecim Apostolis.

Psal.69.26.

Psal.109.8.

8 Apostoli nihil deliberant nisi consulto Dei verbo: deinde quod totius Ecclesiæ intererat, non nisi cõscia Ecclesia exequuntur.

9 Apostolos oportuit immediatè à Deo ordinari, ideóque præeuntibus precibus, eligitur Matthias sortitione, quæ instar diuinæ vocis esset.

t Munus & functionem. Dauid quidem hæc scripsit in Doeg regijs armentis præfectum. Solent etiam Pastorum, ouium & gregis vocabula ad Ecclesiasticam administrationem transferri. u Ad verb. intrauit & exiuit, quod genus dicendi Hebræis indicat functionis publicæ, eiusque laboriosæ administrationem, quum de ijs agitur qui in publico munere versantur. Deut. 31.2, 1. Par. 27.1.. x A nostro cœtu. y Publicè & totius collegij suffragijs. z Ut sit ipse consors & particeps huius ministerij. a Decessit siue excidit a prolabendo: metaphora à via ducta. Vocationes enim viarum nomine significantur. b Sortiti sunt coniectis sortibus. c Calculis coniectis sententia olim, siue suffragia declarabantur.

CAP. II.

1 Apostoli 4 Spiritu sancto repleti, 8 diuersis linguis loquuntur. 13 Ebrietatis notam 15 Petrus tollit: 34 Christum Messiamque esse docet. 37 Auditoribus consternatis 38 pœnitentiam suadet.

1 Apostoli, die maximè solẽni vt res esset toti mundo perspecta, vno in loco congregati, vt vnum omnium illorũ munus, eũdem Spiritum, eandémque fidem esse constaret, adhibito duplici symbolo, cœlitus designantur, & excellentissimis quibusque Spiritus sancti donis, ac in primis quidem linguarum extraordinario & necessario dono, vnguntur.

1 QVVM [1] autem [a] aduenisset dies Pentecostes, erant [b] omnes concorditer eodem *loci*.

2 Tum extitit repentè è cœlo sonitus tanquã ruentis flatus violenti, qui repleuit totam domum vbi erant sedentes.

3 Et visæ sunt eis dispertitæ linguæ instar ignis, *qui* etiam [c] sedit super vnumquenque eorum.

4 Repleti sunt autem omnes Spiritu sancto, cœperúntque loqui [d] alijs linguis, [e] prout Spiritus ille dabat eis [f] eloqui.

5 Erant verò Hierosolymis commorãtes Iudæi viri religiosi, ex omni natione *eorum* qui sub cœlo *sunt*.

6 Orto autem [g] hoc rumore, conuenit multitudo, & confusa est, quòd audiret vnusquisque propria lingua sua eos loquentes.

7 Obstupescebant autem omnes ac mirabantur, dicentes alij ad alios, Nónne ecce homines isti qui loquuntur, Galilæi sunt?

8 [h] Quomodo igitur nos audimus *eos* sua quisque lingua in qua nati sumus?

9 Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui incolimus Mesopotamiam, Iudæámque & Cappadociã, Pontum & Asiam,

a Ad verbum, compleretur, id est, inchoatus esset, velut Luc. 2. 21. Compleri enim dicunt Hebræi diem vel annum, quum præcedentes exacti sunt. Is autem inchoatur Ierem. 25. 12. Erit autem quum impleti fuerint septuaginta anni, visitabo, &c. Nõ enim post septuagesimum annum, sed ipso septuagesimo anno, reduxit populum Dominus. Erat autem Pentecostes, dies quinquagesimus post Paschatis festum.

b Duodecim Apostoli, qui futuri essent Ecclesiæ quasi Patriarchæ.

c Sub. ignis, vel Spiritus. d Alias linguas vocat, quæ diuersæ essent ab ea quæ Apostolis erat familiaris, quas Marcus nouas vocat. e Significat Apostolos, nec tenerè, nec fanaticorum instar modò hac, modò illa lingua loquutos. sed magnam habuisse auditorum rationem: in summa, nihil dixisse, nisi Spiritu sancto linguã moderante. f Apophtegmata dicere. g Huius facti rumore. h Non quòd resonante vna voce, audirentur plures, sed peregrinis linguis loquebantur Apostoli: illo enim pacto esset magis audientium miraculum, hoc verò dicentium, Nazianz. in Orat. de Pent.

10 Phry-

10 Phrygiam & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ eſt ſecundum Cyrenen, & aduenæ Romani, [i] Iudæique & proſelyti,

11 Cretes & Arabes, audimus eos loquentes noſtris linguis magnifica Dei *facta*.

12 [2] Obſtupeſcebant autem omnes, & hæſitabant, dicentes alius ad alium, Quid hoc *rei* eſſe poſſit?

13 Alii verò [k] cauillantes dicebant, Vino dulci pleni ſunt *iſti*.

14 Stans autem Petrus cum vndecim, [l] ſuſtulit vocem ſuam, & loquutus eſt eis, dicens, Viri Iudæi, *voſque* omnes qui habitatis Hieroſolymis, hoc vobis notum eſto, & auribus percipite verba mea.

15 Non enim, vt vos exiſtimatis, iſti ebrij ſunt, quum ſit [m] hora diei tertia:

16 Sed hoc illud eſt quod dictum eſt [n] per Prophetam Ioel,

17 ‖ [3] Et erit vltimis temporibus, (dicit Deus) effundam ex Spiritu meo in [o] quamuis [p] carnem: & prophetabunt filij veſtri, & filiæ veſtræ, & iuuenes veſtri viſiones videbunt, & ſeniores veſtri ſomnia ſomniabunt.

18 Et quidem ſuper ſeruos meos & ſuper ancillas meas in diebus illis effundã de Spiritu meo, & prophetabunt.

2 Verbũ Domini alios percellit vt eos ad inquirendã veritatẽ adigat, alios verò ſic redarguit, vt ſuæ ipſorũ impudentiæ teſtes eſſe cogat.

3 Petrus calumnijs hominum opponẽs Dei veritatem, docet in ſe & ſuis collegis impletũ quod Ioel de plena Spiritus ſancti exhibitione nouiſſimis tẽporibus futura prædixerat: quę gratia toti etiam Eccleſiæ offeratur, certo eorum exitio à quibus contemnetur.

Ioel.2.28, eſa. 44.3.

i Iudæorum nomine eos intelligit, qui origine & religione Iudæi erant, quamuis alibi nati. Proſelyti autem erant qui e Paganis, Iudæorum religionem amplectebantur. k Vocabulo vtitur, quod contumeliam irriſionis indicat: Hæc autem irriſio, docet nullum tantum eſſe miraculum, cui non audeat obtrectare impietas. l Obſeruanda eſt Petri confidentia, vt ab initio ſtatim cognoſceretur Spiritus Sancti gratia. m Ab orto ſole, quæ in ſeptimam noſtram vel octauam incidere poteſt. n Nihil aliud diſſoluit quæſtiones & dubitationes, niſi Propheticum teſtimonium: rationes enim hominum euerti poſſunt, vox Diuina euerti non poteſt. o Ad verbum, omnem, indefinitè, id eſt, Non tantùm Iudæis, ſed & cæteris gentibus. p i. Hominem.

19 Et edam miracula in cœlo ſurſum, & ſigna in terra deorſum, ſanguinem & ignem & vaporem fumi.

20 Sol conuertetur in tenebras, & luna in ſanguinem, priuſquam veniat dies ille Domini magnus & illuſtris.

21 [4] Et futurum eſt vt quicunque [q] inuocauerit nomen Domini, ſeruetur.

22 [5] Viri Iſraelitæ, audite ſermones iſtos: Ieſum illum Nazarenum, virum à Deo [r] approbatum apud vos præſtantibus factis & miraculis & ſignis, quæ edidit per eum Deus in medio veſtri, ſicut & ipſi noſtis,

23 Hunc *inquam* definito conſilio & [ſ] prouidentia Dei deditum quum accepiſſetis, manibus [t] ſceleratis *cruci* affixum [u] interemiſtis.

24 [6] Quem Deus excitauit, ſolutis [x] doloribus mortis, eo quòd impoſſibile erat ipſum ab ea retineri.

25 ||Dauid enim dicit de eo, Proſpiciebam Dominum coram me ſemper, quoniam eſt mihi ad dextram, ne concutiar.

26 Propterea oblectatum eſt cor meum, & exultauit lingua mea: atque adeo caro mea requieſcet in ſpe:

27 Quoniam nõ [y] derelinques animam meam apud inferos: nec ſines Sanctum tuum ſentire corruptionem.

4. Vſus præcipuus omniũ donorum Spiritus ſancti, eſt homines ad ſalutem per fidẽ adducere.

5 Chriſtus innocẽs à ſceleratis, ex Dei prouidentia, crucifixus.

6 Chriſt[9] (ſicut prædixerat Dauid) nõ modò reſurrexit, ſed etiam in ipſo ſepulchro, ab omni corruptione fuit immunis.

Pſal. 16. 8.

q Inuocare, in ſacris literis ſignificationem habet precationis ardentis, implorantis opem Diuinam.

r Qui ſit ijs operibus quæ per illum fecit Deus, tanquam neceſſarijs demonſtrationibus cõprobatus.

ſ Præeunte æterna Dei cognitione, quæ nec à conſilio definito diuelli poteſt, quod Epicurus facit, nec interim mali cauſſa eſſe: nam peßimum Iudæ factum æterno & immutabili cõſilio, in optimum finem definiuit. Bene enim agit Deus, etiamſi malè agant inſtrumenta.

t Dei conſilium non excuſat Iudæos, quorum manus fuerunt ſceleratæ.

v Tribuitur factum ijs quorum conſilio & impulſione res acta fuit.

x Morte dolorum corporis, & animi plena: itaque quum mors videretur eſſe ipſorũ dolorum victoria ac imperium, Chriſtus meritò dicitur lethales iſtos dolores ſuperaſſe, quum mortuus mortem vicit, in æternum cum Patre victurus.

y Non permittes me permanere in ſepulchro.

28 [z] Notas mihi feciſti vias vitæ: replebis me iucunditate in tui conſpectu.

29 Viri fratres, licet liberè dicere apud vos de patriarcha Dauid, || eum & obijſſe & ſepultum eſſe, & monumentum eius eſſe apud nos ad hunc vſque diem.

30 Prophcta igitur quum eſſet, & ſciret || Deum [a] iureiurando ſibi iuraſſe, fore vt ex fructu lumbi ipſius, quod ad carnem attinet, Chriſtum excitaret, *quem* collocaret ſuper eius throno:

31 Præſcius loquutus eſt de reſurrectione Chriſti, || non derelictam eſſe apud inferos animam eius, neque carnem eius ſenſiſſe corruptionem.

32 [7] Hunc Ieſum excitauit Deus, cuius *rei* omnes nos ſumus teſtes.

33 Itaque [b] dextera Dei euectus, & promiſſum Spiritũ ſanctum adeptus à Patre, effudit hoc quod vos nunc ſpectatis & auditis.

34 Neque enim Dauid aſcendit in cœlos: ſed dicit ipſe, || Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

35 Vſquedum [c] ponam inimicos tuos ſcabellũ pedum tuorum.

36 Certò ſciat ergo tota domus Iſrael, hũc eſſe [d] factum à Deo Dominum & Chriſtum: hunc *inquam* Ieſum quem vos crucifixiſtis.

37 *His* autem auditis compuncti ſunt corde, & dixerunt ad Petrum ac reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?

38 [8] Petrus autem ait ad eos, Reſipiſcite, & baptizetur vnuſquiſq; veſtrûm in nomine Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorum: & accipietis do-

1. Reg. 2. 10, infra 13. 36.

Pſal. 132. 11.

7 Ieſum Chriſtum eſſe Regẽ æternum deſignatum teſtatur Petrus, & ex ipſis Spiritꝰ Sancti donis palàm conuincit, addito Dauidis teſtimonio.

Pſal. 16. 10, infra 13. 35.

Pſal. 110. 1.

8 Reſipiſcentia & remiſſio peccatorum in Chriſto ſunt duo Euangelij ac proinde noſtrę ſalutis capita. Obtinentur autem ex promiſſionibus per fidem apprehenſis: & per baptiſmum, quicum eſt coniuncta Spiritus ſancti virtus, in nobis obſignãtur.

z Aditum mihi ad veram vitam patefeciſti.

a Solenni formula iuraſſet. b Virtute ac potentia Dei. c Efficiam. d Factus dicitur Chriſtus, quia in eam euectus eſt dignitatem: non igitur ad naturam refertur, ſed ad ſtatum & dignitatem ſummam.

num Spiritus ſancti.

9 Is demùm verè aggregatur Eccleſiæ qui ſeſe ab impijs ſegregat.

39 Vobis enim *facta eſt* [e] promiſſio, & liberis veſtris, & omnibus qui longè ſunt, quoſcunque videlicet aduocauerit Dominus Deus noſter.

10 Inſigne virtutis Spiritus ſancti exẽplũ. Non baptizantur autẽ adulti, niſi fidem profeſſi.

40 [9] Alijſque ſermonibus plurimis [f] obteſtabatur, & exhortabatur *eos*, dicẽs, Seruamini ex natione iſta praua.

41 [10] Qui ergo libenter exceperunt ſermonem eius, baptizati ſunt: & addita ſunt *Eccleſiæ* die illo capita quaſi ter mille.

11 Veræ Eccleſiæ ſigna ſunt, doctrina Apoſtolica, charitatis officia, Sacramentorum adminiſtratio pura, & vera inuocatio communis.

42 [11] Erántque perdurantes in doctrina Apoſtolorum & [g] communicatione, & [h] fractione panis, & precibus.

12 Dominus quoties expedit, extraneorum rabiem frænat, vt Eccleſia plantari & recreari poſſit.

43 [12] Obortus eſt autem omnibus timor: multáque miracula & ſigna per Apoſtolos edebantur.

44 [13] Omnes autem qui credebant, erant eõdem *loci*, & habebant omnia communia:

45 Et poſſeſſiones ac facultates vendebant, & diſpertiebant ea omnibus, prout cuique opus erat.

13 Charitas efficit omnia communia, quod ad vſum quidẽ attinet, pro neceſſitatis ratione.

46 [14] Et quotidie perdurantes concorditer in templo, ac frangentes domi panem, capiebant cibum cum exultatione & ſimplicitate cordis:

47 Laudantes Deum, & [i] habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem addebat

14 Fideles initio non tantùm ad audiendum verbum, ſed etiam ad capiendum cibum magno cum fructu conueniebant.

e Gratuitũ eſſe donum nomen Epangelias *declarat.* *f Dei interpoſita autoritate.* *g Facultatum & omnium charitatis officiorum, vt poſtea explicat.* *h Vtebantur Hebræi ſpiſſis minus panibus, itaque potius frangebantur, quàm cultrìs ſecarentur: ſic per fractionem panis conuictum illũ mutuũ intellexerunt, atque adeo conuiuia quæ celebrare ſolerent. Cùm autem Agapas celebrarent, ſacrã etiã Domini Cœnam ſoliti erant vſurpare, in quã iam tum tẽporis irrepſerant corruptelæ, quas emendat Paulus 1. Cor. 11.* [i] *1. Grati & accepti toti populo.*

quoti-

quotidie Ecclesiæ qui salui fierent.

CAP. III.

1 Petrus cum Iohanne in templum ascendens, 2 claudum sanat. 9 Populo ad miraculum concurrenti 12 Salutis mysterium per Christum exponit, 14 ingratitudinem eorum accusans, 16 & pœnitentiam ab illis postulãs.

CAP. III.

1 Christus claudum quendam natũ, hominem notum omnibus, loco & tempore celebri per manũ Apostolorum sanans, partim eos qui crediderant confirmat, partim alios credituros vocat.

1 CÆterùm [1] Petrus & Iohannes simul ascendebant in templum, sub horam precationis *nempe* nonam:

2 Quidam autem vir claudus ab vtero matris suæ portabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynam ab ijs qui ingrediebantur in templum.

3 Is quum vidisset Petrum ac Iohannem ingressuros in templum, rogauit vt eleemosynam acciperet.

4 Intentis autem in eum oculis Petrus cum Iohanne dixit, Aspice ad nos.

5 Ille igitur [a] attendebat eos, sperãs se aliquid ab eis accepturum.

a Animo & oculis.

6 Petrus autem dixit, Argentum & aurũ non est mihi: quod autem habeo hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.

7 Et prehensa manu eius dextera, erexit *eum*: illico verò cõfirmati sunt pedes ipsius ac malleoli.

8 Et exiliens stetit, & ambulauit, & ingressus est cum eis in templum, ambulans & saliens, & laudans Deum.

9 Viditque eum totus populus ambulantem, & laudantem Deum.

10 Et agnouerũt eum esse qui ad *petendam* eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt pauore & stupore super eo quod ei contigerat.

b Vel eorum à quibus curatus fuerat amore, vel metu, ne si eos ex oculis semel amisisset, iterum claudus fieret.

11 Quum [b] teneret autem qui sanatus fuerat

Infra. 5.30

claudus Petrum & Iohannem, cucurrit totus populus ad eos in porticum qui appellatur Solomonis, expauefactus.

12 [2] Quo viso Petrus respondit populo, Viri Israelitæ, quid miramini super hoc, aut quid intentos oculos in nos habetis, quasi propria vi aut pietate effecerimus vt hic ambularet?

13 ‖ Deus ille Abraham & Isaac & Iacob, Deus *inquam*, Patrum nostorum glorificauit Filium suum Iesum, quem vos prodidistis & abnegastis in conspectu Pilati, quum ille iudicasset esse absoluendum.

14 Vos autem sanctum illum & iustum abnegastis, & postulastis homicidam condonari vobis:

15 [c] Principem autem vitæ trucidastis, quem Deus excitauit à mortuis: cuius *rei* nos testes sum[b].

16 Et per fidem in nomen ipsius, hunc quem conspicitis ac nostis, confirmauit nomẽ ipsius: [d] fides inquam quæ per ipsum *est*, dedit isti integritatem hanc coram omnibus vobis.

17 Sed nunc, fratres, scio vos per ignorantiam *ista* fecisse, sicut & primores vestros.

18 Deus autem quæ pronuntiauerat per [e] os omnium Prophetarum suorum, Christum passurum, ita impleuit.

19 [3] Resipiscite igitur, & conuertimini, vt deleantur peccata vestra: postquam venerint tempora refrigerationis à conspectu Domini,

20 Et miserit prænuntiatum vobis Iesum Christum:

2 Miracula cõ uincendis incredulis destinata fuut, ac proinde pessimè ijs abutuntur qui vel in ipsis miraculis vel in organis quibus Deo vti placet, obstupescentes, ex eo quod ad veri cultus (id est Christanismi) notitiam à Deo institutũ est, idololatrię & superstitionis stabiliendę occasionem arripiunt.

3 Optimũ quidem est Christum oblatum statim amplecti, sed ijs qui pro humana ĩbecillitate tantum beneficiũ neglexerint su pereſt resipiscẽtię remediũ. Opponendum est autem crucis ignominię, decretum Dei prædictum per Prophetas de Christo prius in terris crucifigendo, deinde è cœlis iudice & totius mundi instauratore apparituro, vt seruentur omnes crediturí, & omnes increduli semel pereant.

c Ini seipso habentem vitam & causam vitæ. d Quia fide amplexus est illum a mortuis excitatum, cuius nomen ex nobis audijt. e Quamuis multi fuerint Prophetæ, oris tamen numero singulari mentionem facit, vt indicet consensum Prophetiarum.

21 Quem

21 Quem oportet quidem [f] cœlo capi, vſque ad tempora reſtitutionis omnum, quæ *tempora* prædixit Deus per omnium os ſanctorum ſuorum a ſeculo Prophetarum.

22 Moſes etenim ad Patres dixit, || [g] Prophetã ſuſcitabit vobis Dominus Deus veſter ex fratribus veſtris, ſicut me: audietis eum in omnibus quæ loquutus fuerit vobis.

23 Futurum eſt autem vt [h] quiſquis nõ auſcultarit Prophetam illum, [i] diſperdatur è populo.

24 Sed & omnes Prophetæ à [k] Samuele & ijs qui deinceps *ſequuti ſunt*, quotquot loquuti ſunt, etiã prænuntiarunt dies iſtos.

25 [4] Vos eſtis [l] filij Prophetarũ, & pacti quod pepigit Deus erga Patres noſtros, dicens ad Abraham, ||Et in ſemine tuo benedictionem conſequẽtur omnes familiæ terræ.

26 Vobis primùm Deus [m] excitatum Filium ſuum Ieſum miſit, qui benediceret vobis, vnumquenque auertendo ab ipſius ſceleribus.

f .i. Cœlo contineri, vel recipi in cœlum.

g Hæc promiſſio eſt ſingularis & eximij Prophetæ. Deut. 18. 15, infra 7. 37.

h Ad ver. omnis anima, quæ

i Expungetur, ſiue perimetur ſublatus de populo contumax ille.

k Quo tempore regnum Iſraelis conſtitutum fuit.

4 Iudæi credẽtes, primogeniti in regno Dei.

Gen. 12. 3, galat. 3. 8.

l Quibus peculiariter fuerunt Prophetæ deſtinati, & quibuſcum fœdus eſt ſancitum.

m Exhibitum mundo, vel excitatum à mortuis, & in regnum ſuum euectum.

CAP. IIII.

1 Petrus & Iohannes 3 capti concilio ſiſtuntur, 7 & 19 Chriſti cauſam agunt intrepidè. 24 Diſcipuli preces ad Deum fundunt. 32 Multi poſſeſſiones ſuas vendunt: 36 Inter quos & Barnabas numeratur.

1 LOquentibus [1] autem ipſis ad populum, ſuperuenerunt ſacerdotes & [a] Præfectus tem-

CAP. IIII.

1 Nulli ſæpe vel diligentiores vel audaciores ſunt Eccleſiæ hoſtes, quàm qui ſe vocant eius architectos: ſed quò iſti vehementiùs inſaniunt, eò conſtantius perſeuerant fideles ſerui Dei.

a Habuerunt Iudæi copiolas quaſdam ad templi ſacrorumque cuſtodiã & præſidium, Mat. 27. 65. His erat præfectus dux aliquis, qualis fuit Eleazarus Aniæ pontificis filius, iuuenis, audax & ſuperbus, quum commotum fuit bellum Iudaicũ. Ioſeph. lib. 2. captæ Iudææ.

plo & Sadducæi:

2 Moleſtè ferentes quòd docerent populum, & annuntiarent in nomine Ieſu reſurrectionem ex mortuis.

3 Et iniecerunt eis manus, poſuerúntque eos in cuſtodiam in poſterum diem. Nam erat iam veſpera.

4 Multi verò eorum qui audierãt ſermonem, crediderunt: [b] & factus eſt numerus virorum, quaſi quinquies mille.

5 Factum eſt autem poſtero die, vt cogerentur [c] primores eorum & Seniores & Scribæ in Ieruſalem:

6 Et Annas Pontifex maximus, & Caiaphas & Iohannes & Alexander, & quotquot erant [d] ex genere Pontificio.

7 [2] Quum igitur ſtatuiſſent eos in medio, percontati ſunt, Qua poteſtate, aut [e] quo nomine vos hoc feciſtis?

8 Tunc Petrus repletus Spiritu ſancto dixit eis, Primores populi & ſeniores Iſrael,

9 [3] Quandoquidem [f] de nobis hodie quæſtio habetur ſuper beneficio in hominem ægrotum *collato*, quomodo *videlicet* iſte ſeruatus ſit:

10 [4] Notum ſit omnibus vobis, & toti populo Iſrael, per nomen Ieſu Chriſti Nazareni, quem vos crucifixiſtis, quem Deus excitauit à mortuis, per hoc *inquam* iſtum adſtare in veſtro conſpectu ſanum.

11 ‖ Hic eſt lapis ille pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus eſt caput anguli:

2 In eos qui de ſucceſſione perſonali (ſeparata doctrinæ ſucceſſione) gloriantes veros Verbi miniſtros oppugnant.

3 Lupi verorum paſtorum ſucceſſores, nec Dei, nec Eccleſiæ, ſed ſuam cauſam agunt.

4 Is demùm verus eſt Paſtor qui oues docet ab vno Chriſto pendere, vt qui iam non ſit mortuus, ſed mortis victor omne imperiũ obtineat.

Pſal.118.22, eſa.28.16, matth.21.42, marc.12.10, luc.20.17, rom.9.33, 1.pet.2.7.

b Volentes diminuere numerum, auxerunt. c Illi erant qui Sanhedrim conſtituebant, qui omnes erant ex tribu Iuda, antequam Herodes crudeliſſimè in familiam Dauidis ſæuiret. d Ex quibus pontifices Legiferique ſolebant, mutata iam anni munerisque functione. e Qua authoritate. f Ad verb. in nos inquiritur.

12 Nec est in alio quoquã salus. nec enim [g] aliud nomen est [h] sub cœlo quod [i] datum sit inter homines, per quod oporteat nos seruari.

13 [5] Conspecta verò Petri in dicendo libertate & Iohannis, compertóque homines esse illiteratos & [k] idiotas, admirabantur, & agnoscebant eos cũ Iesu fuisse.

14 Illum verò videntes stantem cum eis qui sanatus fuerat, nihil poterant contradicere.

15 Iussis autẽ ipsis extra concilium abire, [l] cõferebant inter se,

16 [6] Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? nam conspicuum signum editum esse per eos, manifestum est omnibus habitantibus in Hierusalem, nec possumus negare:

17 Sed ne *id* amplius serpat in populum, minaciter interminemur eis ne posthac vlli hominum loquantur in nomine isto.

18 Itaque vocatis ipsis, denuntiarunt ne omnino loquerentur vel docerent in nomine Iesu.

19 [7] Petrus autem & Iohannes respõdentes dixerunt eis, An apud Deum iustum sit vobis potius auscultare quàm Deo, iudicate.

20 Non enim possumus quæ vidimus & audiuimus, non loqui.

21 [8] Illi verò, non inuenientes quomodo punirent eos, additis minis eos dimiserunt, propter populum, quia omnes glorificabant Deum super eo quod factum fuerat.

22 Annorum enim erat amplius quadraginta homo ille in quo editum fuerat signum istud sanationis.

5 Hoc saltem obtinet seruorum Dei ingenua libertas, vt qui sub zeli larua delitescebant, tandẽ apertè se impios prodant.

6 Qui sibi placet in ignorãtia, tandem fit etiã apertè & cõtra cõscientiam malus.

7 Sic parendũ hominib⁹ quib⁹ subijcimur vt Deo in primis obsequamur.

8 Tantum abest vt liceat impijs quicquid libet, vt Deus etiam eo quod illis vult licere, ad amplificandã suã gloriam vtatur.

g Nõ est alius, uel alia vis cuiusquam siue authoritas. Ortum est autẽ illud genus loquẽdi, Hebræis familiare, eo quod in periculis appellari soleant ij à quibus opẽ expectamus.

h Vsp iam, significat autem imperij Christi amplitudinem. *i Sub. à Deo.*

k Idiota, si opponitur Magistratui, significat priuatum: in mentione artificiorum studiorúmque, indoctum: in mẽtione dignitatis & præstãtiæ, humilem & inhonoratum. *l Sub. sententias.*

9 Apostoli sua pericula cum Ecclesiæ cœtu communicant. *Psal.2.1.*

10 Nec expauefieri nos oportet hostiũ minis, nec eorum insultus stolidè ridere: sed tum potẽtiæ tum beneuolentiæ Dei seriẽ meditationem (sicut vtráque nobis in Christo spectanda proponitur) aduersariorum tum viribus tũ maleuolentię opponẽdo, ad Patris præsidium confugere.

11 Deus visibili symbolo testatur Ecclesię suæ se eum esse qui terram & cœlum concutiendo, sit eam cõfirmaturus.

12 Exemplum verę Ecclesię, in qua viget tũ in doctrina tum in mutua charitate consensus: pastores autem veram doctrinam sincerè & constanter proponunt.

23 9 Dimissi autem *illi* venerunt ad suos, & annuntiauerunt quæ principes Sacerdotum & seniores ipsis dixerant.

24 10 Isti verò, quum *hæc* audissent, cõcorditer sustulerunt vocem ad Deum, dixerúntque, Domine, tu es Deus ille qui feciſti cœlũ & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt:

25 Qui per os Dauid pueri tui dixisti, ||Cur fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania?

26 Adstiterunt reges terræ, & principes coacti sunt eôdem *loci* aduersus Dominum, & Christum eius.

27 Coacti sunt enim verè aduersus sanctum Filium tuum Iesum quem vnxisti, Herodes & Põtius Pilatus cum gentibus & m populis Israël,

28 n Vt facerẽt quæcunque o manus tua & cõsilium tuum prius definierat facienda.

29 Nunc igitur Domine intuere in minas eorum, & da seruis tuis vt cum omni libertate loquãtur sermonem tuum,

30 Manu tua à te extensa ad sanandum, *vtque* signa & miracula edantur per nomen sancti Filij tui Iesu.

31 11 Quum autem precati essent, commotus est locus in quo erant coacti: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquuti sunt sermonem Dei cum libertate.

32 12 Multitudinis autẽ eorũ qui crediderant, p erat cor & anima vna: nec quisquam aliquid eorum

m Etsi vnus esset populus Israel, numero tamen multitudinis effertur non tantum propter duodecim tribus, quarum singulæ populum constituebant, sed etiam propter ingentem multitudinem, quasi gentes multæ simul coïssent, vt Iud. 5.14.

n Scelerati, nihil tale cogitantes Dei consilium exequuntur, nec tamen eximuntur culpa. *o Tu pro tua potestate, tuóque iure.* *p Consilium voluntásque & omnes sensus congruebant.*

rum

rum quæ habebat, ſuum eſſe dicebat, ſed erant eis omnia communia.

33 Et Apoſtoli magna vi edebant teſtimonium reſurrectionis Domini Ieſu: & grátia magna erat ſuper eos omnes.

34 [13] Nullus enim erat egens inter eos, quotquot enim erant poſſeſſores agrorum aut domorũ, vẽdentes adferebant pretia eorũ quę vẽdita fuerãt:

35 Et deponebant ad pedes Apoſtolorum. diſtribuebatur autẽ *hoc* ſingulis prout cuiq; opus erat.

36 Ioſes ergo qui cognominatus eſt Barnabas ab Apoſtolis (quod eſt, ſi interpreteris, filius conſolationis) Leuites, Cyprius genere,

37 Quum haberet agrum, vẽdidit eum, & attulit pecuniam, depoſuítque ad pedes Apoſtolorum.

[13] Vera charitas etiam cum ſuo diſpendio ſubleuat pauperũ inopiam, ſed ita vt ritè & ordine omnia adminiſtrẽtur.

CAP. V.

Ananias ob fraudem interuerſi precij 5 exanimis corruit 10 & Sapphira eius vxor. 12 Per multa Apoſtolorum miracula 14 fides propagatur. 18 Carceri incluſos Apoſtolos 19 Angelus liberat, 26 & quum conſilio Sacerdotum ſiſtunt, 35 Gamalielis conſilio ſeruantur, 40 cæſique, 41 Deum celebrant.

CAP. V.

1 Contrarijs exemplis docet Lucas quãtum ſit malum hypocriſis, præſertim eorũ qui ſub falſa zeli ſpecie volunt in Eccleſia eminere.

1 VIR [1] autem quidam nomine Ananias, cũ Sapphira vxore ſua vẽdidit poſſeſſionem:

2 Et [a] interuertit *aliquid* ex pretio, conſcia etiã vxore ſua: allatámque partem aliquam, ad pedes Apoſtolorum depoſuit.

3 Dixit autem Petrus, Anania, cur [b] impleuit Satanas cor tuum vt [c] mentireris *in* Spiritum ſanctum, & interuerteres ex pretio iſtius predij?

4 Nónne, ſi ſeruaſſes, manebat tibi, & venundatum in tua erat poteſtate? quid *erat* cur [d] induceres in animum rem iſtam? non es mentitus hominibus, ſed Deo.

5 Audiens autem Ananias hos ſermones, ce-

a Callidè ſurripuit.

b Prorſus occupauit.

c Cùm enim prædiũ illud conſecraſſent Eccleſiæ, non dubitarunt partem pretij interuertere, quaſi illis res eſſet non cum Deo ſed cum hominibus, ideo poſtea eos dicit tentaſſe Deum.

d Indicatur conſulta & deliberata fraus, & culpa hominis admittentis inſtinctus diabolicos.

cidit,& animam efflauit. Et obortus eſt timor magnus omnibus qui hæc audiebant.

6 Surgentes autem iuuenes corripuerunt eũ, elatúmque ſepelierunt.

7 Interceſſit autem ferme horarum trium interuallum,quum vxor quoque ipſius,neſciẽs quod factum fuerat, ingreſſa eſt:

8 Dixit autem ei Petrus, Dic mihi, num tanti prædium vendidiſtis ? Ipſa verò dixit,Etiam,tanti.

9 Petrus autem dixit ei , Quid *eſt* cur cõuenerit inter vos vt [e] tentaretis Spiritum Domini?ecce, pedes eorum qui ſepelierunt virum tuum , [f] ad oſtium *adſunt* , & efferent te.

10 Illico verò cecidit ad pedes eius,& animam efflauit. ingreſſi autẽ iuuenes inuenerũt eam mortuam, & elatam ſepelierunt iuxta virum ſuum.

11 [1] Et obortus eſt timor magnus toti Eccleſię, & omnibus qui hæc audiebant.

12 Per manus autem Apoſtolorum edebantur ſigna & miracula multa in populo : (& erant concorditer omnes in porticu Solomonis.

13 Reliquorum autem nemo audebat ipſis adhærere : ſed [g] magnificabat eos populus.

14 Magis autem accreſcebat multitudo credẽtium in Domino,virorum ſimul ac mulierum.)

15 Adeo vt in plateas efferrent ægrotos, & ponerent in lectis ac grabbatis , vt venientis Petri vel vmbra inumbraret aliquem eorum.

16 Conueniebat autem etiam vulgus vicinarũ vrbium in Hieruſalem, adducens ægrotos ac vexatos à ſpiritibus impuris : qui ſanabantur omnes.

17 [2] Exurgens autem Pontifex maximus , & omnes qui cum eo erant (quæ eſt [h] ſecta Sadducæorum)

e Quoties mala cõſcientia ſit aliquid, toties homines in ſeipſos ſententiam ferũt,& quantum in ſe eſt Deũ ad irã prouocant quaſi de inſtudria volẽtes periculum facere an ſit iuſtus & Omnipotens.

f Aduentant.

1 Dominus mirifica ſua virtute alios cohibet ne Eccleſiæ noceant,alios in timore ſui retinet, alios denique ad ſe allicit.

g Magnis laudibus efferebat, Vide Luc.1.46.

2 Quo magis creſcit Eccleſia, creſcit Satanæ furor, ac proinde à minis ad carcerẽ venitur.

h Hæreſeos nomine vtitur, hæreſis autem electionẽ ſignificat, inde pro recta formula diſciplinæ, factione,ſtudio & ratione vitæ ſumitur , quod ſectam Latini vocarũt: initio fuit vocabuli vſus medius, ſed tãdem nonniſi in vitio poni cœpit, vnde hæreticus qui à doctrina ſana ita aberrat, vt contempto Dei & Eccleſiæ iudicio, in ſententia permaneat, & Eccleſiæ concordiam violet.

cæorum) repleti sunt inuidia:

18 Et iniecerunt manus in Apostolos, posuerúntque eos in custodia publica.

19 [3] Sed Angelus Domini per noctem aperuit fores carceris: eductísque illis, dixit,

20 [4] Ite, & stantes loquimini populo in templo omnia [i] verba vitæ huius.

21 [5] *Illi* verò quum *hæc* audissent, introierũt sub diluculum in templum, & docebant. Aduenies autem Pontifex maximus, & qui cum eo *erant*, cõuocauerunt concilium & vniuersum senatũ filiorum Israël: miserúntque in carcerem *ministros* à quibus illi adducerentur.

22 Quum autem venissent ministri, non inuenerunt eos in carcere: *quod* reuersi annuntiauerunt,

23 Dicentes, Carcerẽ quidem inuenimus clausum quam tutissimè, & custodes extrà stantes ante fores: quum aperuissemus autem, neminem intus inuenimus.

24 Vt verò audierũt hos sermones & Pontifex maximus & præfectus templo, principésque Sacerdotum, ambigebant de illis quónam hoc euasurum esset.

25 [6] Adueniens autem quidam nuntiauit eis, Ecce, viri quos coniecerat is in carcerem, stant in templo, & docent populum.

26 [7] Tunc præfectus abiens cũ ministris, adduxit eos, non *tamen* per vim. (timebant enim populum ne lapidarentur.)

27 Adductos autem eos statuerunt in concilio: & interrogauit eos Pontifex maximus,

28 Dicens, Nónne [k] etiam atque etiam denuntiauimus vobis ne doceretis in nomine isto? & ecce, repleuistis Hierusalem doctrina vestra, & vultis super nos [l] inducere *effusum* sanguinem hominis istius.

3 Angeli fiunt seruorum Dei ministri.

4 Ideo liberat suos Dominus vt eo animosiꝰ hostes lacessant.

i *Verba quibus annuntiatur ad vitam via.*

5 Dominus ex alto ridet hostium suorum conatus.

6 Quo apertiꝰ se prodit Christi virtus, eo magis crescit coniuratorum ipsius hostium vesania.

7 Tyrãni Deũ nõ metuẽtes, coguntur seruos suos metuere.

8 Tyrãnis proprium est mãdata sua pro omni ratione obtrudere.

k *Ad verb. præcipiendo præcepimus, Heb. id est, enixè atque modis omnibus.*

l *Facere nos homicidij reos, illius hominis quem ne nominare quidẽ volunt.*

29 [9] Respondens autem Petrus & Apostoli dixerunt, Obedire oportet Deo potius quàm hominibus.

30 [10] Deus Patrum nostrorũ excitauit Iesum, quem vos interfeciſtis ſuſpenſum in ligno.

31 Hunc *inquam* Deus dextra ſua euectum *conſtituit* principem ac ſeruatorem, vt det reſipiſcentiam Iſraeli & remiſſionem peccatorum.

32 [11] Et nos ſumus ei teſtes horum quæ dicimus: atque etiam Spiritus ſanctus, quem dedit Deus ijs qui obediunt ipſi.

33 At illi *his* auditis [m] frendebant, & conſilium inibant eos interimendi.

34 [12] Surgens autem in conſilio quidam Phariſæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, quem totus populus in pretio habebat, iuſſit vt pauliſper abducerent foras Apoſtolos:

35 Et dixit illis, Viri Iſraelitæ, attendite vobis ipſis quod ad iſtos homines *attinet*, quid facturi ſitis.

36 [13] Nam ante hæc tempora, exortus eſt Theudas, dicens ſe [n] aliquem eſſe, cui adhæſit numerus virorum circiter quadringentorum: qui interemptus eſt, & omnes qui aſſenſi ſunt ei, diſſoluti ſunt, & ad nihilum redacti.

37 Poſt hunc exortus eſt Iudas ille Galilæus temporibus deſcriptionis, & auertit populum multum poſt ſe: perijt & ille, & omnes qui aſſenſi fuerant ei diſperſi ſunt.

38 Et nunc dico vobis, [o] abſtinete ab hominibus iſtis, & ſinite eos: quoniam ſi eſt ex [p] hominibus conſilium ſiue opus hoc, diſſoluetur:

39 Sin ex Deo eſt, non poteritis diſſoluere, *ac*

9 Nulli homini niſi ſecundum Deum parendum eſt.

10 Chriſtus inuitis ſuis hoſtibus, princeps & ſeruator Eccleſiæ cõſtitutus eſt, ac reipſa declaratus.

11 Non ſatis eſt rectum eſſe finem, ſed etiã pro vocationis ratione ad eum progrediendum eſt.

12 Chriſtus in ipſa hoſtium turba, quoties ita expedit, inuenit cauſæ ſuæ patronos.

13 Cauẽdum in religionis negotio in primis nequid præter vocationem, zeli prætextu, audeamus.

m Significatur animi irati acerba perturbatio, trãſlatione ſumpta ab ijs, qui ſerra cum ſtridore ſcinduntur.

n Alicuius nominis.

o Diſſuadet ſuos ab Apoſtolorum cæde, nec Romanum magiſtratum appellandum cenſet, quia nihil Iudæi impatientius ferebant, quàm Romanorum tyrannidem confirmari. *p Fictum & commentitium.*

nescio an etiam cum Deo pugnare comperiamini.

40 Paruerunt autem ei: & quum aduocassent Apostolos, cæsis denuntiarunt ne loquerentur in nomine Iesu: & dimiserunt eos.

41 [14] Ipsi ergo gaudentes profecti sunt à conspectu concilij: quòd digni habiti essent qui pro nomine Iesu contumelia afficerentur.

42 Et quotidie in [q] templo & domi non cessabant docere & Euangelizare Iesum Christum.

14 Verbis ferendis assueti Apostoli, tandem ipsis verberibus assuefiũt, & ita quidem vt eo euadant fortiores.

q *Publicè & priuatim.*

CAP. VI.

2 Apostoli 3 Ministrandi officium delegant 5 septem delecti viri: 8 Inter quos Stephanus fidei plenus, 12 captus 13 violatæ legis Mosis accusatur.

1 CÆterùm [1] per eos dies quum multiplicarentur discipuli, ortum est murmur [a] Græcorum aduersus Hebræos, quòd ipsorum viduæ despicerentur in [b] ministerio quotidiano.

2 [2] Itaque duodecim illi, aduocata multitudine discipulorum, dixerunt, Non est [c] æquum nos derelicto sermone Dei, ministrare [d] mensis.

3 [3] Despicite ergo fratres ex vobis viros septem, idoneo testimonio ornatos, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos præficiamus huic negotio:

4 Nos verò in precibus & administratione Sermonis perdurabimus.

5 Placuit autem hæc oratio toti præsenti multitudini: & elegerunt Stephanum, virum plenum fide ac Spiritu sancto, || & Philippum, & Pro-

CAP. VI.

1 Satan foris frustra oppugnatam Ecclesiam, intestina dissensione aggreditur. Apostoli verò ex eo ipso arripiunt optimã constituendæ Ecclesiæ occasionem. *Infra, 21.8.*

2 Diuersa sunt (autoribus Apostolis) nec temerè cõiungenda, docendi Verbi & administrãdi Ecclesiastici ærarij munera. Apostoli verò ne diaconos quidem nisi conscia Ecclesia, elegerunt. 3 In diaconis, (nedum in pastoribus) eligendis præeat oportet tum doctrinæ tum morum examen.

a Eorum qui ex Græcis Iudæorum religionem erant amplexi. b Distributione rerum necessariarum. c Tale est, vt placere non debeat. d Conuiuijs, quanquam mensarum nomine, cætera etiam munera intelliguntur, quæ sint cum illo coniuncta, vt quæ ad curam pauperum pertinent.

chorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam,& Nicolaum Proselytum Antiochensem.

6 [4] Quos statuerunt in conspectu Apostolorum: qui quum precati essent, [e] imposuerunt eis manus.

7 [5] Itaque sermo Dei crescebat,&valde multiplicabatur numerus discipulorũ in Hierusalem: multáque turba Sacerdotum auscultabat [f] fidei.

8 [6] Stephanus verò plenus fide ac [g] potẽtia. edebat miracula & signa magna in populo.

9 [7] Exorti sunt autem quidam [h] è synagoga quæ dicitur Libertinorum, & Cyrenęorum, & Alexandrinorum,&eorum qui sunt ex Cilicia & Asia,altercantes cum Stephano.

10 [8] Sed non potuerunt resistere sapientiæ & Spiritui per quem loquebatur.

11 Tunc subiecerunt quosdam qui dicerent se audiuisse eum loquentem verba blasphema in Mosen & Deum.

12 [9] Commouerúntque plebem & seniores & Scribas: & eum adorti ,correptum adduxerunt in concilium.

13 [10] Statuerúntque falsos testes qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba blasphema aduersus locum hunc sanctum & Legem.

14 Audiuimus enim eum quum diceret,Iesum

4 Vetus Ecclesia ritè electos, manuum impositione Deo veluti cõsecrauit.

5 Fœlix tentationis exitus.

6 Ecclesiam suam Dominus verbis primùm, deinde carcere, ac demùm etiam verberibus præparatam, tandem ad sanguinem vsque & cædes cum Satana & mundo fœliciter committit.

7 Academiæ iam olim falsis pastoribus addictæ fuerunt Satanæ flabella.

8 Falsi doctores quia vinci nolunt, à disputationibus ad manifestas calumnias conuertuntur.

9 Prima Ecclesiæ Christianæ cruenta persequutio ex Sacerdotum concilio, suggerentibus Academiarum doctoribus, exorta.

10 Exemplum calumniatorum, ex ijs quæ benè ac verè dicta sunt, falsas conclusiones colligentium.

e Hic totus ritus ab Hebræis fluxit, qui hac formula vtebantur, tum in publicis,ac victimarum consecrationibus,tum in precibus ac benedictionibus priuatis,vt liquet ex Gen.48.hunc ritum seruauit Ecclesia, 1.Timoth.5.22, infrà 8.16, sed nulla hic fit mentio chrismatis, rasuræ, crucis, &c. f Metonymia,i.Doctrinæ Euangelicæ. g Eximijs ac excellentibus donis. h Ex cœtu,& veluti ex gymnasio.

istum

istum Nazarenum destructurum hunc locum, & mutaturum ritus quos tradidit nobis Moses.

15 Tunc intentis in eum oculis, omnes qui sedebant in concilio, [i] viderunt faciem eius quasi faciem Angeli.

i Singularem & eximiam speciem fuisse vultus Stephani his verbis indicatur, in animi securitate, & conscientia bona, & caussa fiducia: Orationem enim habituri Stephani vultum condecorauit Deus, vt aspectu statim ipso percelleret animos Iudaorum.

CAP. VII.

1 Stephanus causam dicens ostendit electos à Deo fuisse Patres, 20 priusquam natus esset Moses, 47 & staret Templum: 44 Externos verò omnes ritus ad cæleste exemplar formatos fuisse. 54 Stridentes dentibus Iudæi, 59 lapidibus illum obruunt.

CAP. VII.

1 Admittitur quidē ad caussam dicendam Stephanus, sed vt iuris obtentu damnetur.

1 DIxit [1] autem Pontifex maximus, Num hæc ita habent?

2 [2] Ipse verò dixit, Viri fratres & patres, audite, ‖ [a] Deus ille gloriæ visus est patri nostro Abrahæ quum esset in [b] Mesopotamia, priusquam habitaret in Charrhan:

3 Et dixit ei, Exi è terra tua, & ex cognatione tua, & veni in terram quamcunque indicaro tibi.

4 Tunc exijt è terra Chaldæorum, & habitauit in Charrhan. Et illinc, postquā mortuus est pater eius, transtulit eum in terram hanc in qua nunc vos habitatis.

5 Nec dedit ei possessionem in ea, [c] ne vestigium quidem pedis: quanuis [d] pollicitus esset se illam daturum ei obtinendam, & semini eius post eum, quum non haberet prolem.

Gen. 12. 4,

2 Testatur Stephanus se veros illos Patres & vnicum illum verum Deum agnoscere: simúlq; docet illos esse templo, & omni illo legali cultu, antiquiores, ac proinde aliud esse ponendū veræ religionis fundamentū, grætuitū videlicet fœdus.

a Potens ille Deus gloriæ & maiestatis plenus. b Cùm postea ver. 4. dicat Abrahamum exijsse è Chaldæa, palàm est Mesopotamiam vicinam Chaldææ continuisse, sic Plinius libr. 6. cap. 27. c Ne tantillum quidem, vt in solo suo posset figere pedem. d Possessionis promissio certa fuit & pertinens ad Abrahamum, tametsi posteritas demum eius, illam possidendo occupauerit: est autem Synecdoche.

Gen.15.13.16.

3 Stephanus diligenter etiam commemorat Patrum quorundam horrenda scelera, vt Iudæos doceat nõ temerè acquiescendum esse in Patrum autoritate & exemplis.

Gen.17.9.
Gen.21.2.
Gen.25.24.
Gen.29.33, & 30.5, & 35.23.
Gen.37.28.
Gen.41.37.

e Anni quadringenti numerantur ab initio exorti seminis Abrahami. i. à nato Isaaco: quadringenti autem & triginta anni, qui narrantur à Paulo Gal.3.17. ab eo tẽpore quo Abraham vnà cum patre exiuit ex Vr Chaldæorum.

Gen.42.1.
Gen.45.4.
Gen.46.6.
Gen.49.33.

6 Loquutus autem est ita Deus, ‖ Erit *inquit* semen tuum inquilinum in terra aliena, vbi seruituti subijcietur, & malè accipietur [e] annis quadringentis.

7 Sed gentem cui seruierint puniam ego, dicit Deus: & post hæc exibunt, & *ipsi* seruient mihi in loco isto.

8 ‖ Dedítque ei pactum Circunciſionis: ‖ & ita *Abraham* genuit Isaac, & circuncidit eum die octauo: ‖ Isaac autem *genuit* Iacob, ‖ & Iacob duodecim Patriarchas.

9 [3] Patriarchæ verò inuidia moti ‖ Ioſephum vendiderunt *abducendum* in Ægyptum, [f] sed erat Deus cum eo.

10 Et eruit eum ex omnibus ipsius oppressionibus, ‖ dedítque ei [g] gratiam & sapientiam coram Pharaone rege Ægypti, qui constituit eum præfectum Ægypto & toti domui suæ.

11 Venit autem fames in vniuersam terram Ægypti & Chanaan, & oppressio magna: & non inueniebant cibos Patres nostri.

12 ‖ Quum audisset autem Iacob esse triticum in Ægypto, misit Patres nostros primùm.

13 ‖ Et in secunda *profectione* agnitus est Ioseph à fratribus suis, & innotuit Pharaoni genus Ioseph.

14 Missis autem *nuntijs* Ioseph accersiuit patrem suum Iacob, omnémque cognationem suam, capitum septuagintaquinte.

15 ‖ Descendit ergo Iacob in Ægyptum: ‖ obiítque ipse & patres nostri.

16 Qui [h] translati sunt in Sichem, & positi in

f Hebr. quo peculiaris Dei fauor erga aliquos declaratur. Videtur enim ab ijs abesse, quos iuuare non sustinet: contrà præsens illis, quos ex maximis quibusque periculis eripit.

g Vt gratiosus esset nomine sapientiæ cõram Pharaone. *h Patriarchæ filij Iacob, quamuis solius Ioſephi fiat mentio Ioſ.24.32.*

sepulchro

sepulchro, || quod emit Abraham pretio argenti à filijs Emmor *filij* Sichem. *Gen.23.16.*

17 Quum autem appropinquaret tempus promissionis cuius *causa* Deus iurauerat Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in Ægypto,

18 Vsquequò exortus est alius rex qui non nouerat Ioseph:

19 Hic [i] aduersus genus nostrum ingeniosus, malè accepit patres nostros, *adeò* vt exponerent infantes suos ne soboleſcerent.

20 Quo tempore natus est Moses, qui fuit [k] diuinitus venustus: & nutritus fuit tribus mensibus in domo patris sui.

21 Expositum autem illum sustulit filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi [l] pro filio.

22 Et eruditus est Moses omni sapientia Ægyptiorum: erátque potens dictis & factis.

23 Vt verò expletum est ei quadraginta annorum tempus, subijt in cor eius vt inuiseret fratres suos filos Israel.

24 || Et quum vidisset quendam iniuria affici, tutatus est, & percusso Ægyptio, vindicauit eum qui opprimebatur. *Exod.2.11.*

25 Existimabat autem fratres suos intelligere Deum per manum ipsius dare eis salutem. At, illi non intellexerunt.

26 || Porrò sequenti die visus est ipsis pugnantibus, & compulit eos in pacem, dicens, Viri, fratres estis vos: cur alij alios iniuria afficitis? *Exod.2.13.*

27 Is autem qui iniuria afficiebat proximum, repulit eum, dicens, Quis te constituit principem & iudicem super nos?

28 Num tu me vis interimere, quemadmodum interemisti heri Ægyptium?

29 Ad hũc autẽ sermonẽ Moses fugit, & factus est aduena in terra Madiam, vbi genuit duos filios.

i Solerter excogitauit aduersus genus nostrũ, nempè iubendo vt exponerentur mares.

k Dei benignitate & fauore nascebatur ille puer, vt esset aspectus illius elegans.

l Vice filij.

Exod.3.2.

30 Expletis verò annis quadraginta ‖visus est ei in deserto montis Sina [m] Angelus Domini in flammeo igne rubi.

31 Moses autem vt conspexit, admiratus est visum:& quum accederet ad considerandum,extitit ad eum vox Domini,*dicentis*,

32 Ego *sum* Deus ille patrum tuorum,Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moses non audebat considerare.

33 Dixit autem ei Dominus, Solue soleas pedum tuorum : locus enim in quo stas, terra sancta est.

34 Vidi, vidi vexationem populi mei qui *est* in Ægypto,& suspiria eorũ audiui, & descẽdi vt eruã eos:nunc ergo veni,mittam te in Ægyptum.

35 Hunc Mosen quem abnegauerant, dicentes,Quis te constituit principem & iudicem? hunc *inquam* Deus principem & redemptorem misit, [n] ductu Angeli qui visus fuerat ei in rubo.

36 ‖Hic eduxit illos editis miraculis & signis in Ægypto,& in rubro mari, ‖ & in deserto, annis quadraginta.

37 [4] Hic est Moses ille qui dixit filijs Israel, ‖Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester è fratribus vestris sicut me:eum audite.

38 ‖Hic ille est qui fuit in congregatione in deserto, cum Angelo qui loquebatur ei in monte Sina,& cum Patribus nostris, qui*que* excepit viua [o] eloquia quæ nobis traderet.

39 Cui noluerunt auscultare patres nostri, sed repulerunt *eum*, & auersi sunt corde suo in Ægyptum:

40 Dicentes Aharoni,‖ Fac nobis deos qui præeant nobis.Mosi enim isti qui eduxit nos è terra Ægypti,nescimus quid contigerit.

41 Et

m Filium Dei nunc Angelum vocat,Ipse est enim magni consilij Angelus, & ideo paulò post demonstrat eum dicentem Mosi, Ego Deus ille patrum tuorũ,&c.

n Ad verbũ, manu, i.potestate.

o Logia *Græci vocant oracula diuinitus demissa, oratione soluta.*

Exod.7.8, 9.10, 11.14.

Exod.16.1.

Deut.18.15, suprà,3.21.

Exod.19.2,

Exod.32.1.

4 Agnoscit Mosen pro legislatore, sed ita vt eius ipsius testimonio probet Legem in perfectius quippiã (nẽpè in propheticum munus, quod in Christum, prophetarum caput, ferebatur) respexisse.

41 Et [p] vitulum fecerunt per illos dies, obtulerúntque sacrificium idolo, & oblectarunt sese operibus manuum suarum.

42 Auertit autem *se* Deus, & [q] tradidit eos in seruitutem [r] exercitus cœli: sicut scriptum est in libro Prophetarum, || Num victimas & oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?

43 Imò [s] baiulastis tabernaculum Moloch, & sidus dei vestri Rempham, quas figuras fecistis vt eas adoraretis: itaque transferam vos trans Babylonem.

44 [5] Tabernaculum [t] testimonij fuit patribus nostris in deserto, prout præceperat || is qui dixerat Mosi vt faceret illud secundum exemplar quod viderat.

45 || Quod etiam [u] acceptum introduxerunt patres nostri cum Iesu in [x] possessionem Gẽtium, quas expulit Deus [y] à conspectu patrum nostrorum, || vsque ad dies Dauid,

46 Qui fuit in gratia apud Deum, petiítque vt inueniret tabernaculum Deo Iacob.

47 || [6] Solomon autem ædificauit ei ædem.

48 || Sed Excelsissimus ille in manufactis templis non habitat, sicut Propheta dicit,

49 || Cœlum mihi thronus est, terra autem, scabellum pedum meorum. Quam ædem ædificabitis mihi? dicit Dominus: aut quis est locus requietis meæ?

50 Nónne manus mea fecit hæc omnia?

5 Fuit quidẽ erectum tabernaculum à Mose, sed quod homines reuocaret ad illud exemplar quod viderat in mõte. *Amos 5.25.*

6 Tẽplũ quidem à Solomone extructum est, Dei mandato: at non ea conditione, vt maiestas Dei esset in eo inclusa. *Exod.25.40, hebr.8.5. Iosue 3.14. 2.Reg.2.16, psal.13.3. 1.Reg.6.1, 1.paral.17.12. Infrà, 17.24. Esa.66.1.*

p Quæ superstitio fuit Ægyptiaca idololatriæ, apud hos enim & Apis mirificus vitulus cultum habuit diuinum, ac vaccarum simulacra insignia fuerunt, Herodotus lib.2. q Eos à suo spiritu destitutos tradidit Satanæ & peruersis cupiditatibus, vt seruirent stellis. r Per exercitum cœli hoc loco non intelligit Angelos, sed lunam, solem, & reliquas stellas, Deut.17.3. s In humeros vestros sublatum tulistis. t .i. Conuentus. v Per manus traditum. x Metonymicè intelliguntur regiones quæ à Gentibus obtinebantur. y Quas Deus expulit, vt ingredientibus maioribus nostris, cederent harum regionum possessionem.

1 Ierem.9.26, eZech.44.9.
7 Stephanus zelo Dei incensus, tandē etiam suos iudices iudicat.

51 ‖ [7] Duri ceruice, & [z] incircuncisi corde & auribus, vos semper Spiritui sancto obnitimini, sicut patres vestri, *ita* & vos.

52 Quem Prophetarum non sunt persequuti patres vestri? trucidarunt, inquam, eos qui prænuntiarunt aduentum Iusti illius, cuius nunc vos proditores & occisores fuistis.

Exod.19.1.
8 Satan deprehensus, apertius furit.

53 ‖ Qui accepistis Legem [a] per dispositionem Angelorum, nec seruastis.

53 [8] Audientes autem hæc, frendebant cordibus suis, & [b] stridebant dentibus in eum.

9 Quo propius mortem accedūt martyres, eo propius Christum intuentes, in cœlum assurgunt.

55 [9] Quum autem esset plenus Spiritu sancto, intentis in cœlum oculis vidit gloriam Dei, & Iesum [c] adstantem ad dextram Dei.

56 Et ait, Ecce, conspicio cœlos apertos, & Filium hominis adstantem ad dextram Dei.

10 Zelus tum hypocritarū, tum etiam superstitiosorū, tādem in manifestam rabiē exit.

57 [10] Exclamātes autem *illi* voce magna, continuerunt aures suas, & [d] irruerunt concorditer in eum.

58 Et eiectum eum ex vrbe lapidabant: [e] testes autem deposuerunt pallia sua ad pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.

11 Fides & charitas veros Dei seruos ad extremum vsque halitum comitantur.

59 Lapidarunt igitur Stephanum, inuocantē & dicentem, Domine Iesu, suscipe Spiritum meum.

60 [11] Positis autem genibus, clamauit voce magna. Domine, ne [f] statuas eis hoc peccatum. Et quum hoc dixisset, [g] obdormiuit.

z Incircuncisi sunt corde, qui in naturæ adhuc vitijs demersi, hærent: alioqui carne erant omnes Iudæi circuncisi, duplex ergo fuit circunciſio, Vide Paul. Rom.2.28. a Angelorum ministerio. b Translatio, vt suprà 5.33. c Paratum ad me confirmandum in veritatis confessione, & recipiendum ad sese. d Violentus ille fuit impetus, animaduersio enim tunc Iudæis cōcessa non erat, vt apud Pilatum fatentur, dicentes, Non licere sibi occidere quenquam: ideo Ioseph. libr.20. refert ab Anano Sadducæo interfectum fuisse Iacobum fratrem Domini, eóque nomine accusatum fuisse apud Albinum præsidem. e Cautum erat in Lege, vt testes lapidationem auspicarentur, Deut.17.7. f Statuendi vocabulo, intelligit firmam ac perennem peccati imputationem. g Vide 1.Thess.4.13.

CAP.

CAP. VIII.

2 Dum Stephanum lugent pij, 3 Saulus Ecclesiam vastat. 5 Philippus Samariæ Christum prædicat. 9 Simonis magi 18. auaritia notatur. 26 Philippus 27 Eunuchum Æthiopem 38 baptizat.

1 SAulus [1]autem consenserat in necem eius. Orta est verò per id tempus persequutio magna aduersus Ecclesiam quæ *erat* Hierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apostolos.

2 [2] [a]Extulerũt autem vnà Stephanum viri religiosi, fecerúntque plãctum magnum super eum.

3 [3] Saulus verò vastabat Ecclesiam, intrans in singulas domos: & trahens viros ac mulieres, tradebat *eos* carceri.

4 Illi igitur dispersi peragrabant *regionem*, euangelizantes sermonem *Dei*.

5 [4] Philippus verò quum peruenisset in vrbẽ Samariæ, prædicabat eis Christum.

6 Attendebant autem turbæ concorditer ea quæ à Philippo dicebantur, audientes, & videntes signa quæ edebat.

7 Spiritus enim impuri ex multis qui *eis* tenebantur, exibant, clamantes voce magna: multi autem paralytici & claudi sanati sunt.

8 Et gaudium magnum fuit in illa vrbe.

9 [5] Vir autem quidam nomine Simon, antea in vrbe illa exercuerat artem [b] magicam, & gentem Samarię [c] obstupefecerat, dicẽs se esse quempiam magnum:

10 Quem attendebant omnes à minimo vsque ad maximũ, dicentes, Iste est virtus illa Dei magna.

11 Attẽdebant autẽ eum propterea quòd multo tempore magicis artibus eos obstupefecerat.

1 Christus hostium rabie ad propagandum regnum suum abutitur.

2 Stephanum mortuum sancti lugẽt & sepeliunt, singulari fidei & charitatis exẽplo: inuocat autem nemo.

3 Fidelium dispersio, fit Ecclesiarum vnio.

4 Philippus antea diacon⁹ in Hierusalẽ, fit à Deo extra ordinem Euangelista.

5 Christus Satanam (quoties libuit) victum velut in triumpho ducit, ijs ipsis spectantibus quos fascinauit.

a Inter piorũ officia quæ hoc loco recensentur, nulla fit mentio conditarum reliquiarum.

b Magia primum in bonam partem sumebatur, nomine à Persis ducto, apud quos Magi sunt sapientes, postea sumptum est in malam. *c Ita sibi suis præstigijs conciliarat Samaritanos, vt cæco quodam furore amentes toti essent illi addicti.*

6 Impij quoque & reprobi interdum coguntur bonum Dei donũ gustare, sed quod mox euomant.

12 Quum verò credidissent Philippo euangelizanti quæ ad regnum Dei & nomen Iesu Christi *pertinent*, baptizabantur tum viri tum mulieres.

13 [6] Simon verò, & ipse credidit: & baptizatus perdurabat apud Philippum: & conspiciens signa & virtutes magnas edi, obstupefiebat.

7 Petrus, non iam primas', sed Apostolici collegij legatus, & quidem addito Iohanne collega, pro autoritate sibi cõmissa', Ecclesias samaritanas iactis à Philippo fũdamẽtis superstruunt.

14 [7] Quum autem audissent Apostoli qui erãt Hierosolymis, Samariam recepisse Sermonẽ Dei, miserunt ad eos Petrum ac Iohannem.

15 Qui quum descendissent, precati sunt pro eis vt acciperent [d] Spiritum sanctum.

16 (Nondum enim in quenquam illorum illapsus fuerat, sed baptizati tantùm fuerant in nomine Iesu)

17 Deinde imposuerunt eis manus, & receperunt *illi* Spiritum sanctum.

8 Ambitio & auaritia hypocritas tandem ex suis latebris eliciunt.

18 [8] Quum autem conspexisset Simon per impositionem manuum Apostolorum dari Spiritum sanctum, obtulit eis pecunias,

19 Dicens, Date etiam mihi potestatem istam, vt cuicunque imposuero manus, recipiat Spiritum sanctum.

9 Simonis, nõ Petri, sed magi, sunt successores qui res sacras aut emunt aut vendunt.

20 [9] Petrus autem dixit ei, Argentũ tuum tecũ pereat, qui donũ Dei existimaris pecunijs acquiri.

21 Non est tibi pars neque sors in [e] hoc negotio: cor enim tuũ non est [f] rectũ in Dei conspectu.

10 Bene de summis etiam peccatoribus sperandum, quoad eius fieri potest.

22 [10] Resipisce igitur ab ista malitia tua, & roga Deum, si fortè remittatur tibi cogitatio cordis tui.

23 Video enim [g] te in [g] felle amarissimo, & [h] nexu iniustitiæ positum.

d Eximia illa dona, quibus ornatos illos esse oportebat, præsertim qui præficiendi erant Ecclesiæ. e In hac doctrina quam annuncio. f Verè rectum, & sine simulatione. g Fel amaritudinis, voeat interiorem cordis malitiam, & virus illud diabolicæ impietatis, quo Magus iste totus erat opletus: dicitur autem Magus ille esse in felle, quasi oppressus esset totus felle, & in eo sepultus. h Iniquitatis vinculis irretitum.

24 Respondens autem Simon dixit, Precamini vos pro me apud Dominum, nequid me inuadat *istorum* quæ dixistis.

25 Illi igitur testificati, & loquuti sermonem Dei, reuersi sunt Hierosolymam, & multis vicis Samaritanorum euangelizarunt.

26 [11] Angelus autem Domini loquutus est Philippo, dicens, Surge, & vade meridiem versus ad viam quę ab Hierusalem descendit Gazam: quę est deserta.

27 *Is* igitur surgens profectus est: & ecce, quidam Æthiops eunuchus, [i] dynastes Candaces reginæ Æthiopum, qui præerat vniuersis illius opibus, venerátque adoraturus in Hierusalem,

28 Reuertebatur sedens in curru suo, legebátque Esaiam Prophetam.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum istum.

30 Accurrens autem Philippus audiuit eum legentem Esaiam Prophetam, & dixit, Nempe intelligis quæ legis?

31 At ille ait, Quî enim possim, nisi quis mihi [k] præierit? Et precatus est Philippum vt ascenderet, sederétque secum.

32 [12] Locus autem Scripturæ quem legebat, hic erat, || Vt ouis ad mactationem ductus est: & vt agnus coram suo tonsore mutus, ita non aperuit os suum.

33 [l] In ipsius deiectione iudicium eius sublatum est: [m] seculum autem eius quis enarrabit? quoniam tollitur è terra vita eius.

34 Respondens autem Eunuchus Philippo, dixit, Rogo te, de quo Propheta hoc dicit? de seipso,

11 Christus gratis vocans quoscunque libuit, Philippo nihil tale cogitante, ad eunuchum imprudentem erudiendum & baptizãdum vsus, in AEthiopiã vsque regni sui limites profert

12 Arcana Dei prouidentia reguntur etiam quæ maximè videntur fortuita.

i Opibus & potestate insignis apud Candacem. Candace autem nomen commune erat Reginarum Æthiopiæ.

k Ad verb: viã ad intelligendum demonstret, vel sit dux itineris. Esa. 53. 7.

l Hebr. veritas legit: E claustro & iudicio assumptus est. Claustri autem nomine intelligit sepulchrum, ipsaque adeo mortis vincula, iudicij autem supplicium quo affectus est, & miserabiliter sustinens.

m Quandiu ævum ipsius sit duraturum. Nam Christus excitatus ex mortuis amplius non moritur, Rom. 6. 9.

lem illam cõditionem, quam subijt Christus nostra causa, Patris

an de alio quopiam?

35 Tum Philippus aperto ore suo,& incipiens à scriptura ista,euangelizauit ei Iesum.

36 Quum verò pergerent in via, venerunt ad quandam aquam: tum ait Eunuchus,En aquã:quid prohibet me baptizari?

13 Professio fidei in adultis baptizãdis requiritur, ac proinde Baptismo non tunc primũ in Christũ inserimur, sed iam insiti confirmamur.

37 [13] Dixit verò Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Respondens autem *ille* dixit, [n] Credo Filium Dei esse Iesum Christum.

38 Iussitque sisti currum:ac descenderunt ambo in aquam, Philippus simul & Eunuchus: & *ille* baptizauit eum.

39 Quum autem ascendissent ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, nec amplius vidit eum Eunuchus. pergebat enim in via sua gaudens.

40 Philippus autem inuentus est Azoti:& præteriens euangelizauit vrbibus, vsquedum veniret Cæsaream.

n Summa confessionis necessaria ad Baptismũ.

CAP. IX.

2 Saulus Damascum petens, 4 à Domino prosternitur. 10 Ananias mittitur, 18 vt eum baptizet. 23 Iudæorum insidias 25 per murum demissus euadit 33 Petrus AEneæ paralytico medetur. 36 Tabitham defunctam 40 Vitæ restituit.

1 SAulus || [1] autem adhuc [a] spirans minas ac cædem aduersus discipulos Domini,adijt Pontificem maximum,

2 Et petijt ab eo epistolas *perferendas* Damascum ad synagogas: vt siquos inuenisset huius [b] sectæ, tum viros tum mulieres, vinctos duceret Hierosolymam.

CAP. IX. *Rom.9.3, galat. 1.13.*

1 Saulus (qui & Paulus) Christum veluti fugientem crudelissimè persequens, in eũdem victorem incidit, & singulari diuinæ bonitatis exemplo pro sæuitiæ suæ commerita pœna, non modò in gratiam recipitur, sed etiam Apostolus voce ipsius Domini designatus, Ananiæ ministerio ac testimonio confirmatur.

a Indicatur in Saulo fuisse vehementes impetus minarum de cæde discipulorum.

b Ad verb. viæ: viam autem vocant Hebræi genus vitæ quo quis insistat.

3 Quum

3 Quum autem iter faceret, factum est vt appropinquaret Damasco: || & repentè circumfulsit eum lux è cœlo.

Infr.22.6, 1.cor. 15.8, 2.cor.12.2

4 Et quum cecidisset in terram, audiuit vocem dicentem sibi, Saul, Saul, quid me persequeris?

5 Dixit autem, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum Iesus, quem tu persequeris. [c] durum est tibi contra stimulos calcitrare.

c Prouerbiũ de contumacia seipsos lædentium.

6 *Is verò* tremens & pauens dixit, Domine, quid me vis facere? Tum Dominus ad eum, Surge & ingredere vrbem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.

7 Viri autem illi qui cum Saulo iter faciebãt, [d] steterunt attoniti, audientes quidem [e] *eius* vocem, neminem autem videntes.

d Constiterunt, ita vt progredi nõ possent, sed attoniti manerent tanquam saxei.

e Vocẽ, sub. Pauli audierunt: nam postea expresè dicitur eos non audiuisse vocem alloquentis, 22.9. alij tamen sic locos in speciem dissidẽtes conciliant, audierunt scilicet sonũ sed non audierũt vocem distinctã.

8 Surrexit autem Saulus è terra: apertísque oculis suis neminem videbat: itaque manu ducentes eum introduxerunt Damascum.

9 Vbi fuit tribus diebus, non videns: & non comedit neque bibit.

10 Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias, ad quem dixit per visum Dominus, Anania. Et ille ait, Ecce, ego *adsum* Domine.

11 Tum Dominus ad eum, Surge, & proficiscere in vicum qui vocatur Rectus, & quære in domo Iudæ Saulum *quendam* nomine [f] Tarsensem. ecce enim precatur.

f Tarsus fuit vrbs Ciliciæ vicina Anchialæ, quas duas vrbes Sardanapalus fertur vno die extruxisse.

12 Et vidit per visum virum Ananiam nomine introeuntem, & imponentem sibi manum, vt visum reciperet.

13 Respondit autem Ananias, Domine, audiui ex multis de viro isto, quot malis affecerit sanctos tuos in Hierusalem.

14 Quinetiam hoc loco habet potestatem à principibus Sacerdotum, vinciendi omnes qui in-

2 Paulus nullo à carne & sanguine petito consilio, statim ad munus sibi cõmissum aggreditur.

3 Paulus non pugnat sola auctoritate, sed adhibitis Prophetarũ testimonijs.

4 Paulo ipsi tandem crux subeunda proponitur, sed ita vt procul tantùm ostendatur.

5 Hostiũ insidias & conat⁹ salua vocatione, vitare nihil prohibet.

6 Non temerè olim quiuis ne inter oues quidem, nedũ inter pastores, admissus.

uocant nomen tuum:

15 Dixit autem ad eum Dominus, Proficiscere: nam g instrumentum electum est mihi iste, vt perferat nomen meum in conspectum Gentium, & regum, & filiorum Israel.

16 Ego enim h ostendam ei quàm multa oporteat eum pro nomine meo pati.

17 Abijt igitur Ananias, & introiuit domum i illam, & impositis manibus dixit, Saul frater, Dominus misit me (Iesus *inquam* qui apparuit tibi in via qua veniebas) vt visum recipias, & implearis Spiritu sancto.

18 Statim autem deciderunt ab oculis eius quasi scamæ, & visum recepit illicò: ac surgens baptizatus est.

19 Quúmque cepisset cibum corroboratus est, Fuit autem Saulus cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.

20 [2] Et statim in synagogis prędicauit Christum *nempe* eum esse Filium Dei.

21 Obstupescebant autem omnes qui eum audiebant, & dicebant, Nónne hic est qui populatus est in Ierusalem eos qui inuocabant nomen istud, & huc idcirco venit vt vinctos eos adduceret ad principes Sacerdotum?

22 [3] Saulus autem magis inualescebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, k collatis testimonijs demonstrans eum esse Christum.

23 [4] Expleto autem multo tempore inierunt inter se Iudæi consilium illum interimendi.

24 Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorum. adseruabant autem portas die ac nocte, vt eum interimerent.

25 [5] Acceptum igitur eum discipuli nocte, per murum demiserunt, fune summissum in sporta.

26 [6] Quum verò Saulus aduenisset Hierosolymam,

g Vel vas in quo perferatur nomen meum.

h Demonstrabo perspicuè.

i Iudæ,

k Collatis Scripturæ locis, vt artifices aliquid cõpacturi, solẽt singulas partes cõparare, vt aliæ alijs ad amussim quadrent.

mam, tentabat se adiungere discipulis: sed omnes timebant eum, non credentes eum esse discipulum.

27 Barnabas autem acceptum eum duxit ad Apostolos, & narrauit quomodo in via vidisset Dominũ, qui loquutus esset ei, & quomodo Damasci liberè loquutus esset in nomine Iesu.

28 [7] Versabatur ergo [l] cum eis in Hierusalem.

29 Et liberè in nomine Domini Iesu loquebatur & disceptabat aduersus [m] Græcos: illi verò conabantur eum interimere.

30 [8] Quod quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaræam, & emisserunt Tarsum.

31 [9] Ecclesiæ igitur per totam Iudæam & Galilęam & Samariam habebant pacem, & [n] ędificabantur: & pergentes *in* timore Domini, & consolatione sancti Spiritus, multiplicabantur.

32 [10] Factum est autem vt Petrus, dum *illas* omnes peragraret, ascenderet etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ:

33 Reperit autem illic quendã nomine Æneã, ab annis iam octo decumbentem in grabbato, qui erat paralyticus.

34 Et dixit ei Petrus, Ænea, sanat te Iesus Christus: surge, & sterne tibijpsi. *Is* autem statim surrexit.

35 Et viderunt eũ omnes qui incolebãt [o] Lyddam & Sarona, qui conuersi sunt ad Dominum.

36 [11] Ioppæ autem fuit quædam discipula nomine Tabitha, quæ, si interpreteris, dicitur Caprea. Hæc erat dives operum bonorum & eleemosynarum quas præstabat.

37 Factum est autem per illos dies vt ex morbo

7 Pericula ex periculis expectanda constãtibus Dei seruis: sed idem Deus pro ipsis excubat.

8 Licet, ex Ecclesiæ consilio locum mutare Verbi ministris.

9 Ecclesiarũ ædificatio, per sequutionũ exitus, modò patienter expectetur Dominus.

10 Apostolatus Petri, sanato paralytico, obsignatur.

11 Petrus suscitato per nomen Christi cadauere, fidem facit omnibus sese Euangeliũ vitæ annuntiare.

l Cum Petro & Iacobo: eos enim ex Apostolis solos sibi tum fuisse cõspectos dicit, Gal. 1.28.29.

m Vid. sup. 6.1

n Hæc translatio significat stabilimentum & augmentum.

o Lydda vrbs fuit Palestinæ, Saron regio campestris, & locus pascuus, inter Cæsaream Palestinæ, & Taborem montem, lacumque Genezareth, tractus longa vltra Ioppen sese extendentem.

moreretur : quam quum lauissent, posuerunt in cœnaculo.

38 Quum autem Lydda esset propè Ioppen, discipuli, audito Petrum illic esse, duos viros miserunt ad eum, rogãtes ne cunctaretur vsque ad ipsos progredi.

39 Exurgẽs igitur Petrus venit cum eis : quem, vbi adfuit, duxerunt in cœnaculum: vbi adstiterunt ei omnes viduæ, flentes, & ostendentes tunicas & vestimenta quæ Dorcas faciebat quum vnà cum ipsis esset.

p Cùm in genua procubuisset, qui est precantiũ gestus.

40 Eiectis verò omnibus foras, Petrus P positis genibus precatus est: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. Illa verò aperuit oculos suos, & viso Petro resedit.

41 Data autem ei manu *Petrus* erexit eam : & vocatis sanctis ac viduis, eam viuam repræsentauit.

42 *Id* autẽ innotuit per totam Ioppen, & multi crediderunt in Dominum.

43 Factum est autem vt dies multos maneret Ioppæ apud Simonem quendam coriarium.

CAP. X.

1 Cornelius Centurio 4 Angeli iussu 5 Petrũ accersit, 11 Qui & ipse visione oblata 15 20 ne gentes aspernetur, instituitur. 34 Cornelio & familiæ Euangelium annuntiat: 45 Hi autem Spiritu sancto accepto, 47 baptizantur.

CAP. X.

1 Petrus, duplici miraculo interueniente, Gentiũ primitias Deo consecrat.

1 PORRO [1] quidã erat Cæsareæ, nomine Cornelius, centurio ex cohorte quæ dicitur Italica,

2 [a] Pius ac timens Deum, [b] cum tota domo

a Colebat igitur vnum Deum nec erat idololatra, nec fidei in Messiam potuit esse expers, qui pius esset : Sed eum aduenisse nondum cognouerat. b Magna laus istius hominis, qui omnes suos domesticos & familiares, atque necessarios studuerit esse religiosos ac pios.

sua,

ſua,& præſtans eleemoſynas multas populo:

3 Qui quum aſſiduè precaretur Deum, vidit per viſum manifeſtè quaſi hora diei nona, Angelũ Dei introeuntem & dicentem ipſi,Corneli.

4 At ille intentis oculis in eũ & expauefactus dixit, [c] Quid eſt Domine? Dixit autem ei, Preces tuæ & eleemoſynæ tuæ [d] aſcenderunt [e] memoriæ cauſa in Dei conſpectum.

5 Nunc igitur mitte aliquos Ioppen, & accerſe Simonem qui cognominatur Petrus.

6 Hic diuerſatur apud Simonem quendã coriariũ,cui eſt domus apud mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.

7 Vt autem diſceſſit Angelus qui loquebatur Cornelio, vocauit duos ex famulis ſuis,& militem pium ex ijs qui cum ipſo aſſidui erant:

8 Et quum eis expoſuiſſet omnia, miſit eos Ioppen.

9 Poſtridie verò illis iter faciẽtibus, & appropinquantibus vrbi, aſcendit Petrus [f] ſupra domum vt precaretur, circa horam ſextam.

10 Factum eſt autẽ vt valde eſuriret, voluítque capere cibum:parãtibus autem illis, incidit in eum [g] mentis exceſſus.

11 Conſpexítque cœlum apertum, ac deſcendens ad ſe vas quoddã vt linteum magnum, [h] quatuor extremis deuinctum, quod demittebatur in terram:

12 In quo erant [i] quæuis [k] quadrupedia terræ, & feræ, ac [l] reptilia, & volucres cœli.

13 Ex extitit vox ad eum, Surge Petre, macta & veſcere.

14 [2] Ait autem Petrus, Nequaquam Domi-

c Quid me vis Domine? comparat enim ſe ad audiendum.

d Tranſlatio hebræis familiaris, ab holocauſti ritu ad preces.

e Id eſt, vt Deus veluti non ſinant tui obliuiſci. Sic enim ſolet interdum Scriptura quaſi balbutire.

f Vide Matth. 10.27.

g Ecſtaſis, ſiquidẽ etſi non ſtupet Petrus, ſed Dei colloquio fruitur, & myſteria eius docetur, mens tamẽ eius quaſi exceſſu altius euecta fuit, breui ad ſedes ſuas reditura.

h Vt quadratũ videri poſſit fuiſſe velum.

i Hic manifeſtè particula vniuerſalis ponitur pro indefinita, id eſt, cuiuſuis generis, vt ſignificentur genera ſingulorũ, non ſingula generum.

k .i. Eorum quæ vſibus humanis ſubſeruiunt. *l Quid nomine reptilium intelligatur, docetur, Leuit. 11.*

2 Petrum poſt acceptum etiam Spiritum ſanctum oportuit quotidie in cognitione beneficij Chriſti proficere.

ne: nunquam enim edi quicquam commune seu impurum.

15 Tum vox rursus ad eum secũdò, Quæ Deus purgauit, tu [m] ne polluito.

16 Hoc autem factum est ter: & rursum receptum est vas in cœlum.

17 Quum autem apud sese ambigeret Petrus quódnam esset visum illud quod viderat, ecce, viri qui missi erant à Cornelio, percontati de domo Simonis, superuenerunt ad vestibulum:

18 Et euocato *quopiam*, percontati sunt an Simon qui cognominaretur Petrus, illic diuersaretur.

19 Petro verò cogitãte de visione, dixit ei Spiritus, Ecce, tres viri quærunt te:

20 Surgens itaque descende, & nihil ambigens proficiscere cum eis: nam ego eos misi.

21 Descendens ergo Petrus ad viros qui ad ipsum missi fuerant à Cornelio, dixit, Ecce, ego [n] sum quem quæritis: quæ causa est propter quam adestis?

22 Ipsi verò dixerunt, Cornelius centurio, vir iustus & timens Deum, & testimonio ornatus totius gentis Iudæorum, diuinitus admonitus est ab Angelo sancto vt accerseret te domum suam, & abs te quædam audiret.

23 Intrò vocatos igitur eos accepit hospitio. Sequenti verò die Petrus abijt cum eis, & quidam ex fratribus Ioppensibus comitati sunt eum.

24 Postridie verò introierunt Cæsaream. Cornelius autem expectabat eos, conuocatis cognatis suis & necessarijs amicis.

25 [3] Vt autem factum est vt introiret Petrus, occurrens ei Cornelius, & accidens ad eius pedes, adorauit.

26 Petrus verò erexit eum, dicens, Surge: & ego ipse, homo sum.

27 Et

m Ne pro polluitis habeto.

3 Adoratio religiosa vni Deo conuenit: ciuilis autẽ, & ipsa periculosè ministris Verbis tribuitur.

27 Et colloquens cum eo, ingreſſus eſt, inuenítque multos qui conuenerant.

28 Dixítq; eis, Vos ſcitis Iudæo ne fas eſſe cõiungi aut accedere ad alienigenam: ſed mihi oſtendit Deus ne quem pollutum aut impurum hominem dicerem.

29 Quapropter etiam ſine contradictione veni accerſitus. Percontor igitur quam ob cauſam me accerſiueritis.

30 Tum Cornelius ait, Nudiuſquartus vſque [n] ad hanc horam eram ieiunus, & hora nona precabar domi meæ: & ecce, quidam ſtetit coram me, veſte ſplendida:

31 [4] Dixítque, Corneli, exauditæ ſunt preces tuæ, & eleemoſynæ tuæ commemoratæ ſunt in conſpectu Dei.

32 [5] Mitte ergo Ioppen, & accerſe Simonem qui cognominatur Petrus: hic diuerſatur in ædibus Simonis coriarij apud mare, qui quum adfuerit, loquetur tibi.

33 Eodem igitur *momento* miſi ad te: & tu bene feciſti qui adueneris. Nunc ergo omnes nos in cõſpectu Dei adſumus, vt audiamus omnia quæ tibi præcepta ſunt à Deo.

34 [6] Tum aperto ore Petrus dixit, In veritate comperio || Deum [o] non accipere perſonam,

35 Sed in quauis gente acceptũ ei eſſi [p] quemuis qui eum timeat, & operetur iuſtitiam.

36 Id quod [q] ſignificauit filijs Iſrael, annuntians pacem per Ieſum Chriſtum, qui eſt omnium Dominus.

4 Fides Cornelij ex inuocatione & charitate ſeſe patefecit.

5 Sicut fides ex auditu naſcitur, ita ex eodẽ nutritur & adoleſcit.

6 Sublatũ eſt populorũ diſcrimẽ aduẽtu Chriſti. Quis autẽ ſit ei gratus, ex fide & iuſtitia intelligitur.

n Non eandem horã indicat, ſed æqualem, duorũ videlicet dierum nonam.

Deut.10.17, 2.paral.19.7, iob.34.19, ſap.6.8, eccle.35.16, rom.2.11, galat.2.6, epheſ.6.9, coloſſ.3.25, 1.pet.1.17.

o Non iudicare ex externis.

p Per timorem Dei, Hebræi vniuerſum cultum intelligunt: vnde intelligitur Cornelium fide minimè caruiſſe, velut qui ante tempora Chriſti vixerunt, fidei expertes non fuerunt: ineptè ergo faciunt qui ex hoc loco opera præparatoria, & liberum arbitrium conſtituunt. *q Significauit Deus Iſraelitis, ex quauis gente gratum eſſe Deo qui piè viuit, annuntiauit enim pacem hominibus per Chriſtum qui non vnius gentis, id eſt, Iſraelitica, ſed omnium eſt Dominus.*

Luc.4.14.

37 [7] Vos noſtis quod geſtũ eſt in tota Iudæa, || initio facto à Galilæa, poſt baptiſma quod prædicauit Iohannes:

38 Vt Ieſum Nazarenum [r] vnxerit Deus Spiritu ſancto & potentia, qui obambulauit beneficijs afficiẽs & ſanãs omnes ſub diaboli poteſtatem redactos, quoniam Deus erat cum eo.

39 Quorum omniũ quæ & in regione Iudæorum & in Hieruſalẽ fecit, nos etiam teſtes ſumus: quem interemerunt ſuſpenſum in ligno.

40 Hunc Deus excitauit tertio die, fecítque vt conſpicuus fieret,

41 Nõ toti populo, ſed teſtibus quos ipſe prius [s] deſignauerat, *nimirum* nobis, qui comedimus ac bibimus vnà cũ eo poſteaquã reſurrexit à mortuis.

42 Præcepit autem nobis vt prædicaremus populo, ac teſtificaremur eum eſſe qui definitus ſit à Deo iudex viuorum ac mortuorum.

43 || Huic etiam omnes Prophetæ teſtimoniũ dant, || remiſſionem peccatorum accepturum per nomen eius quemuis qui crediderit in eum.

44 [8] Adhuc loquente Petro verba iſta, illapſus eſt Spiritus ſanctus in omnes qui audiebant hunc ſermonem.

45 Fideles autem qui *erant* ex circunciſione, & venerant cum Petro, obſtupuerunt quòd etiam in Gentes effuſum eſſet donum Spiritus ſancti.

46 Audiebant enim eos loquentes linguis, ac magnificantes Deum. Tunc reſpondit Petrus,

47 [9] Num quis aquam prohibere poteſt quo-

7 Summa Euãgelij, Chriſtũ promiſſum Patribus, & ſuo tempore exhibitum ſumma cum Dei virtute (quã omnibus modis oſtendit) ac tãdem pro noſtri recõciliatione crucifixũ, reſurrexiſſe tertio die, vt quiſquis in eũ credit, remiſſione peccatorũ accepta, ſeruetur, ſicut ſupremo illo die, ſedente eodem ipſo viuorũ ac mortuorũ iudice, patefiet.

Iere.3.34, mich.7.18. Infrà, 15.9.

8 Quod loquitur Verbi miniſter ex Dei mandato, Spiritus ſanctus in corde obſignat, ſicut ex effectis appareret.

9 Baptiſmus ſanctos non facit, ſed ſanctificationem obſignat.

r *Hæc formula ſumpta eſt ex Hebræorum conſuetudine, apud quos vngebantur Reges & ſacerdotes, Inde factum eſt vt dicantur vngi quos donis ac virtutibus imbuit ac exornat.* s *Hæc Apoſtolorum* Cheirotonia, *id eſt, electio, propriè Deo tribuitur: nam etſi legitimæ miniſtrorum electioni Deus præſit, eſt tamen hoc loco tacita antitheſis inter Dei* Cheirotonian, *& hominum ſuffragia, ſiquidem à Deo immediatè deſignantur Apoſtoli, mediatè miniſtri Eccleſiæ.*

minus

minus *videlicet* baptizentur isti qui Spiritum sanctũ acceperunt sicut & nos?

48 Iussítque eos baptizari in nomine Domini. Rogauerunt autem eum vt perseueraret ad dies aliquot.

CAP. XI.

2 Petrus eo nomine accusatus, 5 sese defendit. 22 Barnabas Antiochiam mittitur, 26 vbi Discipuli, Christiani nominati sunt. 28 Ibidem Agabus famem futuram praesentiat.

CAP. XI.
1 Petrus immeritò reprehensus ab imperitis, non obijcit, se à nemine iudicandũ, sed palàm facti sui ratione reddit.

1 AVdierunt [1] autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, Gentes etiam recepisse sermonem Dei.

2 Quum igitur ascendisset Petrus Hierosolymam, certarunt aduersus eum qui *erant* ex circuncisione,

3 Dicentes, Ad viros præputium habentes introisti, & vna edisti cum eis.

4 Exorsus autem Petrus, *omnia* exposuit eis ordine, dicens,

5 Ego eram in ciuitate Ioppe precãs: & visum in mentis excessu vidi, *nempe* descendens vas quoddam, ceu linteum magnum, quatuor extremis *deuinctum*, quod demittebatur è cœlo, & ad me vsque venit.

6 In quod quum intendissem oculos, animaduerti, & vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & volucres cœli:

7 Audiui autem etiam vocem dicẽtem mihi, Surge, Petre, macta & vescere.

8 Dixi verò, Nequaquam Domine: nam nihil cõmune aut impurũ vnquã introiuit in os meum.

9 Respõdit autem mihi vox secundò è cœlo, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.

10 Idque ter factũ est: & rursus omnia sursum retracta sunt in cœlum.

11 Tum ecce, eodé mométo tres viri superuenerunt in ædes in quibus erã, Cæsarea missi ad me.

12 Dixit verò mihi spiritus vt congrederer cum eis, nihil ambigens. Venerunt autem mecum etiam sex isti fratres, & ingressi sumus domum cuiusdam:

13 Qui annũtiauit nobis quomodo vidisset Angelum domi suæ, qui adstitisset ac dixisset ipsi, Mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus:

14 Qui tibi ea dicturus est per quæ seruetis & tu & tota domus tua.

15 Quum autem exorsus essem loqui, illapsus est Spiritus sanctus in eos, quemadmodum & in nos in principio.

16 Memini autẽ illius dicti Domini, quum diceret, || Iohãnes quidem baptizauit aqua, vos verò baptizabimini Spiritu sancto.

17 Postquam igitur par donum dedit eis Deus vt & nobis, quum credidissemus in Dominum Iesum Christũ, ego porro quis eram qui Deum possem prohibere?

18 [2] His autem auditis quieuerunt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Nempe etiam Gentibus Deus resipiscentiam dedit in vitam.

19 [3] *Illi* porro qui dispersi fuerãt ex oppressione orta ob Stephanum, peruenerunt vsque in Phœniciam & Cyprum & [a] Antiochiam, nemini loquentes sermonem *Dei* nisi solis Iudæis.

20 [4] Quidam autem ex ijs Cyprij & Cyrenenses, quũ introissent Antiochiam, loquuti sunt Græcis, euangelizantes Dominum Iesum.

21 Fuit autẽ manus Domini cũ eis: multúsque numerus credentium conuersus est ad Dominum.

22 [5] Peruenit autem rumor ad aures Ecclesiæ quæ erat Hierosolymis: miserunt igitur Barnabam vt pergeret Antiochiam vsque.

23 Qui

2 De veritate incomperta quærẽtes, placidè audiendi: sed viciſſim eiusdem declarationi acquiescendum est.

3 Dispersio Ecclesię Hierosolymitanæ, multarum aliarum collectionis causa.

Matth.3.11, mar.1.8, luc.3.16, iohan.1.26, supra,2.2, infrà,19.4.

a *De Antiochia Syriæ loquitur, quæ Ciciliæ erat vicina.*

4 Antiochenã Ecclesiam (id est nouã quandam Gentium Hierusalẽ) extraordinariæ vocationi debemus.

5 Extraordinariam vocationem nõ temerè damnant Apostoli, sed tamen ex effectis dijudicãt.

23 Qui quum adueniſſet & vidiſſet gratiã Dei, gauiſus eſt,& hortatus eſt omnes vt propoſito cordis permanerent in Domino.

24 Nam erat vir bonus & plenus Spiritu ſancto & fide. & adiuncta eſt multa turba Domino.

25 [6] Abijt autem Barnabas Tarſum, vt requireret Saulum:& eum inuẽtum duxit Antiochiam.

26 Factum eſt autem vt annum totum conuenirent in Eccleſia, doceréntque turbam multam, & diſcipuli nominarentur primùm Antiochiæ Chriſtiani.

27 [7] Per id tempus autem deſcenderunt Hieroſolymis Prophetæ Antiochiam:

28 Et vnus eorum ſurgens, nomine Agabus, ſignificauit per Spiritum, famem magnam uturam in toto terrarum orbe: quæ etiam fuit ſub Claudio Cæſare.

29 [8] Singuli autem diſcipulorum,prout cuique ſuppetebat, decreuerunt [b] ſubſidio mittere *aliquid* fratribus habitantibus in Iudæa.

30 Quod & fecerunt,mittentes ad ſeniores per manum Barnabæ & Sauli.

6 Nulla fuit inter Apoſtolos de vſurpandis aut retinendis ſedibus ac gradibus contentio.

7 Dominꝰ ſuis flagellis ſic cũ impijs inuoluit Eccleſiam, vt tamen ei, quacunque ratione expedit, in tẽpore proſpiciat.

8 Eccleſiæ omnes vnũ corpus cõſtituũt.

b .i. Vt ex eo poſſent diaconi pauperibus ſubuenire: omnia enim ritè, & ordine adminiſtrari oportuit, quamobrem dicuntur hæc miſiſſe ad prasbyteros. i. ad Eccleſiæ gubernatores.

CAP. XII.

1 Herodes Iacobum gladio occidit. 4 Petrum incarceratum 8 Angelus liberat 20 Rex Tyrijs infenſus, 21 placatur: 22 & quum diuinos honores ſibi vendicat, 23 à vermibus eroſis, vitam finit.

1 CÆterùm [1] per id tempus aggreſſus eſt [a] Herodes rex malè accipere quoſdam ex Eccleſia.

2 [b] Interemit autem Iacobum fratrum Iohãnis, gladio.

CAP. XII.

1 Cõcedit quidem inducias Eccleſiæ ſuæ Dominus, ſed ad tempus.

a Herodis nomen commune fuit poſteritati Herodis Aſcalonitæ cognomento Magni: Is autem de quo mentio fit, fuit nepos Herodis Magni, filius Ariſtobuli, eius Agrippæ pater, de quo poſtea. b Indicta cauſa, & vi aperta occidit.

3 Tyrãnorum vetus mos est piorũ sanguine redimere impiorum gratiam.

3 Tyranni sibijpsis crucem figunt, tũ quoque quũ agunt ex animi sui sententia.

c *Copiolis quaternorum.*

4 Preces cõsilia tyrãnorum euertunt, Angelos à Deo impetrãt, carcerem pefringunt, catenas dissoluunt, Satana denique profligato, Ecclesiã seruant.

d *Ad verb. in habitaculo, Sic honestiore vocabulo carcerẽ vocabant, Plut. in Solone.*

e *Ad verb. factus in sese. Nam antea prorsus attonitus, quasi extra se erat.*

5 Sacri nocturni cõuentus tũ virorũ tũ mulierum (quum diurnis locus non datur) Apostolico exẽplo comprobantur.

3 [2]Et quum vidisset *hoc* gratum esse Iudæis, perrexit comprehendere etiam Petrum: (erant autem dies Azymorum.)

4 [3]Quem etiam prehensum coniecit in carcerem, traditum [c] quater quaternis militibus, vt eum seruarent: volens post pascha producere eum populo:

5 [4]Petrus igitur seruabatur in custodia: preces autem assiduæ fiebant ab Ecclesia ad Deum pro ipso.

6 Quum verò esset producturus eum Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus catenis duabus: & custodes ante ostium obseruabant carcerem.

7 Et ecce, Angelus Domini superuenit, & lux splenduit [d] in carcere: & pulsato latere Petri excitauit eum, dicens, Surge velociter. Et exciderunt ei catenæ ex manibus.

8 Dixítque ei Angelus, Præcingere, & subliga sandalia tua. Fecit autem ita. Tum *ille* dixit ei, Indue pallium, & sequere me.

9 Itaque egressus *Petrus* sequebatur eum, nec sciebat verum esse quod fiebat per Angelum, sed putabat *se* visum videre.

10 Quum autem transissent primam ac secundam custodiam, venerunt ad portam ferream, quæ ducit in ciuitatem: quæ sponte aperta est eis: & egressi, progressi sunt vicum vnum: & statim abscessit Angelus ab eo.

11 Tum Petrus [e] ad se reuersus dixit, Nũc verè agnosco Dominum misisse Angelum suum, & eruisse me è manu Herodis, & ex omni expectatione populi Iudæorum.

12 [5]Et *re* consíderata, venit domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.

13 Quum

13 [6] Quum pulsasset autem Petrus ostium vestibuli, [f] prodijt puella vt subauscultaret, nomine Rhode:

14 Quæ agnita voce Petri, præ gaudio non aperuit vestibulum, sed intrò currens annuntiauit adstare Petrum ante vestibulum.

15 Illi verò dixerunt ei, Insanis. Illa autem affirmabat ita se *rem* habere. At illi dicebant, Angelus eius est.

16 Petrus autem perseuerabat pulsare: quum igitur aperuissent, viderunt eum, & obstupuerunt.

17 [7] Quum autem manu eis indixisset silentium, narrauit eis quomodo Dominus ipsum eduxisset è carcere, dixitque, Annũtiate ista Iacobo, & fratribus. Et egressus, profectus est in alium locum.

18 [8] Orto autem die fuit tumultus non paruus inter milites quídnam factum esset Petro.

19 Herodes verò, quum eum requisiuisset & nõ inuenisset, quæstione de custodibus habita, iussit *eos* ad supplicium rapi: & quum descẽdisset à Iudæa Cæsaream, *ibi* commoratus est.

20 [9] Herodes autem infenso animo erat in Tyrios & Sidonios: at illi concorditer venerunt ad eum, & illecto Blasto qui præerat cubiculo regis, petebant pacem: eo quòd aleretur regio ipsorum ex regis *agro*.

21 Statuto autem die, Herodes indutus veste regia, & considens pro tribunali, concionabatur ad eos.

22 [10] Populus verò acclamabat, Vox Dei, & non hominis.

23 [11] Illico verò percussit eum Angelus Domini, eo quòd non [g] tribuisset gloriam Deo, & [h] erosus à vermibus animam efflauit.

24 [12] [i] Sermo autem Domini crescebat ac multiplicabatur.

6 Plus etiam à Deo impetramus, quàm ausimus sperare.

f *Videlicet è loco vbi congregati erant, non ex ipsis ædibus.*

7 Cedendum quidem interdũ furori, sed ita vt nihilo negligentius fiat opus Domini.

8 Cõsiliũ malum tãdem cõsultoribus pessimum.

9 Ecclesię hostium tristis & pudendus exitus.

10 Popularis adulatio stultos infatuat.

11 Superbis Deus resistit.

g *Ioseph. narrat hunc Regem non repressisse adulatorũ voces, quam ob causam & iste moriens, de istorũ vanitate conquestus est.*

h *Ad verb. factus vermiuorius.*

12 Tyrãni Ecclesiam diruẽdo ædificant.

i *Illi qui audiebant sermonem.*

25 Barnabas autem & Saulus reuersi sunt ex Hierusalem, expleto ministerio, simul assumpto etiam Iohanne qui cognominabatur Marcus.

CAP. XIII.

2 Paulũ & Barnabã sibi segregari iubet Spiritus. 6 Paphi, 8 Elymas magus 11 excæcatur: 14 Hinc Antiochiam Pisidiæ profecti, 17 Euangeliũ prædicant, 45 Iudæis acriter contradicentibus.

CAP. XIII.
1 Paulus, adiũcto Barnaba, non ab homine, nec per hominẽ, sed Spiritus sancti extraordinario mandato, Gẽtium Apostolus secũdò designatus.
2 Ieiunium & preces solennẽ manuũ impositionem præcedebant.
3 Paulus cum suis Cyprum primo impetu Christo subigit.
4 Satan sese Christo opponẽs, eius victoriam illustrat.
a *Is fuit Antipas, qui Iohãnem Baptistam interfecit.*

1 ERant [1] autem Antiochiæ in Ecclesia quæ *illic* erat, quidam Prophetæ & magistri, Barnabas & Simeon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus, & Manahen qui fuerat vnà cum [a] Herode tetrarcha educatus, & Saulus.

2 Quum igitur ij [b] ministrarent Domino & ieiunarent, dixit Spiritus sanctus, Separate mihi Barnabam & Saulũ operi ad quod eos [c] aduocaui.

3 [2] Tunc *igitur* quum ieiunassent & precati essent, & imposuissent eis manus, dimiserunt *eos*.

4 [3] Ipsi igitur emissi à Spiritu sancto, descenderũt [d] Seleuciam, & illinc abnauigarũt Cyprum.

5 Quúmque peruenissent Salamina, annũtiarunt sermonem Dei in synagogis Iudęorum: habebant autem etiam Iohannem ministrum.

6 Peragrata verò insula Paphum vsque, inuenerunt quendam magum pseudoprophetam Iudæum, cui nomen *erat* Bariesus,

7 Qui erat cum Procõsule Sergio Paulo, viro prudente. Hic aduocatis Barnaba & Saulo, efflagitauit audire sermonem Dei.

8 [4] Obsistebat autẽ eis Elymas, *id est* magus,

b Fungentibus illis munere suo, id est, vt interpretatur Chrisost. facientibus præconium. c Vocare (vnde nomen vocatio in Ecclesia vsitatissimum) dicitur Dominus, cùm facit existere quod non est, siue illud ad substantiam, siue ad qualitates referatur, sumitur inde translatio, quod cùm aliquid esse incipit, nomen habet: indicatur etiã diuina potentia, qui dixit & facta sunt. d Seleucia urbs fuit Ciliciæ, à Seleuco vno ex Alexandri successoribus.

(ita

(ita enim explicatur nomen eius) quærens auertere Proconsulem à fide.

9 Saulus autem (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intentis in eum oculis,

10 [5] Dixit, O plene omni dolo & omni [e] maleficentia, fili diaboli, hostis omni iustitiæ, non cessabis inuertere vias Domini rectas?

11 Nunc igitur ecce, [f] manus Domini aduersum te: eríque cæcus, non videns solem ad tempus. Illico verò incidit in eum calligo ac tenebræ: & circumiens quærebat qui ipsum manu duceret.

12 Tunc Proconsul quum vidisset quod factum fuerat, credidit, perculsus super doctrina Domini.

13 [6] Profecti autem Papho Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphiliæ *vrbem*. Iohannes verò abscedens ab eis, reuersus est Hierosolymam.

14 At ipsi quum perrexissent Perga, venerunt Antiochiam *vrbem* [g] Pisidiæ, & ingressi synagogam die Sabbathi, sederunt.

15 [7] Post lectionem autem Legis & Prophetarum, miserunt Præfecti synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est [h] in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.

16 [8] Quum surrexisset igitur Paulus, manu silentio facto, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deum, audite,

17 Deus populi huius Israel elegit patres nostros, & populum exaltauit quum peregrini essent in terra Aegypti, & cum brachio excelso eduxit eos ex ea,

5 Magꝰ extra ordinẽ quidẽ, sed corporali tamen pœna à Paulo affectꝰ, ordinarijs magistratibus exemplum præbet in eos animaduertendi, qui improbè & obstinatè cursum Euãgelij impediunt.

6 Exẽplum in eodem cœtu, tum singularis constantiæ, tũ magnæ imbecillitatis.

7 In synagoga (ad cuius exemplar institutos fuisse cõstat Ecclesiæ Christianę cœtus) primùm habebatur sacrorum librorum lectio, deinde etiam ijs qui doctrina pollere videbantur, fiebat ab archisynagogis loquendi potestas.

8 Deus plurimis peculiaribus beneficijs electum Israelem affecit, sed illo in primis quòd æternum liberatorem ei promisit.

e Vitium illud notat, quo qui laboret, ad quoduis scelus facilè ac propenso animo feratur. f Potentia quæ sese exerit in feriendis & proterendis suis hostibus. g Distinguitur ab Antiochia Siriæ. h Heb. quo significatur, diuinæ gratiæ dona in nobis esse tãquam in thesauris, eáque nostra non esse, sed Dei. Sic Dauid, Posuisti in os meum canticum nouum, Psal. 40. 1.

Exod.1.1.
Exod.13.14.
Exod.16.2.
9 Iesum esse seruatorem illum ex Dauide exoriturũ probat ex Iohannis testimonio.
Iosue 14.1.
Iudic.3.9.
1.Sam.8.5.
1.Sam.9.15, & 10.1.
1.Sam.16.15.
10 Iudęis pro priè promissus & missus Christus.
Psal.89.21.
Esa.11.1.
Malach.3.1, matth.3.10,& 11.10, marc.1.2, luc.3.3.
Mat.3.11, marc. 1.7.ioh.1.20.
11 Iesu acciderunt quæcũque de Messia prædixerant Prophetæ: vt hinc quoque

stros,& populum [i] extulit,quum essent incolæ || in terra Ægypti,|| & ex ea eduxit eos [k] elato brachio:

18 Et circiter || quadraginta annorum tempus mores eorum pertulit in deserto.

19 Et quum deleuisset septem gentes in terra Chanaan, || sorte distribuit eis terram earum.

20 Et postea annis circiter [l] quadringẽtis quinquaginta||dedit iudices vsq; ad Samuelẽ Prophetà.

21 Et exinde || petierunt regem, || dedítque eis Deus Saul filium Cis, virum ex tribu Beniamin, [m] annis quadraginta.

22 Et amoto illo, || excitauit eis Dauid regem: cui etiã testimonio dato,dixit, ||Inueni Dauid *filium* Iesse, virum secundum cor meum, qui exequetur omnes voluntates meas.

23 [9] Huius è semine Deus || secundum promissionem excitauit Israeli Seruatorem Iesum:

24 || Quum ante prędicasset Iohannes [n] coram eò iam aduentante,Baptismum resipiscẽtiæ Israeli.

25 Quum autem expleret Iohannes cursum, dixit, || Quem me suspicamini esse? non *is* sum ego, sed ecce, venit post me, cuius pedum solcam non sum dignus qui soluam.

26 [10] Viri fratres, filij generis Abrahæ, & qui inter vos timent Deum, vobis sermo salutis huius missus est.

27 [11] Qui enim habitabant in Hierusalem, & constet illum esse verum & vnicum illum Seruatorem: nec tamen propterea excusantur, qui eum non modò non receperunt, sed etiam crudelissimè (quamuis innocentem) sunt persequuti.

i Sublatum euexit in dignitatem. k Apertè, exerta vi ad hostes populi sui conterendos. l A nato Isaaco ad deletos vsque,ductore,Iosua,Chananæos, intercesserunt anni quadringenti quadraginta septem,ideo additur particula circiter,quia tres anni desunt,sed vsus est maiore numero integro Apostolus.

m In hoc quadraginta annorum spatio, coniungi debet tempus Samuelis cum temporibus Saulis,illius enim quasi absorpta fuit à regno administratio. n Iohannes apparitoris instar Christum non eminus, vt alij Prophetæ venturum significauit,sed iam iter ingressum & sibi immenentem commonstraret.

primores

primores eorum,quum ignorarent istum,& eo condemnato,voces Prophetarum quæ per omne Sabbathum leguntur,impleuerunt:

28 Et nulla causa mortis inuenta, || petierunt à Pilato vt necaretur.

29 Quũ verò perfeciſſent omnia quæ de eo scripta erant,detractũ è ligno,posuerũt in monumẽto.

30 || 12 Deus autem excitauit eum à mortuis.

31 Qui vsus est per dies multos ijs qui simul ascenderant cum eo à Galilæa in Hierusalem,súntque testes eius apud populum.

32 Nos quoque vobis cuãgelizamus eam promissionem quæ Patribus facta est, Deum expleuisse filijs illorum, *id est* nobis, o excitato Iesu:

33 13 Vt etiam in Psalmo secundo scriptum est, || Filius meus es tu,ego hodie genui te.

34 Quòd autẽ excitauerit eum à mortuis, non amplius reuersurum in sepulchrum:ita dixit, ||Dabo vobis p firmas illas Dauidis beneficentias.

35 14 Ideo & aliâs dicit, || Non sines sanctum tuum sentire corruptionem.

36 Nam Dauid quidem quum sua ętate inseruisset Dei consilio, || obdormiuit, & adiunctus est patribus suis,sensítque corruptionem:

37 At is quem Deus excitauit, non sensit corruptionem.

38 15 Notum igitur sit vobis,fratres, annuntiari vobis remissionem peccatorum per istum:

39 q Et ab omnibus à quibus per Legem Mosis

Matth.27.22, marc.15.13,luc. 23.23, ioh.19.6.

12 Opponenda est gloria resurrectionis,ignominię crucis & sepulturæ. Probatur autem resurrectio tum oculatis testibus, tum Prophetarũ testimonijs.

Matth.28.2, marc.6.6,luc. 24.6,ioh.20.19. Psal.2.7, hebr. 1.5, & 5.5. Esa.55.3.

13 Si Christus mansisset in morte,non esset verꝰ Filius Dei, nec firmũ esset fœdus cũ Dauide sancitum.

Psal.16.10. 1.Reg.2.10, suprà,2.29.

14 Sic intrauit sepulchrũ Dominꝰ,vt ne corruptionẽ quidem senserit.

15 Christus ideo missus, vt per Legem damnatos gratuita remissione peccatorum donet.

o Verè enim tunc & manifestè apparuit vt Dei vnigeniti Filius, cùm deposita infirmitate, victor mortis è sepulchro emersit.

p Ad verb. sancta Dauid fidelia, sancta autem vocant Græci quod Hebræi beneficentias: vocantur autem beneficentiæ Dauid passiua significatione, id est, quæ in Dauidem fuerunt collatæ: fideles autem dicuntur Hebræorum idiotismo, firmæ atque constantes.

q Cùm ceremoniæ legales vos absoluere non potuerint à peccatis, absoluemini per istum, si fide illum amplectamini.

16 Beneficia Dei cedunt cõ temptoribus certo exitio. *Habac.1.5.*

17 Gentes præeunt Iudæis in regnũ cœlorum.

18 Euangelij eiusdem odor reprobis incredulis mortem spirat, electis autem credentibus, vitam.

19 Euangeliũ, expresso Dei mandato, Gentibus promulgatum.

r Ad verb. iustum declarari.

s Vid. Mar. 1.2.

t Qui relicto Paganismo, Mosis religionem erant amplexi.

v Contumelijs & conuicijs incessentes.

Esa. 49.6.

x Vsi oratione libera, aperta, & confidente.

y Hoc vestro facto, quasi sententia in vos lata statuitis & decernitis.

r absolui non potuistis, per hunc, quemuis qui credat, absolui.

40 16 Videte ergo ne vos inuadat quod dictum est in s Prophetis,

41 || Videte ô contemptores, & admiramini, & euanescite: quia opus operor ego diebus vestris, opus quod non credetis siquis enarrauerit vobis.

42 17 Egressis autem eis è synagoga Iudæorum, rogarunt Gentes vt in proximè sequens Sabbathum loquerentur sibi hæc verba.

43 Soluto autem conuentu, sequuti sunt multi ex Iudæis & t religiosis prosélytis Paulum ac Barnabam: qui alloquentes eos, persuaserunt eis vt perseuerarent in gratia Dei.

44 Sequente verò Sabbatho vrbs propè tota coacta est ad audiendum sermonem Dei.

45 18 Visa autem turba Iudæi repleti sunt inuidia, & contradicebant ijs quæ à Paulo dicebantur, contradicentes ac u blasphemantes.

46 19 Tunc x libertate vsi Paulus ac Barnabas dixerunt, Vobis necesse fuit primum exponi sermonem Dei: postquam autem repellitis illum, & indignos vos ipsos y decernitis æterna vita, ecce, conuertimur ad Gentes.

47 Sic enim nobis mandauit Dominus, *dicens*, || Constitui te vt sis lux Gentium, vt sis saluti vsque ad vltimas terras.

48 Gentes autem hæc audiẽtes, gauisæ sunt, & glorificabant sermonem Domini: & crediderunt quotquot erant z ordinati ad vitam æternam.

49 Perferebatur autem sermo Domini per totam illam regionem.

z Itaque aut non omnes erant vitæ æternæ destinati, aut omnes necesse fuisset credere, quod quia verum non est, sequitur quosdam destinatos fuisse: itaque non tantùm Deum præsciuisse, sed etiam præordinasse, vt nec fides nec fidei effecta, caussæ sint ordinationis, sed ordinatio fidei.

50 20 Iudæi

50 [20] Iudæi verò extimularunt mulieres [a] religioſas & honeſtas, & primos vrbis, & excitarunt perſequutionem in Paulum ac Barnabam, eiecerúntque eos è finibus ſuis.

51 [21] || At illi excuſſo puluere pedum ſuorum in eos, venerunt Iconium.

52 Diſcipuli verò replebantur gaudio & Spiritu ſancto.

Infrà, 18.6, mat. 10.14, marc.6. 11, luc.9.5.

20 Ea eſt hoſtium Euangelij calliditas, vt quorúdam etiam, alioqui non penitùs malorum, ſimplicitate ad ſuam crudelitatem exercendam abutantur. *21* Non obſtat mundi perfidia, quominus ſibi Dominus Eccleſiam colligat, & collectam foueat. *a Quæ eſſent Moſis Legem amplexæ.*

CAP. XIIII.

1 Paulus & Barnabas, 5 Iconio eijciuntur. 6 Paulus Lyſtræ 10 claudum ſanat: 13 & ſibi ſacrificaturos, 15 prohibet. 19 Ibidem Iudæis autoribus lapidatur: 23 Hinc multis Eccleſijs peragratis, 26 Antiochiam reuertuntur.

1 FActum [1] eſt autem [a] Iconij vt ſimul introirent ſynagogam Iudæorum, & loquerentur, ita vt crederet Iudæorum ſimul & Græcorum magna multitudo.

2 Qui verò [b] increduli fuerunt Iudæi, incitarunt & [c] malè affectos reddiderunt animos Gentium aduerſus fratres.

3 [2] Multum igitur tempus *ibi* egerunt liberè loquentes, freti Domino, qui teſtimonium dabat ſermoni gratiæ ſuæ, dabátque vt ſigna & miracula ederentur per manus eorum.

4 Diuiſa eſt autem multitudo vrbis: & alij quidem erant à Iudæis, alij verò ab Apoſtolis.

5 Quum autem factus eſſet impetus Gentium ac Iudæorum vnà cum ſuis primoribus, vt contumelijs afficerent & lapidarent eos,

6 Re conſiderata, [d] perfugerunt in ciuitates Lycaoniæ, Lyſtram & Derben, & circumiacentem regionem:

CAP. XIIII. *1* Non minus conſtãtes eſſe nos oportet, quàm obſtinata eſt malorũ peruerſitas. *2* Non cedendum minis, imò ne aperto quidem furori, niſi quum ita prorſus neceſſe eſt, ſdq; non quietis captandę cauſa, ſed vt eo lati[9] propagetur Euangelium.

a Iconium vrbs fuit Lycaoniæ.

b Qui non paruerunt doctrinæ.

c Ad verbum, deprauarunt. *d Licet aliquando fugere pericula opportunè.*

7 Et illic prædicabant Euangelium.

8 [3] Quidam autem vir Lystris impotens pedibus sedebat, claudus ab vtero matris suæ, qui nunquam ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquentem: qui quum intendisset in eum oculos, & vidisset quòd fidem haberet *se* seruatum iri,

10 Dixit voce magna, Surge in pedes tuos rectus. Tum *ille* quum exilijsset, ambulauit.

11 Turbæ verò quum vidissent quod fecerat Paulus, sustulerunt vocem suam, Lycaonicè dicentes, Dij assimilati hominibus, descenderunt ad nos.

12 Vocabántque Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercurium: quoniam is erat dux sermonis.

13 Sacerdos autem Iouis collocati ante illorũ vrbem, quum tauros vittatos ad [e] vestibula adduxisset, volebat cum turba sacrificare.

14 Quod quum audissent Apostoli Barnabas & Paulus, [f] diruptis pallijs insilierunt in turbam, clamantes,

15 [4] Ac dicentes, Viri, cur ista facitis? Nos quoque sumus homines [g] ijsdem quibus vos affectionibus obnoxij, annuntiantes vt à [h] vanis istis rebus conuertimini ad Deum illum viuum, || qui fecit cœlum & terram & mare, & omnia quæ in eis sunt:

16 [5] Quique præteritis ætatibus || sciuit omnes Gentes suis ipsarum vijs incedere.

17 Quanquam non passus est se *esse* expertem testimonij, *nobis* benefaciendo, dans nobis cœlitùs pluuias ac tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda nostra.

18 Et hæc dicentes, vix compescuerunt turbam ne ipsis sacrificaret.

19 Super-

3 Vet⁹ est diaboli astus efficere vt fideles serui Dei vel semel profligentur, vel pro idolis colãtur, idque præcipuè arrepta ex miraculis occasione.

4 Idololatria etiam dicitur quæ creaturis quantũuis sanctis & eximijs, quod vni⁹ Dei est tribuit, nẽpe inuocationis cultum.

5 Consuetudo quantumlibet vetus non excusat idololatras.

e adiũ in quibus habitabant Paulus & Barnabas.

f vid. Matt. 26. 65.

Gen. 1. 1, psal. 146. 6, apoc. 14. 7.

Psal. 81. 13.

g Mortales vt vos estis, & eiusdem atque vos humanæ naturæ participes.

h Hebræorum more Idola res vanas vocant.

i Ex arbitrio suo viuere, nulla ipsis præscripta ratione religionis.

19 [6] Superuenerunt autem quidam Iudæi Antiochia & Iconio, qui illecta turba, || Paulum lapidatum traxerunt extra vrbem, existimantes eum mortuum esse.

20 Sed quum cinxissent eum discipuli, surrexit, & ingressus est vrbem: & postridie abijt Derben cum Barnaba.

21 [7] Quúmque euangelizassent vrbi illi, & docuissent multos, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam:

22 [8] Confirmantes animos discipulorum, hortantes vt permanerent in fide, & *dicentes* oportere per multas oppressiones nos ingredi in regnum Dei.

23 [9] Quúmque ipsis per suffragia creassent per singulas Ecclesias Presbyteros, precatíque essent cum ieiunijs, commendarũt eos Domino in quem crediderant.

24 [10] Peragratáque Pisidia, venerunt in Pamphyliam.

25 Ac Pergę loquuti *Dei* sermonem, descenderunt [k] Attaliam.

26 || Et illinc abnauigarunt [l] Antiochiam, vnde fuerant commendati gratiæ Dei ad opus quod expleuerant.

27 Quum autem veniissent & coegissent Ecclesiam, retulerunt quanta Deus per ipsos effeciisset, eúmque aperuisse Gentibus ostium fidei.

28 Et egerunt illic multum tempus cum discipulis.

6 Diabolus in extremũ redactus, tandẽ apertè furit, sed frustra, tunc quoque quum videtur esse superior. *2. Cor. 11. 25.*

7 Per medias mortes nihilominus in vocatione pergendum.

8 Ministrorũ est, nõ tantùm docere, sed etiam iam doctos confirmare, & ad crucẽ præparare. *Supra 13. 2.*

9 Apostoli plantatas Ecclesias commisserũt proprijs pastoribus, quos quidem, nec temerè, sed præeuntibus precibus, & ieiunijs, crearunt, nec pretio aut imperiosa potestate Ecclesijs obtruserunt, sed cœtus suffragijs comprobatos constituerunt.

10 Paulus & Barnabas sua peregrinatione defuncti & Antiochiam reuersi, rationem itineris sui Ecclesiæ exponunt.

k Attalia vrbs Pamphyliæ maritima, Lyciæ vicina. l Antiochiam Syriæ

CAP. XV.

2 Antiochenis quidam iugum Legis obtrudere conantur.

6 Consultant de hac re Apostoli: 19 & quid facto opus est 23 per literas indicant. 36 Inter Paulum & Barnabam 39 acris contentio oboritur.

CAP. XV.

1 Ecclesia tandem etiam ciuili dissidio exercetur, orto à superbis & præfractis ingenijs malorum initio. Fuit autem prima cõtentio, de Christi officio, solá ne ipsius iustitia per fidem apprehensa iustificati seruemur, an verò Legis etiã obseruatione sit opus.

2 Ecclesiarum conuentus ad opprimendas hæreses instituti, ad quos communi nomine certi homines mittebantur. *Supra 10.30, & 11.13.*

3 Res prius in Apostolorũ & presbyterorum conuentu, audita vtraque parte disceptatur, deinde cum plebe cõmunicatur.

4 Deus ipse in vocatione Gentium incircunciſarum, docuit fide absque legali cultu salutem constare.

1 PORRO [1a] quidam qui descenderant à Iudæa, docebant fratres, *& dicebant*, Nisi circuncidamini ritu Mosis, non potestis seruari.

2 [2] Orta igitur seditione ac disceptatione non exigua Paulo ac Barnabæ aduersus illos, statuerunt vt ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alij ex illis ad Apostolos ac Presbyteros Hierosolymã, *percontaturi* de hac quæstione.

3 Illi ergo [b] deducti ab Ecclesia, peragrarunt Phœnicen & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & adferebant gaudium magnum omnibus fratribus.

4 Quum autem aduenissent in Hierusalem, excepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis ac Presbyteris, & annuntiarunt quæcunque Deus per ipsos effecerat.

5 Sed *(aiebant)* quidam surrexerunt è secta Pharisæorum qui crediderunt, dicentes oportere circuncidere eos, & præcipere vt obseruent Legem Mosis.

6 [3] Congregati sunt igitur Apostoli & Presbyteri vt dispicerent de hoc negotio.

7 Quum autem multa disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit eis, || 4 Viri fratres, vos scitis Deum [c] iampridem [d] inter nos elegisse *me*, vt per os meum audirent Gentes verbum Euangelij, & crederent.

a Epiphanius indicat fuisse Cerinthum. b Officioſè deducti ab Ecclesiastico cœtu. i. a quibusdam delegatis ab Ecclesia. c Ad verb. à diebus antiquis. i. ab initio mandati præconij Euangelij, & statim post delapsum super nos Spiritũ sanctum. d Ex nobis, vel ex nostro cœtu Apostolico.

8 Et

8 Et Deus qui nouit corda, dedit eis testimonium, dato ipsis Spiritu sancto, sicut & nobis:

9 ‖ Nihilque [e] discreuit inter nos & illos, [f] fide purgatis cordibus eorum.

10 [5] Nunc ergo [g] quid tentatis Deum, ‖ impositio iugo ceruici discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?

11 Imò per gratiam Domini Iesu Christi credimus nos seruatum iri, quemadmodum & illos.

12 [6] Tacuit autem tota multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum exponentes quanta Deus edidisset signa & miracula per ipsos inter gentes.

13 Postquam autem conticuissent, respondit [h] Iacobus, dicens, Viri fratres, audite me,

14 [7] Symeon exposuit quomodo primùm Deus respexerit *Gentes*, vt sumeret ex ipsis populum nomini suo.

15 Et huic *rei* consonant verba Prophetarum: sicut scriptum est,

16 ‖ Post hæc reuertar, & restaurabo tabernaculum Dauid collapsum, & ruinas eius restaurabo, & rursus erigam illud:

17 Vt requirant reliqui homines Dominum, & omnes Gentes super quas inuocatum est nomen meum: dicit Dominus qui facit hæc omnia.

18 [i] Nota sunt Deo ab *omni* æuo omnia opera sua.

19 [8] Quamobrem ego censeo non esse obturbandos eos ex Gentibus qui ad Deum conuertuntur:

Supra, 10.43, 1. cor. 1.2.

Mat. 23.4.

5 Petrus à ceremonijs ad Legem ipsam in genere trãsiens, docet, si petenda esset à Lege salus, non autẽ à sola gratia in Iesu Christo, nullum fore seruãdum: quoniam Legem præstare nullus vnquam potuit, ne ex Patriarchis quidem, aut ipsis Apostolis.

Amos 9.11.

6 Viua legitimi concilij effigies, vbi sola Dei veritas regnat.

7 Gentium vocationẽ ex Dei verbo cõfirmat Iacobus Petro assentiens.

8 In reb[9] medijs hactenus communicandum cum fratrum infirmitate, vt eis concedatur discendi spatium.

e Nullum discrimen fecit, quod attineat ad gratuiti fauoris beneficium.

f Christus pronunciat Beatos, qui mundi sunt corde: tales autem effici fide nunc plane & dilucidè dicitur. *g Cur tentatis Deum, quasi ille non valeat saluare fide.* *h Alphai, qui & frater Domini fuit dictus.* *i Nihil ergo fit temerè, sed Dei ordinatione.*

20 Sed ad eos scribendum vt abstineãt à [k] pollutionibus idolorum, & scortatione, & suffocato, & sanguine.

21 Moses enim ab ætatibus antiquis in singulis ciuitatibus habet qui ipsum prædicẽt, quum in synagogis per singula Sabbatha legatur.

22 [9] Tunc visum est Apostolis & senioribus cũ tota Ecclesia, delectos ex sese viros mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: *nempe* Iudam qui cognominabatur Barsabas, & Silam, viros primarios inter fratres:

23 Et ista per manus eorum *mittenda* scriberc: Apostoli & Presbyteri & fratres, ijs qui sunt Antiochiæ & in Syria & in Cilicia fratribus, qui *sunt* ex Gentibus, salutem.

24 [10] Quoniam quosdam [l] è nobis egressos audiuimus vos turbasse verbis, [m] labefactantes animas vestras, iubentes *vos* circuncidi, & seruare Legem, quibus *hoc* non præceperamus:

25 Visum est nobis concorditer coactis, electos viros mittere ad vos cum dilectis nostris Barnaba & Paulo,

26 Hominibus qui [n] exposuerunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.

27 Misimus ergo Iudam & Silam, qui & ipsi vobis eadem verbis renuntiabunt.

27 Visum est enim [o] Spiritui sancto ac [p] nobis, nequid amplius imponeremus vobis oneris quam

9 In legitima synodo, nec ij quibus permittitur iudiciũ, quicquam tyrannicè statuunt, nec communis cœtus tumultuosè se opponit sedentibus ex Dei verbo iudicibus: nec dissimilis ratio obseruatur in significandis & stabiliẽdis quę ita fuerint decreta.

10 Concludit synodus Hierosolymitana, labefactari animas ab ijs qui salutem aliunde quam ab vno Christo per fidem apprehẽso petendã docent, vndecunque sint profecti, & cuiuscũque authoritatem suæ vocationi prętexant.

11 Ea demùm est legitima synodus, cui Spiritus sanctus præest.

[k] *A sacrificijs, seu à conuiuijs quæ in idolorum templis agitabantur.*

[l] *E nostra congregatione.* [m] *Translatione sumpta ab illis, qui quod ædificatum est, diruunt: ædificari autem Ecclesiam, pro constitui, familiaris est Scripturæ metaphora.* [n] *Qui extremis periculis exposuerunt vitam suam.*

[o] *Mentio fit in primis Spiritus Sancti, ne humanum negotium illud esse videatur.* [p] *Non quòd tribuatur propria authoritas hominibus, sed vt ministerij & operæ fidelitas demonstretur.*

hæc

hæc q necessaria:

29 12 *Videlicet* vt abstineatis ab ijs quæ sunt immolata simulacris,&sanguine,& suffocato,& scortatione: à quibus si conseruaueritis vosipsos, bene agetis. Valete.

12 Charitas etiam in rebus per se medijs est necessaria.

30 13 Illi igitur dimissi venerunt Antiochiam: & coacta multitudine reddiderunt epistolam.

13 Omniũ interest, quid tenendũ sit certò cognoscere, nedum vt Ecclesiam oporteat, nihil sciendo, pendere ex quorũdam placitis.

31 Quam quum legissent, gauisi sunt super exhortatione.

32 Iudas quoque & Silas, quum essent & ipsi Prophetæ, multo sermone adhortati sunt fratres, & confirmarunt.

33 Et quum egissent *illic* aliquãdiu,dimissi sunt r cum pace à fratribus ad Apostolos.

34 Sed Silæ visum est ibi manere.

35 Paulus autem & Barnabas quoque egerunt Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum alijs etiam multis sermonem Domini.

14 Ecclesiæ, nisi assiduè excolantur, facilimè degenerant, ideóque institutæ fuerunt tũ synodi tum etiam inspectiones.

36 14 Post aliquot autem dies dixit Barnabæ Paulus, Reuersi inuisamus fratres nostros per omnes ciuitates in quibus annuntiauimus sermonem Domini, *cognituri* quomodo habeant.

37 15 Barnabas autem consuluit vt assumerent secum Iohannem qui vocabatur Marcus:

15 Triste dissidij inter optimos & coniunctissimos viros exẽplum, non tamen de rebus profanis aut priuatis, neque de doctrina.

38 Paulus autem æquum censebat eum non assumere qui abscessisset ab ipsis ex Pamphylia,nec eorum comes in illo opere fuisset.

39 16 Sic igiter sunt s exacerbati, vt alter ab al-

16 Deus quidem suorum etiam delictis, ad Ecclesiæ suæ ædificationem, vtitur: sed tamen in optimis etiam causis cauendum, ne vltra modum efferuescamus.

q *Necessitas illa non fuit præcisa, sed referri debuit ad temporis conditionem, vt aliarum Gentium cum Iudæis esset magis apta, & minus dissentanea vitæ ratio.*

r *Hebr. i. fratribus illis omnia fausta precantibus, & cum bona Ecclesiæ venia.*

s *Vehementer commoti fuerunt animi. Theoph. pusilli animi affectionem humanam fuisse censet. Est autem consideranda vis consilij diuini: ita enim factum est, vt diuersis in locis exercerentur doctrina Euangelij.*

tero discederet: & Barnabas, assumpto Marco, nauigaret Cyprum:

40 Paulus verò allecto Sila abijt, commendatus gratiæ Dei à fratribus.

41 Peragrauítque Syriam ac Ciliciam, confirmans Ecclesias.

CAP. XVI.

1 Paulus circunciso Timotheo, 12 Philippis agens, 14 Lydiam in fide instituit: 16 Pythonis spiritum 18 expellit. 20 Propterea 22 virgis cæsi, 24 in carcerem conjciuntur. 26 Terræmotu 27 carceris ianuæ aperiuntur, 31, 32 & eiusdem custos Christi fidem recipit.

CAP. XVI.

1 PErueniT [1] autem Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat illic nomine || Timotheus, filius mulieris cuiusdam [a] Iudææ fidelis, cæterùm patre Græco.

2 Huic [b] dabant testimonium fratres qui Lystris erant & Iconii.

3 [2] Eum *itaque* voluit Paulus secum proficisci: & assumptum eum circũcidit, propter Iudæos qui in illis locis erant: sciebant enim omnes patrem eius Græcum esse.

4 [3] Prout autem pertransibant vrbes, tradebant eis seruanda [c] instituta quæ decreta fuerant ab Apostolis & Presbyteris qui Hicrosolymis erant.

5 Itaque Ecclesiæ confirmabantur fide, & augebantur numero quotidie.

6 [4] Phrygia autem peragrata & Galatica regione,

Rom.16.21, philip.2.19, 1.thess.3.2.

1 Timotheum ne Paulus quidem ipse nisi idoneo testimonio probatum, ad ministerium assumpsit.

2 Timotheus non absoluta necessitate, sed propter temporis circunstãtiam ad lucrifaciendos Iudæos circũciditur.

3 Seruanda in rebus medijs charitas, tum vt infirmis, tum vt Ecclesiæ paci consulatur.

4 Deus sua momenta constituit patefacienda suæ veritati, vt sit prorsus gratuita tum electio tum vocatio.

a Paulus commendat, in posteriore ad Timotheum, pietatem matris & aviæ Timothei. b Nimirùm pietatis & honestatis. c Decreta illa, de quibus egit superiore capite.

gione, [d] prohibiti à Spiritu ſancto loqui ſermonem in Aſia,

7 Quum veniſſent in Myſiam, tentabant ire in Bithyniam: ſed non ſiuit eos *ire* Spiritus.

8 Præterita autem Myſia, deſcenderunt Troada.

9 [5] Et viſum per noctem apparuit Paulo: Vir Macedo quidam aderat ſtans, & rogans eum, & dicens, Traiice in Macedoniam & ſuccurre nobis.

10 [6] Vt autem viſum vidit, ſtatim ſtuduimus abire in Macedoniam, [e] collatis argumentis colligentes vocaſſe nos Dominum, vt eis euangelizaremus.

11 Prouecti igitur Troade, rectum curſum tenuimus Samothracen, & ſequenti die Neapolin:

12 Et illinc Philippos, quæ eſt prima partis Macedoniæ vrbs, colonia. Egimus autem in ea vrbe aliquot dies.

13 [7] Et die Sabbathi egreſſi ſumus ex vrbe ad flumen, [f] vbi ſolebat eſſe precatio: vbi quum conſediſſemus, alloquuti ſumus mulieres quæ conuenerant.

14 [8] Quædam autem mulier nomine Lydia, quæ purpuram vendebat in vrbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audiuit: cuius Dominus adaperuit cor, vt attenderet ea quæ dicebantur à Paulo.

15 [9] Quum verò baptizata eſſet & domus eius, rogauit *nos*, dicens, Si iudicaſtis me fidelem eſſe Domino, ingreſſi domum meam, manete. Et adegit nos.

16 [10] Factũ eſt autem proficiſcẽtibus nobis ad precationẽ, vt ancillula quædã habens ſpiritũ [g] Py-

5 Euangelij miniſtri ij ſunt per quos Dominus pereuntibus opitulatur.

6 Sancti non temerè viſionibus quibuſuis credideruntur.

7 Deus à mulierculæ conuerſione ſuum in Macedonia regnum auſpicatus, oſtendit nullam eſſe in Euangelio per ſonarum acceptionem.

8 Dominus quidem vnus cor aperit, ſed ad audiẽdum verbum quod prædicatur.

9 Exemplum ſanctæ matriſfamiliâs.

10 Satan ſeſe in Angelum lucis trãſformãs, tentat per cuniculos irrepere, ſed à Paulo palàm impeditus eijcitur.

d Cur quidem prohibiti fuerint non dicit, quod autem fuerint prohibiti dicit, inſtituens nos ad obediendum, non inquirendum. *e Suprà, 9.22.*
f Vbi de more ſolebant eſſe conuentus. *g Epitheton Apollinis qui reſponſa daret petentibus.*

11 Cupiditas quæstus, persequendæ veritatis occasio: Deus interea Timotheo parcens, Paulum & Silam, vt firmiores, ad certamen vocat.

12 Auaritiæ prætexitur tũ publicę pacis, tum etiam pietatis studium.

13 Satanicum argumentum à maiorum autoritate, sine vllo discrimine.

14 Iniquorum magistratuum exemplũ, populi furori obsequentium.

15 Sanctorum preces cœlum & terram concutiunt.

16 Misericors Dominꝰ, quoties libuit per mediã mortem ad vitã trahit, & pro iustis pœnis summã clemẽtiam impertitur.

thonis, occurreret nobis, quæ quæstum magnum præbebat dominis suis, vaticinando:

17 Hæc subsequuta Paulum ac nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui sunt Dei illius summi, qui annuntiant vobis viam salutis.

18 Hoc autem fecit ad [h] multos dies. sed molestè ferens Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Præcipio tibi per nomen Iesu Christi, vt exeas ab ea. Exijt igitur eodem illo momento.

19 [11] Videntes autẽ domini abijsse spem quæstus sui, prehensum Paulum & Silam traxerunt in forum ad magistratus.

20 [12] Et offerentes eos præfectis, dixerunt, Homines isti conturbant ciuitatem nostram, quum sint Iudæi:

21 [13] Et annuntiant ritus quos non licet nobis suscipere neque vsurpare, quum simus Romani.

22 [14] Vna autem insurrexit turba aduersus eos: & præfecti diruptis eorum vestibus, iusserunt *eos* virgis cædi.

23 Quúmque multas plagas eis imposuissent, coniecerunt *eos* in carcerem, additis mandatis cõmentariensi vt tutò eos asseruaret.

24 Qui quum tale mandatum accepisset, coniecit eos in intimum carcerem, & [i] pedes eorum adstrinxit numella.

25 [15] Media autem nocte precantes Paulus & Silas hymnos canebant: & qui vincti erant exaudiebant eos.

26 Repentè verò terræmotus magnus extitit, ita vt concuterentur fundamenta carceris: & illico apertæ sunt omnes fores, & omnium vincula laxata.

27 [16] Expergefactus autem commentarien-

h Miraculum nõ festinauit Paulus omnia siquidẽ fecit ductore Spiritu.

i Vt tutius asseruarentur, compegit eorum pedes in numellam. Numella autem fuit lignea machina genus, in quam pedes & collum immittebant.

sis,

sis,quum videret fores carceris apertas,educto gladio erat seipsum interempturus,existimans vinctos effugisse:

28 17 Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Ne quid feceris tibijpsi mali: omnes enim hic sumus.

29 Is verò petito lumine irrupit,& tremefactus accidit Paulo & Silæ *ad pedes*.

30 Et productis ipsis foras,ait, Domini, quid me oportet facere vt seruer?

31 At illi dixerunt, Crede in Dominum Iesum Christum,& seruaberis tu ac domus tua.

32 Et loquuti sunt ei sermonem Domini,& omnibus qui erant domi ipsius.

33 18 *Ipse* verò illis assumptis ea ipsa hora noctis,lauit *eorum* plagas:& baptizatus est ipse & omnes *domestici* illius illicò,

34 Quúmque perduxisset eos domum suam, apposuit eis mensam: & exultauit quòd cum vniuersa domo sua credidisset Deo.

35 19 Die autem exorto præfecti miserũt k viatores qui dicerent,Dimitte homines illos.

36 Annuntiauit autem commentariensis hos sermones Paulo,Miserunt *inquit*,præfecti vt dimittamini.nunc igitur egressi,ite in pace.

37 20 Paulus autem dixit eis,Cæsos nos publicè,indicta causa,quum simus Romani,coniecerunt in carcerem,& nunc clàm nos eijciunt?non profectò:sed veniant ipsi,& nos educant.

38 21 Renuntiauerunt autem Præfectis viatores verba ista: timuerúntque audito eos Romanos esse.

39 Et venientes precati sunt eos,& eductos rogarunt vt egrederentur ex vrbe.

40 22 Egressi autem è carcere, introierunt ad

17 In medijs, præsertim extraordinarijs, ne pes quidem nisi Deo præeũte mouendus.

18 Deus eadẽ quũ libuit manu vulnerat & sanat.

19 Ignominia tandẽ iniquorum magistratuum merces.

20 Non sunt quidem retaliãdæ iniuriæ, sed nihilominus vtendum est adminiculis à Domino porrectis,ad cohibẽdam impiorum libidinẽ, ne saltem alijs similiter noceant.

21 Impij non Dei, sed hominum metu mouẽtur: & Deus hac etiam ratione suis prospicit, quum ita opus est.

22 Sic vitanda pericula,vt nũquam negligatur officiũ.

k *Viatores erant quibus vocandi causa vtebantur Magistratus.*

Lydiam: & visis fratribus, consolati sunt eos, & egressi sunt.

CAP. XVII.

1 Paulus Thessalonicæ 3 Christum annuntians, 6 7 à Iasone exceptus, 10 Beræam emittitur: 15 inde Athenas profectus, 19 in Areopago 23 Deum illis ignotũ annuntiat, 34 nonnullis ad Christum conuersis.

1 QVVM [1] autem iter fecissent per Amphipolin & Apolloniam, venerunt Thessalonicam, vbi erat synagoga Iudæorum.

2 Paulus autem sicut consueuerat introiuit ad eos, & per sabbatha tria disseruit *cum* eis ex Scripturis,

3 [2] Adaperiens & proponens oportuisse Christum pati, & resurgere à mortuis, & hunc esse Christum Iesum, Quem ego *inquit*, annuntio vobis.

4 Nonnulli igitur eorum assensi sunt, & consociati sunt Paulo & Silę, & religiosorum Græcorum multitudo magna, mulieréque primariæ non paucæ.

5 [3] Sed inuidia commoti Iudæi qui increduli erant, assumptis quibusdam [a] circunforaneis viris scelcratis, ac turba coacta, perturbarunt vrbem: & adorti domum Iasonis, studebant eos adducere ad populum.

6 Et quum non inueniissent eos, traxerunt Iasonem & quosdam fratres ad præfectos vrbis, clamando, Hi sunt qui [b] orbis terrarum statum subuerterunt: & hic adsunt.

7 Quos excepit Iason: qui omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse, Iesum.

8 Concitarũt autem turbam & præfectos vrbis hæc audientes:

9 *Qui* tamen quum [c] satis accepissent ab Iasone & cæteris, dimiserunt eos.

10 Fra-

Cap. xvii.

1 Pauli & Silæ eiectio, multorum aliorũ salus.

2 Christus ideò mediator, quia crucifix⁹ resurrexit, nedũ vt propter crucis ignominiam sit repudiandus.

3 Zelus incredulorum quantũlibet speciosus, tandem palàm deprehenditur, neque rectitudine neq; vlla æquitate niti. Sed nõ licet malis quicquid libet, quũ inter eos etiã excitet Deus quorum opera ad suos liberãdos vtatur.

a Cuiusmodi solent in foro vitã terere, viles nimirum & venales, quos facẽ & sentinam urbis vocare solet Cicero.

b .i. Isti vbique Gentium & locorum sunt seditionum authores.

c Hoc de satisdatione iudicio sisti intelligendum est.

10 4 Fratres verò ſtatim per noctem emiſerunt Paulum ſimul & Silam Beroeam: qui quum adueniſſent, ierunt in ſynagogam Iudæorum.

11 5 Fuerũt autem iſti [d] generoſiores ijs *Iudæis* qui erant Theſſalonicæ, vt qui receperint Sermonẽ cum omni alacritate, quotidie ſcrutantes Scripturas an hæc ita ſe haberent.

12 Multi igitur crediderũt ex eis, & Græcæ mulieres honeſtæ, & viri non pauci.

13 6 Vt autem cognouerunt Theſſalonicenſes Iudæi Beroeæ quoque annuntiatum eſſe à Paulo ſermonem Dei, venerunt etiam illuc, concitantes turbam.

14 7 Sed ſtatim Paulũ emiſerunt fratres, vt iret velut ad mare: Silas autem & Timotheus ſubſtiterunt illic.

15 8 Qui verò Paulum ſuſceperant tuto loco conſtituendum, [e] deduxerunt eum Athenas vſque: & accepto mandato ad Silam ac Timotheum, vt quamcitiſſimè ad ipſum venirent, abierunt.

16 9 Paulo autẽ Athenis illos expectante, [f] irritabatur ſpiritus eius in ipſo, quum cõſpiceret vrbem [g] idolis deditam.

17 Diſſerebat igitur in ſynagoga cum Iudæis & religioſis, & in foro quotidie [h] cum quibuſuis obuijs.

18 10 Quidam autem ex Epicureis & Stoicis cũ humana, homines irrident quod non intelligũt: Deus autẽ ſtultorũ curioſitate vtitur vt electos ſuos colligat. *10* Duæ præcipuè philoſophorũ ſectæ Chriſtũ oppugnãt: vna, eorum qui omnẽ religionẽ irridẽt: altera, eorũ qui de religionis capitibus pro ſuo arbitrio ſtatuũt.

4 Ea demũ eſt ſpiritus prudẽtia quæ Dei gloriã ſibi ſic proponit pro ſcopo, vt nuſquam ab ea deflectat.

5 Dominus in eadẽ gente varia inſcrutabilis ſuæ ſapientiæ exẽpla, eodem penè momento proponit, vt timeatur.

6 Habet etiam ſuos zelotas Satan, & eos quidem quos minimè oportuit.

7 Non eſt conſilium nec rabies cõtra Dominum.

8 Excubãt vicißim oues Chriſtianæ pro paſtorum ſalute, ſed in Domino.

9 In lucta ſapientiæ diuinę

d Comparat Iudæos cum Iudæis. e Nõ fruſtra laudati ſunt Iudæi Berrœenſes, qui è Macedonia Athenas Paulum incolumem deduxerunt, cùm tota Theſſalia, Bœotia, & Attica intercedant. f Non poterat ſuſtinere. g Idolis addictam & mancipatam, Pauſanias ſcribit Athenis plura fuiſſe idola, quam in tota Græcia, imò & pudoris, famæ & appetitionis apud eos aras extitiſſe. h Quemcunque obuium habuiſſet Paulus, qui eum loquentem audire ſuſtineret, cum eo diſſerebat, totus ardens Zelo gloriæ Dei.

philosophis conflictabantur cum eo:& quidam dicebant, Quid vult [i] nugator iste dicere? Alij verò, Peregrinorum deorũ videtur annuntiator esse:quia Iesum & resurrectionem annuntiabat eis.

19 Et prehensum eum duxerunt in [k] Areopagum, dicentes, Possumús[ne] scire quæ sit ista noua quæ à te dicitur doctrina?

20 Peregrina enim quædã ingeris auribus nostris. volumus ergo scire quídnam ista sibi velint.

21 [11] (Cæterùm Athenienses & aduenæ hospites nulli alij rei vacabant nisi ad dicendum aut audiendum aliquid noui.)

22 [12] Stans autem Paulus in medio Areopago, dixit, Viri Athenienses,omnino cõspicio vos [l] quasi religiosiores.

23 Prætereiens enim & cõtemplans [m] sacra vestra,inueni etiã aram cui inscriptum erat, [n] Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis, hunc ego vobis annuntio.

24 [13] Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo sunt, quum sit cœli & terræ Dominus, || in manufactis templis non habitat:

25 || Nec manibus hominũ colitur, alicuius rei egens, quum ipse det omnibus vitam & halitum & omnia.

26 [14] Cõdiditq; ex [o] vno sanguine omne genus hominum, vt habitarẽt per vniuersam superficiem

11 Sapientia hominis, vanitas.

12 Ipsi idololatræ firmissima suppeditãt aduersus superstitionem suam argumẽta.

13 Stultissimũ est creatorem creaturę comparare,incomprehensibilem circũscribere, & eum putare donis cõciliari à quo omnes omnia acceperunt. Ij sunt autẽ idololatriæ fontes.

Suprà,7.48.

Psal.50.8.

14 De[9] in operibus suis est mirificus,præsertim in hominis opificio,nõ vt in ipsis operibus obstupescamus, sed vt ad opificẽ assurgamus.

i Ad verbum seminilegus, quasi semina legens, id est colligens, translatio sumpta ab auicula quæ semina populatur, ad eos accommodata, qui nulla cum arte eam, quam ex quibusdam auditionibus adepti sunt scientiam, ostentant.

k Locus erat dictus quasi Martius collis, vbi iudices qui Areopagitæ de summis criminibus cognoscebant, apud quos aliquando Socrates causam dixerat, postea impietatis condemnatus. *l Detineri nimio atque peruerso timore Deorum vestrorum.* *m Sacra vocant, omne id quod religionis causa homines venerantur.* *n Pausanias in Atticis meminit aræ Atheniensium, dicatæ dũs ignotis, Laërtius in Epimenide meminit aræ nullo inscripto nomine.*

o Ex vna cognatione siue origine.

terræ,

terræ, definitis tempestiuitatibus quas præstituit, & positis terminis habitationis eorum:

27 Vt quærerent Deum, si fortè [p] palpando eũ inuenirent: quanquam profectò nõ longè abest ab vnoquoque nostrûm.

28 Per ipsum enim viuimus, & mouemur, & sumus: sicut & quidam vestratium poëtarum dixerunt, Nam huius progenies etiam sumus.

29 ‖ Progenies ergo Dei quum simus, non debemus existimare auro aut argento, aut lapidi, [q] sculptili artificij aut commentationis hominum, numen esse simile.

30 [15] Temporibus igitur istius ignorantiæ dissimulatis, Deus nunc denuntiat omnibus vbique hominibus vt resipiscant.

31 Eo quòd statuit diem quo iustè iudicaturus est orbem terrarum, per eum virum quem definijt, [r] fide palàm facta omnibus, illo à mortuis excitato.

32 [16] Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, alij quidem cauillabantur: alij verò dicebant, Audiemus te rursus de hac re.

33 Et ita Paulus exiuit è medio eorum.

34 Quidam verò ei adiuncti crediderũt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.

p Homines enim cæcorum instar, Deum nisi palpando inuestigare poterãt antequam vera illa lux mũdo illuceſceret. Esa. 40. 23.

15 Vetus error errãtes nõ excusat, sed Dei patiẽtiam cõmendat: qui tamen futurus est iustus contemptorum iudex.

16 Homines vt suam vánitatem manifestè prodant, vno eodémque Euangelio variè afficiũtur: quod tamen non definit esse in electis efficax.

q Quæ materia, puta aurum, argentum, lapides, solent humano artificio & prout hominibus comminisci libuit, insculpi, neque enim rudis illa materia, sed arte quadam formam adepta, coli solet. r Christo iudice mundi declarato, per resurrectionem à mortuis.

CAP. XVIII.

1 Paulum Corinthi 6 Gentes docẽtem, 9 solatur Dominus. 12 Coram Gallione accusatur, 16 sed frustra: 13 Hinc in Syriam, 19 deinde Ephesum profectus, 23 Galatiæ & Phrygiæ ecclesias confirmat. 24 Appollos ab Aquila exquisitius institutus, 28 Christum magno cum fructu prædicat.

CAP. XVIII.

1 POstea [1] Paulus discedens Athenis, venit Corinthum:

2 Et reperto quodam Iudæo, nomine || Aquila, Pontico natione, qui nuper venerat ex Italia, & Priscilla vxore eius, (eo quòd edixisset [a] Claudius vt omnes Iudæi Roma excederent) venit ad eos:

3 Et quia eiusdem erat artificij, mansit apud eos, & operabatur: erat enim ars illorum cõficere tabernacula.

4 [2] Disserebat autem in synagoga omnibus Sabbathis,& [b] alliciebat tum Iudæos tum Grẽcos.

5 Vt venerunt autem è Macedonia Silas & Timotheus, [c] cõstringebatur spiritu Paulus, testificans Iudæis Christum Iesum.

6 [3] Illis autem sese opponẽtibus, ac blasphemantibus, || excussis vestibus dixit eis, [d] Sanguis vester super caput vestrum: purus ego, ab hoc tempore ad Gentes proficiscar.

7 Et digressus illinc, introijt domum cuiusdã nomine Iusti, colentis Deum, cuius domus erat confinis synagogæ.

8 || Crispus autem prẽfectus synagogæ credidit Domino cum tota domo sua: multíque Corinthiorum audientes credebant,& baptizabantur.

9 [4] Dixit autem Dominus nocte per visionẽ Paulo, [e] Ne time, sed loquere,& ne tacueris.

10 Nam [f] ego sum tecum, & nemo te inuadet vt tibi malefaciat: quoniam populus est mihi multus in hac vrbe.

Rom.16.3.

1 Veri ministri adeò nõ quærunt quæ sua sunt, vt suo iuri vltrò renuntient, potiusquàm vel tantillum impediatur Euãgelij progressus.

2 Semper quidem asserenda est ingenuè veritas, sed tamen temperãda est doctrina prout fert profectus occasio.

Suprà,13.51, matth.10.14. 1.Cor.1.14.

3 Omnib⁹ frustra tẽtatis nõ desistẽdum ab opere, sed cõtumacibus desertis, ad morigeros transeundum.

4 Dominus cõstantiæ seruorum suorum uindex & assertor.

a Suetonius, Iudæos autore Christo perpetuo tumultuantes Roma expulit. b Verb.quo vtitur persuadendi habet significationem. c Angebatur animo. Indicatur autẽ incitati animi vehementia: tãtus enim fuit Pauli ardor, vt Heroico impetu totus sui oblitus ad prædicandum Christũ ferretur. d Hebraica phrasis, qua significat Iudæos sibi esse authores exitij, se verò culpa carere, quòd eos deserendo transeat ad cæteras gentes. e Pleonasmus quo confirmatur Paulus, Vide Iohan. 1. 20. f Luc. 1. 66.

11 Com-

11 g Commoratus est itaque *illic* annum & sex mensēs, docens eos sermonem Dei.

12 5 Quum autem Gallio esset Proconsul h Achaiæ, insurrexerunt concorditer Iudęi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,

13 Dicentes, Iste persuadet hominibus colere Deum contra Legem.

14 Paulo verò iam os aperturo, dixit Gallio Iudæis, Siqua iniuria esset, aut facinus malum, ô Iudæi, i quatenus æquum esset vos tolerarem:

15 Sin verò quæstio est de k sermone & l nominibus & Lege vestrate, ipsi videritis: iudex enim ego istarum rerum esse nolo.

16 Et abegit eos à tribunali.

17 Omnes autem Græci Sosthenē præfectum synagogæ apprehēsum verberabant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.

18 6 Paulus verò quum adhuc *illic* permansisset dies multos, vale dicto fratribus, enauigauit in Syriam: & cum eo Priscilla & Aquila, quum ‖ m totondisset caput n Cenchreis: habebat enim votum.

19 Peruenit autem Ephesum, & eos ibi reliquit: ipse verò ingressus synagogam, disseruit cum Iudæis.

20 7 Rogātibus autē ipsis vt diutius apud ipsos maneret, non annuit:

21 Sed vale dixit eis, dicens, Oportet omnino me festum quod instat agere Hierosolymis: sed iterum reuertar ad vos, ‖ o Deo volente. Et prouectus est Epheso.

g *Ad verb. sedit, vnde veteres sedis nomen sumpserunt quod tribuerūt Episcopis, sedebat autem, id est, commorabatur Paulus docēs sermonē Dei: nil autem hæc sedes ad illos, qui docēdi causa, sedem nunquam aspexerunt.*

5 Impij malè agendo nō defatigantur, sed Dominus eorū conatus miris modis irridet.

6 Paulus factus omnibus omnia, vt omnes Christo lucrifaceret. *Num.6.18, infrà, 21.24,*

7 Apostoli nō hominū arbitrio, sed Spiritus sancti ductu fuerūt circumacti. *1.Cor.4.19, iac.4.15.*

h Id est, Græciæ, Vocabant autem præsidem non Græciæ sed Achaiæ Romani, quia Græcos subiecerint Romani per Achaos, qui tum Græciæ principes erant, Pausanias. i Quantum æquitas pateretur. k De eo quod aliquis (vt vestra fert religio) non rectè dixerit. l De verbis, profanus enim homo putat de religione controuersiam quæstionem esse verborum, non rerum. m Sub. Paulus. n Cenchreæ portus fuit Corinthiorum. o Sic nihil nos decet absque ista particula promittere, nescimus enim quid paritura sit postera dies.

22 Quúmque deſcendiſſet Cæſaream, aſcendiſſétque *Hieroſolymam*, ac ſalutaſſet Eccleſiam, deſcendit Antiochiam.

23 Et quum peregiſſet *illic* aliquantum temporis, abijt, peragrans ordine Galaticam regionem & Phrygiam, confirmans omnes diſcipulos.

24 [8] Iudæus autem quidam || Apollos nomine, Alexandrinus natione, vir eloquens, peruenit Epheſum, [p] potens in Scripturis.

25 Hic erat initiatus via Domini: & feruens ſpiritu, loquebatur & docebat diligenter ea quæ ſunt Domini, ſciens tantùm Baptiſma Iohannis.

26 Cœpítque liberè loqui in ſynagoga. Quem quum audiſſent || Aquila & Priſcilla aſſumpſerunt eum, & exquiſitiùs ei expoſuerunt [q] viam Dei.

27 Quum autem vellet tranſire in Achaiam, fratres *eum* adhortati ſcripſerunt diſcipulis vt exciperent eum. qui quum aduciniſſet, multum contulit ijs qui crediderant per [r] gratiam.

28 Magna enim contentione Iudæos magis ac magis redarguebat publicè, oſtendens per Scripturas Ieſum eſſe [ſ] Chriſtum illum.

8 Apollos, homo pius & doctus, tamen in vilis opificis atq; adeò mulierculæ ſchola proficere non recuſans, inſignis in Eccleſia miniſter euadit. *1.Cor.1.12.*

p Scripturarũ cognitione egregiè inſtructus. Rom.16.3.

q Viam quæ tendit ad Deum.

r Per diuinũ illum & gratuitum fauorẽ, vel per dona illa eximia in hunc hominẽ collata.

ſ Quod Ieſus eſſet ille Chriſtus, i. Meſſias.

CAP. XIX.

1 Diſcipuli quidam Epheſi 3 Iohannis doctrina imbuti, 2 ignorantes Spiritus ſancti viſibiles illas gratias, quibus Deus regnum filij ſui ornauerat, 5 baptizantur in nomine Ieſu. 13 Exorciſtæ Iudæi 16 à diabolo cæduntur. 19 Libri exuruntur Magici. 24 Demetrius 29 magnam in Paulum ſeditionem concitat.

CAP. XIX.

1 Paulus Epheſiorum ruditate nihil offenſus, Eccleſiam ibidem inſtituit.

1 [1] FActum eſt autem interim dum Apollos eſſet Corinthi, vt Paulus peragratis ſuperioribus partibus veniret Epheſum: vbi quum diſcipulos inueniſſet,

2 Dixit eis, Num [a] Spiritum ſanctum accepiſtis poſteaquam credidiſtis? At illi dixerunt ei, Imò, ne *hoc* quidem audiuimus; an ſit Spiritus ſanctus.

a Dona illa eximia Spiritus ſancti, quæ nimirùm tum in Eccleſia vigebant.

3 [2] Tunc

3 [2] Tunc dixit eis, [b] In quid ergo baptizati estis? At illi dixerunt, In [c] Iohannis baptisma.

4 Dixit autem Paulus, || Iohannes quidem baptizauit baptismo resipiscentiæ, dicens populo, vt in eum qui venturus erat post ipsum, crederent, hoc est in Christum Iesum. Qui verò audierũt, baptizati sunt in nomen Domini Iesu.

5 Et quum imposuisset eis manus Paulus, venit Spiritus sanctus in eos: & loquebantur linguis, & prophetabant.

6 Erant autem omnes isti viri circiter duodecim.

7 *Ipse* porrò ingressus synagogam, liberè loquebatur, ad tres menses disserens & suadens quæ ad regnum Dei *pertinent*.

8 [3] Quum autem quidam indurarentur, & parere nollent, malè loquentes de [d] via *Domini* apud multitudinem, abscedens ab illis, separauit discipulos, quotidie disserens in schola [e] Tyranni cuiusdã.

9 Hoc autem factum est per biennium: [ita] vt omnes qui habitabãt in Asia, tum Iudęi tum Gręci, audirent sermonem Domini Iesu.

10 Virtutes autem non vulgares edebat Deus per manus Pauli:

11 *Ita* vt etiam ad ægrotos deferrẽtur à corpore eius sudaria seu semicinctia, & discederent ab eis morbi, & spiritus mali ab eis exirent.

12 [4] Aggressi sunt verò quidam ex circulatoribus Iudæis [f] exorcistis nominare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuramus vos per Iesum quem Paulus prædicat.

2 Iohannes discipulos tantùm inchoauit, quos Christus perficeret. *Suprà, 1, 5, & 2. 1, & 11. 16, matth. 3. 11, marc. 1. 8, luc. 3. 16, Ioh. 1. 26.*

3 Separare sese & alios ab incredulis planè desperatis, non est scindere Ecclesiã, sed eam potius vnire.

4 Satan cogitur aduersus seipsum testificari.

b Qua igitur doctrina imbuti & initiati estis.

c Baptizari in Iohannis baptisma, est profiteri doctrinam quàm Iohannes annuntiabat ac baptismo obsignabat.

d Via nomine Hebræi intelligunt certam vitæ rationem, hîc autem per excellentiam, via, pro Christianismo sumitur. *e Tyranni nomen hoc loco proprium est.*

f Sic vocabantur, qui dæmonas ejiciebant, addita per Dei nomen obtestatione: initio autem Ecclesiæ sic vocati sunt, qui miraculorum dono pollentes, manus imponebant energumenis, i. à dæmonio obsessis.

13 Erant autem quidam filij Sceuæ Iudæi principis sacerdotum septem, qui hoc faciebant.

14 Respondens verò spiritus malus, dixit, Iesum noui, & Paulum scio: vos autem qui estis?

15 Et insilijt in eos homo in quo erat spiritus malus, & [g] superatis illis, inualuit contra eos, ita vt nudi & vulnerati effugerent ex domo illa.

16 Id verò innotuit omnibus tum Iudæis tum Græcis qui habitabant Ephesi: & incidit timor in eos omnes, & magnificabatur nomẽ Domini Iesu.

17 [5] Et multi eorum qui crediderant, veniebant [h] confitentes & indicantes facta sua.

18 Multi verò ex ijs qui curiosas artes exercuerant, comportatos libros exusserunt in omnium conspectu: quorum supputatis pretijs, repererunt [i] denariorum quinquaginta millia.

19 Ita fortiter crescebat sermo Domini, & inualescebat.

20 [6] His autem expletis, proposuit Paulus per [k] Spiritum, peragrata Macedonia & Achaia proficisci in Hierusalem, dicens, Postquam fuero illic, oportet me etiam Romam videre.

21 Missis autem in Macedoniam duobus ex ijs qui ipsi ministrabant, *videlicet* Timotheo & Erasto, ipse substitit ad tempus in Asia.

22 [7] Ortus est autem illo tempore tumultus non paruus ob [l] viam *Domini*.

23 Nam quidam nomine Demetrius, signator argenti, qui faciebat [m] templa Dianæ argentea, præbebat artificibus non paruum quæstum.

24 Quibus congregatis, & ijs qui similium rerum *erant* opifices, dixit, Viri, scitis ex hoc opificio nostras esse facultates:

5 Magia publico testimonio, & Apostolica autoritate damnata.

6 Paulus indefatigabilis.

7 Quæstus, accedẽte pietatis prætextu, vera tam pertinaciter defendendæ idololatriæ causa.

g *Illis frustra resistentibus, superior euasit.*

h *Publicè, metu diuini iudicij perterriti, errata sua professi sunt ac detestati: hoc autem nihil ad confessionem auricularem.*

i *Qui minimi æstimant, iudicant excrescere hanc summam ad septem mille & quingentas libras Gallicas, vel circiter octingentas Anglicanas.*

k *Spiritus instinctu, non igitur pertinaciter dicẽdus est Paulus in mortem ruisse, sed Spiritus ductore.*

l *Vide supra, vers. 9.*

m *Effigies erant ædium sacrarum cum simulachro Dianæ, quas compararent venerantes illam.*

25 Et

25 Et ſpectatis & auditis Paulum non ſolùm Epheſinam, ſed propè totius Aſię multam turbam perſuadendo auertiſſe, quòd dicat deos illos non eſſe qui manibus fiant.

26 Periculum eſt autem non ſolùm ne [n] pars iſta nobis per ipſum confutata pereat, ſed etiam ne magnæ deæ Dianæ templum pro nihilo putetur, futurúmque ſit vt etiam deſtruatur maieſtas eius, quam tota Aſia & orbis colit.

27 *His* autem auditis, pleni excandeſcentia, clamauerunt dicentes, Magna Diana Epheſiorum.

28 Et impleta eſt ciuitas tota confuſione: & irruerunt concorditer in theatrum, correpto Gaio & Ariſtarcho Macedonibus, ſocijs peregrinationis Pauli.

29 Paulo verò volente prodire ad populum, non ſiuerunt eum *prodire* diſcipuli.

30 [8] Sed & quidam ex Aſiæ primoribus quum eſſent ei amici, *nuntys* ad eum miſſis, rogarunt ne ſe daret in theatrum.

31 Alij igitur aliud clamabant. erat enim confuſa, & plerique neſciebant cuius *rei* cauſa conueniſſent.

32 Ex turba verò *quidam* produxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexander igitur quum manu ſilentium feciſſet, volebat cauſam dicere apud populum.

33 [9] Quem vt cognouerunt Iudæum eſſe, vox extitit vnà omnium, quaſi ad horas duas clamantium, Magna Diana Epheſiorum.

34 [10] Tum Scriba quum repreſſiſſet turbam, dixit, Viri Epheſij, quis enim eſt hominum qui neſciat Epheſiorum vrbem ædituam eſſe magnę deæ Dianæ, & à [o] Ioue delapſi ſimulachri?

35 Quũ igitur iſtis non poſſit contradici, oportet vos ſedatos eſſe, nec quicquam præceps facere.

n Quaſi dicat, ſi pergat Paulus vt cæpit, opinionem de Diana imaginibus confutare, totus hic quæſtus peribit.

8 Inuicta quidem conſtantia opus eſt Verbi præſertim miniſtris, ſed quæ tamẽ ſancta prudentia modeſtè ſe regi patiatur.

9 Idololatris pro omni ratione ſufficiũt rabies & clamores.

10 Hominis politici exemplum, mendacijs pacem redimẽtis. quod nunquam feciſſet Paulus.

o Superſtitioſè credebant Epheſij, ſimulachrum ad ſe cœlitus delapſum.

36 Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque contumelioſos in deam vestram.

37 Quòd si Demetrius & qui cum eo sunt artifices, P negotium habent cum aliquo, q agitur forum, & r Proconsules sunt, alij alios in ius vocent:

38 Siquid autem de rebus alijs requiritis, in ſ legitima concione explicabitur.

39 Nam periculum est ne postulemur seditionis propter *diem* hodiernũ, quum nulla subsit causa ob quam possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit concionem.

p Siquid habẽt accusationis aduersus quẽpiam.

q Certis enim diebus dantur iudicia forensia & assunt Præsides.

r Nomine Proconsulum intelliguntur etiam Proconsulum legati. i, qui eorum vices gerebant.

ſ Legitima concio non tantùm opponitur tumultuoſæ, ſed etiam illi quæ extra ordinem aduocabatur: erant enim certi dies habendis concionibus constituti.

CAP. XX.

1 Paulus iter in Macedoniam instituit, 17 Troade in mediam noctem sermonem protendens, 9 Eutychum per fenestram delapsum 10 resuscitat. 15 Miletum 17 vocatis Ephesinis presbyteris, 23 quid se 28 & alios manent, exponit.

CAP. XX.

1 Paulus non vt quieturus, sed alibi laboraturus, ex Ecclesiæ consensu Epheso discedit.

2 Præposterus zelus, etiam homicidiorũ magister. nihil autem vetat sancta prudentia malorum conatibus occurrere.

1 POstquam [1] autem cessauit tumultus, quum aduocasset Paulus discipulos, & complexus esset, abijt profecturus in Macedoniam.

2 Quũ autem illas partes peragrasset, & hortatus illos fuisset [a] multo sermone, venit in Græciã.

3 [2] Et ibi peractis mensibus tribus, quũ ei in Syriam prouehẽdo factæ fuissent à Iudæis insidiæ, censuit reuertendum per Macedoniam.

4 Comitabatur autem eum vsque in Asiam Sopater Beroœensis: Thessalonicenses verò, Aristarchus, & Secũdus, & Gaius Derbæus, & Timotheus: Asiani verò, Tychicus & Trophimus.

5 Qui quum præiuissent, expectarunt nos Troade:

6 Nos verò enauigauimus Philippis post dies Azymo-

a Copiosa enim opus erat exhortatione post istã turbam.

Azymorum, & venimus ad eos Troadem intra dies quinque, vbi egimus dies septem.

7 3 b Primo autẽ die hebdomadis, coactis discipulis ad frangendum panem, Paulus disserebat, abiturus postridie: produxítque sermonem vsque in mediam noctem.

8 4 Erant porro lucernæ multæ in cœnaculo vbi erant congregati.

9 Et sedens quidam adolescẽs nomine Eutychus in fenestra, deijciente *eum* somno profundo, quum diutius differret Paulus, præ somno ruens, decidit ex tertia contignatione deorsum: & sublatus est mortuus.

10 Quum descendisset autem Paulus, ruit in eum: & complexus dixit, Ne tumultuamini: anima enim eius in ipso est.

11 Quum igitur ascendisset, fregisséque panem ac gustasset, diu colloquutus vsque ad diluculum, ita *demùm* profectus est.

12 Adduxerunt autem puerum viuum, & recreati sunt non mediocriter.

13 Nos autem progressi ad nauem, prouecti sumus Asson, illinc recepturi Paulum. sic enim constituerat, pedibus ipse iter facturus.

14 Vt autem congressus est nobiscum ad Asson, recepto eo venimus Mitylenen.

15 Et quum illinc abnauigassemus, sequenti die peruenimus contra Chium: postridie verò appulimus Samum: & quum diuersati essemus Trogyllij, sequenti die venimus Miletum.

16 5 Decreuerat enim Paulus præternauigare Ephesum, ne ei contingeret tempus terere in Asia. Festinabat enim, si fieri posset, vt die Pentecostes esset Hierosolymis.

3 Nocturni cœtus per se damnari non possunt nec debent, quum iusta eorum causa subesse possit.

4 Diabolus meditans ingenti offendiculo Ecclesiã turbare, Paulo suppeditat insignem confirmandi Euangelij occasionem.

5 Paulus Christi sedulus imitator, ad vincula perpetuo cursu properans, prius veluti testamentum cõdit, quo anteactæ vitæ rationem reddit, doctrinam à se propositã tuetur, & Ecclesię pastores ad perseueran tiam hortatur.

b Ad verbum, primo die Sabbathi, i. Dominico: ex hoc igitur loco, & 1. Cor. 16. 2. non ineptè colligitur iam tum consuessse Christianos hoc die solennes conuentus agere.

17 Missis autem [c] Mileto *nuntijs* Ephesum: accersiuit Presbyteros Ecclesiæ.

18 [6] Qui quũ ad ipsum venissent, dixit eis, Vos scitis, à primo die quo ingressus sum Asiam, quomodo vobiscum per omne tempus fuerim:

19 Seruiens Domino cum omni [d] modestia, & multis lacrymis ac tentationibus, quę mihi euenerunt in Iudæorum insidijs:

20 Vt nihil [e] subterfugerim eorum quæ vobis conducerent, quominus *ea* vobis annuntiarem, & docerem vos publicè & per singulas domos:

21 Testificans Iudæis simul & Græcis conuersionem ad Deum, & fidem in Dominum nostrum Iesum.

22 [7] Et nunc ecce, ego [f] vinctus Spiritu, proficiscor in Hierusalem, ignorans quæ in ea mihi occurrent:

23 Nisi quòd Spiritus sanctus per singulas vrbes testificatur, dicens vincula & afflictiones me manere.

24 Sed nullius rei habeo rationem, neque vita mea mihi ipsi cara est, vt peragam cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, ad testificandum Euangelium gratiæ Dei.

25 Et nunc ecce, ego scio non amplius visuros faciem meam vllos ex vobis omnibus, per quos transiui prædicans regnum Dei.

26 Ideo testor vobis hodierno die, me [g] purum esse à sanguine omnium.

27 [8] Non enim subterfugi quominus annuntiarem vobis omne Dei consilium.

28 Attendite igitur vosipsos, & totum gregem in quo vos Spiritus sanctus constituit Epi-

6 Veri pastoris viua imago.

7 Testificatur se, ex Dei mandato, ad vincula proficisci.

8 Doctrina Apostolica est omnibus modis absolutissima.

c Secũdum indicatos locorum situs, interuallũ fuit illud inter Ephesum atque Miletum, ad stadia circiter quadringenta, quæ efficiunt propè quinquaginta millia passuum Germanica.

d Vide Luc. 1. 48.

e Nihil aut per metum, aut lucri causa subticuerim, vel aliqua ex parte dissimularim.

f Vinculũ Spiritus vocat, instinctum Spiritus sancti impellentis ad iter Hierosolymitanum, quem prompto paratóque animo ipse sequeretur.

g Si perieritis, nullam tamen in me culpam fore, Vide supra 18. 6.

scopos

ſcopos,ad [h] paſcẽdam Eccleſiam [i] Dei,quam proprio [k] illo ſanguine acquiſiuit.

29 [9] Ego enim hoc noui,poſt diſceſſum meum lupos graues, non parcentes gregi, ingreſſuros eſſe in vos:

30 Et ex vobiſipſis exorituros qui loquantur peruerſa,vt [l] diſcipulos poſt ſe abſtrahant.

31 Ideo vigilate,memores me per triẽniũ nocte & die nõ ceſſaſſe cũ lacrymis monere vnũquẽque.

32 [10] Et nunc quoque, fratres, commendo vos Deo & ſermoni gratiæ ipſius: qui *quidem Deus* poteſt ſuperſtruere, & dare vobis quid [m] hęreditatis iure poſſideatis cum ſanctificatis omnibus.

33 [11] Argentum & aurum aut veſtem nullius concupiui.

34 Imò ipſi noſtis, || vſibus meis,& ijs qui mecum ſunt,manus iſtas miniſtraſſe.

35 In omnibus oſtendi vobis oportere ſic laborando [n] ſuſcipere infirmos, & meminiſſe verborum Ieſu,ipſum *videlicet* dixiſſe, Beatum eſt dare potius quàm accipere.

36 Et quum hæc dixiſſet,poſitis genibus ſuis orauit cum illis omnibus.

37 [12] Magnus autem fletus omniũ ortus eſt:& ruentes in collum Pauli,deoſculabantur eum:

38 Cruciati maximè ob ſermonem quem dixerat, ipſos non eſſe amplius faciem eius conſpecturos:& deduxerunt eum ad nauim.

9 Prophetia de paſtoribus in lupos mox degeneraturis: aduerſus eos qui de nuda perſonali ſucceſſione gloriantur.

10 Dei potẽtia & gratuitę ipſius promiſſiones in Verbo patefactæ, ſunt Euangelici miniſterij ſuſtentacula. *1.Cor.4.12, 1.theſſ.2.9, 2.theſſ.3.9.*

11 Auaritia in primis paſtoribus vitanda.

12 Euangeliũ non tollit, ſed verè regit naturales affectus.

h Cuſtodiendã, inſtituendam & regendam.

i Illuſtris ſententia de Chriſti Deitate, & oſtendens rectè in perſona huius, propter vnionem duarum naturarum tribui vni in concreto proprietatem alterius: id quod pia antiquitas, mentione communicationis proprietatum religiosè explicauit. *k Articulus additus excellentiam huius ſanguinis indicat.* *l Abundantia miſeriæ, nimirum abſentia tanti paſtoris, & ingreſſus luporum.* *m Tanquam filij, atque ideo ex gratuita beneuolentia.* *n Quaſi porrecta manu, alioquin collapſuros retinere.*

CAP XXI.

1 Paulus Hieroſolymam attendens, 8 Cæſaream Philippum Euangeliſtam commeat: 10 cuius etiam vincula

prædicit Agabus. 17 *Hierosolymam quum aduenisset,*
26 *templum ingressus,* 27 *comprehenditur à Iudæis.*
32 *per Lysiam tribunum ijsdem eripitur.*

CAP. XXI.

1 Vocationis cursum interdum homines non tantùm amici sed etiam Spiritu Dei præditi conãtur remorari: sed nostrũ officium est, vbi nos vocari à Deo scimus, sine vlla prorsus exceptione pergere.

1 ET autem prouecti sumus, auulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & illinc Patara.

2 Et inuenta naui quæ traijciebat in Phœnicem, ea conscensa, prouecti sumus.

3 Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus, ea ad sinistram relicta, nauigauimus in Syriam, & deuecti sumus Tyrum: illic enim nauis erat suum onus expositura.

4 Permansimus autem ibidem dies septem, inuentis discipulis: qui Paulo dicebant [a] per Spiritum, ne ascenderet in Hierusalem.

5 Sed peractis illis diebus, abijmus, omnibus deducentibus nos cum vxoribus & liberis, donec vrbem exiuissemus. & positis genibus in littore, precati sumus.

6 Et alij alios complexi, conscendimus nauim: illi autem reuersi sunt ad suos.

7 Nos verò nauigatione perfecta, peruenimus Tyro Ptolemaida: & salutatis fratribus, mansimus diem vnum apud eos.

8 Postridie verò egressi Paulus & nos qui cum eo eramus, venimus Cęsaream: & ingressi domum || Philippi Euangelistæ (qui erat [b] vnus ex illis septem) mansimus apud eum.

9 Huic autem erant quatuor filiæ virgines [c] prophetantes.

10 Et quum *illic* permansissemus dies complures, descendit ex Iudæa quidam Propheta nomine Agabus:

11 Qui quum venisset ad nos, sumpsit zonam Pauli, & vinctis sibi pedibus ac manibus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cuius est hæc zona,

a Qui prædicebant per Spiritum, quia pericula imminerent Paulo, illud quidem vt Prophetæ, at humana affectione illum deterrebant ne Hierosolyma proficisceretur.

Suprà, 6. 5.

b De septẽ Diaconis loquitur, de quibus antea capitulo 6.

c Peculiari dono prædicendi futura erant instructa.

zona, ita vincient in Hierusalem Iudæi, tradéntque in manus Gentium.

12 Vt verò ista audiuimus, rogabam⁹ & nos & qui in eo loco erant, ne ascenderet in Hierusalem.

13 Tunc respondit Paulus, Quid facitis flentes & comminuentes cor meum? Nam ego non solùm vinciri, sed & mori paratus sum in Hierusalem pro nomine Domini Iesu.

14 [2] Quum igitur non assentiretur, acquieuimus, dicentes, Fiat Domini voluntas.

15 Porrò post dies istos collectis sarcinis ascendimus in Hierusalem.

16 Venerunt autem simul etiam *quidam* ex discipulis Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quem hospitaremur, Mnasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum.

17 Quum igitur peruenissemus Hierosolymã, libenter exceperunt nos fratres.

18 Sequenti autem die introijt Paulus nobiscum ad Iacobum: & omnes Presbyteri adfuerunt.

19 [3] Quos complexus, exposuit sigillatim quæ Deus feciſſet inter Gentes per ipsius ministerium.

20 [4] At illi *his* auditis, glorificauerunt Dominum: & dixerunt ei, Conspicis frater quot sint millia Iudæorum qui crediderunt: súntque omnes accensi zelo Legis.

21 Audierunt autem de te ex aliorũ sermone, te defectionẽ à Mose docere omnes qui inter Gentes sunt Iudæos, & dicere eos non debere circuncidere filios, neque *secundum* ritus ambulare.

22 Quid est ergo? omnino oportet conuenire multitudinem: audient enim te veniſſe.

23 Hoc igitur fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor [d] voto obnoxij:

24 His assumptis [e] sanctificator cum eis, &

2 Dei voluntas, omniũ affectuum frenũ est in ijs, qui Dei gloriã seriò quærunt.

3 Deus autor celebrandus omnium rectè dictorum & factorum.

4 In rebus medijs (quales erant non Phariſaicæ traditiones, sed legales cerimoniæ, tãt iſper dũ plenius patefieret Iudæis Christiana libertas) præcipit charitas vt fratribus, nõ præfractè & mãlitiosè reluctãtibꝰ veritati, sed nõdum plenè institutis quoad eius fieri potest (præsertim quum de tota aliqua multitudine agitur) nos ipsos vltrò accõmodemus.

d Ad verb. habentes votum super se.

e .i. Consecrator: hic siquidem obstrictꝰ.

de impuris non agitur, sed de ijs qui Nazareatus voto essent

Suprà, 18.18, num.6.18.

f Vt tu huic voto non tãtùm interfuisse, sed etiam præsuisse videare: ideo postea dicitur Paulus dies purificationis denuntiasse: Nam quamuis in Nazareorum oblationes essẽt sumptus decreti, licebat tamen ijs aliquid adijcere, Num.6.21.

g Significanda erat sacerdotibus dierum expletio, quod quo die Nazareorum votũ finiebatur, offerenda erant sacrificia.

5 Zelus præposterus, maximæ confusionis & magnorum scelerum causa.

6 Dominus inter ipsos etiam profanos inuenit qui aliorum conatus impediãt.

f adde ad eorum sumptus, vt || radant capita: & norint omnes nihil esse eorum quæ de te fama acceperũt, sed te quoque ita incedere vt Legẽ obserues.

25 De ijs autem qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, & decreuimus ne quid huſmodi obseruent, nisi vt caueant ab ijs quæ sunt immolata simulachris, & à sanguine, & suffocatis, & scortatione.

26 Tũ Paulus assumptis viris illis, sequenti die cum eis sanctificatus ingressus est in tẽplum, g denuntiãs expletionem dierũ sanctificationis, vsquedum oblata fuit pro vnoquoque eorum oblatio.

27 5 Quum autem septem illi dies iam essent explendi, quidam Iudæi ex Asia, eum conspicati in templo, conturbarunt totam turbam, & iniecerunt manus in eum:

28 Clamantes, Viri Israelitæ, succurrite: hic est homo ille qui aduersus populum & Legem & locum hunc omnes vbique docet: atque adcò Græcos introduxit in templum, & polluit sanctum locum istum.

29 (Viderant enim antea Trophimum Ephesium in vrbe cum eo, quem existimabant fuisse à Paulo introductum in templum).

30 Commota est igitur vrbs tota, & factus est concursus populi: & prehensum Paulum trahebãt è templo: statímque clausæ sunt fores.

31 6 Studentibus autem ipsis eum trucidare, peruenit fama ad Tribunum cohortis, totam Hierusalem conturbatam esse.

32 Qui eo ipso *momento* acceptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi quum vidissent Tribunum & milites, cessarunt verberare Paulum.

33 Tunc appropinquans Tribunus prehendit eum, & iussit vinciri catenis duabus, & percontatus

tus est quisnam esset,& quid feciſſet.

34 Alij autem aliud clamabant in turba: & quũ non posset certi *quicquam* cognoscere propter tumultum,iussit duci in castra.

35 Quum igitur peruenisset ad gradus, euenit vt portaretur à militibus propter violentiam turbæ.

36 Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.

37 Et quum iam introducendus esset in castra Paulus,dicit Tribuno,Licétne mihi aliquid tibi dicere? Qui dixit,Grecè nosti?

38 Nónne tu es [h] Ægyptius ille qui ante hos dies ad seditionem concitasti & eduxisti in desertũ quatuor millia [i] sicariorum?

39 Dixit autem Paulus,Ego quidem sum Iudæus, Tarsensis, non obscuræ Cilicum vrbis ciuis: cæterùm rogo te, permitte mihi vt alloquar populum.

40 Quum igitur ille permisisset, Paulus stans in gradibus, manu silentium postulauit à plebe: & magno silentio facto, loquutus est lingua Hebræa, dicens,

h De isto Ægyptio, qui triginta millia hominum coegit, vide Ioseph. lib.2.cap.12

i Vtitur sicariorum nomine Græcè loquens, Græca tamen inflexione: sicarius autem à sica dicitur.

CAP. XXII.

1 Paulum rationem fidei suæ reddentem 22 aliquandiu Iudæi audiunt. 23 Illis verò clamantibus, 24 Virgis examinari iussum, 27 Romanum se ciuem esse declarat.

1 VIri fratres & patres, audite meam,qua nunc apud vos vtor,defensionem.

2 (Quum audissent autem eum Hebræa lingua ipsos alloqui, magis præbuerunt silentium,& dixit,)

3 [1] Ego quidem sum Iudæus,natus Tarsi,*vrbe* Ciliciæ, nutritus verò in hac ipsa vrbe [a] ad pedes

CAP.XXII.

1 Paulus breui anteactæ vitæ narratione suam tum vocationem tum doctrinam vt diuinã asserit.

a .i. Assiduus auditor, huc enim respexit, quod qui docent, solent è superiore loco discipulos alloqui in subsellijs sedentes.

Gamalielis, institutus ad exquisitam formam patriæ Legis, zelo Dei accensus, sicut & vos omnes estis hodie.

4 Qui hoc vitæ genus persequutus sum vsque ad mortem, vinciens ac tradens in carceres tum viros tum mulieres.

5 Vt & Pontifex maximus mihi testis est, & totus seniorum ordo: à quibus etiam epistolis ad fratres acceptis, Damascum proficiscebar, adducturus etiam eos qui illic essent, vinctos in Hierusalem, vt punirentur:

6 Euenit autem mihi iter faciẽti, & appropinquanti Damasco, circiter meridiem, vt repente è cœlo circumfulserit me lux multa:

7 Cecidíque in solum, & audiui vocem dicẽtem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?

8 Ego verò respondi, Quis es Domine? Dixítque mihi, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.

b Vide supr. 9.7. 9 Porrò qui mecum erant, [b] lucem quidẽ cõspexerunt, & expauefacti sunt: vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.

10 Dixi verò, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge ac proficiscere Damascũ: & illic tibi dicetur de omnibus quę constituta sunt tibi vt facias.

11 Quum verò non viderem, præ gloria lucis illius, manu deductus ab ijs qui mecum erant, veni Damascum:

12 Ananias autem quidam vir pius secundum Legem, testimonio ornatus omnium *illic* habitantium Iudæorum,

13 Veniens ad me & adstans dixit mihi, Saul frater, recipe visum. Et ego eodem illo momento sum eum intuitus.

14 Ipse autem dixit, Deus Patrum nostrorum

delegit

delegit te qui cognoſceres ipſius voluntatem, & videres [c] Iuſtum illum, & audires vocem ex ore ipſius.

15 Nam eris ei teſtis apud omnes homines, *eorum* quæ vidiſti & audiſti.

16 Nunc igitur, quid cunctaris? exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine Domini.

17 Euenit autem mihi reuerſo in Hieruſalem quum precarer in templo, vt raperer extra me:

18 Et viderem eum dicentem mihi, Feſtina, & exi citò ex Hieruſalem: quoniam non accipient teſtimonium tuum de me.

19 Et ego dixi, Domine, ipſi ſciunt me pertraxiſſe in carcerem, & cecidiſſe per ſingulas ſynagogas eos qui credebant in te.

20 Et quum funderetur ſanguis Stephani martyris tui, ego quoque adſtabam, & aſſentiebar cædi illius, & cuſtodiebam pallia eorum qui [d] interficiebant eum.

21 Tum [is] mihi dixit, Proficiſcere: nam ego te procul ad Gentes mittam.

22 [2] Audiebant autem eum ad hunc vſque ſermonem: tum verò ſuſtulerunt vocem ſuam, dicentes, Tolle è terra *hominem* iſtiuſmodi: non enim cõuenit eum viuere.

23 [e] Clamantibus autem eis, & proijcientibus pallia, & puluerem iactantibus in aerem,

24 [3] Iuſſit tribunus eũ duci in caſtra, dixítque vt in eum verberibus inquireretur: vt reſciret quã ob cauſam ſic clamarent aduerſus eum.

25 [4] Quum autem adſtrinxiſſent eum loris, dixit aſtanti Centurioni Paulus, Num hominem Romanum, & indemnatum licet vobis flagellare?

26 *Hoc* verò quum audiſſet Centurio, adijt Tribunum, & annuntiauit ei, dicens, Vide quid factu-

c *i. Chriſtum.*

d *Proprie. Neque enim præcute iudicio, ſed manifeſta vi Stephanus fuit à latronibus cæſus, quũ ne per leges quidẽ tũ liceret Iudæis quenquam capitis damnare.*

e *Deſcriptio ſeditioſi tumultus & furioſæ turbæ.*

2 Peruicax ſuperbia, neque veritatem ipſa ãplecti, neq; vt ab alijs recipiatur, pati poteſt

3 Prudentia carnis nõ quid iuſtũ, ſed quid vtile ſit conſiderat, & ita quidẽ vt vtilitatẽ ex præſenti aſpectu metiatur.

4 Nihil prohibet iuſtis adminiculis à Deo ſubminiſtratis iniuriam repellere.

rus sis:homo enim iste Romanus est.

27 Accedens autem Tribunus dixit ei,Dic mihi,num tu Romanus es? At ille dixit,Etiam.

28 Et respondit Tribunus,Ego multa summa ciuitatem istam acquisiui. Paulus autem ait, Ego verò etiam natus sum *ciuis*.

29 Statim igitur abscesserunt ab eo qui fuerant eum inquisituri: sed & Tribunus quoque timuit,cognito eum [f]Romanum esse,quoniam eum vinxerat.

[f] *Nõ patria, sed ciuitatis iure.*

30 Postero autem die volẽs pro certo scire cuius *rei* accusaretur à Iudæis, soluit eum è vinculis, & iussit principes Sacerdotum venire, totúmque ipsorum consessum: ac deductum Paulum statuit coram eis.

CAP. XXIII.

1 Paulum causam dicentem, 2 Ananias percuti iubet. 7 Dissensio inter ipsius accusatores oritur. 11 Consolatur Deus Paulum. 14 De Iudæorum insidijs. 20 Tribunus certior factus, 27 Paulum Felici præsidi mittendum curat.

CAP. XXIII. 1 Paulus bonam conscientiam omniũ calumnijs opponit, cuius testẽ citat totius vitæ suæ cursum 2 Tandem coguntur hypocritæ sua ipsorum intẽperie sese prodere.

1 INtentis [1] autem in consessum oculis Paulus, ait,Viri fratres,Ego omni conscientia bona seruiui Deo ad hunc vsque Diem.

2 [2] Ananias autem Pontifex maximus imperauit ijs qui ipsi adstabant,vt os eius cæderent.

3 [3] Tum Paulus dixit ei, [a] Futurum est vt percutiat te Deus, [b] paries dealbate. & tu sedes iudicans me secundum Legem, & [c] Legem transgrediens iubes me cædi?

3 De iniurijs queri & impios ad Dei tribunal citare licet,modò id sine odio & sedato animo fiat.

a Græci sermonis ratio ostendit, non esse imprecationem, sed pœnæ denunciationem. b Vehemens est oratio & aspera, à conuitio tamen aliena. Abesse enim potest à sanctis & pijs acerbitatis & animi amari, id est, picrias perturbatio. c Iubet enim Lex reum patienter audiri, & de concilij sententia iudicem pronuntiare.

4 Tum

4 Tum qui adſtabant dixerunt, Pontifici maximo Dei conuitiaris?

5 4 Dixit autem Paulus, Neſciebam, fratres, Pontificem eſſe maximũ. ſcriptum eſt enim, ||Principi populi tui non maledices.

6 5 Quum verò noſſet Paulus vnam quidem partem eſſe Sadducæorum, alterã verò Phariſæorum, clamauit in conſeſſu, Viri fratres,|| ego Phariſæus ſum, filius Phariſæi: de ſpe & reſurrectione mortuorum ego in iudicium vocor.

7 6 Quum autem hæc eſſet loquutus, orta eſt ſeditio inter Phariſæos ac Sadducæos: & diuiſa eſt multitudo.

6 7 Nam Sadducæi quidem dicunt, non eſſe reſurrectionem, [d] neque Angelum, neque ſpiritum: Phariſæi autem vtrumque confitentur.

9 8 Ortus eſt igitur clamor magnus: & quum ſurrexiſſent [e] ſcribæ ex partibus Phariſæorum, depugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine iſto: quòd ſi ſpiritus loquutus eſt ei, ſeu Angelus, ne repugnemus Deo.

10 9 Et quum magna ſeditio eſſet, veritus Tribunus ne Paulus ab ipſis diſcerperetur, iuſſit militum manum deſcendere, & eum rapere de medio eorum, ac ducere in caſtra.

11 Sequenti verò nocte adſtans ei Dominus, dixit, Confide Paule. Vt enim teſtificatus es de me in Hieruſalem, ſic te oportet etiam Romæ teſtificari.

12 10 Orto autem die, quidam ex Iudæis facta coitione [f] deuouerunt ſeſe, dicentes neque eſuros ſe neque bibituros vſquequò trucidaſſent Paulum.

4 Magiſtratibus ex animo deferendus honor, etiam tyrannis. *Exo.22.28. Infra 24.22, philip.3.5.*

5 Impios licet inter ſe interdum committere, vt ab oppugnatione deſiſtãt, modò id nulla veritatis iactura fiat.

6 Infirma eſt malorum concordia, quantũlibet ad opprimendam veritatem conſpirent.

7 Negare Angelorum & animarum hypoſtaſin, & mortuorum reſurrectionem, vetus Sadducęorum hæreſis.

8 Dominus inter ipſos hoſtes inuenit, quum libet, cauſæ ſuæ patronos.

9 Deus ſuos ad extremum non deſerit.

10 Stulto zelo correpti, mentiri & occidere, quiduis denique ſibi licere, arbitrantur.

d Naturas expertes molis corporum. e Scribarum munus erat publicum, Phariſæorum nomen, ſectæ fuit nomen. f Execrando, ſeu deuouendo ſe promiſerunt.

13 Erant autem plures quàm quadraginta *viri* qui hanc coniurationem fecerant.

14 Qui adierunt principes Sacerdotum & seniores, & dixerũt, Deuotione deuouimus nosipsos nihil gustaturos vsquequo trucidauerimus Paulũ.

g *Senatu ita fieri petente, nempe ne priuatè quorundam studio Tribunus id a se peti existimet.*

15 Nunc ergo vos indicate Tribuno g ex consessus voluntate vt eum cras ad vos deducat, veluti exquisitius percognituros de ijs quæ ad eũ *spectant:* nos verò, priusquam appropinquet, parati sumus ipsum intimere.

16 Quum autem filius sororis Pauli audisset insidias, venit, & ingressus in castra annũtiauit Paulo.

11 Prudentia Spiritus cum simplicitate est coniungenda.

17 11 Paulus autem aduocato quodam ex Cẽturionibus, ait, Adolescentem hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod annuntiet ei.

18 Ille igitur acceptum eum duxit ad Tribunũ, & dixit, Vinctus Paulus aduocatum me rogauit vt hunc adolescentem ducerem ad te, qui aliquid habeat quod tibi loquatur.

19 Tribunus verò prehensa eius manu, quum secessisset seorsum, percontatus est, Quid est quod habes mihi annuntiandum?

20 *Ille* autem dixit, Iudæi constituerunt te rogare vt cras Paulum deducas in consessum, quasi aliquid exquisitius percontaturi sint de eo.

21 Tu verò ne ipsis assentitor, insidiantur enim ei ex istis viri plures quadraginta, qui seipsos deuouerũt neque esturos neque bibituros vsquequo interemerint eum: & nunc parati sunt, expectantes quid à te renuntietur.

12 Non est cõsilium contra Dominum & ipsius seruos.

22 12 Tribunus igitur dimisit adolescentem, quum ei præcepisset *vt* nulli effutiret se hęc ipsi indicasse.

23 Et aduocatis duobus quibusdam ex Centurionibus, iussit vt pararẽt milites ducẽtos qui proficiscerẽtur Cæsaream vsque, & equites septuaginta,&

ta, & ſtipatores ducentos, à tertia hora noctis:

24 Et vt iumenta [h] præberent, vt impoſitum Paulum ſaluum perducerét ad Felicem præſidem:

25 Scripta epiſtola quæ hãc ſummã cõtineret,

26 [13] Claudius Lyſias præſtantiſſimo præſidi Felici ſalutem.

27 Virum hunc comprehenſum à Iudæis, quũ iam eſſet ab eis interimendus, ſuperueniens cum militum manu erui, quum cognouiſſem Romanum eſſe:

28 Et volens ſcire cauſam cur eum criminarẽtur, deduxi eum in ipſorum conſeſſum,

29 Quem comperi accuſari de quæſtionibus Legis ipſorum, nullius criminis reum quod ſit dignum morte aut vinculis.

30 Quum autem mihi indicatum eſſet inſidias huic viro factum iri à Iudæis, eo ipſo momento miſi *eum* ad te: & denuntiaui quoque accuſatoribus vt quæ habent aduerſus eum dicant apud te. Vale.

31 Milites igitur ſicut ipſis præceptum erat, acceptum Paulum duxerunt nocte Antipatrida.

32 Poſtero autem die, relictis equitibus qui cũ eo irent, reuerſi ſunt in caſtra.

33 Qui quum veniſſent Cæſaream, & reddidiſſent epiſtolam Præſidi, ſtiterunt coram eo etiam Paulum.

34 Quum legiſſet autem *literas* Præſes, & interrogaſſet ex qua prouincia eſſet, ac cognouiſſet eſſe ex Cilicia:

35 Audiam te, inquit, quum accuſatores quoque tui adfuerint. Iuſſítque in prætorio Herodis ipſum cuſtodiri.

h Parata exhiberent.

13 Lyſias repẽtè factus à Domino Pauli patronus.

CAP. XXIIII.

2 Tertullo accuſante 10 Paulus pro ſe cauſam dicit. 25 Præſidi & eius vxori Chriſtum annuntiat. Speratam pecuniam cùm fruſtra Felix expectaſſet, 28 prouincia decedens, vinctum Paulum relinquit.

CAP. XXIIII.

1 Hypocritæ quod nec vi nec fraude posſunt, tandē iuris ſpecie nitūtur obtinere.

a *Crudeliter quidem & auarè administrauit Prouinciam Felix, multa tamen præclarè ab eo gesta narrat Iosephus, capto nempe Eleazaro sicariorum duce, & profligato Ægyptio illo impostore qui magnas in Iudæa turbas dederat.*

2 Tertullus ex diaboli rhetorica, incipiens ab adulatione, desinit in mēdacia: Paulus verò diuina eloquentia fretus, simplici exordio adhibito, vera iustificatione obiectū seditionis crimen à se reijcit.

1 QVinque [1] autē pòst diebus descendit Pontifex maximus Ananias cū senioribus, & Tertullo quodam oratore: qui comparuerunt coram præside contra Paulum.

2 Citato igitur eo, cœpit accusare Tertullus, dicens,

3 [a] Nos per te tuæque prudentiæ egregia in hac gente [b] facinora multam pacem consequutos, & prorsus & vbique agnoscimus, præstantissime Felix, cum omni gratiarum actione.

4 Ne verò te diutius interpellem, rogo te vt audias nos paucis pro tua æquitate.

5 Comperimus enim virum hunc esse [c] pestilentem, & qui moueat seditionem omnibus Iudęis per vniuersum orbem, & [d] principem sectæ [e] Nazarenorum:

6 Qui templum quoque tentauit profanare: quem etiam prehensum voluimus secundum Legē nostram iudicare.

7 Sed interueniens tribunus Lysias, cū magna vi abduxit eum è manibus nostris:

8 Iussis ipsius accusatoribus ad te venire: ex quo poteris, ipse, inquisitione habita, de omnibus istis cognoscere de quibus nos eum accusamus.

9 [f] Consenserunt autem etiam Iudæi, dicētes hæc ita se habere.

17 [2] Respōdit autem Paulus, quum innuisset ei Præses vt loqueretur, Quia te [g] à multis annis isti Genti præfuisse scio, meliore animo in rebus meis

b Katorthómatos *vtitur nomine, quod officium perfectū Stoici definierunt.*
c *Ad verb. pestem.* d *Quasi primos ordines ducentem, vel antesignanum.*
e *Sic vocabantur per ludibrium Christiani, ab vrbe Nazareth vbi natum putabant Christum, vnde factum vt Iulianus Apostata illum Galilæum vocaret.*
f *Orationem Tertulli confirmarunt.* g *Causam dixit Paulus, biennio antequam Felix de Prouincia decederet, inf. 27. antequam autem Felix Iudeæ præficeretur à Claudio administrarat Trachonitidem, Batanæam, & Galaunitidem Ioseph. de bel. Iud. lib. 2. cap. 11.*

defen-

defensione vtar:

11 Quum tu possis nosse non plures *exactos* esse dies quàm duodecim ex quo ascendi adoraturus in Hierusalem.

12 Neque verò me in templo inuenerunt cum aliquo differentem, aut coitionem turbæ facientẽ, neque in synagogis, neque in vrbe:

13 [h] Neque probare possunt ea de quibus nunc me accusant.

14 [3] Hoc verò tibi confiteor, me secundũ viam illam quam [i] sectam dicunt, ita seruire patrio Deo, vt qui credam omnibus quę in Lege & in Prophetis scripta sunt:

15 Et spem habeam in Deum, fore quam etiam ij ipsi expectant resurrectionem mortuorum, tum iustorum tum iniustorum.

16 In hoc igitur ipse *me* exerceo, vt conscientiã habeam sine offendiculo apud Deum & apud homines semper.

17 [4] Pluribus autẽ annis interiectis, veni eleemosynas exhibiturus genti meæ & oblationes.

18 [k] Quo tempore inuenerũt me sanctificatum in templo, nõ *tamen* cum turba, neque cum tumultu, quidam [l] ex Asia Iudæi:

19 Quos oportuit apud te adesse, & accusare siquid haberent aduersum me.

20 Aut hi ipsi dicant siquod inuenerint in me iniustè factum, [m] quum ego starem in consessu:

21 Nisi de hac vna voce qua clamaui quum inter eos starem, De resurrectione mortuorum ego in iudicium vocor hodie à vobis.

22 [5] Auditis autẽ his, Felix distulit eos, [n] Postquam exquisitius pernouero quæ ad sectam istam

h Ob oculos sistere, & certis argumentis confirmare.

3 In causam religionis Paulus à coniecturali ad qualitatis statũ delabitur, obiectam sibi religionẽ nõ modò nõ negans, sed etiã vt veram, diuinã & omnium antiquissimam, defendens.

i Hæresis siue secta in bonã partẽ.

4 Rem gestam denique verè narrat Paulus, quã Tertullus multis modis corruperat.

k Quibus rebus dum essem occupatus.

l Hinc colligitur Asianos istos fuisse inimicos Pauli, & eos, qui aduersus eũ populum concitassent.

m Ad quẽ deductus fueram à Tribuno.

5 Iudex vt de re dubia, Ampliꝰ pronũtiat.

n De impietate iudicare non poterat Felix, nisi melius cognita ratione eius viæ quam profitebatur Paulus: de reliquis quæ ad seditionem pertinebant, censet audiendum Lysiam, ideo ampliat reum.

6 Fidē est suorū custos Dominus, & incredibilis quędam virtus veritatis, etiam inter homines alioqui profanos.

7 In animo sibi malè conscio, etiam siqua interdum est æquitatis species, necesse tamen est mox deleri. Interea tamē patiētia opus est, eáque diuturna.

o *Drusilla soror fuit Agrippæ, de quo postea loquetur Lucas, fœmina libidinosissima, quam Azizo Emesenorum rege circunciso ad hunc Felicem Pallantis liberti Neronis fratrem transiit.* p *Quum infinita in prouincia scelera admisisset, solius Pallantis fratris gratia mortem euasit, vnde intelligitur cur voluerit Iudæis gratificari.*

pertinent, inquiens, Quum Tribunus Lysias descēderit, pernoscam vestrum negotium.

23 6 Et præcepit Centurioni vt seruaretur Paulus ac laxaretur, & nequem prohiberet ex ipsius familiaribus ei ministrare, aut eum adire.

24 Aliquot autē pòst diebus quum adesset Felix cum o Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum, & audiuit eum de fide quæ est in Christum.

25 Disserente autem ipso de iustitia, & continentia, & iudicio futuro, expauefactus Felix respōdit, Nunc quidem abi: cæterùm opportunitatem nactus accersam te:

26 Simul & illud sperans, fore vt pecunia ipsi daretur à Paulo, vt eum *vinculis* exolueret: quamobrem etiam frequentius eum accersens, colloquebatur cum eo.

27 7 Biennio autem expleto accepit successorē Felix Portium Festum: & P volens gratiam inire à Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

CAP. XXV.

1 Festus succedens, 6 iubet Paulum adduci. 11 Paulus Cæsarem appellat. 14 Festus Agrippæ regi negotiū Pauli exponit, 23 eundémque illi sistit, 27 vt causam cognoscat.

CAP. XXV.

1 Diligentes ministri, Satanæ in captādis omnibus occasionibus: sed excubans Domin⁹ pro suis, omnia eorū cōsilia nullo negotio impedit.

1 FEstus 1 ergo ingressus prouinciam, triduo pòst ascendit Hierosolymam ab *vrbe* Cæsarea.

2 Indicarunt autem ei Pontifex maximus & primarij ex Iudæis de Paulo, & eum rogarunt,

3 Petentes gratiam aduersus eum, vt accerseret eum in Hierusalem: factis insidijs vt eum in via interimerent.

4 Festus

4 Festus autem respõdit seruari Paulum Cæsareæ, se verò citò *illuc* profecturum.

5 Qui ergo inter vos, inquit, possunt, vnà descendant, & siqua est in hoc viro improbitas, accusent eum.

6 [2] Et factis inter eos diebus nõ pluribus quàm decem, quum descendisset Cæsaream, postero die sedit pro tribunali, iussítque Paulum adduci.

7 Qui quum venisset, circunstcterunt *eum* qui Hierosolymis descenderant Iudæi, multas & graues criminationes adferẽtes aduersus Paulum, quas non poterant [a] demonstrare:

8 Quum ipse exciperet, *se* neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccasse.

9 [3] Sed Festus volens gratiam inire à Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascendere, & illic de his iudicari apud me?

10 Dixit autẽ Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari. Iudęis nulla in re iniuriam feci, sicut & tu [b] pulchrè nosti.

11 Nam siquam iniuriam ac dignũ morte aliquid feci, non recuso mori: sin verò nihil est *eorum* quorum isti me accusant, nemo potest me illis cõdonare. Cæsarem appello.

12 Tunc Festus cũ cõcilio colloquutus, respõdit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem proficiscêris.

13 [4] Diebus autem aliquot exactis, [c] Agrippa rex & Bernice venerunt Cæsaream, salutaturi Festum.

14 Et quũ dies complures illic versati fuissent, Festus regi exposuit quæ ad Paulum *spectabant*, dicens, Vir quidam est relictus à Felice vinctus:

15 De quo, quum peruenissem Hierosolymam, indicarunt mihi principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, petentes damnationem aduersus eum.

2 Iniuriam nõ iniuria, sed iure licet repellere.

a Certò & indubitatis argumentis confirmare.

3 Dominꝰ malorum consilia non tantùm auertit, sed etiã in ipsorum caput retorquet.

b Optimè.

c Agrippa iste Agrippæ fuit filius, cuius mortẽ antea descripsit Lucas, eius soror Bernice.

4 Festus nihil tale cogitans, testibus etiam regibus, Iudæorũ improbitatẽ, & Pauli innocẽtiam in apertum proferens, Ecclesiam Dei mirificè cõfirmat.

16 Quibus respondi,nõ esse Romanis morem, quempiam [d] perdendum dare,priusquam is qui accusatur, in conspectu habeat accusatores,& locum defensionis accipiat super criminatione.

17 Quum ergo huc conuenissent, absque vlla dilatione, consequenti die quum sedissem pro tribunali, iussi adduci hominem.

18 Cuius accusatores quum adstarent, nullum crimen obijciebant eorũ quæ ego suspicatus eram:

19 [5] Sed quæstiones quasdam de sua [e] superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto,quem affirmabat Paulus viuere.

20 Dubitãs autem ego in eiusmodi quæstione, dixi num vellet proficisci in Ierusalem,& illic iudicari super istis.

21 Quum verò Paulus appellasset vt seruaretur Augusti cognitioni, iussi eũ seruari quousque mitterem eum ad Cæsarem.

22 [6] Agrippa verò dixit Festo, Velim & ipse hominem audire. At ille,Cras,inquit,eum audies.

23 Postero igitur die quum venissent Agrippa & Bernice cum multa [f] ostentatione, & introissent in [g] auditorium cum Tribunis & eminẽtibus eius vrbis ciuibus,iubente Festo adductus est Paulus.

24 Tum Festus, Agrippa rex, inquit, & omnes qui simul adestis nobiscum, conspicitis istum de quo omnis multitudo Iudæorum compellauit me & Hierosolymis & hîc, vociferantes non oportere eum viuere amplius.

25 Ego verò quum comperissem nihil dignum morte eum feciſſe,& is ipse appellasset Augustum, decreui eum mittere.

26 De quo quid certi scribam [h] domino, non habeo. quapropter produxi eum ad vos, & maximè ad te, rex Agrippa, vt inquisitione habita, habeam quod scribam.

27 Nam

d Non esse Romanis hunc morẽ vt quempiam ad pœnam condonẽt priusquam, &c.

5 Profani ex intestinis rixis damnãdę verę doctrinę occasionẽ arripiũt: sed salua interim manet veritas.

e Prophanus homo Iudaicã religionem superstitionẽ vocat, idq; coram Agrippa rege, sed mirum id esse non debet quãdo soliti fuerint prouinciarũ præsides, ob Romani imperij maiestatẽ, sese regibus anteponere.

6 Impletur in Paulo quod de eo prædixerat Ananiæ Dominus, suprà, 9. cap.15.

f Cum magna pompa,id est,apparatu Regio.

g Iurisconsultorum verbum pro eo loco vbi ius dicitur.

h Augusto,appellatio primum à bonis Principibus reiecta, post admissa velut à Traiano.

27 Nam præter rationem mihi videtur, mittere vinctum, & crimina in eum *collata* non significare.

CAP. XXVI.

2 Paulus coram Agrippa, 4 vitam actam à iuuentute, 16 vocationémque suam, 22 tanta authoritate exponit, 28 vt etiam Regis animum nonnihil flecteret, 30 sed re infecta discedunt proceres.

1 AGrippa verò Paulo dixit, Permittitur tibi pro teipso dicere. Tunc Paulus extenta manu, hac defensione vsus est,

2 [1] Super omnibus de quibus postulor à Iudæis, rex Agrippa, beatum me duco quòd sim hodie causam apud te dicturus.

3 Maximè quòd te gnarum esse sciam omniũ quæ apud Iudæos sunt & rituum & quæstionum. ideo rogo te vt patienter me audias:

4 [2] Itaque vitam quidẽ meam actam à iuuẽtute, quæque à principio fuit in gente mea Hierosolymis, sciunt omnes Iudæi:

5 Vt qui [a] antea nouerint me iam inde à [b] maioribus (si velint testari) secundũ [c] exquisitissimã illam sectam nostræ religionis vixisse Pharisæum:

6 [3] Nũc verò ob spem promissionis factæ patribus nostris à Deo, sto in iudicium vocatus:

7 Ad quam duodecim tribus nostræ, *Deo* nocte & die perpetuò seruientes, sperant se peruenturas. de qua spe postulor, rex Agrippa, à Iudæis.

8 [4] Quid? incredibile iudicatur apud vos quòd Deus mortuos excitet?

9 Equidem statueram mihi aduersus nomen Iesu Nazareni multa contraria facienda.

10 || Quod etiam feci Hierosolymis: & multos sanctorum ego carceribus inclusi, & principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum *ab eis* interimerentur, [d] tuli suffragium.

CAP. XXVI.

1 Peritum iudicem nancisci, magnum & rarũ Dei beneficium.

2 Paulus vitæ suæ narrationẽ in duo tẽpora distribuens, prioris testes citat ipsos aduersarios, posterioris verò, patres & Prophetas.

3 Tres sunt testes maximè idonei veræ doctrinæ, Deus, viri Patres, Ecclesiæ consensus.

4 Mortuos resurgere probat primùm ex Dei potẽtia, deinde ex Christi resurrectione, cuius ipse sit testis idoneus. *Supra, 8. 5.*

a Quis antea fuerim, vbi & quomodo vixerim.

b A Pharisæis oriundum. c Exquisitissima erat inter Iudæorum sectas Pharisaismus, quia cæteris præstabat. d Cõprobaui, nõ enim fuit è Iudicũ numero.

11 Ac per omnes ſynagogas ſæpe ipſos puniẽs, e coëgi ad blaſphemandum: & ſupramodum furẽs aduerſus eos, perſequutus ſum in exteras vſque ciuitates.

e *Atrocitate ſuppliciorum.*

12 Quo tempore etiam || proficiſcẽs Damaſcũ cum poteſtate & procuratione principum Sacerdotum,

Suprà, 9.2.

13 Die medio, rex, in via vidi cœlitus lucem, quæ ſplendorem ſolis ſuperabat, circunfulſiſſe me & eos qui mecum iter faciebant.

14 Quum autẽ omnes nos decidiſſemus in terram, audiui vocem alloquentem me, ac dicentem Hebraica lingua, Saul, Saul, quid me perſequeris? durum *eſt* tibi contra ſtimulos calcitrare.

15 Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego ſum Ieſus quem tu perſequeris.

16 Sed exurge, & ſta in pedes tuos. idcirco enim apparui tibi vt deſignarem te miniſtrum ac teſtem tum eorum quæ vidiſti, tum eorum in quibus apparebo tibi:

17 Eruens te ex hoc populo, & Gentibus, ad quos nunc te mitto,

5 Euangelij finis eſt, ad Chriſti cognitionẽ adductos, & in eo per fidẽ apprehenſo iuſtificatos & ſanctificatos, ſeruare.

18 5 Vt aperias oculos eorum, vt ſe conuertant à tenebris ad lucẽ, & *à* poteſtate Satanæ ad Deũ, vt remiſſionem peccatorum & ſortem inter ſanctificatos accipiant, per fidem quæ eſt in me.

Suprà, 12, & 14.

19 6 Vnde, rex Agrippa, nõ fui rebellis cœleſti viſioni:

6 Paulus citat Apoſtolici ſui muneris autorem Deum, teſtẽ autẽ, ipſius gratiam.

20 || Sed ijs qui ſunt Damaſci primùm, & Hieroſolymis, & per omnem regionem Iudææ, deinde & Gentibus, annuntiaui vt reſipiſcerent & cõuerterent ſe ad Deum, opera facientes digna ijs qui reſipuiſſent.

Suprà, 21.30.

21 Horum cauſa Iudæi || me in templo comprehenſum tentarunt interficere.

7 Chriſtus, ſcopus Legis ac Prophetarum.

22 7 Sed auxilium à Deo nactus perſtiti in hunc

vſque

vsque diem, testificans *ista* [f] tum paruis tum magnis, nec quicquam dicens extra ea quæ Prophetæ ac Moses futura prædixerunt:

23 *Nempe* Christum [g] esse passurum, ac [h] primũ ex resurrectione mortuorum, [i] lucem annuntiaturum huic populo & Gentibus.

24 [8] Hæc autem ipso pro se excipiente, Festus magna voce ait, Insanis Paule: multæ literæ te ad insaniam adigunt.

25 Tunc ille, Non insanio, inquit, præstãtissime Feste, sed vera ac sobria verba eloquor.

26 Scit enim ista rex, apud quem etiam liberè loquor: nam latêre cum quicquam horum nõ arbitror. neque enim id in [k] angulo gestum est.

27 [9] Credis rex Agrippa Prophetis? scio te credere.

28 Agrippa autem dixit Paulo, Propemodum persuades mihi vt fiam Christianus.

29 Tum Paulus dixit, [l] Optarim à Deo & vt propemodum & admodũ nõ tu modò, sed omnes etiam qui me audiunt hodie, facti essetis tales qualis ego sum, exceptis istis vinculis.

30 [10] Quum autem hæc dixisset, surrexit rex ac Præses, & Bernice, & qui consederant cum eis.

31 Et quum secessissent, loquebantur alij ad alios, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignum facit homo iste.

32 Agrippa verò Festo dixit, Dimitti poterat homo iste nisi appellasset Cæsarem.

f Quibusuis.

g Christum non fisturum talẽ regem qualem sibi Iudæi sumniabãt, sed ferẽdis nostris calamitatibus ac peccatorũ pœnis destinatum.

h Primum ex ijs qui à mortuis sunt excitati.

8 Sapiẽtia Dei est stultis insania, sed nihilominus constanter asserenda est veritas.

9 Paulus veluti oblit[9] se captiuũ causam dicere, Apostolici muneris nõ potuit obliuisci.

10 Paulus solẽniter absoluitur, nec tamen dimittitur.

i Vitam, & eã quidẽ cum perenni fœlicitate coniunctam: Opponitur enim tenebris, quæ partim mortem, partim etiã calamitatẽ significant in omnibus fere linguis. *k Occultè & clàm.* *l Deum precor vt & parum absit & valdè fiat, vt non tu modò, sed omnes qui me hodie audiunt, efficiamini similes mei, exceptis vinculis.*

CAP. XXVII.

1 Paulo, 7 9 periculosam nauigationem præmonenti, 11 non creditur. 14 Diu ventis vndique iactati, 21 41 naufragium faciunt: 34 omnes tamen salui, 44 in terram euadunt.

CAP. XXVII.

1.Cor.11.23.

1 Paulus inter vinctos quidé & per medias mortes, sed multis tamen splẽdidis testimonijs ornatus, Romã tãdẽ velut ipsius Dei manu deducitur.

a *Quod Ciliciã alluit.*

2 Prouidẽtia, etiam quũ accessit extraordinaria euẽtus patefactio, causas medias non tollit, sed ordinat potius ac disponit rectũ illarum vsum.

b *Cretæ promõtorium.*

3 Homines sue potius prudẽtiæ quàm Deo per os seruorum suorum loquenti obtemperantes, vltrò sese mutuò in infinita pericula conijciunt.

c *De ieiunio Iudaico intelligit quod fiebat in festo expiationis, de quo, Leu.23.27.*

1 VT autem decretum est nos nauigaturos in Italiam, tradiderunt tum Paulum, tum quosdam alios vinctos Centurioni nomine Iulio, cohortis Augustæ.

2 ‖ Conscenso igitur nauigio Adramytteno, nauigaturi secundum Asiæ regiones, prouecti sumus, & nobiscum erat Aristarchus Macedo Thessalonicensis.

3 Altera autem die deuecti sumus Sidonem. & Iulius humaniter tractato Paulo, permisit vt ad amicos profectus, ab illis curaretur.

4 Illinc verò prouecti sublegimus Cyprum, quòd venti essent aduersi.

5 Et pelagus quod est [a] secundum Ciliciam & Pamphyliam emensi, deuenimus Myra *urbem* Lyciæ.

6 Et illic nactus Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, imposuit nos in eam.

7 Quúmq; multis diebus tardè nauigaremus, vixque peruenissemus secundum Cnidum, non permittente nobis vento, sublegimus Cretam secundum [b] Salmonen:

8 Et illam vix præterlegentes, peruenimus in locum quendam quem vocãt Pulchros portus, cui propinqua erat ciuitas Lasæa.

9 [2] Multo autem tempore peracto, & quum iam esset periculosa nauigatio, quòd iam etiam [c] ieiunium præterijsset, admonebat *eos* Paulus,

10 Dicens eis, Viri, video cũ iniuria multóque damno non solùm oneris & nauis, sed etiam [d] capitum nostrorum, futuram nauigationem.

11 [3] Centurio autem gubernatori & nauclero potius assentiebatur quàm ijs quæ à Paulo dicebantur.

2 Prouidebat autem in septimum mensem ad occasum Vergiliarum quod minus idoneum est nauigantibus. d *Ad verb. animarum nostrarum.*

12 Et

12 Et quum appositus portus non esset ad hybernandum, plerique cœperunt consilium soluendi etiam illinc, *experturi* si quo modo possent Phœnica peruenire, & illic hybernare: qui portus est Cretæ, spectans ad [e] Africum & Chorum.

13 Quum autem aspirasset [f] Notus, visi sibi propositi compotes, quum soluissent, propius præterlegebant Cretam.

14 Verùm haud multo pòst impegit in [g] eam ventus turbulentus qui vocatur [h] Euroclydon.

15 Quúmque abreptum esset nauigium, nec posset obniti [i] vento, dato *nauigio flatibus*, ferebamur.

16 Et quum infra paruam quandam insulam quæ Clauda vocatur, cursu delati essemus, vix potuimus scaphæ compotes fieri.

17 Qua subducta, adiumentis vtebantur, succincta naui: timentésque ne in Syrtin inciderent, summissis velis, ita ferebantur.

18 [4] Quum autem vehementi tempestate iactaremur, sequenti *die* iacturam fecerunt:

19 Ac tertio die ipsi nostris manibus armamenta nauis abiecimus.

20 Quum autem neque sol neque sidera apparuissent ad complures dies, & tempestas non parua incumberet, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

21 [5] Et quum multa iam fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, mihi obediẽdo non prouehi à Creta, & vitare iniuriam hanc & damnum.

22 Sed nunc admoneo vt bono animo sitis: iactura enim nulla erit cuiusquam ex vobis, sed tantùm nauis.

23 Adstitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius sum ego, quem etiam colo,

e Africus flat ab occasu brumali, Chorus ab occasu solstitiali.

f Qui & Auster meridionalis.

g Sub. Cretam, à cuius littoribus propterea abrepta fuit nauis.

h Qui flat ab ortu brumali.

i Obuersa prora luctari.

4 Exitus tandem ostendit, nullos sibi peius consulere, quam qui soli suæ prudentiæ sese regendos tradunt.

5 Deus parcit etiam impijs ad tempus, propter electos suos.

24 Dicens, Ne metue Paule, oportet te Cæsari sisti: & ecce, condonauit tibi Deus omnes qui tecum nauigant.

6 Promissio super fidm efficax.

25 [6] Propterea bono animo estote viri: credo enim Deo, ita fore quēadmodum loquut[9] est mihi.

26 In insulam autem quandam incidere nos oportet.

7 Ad promisſā & certā salutē per medias tamē tēpestates, atq; adeo per ipsas mortes peruenitur

27 [7] Cæterùm quum quartadecima nox aduenisset, & ferremur in [k] Adria, nautæ circa medium noctis suspicati sunt [l] appropinquare sibi aliquam regionem.

8 Nullū est tā turpe factū ad quod diffidentia & mala conscientia homines non impellant.

28 Et demissa [m] bolide inuenerunt passus viginti: & paululum inde progressi, rursum demissa bolide inuenerunt passus quindecim.

9 Etsi promissionū Dei exitus à causis mediis simpliciter non pendet, tamē Dei beneficentia indignos se reddunt qui oblata media vel temerè vel diffidētia non amplectūtur.

29 Timentésque nequo modo in aspera loca inciderent, iactis è puppi anchoris quatuor, optabant diem oriri.

30 [8] Nautis verò studentibus fugere è naui, demissa scapha in mare, sub obtentu velut è prora anchoras extensuri,

31 [9] Dixit Paulus Cēturioni &militibus, Nisi isti in naui manserint, vos seruari non potestis.

32 Tunc abscíderunt milites funes scaphæ, & siuerunt eam excidere.

10 Trepidāte mundo, soli fideles non modò quieti manent, sed alios etiā suo exemplo confirmant.

33 [10] Interim autem dum oriretur dies, hortabatur Paulus omnes vt caperent cibum, dicens, Dies hic est decimusquartus ex quo expectantes ieiuni permanetis, nihil cibi sumentes:

34 Ideo vos hortor vt sumatis cibū: hoc enim ad salutē vestram spectat. [n] nullius enim vestrûm capillus ex capite cadet.

35 Et quum hæc dixisset, accepto pane, gratias

k .i. In mari Adriatico, Ptolemæus enim Orientale Siciliæ littus, mari Adriatico allui scribit. l Se accedere ad aliquam regionem. m Bolis, est perpendiculum quo altitudinem maris explorant nautæ. n Hebraicum prouerbium, quo significatur prorsus saluos & integros ipsos fore.

egit

egit Deo in conſpectu omnium:& quum fregiſſet, cœpit edere.

36 Omnes verò quum iam bono animo facti eſſent,ſumpſerunt & ipſi cibum.

37 Eramus autem vniuerſa capita in nauigio, ducenta ſeptuagintaſex.

38 Cæterùm ſatiati cibo, alleuabant nauim, proijcientes frumentum in mare.

39 [11] Quum autem dies ortus eſſet,terram non agnoſcebant [o] ſinum verò quendam animaduerterunt habentem littus, in quem conſilium cœperant,ſi poſſent,expellere nauim.

40 *Igitur* anchoris ſublatis, permiſerunt *eam* mari, ſimul laxatis vinculis gubernaculorum, & ſublato artemone ad auræ flatum, tendebant ad littus.

41 Sed quum incidiſſent in locum [p] bimarem, illiſerunt nauem:ac prora quidem infixa manebat immobilis, puppis verò ſoluebatur præ vndarum violentia.

42 [12] Militum autem conſilium erat vt vinctos trucidarent,nequis quum enataſſet,effugeret.

43 [13] At Centurio volens ſeruare Paulum,prohibuit eos ab hoc conſilio:iuſsítque vt qui poſſent natare,abijcerẽt *ſe* primos,& in terram euaderent:

44 [14] Reliqui verò partim in tabulis, partim quibuſdam nauis *fragmentis*. & ita factum eſt vt omnes ſalui euaderent in terram.

11 Tum maximè expectandæ ſunt tempeſtates, quũ proximus eſt portus.

12 Incredulis nihil eſt perfidioſius, nec magis ingratum.

13 Deus inter ſuos etiam hoſtes inuenit quorum opera ſuos cõſeruet.

14 Hominum malitiam vincit Dei bonitas.

o Sinus eſt intra terras mare, vt Adriaticus Perſicus.

p Sic vocatur Iſthmus, quod vtrinque mari alluatur.

CAP. XXVIII.

2 Barbarorum humanitas erga naufragos. 3 Paulus viperam manu tollit, 6 illæſus: 8 Publium 9 & alios ſanat. 11 Melita ſoluentes, 16 Romam perueniunt. 17 Paulus Iudæis 20 cauſam ſuam exponit: 23 Ieſum docet, 30 biennio.

1 ET quum ſalui euaſiſſent,tunc agnouerunt inſulam vocari [a] Melitam.

CAP. XXVIII.

a Ea eſt quæ hodie Malta dicitur.

2 Barbari verò præstabant nobis non vulgarem humanitatem. accensa enim pyra acceperunt nos omnes, propter imbrem qui vrgebat, & propter frigus.

3 [1] Quum igitur congregasset Paulus nonnihil sarmentorum, & imposuisset in pyram, vipera è calore prorepens inuasit eius manum.

4 [2] Vt verò Barbari viderunt pendentem bestiam ex ipsius manu, alij alijs dicebant, Omnino homicida est homo iste, quem seruatum è mari [b] vltio non sinit viuere.

5 At ille excussa bestia in ignem, nihil mali passus est:

6 Illi verò expectabant dum [c] intumesceret, aut concideret repentè mortuus. [3] sed quum multum *tempus* expectassent, & viderent nihil incommodi illi contingere, mutati dicebant eum esse Deum.

7 [4] Ceterùm circa locum illum erant prædia *cuidam* primario insulę, nomine Publio, qui nos exceptos, triduò peramicè in hospitio habuit.

8 Factum est autem vt pater Publij febribus ac diseenteria detentus, decumberet: ad quem Paulus ingressus, quum precatus esset, impositis ei manibus: sanauit eum.

9 [5] Hoc igitur facto, reliqui etiã qui morbis tenebantur in insula, accedebant & sanabantur.

10 [6] Qui etiam multis honoribus nos honorarunt, & quum proueheremur imposuerunt quæ vsui *nobis* erant.

11 [7] Tribus itaque pòst mensibus deuecti su-

1 Pios quidẽ pericula ex periculis manẽt, sed glorioso semper exitu.

2 Etsi res aduersę sunt peccatorum pœnę, tamen quũ Deus affligendis hominibus nõ semper respiciat peccata, temerè indicant qui vel non expectant exitum, vel ex rebus prosperis aut aduersis vnumquemque æstimant.

3 Hominibus veræ religionis ignaris nihil in vtrãque partem instabilius.

4 Seruum Dei quanuis miserum & egentem excepisse, nullum vnquã pœnituit.

5 Captiuo Paulo, nõ fuit tamen captiua Dei virtus.

6 Deus in suorum gratiam, exteris etiam benefacit.

7 Idola sanctos nullo modo consentientes non polluunt.

b Ius & fas. *c Verbum Græcum incendi aut intumescere significat, porrò Dioscorides libr. 6. cap. 38. viperæ morsum corporis tumorem gignere scribit, sic & Nicander in Alexipharmacis.*

mus

mus in naui Alexandrina, quæ in insula hyemauerat, cui [d] erat insigne Castor & Pollux.

12 Et deuecti Syracusas, illic māsimus triduum.

13 Vnde circumlegentes deuenimus Rhegiū: & altero pòst die quum superueniſſet Auster, secundo die venimus Puteolos.

14 [8] Vbi repertis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem. & ita contendimus Romam.

15 [9] Vnde quum audiſſent fratres de rebus nostris, prodierunt nobis in occursum vsque ad [e] Appij forum & Tres tabernas: quos quum vidiſſet Paulus, gratijs actis Deo, sumpsit fiduciam.

16 Quum autem veniſſemus Romam, Centurio tradidit vinctos [f] Præfecto exercituum: sed permiſſum est Paulo vt habitaret [g] seorsim, cum milite qui ipsum custodiret.

17 [10] Factū est autem vt tertio pòst die conuocaret Paulus Iudæorum primos, qui vbi conueniſſent, dixit eis, Ego, viri fratres, quum nihil fecerim aduersus populum aut ritus patrios, vinctus traditus sum Hierosolymis in manus Romanorum:

18 Qui quæstione de me habita, volebant me dimittere, quòd nullum sit in me crimen capitale:

19 [11] Sed contradicentibus Iudæis coactus sum appellare Cæsarem: non *tamen* quasi habeam de quo gentem meam accuſem.

20 Ob hanc igitur causam vos aduocaui, quos viderem & alloquerer: nam propter spem Israelis circundatus sum hac catena.

21 Illi verò dixerunt ei, Nos neque literas accepimus de te ex Iudæa: neque adueniens quisquam fratrum annuntiauit aut loquutus est aliquid de te mali.

22 Velimus autē ex te audire quæ sentias. nam de secta ista notū est nobis vbique *ei* contradici.

d Sic solebant ornare nauium proras, vnde naues quoque denominabantur.

8 Profanorū etiam corda, Dominus prout libet, in suorum gratiā inflectit.

9 Deus nunquam patitur suos supra vires affligi.

10 Paulus vbique se Apostolū esse meminit.

11 Vtendum quidē medijs à Deo oblatis, sed ita vt gloriam Dei, non autem nosipsos quęramus.

e Via Appia strata opera militari, ab Appio caco longa atque lata excurrente mare versus, in qua tres erant tabernæ.

f Præfecto prætorio.

g Non in publica custodia, sed in priuato hospitio, quod sibi conduxerat.

12 Mutuus est Legis & Euangelij consensus.

13 Euangeliũ credẽtibus odor vitæ, contumacibus odor mortis.

14 Increduli spõte quidem reluctantur veritati, non tamen fortuitò. *Esa.6.9, mat.13.14, mar.4.12, luc.8.10, ioh.12.40, rom.11.8.*

15 Incredulitas reproborũ non potest irritam facere Dei fidem.

16 Non Euangelium, sed Euangelij contemptus, dissidiorum causa.

17 Verbum Dei non potest vinciri.

23 12 Quum igitur constituissent ei diem, venerunt ad eum in hospitium complures: quibus h cũ testificatione exponebat regnum Dei, studens eis persuadere quæ de Iesu Christo sunt, ex Lege Mosis & Prophetis, à manè vsque ad vesperam.

24 13 Et alij quidem assentiebantur ijs quæ dicebantur, quidam verò non credebant.

25 Quum autem inter se discordes essent, discesserunt, quum Paulus hoc verbum dixisset, Rectè sanè Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam patribus nostris,

26 14 Dicens, ‖ Vade ad populum istum, & dic Auditu audietis, & non intelliget is: & videntes videbitis, & non cernetis.

27 Pinguefactum enim est cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis i conniuerunt: ne cernant oculis, & auribus audiãt, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.

28 15 Notum ergo sit vobis missam esse Gentibus hanc Dei salutem, & ipsos audituros.

29 16 Quum ergo hæc dixisset, exierunt Iudæi, multam habentes inter se disceptationem.

30 17 Mansit autem Paulus biennium totum in proprio conducto: & excipiebat omnes qui ad ipsum ingrediebantur:

31 Prædicans regnum Dei, ac docens quæ sunt de Domino Iesu Christo, cum omni libertate, nemine prohibente.

h Argumentis idoneis adhibitis, probans regnum Dei à Prophetis prædictum aduenisse. *i Videre se simularunt quod vel inuiti cernebant, atque adeo noluerunt hoc videre.*

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS.

CAPVT. I.

1 Ab Apoſtolatus ſui approbatione exorſus, 15 Euangelij commendationem ſubnectit: 16 per quod Deus virtutem ſuam exerit ſeruandis 17 Fide hominibus 21 impia ingratitudinis reis: 26 in quo ira Dei meritò effuſa colligitur, 26 quòd laxatis habenis in omne ſcelus paſſim ferantur.

1 PAVLVS [a] ſeruus Ieſu Chriſti, *ex Dei* vocatione [b] Apoſtolus, ‖ [c] ſeparatus ad *prædicandum* Euangelium Dei,

2 (Quod antè promiſerat per Prophetas ſuos in Scripturis ſanctis)

3 De [d] Filio ſuo, ([e] facto ex ſemine Dauid

CAP. I.

1 Prima pars epiſtolæ, vtiliſſimam præfationem continens, vſque ad verſ. 16. *Act. 13. 1.*

2 Attentos reddit Romanos, ſignificãs ſeſe nõ ſuo nomine, ſed vt Dei ad Gentes legatum, cum eis agere de re omnium maxima, iam olim plurimis idoneis teſtibus à Deo promiſſa, nunc demùm autem re ipſa præſtita. 3 Reddit Romanos dóciles, explicata Euangelicæ doctrinæ ſumma. Docet igitur Chriſtum (Euangelij materiam & argumentum) vnicum eſſe non geminum Dei Patris Filium, qui quod ad naturã humanam attinet, ex Dauidis genere ſit cõditus: quod ad diuinã autem & ſpiritualem, qua ſeipſum ſanctificauit, ſit ex æterno Deo Patre genitus, ſicut ex potẽti ipſius reſurrectione liquet.

a Miniſter, neque enim hoc loco ſeruus opponitur libero, ſed munus & officium declarat. b Quum in genere ſe ſeruum dixiſſet, ſpeciali nomine ſe Apoſtolum dicit, idque non ſibi propria authoritate ſumpſiſſe, ſed ex Dei vocatione, ideoque nil ab officio ſuo alienum agere, qui ad Romanos ſcriberet. c Ad prædicandi Euangelij munus à Deo conſtitutus. d Perſonam vnam Chriſti manifeſtè aſſerit, eiuſdem duas naturas, earumque proprietates. e Qui carnem aſſumpſit è Virgine Dauidis filia.

4 Reddit eos dem beneuolos, veris eorũ laudibus commemoratis, & sua in eos verè Apostolica beneuolentia, adhibito Dei ipsius testimonio, confirmata.

dis, [f] secundum carnem:

4 [g] Declarato Filio Dei [h] potenter secundum Spiritum sanctificationis, per resurrectionẽ à mortuis) *nempe* Iesu Christo Domino nostro:

5 ([i] Per quem accepimus [k] gratiam & Apostolatum ad [l] obedientiam fidei, inter omnes Gentes, [m] pro ipsius nomine:

6 Inter quas estis etiam vos, [n] vocati à Iesu Christo)

7 Omnibus qui Romæ estis, dilectis Dei, vocatis sanctis: [o] Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

8 [4] In primis quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum, super omnibus vobis, [p] quòd fides vestra annuntiatur [q] in toto mundo.

9 Testis enim mihi est Deus, cui seruio [r] spiritu meo in [s] Euangelio Filij ipsius, quòd indesinenter meminerim vestri:

10 Semper in precibus meis rogans, vt si quo modo tandem aliquando prosperum iter mihi detur ex voluntate Dei, veniam ad vos.

11 Expeto enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum spirituale, vt vos stabiliamini:

12 Hoc est, ad [t] communem exhortationem percipiendam apud vos, per mutuam fidem, vestrã simul & meam.

13 Nolim autem vos ignorare fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, (sed prohibitum fuisse vsque adhuc) vt fructum aliquem haberem inter vos quoque, sicut & inter reliquas Gentes.

f Quatenus homo est, caro enim per Synecdochen pro homine sumitur.

g Demonstrato & manifestato.

h Infirmitati carnis opponitur virtus Diuina, quæ mortem superauit.

i A quo.

k Hoc beneficiũ eximiæ liberalitatis, quod mihi omnium sanctorũ minimo datum est euangelizare, &c. Ephe. 3. 8.

l Vt homines fide obediant Deo.

m Nominis eius causa.

n Qui Dei beneficio estis Christi.

o Gratuita Dei beneuolentia. Pax autem Hebræis, est fœlix rerum omnium successus. *p Quòd ea sit vestra fides, vt passim in Ecclesiis commendetur.* *q Per omnes Ecclesias, hyperbole è medio petita.* *r Planè volens & ex animo illi addictus.* *s In promulgando Filioipsius.* *t Quantumuis excellens Paulus, Ecclesiam docendo ab illa potuit erudiri.*

14 Et

14 Et Græcis & barbaris, tum ſapientibus tum inſipientibus debitor ſum.

15 Itaque prompta eſt mea facultas vobis quoque [u] qui Romæ eſtis euangelizare.

16 Nõ enim me pudet Euãgelij Chriſti.[5] [x] potentia ſiquidem eſt Dei ad ſalutem cuiuis credenti, Iudæo in primis, tum etiam [y] Græco.

17 [6] Iuſtitia enim Dei per illud retegitur [z] ex fide in fidem: || [7] ſicut ſcriptum eſt, Iuſtus autem ex fide viuet.

18 [8] Palàm enim eſt ira Dei è cœlo [a] aduerſus omnem impietatem & iniuſtitiam hominum, vt qui [b] veritatem iniuſtè detineant:

19 [9] Quoniam id quod de Deo cognoſci poteſt, manifeſtum eſt [c] in ipſis: Deus enim eis manifeſtum fecit.

20 Ipſius enim inuiſibilia, [d] dum ex rebus conditis intelliguntur, ex [e] creatione mundi perſpiciũtur, æterna *videlicet* eius tum potentia tũ diuinitas: ad hoc vt ſint ipſi inexcuſabiles.

5 Altera pars epiſtolæ vſque ad noni capitis initium. Eſt autẽ huius diſputationis ſtatus, Vnam eſſe adipiſcẽdę ſalutis rationem (quæ in Euangelio, abſque vllo populorum diſcrimine à Deo proponatur,) Ieſũ Chriſtum vide licet per fidem apprehenſum. *Abac. 2. 4.*

6 Cõfirmatio, in Euangelio docetur, nos coram Deo iuſtificari fide quotidie augeſcente: ergo & ſeruari. 7 Probatio tum antecedentis, tum conſequentis, ex Abacuc, qui tum iuſtitiam coram Deo, tum vitam tribuat fidei. 8 Altera principalis illius quæſtionis confirmatio, Omnes homines in ſeſe ſiue extra Chriſtum conſiderati, ſunt rei tum impietatis, tum iniuſtitiæ, ac proinde damnationi obnoxij. Ergo aliunde quærant iuſtitiam oportet. 9 Impietatem probat ex eo quod quum omnes homines habeant illuſtre & perſpicuum ſpeculum naturę Dei æternę ac omnipotentis in rebus creatis, tamen ab illis principijs ad abſurdiſſima ſua commenta in conſtituendo Dei cultu defecerint.

v Eos intelligit omnes qui Romam incolebant, etiamſi aliqui Romani non eſſent, Vide finem Epiſtolæ. x Organon Dei verè potens & efficax ad ſeruandum. y Græcus, quum opponitur Iudæo, Gentilem ſignificat.
z Ex fide, quæ quotidie incrementum accipiat. a Aduerſus omnes impietatis ſpecies. b Veritatis nomine intelligit Paulus quicquid lucis in homine relictum eſt, non quòd ea duce poſſint cum Deo in gratiam redire, ſed vt ſuo ipſorum iudicio conuincantur ſceleris cum in Deum, tum in homines.
c In ipſorum animis. d Deum non vides, tamen vt Deum agnoſcis ex operibus eius, Cicero. e Ex mundi fabrica.

21 Propterea quòd quum Deum cognouerint, *tamen* [f] vt Deum non glorificauerunt, neque gratias *ei* egerunt: sed [g] vani facti sunt in ratiocinationibus suis,& obtenebratum est desipiens cor eorum.

22 Quum se [h] profiterentur esse sapientes,stulti facti sunt.

23 Mutarũt enim gloriam incorruptibilis [i] Dei in efformatam imaginem mortalis hominis,& volucrium,& quadrupedum,& reptilium.

24 [10] [k] Quamobrem etiam [l] tradidit eos Deus cupiditatibus cordium ipsorum, ad impuritatem, vt fœdarent corpora sua inter se:

25 Vt qui veritatem Dei mutarint in mendacium, & coluerint ac seruierint rebus creatis, præterito Creatore, qui est benedictus in secula, Amen.

26 Propterea,*inquam*, tradidit eos Deus fœdis affectibus:nam &fœminæ illorum mutarunt naturalem vsum in eum qui est præter naturam:

27 Similitérque etiam masculi,relicto naturali vsu fœminæ,exarserunt sua libidine alius in aliũ, masculi in masculos fœda perpetrantes,& [m] compensationem quam oportuit erroris sui in sese recipientes.

28 [11] Et sicut non visum est eis Deum in notitia retinere:*ita* tradidit eos Deus in mentem [n] omnis iudicij expertem, vt facerent quæ minimè conueniebat.

29 Oppleti omni iniustitia, scortatione, improbitate,auaritia,malitia: pleni inuidia,cæde,cõtentione,dolo,malignitate:

30 Susurrones,obtrectatores,Dei osores,con-

10 Iniustitiã hominum primùm ostendit in eo quòd prẽter ipsius naturæ leges mutuis libidinib⁹ sese contaminent,iusto Dei iudicio.

11 Idem probat longa multorum scelerũ enumeratione à quibus, si nõ omnibus, saltem plerisque, nemo est prorsus immunis.

f Non ex eo cultu coluerunt, qui ipsius æternæ potentiæ ac diuinitati conueniebat.

g Quasi dicat, à seipsis fuisse in eam amentiam coniectos.

h Vel putarent.

i Pro vero Deo, aliud sunt amplexi.

k Religionis contemptus omnium scelerum fons.

l Vt iustus iudex.

m Mercedem, quæ meritis responderet.

n Insanam atque peruersam, vnde fit vt extincta primùm conscientia, deinde etiam maxima ex parte sublata synteresi, homines tandem in omne sceleris genus præcipites ferantur.

tume-

tumelioſi, ſuperbi, glorioſi, inuentores malorum, parentibus immorigeri,

31 Deſipiẽtes, o fœdifragi, charitatis expertes, implacabiles, immiſericordes,

32 Qui poſt Dei p iura cognita, (*nempe* eos qui talia faciunt, dignos eſſe morte) non ſolùm ea faciunt, ſed etiam facientibus q patrocinantur.

o *Pactorum, ac conuentorum immemores.*

p *Per ius Dei intelligit ius quod Philoſophi ius naturæ, Iuriſconſulti ius Gentium dixerunt.*

q *Socij ſunt in malefaciendo, & peccantes laudant.*

CAP. II.

Omnes ad tribunal Dei ſiſtit. 12 Gentibus excuſationem 14 ab ignorantia præcidit. 17 Urget Iudæos à Lege ſcripta, 23 in qua gloriabantur: 27 æquatque eos inter ſe.

CAP. II.

Iac. 5. 3.

1 QVapropter r inexcuſabilis es ô homo quiſquis *alios* damnas. nã hoc ipſo quòd damnas alterum, teipſum condemnas: eadem enim facis *tu* qui *alios* damnas.

r Conuincit eos qui ex cæterorum numero vidẽtur eximẽdi, quoniam aliorum vitia redarguant. Iſtos igitur dicit minimè omnium eſſe excuſabiles, quonſam ſi propius & intus conſiderentur, (quod omnino facit Deus) reperiẽtur & ipſi ijs eſſe obnoxij quę in reliquis animaduertunt: vt planè in ſeipſos ſententiam ferant, quum alios damnant.

2 [a] Scimus verò iudicium Dei eſſe [b] ſecundũ veritatem aduerſus eos qui talia agunt.

2 Grauis exclamatio in eos qui ſibi placent quòd ſint alijs perſpicatiores, quum nihilo ſint meliores.

3 Putas autem hoc, ô homo qui damnas eos qui talia faciunt, & facis ea, fore vt tu effugias iudicium Dei?

4 [2] An copiam benignitatis eius & tolerantiæ ac lenitatis contemnis, ignorans te benignitate Dei ad reſipiſcentiam deduci?

5 Sed pro duritia tua & corde quod reſipiſcere neſcit, [c] theſaurizas tibijpſi iram in diem iræ & patefactionis iuſti iudicij Dei:

a *Nullas adhibet Paulus ſententias Scripturæ, diſſerit enim aduerſus omnes homines in genere: affert autem prolepſes, quas omnium mentibus inſitas, Satan ipſe non potuit prorſus euellere.* b *Ex vera exiſtimatione, non autem ex ſpecie exteriore.* c *Dum indulges tuis voluptatibus, ſperans te aliquid boni tuis adijcere, inuenies Dei indignationem.*

Psal.61.13, mat.16.27, apoc.22.12.

3 Firmamentum superioris disputationis, opus esse omnino iustitia tum Iudæis tum Græcis.

4 Vniuersalẽ illam humani generis accusationem sigillatim applicat tum Gentibus, tum Iudæis.

5 Occupatio aduersus Iudæos, quos non excusat Lex illa, sed condẽnet: quoniã nõ Legem audire, sed Legem custodire iustificat.

6 Occupatio aduersus Gentes, quæ etiã si Legem Mosis non habuerint, non habent tamen quid suis sceleribus prætexant, quum habeant aliquid pro Lege cordibus inscriptum, vt qui quædam vt mala prohibeant & puniant, quædam vt bona præcipiant & laude prosequantur.

6 ‖[3] Qui reddet vnicuique secundum opera ipsius:

7 Ijs quidem qui perstant, [d] boni operis gloriam & honorem & immortalitatem, *id est* ijs qui quærunt vitam æternam:

8 Ijs verò qui sunt contentiosi, & qui [e] veritati quidem non obtemperant, sed obtemperant iniustitiæ, *reddetur* [f] excandescentia & ira.

9 Oppressio & angustia aduersus omnem animam hominis perpetrantis malum, tum Iudęi in primis, tum etiam Græci:

10 Gloria verò & honor & pax cuiuis operanti bonum, tum Iudæo in primis, tum & Græco.

11 [g] Non enim est personarum acceptio apud Deum.

12 [4] Quicunque enim sine Lege peccauerunt, sine Lege quoque peribunt: & quicunque in Lege peccauerunt, per Legem damnabuntur,

13 ([5] Non enim qui audierunt Legem, iusti sunt apud Deum, sed qui Legem præstant, [h] iustificabuntur.

14 [6] Nam quum Gentes [i] quæ Legem non habent, [k] natura quæ Legis sunt faciant, isti Legem non habentes, sibi ipsis sunt lex:

d Gloriam, qua bona opera consequitur, quod nõ ideo proponit, quasi aliquis esse possit qui viribus suis salutem possit consequi: sed vt hac proposita salutis conditione, quam præstare nemo possit, adducat homines ad Christum, qui soluti fide domatos iustificat, vt ipse concludit Inf.3.21.22. e Veritatis nomine naturalẽ intellexit notitiam. f Ira subitò inflãmata, Dei nimirum in peccatorẽ. g Homines non metitur Deus ex genere vel ex patria, vt eos amplectatur vel repudiet. h Iusti pronunciabuntur apud Dei tribunal, quod scilicet accideret si qui essent qui Legem præstarent: At quũ non ex Lege, sed ex fide iustificatus fuit Abraham, sequitur neminem ex operibus iustificari. i Non quidem simpliciter, sed cum Iudæis comparata. k Honesta iubeant, turpia prohibeant.

15 Vt qui oſtendant opus Legis [l] ſcriptum in cordibus ſuis, vnà teſtimonium reddente ipſorum conſcientia,& cogitationibus ſeſe mutuò accuſantibus,aut etiam excuſantibus)

16 7 In die quo iudicabit Dominus de occultis hominum, [m] ex Euangelio meo, per Ieſum Chriſtum.

17 [8] Ecce,tu cognominaris Iudæus,& acquieſcis in Lege,& gloriaris in Deo,

18 Et noſti *eius* voluntatem, & exploras quæ [n] diſcrepant,inſtitutus ex Lege:

19 Confidíſque te ducem eſſe cæcorum,lucem eorum qui *ſunt* in tenebris,

20 Eruditorem inſipientium, magiſtrum infantium, quòd habeas [o] informationem cognitionis ac veritatis [p] in Lege.

21 Qui igitur doces alium,teipſum non doces? qui prædicas non furandum,furaris?

22 Qui dicis non mœchandum,mœcharis?qui abominaris idola,ſacrilegium admittis?

23 Qui de Lege gloriaris, per Legis tranſgreſſionem Deum dedecoras?

24 Nam ||Dei nomen propter vos blaſphematur inter Gentes,ſicut ſcriptum eſt.

25 [9] Nam circũciſio quidem prodeſt ſi Legem ſeruaris:quòd ſi tranſgreſſor Legis fueris,circunciſio tua facta eſt præputium.

7 Deus iudícia multa differt quæ tamẽ ſuo tẽpore exequetur per Ieſum Chriſtum, ſeueriſſimo cũ examine nõ tã tùm dictorum, & factorũ, ſed etiã cogitationum maximè arcanarum.

8 Probatio ex Dauidis,& aliorum Prophetarum teſtimonio,Iudæos sũmis quidem beneficijs à Deo fuiſſe affectos, tradita eis Lege, ſed eſſe omnium hominum maximè ingratos.

Eſa.52.5, ezech. 36.23.

9 Occupatio peculiaris aduerſus eos qui in circunciſione & externo legali cultu ſanctimoniam conſtituebant. Docet igitur,circunciſionẽ externam, ſi ab interiore ſeparetur,non modò non iuſtificare, ſed etiã damnare circunciſos,à quibus nimirum flagitet quod ipſa ſignificat, cordis videlicet ac totius vitæ puritatem ex Legis præſcripto: adeo quidẽ vt ſiquis corpore incircũciſus detur, qui corde ſit circunciſus, longè ſit quibuſuis ſolo corpore circunciſis Iudæis anteponendus.

l Hæc cognitio naturalis eſt notitia. m Sicut teſtatur doctrina hæc,cuius ego ſum præco conſtitutus. n Poſſis diſcernere quæ à Dei voluntate diſcrepant. o Rationem inſtituendi ac formandi alios in cognitione veritatis. p Quaſi diceret eos externi cultus prætextu, Iudæos omnia ſibi ſolis vindicaſſe,quum reuera nihil minus quàm Legem præſtarent.

26 Itaque si [q] præputium iura Legis seruauerit, nónne [r] præputium illius pro circuncisione reputabitur?

27 Et quod est [s] ex natura præputium, si Legẽ seruet, damnabit te qui per [t] literam & circunci-sionem transgressor es Legis?

28 Non enim qui est [u] in propatulo *Iudæus*, Iudæus *est*: nec ea quæ est in propatulo *circuncisio, id est*, in carne, circuncisio *est*:

29 Sed qui in occulto Iudæus *est*, & circuncisio cordis, *id est* [x] in spiritu, non litera: cuius *Iudæi* laus non *est* ex hominibus, sed ex Deo.

q Metonymia, præputiatus.
r Præputiati status ac conditio.
s Qui est natura & genere incircumcisus.
t Litera familiari Paulo phrasi spiritui oppositur: porrò hoc loco literalis circuncisio est pellicula abscisio, Spiritus autẽ circucisio, est cordis, id est, spiritualis finis ceremoniæ, vera pietas iustitia, quibus à prophanis gentibus populus Dei secernitur. *u Qui foris, id est externa ceremonia.* *x Cuius vis est interior & in animo.*

CAP. III.

1 Concedit Iudæis aliquam 2 ex fœdere prærogatiuam, 4 sed quæ penitus in Dei misericordia sita sit. 9 Iudæos ac Gentes æquè esse peccatores, 11 authoritate Scripturæ confirmat: 19 vsumque Legis monstrans, 28 Fide nos iustificari colligit.

CAP. III.

1 Occupatio prima aduersus Iudæorum obiectionem, An igitur Iudæi nihil habent amplius quàm Gentes? Habent, inquit Apostolus, Dei respectu, qui sui fœderis tabulas eis commisit, adeò vt non possit quorundam perfidia efficere vt tota illa gens sine exceptione à Deo veràci abijciatur, vtqui eorum etiam indignitate ad commendandam suam bonitatem vtatur.

1 QVæ [1] est igitur præstantia Iudæi? aut quę vtilitas circuncisionis?

2 Multa per omnem modum. [a] Primarium enim *illud est* quòd eis credita sunt [b] eloquia Dei.

3 Quid tum enim si quidam [c] fuerunt incredduli? Tum incredulitas eorum, [d] fidem Dei inanem reddet?

4 Absit: imò esto Deus verax, omnis autem homo mendax: sicut scriptum est, [e] Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas [f] quãdo tu iudicas.

a Primaria fuit Iudæorũ sors atque conditio. *b Oracula.* *c Fuerũt fœdifragi.* *d Fidẽ à Deo datã.* *e vt de iustitia tua cõstet.* *f Quãdo edidisti pulcherrimũ tuæ iustitiæ, cõstãtiæ & fidei specimẽ, seruato eo qui fuerat fœdifragus.*

5 Quòd

5 [2] Quòd si [g] iniustitia nostra Dei iustitiam commendat, quid dicemus? num iniustus Deus, qui inferat [h] pœnam? ([i] humano more loquor)

6 Absit: alioquin quomodo iudex erit Deus mundi?

7 [3] Etenim si [k] veritas Dei per meum mendacium redundauit in gloriam ipsius, cur amplius ego vt peccator condemnor?

8 Ac non *potius dicitur* (sicut de nobis malè loquuntur, & sicut quidam aiunt nos dicere) faciamus mala vt veniant bona? quorum damnatio iusta est.

9 [4] Quid igitur? præcellimus? Nullo modo: nam [l] antè criminati sumus Iudæos & Græcos omnes esse [m] sub peccato.

10 Sicut scriptum est, || Non est iustus, ne vnus quidem:

11 Non est qui intelligat, non est qui exquirat Deum.

12 Omnes deflexerũt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat quod bonum est, non est vsque ad vnum.

13 || Sepulchrum apertum, guttur eorum: linguis suis ad dolum vsi sunt: || venenum aspidum sub labijs eorum.

14 || Quorum os diris & amarulentia plenũ est:

15 || Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.

16 Contritio & calamitas in vijs eorum.

2 Altera occupatio ex priore responso promanãs, sic cõmendari Dei iustitiã nostra iniustitia, vt propterea Deus non obliuiscatur se esse mũdi iudicem, ac proinde seuerum iniustitiæ vltorem.

3 Tertia obiectio, aliquid addẽs superiori, Si peccata cedant in Dei gloriam, non modò non esse punienda, sed etiam ijs esse incumbẽdum: quam blasphemiam Paulus contentus execrari, iustã pœnam blasphemis denuntiat.

Psal.14.3, & 53.3.

Psal.5.10.
Psal.140.3.
Psal.10.7.
Esa.59.7.

4 Altera ad primam illam obiectionem responsio, Iudæos, si in se se considerentur, iampridem pronuntiatum esse ore Prophetarum, nihilo esse alijs meliores.

g Perfidia cum suis fructibus. h Ad verb. iram, metonymicè pro effectis iræ. i Hæc ergo non in mea persona loquor, quasi ita sentiam, sed hunc sermonem humanæ illi sapientiæ tribuo, quæ Dei voluntati non subijcitur. k Fides ac constantia. l Arguimus, peractam enim accusationem declarat. m Reos peccati.

17 Et [n] viam pacis non cognouerunt.

Psal.36.2. 18 ‖ Non est timor Dei coram oculis eorum.

19 [5] Scimus autem, quæcunque [o] Lex dicit, ijs qui in Lege sunt dicere: [6] vt omne os obturetur, & [p] obnoxius fiat totus mundus condemnationi Dei.

20 Propterea [q] ex operibus Legis [r] nulla caro [s] iustificabitur [t] in cõspectu eius. per Legem enim agnitio peccati.

21 [7] Nunc verò absque Lege iustitia Dei patefacta est, comprobata testimonio Legis ac Prophetarum.

22 [8] Iustitia, inquã, Dei per fidem [u] Iesu Christi in omnes & super omnes qui credunt: non enim est distinctio.

23 Omnes enim peccauerunt, ac deficiuntur [x] gloria Dei.

24 [9] Iustificantur autem [y] gratis, *id est* eius gratia, per redemptionem factam in Iesu Christo:

5 Probat, illam Dauidis & Esaiæ grauissimã accusationem, Iudæos prõpriè respicere.

6 Conclusio totius superioris disputationis, à vers. 18. primi capitis. Ergo, inquit Apostolus, nõ est quòd quisquã ex vlla lege, seu illa vniuersali, seu Mosis particulari, speret se iustificandum, ac proinde seruãdum: quum (sicut probauimus) ex Legis & vitæ collatione probetur, omnes esse peccatores, ac proinde condemnatione dignos in Dei conspectu. 7 Itaque, inquit Apostolus, ne perirent homines, Deus quod olim promisit, nunc exhibet, rationem videlicet qua coram ipso absque Lege iustificati seruemur. 8 Huius iustitiæ veluti materia est Iesus Christus, fide apprehensus, & in hunc finem quibusuis populis oblatus, sicut extra eum omnes populi à regno Dei excluduntur. 9 Hæc igitur iustitia, quod ad nos attinet, prorsus est gratuita, vt quæ nitatur ijs quæ non ipsi fecimus, sed Christus nostri à peccatis redimendi causa pertulit.

n Vita innocens & pacifica. o Mosis. p Reus esse comperiatur. q Ex eo quod præstetur Lex. r Caro vt aliàs sæpe pro integro homine metonimicè: est tamẽ hoc loco emphasis, Sic enim explicatur antithesis, hominis (qui nihil est aliud quàm caro per peccatũ inquinata) & Dei illius in sese purissimi & perfectissimi. s Absoluetur corã tribunali Dei. t Tacita antithesis iustitiæ coram hominibus, quantumuis iustis, & iustitiæ quæ corã Deo possit subsistere, porro sola est Christi iustitia, quæ verè corã Deo possit consistere. v Quæ habetur Christo, vel nititur Christo. x Gloriæ Dei nomine intelligitur meta illa ad quam contendimus, id est vitam æternam, quæ in gloriæ Dei participatione consistit. y Ex gratuito dono ac mera liberalitate.

25 Quem

25 10 Quem proposuit Deus *vt esset* placamentum per fidem, in [z] sanguine ipsius, ad declarandam iustitiam suam, per remissionem [a] præcedentium peccatorum.

26 [b] Ex Dei tolerantia, ad declarandam iustitiã suam [c] præsenti tẽpore: [d] vt sit ipse iustus, & [e] iustificans eum [f] qui *est* ex fide Iesu.

27 11 Vbi igitur gloriatio? excluſa est. [g] Per quam legem? operum? non: imò per legem fidei.

28 Colligimus igitur, fide iustificari hominem absque operibus Legis.

29 12 An [h] Iudæorum Deus solùm? ánnon & Gentium? certè & Gentium.

30 Siquidem vnus Deus *est* qui iustificabit [i] circuncisionem ex fide, & præputium per fidem.

31 13 Legem igitur [k] inanẽ reddimus per fidem? Absit: imò Legem [l] stabilimus.

10 Deus ergo autor est gratuitæ istius iustificationis, quia sic ei visum est: Christus verò, is in quo pœnas pro nostris peccatis perpessio, remissione peccatorum donamur: instrumẽtum autẽ quo Christum apprehendimus est fides: finis denique, ipsa diuinę benignitatis declaratio, vt sic constet eũ esse verè clementem, & in suis promissis constantem, vt qui credentes gratis iustificet. 11 Argumentum probandæ conclusioni, Nos fide absque operibus iustificari, à fine sumptum. Finis iustificationis est vnius Dei gloria: Iustificamur ergo fide absque operibus, quoniã siue per sola nostra opera, siue partim fide, partim operibus iustificaremur, gloria huius iustitię non tribueretur Deo in solidum. 12 Aliud argumentum ab absurdo: Si à Lege Mosis penderet iustificatio, Deus solis Iudæis esset seruator. Item, si alia ratione Iudæos, alia Gentes seruaret, non esset vnus & sui similis. Vtrosque igitur vna & eadem ratione iustificabit, nempe fide. Est autem coniungendum hoc argumẽtum cum proximè consequenti, vt planè sit firma eius conclusio. 13 Occupatio: Non tamen propterea tollitur Lex, sed potius stabilitur, sicut suo loco declarabitur.

z *Sanguinis nomen ad veterum sacrificiorum figuram nos reuocat, quorum veritas est in Christo.* a *Eorum peccatorum quæ, dum inimici eramus, admisimus.* b *Pro sua patientia, ac facilitate.* c *Hoc tempore, nimirum quo scripsit Paulus.* d *Vt summè verax ac fidelis comperiatur.* e *Christi imputata iustitia iustũ ac irreprehensibilem cõstituens.* f *Ex eorum numero qui Christũ fide sunt amplexi, quibus opponũtur qui ex circũcisione, id est, ex Lege salutem expectant.* g *Per quam doctrinã? porrò doctrina operũ conditionẽ habet annexã si feceris, doctrina vero fidei, si credideris.* h *Deus eorũ Deus esse dicitur, scripturæ more, quos beneuolẽtia sua cõplectitur.* i *Circũcisos.* k *Ociosam, vacuam, & omnibus viribus destitutam.* l *Firmam & efficacẽ reddimus.*

CAP. IIII.

1 Quod antè dixit de fide, exemplo Abrahæ, 3 6 ac Scripturæ testimonio probat: & decies imputationis vocem inculcat hoc capite.

CAP. IIII.

1 Nouũ argumentum maximi momẽti, ab exẽplo Abrahami patris credentiũ desumptum. Est autẽ eiusmodi propositio, Abrahamum, si ex sese sine operibus consideretur, nihil promeritũ esse de quo gloriari possit apud Deum.

2 Occupatio, meritò quidẽ Abrahamũ se posse extollere inter homines, at non apud Deum.

3 Cõfirmatio propositionis: Fidei imputatione iustificatus est Abrahamus: ergo gratis sine nullo operum ipsius respectu.

1 QVid [1] igitur dicemus Abraham patrẽ nostrum adeptum esse [a] secundum carnem?

2 [2] Nam si Abraham ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at non apud Deum.

3 [3] Quid enim Scriptura dicit? Credidit autẽ Abraham Deo, & [b] imputatum est ei pro iustitia.

4 [4] Atqui [c] ei qui operatur, merces [d] non imputatur ex gratia, sed ex debito:

5 Ei verò qui non operatur, sed credit in eum [e] qui iustificat impium, imputatur fides sua pro iustitia.

6 [5] Sicut etiam Dauid pronuntiat beatum eũ hominem cui Deus imputat iustitiã absque operibus, *dicens*,

7 Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum obtecta sunt peccata.

8 Beatus vir cui nõ imputauit Dominus peccatum.

9 [6] Ista igitur [f] beatitatis prædicatio, in circunciſionem *solùm* an & in præputium *cadit?* Dicimus

4 Probatio prima confirmationis, à contrarijs sumpta: Ei qui suo labore quippiam promeritus est, persoluitur quod debetur: ei verò qui nihil egit, sed gratis promittenti credit, fides imputatur. 5 Altera eiusdem confirmationis probatio, Dauid collocat beatitatem in gratuita condonatione peccatorum: ergo & iustificationem.

6 Noua propositio, istã iustificationis viã tum ad incircũcisos, tũ ad circũcisos credẽtes spectare, sicut in Abrahami persona demõstratur.

a Ex operibus, vt ipse vers. sequenti explicat. b Imputare hoc loco & similibus significat acceptum ferre. c Ei qui ex opere sit aliquid promeritus. d Non numeratur neque tribuitur. e Qui eũ qui in sese est impius, facit iustũ in Christo. f Istud igitur Diuidis dictum quo beatos illos esse pronuntiat.

mus

mus enim imputatam fuisse Abrahæ fidem pro iustitia.

10 7 Quomodo ergo imputata est? quum esset in circuncisione, an *quum esset* in præputio? non in circuncisione, sed in præputio.

11 8 Et g signum accepit circuncisionis, quod h obsignaret iustitiam fidei quę fuerat in præputio, 9 vt esset pater omnium credentium in præputio, vt imputetur etiam ipsis iustitia:

12 10 Et pater circuncisionis, ijs *videlicet* qui nō solùm sunt ex circuncisione, sed qui etiam incedūt vestigijs fidei patris nostri Ahrahami, quæ fuit in præputio.

13 11 Nō enim i per Legem promissio *cessit* Abrahæ, aut semini eius, k vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.

14 12 Etenim si ij qui l ex Lege *sunt*, hæredes sunt, inanis facta est fides, & vana reddita est promissio.

7 Ad incircūcisos id spectare (nam de circūcisis non dubitabatur) sic colligit, Abrahā in præputio iustificatus est, ergo ad præputiatos etiā spectat hæc iustificatio. Imò ne ad circūcisos quidem pertinet ratione circūcisionis, tantū abest vt propter præputiū excludātur incircuncisi.

8 Occupatio: Cur igitur Abraham fuit circuncisus, si iam erat iustificatus? Vt (inquit) confirmaretur in eo donum iustitiæ. 9 Applicatio exempli Abrahæ ad incircuncisos credentes, quorum etiam Patrem constituit Abrahamum. 10 Applicatio eiusdem exempli ad circuncisos credentes, quorum sit quidem pater Abraham, sed ex fide. 11 Ratio cur æstimandum sit Abrahæ semen ex fide, quia videlicet Abraham ipse credendo sit factus eius promissionis particeps, qua factus est omnium gentium pater. 12 Duplex confirmatio illius rationis: vna, quòd promissio non possit apprehendi ex Lege, ac proinde esset irrita: altera, quòd conditio fidei frustra adiungeretur promissioni ex operibus apprehendendæ.

g Circuncisionem, quæ signum est, vt sacramentum Baptismi dicimus pro Baptismo qui est sacramentum. h Circuncisio dicta fuit prius signum, quod ad externam ceremoniam pertinet, nunc vis & substantia illius signi explicatur, id est, quorsum adhibeatur, nempe iustitiæ fidei, qua in ipsius Christi possessionem mittimur, non simpliciter significandæ, sed etiam obsignandæ: Spiritus enim sanctus id reipsa intus præstat, quod Sacramenta Verbo coniuncta repræsentant.

i Per præstita opera, aut addita implendæ Legis conditione. k Vt pro filiis haberet omnes nationes orbis, vel per mundum intelligi potest regio Canaan.

l Si ij demum sunt hæredes qui Legem impleuerunt.

13 Ratio prioris confirmationis, cur promissio nõ possit ex Lege apprehendi: quia videlicet Lex, quum à nullo obseruetur, nõ conciliat nobis Deum, sed iram eius denuntiat.

14 Conclusio huius argumẽti: Ex fide apprehendente promissionem Abrahamo factam, & quam primus ipse Abraham fide apprehendit, totius posteritatis Abrahami (id est Ecclesię ex omnibus populis collectæ) iustificationem ac salutem proficiscí.

15 [13] Nam Lex iram efficit: siquidem vbi non est lex, ibi nec transgressio *est*.

16 [14] Propterea ex fide *est hæreditas*, vt *sit* per gratiam, vt firma sit promissio [m] toti semini: [15] *id est* non solùm ei quod *est* ex Lege, verũetiam ei quod *est* ex fide Abraham, qui est pater omnium nostrûm,

17 (Sicut scriptum est, [16] Patrem multarũ gentium constitui te) [n] coram eo cui credidit, Deo *videlicet*, [o] viuificante mortuos, & [p] vocante quæ non sunt, tanquam sint.

18 [17] Qui *Abraham* contra spem sub spe credidit, vt fieret pater multarum gentium: secundum id quod *ei* dictum fuerat, Ita erit semen tuum.

19 Ac [q] minimè imbecillis fide, nõ cõsiderauit suum ipsius corpus iam [r] emortuum, quum centum circiter natus esset annos, nec emortuam vuluam Saræ.

20 Aduersus promissionem autem Dei nõ disceptauit infidelitate: sed robustus factus est fide, [s] tributa gloria Deo:

21 Ac [t] plenè persuasum habẽs, *eum* quod promiserat, posse etiam facere.

22 Quapropter etiam *hoc* imputatum est ei pro iustitia.

15 Id est, non tantùm eorum qui credunt & simul ex Lege circũcisi sunt, sed etiam eorum qui absque circũcisione, & solius fidei respectu, censentur in Abrahami filijs. 16 Spiritualis est ista paternitas, ex vnica Dei promittentis virtute pendens. 17 Descriptio veræ fidei in Dei potentia simul ac beneuolentia penitus acquiescentis, proposito Abraham i exemplo.

m Omnibus credentibus. n Coram eo videlicet Deo, id est, cognatione spirituali, quæ coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit. o Eo, qui vitæ restituit. p Apud quem iam sint, quæ alioqui reipsa non sunt, vt qui vel vno verbo quiduis possit ex nihilo efficere. q Fortißimus, ac cõstantißimus: Hebræi enim contrarium eius quod negant, fortißimè asseuerant. r Iam effœtum viribus, & ad gignendam sobolem ineptum. s Deo agnito & laudato, vt qui summè bonus ac verax esset. t Vera fidei descriptio.

23 Non

23 [18] Non ſcriptum eſt autem propter eum ſolum, quòd *hoc* imputatum fuerit ei:

24 Sed etiam propter nos, quibus futurum eſt vt imputetur, ijs *nimirum* qui credũt in eum qui excitauit Ieſum Dominum noſtrum à mortuis,

25 Traditum *in mortem* [u] propter offenſas noſtras, & excitatum propter iuſtificationem noſtri.

18 Vna eſt perpetua tum in Abrahamo tũ in omnibus fidelibus, iuſtificationis regula, fides videlicet in Deũ, qui in Chriſto mediatore noſtro expiatis noſtris peccatis, eundem à mortuis excitauit, vt & nos iuſtificati in eo ſeruemur.

u Vt offenſas noſtras lueret.

CAP. V.

1 Amplificationibus illuſtrat 2 Iuſtitiam Chriſti, quæ fide apprehenditur, 5 quia datus eſt pro infirmis, 8 & peccatoribus. 14 Inde comparationem facit Chriſti cum Adam, 17 Mortis cum Vita, 20 Legis cum gratia.

CAP. V.

1 IVſtificati [1] igitur ex fide, pacem habemus erga Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.

Epheſ.2.23.

1 Aliud argumentum ab effectis: Eo iuſtificamur quod conſcientiam verè corã Deo pacat. Pacat autem conſcientiam non Lex, ſed fides per Chriſtum, vt antea probauit: Fide ergo, non Lege iuſtificamur. 2 Quòd fidei tribuitur conſcientiæ tranquillitas, ad Chriſtum referendum eſt, ipſius fidei datorem, & in quo ipſa fides eſt efficax. 3 Occupatio aduerſus eos qui miſerias & calamitates Eccleſiæ penè aſſiduas conſpicientes, putant Chriſtianos ſomniare, quum ſuam fœlicitatem iactant: quibus reſpondet Apoſtolus, eorum fœlicitatem alibi eſſe ſub ſpe repoſitam, quæ quidem ſpes adeò ſit certa, vt de fœlicitate illa non minus exultent, quàm ſi ea fruerentur.

2 ‖ [2] Per quem etiam fide [a] habuimus hunc aditum in gratiam hanc per [b] quam [c] ſtamus, 3 & [d] gloriamur ſub ſpe gloriæ Dei.

a Sciamus tamen hoc fidei effectum adhuc vigere. b Gratiam, id eſt, gratuitam beneuolentiam, vel eam conditionem in quam gratuitò ſumus adſciti. c Firmi permanemus. d Non modò æquo animo & moderato ſumus, ſed etiam magna lætitia perfuſi, nobis placemus de hæreditate cœleſti, quæ nos manet.

Iac.1.2.

4 Ipſę oppreſſiones multis modis ſuppeditant exultationis materiem, ne dum vt nos reddãt miſeros.

5 Quia afflictiones patiẽtiæ nos aſſuefaciunt, patiẽtia verò bonitatẽ Dei nobis reddit exploratam: iſta denique experientia ſpem noſtram alit, quæ quidem nunquam nos fruſtratur.

Hebr.9.15, 1.pet.3.18.

6 Fulcimen ſpei eſt certũ cõſciẽtiæ teſtimoniũ, ex Spiritus ſancti dono, nos à Deo diligi: hoc autẽ nihil aliud eſt quàm quod fidẽ vocamus: vnde ſequitur, fide pacari conſcientias. 7 Certa in aduerſis conſolatio, ne pacem noſtram interturbent: quia qui prorſus infirmos atque adeo impios adeo dilexit, vt pro eis etiam mortem ſubiret, qui poſſet iam in ipſos viuentes & ſanctificatos negligere? 8 Amplificatio charitatis Dei erga nos, vt de ea non poſſimus ambigere, qui pro iniuſtis, & à quibus nihil boni poſſit captare, atque adeo pro ſuis hoſtibus Chriſtum dederit in mortem. Quomodo igitur quos Chriſtus moriens iuſtificat, & reconciliat, non ſeruaret ab exitio, iam viuus? 9 Tranſitio ad alterum caput iuſtificationis, quod poſitum eſt in gratuita obedientiæ Chriſti imputatione: vt ad remiſſionem peccatorũ accedat etiam donum iuſtitiæ Chriſti per fidem imputatæ, quæ iniuſtitiam ab Adamo in nos propagatam, omnéſque eius fructus abſorbeat: vt in Chriſto non modò deſinamus eſſe iniuſti, ſed etiam iuſti eſſe incipiamus.

3 [4] Neq; *id* ſolùm, ſed etiã ‖ gloriamur in oppreſſionibus, [5] ſciẽtes quòd oppreſſio patiẽtiã efficiat:

4 Patientia verò experientiam, experientia autem ſpem:

5 Porrò ſpes non pudefacit, [6] quòd [e] charitas Dei effuſa ſit in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum qui datus eſt nobis.

6 [7] Chriſtus enim, quum adhuc nullis viribus eſſemus, [f] ſuo tempore pro impijs mortuus eſt.

7 [8] Enimuerò vix pro [g] iuſto quiſquam moriatur: nam pro eo qui ſit *ipſi* vtilis, forſitan aliquis etiam mori ſuſtineat.

8 [h] Commendat autem ſuam charitatem erga nos Deus, quòd quum adhuc eſſemus [i] peccatores, Chriſtus ‖ pro nobis mortuus ſit.

9 Iuſtificati igitur eius ſanguine, ſeruabimur nunc multò magis per eum [k] ab ira.

10 Nam ſi quum inimici eſſemus, reconciliati fuimus Deo per mortem Filij eius, multò magis reconciliati ſeruabimur per vitam ipſius.

11 [9] Neque id ſolùm, verumetiam gloriamur

6 Fulcimen ſpei eſt certũ cõſciẽtiæ teſtimoniũ, ex Spiritus ſancti dono, nos à Deo diligi: hoc autẽ nihil aliud eſt quàm quod fidẽ vocamus: vnde ſequitur, fide pacari conſcientias. 7 Certa in aduerſis conſolatio, ne pacem noſtram interturbent: quia qui prorſus infirmos atque adeo impios adeo dilexit, vt pro eis etiam mortem ſubiret, qui poſſet iam in ipſos viuentes & ſanctificatos negligere? 8 Amplificatio charitatis Dei erga nos, vt de ea non poſſimus ambigere, qui pro iniuſtis, & à quibus nihil boni poſſit captare, atque adeo pro ſuis hoſtibus Chriſtum dederit in mortem. Quomodo igitur quos Chriſtus moriens iuſtificat, & reconciliat, non ſeruaret ab exitio, iam viuus? 9 Tranſitio ad alterum caput iuſtificationis, quod poſitum eſt in gratuita obedientiæ Chriſti imputatione: vt ad remiſſionem peccatorũ accedat etiam donum iuſtitiæ Chriſti per fidem imputatæ, quæ iniuſtitiam ab Adamo in nos propagatam, omnéſque eius fructus abſorbeat: vt in Chriſto non modò deſinamus eſſe iniuſti, ſed etiam iuſti eſſe incipiamus.

e Qua nos Deus proſequitur. f Tempore opportuno & idoneo, quod Pater præſcripſerat. g Iuſti alicuius hominis vice. h Confirmat, in nobis videlicet, vt in mediis afflictionibus ſciamus eum nobis adfuturum. i Quum in nobis regnaret peccatum. k Afflictionibus & exitio.

in Deo per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, per quem nunc reconciliationem aſſequuti ſumus.

12 [10] Propterea ſicut per [l] vnum hominem [m] peccatum in mundum introijt, ac per peccatum mors: & ita in omnes homines mors tranſijt, in [n] quo omnes peccarunt.

13 [11] Nam [o] vſque ad Legem peccatum erat in mundo: peccatum verò non [p] imputatur quum nulla eſt lex.

14 [12] Regnauít autem mors ab Adam vſque ad Moſen, [q] in eos quoque qui non peccauerant ad [r] ſimilitudinem tranſgreſſionis Adam, [13] qui eſt typus illius qui erat futurus.

15 [14] At non vt offenſa, ita etiam *eſt* quod *Deus* gratificatur. nam ſi [ſ] illius vnius offenſa multi mortui ſunt, multo magis gratia Dei & donum per gratiam quæ *eſt* vnius hominis Ieſu Chriſti, in multos redundauit.

10 Ab Adamo, in quo omnes peccarũt, reatus & mors (quæ eſt reorũ pœna) in omnes peruaſit.

11 Hoc ita eſſe, & reatum ac mortem nõ cœpiſſe poſt Legem Moſis datam, & violatã illud manifeſtè docet, quòd mortui ſunt homines ante Legem illam poſitam. Nam quũ mortui ſint, peccatũ quod eſt mortis cauſa, iam tum extabat: & ita quidem vt imputaretur: vnde etiam efficitur aliquam iam tum fuiſſe Legem, cuius tranſgreſſio eſſet mortis cauſa.

12 Iſtam autem Legem, non eſſe illam vniuerſalem, nec ab actuali aliquo ſingulorum peccato mortem illam fuiſſe profectam, illud declarat, quòd ipſi infantes qui legem illam naturalẽ neque cognoſcere vnquam potuerunt nec tranſgredi, inſtar Adami tamen mortui ſunt.

13 Reſpondet autem Adamus ille prior alteri poſteriori, nempè Chriſto, ſicut mox explicatur. 14 In eo quidem Adam & Chriſtus inter ſe comparantur, quòd vterque quod ſuum eſt in ſuos propaget: in eo verò primùm differunt, quod ille quidem natura ſuam offenſam in multorum exitium propagarit, iſtius verò obedientia in multos ex gratia redundarit. *l Adamũ, qui Chriſto confertur, illi ſimilis quòd vterque quod ſuum eſt ſuis cõmunicat: diſſimiles autem ſunt, quòd ille peccatũ in ſuos natura deriuat in mortem, Chriſtus ſuam iuſtitiam ſuis per gratiã cõmunicat in vitam. m Peccati nomine, morbũ illum intelligit hæreditariũ, quem originalẽ vulgò vocant: ſic enim in numero ſingulari vocare ſolet illud peccatum, cùm peccata vocet fructus. n Adamo. o Tempore quod ab Adamo ad Moſen interceſſit. p Vbi lex nulla eſt poſita, nemo vt reus ac nocens punitur. q Infantes. r Secundum eam formam qua peccant adulti, dum cupiditatibus obſequuntur, porrò tota poſteritas alioqui in Adamo, cùm ipſe ſciens ac prudens peccaret, corrupta fuit. ſ Adami.*

15 Altera disparitas in eo posita est, q̃ illius quidem vna offensa homines reos effecit: Christi autem iustitia gratis imputata, non ab illo tãtùm reatu, sed etiã ab alijs omnibus absoluat.

16 Tertium discrimen est, quòd potentior etiam sit iustitia Christi gratis imputata ad vitam afferendã, quàm Adami offensa ad suos posteros morti addicendos.

17 Itaque in sũma, sicut ex Adami offensa cõtractus reatus oẽs addicit morti: ita ex aduerso iustitia Christi, quæ Dei beneficio imputatur omnibus credẽtibus eos iustificat, vt vitę ęternæ fiãt participes. 18 Totius istius cõparationis, hoc est fundamẽtum, quòd duo isti homines sint constituti veluti duæ stirpes, vt ex illo quidem peccatũ per naturam, ex isto autẽ iustitia per gratiam, in alios promanet. 19 Occupatio: Cur igitur Lex Mosis superuenit? Vt tanto magis rei constituerentur homines, & tanto illustrius esset Dei beneficium in Christo Iesu.

16 15 Neque vt *illud quod introijt* per vnum qui peccauit, *ita est* beneficium. nam reatus quidem ex vna *offensa introijt* ad condemnationem: quod autem gratificatur *Deus, datur* ex multis offensis ad [t] iustificationem.

17 16 Etenim si per vnam offensam mors regnauit per vnum, multò magis [y] qui redundantem illam gratiam & donum iustitiæ accipiunt, [u] in vita regnabunt per vnum Iesum Christum.

18 17 Nempè igitur sicut per vnam offensam *reatus venit* in omnes homines ad cõdemnationem: ita per vnam iustificationem *beneficium redundauit* in omnes homines ad [x] iustificationem vitæ.

19 18 Sicut enim per [y] inobediẽtiam vnius hominis, peccatores constituti sunt [z] multi: ita per vnius obedientiam, iusti constituentur multi.

20 19 Lex verò præterea [a] introijt vt augeretur offensa: sed vbi auctum est peccatum, *ibi* [b] superabundauit gratia:

21 Vt quemadmodum regnauerat peccatum in mortem, ita etiam gratia regnaret per iustitiam in vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.

t Ad sententiam absolutoriam. u Veræ & perennis vitæ participes facti. x Non tãtùm qui remissa sunt peccata, sed etiam quia iustitia Christi nobis imputatur. y Non igitur solùm ad nos imitatione transijt peccatũ, sed etiam hæreditaria fuit corruptio. z Multos opponit paucis. a Accessit ad morbum illum, quo laborabant omnes homines vnius peccato contaminati. b Gratia è cælo tanta copia fuit effusa, vt peccatum non æquarit modò, sed etiam infinitis partibus superarit.

CAP. VI.

1 Descendit ad sanctificationem, sine qua neminem induere Christi

Christi iustitiam docet, 4 argumento à baptismo sumpto, 12 inde exhortationes ad vitæ puritatem deducit: 16 breuémque mentionem interserit Legis abrogatæ.

CAP. VI.

1 Trãsitio ad aliud Christi beneficium, quod sanctificatio dicitur, siue regeneratio.

1 [1] QVid igitur dicemus? permanebimus [a] in peccato, vt gratia auctior fiat?

2 [2] Absit: qui [b] mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in eo?

3 [3] An ignoratis, ‖ nos quotquot baptizati sumus [c] in Christum Iesum, in mortem eius esse baptizatos.

4 ‖ Sepulti igitur sumus vnà cum eo per Baptismum in mortem: vt sicut excitatus est Christus ex mortuis [d] in gloriam Patris, [e] ita & nos ‖ noua vita ambulemus.

5 [4] Nã si cũ eo plantati coaluimus [f] cõforma-

Gal.7.17. Col.2.12. 1.Cor.6.14, ephes.4.23, col. 3.8, 2.tim.2.12, hebr.12.1, 1.pet.1.1.

2 Beneficium iustificationis & sanctificationis perpetuo vinculo cohærent, & vtrũque manat à Christo ex Dei gratia. Est autem sanctificatio, abolitio peccati, id est, corruptionis nostræ natiuæ, in cuius locum succedat naturæ instauratæ puritas. 3 Huius sanctificationis tres sunt partes, nempè veteris hominis siue peccati mors, & sepultura, & noui hominis resurrectio, à Christi mortis, sepulturæ, & resurrectionis virtute in nos promanans, cuius beneficij pignus & sigillum est Baptismus noster. 4 Mors peccati, & vita iustitiæ, siue coalitio cum Christo, & in morte, & in vita, nunquam possunt diuelli: ex quo consequitur, neminem esse sanctificatum qui adhuc viuat peccato, ac proinde neminem qui non resipuerit, factum esse per fidem, Christi participem: & quod antè dixerat, Legem non euerti, sed stabiliri per fidem.

a In illa corruptione, etiamsi enim non imputetur nobis reatus peccati, manet tamen in nobis corruptio, quam sanctificatio iustificationem subsequens, paulatim interimit. b Mortui peccato Paulo dicuntur, qui virtutis Christi participes, ita sunt facti, vt natiua illa corruptio sit in eo emortua, id est, vigore suo extincto, fructus amarissimos non edat. Contrà verò, viuere dicuntur peccato, qui sunt in carne, i. quos Spiritus Dei, à naturæ corruptionis seruitute nõ asseruit. Peccato autem tertio casu hoc loco construitur: alioqui mori peccato, sexto casu dicitur, is qui peccatis quasi immortuus tenetur, qui & mortuus absolutè dicitur, infra vers.13. c Vt cum Christo coalescentes, vim ipsius percipiemus extinguendo peccato, & creando nouo homini. d Vt ipse Christus, deposita infirmitate, glorioſus cum Deo viueret in æternum. e Nos autem qui illius membra sumus, ideo resurreximus, vt ipsius participes illius virtutis facti, incipiamus viuere vitam nouam, quasi nimirum iam in cælis versemur. f Quatenus virtute ab ipso in nos derivata, perinde morimur peccato, vt ipse mortuus est.

tione mortis eius, nimirùm etiam resurrectionis *confirmatione* g coalescemus:

6 Illud scientes h veterem illum nostrum hominem cum i eo crucifixum esse, vt eneruetur k corpus peccati, l ne posthac nos seruiamus peccato.

7 5 Etenim qui mortu⁹ est, liber est à peccato.

8 Quòd si mortui sumus cum Christo, credimus fore vt etiam viuamus cum eo.

9 Vt qui sciamus Christum excitatum ex mortuis, non amplius mori: mortem *inquam* ei non amplius dominari.

10 6 Nam quòd mortuus est, peccato mortuus est m semel: quòd autem viuit, viuit n Deo.

11 Ita etiam vos colligite, vosipsos tum mortuos esse peccato, tum verò viuere Deo per Christum Iesum Dominum nostrum.

12 Ne o regnet igitur peccatum in mortali vestro corpore, vt obediatis peccato in cupiditatibus corporis:

13 Neque p sistite q membra vestra r arma iniustitiæ peccato: sed sistite vos Deo, vt ex mortuis viuos, & membra vestra, arma iustitiæ Deo.

14 7 Peccatum enim vobis non dominabitur, non enim estis sub Lege, sed sub gratia.

5 Idem probat à mortis effectis, adhibita Christi capitis cum suis membris collatione.

6 Adhortatio ad certandum cum corruptione & omnibus eius effectis.

7 Fatetur sit adhuc non esse mortuum in nobis peccatum, vt penitus sit extinctum: sed victoriam fortiter certantibus promittit, quia gratia Dei donati sumus, quę efficit, vt Lex iam non fiat peccati virtus, & instrumentum in nobis.

g *Perficitur enim in dies, imò nunquam quandiu viuemus erit, omnino perfecta sanctificatio.* h *Vniuersam nostram naturam, sicut cum iniquitate concepti sumus & in lucem editi, vetus autem dicitur partim collatione veteris illius Adami cum Christo, partim etiã naturæ nostræ deformationis respectu, quã altera recentiore permutamus.* i *Natura nostra corrupta Christo tribuitur non reipsa, sed per imputationem.* k *Vitiositas quæ nobis inhæret.* l *Finis sanctificationis, ad quem contendimus, ac tandem perueniemus, nempè quando Deus erit omnia in omnibus.* m *Vna vice pro omnibus.* n *Apud Deum.* o *Regnare apud Paulum significat summum imperium obtinere, cui nemo sese opponat, vel si quis hoc faciat, frustra illud faciat.* p *Peccato tanquam domino alicui, vel tyranno.* q *Mentem atque illius facultates omnes.* r *Pro instrumentis, quibus ad patranda scelera vtatur.*

15 8 Quid

15 [8] Quid igitur? peccabimus, quòd non ſimus ſub Lege, ſed ſub gratia? abſit.

16 ‖ An neſcitis quod cui ſiſtitis vosipſos ſeruos ad obediendum, eius ſerui eſtis cui obeditis: vel peccati ad mortem vel obedientiæ ad iuſtitiam?

17 [9] Gratia autem *ſit* Deo quòd fuiſtis *quidem* ſerui peccati, ſed ex corde obediſtis ei formæ doctrinæ [ſ] in quam eſtis traditi:

18 Et liberati à peccato, mãcipati eſtis iuſtitiæ.

19 [t] Hominum more loquor, propter infirmitatem carnis veſtræ. Itaque ſicut ſiſtiſtis membra veſtra ſerua impuritati & iniquitati, ad *patrãdam* iniquitatem: ita nunc ſiſtite membra veſtra ſerua iuſtitiæ ad ſanctimoniam.

20 Quum enim ſerui eſſetis peccati, [u] liberi eratis iuſtitiæ.

21 [10] Quem igitur fructum habebatis tunc ex *ijs* de quibus nunc erubeſcitis? nam [x] finis illorum mors *eſt*.

22 Nunc verò liberati à peccato, mancipati autem Deo, habetis fructum veſtrum in ſanctimoniam: finem autem, vitam æternam.

23 [11] Nam ſtipendia peccati, mors: donum autem Dei *eſt* vita æterna in Chriſto Ieſu Domino noſtro.

Iohan. 8. 34, 2. pet. 2. 19.

8 Sub Lege & ſub peccato eſſe, idem declarãt, eorum reſpectu qui nõ ſunt ſanctificati: ſicut è contrario ſub gratia & ſub iuſtitia eſſe, regeneratis conueniunt. Sunt autem iſta cõtraria, vt vnũ cum altero cõ ſiſtere nõ poſſit. Expellat igitur peccatũ iuſtitia.

9 Natura ſerui peccati & liberi iuſtitiæ, gratia Dei fim[9] iuſtitię ſerui ac proinde à peccato liberi.

10 Adhortatio ad iuſtitiæ ſtudiũ & peccati odium, propoſito vtriuſque contrario exitu.

11 Mors eſt pœna peccato debita: ſanctificamur autẽ gratis ad vitam æternam.

ſ Hoc dicendi genus emphaſin habet, ſignificat enim Euangelicam doctrinam, quaſi inſtar typi cuiuſdam eſſe, cui veluti immittamur, vt eius figuræ conformemur. t Cum de rebus cœleſtibus loquar, libenter tamen me captui eorum ad quos ſcribo accommodo: ideo ſimilitudines iſtas ſeruitutis & libertatis ex hominum commerciis ſumo. v Nullum erat iuſtitiæ in vos imperium. x Vel merces aut vectigal.

CAP. VII.

1 Explicat quid ſit non eſſe amplius ſub Lege, 2 ſumpto ex coniugij Lege exemplo: 7, 12 Idque in Legis contumeliam ne vrgeat, 14 noſtra culpa factum eſſe docet,

13 vt in mortis materiam cederet, 17 quæ ad vitam data erat. 21 Exin transit ad describendam spiritus & carnis luctam.

CAP. VII.

1. Cor. 7. 33.

1 Proposita coniugij similitudine, statũ hominis ante & post regenerationẽ inter se comparat. Lex (inquit) matrimonij hæc est, vt superstite marito constet matrimonium, & illo mortuo liceat mulieri alteras nuptias contrahere.

2 Accõmodatio similitudinis: Ita, inquit, nobis cõtigit: Nunc enim sumus Spiritui quasi secundo marito copulati, ex quo nouam sobolem procreemus: mortui quidem respectu prioris mariti, posterioris autem respectu, veluti à mortuis excitati.

1 AN[1] ignoratis fratres (peritos enim Legis alloquor) legem *tantisper* dominari homini quoad *ipse* vixerit?

2 || Nam viro subiecta mulier viuenti viro deuincta est per legem: quòd si mortuus fuerit vir, liberata est à lege viri.

3 Proinde viuente viro mœcha [a] vocabitur si fiat alterius viri: sin autem mortuus fuerit vir, libera est à lege illa: vt non sit mœcha si fiat alterius viri.

4 [2] Itaque, fratres mei, vos quoque mortificati estis Legi [b] in corpore Christi: vt essetis alterius, eius *videlicet* qui ex mortuis excitatus est, vt [c] fructum feramus [d] Deo.

5 [3] Quum enim [e] essemus in carne, [f] affectiones peccatorum [g] per Legem *existentes* [h] vigebant in membris nostris, ad fructum ferendum morti:

6 Nunc autem liberi sumus à Lege, [i] mortuo

3 Explicatio prioris dicti. Nam, inquit, concupiscentiæ quas in nobis Lex ciebat, erant in nobis instar mariti cuiusdam, ex quo pariebamus verè morti feram sobolem. Nunc autem mortuo illo marito, ac proinde illa vi Legis occidentis soluti, transiuimus sub Spiritus imperium, vt iam non illos putres & mortuos, sed vitales fœtus edamus.

a Erit omnium voce & consensu. b Ad verb. per corpus, id est, in corpore, vt intelligatur arctissima illa Christi cum membris communicatio. c Fructus vocat liberos, quos vxor tollit ex marito. d Qui sint Deo grati. e Cùm essemus in prioris coniugij conditione, quam proximo versiculo vocat vetustatem literæ. f Motus ad peccatum sollicitantes, qui in ipsa etiam mente vim suam exerunt. g Non dixit à Lege existentes, sed per Legem, natos nimirùm ex peccato intus habitante, & occasionem istorum motuum arripiente ex Legis prohibitione, nullo quidem Legis, sed nostro vitio. h Vim suam exerebant. i Quasi diceret, vinculum quo detinebamur emortuum est, ac effluxit, ita vt, quod detinebat, peccatum videlicet iam non habeat quo nos contineat.

eo [k] in quo [l] detinebamur, vt ſeruiamus in [m] nouitate ſpiritus, ac non *in* vetuſtate [n] literæ.

7 [4] Quid ergo dicemus? Lex peccatum *eſt?* Abſit. Imò peccatum non cognoui niſi per Legem. nam etiam [o] cupiditatem non noſſem, niſi Lex dixiſſet, || Non concupiſces.

8 Sed peccatum occaſione ſumpta genuit in me omnem cupiditatem per illud mãdatum. Nam abſque Lege, peccatum *eſt* [p] mortuum.

9 [5] Ego enim viuus eram [q] ſine Lege quondam: mandati autẽ illius [r] aduẽtu peccatũ reuixit,

10 At ego [ſ] mortuus ſum: & repertum eſt illud mandatum quod *inſtitutum* erat ad vitam, mihi *cedere* ad mortem.

11 Nam peccatum occaſione accepta ſeduxit me per illud mandatum, & per illud occidit.

12 || [6] Itaque Lex ipſa quidem, ſancta: & [t] mandatum illud ſanctum, ac iuſtum & bonum.

Exod. 20. 17, deut. 5. 11. 1. Tim. 1. 8.

4 Obiectio, An igitur Lex & peccatum idem ſunt, ac mutuò conſentiunt? Imò, inquit, peccati à Lege coarguitur ac damnatur. Peccatum autẽ quia redargui non ſuſtinet, & quaſi non ſentiebatur donec irritaretur à Lege, occaſionem inde arripit magis ferociendi,

nullo tamen Legis vitio. 5 Proponit ſeſe pro exemplo, in quo omnes homines intueantur, primò quidem quales ſint natura, antequam de Lege Dei ſeriò cogitent, ſtupidi videlicet, & ſine vero ſenſu peccati ad malum procliues: deinde cuiuſmodi euadant quum conſcientia redarguitur Legis teſtimonio, peruicaces nimirùm, & peccandi libidine multò magis ardentes quàm vnquam anteà. 6 Concluſio, Legem quidem per ſe ſanctam eſſe, totam autem culpam in nobis eſſe, qui Lege abutamur.

k Eſt enim hic maritus intra nos. l Mala quidem eſt fidei poſſeſſor Satanas, qui fraude nos addixit peccato & ſibi: quandiu tamen ſumus peccatores, ſponte peccamus. m Vt eos decet qui vetere mortuo marito Spiritui ſunt adiuncti: quos videlicet Spiritus Dei renouauit. n Per literam, legem intelligit illius veteris conditionis reſpectu: antequam enim voluntas noſtra per Spiritum ſanctum formata ſit, Lex ſurdis canit, ac proinde nobis eſt muta ac mortua, quantum ad eius præſtationem attinet. o Cupiditatis nomine, non prauas cupiditates hoc loco intelligit, ſed earum fontem, illas ipſi etiam Philoſophi damnarunt licet obſcurè, hanc ne ſuſpicari potuerunt: eſt nihilominus ſedes natiua illius labis. p Etiamſi in nobis ſit, non agnoſcitur tamen pro peccato, neque ita furit, vt poſt Legis cognitionem furere ſolet. q Quatenus Legem ignorabam, tunc enim verè viuere mihi videbar, non enim mea me turbabat conſcientia, vt qua morbum ignoraret. r Cùm mandatum cœpi intelligere. ſ In peccato, ſeu per peccatum. t De non concupiſcendo.

7 Propositio, Legẽ non esse mortis materiam, sed corruptam naturam ab ea non tantùm detectam, verumetiam irritatã, inde occasionem rebelliomis arripere, vtquę eo ardẽti[9] res vetitas appetat, vnde mortis reatus.

13 7 Ergo quod bonũ *est*, mihi factũ est [u] mortiferum? Absit: imò peccatum *mihi factum est mortiferum*: quum, vt [x] proderetur *esse* peccatum, mihi per id quod bonum est, gigneret mortem, *id est*, vt ipsum fieret [y] summè peccans per illud mandatum.

14 8 Scimus enim Legem esse spiritualem: at ego carnalis sum, venditus vt subijcerer peccato.

15 9 Quod enim ꝑpetro,[10 z] nõ agnosco.[11] nõ enim quod volo, hoc ago, sed quod odi, hoc facio.

16 Si verò quod nolo, hoc facio, consentio Legi quòd bona *sit*.

17 Nunc itaque non amplius ego id perpetro, sed [a] peccatum quod in me habitat, *id perpetrat*.

18 [12] Noui enim non habitare in me (id est in

8 Causa hui[9] rei hæc est, ꝙ Lex cœlestem puritatem flagitet, homines autẽ quales nascuntur, sint corruptionis mancipia, cui sponte seruiunt. 9 Proponit seipsum, vt regeneratum, pro exemplo, in quo dissidium illud spiritus & carnis, ac proinde Legis Dei & prauitatis nostræ, perspicuè appareat. Nam quia Lex in homine non regenerato tantùm mortem parit, facilius in eo insimulari potest: in homine autem regenerato quum salutares etiã fructus edat, melius apparet vitiosas actiones non à Lege, sed à peccato, (id est corrupta natura) oriri. Ac proinde simul docet Apostolus quis sit Legis vsus, redarguẽdo peccato in regeneratis, ad finem vsque capitis: sicut paulò antè, nempè à vers. 7. vsque ad hũc 15. eiusdem vsum docuit in non regeneratis. 10 Non respondent (inquit) meæ vitæ actiones, imò repugnant voluntati meæ. Itaq; ex voluntatis meæ consensu cum Lege, & repugnantia cum vitæ actionibus, satis apparet aliud suadere Legem & rectam voluntatem, aliud verò vitiositatem homini insidentem etiam regenerato. 11 Obseruandum est eundẽ & vnum hominem dici velle & nolle, diuersis respectibus: velle videlicet, quatenus est gratia regeneratus: nolle, quatenus non est regeneratus, siue quatenus talis est qualis est natus. Sed quoniã pars regenerata tãdem victrix euadit, ideo Paulus regeneratorũ partem sustinẽs, perinde loquitur ac si vitiositas, quæ & ipsa volens peccat, esset aliquid extra ipsum: quãuis tamen postea fateatur hoc malum esse in carne sua, siue membris suis. 12 Vitium istud, siue peccatum, siue Lex peccati, homines nõ regeneratos ꝓrs[9] occupat, regeneratos autẽ remoratur.

v Mortis meæ culpam sustinet. x Vt peccatum ostenderet se esse peccatum, nempè vt proderet se esse quod est reuera. y Quàmmaximè, explicatis omnibus suis viribus. z Non approbo. a Corruptio illa natiua quæ etiam in regenitis hæret, nondum planè debellata.

carne

carne mea) bonum. nam velle adest mihi, sed vt quod bonum est, perficiam, [b] non assequor.

19 Non enim facio bonum quod volo: sed malum quod nolo, hoc ago.

20 Quò si id facio quod ego nolo, non amplius ego id perpetro, sed peccatum quod in me habitat, *id perpetrat*.

21 [13] Comperio igitur volenti mihi facere bonum hanc legem *impositam esse*, quòd mihi malum adiaceat.

22 Delector enim Lege Dei quod ad [c] interiorem hominem:

23 Sed video aliam legem in membris meis rebellantem [d] legi mentis meæ, & captiuum reddentem me legi peccati, quæ est in membris meis.

24 [14 e] Miser ego homo: quis me eripiet ex isto corpore mortis?

25 [f] Gratias ago Deo per Iesum Christū Dominum nostrum. [g] Nempe igitur ipse ego mente quidem seruio Legi Dei, carne verò legi peccati.

13 Cōclusio, Sicut Lex Dei ad bonū hortatur, ita legē peccati (id est corruptionē, in qua toti nati sumus) nos ad mala impellere: spiritum autē, id est animum nostrum quatenus est regeneratus, cum Lege Dei cōsentire: carnē verò, id est, totū hominē, legi peccati esse mancipatū. In summa igitur, malum & mors non sunt à Lege, sed à peccato, quod quidem regnat in non regeneratis, vt qui nec velint, nec faciant bonum, velint autem & faciant malum: in regeneratis autem certat aduersus spiritum siue legem mentis, adeò vt nec tam bene viuere nec tam à malo alieni esse possint quàm volunt. 14 Miserum quidem est, adhuc ex parte obnoxium esse peccato, quod sua natura nos reddit reos mortis: sed clamandū est ad Dominū, qui nos per ipsam mortem aliquando victores reddet, vt qui iam simus in Christo victores.

b Hæc illi verè conueniunt, quem gratia Dei innouauit; nam vbi non est Spiritus, qua potest esse lucta carnis? c Interior homo, is est qui & nouus, cui opponitur exterior, id est, vetus: interioris autem hominis nomine, non mentem & rationem: exterioris, inferiores facultates intelligit, quod facit humana Philosophia: sed exterioris nomine intelligit, quicquid est in homine vel intus vel foris, à capite ad calcem, quatenus quidem homo non est gratia Dei regeneratus.

d Lex mentis, hoc loco, non de mente, qualis illa est à natura intelligenda est, sed de mente Spiritu Dei renouata. e Ærumnosis & perpetuis pugnis fatigatus. f Colligit sese, & se acquiescere significat in Christo. g Hæc vera est regeneratorum perfectio, se imperfectos esse.

CAP VIII.

1 Concludit nihil damnationis esse ijs qui sunt Christo inserti per eius Spiritum, 3 vtcunque onerati sint adhuc pecca-

tio. 9 Illo enim Spiritu viuũt, 14 cuius teſtimoniũ 15 dubitationem omnẽ arcet, 28 & miſerias præſentes ſubleuat.

CAP. VIII.

1 Concluſio totius ſuperioris diſputationis à verſ. 16. primi capitis, ad hunc vſque locum. Quum in Chriſto fide iuſtificati conſequamur peccatorũ remiſſionem & iuſtitiæ imputationem, atq; adeò etiã ſanctificemur: ex his efficitur, eſſe extra condẽnationis metum qui per fidem ſunt Chriſto inſiti. 2 Fructus Spiritus, ſiue ſanctificationis in nobis inchoatæ effecta, nos quidẽ non inſerũt Chriſto, ſed nos ei inſitos eſſe declarant. 3 Occupatio, Quũ adeò imbecilla ſit vis Spiritus in nobis, quomodo inde poſſimus colligere nullã eſſe condẽnationem in ijs qui hac vi ſunt prẽditi. Quoniã, inquit, vis iſta Spiritus viuificãtis quę tam imbecilla eſt in nobis, perfectiſſima & potẽtiſſima eſt in Chriſto, & nobis credẽtib[9] imputata, facit vt perinde cẽſeamur, ac ſi nullę prorſus reliquiæ corruptionis & mortis in nobis hęrerẽt. Antea igitur diſputauit Paulus de remiſſione peccatorũ, & pręſtationis Legis imputatione, atq; adeò de inchoata in nobis ſanctificatione: nũc autẽ de perfecta humanæ naturæ Chriſti imputatione diſſerit, quæ pars ad plenè pacandã conſciẽtiã requirebatur. Delẽtur enim noſtra peccata Chriſti ſanguine, & tegitur noſtræ corruptionis reatus obediẽtiæ Chriſti imputatione: ipſa autẽ corruptio (quã Apoſtol[9] peccatũ peccãs appellat) ſanctificationis quidem dono paulatim ſanatur in nobis, ſed alio pręterea remedio eget, nẽpè ipſius Chriſti carnis pfectiſſima ſanctificatione, quę & ipſa nobis credẽtibus imputatur. 4 Non argumẽtatur, ſed ſanctificationis imputatę myſteriũ explicat. Quoniã enim, inquit, Legis nõ ea erat virtus (idq; ꝓpter naturæ noſtræ corruptionẽ) vt hominẽ poſſet purũ & integrũ pręſtare, vtq; morbũ peccati potiꝰ accẽderet quã extĩgueret, Deꝰ Filiũ ſuũ induit carne huic noſtrę peccatrici ſimili, in qua penitꝰ aboleuit noſtrã vitioſitatẽ, vt in eo ꝑ fidẽ appreheſo, penitꝰ integri & inculpati habiti, plenè cõperiamur illã sũmã pfectionẽ habere q̃ Lex flagitat, ac ꝓpinde nulla ſit in nobis cõdẽnatio.

1 [1] NVlla igitur nunc *eſt* condemnatio ijs qui *ſunt* in Chriſto Ieſu, [2] *id eſt, qui* non [a] ſecundum carnem incedunt, ſed ſecundũ Spiritũ.

2 [3] Nam [b] Lex Spiritus [c] vitę [d] *qui eſt* in Chriſto Ieſu, [e] liberauit me à lege peccati & mortis.

3 [4] Quũ enim Legis [f] impotẽtia nihil poſſet [g] in carne, Deus ſuo ipſius Filio miſſo conformato [h] carni peccato obnoxiæ, [i] ídque pro peccato,

a Ducem carnem ſequuti: non enim dicitur viuere ſecundum carnem, qui Spiritum ducem ſequitur, etiamſi aliquando extra viam veſtigium ponat. b Ius & authoritas Spiritus, cui opponitur tyrannis peccati. c Qui veterem hominem mortificat, nouum viuificat. d Sub. abſolutè & perfectè. e Imputata ſiquidem Chriſti ſanctificatio, ſanctificationẽ noſtram inchoatã perficit. f Quæ Legi propria non eſt, ſed vitio noſtro accidit. g In homine non regenerato, cuius morbũ quidẽ indicare potuit, non ſanare. h Hominis naturæ quæ corrupta erat per peccatũ, donec illam ſanctificaret. i Vt peccatũ aboleret in carne noſtra.

k condemnauit peccatum in carne.

4 Vt illud [l] ius Legis compleatur [5] in nobis, qui non ſecundum carnem incedimus, ſed ſecundum Spiritum.

5 [6] Nam qui [m] ſecundum carnem ſunt, quæ carnis ſunt ſapiunt: qui verò *ſunt* ſecundum Spiritum, quæ Spiritus ſunt.

6 [7] Nam intelligentia carnis mors eſt: intelligentia verò Spiritus, vita & pax:

7 [8] Propterea quòd intelligẽtia carnis, inimicitia *eſt* aduerſus Deum. [9] Legi enim Dei non ſubijcitur: nam ne poteſt quidem.

8 [10] Ergo q in carne ſũt, Deo placere nõ poſſũt.

9 [11] Vos autem non eſtis in carne, ſed in ſpiritu: ſiquidem Spiritus Dei habitat in vobis. quòd ſiquis Spiritum Chriſti non habet, is non eſt eius.

10 [12] Porro ſi Chriſtus in vobis eſt, [n] corpus

5 Redit ad id quod dixerat, ſanctificationẽ in nobis inchoatam, eſſe noſtræ in Chriſtum inſitionis certũ teſtimonium: qui quidem eſt vberrimus ſanctæ & honeſtæ vitæ fructus.

6 Probatio cur incedere ſecundum carnẽ nõ conueniat in Chriſtum inſitis, ambulare autẽ ſecundũ Spiritũ eis cõueniat: Quia, inquit, carnales carnalia, ſpirituales ſpiritualia cogitãt.

7 Probat conſequutionem, eo quòd quicquid ſapit caro, mortiferũ eſt: quicquid Spiritus, vitã ac felicitatem ſpectat. 8 Probatio cur intelligẽtia carnis ſit mors, quia, inquit, Dei eſt hoſtis. 9 Ratio cur caro ſit Dei hoſtis, Quoniam illi nec vult nec poteſt ſe ſubijcere. Carnem autem vocat hominem non regeneratum. 10 Concluſio, Ergo ambulantes ſecundum carnem, Deo non poſſunt placere: ex quo efficitur non eſſe Chriſto inſitos. 11 Ad alteros accedit, eos videlicet qui ſecundum ſpiritum ambulant, de quibus contraria omnino ſuperioribus intelligenda ſunt: ac primùm definit quid ſit in ſpiritu ſiue ſanctificatum eſſe, nẽpe habere Spiritum Dei incolam: deinde affirmat ſanctificationem inſeparabili nexu cum noſtra in Chriſtũ inſitione cohærere. 12 Confirmat fideles aduerſus carnis & peccati reliquias, concedens adhuc quidem illos, (ſicut ex ea quæ ſupereſt in eis vitioſitate intelligitur) altera ſui parte (quã corpus vocat. i. maſſam) à terrenis ſordibus nondũ purificata, in morte eſſe: ſed ſimul iubens de felici certaminis exitu ſecuros eſſe, quoniam vel exigua Spiritus (id eſt gratiæ regenerationis) ſcintilla, quam ijs ineſſe ex iuſtitiæ fructibus conſtet, ſit vitæ ſemen.

k Nullum in nos ius habere declarauit.
l Ipſa Legis Dei ſubſtãtia cõpleatur, vel illud ipſum quod requirit Lex, vt poſſimus iuſti corã Deo inueniri: nam ſi iuſtificationi adiungatur ſanctificatio nobis imputata, iuſti ſumus ex perfecta illa Legis formula. *m Ad carnis præſcriptũ viuunt.* *n Caro, ſiue illud omne quod adhuc in mortis & peccati ſalebris hæret.*

quidem mortuum *est* propter peccatum; spiritus autem vita *est* propter iustitiam.

11 [13] Sed si Spiritus eius qui excitauit Iesum à mortuis, habitat in vobis, is qui excitauit Christum ex mortuis, viuificabit etiam mortalia corpora vestra [o] per inhabitantem eius Spiritum in vobis.

12 [14] Nempe igitur, fratres, debitores sumus non carni, vt secundum carnem viuamus, *sed Spiritui.*

13 [15] Nam si secundum carnem vixeritis, futurum est vt moriamini: sed si Spiritu actiones corporis mortificetis, viuetis.

14 [16] Quotquot enim Spiritu Dei ducuntur, ij sunt filij Dei.

15 [17] Non enim accepistis [p] Spiritum seruitutis rursus ad [q] metum, sed accepistis Spiritum [r] adoptionis, per quem clamamus Abba, *id est* Pater.

16 Qui ipse Spiritus testatur vnà cum Spiritu nostro, nos esse filios Dei.

17 [18] Quòd si filij, etiã [s] hæredes: hæredes quidẽ

13 Confirmatio superioris sententiæ: Eodẽ Spiritu præditi estis, quo & Christ⁹. Idẽ ergo in vobis atque in Christo tandem efficiet, quando videlicet & vos deposita prorsus omni infirmitate, & superata morte, gloria cœlesti induet.

14 Adhortatio ad carnẽ vi spiritus regenerationis, ĩ dies magis ac magis opprimendam: Quia, inquit debitores

estis Deo, tot acceptis ab eo beneficijs. 15 Alia ratio ab vtili, Quia fortiter pugnantes, æterna vita manet. 16 Confirmatio huius rationis, Quia filij sunt Dei qui ipsius Spiritu reguntur: ergo vita æterna eos manet. 17 Obiter explicat duobus iltis versiculis quo iure filiorum Dei appellatio credentibus tribuatur: quoniam, inquit, Euangelij gratiam accipiunt, in qua Deus sese non rursus formidabilem, sicut in Legis promulgatione, sed benignum Patrem in Christo præbet, adeo vt eum magna cum fiducia Patrem inuocemus, Spiritu sancto videlicet hanc adoptionem in animis nostris per fidem obsignante. 18 Probatio consequutionis confirmationis, quia qui filius Dei est, cum Christo fruitur Deo.

o Virtute Spiritus, quæ sese primùm in Capite nostro exeruit, sed quæ in suis membris quotidie etiam exeritur. *p Spiritus nomine sanctus ille intelligitur, quem accipere dicimur, quum in animis nostris est efficax.*

q Quem ciebat in animis nostris prædicatione Legis. *r Qui obsignat in animis nostris adoptionem nostram, ideoque aperuit os nostrum.* *s Bonorum Patris participes, idque gratis, quia filij adoptiui.*

Dei,

Dei, cohæredes autem Christi: 19 si modò simul *cum eo* patimur, simul *cum eo* glorificemur.

18 20 t Nam statuo minimè *esse* paria quæ præsenti tempore perpetimur, futuræ gloriæ in nobis retegendæ:

19 21 Etenim u res creatæ *quasi* exerto capite obseruantes, expectant reuelationem filiorum Dei.

20 Nam x vanitati res creatæ subiectæ sunt, y non sua sponte, sed z propter eum qui subiecit *eas isti vanitati:*

21 a Sub spe quòd & ipsæ vindicabuntur ex b seruitute interitus in libertatem gloriæ filiorũ Dei.

22 Scimus enim omnes res creatas vnà suspirare & vnà c parturire ad hoc vsque *tempus:*

23 22 Neque verò *illa* solùm, sed & ipsi qui primitias Spiritus habemus, nosiipsi, inquam, d apud nosipsos suspiramus, adoptionem expectantes, *idest* ‖ e redemptionem corporis nostri.

24 23 Nam spe seruati sumus. f Spes autem si

19 Iam docet Paulus qua via filij Dei ad illã felicitatẽ perueniãt: per crucem videlicet, sicut & ipse christus. Simul autẽ aperit cõsolationis fontes, ac primùm quidem, quòd Christum ipsũ habeam⁹ afflictionum sociũ: secundò, quòd illi quoque simus in æterna illa gloria socij futuri. *Luc.11.22.*

20 Tertiò, quòd hæc gloria quam expectamus, infinitis partibus superet afflictionũ miseriam. 21 Quartò, nos certò esse liberandos docet ex ea confusione & horrenda totius mundi deformatione, quæ perpetua esse non possit, sicut ab initio nõ extitit. Cæterùm sicut ea initium habet ex hominis peccato propter quam erat conditus, Deo sic ordinante: ita cum electis tandem instaurabitur. 22 Quintò, si expectat reliquus mundus instaurationem, veluti suspirans, idque non frustra, nos quoque non pigeat ingemiscere, & longè etiam certiores simus redemptionis nostræ futuræ, quum habeamus Spiritus primitias. 23 Sextò, Cum fide spes necessariò cohæret, quum credamus quæ nondum obtinuimus, & spes in rem præsentem non feratur. Sperandum est igitur, & patienter expectandum quod futurum credimus.

t Omnibus bene expensis colligo. u Rerũ vniuersitas. x Fluxæ & euanidæ conditioni. y Non propensione naturali. z Vt conditoris imperio obsequãtur, cui visum est ipsarum vanitate ostendere quãtopere esset homini offensus. a Noluit mũdũ perpetuæ maledictioni propter hominis peccatũ subijcere, sed spẽ illi fecit restitutionis. b A corruptione cui nunc sunt mancipatæ, asserentur in fœlicẽ illũ statum incorruptionis, qui patefiet quum filij Dei in gloriam euehentur. c Significatur non tantùm summus dolor, sed etiam fructus qui eum consequitur. d Ex intimo corde. e Extremam illam instaurationem quæ futura est nostræ adoptionis consummatio. f Metonymia pro eo quod speratur.

cernatur, non est spes. quod enim quis cernit, cur speret?

25 Si verò quod non videmus speramus, *nempe* per patientiam expectamus.

25 [23] Itidem autem & Spiritus vnà [g] subleuat infirmitates nostras. quid enim precemur vt oportet, non nouimus. sed ipse Spiritus [h] interpellat pro nobis suspirijs inenarrabilibus.

27 Qui verò scrutatur corda, nouit [i] quis sit sensus Spiritus: quia [k] secundum Deum interpellat pro sanctis.

28 [24] Nouimus autem, ijs qui diligunt Deum, [l] omnia simul conferre ad bonum, ijs *videlicet* qui ex [m] proposito *ipsius* vocati sunt.

29 Nam quos præsciuit, *eosdem* & prædestinauit, *vt* conformes *fiant* imagini Filij sui: vt is sit primogenitus inter multos fratres.

30 Quos verò [n] prædestinauit, eos etiam vocauit: & quos vocauit, eos etiam iustificauit: quos autem iustificauit, eos etiam glorificauit.

31 [25] Quid igitur dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?

32 Is quidem qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quî non etiam cum eo omnia nobis [o] gratificabitur?

23 Septimò, Nõ est quòd satisfacamus sub afflictionum pondere, quũ firmissimum præsidium suppeditent preces: quæ irritæ esse non possunt, quũ à Spiritu Dei in nobis habitante proficiscantur

24 Octauò, Nec temerè, nec nostro malo affligimur, sed ex Dei prouidentia, summo nostro bono: qui sicut nos ab æterno elegit, ita etiã prædestinauit, Filij sui conformationi: ac proinde suo tempore vocatos ac iustificatos, per crucem ad gloriam adducet. 25 Nonò, Non est quod metuamus ne quicquid nobis vtile est, non largiatur Dominus, quum ne Filio quidem suo pepercerit, vt nos seruaret.

g Tanquam onus sustinet, ne nos sub eo satisfacamus. h Nos ad preces instigat, atque adeo veluti verba & suspiria nobis intus dictat. i Quæ suspiria à sui Spiritus afflatu proficiscantur. k Quia sanctos docet precari ex ipsius Dei voluntate. l Non tantùm afflictiones, sed quiduis aliud. m Propositum vocat id quod Deus ab æterno pro bona sua voluntate apud se constituit. n Vtitur Præteritis pro Præsentibus, Hebræorum more, qui rem futuram per Præteritum aliquando explicant, vt eius firmitas constet: respicit etiam ad actum Dei continuum. o Gratis donabit.

33 [26] Quis tentabit crimina aduersus electos Dei? [p] Deus, *is est* qui iustificat.

34 Quis est qui condemnet? Christus, *is est* qui mortuus est, imò verò qui etiam excitatus est: qui etiam est ad dexteram Dei, qui etiam postulat pro nobis.

35 Quis nos separabit à [q] charitate Christi? *num* oppressio, num anguſtia, num persequutio, num fames, num nuditas, num periculum, num gladius?

35 (‖Sicut scriptũ est, Causa tua occidimur totũ diẽ, habiti sumus velut oues destinatæ mactationi)

36 [r] Imò in his omnibus plusquam victores sumus per eum qui dilexit nos.

38 Nam mihi persuasum est, neque mortem, neque vitam, neque Angelos, neque principatus, neque potestates, neque instantia, neque futura,

39 Neque sublimitatem, neque profunditatem, neque vllam rem aliam creatam posse nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

Psal. 43. 24.

26 Magnificẽtissima conclusio totius secũdæ partis huius epistolæ. i. tractationis de iustificatione, Nobis nullos coram Deo metuendos accusatores, quum Deus ipse nos vt iustos absoluat: damnationẽ verò nobis multo minus esse formidandam, quũ Christi morte & resurrectione, omnipotentia denique ac patrocinio nitamur. Quid igitur in hac vita tanti erit momenti vt nos perterrefaciat, quasi à charitate qua Deus nos in Filio diligit exciderimus? Nihil profectò, quum illa sit firmissima, tum in sese, tum in nobis certa fide confirmatis.

p Qui non modò insontes, sed etiam prorsus iustos in Filio pronuntiat.

q Qua Christus nos prosequitur. *r Non modò tantis malis non frangimur, sed etiam plusquam victores sumus omnium illorum.*

CAP. IX.

1 Iudæis occurrit, 7 ac duplex filiorum Abrahæ genus dicit, 15 cunctaque in hoc negotio peragi ex Dei voluntate, 20 instar figuli. 24, 30 Tum vocationem Gentium, 31 tum Iudæorum reprobationem, 25 27 Prophetarum testimonijs testatam ostendit.

1 VEritatem [1] dico per Christum, non mentior, (attestante mihi simul conscientia

CAP. IX.

1 Tertia pars huius epistolæ vsque ad duodecimum caput: in qua Paulus ad fidei causas superiores ascendit: ac primùm quidẽ, quoniã de Iudæorũ reiectione multa dicturus erat, insinuatione vtitur, incredibilẽ suã in eos beneuolẽtiam duplici aut etiã triplici iureiurãdo insigni desiderij sui testificatione declarans, & omnes eorum prærogatiuas illis concedens.

2 Testimoniũ Deitatis Christi manifestissimum.
Suprà, 2.17.
Ephes. 2.12.
Suprà, 2.28.
Gen. 21.12, heb. 11.18.
Galat. 4.28.
3 Ingreditur tractationem prędestinationis per occupationis speciem, Quî fieri possit vt reiectus sit Israël, quin simul cõstituẽdum sit, irritũ esse pactum Dei cum Abrahamo & ei[9] semine sanctum. Respondet ergo, veritatem constare Dei verbo, etiamsi reiectus sit Israël: quoniam sic generalis est ac communis Israëlitici populi electio vt tamen Deus arcano suo consilio deligat quos visum est. Propositio igitur & status huius tractationis hic est, Gratiam salutis sic vniuersaliter offerri, vt tamen ad solos electos pertineat eius efficacia. 4 Probatio prima, ab exemplo familiæ ipsius Abrahami, in qua solus Isaac est filius habitus, idque ex Dei ordinatione: quanuis & ipse Ismaël esset ex Abrahamo ortus, & circuncisus ante ipsum Isaacum. 5 Generalis applicatio probationis slue exempli superioris.

mea per Spiritum sanctum,)
2 Magnam mihi tristitiam esse, & perpetuum cruciatum cordi meo.
3 Optarim enim ego ipse [a] anathema esse *separatum* à Christo, pro fratribus meis, cognatis *inquam* meis [b] secundum carnem:
4 Qui sunt Israëlitæ: quorum *est* adoptio, || & [c] gloria, || & [d] fœdera, [e] & Legis constitutio, & [f] cultus, & [g] promissiones:
5 Quorũ *sunt* Patres, & *ij* ex quibus Christus quod ad carnẽ attinet, [2] qui est supra omnes Deus laudandus in secula. Amen.
6 || [3] Fieri tamen non potest vt exciderit sermo Dei. nõ enim omnes qui *sunt* ex *patre* [h] Israële, *sunt* Israël:
7 Neque quia *sunt* semen Abrahæ, *ideo* omnes *sunt* filij: [4] sed || [i] in Isaac vocabitur tibi semen.
8 [5] Hoc est, non qui [k] filij carnis, ij filij Dei: sed qui *sunt* || [l] filij promissionis, censentur in semine.

a Tanta fuit Apostoli erga fratres suos charitas, vt si fieri potuisset, paratus fuisset abdicationem Israëliticæ gentis redimere, sui sempiterno exitio, anathematis enim nomen illud hoc loco significat. b Carnis coniunctionem. c Arca fœderis, quæ erat præsentiæ Dei symbolum. d Tabulæ fœderis, metonymia. e Lex iudicialis. f Lex ceremonialis. g Quæ facta fuerunt Abrahamo & posteris. h Israël primo loco pro Iacobo, altero pro Israëlitis sumitur. i Isaac tibi erit verus ac germanus filius, ac proinde tuæ benedictionis hæres. k Qui nati sunt ex Abrahamo consueto naturæ ordine. l Qui virtute promissionis sunt nati.

9 [6] Promissionis enim sermo hic est, ‖ Hoc ipso tempore veniam, & erit Saræ filius.

10 [7] Neque *hic* solùm, ‖ sed Rebecca, quum ex vno concepisset, *nempe* ex Isaac patre nostro, *hæc experta est.*

11 Nondum enim natis *pueris*, quum nihil fecissent boni vel mali, [m] vt propositum Dei quod *est* secundum *ipsius* electionem, *id est* non ex operibus, sed ex vocante, *firmum* [8] maneret.

12 [9] Dictum est ei, ‖ Maior seruiet minori.

13 Sicut scriptum est, ‖ Iacob dilexi, Esau verò odio habui.

14 [10] Quid igitur dicemus? [n] Num iniustitia *est* apud Deum? Absit.

Gen.18.10.
Gen.25.21.
Gen.25.23.
Malach.1.2.

6 Ratio applicationis, Quoniã vi promissionis natus est Isaac, ac proinde non fuit electus, imò ne extitit quidẽ nisi ex gratuita Dei volũtate. Ex hoc autem consequitur, prædestinationis fontem esse promissionem, non carnem, ex qua promissione manat electio particularis: siue electos nasci, non autem iam natos eligi, Dei quidem prædestinantis respectu.

7 Altera probatio vehemẽtissima ab Esau & Iacobi exẽplo, vtroque nato ex eodem Isaaco filio promissionis, eadem matre, eodémque partu, non diuersis, sicut Ismael & Isaac: quum tamen Esau reiecto solus Iacob sit electus: ídque ante ipsorum ortum, vt neque vllá Iacobi probitas, ipsius eligendi, nec vlla Esau improbitas, ipsius reijciendi causa haberi possit.

8 Non dicit Paulus, Fieret, sed, Factum permaneret. Fallũtur ergo qui præscitam fidem, electionis, præscitam infidelitatem, reprobationis causam faciunt.

9 Reiectionem Esau probat ex eo quòd addictus sit fratri in seruitutem, electionem autem Iacobi, ex eo quòd factus sit fratris, & quidẽ primogeniti, dominus. Et nequis ad res externas hoc Dei dictum traheret, declarat Apostolus ex Malachia optimo Mosis interprete, seruitutem Esau, cum Dei odio, dominationem Iacobi, cum Dei amore fuisse coniunctam.

10 Prima obiectio, Si Deus nulla dignitatis vel indignitatis habita ratione diligit vel odit, ergo iniustus est, vt qui indignos possit amare, & dignos odisse. Auersatur Apostolus hanc blasphemiam, & postea sigillatim respondet.

m Dei decretum quod proficiscitur ex ipsius mera voluntate, qua illi visum est vno præterito, alterum eligere.

n Humana mens nullas alias amoris vel odij causas quas qua in personis sunt, nouit, vnde emanat hac obiectio.

Exo.33.10. 15 [11] Nam Mosi dicit, || [o] Miserebor cuius misertus fuero, & [p] commiserabor quem commiseratus fuero.

Exo.9.16. 16 [12] Nempe igitur *electio* non est eius qui [q] velit, neque eius qui currat, sed miserentis Dei.

17 [13] Dicit enim [r] Scriptura Pharaoni, || Ad hoc ipsum [s] excitaui te [14] vt ostendam in te potestatem meam, & vt annuntietur nomen meum in tota terra.

11 Respondet priore loco de delectis ad salutem: in quibus eligendis negat Deũ iniustum videri posse, etiamsi nondum natos nullius dignitatis respectu elegerit, siue saluti prædestinarit: quoniam videlicet electos non adducit ad finem destinatum nisi interposita misericordia, quæ causa est prædestinationi subordinata. Præsupponit autem misericordia miseriam, & hæc rursus peccatum siue voluntariam corruptionem humani generis: corruptio autem creationem cum puritate & integritate. Deinde misericordia suis gradibus præstatur, nimirum vocatione, fide, iustificatione & sanctificatione, vt tandem ad glorificationem perueniatur, sicut docebit Apostolus. Ista autem omnia proposito Dei subordinata omnino efficiunt, vt nullo modo videri possit in diligendis & seruandis suis electis iniustus.

12 Conclusio responsionis, Ergo Deus non est iniustus, gratuita bonitate eligens & seruans quos ei videtur, sicut etiam respondit Mosi pro toto populo deprecanti.

13 Iam respondet de reprobis, siue quos Deus odio habet nondum natos, & nullo indignitatis respectu exitio destinauit. Ac primò verum hoc esse docet prolato testimonio ipsius Dei de Pharaone, quem in hunc finem excitarit, vt eo indurato & iustè punito, glorificaretur.

14 Secundò profert finem consilij diuini, vt doceat nullam in eo inesse iniustitiam. Est autem summus hic finis, non propriè & simpliciter ipsorum reproborum exitium, sed Dei gloria in eorum iusto supplicio elucens.

o *Gratia & fauore prosequar, quem fauore prosequar.*

p *Materia veluti misericordia amplectar, quem amplectar.*

q *Voluntatem vocat cogitationem & conatum animi, cursum verò bona opera, quorum neutri laudem tribuit, sed soli misericordia Dei.*

r *Deus in Scriptura sic alloquitur Pharaonem, vel scriptura introducit Deum alloquentem Pharaonem.*

s *Feci vt existeres.*

18 15 Itaque t cuius vult miseretur, quem autē vult indurat.

19 16 Dices ergo mihi, Quid adhuc succenset? nam voluntati illius quis restitit?

20 17 Imò verò, ô homo, tu qui es qui ex aduerso responsas Deo? || 18 num dicet u figmentum fictori, Cur me talem feciſti?

Esa.45.9.

15 Conclusio responsionis integræ ad primam obiectionem, Ergo quũ Deus gratis electos quos videlicet voluit, non tamē seruet nisi gratia iustificatos & sanctificatos, non potest consilium de ipsis seruandis iniustum videri. Nec rursus vlla de iustitia in consilio Dei æterno de ijs quos libuit perdendis, quoniam prius indurat quàm perdat. Tertia igitur responsio ad asserendam Dei iustitiam in æterno reprobandi decreto, posita est in verbo Indurandi: quod tamen subticuit in præcedente versiculo, quòd satis nota sit Pharaonis historia. Est autem maximum eius pondus: siquidem induratio quæ misericordiæ opponitur, eadem atque illa præsupponit, nempe voluntariam corruptionem in qua indurantur reprobi: & rursus corruptio integrũ creationis statum. Est autem ista quoque induratio spontanea, quia sic indurat Dominus corruptione offensus, vt ipsa eorum voluntate quos indurat ad id iudicium exercendum vtatur. Sequuntur deinde indurationis fructus, nempe incredulitas & peccata, quæ verè, sunt germanæ reproborũ damnationis causæ. Cur igitur exitio destinat? quia vult. cur indurat? quia corrupti. cur damnat? quia peccatores. Vbi ergo iniustitia? Imò si omnes hoc modo perderet, cui faceret iniuriã?

16 Altera obiectio, sed pro reprobis tantùm, ex priore responsione nascens, Si Deus quos vult destinat exitio, & quod semel decreuit impediri nō potest, quo iure damnat qui voluntatē ipsius pereunt?

17 Non respondet Apostolus non esse hanc Dei voluntatem, siue Deum pro suo arbitrio non eligere nec reprobare, quod importuni nonnulli vocant blasphemiam: imò concedit aduersario antecedens vtrunque, hanc nimirum esse Dei voluntatem, & quidem cuius euentus sit necessarius, sed Deum propterea negat iniustum esse malorum vltorem. Quum enim Deum ita velle & facere constet ex manifestis testimonijs, quæ hæc audacia est, hominem (id est cinerem) Deo responsare, atque adeò in ius vocare? Quòd siquis neget ita expeditum esse nodum, respondeo nullam esse vllis in rebus firmiorem demonstrationem, vt quæ nitatur certissimo isto principio, Dei voluntatem esse iustitiæ regulam. 18 Amplificatio superioris responsionis, à comparatis sumpta, ex qua etiam apparet decretum Dei statui à Paulo omnibus causis superius, ita vt non pendeat à secundarum causarum respectu, sed illas potius ordinet.

t Quem ei libuit amori suo destinare. *u Hæc similitudo mirè quadrat primùm illi humani generis creationi.*

Sapien.15.7, ieremi.18.6. Oseæ 2.23, 1.pet.2.3.

21 ‖ [18] Annon habet potestatem figulus in lutum, vt ex eadem massa faciat [19] aliud quidem vas ad [x] decus, aliud verò [20] ad dedecus?

22 [21] *Quid* si verò volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam, pertulit multa lenitate [y] vasa iræ [22] coagmentata ad interitum:

23 Et vt notas faceret [z] diuitias gloriæ suæ erga vasa misericordiæ, quæ præparauit ad gloriam?

24 [23] Quos etiam vocauit, *nimirum* nos nõ solùm [a] ex Iudæis, verumetiam ex Gentibus.

25 [24] Vt etiã in Osea dicit, ‖ Vocabo populum

18 Alludẽs ad Adami creationem, humanum genus nondum conditum nisi in opificis mẽte, comparat massæ luti, ex qua Deus postea, prout ab ęterno decreuerat condiderit, & quotidie condat tum eligendos tum reprobandos. quod etiam declarat verbum Faciendi. 19 Quum in obiectione facta tantùm sit mentio vasorum ad dedecus, tamen aliorum etiam in hac responsione meminit, quoniam vtrinque eiusdẽ opificis eandem iustitiam esse contendit, sicut etiam poscit contrariorum ratio. 20 Quum igitur dedecoris nomine, æternæ mortis ignominia notetur, cum Paulo loquuntur qui quosdam dicunt ad iustum exitium à Deo esse conditos, & qui hac formula offenduntur, inscitiam suam produnt. 21 Secunda responsio est, Deum, præterquam quòd iustè decernit quod pro suo iure decernit, in exequendis suis decretis ea vti moderatione quæ summam ipsius lenitatẽ in ipsis etiam reprobis declaret, quum eos diutissimè toleret & multis insignibus beneficijs frui sinat, donec tandem iustis pœnis addicat: idque optimo fine, nempe vt se iniquitatis hostem & vltorem declaret, vt quæ sit ipsius potentia, seueris istis iudicijs patefaciat, vt denique ex contrariorum comparatione, quanta sit misericordiæ suæ in electos amplitudo, reipsa demonstret. 22 Iterum ergo liceat cum Paulo dicere quosdam homines à Deo opifice conditos esse ad interitum.

23 Stabilita in vtranque partem doctrina de æterna Dei prædestinatione, iam ad vsum eius descendit, docens eius testimonium non esse petendum ex arcano Dei, sed ex vocatione quæ patefit in Ecclesia, proposito Iudæorum & Gentium exemplo, vt clarior sit doctrina.

24 Vocatio est gratuita sicut & prædestinatio, ac proinde non est quòd indignitas nostra vel maiorum nostrorum impediat quominus statuamus nos esse electos si ab eo vocemur, ac proinde oblatam salutem fide amplectamur.

x Ad vsus honestos. y Vasorum nomin cintelligunt Hebræi omne instrumenti genus. z Magnitudinem immensam. a Non dicit omnes & singulos Iudæos vocatos, sed ex Iudæis & ex Gentibus.

qui meus

qui meus non *erat*, populum meum: & eam quæ dilecta non *erat*, dilectam.

26 Et erit, in loco vbi dictum fuerat eis, || Non populus meus vos, illic vocabuntur filij viuentis Dei.

27 [25] Esaias autem clamat super Israel, || *Etiam*si fuerit numerus filiorum Israel vt arena maris, reliquiæ seruabuntur.

28 [b] Rem enim conficiet & concidet eum iustitia: quoniam rem conciſam peraget Dominus in terra.

29 Et sicut prius dixit Esaias, || Nisi Dominus [c] Sabaoth reliquisset nobis [d] semen, facti fuissemus vt Sodoma, & Gomorrhæ similes facti fuissemus.

30 [26] Quid igitur dicemus? Gentes quæ [e] non sectabantur iustitiam, apprehendisse iustitiam, iustitiam autem eam quæ [f] est ex fide:

31 [27] Israelem verò qui sectabantur Legem iustitiæ, ad Legem iustitiæ non peruenisse.

32 Quare? Quia non ex fide, sed velut ex [g] operibus Legis. offenderunt enim ad lapidem offendiculi.

33 Quemadmodum scriptum est, || Ecce, pono in Sion lapidem offendiculi & petram offensionis: & quisquis credit in eum, non pudefiet.

Oseæ 1. 10.
Esa. 10. 22.

25 E contrario verò, neq; extrema vllage nerabis vocatio, neque maiorū dignitas idoneum est electionis testimonium, nisi Deo vocanti fide respōdeamus: quod in Iudęis accidit, sicut prædixerat Dominus.

Esa. 1. 9.

26 Electionis declaratio est vocatio fide apprehensa, sicut in Gentibus factum est.

Psal. 118. 22, esa. 8. 14, & 28. 16, 1. pet. 2. 6.

27 Vocationis cōtemptus causa est hominū superbia, vt damnationis culpa nō aliunde quam in ipsis hominibus quærenda sit.

b Dominus constituit ad extremam punitionem populum ingratum redigere. c Exercituum, quo epitheto summa tribuitur Deo potentia. d Reliquias vel tantillas. e Nulla ergo erant in gentibus opera præparatoria: quod autem Gentes eò peruenerint quod non sectabantur, imputandum est Diuinæ misericordiæ: quòd non peruenerint Iudæi eò quod sectabantur, imputandum est illis, qui vana quærebant. f Sub. iustitiam apprehendere, sectari sunt legem iustitiæ.

CAP. X.

1 Petit effectum electionis, 3 quòd alij nesciant, alij amplectantur, 4 Christum finem Legis, 13 Gentium vocationem a Mose, 20 Iudeorum vero indurationem ab Esaia prædictam recenset.

CAP. X.

1 Propositurus in Iudæis miræ, peruicaciæ exemplũ, insinuatione vtitur.

2 Primus ad vocationẽ ingressus, est suæ iustitiæ renuntiare, alter, iustitiam à Deo in Euangelio grãtis oblatã fide amplecti.

Leuit. 18. 5, ezech. 20. 11, galat. 3. 12.

Deut. 30. 12.

Deut. 30. 14.

3 Probatio, quia Lex ipsa in Christũ respicit, vt in eũ credentes seruentur. Itaque vocatio ad salutem ex Legis operibus, est fictitia & vana, Christus autem ad salutem cuiuis credenti offertur.

4 Legem in Christum respicere, illud manifestè probat, quòd conditionem proponit quæ à solo Christo præstita est, vt ea per fidem nobis imputata, pacificetur conscientia, nec iam quærat quis poterit in cœlum ascendere, vel nos ex inferis eruere, quum vtrunque à Christo præstitum doceat Euangelium, idque in eorum gratiam qui vera fide eum vocantem amplectentur.

5 Vocatio fit per Verbum prædicatum.

1 FRatres, [1] propensa quidem voluntas cordis mei & deprecatio ad Deũ super Israël est ad salutem.

2 Testor enim *de* ipsis, eos zelum Dei habere, sed non ex notitia.

3 [2] Nam [a] ignorantes Dei iustitiam, & propriam iustitiam [b] studentes cõstituere, iustitiæ Dei non fuerunt subiecti.

4 [3] Nam [c] finis Legis *est* Christus, ad iustitiam [d] cuiuis credenti.

5 [4] Moses enim describit iustitiam quæ est ex Lege, *his verbis*, ‖ Quòd qui præstiterit ea, viuet per illa.

6 At quæ ex fide est iustitia, ita dicit, ‖ [e] Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cœlum? hoc est Christum ex alto deducere.

7 Aut, Quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere.

8 [5] Sed quid dicit? ‖ Prope te [f] verbum est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est verbum illud fidei quod prædicamus.

a Ignorantia iuris non excusat coram Deo, præsertim domesticos. b Ignorantia coniuncta arrogantia. c Finis Legis est illos iustificare qui illam obseruant: quum autem carnis nostræ vitio Legem non obseruemus, hunc finem nõ consequimur: At huic morbo medetur Christus, qui pro nobis Legem impleuit. d Non tantùm Iudæis, sed & Gentibus. e Ne apud te cogitaris, vt faciunt qui perplexo sunt animo. f Per verbum intellexit Mosis Legem, quam Dominus voce sua promulgauit: Paulus autem ad prædicationem Euangelij, quæ fuit Legis perfectio accommodat.

[5] Nempe

6 6 *Nempe* quòd ſi g confeſſus fueris ore tuo Dominum Ieſum, & credideris in corde tuo quòd h Deus eum excitauit à mortuis, ſeruaberis.

10 Corde enim i creditur ad iuſtitiam, ore autem confeſſio fit ad ſalutem.

11 7 Dicit enim Scriptura, || Quiſquis k credit in eum, non pudefiet.

12 Nó enim eſt diſtinctio vel Iudæi vel Græci. nam idem Dominus omnium, eſt diues in quoſuis à quibus inuocatur.

13 || 8 Quiſquis enim inuocauerit nomen Domini, ſeruabitur.

14 Quomodo igitur inuocabunt eum in quem non crediderint? 9 quomodo autem credent *ei* de quo non audierint? quomodo autem audient abſque prædicante?

15 Quomodo autem prædicabunt niſi miſſi fuerint? ſicut ſcriptum eſt, || Quàm ſpecioſi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona.

16 10 Sed non l omnes auſcultarunt Euangelio. Eſaias enim dicit, || Domine, quis credidit ſermoni noſtro?

Eſa.28.16.

6 Ea demùm eſt vera fides quæ non tantũ in cerebro, ſed etiã in corde reſidet, quã externa etiam vita teſtamur, quæq; in Chriſtum fertur vt vnicum ſeruatorem, qualem ſe in Verbo patefecit.

Ioel 1.31.
Eſa.52.7,
nahum 1.15.
Eſa.53.1,
iohan.12.38.

7 Alterã partem nunc probat quam propoſuerat verſu 4, Chriſtum videlicet quoſcunque libuit nullo diſcrimine vocare: quod duplici teſtimonio confirmat. 8 Vera inuocatio eſt veræ fidei teſtimonium: vera autem fides veræ vocationis: vera autem vocatio veræ electionis. 9 Fides ea vera eſt quæ Deum quærit in Verbo, & quidem prædicato, prout in Eccleſia conſtituit Dominus.

10 Vbi fides eſt, ibi eſt & Verbum: at non contrà, vbi Verbum, ibi & fides: quòd multi repudient ſermonem.

g Si planè ſincerè atque apertè profeſſus fueris, te vnum Ieſum ducere tuum Dominum, & ſeruatorem. h Pater, qui dicitur excitaſſe Filium à mortuis, non vt excludatur Filij diuinitas, ſed vt Patris conſilium de nobis redimendis in Filij reſurrectione ſpectetur. i Fidei tribuitur iuſtitia, atque adeo quum oris confeſſio ſit fidei effectum, confeſſio autem via ſit qua ad ſalutem peruenitur, conſequitur fidei ſalutem quoque tribui. k Credere in Deum eſt aſſentiri Dei promiſſioni de ſalute per Chriſtum, idque non tantum in genere, ſed quum ad nos illas promiſſiones pertinere ſcimus, vnde naſcitur confidentia.
l Hoc dicit propter Iudæos.

17 [11] Ergo fides ex auditu est: auditus autem [m] per verbum Dei.

18 [12] Sed (inquam ego) ánnō audierint? ‖Imò verò in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terrarum, verba eorum.

19 [13] Sed (inquam ego) nunquid Israël non cognouit *Deum?* Primus Móses dicit, ‖ Ego ad æmulationem prouocabo vos [n] per gentem quæ non est gens: per gentem intelligentiæ expertem, ad iram vos prouocabo.

20 Esaias autem [o] vtitur audacia, dicítque, ‖ Inuentus sum ab ijs qui me non quærebant, conspicuus factus sum ijs qui de me non interrogabant.

21 Aduersus Israëlem autem dicit, ‖ Toto die expandi manus meas ad populum rebellem & cōtradicentem.

Psal. 9. 5.
Deut. 32. 21.

11. Conclusio superioris gradationis, ex fide oportere ad vocatione ascendere, sicut ex vocatione ad electionis testimonium peruenitur.

Esa. 65. 1.

Esa. 62. 2.

12 Obiectio, Si vocatio electionis testimonium est, ánnon vocati sunt Iudæi? Quidni (inquit Apostolus) hoc fatear, quum nulla sit gens vocationis expers? nedum vt Iudæos vocatos fuisse negem. 13 Pergit quærere Iudæorum defensor, Annon etiam Deum vocantem cognouerunt Iudæi? Esaias (inquit Apostolus) hoc negat: & simul quod neglexerunt Iudæi, ad Gentes translatum fuisse testatur. Sic autem docet Apostolus, externam illam vocationem vniuersalem, cuius præco est ipsum mundi opificium, non sufficere ad Dei notitiam: particularem autem ex Dei verbo per se inefficacem esse, sed fide quidem apprehendi, ex Dei dono, incredulitate autem inutilem reddi, idque sola hominum culpa, qui non possint ignorantiam prætexere.

m Ex Dei mandato. n Vocat gentem non gentem omnes prophanos populos, sicut viuere non dicuntur sed mori, qui æterno supplicio sunt addicti.
o Impune loquitur.

CAP. XI.

1 Ne Iudæorum reiectio ad oculi aspectum limitetur, 4 declarat olim Eliam fuisse ait, 16 & quum radicem sanctam habeant, 23 plures quoque ex ijs fore sanctos. 28 24 Gentes vero admonet humiliandi 33 & exclamat profunditatem Dei esse iudicia.

1 Num

CAP. XI.

1 NVm[1] igitur (inquam ego) abiecit Deus populum suum? Absit. [2] nam & ego Israelita sum, ex semine Abrahæ, tribus Beniamin.

2 [3] Non abiecit Deus populum suum quem [a] præcognouit. [4] An nescitis de Elia quid dicat Scriptura? quomodo colloquatur [cum] Deo, dicés aduersus Israelem,

3 ‖Domine, Prophetas tuos occiderunt: & altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam.

4 Sed quid dicit ei diuinum responsum? ‖Feci [b] vt remanserint mihi septem millia virorum qui non flexerunt genu [imagini] [c] Baal.

5 [Ita] igitur & hoc tempore reseruatio [d] secundum electionem gratuitam facta est.

6 [5] Quod si per gratiam, [e] non iam ex operibus: alioquin gratia iam nō est gratia. Sin ex operi-

1.Sam.19.10.

1 Iam ostendit Apostolus quomodo sit aliis applicanda hæc doctrina, permanens in proposita hypothesi. Itaque docet Iudæorū singulos nō esse reiectos, ac proinde nō temere de singularibus personis pronunciandum esse, sint necne ex electorū numero.

1.Sam.19.18.

2 Prima probatio, Sum Iudæus, & tamen electus. De nostra igitur electione statuere certò possumus, ac debemus, vt prius dictum est: de aliena verò non ita certo, sed nostra efficere debet vt de alijs bene speremus. 3 Secunda probatio, Quia Deus nihil contra in suo fœdere, etiamsi sint homines perfidi: Sic ergo quum dixerit Dominus se fore Deum suorum in mille generationes, cauendū ne ob aliquorum perfidiam, totam sobolem reiecta putemus, sed potius ob Dei fœdus de singulis Ecclesiæ membris bene speremus. 4 Tertia probatio a responso quod datum est Eliæ, tunc quoque quum nullus electus palam in mundo appareret, Deum tamen suos electos, & quidē nō paucos, nosse. Hinc autem etiam illud elicitur, non temere de quoquā vt reprobo pronunciandum, quum ea etiam interdū redigatur Ecclesia vt velut extincta oculatissimis etiā partibus videatur. 5 Etiamsi non omnes electi sint; tamē qui electi sunt, gratis se electos esse meminerint: qui verò gratiam pertinaciter repudiāt, sibi ipsis hoc imputent.

a Quem ab æterno electum amplexus est. b Loquitur de reliquijs ab æterno electis, non autem in futurū eligendis: non enim electi sunt, qui idololatræ non fuissent, sed ideo idololatræ non fuerunt, quia electi erant. c Baal patronum significat, vel eum in cuius aliquis est potestate, quo nomine efficiunt idololatræ hodie sua idola quæ vocant patronos suos & nostri Dominū. d Ad veram electionem gratiæ, no quia homines gratiam elegerint, sed quia Deus ex [illegible]

e Hoc versiculo corruit Iustitiariorum omnis de omni genere operum doctrina, qua docent opera caussam esse iustitiæ, aut caussæ partem.

bus, iam non est gratia: alioquin opus iam non est opus.

7 Quid igitur? Quod requirit Israël, hoc non est assequutus: sed electi assequuti sunt, reliqui verò [f] occalluerunt,

8 (6 Sicut scriptum est, ‖ Dedit eis Deus Spiritum [g] soporis: [h] oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vsque ad hodiernum diem.

9 Et Dauid dicit, ‖ [i] Fiat ipsis mensa eorum pro laqueo, & tendicula, & offendiculo, & talione.

10 Obtenebrentur oculi eorũ, vt non cernant: & tergum ipsorum semper incurua.

11 7 *Num* igitur, inquam *ego*, ideo impegerunt vt concidrent? Absit, sed per eorum ruinam salus *obtigit* Gentibus, vt eos ad æmulationẽ prouocaret.

12 Quòd si eorum ruina est [k] opulentia mundi, & diminutio eorum opulentia Gentium: quãto magis [l] plenitudo ipsorum?

13 [8] Nam (quod vobis dico Gentibus, quatenus ego quidem sum Apostolus Gentium) ministerium meum [m] illustro:

Esa.29.10, & 6.9, matth.13.14, iohan.12.40, act.28.26. Psal.69.23.

6 Non tamen accidit hęc indurațio nisi interueniente iusto Dei decreto ac iudicio, sed absque culpa, quum ingratos sic puniat, omni sensu eis adepto, & duplicatis eorũ tenebris, vt oblata Dei beneficia cedant iusto eorum exitio.

7 Istam gentis Iudæorum reiectione Dominus subordinauit, vt occasionem vocationi Gentium præberet: & hanc rursus vocationem Gentium conuerteret in occasionem restitutionis Iudæorum, vt videlicet accensi Gentium æmulatione, tandem & ipsi Euangelium amplectantur. Hinc autem discendum est non minus subseruire Dei gloriæ seueritatem ipsius quam misericordiam, atque adeò per ipsam seueritatem Deum sibi ad misericordiam aditum inuenire: vt temere non debeamus de quoquam desperare, nec alijs insultare, sed eos potius ad sanctam æmulationem prouocare, vt Deus in illis quoque glorificetur. 8 Testatur se suo exemplo cæteris hac in re præire.

f Vide Marc.3.5. g Altissimum veternum, quod omnem sensum adimat. h Oculos ad non videndum, id est, ad videndum meptos. i Sicut infœlices aues eo ipso illiciuntur ad mortem, vnde vitam petunt, sic Iudæi in mortem cederet illud vnum ex quo vitam captabant, nimirum lex Dei, cuius præposteto zelo Euangelium repudiabant. k Opulentiæ nomine intelligit Euangelij cognitionẽ in vitam æternam, Mundi autem, Gentes vniuersas per totum orbem dispersas. l Iudæorum, nempe quum tota gens in communi ad Christum accedet. m Insigne & illustre reddo.

14 *Vt experiar* siquo modo ad æmulationem prouocem consanguineos meos, & seruem aliquos ex ipsis.

15 Nam si abiectio eorũ, est reconciliatio mundi, quæ *erit* assumptio, [n] nisi vita ex mortuis?

16 [o] Quòd si [o] primitiæ sanctæ, *sancta* etiã massa: &, si [p] radix sancta *est*, etiam rami.

17 ‖ [q] Quòd si nonnulli rami defracti sunt, tu verò quum esses oleaster, insitus es [r] pro ipsis, & [r] particeps radicis ac pinguedinis oleæ factus es,

18 [s] *Ne* gloriare aduersus ramos: quòd si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te.

19 Dices igitur, Defracti sunt rami vt ego inserer.

20 Recte: per infidelitatem defracti sunt, tu verò per fidem stas. ne effertor animo, [t] sed time.

21 Nam si Deus [u] naturalibus ramis non pepercit, *vide* ne tibi quoque non parcat.

Ierem. 11. 16.

9 Iudæorum gens in genere ipso & eius radice, id est, Abrahamo, consideruta, sancta est, etiamsi (plerique eius rami sunt excisi. Itaque in Iudicandis fratribus, non illa rendum in eorum indignitate, vt eos omnes abdicatos esse censeamus: sed consideranda fœderis radix, & retrò potius ad eorum maiores fideles progrediendum, vt in illorum posteris aliquibus (quod & ipsi in nobis experimur) benedictionem fœderis sciamus residere. 10 Nulla causa est cur Gentes misericordiam consequutæ Iudæis gratiæ contemptionibus insultent, quum ipsis Iudæorum maioribus sint insitæ. Videant potius ne quodam Iudæis meritò condemnauit Dominus, in ipsis quoque inueniatur. Est autem hinc quoque generalis doctrina elicienda, nobis esse studendum Dei gloriæ etiam proximorum respectu, nedum vt de eo quod alijs singulari quadam gratia prælati simus, glorientur.

n Futurum erat, vt cum Iudæi ad Euangelium accesserint, mundus quasi reuiuiscat. *o Alludit ad illorum panem primitiæ, quorum oblatione reliqui fructus massa sanctificabatur, quibus in reliquum tempus poterant bona cum conscientia vti.* *p Abraham.* *q In ramorum defractorum loco.* *r Contra communem agricolarum rationem accidit, vt stolonis sterilis surculus mutetur arboris generosæ succo.* *s Gloriari quidem licet in Domino, sed non ita vt despiciamus Iudæos, quos potius decet ad præclaram illam æmulationem prouocare.* *t Modestè ac solicitè Deum reuereare.* *u Naturales vocat, non quibus à natura inesset vlla sanctitas, sed qui ex ijs erant nati, quos Dominus gratuito fœdere à reliquis Gentibus sibi segregarat.*

22 [11] Vide igitur [x] benignitatem ac seueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, seueritatem; in te verò benignitatem, si permanseris [y] in benignitate, alioquin & tu excidêris.

23 [12] Sed & illi, si non permanserint in infidelitate, inserentur: potest enim Deus rursum eos inserere.

24 Si enim tu ex [z] naturali excisus es oleastro, & præter naturam insitus es in [a] veram oleam; quanto magis ij qui naturales sunt, inserentur propriæ oleæ?

25 [13] Nolim enim vos non ignorare, fratres, mysterium hoc, (vt ne sitis [b] apud vosmetipsos arrogantes) obdurationem *istam quæ* est ex parte, Israeli contigisse [c] tantisper dum plenitudo Gentium [d] introierit.

26 Et ita totus Israel seruabitur: || sicut scriptum est, Veniet ex Sion ille Liberator, & auertet impietates à Iacob.

27 Et hoc illis à me fœdus, || Quum abstulero peccata ipsorum.

Esa. 50. 20.
Esa. 27. 9.

11 Quum res ipsa ostendat hæreditariam non esse electionem (quam uis quotiens perpetua sit Dei benedictio, culpa sit in hominibus: non in Deo) videndum etiam atque etiam ne quod in alijs culpamus, in nobis inueniatur. Nam si non illi quidem ex stirpe, sed vere electi & insiti, non superbiunt in peccata ipsorum, nec se, vel cum aliorum contemptu: sed cum Dei reuerentia & amore proximi, ad metam sibi propositam curruunt. Multi ad tempus nunc excisi, id est, extra radicem, qui suo tempore inseruntur: multa quoque alioquatenus de illa spectant mihi, qui tamen sua culpa postea excidentur, & penitus subijciantur: quod præsertim in nationibus ac populis considerandum est, vt in Gentibus & Iudæis. Iudæorum exceptio hoc ita est vniuersalis, vt nullos in ea gente electos habeat Dominus, nec perpetua sit futura, siquidem tempus erit quo & ipsi (sicut prædixerunt Prophetæ) fidei arctiùs amplectantur, quod nunc adeò pertinaciter, magna ex parte, repudiant.

x *Veritatem ac tenuem diuinitatis.* y *In ea conditione, ad quam benignitas Dei te euocat. Notandum autem hic non agi de electione singulorum, quæ firma semper est, sed gentis vniuersæ.* z *Naturam intelligo, non qualis ortus fuit, sed vt est in Adamo corrupta, & ab eo in posteros deriuata.* a *In Iudæorum gentem, quam mera gratia Deus sanctificauit: loquimur autem de tota gente, non de singulis.* b *Ne vos insolescatis.* c *Donec, refertur enim ad tempus.* d *In Ecclesiam.*

28 Itaque

28 [13] Itaque [e] quod ad Euangelium attinet, *sunt* inimici propter vos: [f] quod ad electionem autem, diliguntur propter Patres.

29 [14] Nam dona & vocatio Dei eiusmodi sunt vt eorum ipsum pœnitere non possit.

30 [15] Sicut enim & vos quondam non paruistis Deo, nunc autem estis misericordiam consequuti per istorum contumaciam:

31 Sic & isti nunc non paruerunt vt per vestram misericordiam & ipsi misericordiam consequantur.

32 Conclusit enim Deus [g] omnes in contumacia, vt omnium miseretur.

33 [16] O profundas diuitias tum sapientiæ tum cognitionis Dei! quàm inserutabilia sunt [h] eius iudicia, & eius [i] viæ imperuestigabiles!

34 ‖ [17] Quis enim cognouit mentem Domini? aut quis ei fuit à consilio?

13 Iterum, vt Iudæos & Gentes in vnum veluti corp' in Christo coniungat, ac præsertim doceat quod sit Gentium in Iudæos officium, inculcat non penitus & sine certa spe abiectam esse Iudæorum gentem.

Esa. 40. 13, rob. 41. 2, 1. Cor. 2. 16.

14 Probatio, quia fœdus de vita æterna cum illa gente sancitum, non potest esse irritum. 15 Altera probatio, Quæ quamuis indurati merito puniantur, tamen non propter eius gentis odio accidit ista Iudæorum peruicacia, sed vt veluti locus introducendis in Ecclesiam Gentibus pateret, & Iudæi postea misericordiæ Gentibus factæ æmulatione accensi, herent & ipsi eiusdem beneficij participes, ac ita constaret & Gentes & Iudæos sola Dei gratia seruari: quod non ita esset manifestum, si vel omnes simul in Ecclesiam introduxisset Deus, vel Iudæorum gentem absque ista velut interruptione seruasset. 16 Exclamat Apostolus, ista vere admirabili Dei sapientia perculsus, quam etiam docet esse religiosè adorandam, non autem curiosè & profanè scrutandam vltra reuelationis metas. 17 Sacrilegam hominum audaciam triplici freno coercet: primum quod Deus sit sapientissimus, ac proinde absurdissimum sit ac plane impium, ex nostra stultitia eum metiri. Deinde quod nulli sit debitor, ac proinde nemo de iniuria sibi facta queri possit. Tertio, quod eius gloriæ causa omnia fuerint condita, ideoque omnia sint ad gloriam eius à nobis referenda, nedum vt cum eo ratione nobis contendere.

[e] *Quatenus Euangelium non admittunt.* [f] *Quatenus Deus respicit non quid meruerint, sed quid Deus misericordiæ promiserit.* [g] *Tum Iudæos, tum Gentes.* [h] *Ratio quam tenet in rebus omnibus & singulis administrandis.* [i] *Consiliorum & factorum ipsius rationes.*

35 Aut quis [k] prior dedit ei, & reddetur ei?
36 Nam ex eo, & per eum, & [l] in ipsum *sunt* omnia. Ipsi *sit* gloria in secula. Amen.

k Euertitur hoc dicto præsumptio operum doctrina, & omnium meritis. *l Sub Deum, ad cuius gloriam omnia referuntur, nec tantum res creatæ, sed in primis nouæ ipsius opera quæ in electis suis edit.*

CAP. XII.

1 Parænetica tractat, 2 ad cultum Deo gratum. 9 ad dilectionem non simulatam, 14 20 et mansuetudinem erga omnes.

CAP. XII.
Ephes. 5. 17, 1 Thess. 4. 1. 2 Cor. 12. 14, Ephes. 4. 17.
1 Quarta pars epistolæ, quæ absolutis Christianæ doctrinæ capitibus, versatur in vitæ Christianæ præceptis explicandis. Primo autem loco generalia & fundamentalia præcepta tradit, quorum hoc est præcipuum, vt vnusquisque sese totum spirituali Dei cultui consecret, ac veluti sacrificet, gratia Dei fretus.

1 [1] [2] PRecor igitur vos, fratres, per miserationes Dei, vt [b] sistatis [c] corpora vestra [d] hostiam viuam, sanctam, acceptam Deo, [e] rationalem illum cultum vestrum.

2 [2] Et ne configuremini seculo isti, sed transformemini per renouationem [f] mentis vestræ; ad hoc || vt probetis quæ sit voluntas Dei, bona illa, accepta ac perfecta.

3 [3] Enimuero per gratiam quæ mihi data est, [g] edico cuiuis versanti inter vos, [h] ne sapiat supra quàm oportet sapere: sed sapiat [i] ad sobrietatem, || prout cuique Deus partitus est mensuram [k] fidei.

2 Sanctum præceptum est, ne pro vitæ regula, reliquorum hominum opiniones aut mores sumamus, sed huic seculo penitus renuntiantes, Dei nostri voluntatem, sicut est nobis in verbo plus satisfacta, nobis pro scopo proponamus. 3 Tertio loco, monet etiam atque etiam, vt quisque & intra suæ vocationis limites permaneat, & pro gratiæ suæ modulo sapiat.

a Hæc præfatione indicat finem vltimum humanarum actionum esse Dei gloriam. *b Olim hostia sistebatur ad altare, hodie altare est vbique.* *c Vocibus Synecdoche, olim aliena, nunc nostra offerenda.* *d Olim mortuam, nunc hostias Spiritu vitæ præditas.* *e Spiritualem.* *f Nullus itaque locus hujus rationi, quam Regnum tanquam in arce locat Philosophia, nec libero hominis arbitrio, quale fingunt Sophistæ, si mens ipsa renouanda est. Vide Ephes. 1. 18, & 2. 3, & 4. 17, & Coloss. 1. 21.* *g Præcipio.* *h Ne sibi immodicè placeat, vt ij solent qui sibi videntur plus sapere, quam revera sapiant.* *i Sobrietas erit, si non nobis arrogamus quod non habemus, & si nemo de eo quod accepimus, gloriemur.* *k Fidem appellat cognitionem Dei in Christo, cum donis quæ manant in fideles per Spiritum sanctum.*

4 [4] Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus, membra verò omnia eandem non habent actionem:

5 Ita multi vnum corpus ſumus in Chriſto, ſingulatim autem, alij aliorum membra.

6 ‖ [5] Habentes autem diuerſa dona pro gratia quæ nobis data eſt, ſiue prophetiam, *prophetemus* pro [l] proportione fidei.

7 Siue miniſterium, *verſemur* in miniſtrando: tum [m] is qui docet, in docendo:

8 Tum [n] qui exhortatur, in exhortatione, ‖ [o] qui diſtribuit, cum ſimplicitate: [p] qui præeſt, cum diligentia: [q] qui miſeretur, cum hilaritate.

9 [6] Dilectio *eſto* minimè ſimulata. *Eſtote* ‖ abhorrentes à malo, agglutinati bono.

10 ‖ Fraterna charitate alij ad alios amandos propenſi. Honore alij alijs præeuntes.

11 ‖ Studio minimè pigri. Spiritu feruentes.

1.Pet.4.10. Matth.6.22. 2.cor.9.7. Amos 5.15. Epheſ.4.25. 1.pet.2.17. 1.Pet.5.8.

4 Ratio huius præceptionis eſt duplex: vna, quoniam Deus non commiſit quibuſuis quibuſuis agenda, ac proinde præpoſterè agit, & non modò inutiliter, ſed etiam cum aliorum incommodo ſe & alios fatigat, qui vocationis fines præterit: altera, quod iſta vocationum & donorum diuerſitas & imparitas, in noſtrum commodum cedit, quum idcirco inſtituta ſit vt alij aliis obſtringantur: vnde conſequitur, neminem hoc ægrè ferre debere, quum priuatorum cuiuſque donorum communis ſit vſus. 5 Quod in genere dixerat, peculiariter ſacris muneribus applicat, in quibus periculoſius peccatur. Ea verò diſtribuit in duo genera, Prophetarum videlicet & Diaconorum: & rurſus Prophetas in Doctores & in Paſtores diuidit. Diaconos autem triplices facit, nempè ærarij Eccleſiaſtici, veluti quæſtores, quos propriè vocant Diaconos: diſcipline moderatores, qui & Seniores ſiue Presbyteri vocantur: & proprius ſuum randis ipſis pauperibus ſeruientes, cuiuſmodi erat viduarum collegium. 6 Iam ad ſecundæ Tabulæ officia accedens, ex charitate velut omnium eorum fonte illa deriuat. Charitatem autem Chriſtianam definit ſinceritate, malarum rerum odio, bonarum autem ſtudio, eáque propenſo, & colendi proximi auido, cuius demique vltimus finis ſit Dei gloria.

l Vt quiſque teneat reuelationis ſuæ modum. m Qui Scripturæ interpretationi tantùm vacat. n Qui alibi Paſtor dicitur. o Sub decem ſynagogis diſtributus bona fide, & ſine perſonarum reſpectu. p Eccleſiæ ſuæ. q Qui curandis pauperibus vacant, hilares ſint, ne mœrorem mœrori addant.

Domino feruientes.

Luc.18.1, 1.cor.16.16. Heb.13.2, 1.pet.4.13. Mat.5.44. Prou.3.7, esa.5.11. Pro.20.22. matt.5.39. 2.cor.8.11, 1.pet.3.9. Heb.12.14. Eccl.2.18. matt.5.39. Deut.32.35. hebr.10.30. Prou.25.22.

12 Spe gaudentes. In afflictione tolerantes. ‖ In oratione perdurantes.

13 ‖ [f] Vibus sanctorum [g] communicantes, hospitalitatem sectantes.

14 ‖ [h] Benedicite iis qui vos insectantur: benedicite, *inquam*, & ne imprecamini.

15 Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.

16 Eodem animo inter vos mutuo affecti. ‖ Non elate *de vobismetipsis* sentientes, sed [x] humilibus obsecundantes. Ne [y] estote prudentes apud vosmetipsos.

17 ‖ Nemini malum pro malo vicissim reddentes. Procurantes honesta coram omnibus hominibus.

18 ‖ Si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus in pace viuentes.

19 ‖ Non vosmetipsos vlciscentes, dilecti: sed date locum iræ. scriptum est enim, ‖ Mihi est vltio: ego rependam, dicit Dominus.

20 ‖ Itaque [z] esurit inimicus tuus, ciba eum: si sitit, da ei potum. hoc enim si feceris, [z] carbones ignis coacernabis in caput eius.

21 Ne vincitor ab eo quod malum est, sed vince bonitate malitiam.

7 Commemorat alias virtutes variis cum suis effectis communicas, nempe spem, quam inflatem, patientiam, iugem orationem, liberalitatem in sanctos, hospitalitatem, modestiam, mansuetudinem, a mimi ridiculis etiam inimicis, sympathiam tum in prosperis tum in aduersis rebus, modestiam, honestatis & concordiæ, quoad eius fieri potest cum quibuslibet colendæ, ardentissimum studium, quod nullis etiam christianæ iniurijs extingui potest.

7 *Reprehendit crudelia additamenta, quibus distinguit officia Christiana, ab officijs Philosophorum.* ‖ *Non animaduertis & superuacaneis officijs, ac vitiosis.*

8 *Vera charitatis norma, quum aliorum incommodis, non minus quam nostris afficimur, & ita affecti proximum pro diuitijs amamus.* ‖ *Benè precamini.*

9 *Primi ecque scindit concordiam ac quæ ambitio, quum quisque humilitatis fastidit, sibi ipsi ambitiosè placuerit.* ‖ *Ac prudentiæ opinionem sumpserit.*

10 *Hic Dominum antemarice iram Dei alicui imminentem depingit.*

CAP.

CAP. XIII.

*1 Vult vt subdamur Magistratibus: 8 imprimis diligamus
12 viuamus iustè: 14 & Christum induamus.*

1 OMnis || [1,2] anima [2] potestatibus supereminentibus subiecta esto. [3] non enim est potestas nisi à Deo: & quæ sunt potestates, sunt à Deo [b] ordinatæ.

2 Itaque quisquis *se* opponit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ipsi sibi condemnationem auferent.

3 [4] Nam magistratus non sunt terrori bonis operibus, sed malis. [5] Vis autem non metuere potestatem? quod bonum est facito, & laudem ab ipsa obtinebis.

4 Dei enim minister est tuo bono. [6] Quòd si feceris quod malum est, metue: non enim temerè gladium gestat. nam Dei minister est, [c] vltor ad iram ei qui quod malum est fecerit.

5 [7] Quapropter necesse est subijci, non solùm propter iram, [d] sed etiam propter conscientiam.

CAP. XIII.

Sapien. 6. 1.
tit. 3. 1.
1. pet. 2. 13.

1 Iam seorsim ostendit quid subiecti debeat suis magistratibus, obedientiam videlicet: à qua declarat neminẽ esse liberum, & ita quidem vt non tantùm ipsi summo magistratui, sed etiam infirmis quibusuis magistratus potestate fungentibus debeatur.

2 Argumentum ab ipsa rei natura. Quorsum enim in superiore gradu sunt collocati, nisi vt inferiores eis subijciantur? 3 Aliud maximi ponderis argumentum, Quoniam huius ordinis author est Deus, vt qui sunt rebelles, sciant sese cum Deo ipso bellum gerere: vnde fieri non potest quin maximas calamitates sibi accersant. 4 Tertium argumentum ab vtilissimo fine, Quòd hac ratione Deus bonos conseruet, malos coerceat: qua sententia ipsi quoque magistratus admonentur quid subiectis debeant. 5 Optima ratio ferendi iugi istius non modò sine molestia, sed etiam maximo cum fructu. 6 Deus gladio etiam vltore magistratum armauit. 7 Conclusio, Parendum esse magistratui, non modò pœnæ metu, sed multò magis quia etiamsi magistratus in conscientiam ius non habeat, tamen quum Dei sit minister, bona conscientia ei resisti non potest.

a Etiamsi Apostolus, etiamsi Euangelista, etiamsi Propheta. Chrysost. Pœna itaque ira nunc in omnia regna exeritur. b Distributa alia enim sunt maiora, alia minora. c Per quem Deus vlciscitur malos. d Vsque ad aras: nam iniqua præcipienti, respondendum est illud Petri, Oportet Deo obedire quàm hominibus.

8 Enumerat præcipua in quibus posita est subiectorũ obedientia.

6 [8]Propter hoc enim etiam tributa soluitis: siquidem ministri Dei sunt in hoc ipsum incumbentes.

7 ‖ Reddite igitur omnibus quod debetis: cui tributum *debetur*, tributum: cui vectigal, vectigal: cui [e] timorem, timorem: cui [f] honorem, honorem.

8 [9]Nemini quicquam debete, nisi *hoc* vt alij alios diligatis. [10]nam qui diligit alterum, [g]Legem impleuit.

9 Siquidem illud, ‖Non mœchaberis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & siquod aliud *est* mandatum, in hoc sermone [h] summatim comprehenditur, nempe ‖Diliges proximum tuum sicut teipsum.

10 Charitas proximum non afficit malo. Itaque ‖expletio Legis, est charitas.

11 [11]Idque, perspecta opportunitate, quòd *videlicet* tempestiuum iam *sit* nos à somno expergisci. Nunc enim propius nos est salus quàm quum credidimus.

12 Nox processit, [l] dies autẽ propinquat. Abijciamus igitur [k] opera tenebrarum, & induamur

8 Enumerat præcipua in quibus posita est subiectorũ obedientia. *Matt.22.11. Exo.20.14, deut.5.18, Leuit.19.18, matt.22.39, marc.12.31, galat.5.14, iac.2.8, 1.Tim.1.1.*

9 Ostendit quomodo futurum sit vt quã pauciſſima iudicia exerceãtur, nempe si vitã ita instituamus, vt nemo quicquam meritò possit à nobis flagitare, præter id vnũ quod ex charitatis lege alij alijs perpetua quadam obligatione debemus.

10 Commendat charitatem vt Legis epitomen.

11 Amplificatio à circunstantia temporis, quod & ipsum nos per se officij admoneat, quum tenebris ignorantiæ & prauarum cupiditatum, diuinæ veritatis cognitione depulsis, superlit vt vitam ad certam illam omnis iustitiæ & honestatis normam, virtute Spiritus Christi freti, exigamus.

e Obedientiam, eamque ex animo proficiscentem. f Reuerentiam, quam magistratui habere par est. g Non vnicum aliquod præceptum obyt, sed in genere præstitit quod Lex iubet. h Tota siquidem Lex nihil aliud quàm amorem Dei & proximi præcipit. Sed quum Paulus hoc loco de mutuis hominum officijs differat, Legis vocabulum restringendum est ad secundam tabulam. i Alibi dicimur in luce versari, sed ita vt nondum apparuerit quod sumus, adhuc enim videmus vt in crepusculo. k Eam vitam, quam agunt qui lucem fugiunt.

habitu

habitu qui loci conueniat.

13 Vtinterdiu, compositè ambulemus: || non in comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac proteruijs, non lite & inuidia: *Luc.21.34.*

14 || Sed l induimini Dominum Iesu Christo, & carnis curam ne habete, ad *explendas* cupiditates. *Galat.3.16. 1.Pet.2.11. l Induite Christum.*

est in possessionem Christi mitti, ita vt ille sit in nobis, & nos in illo.

CAP. XIIII.

1 Commendat eos qui fide sunt infirma, 15 ne vitio nostro scandalizentur. 10 Et illis è diuerso imperat vt non temerè firmiores iudicent: 19 vt intra ædificationis 20 & charitatis terminos, 22 Christiana libertas consistat.

1 EVM [1] verò qui fide est infirmus, [a] assumite, non *tamen* [b] ad certamina disputationum.

2 [2] Alius quidem [c] credit vescendum esse quibuslibet: alius autem *fide* infirmus edit olera.

3 [3] Qui edit, non edentem ne pro nihilo habeto: & qui non edit, edentem ne condemnato. [4] Deus enim eum assumpsit.

CAP. XIIII.

1 Iam tractat quomodo in rebus medijs nos gerere deceat cum fratribus, non malitia, nec damnanda superstitione, sed beneficij Christi ignorantia, in earum rerum vsu peccantibus. Docet autem, eos leniter & patienter erudiendos, & ita quidem vt eorum ignorantiæ in eiusmodi quidem rebus accommodare nos oporteat, ex charitatis lege. 2 Proponit pro exemplo, discrimen ciborum, quod nonnulli vt in Lege præscriptum (quam abrogatam esse nesciebant) penitùs obseruandum putabant, quum è contrario qui in Euangelij cognitione profecerant, abolitam esse istam Legis pædagogiam rectè censerent. 3 In huiusmodi facto, inquit Apostolus, neque qui libertatem suam norunt, fratrem ignorantem arroganter despiciant, neque indocti morosè condemnent quod non intelligunt. 4 Prima ratio, quia quum & qui edit & qui non edit, sit nihilominus Christi membrum, nec contemni qui non edit, nec condemnari qui edit, meritò potest. Explicatur autem antecedens versu sexto.

a Ne media & indifferentis rei causa defugiatis eius consortium, sed eum adiungite vobis. b Vt variis & incertis disputationibus discedat incertior quàm venerit, aut perturbata conscientia resiliat.

c Natus ex fide.

Iac.4.12.

4 ||[5] Tu quis es qui condemnas alienum famulum? proprio domino stat aut cadit. stabilietur autem: potest enim Deus eum stabilire.

5 Alia ratio à superiore dependens, cur rudes à peritioribus non debeant, vt extra spē salutis positi, damnari. Quia, inquit Apostolus, qui hodie rudis est

5 [6] Alius quidem æstimat diem præ die, alius autem *per*[a] æstimat quemuis diem. [7 d] Vnusquisque in animo suo plenè certus esto.

6 [8] Qui [e] curat diem, [f] Domino curat: & qui non curat diem, Domino non curat. [g] Qui edit, Domino edit: [9] gratias enim agit Deo. & [h] qui nō

eras potest pleniore cognitione donari, vt & ipse firmus consistat. Itaque Dei est non hominis sententiā illam damnatoriā ferre. 6 Aliud exemplum legalis discriminis dierum. 7 Opponit isti contemptui & præcipitibus iudicijs assiduum proficiendi studium, vt firmis de sua libertate bene constet, quænam sit videlicet, & cuiusmodi vsus: & vicissim infirmi quotidie proficiant: ne vel illi abutantur Dei dono, vel isti in sua infirmitate sibi placeant. 8 Ratio petita ab ipsa rerum mediarum natura, quas bona conscientia & facere possit aliquis, & aliquis rursus non facere. Quum enim & dierum & ciborum discrimen à Deo statutum esset, qui Legis abrogationem nondum intelligebant, & tamen alioqui Christum vt Seruatorem agnoscebāt, quomodo potuissent bona conscientia negligere quod à Deo præceptum sciebant? Contrà verò, qui Christi beneficium hac etiam in parte norant, bona conscientia nec dies nec cibos curabāt. Itaque (dicet Apostolus vers. 10.) Firmi infirmos ob res istas ne damnate, quum infirmi fratres nihilominus sint fratres. Iam verò si quis hanc doctrinam ad nostra hæc tempora trahere velit, sciat de rebus mediis agi, & quidem eiusmodi, vt qui eas non arbitrantur medias, fundamentum habeant in Lege, & simplici ignorantia, non autem malitiosa (illis enim ne ad tempus quidem cessit Apostolus) nec superstitione, sed religioso Dei metu hallucinarentur. 9 Ita significat Apostolus sese de fidelibus cum infirmis tum firmis agere. Quid si verò cum infidelibus nobis sit negotium? nempe hic nobis cauenda sunt duo, sicut in epist. ad Corinth. explicatur: vnū, ne superstitiones eorū inter res medias numeremus, vt qui in idoleo accumbebant: alterum, ne tum quoque quum res est media (vt idolothytum in macello emere, & domi aut in priuato conuiuio edere) fratrum infirmorum conscientiam vulneremus.

a Vnusquisque quod sentit conscientia sua dicere possit, se nosse ait sibi persuasum esse per Dominum Iesum, nihil esse per se impurum. illa autem persuasio niti debet verbo Dei. *e Peculiari quadam ratione obseruat.*

f Domini est iudicium rectène faciat an secus: itaque cur non potius libertatis de eo, vt quisque se Deo approbet, quam vt aliena carpat. *g Qui nullum facit ciborū discrimen.* *h Qui cibos nō attingit, quos immūdos putat ex Lege*

edit,

edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.

7 10 Nullus enim noſtrûm [i] ſibijpſi viuit, & nullus ſibijpſi moritur.

8 Nam ſiue viuimus, Domino viuimus: ſiue morimur, Domino morimur. Siue igitur viuamus, ſiue moriamur, Domini ſumus.

9 Ad hoc enim Chriſtus & mortuus eſt & reſurrexit & reuixit, vt & mortuis ac viuentibus dominetur.

10 ‖ 11 Tu verò cur condemnas fratrem tuum? aut etiam tu cur pro nihilo habes fratrem tuum? Omnes enim ſiſtemur apud tribunal Chriſti.

11 Scriptum eſt enim, ‖ [k] Viuo ego, dicit Dominus: quoniam mihi *ſeſe* flectet omne genu, & omnis lingua [l] confitebitur Deo.

12 Nempe ergò vnuſquiſque noſtrûm de ſeipſo rationem reddet Deo.

13 12 Ne amplius igitur alius de alio iudicemus: [m] ſed hic potius adhibete iudiciũ, vt ne offendiculum ponatis fratri, aut ſcandalum.

10 Non hærendũ, inquit, in ipſo cibo, ſed in vſu cibi, vt demùm verè poſsit reprehendi qui ſic viuit vt in Deũ non reſpiciat. Illi enim & vita & mors noſtra conſecrata eſt, & idcirco mortuus eſt propriè Chriſt⁹nõ, autẽ ſim pliciter vt veſcamur aut non veſcamur hoc vel illo cibo. *2. Cor. 5. 10. Eſa. 45. 23, philip. 2. 10.*

11 Concluſio, relinquendum eſſe ius ſuum Domino, ac proinde in rebus quæ, prout conſcientia affecta eſt, vel bonæ vel malæ ſunt, non eſſe infirmos fratres à firmis deſpiciendos, nedum damnandos. Non valeret autem æquè hæc conſequutio in altero membro nempe ne infirmi firmos iudicent: quoniam infirmis non eſt perſpectũ, eos qui diem non curant, & edunt, Domino non curare, & Domino edere, ſicut firmis notum eſſe poteſt infirmos eos qui diem curant & non veſcuntur, Domino diem curare, & Domino non veſci.

12 Vbi quid non faciendum ſit concluſit, quid faciendum ſit oſtendit, nempe cauendum ne fratrem nondum firmum, præpoſtero vſu libertatis noſtræ protſus euertamus.

i Se vnum reſpicit, quod Hebræi dicunt, Benefacit animæ ſuæ.

k Iuſiurandi formula, Deo peculiaris, qui vnus verè ſua vi ac poteſtate exiſtat. *l Me agnoſcet pro Deo.* *m Obliquè malignos iſtos cenſores perſtringit, qui huc conferunt totum ſuum acumen, vt aliquid carpendum inueniant in fratrum vita, quum potius omne rationis iudicium huc conferre oportuerit, ne ſuo neglectu fratres ſuos vel præcipitent, vel in aliquod offendiculum impellant.*

1.Cor.8.11.

13 Occupatio, verum quidem esse, abrogatam esse illā pædagogiam Legis beneficio Christi, ijs qui hoc norūt, sed nihilominꝰ oportere in huius libertatis vsu considerare quid expediat, vt fratri infirmo consulatur, quum id circo non amittatur libertas.

Tit.1.15.

1.Cor.8.13.

14 A comparatis, Crudelis est animi pluris facere escam, quàm fratris salutem.

14 [13] Noui, & persuasum habeo per [n] Dominum Iesum, nihil esse [o] impurum [p] per se: sed ei qui existimat aliquid esse impurum, *id* ei impurum *esse*.

15 Verùm si propter escam frater tuus tristitia afficitur, non iam secundum charitatem ambulas. || [14] Ne esca tua illum perdito pro [15] quo Christus mortuus est.

16 [16] Ne vestrum igitur bonum [q] blasphemator.

17 [17] Non enim est regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium per Spiritum sanctum.

18 Nam qui [r] per hæc seruit Christo, gratus est Deo, & probatus hominibus.

19 [18] Nempe igitur quæ ad pacem faciunt, sectemur, & quæ ad mutuam ædificationem.

20 Ne cibi causa destrue opus Dei. || Omnia quidem pura: sed malum *est* homini qui edit cum offendiculo.

21 || Bonum *est* non vesci carnibus, neque bibere vinum, neque *quicquam* in quo frater tuus impingit aut offenditur, aut infirmus est.

quod ij faciunt, qui cum cuiusquam fratris offendiculo sustinent vesci, & ita ei præbent resiliendi ab Euangelio occasionem. 15 Aliud argumentum, Christi exemplum sequi nos oportet: ille verò nedum vt propter escam infirmos perderet, pro ijs vitam ipsam profudit. 16 Aliud argumentum, Quia sic detrahitur de Euangelica libertate, quasi ad quiduis audendum, aditum aperiat. 17 Ratio generalis, & cæterorum argumentorum fundamentum, Regnum Dei non esse in his rebus externis positum, sed in iustitiæ & pacis studio, & Spiritus consolatione. 18 Conclusio vniuersalis, vsum istius libertatis, atque adeo totam vitam nostram, ad mutuam ædificationem referri oportere, adeo quidem vt quod per se purum est & licitum, tamen propter offendiculum fratris illicitum censeatur.

n Spiritu Domini Iesu, vel per Dominum Iesum, quem noui aduentu suo maceriam diruisse. *o Ad verbum, commune. Vide Matth.15.11.*

p Natura. *q Malè audiat.* *r Qui pacem ac iustitiam tranquillè colit per Spiritum sanctum.*

22 19 [f] Tu fidem habes: apud te metipſum habe coram Deo. Beatus qui non condẽnat ſeipſum in *eo* [t] quod approbat.

23 Qui verò [u] ambigit ſi ederit, condemnatus eſt, quoniam non *edit* ex fide: quicquid verò ex fide non eſt, peccatum eſt.

19 Duplicem in his rebus cautionem addit: vnã ad firmos ſpectantem, vt qui certam notitiam huius libertatis adeptus eſt, theſaurum illum conſeruet, quo videlicet prudenter & vtiliter ita vti dictum eſt vtatur: alteram, quæ infirmos reſpicit, ne temerè ſolo aliorum exemplo incitati, titubante conſcientia quicquã agant, quoniam ſine peccato fieri non poteſt quod ex Dei verbo non perſuaſi ſimus ipſi probari.

f Quid nomine fidei intelligat expoſuit ſupra, verſ. decimo quarto, nempe certum eſſe ac ſecurum in rebus indifferentibus. t Quod amplectitur. u Secum diſceptat.

CAP. XV.

1 Fortiores robur ſuum conferant ad confirmandos infirmos, 3 Chriſti exemplo, 7 qui ſe communicauit 8 non modò Iudæis, 10 ſed etiam Gentibus. 15 Scriptionis huius Epiſtolæ ratio redditur.

1 DEbemus [1] autem nos qui firmi *ſumus*, imbecillitates infirmorum portare, ac [a] non indulgere nobisipſis.

2 *Itaque*, vnuſquiſque noſtrum proximo indulgeat [b] in bonum, *id eſt* ad *eius* ædificationem.

3 [2] Etenim Chriſtus non indulſit ſibi ipſi, ſed ſicut ſcriptum eſt, || Conuitia eorum qui conuitiãtur tibi, inciderunt in me.

4 [3] Nam quæ [c] antè ſcripta ſunt, ad noſtram doctrinam ſcripta ſunt: vt per patientiam & conſolationem [d] Scripturarum ſpem habeamus.

CAP. XV.

1 Iam diſſerit generaliter Apoſtolus de imbecillis omni modo tolerandis, quatenus tamen eorum bono id fieri poteſt.

Pſal. 69. 10.

2 Confirmatio ab exẽplo Chriſti, qui nihil nõ pertulit vt non infirmos modò, ſed etiam crudeliſſimos hoſtes patientia victos ad Patrem adduceret. 3 Occupatio, quæ citantur ex veterum exemplis, nobis ad imitandum proponi, vt Patrum exemplo patientia & ſpe mutuò nos toleremus.

a Alijs ſpretis. b Ipſius bono ac commodo. c A Moſe & alijs Prophetis. d Doctrina & conſolatio tribuuntur Scripturis, quia illis ad docendum & conſolandum vtitur Deus.

5 [4] Deus autem patientiæ & consolationis *autor*, || det vobis vt eodem animo inter vos mutuò affecti sitis, secundum Christum Iesum:

6 Vt concorditer vno ore glorificetis Deum ac Patrem Domini nostri Iesu Christi.

7 Propterea assumite alij alios, sicut & Christus [e] assumpsit nos in gloriam Dei.

8 [5] *Illud* autem dico, Iesum Christum ministrũ fuisse [f] circuncisionis, [g] pro Dei veritate, vt confirmaret promissiones [h] Patrum:

9 [6] Et vt Gentes pro misericordia glorificent Deum: sicut scriptum est, || Propterea [i] confitebor tibi inter Gentes, & nomini tuo psallam.

10 Et rursum dicit, || Gaudete Gentes cum populo eius.

11 Et rursum, || Laudate Dominum omnes Gẽ & collaudate eum omnes populi.

12 Et rursum Esaias dicit, || Erit radix Iesse, & qui exurgat ad imperandum Gentibus: in ipso Gẽtes sperabunt.

13 [7] Vtinam verò Deus [k] spei impleat vos [l] omni gaudio & pace credendo, vt spe abundetis per virtutem Spiritus sancti.

1. Cor. 1. 10.

4 Petendum à Deo patientię exemplum, vt mutuo consensu tum firmi tum infirmi Deo seruientes, alij alios ad Dei gloriã adsciscamus, sicut & Christus nos omnes quantumuis indignos assumpsit.

Psal. 18. 50.
Deut. 32. 45.
Psal. 117. 1.

Esa. 11. 10.

5 Christi exempli applicatio ad Iudæos, quos quantumuis indignos, tamen propter promissiones cum Patribus eorum sancitas, honore dignatus est, vt etiam ministri officio sit apud eos incredibili cum patientia defunctus. Multo minus igitur æquum esse, vt à Gentibus propter varia vitia spernantur quos tanti fecit Dei Filius.

6 Eiusdem applicatio ad Gentes, quas & ipsas incomprehensibili quadam bonitate Dominus respexerit, vt à Iudæis quasi extraneæ despici non debeant. 7 Totam superiorem tractationem precibus velut obsignat, petens eis tribui à Domino quicquid eis præceperat.

e Nos minimè dedignatus vltro asciuit, quos gloriæ Dei faceret participes.
f Circuncisorum Iudæorum, quandiu enim vixit, intra eorum fines sese continuit. *g Vt Deum esse veracem constaret.*
h Patribus factas. *i Apertè profitebor, & celebrabo nomen tuum.*
k In quem speramus. *l Perfecto & cumulato.*

14 Per-

14 [8] Persuasum autem habeo & ipse ego de vobis, fratres mei, quòd [m] ipsi per vos pleni sitis bonitate, impleti omni cognitione, & qui possitis etiam vos mutuò monere.

15 Audacius verò scripsi vobis, fratres, aliqua ex parte veluti commonefaciens vos, propter gratiam quæ data est mihi à Deo,

16 Ad hoc vt sim minister Iesu Christi apud Gentes, operans Euangelio Dei, vt [n] oblatio Gentium fiat accepta, sanctificata per Spiritũ sanctum.

17 [9] Habeo igitur quod glorier per Christum Iesum, in ijs quæ ad Deum *pertinent*.

18 Non enim sustinuerim quicquam loqui • quod non effecerit Christus per me, *adducendis* ad obedientiàm Gentibus, verbis & factis,

19 [p] Virtute signorum ac prodigiorum, virtute Spiritus Dei: adeo vt ab Hierusalem & circumiacentibus *regionibus*, vsque ad Illyricum, impleuerim prædicandi Euangelij Christi munus.

20 Ita porro ambiens prædicare Euangelium, non vbi nominatus esset Christus, vt ne super alienum fundamentum ædificarem:

21 Sed sicut scriptum est, ‖ Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.

22 ‖ [10] Quapropter etiam impeditus sum sæpe

8 Peroratio Epistolæ, in qua primùm se excusat quòd plurib[9] ad eos scripserit; vt eos commonefaceret potius quàm doceret: idque ex muneris sui necessitate, quod eũ peculiariter Gentibus obliget.

Esa. 52. 15.

Supra 1. 11.

9 Magnificè quidem Apostolatum suum ab effectis asserit, sed ita vt præterquam quòd verè omnia loquitur, totam gloriam Deo vt vnico autori tribuat: nec sese propriè spectet, sed huc potius respiciat, vt eo minus de doctrinæ à se propositæ veritate dubitetur.

10 Suam in eos egregiam voluntatẽ, & suarum etiã rerũ statũ familiariter Romanis perscribit, ita tamen vt ab Apostolicæ doctrinæ scopo ne tantillũ quidẽ aberret. Nihil enim narrat nisi sanctũ & ad suũ munus pertinens: & veluti quadam digressiuncula Macedonicã Ecclesiã cõmendans, eos ad sanctã ęmulationem honestè prouocat.

m Vltro & sponte vestra.

n Passiuè oblationem Gentium vocat Gentes ipsas, quibus se tanquam sacrificum dicit Deo quasi victimis litare.

o Ita mihi in omnibus rebus, omnibusque modis adfuit Christus, vt etiamsi maximè velim, tamen dicere non possim, quid per me non effecerit vt Gentes Euangelio obedirent.

p Priore loco virtus declarat vim & efficaciam prodigiorum in animis hominum percellendis: posteriore verò loco significat diuinam potestatem illius effectricem.

ne venirem ad vos.

23 Nunc verò quum non amplius habeam locum in his regionibus,‖desiderium autem habeam veniendi ad vos à multis annis:

Supra 1.13, 1.theſſ.1.17.

24 Quandocunque proficiſcar in Hiſpaniam, veniam ad vos. Spero enim fore vt *iſtac* præteriens, videam vos,& à vobis deducar illuc: ſi tamẽ veſtra conſuetudine prius ex parte expletus fuero.

25 Nunc autem proficiſcor Hieroſolymam, q miniſtrans ſanctis.

26 Placuit autem Macedoniæ & Achaiæ conferre aliquid in pauperes ſanctos qui ſunt Hieroſolymis.

27 11 ‖ Placuit enim *inquam*, & debitores illorum ſunt. nam ſi ſpiritualia ipſorum *bona* Gentes participarunt, debent etiam *ipſa* in carnalibus eis r miniſtrare.

28 Hoc igitur vbi perfecero, & eis ſ conſignauero t hunc fructum, abibo iſtac in Hiſpaniam.

29 12 Scio verò me, quum veniam ad vos, cum plena benedictione Euangelij Chriſti venturum.

30 Precor autem vos, fratres, per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, & u per charitatem Spiritus, vt mecum certetis *veſtris* pro me apud Deum precibus:

31 Vt liberer ab ijs qui rebelles ſunt in Iudæa: vtque miniſterium hoc meũ erga Hieruſalem, acceptum ſit ſanctis:

32 Vt cum gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, vnáque vobiſcum refociller.

33 Deus autem pacis *princeps* ſit cum omnibus vobis, Amen.

11 Volũtariæ quidem ſunt eleemoſynę, ſed quas tamen ex charitatis lege debeamus.

q Sanctis hoc officij impendens perferendã ad eos pecuniæ in ipſorum vſus collectæ.

1.Cor.6.11.

12 Pollicetur ſeſe ad eos nõ venturum vacuum, benedictione Dei fretus: ſed precũ officium ab eis poſtulans, oſtẽdit quare in quibuſuis difficultatibus niti nos maximè oporteat.

r Vſibus eorum inſeruire.

ſ Apud eos fideliter & quaſi annulo obſignatum depoſuero.

t Hanc pecuniã in vſus pauperum collectam, elegãter autẽ eleemoſyna dicitur fructus.

u Per mutuam illam coniunctionem, qua Spiritus ſanctus animos noſtros deuinxit,

CAP. XVI.

1 Commendat Phœben. 3 Salutat officiosè complures, 17 admonetque vt eos caueant qui diſſidiorũ autores ſint.

1 Com-

CAP. XVI.

1 COmmendo [1] autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est ministra Ecclesiæ Cenchreensis:

2 Vt eam excipiatis [a] in Domino sicut dignũ est sanctis, & adsitis ei quacũq; in re *ipsi* vsus fuerit vobis. nam hæc tum multis hospitium prębuit, tum mihi etiam ipsi.

3 Salutate || Priscillam & Aquilam, adiutores meos in Christo Iesu:

4 (Qui pro anima mea suam ipsorum ceruicem suppossuerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed etiam omnes Ecclesiæ Gentium:)

5 Item [b] Ecclesiam quæ in domo eorum est. Salutate Epænetũ mihi dilectum, [c] primitias Achaiæ in Christo.

6 Salutate Mariam, quæ multùm laborauit erga nos.

7 Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos, & concaptiuos meos, qui sunt insignes inter Apostolos, qui etiam ante me fuerũt [d] in Christo.

8 Salutate Ampliã dilectũ mihi in Domino.

9 Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo, & Stachyn mihi dilectum.

10 Salutate Apellen, probatum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli *familiaribus*.

11 Salutate Herodionẽ cognatum meum. Salutate eos qui *sunt* ex Narcissi *familiaribus*, eos *inquã* qui *sunt* in Domino.

12 Salutate Tryphænam & Thryphosam, quæ laborãt in Domino. Salutate Persida dilectam, quę multum laborauit in Domino.

13 Salutate Rufum selectũ in Domino, & matrem eius ac meam.

14 Salutate Asyncritum, Phlegontẽ, Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum eis sunt fratres.

15 Salutate Philologum & Iuliam, Nereum &

Act. 18. 3. 26.

1 Absoluta tota disputatione, iam ad familiares commẽdationes & salutationes descendit: idq; in præcipuum scopum respiciens, nempe vt norint Romani qui sint inter ipsos honore & pretio digni, atque adeo quos sibi imitandos debeãt proponere: quamobrẽ etiam singulos egregijs aliquib[b] testimonijs exornat.

a Christi nomine, illud autem propriũ est Christianis, cùm alioqui virtutum illarum sint & simulachra apud profanos homines.

b Fideliũ cœtũ, in tã ampla enim ciuitate, distincti fuerunt cœtus.

c Qui primus Achaorũ sese Christo cõsecrauit: est autem allusio ad legales ceremonias.

d Per fidẽ insiti.

sororem eius, & Olympam, & qui cum eis sunt, omnes sanctos.

16 || Salutate alij alios [e] osculo sancto. Salutant vos Ecclesiæ Christi.

17 [2] Precor autem vos, fratres, [f] vt speculemini dissidiorum & scandalorum autores, præter doctrinam quam vos didicistis; || & declinetis ab eis.

18 Nã qui eiusmodi *sunt*, Domino nostro Iesu Christo non seruiunt, sed suo ventri: & per [g] blandiloquentiam & assentationem corda *hominum* minimè malorum seducunt.

19 [3] Vestra enim obedientia ad omnes peruenit. Gaudeo igitur quod ad vos *attinet*: sed volo vos [h] sapientes quidem esse in rebus bonis, [i] innocentes verò in malis.

20 [4] Porro Deus pacis *princeps* conteret Satanã sub pedes vestros citò. Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.

21 [5] Salutant vos || Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei.

22 Saluto vos in Domino ego Tertius, [k] qui descripsi epistolam.

23 Salutat vos Gaius hospes meus & Ecclesiæ totius. Salutat vos Erastus procurator vrbis, & Quartus frater.

24 [6] Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum omnibus

2 Cor. 16. 20, & 13. 12, 1. pet. 5. 14. 2. Iohan. 10,

2 Sicuti nominatim eos describens qui commẽdatione digni erant, satis expressit quos audire ac sequi deberẽt: ita nunc falsos fratres eis depingit à quib⁹ sibi caueant, non tamen nominatim, quoniam necessarium id non erat.

3 Simplicitas condienda est prudentia.

4 Pugnandum est certa spe victoriæ.

Act. 16. 1, philipp. 2. 19,

5 Adscribit salutationes partim ad mutuam fouendã coniunctionẽ, partim vt totidẽ veluti subscriptoribus cõfirmata hæc epistola, plus apud Romanos põderis habeat.

6 Iam tertiò eis valedicẽs, id eis precatur à quo pẽdet totius superioris doctrinæ efficacia.

e Sanctum vocat osculum, quod ab animo proficiscitur sanctæ illius charitatis pleno: hoc autem referendum est ad illius temporis morem. f Attentè & diligenter quasi hostes è specula obseruetis. g Vtitur nomine Chrestologias, *quæ pollicitationem quæ reipsa nihil præstet significat, quam cum audis dicas pollicentem magis de tuis rebus quam de propriis solicitum. h Cognitione veritatis & prudentia instructos, vt bona amplecti, mala vitare, fraudes & laqueos pseudoprophetarum effugere, illis etiam apertè obsistere possitis. hic autem locus apertè refellit fidem implicitam Sophistarum. i Qui nullam prorsus artem nocendi teneatis, nedum vt reipsa noceatis. k Qui dictante Paulo excepi.*

omnibus

omnibus vobis Amen.

25 ‖ 7 Ei verò qui poteſt vos ſtabilire, ſecũdum Euangelium meum & præconiũ Ieſu Chriſti, ‖ ex reuelatione [l] myſterij quod [m] à temporibus æternis tacitum fuit:

26 Nunc verò factum eſt manifeſtum, & per Scripturas propheticas, ex imperio æterni Dei, ad obedientiam fidei, omnibus Gentibus [n] declaratũ:

27 Soli, *inquam*, ſapienti Deo gloria per Ieſum Chriſtum in ſecula. Amen.

Ad Romanos ſcripta fuit Corintho, per Phœben miniſtram Cenchreenſis Eccleſiæ.

Epheſ.3.20. Epheſ.3.9, coloſſ.1.26, 1.tim.1.7, tit.1.1.

7 Magnifica gratiarum actione prædicat Dei potentiam & ſapientiam, quæ potiſſimùm in Euangelio eluceant: facta etiam mentione vocationis Gentium, vt Romanos in ſpe huius ſalutis confirmet.

l Arcani, id eſt, vocationis Gentium. m Alijs omnibus ætatibus. n Oblatum & quarumuis gentium cognitioni exhibitum.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS PRIOR.

CAPVT I.

1 Poſt gratulationem, 10 qua vim habet exhortandi, 12 taxat diſſidia Corinthiorum, 17 eoſque à faſtu ad humilitatem reuocat: 20 Nam euertens omnem mundi ſapientiam, 23 25 ſolam crucis prædicationem erigit.

1 PAVLVS vocatione
2 Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei, 3 & Soſthenes frater,

4 Eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi, ‖ 5 ſanctificatis

CAPVT I.

Act.5.9, 1.theſſ.4.7.

1 Inſcriptio epiſtolæ, in qua præcipuè captat Corinthiorũ gratiã, ita tamen vt ſe Dei ſeruũ eſſe, non hominum vbique meminerit.

2 Si Apoſtolus, ergo audiẽdus, etiamſi acrius interdum eos obiurgarit, quum ſuam cauſam non agat, ſed Chriſti mandata perferat. 3 Soſthenẽ adiungit, vt duobus teſtibus ſanciatur hæc doctrina. 4 Eccleſia Dei eſt etiam quæ magnis vitijs laborat, modò admonentibus pareat.

5 Vera definitio Eccleſiæ Catholicæ, quæ vna eſt.

Rom.1.7, ephes.1.1, coloss.1.22, 2.tim.1.9, tit.2.1. 2.Tim.1.22.

6 Fundamentum & vita ipsius Ecclesiæ Christus à Patre datus.

Tit.2.11, philipp.3.20. 1.Thess.3.18, & 5.25,

7 Damnaturus multa vitia, incipit à vera virtutum prædicatione, ne odio aut maleuolẽtia impulsus postea videatur ad obiurgationes descendere: ita tamẽ vt omnia ad Deũ autorẽ referat, ídq; in Christo, quo magis pudeat Corinthios sacra Dei dona profanare. 8 Attingit illud nominatim quo præcipuè abutebantur. 9 Verum istorum donorũ vsum in eo positũ ostẽdit, vt ita illustretur Christi in ipsis potẽtia, vt postea magis liqueat, quàm turpiter ad gloriam & ambitionẽ illis abutãtur.

2 in Christo Iesu, || [b] vocatis sanctis, cum omnibus || qui [c] inuocãt nomẽ Domini nostri Iesu Christi, in quouis loco, *Domini, inquam,* tũ ipsorũ tum nostri.

3 [6] Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

4 [7] Gratias ago Deo meo semper de vobis, ob gratiam Dei quę data est vobis in Christo Iesu:

5 Quòd [d] in omnibus ditati sitis in ipso, [8] [e] omni loquendi facultate, omníque cognitione:

6 [9] Prout testimonium Christi [f] confirmatum fuit in vobis.

7 Adeo vt nullo dono deficiamini, [10] || [g] expectantes [h] dum reueletur Dominus noster Iesus Christus.

8 [11] || Qui Deus etiã cõfirmabit vos vsq; ad finẽ [i] inculpatos, in diem Domini nostri Iesu Christi.

10 Obiter inquit causam non esse cur sibi tantopere de receptis donis placeant, quum hæc nihil sint præ ijs quæ sunt expectanda.

11 Testatur se bene etiã in posterum de ipsis sperare, vt eo patiẽtius ferant se postea reprehendi: simul tamen ostendit Dei vnius opus esse tum initium tum etiam complementum nostræ salutis.

a Nos sanctificat Pater. i. à reliqua colluuie nos separat, donãdo nos Filio suo, vt ipse sit in nobis & nos in illo. b Quos Deus pro gratuita sua beneuolentia sibi segregauit: vel quos Deus ad sanctitatem vocauit, illa expositio fontem sanctificationis, hæc finem ostendit. c Propriè inuocare is dicitur qui cum clamore Dei subsidiũ petit in periculo cõstitutus, per Synecdochen autẽ pro toto Dei cultu sumitur: itaq; inuocare nomẽ Christi est Christũ pro vero Deo agnoscere. d In omni re, seu negotio. e Quum quãdiu hic versamur, ex parte cognoscamus & ex parte prophetemus, hæc vniuersalis nota restringenda est ad præsentẽ fideliũ cõditionem: caterum lógon *vocat non inanem loquentiam, sed sanctæ facundiæ donum quo abutebantur Corinthij. f Donis illis egregijs Spiritus. g Dum expectatis. h Loquitur de altero Christi aduẽtu. i Vt sitis inculpati. Inculpatos autẽ vocat non quos nũquam quisquã culparit, sed quos nemo possit meritò culpare, id est, eos qui sunt in Christo Iesu, in quibus nulla est condemnatio. Vide Luc.1.6.*

9 Fidelis

9 ‖ [k] Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filij ipsius Iesu Christi Domini nostri.

10 [12] Precor autem vos, fratres, per nomẽ Domini nostri Iesu Christi, [13] vt idem loquamini omnes, & nõ sint inter vos dissidia, sed sitis [l] coagmẽtati eadem mente & sententia.

11 [14] Declaratum est enim mihi de vobis, fratres mei, à domesticis Chloes, quòd lites sint inter vos.

12 [m] Hoc autem dico, vnumquenque vestrûm dicere, ‖ Ego quidem sum Pauli, ego verò Apollo, ego verò Cephæ, ego verò Christi.

13 [15] *Num* dispertitus est Christus? [16] num Paulus crucifixus est pro vobis, [17] aut in nomen Pauli baptizati fuistis?

1. Thess. 5. 34.

12 Absoluta præfatione ad rem ipsam accedit, ab obtestatione grauissima incipiens, quasi Christum ipsum non Paulum loquẽtem sint audituri. *Act. 18. 24.*

13 Prima pars huius epistolę, cuius scopus est, ad mutuam concordiam Corinthios, sublatis omnibus discordiarum causis, reuocare. Prima igitur hæc pars est de tollendis schismatibus. Est autem schisma quum qui in doctrina alioquin consentiunt, tamen sese ab alijs seiungunt. 14 Incipit obiurgationem ab occupatione, quoniam ex testibus idoneis intellexerit inter eos esse multas factiones. Simul autem aperit dissidiorum causam, quòd alij ab alijs doctoribus penderẽt, nonnulli verò etiã sibi ita essent addicti, vt omnes doctores negligerẽt, solius Christi sese discipulos, exclusis doctoribus, vocãtes.

15 Prima ratio cur vitãda sint schismata, quoniã sic videtur diuidi ac planè lacerari Christus, vt qui, quũ vnus sit, nõ possit esse duorũ separatorũ ac dissidentium corporum caput. 16 Altera ratio est, quòd nõ sine sacrilegij scerele sic pẽdeant ab hominibus vt à Christo: quod quidẽ faciũt qui quicquid aliquis dixerit, propter personã probant: sicut isti qui idẽ Euangeliũ ex vnius ore acceptũ probabant; ex alterius autẽ ore fastidiebant: adeo quidẽ vt factiones istæ ex doctorũ nominibus appellarentur. Substituit autẽ suum ipsius nomen Paulus, non tantùm ne quenquam grauet, sed etiam vt ostendat se causam suã nõ agere. 17 Tertia ratio à baptismi formula & fine desumpta, qua nomẽ damus, Christo inuocato cũ Patre & Spiritu sancto. Itaque etiã siquis à doctrina Christi non deficiat, tamen à certis doctoribus pendeat cum aliorum contemptu, fit Christi desertor: quoniam si Christũ vnum magistrum haberet, eum per quosuis docentem audiret.

k Verax & cõstans, nos nõ tantùm vocans, sed etiã nos ornãs dono perseuerãtiæ.

l Compacti, vt totum quippam, quod suis omnibus partibus aptè inter se cohærentibus componatur. *m Quod vobis dictum volo illud est.*

Act. 18. 14. Infrà, 2. 14.

14 [18] Gratias ago Deo meo quòd neminẽ vestrûm baptizauerim, nisi || Crispum & Gaium:

15 Vt ne quis dicat me in meum nomen baptizasse.

16 Baptizaui autẽ etiam Stephanæ familiam: cæterùm haud scio num quem aliũ baptizauerim.

17 [19] Non enim misit me Christus vt baptizarem, sed vt euãgelizarem: || [20] non *tamen* cum [n] dicendi peritia, [21] ne inanis reddatur crux Christi.

18 [o] Nam sermo ille de cruce, ijs quidem qui

18 Profitetur se eo liberius de his rebus agere, quod Dei prouidentia factum sit, vt sit extra omnẽ suspitionem, quasi discipulos alijs ereptos velit sibi vindicare. Ex quo intelligere licet, non tãtùm discipulos, sed etiam multo magis doctores ipsos hîc reprehendi, qui suos greges sibi separatim cogebant. 19 Occupatio, se non fuisse apud illos baptizandis multis intentum: minimè id tamen Baptismi contemptu, sed quoniam in doctrina tradenda præcipuè occupatus, auditores assentientes committebat alijs quorum illi copia erat, baptizandos. Ita verò satis ostendebat quàm esset ab omni ambitione alienus, quum è contrario ij quos reprehendit, quasi sibi non Christo discipulos congregarent, de quamplurimis à se baptizandis, ambitiosè laborarent. 20 Iam se conuertit ad doctores ipsos sibi in splendida & ambitiosa facundia placentes, quò plures discipulos allicerent. Illis igitur non dissimulat se fuisse dissimilem, suum exemplum Apostolica grauitate opponens peruersis illorum iudicijs. Est ergo alter hic locus huius Epistolæ, de pia simplicitate in docendo Euangelio, tum in sententijs tum in verbis obseruanda. 21 Ratio cur illa verborũ pompa, & orationis pigmentis non sit vsus, nẽpè quòd Deus ea demùm ratione voluerit mundũ sibi subijcere, ex qua intelligerent homines quantumuis stupidi opus hoc peragi à Deo ipso absque hominum artificio. Itaque sicut proponitur in Euangelio salus per crucem Christi, qua nihil est neque contemptibilius, neque à vita remotius, ita etiam ipsam crucis prædicandæ rationem voluit Deus prorsus quam diuersissimam esse ab ijs, quibus solent homines ab hominibus ad aliquid audiendum & credendum allici: ideóque quadam sapientissimæ stultitiæ specie voluit de mundana illa stultissima sapientia triumphare, sicut se facturum per Esaiam prædixerat. Hinc autem colligendum est, tum doctores illos ambitiosa eloquentia turgidos, tum etiam illorum admiratores, quàm longissimè à scopo suæ vocationis aberrasse.

n *Oratoria facultate, hanc autem à se non modò vt non necessariam remouet, sed etiam vt Apostolicæ facultati omnino prorsus contrariam: suam tamen habuit Paulus dicendi facultatem, sed eam diuinam, non humanam, & à fucatis illis coloribus puram.* o *Sermo de crucifixo, vel genus orationis quo vtimur.*

pereunt,

pereunt, ſtultitia eſt: nobis autem qui ſeruamur, ‖ p potentia Dei eſt,

19 22 Scriptum eſt enim, ‖ Abolebo ſapientiam ſapientum, & intelligentiam intelligentium tollam è medio.

20 Vbi ſapiens? vbi q Scriba? vbi r conquiſitor ſeculi iſtius? nónne infatuauit Deus ſapientiam mundi huius?

21 23 Nam poſtquã r in Dei ſapientia t mundus nõ cognouit Deũ ex *eius* ſapientia, 24 placuit Deo per u ſtultam prædicationem ſeruare credentes.

22 25 ‖ Quandoquidẽ & Iudęi ſignum petũt, &

Galat.5.11, 2.pet.1.16. Rom.1.16. Eſa.29.14. matth.12.38.

22 Non modò probat Apoſtolus nouũ hoc nõ debere videri, quũ fuerit tãto antè tẽpore prędictum, ſed etiam declarat Deum ſic ſolere arrogantiam mundi punire, qui ſibi placeat in ſua patientia: ac proinde inane eſſe atque adeò euanidum, & à Deo tãquam inutile reijci, quod vnum iſti tantopere curabant. 23 Oſtendit dignam fuiſſe hominum arrogantiam quam Dominus ita traduceret, vt qui in ſapientiæ mundi clariſſimo ſpeculo (.i.mundi opificio) noluerint Deum contemplari ſicut par erat. 24 Mira Dei bonitas, ſic mundi arrogantiam punientis, vt eius ſaluti nihilominus conſulat, docens videlicet homines ſtulteſcere, vt Deo ſapiant. 25 Explicatio eius quod dixerat, Prędicationem Euangelij ſtultam eſſe. Stulta eſt, inquit, hominibus quos Deus noua luce non donauit, i. omnibus in ſeſe confideratis. Iudæi enim requirunt miracula, & Græci argumenta, quæ ratione ſua poſſint comprehendere: ideóque Euangelio non modò non credunt, ſed etiam illud irrident. Nihilominus tamen in iſta ſtulta prædicatione ineſt ſumma Dei virtus ac ſapientia, ſed quam ſoli vocati percipiant: Deo manifeſtè demonſtrante, ſeſe tum quoque quum illum planè ſtultum eſſe inſani homines iudicant, ipſis eſſe longè ſapientiorẽ: & quum infirmiſſima quædam adhibet, omne eorum robur ſuperare, ſicut in Euangelicæ prædicationis fructu apparuit.

p Illud in quo mirificam vim in ſuis ſeruandis electis declarat, quæ quidem ita non emineret, ſi ab aliquo humano præſidio penderet. Sibi enim homo tribueret, quod vnius crucis proprium eſt. q Vbi es, ô literate, & terẽdis libris exercitate. r O tu qui in huius mundi arcanis perſcrutandis & acutiſſimis quibuſque quæſtionibus explicandis omnem ætatem conſumis: inſultat autem hominibus huius ſeculi, quorum ne vnus eſt qui hoc arcanum ne ſuſpicari potuerit. ſ In hac mundi fabrica, in qua ſingularis illa ſapientia Dei inſculpta eſt, & omnium oculis expoſita. t Omnes homines non regenerati, ſed cuiuſmodi ſunt quum in hanc lucem prodeunt. v Sic vocat crucis prædicationem ex aduerſariorum hypotheſi, interim aduerſarios grauiſſimè reprehendens, qui malint Deo talia affingere, quàm ſuam & agnoſcere & deprecari ſtultitiam.

Græci ſapientiam quærunt:

23 Nos autem prædicamus Chriſtum crucifixum, Iudæis quidem offendiculum, Græcis verò ſtultitiam:

24 Ipſis autẽ vocatis, tum Iudæis tum Gręcis, Chriſtum Dei potentiam ac Dei ſapientiam.

25 Nã ſtultitia Dei ſapientior eſt quàm homines: & infirmitas Dei validior eſt quàm homines.

26 Confirmatio ex ijs ipſis petita, quæ Corinthi euenerãt, vbi Eccleſia ex ignobilibus & plebeijs magna ex parte conſtabat: vt Gręcię philoſophos ad pudorem adigi neceſſe eſſet, quum viderent ſe ſua ſapientia & eloquentia nihil prorſus agere præ Apoſtolis, quos tamen idiotas & indoctos vocabant. Simul autem Apoſtolus hoc modo faſtum eorum deijcit. Neque enim eos Deus prætulerat nobilibus & ſapientibus illis vt ſuperbirent, ſed vt in Domino gloriari vel inuiti cogerentur, ex cuius miſericordia, & ſapientiam iſtam & omnia ad ſalutem neceſſaria, ipſi omnium etiam abiectiſſimi eſſent in Chriſto adepti.

26 Videtis enim [x] vocationẽ veſtram, fratres, vos *videlicet* non eſſe multos ſapientes [y] ſecundum carnem, non multos potẽtes, non multos nobiles.

27 Verùm quæ ſtulta *ſunt* in mũdo, elegit Deus vt pudefaciat ſapientes: & quę *ſunt* infirma in mundo elegit Deus, vt pudefaciat robuſta:

28 Et quæ ignobilia ſunt in mundo, & pro nihilo hibita, elegit Deus, & [z] ea quæ non ſunt, vt ea quæ ſunt [a] aboleat:

29 Vt ne glorietur vlla [b] caro coram eo.

30 [c] Sed ex ipſo vos eſtis in Chriſto Ieſu, 27 qui factus eſt nobis ſapientia à Deo, iuſtitiáque & ſanctificatio, & redemptio:

x Quam rationem ſit ſequutus Dominus in vocandis. *y Eo ſapientiæ genere quod vnum hominibus probatur: qui quum carnei ſint, ſpiritualem ſapientiam non norunt.* *z Quæ penè nulla ſunt hominum iudicio.*
a Vana & inutilia atque adeò nihili eſſe oſtendat. Vide Rom. 3. 31. *b Caro vt aliâs, ſæpe pro homine, propriè autem vtitur carnis nomine, vt infirmam & miſerabilem hominis conditionem Dei maieſtati opponat.* *c Quos dixerat, eos ſupra omnes mortales euehit, ita tamen vt eorum omnem dignitatem oſtendat extra ipſos, id eſt, in Chriſto reſidere, idque ex Deo.*

31 Vt, ſicut ſcriptum eſt, ‖ [d] Qui gloriatur, in Domino glorietur.

Ierem.9.23.

d Deo omnia tribuat cum gratiarum actione, hoc autem loco refellitur liberum arbitrium, quale ſomniant Sophiſtæ.

CAP. II.

1 Prædicationem ſuam in exẽplum adducit, 4 humanitus quidem abiectam, 7 13 ſpirituali tamen virtute inſignem, 14 Tandem concludit carnis iudicio non poſſe æſtimari.

CAP. II.

1 [1] EGo igitur quũ venirem ad vos, fratres, ‖ non veni cum eminentia facundiæ aut ſapientiæ, annuntians vobis [a] teſtimonium Dei.

Sapien.1.17. Act.18.1. Supra,1.17, 2.pet.1.10.

2 Non enim [b] decreueram quicquã ſcire inter vos, niſi Ieſum Chriſtum, eúmque crucifixum.

3 ‖ Et fui ego cum [c] infirmitate & timore ac tremore multo apud vos.

4 Neq; oratio mea & prædicatio mea *verſata eſt* ‖ in perſuaſorijs humanæ ſapientiæ verbis, [2] ſed in [d] demonſtratione ſpiritualis potentiæ.

5 [3] Ne fides veſtra conſiſtat in ſapientia hominum, ſed in potentia Dei.

6 [4] Sapientiam verò loquimur inter [e] perfe-

1 Redit ad verſ.17. ſuperioris capitis. i. ad ſuijpſius exẽplum, concedens ſe neque grandiloquẽtia, neque humanæ ſapiẽtiæ argumẽtis apud eos vſũ eſſe, imò verò maxima cum

ſimplicitate ſermonis, abiectum & humilem ſecundum carnem, vnum Chriſtum crucifixum apud eos noſſe & prædicaſſe. 2 Quod aduerſarijs conceſſerat, iam in ſui miniſterij commendationem retorquet, cuius virtus optimè ipſis perſpecta, tanto videlicet illuſtrior erat, quanto magis conſtabat nullum mundi adminiculũ interueniſſe. 3 Admonet Corinthios id ita factum eſſe magno ipſorum bono, vt qui hoc modo cœleſte eſſe Euangelium manifeſtè perſpicere potuerint. Itaque tacitè eos obiurgat, quòd oſtentationem quærentes, maximo fidei adminiculo ſeſe vltrò priuarent. 4 Aliud argumentum ſumptum à natura rei, i. Euangelij, quod ſit vera ſapientia, ſed ſolis perfectionis ſtudioſis cognita: ijs verò nihil ſapiat, qui in mundo alioqui excellunt, ſed vana & caduca excellentia.

a Euangelium. b Non decreueram profiteri inter vos aliam cognitionem, quàm Chriſti & quidẽ crucifixi. c Infirmitatem opponit eminentiæ ſermonis, ideo coniungit timorem ac tremorem veræ modeſtiæ comites, non illos quibus perterrefiat conſcientia, ſed qui vanitati & arrogantiæ opponuntur. d Apodeixeos nomine vtitur, quo ſignificatur probatio, quæ fit certis & neceſſarijs rationibus. e Perfectos vocat, non eos qui iam ſint perfectionem adepti, ſed qui ad illam contendunt, vt Philip.3.15. vt perfectum infirmo opponat.

ctos: ſapientiam autem non ſeculi huius, neque [f] principum ſeculi huius qui abolentur.

7 [5] Sed loquimur ſapientiam Dei *latentem* [g] in myſterio, *id eſt* occultam illam, [6] quam præfinierat Deus ante ſecula in gloriam noſtram.

8 [7] Quam nemo principum ſeculi huius cognouit: nam ſi cognouiſſent, nequaquam [h] Dominum gloriæ crucifixiſſent.

9 [8] Sed *prædicamus*, ſicut ſcriptum eſt, ‖ quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, [i] nec in mentem hominis venerunt, quæ parauit Deus ijs qui ipſum diligunt.

10 [9] Nobis autem Deus *ea* reuelauit per Spiritum ſuum. Spiritus enim omnia [k] ſcrutatur, etiam profunditates Dei.

11 [10] Quis enim hominũ nouit ea quę ſunt hominis, niſi [l] ſpiritus hominis qui eſt in eo? ita etiam ea quæ ſunt Dei nemo nouit niſi Spiritus Dei.

5 Cauſam reddit cur hęc ſapientia ab excellentibus illis mundanis ingenijs non perſpiciatur, quoniam videlicet re vera tam ſublimis eſt, vt eo vſque penetrare non poſſint. *Eſa.64.4.*

6 Occurrit obiectioni, Si tam abſtruſa, quãdo & quomodo tandem cognita? Deus inquit, eam apud ſe ab æterno definijt, quam hoc tempore ex ſuis arcanis ad hominum ſalutem depromeret.

7 Alia occupatio, Quomodo igitur hæc ſapientia primariæ autoritatis hominibus ita repudiata eſt, vt etiam Chriſtum crucifixerint? Reſpondet Paulus, Quia Chriſtum qualis erat non cognouerunt.

8 Rurſus obijcitur, Sed quĩ fieri potuit, vt acuti illi homines iſtam ſapientiam non perſpicerent? Reſpondet Paulus, Quia prædicamus quæ omnem humanum captum ſuperant. 9 Quæſtio, Si captum hominum ſuperat, quomodo à quoquam homine intelligi, nedum à vobis declarari poteſt? Ex peculiari, inquit, per Spiritum Dei, illuminatione: à quo quiſquis afflatus eſt, penetrat vſque ad illa Dei arcana.

10 Similitudine illuſtrat, quod de afflatu Spiritus dixerat. Sicut vis humani ingenij res humanas perueſtigat, ſic mens noſtra vi illa Spiritus diuini freta, res diuinas intelligit.

f Eorum qui inter homines, vel ſapientia vel opibus ac potentia ceteris præſtant. g Quam homines ne ſuſpicari quidem potuiſſent. h Potentem illum Deum, veræ gloriæ ac maieſtatis plenum: continet autem hic locus apertiſſimum teſtimonium diuinitatis Chriſti, & vnionis naturarum, quæ talis eſt, vt quod proprium eſt humanitati, diuinitati tribuatur in concreto, quem tropum communicationem proprietatum vocarunt. i Ne cogitare quidem ea poteſt homo, tantùm abeſt vt ea poſſit ſenſibus complecti. k Nihil in Deo tam profundè abditum, quò non penetret Spiritus. l Mens ipſius hominis, intelligendi & iudicandi facultate prædita.

12 Nos verò non [m] ſpiritum múdi accepimus, ſed Spiritum qui *eſt* ex Deo: [11] vt [n] ſciamus quæ Deus eſt nobis gratificatus:

13 ‖ [12] Quæ etiam loquimur, non ſermonibus quos docet humana ſapientia, ſed quos docet Spiritus ſanctus, ſpiritualia cum ijs quæ ſpiritualia ſunt [o] coniungentes.

14 [13] [p] Animalis autem homo non eſt capax eorum quæ ſunt Spiritus Dei. ſunt enim ei ſtultitia, nec poteſt *ea* cognoſcere, quia [q] ſpiritualiter dijudicantur.

15 ‖ [14] At ſpiritualis [r] dijudicat quidem omnia, ipſe verò [15] à [ſ] nemine dijudicatur.

Suprà, 1.17, 2.pet.1.16. Prou.27.19.

11 Quod in genere dixerat, iam ad ea reſtringit quæ nobis Deus de ſalute noſtra in Chriſto patefecit, nequis Spiritum Dei à prædicatione Verbi & Chriſti ſeiungat: vel fanaticos illos putet Spiritu Dei regi, qui extra verbum vagantes, ſuas ſpeculationes pro Dei arcanis obtrudunt. 12 Iam ad inſtitutum redit, & concludit argumentum quod cœperat verſ. 6. eſt autem eiuſmodi, Verba ſunt rebus accommodanda, & res verbis conuenientibus explicandæ: eſt autem iſta ſapientia ſpiritualis, non humana: ſpirituali igitur quodam docendi genere tradenda eſt, non humanæ illius eloquentiæ ſermonibus, vt ſimplex quidem illa, ſed incredibilis Spiritus maieſtas ibi eluceat. 13 Rurſus occurrit offendiculo, quî fiat vt iſta tam pauci approbent. Hoc verò mirum videri non debere, reſpondet Apoſtolus, quum homines in ſuis (vt vocant) naturalibus, non ſint præditi ea facultate, qua res ſpirituales dignoſcuntur (quæ facultas eſt aduentitia) ideóque ſapientiam ſpiritualem habeant pro ſtultitia. Hoc autem perinde eſt ac ſi diceret, mirum non eſſe cæcos non iudicare de coloribus, quum oculorum luce careant, ac proinde lux ſit illis pro tenebris. 14 Amplificatio à contrarijs. 15 Carnis ſapientia, inquit Paulus, nihil certi, ne in ſuis quidem rebus conſtituit, nedum vt aliena, id eſt, ſpiritualia, diſcernat: Spiritus autem Dei quo præditi ſunt ſpirituales, falli nullo modo poteſt, ac proinde à nullo redargui.

m Non ſumus afflati ſpiritu, qui res huius mundi doceat, ſed eo qui nos ad Deum ſubuehat. hic locus docet aduerſus Sophiſtas quid ſit fides, vnde promanet, quæ ſit illius vis. n Scire hic propriè ſumitur, ea enim vera eſt ſcientia, qua à Spiritu Dei ſumus perſuaſi. o Verba rei accommodantes, nempè ſicut ſpiritualia ſunt quæ docemus, ſic ſpirituale ſit docendi genus. p Homo non alia quàm naturali animi luce præditus, vt definitur Iudæ 19.

q Vi Spiritus ſancti. r Intelligit ac diſcernit. ſ Homine, quum autem à Prophetis Propheta iudicantur, iudicium eſt Spiritus non hominis.

Esa.40.13, sapien.9.13, rom.11.34.

16 ‖ [16] Quis enim nouit mentem Domini, qui [t] instructurus sit eum? nos autem [u] mentem Christi habemus.

16 Ratio superioris dicti, Quia spiritualis dicitur, qui ex vi Spiritus didicit quod Christus nos docuit. Iam verò si, quod ex illo magistro didicimus, posset ab alio redargui, eum oporteret esse ipso Deo sapientiorem. Ex hoc autem consequitur, non tantùm ineptos esse, sed etiam impietatis reos, qui putant se vel perfectius quippiam posse comminisci, vel meliore aliqua ratione docere posse sapientiam Dei, quàm ij sciuerint aut docuerint, quos certum est illo Spiritu Dei fuisse præditos.

t Collatis consilijs edocturus quid ei sit agendum. v Christi Spiritus sumus præditi, qui nobis illa arcana alioquin inscrutabilia, omnémque adeo veritatem patefecit.

CAP. III.

1 Ratione reddita doctrinæ suæ humilis, 4 docet quo loco habendi sint ministri: 6 quod munus, 10 quæ vera ædificandi ratio. 16 Monet Corinthios ne patiantur animas suas profanari 18 superba carnis sapientia.

CAP. III.

1 Explicata sapientiæ diuinæ (id est, Euangelicæ) dignitate, & dãnata vniuersaliter humanæ mentis cæcitate, tãdem hoc Corĩthijs specialiter applicat, carnales eos appellans, i. in quib⁹ adhuc caro Spiritui præualeret. Adfert autem duplex eius rei testimonium: vnum, quod tales eos esset expertus, adeò vt cum eis non aliter quàm cum rudibus & penè in pietatis doctrina infantibus egisset: alterum, quòd reipsa ostenderent ex istis factionibus, ignorantia virtutis Spiritus & diuinæ sapientiæ excitatis, sese parum admodum profecisse.

1 [1] EGo porro, fratres, non potui loqui vobis vt spiritualibus, sed loquutus sum vt [a] carnalibus, *id est* vt infantibus in Christo.

2 Lactis potu vos alui, & non [b] esca: nondum enim [c] poteratis *id ferre*: imò ne nunc quidem adhuc potestis.

3 Nam adhuc carnales estis. quũ enim in vobis *sint* liuor & contentio, & dissidia: nónne carnales estis, & [d] secundum hominem inceditis?

4 Etenim quum dicit quidam, Ego quidem sum Pauli, alter verò, Ego *sum* Apollo, nónne carnales estis?

a Carnales vocat, qui sint adhuc rudes, addit enim exegeticè, infantes. b Solido cibo. c Vt vos solido cibo pascerem: vt igitur adolescebant Corinthij, ita eos aluit Apostolus, initio lacte, post autem solido cibo, quæ non re, sed tradendi modo differebant. d Iuxta humani iudicij normam.

5 Quis

5 2 Quis igitur est Paulus, quis autem Apollos, nisi ministri per quos credidistis, & vt cuique Dominus dedit?

6 3 Ego plantaui, Apollos rigauit: sed Deus dedit incrementum.

7 Itaque neque is qui plantat, est aliquid, neq; qui rigat: sed Deus qui dat incrementum.

8 Is verò qui plantat & is qui rigat, vnum sunt: || vnusquisque verò suam mercedem accipiet secundum suum laborem.

9 Etenim Dei sumus [e] administri: Dei aruũ, Dei ædificatio estis.

10 Secũdũ gratiã Dei quę data est mihi, vt peritus architect⁹ fundamẽtũ posui: ali⁹ autẽ superędificat. 4 porrò quisq; videat quomodo superędificet.

Psal. 62. 13. Galat. 6. 5.

2 Vbi satis multis rationibus tum ambitiosos doctores, tũ stultos eorum admiratores reprehẽdit, iam quo loco habendi sint veri ministri Verbi ostẽdit, vt neque plus neq; minus eis tribuatur, quàm par sit. Docet igitur eos quidem esse per quos ad fidem & salutem adducamur, sed vt Dei ministros, & ita quidem vt per se nihil efficiant, sed Deo in ipsis, prout visum est eos donis instruere, sic etiam operante. Non est igitur quis minister loquatur, sed quid dicatur attendendum: & ab eo vno pendere nos oportet, qui per suos seruos loquitur. 3 Duplici similitudine illam sententiam illustrat: primùm, comparans cœtum fidelium aruo, quod Deus seruorum opera satum & rigatum fœcundet: deinde ædificio, quod extruat quidem Dominus, sed suorum operariorum manibus, quorum alijs in iaciendo fundamento, alijs in componendo ædificiò vtatur. Vtraque autẽ similitudo huc spectat, vt doceat vnius Dei autoritate & vi in solidum omnia perfici, vt sit in eum vnum propriè respiciẽdum. Deinde, quanuis Deus quibusdam in præstantiore aliqua operis parte vtatur, non tamen propterea alios esse præ alijs negligendos, ac multo minus esse disiungẽdos (sicut à factiosis istis fiebat) quũ omnes vni Domino operam nauẽt, & ita quidem vt vni & eidem operi perficiendo, quanuis dispari operandi ratione inseruiant, adeò vt alter alterius ope & subsidio egeat. 4 Iam ipsos doctores alloquitur, suos in Ecclesia Corinthiaca successores, & in eorum persona omnes quicunque postea fuerunt, sunt, vel erunt Ecclesiarum pastores, quum in laborem plantatorum & architectorum Apostolorum successerint. Monet igitur primùm, ne putent sibi licere suo aliquò modò ædificare, id est, aliquid vel reipsa, vel docendi genere diuersum ab architectis Apostolis, in Ecclesia proponere.

e *Subseruientes: Administri autem nec vi sibi à natura insita agunt, sed ex gratia donata, quibus fiunt idonei. Infra 15. 10, & 2. Cor. 3. 6. augmentum autem omne, ita manare à Deo, vt nihil inde laudis ad administrum redire possit.*

5 Deinde q̃ sit hoc fundamẽtũ ostẽdit, nempè Iesum Christũ, à quo illis non liceat vel tãtillũ deflectere in ędificij structura. *Infrà,6.19, 2.cor.6.18.*

6 Tertiò, Curandum ait vt fũdamẽto respõdeat superficies ædificij. .i. vt admonitiones, exhortationes, & quicquid ad ędificationẽ gregis facit, solidę Christi doctrinę respõdeat, tũ in materia, tũ in forma: cuiusmodi doctrina auro, argẽto, & gẽmis cõparatur: ex qua etiã materia, Esaias & Iohãnes in Apocalypsi, cœlestẽ ciuitatẽ fabricant. Huic autẽ opponũtur ligna, fœnũ, stipulæ .i. curiosę & futiles quęstiones vel ordinationes, itémq; tota illa docẽdi ratio ad ostẽtationẽ cõparata. Nam falsæ doctrinę, de quibus hic nõ agit, nõ dicũtur propriè superstrui huic fundamẽto, nisi fortassis specie tenus. 7 Testatur, q̃ etiã res ipsa declarabat, nõ oẽs esse probos ędificatores, ne eos quidẽ qui vero & vni illi fundamẽto insistũt: sed hoc opus malorũ ædificatorũ (inquit) vt ad tẽpus perstet, tamẽ nõ semper fallet, quoniã lux veritatis tãdẽ vt dies apparẽs, discussis tenebris, quale illud sit aperiet. Sicut autẽ materiæ illæ igni explorãtur, probę sint nécne, ita etiã Dominus suo tẽpore, Spiritus & Verbi sui examine, ędificia oĩa explorabit, ac proinde fiet vt quę pura & solida inuẽta fuerint, ita etiã perdurẽt cũ opificis laude: quę verò secùs, cõsumpta euanescãt, ac proinde spe sui laboris frustretur opifex, qui sibi in re nihili placebat. 8 Non adimit spem salutis imperitis & ineptis ędificatoribus, qui fundamentũ retineant, cuiusmodi erant isti rhetores potiùs quàm pastores Corinthij: sed addit exceptionẽ, oportere nihilominus ipsos pati istud operis sui examen, atque adeò ferre inanium laborum suorum iacturam. 9 Perstans in ędificij metaphora, docet non modò inanem esse istam ambitionem, sed etiam cum sacrilegio coniunctam. Dicit enim Ecclesiam esse instar templi Dei, quod ipse videlicet sibi suo Spiritu consecrarit. Deinde ad istos ambitiosos sese conuertens, profanari docet ab eis Dei templum, quum inania illa artificia, in quibus sibi tantopere placebant, docet esse totidem sacrę Dei doctrinę & puritatis Ecclesię pollutiones: quod facinus non sit futurum inultum.

11 5 Nã fundamentũ aliud nemo potest ponere
præter id quod positũ est, quod est Iesus Christus.
12 6 Quòd siquis superædificet super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos,
ligna, fœnum, stipulam:
13 7 Cuiusque opus manifestum fiet: dies enim
declarabit: nam per ignem retegetur: & cuiusque
opus quale sit, ignis probabit.
14 Si cuius opus manebit quod superædificauerit, mercedem accipiet:
15 Si cuius opus exustum fuerit, dãnum faciet:
8 ipse verò seruabitur, ita tamen vt per ignem.
10 ‖ 9 An nescitis vos esse tẽplum Dei, & Spi-

ritum

ritum Dei habitare in vobis?

17 Siquis templum Dei [f] violat, hunc perdet Deus: nam tẽplum Dei ſanctũ eſt, quod eſtis vos.

18 [10] Nullus ſeipſum ſeducat: ſiquis *ſibi* videtur eſſe ſapiens inter vos in hoc ſeculo, ſtultus fiat, vt fiat ſapiens.

19 Sapientia enim mundi huius, ſtultitia eſt apud Deum. ſcriptum eſt enim, || [g] Carpit ſapientes cum verſutia ipſorum.

20 Et rurſum, || Dominus nouit cogitationes ſapientum eſſe vanas.

21 [11] Itaque nullus [h] glorietur in hominibus, omnia namque [i] veſtra ſunt:

22 Siue Paulus, ſiue Apollos, ſiue Cephas, [12] ſiue mundus, ſiue vita, ſiue mors, ſiue præſentia, ſiue futura: omnia, *inquam*, veſtra ſunt:

23 Vos autem, Chriſti: Chriſtus verò, Dei.

10 A contrarijs colligit eos demùm puram ſapiẽtiam in templo Dei profiteri, qui humana illa omnia repudiant: quòd ſi à mũdo rideãtur, ſatis illis eſſe debere, quòd ex Dei ſẽtẽtia ſapiãt. *Iob 5.13. Pſal. 94.11.*

11 Redit ad propoſitionẽ verſ. 2. priore loco, auditores monẽs, ne deinceps eos quos Deus conſtituit ſalutis ipſorum, non dominos ſed miniſtros, pro dominis habeant, quod ij faciunt qui ab hominibus pendent, non à Domino per eos loquente. 12 A perſonis ad res ipſas tranſit, vt maius ſit pondus argumenti. Imò etiam à Chriſto ad Patrem aſcendit, vt doceat in ipſo etiam Chriſto, quatenus homo eſt, nos idcirco acquieſcere, quia nos ad Patrem vſque ſubuehit, ſicut ipſemet Chriſtus vbique teſtatur ſe miſſum à Patre, vt hoc vinculo cum ipſo Deo vnà omnes deuinciamur. *f Vt rem ſacram polluit ac contaminat: polluit autem Dei templum, Paulo teſte, qui carnali facundia puritatem Euangelij inquinat. g Vtcunque ſint vafri, eos tamen Dominus capiet, quum illarum artes reteget. h Sibi placeat. i Adminicula vobis deſtinata.*

CAP. IIII.

1 Definitione veri Apoſtoli adducta, 7 humilitatis ſpeciem honori ſibi magis eſſe debere quàm probro docet. 9 Signa profert vnde reipſa appareat, 10 nec gloriæ, 11 nec ventri ipſum ſtuduiſſe. 17 Ad finem Timotheum cõmendat.

CAP. IIII.

1 [1] SIc de nobis reputet [a] homo, vt de miniſtris Chriſti, & diſpenſatoribus myſteriorum Dei.

1 Concluſio officij auditorum erga miniſtros, vt pro dominis eos non habeant: interea verò, vt à Chriſto miſſos audiant, miſſos, inquam, vt ex eorum veluti manu, theſaurum illum ſalutis, ex arcanis Dei depromptum accipiant. *a Quiſque.*

2 Posteriore loco ministros monet, vt vicissim ipsi sese non vt dominos, sed vt seruos, & quidem fidos, gerant, quũ sit eis corã Domino reddẽda suę dispẽsationis ratio. *Matth. 7. 1, rom. 2. 1.*

3 Quoniã sese proposuerat pro exẽplo, cęteros reprehẽdẽs, vtitur occupatione: & grauitate Apostolica fretus, testatur se nihil morari cõtraria de se illorum iudicia, à quib⁹ vt homo abiectus habebatur, quod nihil externi illius splẽdoris haberet. Affert tamẽ rationes optimas, cur nihil moueatur illorũ de se iudicijs. 4 Primũ, quia ꝙ homines in his rebus iudicãt ex suo sensu, nõ maioris est momẽti quàm quũ indocti de sapiẽtia iudicant. 5 Secundò, inquit, quomodo vos quanti sim vel non sim iudicare potestis, quum ne ego quidẽ qui mihi probabiliter melius sum notus quàm vobis, atq; adeò qui bona conscięntia in meo munere me versatũ esse ausim profiteri, tamen non ausim propterea mihi quicquã tribuere. Scio enim me nihilominus nõ esse irreprehẽsibilem, nedũ vt mihi instar vestri placeam. 6 Tertia ratio, vt cõclusio ex præcedẽtibus rationibus nascens: Dei est æstimare vnumquenque suo pretio, vt qui norit cordis latebras quæ sæpissimè homines fallunt. Vestrum itaque hoc iudicium non est. 7 Reiecto illorum iudicio, rursus se proponit pro singulari modestiæ exemplo, vtqui in hac ipsa epistola reticens illorum factiosorum doctorum nomina, non dubitarit suum & Apollo nomen substituere ipsorum loco, & eorum dedecus hoc modo velut in se recipere, nedum vt se cuiquam anteponeret.

2 [2] Quod supereſt autem, *illud* requiritur in dispensatoribus vt fidus quisque inueniatur.

3 [3] Mihi verò pro minimo est quòd à vobis dijudicer, [4] aut ab humano [b] iudicio: [5] imò nec meipsum dijudico.

4 Nullius enim rei mihi conscius sum: sed non per hoc iustificatus sum: [c] sed Dominus is est qui me dijudicat.

5 ‖ [6] Proinde ne ante tempus quicquam iudicate, vsquedũ venerit Dominus qui & illustraturus est occulta tenebrarũ, & manifesta faciet cõsilia cordium: ac tunc [d] laus erit vnicuique à Deo.

6 [7] Hæc autem, fratres, figura quadam transtuli ad meipsum & Apollo, propter vos: vt in [e] nobis discatis, supra id quod scriptum est non sapere: vt ne alius pro alio inflemini aduersus alium:

b Ad verb. die, pro iudicio, ex Cilicum idiotismo. c Sed me Domini iudicio permitto. d Laudari non poterat, vnus præ cæteris, quin cæteri culparentur: laudis autem potius quam vituperij mentionem facit, quia istius mali hæc erat origo, quod certis hominibus plus tribuerent quàm par esset. e Nostro exemplo, qui aliorum etiam vitia in nostras personas transferre maluimus, quàm nominatim quenquam carpere.

7 [8] Quid

7 [8] Quis enim te discernit? quid autem habes quod non acceperis? quòd si etiam accepisti, quid gloriaris [f] vt qui non acceperis?

8 [9] Iam saturati estis, iam ditati estis, absque nobis regnum adepti estis: atque vtinam sanè regnetis, vt & nos simul vobiscum regnemus.

9 Deus enim, puto, nos vltimos Apostolos spectandos proposuit, tanquam morti addictos. [g] Nam spectaculum facti sumus mundo & Angelis & hominibus.

10 Nos stulti propter Christum, vos autẽ prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem validi: vos glorioſi, nos ignominioſi.

11 Ad hoc vsque tẽpus & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & incertis sedibus erramus:

12 || Et laboramus, operãtes proprijs manibus: conuitijs affecti, bene precamur: persequutionem patientes, sustinemus:

13 || [h] Infamati precamur: [i] purgamenta mundi facti sumus, *vtque* omnium sordes vsque adhuc.

14 [10] Non vt vos pudore suffundam hæc scribo, sed vt filios meos dilectos admonco.

15 Nam etsi decem millia pædagogorum habueritis in Christo, at non multos patres *habetis.* in Christo enim Iesu per Euangelium ego vos genui.

16 Precor vos igitur, imitatores mei estote.

8 Optimum remedium coercendæ arrogantiæ ostendit: primùm si cogites quo iure te eximas ex aliorum numero, quum & ipse homo sis: deinde si consideres, etiã si quid præter alios habeas, tamen hoc te nõ habere, nisi ex Dei liberalitate. Quis autem sanus de alieno glorietur, & quidem aduersus Dominum?

Act.20.34, 1.thess.2.9, 2.thess.3.8.

Mat.5.44, luc.23.34, act.7.6.

9 Descendit ad grauissimã ironiã, vt ambitiosos illos ad ruborem vel inuitos cogat.

10 Ironiæ acrimoniam temperans, monet vt meminerint à quo sint in Christo geniti, & eum pro exemplo sequi non dubitent, quantumuis in speciem præ alijs abiectum, at Spiritus Dei efficacia potentem, vt ipsi erant in sese experti.

f In natura igitur nihil verè laudabile, sed omnia sunt à gratia, contra Pelagianos, & Semipelagianos. *g Qui volet antithesin habere Pauli & Episcopi Romani, qui se eius successorem mentitur, comparet delitias Romanæ curiæ cum hac Pauli conditione.* *h Probris affecti.* *i Sordes vndique eucrrendo collectæ.*

17 Propterea misi vobis Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidelis in Domino, qui vobis in memoriam reducet [k] quæ sint viæ meæ in Christo, sicut vbique in omnibus Ecclesijs doceo.

18 [11] Cæterùm perinde quasi ego non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam.

19 Sed veniã breui ad vos, || si Dominus voluerit, & cognoscam non [l] verba istorum qui inflati sunt, sed *spiritualem* virtutem.

20 Non enim in verbis *situm est* regnum Dei, sed in *Spiritus* virtute.

21 [12] Quid vultis? cum virga veniam ad vos? an cum charitate & [m] Spiritu lenitatis?

Act. 19, 21, Luc. 4. 15.

11 Postremò, ad Apostolicas etiam minas descendit, sed vt pater filios obiurgans, ne ad castigationem vsque veniat, cogatur eorum intemperie.

12 Transitio ad alteram partem huius Epistolæ, in qua grauissimum scelus seueriſſimè reprehendit, ostendens Ecclesiasticæ correctionis vsum.

k Quam viam & regulam sequar in docendis passim Ecclesijs. l Verba vocat istorum phaleras & inanem verborum splendorem, quibus opponit virtutem Spiritus. m Leniter in vos affectus.

CAP. V.

1 Quòd incestuosum priuigni, cum nouerca coniugium taciti ferrent, 2 6 satis causæ esse admonet cur pudore dejiciantur potius quàm superbiant, 10 Eiusmodi scelera excommunicatione vindicanda esse, 12 ne contagio latius serpat.

1 OMnino [1] auditur *esse* inter vos scortatio, & eiusmodi scortatio, quæ ne inter Gentes quidem nominatur, adeo vt quis vxorem patris habeat.

CAP. V.

1 Grauiter reprehendendi qui tolerandis sceleribus Ecsiam Dei exponunt ipsorum infidelium ludibrijs.

2 [2] Et vos inflati estis, ac non potius luxistis, vt tolleretur è medio vestri qui facinus hoc patrauit?

3 [3] Enimuerò ego vt absens corpore, præsens autem [a] spiritu, iam vt præsens iudicaui, vt is qui hoc ita perpetrauit,

2 Nulli magis superbiunt, quàm qui sese minus norunt. 3 Excommunicatio non est vnius potestati committenda, sed ex cœtus authoritate, præeunte legitima cognitione, administranda.

a Animo, cogitatione, voluntate.

4 Vobis & meo Spiritu [b] in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti congregatis, [4] cum poteſtate Domini noſtri Ieſu Chriſti,

5 [5] Eiuſmodi *inquam homo* [c] tradatur Satanæ, [6] ad interitum carnis, vt ſpiritus ſaluus ſit die illo Domini Ieſu.

6 [7] Non eſt bona [d] gloriatio veſtra. An neſcitis paululo fermenti totam maſſam fermentari?

7 [8] Expurgate igitur vetus fermẽtũ, vt ſitis noua [e] maſſa, ſicut eſtis fermenti expertes. Etenim [f] Paſcha noſtrum pro nobis ſacrificatũ eſt, *nẽpe* Chriſtus.

8 Itaque [g] feſtum agitemus non fermento veteri, nec fermento malitiæ & nequitiæ: ſed nõ fermentatis *panibus* ſinceritatis & veritatis.

9 [9] Scripſi vobis in epiſtola, ne commiſcea-

4 Non dubiũ eſt quin ratum ſit in cœlis eiuſmodi iudicium in quo videlicet Chriſt[9] ipſe iudex ſedeat.

5 Excõmunicatus traditur Satanę poteſtati, quũ ex domo Dei eijciatur.

6 Finis tamen excommunicationi propoſitus nõ eſt excõmunicati exitium, ſed ſal[9],

vt videlicet hoc remedio dometur ipſius caro, vt diſcat Spiritui viuere. 7 Alius finis excommunicationis, ne contagio ad reliquos peruadat, quò fit vt neceſſariò ſit in Eccleſia retinenda, ne alij aliorũ contagione inficiantur. 8 Alluſione ad Paſchæ ceremoniam facta, hortatur vt impurum illum è ſuo cœtu eijciant. Olim, inquit, Paſcha celebraturis non licebat fermentatis panibus veſci, adeo vt impurus haberetur & indignus qui Paſcha veſceretur qui fermentũ vel deguſtaſſet. Porro totam noſtram vitam eſſe oportet inſtar feſti illius Azymorum, in quo participes facti mactati illius Agni immaculati, omnẽ impuritatem tum ex nobis ipſis, tum ex domibus cœtibuſque noſtris procul abeſſe iubeamus. 9 Generalius iã loquitur, & quod de illo inceſtuoſo dixerat, ad alios etiam palàm flagitioſos, & ſuis offendiculis Eccleſiam turbãtes, oſtendit pertinere, qui & ipſi ex Eccleſiæ cõmunione ſint ordine legitimo eijciendi. Mentionẽ autẽ capiendi cibi faciens, vel Agapas reſpicit, in quibus Cœna Domini celebrabatur, vel communem vitæ vſum & conſuetudinem notat: quod & ipſum dextrè accipiendũ eſt, ne quis putet excõmunicatione vel matrimonia dirimi, vel officia quæ alij alijs, vt parẽtibus filij, magiſtratibus ſubiecti, dominis ſerui, proximi denique proximis lucrifaciendis debẽt, impediri.

b Inuocato Domini Chriſti nomine. c Quid ſit tradi Satanæ, exponit Dominus, quum dicit, Fiat tibi ſicut Ethnicus & Publicanus, Mat. 18. 17. i. ius ciuitatis Chriſtianæ amittere: extra Eccleſiam autem regnat Satã. d Immeritò & non bona ratione gloriamini, quaſi excellatis, quum inter vos tantũ ſcelus inueniatur. e Maſſæ nomine, vniuerſum Eccleſiæ corpus intelligit, ſingulos azymos. i. Spiritu innouatos, detracta vetere corruptione. f Agnus Paſchæ, metonymicè.

g Totam vitam tanquam perpetuum feſtum agamus, iuſtè & integrè.

mini cum ſcortatoribus.

h Si prorſus vobis eſſet abſtinendum ab eiuſmodi hominum conſortio, vobis ex ipſo mundo emigrãdũ eſſet: de ijs igitur loquor, qui in ſinu Eccleſiæ versãtur, quos debetis diſciplina Eccleſiaſtica ad frugẽ revocare, nõ autẽ de exteris, quos debetis modis omnibus Chriſto lucrifacere.

10 h At non omnino cum ſcortatoribus mundi huius, aut cum auaris, aut cum rapacibus, aut idololatris: alioquin debetis ſcilicet è mundo exire.

11 Nunc autem ſcripſi vobis ne commiſceamini, *id eſt* ſiquis quum frater nominetur, ſit ſcortator, aut auarus, aut idololatra, aut conuitiator, aut ebrioſus, aut rapax: cum eiuſmodi, *inquam*, ne edatis quidem.

12 10 Quid enim mea *intereſt* etiam de extraneis iudicare? nónne de ijs qui intus ſunt, vos iudicatis?

13 De extraneis verò Deus iudicat. tollite igitur iſtum ſcelcratum ex vobiſipſis.

10 Eijciendi falſi fratres ex cœtu: extranei iudicio Dei relinquendi.

CAP. VI.

1 Inuehitur in forenſes contentiones, 6 quibus ſe mutuò vexabant ſub infidelibus, cum magno Euangelij dedecore. 9 deinde ſcortandi licentiam graui cõminatione exagitat.

CAP. VI.

1 Tertia quæſtio de forenſibus iudicijs, An liceat fideli fidelem ad infidelium tribunalia trahere. Reſpondet, non licere, propter offendiculum videlicet. Neque enim per ſe malum eſt.

1 SVſtinet 1 a aliquis veſtrum negotium habens cum altero, iudicio experiri b ſub iniuſtis, 2 ac non ſub ſanctis?

2 3 An ignoratis ſanctos mundum iudicaturos? quòd ſi per vos iudicabitur mundus, indigni eſtis c minimis iudicijs?

3 An ignoratis fore vt Angelos iudicemus? ne

2 Addit ſe non prohibere quominus ſi ita opus eſt, iure agere liceat cum proximo, ſed ſanctis diſceptatoribus. 3 A comparatis colligit, non ſine ſanctorum iniuria iudices infideles à fidelibus quæri, quum ſanctos Deus ipſe, iudicando mundo & diabolis, ſit Chriſto Filio velut aſſeſſores daturus, nedum vt leues iſtas controuerſias, quæ æquitate ac bona conſcientia definiuntur, non poſſint dijudicare.

a Quaſi diceret, Eone vos audacia proceſſiſſe, vt vos non pudeat Euangelium exponere profanorum ludibrijs. b Coram iniuſtis.

c Infimis ſubſellijs.

dum

dum *vt* quæ ad huius vitæ vsum pertinent *non iudicemus?*

4 [4] Itaque si [d] iudicia habeatis de ijs quæ ad huius vitæ vsum pertinent, [e] eos qui minimi fiunt in Ecclesia, eos *inquam* in subsellijs collocate.

5 [5] Vt vos pudeat, vobis *hoc* dico. Itáne nō est inter vos sapiens, ne vnus quidem, qui possit dijudicare inter fratres suos?

6 Sed frater cum fratre iudicio experitur, idque sub infidelibus?

7 [6] Iam igitur omnino [f] impotētia in vobis est, quòd [g] iudicia habetis inter vosmetipsos. ‖ [7] quare non potius iniuriam patimini? cur non potius damnum accipitis?

8 ‖ At vos iniuriam facitis, & damno afficitis, ídque fratres.

9 An ignoratis iniustos non esse Dei hæredi-

Mat. 5. 39, luc. 6 29, rom. 12. 19 1. Thess. 4. 6.

4 Conclusio, qua remedium huic malo præscribit, nempe si de priuatis negotijs corā delectis ex Ecclesia arbitris inter se transigant: Cui muneri, íquit, vel infirmus quisque vestrūm satisfecerit. Non damnat igitur iudicum subsellia, sed quid propter circunstantiam temporis expediat ostendit, idque sine vlla iuris magistratus immunitione. Nec enim agit de iudicijs quæ inter infideles & fideles exercentur, neque de publicis iudicijs, sed de controuersijs, quas nihil prohibet domesticis etiam arbitris componi. 5 Thesin accommodat ad hypothesin, huc semper eos reuocans, vt falsam de sua ipsorum præstantia opinionem eis adimat, vnde omnia hæc mala oriebantur. 6 Nunc etiam longius progreditur, & quanuis arbitros ex fidelium cœtu eis concedens, simpliciter non damnet, sed stabiliat potius priuata iudicia, modò sine offendiculo exerceantur: tamen testatur, si tales essent quales esse optandum erat, futurum fuisse vt ne hoc quidem remedio egerent. 7 Hoc maxima ex parte spectat ad alteram reprehensionis partem, nempe, quòd etiam apud infidelium iudicum subsellia litigarent: quod offendiculum debuerant potius, quauis iactura, redimere. Sed & illud in genere verum est, cedendum esse nobis de iure nostro, potius quàm temerè, aut aliquo vindicandæ iniuriæ studio, extremum iuris rigorem experiamur. Corinthijs autem neutrum erat curæ, quos ait opportere resipiscere, nisi malint Dei hæreditate priuari.

d Fora ac curias. e Vilissimos quosque. f Impotentia animi ijs tribuitur qui à cupiditatibus se superari sinunt, vitium à temperantia & moderatione plurimum dissidens: perstringit igitur eos qui ferendæ iniuriæ sunt impares. g Controuersias in foro disceptandas.

Tit.3.3,
Infrà,10.28.
Eccle.37.31.

tatem possessuros? 8 Ne errate. neque scortatores, neque idololatræ, neque mœchi, neque molles, neque qui concumbunt cum masculis,

10 Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque conuitiatores, neque rapaces, regni Dei hæreditatem possidebunt.

11 ‖Et hæc eratis nonnulli: sed ablutis estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in [h] nomine Domini Iesu, & per Spiritum Dei nostri.

12 ‖[9 i] Omnia mihi licent, ‖ at non omnia cõducunt: omnia mihi licent, at ego [k] non redigat vllius rei potestatem.

13 [10] Escæ ventri *destinatæ sunt*, & venter escis. Deus autem & hunc & eas abolebit, corpus verò

8 Transitum sibi parat ad quartũ huius epistolæ tractatũ de rebus medijs, differens in primis quomodo viri mulieribus ritè vti vel non vti possint: cuius quæstionis tres sunt loci, Scortatio, Matrimonium & Cælibatus. Ac Scortationem quidem penitus damnat: Matrimonium verò quibusdam præcipit vt remedium bonum ac necessariũ, quibusdam liberum relinquit, quibusdam non vt illicitum, sed vt incommodum, non tamen sine exceptione, dissuadet. Cælibatũ autem (sub quo etiam virginitatem comprehendo) nemini præcipit: suadet tamen, at nec propter se, sed propter aliud, nec omnibus, nec sine exceptione. Dicturus autem in scortationem, incipit à generali reprehẽsione eorũ vitiorum quibus opulenta & luxui dedita ciuitas præcipuè scatebat: seriò monẽs, resipiscentiam cum peccatorũ remissione, siue sanctificationẽ cum iustificatione indiuiduo nexu cohærere. 9 Secũdo loco Corinthos præfatur in reb[9] medijs simpliciter peccare: primùm quòd eis abuterentur, tum in eo quòd res medias sine discrimine vsurpabant, quum earum vsus ad charitatis regulam sit exigendus: nec etiam ijs rectè vtatur qui intemperanter eis abutens, sese illis tanquam dominis subijcit. 10 Secũdò, quòd multa in rebus medijs recenserẽt quæ per se essent illicita, veluti scortationẽ, quam perinde ac esum & potũ inter merè naturales ac licitas appetitiones numerabãt. Subijcit autem Apostolus hæc planè esse dissimilia. Nam, inquit, ad necessariũ huius vitæ vsum conditi sunt cibi, quæ non est perpetua. Nam & cibi & tota ista alimenti ratio breui spatio abolentur. At non idem sentiẽdum est de scortationis impuritate, cui conditum non esse corpus, sed è contrario puritati esse destinatum, vel illud ostendit quòd Christo sit cõsecratum, sicut & Christus nostris etiam corporibus, ea ipsa virtute qua resurrexit, viuificandis, datus nobis est à Patre.

h In Iesu. *i Quæuis restringenda est autem vniuersalis nota ad res medias.*
k Is certè subijcitur rebus medijs, quicũque se illis nõ posse carere putat, vt planè seruitus sub specie libertatis adblandiens, manum in eiusmodi homines injiciat.

non scor-

nõ ſcortationi, ſed Domino, & Dominus corpori.

14 Deus autẽ & Dominum ſuſcitauit, & || nos ſuſcitabit potentia ſua.

15 [11] An ignoratis corpora veſtra eſſe membra Chriſti? Num igitur tollens membra Chriſti, faciam *vt ſint* ſcorti membra? Abſit.

16 [12] An ignoratis eum qui agglutinatur ſcorto, vnum eſſe corpus *cum ſcorto?* [l] Fient enim, inquit, [m] qui || duo *erant*, caro vna.

17 Qui verò agglutinatur Domino, vnus ſpiritus eſt.

18 [13] Fugite ſcortationem. omne peccatũ quod fecerit homo, extra corpus eſt: ſed qui ſcortatur, in proprium corpus peccat.

19 [14] An ignoratis || corpus veſtrum eſſe templum Spiritus ſancti, *qui eſt* in vobis, quem habetis à Deo, [15] neque eſſe veſtri iuris?

10 || Nam empti eſtis pretio: glorificate igitur Deum in corpore veſtro, & in ſpiritu veſtro, quæ ſunt Dei.

Rom.6.5.

11 Expoſitio ſuperioris argumẽti à contrarijs, & eius applicatio.

Gen.2.24, matth.19.5, mar.10.8, epheſ.5.32.

Suprà,1.37, 2.cor.6.16. Infrà,7.23, 1.pet.1.18.

12 Probatio eiuſdem argumẽti, Contrarij ſunt ex diametro ſcortũ & Chriſtus, caro & ſpiritus: ergo qui vnum eſt cũ ſcorto, (quod quidem fit naturali illa corporum commixtione) vnum eſſe non poteſt cum Chriſto, quæ vnio eſt pura & ſpiritualis. 13 Aliud argumentũ cur fugiẽda ſit ſcortatio, quoniam peculiari quadam turpitudine corpus cõmaculat. 14 Tertium argumẽtũ, Quòd ſcortator ſit ſacrilegus, quum corpora noſtra ſint Deo cõſecrata. 15 Quartum argumẽtũ, Quòd non ſimus noſtri iuris, vt alteri cuipiam alij, nedum Satanæ & carni, nos poſſimus addicere: quum nos Deus ipſe, & quidem maximo pretio, acquiſierit, vt & corpore & animo ſuæ gloriæ inſeruiremus.

l Apud Moſem hæc non dicuntur de ſcortatione, ſed de matrimonio: ſed cùm illa ſit iſtius corruptio & vtriſque ſit communis coniunctio carnis, non poteſt dici Apoſtolus hoc teſtimonio abuſus. m Apud Moſem particula (duo) non legitur, ſed rectè expreſſa eſt tum hoc loco, tum Matth.19.5. quia ſit tantum mentio viri & vxoris vnius, vnde refellitur polygamia: qui enim cum multis conſueſcit, in multas veluti partes diſſipatur.

CAP. VII.

2 Diſſerens hic de coniugio, 4 quod eſt remedium vitandæ ſcortationis, 10 indiſſolubile, 18 20 iubet vnumquemq; ſorte ſua contentum viuere. 25 Quis virginitatis finis eſſe debeat oſtendit, 35 & qui coniugium ſuſcipere debeant.

CAP. VII.

1. Pet. 3. 7.

1 De cõiugio docet, quãuis cælibatus sua etiam habeat cõmoda, quæ postea explicabit, tamen vitandę fornicationis causa necessarium esse matrimonium: sed ita vt neque vnus maritus plures vxores, nec vna vxor plures habeat maritos.

2 Secũdò, declarat summa partium beneuolentia colẽdum esse coniugium.

3 Tertiò, monet alterum in alterius esse potestate, quod ad corpus attinet, vt mutuò se fraudare non possint.

4 Quartò, addit exceptionem, nisi alter ab altero abstineat ex consensu mutuo, vt liberius vacent precibus. qua in re tamen monet vt quid expediat considerent, ne diuturniore ista veluti coniugij interruptione ad incontinentiam solicitentur.

5 Quintò, matrimonium docet non esse simpliciter omnibus necessarium, sed ijs demum qui donum continentiæ non habent. Est enim hoc donum ex peculiari Dei gratia.

6 Sextò, de repetendo matrimonio idem monet, nempe cælibatum quidem probandum esse, sed ijs demum quibus datum est vt se possint continere: sin minus, repetendas esse nuptias, vt conscientiæ paci consulatur.

1 CÆterùm [a] de quibus scripsistis ad me, [b] bonũ *fuerit* viro mulierẽ non attingere.

2 Sed propter fornicationes, suã quisque vxorem habeat, & proprium quæque virum habeat.

3 ‖ [2] Vxori vir [c] debitam beneuolentiam reddat: similiter autem & vxor viro.

4 [3] Vxor proprium corpus non habet in potestate, sed vir: similiter autem & vir propriũ corpus non habet in potestate, sed vxor.

5 Ne fraudate alius alium, [4] nisi forte ex cõsensu ad tempus, vt [d] vacetis ieiunio & precibus: & rursum simul conuenite, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram.

6 [5] Hoc autem dico ex concessione, non ex imperio.

7 Nam [e] velim omnes homines esse vt & ipse *sum*: sed vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ita, alius autem ita.

8 [6] Dico autem [f] cælibibus & viduis, bonum eis est, si manserint vt *maneo* ego.

9 Quòd si se non continent, matrimonium

a Quod attinet ad ea de quibus ad me scripsistis. b Commodum & (vt dicitur) expediens, quia coniugium multas secum affert molestias, idque ex diuina institutionis corruptela. c Debiti nomine, genus omne beneuolentiæ complectitur, quanuis tamen postea vnam speciem copiosius persequitur. d Toti id vnum agatis. e Optarim. f Totus hic locus facit aduersus eos qui damnant secundas nuptias.

contra-

contrahant: nam melius est matrimonium contrahere quàm [g] vri.

10 [7] Ijs autem qui matrimonio iuncti sunt, denuntio non ego, sed Dominus, || Vxor à viro ne discedito.

11 Quòd si etiam discesserit, maneat innupta, aut viro reconciliator: & vir vxorem ne dimittito.

12 [8] Reliquis autem ego dico, non Dominus, Siquis frater vxorem habet infidelem, quæ consentiat ad habitandum cum eo, ne eam dimittito:

13 Et vxor quæ habet virum infidelem, qui cõsentiat ad habitandum cum ea, ne eum dimittito.

14 [9] Maritus enim infidelis [h] sanctificatus est [i] vxori, & vxor infidelis sanctificata est [k] viro: alioqui certè liberi vestri improbi essent: [l] nunc autem sancti sunt.

15 [10] At si incredulus discedit, discedat, non est seruituti subiectus frater aut soror in [m] huiusmodi *rebus:* [11] sed ad pacem vocauit nos Deus.

16 Ecquid enim nosti vxor an virum sis seruatura? aut ecquid nosti vir an vxorem sis seruaturus.

Matth 5.32, & 19.9, mar.10.11, luc.16.18.

7 Septimò, prohíbet dissidia & repudiorum nũtiationes, (de adulterij enim crimine non agit, quod tũc erat Romanis etiam legibus capitale) quibus dissolui coniugij vinculũ negat, Christo ipso autore.

8 Octauò, Matrimonia inter infidelem alteram patré, alteram verò fidelem, iam cõtracta, rata esse cõfirmat, vt fidelis infidelẽ deserere non possit. 9 Respondet obiectioni, At fidelis polluitur societate infidelis. Hoc verò negat Apostolus, & fidelẽ posse bona cõscientia vti infidelis coniugis vase ex eo probat quòd liberi inde nati, sancti (id est in promissione) censeantur. Singulis enim fidelibus dicitur, Ero Deus tuus, & seminis tui. 10 Respondet quæstioni, Quid si infidelis fidelem deserat? tum verò, inquit, liber est fidelis, quoniam ab infideli est desertus. 11 Nequis prætextu istius liberatis infideli præbeat discedẽdi occasionem, significat pacificè colendum esse matrimonium etiam cum infideli, vt si fieri possit lucrifiat.

g Libidine ita æstuare, vt aut voluntas succumbat tentationi, aut certè Deum pacata conscientia non possis inuocare. h Pietas vxoris plus valet ad hoc vt coniunctio ista pro sancta habeatur, quam mariti infidelitas ad hoc, vt coniugium istud profanetur. i Non in sese est ille infidelis sanctificatus, sed respectu vxoris. k Sub. fideli. l Hic locus facit aduersus catabaptistas & eos qui præcisam salutis causam ponunt in baptismo, fidelium enim liberi vi fœderis sancti sunt vel ante baptismum, accedit autem baptismus tanquam sanctitatis sigillum. m Quum eiusmodi quippiam inciderit.

Ephes.4.1.
Suprà,6.20,
1.pet.1.18.

17 [12] Sed vt vnicuique *donum* partitus est Deus, vt vnumquenque [n] vocauit Dominus, ita incedat: & ita in Ecclesijs omnibus constituo.

18 [13] Circuncisus aliquis vocatus est? ne [o] attrahat *præputium*: in præputio aliquis vocatus est? ne circuncidatur.

19 Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.

20 ‖ Vnusquisque in qua vocatione vocatus fuit, in ea maneat.

21 Seruus vocatus es? ne sit tibi [p] curæ: sed si potes etiam liber fieri, potius *eo* vtere.

22 Etenim qui [q] in Domino vocatus est seruus, libertus Domini est: similiter & qui liber vocatus est, seruus est Christi.

23 ‖ [14] Pretio empti estis, ne estote serui hominũ.

24 [15] Vnusquisque in quo vocatus fuit, fratres, in hoc maneat [r] apud Deum.

25 [16] De virginibus autem præceptum Domini

12 Occasione ex eo arrepta quod de seruitute & libertate coniugij dixerat, digreditur ad generalem doctrinam de vitæ statu & conditione externa, vt circunciſione & præputio, seruitute & libertate: generaliter monens vt quisq; sua sorte cõtẽtus viuat in Domino, quoniam externa illa vt circunciſum esse vel incircunciſum, seruum vel liberum, non sunt ex regni Dei (vt loquuntur) essentia. 13 Significat tamẽ in his exemplis non omnia esse paria, quoniam circunciſio per se non sit appetenda, libertatem verò seruos appetere nihil prohibeat. In eo igitur duntaxat paritas est, quòd in istis non sit positum regnum Dei, ac proinde ista non impediant quominus Deo pareamus. 14 Rationem dissimilitudinis ostendit, quoniam qui circunciſionem affectasset, sese iam non Deo, sed humanæ traditioni subijciebat. Est autẽ hoc multo magis de superstitionibus intelligẽdũ, quas nonnulli inter res medias stultè numerant. 15 Repetitio generalis doctrinæ. 16 Virginitatem nulli præcipit, suadet tamen & laudat propter aliud, nempe tum propter præsentis temporis necessitatẽ, quum fidelibus vix liceret vno loco consistere, & præsentis vitæ commodis frui, ac proinde expeditiores essent qui familia non grauabantur: tum etiam propter huius vitæ curas, quas secum necessariò matrimonium trahit, vt illis animũ distrahi sit necesse: quod in mulieribus præsertim locum habet.

n Certo generi vitæ addixit. *o Attrahere, sub. præputium dicitur, qui chirurgi opera præputiatur, quod quidem fit cute ferro adducta, vt glandem rursus operiat, Cels. lib. 7. cap. 25.* *p Quasi hæc vocatio sit Christo indigna.*
q Qui quum seruus sit conditione, vocatus est ad Christi participationem.
r Ita sincèrè & ex animo, vt vos Deo approbetis.

non ha-

non habeo: [f] sed do *vobis* quod sentio, vt [t] cui Dominus per misericordiam dederit fidum esse.

26 Existimo igitur [u] hoc bonum esse propter [x] instantem necessitatem, bonum hoc *inquam* esse homini ita esse.

27 Alligatus es vxori? ne quære dissolutionem: solutus es ab vxore? ne quære vxorem.

28 Quòd si etiam duxeris vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit: sed [y] afflictionem in carne habituri sunt *qui sunt* huiusmodi. ego verò vobis [z] parco.

29 Hoc autem aio, fratres, quoniam tempus [a] contractũ est in posterum: vt & qui habent vxores, sint vt non habentes:

30 Et qui [b] flent, vt non flentes: & qui gaudent, vt non gaudentes: & qui emunt, vt non obtinentes:

31 Et qui vtuntur [c] mundo hoc, vt non abutẽtes. præterit enim [d] species huius mundi.

32 Velim autem vos absque solicitudine esse. Qui cælebs est, curat ea quæ *sunt* Domini, quomodo placiturus sit Domino:

33 At qui duxit vxorem, [e] curat ea quæ sunt mundi, quomodo placiturus sit vxori.

34 Discretæ sunt ea quæ *est* vxor & ea quæ *est* virgo. quæ *est* innupta, curat ea quæ sunt Domini, vt sit sancta cum corpore, tum [f] spiritu: quæ verò

f Pro ratione circunstantiarum hoc vobis consilio.

t Quod dicturus sum dico ego, qui homo quidẽ sum, sed dignus cui fides adhibeatur, quia vt talis essem, à Domino sum consequutus.

u Virginẽ manere.

x Propter necessitatẽ qua sanctos solet assiduè vrgere, quorsum videlicet perpetua est iactatio, vt eorum conditio minimè videatur ad coniugium accõmodata, nisi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat.

y Carnis nomine comprehendit quæcunq; ad præsentẽ vitam spectant, coniugium enim multa secum incommoda trahit: inclinat ergo ad cœlibatum, non quòd in eo collocet Dei cultum magis quàm in matrimonio, sed propter ea incommoda, quibus si fieri posset, cuperet omnes eximi, vt vni Deo vacarent. *z Cupio infirmitati vestræ consultum.* *a In fines siquidem seculorum peruenimus.*

b Fletus appellatione res aduersas, gaudij prosperas intelligunt Hebræi.

c Iis rebus quas hîc Dominus nobis concedit. *d Habitus, figura, vel forma, indicat autem hîc nihil esse solidum.* *e Distrahuntur cogitationes eorum qui sunt coniugio deuincti, ideo si cui datum est continere, commodior est cœlibatus: cæterùm possunt etiam coniuges curare quæ sunt Domini. Clem. Strom. 3.* *f Animo.*

17 Iam ad parentes se conuertit, in quorum potestate sint liberi, monens vt superiorem doctrinam sequuti, dispiciãt quid suis liberis cõueniat, ne vel necessario aduersus incõtinentiam remedio ipsos priuent, vel ad matrimonium adigant, vbi neque voluntas eò inclinat, nec vlla vrget necessitas: & rursus virginitatem laudat: sed simpliciter, neque in omnibus.

Rom.7.2.
1.Thess.4.8.

nupta est, curat ea quæ sunt mundi, quomodo placitura sit viro.

35 Hoc autem dico [g] vestro commodo: non vt laqueum vobis injiciam, sed vt decenter & aptè adhæreſcatis Domino absque vlla distinctione.

36 [17] Cæterùm siquis aliquid non decens à se in virginem suam committi putat, si florem ætatis excedat, & ita debet fieri: quod vult faciat, [h] non peccat: iungantur matrimonio.

37 Qui verò stat firmus [i] in corde, nec adigitur [k] necessitate, sed in potestate habet propriam voluntatem, & hoc decreuit in corde suo, vt seruet suam virginem, bene facit.

38 Itaque qui dat nuptum, bene facit: qui verò non dat nuptum, [l] melius facit.

39 || [18] Vxor alligata est [m] lege quandiu viuit vir ipsius: quòd si [n] obdormierit vir ipsius, libera est ad cui velit nubendum: tantùm [o] in Domino.

40 Sed beatior est si ita maneat, secundum meã sententiam: || puto autem me quoque Spiritum Dei habere.

18 Quod de cælibe marito, de vxore quoque vidua pronũtiat, licere ipsi videlicet alias nuptias contrahere, modò id religiosissimè faciat: nec tamen dissimulat eam fore à multis curis liberam quæ cælebs permanserit.

g Significat se nemini imponere necessitatem vel ducendæ vxoris, vel non ducendæ, sed simpliciter proponere vtrum vitæ genus sit commodius, h Bene facit, vt explicat, inf. vers.38. i Apud se, Hebr. k Cui non obstat filiæ infirmitas, aut alia aliqua ratio quominus eam liberè possit seruare virginem. l Commodius liberis consulit, idque non simpliciter, sed conditionibus antea expressis. m Per legem matrimonij. n Mortuus fuerit. o Religiosè & cum Dei timore.

CAP. VIII.

1 Ab hoc loco vsque ad finem decimi capitis dehortatur vt ab impuris Gentilium epulis abstineant. 8 Abusum Christianæ libertatis coërcet, 11 & scientiam charitate frænandam docet.

1 Cæterùm

CAP. VIII.

1 CÆterùm [1] de ijs quæ idolis immolantur, ſcimus nos [a] omnes ſciẽtia eſſe præditos. Scientia [b] inflat, charitas verò [c] ædificat.

2 Quòd ſiquis *ſibi* videtur aliquid ſcire, nondũ quicquam nouit ſicut oportet noſſe.

3 Sed ſiquis diligit Deum, hic edoctus fuit ab eo.

4 [2] De eſu igitur eorum quæ [d] idolis immolantur, ſcimus idolum [e] nihil *eſſe* in mundo, & nullum *eſſe* Deum alium niſi vnum.

5 Nam etiamſi ſint qui dicantur dij & in cœlo & in terra: (ſicut ſunt dij multi, & domini multi.)

6 Nobis tamen vnus *eſt* Deus Pater ille, [f] à quo omnia, & nos [g] in ipſo: & ‖ [h] vnus Dominus Ieſus Chriſtus, [i] per quem omnia, & nos per ipſum.

Iohan.13.13, infrà,12.3.

1 Aggreditur aliam rerũ mediarũ ſpeciem, nempe idolothytorum, ſiue carnium immolatitiarũ vſum. Remouet autẽ in primis quæ Corinthij promiſcuè idolothytis vtentes prætexebant. Primum igitur afferebãt, iſtud ciborũ diſcrimen imperitorum hominum eſſe, ſibi verò perſpectum eſſe Chriſti beneficium, qui faceret vt omnia iſta eſſent munda mundis. Eſto, inquit Paulus, ſimus omnes abundè inſtructi Chriſti notitia: dico tamen non eſſe in iſta notitia ſimpliciter aquieſcendum. Ratio eſt, quia niſi charitate notitia temperetur, non modò non iuuat, ſed etiam plurimùm nocet, quum ſit faſtus magiſtra: imò ne nomen quidem diuinæ notitiæ meretur, à Dei dilectione, ac proinde charitate proximi ſeiuncta.

2 Applicatio eius reſponſi ad idolothyta. Concedo (inquit) idolum eſſe re vera inanem quandam imaginationem, & vnum eſſe Deum ac Dominum, ac proinde cibos non poſſe ab idolo vel ſanctos vel impuros reddi: at non inde conficitur promiſcuè illis vti vt quibuſuis cibis licere.

a Reſtringenda eſt nota vniuerſalis, tum notandum eſt ſubeſſe ironiam, vt apparet ex verſu proximo. b Vanitati & arrogantiæ veluti materiam ſubminiſtrat, quatenus charitate deſtituitur. c Inſtruit proximum. d Idolum hoc loco ſumitur pro ſimulacho ad numen repræſentandum effecto, cui cultus exhibeatur, vnde dicta idololatria. e Inane & vanũ ſomnium. f Quum Pater à Filio diſtinguitur, illi principium tribuitur. g Subſiſtimus. h Sed quemadmodum Pater Dominus etiam dicitur, ſic Filius Deus, vnius ergo nomen non perſonas, ſed naturam reſpicit. i (Per) non cauſam inſtrumentalem, ſed efficientem ſignificat: operatur enim vnà Filius cum Patre, quod non eſt ita accipiendum vt duas cauſas cõſtituamus, quum vna ſit natura & ſimplex vtriuſque, etiamſi Perſona ſint diſtincti.

Rom.14.15.

3 Ratio cur id non consequatur, hæc est, quia quod vos scitis, non desunt qui ignorent: externarum autem actionũ iudicia non tantùm à vestra, sed etiã à spectatorum cõscientia depẽdẽt, ac proinde vestræ actiones nõ tãtum ad vestrã scientiam, sed etiam ad fratrum ignorantiam accommodari debent.

7 [3] Sed non in omnibus *est* ea scientia. [4] nonnulli enim *cum* [k] conscientia idoli vsque ad hoc tempus, vt idolis immolatum edunt: & conscientia eorum, infirma quum sit, polluitur.

8 [5] Cæterùm ésca nos non commendat Deo. neque enim si vescamur, abundantiores sumus: neque si non vescamur, pauperiores reddimur.

9 Sed videte ne quo modo potestas illa vestra offendiculo sit ijs qui infirmi sunt.

10 [6] Etenim siquis viderit te qui scientia præditus es, in idolelo accumbere, nónne conscientia ipsius qui infirmus est instruetur ad edẽdum ea quę sunt idolis mactata?

11 ‖ [7] Et tua ista scientia frater qui infirmus est, propter quem Christus est mortuus, peribit?

4 Applicatio rationis, Multi sunt qui non possunt nisi titubante conscientia vesci idolothytis, quòd ea impura esse existiment: itaque si tuo exemplo aggrediantur quod intus arbitrantur Deo displicere, polluitur eorum conscientia hoc esu: cui malo occasionem præbuisti. 5 Occupatio, An verò propterea æquum fuerit nos iure nostro fraudari? Imò, inquit Apostolus, nihil quod ad Christianismũ attinet, vobis decedet si abstinueritis in fratrum gratiam, sicut etiam sumptus cibus nihilo vos reddet sanctiores. Neque enim nostri commendatio coram Deo posita est in cibis: sed cum fratris offendiculo vti libertate, id verò est libertate abuti, cuius è contrario legitimus vsus est siquis ea sic vtatur, vt fratris infirmi rationem habeat. 6 Altera clarior eiusdẽ rationis applicatio, proposito exemplo accubitus in idolorum templo: quod factum Corinthij malè inter res medias numerabant, quum simpliciter sit prohibitum ob loci circunstantiam, etiam cessante offendiculo, vt suo loco dicetur. 7 Amplificatio argumenti à comparatis simul & contrarijs sumpta. Tu (inquit) homuncio de tua scientia tibi placẽs, quæ planè nulla est, (neque enim si vera scientia præditus esses, in idolorum templo accumberes) fratrémne pessundabis, tuo exemplo infirmam eius conscientiam ad malè agẽdum confirmans, pro quo seruando Christus ipse etiam mortem subijt?

k Conscientiam idoli vocat tacitum eorum iudicium qui immunda putabant esse quæ idolis offerebantur, ideoque illis bona conscientia vti nõ poterant: hæc enim est vis conscientiæ, vt opus natura sua medium, si bona fuerit bonum reddat, sin mala, malum.

12 [8] Ita autem peccantes in fratres, & vulnerãtes ipſorum conſcientiam infirmam, in Chriſtum peccatis.

13 ‖ [9] Quapropter ſi eſca facit vt offendat frater meus, non veſcar carnibus in æternum, nec faciam vt frater meus offendat.

Rom.14.21.

8 Alia amplificatio, eiuſmodi infirmi fratris offenſionẽ in Chriſtum ipſum redũdare, ne putent iſti ſibi cum infirmis tãtùm fratribus eſſe negotium.

9 Concluſio, quam Paulus in ſua ipſius perſona concipit, ne videatur ab alijs exigere cui ſeſe prior ipſe non ſubijciat. Malim quidem ego, inquit, in perpetuum vſque omni carnis genere abſtinere, quàm peccãdi occaſionẽ vlli fratri meo præbere: nedum vt certo loco vel tempore recuſem in fratris gratiam immolatitijs carnibus non veſci.

CAP. IX.

1 Oſtẽdit qualiter libertate à Domino ſibi permiſſa 15 vltrò abſtinuerit, 18 22 ne quem in rebus medijs offenderet. 24 Vitámque noſtram ſtadij inſtar eſſe dicit.

CAP. IX.

1 NOnne [1] ſum Apoſtolus? nónne ſum liber? [2] Nónne Ieſum Chriſtũ Dominum noſtrũ vidi? nónne opus meum vos eſtis [a] in Domino?

1 Antequam lõgius progrediatur in propoſita hypotheſi idolothytorum, voluit omnium iſtorum malorum cauſam oſtendere ſimul & tollere, nempe quòd de ſuo iure non putarent Corinthii ſe teneri decedere in cuiuſquam gratiam. Proponit igitur ſeſe pro exemplo, & quidem in re penè prorſus neceſſaria. Agit tamẽ de vtroque ſeorſim, ac primum de perſona. Si (inquit) cauſamini vos eſſe liberos, ac proinde velle veſtra libertate vti, an nõ ſum & ego liber, quum ſim etiam Apoſtolus? 2 Apoſtolatum ſuum probat ab effectis, quòd ab ipſo Ieſu Chriſto fuerit deſignatus, & apud eos ipſi ſui muneris autoritas fuerit ipſorum conuerſione magnificè obſignata. Proponit autem illis hæc omnia ob oculos, vt pudeat illos ſeſe nõ aliquouſque in infirmorũ fratrum gratiam demittere, quũ ipſe Apoſtolus nihil non feciſſet vt eos penitus profanos Deo lucrifaceret.

2 Si alijs non ſum Apoſtolus, at certè vobis ſum. nam [b] ſigillum apoſtolatus mei vos eſtis in Domino.

3 [3] Mea reſpõſio apud eos [c] qui in me inquirunt, hæc eſt.

3 Obiter hoc addit, acſi diceret, Tantum abeſt vt poſſitis de meo Apoſtolatu dubitare, vt etiam eos qui hoc reuocãt in controuerſiam, ſoleam, oppoſitis iis quæ apud vos per me egit Dominus, refellere.

a Per Dominum. b Sigilli inſtar quo confirmetur meum Apoſtolatum verè eſſe à Domino. c Qui de me, quaſi iudices de reo quæſtionem habent.

4 Iam de re dicit. Quũ & liber ſim & verè Apoſtolus, cur mihi nõ liceat, non dico veſci idolothytis, ſed meis laboribus ſuſtentari, atque adeo vxorem etiam alere: quod & reliqui Apoſtoli, ac nominatim Iohãnes & Iacob[9] cognati Domini, & ipſe Petrus iure faciunt?

Deut.15.4, 1.tim.5.18. Rom.15.27.

5 Ne videretur Apoſtolos grauare, æquũ eſſe quod facerent oſtendit à cõparatis, quũ & milites ſtipendiis acceptis, & agricolæ ſuorum laborũ fructibus, & paſtores ſui gregis prouentu viuant. 6 Secundo loco profert etiam ordinationis diuinæ autoritatem, à comparatis. 7 Aſſumptio argumentorum cum amplificatione, quoniam ne ſic quidem petitur ab illis merces, quæ meritis reſpondeat. 8 Aliud argumentum maximi momenti: Alij apud voſmetipſos aluntur, ergo & mihi licuit, idque etiam potius quàm cuiquam alij: & tamen recuſaui, & quiduis adhuc potius malo perpeti, nequid ſit quod retardet Euangelium Chriſti.

4 [4] Annon habemus poteſtatem [d] veſcẽdi ac bibendi?

5 Annon habemus poteſtatem [e] ſororẽ vxorem circunducendi, vt & reliqui Apoſtoli, & fratres Domini, & Cephas?

6 An ſolus ego & Barnabas nõ habemus poteſtatem [f] non operandi?

7 [5] Quis [g] militat proprijs ſtipẽdijs vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? aut quis paſcit gregem, & de lacte gregis non edit?

8 [6] Num [h] ſecundum hominem hæc dico? nónne etiam Lex hæc dicit?

9 Nam in Moſis Lege ſcriptum eſt, ‖ Nõ obligabis os boui trituranti. [i] Num boues curæ ſunt Deo?

10 An hoc propter nos omnino dicit? propter nos enim *hoc* ſcriptum eſt, quòd ſub ſpe debeat is qui arat arare: & qui triturat ſub ſpe, ſpei ſuæ particeps eſſe.

11 ‖ [7] Si nos vobis ſpiritualia ſeminauimus, magnum *fuerit* ſi nos veſtra carnalia meſſuerimus?

12 [8] Si alij *ſui* in vos [k] iuris participes ſunt, *cur* non potius nos? atqui non vſi fuimus iure iſto: ſed omnia ſuſtinemus, nequid remoremur Euãgelium Chriſti.

d Eccleſiæ videlicet ſumptu. e Fidelem. f Non viuendi ex manuum labore. g Militare ſolet. h Num ijs tántùm nitor quæ ex hominum conſuetudine valent? i Num ad boues propriè reſpexit Dominus quum hanc legem conderet? nam alioqui minima etiam ad Dei curam pertinent. k Ius appellat facultatem viuendi alieno ſumptu.

13 An

13 [9] An neſcitis || eos qui ſacris operãtur, *ea quæ* ex [l] ſacrario *ſunt* edere? & qui altari aſſident, cum altari [m] participare? *Deut.18.1.*

14 Ita Dominus conſtituit ijs qui Euangelium annuntiant, [n] vt ex Euangelio viuant.

15 Ego tamen nullo iſtorum ſum vſus. [10] Neque verò hæc ſcripſi vt ita fiat in me, nam bonum eſt mihi mori potius quàm vt gloriationem meam aliquis inanem reddat.

16 Etenim ſi euangelizem, non eſt quod glorier: neceſſitas enim mihi incumbit. væ autem mihi eſt niſi euangelizem.

17 Nam ſi volens hoc faciam, mercedem habeo: ſin inuitus, diſpenſatio credita eſt mihi.

18 Quæ igitur mihi eſt merces? vt quum euangelizem, [o] gratuitum conſtituam Euangelium Chriſti, vt ne abutar iure meo in Euangelio.

19 Nam quum liber ſim ab omnibus, omnibus meipſum ſeruum feci, vt plures lucrifaciam.

20 Et factus ſum Iudæis vt Iudæus, vt Iudæos lucrifaciam: ijs qui ſub [p] Lege ſunt, vt ſi *eſſem* ſub Lege, vt eos qui ſub Lege ſunt, lucrifaciam:

21 Exlegibus vt exlex, (*ita tamen* vt non ſim exlex Deo, ſed ſublex Chriſto) vt lucrifaciam exleges.

9 Vltimo tandem loco expreſſam de Leuitarum alimentis Legem profert, quo tamen iure vti noluerit.

10 Obiter auertit ſuſpicionem, quòd hæc ſcripſiſſet quaſi mercedẽ non perſolutam repetens. Imò, inquit, mori malim, quàm in hoc inſtituto gratis euangelizãdi non perſeuerare. Nam teneor quidẽ omnino euangelizare, quũ hoc munus ſit mihi à Domino cõmiſſum: ſed niſi vltrò & ipſius Dei amore hoc fecero, nihil ſanè fecerim quod probetur. Quòd ſi mallem Euangelium malè audire quàm mercedem non accipere, tum ſanè conſtaret me non Euangelij, ſed mercedis cauſa labores iſtos ſubire. Hoc autem ego appello iure ſuo non vti ſed abuti. Itaque non hac in re, ſed in cæteris etiam (quantum fieri potuit) omnibus omnia ſum factus, vt eos lucrifacerem Chriſto, & vnà cum ipſis Chriſto lucrifierem.

l De templo (metonymia) id eſt, de ijs quæ in templo offeruntur. m Altaris ſunt ſocij in diuidenda victima. n Ex eo quod Euangelium prædicant. ſequitur ex hoc loco, Paulum ex miſſarum prouentibus, & eius generis ſuperſtitionum, victum nec ſibi quæſiſſe, nec voluiſſe inde alijs quæri. o Pro quo nullus fiat ſumptus, ab ijs quibus illud annuntio. p Legis vocabulum, hoc loco ad illam partem quæ erat cæremoniarum eſt reſtringendum.

22 Factus ſum infirmis vt infirmus, vt infirmos lucrifaciam: [q] omnibus factus ſum omnia, vt omnino aliquos ſeruem.

23 Hoc autem facio propter Euangelium, vt [r] vnà particeps eius fiam.

11 Aliam huius mali cauſam affert, nempè quòd gulæ eſſent dediti. Erant enim ſolennes ſacrificiorum epulę: & plus ſatis celebratus ſemper fuit ſacerdotum luxus. Itaque durum iſtis erat luxui aſſuetis,

24 [11] An ignoratis, eos qui in ſtadio currunt, omnes quidem currere, ſed vnum accipere præmium? ſic currite vt comprehendatis.

25 Porrò quiſquis certat, in omnibus eſt [ſ] continens. Illi quidem igitur vt perituram coronam accipiant, *ſunt continentes:* nos autem, vt incorruptam.

26 Ego igitur ita curro vt non in incertum: ſic pugillem ago vt aërem non cædens.

27 Sed contundo [t] corpus meum, & in ſeruitutem redigo: ne quo modo, quum alijs prædicarim, ipſe [u] reprobus fiam.

quum præſertim libertatem Euangelicam prætexerent, ab his conuiuijs arceri. Eos verò ex aduerſo Apoſtolus, tum iucunda ſimilitudine, tum etiam ſuo exemplo ad ſobrietatem, imò etiam ad carnis mortificationem vocat, negans aptos eſſe ad curſum vel pugilationem (cuiuſmodi certamina Iſthmica erant) qui corpori indulgerent: ac proinde affirmans, nullum eos præmium manere, niſi aliam vitæ rationem inſiſterent.

q In rebus medijs & indifferentibus. quaſi diceret, me in omnes formas mutaui, vt omni ratione aliquos ſeruarem.

r Vt & ego cum ijs quibus illud annuntio, fructum ex Euangelio percipiam.

ſ Exquiſitiſſima vtitur dieta.

t Veterem hominem ſpiritui reluctantem.

v Reprobum non opponit electo, ſed probato, eum nimirùm quem experientia oſtenderit non talem eſſe qualem eſſe oportebat.

CAP. X.

1 Si Deus Iudæis non pepercit, neque ijs parcet quibus ſors eſt æqualis 3 4 in teſſeris externis ſuæ gratiæ.
14 Itaque abſurdum eſſe participes fieri menſæ demoniorum eos qui Cœnæ Domini communicant, 24 & qui in rebus medijs rationem proximi non habent.

1 Nolim

CAP. X.

1 [1] NOlim autẽ vos ignorare fratres,‖ [2] Patres noſtros omnes ſub illa nube fuiſſe,‖ & omnes per mare tranſiuiſſe:

2 [2] Et ‖ omnes [b] in Moſen [c] baptizatos eſſe nube & mari:

3 Et omnes [d] eandem [e] eſcam ſpiritualem ediſſe:

4 ‖ Et omnes eundem potum ſpiritualem bibiſſe. Bibebant enim [f] ex ſequente ſpirituali Petra: Petra verò [g] erat Chriſtus.

5 Sed pleroſque illorum non approbauit Deus. ‖ proſtrati ſunt enim in deſerto.

6 [3] Hæc autem [h] typi noſtri fuerunt, vt ne cõcupiſcamus res malas,‖ ſicut illi concupierunt.

7 Ne igitur idololatræ eſtote, ſicut quidam eorum, vt ſcriptum eſt,‖ Sedit populus ad edẽdum

Exod.13.21, num.9.18.
Exod.14.22.
Exod.16.18.
Exo.17.6, num.20.10, & 21.16.
Num.26.65.
Num.11.4, & 26.64,
pſal.106.14.
Exod.32.6.

1 Illuſtrat quod dixerat, propoſito horrendo iudicij Dei exemplo, in eos qui & ipſi eaſdem re ipſa, id eſt, eiuſdem adoptionis & ſalutis teſſeras atq; nos habebant, & nihilominus quum idolorum epulis ſeſe dedidiſſent, horrẽdis & multiplicibus pœnis affecti, in deſerto perierunt. Hæc autẽ præterquam quòd appoſitiſſimè dicuntur in eos qui idololatrarum cõuiuiis intererant, ideo etiã videtur referri quòd nonnulli, dũmodò cœtus Eccleſiaſticos frequẽtarent, & baptizati ſacro conuiuio intereſſent, Chriſtum confitentes, extèrna illa putabant tanti non eſſe, vt Deus propterea ipſis ſuccenſeret. 2 Re paria fuerunt veterum Sacramẽta cum noſtris, vt quæ & ipſa in vnum Chriſtum reſpicerent, qui variis typis ſeſe illis ingerebat. 3 Applicati exẽpli, aduerſus eos qui cupiditatibus ſuis abripiũtur extra metas à Deo propoſitas. Hæc enim eſt malorũ origo, cuiuſmodi ſunt, idololatria (cuius comes eſt gula) ſcortatio, inſurrectio aduerſus Chriſtũ, murmur, & ſimilia quæ grauiſſimis pœnis in populo veteri Dominus vindicauit: vt nos qui illis ſucceſſimus, & multo pleniorem habemus diuinæ voluntatis declarationem, ita fiamus cauticres.

a Sic Paulus loquitur fœdus reſpiciens, non perſonas, niſi in genere. b Moſe illis præeunte. c Omnes quidem externo ſymbolo baptizati fuerunt, ſed non reipſa, quod illis, non Deo imputandum. d Eandem videlicet atque nos.

e Mannan, quæ ſpiritualis fuit cibus credentibus, qui fide Chriſtum uerum cibum amplectebantur. f Ex riuo & rupe profluente, qui populum ſit comitatus. g Sacramẽtaliter ſignificabat. i. ita vt eſſet verè adiuncta rei veritas: Deus enim non nudum ſignum, ſed rem etiam ipſam ſignificatam offert fide ſpiritualiter percipiendam. h Qui Sacramenta noſtra ſignificarent, fuit enim Circũciſio Iſraelitis quidem ſigillum iuſtitiæ, nobis autem typus fuit baptiſmi, ſic de alijs.

Num.25.9. *Num.21.6,* *psal.106.14.* *Num.14.37,* *iudic.8.24.*

ac bibendum:& surrexerunt ad ludendum.

8 Neque scortemur, || sicut quidã eorũ scortati sunt, & ceciderunt vno die vigintitria millia.

9 Neque tentemus [i] Christum, || sicut quidã eorum tentarunt, & à serpentibus perierunt.

10 || Neque murmurate, sicut quidam eorum murmurarunt, & perierunt ab Exterminatore.

11 Hæc autem omnia typicè eueniebant eis: scripta verò sunt ad nostri admonitionem, in quos [k] fines seculorum occurrerunt.

12 [4] Itaq; qui *sibi* videtur stare, videat ne cadat.

13 Tentatio vos non cepit, nisi [l] humana. fidelis autem *est* Deus, qui non sinet vos tentari supra *id* quod poteſtis, sed [m] præstabit vnà cum tentatione etiam euasionem, vt possitis sufferre.

14 Quapropter dilecti mei, fugite ab idololatria.

15 [5] Vt peritis loquor: iudicate vos quod aio.

16 Poculum [n] benedictionis cui benedicimus, nónne [o] cõmunio sanguinis Christi est? panis quẽ frangimus, nónne communio corporis Christi est?

4 Tandem ad Corinthios ipsos delabitur, monẽs ne sibi placeant, sed vt potius Satanæ astutijs occurrãt. Vtitur tamen insinuatione, & eos etiam exigit, ne videri possit eos perditis illis idololatris & Christi cõtemptorib⁹ qui in deserto perierunt, penitus similes facere.

5 Iã rediens ad illas idolorum epulas, nequid tergiuersari possint, præfatur sese non alijs rationibus vsurum quàm quas ipsimet optimè norint. Est autem inductio à simili: Sacra conuiuia Christianorum sunt pignora communionis ipsorum cum Christo in primis, deinde etiam inter se Israelitæ quóque suis sacrificijs mutuam in vna eadémque religione copulationem sanciunt: Ita igitur etiam idololatræ cum suis idolis aut potius dæmoniis (idola enim nihil sunt) solẽnibus illis epulis copulãtur. Ex quo efficitur mensam illam esse dæmoniorum mensam: fugienda est igitur vobis. Neque enim fieri potest vt cum Domino simul & cum dæmonijs quicquam habeatis commune, nedum vt huiusmodi epulas in rebus mediis recte numeretis. An agitur vultis cum Deo confligere, & si id feceritis, an vos putatis fore superiores?

i Tentare Christum est eum velut ad certamen prouocare, quod ij faciunt, qui eius cognitione abutentes, eam suis cupiditatibus prætexunt. k Seculum hoc nostrum finis vocatur, est enim seculorum complementum. l Quæ ab infirmitate proficiscitur. m Ille qui vos vestri boni gratia tentari voluit, aditum faciet ad euadendũ. n Gratiarũ actionis, vnde Eucharistia dicitur sacrũ illud epulũ. o Efficax tessera nostræ cũ Christo cõiunctionis atq; adeo incorporationis.

17 Quoniam

17 Quoniam vnus panis, vnum corpus multi ſumus: nam omnes vnius panis ſimus participes.

18 Videte Iſraelem *qui eſt* p ſecundum carnem: nónne qui edunt victimas, q participes ſunt altaris?

19 Quid ergo dico? idolum aliquid eſſe, aut quod idolis immolatum eſt, aliquid eſſe?

20 Imò *illud dico*, quæ immolant Gentes, dæmonijs immolare, & non Deo. nolim autem vos r participes dæmoniorum eſſe.

21 Non poteſtis poculum Domini bibere, & ſ poculum dęmoniorum: non poteſtis menſæ Domini participes eſſe, & menſæ dæmoniorum.

22 Nónne prouocamus ad iram Dominum? num validiores eo ſumus?

23 ‖ [6] t Omnia mihi licent, at non omnia conferunt: omnia mihi licent, ſed non omnia ædificant.

24 Nemo quod ſuum eſt quærat, ſed quiſque quod alterius *eſt*.

25 [7] Quicquid in u macello venditur, edite, nihil interrogantes propter conſcientiam.

26 ‖ Domini enim eſt terra & x plenitudo eius.

27 Quòd ſiquis infidelium vos vocat, & vultis ire, quicquid apponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conſcientiam.

28 At ſiquis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum eſt, ne edite, propter illum qui indicauit, &

6 Accedens ad aliam idolothytorum ſpeciem, repetit generalem illam regulã, In rerum mediarum vſu, non noſtri ſeparatim, ſed etiam proximorum habendam eſſe rationẽ, ac proinde multa per ſe licita eſſe, quæ propter proximi offenſionem, facere ſit nefas. *Suprà, 6.13, eccle.37.31. Pſal.24.1.*

7 Applicatio regulę ad propoſitã hypotheſin, Quicquid in macello venit, tanquã ex Domini manu promiſcuè emere, & domi cũ fidelibus, ſiue etiam domum ab infidelibus vocati, in priuato videlicet conuictu, edere poteſtis: ſed addita exceptione, niſi quis infirmus adſit, cuius conſcientia offendatur, appoſitis immolatitijs carnalibus. Tum enim vobis omnino habenda eſt illius infirmitatis ratio.

p Qui adhuc ceremonijs vacant. q Eiuſdem cultus ac ſacrificij ſunt conſcij. r Cum dæmonijs quicquam habere commune, aut in eam ſocietatem coire, quæ dæmoniorum auſpicijs coit. ſ Solebant prophanæ Gentes feſta ſua conuiuia eius Dei laudibus cui ſacrificatum erat & libatione claudere. t Vide ſuprà 6.13. v Solebant proſtare venales carnes ſacrificatæ, quarum precium ad ſacerdotes redibat. x Infinita illa rerum copia, quibus plena eſt.

propter conſcientiam. Domini enim eſt terra & plenitudo eius.

29 Conſcientiam autem dico non tuam, ſed illius alterius. [8] cur enim libertas mea damnatur ab alia conſcientia?

30 Et ſi ego per [y] gratiam *cibum* participo, cur *ob id* impiùs iudicor pro quo ego gratias ago?

31 ‖ [9]Siue igitur editis, ſiue bibitis, ſiue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.

32 Eſtote ſine offendiculo & Iudęis & Greçis, & Eccleſiæ Dei:

33 Sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens meam ipſius vtilitatem, ſed multorum, vt ſeruentur.

Coloſſ.1.7.

8 Ratio, quia nobis non eſt committendũ vt libertas noſtra malè audiat, & beneficium Dei, quo vti debemus cum gratiarũ actione, in crimẽ impietatis vertatur, idq; noſtra culpa, ſi infirmorum conſcientiam malimus offendere, quàm de noſtro iure in re nihili decedere, atque ita occaſionem infirmis præbere ita de nobis & libertate Chriſtiana iudicandi. Transfert autem Apoſtolus iſta in ſuam perſonam, vt tantò minus habeant Corinthij quod illi opponant. 9 Concluſio, ita eſſe nobis inſtituendam vitam, vt nos ipſos non quæramus, ſed Dei gloriam, ac proinde quamplurimorum ſalutem: qua in re non dubitat ſeipſum Apoſtolus Corinthijs (ſuo videlicet gregi) ſeſe pro exemplo proponere, ſed ita vt eos ad ipſum archetypum (i. Chriſtum) reuocet, quò & ipſe reſpiciat.

y Si ex Dei beneficio hoc vel illo cibo vti mihi licet, cur committam vt mea culpa hoc Dei beneficium mihi vitio vertatur?

CAP. XI.

1 Notat Corinthios quòd in ſacris cœtibus, 4 viri orent velatis capitibus: 6 mulieres verò retectis. 17 In ſumma, quòd in peius conuenirent: 21 & profana ſympoſia permiſcerent epulo ſacro Cœnæ Domini: 23 quam ad primam Chriſti inſtitutionem exigit.

CAP. XI. 1 IMitatores ‖mei eſtote, ſicut ego Chriſti.

2.Theſſ.3.9.

2 [1]Laudo verò vos, fratres, quòd omnia

1 Quintus huius Epiſtolę tractatus, De publicorum cœtuum recta diſpoſitione, tria capita complectens, nempe de virorum & fœminarum decenti habitu, de Cœnæ Domini ritu, & de recto donorum ſpiritualium vſu. Reprehenſurus autem nonnulla, incipit tamen ab eorum laude vniuerſali, traditiones appellans, particulares de decore & honeſtate leges, ad Eccleſiaſticam politiam ſpectantes, quas poſtea Canonas vocarunt.

mea

mea meminiſtis, & ſicut tradidi vobis, traditiones retinetis.

3 [2] Velim autem vos noſſe ||Chriſtum eſſe omnis viri caput. caput autem mulieris, virum: caput verò [a] Chriſti, Deum.

4 [3 b] Omnis vir orans aut prophetans operto capite, dedecorat caput ſuum.

5 [4] Omnis verò mulier orans aut prophetãs non operto capite, dedecorat caput ſuum: [5] nam *id* vnum ac idem eſt acſi raſa eſſet.

6 Nam ſi non velatur mulier, etiam tondeatur: quòd ſi turpe mulieri tonderi aut radi, veletur.

7 [6] Vir enim non debet velare caput, || quum *is* imago ſit & gloria Dei: at mulier, gloria viri eſt.

8 [7] Non enim eſt vir ex muliere, ſed mulier ex viro.

9 [8] Neque enim conditus eſt vir propter mulierem, ſed || mulier propter virum.

Ephe.5.23. Gene.1.16.17,& 5.1,& 9.6, coloſ. 3.10. Gen.2.23.

2 Deum in Chriſto mediatore proponit, non modò pro doctrinæ, ſed etiam pro Eccleſiaſtici decori fine ac ſcopo. Deinde ad quæſtionẽ propoſitam, de virorum & fœmĩnarum habitu in publicis cœtibus decenti, illud accõmodãs, declat fœminam vno gradu inferiorem eſſe viro, ex Dei ordinatione: virum autem ſic ſubiectum eſſe Chriſto, vt in eo oporteat gloriam Dei propter præeminentiam ſexus elucere. 3 Hinc colligit, viros, ſi aperto capite (quod tum habebatur ſubiectionis ſignum) publicis cœtibus ad audiendum Verbum & preces concipiendas coactis interſint, ſua veluti dignitate ſeipſos priuare, contra Dei ordinationem. 4 Viciſſim etiam colligit, fœminas quæ ſubiectionis ſigno, id eſt velo, ſublato, in Eccleſiaſticis cœtibus apparent, ſeipſas dedecorare. 5 Argumentum primum à ſenſu communi, quaſi dictante fœminis natura, turpe illis eſſe non velato capite prodire in publicum, quum tam denſis & prolixis comis eas donarit, quas etiam adeo ſtudiosè alant, vt nullo modo radi ſuſtineant. 6 Occupatio, Nonne etiam comæ viris datæ ſunt? Concedo, inquit Apoſtolus, ſed aliud obſtat. Nam conditus eſt vir vt in eius dominio eluceat Dei gloria: fœmina verò, vt ſuæ ſubiectionis profeſſione virum reddat auguſtiorem. 7 Inæqualitatem mulieris probat ex eo, quòd vir ſit materiale fœminæ principium. 8 Secundò, ex eo quòd fœmina ſit viri cauſa condita, non autem vir in fœminæ gratiam.

a Quatenus Chriſtus eſt Mediator. b Politicam hanc eſſe legem Pauli temporis ſui circunſtantiis accommodandam hinc docetur, quòd hodie contraria prorſus ratione capite aperto loqui in cœtu, ſignum eſt ſubiectionis.

9 Conclusio, oportere velatas esse fœminas, vt subiectionẽ externo signo testẽtur. 10 Quid hoc sit, nondum mihi liquet.

11 Digressio, quam adhibet Apostolus, ne quod de virorum eminentia, & fœminarum gradu inferiore dictum erat politiæ ecclesiasticæ respectu, perinde accipiatur acsi nullus sit istius imparitatis modus. Viros ergo docet sic eminere, vt interea solos viros non condiderit Dominus, sed etiam fœminas: & ita esse conditam fœminam ex viro, vt viri vicissim interuentu fœminæ gignantur: quæ res admoneant ita vtrinque seruandum esse illum sexus gradum, vt mutua coniunctio foueatur. 12 Inculcat argumentum à communi naturæ sensu sumptum. 13 Præfractè contentiosis ad vltimum opponendum est, Ecclesias Dei alienas esse à contentionibus.

14 Transitio ad sequentem tractatum de recta Cœnę Domini administratione. Vtitur autem hac asperiore præfatione Apostolus, vt intelligant Corinthij se quod in genere obseruabant, (id est Apostoli monita) in re tamen vel præcipua non sine magna culpa neglexisse.

15 In Cœna Domini ritè celebranda requiritur vnio tum in doctrinæ veritate, tum in affectibus, ne profanetur. 16 Schismata & hęreses, etsi ex diabolo oriuntur & mala sunt, tamen temerè non eueniunt, & electorum etiam commodo cedunt.

10 9 Propter hoc debet mulier [c] potestatem habere in capite, [10] propter Angelos.

11 [11] Attamen neque vir absque muliere, neque mulier absque viro, [d] in Domino.

12 Sicut enim mulier ex viro *est*, ita & vir per mulierem: omnia verò ex Deo.

13 [12] Apud vosipsos iudicate, *Num* decorum est mulierem non velatam Deum orare?

14 An ne natura quidem ipsa hoc vos docet, quòd viro quidem, comatum esse dedecori sit:

15 Contrà mulieri, comatam esse, gloriæ sit? Nam coma [e] pro velamine data est ei.

16 [13] Quòd siquis videtur contentiosus esse, nos eiusmodi consuetudinem nõ habemus, neque Ecclesiæ Dei.

17 [14] Hoc verò *ita* denuntio vt vos non laudẽ, quòd *videlicet* non cum emolumento, sed cum detrimento conuenitis.

18 [15] Primùm enim quum conuenitis in Ecclesia, audio dissidia inter vos esse: & aliquam partem credo.

19 [16] Oportet enim etiam hæreses inter vos

c Velamen, quod sit subiectionis symbolum. d Per Dominum.
e Vt esset illi velamen, & quidem eiusmodi quod aliud accerseret.

esse,

esse,vt qui [f] probati sunt,manifesti fiant inter vos.

20 Itaque quum conuenitis in vnum, *hoc* [g] non est Dominicam Cœnam edere.

21 Nam vnusquisque propriam cœnam [h] præoccupat in vescendo: & hic quidem esurit,ille verò ebrius est.

22 [17] Enimuerò num domos non habetis ad edendum & bibendum?aut Ecclesiam Dei contemnitis,& pudefacitis eos qui non habent? Quid vobis dicam?laudabo vos?in hoc non laudo.

23 [18] Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, Dominum Iesum *videlicet* ea nocte, qua proditus est,acepisse panem:

24 ‖Et gratijs actis fregisse,ac dixisse,Accipite, edite:hoc meum est corpus quod pro vobis [i] frangitur:hoc facite ad mei recordationem.

25 Itidem & poculum, postquam cœnasset,dicendo, Hoc poculum,est Nouum illud testamentum per meum sanguinem: hoc facite quotiescunque biberitis,ad mei recordationem.

26 Quotiescunque enim ederitis panem hunc, & poculum hoc biberitis, mortem Domini annuntiatis,vsquequò venerit.

27 ‖ [19] Itaque quisquis ederit panem hunc,aut

17 Agapas, quanuis diu & quidem laudabiliter,autoribus ipsis Apostolis,in Ecclesijs vsurpatas, tamen propter abusum tollendas censet Apostolus. *Mat.26.26, marci 14.22, luc.22.17. Ioh.5.55.*

18 Vera celebrandæ Cœnæ Domini forma ex ipsius institutione petẽda est, cuius hæ partes sunt quod ad pasto res attinet, Annuntiare mortem Domini prædicando ipsius Verbum: Benedicere panem & vinum,

inuocato Dei nomine,& eius institutione cum precibus explicata: ac demùm fractum panem,comedendum,& acceptum poculum,bibendũ tradere,vnà cum gratiarum actione. Ex parte verò gregis,Probare seipsum.i.explorare tum notitiam,tum fidem,tum resipiscentiam suam: Annuntiare mortem Domini.i. vera fide ipsius Verbo & institutioni assentiri:ac demùm acceptum ex ministri manu panem edere,& vinum bibere, & gratias Domino agere. Hæc fuit Pauli & Apostolorum liturgia. 19 Qui sacra symbola contemnit (.i.minus rectè ijs vtitur)non panis & vini,sed rei ipsius(id est Christi) contemptor habetur,& eius sceleris graues pœnas luet.

f Quos experientia docuerit esse fidei & pietatis sinceræ. g Vsitata hyperbole Apostolus præcisè negat fieri, quod à plerisque ritè non fiebat. h Alijs non expectatis sumit. i Fractionis nomine designatur mortis genus, quoniam Domini corpus grauissimis cruciatibus laceratum,contusum,atque etiã fractum fuit, etiamsi non perinde fuerint fracta crura eius vt latronum.

biberit hoc poculum Domini [k] indignè, reus tenebitur corporis & sanguinis Domini.

1.Cor.13.5.

28 ‖ [20] Probet autem [l] quisque seipsum, & ita de pane illo edat, & de poculo illo bibat.

29 Nam qui edit & bibit indignè, damnationem sibijpsi edit & bibit, non [m] discernens corpus Domini.

30 [21] Propterea inter vos multi *sunt* debiles. & inualidi, & dormiunt multi.

31 Etenim si nosipsos [n] dijudicaremus, non puniremur.

32 Sed quum punimur, à Domino erudimur, ne cum mundo condemnemur.

33 [22] Itaque, fratres mei, quum conuenitis ad vescendum, alius alium expectate.

34 [23] Quòd siquis esurit, domi edat: ne ad condemnationem conueniatis. [24] Reliqua verò, quum venero, constituam.

20 Probatio suijpsius necessariò in Cœna requiritur, ac proinde admitti ad illam non debent qui seipsos probare non possunt, veluti infãtes, furiosi ac mente capti, itémque homines Christianæ religionis, vel nulla vel non satis plena cognitione imbuti, & siqui alij sunt eiusmodi.

21 Profanatio corporis & sanguinis Domini in ipsius mysterijs seuerè ab ipso vindicatur, ac proinde tanto malo tempestiuè occurrendum, sese condemnando & corrigendo. 22 Cœna Domini est communis actio Ecclesiæ, ac proinde priuatis cœnis nullus locus relinquitur. 23 Non ad pascendum ventrem, sed ad animum communione Christi reficiendum instituta est Cœna Domini, ac proinde a communibus epulis separari debet. 24 Quæ ad ordinem spectant, vt locus, tempus, precum formulæ, & cætera eiusmodi, pro ratione temporum, locorum & personarum, disposuit Apostolus in Ecclesijs.

k Aliter quam dignum est tanta mysteria tractari. l Hinc apertè refellitur fides implicita Sophistarum. m Discernere corpus Domini dicitur qui dignitatis illius habet rationem, ac proinde ad hunc cibum cum magna reuerentia accedat. n Probaremus & exploraremus, fide & resipiscentia nosipsos à profanis secerneremus.

CAP. XII.

1 Vt à contentione & superbia Corinthios auocet, dicit spiritualia dona ideo varia conferri, 7 vt mutuò collata, 12 coalescamus ea symmetria in vnum Christi corpus, 20 quemadmodum membra corporis humani in vnum coalescunt.

Porro

CAP. XII.

1 PORRO [1] de spiritualibus *donis*, fratres, nolim vos [a] in ignorantia versari.

2 [2] Scitis vos [b] Gentes fuisse qui ad idola illa muta, prout rapi contigisset, abripiebamini.

3 [3] Quapropter notum vobis facio, || nullum per Spiritum Dei loquentem, dicere Iesum [c] anathema, ||& neminem posse dicere Iesum Dominũ, nisi per Spiritum sanctum.

4 [4] Discrimina autem donorum sunt, sed [d] idem Spiritus:

5 Et discrimina ministeriorum sunt, sed idem Dominus:

6 Et discrimina [e] facultatum sunt, sed idem est Deus, efficiens eas omnes in quibusuis.

7 Vnicuique verò [f] datur declaratio Spiritus ad [g] vtilitatem.

8 [5] Nam huic quidem per Spiritum datur ser-

Mar.9.39.
Supra,8.6,
Ioh.13.13,
Philip.2.10.

1 Iam aggrediens tertium locum huius tractat⁹, id est de recto spiritualium donorum vsu, non obscurè significat Corinthios illis fuisse abusos. Nã qui excellebant, ambitiosè illa iactantes, Deum horumdonorũ autorem fua laude fraudabant: & nulla fratrum habita ratione, illis ad inanem ostentationem abutebantur, ac proinde Ecclesiam illorum donorum vsu priuabant. Abiectiores autem vicissim excellentioribus inuidentes, secessionem meditabantur, vt totum illud corpus veluti dissectum ac dissipatum esset. Istis ergo abusibus remedium allaturus, primùm eos iubet diligenter considerare, se omnia hæc dona aliunde habere, nempe ex Dei gratia ac mera liberalitate, ad cuius gloriam sint referenda.

2 Hoc probat ex prioris eorum status collatione cum eo in quo tum erant excellentibus illis donis ornati. 3 Conclusio, Scitote igitur vos de Christo ne hiscere quidem in ipsius gloriam posse, nisi ex Spiritus sancti gratia. 4 Secundo loco iacit aliud fundamentum, nempe diuersa quidem esse hæc dona, sicut diuersæ sunt functiones,& diuersa earundem munera, sed vnum eundemque Spiritum, Dominum, ac Deum, esse omnium istorum datorem, & quidem in eundem finem, nempe ad communem vtilitatem. 5 Explicat illam multiplicem diuersitatem, commemoratis præcipuis donis, inculcans quod antea dixerat, ab vno & eodem spiritu omnia hæc proficisci.

a Nescire in quem vsum hæc dona vobis sint concessa. b A veri Dei cultu ac fœdere prorsus alienos. c Execrari, vel quocunque modo de ipsius gloria detrahere. d Diserte distinguit Spiritum à donis. e Sic Paulus vocat vim illam intrinsecam à Spiritu sancto manantem, qua quidem illos ad mirifica aptos reddebat. f Spiritus sese gratis patefacit, quum videlicet hæc dona largitur. g Vsum Ecclesiæ.

mo [h] sapientiæ, alij verò sermo cognitionis, per eundem Spiritum:

9 Alij verò fides, per eundum Spiritum: alij verò dona sanationum, per eundem Spiritum:

10 Alij verò [i] facultates *edendarum* virtutum, alij verò [k] prophetia, alij verò [l] discretiones spirituũ, alij verò genera linguarum, alij verò interpretatio linguarum.

11 ‖ Sed omnia hæc efficit vnus ille & idem Spiritus, distribuens priuatim *illa* singulis [6] sicut vult.

12 [7] Sicut enim corpus vnum est, & membra habet multa, omnia verò membra corporis vnius, multa quum sint, vnum sunt corpus: [8] ita & [m] Christus.

13 Etenim per vnum Spiritum nos omnes [n] in vnũ corpus baptizati sumus: siue Iudæi, siue Græci, siue serui, siue liberi: & omnes [o] vna potione potati sumus in vnum Spiritum.

14 [9] Etenim corpus non est vnum membrum, sed multa.

6 Adijcit etiam aliquid amplius, nempe dona ista quanuis imparia, sapientissimè tamen distribui, quoniã Spiritus Dei volũtas sit huius distributionis regula. *Rom.12.3, ephes.4.8.*

7 Illustratio superioris dicti, adhibita corporis similitudine. Hoc, inquit, apertè conspicitur in corpore, cuius diuersa quidẽ membra sunt, sed ita coniuncta, vt vnũ corpus constituant.

8 Applicatio similitudinis: Ita etiam, inquit, de Christo mystico constituendum est. Nos enim omnes qui credimus siue Iudæi, siue Græci, sumus eodem baptismo simul deuincti cum nostro Capite, vt ita vnum corpus ex pluribus membris compactum construatur: & ex eodem poculo eundem Spiritum hausimus, communem videlicet sensum ac motum spiritualem. 9 Amplificat quod ex illa similitudine consequebatur: acsi dicat, adeo non impediri corporis vnitatem hac diuersitate membrorum, vt non possit etiam esse corpus, nisi pluribus & quidem diuersis membris constet.

h Sapientia clàrissimum est donum, quo præditos esse oportet, qui non tantùm docent, sed exhortantur & consolantur, quod pastorum proprium: sermo cognitionis doctoribus conuenit. i Per facultates summa illa intelligit diuinæ potentiæ effecta, quæ inter miracula excellunt, vt Mosis in educendo populo, Eliæ, & quædam Petri, vt in facto Ananiæ & Saphyræ. k Futurorum prædictio. l Quibus falsi Prophetæ à veris dignoscantur, quo dono præ Philippo excelluit Petrus in Simone Mago dignoscendo, Act.8. m Christum intellige cum sua Ecclesia coniunctum. n Cum Christo vnum corpus fieremus. o Vno viuifico sanguinis Domini potu participes sumus vnius Spiritus ipsius.

15 Si

15 10 Si dicat pes, Quia non ſum manus, non ſum ex corpore: num ob id non eſt ex corpore?

16 Et ſi dicat auris, Quia non ſum oculus, non ſum ex corpore: num ob id non eſt ex corpore?

17 11 Si totum corpus oculus, vbi auditus? ſi totum auditus, vbi odoratus?

18 Nunc autem Deus collocauit membra, ſingula ſigillatim in corpore, ſicut voluit.

19 Quòd ſi eſſent omnia vnum membrum, vbi corpus?

20 Nunc verò multa quidem membra ſunt, vnum verò corpus.

21 12 Non poteſt autem oculus dicere manui, Non eſt mihi opus te: aut rurſum caput pedibus, Non eſt mihi vobis opus.

22 Imò multo potius, quæ videntur membra corporis p infirmiſſima eſſe, neceſſaria ſunt:

23 Et quæ putamus *membra* corporis maximè eſſe inhoneſta, ijs q honorem ampliorem circum-

10 Iam ſuperſtruit doctrinam, iactis illis fundamentis, primũ quidem manens in propoſita ſimilitudine, deinde etiam nudè & ſimpliciter. Compellat autẽ priore loco eos, qui non ita excellentibus donis præditi, idcirco ſeſe ab alijs ſegregabant, quibus nimirũ inuidebant. Hoc autem, inquit, perinde eſt ac ſi negaret pes ſe eſſe ex corpore, quoniam non eſt manus, vel auris, quia non eſt oculus. Oportet ergo potius omnia ſimul mutuis vſibus colligata, vnitatẽ corporis tueri. 11 Rurſum eoſdem compellans, docet fore vt ſi obtinerent quod petunt, nempe vt omnes inter ſe eſſent æquales, corporis totius ac proinde ipſorummet deſtructio conſequeretur: quoniã corpus non eſſet niſi ex pluribus & quidem diuerſis inter ſe cohærentibus membris compoſitum. Ac nequis minus rectè diſtributam eſſe iſtam imparitatem cauſetur, addit, Deum ipſum omnia illa ſimul compegiſſe. Oportet igitur omnia ſimul manere connexa, vt ſaluum corpus perduret. 12 Iam ex aduerſo compellat excellentioribus donis ornatos, monens ne inferiores, tanquam inutiles aut nullius ſint vſus, aſpernentur: Deus enim, inquit, ſic iſtam inæqualitatem temperauit, vt excellẽtiora & ſpecioſiora membra alijs abiectioribus & pudendis carere nullo modo poſſint, ac de illis tegendis & curandis magis etiam laborent: vt hoc modo mutua neceſſitas totum corpus velut in pace & concordia contineat: vt quamuis impar ſit ſingulorum ſeorſim conſideratorum gradus ac conditio, tamen quia ſimul ſunt copulata, communia habeant tum commoda tum incommoda.

p *Minimarum & abiectiſſimarum facultatum, ac proinde cæteris aſpernabilia.*

q *Maiore ſtudio tegimus.*

ponimus: & quæ ſunt in nobis indecora, copioſiorem decorem habent.

24 Nam quæ ſunt in nobis decora, *ijs decore* non eſt opus: ſed Deus ſimul temperauit corpus, ei cui deerat, copioſiore tributo honore:

25 Vt ne ſit diſſidium in corpore, ſed membra idem [r] curent alia pro alijs.

26 [13] Itaque ſiue patitur vnum membrum, ſimul dolent omnia membra: ſiue honore afficitur vnum membrum, ſimul gaudent omnia membra.

27 Vos autem eſtis corpus Chriſti, & membra [ſ] ex parte.

28 ‖ Et alios quidem conſtituit Deus in Eccleſia, primùm Apoſtolos, deinde Prophetas, tertiò doctores, deinde *conſtituit* [t] poteſtates, deinde dona ſanationum, [u] opitulationes, [x] gubernationes, genera linguarum.

29 Num omnes, Apoſtoli? num omnes, Prophetæ? num omnes, Doctores? num omnes *ſunt* poteſtates?

30 Num omnes donum habent ſanationum? num omnes linguis loquuntur? num omnes interpretantur?

31 [14] Sed ambite dona potiora. Et porro iter ad excellentiam vobis indicabo.

13 Eandem doctrinam iam abſque allegoria Corinthijs applicat, monens, quum reipſa perſpiciãt diuerſas eſſe functiones, & diuerſa dona, ſupereſſe vt neque inuidia, neque ambitione peccent alij in alios, ſed potius mutuâ charitate coniuncti, ſinguli quod acceperunt, pro miniſterij ſui ratione, in cõmunem vſum conferant. *Epheſ. 4. 11.*

14 Ambitioſos & inuidos ſanctam quandam ambitionem & inuidẽtiam docet, puta ſi præſtantiſſimis .i. Eccleſiæ vtiliſſimis quibuſque donis ſtudeant, ac proinde charitate, quæ cæteris longè præſtat, alij alios contendant ſuperare.

r Ad totius corporis commodum & conſeruationem ſuas functiones conferant. ſ Aliquatenus. Nam omnes Eccleſias per orbem diſperſas diuerſa ſunt vnius corporis membra. t Qui fungantur poteſtate edendarum illarum virtutum. v Diaconorum functiones. x Seniorum ordinem declarat, qui diſciplinæ Eccleſiaſticæ cuſtodes erant.

CAP. XIII.

1 Monet nulla eſſe tam eximia dona, quæ non vitientur coram Deo, ſi abſit Charitas: 4 ideoque in eius laudes digreditur.

1 Si

CAP. XIII.

Matth.17.20.

1 De charitate primo loco differit, cuius præstantiam primùm ex eo demonstrat quod nisi ipsa interuenerit, reliqua omnia dona sint pro nihilo coram Deo. quod partim inductione probat, partim etiam argumento à causa finali. Quorsum enim illa dona nisi ad Dei gloriam & Ecclesiæ vtilitatem, vt antè probauit? Dona autem ista, nisi adsit charitas, nullum rectum vsum habent. 2 Charitatis vim & naturam, partim ex contrariorum comparatione, partim ex suis effectis pulcherrimè describit: ex quibus etiam intelligant Corinthij tum quàm sit in Ecclesia non tantùm vtilis, sed etiam necessaria: tum etiam quantopere ab ea sint alieni, ac proinde quàm de nihilo superbiant. 3 Secundò, charitatis præstantiam commendat ex eo quòd nunquam in sanctis abolebitur, reliquis autem illis donis, ad ædificationem Ecclesiæ tantisper dum hic viuimus necessarijs, nullus erit in altero illo seculo locus.

1 SI [1] linguis hominum loquar & [a] Angelorum, charitatem autem nō habeam, factus sum æs resonans, aut cymbalum [b] tinniens.

2 Et si habeam prophetiam, & nouerim mysteria omnia omnémque scientiam: & si habeam [c] totam fidem, adeo vt ‖ montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum.

3 Et si insumam alendis egenis omnes facultates meas, & si tradam corpus meum vt comburar, charitatem autem non habeam, *hoc* nihil *mihi* prodest.

4 [2] Charitas [d] patiens est, comis est: charitas non inuidet, charitas non agit perperam, non inflatur,

5 [e] Non agit indecorè, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum,

6 Non gaudet iniustitia, [f] gratulatur autem veritati:

7 Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.

8 [3] Charitas nunquam excidit: sed & prophetiæ abolebuntur, & linguæ cessabunt, & [g] cognitio abolebitur.

a Hyperbole Emphatica, quasi diceret, Si linguæ essent aliquæ Angelorum, & ego eas tenerem, neque illis vterer ad commodum proximi, hoc verò nihil aliud esset quàm inanis & obstrepera loquacitas. b Inconditum & confusum sonum edens. c Fidei nomine donum edendorum miraculorum intelligit, non fidem iustificantem, quæ charitatis expers esse non potest, illa potest.

d Ad verbiram differt. e Non est contumeliosa. f Iustis iustitiam gratulatur: Hebræi enim veritatis nomine iustitiam intelligunt.

g Ratio adipiscendæ scientiæ ex prophetia.

4 Ratio, quia nunc eo ſtatu ſumus vt quotidie diſcere nos oporteat, ac proinde illis adminiculis, puta linguarum & rerũ perceptione, ac proinde earum doctoribus egeamus. Tunc verò quũ omnem Dei cognitionem adepti fuerimus, quorſum illa, quæ nonniſi imperfectis ac proinde gradatim ad perfectionem contendentibus, adhibentur?

9 [4] Ex [h] parte enim cognoſcimus, & ex parte prophetamus:

10 Poſtquam autem aduenerit quod perfectum eſt, tunc quod ex parte eſt abolebitur.

11 [5] Quum eſſem infans, vt infans loquebar, vt infans cogitabam, vt infans ſentiebam: poſtquam autem factus ſum vir, aboleui quæ infantis erant.

12 [6] Cernimus enim [i] nunc per ſpeculum & per ænigma: tunc autem [k] coràm *cernemus*: nunc cognoſco ex parte, tunc verò cognoſcam prout edoctus fuero.

13 [7] Nunc verò manet fides, ſpes, charitas, tria hæc: maxima autem harum charitas.

5 Illuſtrat quod dixerat, egregia ſimilitudine, comparans hanc vitam infantiæ, in qua balbutimus potius quàm loquimur, & nihil niſi puerile cogitamus ac ſentimus, ideóque iis indigemus quæ & linguam & mentem forment: vbi autem adoleuimus, quorſum illam balbutiem, pueriles nænias, illa denique quibus ſenſim formata eſt noſtra infantia, requireremus?

6 Accommodatio ſimilitudinis: infantiæ quidem, ad præſentem vitam, in qua obſcurè res diuinas, pro collatæ nobis lucis modulo, perceptis linguis, & auditis Eccleſiaſticis doctoribus, intuemur: virilis autem & conſtantis ætatis, ad illam cœleſtem & æternam vitam, in qua Deum ipſum præſentem cernentes, & plena eius luce irradiati, quorſum hominum vocem, & mundana illa imperfectiſſima requireremus? Tunc tamen longè feruentiſſimo amore ſancti omnes cum Deo & inter ſe deuincientur, ac proinde non abolebitur charitas, ſed perficietur, quanuis non iis officiis coletur quæ ad huius vitæ infirmitatem peculiariter ſpectant. 7 Concluſio, ac ſi dicat Apoſtolus, Ea igitur tum erit noſtra conditio: nũc autem tria nobis adſunt, & firma permanent, ſi modò Chriſti ſumus, vtpote ſine quibus vera religio conſtare non poteſt, nempe fides, ſpes & charitas. Inter iſta verò maxima eſt charitas, vtpote quæ in futura vita non aboleatur vt aliæ, ſed perficiatur. Quũ enim fides & ſpes in res promiſſas & futuras feratur, illas præſentes adepti, quorſum fidem & ſpem haberemus? At nos illic demùm & Deum & nos mutuò verè & perfectè amabimus.

h Imperfecto modo & ratione diſcimus. i Hæc omnia per cõparationem ſunt intelligẽda. k Ad verb. facie ad faciem.

CAP. XIIII.

1 Commendat donũ prophetiæ. 7 & cõparatione à muſicis inſtrumentis

mentis ſumpta 12 verum interpretandi Scripturas vſum docet, 17 abuſum tollit: 34 ac vetat ne mulieres publicè doceant.

CAP. XIIII.

1 Illatio ex præcedẽtibus: Quũ igitur ſit præſtantiſſima charitas, illam vobis in primis ducẽ proponite: ac proinde ea ducite excellẽtiſſima quæ quamplurimis proſunt, (vt eſt prophetia, id eſt docẽdæ & applicãdæ doctrinæ donum: quod quum ſit excellentiſſimum & plurimo in Eccleſia vſui, tamen cõtemnebatur præ alijs) non autẽ

1 SEctamini charitatem, ambite autem ſpiritualia, magis tamen vt [a] prophetetis.

2 2 Nam qui loquitur [b] lingua, non hominibus loquitur, ſed Deo. nullus enim audit, [c] ſpiritu verò loquitur myſteria.

3 Qui autem prophetat, hominibus loquitur [d] ædificationem, & exhortationem, & conſolationem.

4 Qui loquitur lingua, ſeipſum ædificat. qui verò prophetat, [e] Eccleſiam ædificat.

5 Velim autem omnes vos loqui linguis, magis tamen vt prophetetis. maior enim *eſt* qui prophetat quàm qui loquitur linguis, niſi ſi interpretetur, vt Eccleſia ædificationem accipiat.

6 Nunc verò, fratres, ſi veniam ad vos linguis loquens, quid vos iuuabo, niſi vobis loquar aut per reuelationem, aut per cognitionem, aut per prophetiam, aut per doctrinam?

quæ in ſpeciem magis poſſunt videri mirifica, vt eſt linguarũ donum, quum videlicet quiſpiam repẽtè multarum linguarum cognitione donabatur: quod homines in primis obſtupefaciebat, nec tamen per ſe vllius erat vſus, niſi adeſſet interpres. 2 Taxat peruerſum de dono linguarũ iudicium. Cur enim conferebatur? nempe vt eo pluribus populis patefierent Dei arcana. Itaque conſtat prophetiam, cui ſeruire oportuit linguarum donum, eſſe iſto præſtantiorem: ac proinde non rectè iudicare Corinthios, qui linguas pluris quàm prophetiam faciebant, quoniam videlicet in linguarum dono plus inerat oſtentationis. Hinc autem alter abuſus illius doni linguarum conſequebatur, quum Corinthij in publico cœtu linguis vterentur abſque interprete: quod etſi fieri poterat cum aliquo fructu eius qui loquebatur, tamen verum vſum illius doni corrumpebat, quum nulla inde vtilitas ad auditores rediret, & publici cœtus non ad priuatam alicuius, ſed ad communem omnium vtilitatem ſint inſtituti.

a Quid ſit prophetia indicat, verſ. 3. b Lingua hoc loco pro idiomate peregrino ſumitur, quod nemo intelligat ſine interprete. c Afflatu quem à Spiritu accepit: quo tamen abutitur, quum loquatur myſteria, quæ non intelligãtur à quoquam in cœtu. d Quæ homines promoueant in pietatis ſtudio. e Cœtum.

3 Illustrat quod dixerat, sumpta à musicis instrumentis similitudine, quæ & ipsa quãuis articulatè nõ loquãtur, tamen sonis suis distinguũtur, vt aliquis sit illorũ vsus.

4 Necessitatẽ interpretationis cũ linguarum dono cõiungẽdæ ostẽdit ex idiomatum multiplici varietate, adeo vt sine interprete alius alij loquens, perinde faciat ac si nõ loquatur.

5 Conclusio, Si volũt spiritualibus illis donis ita vt par est excellere, quærẽdam ipsis esse Ecclesiæ vtilitatem, ac proinde donum linguarum non aliter vsurpandum quàm si accesserit peregrinæ linguæ interpretatio, siue ex eodem loquentis ore, siue ab alio interprete. 6 Ratio, quia non satis est nos sic loqui in Ecclesia, vt ipsi Deum colamus spiritu, id est pro ratione doni quod accepimus, sed etiam oportet nos à cœtu intelligi, ne quod dicimus sit reliquis infructuosum. 7 Alia ratio, Quum oporteat Ecclesiam loquenti assentiri, atque adeo hunc assensum testari, quomodo assentientur qui non intellexerunt quid dictum sit?

7 [3] Atqui inanima quæ sonum edũt, siue tibia *fit*, siue cithara, nisi distinctionẽ tonis dederint, quomodo cognoscetur quod tibia canitur aut cithara?

8 Etenim si incertũ sonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

9 Ita & vos nisi per linguam [f] bene significãtem sermonem edideritis, quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aërem loquentes.

10 [4] Tot, prout inciderit, genera vocum sunt in mundo, & nihil est mutum.

11 Nisi igitur sciero vim vocis, ero ei qui loquitur barbarus: & qui [g] loquitur, apud me barbarus *fuerit*.

12 [5] Ita & vos, quãdoquidem spiritus ambitis, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt excellatis.

13 Quapropter qui loquitur lingua, [h] precetur vt interpretetur.

14 [6] Nam [i] si precer lingua, [k] spiritus meus precatur, sed intelligentia mea [l] est infructuosa.

15 Quid est igitur? precabor spiritu, sed precabor etiam [m] intelligentia: psallam spiritu, sed psallam etiam intelligentia.

16 [7] Quandoquidem si bene dixeris [n] spiritu, is qui

f Commodè rem ipsam explicantem. g Quales sunt Papistæ in omnibus suis concionibus, & qui aliquot verba Hebræa aut Græca ambitiosè è pulpito apud imperitum vulgus effundunt, vt inde sibi ventosæ eruditionis famam conciliant. h Petat interpretationis donũ. i Si incognito idiomate in Ecclesiastico cœtu preces concipiam. k Donum quidem & afflatus Spiritus suas partes peragit, sed mihi soli. l Nullius ex meis precibus fructus ad Ecclesiã redit. m Ita vt ab alijs etiã intelligar, & alios instituã. n Solo, nulla habitã audiẽtiũ ratione.

qui

qui [o] implet locum idiotæ quomodo dicturus est [p] Amen ad tuam gratiarum actionem? nam quid dicas nescit.

17 Nam tu quidem bene gratias agis, sed alius non ædificatur.

18 [8] Gratias ago Deo meo quòd magis quàm vos omnes linguis loquar.

19 Sed in Ecclesia malim [q] quinque verba ex intelligentia mea loqui, vt & alios instituam, quàm decem millia verborum lingua.

20 ‖ [9] Fratres, ne estote pueri intelligentia: sed malitia pueri, intelligentia verò adulti estote.

21 In [r] Lege scriptũ est, ‖ Propterea per diuersæ linguæ *homines* & alia labra loquar populo huic, & ita quoque me non audient, dicit Dominus.

22 [10] Linguæ igitur sunt signum nõ ijs qui credunt, sed infidelibus: prophetia verò nõ infidelibus, sed credentibus.

23 [11] Itaque si eôdem conuenerit tota Ecclesia & omnes linguis loquantur, ingrediantur autem [s] idiotæ vel infideles, nónne dicent vos furere?

24 Sed si omnes prophetent, ingrediatur autẽ infidelis quispiam aut idiota, arguitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus:

25 Et ita occulta cordis eius manifesta fiunt: atque ita procidens in faciem, adorabit Deum, renuntians Deum verè in vobis esse.

26 [12] Quid igitur est fratres? quoties cõuenitis,

8 Seipsum proponit pro exẽplo, tum vt pudeat illos stultę ambitionis, tum vt omnem inuidiæ suspicionẽ effugiat. *Matth.18.3. Esa.28.11.*

9 Liberè iam arguit eos puerilis insciticæ, qui donum linguarũ ad ædificationem Ecclesiarum collatum, non videant in maledictionis instrumentũ hac sua ambitione cõuerti, quũ inter pœnas quibus populi sui duritiem vltus est Dominus, hęc etiã exprimatur, quòd eos inter peregrinos dispersit quorũ linguam non intelligebant.

10 Conclusio, Linguarum igitur donum puniẽdæ incredulitati seruit, nisi ad prophetiam (id est interpretationem Scripturæ) referatur, ac proinde ab audientibus percipitur quod dicitur. 11 Aliud argumentum, non modò inutile esse fidelibus linguarũ donum absque prophetia sed etiã tum ijs, tum infidelibus, quos oportuit in cœtu fideliũ lucrifieri, plurimùm nocere. Ita enim fieri vt videantur alijs furere fideles, nedum vt infideles ita erudiantur. 12 Conclusio, ædificationem Ecclesiæ esse regulam ac normam recti spiritualium donorum vsus.

o Qui sedet inter priuatos. p Vnus ergo præibat, cœtus respondebat Amen. q Paucissima. r Legis nomine totã sacrã scripturã intelligit. s Vid. Act.4.13.

quisque vestrûm canticum habet, doctrinam habet, linguam habet, reuelationem habet, interpretationem habet. omnia ad ædificationem fiant:

27 [13] Siue lingua quis loquitur, *fiat* per binos, aut ad plurimum ternos, & vicissim: vnus autem interpretetur.

28 Quòd si non sit interpres, taceat in Ecclesia *qui loquitur lingua:* sibijpsi verò loquatur & Deo.

29 [14] Prophetæ autem duo aut tres loquantur, & alij dijudicent.

30 Quòd si *quid* alij patefactum fuerit assidenti, prior taceat.

31 Potestis enim sigillatim omnes prophetare, vt omnes discant, & omnes consolationem accipiant.

32 Et [u] spiritus Prophetarum Prophetis subijciuntur.

33 Non enim est seditionis *author* Deus, sed pacis, vt in omnibus Ecclesijs sanctorum.

34 || [15] Mulieres vestræ in conuentibus sileant: nec enim permissum est eis vt loquantur, sed *imperatur* vt subditæ sint, || sicut & Lex dicit.

35 Quòd siquid discere volunt, domi suos viros interrogent. nam turpe est mulieribus in conuentu loqui.

36 [16] An à vobis sermo Dei profectus est? an ad vos solos deuenit.

37 Siquis videtur Propheta esse, aut [x] spiritualis, agnoscat, quæ scribo vobis, esse Domini mandata.

13 Forma vsus doni linguarũ, Vni & alteri aut ad summũ tribus vicissim in conuentu, si modò adsit interpres aliquis linguarũ dono vti fas esto: sin abfuerit interpres, qui eo dono præditus est, sibi soli loquitor. *1.Tim.2.12. Gen.3.16.*

14 Forma prophetiæ, Duo aut tres propo nunto, reliqui dijudicanto quod propositum fuerit, nũ sit videlicet verbo Dei cõsentaneũ. Si in isto examine aliquid suppeditarit Dominus cuipiam, loquendi partes ei cõcedũtor. Quiuis, sed suo ordine & sigillatim, ad prophetandũ, quoad Ecclesiæ ædificatio feret, admittitor. Alij aliorum iudicijs se regi sinunto.

15 Mulieribus silentium in publico cœtu imperatur, præcipitur verò vt domi ex viris suis percontentur. 16 Vniuersalis concluſio tractatus de donorum spiritualium in cœtibus legitimo vsu: cum aspera obiurgatione, ne soli sapere Corinthij sibi videantur.

u. Doctrina quam adferunt Prophetæ afflati Spiritu Dei. x In spiritualibus cognoscendis ac dijudicandis eruditus.

38 17 Qui verò ignarus eſt, ignarus eſto.
39 18 Itaque fratres, hoc ambite, vt prophetetis, & loqui linguis ne prohibete.
40 Omnia verò decenter & ordine fiant.

17 Pertinaciter ignaros, nec ſe doceri ſuſtinentes nihil debet curare Eccleſia, & nihilo minus pergere in ijs quæ recta ſunt. 18 Prophetia in Eccleſijs omnino retinenda, linguarum donum non prohibendum, ſed ordine facienda ſunt omnia.

CAP. XV.

1 Cùm eſſet apud Corinthios qui corporum reſurrectionem in dubium vocarent, 13 poſtquam eius neceſsitatem validis argumentis comprobauit, 23 rationem etiam 35 & modum ſubiungit.

CAP. XV.

1 Ecce || [1] porro vobis declaro, fratres, Euangelium quod euangelizaui vobis, quod & accepiſtis, in quo etiam [a] ſtatis:
2 Per quod etiam, ſi retinetis quo ſermone vobis euangelizauerim, ſeruamini: [b] niſi ſi fruſtra credidiſtis.
3 Tradidi enim vobis in primis quod & acceperam, Chriſtum videlicet mortuum eſſe pro peccatis noſtris, || ſecundum Scripturas.
4 || Et ſepultum fuiſſe, & excitatum tertio die, ſecundum Scripturas:
5 || Et viſum fuiſſe Cephæ, deinde [c] duodecim illis.
6 Poſtea viſus eſt amplius quàm quingentis fratribus [d] ſemel: ex quibus plerique manẽt vſque adhuc, quidam autem obdormierunt.
7 Poſtea viſus eſt Iacobo, deinde Apoſtolis omnibus,

Galat.1.11. Eſa.53.5, Ion.2.1, 1.pet.2.24. Iohan.21.19.

1 Sextus huius epiſtolæ tractatus de reſurrectione. Vtitur autẽ tranſitione, primùm oſtendẽs ſe nihil noui afferre, vt Corinthij intelligerent ſe à recto curſu cœpiſſe deflectere: deinde non agi de re leuicula, ſed de altero Euangelij capite, quo amiſſo fidem eorum oporteat euaneſcere. Et ita demùm ab ipſius Chriſti reſurrectione hanc tractationem inchoat, noſtræ videlicet fundamento, eámque primùm Scripturarum, deinde Apoſtolorum, & amplius quàm quingentorum fratrum, ſuo denique teſtimonio, confirmat.

a Quod adhuc etiam profitemini. b Quod abſurdum eſt & fieri nequit, quin percipiant fidei fructũ, qui crediderint. c Selectis illis Apoſtolis, qui vulgo dicebãtur duodecim etiã expũcto Iuda. d Nõ diuiſim ſed vnà eodemq; tempore.

Act 9.5, rom.9.3, epheſ.3.8.

Epheſ 3.7.

8 ‖[2] Vltimo verò omnium, velut abortiuo, viſus eſt etiam mihi.

9 ‖Ego enim ſum minimus Apoſtolorum, qui non ſum dignus vocari Apoſtolus, propterea quod perſequutus ſum Eccleſiam Dei.

10 Sed gratia Dei ſum id quod ſum: & gratia eius erga me non fuit inanis, ſed amplius quàm illi omnes laboraui: non ego tamen, ſed gratia Dei quæ mecum *eſt*.

11 Et ego igitur & illi ita prædicamus, & ita credidiſtis.

12 [3] Quòd ſi Chriſtus prædicatur ex mortuis excitatus eſſe, quomodo dicunt quidam inter vos, non eſſe reſurrectionem mortuorum?

13 [4] Nam ſi reſurrectio mortuorum non eſt, Chriſtus quoque non eſt excitatus.

14 [5] Quòd ſi Chriſtus non eſt excitatus, inanis videlicet *eſt* prædicatio noſtra, inanis autem *eſt* etiã fides veſtra:

15 Reperimur autẽ etiam falſi teſtes Dei: quoniam de Deo teſtificati ſumus, eum excitaſſe Chriſtum: quem non excitauit, ſi videlicet mortui non excitantur.

16 [6] Nam ſi mortui non excitantur, Chriſtus quoque non eſt excitatus:

17 Quòd ſi Chriſtus non eſt excitatus, inanis *eſt* fides veſtra: [7] adhuc [e] eſtis in peccatis veſtris.

2 Obiter autoritatẽ ſui Apoſtolatus aſſerit, quã maximè intererat ſummã eſſe apud Corinthios, vt hæc epiſtola ſuum apud eos pondus obtineret. Interim autem diuino quodam artificio ſeſe cum quibuſuis ita comparat, vt ſe infra omnes deijciat.

3 Primũ argumẽtũ, eſſe reſurrectionẽ à mortuis: Chriſtꝰ reſurrexit, ergo reſurgũt mortui.

4 Secundum, ab abſurdo. Si nõ eſt reſurrectio mortuorum, Chriſtus non reſurrexit.

5 Probatio illius abſurdi ab alijs abſurdis, Si Chriſtus non reſurrexit, inanis eſt prædicatio Euangelij, & vana eſt fides quam ei habuiſtis, & nos mendaces ſumus. 6 Repetit idem argumentum ab abſurdo, explicaturus quomodo inanis ſit fides ſublata Chriſti reſurrectione. 7 Primò, quum mors ſit peccatorum pœna, fruſtra crederemus remiſſa eſſe nobis peccata, quæ maneant: manent autem peccata, ſi Chriſti mortem non excepit eiuſdem reſurrectio.

e *Adhuc ſunt in peccatis, qui non ſunt ſanctificati, nec conſequuti remiſſionem peccatorum.*

18 [8] Nempè

18 [8] Nempè & qui obdormierunt in Christo, perierunt.

19 [9] Si in hac solùm vita speramus in Christum, miserrimi omnium hominum sumus.

20 [10] Nunc autem Christus excitatus est ex mortuis: || [11] & [f] primitiæ eorum qui obdormierunt factus est.

21 [12] Quia enim per hominem mors, per hominem quoque resurrectio mortuorum.

22 Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes [g] viuificabuntur.

23 || [13] Vnusquisque autem suo ordine: primitiæ Christus, postea qui sunt Christi, in aduentu ipsius.

8 Secundò, Quia nisi Christi resurrectio statuatur, perierint omnes in Christo mortui. Quis ergo fuerit fidei fructus? *Coloss.1.18, apoc.1.5. 1.Thess.4.15.*

9 Tertium argumentum, quod & ipsum ab absurdo petitum est, Quia nisi altera vita statuatur, in qua beati sint qui in Christum sperant, nihil esset illis miserius, vt qui in hac vita sint calamitosissimi.

10 Conclusio superiorum argumentorum, Christus ergo resurrexit.

11 Eandem conclusionem statuit pro enthymematis sequentis antecedente: Christus resurrexit, ergo & nos fideles (de his enim agit) resurgemus. Additur prima huius consequutionis ratio, Quia Christus nobis non vt priuatus aliquis sigillatim & per se considerandus proponitur, sed vt primitiæ. Assumit autem quod omnibus notum erat, totum videlicet cumulum in primitijs sanctificari.

12 Altera eiusdem consequutionis probatio, Quia Christus considerandus est velut Adamo oppositus, vt sicut ex vno homine Adamo propagata mors est, sic etiam ex vno homine Christo propagetur vita: id est, vt omnes fideles sicut, quia natura ex Adamo orti sunt, moriuntur: sic, quia in Christo filij Dei facti sunt ex gratia, ab eo viuificentur.

13 Duo simul agit. Declarat enim sic communem esse Christo cum suis omnibus resurrectionem, vt tamen ipse & tempore (primus enim iam resurrexit) & dignitate emineat, quoniam ab eo & in eo est nostrum omnium vita ac gloria. Deinde hac occasione ad proximum argumentum transit.

f Alludit ad primitias frugum, quarum oblatio reliquos fructus sanctificabat.

g Aliena vi, nomirùm Christi, resurgent.

Pſal.110.8, act.2.34, heb.1.13, & 10.13. Pſal.8.7, heb.2.8.

14 Quartum argumentum, quo etiam cõfirmantur reliqua, nititur validiſſimo fundamento: quòd videlicet oporteat Deum regnare. hæc autem ſit huius regni ratio, vt velit Pater in Filio ſuo homine facto, Rex demonſtrari, cui omnia præter ipſum promittentem ſubijciantur, vt ipſe Pater poſtea in Filio victore triumphet. Huius autem dominationis Filij in qua poſita eſt Patris gloria, duas partes facit, nempè hoſtium debellationem (quorum alios oporteat omni poteſtate priuari, vt Satanam & impios omnes, quantumuis potentes & ſuperbos: alios verò prorſus aboleri, vt mortem) & piorum plenam ac integram ab omnibus hoſtibus aſſertionem: vt hoc modo Deus plenè in Eccleſiæ corpore vnà cum Chriſto capite ſuo cohærente, regnum ac gloriam ſuam, veluti Rex in ſubditis ſuis, patefaciat. Huius porrò regni primum gradum in Filij capitis reſurrectione ponit: complementum verò in integra membrorum cum capite coniunctione, vltimo illo die futura. Omnia porrò iſta huc pertinent vt doceat, niſi reſurgant mortui, nec Patrem, ſummum Regem, nec Chriſtum omnium Dominum haberi poſſe. Nec enim domita eſſet Satanæ & mortis poteſtas, nec plena Dei in Filio ſuo & Filij ipſius in ſuis membris gloria.

24 14 Deinde *erit* [h] finis, quum tradiderit regnum Deo ac Patri: quum abolcuerit [i] omne imperium, & omnem potentiam & virtutem.

25 Nam oportet eum regnare || vſquequo omnes inimicos [k] ſubiecerit pedibus eius.

26 [l] Vltimus autem hoſtis aboletur mors.

27 || Nam omnia ſubiecit ſub pedes eius. Quũ autem dicit omnia eſſe *ei* ſubiecta, palàm eſt *hoc dici* excepto eo qui ſubiecit ei omnia.

28 Poſtquam verò ſubiecta fuerint ei omnia, [m] tunc & ipſe Filius ſubijcietur ei qui ſubiecit ipſi omnia, [n] vt Deus ſit omnia in omnibus.

h Complementum ſiue perfectio. i Omnes ſuos hoſtes, qui potentia ſua ſpoliabuntur. k Hîc conſideratus Chriſtus vt in formâ ſerui manifeſtatus, quo reſpectu dominatur quidem Eccleſiæ vt caput, ſed quia hæc poteſtas ei data eſt à Patre. l Concluſio argumenti à toto ad partem, nam ſi omnes hoſtes ſubijcientur, neceſſe eſt mortem ſubijci. m Non quòd non antea Patri ſubiectus fuerit Filius, ſed quia nondum plenè eius corpus. i. Eccleſia hic languet, nec tota illa gloriæ particeps, ſanctorum quoque corpora quæ in ſepulchris iacent ad reſurrectionis vſque, diem gloriæ erunt expertia: cæterùm Chriſtus vt Deus, cum Patre nos ſubiectos habet: vt Sacerdos, nobiſcum Patri ſubiectus eſt, Auguſt. de Trinit. lib. 1. cap. 8. n Significatur magnificentiſſimis iſtis verbis incomprehenſibilis quædam gloria, quæ à Deo promanans, nos totos capiti noſtro adiunctos implebit, ita tamen vt capiti ſua ſeruetur eminentia.

29 15 Alioqui

29 15 Alioqui quid facient qui baptizantur o pro mortuis, si omnino mortui non excitantur? & cur baptizantur pro mortuis?

30 16 Et cur nos periclitamur omni momento?

31 In dies morior, p per gloriationem vestram, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.

32 17 Si q secundum hominem aduersus bestias pugnaui Ephesi, quæ mihi vtilitas, si mortui non excitantur? || 18 r Edamus & bibamus: cras enim morimur.

33 19 Ne errate. Mores bonos commercia corrumpunt mala.

34 Euigilate s iustè, & ne peccate: quidam enim Deum non norunt. ad pudorem vobis *incutiendum* loquor.

35 20 At dicet aliquis, Quomodo suscitantur mortui? quali autem corpore prodeunt?

15 Quintum argumentum à fine baptismi, quod nimirùm qui baptizantur, pro mortuis baptizentur: id est, vt aduersus mortem remedium habeant, quum baptismus sit regenerationis symbolum. *Esa.22.13, sapien.2.6.*

16 Sextum argumentum, Nisi sit resurrectio mortuorũ, quorsum Apostoli tot mortibus sese quotidie obijcerent? 17 Occupatio, At tu Paule, ambitiosè fecisti, vt homines solent, quum Ephesi cum bestijs certares. Scilicet (inquit Paulus) quod enim commodum inde ad me redire potuit, præter gloriam vitæ æternæ quam spero? 18 Septimum argumentum à proximo dependens, Si nulla mortuorum resurrectio, cur alij cuipiam rei quam ventri & luxui fuerit studendum?

19 Conclusio, cum graui exhortatione, vt sibi à praua quorundam consuetudine caueant, vnde hoc malum ortum fuisse non dissimulat, monens vt sobriè sapiant iustitiæ.

20 Probata resurrectione, iam patefacit eorum stuporem, qui non sine subsannatione quærebant quomodo fieri posset vt mortui resurgerent: &, si fortè resurgebant, quærebant ridentes, qualia essent ista corpora futura. Istos igitur qui sibi acutissimi videbantur, Paulus ad rudes agricolas amandat, à quibus erudiantur.

o Qui baptizantur vt mors ipsa extinguatur, siue in resurrectionem ex mortuis, cuius symbolum est Baptismus. *p Quasi diceret, quotidie morior, eiúsque rei testes appello omnes ærumnas, quas verè gloriari possum me apud vos sustinuisse.* *q Non diuino aliquo impulsu, neque in Deum respiciens, sed vel gloria, vel temeritate actus.* *r Epicureorum voces.* *s Vt iustitiæ vacetis.*

21 Potuisti, inquit Apostolus, ex quotidiano vsu discere vtrũque: siquidem semina seruntur & putrescunt, & tamen tantum abest vt propterea pereant, vt contrà longè ornatiora prodeant, atque adeò quum nuda & arida serantur, incipiunt demùm à morte virere, Dei videlicet virtute: & tibi incredibile videbitur corpora nostra ex putredine resugere,

36 [21] Demens, quod tu seminas, non viuiscit, nisi mortuum fuerit.

37 Et quod seminas, non corpus oriturum seminas, sed nudum granum, prout inciderit, tritici aut alicuius ex reliquis *granis*.

38 [22] Sed Deus ei dat corpus vt voluit, & singulis seminibus suum corpus.

39 Non omnis caro, eadem caro: sed alia quidem caro hominum, alia verò caro pecorum, alia verò piscium, alia verò volucrium.

40 Et *sunt* corpora cœlestia, & sunt corpora terrestria: sed alia quidem cœlestium gloria, alia verò terrestrium.

41 Alia gloria solis, & alia gloria lunæ, & alia gloria stellarum. stella enim à stella differt in gloria.

42 [23] Ita & resurrectio mortuorum. [t] seminatur *corpus* corruptioni obnoxium, excitatur incorruptum:

43 Seminatur [u] ignominiosum, excitatur glorioſum. seminatur infirmum, excitatur [x] potens.

& quidem multo excellentiore qualitate prædita? 22 Diuersitatem cernimus tum in vna & eadem re, quæ modò hac, modò illa forma donatur, sua tamen retenta specie: vt in grano apparet, quod nudum seritur, & longè aliud exurgit: tum in diuersis eiusdem generis speciebus, vt inter animalia: tum inter res alterius generis, vt corpora cœlestia & corpora terrestria: quæ singula rursus magno discrimine inter se variantur. Non est igitur quod vt rem impossibilem & inusitatam repudiemus corporum non tantùm resurrectionem, sed etiam mutationem in melius. 23 Corporum excitatorum ex mortuis, triplicem qualitatem ponit, incorruptionem, quia nimirùm erunt firmissima & prorsus incorrupta natura: gloriam, quoniam splendore & decore inenarrabili exornabuntur: potentiam, quoniam videlicet absque cibo, potu, & alijs adminiculis, quibus caduca hæc vita ne conseruare quidem sese ab interitu potest, perennia permanebunt.

t Sepelitur, & instar seminis homo conditur. u Splendoris & decoris expers. x A priori imbecillitate liberum, quòd videlicet vicissitudini tam variæ sit obnoxium, nec sese tueri nisi cibo, potu, & cæteris eiusmodi præsidijs possit.

44 [24] Semi-

44 [24] Seminatur corpus animale, excitatur corpus ſpirituale: eſt corpus animale, & eſt corpus ſpirituale.

45 || [25] Ita etiam ſcriptũ eſt, Factus eſt [y] prior homo Adam animal viuens: poſterior *autem* Adam *factus eſt* [z] ſpiritus viuificus.

46 [26] At ſpirituale non eſt prius, ſed animale, deinde ſpirituale.

47 Primus homo è terra, [a] terrenus: ſecundus homo, ipſe Dominus [b] è cœlo.

48 [27] Qualis terrenus ille, tales & qui terreni ſunt: & qualis ille cœleſtis, tales & qui cœleſtes ſũt.

49 Et ſicut geſtauimus [c] imaginem terreni, geſtabimus etiam imaginem cœleſtis.

50 [28] Hoc autem dico, fratres, [d] carnem & ſan-

24 Vno verbo abſoluit iſtam qualitatis corporis mutationẽ ex reſurrectione, quum dicit fore vt ex animali fiat ſpirituale: quas duas qualitates planè diuerſas mox diligenter explicat. *Gen.2.7.*

25 Animale corpus dicitur quod ſola anima vegetatur, cuiuſmodi fuit Adam, ex quo & nos orimur animales: ſpirituale verò vocatur, quod vnà cum anima, longè excellentiore virtute viuificatum eſt, Dei videlicet Spiritu, quæ ex altero Adamo, nempè Chriſto, in nos deriuatur. 26 Iubet ſecundo loco conſiderari ordinem iſtius duplicis ſtatus ſiue qualitatis, quod animale præceſſerit condito Adamo, idque ex terræ limo ſpirituale verò ſuperuenerit, quum Dominus videlicet è cœlo miſſus, carnem noſtram ſibi adaptatam, plenitudine deitatis informaret. 27 Applicat tum Adami (vt ita loquar) terrenam animalitatem corporibus noſtris, quandiu in terris animaliter verſantur, in hac vita videlicet, & in ſepulchro: tum Chriſti ſpiritualitatem ijſdem noſtris corporibus, poſtquam & ipſa reſurrexerint: & illam quidem ait præcedere, hanc verò ſequuturam. 28 Concluſio, non poſſe nos gloriæ Dei fieri participes, quin totam illam corporum craſſam, fæculentam & corruptioni obnoxiam naturam deponamus, vt idem corpus gloria incorruptibili ornetur.

y Adam prior dicitur, quòd ab eo tanquam à radice orti ſumus, Chriſtus autem poſterior, quia in eo tanquam in principio ſpirituales omnes comprehenduntur. *z Chriſtus dicitur Spiritus, ab excellentiſſima illa natura, id eſt, Deo in ipſo habitante corporaliter, vt Adamus animalis ab anima præſtantiore eius parte.* *a In cœno manens, & terreſtri naturæ addictus.* *b Deſcendiſſe de cœlo dicitur Dominus, ratione communicationis idiomatum* *c Imaginem, intellige non vanam & inanem, ſed quam res ipſa conſequatur.*
d Hoc loco caro & ſanguis ſumuntur pro corpore animali, quod non niſi depoſita corruptione incorruptionem conſequetur.

guinem non posse regni Dei hæreditatem consequi: neque corruptionem consequi incorruptę naturæ hæreditatem.

Matth. 24. 31, 1. thess. 4. 16.

51 29 Ecce [e] mysterium vobis dico, Non omnes quidem obdormiemus, sed omnes mutabimur.

52 [f] Momento & ictu oculi, || ad vltimam tubam (canet enim tuba) & mortui suscitabuntur incorrupti, & nos mutabimur.

53 Oportet enim hoc corruptioni obnoxium induere incorruptam naturam, & mortale hoc induere immortalitatem.

54 Quum autem hoc corruptioni obnoxium induerit incorruptam naturam, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet illud quod scriptum est, || Absorpta est mors ad victoriam.

55 Vbi tua, ô mors, victoria? vbi tuus, ô sepulchrum, stimulus?

56 Stimulus verò mortis *est* peccatum: vis autem peccati, Lex.

57 || Sed Deo *sit* gratia, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum.

Osea 13. 14, heb. 2. 14. 1. Ioh. 5. 5.

58 30 Itaq;, fratres mei dilecti, firmi estote, immoti, abundantes in opere Domini semper, quum sciatis laborem vestrum non esse inanem [g] in Domino.

29 Pergit vlterius, declarans fore vt q superstites vltimo illo die deprehendentur in hac vita, non descendant in illam sepulchri putrefactionem, sed subitanea immutatione renouentur, quæ immutatio sit prorsus necessaria: & in vltimũ illud tempus differatur certa beneficij & victoriæ Christi fruitio.

30 Exhortatio ab vtili sumpta, vt quum intelligant alterius vitæ gloriam repositam esse fidis operarijs, perstent in doctrinæ de mortuorum resurrectione veritate.

e Rem arcanam & adhuc occultam, ideóque dignissimam quam attentè audiatis. f Indicatur breuissimum fore illud tempus. g Dei ope ac bonitate id efficiente.

CAP. XVI.

1 Hortatur vt fratrum Hierosolymitanorum inopiæ succurrant. 10 Deinde Timotheum commendat: 13 & amica exhortatione, 19 deinde salutationibus Epistolam claudit.

1 Porrò

CAP. XVI.

1 [1] PORRÒ de collecta in sanctos, quemadmodum constitui Ecclesijs Galatiæ, ita & vos facite.

1 Collectæ olim ex Apostoli instituto fiebant, primo quoque die hebdomadis, quo nimirùm iam tum mos erat cõuenire.

2 [a] Primo quoque *die* hebdomadis vnusquisque vestrûm apud se reponat, recondens [b] quod pro Dei benignitate licuerit: ne quum venero, tunc collectæ fiant.

2 Reliqua pars Epistolæ scribendis rebus familiaribus consumitur, ita tamen vt omnia semper ad scopum propositũ (id est Dei gloriã & Corinthiorum ædificationem) referantur.

3 Postquam autem accessero, quoscunque probaueritis [c] per epistolas, hos mittam, vt perferant beneficentiam vestram in Hierusalem.

4 [2] Quòd si res digna fuerit vt & ipse proficiscar, mecum proficiscentur.

5 Veniam autem ad vos quum Macedoniam transiero. (Macedoniam enim pertransibo.)

6 Apud vos autem fortasse permanebo, aut etiam hybernabo: vt vos me prosequamini quocunque proficiscar.

7 Nolo enim vos nunc in transcursu videre: sed spero temporis aliquantum mansurum *me* apud vos, si Dominus permiserit.

8 Permanebo autem Ephesi vsque ad Pentecosten.

9 Nam ostium mihi apertum est magnum, & [d] efficax, & aduersarij multi.

10 Quòd si venerit Timotheus, videte vt [e] tutò sit apud vos. opus enim Domini operatur vt & ego.

11 Nequis igitur illum pro nihilo habeat: sed prosequimini eum cum [f] pace, vt veniat ad me: expecto enim eum cum fratribus.

12 Porrò de Apollo fratre multum precatus sum eum vt iret ad vos cum fratribus: sed omnino non fuit *ei* voluntas nunc eundi: venturus est autem quum tempus opportunum habuerit.

13 Vigilate, state in fide, viriliter agite, estote fortes.

a Qui olim dies solis, nunc Dominicus dicitur.

b Vt quisque conferat pro ratione prosperitatis, quam à Domino obtinuerit.

c Quas illis dabitis perferẽdas.

d Ad magnas res conficiendas opportunum.

e Sine iusti metus occasione.

f Salvum & incolumem, atque adeo cum bona gratia.

14 Omnia vestra cum charitate fiant.

15 Precor autem vos, fratres, nostis familiam [g] Stephanæ esse primitias Achaiæ, & sese in ministerium sanctis [h] addixisse:

16 Vt & vos [i] subijciamini talibus, & omnibus operam suam conferentibus & laborantibus.

17 Gaudeo verò de aduentu Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam absentiam vestram hi suppleuerunt.

18 Refecerunt enim [k] spiritum meum ac vestrum. [l] Agnoscite itaque qui sunt huiusmodi.

19 Salutant vos Ecclesię Asiæ. Salutant vos in Domino multum Aquila & Priscilla, cum Ecclesia quæ est domi ipsorum.

20 Salutant vos fratres omnes. || Salutate alij alios osculo sancto.

21 Salutatio manu mea Pauli.

22 Siquis non amat Dominum Iesum Christum, sit anathema, [m] maran-atha.

23 Gratia Domini Iesu Christi *sit* vobiscum.

24 Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. Amen.

g Stephanæ nomen viri est, non autem mulieris.

h Sese totos ministerio deuouisse.

i Honore & reuerentia prosequamini, illis dedatis, & ab ijs finatis vos regi vt par est, quum sese, & facultates vobis iuuandis consecrarint. Rom. 16. 16, 2. cor. 13. 12, 2. pet. 5. 14.

k Animum.

l Tales ducite, quales sint reuera.

m Sic designatur species extremi anathematis.

Ad Corinthios prior, missa fuit Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.

EPIST.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS POSTERIOR.

CAPVT I.

1 A laude afflictionum auspicatur, 8 exponens quid in Asia pertulerit, 10 & quàm dexter affulserit Deus. 17 Addit nulla leuitate id factum esse, quòd non venerit, vti fuerat pollicitus.

1 1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per Dei voluntatem, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, vnà cum sanctis omnibus qui sunt in tota Achaia.

2 Gratia sit vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 ‖ [2a] Benedictus Deus ac Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater *inquam* ille [b] misericordiarum: & Deus omnis consolationis *autor*.

4 Consolans nos in omni oppressione nostra, [3] vt possimus *positos* in quauis oppressione consolari, ea ipsa consolatione qua nos ipsos Deus consolatur.

5 Nam sicut abundant [c] perpessiones Christi

CAP. I.

1 Vide huiusmodi salutationum explicationem in superioribus epistolis. *Ephes.1.3, 1.pet.1.3.*

2 Incipit suo more à gratiarum actione, quam tamen præter morem sibi applicat, epistolam inchoãs à sui Apostolatus dignitate asserẽda, coactus (vt apparet) eorũ importunitate, qui ipsius despiciẽdi argumentum ex eius miserijs captabant. Ipse verò respondet, ita se affligi, vt superent tamen cõsolationes, quarum etiam fontes ostendit, nempè Dei Patris misericordiam in Christo.

3 Ideo nos cõsolatur Dominus, vt tãtò certius possimus alios solari.

a Laus & gloria tribuatur. b Suauissimè misericors. c Græcum, quæ ob Christum perpetimur, siue quas in nobis perpetitur Christus.

in nobis: ita per Christum abundat etiam consolatio nostra.

6 [4] Siue autẽ premimur, *id fit* pro vestra consolatione ac salute, quæ [d] efficitur in tolerãtia earundem perpessionũ quibus & nos afficimur: siue cõsolationem accipimus, *id fit* pro vestra consolatione ac salute: & spes nostra firma *est* de vobis:

7 Quòd sciamus vos, sicut socij estis perpessionum, ita etiam *socios fore* consolationis.

8 [5] Non enim volumus vos ignorare, fratres, de oppressione nostra quæ nobis euenit in Asia, nos summè grauatos fuisse supra vires, adeò vt prorsus [e] animi penderemus, etiam quod ad vitam.

9 Sed ipsi [f] apud nos decretum mortis habuimus, ne confideremus in nobisipsis, sed in Deo qui mortuos excitat:

10 Quíque ex [g] tãta morte liberauit, & liberat: in quo speramus nos adhuc etiam liberatum iri:

11 ‖ [6] Vobis etiam vnà pro nobis operam conferentibus ad deprecandum, [7] vt donum ex multis personis in nos *collatum*, per multos celebretur gratiarum actione pro nobis.

12 [8] Nam gloriatio nostra hæc est, testimoniũ

4 Negat despici meritò posse tum ærũnas quibus premi solebat, tum consolationes quas à Domino pcipiebat, quũ maximum ex vtrisq; confirmationis argumẽtum capere possint ac debeant Corinthij.

5 Testatur adeò se non pudere illarũ afflictionum, vt etiam cupiat earum magnitudinem ab omnibus intelligi, ac suã vicissim, quãuis nondum plenã liberationem. *Rom.15.30.*

6 Ne seipsum videatur efferre, omnia tribuit Deo, & simul piorũ precibus se plurimum tribuere profitetur. 7 Gloria Dei, finis afflictionũ sanctorũ, quas proinde pretiosas haberi oporteat. 8 Secundo loco aliam calumniam diluit, videlicet quòd homo leuis esset, & cui temerè non esset credendũ, quum promisisset se ad eos venturũ, nec tamen venisset. Prefatur autem de animi sui simplicitate & sinceritate, quam & ex ipsius præsentis voce cognouerint, & in absentis literis debeant recognoscere: & se porrò alium nunquam futurum testatur.

d Etiamsi gratuitò nobis datur salus, quia tamen certo itinere ad eam peruenitur, nimirum innocentis, & integræ vitæ curriculo peracto, ideo dicimur salutem nostram operari, Philip.2.12. Iam verò quia Deus vnus est, qui pro grãtuita sua benevolentia in nobis omnia efficit, ideo dicitur salus ab eo effici in nobis per ea ipsa videlicet, per quæ nos ad æternam vitam oportet, superatis omnibus difficultatibus, contendere. *e Prorsus inopes consilij essemus, quomodo periculum vitæ euaderemus quod ad humana videlicet præsidia.* *f Intus & in animo, constitutum nobis erat mori.* *g Ex summis illis periculis.*

videlicet

videlicet conſcientiæ noſtræ, quòd cum ſimplicitate & [h] ſinceritate Dei, non cum ſapientia carnali, ſed [i] cum gratia Dei verſati ſumus in mundo, potiſſimùm autem apud vos.

13 [k] Non enim alia ſcribimus vobis quàm quę legitis aut etiam agnoſcitis. ſpero autem vos etiam [l] ad extremum agnituros.

14 Sicut & aliquatenus agnouiſtis nos [m] gloriationem veſtram eſſe, quemadmodum & vos noſtra *eſtis*, in [n] diem Domini Ieſu.

15 Itaque hac fiducia prius volui ad vos venire, vt [o] ſecundam gratiam haberetis:

16 Et per vos tranſire in Macedoniam, & rurſum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.

17 [p] Hoc igitur quum deliberarem, nunquid leuitate ſum vſus? aut num quæ delibero, [p] ſecundum carnem delibero, [q] vt ſit apud me Etiam & Non?

18 [10] Imò [r] fidelis Deus *nouit* ſermonem noſtrũ apud vos non fuiſſe Etiam & Non.

19 [11] Nam Dei Filius Ieſus Chriſtus, qui inter vos per nos prædicatus eſt, *id eſt*, per me & Syluanum ac Timothcum, [ſ] non fuit Etiam & Non, ſed fuit Etiam in [t] ipſo:

20 [12] Quotquot enim *ſunt* promiſſiones Dei, tis promiſſiones in Chriſto eſſe firmas ac ratas.

9 Inficiatione repellit calumniam, & illud quidem in primis quod nonnulli ſtudebãt Corinthijs perſuadere, Paulũ ſibi in docẽdo Euangelio non conſtare. De hoc enim laborabat.

10 Deũ ipſum citat teſtem ac iudicem ſuæ in docendo vno & eodem Euangelio conſtantiæ.

11 Adiungit ſuos collegas teſtes, quibus cum ſummo conſenſu ſemper idem, id eſt vnum Chriſtũ, docuit.

12 Denique ſummam ſuæ doctrinæ explicat, omnes videlicet ſalu-

h Candore, & animi quaſi perſpecuitate ſancta & vera, vt teſtis eſt Deus ipſe. i Fretus ea ipſa ſapientia, quam Deus mihi cœlitus eſt gratificatus. k Candidè & abſque fuco ſcribere ſe dicit: qui enim fucata oratione ſcribit, meritò ſanè dicitur alia ſcribere quàm quæ leguntur: illud autem à Corinthijs agnoſci & approbari dicit Apoſtolus. l Perfectè. m Gloriatio Pauli in Domino erat, quòd Corinthios lucrifeciſſet, Corinthiorum verò quòd à tali Apoſtolo tam purè ac ſincerè fuerant inſtituti. n Quo Iudex ſedebit. o Alterum beneficium. p Hominum more, qui temerè ſolent polliceri quiduis, & leuiter conſilium mutare. q Vt aliquid modò affirmem, modò negem. r Veraæ, & de cuius fidelitate nefas ſit dubitare. ſ Non fuit varius & inconſtans. t Sub. Deo.

u in ipso *sunt* Etiam, & in ipso *sunt* Amen) ad Dei gloriam x per nos.

22 13 Porrò qui nos confirmat vobiscum in Christum, & qui vnxit nos, Deus *est*. Qui etiam obsignauit nos, deditque y arrhabonem Spiritus in cordibus nostris.

23 14 Ego verò testẽ Deum inuoco z in animã meam, me *idcirco* nondum venisse Corinthũ vt vobis parcam.

24 15 Non quòd dominemur vestræ fidei, sed *quòd* administri simus a gaudij vestri. nam fide statis.

13 Huius constantiæ laudẽ vni gratiæ Dei per Spititum sanctũ tribuit, simulque concludit non posse de sua & collegarum fide dubitari, quin ipsi Dei Spiritui fiat iniuria, quum sint ipsi sibi optimè conscij.

14 Iam ad rem accedens, iurat tantùm abesse vt leuiter consilium de sua ad eos profectione mutarit, vt contra idcircò non venerit, ne præsens cogeretur durius quàm vellet cum ipsis agere. 15 Remouet omnem arrogantiæ suspicionem, testans sese non vt dominum, sed vt seruum loqui, ipsis in Domino consolandis destinatum.

v Omnes in vno Christo proponuntur exhibendæ ac præstandæ, constanti & inuariata ratione. x Nostro ministerio. y Arrhabo, id est omne quo dato confirmatur promissio. z In caput meum, siue vitæ meæ periculo. a Gaudium & pacem conscientiæ, cuius facit authorem Deum, opponit tyrannico terrori, simul finem Euangelij designat.

CAP. II.

1 Excusans se quòd non venerit, 2 clàm illos taxat, 4 & communem sympathiam ostendit: 5 vt nequeat nisi ipsis hilaribus gaudere. 6 Mœcho, quem Satanæ tradi præceperat, 7 resipiscenti veniam dari 8 obsecrat, 31 & profectionis suæ in Macedoniam meminit.

1 HOc autem mihi faciendum iudicaui, ne rursus ad vos cum a tristitia veniam.

2 Nam si ego tristitia vos afficiam, quis est qui exhilaret me, nisi ipse qui tristitia afficitur ex me?

3 Et hoc ipsum vobis scripsi, ne, quũ venero, tristitiam capiam ex ijs de quibus opportebat me gaudere: b confisus de vobis omnibus, meum gaudium

CAP. II. *a Tristitiæ causã vobis adferens, quod futurũ erat si prius ad eos veniisset quàm resipuissent.*

b Quia omnino sperauí fore vt quod mihi displicere intelligeretis, statim tolleretis: quia mea gaudia existimatis vobis esse cõmunia.

dium, omnium vestrum *gaudium* esse.

4 Nam ex multa oppressione & anxietate cordis scripsi vobis per multas lacrymas: non vt tristitia afficiamini, sed vt cognoscatis charitatem quã habeo abundantissimam erga vos.

5 [1] Quòd siquis tristitiam attulit, [c] non mihi tristitiam attulit, [d] sed quadantenus, ([e] ne *illum* aggrauem) vobis omnibus.

6 Sufficit istiusmodi *homini* ista obiurgatio à pluribus *profecta*.

7 [f] Vt è contrario potius vos *ei* condonetis, *eumque* consolemini, ne quo modo redundante tristitia absorbeatur *vir* huiusmodi.

8 Quapropter precor vos vt [g] ratam faciatis in illum charitatem.

9 Nam in hunc finem etiam scripsi, vt cognoscerem probationem vestri, *id est* an ad omnia obedientes sitis.

10 Cui verò condonatis, & ego *condono*. nam & ego siquid condonaui, cui condonaui, propter vos *id feci*, in [h] conspectu Christi, vt ne occupemur à Satana.

11 Nõ enim illius [i] machinationes ignoramus.

12 [2] Porro quum venissem Troadem ad *praedicandum* Euangelium Christi, etiamsi ostium mihi apertum erat per Dominum, non habui relaxationem *in* spiritu meo, eo quòd non inuenissem Titum fratrem meum:

13 Sed quum illis valedixissem, abij in Macedoniam.

14 Deo autẽ gratia, qui facit vt semper triumphum,

1 Transit ad alterum locum huius Epistolæ, qui tamen velut inseritur superioribus, ad quæ postea reuertitur. Agit autem de incestuosi illi absolutione, quoniam suam resipiscentiam satis testatus videbatur: verum excommunicationis vsũ declarãs, nẽpe vt nõ ab odio, sed à charitate incipiat, & in eandẽ desinat, ne, dum modũ nullum tenemus, Satanæ seruiamus.

2 Redit ad Apostolatus sui confirmationem, prolatis, tum suorũ laborum, tum etiam Dei beneficionis, testimonijs.

c Quasi dicat, perinde esse abstersam illam omnem molestiam, acsi nunquam illam sensisset. d Mecum, inquit Paulus, nullum est illi amplius negotium. e Ne iam per se grauato onus adjciam, quod potius detractum cupio. f Vt pro eo quod anteà illum seuerè vlti estis, nunc illi condonetis. g Me deprecatore, publico Ecclesiæ consensu declaretis vos illum denuo pro fratre complecti. h Verè & ex animo. i Nefanda consilia & sceleratam voluntatem.

phemus in Christo: & [k] odorem notitiæ suæ manifestum facit per nos omni in loco.

Infra 4.2.

15 [3] Nam Christi bona fragrantia sumus Deo in ijs qui seruantur, & in ijs qui pereunt:

16 His quidem, odor mortis ad mortem: illis verò, odor vitæ ad vitam. [4] & ad hæc quis idoneus?

17 ‖Non enim, vt plerique [l] cauponamur sermonem Dei, sed vt ex sinceritate, sed vt ex Deo in conspectu Dei, de Christo loquimur.

3 Quoniam constabat eum non pari successu vbique recipi, imò verò longè plurimos eum despicere, atque adeo execrari, negat propter ea de sui Apostolatus autoritate quicquam detrahendum, quum Christum doceat non tantùm vt credentium seruatorem, sed etiam vt contemptorum iudicem. 4 Rursus remouet arrogantiæ crimen, omnia à se gesta tribuens Dei virtuti, cui sincerè & absque turpi vlla cupiditate inseruiat: cuius rei ipsosmet facit testes, vsque ad versum sextum proximi capitis.

k Alludit ad sacerdotum vnctionem & sacrificiorum suffitus.

l Callidè & auarè, minus denique sincerè tractamus metaphora à cauponibus ducta, qui nihil non adulterent.

CAP. III.

1 Dicit se satis habiturum commendationis 3 quandiu in fide permanserint. 6 Se ministrum non literæ, sed Spiritus. 8 Discrimen Legis & Euangelij exponit, 13 quòd illius claritas magis perstringat oculos, quàm illuminet: 18 huius verò lux conspicuam Dei faciem exhibeat.

1 INcipimus rursus nosipsos commendare? num egemus, vt nonnulli, commendatitijs epistolis apud vos, aut à vobis commendatitijs?

2 Epistola nostra vos estis, inscripta in cordibus nostris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus:

3 [a] Dum palàm fit vos esse epistolam Christi [b] subministratam à nobis, inscriptam non atramẽto, sed Spiritu Dei [c] viui: [1] non in tabulis lapideis, sed in carneis tabulis cordis.

CAP. II.

1 Obiter alludit ad externi Leuitici ministerij cum Euãgelico siue Apostolico collationem, quã postea copiosè persequetur.

a Prudenter sic concipit orationẽ Apostolus, vt sensim à personæ commendatione, ad rem ipsam accedat. b Cui veluti scribendæ operam nostram impendimus. c Tacitè virtutem Dei opponit atramẽto quo scribitur Epistola, vt ostendat vim illam esse à Deo.

4 Fi-

4 [d] Fiduciam autem huiuſmodi habemus per Chriſtum apud Deum,

5 Non quòd idonei ſimus ex nobiſipſis ad cogitandum quicquam, velut ex nobiſipſis: [e] ſed quòd idonei ſumus, *id* ex Deo eſt:

6 [2] Qui etiam fecit vt idonei eſſemus miniſtri noui Teſtamenti, non [f] literæ, ſed Spiritus. nam litera occidit, Spiritus autem viuificat.

7 Quòd ſi mortis miniſterium literis [g] informatum in ſaxis, fuit [h] glorioſum, adeò vt non poſſent intueri filij Iſrael in faciem Moſis, propter gloriam vultus eius, quæ abolenda erat,

8 Quî non potius [i] miniſterium Spiritus erit glorioſum?

9 Nam ſi miniſterium condemnationis *fuit* glorioſum, multo magis miniſterium [k] iuſtitiæ abundat gloria.

10 Etenim quod glorificatum fuit, ne glorificatum quidem fuit hac in parte, *id eſt* quod ad ſuperãtem gloriam attinet.

11 Nam ſi quod [l] aboletur, *fuit* glorioſum, multo magis eſt glorioſum id quod manet.

2 Amplificat ſuum & ſuorũ collegarum miniſteriũ. i. Euangelicum, eius collatione cũ miniſterio Legali, quod conſiderat in Moſis perſona, per quẽ videlicet Lex tradita eſt: cui opponitur Chriſtus Euãgelij autor. Eſt autem collatio eiuſmodi ab ipſa ſubſtãtia miniſterij ſumpta. Lex eſt veluti ſcriptũ quoddam per ſe mortuum & inefficax: Euangelium autem ſiue nouum fœdus, eſt velut ipſa Dei virtus in innouandis, iuſtificandis, & ſeruandis hominibus. Lex proponit mortem, omnes iniuſtitiæ reos peragens: Euangelium offert & confert iuſtitiam & vitam. Legis œconomia fuit ad tempus ſubſeruiens promiſſioni: Euangelium manet ad finem ſeculorum. Itaque quis eſt illius ſplendor præ iſtius gloria?

d Hanc confidentiam exerimus, & ita magnificè nobis gloriari licet de noſtri miniſterij dignitate & fructu. e Quòd apti & accommodati ſimus ad tantam gratiam aliis impertiendam. f Non Legis, ſed Euangelij. g Impreſſum & inſculptum: ex hoc autem loco facilè colligitur Apoſtolum non agere de ceremonijs, ſed de ipſo Decalogo. h Gloria, ſplendorem & maieſtatem declarat, quæ quidem in Moſe corporalis fuit, in Chriſto fuit ſpiritualis.

i Per quod Deus offert atque adeo tradit Spiritum non modò non mortuum, ſed etiam viuificantem. k Sub. Chriſti, cuius imputatione non modò non condemnamur, ſed etiam vt iuſti coronamur. l Aboletur Lex atque adeo ipſe Decalogus, cum ipſo Moſe coniunctus, ſi miniſterium Moſis per ſe reſpiciatur.

12 [3]Itaque quum eiusmodi spem habeamus, multa in loquendo euidentia vtimur:

Exo.34.34.

3 Ostẽdit qua in re sit posita hæc Euangelicę prędicationis gloria, nempe in eo quod perspicè patefaciat id quod Lex obscurè ostendebat, vt quæ ad Christum vẽturum sanãdos auditores amandaret, quos ipsa vulnerauerat.

13 ‖[4] Nec *sumus* sicut Moses *qui* imponebat velamen faciei suæ, ne intuerentur filij Israël [m] in finem eius quod aboletur.

14 Itaque occalluerunt mentes illorum. nam vsque ad *diem* hodiernum, in lectione Veteris Testamenti manet non retectum velamen illud, quod per Christum tollitur:

15 Sed ad hunc vsque diem quũ legitur Moses, velamen cordi eorum impositum est.

16 Postquam autem [n] cõuersum fuerit ad Dominum, tolletur velamen.

Iohan.4.14.

4 Obiter exponit allegoriam velaminis Mosis, quod fuit symbolum obscuritatis & imbecillitatis hominũ, qui Legis fulgore hebetarentur potius quàm illustrarentur: quod velemen aduentu Christi, corda illustrantis & ad Dominũ conuertentis, sublatum sit, vt ab ista cæcitatis seruitute in lucis libertatem per Christi Spiritus virtutem asseramur.

17 ‖[o] Dominus verò, Spiritus ille est: vbi autẽ Spiritus ille Domini, illic libertas.

18 [5]Nos autem omnes retecta facie gloriam Domini vt in speculo intuentes, *in* eandem imaginem transformamur ex gloria in gloriam, sicut à Domini spiritu.

5 Pergens in allegoria velaminis, comparat Euangelium speculo, quod etsi sit limpidissimum, tamen intuentium aciem non modò non perstringat vt Lex, sed suis etiã radijs transformet, vt & ipsi sint eius gloriæ ac splendoris participes, alijs videlicet illustrandis: sicut dicebat Christus suis, Vos estis lux mundi, quum ipse solus esset vexa Lux. Quinetiã alibi iubemur vt mundi faces cęteris prælucere, vt qui simus Spiritus Domini facti participes. Sed propriè hic agit Paulus de Euangelij ministris, vt ex præcedentibus & sequentibus liquet, ídque proposito sui suorúmque collegarum exemplo.

m In imas vsque partes ministerij Mosis. n Cor eorum. o Christus est ille Spiritus qui tollit velamẽ, in cordibus nostris agens, sicut etiam lex externa eo nos vocabat, sed frustra, quum mortuis loquatur, donec isto Spiritu simus viuificati.

CAP. IIII.

1 Recenset se adeò laborasse in prædicando Euangelio, 4 vt à Satana excæcati sint, qui illius splendorem non cernant, 7 prolatum in testaceis vasculis 10 tot ærumnis obnoxiis.

16 itaque

16 itaque ſuo exemplo ad fortitudinẽ eos hortatur, 17 ex contemptu præſentis vitæ.

CAP. IIII.

1 PRopterea [1] quum miniſterium hoc habeamus prout miſericordiam conſequuti ſumus, [a] non ſegneſcimus:

2 Sed abdicauimus [b] turpitudinis tegumenta, non incedentes cum calliditate, neque [c] falſantes ſermonem Dei, ſed declaratione veritatis commẽdantes noſipſos apud omnem conſcientiam hominum, in conſpectu Dei.

3 [2] Quòd ſi tectum eſt Euangelium noſtrum, ijs qui pereunt tectum eſt:

4 In quibus deus huius ſeculi excæcauit mentes, *id eſt* infidelibus, ne irradiet eos [d] lumen Euangelij gloriæ Chriſti [e] qui eſt imago Dei.

5 [3] Nõ enim noſipſos prædicamus, ſed Chriſtum Ieſum Dominum: nos autem, ſeruos veſtros [f] propter Ieſum.

6 Quoniam Deus || [g] qui dixit vt è tenebris lux ſplendeſceret, *is eſt* qui ſplẽduit in cordibus noſtris, [h] ad *præbendum* lumen cognitionis in facie Ieſu Chriſti.

7 [4] Habemus autem theſaurũ hũc in teſtaceis

1 Iam manifeſtè teſtatur ſeſe cum collegis (ſed per Dei miſericordiã) integrè & ſincerè vocatione ſua, neglectis omnibus periculis, defungi. *Gen. 1. 3.*

2 Obiectio, multos audire Euãgelĩũ, quo nihilo magis quàm prędicatione Legis illuſtrentur: Reſpondet, culpã eſſe in ipſis hominibus, quibus Satan in mundo dominans oculos eruit. Interea verò nihilominus clariſſimam Euangelij lucem à ſe & ſuis collegis ſpectandam proponi, quum Chriſtus, quem vnum prædicat, is ſit in quo vno Deus cognoſci ac veluti perſpici poſſit. 3 Remouet ſuo more omnem ambitionis ſuſpitionem, ſe quidem fideliter docere confirmans, ſed vt ſeruum, & totam hanc lucem quam alijs conferat cum ſuis collegis, à Domino teſtans promanare. 4 Occurrit offendiculo quod apud pleróſque offundebat tenebras Euangelici miniſterij ſplendori, quoniam videlicet Apoſtoli erant omnium calamitoſiſſimi. Reſpõdet Paulus, ſe quidem & collegas ſuos eſſe veluti teſtacea vaſa, ſed in quibus ſitus ſit pretioſiſſimus theſaurus.

a Malis & calamitatibus fracti non cedimus. b Verſutias & fraudum omne genus, qua tanquam latebras homines captant, quibus ſua probra operiant. c Quod ſuperiore cap. dicebat componantes. d Lumen perſpicuæ ac illuſtris prædicationis, qua annuntiatur gloria Chriſti. e In quo ſeipſum conſpiciendum præbet Pater. f Vt hunc ipſum Ieſum vobis prædicemus. g Qui ſolo verbo fecit. h Vt à Deo illuſtrati, viciſſim alijs eam lucem præbeamus.

vaſculis, [5] vt eius virtutis præſtantia ſit Dei, & non ex nobis:

8 Dum in omnibus premimur, at non coarctamur: hæſitamus, at non prorſus hæremus:

9 Perſequutionem patimur, ſed in ea non deſerimur: deijcimur, at non perimus:

10 [6] Quolibet [i] mortificationem Domini Ieſu in corpore circunferentes, vt etiam vita illa Ieſu in corpore noſtro manifeſta fiat.

11 Semper enim [k] nos qui viuimus, morti tradimur propter Ieſum, vt etiam vita Ieſu manifeſta fiat in [l] mortali carne noſtra.

12 [7] Itaque mors quidem in nobis agit, vita verò in vobis.

13 [8] Et quia habemus eũdem [m] Spiritum fidei, ſecundum illud quod ſcriptum eſt, ‖ Credidi, & ideo loquutus ſum: nos quoque credimus, quamobrem etiam loquimur:

14 Sciẽtes fore vt qui excitauit Dominum Ieſum, nos quoq; per Ieſum excitet, & ſiſtat vobiſcũ.

15 [9] Nam hæc omnia propter vos, [n] vt gratia illa copioſiſſima, pluribus gratias agentibus, redundet in gloriam Dei.

5 Cauſas mirificas affert cur Dominus excellentiſſimos ſeruos ſuos ita velit affligi, vt, inquit omnibus conſtet eos non humana ſed diuina, eáque præſtantiſſima virtute fretos cõſiſtere, quum millies moriãtur, & nunquam pereant. *Pſal. 116. 10.*

6 Amplificatio ſuperioris ſententiæ, qua ſuas afflictiones morti quotidianę, virtutem autem Spiritus Dei in Chriſto, comparat vitę quę mortem ipſam opprimat. 7 Concluſio admodum artificioſa: ac ſi diceret, In ſumma igitur nos morimur, vt morte noſtra viuatis, quum videlicet Eccleſiarum ædificandarum cauſa omnia illa pericula ſubirent, & ſuæ patientiæ exemplis nõ deſinerent omnes fideles cõfirmare. 8 Declarat præcedentẽ ſententiam, oſtendens ſeſe cum ſuis collegis mori quidem quodammodo, vt alijs vitam compararẽt, ſed ſe nihilominus eſſe eiuſdẽ vitæ cum illis participes: quoniam quod alijs credendum proponant, ipſi quoque in primis credant, fore videlicet vt & ipſi cum eis in Chriſto tandem ſeruentur. 9 Quomodo hæc conſtantia in ipſis foueatur oſtendit, quoniam videlicet in Dei gloriam reſpiciunt, & Eccleſiarum ſibi commiſſarum ſalutem.

i Sic vocat Paulus miſeram illam fidelium conditonem ac præcipuè miniſtrorũ.
k Qui vita illa viuimus, nempè Spiritu Chriſti, inter tot & tantas ærumnas.
l Miſeræ illi cõditioni obnoxia. m Eandẽ fidem ex eiuſdem Spiritus afflatu.
n Quum ſuero liberatus & vobis reſtituius, ingens illud beneficium quod in me effuſum erit, viciſſim in Dei gloriam redundet, multis gratias agentibus.

16 Propterea non ſegneſcimus: [10] ſed etiamſi externus homo noſter corrumpitur, internus tamẽ [o] renouatur quotidie.

17 Momentanea enim [p] leuitas oppreſſionis noſtræ excellẽter excellenter ęternũ pondus [q] gloriæ conficit nobis:

18 Dum non ſpectamus ea quæ cernuntur, ſed ea quę non cernuntur. nam quæ cernuntur, temporaria ſunt: at quæ non cernuntur, æterna.

10 Adijcit veluti triumphale epinicium, ſeſe quidẽ affligi exterius, ſed interius proficere quotidie: & nihili eſſe omnibus modis quæcũque ſunt in hac vita ſuſtinendæ ærumnæ, præ conſtantiſſima illa & æterna gloria.

o Nouas vires acquirit ne nouis malis ingruentibus frangatur externus, qui interni viribus ſuſtinetur. p Non dicuntur ærumna leues, quaſi ſint ipſa exigua, ſed eas illico pertranſire oſtendit, quum ne tota quidem vita noſtra ſit diuturna. q Qua conſtantiſſimè manet immota.

CAP. V.

1 Perſtat in eodem argumento, 6 de certa ſpe ſalutis 8 per fidem: 12 Non vt ſe iactet, 14 cùm Deum & ipſius Eccleſiã præ oculis habeat: 17 & nihili æſtimet omnia, præter vitæ nouitatem in Chriſto.

CAP. V.

Apoc. 16. 15.

1 [1] SCimus enim nos, ſi terreſtris huius domus noſtræ tabernaculum diſſolutum fuerit, ædificium ex Deo habituros, domicilium *videlicet* nõ manufactum, æternum in cœlis.

1 Arrepta occaſione ex cõparatione proxime precedẽte, corp[s] iſtud, ita vt eſt in hac vita calamitoſum, comparat caduco & fragili tabernaculo: cui opponit cœleſte domiciliũ, ſic vocans firmam & perennẽ eiuſdẽ corporis in cœlo glorificati cõditionẽ: adeò quidẽ, inquit, vt nos nõ modò nõ ſimus iſti tabernaculo addicti, ſed potius domiciliũ illud cum ſuſpirijs & gemitibus expetamus. Eſt autẽ etiam hic locus de futura gloria, iſti tractationi de miniſterij dignitate inſertus, vt & ille alter de quo diximus initio capitis ſecundi.

2 [2] In hoc enim ſuſpiramus, ‖ expetentes domicilio noſtro, quod [a] è cœlo eſt, [b] ſuperindui.

3 [2] Siquidẽ etiam induti non nudi reperiemur.

2 Declaratio ſuperioris dicti, Nõ temerè, inquit, deſideramus illo domicilio cœleſti (. i. illa gloria & æterna immortalitate) quaſi veſte operiri. Neque enim hinc migrãtes manebimus nudi, ſemel amiſſo corporis tegumento, ſed alia veluti veſte inſuper induetur receptum corpus: ac proinde non huius vitæ tædio, ſed præſtantioris deſiderio ſuſpiramus. Neque hoc deſiderium irritum eſt, quum ad hanc vitam cõditi ſimus: cuius rei pignus Spiritum adoptionis habemus.

a Cœleſte, gloria nimirum, non autem ſubſtantia. b Veſtem vocat immortalitatis gloriam, qua veluti veſte induimur.

Rom.14.10.

4 Etenim qui ſumus in hoc tabernaculo, ſuſpiramus onerati: in quo non cupimus exui, ſed ſuperindui, vt abſorbeatur mortalitas à vita.

5 Porrò Deus *is eſt* qui nos ad hoc ipſum [c] condidit, qui eam dedit nobis [d] arrhabonem Spiritus.

6 3 [e] Confidentes igitur ſemper, & ſciẽtes nos aduenas eſſe in corpore, peregre abſumus à Domino.

10 (Per [f] fidem enim incedimus, non per aſpectum.)

8 [g] Confidimus autem, & probamus potius migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatũ.

9 [h] Quapropter etiam ambimus, & incolentes & migrantes, ei eſſe accepti.

10 ‖4 Omnes enim nos [i] comparere oportet coram tribunali Chriſti, vt vnuſquiſque reportet quæ in corpore *fecerit*, congruenter ad id quod fecerit, vel bonum, vel malum.

11 5 Scientes igitur [k] terrorem illum Domini, homines ad fidem adducimus, Deo autem manifeſti ſumus: & ſpero *nos* etiam conſcientijs veſtris manifeſtos eſſe.

3 Illatio ex proximè præcedente ſentẽtia naſcens, Itaque quũ ex Spiritu ſciam[9] nos aduenas eſſe quãdiu hîc verſamur, cõſtanter hanc morã ferimus, (ſic enim cum Domino nunc ſumus, vt illũ non conſpiciamus niſi fide, ac proinde ab ipſo nunc quidem abſimus) ita tamen vt ſemper ad illum aſpiremus: quamobrem etiam ita nos gerimus vt & hic viuẽtes & quũ ad eum hinc diſcedemus, poſſimus ei eſſe accepti.

4 Nequis vniuerſale eſſe putet quod de illo domicilio cœleſti dixerat, addit vnicuique prius reddendam rationem ſuæ peregrinationis, poſtquam hinc migrarit. 5 Iam per tranſitionem, occaſione ex proximè præcedente ſententia arrepta, redit ad verſ. 16. ſuperioris capitis, ſuam & ſuorum collegarum ſinceritatem confirmans.

c Reſpicit primam illam creationem, vt ſignificetur in hunc finem fuiſſe condita corpora, vt ea cœleſti immortalitate induantur. *d Vide ſup. 1. 21.*

e Confidentes vocat eos qui ſunt animo præſenti, id eſt, quieto & ad ſuſtinenda pericula parati, quòd de fœlici exitu nihil dubitent. *f Earum rerum quas ſperamus, non autem in ipſo præſenti conſpectu Dei.* *g Sic tamen confidimus, ſic forti & tranquillo animo peregrinationem illam conficimus, vt tamen multo malimus ad Dominum diſcedere.* *h Quod quum ita ſit, ita annitimur viuere, vt & noſtra peregrinatio illi placeat, & tandem ab eo domum recipiamur.*

i Siſti præſentes, & illic inquiri, vt palàm fiat, qui fuerimus. *k Formidabile illud iudicium.*

12 [6] Enimuero non iterum nosipsos commendamus vobis, sed vobis occasionē præbemus gloriandi de nobis: vt habeatis *quod dicatis* aduersus eos qui [l] ex facie gloriam captant, at non ex corde.

13 [7] Nam siue insanimus, Deo *insanimus*: siue sana mente sumus, vobis *sana mente sumus*.

14 [8] Charitas enim illa Christi [m] cōstringit nos:

15 Vt qui hoc statuerimus si [n] vnus pro omnibus mortuus fuit, nempe omnes fuisse mortuos, & *illum* pro omnibus mortuum esse, vt qui viuunt, posthac [o] non sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.

16 [9] Itaque nos posthac neminem nouimus secundum carnem. [10] quod si etiam nouimus Christum secundum carnem, nunc tamen non amplius nouimus.

17 [11] Siquis igitur *est* in Christo, [p] noua creatura *est*. ‖vetera prǫterierūt, ecce noua facta sunt omnia.

6 Noua ratione remouet omnem superbiæ suspicionem, quòd non sua sed illorum interfit sincerū haberi ipsi[9] Apostolatum, contrà vanam quorundam ostentationem. *Esa.43.19; apoc.21.5.*

7 Sensus est, Etiā quum (vt nonnulli censent) insanio, dū videor meipsum stultorū more venditare, vestro commodo id facio,

nō minus quàm quum simpliciter vobis euāgelizo. 8 Pergit in depellenda omnis ambitionis & ostentationis suspicione. Nos enim, inquit, huc adigit amor Christi, vt quū ipse pro nobis omnibus qui mortui eramus quum nobis viueremus (id est, quum terrenis adhuc affectibus dediti essemus) mortuus sit, nos vicissim vitam quam ab ea accepimus (donati videlicet Spiritu sancto, vt nihil nisi cœleste meditemur) totā ipsi consecremus. 9 Declarat quid sit nō sibi sed Christo viuere, nempe neminē secūdū carnē nosse. i. sic inter homines versari, vt humana illa & carnalia non curet, vt qui genus, patriā, formam, gloriā, opes, cętera deniq; eiusmodi spectāt, in quibus sese homines fatigant. 10 Amplificatio, Hoc, inquit, adeo verū est, vt ne de Christo quidē ipso carnaliter nūc cogitem[9], vt qui iā mūdū reliquerit, ac proinde sit nobis spiritualiter cōsiderandus. 11 Exhortatio, vt vnusquisque iam Christi Spiritu innouatus, cœlestia nō terrestia meditetur.

l Externis larvis & fucata illa pompa sapientiæ & eloquentiæ humanæ, non autem vera pietate, quæ in corde sedem habet. m Totos nos possidet. n Hoc loco de sanctificatione agit, qua fit vt Christus in nobis viuat. o Vide 6, & 7. cap. ad Rom. p Veluti res quædam recens à Deo condita, nam etsi non de nouo condatur homo quem regenerationis Spiritu donat Deus, sed sola qualitates immutantur: sic tamen voluit loqui Spiritus sanctus, vt doceat omnia in solidum tribuenda gloriæ Dei, non quod trunci aut stipites simus, sed quia creat in nobis Deus vt bene velimus, & possimus.

12 Commendat ministerij Euãgelici præstantiam, tum ab ipsius Dei autoritate, vt qui sit ministerij istius autor: tũ ab ipsa doctrinæ præstãtia, vt quæ annuntiet reconciliationẽ cum Deo, gratuita in Christo nostrorũ peccatorũ remissione & iustificatione oblata, idque tam benignè & liberaliter, vt Deus ipse quodammodo ministrorum ore homines obsecret vt sui ipsorũ habeant rationem, nec tantum beneficium aspernentur. Hæc autem dicens, non obscurè carpit illos qui pastorum nomen mentiebantur.

18 [12] Hæc autem omnia sunt ex Deo qui recõciliauit nos sibi per Iesum Christum, deditque ministerium reconciliationis:

19 Nempe quia Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non imputando eis peccata ipsorum: [q] posuítque in nobis sermonem hunc reconciliationis.

20 Itaque nomine Christi legatione fungimur, velut Deo *vos* precãte per nos: oramus Christi nomine, reconciliamini Deo.

21 Fecit enim *vt* qui [r] nõ nouit peccatum, pro nobis [s] peccatum *esset*, vt nos efficeremur [t] iustitia Dei in eo.

q Vsus est nostra opera, Heb. *r Qui esset à peccato alienus.* *s Peccator non in sese, sed ex omnium nostrorum peccatorum reatu ipsi imputato.*
t Iusti apud Deum, & quidem iustitia non nobis inhærente, sed quæ cùm in Christo sit, nobis per fidem a Deo imputatur.

CAP. VI.

1 Vt vitam Christo dignam viuant, hortatur, 5 ne afflictionibus deijciantur, 9 nec gloria insolescant: 14 pollutiones fugiant, 16 quum sint viua viuentis Dei templa.

CAP. VI.
Esa.49.8.
1 Ministerio Euangelij non tantùm indigent homines ante gratiam acceptam, vt fiant eius participes, sed etiam accepta gratia, vt in ea perseuerent. 2 Quòd offertur gratia, ex gratia Dei est, qui sua constituit rebus omnibus momenta, vt oblatam occasionem arripiamus.

1 SEd [1] &, *vt* operam nostram ei accommodantes, hortamur ne frustra gratiam Dei vos receperitis.

2 [2] Dicit enim *Deus*, || Tẽpore [a] accepto exaudiui te, & in die salutis succurri tibi: ecce nunc tempus acceptum, ecce nunc dies salutis.

a Gratuita benevolentia: quo videlicet tempore Deus suum illius immensum amorem effudit.

3 Nullam

3 [3] Nullam vlla in re præbentes offensionem, ne vituperetur ministerium:

4 Sed & in omnibus nos [b] approbantes, ‖ vt Dei ministri, [4] tolerãtia multa in oppressionibus, in necessitatibus, in anguſtijs,

5 In plagis, in carceribus, in [c] tumultuationibus, in laboribus, in vigilijs, in ieiunijs,

6 [5] Puritate, scientia, lenitate, bonitate, Spiritu sancto, charitate non simulata,

7 [d] Sermone veritatis, [e] virtute Dei, [f] armis iustitiæ dextris ac sinistris.

8 [g] Per gloriam & ignominiam, per conuitia & laudes: vt seductores, & *tamen* veraces:

9 Vt ignoti, & *tamen* noti: vt morientes, & ecce viuimus: vt qui castigamur, nec *tamen* occidimur:

10 Vt dolentes, semper tamen gaudentes: vt pauperes, sed multos ditantes: vt nihil habẽtes, sed omnia obtinentes.

11 [6] Os nostrum [h] apertum est erga vos, Corinthij, cor nostrum dilatatum est.

12 [i] Non habitatis anguste in nobis, sed anguſti estis [k] in viscerib⁹ vestris.

13 Loquor autem vt filijs de pari compensatione: dilatamini & vos.

1. Cor. 4. 1.

3 Præbet Corinthijs veri pastoris exẽplar in suo & Timothei ac Syluani exemplo, nempe vt (sicut ab initio proposuerat) sibi & sui similibus autoritatem conciliet.

4 Recenset priore loco quæ nec perpetuò nec sine exceptione ministris adsunt, nisi quòd ad animi affectum attinet: patiẽtia tamen excepta, quæ & ipsa vna est ex perpetuis boni ministri virtutibus.

5 Secundo loco perpetuas & necessarias virtutes recenset, & quibus armis omnia impedimenta superentur.

6 Obiurgaturus eos, præfatur se ingenuè & animo aperto cum ipsis agere, & simul conqueritur illos in redamando Patre paria non facere.

b Declarantes & reipsa præstantes. c Siue agitationibus crebris, quum nullam quietam sedem inuenirent. d Prædicatione Euangelij. e Potestate edendi miracula & malos domandi. f Integritate. g Particula (per) non causam significat, sed quemadmodum dicimus per campos, per vrbem incedere, describit enim iter difficillimum. h Oris & cordis dilatatio vehementissimum declarat affectum eius qui loquitur, vt fieri solet in summa aliqua lætitia. i Vos in animo meo tanquam in domicilio estis, vbique minimè angusto: totum enim cor meum vobis patefeci, at vos intus estis mihi anguſti. k Viscera vocat Hebræorum more teneriores illos affectus, intimo cordi insidentes.

14 Ne impari iugo copulemini cum infidelibus. || quod enim consortium iustitiæ cum iniustitia? & quæ communio luci cum tenebris?

15 Et quæ concordia Christo cum Belial? aut [l] quæ pars fideli cum infideli?

16 Et quæ consensio templo Dei cum simulacris? || nam vos templum estis Dei [m] viuentis, sicut dixit Deus, || [n] Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.

17 || Quapropter exite è medio eorum, & separamini, dicit Dominus: & impurum ne attingite: tum ego excipiam vos:

18 || Et ero vobis Pater, & vos eritis mihi filij ac filiæ, dicit Dominus omnipotens.

Eccle.13:22. 2.Cor.3:17,6 6.14. Leuit.26.12. Esa.52.11. Ierem.31.2.

7 Iam liberè eos obiurgat quòd se infidelibus adiungerent socios in externa ido lolatria, quasi rē media & indifferentē. qui quartus est huius epistolę locus, cuius conclusio est, oportere quos Dominus filiorū nomine dignatus est, puros esse nō tantum animo, sed etiā corpore præstare, vt toti sint Deo sacri.

l Quid commune habet. m Deum viuentem opponit Idolis. n Habitat nobiscum Deus, quia Christus factus est Immanuel.

CAP. VII.

1 Ne nimium teneros animos vrgendo prosternat, 2 probabile reddit quod omnia dixerit 4 ex ingenti erga illos dilectione: 8 itaque sibi non displicere quod mœrore eos affecerit, 10 & adduxerit ad pœnitentiam non pœnitendam.

CAP. VII.

1 Rursum ab illa admonitione ad personā suā redit, opponens tum fidelitatis suæ, tum perpetuæ in eos beneuolentiæ suæ testimonia.

1 HAs igitur promissiones quum habeamus, dilecti, purgemus nosipsos ab omni inquinamento [a] carnis ac spiritus, perficientes sanctificationem cum timore Dei.

2 [1b] Accipite nos: nemini iniuriam fecimus, neminem corrupimus, neminem expilauimus.

3 [c] Ad condemnationem *vestri* non loquor: nam antè dixi vos in cordibus nostris esse, ad simul moriendum & simul viuendum.

4 Multa mihi loquēdi libertas apud vos, multa mihi gloriatio de vobis: impletus sum cōsolatione,

a Corporis & animi, vt sit hoc modo perfecta sanctificatio vtraque sui parte constans.

b Finite vt locū apud vos inueniam, vobis videlicet docendis.

c Vt vos ingrati animi vel perfidiæ condemnem.

vehe-

vehemẽter etúdo gaudiõ in omni afflictionẽ nostra.

5 Etenim quum venissemus in Macedoniam, nullam habuit relaxationẽ caro nostra, sed in omnibus fuimus oppressi: foris pugnæ, intus terrores:

6 Sed qui cõsolatur [d] abiectos, consolatus est nos Deus, [e] aduentu Titi.

7 Non solùm autem aduentu illius, sed etiam consolatione quam ille accepit ex vobis, quum renuntiaret nobis vestrum vehemens desiderium, vestrum eiulatum, vestrum pro me zelum: adeo vt magis gauisus fuerim.

8 [2] Nã etiamsi tristitia vos affeci per epistolã, nõ me pœnitet, etiamsi pœnituerit. video enim epistolã illam, tametsi ad tempus, tristitia vos affeciſſe:

9 Nunc gaudeo, nõ quòd tristitia affecti fueritis, sed quod tristitia affecti fueritis [f] ad resipiscentiam: nam tristitia affecti fuistis secundum Deum, vt nulla in re detrimento sitis affecti per nos.

10 Nam qui [g] secundum Deum est dolor, is resipiscentiam efficit ad salutem: cuius nunquam pœniteat: at mundi dolor mortem efficit.

11 Ecce enim istuc ipsum, quòd secũdum Deũ tristitia affecti fuistis, quantum in vobis effecit studium? imò defensionem, imò indignationem, imò timorem, imò vehemens desiderium, imò zelum, imò vindicationem? per omnia testatum feciſtis vos esse puros in hoc negotio.

12 Nempe etiamsi scripsi vobis, non *scripsi vobis* eius causa qui iniuriam fecerat, nec eius causa qui iniuria affectus fuerat, sed vt apud vos manifestum fieret studium illud nostrum pro vobis [h] in conspectu Dei.

2 Obiectio, At tu nos asperrimè tractasti: Respondet Apostolus se nõ sine dolore vsum hac asperitate. Addit deinde, se iam etiã gaudere quòd illos ad eam tristitiam, quãuis minimè volẽs, impulerit, quæ tam illis fuerit fructuosa. Quãdam enim esse non solùm laudabilẽ, sed etiã necessariã tristitiã, ex qua videlicet fulgentibus oriatur resipiscẽtia, de qua magnificè ipsos laudat. Est q; huius epistolæ quintus iste locus.

d Deiectos & prostratos.

e Ita qua Titus aduenies renuntiauit de vobis, quo scilicet literas meas perlegeritis, præterquã quod ipse Titi præsentia sum lætatus.

f Ita vt ea tristitia vobis ad emẽdanda vestra vitia profuerit.

g Secundum Deum dolor non formidine pœnæ territus, sed quòd sentiat se Deũ clementissimum Patrẽ offendisse: huic opponitur dolor, qui pœnã dũtaxat timet, aut qui aliquibus terrenis bonis perditis angitur: illius fructus est resipiscẽtia, huius desperatio nisi Deus succurrat.

h Minimè fucatũ, sed eiusmodi vt Deo possim illud approbare.

13 Propterea consolationē accepimus ex consolatione vestri: sed longè plurimum gauisi fuimus ob gaudium Titi, quòd refocillatus sit spiritus eius ab omnibus vobis.

14 Et si quid apud eum de vobis gloriatus sum, non fui pudefactus: sed vt omnia verè loquuti sumus vobis, ita & gloriatio nostra, *qua usus etiam* apud Titum, vera comperta sit.

15 Et viscera eius amplius erga vos *affecta* sint, dum reminiscitur obedientię omnium vestrûm, vtque cum timore ac tremore ipsum exceperitis.

16 Gaudeo igitur quòd penitus cõfidã de vobis.

CAP. VIII.

1 Macedonũ, 9 atque adeò ipsius Christi exemplo, 14 vt liberales sint in Sanctos, hortatur. 16 Titum, 18 & alium fratrem hac de causa ad ipsos profectos dicit.

1 NOtam autem facimus vobis, fratres, [a] gratiam Dei præstitam Ecclesijs Macedonum.

2 Nam [b] in multa probatione abundans gaudium ipsorum, & profunda eorũ paupertas redundauit in copiosam benignitatem ipsorum.

3 Nam pro viribus (testor) vt supra vires [c] voluntarij *fuerunt*:

4 Multis cum precibus nos rogantes vt [d] gratiam & societatem subministrationis quæ in sanctos *impenditur*, susciperemus.

5 [2] Ac non sicut sperabamus *ita fecerunt*, sed semetipsos dedicerunt primùm Domino, *deinde* & nobis, per Dei voluntatem.

CAP. VIII.

1 Sextus locus huius epistolę, continẽs varias exhortationes Corinthijs ad beneficentiam insinuandis, qua Hierosolymitanæ Ecclesiæ inopia necessario tempore subleuaretur. Proponit autẽ eis priore loco Macedonicarũ Ecclesiarum, alioqui multis ærumnis ad extremam penuriam redactarum, exemplũ quod æmulentur. 2 Amplificat Macedonum alacritatem in eo quod Paulum etiam rogarint vt Corinthios, Tito ad eos remisso, ad absoluendam eleemosynarum collationem incitaret.

a Beneficium Diuinum. b Quod multæ illæ ærumnæ quibus Dominus ipsos exploruit, earum alacritatem non modo non extinxerint, sed etiam clariorem effecerint. c Sponte liberales. d Gratiam vocat quod alij omnes vocassent, hic autem versus 6. est explicandus.

6 Vt

6 Vt adhortaremur Titũ, vt ſicut antè cœpit, ita etiam abſoluat apud vos hanc quoque gratiam.

7 Itaque ſicut in omnibus abundatis fide, & ſermone, & cognitione, & omni ſtudio, & veſtra in nos charitate, *videte* vt in hac quoque gratia abundetis.

8 [3] Non ex imperio loquor, ſed [e] aliorum ſtudio, veſtræ quoque dilectionis [f] ſinceritatem reddens exploratam.

9 [4] Noſtis enim beneficentiam Domini noſtri Ieſu Chriſti, eum *videlicet* propter vos pauperem factum eſſe, quum eſſet diues: vt vos illius paupertate diteſceretis.

10 [5] Et ſententiam in ea re *meam* edo. nam hoc vobis conducit, qui non ſolùm facere, [g] ſed etiam velle antè cœpiſtis anno ſuperiore.

11 At nunc etiam illud ipſum facere abſoluite: vt ſicut *adfuit* promptum illud velle, ita etiam *adſit* ipſum perficere ex eo quod habetis.

12 [6] Etenim ſi prius adſit promptus animus, aliquis acceptus eſt pro eo quod habet, non pro eo quod non habet.

13 [7] Non enim vt alijs relaxatio ſit, vobis autem oppreſſio: [h] ſed pari conditione hoc tempore veſtra abundantia *ſupplet* illorum defectum.

14 Vt & illorum abundantia veſtrum defectum ſuppleat, vt fiat æquabilitas.

15 Sicut ſcriptum eſt, || Qui multũ *collegit*, non habuit amplius: & qui paulùm, non habuit minus.

16 [8] Gratia autem *ſit* Deo, qui cordi Titi in-

3 Tertiò, monet vt concitatam de ſe expectationẽ non fallant.

4 Quartum argumentum, ab exemplo Chriſti.

5 Diligenter cauet ne vi extorquere velle videatur, quod, niſi ſit voluntarium, Deo gratum eſſe non poſſit.

6 In eos qui tenuitatem ſolent excuſare, quaſi ſolis diuitibus proprium ſit inopes iuuare.

7 Chriſtiana beneficẽtia eſt mutua, vt ius analogum ſeruetur. *Exod. 16. 18.*

8 Commendat Titum & duos eius collegas multis nominibus, tũ vt minimè ſit ſuſpecta eorum fides, quaſi eos ſummiſerit ad expilandas Eccleſias: tum vt eò ſint ad collationem promptiores.

e Macedonum rogatu. f Tum apparet germana eſſe charitas, quum reipſa, iàque promptè ac liberaliter fratribus ſuccurrimus propter Chriſtum. g Non ſolum facere, ſed etiam vltrò facere. Deſignat enim voluntatem ſpontaneam abſque aliorum impulſu, nedum ab ambitione profectam. h Vt ſicut nunc alijs inopibus vos abundãtes largimini è veſtro, ſic alij vicißim de ſuo vobis largiãtur.

didit idem ſtudium pro vobis.

17 Quòd tum exhortationẽ illam gratam habuit, tum verò maiore ſtudio, vltrò ad vos abijt.

18 Miſimus autẽ vnà cum eo fratrem illum, cuius laus eſt [i] in Euangelio per omnes Eccleſias.

19 (Nec *id* ſolùm, ſed etiam ſuffragijs delectus eſt ab Ecclesijs ſocius peregrinationis noſtræ, cum hac [k] beneficentia quæ adminiſtratur à nobis ad ipſius Domini gloriam, & *comprobandum* promptum animum veſtrum)

20 Vitantes hoc, nequis nos vituperet in hac [l] exuberantia quæ adminiſtratur à nobis:

21 ‖ Vt qui procuremus honeſta non ſolùm coram Domino, ſed etiam coram hominibus.

22 Miſimus autem cum eis fratrem noſtrum, quem ſæpe in multis probauimus ſtudioſum, nunc autem multo ſtudioſiorem, ob multam fiduciam quam *habeo* in vobis.

23 Siue de Tito *quæritur*, ſocius meus *eſt*, & apud vos adiutor: ſiue [m] de fratribus noſtris, legati *ſunt* Eccleſiarum & [n] gloria Chriſti.

24 Itaque demonſtrationem charitatis veſtræ, & noſtræ de vobis gloriationis, edite in eos, [o] in conſpectu Eccleſiarum.

i In prædicatione Euangelij.

k Muneribus collatis in ſubſidium Eccleſiæ Hieroſolymitanæ.

l In hac copioſa Eccleſiarum munificentia, quæ noſtræ fidei commiſſa eſt.

m Duobus Titi collegis. Rom. 12. 17.

n Per quos gloria Chriſti illuſtratur.

o Teſtes huius veſtræ pietatis habituri omnes Eccleſias, in quarum velut conſpectu verſamini, quum legatos cernatis ad vos miſſos, ſuffragijs delectos.

CAP. IX.

1 Cur de eorum voluntate bene ſentiens; 3 illis tamen adhortandis ſedulò incumbat, 4 rationem adducit: 6 & ſementi eleemoſynas comparat, 10 quas Deus rependit magno fœnore.

1 [1] NAm de ſubminiſtratione quidem quæ fit in ſanctos, ſuperuacaneum eſt mihi ſcribere vobis.

CAP. IX.

1 Prudenter occurrit ſuſpicioni quam concipere poterant Corinthij, quaſi Apoſtolus adeò anxiè illos vrgens, de eorum voluntate dubitaret. Teſtatur ergo ſe non ideo id facere vt eos doceat ſubueniendum eſſe ſanctis, quum ſeſe etiam pro ijs ſponſorem apud Macedonas interpoſuerit, ſed tantùm vt ſponte currentes incitet, quò ſint omnia tum paratiora, tum etiam copioſiora.

2 Noui

2 Noui enim promptum animum vestrum, quem de vobis iacto apud Macedones, Achaiam videlicet paratam esse ab anno superiore: & ex vobis ortus zelus prouocauit complures.

3 Misi autem hos fratres ne gloriatio nostra de vobis inanis fiat hac in parte: vt (sicut dicebam) parati sitis.

4 Ne quo modo, si mecum venerint Macedones, & offenderint vos imparatos, pudefiamus (vt ne vos dicam) [a] in præsidente ista gloriatione.

5 Itaque necessarium putaui adhortari fratres vt prius eant ad vos, & prius absoluant antea indictam beneficentiam vestram, vt ea sit parata ita vt beneficentia, & non vt [b] extortum aliquid.

6 [2] Illud autem *dico*, Qui serit parcè, parcè etiam metet: & qui serit benignè, benignè etiam metet.

7 Quisque sicut [c] præoptat corde, *ita* agat: ‖ non [d] ex tristitia aut [e] necessitate. ‖ nam hilarem datorem diligit Deus.

8 Potens est autem Deus efficere vt [f] omnis gratia in vos redundet: vt in omnibus semper omnino quantum sufficiat penes vos habentes, abundetis [g] ad omne opus bonum:

9 (Sicut scriptum est, ‖ Dispersit, dedit pauperibus: beneficentia eius manet [h] in seculum.

10 Porrò qui suppeditat semen serenti, [i] quoque panem *vobis* ad escam suppeditet, & multiplicet sementem vestram, & augeat [j] fructus beneficentiæ vestræ)

11 *Vt inquam abundetis*, in omnibus ditati ad omnem benignitatem, quæ per nos efficit vt gratiæ agantur Deo.

a *Vtitur nomine hypothaleos quod significat quoniam quandam imperfectam subsistentiam.*

b *Quasi ab auaro.*

c *Vltrò eligit ac constituit apud se.*

d *Illiberali animo.*

e *Inuitus, vt qui nolit male audire.*

Rom.12.8.

Eccle.35.11.

2 Eleemosyna nec tenaciter nec maligne præstari debet. Voluntaria autem & liberalis comparatur sationi, quam vberrima messis amplissimæ benedictionis cõsequitur.

Psal.112.9.

f *Omnis Dei munificentia.*

g *Vt alios omnibus modis iuuare possitis beneficiendo.*

h *Est perennis. loquitur autem Dauid de viro Dei timente, & proximum amante, cui dicit nunquam defuturum, quod aliis largiatur.*

i *Pijs hominibus beneficentia est pro omnibus latissimis.*

12 [3] Nam ſubminiſtratio oblationis iſtius non ſolùm ſuppler ſanctorũ inopiam, ſed etiam redundat in multas gratiarum actiones apud Deum:

13 (Dum [k] per hanc iſtius ſubminiſtrationis experientiam Deum glorificant de [l] conſentiente veſtra ſubiectione in Euangelium Chriſti, déque benigna in ſe & omnes communicatione)

14 Et in illorum preces pro vobis, expetentium vos propter gratiam Dei in vobis exuberantem.

15 [m] Gratia autem ſit Deo ſuper inenarrabili ſuo munere.

3 Alius duplex fructus beneficẽtiæ in ſanctos, vel præſtantiſſimus hic eſt, quòd occaſionem præbeat Dei laudandi, & ita etiã patefiat noſtra fides.

k Ex hoc vẽſtræ charitatis ſpecimine, in hac ſubminiſtratione. l Quòd vno conſenſu declarauerit is vos vnum Euangelium agnoſcere, cui voſipſos libenter ſubieceritis, ex quo doceatis vos cum Eccleſia Hieroſolymitana conſentire. m Ne glorioſa iſta prædicatione efferrentur Corinthy, claudit hoc epiphonemate, hanc exhortationem.

CAP. X.

1 Qua fiducia, 4 quibus armis, 6 qua vindicta ſit inſtructus aduerſus improborum calumnias, oſtendit, 7 ſéque præſentem non minus virtutis habere in operibus, 11 quam abſens grauitatis in verbis.

CAP. X.

1 Redit ad illam Apoſtolatus ſui defenſionem, ſed ita vt ſimul autoritate ſua reipſa vtatur. Seriò enim & grauiter monet, additis etiam planè terribilibus minis, vt ſe dociles prębeant. Refellit autem ſuperbos quoſdam, qui quoniam in Paulo nihil hominum more ſplendidum viderant, & eum leuiſſimum experti fuerant, qui tamen abſens ſeueriſſimè adeos ſcripſiſſet, de eo non aliter quàm de Thraſone quopiam iudicabant, qui ſoleret aduerſus abſentes ferocire. Primùm igitur ſeſe clementem & moderatum fuiſſe profitetur, ſed Chriſti exemplo, cuius lenitatem ſi pergant aſpernari, teſtatur ſe reipſa declaraturum quantopere illi hallucinentur qui de Apoſtolico munere vt de humanis functionibus iudicant, nimirùm ex apparentia quam externam vocant.

1 [1] CÆterum precor vos per clementiam & [a] æquitatem Chriſti, ego ipſe Paulus qui coràm quidem humilis ſum inter vos, abſens verò, ſum erga vos confidens.

2 *Hoc* autem rogo, ne, quum præſens adero, ſim confidens ea fiducia qua cogito audax eſſe in quoſdam, qui nos æſtimant vt ſi [b] ſecundum carnem incederemus.

a Naturam illam ad miſericordiam potius, quàm ad ſummum ius perſequendũ propenſam. b Non alio præſidio freti eſſemus, quàm quod præ me fero: opponitur itaque caro, i. imbecilla Pauli conditio, ſpirituali & Apoſtolicæ dignitati.

3 [2] Nam

3 [a] Nam in carne incedentes, ſecundum carnem bellum non gerimus.

4 (Arma enim militiæ noſtræ [f] nõ carnalia sũt, ſed [d] diuinit[a] valida, & ad ſubuerſionẽ munitionũ)

5 Dum ratiocinationes euertimus, omnémque ſublimitatem quæ extollitur aduerſus cognitionem Dei: [3] & captiuam ducimus omnem cogitationem ad obediendum Chriſto:

6 Et paratum habemus quo vindicemus omnem contumaciam, poſtquam impleta fuerit veſtra obedientia.

7 [4 e] Quæ ob oculos ſunt aſpicitis? ſiquis apud ſe confidit ſe Chriſti eſſe, hoc viciſſim cogitet [f] ex ſeſe, quemadmodum ipſe Chriſti *eſt*, ita & nos Chriſti *eſſe*.

8 Nam ſi amplius etiam quippiam glorier de poteſtate noſtra quam dedit Dominus nobis ad ædificationem, ac non ad ſubuerſionem veſtri, non pudefiam:

9 Ne videar ceu pterrefacere vos p epiſtolas.

10 Nam epiſtolæ quidem [g] (inquit) graues ſunt & validæ: ſed præſentia corporis infirma *eſt*, & ſermo nihili.

11 Hoc cogitet *qui* iſtiuſmodi *eſt*, quales ſumus verbo per epiſtolas quum abſumus, tales etiam *fore* reipſa quum aderimus.

12 [5] Non enim [h] audemus nos [i] inſerere aut

2 Secũdò, teſtatur ſe quantumuis alioqui cæterorum hominum ſimilẽ, tamen ijs viribus inſtructũ prodire, quib⁹ nullæ hominũ munitiones, ſiue fraude & aſtu, ſiue robore & potẽtia reſtiterint, pares eſſe poſſint, quoniã diuinis armis certet.

3 Amplificatio ſpiritualis iſtius virtutis, quę hoſtes quãtúuis callidos & potẽtes ſic domet, vt alios quidẽ reſipiſcẽtes ad Chriſtũ adducat, alios prefractè rebelles ab ijs q̃ regi ſe patiũtur ſeparatos, p̃meritis ylciſcatur.

4 Inculcat eadem, ſed maximo cum ſentẽtiarum & verborum põdere. 5 Coactus refellere ſtultas quorundã ambitioſorũ iactationes, teſtatur eos nihil proferre poſſe, niſi quòd ipſi ſibi de ſeipſis falsò perſuaſerint: ſe verò, etiãſi de maximis reb⁹ glorietur, nõ tamẽ vltra metas ei⁹ mẽſurę progreſſurũ quàm ſit ei admẽſus Domin⁹, vt qui ad eos vſq; puenerit euãgelizãdo, ac lõgi⁹ etiã ſe perrecturũ cõfidat, vbi & ipſi ita pfecerint, vt in ijs erudiẽdis non ſit neceſſe ipſum amplius occupari. Additur autem amplificatio, ex eo quod in alienos labores nuſquam ſucceſſerit.

c Ea quibus homines authoritatem ſibi apud alios parant, & res illas magnas gerunt. d Infinita illa Dei potentia nituntur. e Itane verò in æſtimandis hominibus externam illam larvam intuemini? f Etiam à me non admonitus. g Indicatur certus aliquis huius ſermonis author. h Ironia. i Numerare.

conferre cum quibusdam qui seipsos commendãt: sed [k] non intelligunt quod [l] ipsi in sese seipsis metiuntur, & sese sibijpsis [m] comparant.

13 At nos non gloriabimur de ijs [n] quæ mensuræ *nostræ* non sint, || sed secundum dimensionem regularem eius mensuræ quam Deus nobis dispertitus est, *gloriabimur* nos peruenisse ad vos etiam vsque.

14 Non enim vt si non peruenissemus vsque ad vos, extendimus nosipsos supra modum: nam vsque ad vos etiam peruenimus [o] in Euangelio Christi.

15 Non de ijs quæ [p] mensuræ *nostræ* non sunt gloriantes, *id est*, de alienis laboribus, sed sperantes, *nos*, augescente fide vestra, per vos admodum amplificatum iri in assignata nostra mensura:

16 Vt in ijs *regionibus* quæ vltra vos *sunt*, euangelizem: non vt [q] in alteri assignata mensura, de præparatis gloriemur.

17 || [r] Cæterùm qui gloriatur, in Domino glorietur.

18 Non enim qui seipsum commendat, is probatus est, sed is quem Dominus commendat.

k Non sentiunt vel animad uertunt.
Ephes. 4. 7.
l Sibi de seipsis persuasione freti, nihil non sibi arrogant.
m Alios omnes contemnentes, pro mensura nihil aliud adhibebant, quam seipsos.
n De ijs quæ Deus nõ est nobis admensus.
o Dum Christũ prædico.
p Quasi Deus terrarum orbem inter Apostolos diuisisset excolendum.
Ierem. 9. 24, 1. Cor. 1. 31.
q In regionibus ab alijs præparatis, & quasi excultis Euangelij prædicatione.

6 Emollit quod de se dixerat, simulque Corinthios ad alia audienda præparat, testatus se nihil aliud quærere, quàm vt Deo sese approbet, cuius vnius gloriæ studeat,

CAP. XI.

2 Ingenti se erga Corinthios amore cogi testatur, 5 vt suas laudes depradicet. 9 Gratuitam illis suam operam impendisse, 13 ne qua in re superiores essent pseudoapostoli: 22 quos longè antecellere recenset in ijs quæ vera sunt laudis.

CAP. XI.

1 VTinam [1] toleraretis paulisper insipientiã *meã*: imò etiam tolerate me.

1 Agnoscit se quodammodò stultos imitari in rerum istarum prædicatione, sed addit se inuitũ hoc facere ipsorum bono, quòd eos à vanis quibusdam & astutis hominibus non sine Satanæ fraude deceptos videat.

2 Ambio enim vos Dei [a] zelotypia. Præparaui enim vos *quos* vni viro (*vt* virginem puram) [b] ſiſtam, *nempe* Chriſto:

3 Sed metuo ne quo modo ſicut ‖ſerpens ille Euam ſeduxit calliditate ſua, [c] ita corrupta mentes veſtræ *degenerent* à ſimplicitate [d] quæ eſt in Chriſto.

4 [2] Enimuerò ſi veniat qui [e] alium Ieſum prædicet quem non prædicauimus, aut ſi Spiritum alium accipiatis quem non accepiſtis, aut Euangelium aliud quod non accepiſtis, rectè *eum* tolerauerit is.

5 Puto enim me nihilo inferiorem fuiſſe [f] ſummis Apoſtolis.

6 [3] Quòd ſi [g] rudis *ſum* ſermone, non tamen *ſum rudis* cognitione: ſed omnino manifeſti facti ſumus in omnibus apud vos.

7 [4] Num peccaui quum meipſum demitterem vt vos attolleremini? quòd*que* gratuitò Euangelium Dei euangelizauerim vobis?

8 Alias Eccleſias ſpoliaui, accepto ab eis ſtipendio, vt vobis inſeruirem: & quum apud vos eſſem & egerem, ‖non obtorpui cum cuiuſquam incommodo.

9 Inopiam enim meam ſuppleuerunt fratres qui venerant è Macedonia: & in omnibus me præ-

Gen. 3, 4.

2 Teſtatur eos falli ſi vel excellentius aliquod Euangelium vel præſtantiora Spiritus dona ſe à quoquam acceptaros ſomnient.

3 Refutat illorum Thraſonũ calumnias. Sum, inquit, fateor, nõ ita facũdus orator, ſed illi certè mihi Euangelij notitiam non poſſunt adimere, ſicut vos ipſi eſtis modis omnibus experti.

Infra, 11. 13.

4 Alia calũnia quòd videlicet homo eſſet vulgaris & manuũ ſuarum labore victitans. Hic verò, inquit Apoſtolus, quid mihi poſſitis obijcere, niſi quòd quiduis ſubire veſtri cauſa ſuſtinui, & quum egerem, partim manibus meis victum quærere, partim etiam quum vrſit inopia, aliunde viaticum petere malui, quàm vobis vllo eſſe oneri, etiamſi vobis euangelizabam?

a Loquitur vt procus, ſed qui tamen non ſibi at Domino illos ambiat.
b Vt vos coniungam. *c Hic locus notandus contra eos, quibus natiua illa & incorrupta ſacrarum ſimplicitas, præ humana facundia fucis ac pigmentis ſordet.* *d Quæ ijs conueniat qui in Chriſto ſunt.* *e Perfectiorem doctrinam de Ieſu.* *f Ad verbum, in qui ſupraquàm valde ſunt Apoſtoli.*
g Maſcula illa & Euangelio digna eloquentia non caruit Paulus: cauere autem voluit fucata illa dicendi ratione, quam nimium multi hodie ſequuntur.

stiti vobis minimè oneroſum, 5 & præſtabo.

10 h Eſt veritas Chriſti in me, quòd hæc gloriatio i non obſtruetur contra me in regionibus Achaiæ.

11 Quapropter? an quòd non diligam vos? Deus nouit.

12 Sed quod facio, etiam faciam: vt amputem occaſionem ijs qui optant occaſionem, vt in eo de quo k gloriantur, reperiantur quales & nos.

13 6 Nam iſtiuſmodi pſeudapoſtoli, operarij doloſi ſunt, transformati in Apoſtolos Chriſti.

14 Neque id mirum: ipſe enim Satanas transformatur in Angelum l lucis.

15 Non magnum eſt igitur ſi transformentur vt miniſtri iuſtitiæ etiam eius miniſtri: quorum finis erit ſecundum opera eorum.

16 7 Rurſum dico, ne quis me putet inſipientem eſſe: alioquin etiam vt inſipientem accipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.

17 Quod dico, non dico ſecundum Dominum, ſed vt inſipienter, in præfidente iſta gloriatione.

18 Quandoquidem multi gloriantur ſecundum carnem, & ego gloriabor.

5 Amplificatio, adeo ſe iſtius facti non pudere, vt etiã deinceps non aliter agere apud ipſos decreuerit, quo verè ſemper poſſit affirmare ſe gratis in Achaia docuiſſe: minimè id quidem quòd Corinthios dedignetur, ſed vt Thraſones iſti occaſionẽ iampridem captatam nuſquã inueniant: ipſe verò interea illis proponat quod ęmulentur, vt verè tandem poſſint dicere ſe eſſe Pauli ſimiles.

6 Apertè tandem iſtos ſuis coloribus depingit, prædicens fore vt quantumcunque zelum gloriæ Dei ſimulent, tandem ſeipſos prodant. 7 Pergit aperta cum fiducia, & grauiſſima quadam ironia vtens, petit ſibi veniam tribui ſi velut ad tempus apud ſapientes Corinthios deſipiens cum ſummis illis hominibus de externis etiam illis rebus contendat, puta de genere, de maioribus, déque rebus fortiter geſtis.

h Forma iuri ſiurandi, quaſi diceret, Ne cenſeatur in me veritas. i Mihi ſemper patebit. k Captarunt aduerſarij omnes occaſiones, vt pares eſſent Paulo. Quum igitur nunquam gratis eſſent docturi, quum potius Corinthios exederent, captabant aliam occaſionem, nempe vt Paulus aliquid acciperet: quod ſi feciſſet, tum demum ſe pares fore ſperabant. Nam ita zelum & ſcientiam ſimulabant, & vana ſpecie eloquentiæ exornabant, vt aliqui etiam Paulum deſpicerent. oſtendit autem hæc omnia fucum eſſe. l Lucis nomine gloria cæleſtis intelligitur, cuius ſunt participes Angeli.

19 Li-

19 Libenter enim toleratis insipientes, quum
sitis sapientes.

20 [8] Toleratis enim siquis vos in seruitutẽ adigit, siquis exedit, siquis accipit, siquis attollit sese, siquis vos in faciem cædit.

21 [m] Quantum ad contumeliam dico, nempe nos [n] infirmi fuimus: imò in quocunque audacia vti velit aliquis (insipienter loquor) audacia velim vti & ego.

22 || Hebræi sunt? *sum* & ego: Israelitæ sunt? *sum* & ego: semen Abrahæ sunt? *sum* & ego:

23 Ministri Christi sunt? (desipiens loquor) [o] supero ego: in fatigationibus, amplius: in vulneribus supra illos: in carceribus, amplius: in [p] mortibus, sæpe.

24 A Iudæis [q] quinquies accepi quadragenas *plagas*, vna minus.

25 || [r] Ter virgis cæsus fui, || semel fui lapidatus, || ter naufragium feci, noctem ac diem in profundo egi.

26 *In* itineribus sæpe *fui*, *in* periculis fluminum, periculis latronum, periculis à *meis* gentilibus, periculis in Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in deserto, periculis in mari, periculis inter falsos fratres:

27 In fatigatione & [s] ærumna, in vigilijs sæpe, in fame & siti, in ieiunijs sæpe, in frigore & nuditate.

28 [9] Absque ijs quæ extrinsecus *eueniunt*, *vrget*

8 Antequam ad rem accedat perstringit Corinthios, qui quum sibi sapientissimi viderentur, interea non animaduertebant pseudapostolos ad quæstũ abuti ipsorum simplicitate. *Plin.lib.3.ep.5.* *Act.16.23.* *Act.14.19.* *Act.27.1.*

9 Hoc tandẽ addit velut appendicem, vt Corinthios pudeat eũ aspernari à cuius solicitudine omnes pene Ecclesias pẽderet res ipsa testabatur

m Quasi dicat, habita eius contumeliæ ratione qua vos afficiũt (id dico) quæ sane minor non est, quam si vos caderent.

n Infirmus habetur Paulus, qui vilis, abiectus, ignobilis artifex, idiota calamitatibus obnoxius Corinthijs videretur, quum in eo emineret vis illa Diuina.

o Paulus veram gloriam nactus, apertè ministerium suum asserit non sui causa, sed quòd doctrinam suam videret periclitari. *p Præsentibus mortis periculis.* *q Respicit illud quod scriptum est Deut.25.3. Hic locus prætereà extendit multa quæ pertulit Paulus, fuisse prætermissa à Luca.* *r A præfectis Romanis.* *s Ærumna est ægritudo laboriosa, veluti quum delassatus aliquis pro quiete cogitur nouos labores capessere.*

agmen illud in me quotidie consurgens, *id est* solicitudo de omnibus Ecclesijs.

29 Quis affligitur, quin ego affligar? quis offenditur, quin ego vrar?

30 [10] Si gloriari oporteat, de ijs quę infirmitatis meæ *sunt* gloriabor.

31 Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, laudandus in secula, nouit me non mentiri.

32 ||In vrbe Damasci, gentis præfectus nomine Aretæ regis, præsidio tenebat Damascenorum vrbem, cupiens me prehendere:

33 Sed per fenestram in sporta demissus fui per mœnia, & eius manus effugi.

Act. 9.24.

10 Retorquet in aduersarios quod ab eis obijciebatur: vt dicat, Proferunt illi meas ærumnas vt mihi autoritatem detrahant: at ego si gloriari velim, non aliunde sumpserim argumentum: nec quicquam hîc à me confingi Deus ipse est testis.

CAP. XII.

1 Inuitus retenset 3 reuelationes diuinitus 4 sibi factas, 6 ob quas quum verè gloriari posset, non velit, 10 infirmitatum suarum conscius: 11 sed hanc sibi necessitatem ineptiendi ipsos iniicere, 20 dum se addicunt ambitiosis hominibus, per quos à Christo alienantur.

CAP. XII.

1 Pergit in proposito, & quoniam gloriosi illi reuelationes iactabant, commemorat quæ ipsum supra cõmunem hominum captũ attollant: at non absque præfatione, & accurata etiam excusatione.

1 GLoriari [r] sanè non expedit mihi. veniã enim ad visiones & reuelationes Domini.

2 Nouĩ hominem [a] in Christo ante annos quatuordecim, (an in corpore nescio: an extra corpus nescio: Deus nouit) raptum [b] in tertium vsque cœlum.

3 Et noui huiusmodi hominem (an in corpore, an extra corpus nescio: Deus nouit)

4 Raptum fuisse in [c] Paradisum, & audisse

a Quod in Christo dico. i. quod sine ambitione dictum velim, quum nihil aliud quam vnum Christum respiciam. b In sublimissimum vsque cœlum: nec enim in nomine tertii est philosophandum. Sed tamen hic locus aduersus eos obseruandus qui cœlum ponunt vbique. c Sic vocant Græci quæ Latini viuaria, barbare parcos, vocant, in quibus plantæ excoluntur & feræ pascuntur. Per excellentiam Græci interpretes sic vocarunt hortum illum Eden: Hinc factum vt beata illa gloriæ Dei sedes eo nomine vocaretur.

ineffa-

d ineffabilia verba, quæ e non liceat homini loqui.

5 2 De eiusmodi re gloriabor: de meipso verò non gloriabor, nisi ex infirmitatibus meis.

6 Nam si voluero de ijs gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam. sed parcè loquor, nequis de me cogitet supra id quod videt esse me, aut quod audit ex me.

7 3 Et ne excellentia reuelationum supra modum efferrer, datus est mihi f surculus infixus carni, & angelus g Satan, vt me colaphis cædat, ne supra modum efferar.

8 Super hoc h ter Dominum rogaui, vt abscederet à me.

9 Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam potentia mea per infirmitatem perficitur. 4 Libentissimè igitur gloriabor potius de infirmitatibus meis, i vt inhabitet in me potentia Christi.

10 Propterea k oblector in infirmitatibus, in contumelijs, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustijs pro Christo: quum enim impotēs sum, tunc potens sum.

11 Fui insipiens in gloriando: vos me coegistis:

2 Vt omnem ambitionis suspicionem remoueat, testatur se illa vt extrinseca non vt sua iactare, quanuis nihil hic affingat, ne hac occasione plus ei tribuatur ab alijs quàm per se sit: ac proinde se velle potius in suis miserijs gloriari.

3 Excellens doctrina, cur Dominus præstantissimos etiam seruos suos à Satana vexari, & omni tentationum genere affligi velit: nempe ne nimium efferantur, atque adeò vt frugi illa exercitatione perficiantur. 4 Concludit se pseudapostolorum iactationibus solas suas ærumnas velle opponere: simulque se excusat quòd ipsorum importunitatem de his rebus tam multa dicere sit coactus, nempe quòd euerso ipsius Apostolatu necesse erat ipsius doctrinam ruere.

d Quæ fando explicari à quoquam homine non possunt. e Quæ nullo vi ne sanctorum quidem possit explicari, nempe quia diuinum est numen: Sic exclamat Clemens Alex. Strom. 5. f Concupiscentiam intelligit, quæ telo illisa nobis inhæret, vt cogat etiam regeneratum Paulum exclamare, Non facio bonum quod volo, &c. Surculum autem vocat, translatione ducta à surculis, qui vestigijs pedum infesti sunt, si per cæduas syluas est ambulandum. g Qui cupiditates illas incendit. h Sæpe. i Vt magis ac magis sentiam virtutem Christi: Nam quo sunt nostra tabernacula infirmiora, eo magis elucet in illis virtus Christi. k Illas non tantum æquo vel forti animo fero, sed etiam voluptatem maximam ex illis percipio.

5 Teſtes rurſum Corinthios facit eorum quibus ſuum apud eos Apoſtolatum obſignarat Dominus, & denuò quàm ſit tum ab omni auaritia alienus, tum in eos propenſus, certis argumentis declarat. *Supra 11. 9.*

5 nam ego debueram à vobis commendari. nullâ enim in re inferior fui [l] ſummis Apoſtolis, tametſi nihil ſum.

12 [m] Indicia quidem Apoſtoli edita ſunt apud vos per omnem tolerantiam, & ſigna & prodigia & [n] virtutes.

13 Nam quid eſt in quo fueritis inferiores cæteris Eccleſijs, niſi quòd ego ipſe || [o] non obtorpui cum veſtro incommodo? condonate mihi hanc iniuriam.

14 Ecce, tertiò paratus ſum venire ad vos, ne cum veſtro incommodo obtorpeſcam. non enim quæro quæ veſtra ſunt, ſed vos. non enim debent filij parentibus theſauros congerere, ſed parentes filijs.

15 Ego verò libentiſſimè impendam & expendar pro animabus veſtris: etiamſi, abundè vos diligens, minus diligar.

6 Aliam calumniam longè grauiſſimam à ſe depellit, nimirũ quòd aſtu & per alios quæſtum faceret.

16 [6] Sed eſto, ego vos non grauaui: ſed quũ ſim callidus, dolo vos cepi.

17 Num per quenquam eorũ quos miſi ad vos, expilaui vos?

18 Precatus ſum Titum, & cum eo miſi fratrẽ: nunquid vos expilauit Titus? nónne eodem ſpiritu inceſſimus? nónne ijſdem veſtigijs?

7 Concludit ſe hæc ad eos non ſcribere quaſi defenſione egeat, quũ nullius ſibi ſit conſcius: ſed quòd eorum maximè interſit de eius fide minimè dubitare à quo inſtituti fuerant.

19 [7] Rurſum putatis quòd nos vobis excuſemus? in conſpectu Dei, [p] in Chriſto loquimur: omnia tamen hæc, chariſſimi, pro veſtri ædificatione.

l Vide ſupr. cap. 11. verſ. 5.

n Potentia facta.

o Non fui remiſſus in victu meis manibus mihi quærendo, ne vobis eſſem oneri.

m Argumenta, ex quibus liquet me verè eſſe Apoſtolum Domini.

p Vt eum loqui verè ac ſincerè conuenit, qui ſe in Chriſto eſſe profiteatur.

20 [8] Nam metuo ne quo modo, quum venero, non quales velim reperiam vos, & ego reperiar vobis qualem nolitis: ne quo modo sint lites, æmulationes, iræ, contentiones, obtrectationes, susurri, tumores, tumultuationes:

21 Ne iterum, vbi venero, me deprimat Deus meus apud vos, & lugeam multos eorum qui antè peccarunt, nec resipuerũt super impuritate & scortatione & proteruia quam patrarunt.

8 Confirmata sua apud eos autoritate, acriter eos obiurgat, ac minas etiam addit planè Apostolicas, fore videlicet vt ni si resipuerint, ipsis deinceps nõ parcat, quũ tertiò iam eos admonuerit.

CAP. XIII.

1 Tertiò aduenies, 2 seueriorem vindictam illis denunciat 5 qui reipsa experti sunt virtutem Christi in suo Apostolatu. 10 Optat tandem vt resipiscant: 11 & fausta illis precatur.

CAP. XIII.

1 TErtia hac vice venio ad vos. || Ex ore duorum testium aut trium, firmum erit omne verbum.

Deut.19.15, mat.18.16, ioh.8.17, heb.10.28. 1.Cor.11.20.

1 Grauissima increpatio, quòd dum Apostolicas admonitiones despiciunt, Christi ipsius patientiã tentent: atque adeo dũ ipsum vt calamitosi aspernantur, nihil obijciant, quòd non sit ipsi cum Christo commune.

2 Prædixi & secundò prædico vt præsens, & absens nunc scribo ijs qui antè peccarunt, & reliquis omnibus, fore vt, si denuò venero, non parcam:

2 Confirmat quod de virtute Dei dixerat in suo ministerio elucente, colligstque ex mutua inter fidẽ populi & ministri prædicationem relatione, oportere vt vel Apostolatum eius reuereantur, in cuius doctrina fundata sit ipsorum fides, vel seipsos dãnent infidelitatis, & se non esse ex Christi corpore fateãtur.

3 [1] Quandoquidem experimentum quæritis in me loquentis Christi, qui erga vos non est infirmus, sed [a] potens est in vobis.

4 Nam etsi crucifixus fuit [b] ex infirmitate, viuit tamen ex potentia Dei. [c] nam & nos infirmi sumus cum eo, sed viuemus cum eo, ex virtute Dei apud vos.

5 || [2] Vosipsos tentate an non sitis in fide,

a Quum opus fuerit ad vos vlciscendos erit potentissimus. b Quod attinet ad infirmam illam formam serui quam accepit, semetipsum exinaniens.
c Particula (nam) non est causalis, sed illatiua.

vosipsos probate. annon agnoscitis vosmetipsos, *videlicet* Iesum Christum in vobis esse? nisi reprobi estis.

3 Mitigat illam asperitatẽ sperans fore vt se dociles fideli Apostolo præbeant: illud etiam addẽs, se famam & existimationẽ suam nihil morari, dũmodo seruiat eorũ saluti, qui sit vnic[9] eius scopus.

6 [3] At spero fore vt cognoscatis nos non esse reprobos.

7 Opto verò à Deo, nequid mali faciatis: non vt nos probati comperiamur, sed vt quod honestũ est faciatis, nos verò [d] velut reprobi simus.

8 Nõ enim possumus quicquam aduersus veritatem, sed pro veritate.

9 Gaudemus enim quum nos infirmi fuerimus, vos autem validi fueritis: hoc autem etiam optamus, vestram *videlicet* [e] instaurationem.

10 Propterea hæc absens scribo, ne præsens seueritate vtar, ex potestate quam dedit mihi Dominus ad ædificationem, ac non ad destructionem.

11 [4] Quod superest, fratres, valete, instauramini, consolationem habete, idem sentite, in pace agite, & Deus charitatis ac pacis *author* erit vobiscum.

12 [5] Salutate alij alios sancto osculo. Salutant vos sancti omnes.

13 Gratia Domini Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti *sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Corinthios secunda fuit scripta Philippis vrbe Macedoniæ, per Titum & Lucam.

EPI-

d Hominum iudicio.

e Vt omnibus bene compositis, Ecclesiæ membra quæ luxata erant in locum suum restituantur.

4 Breuis exhortatio, sed quæ omnes Christianæ vitæ partes complectatur.

5 Familiariter eos salutat, ac tandem eis bene precatur.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD GALATAS.

CAPVT I.

1 Post inscriptionem 6 subiungit obiurgationẽ, Galatas accusans defectionis 9 à suo Euangelio, 15 quod à Deo accepit 17 antequam cum vllo Apostolorum contulisset.

1 PAVLVS Apostolus (non [a] ab hominibus, neque [b] per hominem, || [c] sed per Iesum Christum, ac Deum Patrem, qui suscitauit eũ ex mortuis)

2 Quique mecum sunt omnes fratres, Ecclesijs Galatiæ:

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre & Domino nostro Iesu Christo:

4 [2] Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ||vt eximeret nos ex præsenti [d] seculo malo, secundum voluntatem Dei & Patris nostri:

5 Cui *sit* gloria in [e] secula seculorum. Amen.

6 [3] Miror vos ita citò, deserto eo qui vocarat vos in gratiã Christi, [f] trãsferri in aliud Euãgelium:

CAP. I.

1 Salutatio paucis complectens Apostolicæ doctrinæ summã, ac præterea, etiã ita tim ab initio, præferẽs Apostolicæ autoritatis grauitatem, aduersus pseudapostolos mox asserendæ. *Tit.1.3.*

2 Veri Euãgelij summa est, Christũ sua vnius oblatione nos ex mundo selectos seruare, ex Dei Patris gratuita ordinatione. *Luc.1.74.*

3 Prima pars epistolę, qua se Apostolũ esse testatur nihilo selectis illis Christi discipulis inferiorẽ, & prorsus cum eis consentientem, quorum nominibus pseudapostoli abutebantur. Inchoat autẽ ab obiurgatione, arguens eos leuitatis, quòd tam citò aures ijs præbuerint qui ipsos ad nouum Euangelium traducebant.

a Designat authorem ministerij in genere, hoc enim est cõmune omnibus ministris.
b Instrumẽtalem attingit causam: hæc enim est peculiaris Apostolorum prærogatiua, quòd à Christo vocati sint immediatè. *c Christus quidem homo est, sed etiam Deus & Ecclesiæ Caput, eo nomine ex hominum numero eximendus.*
d Ex depranatissima illa conditione extra Christum. *e In infinitum spaciũ, hebr.* *f Vtitur voce passiua, vt culpam in pseudapostolos reiiciat, & tempore præsenti, vt indicet rem nondum confectam, sed eos in actu esse.*

1.Cor.15.1.

Act.9.1.

7 [4]Quod non est aliud: sed nonnulli vos turbant,& volunt [g] inuertere Euangelium Christi.

8 Sed etiam si nos,aut Angelus è cœlo euangelizet vobis præter *id* quod vobis euangelizauimus, [h] anathema esto.

9 Vt antè diximus,etiam nunc iterum dico,Si quis vobis euangelizauerit præter *id* quod accepistis,anathema esto.

10 [5]Nũc enim *vtrũ* [i] homines an Deũ suadeo? aut quæro hominibus placere? Enimuero si adhuc hominibus placerem,Christi seruus non essem.

11 ||[6]Notum autẽ vobis facio,fratres,Euangeliũ prædicatum à me non esse secundum hominem.

12 Neque enim ego ab homine id accepi, neque edoctus sum,sed [k] patefaciẽte *mihi* Iesu Christo.

13 ||[7] Audistis enĩ quomodo versatus sum olim

4 Tempestiuè monet vt meminerint non esse multiplex Euãgelium, ac proinde quicquid prætexãt illi pseudapostoli,qui Legẽ, Mosen, patres in ore habebãt totidẽ hęc esse veri Euangelij corruptelas,& seipsum, atque adeo Angelos etiã ipsos,(nedum istos pseudapostolos) execrabiles esse oportere,si vel tantillum velint in Euangelio quod ipsis antea tradiderat, innouare. 5 Confirmatio tum à natura ipsius doctrinæ sumpta, tum ab ea ratione quam erat in docendo sequutus. Nec enim,inquit,vel ea docui quæ hominibus arriderẽt,vt illi qui in rebus externis & operibus Legis salutis partem constituunt:neque cuiusquam gratiam captaui: ac proinde cœlestem esse doctrinam quam vobis tradidi,res ipsa clamat. 6 Secundum argumentum,prorsus diuinam esse suam doctrinam, vtpote quã è cœlis,ex ipso Iesu Christo, absque hominum adminiculo, hauserit: qua in re vel illis ipsis sit quodammodò superior,quos Christus hominum more in terris erudijt. 7 Probat se à Christo ipso extra ordinem fuisse edoctum, ex anteactæ suæ vitæ historia, satis vel ipsis Galatis perspecta. Nam,inquit,in qua schola fuerim à puero institutus notum est,nempe apud capitales Euangelij hostes. Et, nequis calumnietur me nomine non re discipulum Pharisæorum fuisse, nemo nescit me in Pharisaismo etiam excelluisse, & repente Apostolum Gentiũ ex Pharisæo factum,adeo vt nullum spacium interceserit,quo potuerim ab hominibus instituí.

g Nihil enim magis est contrarium fidei siue gratuitæ iustificationi, quàm ex Lege seu ex meritis iustificatio. h Vide Rom.9.3 i Pseudapostolos perstringit, qui homines semper in ore habebant, ille etsi nihil derogare vellet Apostolus, se tamen Deum suadere non homines. k Hic locus de patefactione extraordinaria intelligendus est. Nam alioqui solus Filius Euangelium suum patefecit per Spiritum suum, sed hominum ministerio, quod excludit Paulus.

in Iu-

in Iudaismo, me *videlicet* summè persequutum esse Ecclesiam Dei,& eam vastasse.

14 Et profeciisse in Iudaismo super multos æquales meos in genere meo, quum vehementiore studio tenerer traditionum, [l] quas à patribus meis acceperam.

15 Sed quando placuit Deo,qui [m] separauit me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam,

16 Retegere Filium suum [n] in me, || vt euangelizarem ipsum inter Gẽtes, [8] non statim [o] contuli [p] cum carne & sanguine.

17 Neque redij Hierosolymam ad eos qui ante me *fuerant* Apostoli : sed abij in Arabiam,ac denuò reuersus sum Damascum.

18 Deinde tribus pòst annis redij Hierosolymam, vt viserem Petrum : & mansi apud eum dies quindecim.

19 Alium autem ex Apostolis non vidi quenquam nisi Iacobum fratrem Domini.

20 In ijs porro quæ scribo vobis, ecce [q] coram Deo, non mentior.

21 Deinde veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.

22 Eram autem ignotus facie Ecclesijs Iudææ quæ *erant* in Christo:

23 Sed solùm audierant *qui dicerent*, Qui persequebatur nos aliquando, nunc annuntiat [r] fidem quam olim vastabat.

24 Et glorificabant Deum de me.

Ephes.3.8.

8 Quoniam obijci poterat, fuisse quidem ipsum in via vocatum à Christo, sed postea ab Apostolis & alijs eruditũ, quorum (vt antè dixi) nominibus ad dẽstruẽdum ipsius Apostolatum, pseudapostoli abutebantur, quasi aliud traderet quàm veri Apostoli,nec esset ipse ex eorum numero quibus sine exceptione credẽdũ esset: idcirco respondet Paulus se statim à vocatione cœpisse Damasci & in Arabia euangelizare, nec ab eo tẽpore Hierosolymis nisi quindecim diebus fuisse, vbi duntaxat Petrum & Iacobum viderit:inde vero cœpisse in Syria & Cilicia docere, approbantibus Iudææ Ecclesijs quibus ex fama tantum notus esset, nedum vt ibi fuerit ab hominibus institutus.

l Paternas vocat traditiones, quia nõ solum ipse Pharisæus erat, sed etiam Pharisæo patre natus. m Loquitur de æterna Dei prædistinatione ad Apostolatũ, cuius tres constituit gradus, consilium Dei æternum, designatio ab vtero, & vocatio : nullam autem præuisorum operum facit mentionem. n Mihi, hæc tamen phrasis Hebræis familiaris indicat gratiam cœlitus illapsam. o Communicaui. p Cum quoquam mortalium. q Iurisiurandi formula. r Doctrinam fidei.

CAP. II.

1 Nihil à suo Euangelio diuersum sensisse Apostolos, 3 incirconsi Titi exemplo ostendit, 11 & quod asseruerit illud aduersus Petri simulationem. 17 Inde transitum facit ad causæ tractationẽ, gratuitò nos iustificari per Christum, &c.

CAP. II.
Deut.10.17, 2.chron.19.7, iob.34.19, sapien 6.8, eccle.35.16, act.10.34, rom.2.11, ephes.6.9, colos.3.26, 1.pet.1.17.

1 DEinde [1] interiectis annis quatuordecim, rursum ascendi Hierosolymam vnà cum Barnaba, assumpto simul & Tito.

2 Ascẽdi autem ex reuelatione, & exposui eis Euangelium quod prædico inter Gentes: sed priuatim cũ eis qui sunt in pretio, nequo modo [a] frustra currerem aut cucurrissem.

3 Sed neque Titus qui mecum erat, quũ esset Græcus, coactus fuit circuncidi.

4 Nempe propter [b] emissarios falsos fratres qui irrepserant ad explorandam libertatẽ nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem adigerent:

5 Quibus ne ad momentum quidem cessimus per [c] subiectionem, vt [d] veritas Euangelij permaneret [e] apud vos:

6 Ab ijs autem qui putantur esse aliquid, qualescunque fuerint, nihil mihi discrepat. || personam hominis Deus nõ accipit. Nam qui sunt in pretio, [f] nihil mecum præterea contulerunt.

7 Imò è contrario, quum vidissent mihi concreditum fuisse Euangelium [g] præputij, sicut Petro circuncisionis:

1 Iam ostendit quàm sibi cum Apostolis cõueniat, quibuscum se fatetur de Euangelio quod inter Gentes docuerat, decimoquarto demum à sua cõuersione anno cõtulisse, quod quidem ita sit illis probatum vt neque coegerint Titum suum comitem circuncidi, frustra ringentibus qui ipsum insidiosè obseruabant: neque vel tantillum ad eam doctrinam quam prædicarat adiecerint, imò etiam datis dextris ipsum & Barnabam vt Apostolos à Domino Gentibus destinatos agnouerint.

a Nullo cum fructu, nam quantum ad doctrinam, de ea nil dubitauit Paulus, sed quia spargebatur illum à reliquis Apostolis dissentire, quòd cursum Euangelij impedire potuisset, huic incommodo mederi studuit. b Qui per fraudem & pietatis simulationem in fidelium album irrepserant. c Vt nos illis, prodita libertate, subijceremus. d Vera ac sincera Euangelij doctrina, nullis istorum falsis doctrinis corrupta. e Galatarũ nomine omnes gentes intelligit. f Nihil nouæ mihi adiecerunt. g Inter Gentes, vt Petro inter Iudæos.

8 (Nam qui efficax fuit per Petrum ad Apoſtolatum circunciſionis, efficax fuit etiam per me erga Gentes.)

9 Quúmque cognouiſſent gratiã mihi datam Iacobus & Cephas & Iohánes, [h] qui putantur eſſe columnæ, [i] dextras dederunt mihi ac Barnabæ ſocietatis: vt nos inter Gentes, ipſi verò inter circunciſos, *Apoſtolatu fungeremur*.

10 Solùm *monuerunt* vt pauperum meminiſſemus: quod & ipſum ſtudui facere.

11 Quum autem veniſſet Petrus Antiochiam, [k] in os ei reſtiti, eo quòd condemnandus eſſet.

12 [2] Nam antequam veniſſent quidam à Iacobo, vnà cum Gentibus edebat: quum autem veniſſent, ſubduxit ſeſe ac ſeparauit ab eis, metuens eos qui erant ex circunciſione.

13 Ac ſimulabãt vnà cum eo reliqui etiam Iudæi: itaque etiam Barnabas ſimul [l] abreptus fuit in illorum ſimulationem.

14 Sed quum vidiſſem eos [m] non recto pede incedere, vt [n] veritati Euangelij congruebat, dixi Petro corã omnibus, Si tu, quum ſis Iudæus, Gẽtiliter viuis, ac nõ Iudaicè, cur Gentes [o] cogis iudaizare.

15 [3] Nos natura [p] Iudæi, & non ex Gentibus [q] peccatores:

16 Scientes non iuſtificari hominem ex operibus Legis iuſtificari. Quod quidẽ ſic proponit vt primùm occurrat obiectioni, (ſum enim, inquit, & ego Iudæus, nequis, poſſit obijcere me eſſe Legis hoſtem) deinde verò id confirmet expreſſo Dauidis teſtimonio.

2 Alia vehementiſſima ſui Apoſtolatus, atque adeo eius quam tradiderat doctrinæ de gratuita per vnam fidẽ iuſtificatione, ꝓbatio, quòd ob hoc ipſum palàm Antiochiæ Petrũ reprehenderit, in eo peccantem quòd in Iudæorum quorũdam Hieroſolymitanorũ gratiam iudaizans, Gentes quæ credideràt offendiſſet.

3 Secũda pars huius epiſtolæ, cuius ſtat⁹ eſt, Nos fide in Ieſum Chriſtum abſque operibus Legis iuſtificari.

h Quos ſõlos iſti pro columnis habẽt Eccleſiæ, quorum nomine ad vos decipiendos abutuntur. i Porrexerunt manum, quod ſymbolum eſſet noſtræ in Euangelij doctrina ſummæ conſenſionis. k Coram omnibus. l Exemplo potius quàm iudicio. m Rectum pedem opponit ſimulationi prapoſteræ. n Veritatem Euangelicam vocat, tum ipſam doctrinam, tum doctrinæ vſurpationem, quæ vulgò practica dicitur. o Cogi eos dicit qui exẽplo Petri Iudaizabant. p Etiamſi Iudæi ſimus, tamen ex fide iuſtificationem docemus, quia nimirum ſatis intelligimus, ex Lege neminem poſſe iuſtificari. q Sic vocabantur à Iudæis Gentes, quòd alienæ eſſent à Dei fœdere.

Rom. 3. 19.

bus Legis, ſed per fidem [r] Ieſu Chriſti: etiam nos *inquam* in Chriſtum Ieſum credidimus, vt iuſtificaremur ex fide Chriſti, & non ex operibus Legis: propterea quòd non iuſtificabitur ex operibus Legis [f] vlla caro.

4 Antequam lõgius progrediatur, occurrit eorum obiectioni qui ab hac gratuitæ per fidẽ iuſtificationis doctrina eo nomine abhorrẽt quòd ſic dicãt homines à bonorum operũ ſtudio abduci. Obiectio autẽ eſt huiuſmodi, Si peccatores iuſtificarentur fide per Chriſtũ abſque Lege, Chriſt⁹ peccantes approbaret, atque adeo ſuo miniſterio velut ad peccandum hortaretur. Reſpondet Paulus, hanc conſequutionem falſiſſimã eſſe, quoniam Chriſtus in credentibus peccatum deſtruit. Ita enim, inquit, Legis terroribus homines ad Chriſtum cõfugiunt, per quem à Legis maledictione ſoluti & iuſtificati ſeruentur, vt ſimul Chriſtus vim illam ſuam peccati peremptricem inſinuet: vt vetere homine per crucifixi Chriſti efficaciam abolito, Chriſtus in ipſis viuat, & ipſi ſeſe Deo cõſecrent. Itaque ſiquis accepto Euangelio ſeſe peccatis dedat, accuſet non Chriſtum, non Euangelium, ſed ſeipſum, vt qui opus Dei in ſeſe deſtruat.

17 ‖ [4 t] Quòd ſi, dum quærimus iuſtificari per Chriſtum, reperimur & ipſi peccatores, num Chriſtus peccati miniſter eſt? Abſit.

18 Nam ſi quæ deſtruxi, ea rurſum ædifico, trãſgreſſorem meipſum conſtituo.

19 Ego enim per Legem [u] Legi mortuus ſum, vt Deo viuerem.

20 Vnà cum Chriſto crucifixus ſum. Viuo autem, nõ amplius [x] ego, ſed viuit in me Chriſtus. & vitam quã nunc viuo [y] in carne, viuo per fidẽ Filij Dei, qui dilexit me, & tradidit ſemetipſum pro me.

21 [5] Non abrogo gratiam Dei. nam ſi per Legẽ eſt iuſtitia, igitur Chriſtus [z] ſine cauſa mortuus eſt.

5 Secundum argumentum ab abſurdo, Si Lege iuſtificari poſſunt homines, ergo Chriſtum neceſſe non fuit mori.

r In Ieſum Chriſtum. *f Vllus homo: in nomine autem carnis magna eſt emphaſis, quo ſignificatur hominis natura prorſus corrupta.* *t A iuſtificatione deſcendit ad ſanctificationem alterum beneficiũ Chriſti apprehenſi.* *u Lex terrens conſcientiam ad Chriſtum adducit, qui vnus efficit vt verè moriamur Legi, quoniam nos iuſtificando tollit conſciẽtiæ terrores, & nos ſanctificando, facit vt cõcupiſcentia in nobis mortificata, non ita poſſit accipere occaſionem peccandi ex Legis prohibitione, vt antea faciebat, Rom. 7. 10. & 11.* *x Qui olim fui.* *y In hoc mortali corpore.* *z Quum nulla cauſa eſſet cur id faceret.*

CAP. III.

1 Exprobrat quòd ſe abduci paſſi ſint ab illis ad vitium expreſſa in Chriſto

in Christo iustificationis gratia. 6 Abrahæ exemplum adducit. 10 Effectum, 21 & causas latæ Legis exponens.

CAP. III.

Gen.15.16, rom.4.3, iac.2.23.

1 A Mentes [1] Galatæ, quis vos fascinauit ne obsequeremini veritati: quibus [a] ob oculos Iesus Christus prius fuerat depictus, inter vos crucifixus?

2 Hoc solum cupio discere ex vobis, Ex operibus Legis [b] Spiritum accepistis, an ex [c] fide per auditum percepta?

3 [2] Adeò amentes estis? quum spiritu inceperitis, nunc [d] carne perficimini?

4 [3] Tam multa passi estis frustra? si modò etiã frustra.

5 [4] Qui igitur subministrat vobis Spiritum, & efficit virtutes in vobis, ex operibus Legis an ex fide per auditum percepta *subministrat?*

6 [5] Sicut || [e] Abraham credidit Deo, & imputatum est ei ad iustitiam.

7 [6] *Ita* nostis nempe, eos qui *ex* fide sunt, esse filios Abrahæ.

1 Tertiũ argumentum ab ijs Spiritus sancti donis sumptũ quibus auditо & credito per Pauli ministerium Euangelio cœlitus fuerãt donati, quæ quum essent omniũ oculis sic exposita vt veluti viuę essent imagines in quibꝰ Euãgelicæ doctrinæ veritatem non aliter intueri possent quàm si oculis suis Christum ipsum crucifixum spectarent, in cuius vnius morte cõsiderent, miratur fieri potuisse vt à pseudapostolis dementarẽtur. 2 Quartum argumentum superiori insertum, & id quidem duplex. Si fidei adijciẽda est Lex, hoc non erit progredi sed regredi, quũ excellẽtiora sint dona illa spiritualia in vos collocata, quã quęcunque possunt à vobis proficisci. Deinde consequeretur, Legẽ præstantiorem esse Christo, quia perficeret quod Christus duntaxat inchoaret. 3 Adhortatio per modum exprobrationis, ne tot certamina frustra subierint. 4 Tertiũ illud argumentum ab effectis sumptum repetit, quoniam quædam alia inseruerat. 5 Quintum argumentum maximi ponderis, cuius triplex est antecedens. Primum, Abrahamum iustificatum esse fide, iustitia videlicet secundum promissionem fide apprehẽsam gratis ei imputata: quod expressẽ testatur Moses. 6 Alterum, Ex fide æstimandos esse filios Abrahæ.

a Quibus ita egregiè ac perspicuè fuit propositus Christus, vt quasi vestris oculis repræsentata fuerit viua ipsius imago, acsi apud vos ipsos esset crucifixus.

b Spirituales illas gratias, quibus obsignata erat in Galatis Euãgelij prædicatio.

c Doctrina fidei. d Carnis nomine cæremonias Legis intelligit, quibus opponit Spiritum, id est, spiritualem Euangelij efficaciam. e Vide Rom.4.

8 7 Prouidens autem Scriptura Deum ex fide iuſtificaturum Gentes, antè euãgelizauit Abrahę, ‖ [8 f] Benedicentur, *inquiens*, in te omnes Gentes.

9 [9] Itaque qui ex fide *ſunt*, benedicũtur [g] cum fideli illo Abraham.

10 [10] Nam quotquot ex operibus Legis ſunt, ſub execratione ſunt. [11] Scriptum eſt enim, ‖ Execrabilis quiſquis non manſerit in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro Legis, vt faciat ea.

11 [12] Nullum autem per Legem iuſtificari apud Deum, manifeſtum *eſt*: ſiquidem ‖ iuſtus [h] ex fide viuet.

12 [13] Lex autem non eſt ex fide: ſed ‖ Qui fecerit ea homo, viuet in ipſis.

13 [14] At Chriſtus nos redemit ab execratione Legis, dũ pro nobis factus eſt execratio: [15] ſcriptũ

7 Tertiũ antecedens; omnes ſine exceptione populos credentes cõprehendi in benedictionis promiſſione. *Gen.12.3, eccle. 44.20, act.3,25. Deut.27.26. Abac.2.4, rom. 1.17, heb.10.38. Leuit.18.5.*

8 Probatio ſecundi & tertij antecedentis, ex verbis Moſis.

9 Concluſio quinti argumenti, Ergo ſicut Abraham fide eſt benedictus, ita & eius filij (.i. omnes etiam ex Gentibus credentes) benedicũtur. i. gratis iuſtificantur.

10 Sextum argumẽtum, cuius etiam concluſio eſt in præcedẽte verſiculo, à repugnãtibus, Maledicuntur qui ſunt ex operibus Legis. i. qui ex præſtatione Legis æſtimant iuſtitiam: Ergo benedictio eorũ eſt qui ſunt ex fide. i. qui ex fide iuſtitiam habẽt. 11 Probatio antecedẽtis: cuius ſyllogiſmi propoſitio eſt, Maledictus eſt quiſquis non implet totam Legem. 12 Aſſumptio cum concluſione, Nemo autem Legem implet: Nemo igitur Lege iuſtificatur, ſiue Omnes maledicũtur qui ex operibus Legis iuſtitiam quærunt. Additur autem ſimul ipſius aſſumptionis probatio eiuſmodi, Iuſtitia & vita tribuitur fidei: Nemo igitur Legem implet. 13 Ratio ſuperioris cõſequutionis oſtenditur: quia Lex vitam promittit omnibus qui ipſam præſtãt, ac proinde ſi præſtaretur, iuſtificaret & viuificaret. Scriptura autem fidei iuſtitiam ac vitam tribuẽs, Legi adimit, quum illa quidem ex imputatione iuſtificet, iſta verò ex operis præſtatione. 14 Occupatio, Quomodo igitur poſſunt benedici, quos Lex pronuntiat execrandos? Quoniam Chriſtus ſuſtinuit maledictionem à Lege inflictã, vt nos eam effugeremus. 15 Probatio reſponſionis, ex Moſis teſtimonio.

f Benedictio hoc loco ſignificat gratuitam ex fide promiſſionem.

g Cum fideli Abraham, non per fidelem Abraham dixit, vt intelligatur benedictionem non manare ab Abrahamo, ſed ab eo per quem Abraham ipſe cum poſteris eſt benedictus. *h Particula (ex) hoc loco non materiam, ſed inſtrumentum ſignificat.*

eſt

est enim, ‖ [i] Execrabilis quisque pendet in ligno. *Deut.21.23.*

14 [16] Vt in Gentibus benedictio Abrahæ extet in Christo Iesu, & vt promissum illum Spiritum accipiamus per fidem. *Hebr.9.17.*

15 [17] Fratres, [k] humano more loquor, ‖ Hominis licet pactionem [l] autoritate confirmatam nemo abrogat, aut *aliquid ei* superaddit.

17 Abrahę verò dictę sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, vt de multis: sed vt de vno, Et semini tuo. [18] qui est [m] Christus.

17 [19] Hoc autem dico: pactionem antè confirmatam à Deo [n] respectu Christi, Lex [20] quæ post

16 Cõclusio omnium superiorũ, de quibus in quinti & sexti argumenti tractatione disseruit, nempè & Gentes fieri in Christo gratuitæ benedictionis Abrahami participes, & Iudæos etiam ipsos quibus se accenset Apostolus, nonnisi per fidem consequi promissam illam Euangelij gratiam, quam Spiritum vocat. Distinctè verò Apostolus & his & illis cõcussionem applicat, aditum sibi parans ad sequens argumẽtum, in quo explicat non aliter quàm fide in Christum posse coalescere semen illud vnicum Abrahæ ex omnibus populis conflatum. 17 Sequenti argumento quod septimum est ordine, duo axiomata præponit: vnum, Ritè pacta & conuenta inter homines, rescindere non licere, nec quicquã eis adijcere: alterum, sic pactũ esse Deum cũ Abrahamo, vt eius sobolẽ quę ex Iudęis & ex Gẽtibus composita est (sicut ex precedẽtibus apparet) in vnũ corpus colligeret: vt qui nõ dicat se Deũ fore Abrahę & seminibus eius (quod tamẽ dicendum esset si plura haberet diuersa semina, nẽpè Gẽtes seorsim, & seorsim Iudæos) sed se Deum fore Abrahæ & ipsius semini, quasi vni. 18 Proponit septimi argumẽti summã, nẽpè in vno Christo tum Gentes tum Iudæos, in vnũ seminis Abrahæ corpus coalescere, vt omnes sint vnus Christus: sicut infrà explicatur vers. 28. 19 Argumẽtum octauũ à cõparatis, Si authẽticum hominis pactũ firmũ manet, multò magis Dei pactũ. Ergo Lex nõ fuit lata vt abrogaret ꝓmissionẽ cũ Abrahamo sancitã, quę in Christũ respiciebat. i. cuius exitus à Christo pẽdebat. 20 Amplificatio argumẽti, Promissionẽ illã præterquam quod per se firmissima est, lõgissimi etiã tẽporis præscriptione, nẽpè 430. annorum, fuisse confirmatam, vt infringi nullo pacto potuerit.

i Sic Latini abire in malam crucem iubent, quibus exitium imprecantur summo cum dedecore coniunctum. factus est autem pro nobis execratio, qui nobis debitam maledictionem sustinuit, vt nos suæ iustitiæ redderet participes. k Vtar exẽplo quod sumam ex medio & promiscuo hominum vsu, vt vos pudeat minus tribuere Dei quàm hominum pactis. l Quod vulgò dicunt authenticam. m Non agit Paulus de Christi persona, sed de duobus populis qui in vnum, nimirum Christum, coalescebant. n Quæ ferebat in Christum.

annos quadringentos & triginta cœpit, non facit irritam, vt aboleat promissionem.

21 Obiectio, Fatemur promissionem nõ abrogari Legis pacto, ideoque Legem cum promissione coniungimus. Imò, inquit Apostolus, stare hæc duo simul non

18 [21] Nam si ex Lege est [o] hæreditas, non iam ex promissione: Abrahæ verò per promissionem gratificatus est Deus *hæreditatem*.

19 [22] Quid igitur Lex? [p] Transgressionum gratia addita est [q] vsquequo veniisset semen illud cui facta est promissio: [23] *Lex, inquam,* [r] ordinata per [s] Angelos per manum internuntij.

20 Internuntius autem, vnius non est: [24] Deus verò vnus est.

possunt, nempè, vt hæreditas ex Lege simul & promissione detur, quum promissio sit gratuita. Ex quo consequitur, Legem non esse datam iustificandi causa, quoniam ita infringeretur promissio.

22 Obiectio ex superiore responso nascens, Si non est ex Lege hæreditas, saltem aliqua ex parte: quorsum igitur data iampridem promissione, lata est Lex? Idcirco, inquit Apostolus, vt homines coargueret peccati, ac proinde doceret in Christum respicere, in quo tandem promissio illa omnium populorum simul seruandorum impleretur: nedum vt sit lata Lex hominibus iustificandis.

23 Confirmatio superioris responsionis, ex ipsa ferendæ Legis ratione ac forma desumpta. Lata enim est, magnum omnibus terrorem incutientibus Angelis, & interueniente Mose internuntio. Internuntio porrò opus non est vni, sed duobus minimum, ijsque dissidentibus. Lex ipsa igitur & internuntius, testimonia fuerunt iræ Dei, nedum vt hoc modo vellet Deus homines sibi reconciliare, abolita promissione, aut Lege ad promissionem adiecta.

24 Occupatio, nequis obijciat, interdum ex contrahentium voluntate aliquid adijci pactis, aut priora etiam pacta rescindi. Hoc, inquit Apostolus, in Deum non cadit qui semper vnus est, id est, idem ac sui similis.

o Hæreditatis nomine, significatur ius seminis, vt Deus sit Deus noster, id est, ex pacti formula, cum Abrahamo fideli: fideles, vt & ipsi benedicamur.

p Vt homines intelligerent patefactis transgressionibus, se sola Dei gratia quam Abrahamo patefecerat seruari, idque in Christo.

q Donec diruta macerie, surgeret plenum semen illud coagmentatum ex vtroque populo Iudæis & Gentibus, non enim nomine seminis, non Christus per se, sed cum suo corpore coniunctus intelligendus est.

r Imperata siue edicta.

s Opera & ministerio.

21 25 *Num* igitur Lex *addita est* aduersus promissiones Dei? Absit. nam si data fuisset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.

22 Sed ||concluſit t Scriptura u omnia sub peccatum, vt x promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.

23 26 Antequam autem venisset fides, sub Legis præsidio tenebamur, concluſi y in eam fidem quæ erat reuelanda.

24 Itaque Lex pædagogus noster fuit in Christum *respiciens*, vt ex fide iustificaremur.

25 At postquam venit fides, non amplius sub pædagogo sumus.

26 27 Omnes enim filij Dei estis, per fidem in Christo Iesu.

27 28 Nam quicunque in Christo z baptizati

Rom. 3. 19.

25 Cõclusio per interrogationem enuntiata, eadem quidem atque illa quæ expressa est suprà ver. 17. sed ex alio antecedẽte nascens, vt nouũ sit argumentum eiusmodi, Deus est sui semper similis: Lex igitur nõ est lata vt promissiones aboleat. Aboleret autẽ si viuificaret, quia sic iustificaret, ac proinde aboleret iustificationem illam Abrahę & semini eius promissam ex fide. Imò potius lata est, vt omniũ reatum patefaceret, quo confugientes ad Christum promissum, omnes credentes gratis in eo iustificarentur. 26 Iam subsequitur secundæ partis huius epistolæ altera tractatio, cuius status est, Etiamsi non iustificet Lex (id est tota illa Legalis œconomia) an propterea sit abolenda, quum Abraham ipse circunciſus fuerit, & eius posteri Legis Mosaicæ vsum retinuerint. Affirmat autem Paulus abolendam fuisse, quoniam idcirco fuit instituta, vt veluti custos ac pædagogus esset populi Dei, tantisper dum reipsa appareret promissio, id est, Christus & Euãgelium manifestè ac summa cum Spiritus efficacia promulgatum. 27 Quoniam ætas conditionem seruorum non mutat, addit nos conditione esse liberos, ac proinde ex pueritia egressis, iam non opus esse custodia vel pedagogo. 28 Particula vniuersali vsus, ne viderentur saltem Iudæi obstringi Legis vinculo, pronuntiat Baptismum esse omnibus credentibus communem, quòd sit nostræ in Christo liberationis pignus, tum Iudæis, tum Græcis, vt verè hoc modò omnes sint vnus in Christo, id est, semen illud Abrahæ promissum, ac vitæ æternæ hæres.

t *Legem Scripturæ nomine intelligit.* v *Omnes homines, & quicquid ab homine proficiscitur.* x *In singulis verbis latet enthimema operum merita conuellens: nam promissio, fides, Christus, daretur, credentibus, meritis aduersantur.* y *Causam finalem notat.* z *Tacitè circunciſioni quam iactabant Pseudoapostoli, opponit Baptismum.*

estis, [a] Christum induistis.

28 Non est Iudęus neque Grȩcus, non est ser-
uus neque liber, non est masculus ac fœmina. om-
nes enim vos [b] vnus estis in Christo Iesu.

29 Quòd si vos *estis* Christi, nempè Abrahæ
semen estis, & secundum promissionem hæredes.

a Ecclesiam oportet Christo tanquam vestu operiri, & sub eo delitescere, vt sancta sit prorsus, & irreprehensibilis.

b Vnus instar, sic summa coniunctio significatur.

CAP. IIII.

1 A tutela Legis emancipatos, 4 Christi aduentu qui eius est finis, 9 absurdum est ad egenas superstitiones velabi. 13 Reuocat ergo eos ad puritatem doctrinæ Euangelij. 21 Et pulchra allegoria suam disputationẽ exornat.

CAP. IIII.

Rom. 8. 15.

1 Declarat alia duplici similitudine, & de custode ac pędagogo paulò antè dixerat. Legẽ enim (i. totam illã Legalem œconomiam) dicit fuisse instar tutoris siue curatoris ad certum tẽpus dati, tantisper dum, finita illa temporaria tutela, iuris nostri fieremus, ac tãdem vt filij, non vt serui viueremus. Sed & obiter Legale illud regimẽ velut alphabeti & rudimentorũ instar fuisse docet, præ illa Euãgelij doctrina.

1 [1] HOc autem dico: Quandiu hæres est infans, nihil differt à seruo, quanuis sit dominus omnium:

2 Sed sub tutoribus & curatoribus est, [a] vsque ad tempus quod pater præfinierit.

3 Ita & nos, quũ essemus infantes, sub [b] elementis mundi eramus in seruitutem redacti:

4 [2] At postquam venit [c] plenum tempus, emisit Deus Filium suum factum ex [d] muliere, factum Legi obnoxium:

5 Vt eos qui Legi erant obnoxij, redimeret, ‖ vt [e] adoptionem acciperemus.

2 Multa simul tradit, nẽpè suo tẽpore finitã fuisse tutelã, vt definãt curiosi homines quærere cur tam diuturna fuerit illa pędagogia: item nos non esse natura filios, sed ex adoptione, idque in illo Dei Filio, qui carnem nostram idcirco induerit, vt fratres ipsius fieremus.

a Hoc additur, quoniam qui est sub perpetua tutela & curatione, vix potest liber censeri. b Lex vocatur elementa, quia illa velut rudimentis, Deus Ecclesiam suam erudiuit, postea pleno cornu effudit Spiritum sanctum tempore Euangelij. c Plenum dicitur tempus, cuius omnia spatia sunt peracta: itaque nec serius nec tardius venire debuit Christus. d Mulierem, sexus ratione, vocat Mariam, non vt opponitur virgini, fuit enim incorrupta. e Adoptio filiorum est aterna, sed suo tempore exhibetur.

6 Quoniam

6 3 Quoniam autem estis filij [f] emisit Deus [g] Spiritum Filij sui in corda vestra, clamantem, Abba, *id est*, Pater.

7 [h] Itaque non amplius es seruus, sed filius: quod si filius, etiam [i] hæres Dei per Christum.

8 4 Imò tum quidē ignorantes Deum, seruiebatis ijs qui natura non sunt dij:

9 At nunc quum cognoscatis Deum, imò potius edocti sitis à Deo, quomodo conuertimini retrorsum ad impotentia & [k] egena elementa, quibus [l] retrorsus ab initio seruire vultis?

10 Dies obseruatis & menses, & tempora, & annos.

11 Metuo de vobis ne frustra fatigatus sim apud vos.

12 5 Estote quasi ego: nam ego *sum* quasi vos: fratres, rogo vos. nihil mihi feciſtis iniuriæ.

13 Nostis autem me per [m] infirmitatem carnis vobis prius euangelizasse:

14 Et [n] experimentum mei quod *fiebat* in carne mea, non pro nihilo habuistis, neque respuistis: sed præ illis aliquam excusationem prætexere, vt qui in illo Legali cultu fuerant nati & educati: Galatæ verò quum ex idololatria ad Christianam libertatem asciti fuissent, quo prætextu poterant ad illa rudimenta regredi? 5 Temperat quæcunque poterat videri acerbius dixisse, miro atque adeo planè diuino artificio, sic declarans suam in illos beneuolentiam, vt necesse fuerit Galatas hæc legentes, vel prorsus esse desperatos, vel cum lacrymis leuitatem suam agnoscere ac deprecari.

3 Ostēdit sic nos esse liberos & nostri iuris factos, vt interea nos Spiritu Christi gubernari oporteat, qui in cordibus nostris regnans, verum Patris cultū nos doceat. Sed hoc non est seruire, sed vera potius libertate frui, vt filios & hęredes decet.

4 Applicat superiorem doctrinam Galatis, peculiari cum reprehensione. Poterāt enim Iudæi

f Ex consequente antecedens colligit. *g Spiritum sanctum, qui Patris est & Filij Spiritus: peculiari autem ratione dicitur Spiritus Filij, quia per eum obsignatur nostra in illum adoptio.* *h Seruus non dicitur hoc loco qui peccato seruiat, quod est infidelium, sed qui sub ceremonijs adhuc degit, quod est Iudæorum.* *i Particeps bonorum.* *k Egena & impotentia vocantur elementa in seipsa, & seorsum à Christo: deinde quòd ea ratione ipsi sese egenos esse in Christo testarentur, quum tamen à Christo ad ceremonias relabi nihil aliud sit quàm relictis opibus, inania sectari.* *l Retroflexis vestigijs.* *m Per varias afflictiones.* *n Has ipsas vexationes quotidianas, quibus Dominus me exploraſit inter vos.*

me vt Angelum Dei, ° vt Christum Iesum excepistis.

15 P Quę igitur erat beatitatis vestrę prædicatio? testimoniũ enim reddo vobis, vos, si fieri potuisset, oculos vestros effossos daturos mihi fuisse.

16 Itaque *num* inimicus factus sum vobis, dum vobis vera loquor?

17 Depereunt vos q non bene, imò excludere nos volunt, r vt se depercatis.

18 Sed prædarum est s vehementer amare in re bona semper, & non solùm dum præsens sum apud vos.

19 Filioli mei, quos iterum parturio, vsquequò formetur Christus in vobis.

20 Velim autem nũc adesse apud vos, & t mutare vocem meam: quoniam hæsito in vobis.

21 5 Dicite mihi qui sub Lege u vultis esse, Legem non auditis?

22 Scriptum est enim, Abrahamum duos filios

5 Quoniam pseudapostoli perpetuò vrgebãt, nisi Gẽtes circunciderẽtur, Christum eis nihil profuturũ, & istud dissidium eorum qui ex circunciſione crediderant aduersus incircunciſos credẽtes, plenum erat offendiculi, Apostolus post varia argumenta, quibus illorũ errorem refutauit, profert allegoriã in qua dicit Spiritum sanctum adumbrasse omnia hæc mysteria: fore videlicet, vt duo filiorũ genera Abrahamũ communẽ patrem haberent, sed planè diuerso exitu. Sicut enim Abrahã ex Agar ancilla extranea genuit Ismaelem vi naturæ ordinaria: ex Sara verò ingenua sustulit Isaacum, vi promissionis, & ex sola gratia: quorum ille non modò non fuit hæres, sed etiam hæredem est persequutus: ita duas esse pactiones, & velut duplices ex duabus illis pactionibus tanquam matribus nasci Abrahamo filios. Vnam igitur latam fuisse in Sina extra terram promissam, secundum quam pactionem geniti sint Abrahæ filij secundum carnem, Iudęi videlicet, ex illa pactione (.i. ex Lege) quærentes iustitiam: at non hæredes, imò tandem ex domo eijciendi, vtqui veros hæredes persequantur. Alteram verò in illa sublimi Hierusalem, siue in Sione (ipsius videlicet Christi sacrificio) sancitam, quæ filios promissionis gignat, virtute nimirùm Spiritus sancti credentes, & in promisione gratuita instar Abrahæ acquiescentes, qui soli, expulsis illis seruis, sint filiorum iure, patriæ hæreditatis futuri participes.

o Mei ministerij causa. p Quantus vbique rumor erat hominum, vos beatos prædicantium? q Nam commodi sui priuati causa depereunt. r Vt omnem amorem à me in ipsos transferatis. s Bonam suam Zelotypiam, peruersæ pseudoapostolorum opponit. t Alijs verbis apud vos vti. v Qui vltrò appetitus.

habuisse:

habuisse: vnum ex ancilla, & vnum ex libera.

23 || Sed is qui ex ancilla *natus est*, [x] secundum carnem natus est: || qui verò ex libera, [y] per promissionem. *Gen.16.15.* *Gen.21.1.*

24 Per quę aliud figuratur. Nã hæ [z] sunt [a] duę illæ pactiones, vna quidem quæ est Agar, ex monte [b] Sina, generans *prolem* ad seruitutem.

25 Sina enim mons est in Arabia, [c] pari autem serie respondet ei Hierusalem quæ nunc *est*, [d] seruitque cum filijs suis.

26 [e] Sublimis verò illa Hierusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum.

27 [6] Scriptum est enim, || Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis. quoniam plures sunt liberi [f] desertæ, quàm eius quæ habet virum.

28 || Nos igitur, fratres, [g] secundũ Isaac, [h] promissionis filij sumus.

29 Sed quemadmodum tunc is qui [i] secundum carnem genitus fuerat, persequebatur eum qui natus erat [k] secundum Spiritum: ita & nunc.

30 Sed quid dicit Scriptura || Eijce ancillã & filium eius: non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. *Esa.54.1.* *Rom.9.8.* *Gen.21.10.*

31 [7] Nempè, fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ.

6 Ostendit se in hac allegoria sequutũ Esaię Prophetæ vestigia, qui prænuntiarit Ecclesiam constituendam ex filijs Saræ sterilis, id est ex ijs qui merè spiritualiter p fidem fierent Abrahæ filij, potius quam ex Agare fœcũda: iam tum prædicens Iudæorum reiectionem & Gẽtium vocationem.

7 Conclusio superioris allegoriæ, Nullo modo accersendam esse Legalem seruitutem, quum ancillæ filij non sint hæredes.

x Consueto hominum more, & naturæ vi ordinaria. y Vi promissionis, quam Abrahamus sibi & vero suo semini apprehendit. Nam alioqui effœti erant Abraham & Sara. z Figurant & adumbrant. a Duæ dicuntur pactiones, vna veteris, altera noui testamenti: quæ tamen reipsa duæ non fuerãt, sed temporum & œconomiæ ratione. b Sina facit mentionem, quòd in eo monte sancita fuit illa pactio, quam adumbrabat Agar. c Quam rationem habet Agar ad filios suos, eandem Hierusalem habet ad suos.

d Sub. Sina. e In sublimi, id est, excellenti loco posita. f Destructæ & excisæ. g Exemplo Isaac, qui cœlestis Hierusalem est primogenitus, velut Ismael seruæ synagogæ. h Semen illud ad quod pertinet promissio. i Naturæ vi ordinaria. k Diuinitus & spirituali ratione.

CAP V.

1 Quia ex libera ortos esse dixit, admonet quantum sit pretium tantæ libertatis: 13 qualiter ea sit vtendum, 16 vt spiritui obediant, 19 & resistant carni.

CAP. V.

1 IN libertate igitur qua Christus nos liberauit, perstate, & ne econtrariò implicamini seruitutis iugo.

2 ‖ [1] Ecce, ego Paulus dico vobis, [a] si circuncidamini, Christum nihil vobis profuturum.

3 Testor enim rursum omni homini qui circunciditur, eum esse debitorem totius Legis seruandæ.

4 Facti estis [b] inanes Christi ‖ quicũque [c] per Legem iustificamini, & à gratia excidistis.

5 [2] Nos enim [d] Spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus.

6 [3] Nam in Christo Iesu neque circuncisio quicquam valet, [4] neque pręputium, [5] sed [e] fides per charitatem agens.

1. Altera obtestatio qua diserte testatur iustitiã operum & iustitiã ex fide non posse simul stare, quoniã nemo ex Lege iustificari potest, nisi q plenè ac perfectè illam pręstat. Arripit autem circuncisionis exẽplum, quoniã ea erat toti[9] Legalis cultus basis, & præcipuè vrgebatur à pseudapostolis. 2 Tacitè comparat nouum populum cum vetere. Certum enim est hunc quoque in fide non in circuncisione spem omnem iustitiæ ac vitæ fundasse, sed ita vt eorum fides esset ceremoniali & externo cultu implicita: nostra autem fides nuda est, ac spirituali cultu contenta. 3 Ratio additur, Quia nunc circuncisio est abolita, Christo nobis exhibito cum plena spiritualis circuncisionis vbertate. 4 Facit etiam præputij mentionem, ne sibi Gentes in eo placeant, vt Iudæi in Circuncisione.

5 Occupatio, Si abolitus est totus ille Legalis cultus, qua in re igitur nos exercebimus? In charitate, inquit Paulus. Neque enim fides de qua agitur, otiosa esse potest, imò assiduos charitatis fructus edit.

a Circuncisio, aliâs sigillum iustitiæ dicitur, sed hîc obseruanda est circunstantia temporis, quo Baptismus Circuncisioni successerat. Præterea disputat Apostolus ex aduersariorum hypothesi, qui Circuncisioni salutis partem adscribebant. b Vacui, id est, vt postea explicat, à gratia excidistis. c Id est, Quæritis per Legem iustificari, reuera enim nemo per Legem iustificatur. d Spiritu, qui fidem gignit. e Sic vera fides ab adulterina distinguitur, non autem charitas fidei tanquam iustificationis Synaition *adiungitur.*

7 [6] Cur

7 6 Currebatis pulchrè, quis vos interpellauit, vt non obſequeremini veritati?

8 7 Hæc perſuaſio nõ *eſt* f ex eo qui vocat vos.

9 ‖ [x] Paulùm fermenti totã maſſam fermẽtat.

10 9 Ego confido de vobis in Domino, vos nihil aliud eſſe ſenſuros: ſed qui turbat vos, auferet condemnationem, quiſquis fuerit.

11 10 Ego autem, fratres, ſi circunciſionem etiã prædico, quid adhuc perſequutionẽ patior? nempè abolitum eſt offendiculum crucis.

12 11 Vtinam etiam abſcindãtur qui vos g inquietant.

13 Vos enim ad libertatẽ vocati eſtis, fratres: 12 tantùm ne libertatem *arripite vt datam* carni occaſionem, ſed ex charitate ſeruite alij alijs.

14 13 Nam h tota Lex vno verbo cõpletur, iſto *videlicet*, ‖ Diliges proximum tuum vt teipſum.

15 14 Quòd ſi alij alios mordetis & deuoratis, videte ne viciſſim alij ab alijs conſumamini.

16 15 *Hoc* autem dico, ‖ ſpiritu incedite, & quod momenti videatur contẽdere, ſolicitè monens (ſimilitudine à fermẽto ſumpta, qui Chriſtus etiam ipſe vſus eſt) ne vel minimo vitio patiãtur puritatem Apoſtolicæ doctrinæ inſici. 9 Mitigat ſuperiorẽ increpationem, deriuãs culpã in pſeudapoſtolos, quibus horrẽdum iudicium Dei denuntiat. 10 Iubet eos cõſiderare quàm hac in re ſuum commodum non quærat, quũ ipſi liceat hominũ odia vitare, ſi velit Iudaiſmum cum Chriſtianiſmo coniungere. 11 Exemplum veri paſtoris, zelo gloriæ Dei & gregis ſui charitate inflammati. 12 Tertia pars epiſtolæ, docẽs rectum Chriſtianæ libertatis vſum in eo poſitum eſſe, vt à peccati ſeu carnis ſeruitute manumiſſi, & Spiritui parentes, alij aliorum ſaluti ſeruiamus, ex charitate. 13 Charitatẽ proximi proponit tanquam ſcopum, ad quem Chriſtiani omnes actiones ſuas referant, citato Legis teſtimonio. 14 Exhortatio ad charitatis officia, ab vtili: quoniam nulli ſibi peius cõſulant, quàm qui mutuò ſe oderũt.

15 Agnoſcit maximam piorum imbecillitatem, quòd ex parte ſint regenerati: ſed monet vt meminerint ſe donatos eſſe Dei Spiritu, qui eos à ſeruitute peccati, ac proinde à Lege, aſſeruerit, quatenus eſt peccati virtus, ne cupiditatibus ſeſe dedant.

6 Iterũ obiurgat Galatas, ſed cum admiratione & ſuperioris etiam curſus laude, quo plus verecundiæ ipſis incutiat. *1.Cor.5.6.*

7 Agit ex Apoſtolica auctoritate, negans poſſe ex Deo eſſe illam doctrinã ſuæ repugnantem. *Leuit.19.18, matth.22.39, mar.12.31, rom.13.9, iac.2.8. Rom.13.14, 2.pet.2.11.*

8 Hoc addit ne de re parui momenti videatur contẽdere, ſolicitè monens (ſimilitudine à fermẽto ſumpta, qui Chriſtus etiam ipſe vſus eſt) ne vel minimo vitio patiãtur puritatem Apoſtolicæ doctrinæ inſici. 9 Mitigat ſuperiorẽ increpationem, deriuãs culpã in pſeudapoſtolos, quibus horrẽdum iudicium Dei denuntiat. 10 Iubet eos cõſiderare quàm hac in re ſuum commodum non quærat, quũ ipſi liceat hominũ odia vitare, ſi velit Iudaiſmum cum Chriſtianiſmo coniungere. 11 Exemplum veri paſtoris, zelo gloriæ Dei & gregis ſui charitate inflammati. 12 Tertia pars epiſtolæ, docẽs rectum Chriſtianæ libertatis vſum in eo poſitum eſſe, vt à peccati ſeu carnis ſeruitute manumiſſi, & Spiritui parentes, alij aliorum ſaluti ſeruiamus, ex charitate. 13 Charitatẽ proximi proponit tanquam ſcopum, ad quem Chriſtiani omnes actiones ſuas referant, citato Legis teſtimonio. 14 Exhortatio ad charitatis officia, ab vtili: quoniam nulli ſibi peius cõſulant, quàm qui mutuò ſe oderũt.

15 Agnoſcit maximam piorum imbecillitatem, quòd ex parte ſint regenerati: ſed monet vt meminerint ſe donatos eſſe Dei Spiritu, qui eos à ſeruitute peccati, ac proinde à Lege, aſſeruerit, quatenus eſt peccati virtus, ne cupiditatibus ſeſe dedant.

f Ex Deo. g Qui enim Legem prædicant, cõgunt conſcientias perpetuò trepidare. h Ad ſecundam tabulam reſtringi debet.

16 Quod in genere dixerat, particulatim explicat, præcipua aliquot carnis effecta recẽsens, eáque Spiritus fructibus opponens, vt nemo possit ignorantiam prætexere.

17 Nequis obijceret Paulum agere sophistã, vt qui, Spiritum vrgendo, nihil aliud quã quod Lex præcipit vrgeret, ostendit se non literalem illam & externam, sed spiritualẽ obedientiam requirere, quę non ex Lege promanet, sed ex Christi Spiritu nos regenerante, quem oporteat esse nostræ vitæ moderatorem.

concupiscit caro ne perficite.

17 Nam [i] caro concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hæc autem inter se opposita sunt, vt non quæcunque volueritis, eadem faciatis.

18 Quòd si spiritu ducimini, nõ estis sub Lege.

19 [16] Porrò manifesta sunt opera carnis: quæ sunt, adulterium, scortatio, impuritas, proteruia.

20 Idololatria, veneficium, inimicitię, lis, æmulationes, iræ, contentiones, dissidia, hæreses,

21 Inuidiæ, cędes, ebrietates, comessationes, & his similia: quæ prędico vobis, sicut prędixi: eos *videlicet* qui talia agunt, regni Dei non fore hæredes.

22 At [k] fructus Spiritus, est charitas, gaudium, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, temperantia.

23 [17] Aduersus eos qui sunt eiusmodi, non est lex.

24 Qui enim *sunt* Christi, carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiscentijs.

25 [l] Si viuimus spiritu, spiritu etiã incedamus.

26 [18] Ne simus inanis gloriæ cupidi, alij alios prouocantes, alij alijs inuidentes.

promanet, sed ex Christi Spiritu nos regenerante, quem oporteat esse nostræ vitæ moderatorem. 18 Adijcit peculiares exhortationes, prout nouerat Galatas certis vitijs esse obnoxios, ac primum quidem ambitionem cauendam esse docet, quę duas habet comites, obtrectationem & inuidiam, vnde infinitas contentiones, & iniurias necesse sit exoriri.

i In uno enim eodémque homine regenerato caro habitet, regnet autem non sine lucta tamen spiritus, quod copiosè explicatur, Rom. 7. *k Non sunt igitur fructus liberi arbitrij, nisi quatenus à gratia liberatum est.* *l Si verè donati sumus illo Spiritu viuifico, qui facit vt peccato mortui, Deo viuamus, hoc reipsa, id est, sancta vita testemur.*

CAP. VI.

1 Agit iam in specie de charitate erga delinquentes & lapsos: 6 erga ministros verbi, 10 erga domesticos fidei: 12 Nõ quemadmodum falsi Legis Zelatores, 13 qui in carne mutilata gloriantur, 14 non autem in cruce Christi.

1 Fratres,

CAP. VI.

1 Importunũ rigorẽ damnat quòd fratrum reprehẽsiones Spiritu mãsuetudinis oporteat esse temperatas.

2 Attingit vlcus, quoniã ij ferè sunt rigidissimi censores qui suæ infirmitatis sunt immemores.

1.Cor.3.8.

1.Cor.9.7.

1.Thes.3.13.

3 Finem hunc esse reprehensionum ostendit, vt fratrem collapsum erigamus, nõ autem superbè opprimamus.

1 FRatres, [1] etiamsi [a]præoccupatus fuerit homo in aliqua offensa, [b] vos spirituales [c] instaurate huiusmodi hominem cum [d] spiritu mansuetudinis: [2] considerans temetipsum, ne & tu tenteris.

2 [3] Alij aliorum onera portate: & ita cõplete [e] Legem Christi.

3 Nam siquis sibi videtur aliquid, quum nihil sit, hunc suus ipsius animus fallit.

4 Opus autem suum probet vnusquisque: & tunc in semetipso gloriationem habebit, & non in alio.

5 ‖[4] Nam vnusquisque onus suum portabit.

6 ‖[5] Communicet autem qui instituitur in sermone, ei qui se instituit, [f] omnia bona.

7 [6]Ne fallimini: Deus non irridetur. quicquid enim seminauerit homo, hoc & metet.

8 Nam qui seminat [g] carni suæ, ex carne metet interitum: qui verò seminat spiritui, ex spiritu metet vitam æternam.

9 ‖[7] Porrò ne benefaciendo segnescamus. tẽpore enim suo metemus, si non elanguerimus.

igitur oportere non ex aliorum reprehensione, sed ex suijpsius approbatione laudabilem vitam sectari. 4 Ratio, cur homines oporteat in sese potissimùm esse intẽtos: Quoniam videlicet vnusquisque non ex comparatione cum altero, sed ex suijpsius vita coram Deo censebitur. 5 AEquum est magistros pro facultatum ratione à discipulis ali. 6 Beneficentiam in egenos cõmendat, primùm omnium eos obiurgãs, quos non pudet hoc vel illud prætexere quominus proximos iuuent, quasi Deum possint fallere. deinde eleemosynam comparãs sationi spirituali, quã consequutura sit spiritualis messis, vt nihil sit ea lucrosius: auarã autẽ parsimoniã sationi carnali, vnde nihil nisi caducum & mox periturũ colligatur. 7 In eos qui initio quidem sunt benefici, sed non perseuerant, quòd diutius videatur messis differri, perinde acsi vnum & idem esset sationis ac messis momẽtum.

a A carne & Satana. b Qui virtute Spiritus sustinemini. c Nitamini in eo supplere quod deest. d Sic loquũtur Heb. vt omnes veras virtutes intelligamus à Deo proficisci. e Christus charitatis præceptũ disertè & peculiariter vocat suũ mandatũ. f Quanis pro facultatum ratione. g Huius præsentis vitæ cõmodis.

10 [8] Nempe igitur dum tempus habemus, ſimus benefici erga omnes, maximè verò erga domeſticos fidei.

11 [9] Videtis quàm longis literis vobis ſcripſerim mea manu.

12 Quicunque volunt [h] ſpecioſi apparere [i] in carne, ij cogunt vos circuncidi, tantùm ne ob [k] crucem Chriſti perſequutionem patiantur.

13 Nam ne ipſi quidem qui circuncidũtur, Legem ſeruant: ſed volunt vos circuncidi, vt [l] de veſtra carne glorientur.

14 [10] A me verò abſit [m] gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti: per quem mũdus mihi crucifixus eſt, & ego mundo.

15 Nam in Chriſto Ieſu neque circunciſio quicquam valet, neque præputium, ſed noua creatio.

16 Et quicunque ſecundum hanc regulam incedent, pax *erit* ſuper eos & miſericordia, & ſuper [n] Iſraelem Dei.

17 [11] De cætero, nequis mihi moleſtias exhibeto: ego enim [o] ſtigmata [p] Domini Ieſu in corpore meo porto.

18 [12] Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* cum [q] ſpiritu veſtro, fratres. Amen.

Ad Galatas ſcripta fuit Roma.

8 Domeſtici fidei (.i. eadem religionis profeſſione nobiſcum cõiuncti) cęteris quibuſcunque ſunt anteferẽdi, ita tamen vt in quoſuis nihilominus beneficẽtia noſtra redundet.

9 Quarta & vltima pars epiſtolæ, in qua redit ad præcipuum ſcopum, nempe ne Galatæ ſeſe à pſeudapoſtolis amplius ſinant extra viã abripi. Depingit autẽ illos pſeudapoſtolos ſuis coloribꝰ, arguẽs illos ambitionis, vt qui ne Legis quidem ſtudio faciant quod faciũt, ſed idcirco duntaxat vt ex Galatarũ circunciſione bonã gratiam ſuæ gentis aucupentur. 10 Comparationẽ ſui cũ illis nõ dubitat inſtituere, teſtificãs ſe ex aduerſo ijs ærumnis gaudere, quas Chriſti cauſa ſuſtineat, & ſicut à mundo deſpiciatur, ſe viciſſim mũdũ pro nihilo habere: quæ ſit vera veri Iſraelis circũciſio. 11 Perſeuerãs in eadẽ tranſlatione, ærũnas ſuas, atque adeo plagarũ ſibi pro Chriſti nomine ĩpoſitarũ vibices, opponit externę circũciſionis cicatrici, tãquam verũ Apoſtolatus ſui ſigillũ. 12 Valedicẽs precatur eis gratiã & Spiritũ, aduerſus pſeudapoſtolorũ fraudes, externa illã inculcãtes,

h Speciem opponit veritati. i In ceremoniarum obſeruatione. k Crucifixi prædicationẽ. l Quòd vos Iudaiſmo implicuerint: alludit tamen ad formã circunciſionis. m Hoc verbũ apud Paulũ in laude poſitũ, ſignificat aliqua in re acquieſcere. n verũ Iſraelẽ, cuius laus eſt ex Deo, non ex hominibus, Rom. 2. 29 o Inuſtas notas, quales inuri ſeruis fugitiuis ſolebãt. p Multũ enĩ interẽſt cuius ſtigmata feramus, ſi quidẽ cauſa facit martyrẽ, non pœna. q Cũ animis veſtris.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD EPHESIOS.

CAPVT I.

1 Poſt ſalutationem, 4 de gratuita Dei electione 5 & adoptione diſſerit: 7 13 à qua ſalus hominum tanquam ex vero & natiuo fonte manat. Et quia tam ſublime arcanũ capi non poteſt, 16 precatur, vt ad plenam 20 Chriſti cognitionem Epheſios Deus adducat.

1 [1]PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti, per voluntatem Dei, || ſanctis qui agunt Epheſi, & [a] fidelibus in Chriſto Ieſu:

2 Gratia *ſit* vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

3 || [2]Benedictus Deus [3] & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, [4] qui benedixit nobis omni [b] benedictione ſpirituali [c] in cœlis [5] in Chriſto:

4 [6] Sicut elegit nos [d] in ipſo antequam iace-

CAP. 1.

1 Inſcriptio & inſtauratio, de quibus in alijs epiſtolis dictum eſt. *1. Cor. 1. 1. 1. Cor. 1. 3, 2. pet. 1. 2.*

2 Prior pars epiſtolę, in qua omnes ſalutis noſtræ cauſas, propoſito Epheſiorũ exẽplo, & varijs exhortationibus adhibitis, pertractat, inchoans ſuo more à gratiarũ actione. 3 Cauſa efficiens noſtræ ſalutis eſt Deus non vniuerſaliter & confuſè conſideratus, ſed vt Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti. 4 Cauſa finalis proxima, & noſtri reſpectu, eſt ſalus noſtra, collatis omnibus ad ſalutem neceſſarijs. quod benedictionis genus eſt cœleſte & electorum proprium. 5 Materia noſtræ ſalutis Chriſtus: in quo vno, ſpirituali ac ſaluifica benedictione donamur. 6 Explicat cauſam efficientem, ſiue quomodo Deus Pater nos in Filio ſeruet: Quia, inquit, ab æterno elegit nos in Filio.

a Sanctorum definitio. b Omni beneficentiæ genere, quæ verè cœleſtis eſt ac Diuina. c Qua nos è ſublimi ſuo ſolio donat Pater, vel quia ijs donis donantur ſancti: quæ propria ſunt ciuium cœleſtium. d Adoptandos.

rentur fundaméta mundi,[7] [e] vt ſimus [f] ſancti & inculpati [g] coram eo per charitatem.

5 [8] Qui prædeſtinauit nos quos adoptaret in filios per Ieſum Chriſtum [h] in ſeſe, pro beneuolo affectu voluntatis ſuæ,

9 [9] Ad [i] laudem glorioſæ ſuæ gratiæ, [10] qua nos gratis effecit ſibi gratos in illo dilecto:

7 [11] In quo habemus redemptionem per ſanguinem ipſius, remiſſionem, *inquam*, peccatorum ex diuite ipſius gratia:

8 [12] [k] Qua redundauit in nos [l] omni ſapientia & intelligentia.

9 Patefacto nobis [m] myſterio voluntatis ſuæ, [13] ſecundum gratuitam ſuam beneuolétiam, quam propoſuerat in ſeſe.

7 Explicat cauſam illam finalem proximam, quam duplicem facit, ſanctificationem videlicet, & iuſtificationem, de qua mox diſſeret. Ex his autem duo ſunt etiã notanda, nẽpe non poſſe vitæ ſanctitatem à gratia electionis ſeparari: deinde, quicquid in nobis eſt puritatis, eſſe beneficium Dei gratuitò nos eligentis. 8 Alia etiam dilucidior explicatio cauſæ efficientis, ipſiuſque adeo æternæ electionis, qua nos dicitur Deus in Chriſto elegiſſe, quoniam videlicet ei viſum eſt apud ſe nos nondum natos deſtinare quos per Ieſum Chriſtum adoptaret in filios: vt nulla hìc ſit ratio electionis niſi in gratuita Dei beneuolentia quærenda, nec fides præuiſa ſit prædeſtinationis cauſa, ſed effectum. 9 Cauſa finalis vltima ac præcipua, gloria Dei Patris, vt qui nos gratis ſeruat in Filio. 10 Altera finalis cauſa proxima, noſtra iuſtificatio, dum nos in Filio ſuo gratis habet pro iuſtis. 11 Explicatio cauſæ materialis, quomodo in Chriſto ſimus facti Deo grati, quoniam is vnus eſt cuius ſacrificium ex Dei miſericordia nobis imputatur ad peccatorum noſtrorum remiſſionem. 12 Nunc demùm ad cauſam formalem, id eſt ad vocationem, ſiue prædicationem Euangelij, accedit, qua Deus cõſilium illud æternum gratuitæ noſtræ in Chriſto reconciliationis ac ſalutis exequitur. Euangelij autem loco ſubſtituens omnem ſapientiam & intelligentiam, quanta ſit eius præſtantia declarat. 13 Non tantùm electio, ſed etiam vocatio eſt à mera gratia.

e Non ergo, quia eramus aut eſſe debebamus ſancti, ideo nos elegit Deus: ſed vt ſancti eſſemus. f Chriſti iuſtitia induti. g Verè ac ſincerè. h Nihil neque præſens, neque futurum reſpexit Deus, ſed ſeipſum. i Vt beneficentia ipſius, ſicut ſummam laudem meretur, ita etiam prædicetur. k Per quam gratiam ſeu beneficentiam. l Perfecta & integra. m Niſi enim Dominus nobis illud myſterium declaraſſet, quis vnquam per ſe vel ſuſpicari potuiſſet?

10 14 *Nempe* vt in pleni temporis dispensatione [n] recolligeret omnia in Christo, tum quę in cœlis sunt, tum quæ in terra:

11 15 In ipso, *inquam*, in quo etiam lecti sumus, quum essemus prædestinati secundum propositum eius qui [o] omnia efficit ex consilio voluntatis suæ.

12 Vt nos simus laudi gloriæ ipsius, qui [p] priores sperauimus in Christo.

13 16 In quo *speraſtis* & vos, audito [q] sermone veritatis, *id est* Euangelio salutis vestræ. in quo etiã posteaquam credidistis, [r] obsignati estis [ſ] Spiritu illo promissionis sancto:

14 Qui est arrhabo hæreditatis nostræ, dum in [t] libertatem vindicemur, ad laudem glorię ipsius.

15 17 Propterea etiam ego, quum audissem eã

14 Pater tum exhibuit mundo Christum omniũ electorum caput quũ opportunum fuit, prout ab æterno omnia tempora sapiẽtissimè disposuit. Christus autem is est in quo omnes à condito mundo electi, palãtes alioqui & à Deo separati, simul collecti sunt: quorũ alij iam erant in cœlis quum ipse in terras veniret (qui videlicet fide in eum venturum iam collecti fuerant) alij verò in terra reperti, ab eo collecti fuerunt, & quotidie colliguntur. 15 Vocationis beneficium seorsim applicat Iudęis credentibus, ad fontem vsque recurrens, vt & ipsi neque sibi, nec generi suo, neque vlli alij rei quam vni Dei gratiæ ac misericordiæ salutem suam acceptam ferant, tum quia vocati, tum quia priores vocati. 16 Iam etiam exæquat Ephesios (aut potius Gentes omnes) Iudæis, quia etiamsi posteriores accesserunt, tamen eodem Euangelio vocati, fide sunt illud amplexi, & eodem Spiritu, quod est electionis pignus, tantisper dum ipsa cernatur hæreditas, fuerunt obsignati, vt & in ipsis emineat Dei gloria. 17 Redit ad superiorem gratulationem, duo simul concludens ex præcedentibus: primùm, omnia bona à Deo Patre in Christo & per Christum in nos proficisci, vt eorum nomine à nobis laudetur; secũdum, illa omnia quę ad duo veluti capita reuocat, fidem videlicet & charitatẽ, certis gradibus in nos augeri, vt ab eiusdem gratia petendum sit incrementum à quo est initium, & à quo finis speratur.

n Recolligi dicuntur fideles in Christo, quia fide cum eo coniuncti sunt, veluti vnius hominis instar. *o Omnia sine exceptione tribuit gratia Dei, nec tamen idcirco sumus stipites: ea enim nobis vt velimus & possimus cõcedit. Phil. 2. 13* *p De Iudais loquitur.* *q Sermone illo qui propriè verax est, vt qui à Deo proficiscitur.* *r Translatio sumpta à sigillis, quorum impressione authentica ab incertis distinguntur.* *ſ Spiritu illo qui non affert Legem, sed promissionem gratuitæ adoptionis.* *t Plenam & perfectam.*

quæ in vobis eſt fidem in Domino Ieſu, & charitatem in omnes ſanctos,

16 Non deſino gratias agere pro vobis, mẽtionem veſtrî faciens in precibus meis:

17 [18]Vt Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti, Pater ille [u] gloriæ, det vobis Spiritum ſapientiæ & reuelationis, per [x] agnitionem ipſius:

18 Illuminatis oculis mentis veſtræ: vt ſciatis [y] quæ ſit ſpes illa vocationis ipſius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipſius in ſanctis:

19 [19] Et quæ ſit excellens illa magnitudo potẽtiæ ipſius in nobis qui credimus, || pro efficacitate fortis roboris ipſius,

20 [20]Quã excruit in Chriſto quũ excitauit eum ex mortuis, & [z] collocauit ad dextrã ſuam in cœlis,

21 Longè ſupra omne imperium ac poteſtatẽ, & potentiam & dominium, & [a] omne nomẽ quod nominatur non ſolùm in hoc ſeculo, verumetiam in futuro.

22 [21] Et omnia ſubiecit eius pedibus, eúmque conſtituit [b] caput ſuper omnia ipſi Eccleſiæ,

23 Quæ eſt corpus ipſius, & [c] complementum eius qui omnia implet in omnibus.

18 Cauſæ fidei ſunt, Deus Pater ſancto ſuo Spiritu mentes noſtras illuſtrãs, vt Chriſtũ in Euãgelio ſibi pateſactũ amplectantur ad vitam ęternam obtinendam, & ipſius Dei gloriam prædicandam. *Coloſſ. 2. 19, infrà, 3. 7.*

18 Fidei excellentia declaratur ab effectis, quoniã in illa ſeſe exerit potentiſſima Dei virtus.

20 Potẽtiam & gloriã illam Dei lõgè ſublimiſſimã, cuius credentes omnes ſunt participes, adhuc tamen in nobis (propter crucis ignominiam & carnis infirmitates) perobſcuram, iubet nos Apoſtolus in Chriſto glorioſiſſimo, fidei oculis cõtemplari. 21 Ne ſummam illam Chriſti gloriam putemus aliquid à nobis alienũ eſſe, teſtatur illum eſſe à Deo Patre cõſtitutum caput totius Eccleſiæ. oportere igitur corpus huic capiti cõiungi, quod alioqui abſque membris mutilum quiddã eſſet: quod tamẽ neceſſitatẽ non fit (quum Eccleſia potius vnius Chriſti virtute viuificetur & ſuſtentetur, nedum vt eius ſupplemento indigeat) ſed immenſa Dei voluntate, qui nos Filio dignatur adiungere.

u Maieſtatis plenus. x Non enim ſufficit ſemel noſſe, ſed etiam agnoſcendus eſt nobis Deus quotidie magis ac magis. y Quæ bona ille vos ad Chriſtũ vocãs ſperare iubeat. z Collocari ad dextrã Dei, conſortẽ eſt eſſe illius imperij ſummi. a Quicquid exiſtit, vel ſupra res etiã omnes eminẽtiſſimas. b Vt eſſet caput ſummũ, adeo vt ei nihil non ſubſit. c Tantus ſiquidẽ erga Eccleſiam eſt Chriſti amor, vt etiamſi omnia omnibus ad plenum præſtet, tamen ſeſe veluti mancum & mutilum caput exiſtimet, niſi Eccleſiam ſibi habeat velut corpus adiunctam.

CAP. II.

Vt gratiæ magnitudinem ex comparatione amplificet, 1 reducit illis in memoriam, 5 quòd exitio prorsus addicti, 8 gratia sint seruati, 13 & propinqui facti, 16 reconciliatione per Christum facta, 17 & per Euangelium publicata.

CAP. II.

1 ET ‖ [1] vos *vnà viuificauit*, quũ essetis [a] mortui [2] in offensis & peccatis:

2 [3] In quibus olim versati estis, [4] vt est vita mundi huius, [b] secundum principem cui potestas est aëris & spiritus [5] nunc agentis [c] in hominibus contumacibus.

3 [c] Inter quos & nos omnes cõuersati sumus olim in cupiditatibus [d] carnis nostræ, facientes quę carni ac cogitationibus libebant: [7] eramúsque natura [e] filij iræ, vt etiam [f] reliqui.

4 [8] Sed Deus qui diues est misericordia, pro-

Coloss.2.13.

1 Rursus magnitudinẽ diuinæ beneuolẽtiæ declarat collatione miserrimi illius status in quo nati sumus, cũ ea dignitate in quã à Deo Patre euehimur in Christo. Sic igitur eam cõditionẽ describit, vt dicat nos, quod ad spirituales motus attinet, non semimortuos sed planè ac prorsus mortuos nasci. 2 Causam mortis indicat, nempe peccata. 3 Omnes fuisse spiritualiter mortuos probat ab effectis. 4 Vniuersale esse hoc malum testatur, adeo vt omnes sint Satanæ mancipia. 5 Ideo homines mancipati sunt Satanæ, quòd Deo sint sponte rebelles. 6 Gentibus seorsum damnatis, Iudæos ipsos quibus se ipsum aggregabat, fatetur nihilo esse per se meliores. 7 Cõciusio, omnes homines nasci iræ & maledictioni Dei obnoxios. 8 Iam sequitur alterum collationis membrum, nostram excellentiam declarans, quòd videlicet Christi virtute simus à morte illa liberati, & æternæ vitæ participes facti, vt tandem & ipsi cum eo regnemus. Inculcat autem multis modis, huius beneficij causam efficientem esse gratuitam Dei misericordiam: materiam verò, Christum ipsum: instrumentum, fidem, quæ & ipsa sit gratuitum Dei donum: finem denique, Dei gloriam.

a Vide Rom. 6.2. Mortuos itaque eos vocat qui non sunt renati: nam sicut immortalitas damnatorum non est vita, sic hæc animæ & corporis coniunctio propriè vita non est, sed mors in ijs qui Spiritu Dei non reguntur. b Ex arbitrio principis. c Filij contumaciæ dicuntur qui contumaciæ sunt dediti, Heb. d Carnis nomine primo loco totum hominem intelligit, quem in duas partes diuidit: carnem, eam nempè partem quam álogon *vocãt philosophi, & cogitationem, quod* tò logicòn *vocant, itaque nihil relinquit homini semimortuum, sed concludit hominem natura filium iræ. e Homines filij iræ dicuntur paßiuè, id est, iudicio Dei irati rei æternæ mortis. f Populi prophani.*

pter multam charitatem ſuam, qua dilexit nos,

5 Etiam quum per offenſas mortui eſſemus, vnà viuificauit nos per Chriſtum, *cuius* gratia eſtis ſeruati:

6 [g] Vnáque excitauit, vnáque collocauit in cœlis in Chriſto Ieſu:

7 Vt oſtenderet ſeculis ſuccedentibus ſummas opes ſuæ gratiæ, *ſua* erga nos benignitate in Chriſto Ieſu.

8 [h] Gratia enim eſtis ſeruati per fidem. ídque non ex vobis: Dei donum *eſt*.

9 [9] Non ex operibus, nequis glorietur.

10 [i] Nam ipſius ſumus opus, conditi in Chriſto Ieſu ad opera bona, quæ præparauit Deus vt in eis verſaremur.

11 [10] Propterea mementote vos quondam Gentes in carne, [k] qui dicebamini Præputium ab ea [l] quæ vocatur Circunciſio in carne, & quæ manibus fit:

12 Vos, *inquam*, illo tempore fuiſſe [m] abſque Chriſto, [n] alienos à republica Iſraëlis, & ‖ extraneos à pactis promiſſionis, ſpem non habentes, & Dei expertes in mundo:

13 [11] At nũc in Chriſto Ieſu, vos qui olim eratis procul, propinqui facti eſtis, per ſanguinem, *inquam*, Chriſti.

9 Expreſſè detrahit operibus noſtris iuſtitiæ laudem, quum ipſa bona opera ſint gratiæ effecta in nobis.

10 Superiorẽ doctrinã Gentibus applicãs, oſtẽdit eas nõ tãtùm natura, vt & ipſos Iudæos, ſed peculiari etiam ratione fuiſſe à Deo alieniſſimas: quo magis oporteat ipſas tanti Dei beneficij memoriam conſeruare. *Rom. 9. 4.*

11 Chriſtus vnicum eſt Iudæorũ & Gentium vinculum, quo cum Deo cõcilientur.

g Nempè vt poſtea ſubijcit (in Chriſto.) Neque enim adhuc id in nobis præſtitum eſt, ſed in capite duntaxat, cuius Spiritu cæpimus, peccato mori, viuere Deo, donec opus illud plenè perficiatur: ſpes tamen certa eſt, vt non magis certum ſit quod percepimus, quàm quod expectamus. h Cohærent ergo gratia, id eſt, Dei Donum & fides, quibus opponuntur Seruari ex nobis vel ex operibus. Quid ergo illis in mentem venit qui tam diſſentanea velint coniungere? i Hic de gratia, non de natura agitur: opera igitur quantumuis ſint bona, gratiæ in ſolidum debentur. k Qui nullo alio nomine quã Gentes vocabamini, vt veſtra impuritas omnibus eſſet teſtata. l A Iudæis qui Circunciſione Fœderis nota à vobis diſcernebantur. m Meritò à Chriſto auſpicatur omnium promiſſionum ſcopo. n Qui nullam ius Iſraëlitica ciuitatis haberetis.

14 Ipſe

14 12 Ipſe enim eſt pax noſtra, qui vtraque fecit vnum, & intergerini parietis ſeptum ſoluit:

15 Inimicitijs, *id eſt* lege mandatorum *quæ* in ritibus *poſita eſt*, per carnem ſuam abolitis: vt ex duobus illis conderet in ſemetipſo vnum nouum hominem, faciens pacem,

16 Et vtroſque in [o] vno corpore reconciliaret Deo per crucem, [p] peremptis inimicitijs per eam.

17 13 Et veniens euangelizauit pacem vobis qui procul *eratis*, & ijs qui propè *erant*.

18 Quoniã vtrique [q] per ipſum habemus aditum per vnum Spiritum ad Patrem.

19 14 Nempe igitur non amplius eſtis hoſpites & inquilini, ſed cõciues ſanctorũ, ac domeſtici Dei:

20 15 Superſtructi ſuper fundamẽtum Apoſtolorum ac Prophetarum, cuius [r] imus angularis *lapis* eſt ipſe Ieſus Chriſtus:

21 In quo totum ædificiũ congruenter [ſ] coagmentatum, creſcit vt ſit templum ſanctũ Domino.

22 In quo & vos vnà ædificamini, vt ſitis habitaculum Dei per Spiritum.

Coloſſ. 2. 14.

12 Sicut ceremonijs & legali cultu dirimebantur Iudæi à Gentibus, ita nunc Chriſtus, diruto illo ſepto, vtroſque in ſeipſo & inter ſe & cum Deo copulat. Ex quo conſequitur, eos qui ceremonias illas ſtabilire velint, Chriſti gratiam irritã facere.

13 Huius gratiæ efficax eſt inſtrumentum Euãgelij prædicatio, tũ Iudæis tum Gentib⁹ cõmunis.

14 Concluſio,

Gentes in conſortium ſalutis eſſe aſcitas. Deſcribit autem Eccleſiæ præſtantiam, eam vocans ciuitatem & domum Dei. 15 Doctrinam ſalutis depoſuit Dominus initio penes Prophetas: deinde penes Apoſtolos: cuius ſcopus atque adeo veluti materia & ſubſtantia eſt Chriſtus. Itaque ea demum eſt Eccleſia vera Catholica quæ à Prophetis & Apoſtolis eſt Chriſto ſuperſtructa, tanquam templum ſpirituale Deo conſecratum.

o Alludit ad Legis ſacrificia, quæ veram & vnicã iſtam hoſtiam repræſentabãt.
p Morte enim mortẽ deſtruxit, crucique velut affixit. *q Chriſtus eſt veluti ianua, per quem ad Patrẽ accedimus, Spiritu autẽ ſancto tanquã duce accedimus.*
r Præcipuus, id eſt, ædificij caput, nam ædificiorũ fundamenta ſunt veluti capita.
ſ Non tantum igitur fundamentum, ſed totum ipſum ædificium Deo debetur.

CAP. III.

1 Ideo ſe dicit à Iudæis multa paſſum, 3 quòd myſterium de Gẽtibus ſeruandis, 8 Dei iuſſu præditauerit. 13 Deinde rogat Epheſios ne ob afflictiones quas patitur deficiãt: 14 ac propterea orat Dominum 18 vt percipiant quanta ſit Chriſti dilectio.

1 Asserit Apostolatum suum aduersus offendiculũ crucis, ex quo etiam sumit argumẽtum ad eum cõfirmandum, affirmans se non modò designatum Apostolũ per Dei misericordiam, sed etiam peculiariter Gentibus vndiquaq; ad salutem vocãdis destinatũ: quoniã ab initio De[9] ita decreuerat, quãuis diu distulerit eius cõsilij patefactionẽ.
2 Vocatio Gẽtium inopinata, ipsis etiam Angelis cœlestibus & speculi instar: in quo magnificã Dei sapientiam intueantur.

1 HVius [1] rei gratia ego Paulus *sum* [a] captiuus ille Christi Iesu pro vobis Gentibus:
2 Si quidem audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi apud vos:
3 *Deum videlicet* per reuelationem notum mihi feciſſe mysterium illud, (sicut antè scripsi paucis:
4 Ex quo perlecto potestis intelligere quæ sit meaintelligentia in mysterio Christi.)
5 [b] Quod alijs ætatibus nõ innotuit filijs hominum, vt nunc retectum est sanctis Apostolis & prophetis per Spiritum:
6 Gentes *videlicet* esse cohæredes & concorpores, consortésque promissionis eius in Christo per Euangelium.
7 Cuius factus sum minister ex dono gratiæ Dei, quod datum est mihi secundum efficacitatem potentiæ ipsius.
8 Mihi, *inquam*, longè minimo omnium sanctorum, data est hæc gratia, euangelizandi inter Gentes imperuestigabiles opes Christi,
9 Et in lucem proferendi omnibus quæ *sit* cõmunio mysterij quod erat absconditum à seculis in Deo, qui omnia condidit per Iesum Christum:
10 [2] Vt nota nunc fiat per Ecclesiam imperijs ac potestatibus *quæ* in cœlis *sunt* [c] multiformis illa sapientia Dei:
11 Secũdum propositum [d] æternum, quod cõstituit in Christo Iesu Domino nostro:
12 In quo habemus libertatem & aditum cum fiducia, per [e] fidem ipsius.
13 Quapropter peto ne segnescatis ob afflictiones meas pro vobis, quæ est gloria vestra.

a Captiuus Christi passiuè dicitur, id est, qui pro Christi asserta gloria captiuus teneatur.

b Non quòd nemo Gentium vocationem antea nosset, sed quòd paucis manifestata fuit, quibus autem fuit veluti Prophetis, figuris tamen & obscurius significata fuit. *c Vnica semper fuit Deo ratio homines saluandi, sed varia fuit forma.* *d Quod omni principio sit antiquius.* *e Fidem in ipsum.*

14 Huius

14 3 Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrē Domini noſtri Ieſu Chriſti,

15 (Ex quo tota f familia in cœlis & in terra nominatur.)

16 Vt det vobis, g pro diuite ſua gloria, vt fortiter corroboremini per Spiritum ſuum in h interiore homine:

17 Vt inhabitet Chriſtus per fidem in cordibus veſtris:

18 Vt in i charitate radicati & fundati, valeatis aſſequi cum omnibus ſanctis k quæ *ſit* illa latitudo & longitudo, & profunditas & ſublimitas:

19 Et cognoſcere l charitatem illam Chriſti m *omni* cognitione ſuperiorem: vt impleamini ad n omnem vſque plenitudinem illam Dei.

20 4 Ei verò qui infinita cum redundātia poteſt omnia facere ſupra ea quæ petimus, aut mente cōcipimus, pro vi illa agente in nobis,

21 *Sit* gloria in Eccleſia per Chriſtum Ieſum, in omnes ætates ſeculi ſeculorum. Amen.

3 Docet ſuo exemplo efficaciam doctrinæ à Dei gratia pendere, ac proinde preces cū prædicatione & auditione Verbi eſſe coniungēdas, quibus indigeant nō modò qui ſunt nouitij, ſed ipſi quoque veterani, vt magis ac magis per fidem cū Chriſto coaleſcentes, omnibus ſpiritualibus donis confirmati, in cognitione eius immenſæ charitatis qua nos Deus Pater in Filio complexus eſt, fundentur ac radices agant, quum tota familia, cuius pars iam in cœlum recepta eſt, pars adhuc in terris hæret, ab illa adoptione Patris cœleſtis in vnico Filio ſuo, pendeat.

4 Erumpit in gratiarum actionem, qua confirmentur etiam Epheſij, vt quiduis ex Deo ſperent.

f Tota gens quæ vnum Patremfamilias habet, ea autem eſt Eccleſia, in Chriſto adoptata. g Pro magnitudine miſericordiæ ipſius. h Vide Rom. 7, 22. i Qua diligimur à Deo, ea enim eſt radix noſtræ electionis. k Quam ſit illud opus Chriſti omnibus partibus abſolutū. l Quam exhibuit nobis Deus in Chriſto. m Quæ ſuperat omnem ingenij noſtri captum, vt quidem plenè animo concipi poſſit: nam alioqui quiſque Dei Spiritu fretus pro modulo ſuo tantum percipit, quantū ad ſalutem ſatis eſt. n Ita vt in nobis abundent quæcunque ad noſtram illam cum Deo perfectionem requiruntur.

CAP. IIII.

Tria vlti. cap. præceptiones de moribus cōtinent. 1 Hortatur ad mutuam cōiunctionem: 7 propterea varia dona à Deo cōferri, 16 vt ædificetur Eccleſia. 18 Reuocat ergo eos ab infidelium vanitate, 25 à mendacio, 29 & ſpurcitie ſermonis.

CAP. IIII.

1 Altera pars epistolę, præcepta vitæ Christianę complectens: quorum summa est, vt vnusquisque se gerat sicut tãta Dei gratia dignum est.

2 Secundò, animi mansuetudinem commendat, quæ in sese mutuò tolerandis demonstretur.

3 Tertiò, summã cõiunctionem requirit, sed quæ Spiritus sancti vinculo deuinciatur.

4 Argumentũ maximi momẽti ad mutuam charitatẽ maximo studio colendam, quòd ab vno Deo & Patre, eodem Spiritu in vnum veluti corpus conflati, vnum Dominum vna fide colentes, & vno baptismate ipsi consecrati, vnam eandémque gloriam, ad quam vocati sumus, speremus. Omnis igitur ista discerpit qui charitatem violat. 5 Admonet, omnes quidem vnum esse corpus, & ab vno Christo, qui potenter domitis omnibus hostibus, in cœlis regnat (vnde Ecclesiam donis omnibus cumulet) omnia bona proficisci: sed interea variè ac diuersè, dona ista pro eius arbitrio distribui, ac proinde vnumquemque debere, suo modulo contentum, id quod accepit, ad communem totius corporis vtilitatem referre.

1 PRecor [1] itaque vos ego captiuus in Domino, vt ambuletis ita vt dignum est [a] vocatione qua vocati estis,

2 [2] Cum omni modestia ac mansuetudine, cum [b] animi lenitate, tolerantes alij alios per charitatem:

3 [3] Studentes seruare vnitatem Spiritus per vinculum pacis.

4 [4] Vnum *est* corpus & vnus spiritus, sicut & vocati estis in vnam spem vocationis vestræ:

5 Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptisma:

6 Vnus Deus & Pater omniũ, qui est [c] super omnia & [d] per omnia & [e] in omnibus vobis.

7 [5] Sed vnicuique nostrum data est gratia pro mensura [f] doni Christi.

8 Quapropter dicit, Quum ascendisset in sublime, captiuam duxit [g] captiuitatem, & dedit dona hominibus.

9 Cæterùm illud Ascendit, quid est nisi quòd etiam descenderat prius [h] in infimas partes terræ?

10 Qui descendit, ipse est qui etiã ascẽdit longè supra omnes cœlos, [i] vt impleret [k] omnia.

a Vocationem vniuersalem fidelium intellige, nempe vt sancti sint sicut Deus sanctus est. b Vide Matth. 18. 25. c Qui vnus summum habet in Ecclesiam imperium. d Vnus prouidentiam suam per omnia Ecclesiæ membra diffundit. e Vnus in Christo nobiscum conungitur. f Quod Christus cõtulit. g Captiuorum multitudinem. h In terram, quæ est pars infima mundi. i Donis suis cumularet. k Ecclesiam.

11 Dedit

11 [6] Dedit igitur ipſe alios quidem, [l] Apoſtolos: alios verò, [m] Prophetas: alios autem, [n] Euãgeliſtas: alios autem, [o] Paſtores & doctores.

12 [7] Ad coagmentationẽ ſanctorũ, ad opus miniſterij, ad ædificationẽ, *inquam*, [p] corporis Chriſti.

13 [8] Donec euadamus omnes [q] in vnitatẽ fidei, & agnitionis Filij Dei, in virum perfectum, ad mẽſuram ſtaturæ [r] adulti Chriſti:

14 [9] Vt ne ſimus amplius pueri, [10] qui fluctuemus & circunferamur quouis vento doctrinæ, in hominum [ſ] alea, [t] veteratoria ad inſidioſè fallendum verſutia.

15 [11] Sed veritatem ſectãtes cũ charitate, prorſtendit, nempe vt hominũ miniſterio omnes ſancti ſic coaleſcãt, vt vnũ Chriſti corpus myſticum cõſtituant. 8 Huius miniſterij vſus perpetuus eſt dũ in mũdo verſamur. i. vſq; ad tempus illud quo carne exuti, penitus inter nos cõſentiẽtes, capiti noſtro Chriſto adhęrebimus. Hoc autẽ fit creſcẽte in nobis cognitione Filij Dei, ipſóq; adeo paulatim in nobis adoleſcẽte, donec viri perfecti euadamus, quod quidẽ in altero fiet ſeculo, quũ Deus erit omnia in omnibus. 9 Inter pueritiã (id eſt ſtatũ admodũ imbecillũ, quũ videlicet adhuc penitus vacillamus) & perfectã ætatẽ, quæ nobis in altero demũ ſeculo obtinget, aliquid eſt medium, nempe adoleſcentia, & firmus ad perfectionem progreſſus.

10 Eos qui in verbũ Dei nõ recumbũt, comparat nauiculis quæ doctrinis hominũ tãquam vẽtis cõtrarijs huc & illuc agitatæ fluctuẽt, & ſimul prẽmonet id accidere nõ tãtùm humani ingenij leuitate, ſed etiã quorũdam verſutijs qui hãc velut artẽ faciãt. 11 Veritatis & charitatis ſtudio in Chriſto creſcimus. Is enim ſui verbi miniſterio efficax, inſtar vitalis ſpiritus ſic totũ corpus vegetantis vt ſingulos artus pro eorũ modulo nutriat, Eccleſiã ſuã diuerſis functionibus quaſi membris conſtantẽ, ſeruata vniuſcuiuſque proportione viuificat & fouet. Inde verò cõſequitur, neq; extra Chriſtũ poſſe hoc corp[9] viuere, neq; quẽquam poſſe ſpiritualiter creſcere, qui ſeſe à cæteris membris ſeiungat.

6 Priore loco functiones Eccleſiaſticas, partim extraordinarias & temporarias, vt Apoſtolos, Prophetas, Euãgeliſtas: partim ordinarias & perpetuas, vt Paſtores & Doctores, cõmemorat.

7 Finem Eccleſiaſticarum functionum oſtendit, nempe vt hominũ miniſterio omnes ſancti ſic coaleſcãt, vt vnũ Chriſti corpus myſticum cõſtituant.

l Apoſtoli fuerũt illi duodecim, quibus acceſſit Paulus: horũ fuit officiũ per vniuerſum orbẽ Eccleſias cõſtituere. m Prophetarũ munus fuit vnũ ex præcipuis: ij autẽ erant qui inſigni aliqua ſapiẽtia pollerẽt, quorũ aliqui etiã futura prædicebant. n His vtebantur Apoſtoli vt comitibus in ſuo fungẽdo munere, quũ omnibus non poſſent ſufficere. o Paſtores ij ſunt qui Eccleſiam regunt, Doctores qui ſcholam. p Eccleſiæ. q Ad eam ſummã cõiunctionẽ cuius vinculũ eſt fides. r Chriſtus dicitur adoleſcere non in ſeſe, ſed in nobis. ſ Incertis illis caſibus, quibus iactantur homines. t Eorum qui ad alios fallendos mirè ſunt exercitati.

sus adoleſcamus in eum *per* omnia qui eſt caput, *nempe* Chriſtus:

16 Ex quo totum corpus cõgruenter coagmẽtatum, & compactũ per omnes ſuppeditatas commiſſuras, ex [u] vi intus agente pro menſura vniuſcuiuſque membri, incremẽtum capit [x] corpori cõueniens, ad ſuijpſius extructionem per [y] charitatem.

17 [12] Hoc itaque dico, & obteſtor per Dominum, ne amplius verſemini || ſicut reliquæ Gentes verſantur [z] in vanitate mentis ſuæ,

18 Cogitationem habentes obſcuratam, & abalienatam à [a] vita Dei propter ignorantiam quæ eſt in ipſis, ex obdurationе cordis eorum.

19 Qui poſteaquam [b] dedoluerunt, ſemetipſos dediderunt proteruię, ad [c] certatim patrandam impuritatem omnem.

20 [13] Vos autem non ita didiciſtis Chriſtum:

21 Si modò eũ audiſtis, & per eum edocti fuiſtis, [d] ſicut eſt veritas in Ieſu:

22 || *Nempe* deponere quod ad priſtinam cõuerſationẽ attinet, [e] veterem illum hominem qui deceptricibus cupiditatibus corrumpitur:

23 Renouari verò [f] ſpiritu mentis veſtræ,

24 Et induere nouum illum hominem qui [g] ſecundum Deum conditus eſt, [h] ad iuſtitiam & ſanctimoniam [i] veram.

12 Deſcẽdens ad doctrinæ Chriſtianæ fructus, primùm diſſerit de morum & actionũ principijs, grauiſſimam comparationẽ inſtituens filiorum Dei cũ ijs qui non ſunt regenerati. In his enim omnes animi facultates eſſe corruptas, mẽte vanitati dedita, ſenſibus denſiſſima caligine obſcuratis, affectibus autem ad malũ paulatim ſic aſſuefactis, vt eos tãdẽ omni amiſſo iudicio oporteat ad turpiſſima quæuis præcipites ferri *Rom. 2. 21, Coloſſ. 3. 8.*

13 Sequitur antitheſis hominũ vera ac viua Chriſti cognitione regeneratorum, qui longè alia habeãt actionum principia, deſideria videlicet ſancta & honeſta, & mẽtem prorſus diuini Spiritus virtute immutatam, vnde ſimiles quoque effectus naſcuntur, vita videlicet iuſta & verè ſancta.

u Vi Chriſti, qui animæ inſtar ſingula membra vegetat. x Ita creſcit, vt par eſt corpus creſcere. y Charitas eſt ipſa artuum commiſſura. z Si partes omnes animæ etiã nobiliſſimæ, corruptæ ſunt, quid eſt homo aliud quã corruptio? a Qua Deus viuit in ipſis. b Omnis iudicij expertes facti ſunt. c Quaſi agatur de lucro, ita vt alius aliũ ſuperare contendat. d Vt edocti ſunt qui verè ac ſeriò Ieſum agnoſcunt. e Vos ipſos. f Vbi oportuit vim rationis præcipuã eſſe, ibi potiſſimum omnia vaſtans graſſatur corruptio. g Ad Dei imaginem. h Effectus & finis nouæ creationis. i Minimè fucatam, ſed genuinam.

25 Qua-

25 [14] Quapropter depoſito mendacio, loquimini veritatem quiſque proximo ſuo. nam ſumus alij aliorum membra.

26 [15 k] Iraſmini, & ne peccate: ſol ne occidat [l] ſuper iracundiam veſtram:

25 Neque date locum diabolo.

28 [16] Qui furabatur, non amplius furetur: ſed potius laboret, operando manibus [m] quod bonum ſit, vt poſſit impertiri cui opus fuerit.

29 [17] Nullus ſermo [n] corruptus ex ore veſtro egreditor, ſed ſiquis eſt commodus ad ædificationis vſum, vt [o] gratiam auditoribus adferat.

30 [18] Et ne triſtitia afficite Spiritũ illũ ſanctum Dei, per quem obſignati eſtis in diẽ redemptionis.

31 Omnis amaritudo, & excandeſcentia, & ira, & clamor, & maledicentia, tollatur ex vobis, cum omni malitia.

32 Sed eſtote alij in alios benigni, miſericordes, condonantes vobis mutuò *offenſas*, [19] ſicut & Deus in Chriſto condonauit vobis.

14 Particulares aliquot Chriſtianas virtutes ſigillatim commẽdat, ac primũ quidẽ veritatẽ (.i. ſinceros mores) exigit, damnata omni fraude & ſimulatione, quoniam alij aliorum cauſa nati ſumus.

15 Iram ſic cohibendã docet vt quantumuis feruẽs, tamẽ foras nõ erũpat; & mox, atque adeo ante ſomnũ, extinguatur: ne Satan mali ſuggerẽdi cõſilij occaſionẽ ex peſſimo illo cõſultore arripiẽs, nos peſſundet. 16 A corde deſcẽdit ad manus, furta cõdemnans: & quoniã huic ſceleri dediti ſolẽt inopiam prętexere, docet laborẽ optimũ eſſe aduerſus paupertatẽ remediũ, cui ſic benedicat Dominus, vt ijs qui laborãt, aliquid etiã ſuperſit vnde alios iuuẽt, nedũ vt aliena cogãtur furripere. 17 Inijcit etiam frenũ linguæ, ſic docẽs temperãdũ ſermonẽ, vt nõ modò nõ deſtrantur auditorũ animi, ſed etiã inſtruãtur. 18 Generalis pręceptio aduerſus omnes exuperantias affectuũ poſitorũ in facultate, quam iraſcibilem vocant, quibus cõtrarias mediocritates opponit. Adhibet autẽ præfationem longè vehementiſſimã, cauendũ eſſe ne Spiritũ ſanctũ in nobis ea lege habitantẽ vt noſtris omnibus affectibus moderetur, noſtra intemperie velut triſtitia afficiamus. 19 Argumentũ ab exemplo Chriſti ſumptũ, quo nullũ eſſe poteſt grauius, etiamſi hominibus inimiciſſimis cõdonandæ ſint iniuriæ, nedum ſi vel habenda ſit miſerorũ ratio, vel de ſeruanda erga quoſuis moderatione & morum ſuauitate agatur.

k Si iraſci contigerit, at ne peccate, id eſt, iram cohibete, vt quod malè cogitaſtis malè nõ exequamini. l Ne iracundos vos nox deprahẽdat. i. omnia citò componãtur. m Laborãdo in rebus ſanctis & proximo vtilibus. n Ad verb. putrũ. o Vocat gratiam quod ad progreſſum in pietate & charitate pertineat.

CAP. V.

3 Et ne in vitijs quæ reprehendit, oſcitanter ſuas admonitiones excipiant, 5 ſeuera denũtiatione eos terret, 8 ſtimulos etiam adhibet, 15 & à generali morum paræneſi 22 ad ſpecialem vxorum 25 & maritorum deſcendit.

CAP. V.
Ioh.13.24, & 15.12, 1.ioh.3.23. Suprà, 4.19, coloſſ.3.5, 1.theſſ.2.17.

1 Iam accedit ad alterã affectuũ ſpeciem, poſitam in facultate quam concupiſcibilẽ appellant: nominatim ſcortationẽ, auaritiam, & dicacitatem, & quidẽ grauiſſimè, reprehendens. *Matth.14.4, mar.13.5, luc.11.8, 2.theſſ.2.3.*

2 Quoniam hæc ſcelera ſũt ex eorũ numero quæ pleriq; ne inter vitia quidem numerãt, expergefacit pios, vt tanto magis ſibi ab iſs vt nocentiſſimis peſtibus caueant.

1 ESTOTE || igitur imitatores Dei, vt filij dilecti.
2 Et verſamini cũ charitate, ſicut & Chriſtus dilexit nos, & tradidit ſemetipſum pro nobis oblationẽ ac victimã Deo, in odorẽ bonę fragrãtię.
3 || [1] Scortatio verò & omnis impuritas aut auaritia, ne nominator quidem inter vos, ſicut decet ſanctos:
4 Et obſcœnitas, & ſtultiloquiũ, & [a] dicacitas, quæ non conueniunt: ſed potius gratiarum actio.
5 [2] Nam hoc noſtis, nullum ſcortatorem aut impurum, aut auarum, qui eſt [b] idololatra, habere hæreditatem in regno Chriſti & Dei.
6 || Ne quiſquam vos ſeducat inanibus ſermonibus. propter hæc enim venit ira Dei in homines contumaces.
7 [3] Ne igitur eſtote conſortes eorum.
8 Eratis enim olim tenebræ, nũc autẽ [c] lux in Domino: vt filij lucis incedite:
9 (Nam fructus [d] Spiritus *ſituseſt* in omni bonitate & iuſtitia & veritate.)
10 Probantes quid ſit acceptum Domino.
11 Et non cõmercium habete cũ operibus illis

3 Quia nihil procliuius eſt quàm mala exempla ſequi, idcirco monet ſanctos Apoſtolus vt aſſiduè meminerint cæteros eſſe veluti tenebras, ſeſe verò inſtar lucis. Illos igitur turpiſſima quæq; (vt in tenebris fieri ſolet) patrare: ipſos verò oportere nõ modò nõ ſequi illorũ exempla, ſed etiã (quod propriũ lucis munus eſt) eorum tenebras coarguere, & præeunte Chriſto, vera illa luce, ſic incedere vt prudentes decet.

a Sales quos homines iaculantur, vt vel inane quiddam ſpectetur, vel exemplo vel maledicentia peccetur. b Idolorum ſeruituti addictus, auarus enim in ſuis opibus vitam ſuam poſitam eſſe putat. c Fideles dicuntur lux tum quia vera luce illuſtrãtur, tum quod alijs praluceant, vt ſceleratorũ etiam vitam coarguant. d Cuius vi facti ſumus lux in Domino.

infrugi-

infrugiferis tenebrarum, ſed potius etiã [e] arguite.

12 Nam quæ occultè fiunt ab iſtis, turpe eſt vel dicere.

13 Sed omnia dum arguuntur, à luce manifeſta fiũt. lux enim illud eſt quod omnia facit manifeſta.

14 Quapropter [f] dicit, Excitare qui dormis, & ſurge [g] à mortuis, & illuceſcet tibi Chriſtus.

15 ‖ [4] Videte igitur quomodo accuratè incedatis, non vt inſipientes, ſed vt ſapientes:

16 [h] Redimentes occaſionem, quoniam [i] dies mali ſunt.

17 ‖ Propterea ne eſtote imprudentes, ſed intelligentes quæ ſit voluntas Domini.

18 [5] Et ne inebriamini vino, in quo [k] luxus eſt, ſed implemini Spiritu:

19 Loquentes inter vos mutuò per pſalmos & hymnos & cantiones ſpirituales: canentes & pſallentes [l] in corde veſtro, Domino.

20 Gratias agentes ſemper de omnibus, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, Deo & Patri.

21 [6] Subiecti alij alijs, cum timore Dei.

22 ‖ [7] Vxores proprijs viris ſubiectę eſtote [8] vt Domino:

23 ‖ [9] Quoniã vir eſt caput vxoris, vt & Chriſtus eſt caput Eccleſiæ: [10] & is eſt q ſaluté dat corpori.

4 Quo corruptiores sũt huius ſeculi mores, eo magis in omnes occaſiones intentos eſſe nos oportet, nec aliud nobiſipſis quàm Domini voluntatem proponere. *Coloſſ.4.5. Rom.12.2, 1.theſſ.4.3.*

5 Diſſolutis infidelium cõuiuijs ſobrios & ſãctos fidelium cœtus opponit, in quib⁹ perſonẽt vni⁹ Domini laudes, ſiue aduerſis ſiue proſperis rebus. *Coloſſ.3.18, tit.2.5, 1.pet.3.1. 1.Cor.11.3.*

6 Breuis repetitio ſcopi ad quem omnia referenda ſint, vt propter Deum alij alijs ſeruiant. 7 Iam ad œconomiam deſcendit, ſingulas œconomices partes ordine diſtribuens. Vxorum autem officium in eo poſitum eſſe dicit, vt viris ſubijciantur. 8 Primũ argumentũ, Quoniã maritis rebelles eſſe non poſſint, quin Deo ipſi huius ſubiectionis autori reſiſtant. 9 Declaratio ſuperioris dicti, Quia Deus in matrimonio præfecerit virum vxori, ſicut Chriſtus eſt Eccleſię ſuę caput. 10 Aliud argumẽtũ, Quia vxoris ſal⁹ à viro depẽdet, vt nõ tãtũ iuſta, ſed etiam vxori vtiliſſima ſit iſta ſubiectio: ſicut etiã Eccleſiæ ſal⁹ eſt à Chriſto, quanuis longe diſsimili ratione. *e Palàm facite, ſancta nimirum vita. f Scriptura, vel Deus in ſcriptura. g Loquitur de morte peccati. h Metaphora à mercatoribus ducta, qui lucrum etiam tantillum delitijs omnibus anteponunt. i Difficultatũ & aſperitatis plena tempora. k Omnis profuſio, eaque ſumma cum turpitudine coniuncta. l Serio cordis affectu, non lingua duntaxat.*

11 Concluſio officij vxorũ erga maritos. *Coloſſ.3.19.*

12 Maritorũ officium eſt vxores vt ſeipſos diligere: cuius dilectionis viuum eſt exẽplar Chriſti erga Eccleſiam charitas. *Gen.2.24, mat. 19.5, mar.10.7, 1.cor.6.16.*

13 Quoniam multi ſolẽt vxorũ infirmitates ſuæ duritiei & inhumanitati prætexere, iubet nos contẽplari Apoſtolus, qualem Eccleſiam nactus ſit Chriſtus, quũ eam ſibi adiungeret, & quomodo omnes eius ſordes adeò non ſit dedignatus, vt ſua etiam puritate omnes illas eluere non deſinat, tantiſper dum illam penitus purificet. 14 Aliud argumentum, Vnuſquiſque naturæ ſponte ſeipſum amat: reſiſtit ergo naturæ qui vxorem non amat. Conſequutionem probat primùm ex mutua Chriſti & Eccleſiæ coniũctione myſtica: deinde ex Dei ordinatione, qui virum & vxorem pronuntiet eſſe inſtar ſingularis individui. 15 Nequis naturalem Chriſti & Eccleſiæ coniunctionem ſomniet, qualis eſt viri & vxoris, arcanam eam eſſe oſtendit, ſpiritualem videlicet, & quæ à communi hominum captu ſit quàm remotiſſima: vtpote quæ ſpiritus non carnis virtute, fide non naturali aliquo connexu conſtet.

24 [11] Itaque ſicut Eccleſia ſubiecta eſt Chriſto, ita & vxores ſuis viris *ſubiectæ ſunto* in omnibus.

25 [12] ‖ Viri, diligite vxores veſtras, ſicut & Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſemetipſum expoſuit pro ea.

26 [13] Vt eam [m] ſanctificaret, poſtquam eam purgaſſet lauacro aquæ [n] per verbum.

27 Vt ſiſteret eam ſibi glorioſam, *id eſt* Eccleſiam [o] non habentem maculam, aut rugam, aut quicquã eiuſmodi, ſed vt eſſet ſancta & inculpata.

28 [14] Ita debent viri diligere ſuas vxores vt ſua ipſorum corpora. qui diligit ſuam vxorem, ſeipſum diligit

29 Nullus enim vnquam [p] ſuam ipſius carnem odio habuit, imò enutrit ac fouit eam, ſicut & Dominus Eccleſiam:

30 Quoniam mẽbra ſumus corporis eius, [q] ex carne eius, & ex oſſibus eius.

31 ‖ Propterea derelinquet homo patrem ac matrem, & [r] agglutinabitur vxori ſuæ: & qui duo *erant*, fient vna caro.

32 [15] Myſterium hoc magnum eſt: loquor au-

m Sanctam efficeret. n Promiſſionem gratuitæ in Chriſto iuſtificationis, & ſanctificationis fide receptam. o Eccleſia in ſeſe conſiderata, non prius erit ſine ruga, quàm cùm ad metam peruenerit, in hac enim vita in ſtadio currit: at ſi in Chriſto conſideretur, munda eſt & ſine ruga. p Suum corpus. q Alludit ad creationem mulieris, qua noſtram cum Chriſto coniunctionem ſignificat, quæ fit fide, at ſacramento Cœnæ obſignatur. r Vide Matth.19.5.

tem

tem de Christo & de Ecclesia.

33 [16] Itaque & vos singuli *ita facite*, suam quisque vxorem ita diligat vt seipsum : vxor autem *videat* vt reuereatur virum.

16 Conclusio officij tum viri in vxorem, tum vxoris in virum.

CAP. VI.

1 Subijcit præcepta de liberorum, 5 seruorum, 9 dominorum officijs. 10 Deinde proponit quàm acris pugna fidelibus sit proposita: 12 quibus armis in ea vtendum. 21 Postremò Tychicum commendat.

1 ‖ [1] Liberi, auscultate [2] in [a] Domino parentibus vestris : [3] id enim est iustum.

2 ‖ [4] Honora patrem tuum & matrem tuam: [5] (quod est præceptũ primum cum [b] promissione)

3 Vt bene tibi sit, & sis longæuus super terrã.

4 [6] Et *vos* patres, ne prouocate ad iram liberos vestros, sed enutrite eos in doctrina & [c] monitis Domini.

5 ‖ [7] Serui auscultate ijs qui *vestri* domini sunt [8] secundum carnem [d] cum timore ac tremore, cum simplicitate cordis vestri, vt Christo.

6 Non ad oculum seruientes, vt qui hominibus placent, sed vt serui Christi, facientes voluntatem Dei ex animo,

7 cum bona voluntate seruientes, tanquam Domino & non hominibus,

8 scientes quod vnusquisque quicquid boni fecerit, hoc recipiet à Domino, siue seruus siue liber.

9 Et vos domini eadem facite illis, remittentes minas, scientes & vestrum & illorum Dominum esse in cœlis, & personarum acceptionem non esse apud eum.

10 Cæterum fratres confortamini in Domino & in potentia virtutis eius.

11 Induite vos armaturam Dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli.

12 Quia non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum, aduersus spiritalia nequitiæ in cœlestibus.

13 Propterea assumite armaturam Dei, vt possitis resistere in die malo, & omnibus perfectis stare.

14 State ergo succincti lumbos vestros in veritate, & induti loricam iustitiæ,

15 & calceati pedes in præparationem euangelij pacis,

16 in omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere,

17 & galeam saluationis assumite, & gladium spiritus, quod est verbum Dei,

18 per omnem orationem & obsecrationem orantes omni tempore in spiritu, & in ipso vigilantes in omni instantia & obsecratione pro omnibus sanctis,

19 & pro me, vt mihi detur sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysterium euangelij,

20 pro quo legatione fungor in catena, vt in ipso audacter loquar, sicut oportet me loqui.

21 Vt autem & vos sciatis quæ circa me sunt, quid agam, omnia vobis notum faciet Tychicus charissimus frater & fidelis minister in Domino,

22 quem misi ad vos in hoc ipsum vt cognoscat quæ circa nos sunt, & consoletur corda vestra,

23 cum Onesimo fideli & charissimo fratre, qui ex vobis est. Omnia quæ hic geruntur nota vobis facient.

24 Pax fratribus & charitas cum fide à Deo Patre & Domino Iesu Christo.

25 Gratia cum omnibus qui diligunt Dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione.

1 Accedit ad aliam œconomices partem: & liberorũ erga parentes officiũ in eo positum esse docet, vt parentibus obtemperent.

Coloss.3.22, tit. 2.9, 1.pet.2.18.

2 Primum argumentum, Quia sic Deus sanciuit. Ex quo etiam consequitur, hactenus teneri liberos hac obedientia, vt tamen à Dei cultu non discedant. 3 Secundum argumentum, Quòd iustissima sit hęc obedientia 4 Probatio primi argumenti. 5 Tertium argumentum, ab vtili, Quòd Dominus hoc præceptum inter cætera sit peculiari benedictione dignatus. 6 Patrum officium est, moderatè & ad Dei gloriam iure patriæ potestatis vti. 7 Iam ad tertiam œconomices partem descendit, nempè ad mutua seruorum & dominorum officia. Seruorum autem officium in eo positum esse docet, vt ex animo dominos suos ament & reuereantur. 8 Mitigat seruitutis asperitatem, quòd nihilominus eis maneat intacta spiritualis libertas, quæ corporalem seruitutem non aboleat: adeò quidẽ vt Christi esse non possint, nisi dominis suis fideliter & sponte inseruiant, quatenus quidem salua conscientia id fieri potest.

a Dominus enim author est, & secundum illum præstanda est obedientia. b Peculiari, nam alioqui secundum præceptum habet misericordiæ promissionem in mille generationes, sed vniuersalem. c Monitis ex verbo Dei petitis, siue sanctis & Deo acceptis. d Cum solicita reuerentia, nam ne seruilis metus probatur in seruis Christianis.

bus placere ſtudent: ſed vt ſerui Chriſti, 9 facientes ex animo quæ vult Deus:

7 Cum beneuolentia ſeruientes [e] Domino, & non hominibus.

8 10 Vt qui illud ſciatis, ſingulos, quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Domino, ſiue ſeruus fuerit, ſiue liber.

9 11 Et vos domini, eadem facite erga illos, remiſſis minis: ſcientes veſtrum etiam ipſorum Dominum eſſe in cœlis, || nec [f] perſonæ reſpectum eſſe apud eum.

10 12 Quod ſupereſt, fratres mei, corroboremini per Dominum, & forte ipſius robur:

11 Induite vniuerſam illam armaturam Dei, vt poſſitis ſtare aduerſus inſidias diaboli.

12 13 Quoniam non eſt nobis lucta || aduerſus [g] ſanguinem & carnem, ſed aduerſus [h] imperia, aduerſus poteſtates, aduerſus mundi dominos, *rectores* tenebrarum ſeculi huius, aduerſus ſpirituales malitias *quæ ſunt* in ſublimi.

13 14 Propterea aſſumite vniuerſam illam armaturam

9 Vt quibuſuis prætextibus occaſionẽ præcidat, docet non ſine Dei voluntate ſeruos naſci aut fieri, ac proinde in Dei voluntatem eſſe ipſis reſpiciendum, quãtumlibet dura ſit ſeruitus. *Deut. 10. 17, 2. paral. 19. 7, iob. 34. 19, ſap. 6. 8, eccle. 35. 16, act. 10. 34, rom. 2. 11, galat. 2. 6, coloſſ. 3. 25, 1. pet. 1. 17.*

Suprà, 2. 1.

10 Etiãſi ingratis aut crudelibus dominis ſeruiatur, tamen ſeruorũ non minus quàm liberorũ obediẽtia Deo eſt accepta. 11 Dominorũ officiũ eſt, moderatè & ſanctè vti ſuo in ſeruos imperio, quum & ipſi alio reſpectu cõmunem habeant Dominũ qui in cœlis eſt, & tum ſeruos tũ liberos iudicabit. 12 Cõcludit alteram huius epiſtolæ partẽ, graui exhortatione, vt omnes ſint in procinctu, & ſpiritualibus armis freti, conſtanter pugnent, donec hoſtes penitus profligentur. Monet autem primo loco, vt arma ex Deo ſumamus, quibus ſolis confici poſſit hoſtis. 13 Secundò, præcipuos hoſtes inuiſibiles ac potentiſſimos eſſe declarat, ne putemus nobis cum hominibus præcipuè certandum. 14 Sola Dei armatura profligari iſtos hoſtes declarat, nempè conſcientiæ integritate, pia & ſancta vita, Euangelij cognitione, fide: denique Dei verbo, adhibitis precibus aſſiduis & feruentibus pro Eccleſiæ ſalute, ac præſertim pro verè piorum ac fortium Verbi miniſtrorum conſtantia.

e Dei reuerentia commoti, & quaſi ipſi Deo. f Libertatis aut ſeruitutis. g Homines, quorũ fragilis & caduca eſt nutura, cui opponũtur verſutiæ ſpirituales, infinitis partibus potentiores. h Iſta nomina tribuit Angelis malis propter effectus, non quòd eos ſua vi poſſint præſtare, ſed quia illis Deus laxat habenas.

maturam

maturam Dei, vt possitis resistere [i] tempore aduerso, & omnibus confectis stare.

14 State igitur lumbis circuncinctis veritate, & induti thorace iustitiæ:

15 Calceatis pedibus [k] præparatione Euangelij pacis.

16 Insuper assumpto scuto fidei, quo possitis omnia iacula Mali illius ignita extinguere.

17 Galeam etiam salutarem accipite, & gladium spiritualem, hoc est verbum Dei:

18 Omni prece & supplicatione, precantes omni tempore per [l] Spiritum, & illi ipsi rei inuigilantes cum omni perseuerantia & supplicatione pro omnibus sanctis,

19 Et pro me, vt mihi detur [m] sermo ad apertionem oris mei cum libertate, vt notum faciam mysterium Euangelij,

20 Cuius causa legatione fungor in catena, vt, *inquam*, de eo liberè loquar sicut oportet me loqui.

21 [15] Vt autem sciatis & vos res meas, & quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus minister in Domino:

22 Quẽ misi ad vos ob id ipsum vt cognoscatis res nostras, & consoletur corda vestra.

23 Pax *sit vobis* fratribus & charitas cum fide à Deo Patre & Domino Iesu Christo.

24 Gratia *sit* cum omnibus diligentibus Dominum nostrum Iesum Christum ad [n] immortalitatem. Amen.

Missa fuit Roma ad Ephesios, per Tychicum.

i Vid. sup. 5. 16.

k Vt præparatio Euangelij sit calceorũ instar: optimè autẽ conuenit epitheton, cùm nos ad Deũ per infensissimos hostium cuneos pergentes id nos ad fortiter pergendum hortetur, quòd ex Euangelij doctrina sciamus nos ad Deum nobis reconciliatum contendere.

l Vt sancta preces à sancto Spiritu proficiscantur.

m Loquẽdi facultas.

15 Familiaris & beneuolentiæ plena sui status declaratio, vnà cum precatione solenni, qua consueuit Paulus epistolas suas claudere.

n Vitam æternam.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILIPPENSES.

CAPVT I.

3 De pio animi sui erga Philipp. affectu, testatus, 12 de se & de suis vinculis tractat: 22 & eos suo exemplo incitat, 27 hortaturque ad unitatem 28 & patientiā.

1 PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, vnà cum [a]episcopis ac diaconis.

2 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 [1] Gratias ago Deo meo cum summa memoria vestri,

4 (Semper in omni precatione mea pro omnibus vobis cum gaudio preces faciens)

5 [b] Super vestri in Euangelio participatione, [c] à primo die vsque ad hoc tempus:

6 Persuasum habens hoc ipsum, fore vt qui cœpit in vobis opus bonum, perficiat [d] vsque ad diem Iesu Christi;

7 Sicut iustum est vt ego id sentiam de omnibus vobis, propterea quòd animo teneam vos, & [e] in vinculis meis, & in defensione & confirmatio-

CAP. I.

1 Scopus Epistolæ est, Philippenses modis omnibus confirmare, vt non modò non deficiant, sed etiã proficiãt: Ac primò quidem præterita laudat, vt ad pergendũ hortetur: quod se etiam omnino sperare dicit, idque ex viuæ charitatis ipsorũ testimonio, sed interea ad vnius Dei gratiam omnia refert.

a Episcoporum nomine eos qui verbo & gubernationi præerant, Diaconorum eos qui Ecclesiæ ærarij essent œconomi. b Quòd & vos facti estis participes Euangelij. c Ex quo vos cognoui. d Ad extremum vsque finem non deseret vos Dei Spiritus, donec mortalia vestra corpora sistantur Christi iudicio glorificanda. e Veræ cum Christo coniunctionis verum argumentum.

ne Euangelij, vos, *inquam*, omnes vnà mecum fuisse [f] gratiæ meæ participes.

8 [2] Testis enim mihi est Deus quàm propensè amem vos omnes in visceribus Iesu Christi:

9 [3] Et hoc precor, vt charitas vestra adhuc magis ac magis redundet in cognitione & omni sensu:

10 Vt dignoscatis quæ discrepant, vt sitis sinceri, & inoffenso cursu pergatis ad diem vsque Christi:

11 Pleni [g] fructibus iustitiæ, qui *insunt vobis* per Iesum Christum, ad gloriam & laudem Dei.

12 [4] Velim autem vos scire, fratres, quæ mihi *acciderunt*, magis ad profectum Euangelij euenisse:

13 *Adeo* vt vincula mea [h] in Christo celebria sint in toto [i] prætorio, ac reliquis omnibus *locis:*

14 Et plerique ex fratribus in Domino, freti vinculis meis, magis audeant impauidè [k] Sermonem loqui.

15 Ac nonnulli quidem per inuidiã & contentionem: nonnulli verò etiam propensa voluntate Christum prædicant:

16 Alij quidem, *inquam*, per contentionẽ Christum annuntiant [l] non purè, existimantes sese afflictionem addere vinculis meis:

17 Alij rursus ex charitate, scientes me ad defensionem Euangelij constitutum esse.

2 Addit suæ in eos beneuolentiæ declarationem, ostendens simul qua re maximè possint confirmari, nempe precibus assiduis.

3 Quid præcipuè nobis sit petendum, ostendit, primùm videlicet vt in vera Dei notitia, (adeo vt discrepantia possimus dignoscere) deinde in charitate crescamus, vt ad extremum vsque ad gloriam Dei per Iesum Christum, verè bonis operibus incumbamus.

4 Occurrit crucis offendiculo, vnde nonnulli occasionem arripiebant deprimendi ipsius Apostolatus. Quibus respondet, Deum sic benedixisse suæ captiuitati, vt inde sit etiam factus illustrior, dignitate Euangelij, quanuis non simili omnium studio, tamen reipsa per istam occasionem magnopere amplificata.

f *Gratiam vocat quasi singulare aliquod beneficium, vincula sua.*

g *Si Iustitia est arbor, Opera bona sunt fructus, falli necesse est Sophistas, quum dicant opera causas esse iustitiæ.* *h* *Christi nomine.*

i *In Cæsaris regia.*

k *Euangelium per excellentiam sermo dicitur.* *l* *Non puro animo, alioqui puram doctrinam.*

5 Suo propoſito exemplo docet verum gaudium eſſe noſtrarum afflictionum exitum, idque virtute Spiritus Chriſti, quem petentibus largiatur.

6 Perſeuerantia opus eſt ad extremum vſque, ſumma cum fiducia, propoſita nobis vna Chriſti gloria, ſiue viuendum ſit, ſiue moriendum

7 Exemplum veri paſtoris, ſuam quamuis felicitatem poſtponentis ouium ſuarum vtilitati.

18 [5] Quid igitur? attamen quouis modo, ſiue in [m] ſpeciem, ſiue ſincerè, Chriſtus annũtiatur: de hoc quoque gaudeo, atque etiam gaudebo.

19 Noui enim fore vt hoc mihi cedat ſaluti per veſtras preces, & ſubminiſtrationem Spiritus Ieſu Chriſti.

20 [6] Secundum intentam expectationem & ſpẽ meam, quòd nulla in re pudefiam, ſed cum omni libertate, vt ſemper, *ita* nunc quoque magnificabitur Chriſtus in corpore meo, ſiue per vitam, ſiue per mortem.

21 Mihi enim *eſt* Chriſtus, & *in* vita & *in* morte lucrum.

22 [7] Vtrum verò [n] viuere in carne mihi operæpretium *ſit*, & quid eligam, ignoro.

23 Coarctor enim vtrinque, deſiderans migrare, & eſſe cum Chriſto: nam *id* longè optimum eſt:

24 Sed permanere in carne, magis neceſſarium *eſt* propter vos.

25 Et hoc confiſus noui me manſurum eſſe, & vnà permanſurum cum vobis omnibus adveſtrum profectum & gaudium fidei.

26 Vt abundet gloriatio veſtra in Chriſto Ieſu de me, mea rurſus apud vos præſentia.

27 [8] Tantùm vt dignum eſt Euangelio Chriſti, vos gerite, vt ſiue venero & videro vos, ſiue abſens fuero, audiam de rebus veſtris, vos [o] perſtare in vno Spiritu, vno pariter animo decertantes per fidem Euangelij.

8 Illis inſtar proœmij præpoſitis, iam ad exhortationes deſcendit, primùm omnium monens vt conſenſum & in doctrina & in voluntatibus ſeu animis cõſeruent, deinde vt communibus illis vinculis coniuncti, perſtent fidei robore freti omnia aduerſa ſic ſuſtinere, vt nihil Euangelica profeſſione indignum admittant.

m Speciosam ſcilicet cauſam. i. Chriſtum ipſum prætexebant ſuæ ambitioni & inuidiæ. n In hoc mortali corpore degere. o Standi verbum athletis conuenit, qui immoto velut greſſu conſiſtunt.

28 9 Nec vlla in re territos ab ijs qui se opponunt: quod illis quidem est exitij indiciũ, vobis autem salutis: idque à Deo.

9 Persequutiones ab Euãgelij hostibus intentatæ nos non deijcere, sed erigere potius debent,

29 10 Quia vobis datum est in Christi negotio, non solùm in eum credere, sed etiam pro eo affligi:

30 11 Idem certamen sustinendo quale vidistis in me, & nunc auditis de me.

quum certa sint à Deo ipso testimonia tũ nostræ salutis,

tum impiorum exitij. 10 Confirmatio eius quod dixerat, crucem esse nostræ salutis indicium, quoniam pati pro Christo donum est Dei, quo suos, sicut & fide, dignatur. 11 Iam ostendit quo consilio suarum afflictionum meminerit.

CAP. II.

1 Obtestatur eos vt nihil prius habeant 3 humilitate: 6 idque exemplo Christi. 19 Timotheum se illis breui missurum promittit, 26 & moram Epaphroditi excusat.

CAP. II.

1 SIqua [1] igitur cõsolatio *est* in [a] Christo, siquod solatium charitatis, siqua communio spiritus, [b] siquæ viscera ac miserationes,

1 Vehementissima obtestatio, vt ea omnia repellant, quibus illa sũma consensio violari solet, nempe contentionẽ & superbiam, quibus fit vt alij ab alijs seiungantur.

2 Explete meum gaudium, vt itidem sitis affecti, [c] eandem charitatem habentes, vnanimes, & sententijs vni.

3 Nihil *gerite* per contentionem, aut per inanẽ gloriam, sed ex modestia, alium quisque se præstantiorem existimet.

4 Ne sua quisque spectetis, sed vnusquisque etiam quæ sunt aliorum.

5 [2] Itaque is sit affectus in vobis qui fuit & in Christo Iesu:

2 Proponit perfectissimum omnis modestiæ & morum suauitatis exemplum, Iesum Christum, quem nos opporteat pro viribus imitari. Is autem, quanuis nihil sit eo sublimius, tamen nostri causa eò vsque se abiecit, vt serui formam (nostram videlicet carnem) vltrò induerit, & quidem omnibus infirmitatibus ad mortem vsque crucis obnoxiam.

a Christiana. b Siquis intima charitatis sensus. c Parem.

6 Qui quum esset [d] in forma Dei, [e] non duxit rapinam, [f] parem esse cum Deo:

7 Sed ipse se [g] exinaniuit, [h] forma serui accepta, similis hominibus factus:

8 Et habitu compertus vt homo, ipse se summisit, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis.

3 Summissionis Christi glorioſissimũ exitum ostendit, vt modestiam doceat verum iter esse ad solidam laudem & gloriam.

9 [3] Quapropter etiam Deus ipsum in summã extulit sublimitatem, ac donauit ei [i] nomen quod est supra omne nomen:

10 Vt ad nomen Iesu [k] omne genu *se* flectat cœlestium ac terrestrium & subterraneorum:

11 [l] Omnísque lingua confiteatur Dominum esse Iesum Christum, ad gloriam Dei Patris.

4 Conclusio, oportere nos summissos & humiles per nostræ vocationis viam ad salutem progredi.

12 [4] Proinde, dilecti mei, sicut semper obedistis, non vt in præsentia mea solùm, sed nũc multò magis in absentia mea, cum timore ac tremore [m] vestram ipsorum salutem conficite.

13 [5] Deus enim is est qui efficit in vobis & [n] vt velitis & vt efficiatis, pro gratuita *sua* beneuolentia.

5 Solidissimum aduersus arrogantiã argumentum, nihil nos habere laudabile nisi ex dono Dei gratuito, & quidem aduentitio, quoniam ne ad bene volendum quidem (nedum ad bene agendum) facultatem vllam aliunde quàm ex gratuita Dei misericordia habemus.

14 [6] Omnia facite absque mürmurationibus

6 Modestiam à contrarijs superbiæ effectis describit, alienam esse docens tum ab omni maligna & occulta simultate, tum ab apertis contentionibus & rixis.

d Talis qualis est ipse Deus, ideoque Deus, quum vnus Deus sit suiipsius prorsus similis. e Christus ille Deus æterna gloria præditus, sciebat quidem ius fasque esse non in humili carne apparere, sed cum magnificentia Deo digna: verùm maluit seipsum dimittere. f Quum par Filius sit Patri, æqualitatem esse necesse est, contra Arrium: quum Filius Patri comparetur, necesse est personarum esse distinctionem, contra Sabellium. g Quasi ex omni seipsum ad nihil redegit. h Assumpta humana natura. i Dignitatem & celebritatem nominis, sed cum reipsa coniunctam. k Omnis creatura tandem subijcietur Christo. l Omnis gens. m Conficere salutem dicitur qui in iustitiæ stadio currit. n Non sumus igitur stipites, sed bene volumus non natura, at quia Deus ex mala voluntate bonam fecit.

ac disce-

ac disceptationibus:

15 ‖7 Vt sitis irreprehensi & sinceri, filij, *in-quam*, Dei, inculpati, in medio nationis prauæ ac peruersæ: inter quos *homines* splendetis vt luminaria in mundo,

16 o Sermonem vitæ prætendentia: 8 vt gloriari possim in die Christi me non frustra cucurrisse, nec in vanum laborasse.

17 Quinetiam si pro libamento offerar super p hostia sacrificióque fidei vestræ, gaudeo & gratulor omnibus vobis.

18 Itidem autem & vos gaudete, & gratulamini mihi.

19 9 Spero autem in Domino Iesu, me‖Timotheum brcui missurum vobis, vt & ego q bono sim animo, cognito statu vestro.

20 Neminem enim habeo pari animo præditum, qui germanè res vestras curaturus sit.

21 ‖ Nam r omnes quæ sua ipsorum sunt quærunt, non quæ Christi Iesu.

22 Porro probationem eius nostis, quòd veluti cum patre filius, mecum seruierit in Euangelio.

23 Hunc igitur spero me missurum simulátque videro rerum mearum statum.

24 Confido autem in Domino, me quoque citò venturum ad vos.

25 Sed necessarium duxi, Epaphroditum fra-

Mat. 5.14, 1. pet. 4.9.

7 In summa requirit vitam inculpatam & integram, vt verbo Dei illustrati inter huius seculi tenebras splendeant.

Act. 16.1.

8 Rursus addit eis stimulos, proposita sua de ipsis verè Apostolica solicitudine: consolans etiã eos ne magnitudine afflictionum ipsius contristentur, ne si ipsum quidem mori oporteat, vt suo sanguine, veluti libamento, oblationẽ eorum perficiat.

1. Cor. 10.24.

9 Confirmat etiam eorum mentes tum remisso Epaphrodito, cuius fidem erga eos & summum in se iuuando studium collaudat: tum etiam promittens fore vt breui Timotheum, ex cuius præsentia magnum fructum sint percepturi, ad eos mittat: atque adeo fore sperans vt (volente Deo) ipse citò ad eos veniat.

o *Euangelium vocatur Sermo vita ab effectu.*

p *Quasi diceret, Ego Philippenses ad Christum adduxi, cui postulo vt vos hostiam viuam sistatis, nec dubitem in hoc vestro spirituali sacrificio, tanquam libaminis additamentum interuenire.* q *In alacritate animi confirmer.* r *Plerique.*

trem & collegam ac commilitonem meum, vestrũ autem legatũ, quíque mihi subministrauit quibus mihi opus erat, ad vos mittere.

26 Quoniam expetebat omnes vos, & grauissimè angebatur, propterea quòd audissetis eum ægrotasse.

27 Et certè ægrotauit proximè mortem: sed Deus misertus est eius: nec eius solùm, sed & mei ne dolorem haberem super dolorem:

28 Eo studiosius itaque eum misi, vt quum videritis eum rursus, gaudeatis, & ego magis vacem dolore.

29 Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete.

f Opus Christi vocat, Christum in persona Pauli vĩctum & egentem intuisere.

30 Nã propter f opus Christi accessit ad mortem vsque, non habita vitæ ratione, vt suppleret defectum vestri erga me officij.

CAP. III.

2 Refellit inanes pseudapostolorum iactantias, 7 & illis vnum Christum opponit, 10 vim & naturam fidei describit, 15 vt post habitis omnibus, aspirent ad communicationem crucis Christi: 18 cuius inimicos notat.

CAP. III.

1 Conclusio superiorum, vt pergãt hilares in Domino.

2 Præfatio ad sequentem admonitionem, vt à pseudapostolis sibi sedulò caueant, circumcisionem cum Christo (id est, operum iustitiam cum gratuita per fidem iustificatione) coniungentes, & ceremonialia abolita pro veris pietatis ac charitatis excercitijs inculcantes. Vocat autem eos canes, vt profanos latratores: malos operarios, quòd vera opera negligerẽt, & verum eorum vsum non traderent. Denique vocat concisionẽ, quòd circunciſionem vrgentes, & sese & alios ab Ecclesia rescinderent.

1 QVOD supereſt, fratres mei, gaudete in Domino. 2 a Eadem scribere vobis, me quidem haud piget, vobis autem tutum est.

2 Cauete canes, cauete malos operarios, cauete b concisionem.

a Quæ ex me sæpe audijstis. b Alludit ad circunciſionem, cuius dum nomine gloriarentur, Ecclesiam concidebant.

3 [3]Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, nec confidimus [c] in carne:

4 [4]Quanquam ego habeo de quo confidam etiam in carne. Si quisquam alius videtur fiduciam habere in carne, ego maximè *habeo*:

5 Circumcisus octauo die, ex gente Israelis, tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, ‖ religione Pharisæus:

6 ‖ Quod ad zelum *attinet*, persequens Ecclesiam: quod ad iustitiam quæ est in Lege, irreprehensus.

7 Sed quæ erant mihi [d] lucra, ea duxi propter Christum damnum *esse*.

8 Quinetiam certè duco [e] omnia damnũ esse propter eminentiam cognitionis Christi Iesu Domini mei: propter quem omnibus istis meipsum multaui, *eaque* duco pro stercoribus, vt Christum [f] lucrifaciam.

9 Et comperiar [g] in eo, [h] non habens meam iustitiam, *nempe* quæ est ex Lege, sed eam quæ per fidem est Christi, *id est* iustitiam *quæ est* ex Deo per fidem:

10 [5]Vt [i] cognoscam eum, & vim resurrectionis ipsius, [6] & communionem perpessionum ipsius,

3 Veram circunciſioné vſurpandã, oſtẽdit, eam nimirum quæ ſit animi, vt reſectis per Chriſti virtutẽ omnibus prauis affectibus, puritate vitæ Deo ſeruiamus.

2. Cor. 11. 22. Act. 13. 6.

4 Peruerſis Legis zelotis nõ dubitat ſeipsũ etiã ſecundum carnẽ anteponere, vt omnes norint ſe quod illa omnia externa nihil moretur, certo animi iudicio facere: quòd videlicet qui Chriſtum habeat, nullo ſupplemento indigeat, imò non poſſit operum noſtrorum fiducia cum gratuita per fidem in Chriſto iuſtificatione conſiſtere. 5 Finis iuſtitiæ ex fide hic eſt, quod ad nos attinet, vt virtute reſurrectionis ipſius ex morte euadamus. 6 Iter ad æternam illam ſalutem eſt, Chriſti veſtigijs inſiſtere, per crucis ærumnas, donec ad Chriſtum ipſum, vt metam nobis propoſitã euadentes, palmã ad quã nos Deus in ipſo vocat accipiamus. Hęc autẽ vera pietatis exercitia opponit Apoſtolus euanidis illis legalibus ritibus, in quibus pſeudapoſtoli ſummam pietatis collocabant.

e In rebus externis, neque ad animum ipſum pertinentibus. d Quæ pro lucro habebam. e Excludit omnia opera tam præcedentia, quàm ſubſequentia fidem. f Vt illorum loco Chriſtum nactus, planè fiam ex paupere locuples, nedum vt quicquam amiſerim. g Chriſto: qui enim extra Chriſtũ inueniuntur, ſunt illi obnoxij condẽnationi. h Illud eſt in Chriſto eſſe, Inuentũ non in ſua iuſtitia, ſed Chriſti iuſtitia imputata indui. i Sentiam reipſa & experiar.

dum conformis fio ipsius morti:

11 *Experiens* ecquo modo perueniam [k] ad resurrectionem mortuorum:

12 Nedum vt iam *metam* apprehẽderim, aut iam perfectus sim: sed persequor *experiens* an quoque apprehendam, cuius etiam rei causa [l] apprehensus sum à Christo Iesu.

13 Fratres, ego meipsum nondum arbitror *metam* apprehendisse.

14 Vnum autem *ago*, ea quidem quæ à tergo sunt obliuiscens, ad ea verò quę à fronte sunt contendens, scopum versus feror ad palmam supernæ vocationis Dei, in Christo Iesu.

Rom.16.17.

7 Conclusio huius exhortationis, tribus membris constans. Vnum, vt in huius doctrinæ veritate perstẽt quicunque in ea profecerunt. Alterum, vt si qui sunt adhuc rudes, adeo vt ista nondum intelligant, & de Legis abolitione dubitent,

15 [7] Quotquot itaque [m] perfecti sumus, hoc sentiamus: quòd siquid aliter sentitis, hoc quoque vobis Deus reteget.

16 Attamen *in eo* ad quod peruenimus, eadem incedamus regula, & itidem simus affecti.

17 Estote simul imitatores mei, fratres, & eos considerate qui ita incedunt, sicut habetis nos pro exemplari.

18 [8] Nam complures incedunt, quos sæpe dixi vobis, nunc autem & flens dico, ‖ hostes *esse* crucis Christi.

19 Quorum [n] finis *est* exitium: quorum deus *est* venter,

turbas non moueant, & benignè tolerentur dum & ipsi erudiantur à Deo. Tertium, vt pseudapostolos ex fructibus æstiment: qua in re non dubitat sese pro exemplari proponere. 8 Pseudapostolos, non maleuolentia nec ambitione impulsus, sed dolens & non sine lacrymis, suis coloribus depingit: quòd videlicet Euangelij Christi hostes (vtpote quod cum cruce sit coniunctũ) nihil aliud spectent quàm huius vitæ commoda, id est vt pace, otio, & rebus omnibus abundantes, cum magna apud homnies existimatione viuant; quorum miserrimum exitum fore prædicit.

k Vitam æternam, quæ resurrectionem sanctorũ consequetur. l Nõ etenim currimus, nisi quatenus à Christo apprehensi sumus. m Antea dixerat se perfectum nõ esse. Perfectos itaque hoc loco eos vocat qui aliquousque sunt progressi, quos videlicet rudibus opponit, vt ipse sequente vers. explicat. n Merces.

venter, & ° gloria cum confusione ipsorum: qui terrestria curant.

20 9Nos enim vt municipes cœlorum nos gerimus: vnde etiam Seruatorem expectamus Dominum Iesum Christum:

21 ‖ Qui transformabit corpus nostrũ humile, vt conforme fiat corpori suo glorioso, pro efficacitate qua potest etiam subijcere sibi omnia,

1. Cor. 1. 3, tit. 2.

9 His opponit veros pastores qui neglectis terrestribus, in cœlum toti aspirẽt, vbi sciũt fore vt etiam in corpore suo æterna illa gloria per Dei virtutem induantur.

° *Quam captant ab hominibus.*

CAP. IIII.

1 A particularibus monitis, 4 ad generalia descendit. 10 Eorum liberalitate ita quidem se fuisse exhilaratum dicit, 12 vt patienter defectum laturus fuerit.

CAP. IIII.

1 Contusionis repetitio, vt ad victoriæ vsque adeptionem fortiter, Domini robore freti, perseuerent.

Apoc. 3. 5, & 10. 8, & 21. 27.

1 ITaque, [1] fratres mei chari & exoptati, gaudium & [a] corona mea, ita state [b] in Domino, dilecti.

2 Quosdã etiã nominatim appellat, partim quòd peculiari exhortatione egerẽt, partim vt reliquos eo

2 [2]Euodiam precor & Syntychẽ precor vt sint itidem affecti in Domino.

3 Et rogo te quoque, socie germane, opitulare ipsis, vt quæ in Euangelio vnà mecum certarũt, vnà cum Clemente quoque & reliquis adiutoribus meis, ‖ quorum nomina sunt in [c] libro vitæ.

4 [3] Gaudete [d] in Domino semper: rursum inquam gaudete.

5 [4] [e] Moderatio vestra nota sit omnibus hominibus. [5] Dominus propè est.

alacrius incitẽt. 3 Adijcit particulares exhortationes, quarũ prima est vt Philippens. gaudiũ nullæ ab impijs illatæ afflictiones impediãt. 4 Altera, vt omnia æqui boni cõsulentes, moderatè se gerant cũ omnibus. 5 Occupatio, nõ oportere vt impatiẽtia tumultuemur, quũ Deus sit nobis proxim⁹, vt omnib⁹ nostris malis suo tẽpore medeatur.

a Meum decus. b Ea concordia cuius Dominus sit vinculum. c Dicitur per Anthropopathiam Deus librum habere, in quo electorum suorum nomina describerit, quibus vitam æternam sit daturus. Eum Ezechiel vocat Scripturarum domus Israel, & arcanum Domini, cap. 13. 9. d Sic à gaudio mundi distinguitur nostrum gaudium. e Tranquillus animus.

6 Tertia, ne anxiè simus vlla de re soliciti, sed certa cũ fiducia Deo gratias agentes, ab eo petamus quibuscũque nobis est opus, vt pacata conscientia nos ei totos ex animo summittamus.

7 Conclusio vniuersalis, vt sicut tum verbis, tum exemplis fuerunt edocti, vitam suam ad omnis sanctimoniæ & iustitiæ regulam exigant.

8 Gratam sibi esse testatur eorum beneficentiam, qua in summa rerum inopia fuerat ab eis subleuatus; ita tamen orationem temperans vt ab omni sordium suspicione se purum esse, atque adeo se animum habere tum secundarum, tum etiam aduersarum rerum capacem, se denique in sola Dei voluntate acquiescere, testetur.

6 [6] De nullare soliciti estote: sed omnibus in re precibus & supplicatione cum [f] gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.

7 Et [g] pax Dei quæ superat omnem intellectum, præsidio erit [h] cordibus vestris, & mentibus vestris in Christo Iesu.

8 [7] Quod reliquum est, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque [i] veneranda, quæcunque iusta, quæcunque pura, quæcunque amabilia, quæcunque boni nominis, siqua virtus, & siqua laus est, hæc cogitate.

9 Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc, *inquam*, facite, & Deus pacis *autor* erit vobiscum.

10 [8] Gauisus sum autem in Domino magnopere quòd iam tandem reuiruistis in vestra pro me cura: qua de re tamen soliciti eratis, sed destituebamini opportunitate.

11 Non quòd [k] penuriæ *meæ* respectu loquar: nam ego didici, in quibus sum, iis ipsis contentus esse.

12 [l] Noui autem deprimi, noui etiam abundare: vbique & in omnibus [m] initiatus sum, & ad saturitatem & ad esuritionem, *id est*, tum ad abundantiam, tum ad inopiam.

f *Sic Dauid sæpissimè à lachrymis orsus in gratiarum actionem desinit.*

g *Summa illa tranquillitas animi, quam vnus Deus in Christo largitur.*

h *Animum diuidit in cor, id est voluntatis & affectuum sedem, & superiorem partem, qua intelligimus & ratiocinamur.*

i *Eiusmodi vt vos sancta quadam grauitate exornent.* *k* *Penuriæ meæ habens rationem.* *l* *Vtitur generali nomine, de vna crucis specie loquens, nempe de paupertate: solet enim paupertas secum omnis generis incommoda trahere.* *m* *Metaphora ducta à rebus sacris, vita hac enim nostra instar est sacrificij.*

13 Omnia valeo per Christum qui me corroborat.

14 Attamen rectè feciſtis quòd ſimul communicaſtis meæ oppreſſioni.

15 [11] Noſtis autem & vos, Philippenſes, quum [n] initio Euangelij proficiſcerer è Macedonia, nullã mihi Eccleſiam communicaſſe in ratione dati & accepti, niſi vos ſolos.

16 Nam etiam Theſſalonicam ſemel & iterum quod opus erat mihi miſiſtis.

17 [12] Non quòd requiram donum: ſed requiro fructum exuberantem, *qui* [o] in rationem veſtram *inducatur.*

18 Accepi autem omnia, & abundo: expletus ſum, *inquam*, acceptis ab Epaphrodito quæ à vobis *miſſa fuerant*, [p] odore bonæ fragrantiæ, hoſtia Deo accepta *ac* grata.

19 Deus autem meus ſupplebit quicquid opus fuerit vobis, ſecundum diuitias ſuas, glorioſè, in Chriſto Ieſu.

20 Deo autem & Patri noſtro *ſit* gloria in ſecula ſeculorum. Amen.

21 Salutate omnes ſanctos in Chriſto Ieſu. Salutant vos qui mecum ſunt fratres.

22 Salutãt vos omnes ſancti, maximè verò qui ſunt [q] ex Cæſaris domo.

23 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.

Ad Philippenſes ſcripta eſt Roma per Epaphroditum.

11 Teſtatur ſe ſuperiorũ quoque officiorũ memoriam cõſeruare, & rurſus ſiniſtrã immodicæ cupiditatis ſuſpicionẽ repellit, quòd à nullis alijs quicquam acceperit.

12 Rurſus teſtatur, quòd eorũ officium approbet, non tam id ſua quã illorum cauſa facere, vt quĩ non tã ipſi quã Deo hoc veluti ſacrificiũ obtulerint, cuius non ſit Dominus ipſe futur⁹ immemor.

n Initio prædicati Euangelij apud vos.

o In veſtras rationes referatur.

p Alludit ad Legis thymiamata.

q Ex Neronis aulicis.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD COLOSSENSES.

CAPVT I.

1 Post inscriptionem 4 illos laudat, vt attentos faciat ad se audiendum. 7 Testimoniũ doctrinæ quam ab Epaphra audierant; reddit. 13 Diuinam erga eos gratiam suis elogijs prædicat, 20 & omnes nostræ salutis partes in solo Christo omnino sitas esse, exponit.

CAPVT I.

1 Cõmendat doctrinam ab Epaphra ipsis traditã, & eorum in ipsa excipienda alacritatem.

2 Suã in eos beneuolẽtiam declarat, admonens minimè oportere ipsos in eodem gradu cõsistere, sed vlterius etiam progredi tum in ipsa cognitione Euangelij, tum in vero ipsius vsu.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per [a] voluntatẽ Dei, & Timotheus frater,

2 Ijs qui sunt [b] Colossis, sanctis ac fidelibus fratribus in Christo. Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 [1] Gratias agimus [c] Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis precantes:

4 Audita fide vestra in Christo Iesu, & charitate in omnes sanctos:

5 Propter [d] spem sepositã vobis in cœlis: quã prius audistis per sermonẽ veritatis, *id est* Euãgelij:

6 Quod peruenit ad vos, sicut & in totũ mundũ, & fructũ profert, sicut apud vos quoque, ex quo die verè audiuistis & cognouistis Dei gratiam.

7 Sicut & didicistis ex Epaphra dilecto cõseruo nostro, qui est fidus pro vobis minister Christi:

8 [2] Qui & declarauit nobis vestram per [e] Spiritum charitatem.

a Gratuita Dei liberalitate.

b Colossæ sitæ sunt in Phrygia, non procul Hierapoli & Laodicea, qua parte imminẽt Lyciæ & Pamphiliæ. *c Nõ potest aliter à nobis cõsiderari Deus in salutem, nisi quatenus est Pater Christi in quo sumus adoptati.* *d Speratam gloriam.* *e Spiritualem, siue à Spiritu manantem.*

9 Pro-

9 Propterea & nos, ex quo die *id* audiuimus, nō desinimus pro vobis orare, & petere vt impleamini omni agnitione voluntatis [f] eius, cum omni sapientia & intelligentia spirituali:

10 Vt incedatis sicut Domino dignū est, vt per omnia placeatis, omni opere bono fructum proferentes, & crescentes in agnitionem Dei.

11 [3] Omni robore corroborati, secūdum glorioſam vim ipsius, ad omnem tolerantiam & animi lenitatem [g] cum gaudio:

12 [4] Gratias agentes [5] Patri, qui idoneos nos fecit ad participandam sortem sanctorum [h] in luce:

13 ‖ Qui, *inquam*, liberauit nos à potestate tenebrarum, ac transtulit in regnum Filij sibi dilecti.

14 [6] In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius, *id est* remissionem peccatorum.

15 ‖ [7] Qui est imago Dei inconspicui, [i] primogenitus omnis rei creatæ:

16 ‖ Nam per eum condita sunt omnia quæ in cœlis sunt & quæ in terra, visibilia & inuisibilia, [k] siue throni, siue dominia, siue imperia, siue potestates, siue principatus: omnia per ipsum & in ipsum creata sunt.

17 Et ipse est ante omnia, & omnia in ipso consistunt.

18 Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis, vt sit in omnibus ipse primatum tenens.

19 Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem habitare,

20 Et per eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius, per ipsum, siue quæ in terris, siue quæ in cœlis sunt.

21 Et vos cum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis,

3 Perseuerantiæ donū à nobis non est, sed à Dei virtute gratis nobis communicata. *Matth. 3. 17, & 17. 5, 2. pet. 1. 7. Heb. 2. 3. Iohan. 1. 3.*

4 Absoluto proœmio, rem ipsam aggreditur, id est totius Christianismi breuem quidē, sed excellētissimam descriptionem, quæ in tres tractatus commodè distribuitur. Primùm enim veram doctrinam secundum ordinē causarum explicat, ab hoc versiculo ad 21. Inde verò incipit varijs exhortationibus illam applicare Colossensibus, vsque ad capitis 2, versic. 6. Ac tertio demum loco, vsque ad caput tertium, corruptelas veræ doctrinæ indicatas refutat. 5 Causa efficiens nostræ salutis est vna Dei Patris misericordia, qui nos aptos reddit ad participandam vitā æternam, à tenebris in quibus nati sumus in lucem cognitionis gloriæ Filij sui assertos. 6 Materia ipsæ nostræ salutis est Filius Dei Christus, qui sui oblatione nobis peccatorū remissionem obtinuit. 7 Christi personæ graphica descriptio, ex qua intelligimus eū ipsum esse in quo vno sese Deus conspicuum præbet: qui antequam quicquam conderetur (id est ab æterno) genitus est à Patre: per quem etiā omnia quæ facta sunt, facta sunt, sine vlla prorsus exceptione, per quem etiam consistunt, & cuius gloriæ subseruiunt.

f Dei. g Quæ minimè extorqueatur ab inuitis, sed quæ ab animo lætō & alacri proficiscatur. h In illo regno cœlesti & glorioso. i Ante genitus quā quicquā cōderetur, ideóq; æterni Patris æternus Filius. k Angelos exornat præstātissimis nominibus, vt ex præstātissimorū intellectuū cōparatione, intelligamus quā infinita sit Christi præstātia, in quo solo præteritis etiā Angelis nobis est acquiescēdū.

1.Cor.15.21, apoc.1.5. Iohan.1.14, infrà,2.9.

8 Magnificentissimè declarata Christi personæ suprema dignitate, eius munus & officiũ describit, nẽpe vt sit ipsi Ecclesiæ quod caput est corpori, id est princeps eius & gubernator, ipsúmque adeo veræ vitæ principium, vt qui primus resurgẽs vitæ æternę sit autor, vt inter omnes emineat, in quo vno nimirũ plenissima sita sit omniũ bonorũ abundãtia, quæ in Ecclesiam exundet.

states: omnia, *inquam*, per eum & eius respectu cõdita sunt.

17 Estque ipse ante omnia, & omnia per eum consistunt.

18 [8] Estque caput corporis Ecclesiæ, principiũ || & [l] primogenitus ex mortuis, vt in omnibus primas teneat.

19 || Quoniam in eo placuit *Patri* vt [m] omnis pleditudo inhabitaret:

20 [9] Et pace per sanguinem crucis eius facta, per eum reconciliare [n] omnia sibi, per eum, *inquam*, tũ quæ in terra, tum quæ in cœlis.

21 [10] Itaque vos quondam abalienatos & hostes, mente operibus malis *intenta*, nunc sanè [o] reconciliauit.

22 In corpore illo [p] carnis suæ, per mortem: vt sisteret vos sanctos & irreprehensos & inculpatos coram se:

23 [11] Siquidẽ permanetis in fide fundati & firmi, nec dimouemini à spe Euangelij quod audistis, *Euangelij*, *inquam*, prædicati [q] omni creaturę quę sub

9 Iam docet quomodo sit Christus illo munere sibi à Patre imposito defũctus, mortem crucis videlicet (id est cum maledictione Dei cõiunctã) ex ipsius decreto subiens, vt hoc sacrificio omnes tum qui in venturum ipsum credẽtes, iam sub hac spe in cœlis erãt collecti, tum qui in eũ deinceps in terris crederẽt, Patri recõciliaret. Sic autẽ describitur ab Apostolo iustificatio, vna eáq; præcipua beneficij Christi pars. 10 Alterũ opus Dei in nobis per Christũ, est sanctificatio, quum nos videlicet qui Deum pessimè oderamus, & toti vltrò in vitia ferebamur, sic in bonam Patris gratiã restituit, vt simul sancto suo Spiritu nos purificet, ac iustitiæ cõsecret. 11 Secunda huius partis epistolæ tractatio, qua exhortatur Colossenses vt ab hac doctrina nullo modo se dimoueri patiantur, declarans nullum aliud vsquam esse verum Euangelium.

l Qui sic resurrexit vt non amplius sit moriturus, & qui alios ad vitam vi sua excitat. m Plenissima rerũ omnium Diuinarum copia. n Vniuersam Ecclesiam. o Sub Filius. p Id est, carneo, vt intelligamus nõ fuisse imaginarium corpus, sed verum. q Vniuersis hominibus: sic autem docet Euãgelium non fuisse conclusum vnius Iudæa angulo.

cœlo

cœlo est: [12] cuius factus sum ego Paulus minister:

24 Qui nũc gaudeo de ijs quæ patior [r] pro vobis, & [s] reliquias afflictionũ Christi vicissim expleo in carne mea, pro corpore ipsius, id est Ecclesia:

25 [13] Cuius *Ecclesiæ* factus sum minister ex dispẽsatione Dei, quæ data est mihi erga vos, ad implẽdum Dei sermonem:

26 ‖*Nempe* mysteriũ absconditũ à seculis & ætatibus, nunc autẽ *illud* patefactum est [t] sanctis eius,

27 Quibus [u] voluit Deus notũ facere quæ sint diuitiæ glorioſi huius mysterij inter Gentes, id est Christi inter vos, *qui* est spes illa gloriæ:

28 [14] Quẽm*que* nos annuntiamus, admonentes quemuis, & quemuis erudientes [x] omni sapientia: vt quemuis sistamus perfectum in Christo Iesu:

29 Ad quod etiam enitor, decertans secundum efficacitatem ipsius agentem in me potenter.

12 Autoritatẽ huic doctrinæ conciliat etiam ex suo Apostolatu: cui certam approbationẽ ex suis afflictionibus sumit, quas pro Christi nomine sustineat, vt Ecclesias istis quoq; patiẽtiæ exẽplis erudiat *Rom.16.25, ephes.3.9, 2.tim.1.10, tit.1.2, 2.pet.1.20,*

13 Aliam sui Apostolatꝰ approbationẽ profert, nempe quòd Deũ habeat eius autorẽ, à quo etiam peculiariter ut designatus Gentiũ Apostolus, vt hoc modò per ipsum impleatur quod Prophetæ de Gẽtiũ vocatione prædixerũt.

14 Testatur se fideliter suo Apostolico munere passim defungi, vt qui ad vnum Christũ homines adducat, Domino ipsius laboribus copiosissimè benedicente.

r Vestro commodo atque fructu. s Quod superest afflictionum Christi: afflictiones autem Ecclesiæ, Christo dicuntur, propter illam capitis cum corpore communionem, non quia amplius Ecclesiam redimere sit necesse, sed ut virtutem suam Christus in quotidiana suorum infirmitate exerit, denique pro totius corporis consolatione. t Quos ipse in Christo consecrandos sibi delegit: porro mysterium nostræ redemptionis dicit absconditum fuisse à seculis, id est, iampridem & ab omni ævo, paucis exceptis qui & ipsi extra ordinẽ edocti fuerunt. u Sic inquit Paulus frænum curioſitati hominum. x Integra & absoluta, quæ nimirum in seſe sit absoluta & tandem suos sectatores perficiat.

CAP. II.

4 Vanitatis damnat quicquid est extra Christum. 11 Nominatim de circunciſione, 16 ciborũ abstinentia, 18 Angelorum cultũ loquitur, 20 Vnde constituit à decretis per Christum liberatos esse.

CAP. II.

1 VElim [1] enim vos scire quantũ certamẽ sustineam pro vobis & ijs qui sunt Laodiceæ,

1 Occupatio, quòd nec Colossenses, nec Laodicenses inuiserit, nõ factũ vlla negligẽtia, & se tãto magis de illis esse solicitum.

& quotquot non viderunt [a] faciem meam in carne:

2 [2] Vt consolationem accipiant [b] eorum corda, ipsis charitate compactis, & omni opulentia [c] certò persuasę intelligentię, ad cognitionem mysterij Dei & Patris & Christi:

3 In quo sunt omnes thesauri [d] sapientiæ ac cognitionis absconditi.

4 [3] Hoc autem dico, nequis vobis imponat [e] probabilitate sermonis.

5 Etsi enim corpore absum, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens ac cernens vestrum [f] ordinem, & [g] soliditatem vestræ in Christum fidei.

6 Sicut igitur [h] accepistis Christum Iesum Dominum, [a] in eo incedite:

7 Radicati & superstructi in eo, ac confirmati fide, sicut edocti estis, abundantes ea cum gratiarum actione.

8 [4] Videte nequis sit qui vos [i] deprædatur per philosophiam & inanem deceptionem, [5] secundum traditionem hominum, [6] secundum [k] elementa mundi, [7] & non secundum Christum.

2 Breui concludit summam superioris doctrinæ, quòd videlicet certæ sapientiæ & cognitionis Dei vel reconditissimæ summa omnis sit in vno Christo, cuius hic fit vsus, quod ad homines attinet, vt mutua charitate compacti, in tanti boni cognitione fœlices conquiescant, tantisper dum eò plenè perfruantur.

3 Transitio ad sequentem tractatum aduersus Christianismi corruptelas. 4 Corruptelas omnes ad tres species reuocat. Prima est quæ ex speculationibus curiosis, & tamen subtilis cuiusdam sapientiæ speciem referentibus, exoritur. 5 Secunda, quæ est manifestè superstitiosa & inanis, & sola consuetudine, fictisque enthusiasmis nititur. 6 Tertia species, eorum erat, qui mundi rudimenta (id est Legalem cultum) cum Euangelio coniungebant. 7 Vniuersalis confutatio omnium corruptelarum hæc est, quòd falsam religionem esse necessariò oporteat, quæ Christo quicquam adijcit.

a Me corpore præsentem. b Sub. quos non viderat. c Eius intelligẽtiæ, quæ certam & indubitatam persuasionem in nostris animis gignit. d Extra Christum nulla est vera sapientia. e Oratione ad persuadendum comparata. f Disciplinã Ecclesiasticam & oratorem. g Doctrinam. h Non ergo ab hominũ traditionibus pendet Christus. i Verbũ militare, quod significat prædã abigere. k Rudimenta, quibus Dominus Ecclesiam suam quasi sub pædagogo erudijt.

9 Nam

1. Cor. 5. 3.

9 [8]Nam [l]in eo [m]inhabitat [n]omnis plenitudo deitatis [o]corporaliter:

10 Et estis in eo completi, qui est caput omnis imperij ac potestatis:

11 [9]In quo etiam circuncisi estis ‖ circuncisione quæ fit sine manibus, dum [p]corpus carnis peccato obnoxię exuistis per circuncisionem Christi:

12 ‖ [10]q Consepulti cum [r]eo per Baptismum, [11]per quē etiā cum eo resurrexistis, per fidē [s]Dei efficaciter agentis, qui excitauit eum ex mortuis:

13 ‖ [12]Vósque mortuos in peccatis [13]& præputio carnis vestræ, cum eo viuificauit, condonatis vobis omnibus peccatis,

14 ‖ [14]Ac deleto quod aduersum nos *erat* [t]ri-

8 Ratio, Quia vnus Christus Deus & homo perfectissimus est, & supra omnia excellentissim⁹, vt qui illū habet, nihil ampli⁹ possit requirere. *Rom.2.29. Rom.6.4, ephes.1.19. Ephes.2.1. Ephes.2.15.*

9 Iā peculiariter aduersus tertiā speciem agit.i.aduersus eos q Iúdaismū vrgebāt: ac primùm quidē circūcisione carnis nobis opus esse negat, quū absq; ea simus Christi virtute intus circūcisi. 10 Occupatio, Ne signo quidē externo nobis opus esse vt Patribus, quū iam Baptismū habeamus interioris illius renouationis tesseram ac sigillum efficacissimum. 11 Finis Baptismi vnus est, mors ac sepultura veteris hominis, idque ex potentia vnius Dei, cuius virtutem in Christo mortuo & suscitato, per fidem apprehendimus. 12 Alter finis Baptismi est, vt qui in peccatis eramus mortui, in Christo pro nobis mortuo, & fide apprehenso, remissionem peccatorū gratuitam & vitam æternā adipiscamur. 13 Nouū argumētum eiusmodi, latens in his paucis verbis, Non impedijt præputium quominus in Christo iustificati vitam consequeremini. ergo circuncisione præputij non est vobis opus ad salutem. 14 Generalius iam loquitur aduersus totū Legalem cultū, quem abolitū esse docet duplici ratione: primùm, quia qui in Christo remissionem omnium peccatorū est adeptus, quorsum illa Legis adminicula requireret? Secundò, quoniam siquis illos ritus propius consideret, comperiet totidem fuisse nostri reatus testimonia, quibus veluti chirographis nos damnationem mereri palàm testabamur. Itaque Christus aduentu suo chirographū illud deleuit, eóque cruci affixo, de omnibus nostris hostibus, quantunlibet potentibus, triumphauit. Quorsum igitur illos ritus nunc vsurparemus, quasi adhuc peccatorum rei, & hostium tyrannidi obnoxij?

l Significatur distinctio naturarum. m Naturarum vnio. n Asseritur perfectissima deitas. o Sancita est coniunctio Dei & hominis substantiali & hypostatica vnione. p Periphrasis veteris hominis, quem solet etiam corpus peccati vocare. q Vide Rom.6.4. r Vt tota vis non ex opere operato, sed ex virtute Christi ad nos emanet, adiungitur siquidem resurrectio Christi & fides. s Qua à Deo manat. t Abolitis ritibus.

tuum chirographo, quod, *inquam*, erat nobis contrarium, *ipſe* verò cruci affixum è medio ſuſtulit:

15 Et expoliata [u] imperia ac poteſtates [x] traduxit palàm triumphatis illis [y] per eam.

15 Concluſio, nominatis etiam certis ſpeciebus, puta ciborum & dierum diſcrimine, quibus nos non obſtringi nouo argumento probat, quoniam videlicet res illæ Chriſtum venturum adumbrabant, nos verò iam eum ipſum nobis exhibitum poſſidemus.

16 [15] Nequis igitur vos damnet ob cibum, vel potum, aut reſpectu diei feſti, aut nouilunij, aut Sabbathorum:

17 Quæ ſunt vmbra rerum futurarũ, at [z] corpus, *eſt*, Chriſti.

18 [16] Nullus voluntarius moderator de vobis ſtatuat ex [a] ſubiectione & cultu Angelorum: [17] *ſeſe* ingerens in ea quæ non vidit, [18] & [b] temerè turgens carnis ſuæ ſenſu:

19 [19] Neque obtinens caput, ex [c] quo totum corpus per commiſſuras & compages ſuppeditatum & compactum, augeſcit [d] Dei augmento.

16 Aduerſus primam ſpeciem corruptelæ diſputat, cuius exemplum proponit Angelorum cultum: quòd falſæ religionis genus primùm hac ratione refutat, quòd qui huiuſmodi cultum inuehunt, ſibi tribuunt quod vnius Dei eſt, nempè ius conſcientiarum religione obligandarum, quantumuis iſta videantur homines ad humiliter de ſe ſentiendum adducere. 17 Secundò, quòd nec viſa nec audita, ſed à ſe excogitata, pro oraculis temerè obtrudant.

18 Tertiò, quòd iſta non alio fundamento quàm opinione hominum ſibi immodicè in ſuis commentis placentium innitantur.

19 Quartum argumentum maximi momenti, quoniam Chriſtum ſua dignitate ſpoliant, vt qui vnus toti ſuo corpori, tum fouendo, tum etiam augendo ſufficiat.

v Satanam & eius Angelos.

x Tanquam victor, captiuos ignominiæ cauſa tranſuexit.

y In ea videlicet cruce, quæ fuit inſtar triumphalis currus.

z Corpus, vt rem firmam & ſolidam opponit vmbris.

a Stolida demiſſione animi, cum alioqui demiſſio etiam inter virtutes locetur: arrogantiæ enim iſti Angelorum cultores inſimulabant eos qui recta ad Deum contenderent. *b Sine ratione.* *c Chriſto.*

d Augmento quod à Deo proficiſcitur.

20 20 Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mundi, quid [e] vt viuentes in mundo, ritibus oneramini,

21 21 Ne attigeris, neque gustaris, neque contrectaris?

22 22 Quæ omnia ipso vsu pereunt, 23 *præscripta* ex mandatis & doctrinis hominum.

23 24 Quæ rationem quidem habent, [f] sapientiæ in [g] cultu voluntario & summissione animi, & [h] in eo quòd corpori non parcant: non *tamen* vllius sunt pretij, *quum* ad ea *spectent* [i] quibus farcitur caro.

20 Iam vltimo loco pugnat aduersus secundæ speciei corruptelas, quæ videlicet merè sũt superstitiosæ, & ab hominibus partim vafritie sua simplicitatẽ quorundam fallentibus, partim etiãplanè ridiculis, excogitatæ: veluti quum in certo ciborũ genere, & cęteris similibus rebus, pietas, remissio peccatorũ, vis denique aliqua collocatur, quam ne ipsi quidem eiusmodi rituũ autores intelligũt, quũ nusquam sit. Vtitur autem argumento à cõparatis sumpto: Si morte Christi nouum fœdus suo sanguine sanciẽtis, ab ijs ritibus externis estis liberati quib⁹ visum fuerat Domino, mũdũ veluti rudimẽtis quibusdã ad plenam illã verę religionis cognitionẽ pręparare, qua tandẽ ratione, nescio quibus decretis oneraremini, quasi sitis huius mũdi ciues. i. quasi ab hac vita & rebus terrenis pendeatis? Causa verò hæc est cur suprà ver. 8. aliũ ordinẽ sequutus sit quàm in refutatione, quòd illic ostẽdat quibus gradibus falsę religiones mũdũ inuaserint, initio videlicet facto à curiosis sapientũ speculationib⁹, quas tandẽ crassa illa superstitio sequuta est, quibus malis deinde Dominus Legalẽ illũ cultũ opposuit, quo nõnulli rursus abusi sunt: in refutatione verò incœpit à Legalis cultus abolitione, vt a cõparatis doceret multò magis illos falsos cultus esse tollendos. 21 Mimesis, in persona istorũ superstitiosorum. 22 Aliud argumentum, non posse spirituale & internum regnum Dei consistere in rebus istis externis, & quę vsu consumuntur. 23 Tertium argumentum, Quia Deus non est istarum traditionum autor, ac proinde conscientias non ligant. 24 Occupatio, Speciosa quidem hęc esse, quòd ita videantur homines optimo animo Deum colere, sese summittere, & corpus cui curando tam multi incumbunt, negligere: sed nihilominus res esse nullius dignitatis, quum minimè spectent ad spiritualia & æterna, sed ad carnis alimentum.

e Quasi vestra fœlicitas sit in rebus istis terrenis posita, & non potius spirituale sit Dei regnum. f Quæ videntur quidem exquisita quædam res esse, nimirùm euiusdã sapientiæ è cœlo allatæ. g Hinc nata sunt opera supererogationis, quasi homines plus præstarẽt quam illis fuerit præscriptum, origo scilicet redimendorum meritorum Monachalium. h Graphica Monachatus descriptio. i Quum in cibo & potu posita sint, in quibus non est positum regnum Dei.

CAP. III.

1 Terrenis exercitijs qua pseudoapostoli vrgebant, 2 cœlestia opponit: 5 & à mortificatione carnis orditur, 8 vnde deducit particulares exhortationes, 18 & particularia officia quæ ex singulorum vocatione pendent.

CAP. III.

1 Altera pars epistolæ: in qua, arrepta occasione ex vanis illis exercitijs, suo more post doctrinam ipsam explicatã, ad Christianæ vitæ descriptionem descẽdit. *Ephes. 5. 3.*

2 Renouatio siue regeneratio ex participatione resurrectionis Christi, fõs est omnis sanctimoniæ, vnde posteà deducuntur riui.

1 [1] ITaque [2] si [a] resurrexistis cum Christo, [3] superna quærite, vbi Christus est ad dexteram Dei sedens.

2 Superna curate, non [b] terrestria.

3 [4] Nam mortui estis, [5] & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.

4 Quando Christus vita *illa* nostra, patefactus fuerit, tum & vos cum eo patefietis glorioſi.

5 [6] Mortificate igitur [c] membra vestra terrestria, || scortationem, impuritatem, mollitiem, cupiditatem malam, & auaritiã, quæ est idololatria.

6 Ob quę [d] venit ira Dei in filios cõtumaces.

7 Quibus in *vitijs* & vos versabamini quondam, quum in ijs viueretis.

8 At nunc deponite etiam vos hæc omnia,

3 Finis & scopus omnium Christianæ vitæ officiorum est, cœlorsũ iter ingredi, & ijs quæ nos eò deducunt, incumbere. i. solidæ pietati, non autem externis illis & corporalibus. 4 Argumentum à connexis simúlque à causis efficientibus, Mortui estis quod ad carnem attinet, id est, ad veterẽ naturam caduca omnia quærentem: & econtrariò, cœpistis Spiritu viuere: ergo spiritualia & cœlestia, non autem carnalia & terrena curate. 5 Occupatio, Nos adhuc quidem in hoc mundo versari plurimis huius vitæ ærumnis obnoxios, adeò vt quodammodo lateat vita quæ in nobis est: sed nihilominus vitæ & gloriæ initia nos habere, cuius nunc penès Christum ipsiúsque Dei manum depositæ complementum certò patefiet in glorioso illo Domini aduentu. 6 Mortua natura ne sit amplius in vobis efficax, sed viua sit efficax. Vigor autem naturæ ex motibus intelligitur. Moriantur in vobis ergo carnis affectus, & viuant spirituales motus illis contrarij. Recenset autem longum vitiorum & contrariarum virtutum catalogum.

a Christi enim participes, in alteram veluti vitam transferimur, vbi nec cibo nec potu egebimus, similes enim erimus Angelis. b Sic vocat speciem illam religionis, de qua superiore cap. egit. c Eleganter motus & cupiditates membra vocat, quibus ratio & voluntas hominis deprauata perinde vtitur ac corpus membris. d Venire solet.

iram,

iram, excandescentiam, malitiam, maledicentiam, verborum turpitudinem ab ore vestro.

9 Ne mētimini alius aduersus alium, [7] quum exueritis veterem illum hominē cum factis ipsius:

10 Et indueritis nouum illum, qui renouatur [8] in [e] agnitionem congruentem imagini eius qui ipsum condidit.

11 [9] Vbi non est Græcus & Iudęus, Circumcisio & Præputium, Barbarus, Scytha, seruus, liber: sed omnia & in omnibus Christus.

12 [f] Induimini igitur, vt electi Dei, sancti & dilecti, [g] visceribus miserationum, benignitate, modestia, mansuetudine, lenitate:

13 Tolerantes alij alios, & condonantes vobis mutuò, siquis aduersus aliquem habuerit querelā: sicut & Christus condonauit vobis, ita & vos.

14 Adhęc autem omnia *induimini* charitate, quę est [h] vinculum perfectionis.

15 Et pax Dei [i] imperet in cordibus vestris, ad quam etiam vocati estis in [k] vnum corpus: & gratioſi estote.

16 Sermo Christi inhabitet in vobis copiosē cū omni sapientia: docendo & commonefaciēdo vos mutuò [l] psalmis, hymnis, & cātionibus spiritualibus cum gratia canentes in corde vestro, Domino.

7 Definitio regenerationis à partibus sumpta, quæ sunt, veteris hominis (.i. prauitatis nobis ingenitæ) depositio, & noui hominis (.i. puritatis nobis per gratiam collatæ) instauratio. Vtraque verò in nobis nunc inchoata, suis gradibus absoluitur, illo quidem sensim moriente, isto verò sensim ad perfectionem alterius vitæ perueniente.

8 Nouitas vitæ in agnitione, hominē ad Dei cōditoris imaginem (id est, ad totius animæ rectitudinem) transformante, posita est.

9 Iterum inculcat Euangelium illa externa non spectare, sed veram iustificationem & sanctificationem in vno Christo, quarum fructus multiplices recenset. Duo verò commendat in primis, sanctam videlicet concordiam, & verbi diuini studium assiduum.

e Loquitur de agnitione effic. f Ornati estote, ita vt nunquam exuatis. g Tenerrimis illis affectibus summa misericordia. h Quo omnia hominum inter se officia continentur ac cohærent. i Omnia regat ac moderetur. k In vnum corpus Dei beneficio coniuncti, vt alij alijs membrorum instar adesse-tis. l Psalmos vocat quascunque sacras cantiones variis argumentis scriptas, Hymnos, qui laudes contineant, Cantica, peculiares quasdam & artificiosas magis cantiones, qua & ipsa laudes continebant, sed angustiore quadam forma compositas.

1.Cor.10.31.
Epheſ.5.22.
10 Ad œconomica præcepta ab ethicis deſcẽdens, ab vxoribus exigit ſubiectionem ſecũdum Deum.
1.Pet.3.1.
Epheſ.6.1.
11 A viris, vt vxores diligãt, & leniter eas habeant.
Eph.6.5,
tit.2.9.
1.pet.2.18.
12 A liberis, vt ſint ex Dei mandato parentibus obſequentes.
13 A patribus, vt benigni ſint in liberos.

17 ‖ Et quicquid egeritis ſermone aut facto, [m] in nomine Domini Ieſu *facite*, gratias agentes Deo & Patri per eum.

18 ‖ [10] Vxores, ſubiectæ eſtote proprijs viris, [n] vt conuenit in Domino.

19 ‖ [11] Viri, diligite vxores, & ne ſitis aduerſus eas amarulenti.

20 ‖ [12] Liberi, auſcultate parentibus [o] in omnibus: hoc enim gratum eſt Domino.

21 [13] Patres, ne irritate liberos veſtros, ne deſpondeant animum.

22 ‖ [14] Serui, auſcultate per omnia ijs qui domini ſunt ſecundum carnem, non obſequijs ad oculum exhibitis, vt qui hominibus placere ſtudẽt, ſed cum ſimplicitate cordis, timentes Deum.

23 Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino & non hominibus:

24 Scientes vos à Domino recepturos [p] mercedem hæreditatis: nam Domino Chriſto ſeruitis.

25 [15] Qui verò iniuriam intulerit, referet iniuriam quàm intulerit: neque eſt perſonarum reſpectus.

14 A ſeruis, vt Deum ipſum reueriti, cui grata eſt eorum obedientia, reuerenter, fideliter, & ex animo dominis obtemperent.

15 A dominis, vt memores ſe quoque reddituros rationem coram Domino illo cœleſti, qui iniuſtè facta, nullo habito ſeruorum & dominorum diſcriminè vindicabit, iuſtos & æquos ſeſe ſeruis ſuis præbeant.

m Inuocato Chriſti nomine, vel ad Chriſti laudem ac gloriam.
n Aberrant enim coniuges quicunque Deum ſibi in Chriſto non proponunt in amando, quòd omnino ignorauit Philoſophia. *o In Domino, vt explicatur Epheſ.5.19.* *p Pro eo quod dominis rectè parueritis, tempus erit, quum ex ſeruis filios vos factos reipſa agnoſcetis, cùm cœleſtis hæreditatis eritis participes.*

CAP. IIII.

2 Ad generales exhortationes redit, 3 & precandi ſtudium, 6 ac ſermonis ſuauitatem præcipit. 7 Poſtremò commendationes & ſalutationes ſubiungit.

1 Vos

CAP. IIII.

1 VOs domini, æquitatem & æquabilitatem seruis exhibete: scientes vos quoque habere Dominum in cœlis.

2 ‖[1] In precibus [2] perdurate, inuigilantes ijs cum gratiarum actione:

3 ‖[3] Precantes simul etiã pro nobis, vt Deus aperiat nobis [a] ostium sermonis, vt loquamur mysterium Christi, propter quod etiam sum vinctus:

4 Vt, *inquam*, illud patefaciam sicut oportet me loqui.

5 ‖[4 b] Sapienter vos gerite erga extraneos, [c] opportunitatem redimentes.

6 [5] Sermo vester semper [d] cum gratia *sit* [e] sale conditus, vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere.

7 Res meas omnes vobis notas faciet Tychicus dilectus frater, & fidus minister, ac conseruus in Domino:

8 Quem misi ad vos ob hoc ipsum vt cognoscat res vestras, & corda vestra consoletur:

9 Cum Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex vobis. Omnia *igitur* vobis exponent quæ hîc aguntur.

10 Salutat vos Aristarchus meus in captiuitate socius, & Marcus cõsobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata: si venerit ad vos, excipite eum.

11 Et Iesus qui vocatur iustus, qui sunt ex circunciſione: hi [f] soli adiutores in [g] regno Dei, fuere mihi solatio.

12 Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est seru[9] Christi, semper decertans pro vobis in precibus, vt stetis perfecti: & completi in omni voluntate Dei.

1 Generales aliquot exhortationes adijcit, & tandem additis familiaribus multis salutationibus ac pijs commẽdationibus, epistolam claudit. *Ephes.6.18, 1.thess.3.1. Ephes.5.15.*

2 Preces assiduas & ardentes esse oportet.

3 Precib[9] Ecclesiarum speciatim commẽdãdi qui Verbũ ministrant.

4 Habẽda est magna etiam externorũ ratio in vota vitæ nostræ ratione.

5 Sermonem ad audiẽtium vtilitatem accommodatum esse oportet.

a Os apertum & liberum, ad prædicandum Euangelium.

b Considerate ac circunspectè. *c Occasionem illos lucrifaciendi, etiam cum vestrarum rerum iactura quærentes.* *d Ad commodum proximi comparatus.* *e Huic opponitur sermo putris, de quo Ephe.4.29.* *f Romæ igitur eo tempore non sunt Petrus.* *g In Euangelio.*

13 Hoc enim de eo teſtor, eum multo veſtri ſtudio ardere, & eorum qui ſunt Laodiceæ, & eorum qui Hierapoli.

14 Salutat vos Lucas medicus ille dilectus, & Demas.

2.Timot.4.11. 15 || Salutate fratres qui ſunt Laodiceæ, & Nymphan, & Eccleſiam quæ in domo illius eſt.

16 Et quũ perlecta fuerit apud vos epiſtola, facite vt etiã in Laodicenſiũ Eccleſia recitetur: & eã quę ſcripta eſt ex Laodicea, vt vos quoque legatis.

17 Et dicite Archippo, Vide vt miniſterium quod accepiſti in Domino impleas.

18 Salutatio mea manu Pauli. Memores eſtote vinculorum meorum. Gratia *ſit* vobiſcũ. Amen.

Scripta eſt ad Coloſſenſes Roma, per Tychicum & Oneſimum.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES. I.

CAP. I.

1 Gratiarum actionem ideo preponit, 4 vt Dei beneficium eſſe admoneat quicquid prædicat in ipſis laude dignum: 8 & quòd reliquis exemplum facti ſunt.

1 PAVLVS & Siluanus & Timotheus Eccleſiæ Theſſalonicenſium, *quæ eſt* in Deo Patre, & Domino Ieſu Chriſto, Gratia *ſit* vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

2 Gratias

2 [1] Gratias agimus Deo ſemper de omnibus vobis, mentioné veſtri faciétes in precibus noſtris:

3 [2] Indefinenter memoria repetentes efficacem veſtram fidem, & laborioſam charitatem, & tolerantem illam ſpem in Domino noſtro Ieſu coram Deo Patre noſtro.

4 Vt qui ſciamus, fratres dilecti, [a] vos *eſſe* à Deo electos:

5 [3] Quoniã Euãgelium noſtrum cõſtitit apud vos non loquutione duntaxat, ſed etiã virtute, cum in Spiritu ſancto, [b] tũ in certa perſuaſione multa: ſicut noſtis quales fuerimus inter vos veſtra cauſa.

6 [4] Et vos imitatores noſtri facti fuiſtis & Domini, recepto ſermone cum oppreſſione multa, cum [c] gaudio Spiritus ſancti:

7 Adeò vt fueritis exemplaria omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.

8 A vobis enim non ſolùm perſonuit ſermo Domini in Macedonia & in Achaia, verumetiam in omni loco fides veſtra quæ eſt in Deum, dimanauit, vt neceſſe non habeamus quicquam loqui.

9 Siquidem [d] ipſi de nobis annuntiant qualem ingreſſum habuerimus ad vos, [5] & quomodo conuerſi fueritis ad Deum, relictis idolis, vt ſeruiretis Deo viuo & vero:

1 Gratulationis verè Chriſtianæ exemplum, vnde etiam diſcimus duplici iniecto freno cohiberi, qui magnarum virtutũ ſibi ſunt conſcij, nempè ſi cogitent ſe à Deo omnia accepiſſe, & ab eo petendam perſeuerantiam, ad quam etiã tota epiſtola Theſſalonicenſes hortatur.

2 A tribus præcipuis donis eos commẽdat, fide efficaci, charitate indefatigabili, & ſpe patientiſſima: nempè vt eos pudeat tot excellẽtibus donis ornatos, non perſeuerare in Dei electione. 3 Alia ratio cur omnino ſit eis perſeuerãdum, quoniam dubitare non poſſint de ipſius doctrina tot modis cœlitus comprobata, ſicut ipſi optimè norant.

4 Alia ratio, quoniam ad eum vſque diem ſumma alacritate fuerant Euangelium amplexi, adeò vt reliquis vicinis eſſent exemplo: quo turpius illis fuerit in medio curſu deficere. 5 Vera conuerſio non eſt idola deſerere, niſi quis ſimul Deum verum & viuum in Chriſto vnico redemptore colat.

a Ad verb. electionem veſtram eſſe à Deo. b Fructum maximum ex Pauli prædicatione conſequutum, duabus rebus demonſtrat, donis illis Spiritus ſancti, & certa perſuaſione, quam in illorum animis inſediſſe res ipſa oſtẽdit, quum alacribus animis crucem pertulerint. c Cum gaudio, quod à Spiritu promanat. d Credentes omnes.

10 Et expectaretis Filiũ eius è cœlis, quem excitauit à mortuis, *nempè* Iesum qui liberat nos ab [e] ira illa ventura.

e Articulus additus non est otiosus: iram autem accipit pro vltione seu vindicatione, qua Dominus terribiliter iratus, mundum tandem vlciscetur.

CAP II.

1 Declarat quanta fide ipsis Euangelium prædicarit, 5 neque lucrum, 6 aut gloriam quæsierit: 10 idque eorum testimonio probat: 14 & quòd ipsi infracto animo persequutiones à suis tulerint. 17 Addit se magno illos visendi desiderio teneri.

CAP. II.

1 Quod de suo Apostolatu paucis attigerat, copiosè explicat, in eum quem dixi finem.

Act. 16. 22.

2 Veri pastoris virtutes, ingenuè & intrepidè medijs in periculis euangelizare.

3 Puram doctrinam, puro animi affectu, fideliter docere.

4 Alienum ab omni assentatione & auaritia, Deo suam conscientiam approbare.

5 Omni vitata elatione, seipsum infimis quibusuis, eos lucrifaciendi causa, summittere.

1 [1] NAm ipsi nostis, fratres, ingressum nostrum ad vos non fuisse vanum:

2 [2] Immò etiã quum ante afflicti fuissemus & contumelijs affecti Philippis, sicut nostis, libertate vsi sumus [a] in Deo nostro, ad annuntiandum apud vos Euangelium Dei cum multo certamine.

3 [3] Exhortatio enim nostra nõ fuit ex impostura, neque ex [b] impuritate, neque cum dolo.

4 [4] Sed sicut [c] placuimus Deo *quibus* credere-tur Euangelium, ita loquimur, non vt hominibus placentes, sed Deo qui [d] approbat corda nostra.

5 Neque enim vnquam sermone assentatorio vsi sumus, sicut nostis, nec auaritiæ causa quicquam prætexuimus: Deus testis est.

6 [5] Neque ex hominibus quærentes gloriam, nec à vobis, nec ab alijs, quum possemus [e] oneri esse, vt Apostoli Christi.

a Dei ope ac gratia freti. b Vllo scelere aut maleficio. c Cùm inter Dei & hominum iudicia hoc intersit, quòd homines in eligendo spectant earum rerum qualitates quæ proponuntur: Deus verò in seipso inuenit sui consilij rationem, fit vt quum ne ad cogitandum quidem simus idonei, eos quos ipse primùm ad sanctas illas vocationes eligit, eos non inueniat, sed faciat idoneos. Itaque hæc approbatio à Dei misericordia pendet. d Qui grata & accepta habet.

e Quum meo iure potuissem Ecclesiæ sumptibus viuere.

7 Sed

7 Sed fuimus [f] placidi in medio veſtri, vt ſi nutrix foueat ſuos fœtus.

8 [6] Ita cupidi veſtri, auebamus impertiti vobis non ſolùm Euangelium Dei, ſed etiam noſtras ipſorum animas, quòd chari nobis eſſetis.

9 [7] Meminiſtis enim fratres, || laboris noſtri ac ærumnæ: nocte enim ac die operando, nequem veſtrũ grauaremus, prædicauimus apud vos Euangelium Dei.

10 [8] Vos teſtes *eſtis* & Deus, quomodo ſanctè & iuſtè & inculpatè vobis qui creditis vixerimus.

11 [9] Sicut noſtis quomodo vnumquenque veſtrûm, tanquam pater liberos ſuos, hortabamur & conſolabamur:

12 || [10] Et obteſtabamur vt ambularetis ſicut dignum eſt Deo vocante vos ad ſuum regnum ac gloriam.

13 [11] Propterea etiam nos gratias agimus Deo indeſinenter, quòd acceptum de Deo ſermonem quem audiſtis ex nobis, exceperitis non *vt* ſermonem hominum, ſed (ſicut eſt verè) vt Dei ſermonẽ, qui etiam agit in vobis qui creditis.

14 [12] Vos enim, fratres, imitatores facti eſtis Eccleſiarum Dei quæ ſunt in Iudæa, [g] in Chriſto Ieſu, vt qui eadem paſſi ſitis & vos à proprijs [h] contribulibus, ſicut & ipſi à Iudæis:

15 [13] Qui etiam Dominum Ieſum occide-

6 Gregem ſibi cõmiſſum propria vita chariorem habere *Act.20.34, 1.cor.4.12, 2.theſſ.3.8.*

7 Suo potius iure cedere quàm oues grauare.

8 Sanctæ & inculpatæ vitæ exẽplo cæteris præire.

Epheſ.4.1, philip.1.27, coloſſ.1.10.

9 Paternum affectum ad ex hortationes & conſolationes afferre.

10 Omnes ad vitam ſitut Deo dignũ eſt inſtituendam, ſedulò & ardẽter vrgere.

11 Approbato ſuo miniſterio rurſum, in eum quem dixi finẽ, Theſſalonicenſiũ alacritatẽ ſuæ in docẽdo diligentiæ reſpondentẽ, & eorundẽ infractã patientiã cõmendat. 12 Confirmat eos in domeſticis afflictionibus, quoniam à ſuis vexabantur: quod dicit eis eſſe cum Iudaicis Eccleſijs cõmune, ac proinde iucundũ etiã illis eſſe debere. 13 Occurrit offẽdiculo, quòd Iudæi præ cæteris Euangelium perſequerentur. Id verò, inquit, nouum non eſt, quum ipſum Chriſtum & ſuos Prophetas occiderint, méque adeo expulerint.

f Moribus minimè aſperis, ſed faciles & benigni, ſicut nutrix quæ neque ambitione neque auaritia ducitur, ſed quæ materno affectu omnes moleſtias patienter ſuſtinet. g Chriſti auſpicijs collecta. h Ab ijſdem quibuſcum gentem & ciuitatem communem habetis.

runt, & proprios Prophetas, & nos exegerunt:
14 Extremum exitiũ Iudæorum prænuntiat, nequis eorum rebellione moueatur.
14 neque Deo placent, & [i] omnibus hominibus aduersantur:
16 Prohibentes nos Gentibus loqui vt seruentur, vt semper [k] compleant peccata sua. occupauit enim eos [l] ira ad extremum vsque.
15 Occurrit obiectioni, cur ad eos in tantis miserijs versantes non statim accurrerit. Cupiui, inquit, sæpe, nec per me stetit, sed Satan meos conatus impedijt, ideó que Timotheũ fidum meũ collegam, ad vos misi, quoniam nihil est mihi vobis charius.
17 [15] Nos verò, fratres, [m] orbati vobis ad temporis momentum, conspectu, non animo, eo vehementius studuimus videre faciem vestram, cum multo desiderio.
18 Ideo voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) semel atque iterum, sed impediuit nos Satanas.
19 Nam quæ est nostra spes aut gaudium, aut corona de qua glorier? annon & vos in conspectu Domini nostri Iesu Christi in eius aduentu?
20 Itaque vos estis gloria nostra & gaudium.

i *Iudæi enim nec in regnum Dei introire volebant, nec alios sinebant ingredi.* k *Hæreditaria improbitas eousque excrescat, donec expleto iniquitatis cumulo, ad iram prorumpat Deus. Hebr.* l *Irati Dei iudicium, quod sanè paulopòst apparuit in excidione vrbis Hierosolymitanæ, in quam plurimi etiam prouinciales conuenerant quum obsideretur.*
m *Disiuncti à vobis & quasi orphani.*

CAP. III.

1 Desiderij erga illos sui fidem facit, quòd Timotheum ad eos miserit, 6 quòd prosperi eorum status nuncio ita sit affectus, 9 vt gratias agere sat non possit. 11 Itaque in precationem erumpit.

1 QVamobrem *hoc desiderium* non amplius ferentes, optimum duximus soli Athenis relinqui.

CAP. III. *Act. 16. 1.*

2 ‖ Misimúsque Timotheum fratrem nostrũ, ac ministrum Dei, & adiutorem nostrum in Euangelio Christi, ad vos stabiliendos & exhortandos super fide vestra:
3 Vt nemo commoueatur in oppressionibus istis,

istis:[1] ipsi enim nostis nos ad id esse constitutos.

4 Etenim quum apud vos essemus, prædicebamus vobis fore vt affligeremur: quod & euenit, & nostis.

5 Quamobrem etiam ego non amplius ferẽs *vestri desiderium*, misi *eum* vt cognoscerem fidem vestram, nequo modo tentasset vos tentator ille, & inanis redditus esset labor noster.

6 [2] Nuper autem quum venisset Timotheus ad nos à vobis, & annuntiasset nobis fidem ac charitatem vestram, vósque bonam nostri memoriam retinere, semper cupientes nos videre, sicut nos quoque vos:

7 Propterea consolationem accepimus, fratres, ex vobis, in omni afflictione & necessitate nostra, per vestram fidem.

8 Nunc enim [a] viuimus, si vos perstatis in Domino.

9 Quam enim gratiarum actionem possimus Deo rependere de vobis, super omni gaudio quo gaudemus propter vos coram Deo nostro,

10 ‖Nocte ac die quamuehementissimè precãtes vt videamus vestram faciem, & quę desunt fidei vestræ [b] compleamus?

11 Ipse verò Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos.

12 [3] Faxit autem Dominus vt abundetis & exuberetis mutua inter vos charitate & in omnes, quemadmodum & nos in vos:

1 Volũtas Dei hac lege suos vocãtis, vt eos per crucem ad gloriam adducat, certum est aduersus afflictiones remedium.

2 Rursus ex eo quòd tam feliciter adhuc perrexerint, ad reliquum iter perficiendum eos hortatur, in eo etiam gratissimum ipsi, eorũ Apostolo, facturos. *Rom. 1. 10, & 15. 23.*

3 Altera pars epistolæ, in qua de Christianæ vitæ officijs disserit. Docet autem duabus in rebus positã esse Christianæ vitæ perfectionẽ nẽpe in charitate erga omnes, & interiore cordis puritate, quarũ tamen cõplementum in alterum aduentũ Christi differtur, tunc demũ qua gratia hoc opus in nobis cœpit, eadẽ illud perfecturi.

a Nam nunc non aliter vobis videmur salui, quàm si pergitis in fide. b Aduersariorum importunitate coactus fuerat, vix inchoatũ ædificiũ relinquere: quã ob causam Silam & Timotheum in Macedonia reliquerat, atque quum Timotheus ad ipsum Athenas venisset, statim illum remisit. Itaque desiderat videre Thessalonicenses, vt omnibus numeris fidem eorum imperfectam absoluat.

2.Cor.1.8, infra 5.23.

13 Vt corda vestra inculpata stabiliat || in sanctimonia coram Deo & Patre nostro, in aduentum Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius.

CAP. IIII.

1 Hortatur 3 ad vitæ sanctitatem, 9 & charitatem mutuam. 13 More infidelium eos tristari vetat. 15 & historiam resurrectionis nostræ graphicè depingit.

CAP. IIII.
1 Varię exhortationes, quarum fundamentum est, vt eorum quæ ex Apostolo audierunt sint memores.

4 1 QVOD superest, igitur, fratres, rogamus vos & precamur per Dominum Iesum, vt sicut accepistis à nobis quomodo oporteat vos incedere, & placere Deo, [a] magis excellatis.

2 Nostis enim quæ mandata dederimus vobis per Dominum Iesum.

Rom.12.1, ephes.5.27.
2 Summa eorum quæ ipsis tradiderat, hæc est, vt se totos Deo cõsecrent. Damnat autẽ diserte omnem libidinosam fœditatem, vtpote quæ Dei voluntati prorsus repugnet.

3 [2] Nam hæc est voluntas Dei, *nempe* [b] sanctificatio vestra, *id est*, || vt abstineatis à scortatione:

1.Cor.6.8.
2.Cor.1.2.
3 Altera ratio Quòd corpus ipsum polluat.

4 [3] *Et* sciat vestrum vnusquisque os suum vas possidere cum sanctificatione & honore:

5 [4] Non cum morbo cupiditatis, sicut Gentes quæ non nouerunt Deum.

6 || [5] Nequis opprimat aut circunueniat in negotio fratrem suum: nam vltor est Dominus omnium istorum, sicut & antè diximus vobis, ac testificati sumus.

7 || Non enim vocauit nos Deus ad impuritatem, sed ad sanctificationem.

8 Proinde [c] qui *hæc* reijcit, non reijcit hominem, sed Deum, qui etiam dedit nobis Spiritum suum sanctum.

4 Tertia, quòd honestate & puritate discernantur sancti ab ijs qui Deum non norunt. 5 Secundò, omnem violentem oppressionem & immodicam cupiditatem reprehendit: quorum scelerum vindicem fore Deum seueriſſimè demonstrat, vt Dei propheta.

a Ita conemini magis ac magis excellere, ac vosipsos quotidie superare.
b Vide Iohan.17.17. *c Hæc mandata quæ dedi vobis.*

9 Cæte-

9 ‖[6]Cæterùm de fraterna charitate non neceſſe habetis vt ſcribam vobis: ipſi namque diuinitus docti eſtis vt diligatis alij alios.

10 Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui ſunt in tota Macedonia: obſecramus autem vos, fratres, vt magis excellatis:

11 [7]Et contendatis quieti eſſe, & res veſtras agere, [8]ac operari proprijs manibus veſtris, ſicut vobis denuntiauimus:

12 Vt vos geratis honeſtè erga extraneos, & nulla re vobis ſit opus.

13 [9]Nolim autem vos in ignorantia verſari, fratres, [10]quod ad eos attinet [11]qui obdormierunt, vt ne doleatis, ſicut & cæteri qui ſpem non habent.

14 [12]Nam ſi credimus Ieſum mortuum eſſe, & reſurrexiſſe, ita etiam Deus eos qui obdormierint [d] in Ieſu, [e] adducet cum eo.

15 [13]Hoc enim vobis dicimus [f] verbis Domini, fore vt [g] nos viui qui reliqui erimus in aduentu Domini, non præueniamus eos qui obdormierint.

Ioh.13.34, & 15.12, 1.Ioh.1.8, & 4.21

6 Tertiò, animum ad omnẽ beneficentiæ genus prõptũ requirit: in qua etiam virtute hortatur vt magis at magis proficiant.

7 Ingenia inquieta, & rerũ ad ſe nihil pertinentium curioſa damnat.

8 Otiũ & inertiã arguit: quo vitio qui labo rant, ad turpia tandem cogun tur, magno cũ Eccleſiæ offendiculo.

9 Tertia pars epiſtolæ, ſuperioribus exhortationibus, ad quas etiam poſtea reuertitur, inſerta, in qua de luctu mortuorum & modo reſurrectionis, & futuro illo ſupremo die diſſerit. 10 Cauendum ne mortuos vltra modum lugeamus. i. vt ſolent qui eos arbitrantur perijſſe. 11 Confirmatio, quia mors eſt tantùm corporis ſomnus (de fidelibus enim agit) tantiſper dum adueniat Dominus. 12 Ratio confirmationis, quia quum reſurrexerit caput, reſurgent & membra, idque Dei virtute. 13 Reſurrectionis futuræ hic modus erit, Mortuorũ corpora velut è ſomno expergefiẽt ad Dei tubæ clãgorẽ. Deſcẽdet ipſe Chriſt[9] de cœlis. Sãcti (de his enim propriè agit) qui tũc viui deprehendẽtur, vnà cũ mortuis qui reſurrexerint rapiẽtur in nubes in occurſũ Domini, perpetuaque gloria cum eo fruentur.

d Moriuntur in Chriſto, qui ad extremum vſque vitæ ſpiritum perſeuerant in fide qua ſunt Chriſto inſiti. e E ſepulchris euocatos, quantũ ad corpora, quibus animi rurſus erunt adiũcti. f In nomine Domini, & quaſi eo ipſo loquẽte. g De his rebus loquitur quaſi vnus ſit futurus ex eorum numero, quos Dominus adueniens ſit viuos deprehenſurus, quia nimirum incertum eſt illud tempus: ſingulos autem noſtrum ita comparatos eſſe oportet, ac ſi ſingulis momentis Dominus venturus eſſet.

1.Cor.15.51.

16 || Nam ipſe Dominus cũ [h] hortationis clamore & voce Archangeli ac Dei tuba, deſcendet è cœlo: & qui mortui fuerint in Chriſto, reſurgent primùm:

17 Deinde nos viui, qui reliqui erimus, [i] rapiemur ſimul cum eis in nubes, in occurſum Domini, in aëra: & ita ſemper cum Domino erimus.

18 Itaq; cõſolamini alij alios iſtis ſermonibus.

h Céleuma *propriè eſt hortamen quod apud nautas eſt ſolemne, quo vno veluti concentu remos adducant.*

i Repentè & oculi momento.

CAP. V.

1 Curioſam temporũ aduentus Chriſti inquiſitionem damnans,
6 admonet vt aſſiduè ad eum excipiendum ſint parati.
11 Hinc deſcendit ad varias admonitiones.

1 POrro [1] de temporibus & [a] opportunitatibus, fratres, non eſt opus vt vobis ſcribam.

2 Ipſi enim penitus ſcitis diem illum Domini, vt furem in nocte, ita venturum eſſe.

3 Quum enim dicent, Pax & tuta omnia: tũc repentinum eis imminet exitium, ſicuti dolor partus mulieri vterum ferenti: nec effugient.

4 [2] At vos, fratres, non eſtis in tenebris, vt dies ille vos tanquam fur, deprehendat.

5 Omnes vos filij lucis eſtis, ac filij diei: non ſumus noctis, neque tenebrarum.

6 Nempe igitur ne dormiamus vt reliqui, ſed vigilemus & ſobrij ſimus.

7 Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu ſunt ebrij.

9 [3] At nos qui ſumus diei, ſobrij ſimus, || induti thorace fidei & charitatis, & pro galea, ſpe ſalutis.

9 [4] Nam nõ conſtituit nos Deus ad iram, ſed

CAP. V.

1 Dies quem huic iudicio Deus deſtinauit, nobis eſt incompertus. Certũ eſt autẽ hominibus nihil minus expectãtibus ſuperuenturum. *Eſa.59.17, epheſ.6.17.*

2 Rediẽs ad exhortationes, monet noſtrũ officiũ eſſe qui Dei cognitione illuſtrati ſumus, non deliciari ſecurè, vt voluptatibus ſopiti deprehẽdamur ex improuiſo: ſed econtrariò eſſe in Dominum intentos, nec pati vt ab huius mundi curis degrauemur. Illud enim conuenit noctis tenebris, iſtud verò luci.

3 Fide & ſpe pugnandum eſt, nedum vt ſecurè ſit ſtertendum.

4 Addit nobis ſtimulos, certa victoriæ fiducia propoſita.

a Vide Act.17.

ad ſa-

ad ſalutem obtinendam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum,

10 [5] Qui mortuus eſt pro nobis: vt ſiue vigilemus, ſiue dormiamus, ſicul cum eo viuamus.

11 [6] Quapropter adhortamini alij alios, & ædificate ſinguli ſingulos, ſicut & facitis.

12 [7] Rogamus autem vos, fratres, vt [b] agnoſcatis eos qui laborant inter vos, & præſunt vobis [c] in Domino, & admonent vos:

13 Et quam maximè charos ducatis, [d] propter opus ipſorum, [8] pacem colite inter vos mutuò.

14 [9] Precamur autem vos, fratres, monete [e] inordinatos, cõſolamini qui puſillo animo ſunt, ſubleuate infirmos, patientes eſtote erga omnes.

15 ‖ [10] Videte nequis malũ pro malo cuipiam reddat: ſed beneficentiam ſemper ſectamini, tum inter vos mutuò, tum erga omnes.

16 [11] Semper gaudete.

17 ‖ Indeſinenter orate.

18 In omnibus gratias agite. hæc enim eſt [f] voluntas Dei per Chriſtum Ieſum erga vos.

19 [12] Spiritum ne extinguite:

20 [g] Prophetias ne pro nihilo habete.

21 Omnia explorate: quod bonũ fuerit retinete:

22 [13] Ab omni [h] ſpecie mali abſtinete.

5 Mors Chriſti noſtræ victoriæ pign[9]. Ideo enim mortuus eſt, vt ipſius vitæ ſeu virtutis fiamus participes, etiã quandiu hîc viuitur.

6 Non tãtùm vigilandũ nobis eſt, ſed etiã alij alios tenemur expergefacere & confirmare.

Prou. 17. 15, & 20. 20, matth. 5. 44, rom. 12. 17, 1. pet. 3. 9, Eccle. 18. 22, luc. 18. 1.

7 Habẽda magna ratio eorũ qui Verbi miniſterio & Eccleſiæ gubernationi præfecti ſunt à Deo, & officio ſuo funguntur. 8 Mutua concordia in primis colenda. 9 Habẽda vniuſcuiuſque ratio, & ſecundũ morbi ſpeciem remediũ adhibeatur. 10 Charitas nullis iniurijs vinci debet. 11 Animus ſedatus ac tranquillus, aſſiduis precibus fouetur, dum in voluntatẽ Dei reſpicimus. 12 Spiritus Dei ſcintillæ in nobis accenſæ, iugi auditione Verbi Dei fouentur, ſed vera doctrina à falſa accuratè eſt diſtinguẽda. 13 Generalis cõcluſio, vt in Chriſti aduentũ intẽti, & Dei Spiritu freti, mente, & voluntate, & corpore, puritati ſtudeamus.

b Agnoſcatis tales eſſe quales ſunt, dignos videlicet, quos in maximo pretio habeatis. c In ijs quæ ad cultum Dei ſpectant: Sic Eccleſiaſticum munus à ciuili adminiſtratione, & veros Paſtores à lupis diſtinguit. d Vbi ergo ceſſat hæc cauſa, ceſſet honor. e Qui ſtationem non ſeruant. f Res Deo accepta, & quæ in primis delectatur. g Verbi Dei interpretationem. h Quidquid vel vllã ſpeciem mali præ ſe fert, ab eo abſtinete.

23 Ipse autem Deus pacis *autor* [i] sanctificet vos totos: & integer vester spiritus, & anima & corpus inculpatè in aduentum Domini nostri Iesu Christi seruentur.

24 ‖ [14 k] Fidelis est qui vocauit vos, [l] qui etiam *id* efficiet.

25 [15] Fratres, orate pro nobis.

26 Salutate fratres omnes cum osculo sancto.

27 Adiuro vos per Dominum, vt recitetur hæc epistola omnibus sanctis fratribus.

28 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.

Ad Thessalonicenses prior, scripta fuit Athenis.

1 Cor. 1. 9. 14 Certa aduersus omnes difficultates confirmatio, est, Dei tũ beneuolẽtia tum potentia, quarũ testimoniũ firmum in nostri vocatione extat.

15 Reliqua pars epistolæ, qua sese & hãc epistolam grauissima cum obtestatione illis commendat.

i A mundo separatos sibi consecret suo spiritu, in Christo, in quo vno veram illam pacem consequemini. k Semper idem & sibi constans, quique verè præstet quod promisit: est autem vocatio efficax, nihil aliud quam recta voluntatis Dei declaratio, itaque firma est electorum salus. l Qui vos perficiet.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES POSTERIOR.

CAPVT I.

3 Laudat incrementa Fidei, Charitatis, 4 & Tolerantiæ Thessal. 6 Et Dei vltionem aduersus piorum oppressores describens, 10 Fideles docet recumbere in expectationem extremi iudicij.

1 PAVLVS & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

2 Gratia

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

3 ‖ [1] Gratias agere debemus Deo ſemper de vobis, fratres, vt dignum eſt, quòd [a] vehementer augeſcat fides veſtra, & abũdet mutua vniuſcuiuſq; omnium veſtrûm charitas:

4 Adeò vt noſipſi de vobis gloriemur apud Eccleſias Dei, *id eſt* de tolerantia veſtra & fide in omnibus perſequutionibus veſtris & oppreſſionibus quas toleratis.

5 [2] *Quæres* manifeſto eſt indicio iuſti ‖ iudicij Dei: vt digni cenſeamini regno Dei, pro quo etiam *iſta* patimini:

6 [3] Si quidem iuſtum eſt apud Deum, viciſſim reddere ijs qui affligunt vos, afflictionem:

7 Vobis verò qui affligimini, relaxationem [4] nobiſcum, ‖ [5] quum patefiet Dominus Ieſus de cœlo cum Angelis potentiæ ſuæ,

8 Cum flammeo incendio, infligens vltionem ijs [6] qui Deum non nouerunt, neque auſcultant Euangelio Domini noſtri Ieſu Chriſti:

9 Qui pœnam pendent æterni exitij, *damnati* à præſente Domino, & potente ipſius gloria:

10 Quum venerit vt glorificetur in ſanctis ſuis, & admirandus fiat in fidelibus omnibus, [7] (quòd fides habita ſit teſtimonio noſtro apud vos) in die illo.

CAPVT I.

1.Theſſ.1.2.

1 Prima pars epiſtolæ gratulatoria, quòd Dei gratia freti, fortiter omnes hoſtium inſultus ſuſtinuerint. in quo præterea ipſos cõfirmat, oſtẽdens quibus præcipuè donis ſit pugnandum, fide videlicet & charitate, quotidie augeſcentibus.

Iud.6.

1.Theſſ.4.16.

2 Fõtẽ omnis veræ conſolationis aperit, nempe quòd in afflictionibus quę propter iuſtitiã nobis ab impijs inferũtur, quaſi in ſpeculo intueri nobis liceat iuſti illius futuri iudicij teſtimonium, ipſúmque adeò nobis iucundiſſimum, hoſtibus autem acerbiſſimum eius exitum. 3 Probatio, Deus iuſtus eſt: ergo iniuſtos meritis pœnis afficiet, & ſuorum miſerias abolebit.

4 Obiter eos confirmat, hac etiam ratione quòd communem cum eis conditionem & præſentis & futuri ſtatus habeat.

5 Magnificentiſſima ſecundi aduentus Chriſti deſcriptio, omnibus & piorum miſerijs & impiorum triumphis opponenda.

6 Nulla eſt ſaluifica Dei notitia extra Chriſti Euangelium.

7 Ex fide in prædicatum ab Apoſtolis Euangelium cenſebuntur filij Dei.

a Quod quũ antea excreuerit, quotidie etiã ad illud incrementũ aliquid accedat.

8 Proposita meta supereſt vt eò perueniatur. Peruenitur autẽ certis cauſarũ gradibus, Primùm gratuita Dei beneuolentia, cuius vi cæteræ cauſæ inferiores agunt. Inde manat gratuita vocatio ad Chriſtum, & ex vocatione fides, quam tandem conſequitur & Chriſti in nobis, & noſtra in Chriſto glorificatio.

11 [8] Cuius etiam rei gratia precamur ſemper pro vobis, vt vos dignetur iſta [b] vocatione Deus noſter, & compleat [c] omnem *ſuæ* bonitatis gratuitam beneuolentiam, & [d] opus fidei potenter.

12 Vt glorificetur nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti in vobis, & vos in eo, ex gratia Dei noſtri, & Domini Ieſu Chriſti.

b Vocationem vocat non ipſam vocandi actionem, ſed illud ipſum ad quod vocati erant, nempe cæleſtis illius regni gloriam. c Quod iam olim ipſe ex gratuita & in vos propenſa bonitate decreuit. d Eſt ergo fides inſigne Dei opus in nobis. neque hic quicquam Apoſtolus concurrenti libero arbitrio reliquit, velut imaginantur Sophiſtæ.

CAP. II.

2 Negat venturum Chriſti diem donec in apoſtaſiam prolapſus fuerit mundus, 3 & reuelatus fuerit Antichriſtus: 8 cuius interitum deſcribit, 15 infertque inde exhortationem ad conſtantiam.

CAP. II.

1 Secũda pars epiſtolæ, excelentẽ prophetiam continẽs futuri Eccleſię ſtatus ab ipſis Apoſtoli temporibus ad vltimum diem iudicij.

1 ROgamus [1] autem vos, fratres, per aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti, & noſtri in eum [a] aggregationem.

2 [2] Ne citò à mente dimoueamini, neque turbemini neque [b] per ſpiritum, neque [c] per ſermonem, neque [d] per epiſtolã tãquam per nos *ſcriptam*, quaſi inſtet dies ille Chriſti.

2 Cauendum à pſeudoprophetis in hoc præſertim argumẽto, quorum triplex ferè eſt dolus. Aut enim fictas reuelationes propheticas iactant: aut ſuas quaſdam coniecturas & rationes afferunt: aut ſuppoſititijs ſcriptis vtuntur.

a Cogitatio illius immenſæ gloriæ, cuius cum Chriſto erimus participes, optimum nobis remedium aduerſus leuitatem & impatientiam, nempe vel mundi ſplendor nos alliciat, vel crucis horridus aſpectus terreat. b Per ſomnia & commenta, quibus prætexitur Spiritualis reuelationis nomen. c Viua voce, vel conſcriptis libris. d Scriptis vel ementitis, vel falsò expoſitis.

3 Nequis

3 Nequis vos ſeducat vllo modo: *3 non* enim *aduenier dies Chriſti* quin venerit defectio prius, & retectus fuerit [e] homo ille ſceleratus, filius, *inquam*, ille perditionis,

4 Seſe opponens & [f] efferens aduerſus quicquid dicitur Deus, aut numen: [4] adeo vt in templo Dei tãquam Deus ſedeat, præ ſe ferẽs ſe eſſe deum.

5 [5] Annon meminiſtis me, quum adhuc eſſem apud vos, hoc dixiſſe vobis?

6 Nunc verò [g] quid obſtet noſtis, vt is ſuo tempore retegatur.

7 [6] Iam enim peragitur myſterium iniquitatis: [7] tantùm qui [h] nunc obſtat, *obſtabit* vſquedum è medio ſublatus fuerit:

8 [8] Et tunc retegetur [i] impius ille, quem Dominus || [k] conficiet [l] Spiritu oris ſui, & illuſtri aduentu ſuo abolebit.

9 *9 Illum, inquam*, cuius aduentus eſt ex efficacia Satanæ, cum omni potentia & ſignis ac prodigijs [m] mendacibus:

3 Ante aduẽtum Domini prædicit Apoſtolus erigendum thronum aliquem, gloriæ Chriſti ex diametro oppoſitũ, in quo perditus ille ſedens, omnia quæ Dei ſunt ad ſe transferet, pleriſque à Deo ad ipſum deficientibus. *Eſa. 11. 4.*

4 Antichriſtũ (ideſt, quiſquis ſedem illam apoſtaticam occupabit) prædicit non regnaturũ extra Eccleſiam, ſed in ipſius Eccleſiæ ſinu. 5 Hæc prophetia aſſiduè fuit Eccleſiæ veteri inculcata, ſed à poſteris neglecta. 6 Iam ipſius Apoſtoli temporibus prima apoſtaticę ſedis fundamenta iaciebantur, ſed ita vt homines fallerent. 7 Romano imperio ſublato apoſtaticã ſedem ſucceſſurã prædicit, illius videlicet arcẽ occupaturã, vt ipſi veteres Tertullianus, Chryſoſtomus & Hieronymus interpretãtur. 8 Verbo Domini tãdẽ illa impietas detegetur, & aduẽtu Chriſti penitus abolebitur. 9 Prædicit Satanã omnes ſuas vires, etiã addito omni falſorũ miraculorũ genere, in illa ſede ſtabiliẽda, explicaturũ, idq; maximo cũ ſucceſſu, ſic merẽte mundi perfidia, ita tamẽ vt ſoli increduli ſint illius fraude perituri.

e De vno loquens, corpus Eccleſiaſticæ tyrãnidis notat. f Omnes norunt quis ſit ille qui ſe dicit poſſe pro arbitrio cœlum reſerare & aperire: qui in Monarchias ſumpſit imperium, ad cuius pedes proſtoluũtur Monarchæ, illum Antichriſtũ velut Deum adorantes. g Quid eum remoretur ac retineat. h Qui nunc obtinet, ſiue rerum potitur, Romana ſcilicet Monarchia. i Ad verb. exlex, id eſt, qui legem Dei prorſus conculcabit. k Ad nihilum rediget. l Verbo ſuo, veri enim Verbi miniſtri ſunt inſtar oris, per quod efflat Dominus potens illud & æternum Verbum, quo tanquam ferrea virga hoſtes conteret. m Partim falſis, partim mendacij ſtabiliendi cauſa editis.

10 Electi à malis istis omnibus tuti perstabunt. Electio autem ex istis testimonijs intelligitur: ex sanctificatione colligitur fides: fides ex eo quòd assentimur veritati: veritas ex vocatione per Euangelij prædicationē. vnde demùm ad certā spem glorificationis ascenditur.

10 Et cum omni fraude iniustitiæ in ijs qui pereunt, pro eo quòd amorem veritatis nō receperūt vt salui fierent.

11 Propterea igitur mittet illis Deus [n] efficaciā deceptionis vt credant mendacio:

12 Vt damnentur omnes qui non crediderunt veritati, sed [o] acquieuerunt in iniustitia.

13 [10] Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti à Domino, quòd elegerit vos Deus ab initio ad salutem [p] per sanctificationem Spiritus, & [q] fidem habitam veritati.

14 Quò vocauit vos [r] per Euangelium nostrum, ad obtinendam gloriam Domini nostri Iesu Christi.

11. Conclusio, Supereſt igitur vt in doctrina, & voce & scriptis Apostolorū tradita, gratuita Dei beneuolentia nos per spem inuictam consolante, & vita nostra omni sanctè instituta, perseueremus.

15 [11] Nempe igitur, fratres, perstate, & tenete traditam doctrinā quam edoctis estis siue per sermonem, siue per epistolam nostram.

16 Ipse verò Dominus noster Iesus Christus, & Deus ac Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam per gratiam,

17 Consoletur vestra corda, & stabiliat vos in omni sermone & opere bono.

n Vim quandam in illis decipiendis efficacissimam. o Ita mendacium approbauerunt, vt etiam in eo sibi placuerint, qui summus est vesaniæ gradus.
p Vt vos sanctificaret. q Fide qua non mendacium, sed veritatem Dei (id est Euangelium) amplectatur. r Nostra prædicatione.

CAP. III.

1 Monet vt pijs precibus Euāgelij prædicationem promoueant, 6 & se subducant ab ijs qui otio 11 & curiositate turbant ordinem publicum: 14 quos etiam à communi fidelium cœtu excludit.

CAP. III.
Ephes. 6. 19, coloss. 4. 3.

1 Iam pro suo more varias admonitiones subijcit: quarum prima est vt pro Euangelij propagatione & fidorum eius ministrorum salute preces ab Ecclesijs concipiantur.

1 QVod ‖ [1] supereſt, precamini fratres, pro nobis, vt sermo Domini currat, & glo-

rificetur ſicut & apud vos:

2 Et vt eripiamur à [a] proteruis ac ſceleratis hominibus. [2] non enim omnium eſt fides.

3 Sed fidelis eſt Dominus, qui ſtabiliet vos & tuebitur [b] à malo.

4 [3] Cõfidimus autẽ per Dominũ de vobis, vos, quæ denuntiamus vobis, & facere & facturos eſſe.

5 [4] Porro Dominus dirigat veſtra corda ad Dei charitatem, & Chriſti expectationem.

6 [5] Denuntiamus autem vobis, fratres, per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt ſubducatis vos ab omni fratre qui inordinatè ſe gerit, & non ex tradita doctrina quam accepit à nobis.

7 [6] Nam ipſi ſcitis || quomodo oporteat nos imitari: || quoniam non inordinatè nos geſſimus inter vos:

8 Neque gratis panẽ edimus *acceptum* à quoquam: ſed cum labore & ærumna nocte dieque operantes, ne quem veſtrûm grauaremus.

9 Non quòd nobis *id* non liceat, ſed vt noſmetipſos pro exemplari exibeamus vobis ad nos imitandos.

10 Etenim quum eſſemus apud vos, hoc denũtiabamus vobis, quòd ſiquis nolit operari, [c] etiam non edito.

11 Audim⁹ enim quoſdã verſari inter vos [7] inor-

2 Mirum non eſt tam multis exoſum eſſe Euangeliũ, quũ fides ſit rarum Dei donũ: Eccleſia tamen multitudine malorũ nũquã peſſũ dabitur, quoniam nititur Dei fidelitate.

3 Secunda admonitio, vt Apoſtolicã doctrinã pro vitæ regula perpetuò ſequantur.

1.Cor.11.1.
1.Theſſ.4.11.

4 Tertio loco duo inculcat, quę ex ſola Dei gratia nobis donãtur, charitatem videlicet, & animum in aduẽtũ Chriſti intentum.

5 Quarto loco, otioſos & ignauos negat in Eccleſia eſſe nutriendos, imò ne ferendos quidem.

6 Ne durius cum eis agere videatur, ſeipſum pro exemplo proponit, qui præterquam quòd euangelizabat, ſuis etiam manibus operabatur, cui tamen labori ſe ſimpliciter obſtrictum fuiſſe negat.

7 Quantum ſit vitium otij declarat ex eo quòd nemo ſit quem Dominus fruſtra condiderit, atque adeo quem in certa veluti ſtatione non collocarit: ex quo conſequitur ab otioſis perturbari ordinem à Deo poſitum, quod quidem eſt maximum ſcelus.

a. Qui ſui officij nullam curam habent. b A Satana inſidijs, poteſt etiam malum neutro genere ſumi. c Vbi igitur Monachorum & ſacrificorum otioſi ventres? Monachus (inquit Socrates Tripartitæ hiſtoriæ lib.8.) qui manibus non laborat, ſimilis eſt prædoni.

8 Taxat vitiũ cum ſuperiore coniunctũ, vnde infinita mala conſequuntur: nẽpe quod nulli curioſius inueſtigant aliena quàm qui ſua nihil curãt.

9 Prẹcipit Dominus, & precãtur Apoſtoli per Chriſti nomẹn, primùm vt nemo ſit otioſus, deinde vt quiſq; trãquillè curet munus ſibi à Domino impoſitũ.

10 Cauendum ne quorundam indignitas nos reddat ad beneficẽtiam frigidiores.

11 Excommunicatio, peruicaciæ pœna.

dinatè, nihil operis facientes, [8] ſed curiosè agentes.

12 [9] Ijs autem qui ſunt iſtiuſmodi, denuntiamus & eos obſecramus per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, vt cum quiete operantes, ſuo pane veſcantur.

13 [10] Vos autem, fratres, ne ſegneſcite in benefaciendo.

14 [11] Quòd ſiquis nõ auſcultat noſtro per epiſtolam ſermoni, hunc notate: [12] & ne cõmercium habete cum eo, [13] vt eum pudeat.

15 [14] Neque vt inimicum ducite, ſed admonete vt fratrem.

16 [15] Ipſe autem Dominus pacis *autor* ſemper det vobis pacem omni modo. Dominus ſit cum omnibus vobis.

17 [16] Salutatio, mea manu Pauli, quod eſt ſignũ in omni epiſtola: ita ſcribo.

18 Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Theſſalonicenſes poſterior miſſa fuit Athenis.

12 Familiaritas cum excommunicatis vitanda. 13 Finis excõmunicationis eſt, non exitium, ſed ſalus peccatoris, vt pudore ſaltem victus reſipiſcat. 14 Sic vitanda fratrum excommunicatorũ familiaritas, vt eorum in viam reuocandorum occaſiones omnes ſedulò quærantur. 15 Preces ſunt omnium exhortationum ſigilla. 16 Subſcripſit ſuis literis ſua manu Apoſtolus, ne falſæ pro veris ſupponerentur.

EPIST.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TIMOTHEVM PRIOR.

CAPVT I.

Abſolutum verum poſteris exemplar proponens, cùm præcipua eius functio ſit in docẽdo, 4 monet vt reiectis vanis quæſtionibus ea tradat, 5 quæ charitatem & fidem ſpirent. 12 Ac ne contemptui ſit ſua authoritas, 14 qualis factus ſit per Dei gratiam honorificè prædicat.

1 PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti ex ordinatione Dei ſeruatoris noſtri, & Domini Ieſu Chriſti, ſpei noſtræ,

2 Timotheo germano filio in fide. Gratia *ſit tibi,* [a] miſericordia & pax à Deo Patre noſtro, & Chriſto Ieſu Domino noſtro.

3 [2] Quemadmodum te ſum precatus vt permaneres Epheſi, quum proficiſcerer in Macedoniã, *permaneto*, vt denuncies quibuſdam ne diuerſam doctrinam doceant:

4 [3] Nec attendant fabulis & [b] genealogijs infinitis, quæ potius quæſtiones præbent quàm ædi-

CAPVT I.

1 Initio tum ſuam tum Timothei gratui tam vocationẽ aſſerit, vt hæc ex illa confirmetur: ſimúlq; doctrinæ Apoſtolicæ ſummã explicat, miſericordiã Dei videlicet in Chriſto Ieſu per fidem apprehẽſo, cuius exitꝰ adhuc ſperatur.

2 Tota hæc epiſtola in admonitionibus conſiſtit, quibus omnia fidi paſtoris officia graphicè prorſus deſcribuntur. Prima autem admonitio eſt, nequid vel in Apoſtolica ipſa doctrina, vel in eius docẽdi ratione, nouetur. 3 Corrumpitur doctrina non tantùm falſis dogmatibus, ſed etiam inanibus & curioſis ſpeculationibus: quarum videlicet explicatio fidem noſtram nihil iuuet.

a Miſericordia à gratia diſtinguitur vt effectus à cauſa, Gratia enim illa eſt gratuita beneuolentia qua nos in Chriſto elegit, miſericordia, ideſt, gratuita iuſtificatio ſequitur. b Speciem vnam vanarum quæſtionum attingit.

Infrà, 4.7, & 6.4, tit. 2.4.

4 Secũda admonitio, cum ipsa doctrina cõiungendum esse legitimum ipsius vsum. Is autẽ est in charitate pura & conscientia bona, & germana fide positus.

5 Quod in genere de vanis & curiosis cõtrouersijs dixerat, applicat ijs qui Legis zelum prætexentes, in externis immorabãtur, nullum de nugis quibusdam postea garriendi finem facientes.

ficationem Dei quæ est per fidem.

5 ‖ [4] Porro finis [c] mãdati est [d] charitas ex puro corde, & conscientia bona, & fide non simulata.

6 [5] A quibus quum quidam vt à scopo aberrarint, deflexerunt ad vaniloquentiam:

7 [6] Quũ velint esse Legis doctores, nec intelligant quæ loquuntur, neque de quibus asseuerant.

8 [7] Scimus autem bonam esse Legem, siquis ea legitimè vtatur.

9 [8] *Nempè* sciens Legem [e] iusto positam non esse, sed [f] Legis contemptoribus, & ijs qui subijci nesciunt, impijs & [g] peccatoribus, nefarijs & profanis, patricidis & matricidis, homicidis,

10 Scortatoribus, masculorum cõcubitoribus, plagiarijs, & mendacibus, periuris, & siquid aliud est quod sanæ doctrinæ sit oppositum:

11 [9] *Quæ est* secundum glorioſum Euangelium beati Dei, [10] quod concreditum est mihi.

12 [11] Gratiam igitur ei habeo qui me [h] robustũ

6 Nulli indoctiores & impudentiores in sanctitatis nomine vsurpando quàm sophistæ matæologi. 7 Occupatio, se non damnare Legem, sed legitimum eius vsum requirere. 8 Is demum effugit Legis maledictionem, ac proinde illam non horret, qui fugiens quæ Lex damnat, eius obseruationi ex animo studet: non autẽ qui de externis & curiosis quibusdam garrit. 9 Matæologiæ opponit non tantùm Legem, sed etiam Euangelium, vtpote quod minimè damnet, imò maximè commendet sanam doctrinam præceptis Dei comprehensam, ac proinde glorioſum & beati Dei Euangelium vocat, cuius virtutem isti garruli ignorabant. 10 Ratio cur nec aliter nec aliud docendum sit in Ecclesia quàm ipse docuerit, quoniam nullum sit aliud Euãgelium, quàm quod Deus ipsi commisit. 11 Asserit necessariò suum Apostolatum aduersus quosdam superiorem ipsius vitam calumniantes, seipsum ad inferos vsque dejciens, vt Christi misericordiam attollat, qua omnia illa superiora aboleuerit.

c Legis. d Nec extra conscientiam bonam charitas, nec extra fidem conscientia bona, nec fides extra Dei verbum. e Is demum talis est quem Dominus vera doctrina, & Spiritus sancto imbuit. f Ad verb. ex legibus. g Veluti aliquam peccandi artẽ exercentibus. h Qui vires mihi indidit, non solùm quũ ne voluntas quidem adesset, sed etiam quum in contrariam partem totus ferebar.

esse cit,

effecit, *id est* Christo Iesu Domino nostro: quòd me fidelem duxerit, vt qui *me* in ministerio constituerit:

13 Qui prius eram [i] blasphemus & persequutor & iniuriosus: sed mei misertus est. nam ignorans id faciebam fidei expers.

14 Superabundauit autem gratia Domini nostri [12] cum fide & dilectione in Christo Iesu.

15 [13 k] Fidus *est hic* sermo, & modis omnibus dignus quem amplectamur, || Christum Iesum venisse in mundum vt peccatores seruaret, quorum primus sum ego.

16 Verùm ideo misertus est mei, vt in me primo ostenderet Iesus Christus omnem clementiam, vt essem exemplo credituris ipsi in vitam æternam.

17 [14] Regi autem æterno, immortali, inuisibili, [l] soli sapienti Deo honor *sit* & gloria in secula seculorum. Amen.

18 [15] Hoc mandatum commendo tibi, fili Timothee, *nempè* vt secundum prægressas de te prophetias, milites [m] per eas bonam illam militiam:

19 Retinens [n] fidem & bonam conscientiam: [16] qua repulsa, nonnulli fidei naufragium fecerunt.

20 Ex quib[9] Hymenæus & Alexãder: || [17] quos [o] tradidi Satanæ, vt [p] discant non blasphemare.

12 Hanc mutationem probat ab effectis, quòd qui profanus erat, factus sit fidelis, & qui Christum furiosissimè persequebatur, iam ipsius amore ardeat. *Matth. 9.3, marc.2.17.*

13 Retorquet calũniam aduersariorum in ipsorum caput, docens hoc singulare bonitatis Dei exemplum, cedere totius Ecclesiæ commodo. *1.Cor.5.5.*

14 Erumpit in exclamationem præanimi ardore, quòd non posit in amplificanda Dei gratia sibijpsi satisfacere.

15 Conclusio vtriusque paternæ superioris admonitionis, nempè vt fortiter aduersus omnia impedimenta decertans Timotheus, præeuntibus multorum prophetijs ad ministerium vocatus, & doctrinam acceptam & bonam conscientiam tueretur.

16 Rectam conscientiam qui non seruant, paulatim amittunt etiam intelligentiæ donum: quod duplici eóque tristissimo exemplo probat.

17 Non ferendi apostatæ in Ecclesia, imò etiam excommunicandi.

i Hac sunt opera præparatoria, quibus sese effert Paulus. *k Dignus cui fides adhibeatur.* *l Vide Iohan.17.3.* *m Illis fretus.*
n Sanam doctrinam. *o Ex Ecclesia eiectos Satanæ mancipauit.*
p Vt suo malo discant quid sit blasphemare.

CAP. II.

1 In precibus publicis vult omnes commendari Deo, 4, 5 idque duplici ratione: 8 Inde omnes cuiuscunque loci sint, ad orationem inuitat: 9 & quo vestitu, 11 quaque modestia mulieres in sacro cœtu se gerere debeant, disserit.

CAP. II.

1 Vbi absoluit quę ad doctrinam spectant, iam secundo loco de altera ministerij Verbi parte (id est de publicis precibus) disserit. Ac primò quidem quæstionem explicans pro quib⁹ precādum sit, docet pro quibusuis precandum, ac præsertim ꝓ quibusuis magistratibus, quòd alioqui extra controuersiam non erat⁹ quum reges, imò etiam plerique magistratus eo tempore hostes essent Ecclesiæ. 2 Argumentum à fine sumptum, Quoniam nimirùm ideo constituti sint magistratus, vt & pietas & honestas cum pace inter homines vigeāt, ac proinde illos in primis oporteat Deo cōmendare, vt possint tam necessario munere fideliter defungi. 3 Aliud argumentum, Cur pro quibusuis, sublato gentis, sexus, ætatis, ordinis discrimine, sit in Ecclesia precandum, quoniam videlicet Dominus quosuis, interdum etiam ab Euangelio alienissimos vocando, sic Ecclesiam suam velit colligi, ac proinde preces pro quibusuis haberi.

4 Non videretur vnus quorumuis hominum Deus, nisi in quibusuis seruandis bonitatem suam ostenderet: nec vnus videretur Dei & quorumuis hominum mediator Christus, humana cum quibusuis hominibus communi natura assumpta, nisi pro quibusuis satisfecisset, & pro quibusuis intercederet. 5 Confirmatio, Quoniam ipsis etiam gentibus nunc patefactum est salutis arcanum, ipso Apostolo ad hoc munus propriè designato, quo quidem fideliter & sincerè fungatur.

1 I ADhortor igitur ante omnia vt fiant deprecationes, preces, postulationes, gratiarum actiones pro quibusuis hominibus:

2 Pro regibus & quibusuis in eminentia constitutis: 2 vt tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate & a honestate.

3 3 Nam hoc bonum est & acceptum coram seruatore nostro Deo,

4 Qui quosuis homines vult seruari, & ad agnitionem veritatis venire.

5 4 Vnus enim Deus, vnus etiam mediator Dei & hominum, b homo Christus Iesus:

6 Qui semetipsum dedit redemptionis pretiū pro quibusuis, 5 *Christus inquam,* testimonium illud suis temporibus *destinatum.*

a Complectitur hoc nomen omne officij genus, quod vigere in hominum commercijs debet. *b Homo scilicet factus.*

7 ‖ Cuius cõstitutus sum ego prẽco & Apostolus (veritatem dico per Christũ, [c] non mentior) doctor, *inquam*, Gentium, [d] cum fide ac veritate.

8 [6] Velim igitur viros precari in quouis loco, puras manus [e] attollentes absque [f] ira & [g] disceptatione.

9 ‖ [7] Itidem & mulieres amictu honesto, cum verecundia & modestia ornare sese, non cincinnis, vel auro, vel margaritis, vel pretioso vestitu:

10 Sed (quod decet mulieres pietatem spondentes) operibus bonis.

11 Mulier cum silentio discito cum omni subiectione.

12 ‖ Mulieri enim docere nõ p̃mitto, [8] neque autoritatem vsurpare in virum, sed esse in silentio.

13 ‖ [9] Adã enim prior format[9] est, deinde Eua.

14 [10] Et Adam [h] non fuit seductus: ‖ sed mulier seducta, causa transgressionis fuit.

15 [11] Seruabitur tamen liberos gignendo, si

2. Tim. 1. 11.
2. Pet. 3. 1.
1. Cor. 14. 34.
Gen. 1. 27.
Gen. 3. 6.

6 De personis disseruit, pro quibus cõcipiendæ sint preces: núc verò etiam locorum discrimẽ sublatum docet. Olim enim vna gens vno tantum certo loco ad publicum cultũ conueniebat: núc verò vbiuis (ritè tamen & ordine) Ecclesiæ coguntur, & ad Deum publicè communibus precibus colendum conuenitur, nec de gente, aut corporis purificatione, aut loco, sed de animo ab omni offensione puro, & certa fiducia pleno, laborandum est. 7 Tertio loco statuit vt mulieres honesto & ab omni luxu alieno habitu, modestè & in silentio in publicis cœtibus discant. 8 Primum argumentum, cur mulieribus in Ecclesia non liceat docere, quoniam hoc modo supra viros collocarentur, quorum videlicet essent magistræ, quod repugnat Dei ordinationi. 9 Hãc Dei ordinationem qua viro subest mulier, primùm probat ex eo quod Deus mulierem posteriorem creauit viri causa. 10 Deinde, quia post peccatum hæc pœna inflicta est mulieri, per quam vir deceptus est. 11 Obiter inserit consolationem, non impedire hanc subiectionem, quominus & ipsæ mulieres perinde vt viri seruentur, si sese in coniugalibus illis oneribus, cum fide & charitate sanctas & modestas præbuerint.

c Hebraicus pleonasmus magis confirmans. *d Fidelis & sincerus: fidei autem nomine sanam doctrinam, veritatis, sinceram functionem intelligit.*
e Manuum sublationem pro inuocatione posuit, id est, signum, pro reipsa.
f Illis offensionibus animi, quæ prohibent quominus bona conscientia Deum possimus inuocare. *g Dubitatione, quæ fidei repugnat, Iaco. 1. 6.*
h Adam fuit seductus, sed vxoris opera, ideoque meritò hac quoque ratione debet esse viro subiecta.

manserit in fide ac charitate, & sanctificatione cum modestia.

CAP. III.

2 Episcopos, 8 & Diaconos Christianos depingit, cum eorum vxoribus, 12 liberis & familia. 15 Et Ecclesiam domum Dei nominat.

CAP. III. *Tit.1.6.*

1 Absoluta tractatione tũ de doctrina & docẽdi ratione, tum de publicis precibus, tertio nunc loco ad personas ipsas accedit, agens primùm de Pastoribus, deinde de Diaconis: vtitúrque præfatione, vt certos esse hos Canonas norit Ecclesia.

2 Episcopatus, siue ministerium Verbi, non est otiosa dignitas, sed opus, & quidẽ præclarum: ac proinde multis virtutibus & domi & foris Episcopum ornatum esse oportet. Itaque & doctrinæ, & facultatum siue donorum, & vitæ examen, præeat futuræ electioni necesse est. 3 Diaconos quoque prius probari oportet, vt de eorum honestate, veritate, sobrietate, animo ab omni auaritia alieno, eruditione in fidei doctrina, bona denique conscientia & integritate constet.

1 [1] FIdus *est hic* sermo, [2] Siquis Episcopatum [a] appetit, præclarum opus desiderat.

2 ‖ Oportet igitur Episcopum irreprehensum esse, [b] vnius vxoris virum, vigilantem, sobrium, compositum, hospitalem, aptum ad docendum:

3 Non [c] vinosum, non percussorem, non turpiter lucri cupidum: sed moderatum, alienum à pugnis, alienum ab auaritia:

4 *Qui* suæ domui bene præsit, qui liberos contineat in subiectione cum omni honestate:

5 (Nam siquis propriæ domui præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?)

6 Non nouitium: ne inflatus, [d] in crimination em incidat diaboli.

7 Oportet autem eum etiam bonum habere testimonium ab extraneis: ne in probrum incidat & laqueum diaboli.

8 [3] [e] Diaconos itidem honestos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpiter lucri cupidos:

a De ambitu non loquitur, quo vix quicquam magis horrendum est in Ecclesia, sed in genere de animo & studio ad Dei Ecclesiam iuuandam comparato, quando & vbicunque Domino visum fuerit. b Ergo qui coniugatos, quia coniugati sunt ab Episcopatu excludit, Antichristus est. c Vino quasi assidentem. d Ne ex eo ipso quòd in eum gradum euectus est, occasionem arripiat superbia, qua ipsum euertat, atque ita in eandem condemnationem ruat atque ipse Diabolus. e Hi sunt qui pauperum curam habebant.

9 Tenentes

9 Tenẽtes [f] mysterium fidei || cum pura conscientia. *Suprà, 1.19.*

10 Atque hi etiam probẽtur prius, deinde ministrent, si sint inculpati.

11 [4] Vxores itidem honestas, non calumniosas, sobrias, fidas in omnibus.

12 [5] Diaconi sint vnius vxoris mariti, qui liberis rectè præsint, & proprijs domibus.

13 Nam qui bene ministrauerint, [g] gradum sibi bonum acquirunt, & [h] multam libertatem per fidem quæ *est* in Christo Iesu.

14 [6] Hæc tibi scribo, sperans fore vt celerius ad te veniam:

15 Quòd si tardius venero, vt noris quomodo oporteat [7] in domo Dei versari, quæ est Ecclesia Dei viui, [i] columna & stabilimentum veritatis.

16 [8] Et sine controuersia magnum est pietatis mysterium: Deus conspicuus factus est in carne, [k] iustificatus est in Spiritu, conspectus est ab Angelis, prædicatus est Gentibus, fides illi habita est in mundo, sursum receptus est in gloriam.

4 Inquirendum etiam in Pastorum & Diaconorum vxores.

5 Polygami (id est plures simul vxores habentes) sicut ad episcopatũ ita ne ad diaconiã quidem vocandi.

6 Peculiaria multa subiectur[9] ad quotidianum Pastoris munus spectantia, præfatur de suo ad eũ aduentu, vt eo magis solicitus sit Timotheus, ne quum aduenerit, negligentiæ coargui possit. 7 Pastori assiduò cogitandum est se in domo Dei viui versari, in qua conseruatur veritatis thesaurus. 8 Hac veritate cuius custos & conseruatrix est inter homines Ecclesia, ministerio Verbi propterea ibi constituto, nihil angustius esse potest. Docet enim res omnium maximas, nempè Deum in Christi persona, assumpta nostra natura, factum esse visibilem, cuius tamen in tanta infirmitate maiestas infinitis modis eluxit, adeò vt ipsos Angelos rei tantæ conspectus perculerit: qui denique Gentibus prædicatus, ab eis receptus est, & nunc sursum in summum gloriæ gradum euectus.

f Euangelicam doctrinam, quæ verè est mysterium: caro enim & sanguis eam non reuelant.

g Decus ac dignitatem.

h Fiduciam intrepidam.

i Hominum, nimirùm respectu: innititur etenim Ecclesia angulari illi lapidi Christo, sed ea est veritatis conseruatrix, non mater.

k In illa infirma carne Christi, ita vis Diuinitatis sese exeruit, vt Christum quantumuis hominem infirmum, palàm fuerit esse Deum.

CAP. IIII.

1 Falsas doctrinas, 3 tam de coniugij & ciborum discrimine, 7 quàm profanas damnat: 8 commendat autem pietatis studium, 13 & assiduam Scripturæ lectionem.

CAP. IIII.

1 Opponit veræ illi doctrinæ falsa dogmata quæ omninò futurum prædicit vt à quibusdam apostatis suggestione diaboli introducantur & ita quidem vt minimè desint qui illis assentiantur.

2 Hæretici quantũcunque simulent sanctimoniam, nulla

1 [1] SPiritus autem disertè dicit fore vt posterioribus temporibus descisçant quidam à [a] fide, spiritibus deceptoribus attendentes ac doctrinis dæmoniorum,

2 [2] Per [b] hypocrisin falsiloquorum, quorum [c] conscientia cauterio resecta est,

3 [3] Prohibentium contrahere matrimonium, *iubentium* abstinere à cibis [4] quos Deus creauit [5] ad participandum [6] cum gratiarum actione, fidelibus, & ijs qui cognouerunt veritatem.

4 [7] Nam quicquid creauit Deus, bonum *est*: nec quicquam reijciendum *est*, si cum gratiarum actione sumatur:

5 [8] [d] Sanctificatur enim [e] per verbum Dei, & preces.

conscientia præditi sunt. 3 Duas falsæ istius doctrinæ species exprimit, nempe cælibatus legem, & delectum ciborum. 4 Eiusmodi doctrinas probat se meritò vocasse dæmoniacas, primùm quòd earum doctores de rebus alienis decernant. An enim ipsi cibos crearunt? 5 Secundò, quòd finem cuius causa creati sunt à Deo omnes cibi, nempe vt ijs frueremur, suis placitis euertant. 6 Tertiò, quòd Deum hoc modo suo honore spolient, qui in illorũ vsu velit celebrari. Simul autem declarat Apostolus, sobriè & cum bona conscientia vtẽdum illa Dei liberalitate. 7 Canonẽ Apostolicũ de tollẽdo ciborũ delectu falsæ illi doctrinæ opponit. 8 Is demùm bonis Dei donis legitimè vtitur qui illorũ largitorẽ ex ipsius verbo agnoscit & inuocat.

a A vera Dei doctrina. b Sunt enim velut histrionicam quandã artem factitaturi, nequis existimet fore vt in aliquo angulo delitescant, aut pudoris speciem retineant. c Quorũ ita obduruit conscientia, vt callũ obduxerit, deinde cancrũ illam inuasisse, postremò iam esse cauterio amputatam. d Purum & sanctũ sit nostri respectu, vt eo vti possimus bona conscientia, tanquam de manu Domini. e Agnoscimus Deũ creatorem esse earũ creaturarũ quibus vtimur, & largitorẽ. Secũdò, nos ex ijs esse qui Christi beneficio ius illud in reliqua animantia deperditũ Adami culpa, recuperauimus. Tertiò, precibus petimus vt nobis concedat Dominus dapibus ab ipsius manu acceptis bona conscientia frui. Quartò, gratiarum actione & repetitis precibus conuiuia claudimus: Ita nobis sanctificantur cibi.

6 9 Hæc ſi ſubieceris fratribus, bonus eris miniſter Ieſu Chriſti, innutritus in ſermonibus fidei, bonæque doctrinæ, quam [f] aſſectatus es.

7 10 Cæterùm profanas & aniles fabulas reijce: 11 ſed exerce teipſum ad [g] pietatem.

8 12 Nam corporalis exercitatio paululum habet vtilitatis: at pietas ad omnia vtilis eſt, vt quæ promiſſionem habeat vitæ præſentis ac futuræ.

9 13 Fidus *eſt* hic ſermo, & dignus qui omnibus modis recipiatur.

10 Nam idcirco etiam fatigamur, & probris afficimur quòd ſperemus in Deo viuo, qui eſt conſeruator omnium hominum, maximè *verò* fidelium.

11 Hæc denuntia & doce.

12 14 Nemo tuam iuuentutem deſpiciat, ſed eſto exemplar fidelium in ſermone, in conuerſatione, in charitate, in ſpiritu, in fide, in puritate.

13 15 Interim dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.

14 Ne negligito donum quod in te eſt, quod datum eſt tibi ad prophetandum, cum impoſitione

9 Concluſio cum exhortatione, vt Timotheus iſta ſedulò, velut ab Apoſtolo penè cum lacte hauſta, Eccleſijs proponat.

10 Iterum ſanam doctrinã opponit non modò falſæ illi & apoſtaticæ doctrinæ, ſed etiam vanis omnibus & curioſis argutijs.

11 Non tãtùm ſana doctrinà, ſed etiã pia & religioſa vita miniſtro Verbi opus eſt.

12 Pietas in ſpirituali cultu poſita eſt, non in externæ vitæ auſteritate, quæ etſi rectè vſurpata aliquem vſum habet, tamen nullo modo cum pietate eſt conferenda. Prodeſt enim illa per accidẽs, iſta verò promiſſionem habet præſentis & futuræ vitæ. 13 Digreſſio, in qua oſtendit eos qui pietati ſtudent, etiamſi ærũnis & probris vexentur, idcirco tamen non eſſe miſeros vt cæteros homines, quum ob eandem cauſam minimè affligantur propter quam cæteri, & longè diſpar ſit ipſorum exitus. Quomodo enim ſuos Dominus deſereret, qui ſuos etiam hoſtes ſua beneficentia dignatur? quam doctrinam monet ſedulò eſſe inculcandam. 14 Iam ad exhortationem illam redit, oſtendens quæ ſint veræ Paſtoris virtutes, quibus, etiamſi deſit ætas, reuerentiam ſibi conciliet, nempe & oratio & vita, charitatis, zeli, fidei, & puritatis teſtes: litui verò, infularum, annuli, pallij, & puerilium huiuſmodi ineptiarum nulla vſquam mentio. 15 Paſtoris priuatum exercitiũ eſt, aſſidua Scripturæ lectio, ex qua hauriat exhortationis & doctrinæ materiam, & ſibi & alijs ſaluificæ.

f *A cuius latere nunquam diſceßiſti.* *g* *Verum cultum.*

manuum [h] presbyterij.

h Ordinis Presbyterorum.

15 Hæc exerce, in his esto: vt tuus profectus manifestus sit inter omnes.

16 Attende tibijpsi & doctrinæ: persiste in istis. id enim si feceris, & teipsum [i] seruabis & eos qui te audierint.

i Fides est ex auditu, auditus ex prædicatione:

Itaque sic dicuntur sese & alios seruare Ministri Verbi, in quibus Dominus posuit sermonem reconciliationis.

CAP. V.

1 Postquam modum monendi singulos præscripsit, 5 de viduis agit, quæ tunc in Ecclesia ministerium cooptabantur. 17 Inde ad presbyteros transit, 23 & quædam corporis valetudini seruientia admiscet.

CAP. V.

1 De mediocritate in priuatis reprehensionibus, secundum ætatis & sexus gradus seruanda.

1 [1] SEniorem ne increpato, sed hortare vt patrem: iuniores, vt fratres.

2 Mulieres natu grandiores, vt matres: iuniores vt sorores, cum omni puritate.

2 De viduarũ cura constituit hos Canonas Apostolus.

3 [2] Viduas [a] honora quæ verè viduæ sunt.

4 [3] Quòd siqua vidua liberos aut nepotes habet, discant in primis [4] *in* propriam domum pietatem exercere, [5] & vicem rependere parentibus. [6] hoc enim est honestum & acceptum coram Deo.

3 Liberi & nepotes viduarum parentum pro viribus curam gerunto.

5 [7] Porro quæ verè vidua est ac sola, sperat in Deo, & permanet in supplicationibus & precibus nocte ac die.

4 Prima ratio, Quoniam sibijpsis quòd suis impendunt.

6 [8] At quæ in luxu viuit, [ea] viuens mortua est.

7 Hæc igitur denuntiato, vt sint irreprehẽsæ.

8 Quòd siqua suis & maximè domesticis non prouidet, fidem abnegauit, & est infideli deterior.

5 Altera, Quoniam natura ipsa docet maioribus vicem rependere. 6 Tertia, Quoniam Deo gratum est hoc officium. 7 Secundus Canon, Verè viduarum (id est quæ inopes & suorum præsidio destitutæ sunt, & piè ac religiosè viuunt) curam Ecclesia suscipito. 8 Tertius Canon, Viduæ in luxu degentes, & suæ familiæ curam negligentes, inter apostatas & ipsis infidelibus deteriores censentor.

a Viduarum curam habe, quæ præsidio indigent.

9 9Vidua allegatur non minor annis ſexaginta,quæ fuerit [b] vnius viri vxor:

10 In operibus bonis idoneo teſtimonio ornata,ſi liberos educauit, ſi fuit hoſpitalis,ſi [c] ſanctorũ pedes lauit, ſi afflictis ſubuenit, ſi omne bonum opus eſt aſſiduè ſectata.

11 10 Porro iuniores viduas [d] recuſa : poſtquã enim laſciuire cœperint aduerſus Chriſtum,nubere volunt:

12 *Ex eo* damnandæ quòd primam fidem reiecerint.

13 11 Simul autem etiam otioſæ diſcunt circumire domos : imò non ſolùm otioſæ, ſed etiam nugaces & curioſæ,garrientes quæ non oportet.

14 12 Velim igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum adminiſtrare , nullam occaſionem dare aduerſario ad maledicendum.

15 Iam enim nonnullæ deflexerunt , ſequutæ Satanam.

16 13 Quòd ſiquis fidelis aut ſiqua fidelis habet viduas, eis ſubuenito, & non onerator Eccleſia, vt iis quæ verè viduæ ſunt ſubueniat.

17 14 Qui bene præſunt presbyteri , [e] duplici honore digni habentor : [f] maximè qui laborant in ſermone & doctrina.

6 Quartus Canon, In viduarum Eccleſiæ miniſtrantium album , nulla ſexaginta annis minor admittitor,ab omni impudicitię probro immunis, de cui[us] diligentia,charitate, & integritate , idoneis teſtibus conſtet.

10 Ratio prima cur iuniores viduæ ad miniſteriũ non admittantur, Quoniã videlicet propter ætatis leuitatẽ, excuſio tandẽ onere ſibi à Chriſto impoſito,de repetendo potius matrimonio cogitant:quo fit vt miniſterium deſerãt cui ſe obſtrinxerant. 11 Altera ratio,Quòd pleræque ſint garrulæ & curioſæ,& neglecta muneris ſui cura,diſcurſatrices. 12 Quintus Canon,Viduæ iuniores nubunto,& ſanctè familias ſuas regunto. 13 Sextus Canon,Fideles,priuatim quantum fieri poteſt,ſuas viduas iuuanto,nec iſtis ſumptibus Eccleſia grauator 14 Iã quomodo cũ presbyteris.i.paſtoribus,denique diſciplinæ Eccleſiæ p̃fectis ſe gerere debeat qui eorũ collegio prę eſt,his prę ſcriptis Can. diſſerit. I. Canon: De Presbyteris officio ſuo benè fungẽtibus, honeſtè ſuſtẽtãdis,Eccleſia, ſicut Deus ipſe prę cepit, in primis laborato.

b Quæ à viro meritò repudiata alteri nõ nupſerit. c Reſpicit ad conſuetudinem earum regionum. d Ne in collegium viduarũ admitte. e De quibus magis etiam quam de reliquis ſimus ſolliciti. f Duplex fuit ordo presbyterorum,alij enim gubernationi,alij ſermoni & orationi.

Deut.25.4, 1.cor.9.9. Mat.10.10, luc.10.7.

18 Dicit enim Scriptura, ‖ Boui trituranti non obligabis os. Et, ‖ Dignus est operarius mercede sua.

19 [15] Aduersus presbyterum accusationem ne admittito, nisi sub duobus aut tribus testibus.

15 Secundus Canon, Accusatio aduersus presbyterum, nisi prius auditis duobus aut tribus testibus ne admittitor. *Infra 6.13.*

20 [16] Eos qui peccant, coram omnibus argue, vt & reliqui timeant.

21 ‖ [17] Obtestor in conspectu Dei, & Domini Iesu Christi, & electorum Angelorum, vt hæc serues, absque eo vt vnum alteri præferas, nihil faciēs in alteram partem declinando.

16 Tertius Canon, Presbyteri sic conuicti, palàm coarguuntor, vt sint alijs exemplo.

22 [18] Manus g citò necui imponito, neque communicato peccatis alienis: temetipsum purum serua.

23 [19] Ne amplius esto abstemius: sed vino pauculo vtere, propter stomachum tuum & crebras tuas infirmitates.

17 Quartus Canon, In Ecclesiasticis (p̄sertim aduersus ipsos presbyteros) cognitionib⁹, quibus Deus ipse & Dominus Iesus Christus Angelorum multitudine stipatus interest, summa, sine vllo præiudicio & personarum respectu, sinceritas obseruatoi.

24 [20] Quorundam hominum peccata antè manifesta sunt, præeuntia damnationi: quosdam verò subsequuntur:

25 [21] Itidem & bona opera antè manifesta sunt: & ea quæ secus habent, occultari non possunt.

18 Quintus Canon, Neminem antistes leuiter ordinato: nullius hac in re stultitiæ aut minus recto affectui fauens, alienam culpam in se deriuato. siquid à collegis perperam fiat, is suam conscientiam puram seruato.

19 Sextus Canon, Presbyteri in victus ratione, suæ valetudinis moderatam rationem habento.

20 Quoniam vt summa diligentia adhibeatur, irrepunt tamen ad ministerium hypocritæ, monet Pastores Apostolus ne hac re perturbentur, vel quicquam propterea de sua in inquirendo diligentia remittant, quia Dominus peccatis eiusmodi hominum detegendis, suum tempus constituit: nostrum autem est culpam tantùm præstare.

21 Alia consolatio ad eos spectans, qui calumnijs interdum opprimuntur.

g *Ne temerè quosuis ad Ecclesiasticam vllam functionem admitte, quantum videlicet in te est.*

CAP. VI.

1 Docet quid ſeruos deceat, 10 Quàm exitioſa peſtis ſit auaritia: 13 Et poſtquam obiter de diuitibus meminit, iterũ prohibet Timotheum, ne ſe inanibus doctrinis impediat.

1 [1]QVicunque ſub iugo ſunt ſerui, ſuos domi nos omni honore dignos ducũto, [2] ne nomen Dei & doctrina blaſphemetur.

2 [3] Qui verò fideles habent dominos, ne *eos* deſpiciant quòd fratres ſint: ſed potius inſeruiant, quòd fideles ſint ac dilecti, [a] vt qui ſint beneficij *Dei* participes. [4] Hæc doce, & exhortare.

3 [5] Siquis diuerſam docet doctrinam, neque accedit ſanis ſermonibus Domini noſtri Ieſu Chriſti, & ei quæ ſecundum pietatem eſt doctrinæ,

4 *Is* turget, nihil ſciens, ſed inſaniẽs circa quæſtiones ac [b] verborum pugnas: ex quibus naſcitur inuidia, lis, maledicentiæ, ſuſpiciones malæ,

5 Peruerſæ [c] exercitationes hominum mente corruptorum, & qui priuati ſunt veritate, & quęſtui habent pietatem. ſecede ab ijs qui eiuſmodi ſunt.

CAP. VI.

1 Subijcit etiam Canonas de ſeruorũ officio in dominos: qua de re nõ dubium eſt quin tunc multę fuerint agitatę quęſtiones ab ijs qui ex Euangelio arripiunt publici perturbãdi ſtatus occaſiones. Primus autem Canon eſt, Serui fideles, dominos infideles nacti, nihilominus ſumma fide eis ſeruiunto. 2 Ratio, ne Deus videri poſſit Euangelij doctrina homines ad rebellionem & res omnes malas incitare. 3 Secundus Canon, Fideles ſerui dominos fideles nacti, ne fraterno nomine abutuntor, ſed tanto libentius eis obſequuntor. 4 Concluſio vniuerſalis, hæc omnia non tantùm eſſe ſimpliciter docẽda, ſed etiam cum exhortationibus ſedulò inculcanda. 5 Eos qui in ſermonibus Chriſti (.i. doctrina pietatis) non acquieſcentes, in vanis quęſtionibus (vana enim ſunt alia omnia) & ſe & alios fatigant, grauiſſimè damnatos extra Eccleſiam eijcit, vt ſuperbos, qui in Chriſti doctrina non acquieſcant: vt mendaces impoſtores, qui meram vanitatem crepent: vt inſanos, qui de rebus nihili tantopere laborẽt: vt peſſimas peſtes, qui ſint maximarum contentionum autores, & mentes ac iudiciũ hominum corrumpant: denique vt profanos & impios, qui pretioſo illo pietatis ac religionis nomine ad turpe lucrum abutantur.

a Et hoc ſufficiat, quòd in ijs quæ ad vitam æternam pertinent, ſint eiuſdem Dei beneuolentiæ ſocij. b Concertationes de verbis non de rebus: verba autem etiam nominat quæcunque nihil habent ſolidi, aut ex quibus nulla redit vtilitas.

c Quales videntur in ludo illo impudentiæ matheologiæ Sophiſticæ.

6 Venustè detorquet nomẽ quęstus, confitens pietatem esse maximum lucrum, sed diuersa prorsus ratione, quoniam videlicet verã sufficientiam affert.

7 Stultitiam eorum irridet qui rebus caducis adeò cupidè inhiãt, vt expleri nullo modo possint, quum tamen eo quod supra modum est frui non possint.

6 [6] Est autem quæstus magnus pietas cum animo sua sorte contento.

7 [7] Nihil enim intulimus in mundum, videlicet nec efferre quicquam possumus.

8 Sed habentes alimenta, & quibus tegamur, his contenti erimus.

9 [8] Qui autem volunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum, & cupiditates multas amentes & damnosas, quæ demergunt homines in exitium & interitum.

10 Siquidem radix omnium malorum est amor pecuniæ: quam quidam dum appetunt, aberrarunt à fide, & seipsos [d] transfixerunt doloribus multis.

11 [9] Tu verò, [e] homo Dei ista fuge: sectare autem iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.

12 Decerta præclarum certamen fidei: apprehende vitam æternam, cuius causa & vocatus es, & professus præclaram professionem coram multis testibus.

Supra, 5.31. Matth. 27.11, ioh. 18.37.

13 || [10] Denuntio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Iesu Christo, qui ||testatam fecit coram Pontio Pilato bonam illam professionem:

Supra, 1.11, apoc. 17.14, & 19.16.

8 Alia ratione Timotheũ ab auaritia deterret, nempe quòd infinitas easque nocentissimas cupiditates secum trahat, quibus seipsos auari excarnificant, eousque vt fidem etiam & salutem suam abijciant.

14 Vt serues hæc mandata, maculę & culpæ omnis expers, vsque ad illustrem illum aduentũ Domini nostri Iesu Christi:

15 Quem temporibus suis ostendet ille ||bea-

9 Peculiaris exhortatio ad varias virtutes, quibus pastores in primis ornatos esse oporteat. 10 Grauissima obtestatio, vt summa fide superiora omnia seruentur, intentis in Iesu Christi aduentum oculis, cuius gloria vano huius mundi splendori, & potentia omnibus impiorum terriculamentis sit opponenda.

d Dolor & cura videntur animum quodammodo perfodere, auaritia nimirũ messis. e Quem Spiritus Dei regit.

tus

tus & ſolus [f] Princeps, Rex regum, & Dominus dominorum:

16 Qui ſolus habet immortalitatem, lucẽ habitans inacceſſam, || quem vidit nemo hominum, neque videre poteſt: cui honor & robur æternum. Amen.

17 [11] Ijs qui diuites ſunt in [g] hoc ſeculo, denuntia ne efferantur animo, ||neque ſpem ponant in diuitijs incertis, ſed in Deo [h] viuo, qui præbet nobis omnia copioſè ad fruendum:

18 Vt *alijs* benefaciant, vt diuites ſint operibus bonis, faciles ad impartiendum, facilis conuictus:

19 [12] Recondentes ſibijpſis ||fundamentum bonum in poſterum, vt apprehendant æternam vitam.

20 [13] Timothee, depoſitum ſerua, & auerſare profanos de rebus inanibus clamores, & oppoſitiones falſò nominatæ ſcientiæ:

21 Quam nonnulli [i] præ ſe ferentes, circa fidem aberrarunt à ſcopo. Gratia ſit tecum. Amen.

Iohan. 1. 18. Mar. 4. 19, luc. 12. 15.

Mat. 4. 7, & 6. 20.

11 Addit veluti auctariũ, ſeueram admonitionem ad diuites ſpectantem, vt in primis à duabus peſtib[9] ſibi caueãt, ſuperbia nimirum & ſpe fallaci, quibus tres excellentes virtutes opponit, ſpem in Deum illum viuum, beneficentiam in proximũ, & morũ facilitatem.

Ad Timotheum prior, miſſa fuit Laodicea, quæ eſt metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

12 Laus bene ficentię ab effectis, quòd ſit firmum Spiritus Dei in nobis habitantis, ac proinde ſalutis nobis donandę, teſtimonium. 13 Prȩcipuam omnium ſuperiorum admonitionum repetit, animo omnium miniſtrorum Verbi altius infigendam: nempe vt inanem ſophiſtices garrulitatem fugiant, in ſincerę doctrinę ſimplicitate permanentes.

f Synonima multa congerit, quibus potentiam Dei aſſerit, qua freti in ſtatione noſtra perſtemus. g Rerum ad vitam pertinentium, quibuſcum comparantur qui ſunt bonorum operum diuites. h Verè exiſtenti & æterne: nam Deo opponit caducam opum naturam. i Non tantum voce, ſed etiam vultu, geſtu: in ſumma ita ſe comparant, vt etiam tacentes nihil niſi arduum & ſublime de ſe promittant.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TIMOTHEVM, POSTERIOR.

CAPVT I.

CAP. 1.

1 Scopus epistolę præcipuꝰ est, Timotheũ confirmare, vt fortiter ad extremum vsque perseueret, proposita primùm sua in eum beneuolẽtia, deinde cõmemoratis excellentibus donis, quæ velut hæreditaria extare voluerat Dominus in Timotheo &ipsiꝰ maioribꝰ, quæ quidem ipsum tanto magis Deo obstrigãt. *Act.22.3.*

2 Difficultatibus ingruentibꝰ monet inuictam Spiritus

5 Laudata fide Timothei, 6 vt in munere sibi commisso fideliter pergat, eum hortatur: 8 & ne propter sua vincula, 15 aut aliorum defectiones labascat, 11 de suo Apostolatu gloriatur. 14 & depositi custodiam illi commendat. 16 Laudat etiam Onesimum.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, [a] secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo Iesu,

2 Timotheo dilecto filio, gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro.

3 [1] Gratiam habeo Deo, ‖ cui seruio à[b] maioribus cum pura conscientia, vt assiduam tui memoriam teneo in precibus meis nocte ac die:

4 Desiderans te videre, memor tuarum lacrymarum, vt gaudio replear:

5 Reuocans in memoriam eam quæ in te est non simulatam fidem, quæ habitauit prius in auia tua Loide, & matre tua Eunica: persuasus sum autem quòd in te quoque.

6 [2] Quam ob causam suggero tibi vt [c] excuscitem virtutem opponendam, qua sumus à Deo donati.

a A Deo legatus, vt annuntiem vitam quam promisit in Christo Iesu.

b Abrahamo, Isaaco, & Iacobo: non enim agit de Phariſaismo, sed de Christianismo. *c Donum Dei est velut quadam viua flamma in cordibus nostris accensa, quam nituntur caro & Satan suffocare: nos contrà magis ac magis fouere ac sopitam suscitare debemus.*

tes

tes donum Dei quod est in te per impositionem manuum mearum.

7 Non enim dedit nobis Deus spiritũ [d] timiditatis, sed roboris, & charitatis, & sanitatis animi.

8 [3] Ne igitur te pudeat testimonij Domini nostri, neque te pudeat mei, qui sum captiuus [e] ipsius: sed esto particeps afflictionum [f] Euangelij [g] ex potentia Dei:

9 [4] Qui seruauit nos, & vocauit || vocatione sancta: non ex operibus nostris, sed ex suo proposito & gratia, quæ [h] data quidem est nobis in Christo Iesu || ante [i] tempora secularia:

10 Sed patefacta nunc est per illustrem illũ aduentum seruatoris nostri Iesu Christi, qui & mortem abolcuit, & vitam in [k] lucem produxit ac immortalitatem per Euangelium:

11 || [5] Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus, ac doctor Gentium.

12 [6] Quam ob causam & hæc patior: [7] neque erubesco. noui enim cui crediderim, & mihi persuasum est eum posse depositum meum in illum diem seruare.

3 Crucis ignominiam non modò probrosam esse negat sed etiam honorificentissimam esse probat: primùm, quòd Euangelium, cuius causa pij affliguntur, sit testimonium Christi: secundò, quòd in illis demùm eluceat summa Dei virtus. *1. Cor. 1. 1. Rom. 6. 25, ephe. 1. 4, coloss. 1. 26, tit. 1. 2. 1. Tim. 2. 7.*

4 Ostẽdit quãtis beneficijs Deus fortiter asserendæ suæ gloriæ cum salute nostra coniunctæ nos obstrinxerit, commemoratis salutis nostræ causis, nempe gratuito illo & æterno Dei proposito de nobis in Christo ventũro seruandis, vnde factum sit vt à Deo tandem gratis per Euangelij prædicationem, ad Christum mortis destructorem & immortalitatis autorem vocaremur. 5 Euangelium illud est quod prædicauit Apostolus. 6 Apostolatum suum inexpectato argumento confirmat, nempe quòd mundus illud ferre non posset, ac proinde ipsum eius præconem persequeretur. 7 Proposito suo exemplo, ostendit quomodo futurum sit vt nos crucis Christi non pudeat, nempe si certi simus Deum & posse & velle salutem, quam veluti penes se depositam habet, nobis in illum diem seruare.

d Quo percellamur & perterrefiamus, vt quos vult Dominus perdere. e Ipsius causa. f Euangelium quodammodò dicitur affligi in ijs à quibus annuntiatur. g Fretus potentia Dei. h Datam esse dicit ab æterno gratiam, ad quã ab æterno sumus prædestinati. Repugnat itaque doctrina de præuisa fide vel operibus, gratia Dei ex diametro. i Ante annorum seriem qui ab initio fluxerunt. k Fecit vt illucesceret vita.

8 Exprimit qua potiſſimũ in re oporteat ipſum eſſe quã conſtantiſſimũ nempe & in ipſa doctrina, cuius epitomæ ſunt fides & charitas, deinde in ipſa eius tradendæ ratione, cuius velut expreſſam effigiẽ in Apoſtolo Timotheus cognouerat.

13 [8]Exemplar teneto ſanorum ſermonũ, quos à me audiſti cum fide & charitate quæ *eſt* in Chriſto Ieſu.

14 [9] Præclarum depoſitum ſerua [10] per Spiritum ſanctum qui inhabitat in nobis.

15 [11] Noſti hoc, auerſatos me fuiſſe omnes qui ſunt in Aſia: ex quibus eſt Phygellus & Hermogenes.

16 Præſtet miſericordiam Dominus Oneſiphori familiæ: quoniam ſæpe me recreauit, & catenam meam non erubuit.

17 Imò quum eſſet Romæ, ſtudioſiſſimè quæſiuit me, & inuenit.

18 Det ei Dominus vt inueniat miſericordiam apud Dominum in die illo: quàm multa etiam Epheſi ſubminiſtrarit, tu optimè noſti.

9 Amplificatio a dignitate tãtæ rei penes miniſtros depoſitæ.

10 Occupatio, arduum quidem id eſſe præſtare, ſed potentiſſimum eſſe Dei Spiritum, qui ſua virtute nos intus donarit.

11 Occurrit offendiculo propter Apoſtatas quoſdam exorto, eorum etiam nomina exprimendo, vt ab omnibus dignoſcerẽtur. Sed ijs opponit vnius hominis ſingularem fidem, vt vel vnicũ bonum exemplum malis omnibus præponderet.

CAP. II.

2 Vt perſeuerantiã in militia Chriſtiana cõmendet, 3 ſimilitudines ſumit 4 à militibus, 6 & ab agricolis. 10 Vincula ſua ſanctis vſui eſſe declarat. 15 Inde monet Timoth. vt ſermonem veritatis rectè diſpertiat: 17 & reproborum exempla fugiens, 22 modeſtè omnia agat.

CAP. II.

1 Concluſio ſuperioris exhortationis, addita tamen declaratione, non ſeruari depoſitum ab ijs qui illud intus contineant, ſed ab ijs potius qui quàm liberaliſſimè cum alijs id cõmunicent, vt hoc modo quãplurimi fiant eius participes, ſine vllo cuiuſquam detrimento.

1 TV [1] igitur, fili mi, corroborare per gratiam quæ eſt in Chriſto Ieſu:

2 Et quæ audiſti à me [a] inter multos teſtes, hæc committe fidelibus hominibus, qui ſint idonei ad alios quoque docendos.

a *Præſentibus multis, qui de his rebus poſſint teſtari.*

3 [2]Tu

3 2 Tu igitur feras laborem vt bonus miles Ieſu Chriſti.

4 Nemo qui militat implicatur [b] vitæ negotijs, vt ei placeat à quo delectus eſt miles.

5 3 Quòd ſi certet etiam aliquis, non coronatur niſi legitimè certauerit.

6 4 Agricolam oportet prius laborando fructus percipere.

7 5 Conſidera quæ dico. Det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.

8 6 Memento Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe ex mortuis, *factum* ex ſemine Dauid, ſecundum Euangelium meum:

9 7 In quo, velut facinoroſus, affligor vſque ad vincula: ſed ſermo Dei non eſt vinctus.

10 Ideo omnia ſuſtineo propter electos, vt & ipſi ſalutem conſequantur quæ eſt in Chriſto Ieſu, cum gloria æterna.

11 8 Fidus *eſt hic* ſermo. || nam ſi cũ *eo* [c] mortui

2 Alia admonitio, Miniſterium Verbi eſſe ſpiritualẽ militiam, qua nemo ſic fungi poſſit vt imperatori ſuo placeat, niſi omnibus auocamẽtis ſemel valedicat. *Rom. 6. 5.*

3 Tertia admonitio, Miniſterium eſſe inſtar gymnici certaminis, in quo nemo coronetur niſi ex præſcriptis legibus certauerit, quãtumuis durę & difficiles fuerint.

4 Alia ſimilitudo eodem ſpectans, Non ſperãdam meſſem niſi præeũte arationis & ſationis labore.

5 Omnia iſta ne intelligi quidem, nedum præſtari poſſunt, niſi petita & data à Deo intelligentia.

6 Duo capita noſtræ fidei, ab hæreticis perpetuò oppugnata, diſertè confirmat: quorum vnum, nempè Chriſtum eſſe verum illum Meſſiam, hominem ex Dauidis ſemine factum, eſt noſtræ ſalutis baſis: alterum eſt eiuſdem vertex, nempè eum reſurrexiſſe ex mortuis.

7 Occupatio, Se quidem inſtar ſceleratorum in vinculis teneri, ſed cauſam non eſſe cur propterea nonnulli fidem detraherent eius Euangelio: quum Deus nihilominus ipſius miniſterio benediceret, imò etiam huius captiuitatis & patientiæ ſuæ exemplum Eccleſiam multis modis cõfirmaret in vitæ melioris expectatione.

8 Quarta admonitio, Non de verbis & quæſtionibus non modò inutilibus, ſed etiam plerunque damnoſis, eſſe decertãdum, ſed de eo potius vt nos ad omne patientiæ genus, atque adeo ad mortem ipſam cum Chriſto (id eſt, pro Chriſti nomine ſubeundam) comparemus: quoniã ſit certus ad vitam, & eam quidam glorioſiſſimam, aditus: ſicut econtrario hominum perfidia nihil de veritate Dei decedit, certum autem exitium ſibi accerſunt homines.

b Negotijs ad rem familiarem, aut occupationes illas conſuetas pertinentibus.

c Si vna cum Chriſto & Chriſti ipſius cauſa affligimur.

Matth.10.33, mar.8.38, Rom.3.3, & 9.6.

9 Quinta admonitio, Ministrum esse oportere non otiosum disputatorẽ, sed fidelem in veritatis sermone rectè distribuẽdo dispensatorem, adeo quidem vt etiam aliorũ garrulã curiositatem cohibeat.

10 Astutiã Satanæ patefacit, qui ab his initijs exorsus, sensim nos pertrahit ad impietatẽ, serpente illo profanæ garrulitatis malo: quod tristiorũ exemplo probat qui resurrectionẽ iã factam docebant.

sumus, cum *eo* etiam viuemus:

12 Si toleramus, etiam cum *eo* regnabimus: || si abnegamus, & ille abnegabit nos:

13 Si infidi sumus, || ille *tamen* fidus manet: negare seipsum non potest.

14 Hæc suggere, [d] obtestans coram Domino ne verborum pugnas sequantur: quod nullam adfert vtilitatem, *imò* auditores subuertit.

15 [9] Stude teipsum probatum sistere Deo, operarium qui non erubescat, & [e] qui rectè sermonem veritatis secet.

16 Profanos autem de rebus inanibus clamores [f] cohibe: [10] ad maiorem enim procedent impietatem.

17 Et sermo eorum depascet vt grangræna: ex quibus est Hymenæus & Philetus:

18 Qui circa veritatem aberrarunt à scopo, dicentes resurrectionem iam esse factam: & subuertunt quorundam fidem.

19 [11] Solidum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc, Nouit Dominus qui sint sui: &, Discedat ab iniustitia omnis qui [g] nominat nomen Christi.

20 [12] Cæterùm in magna domo non tantùm sunt vasa aurea & argẽtea, sed etiã linea ac testacea:

11 Digressio, qua offendiculis ex illorum defectione exortis medetur: primò ostendens electos esse extra huiusmodi defectionis periculũ: secũdò, Deo notos illos esse, nõ nobis: ac prinde mirũ non esse si sæpe hypocritas pro veris fratribus habeamus: nobis autẽ dãdã esse operã ne illorũ similes simus, sed vt potius reipsa simus quod dicimur. 12 Occupatio, Nõ cedere in patrisfamilias dedecus quòd in magna domo non habeat omnia eiusdem generis & vsus vasa, sed curandum nobis esse vt vasa ad decus comparata comperiamur.

d Domino etiam teste aut potius iudice aduocata, sicut fecerunt Moses, Iosue, Samuel, & ipse Paulus, Act.20. e Qui nihil adjeiat, nihil prætermittat, mutilet, discerpat, torqueat: spectet diligẽter quid ferat auditorum captus, & quid ad ædificationẽ conducat. f Ad verb. circunsiste, id est, obserua & obside, vt videlicet prohibeas ne latius serpant. g Qui colit, & tanquã fidelis ab illo cognominatur.

|| & alia

|| & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.

21 Siquis igitur ſeipſum ab his [h] expurgarit, erit vas ad decus, ſanctificatum, & accommodum vſibus Domini, & ad omne opus bonũ cõparatũ.

22 [13] Iuueniles autem cupiditates fuge: ſed ſectare iuſtitiam, fidem, charitatem, [14] pacem || cum ijs qui inuocant Dominum ex puro corde.

23 || Stultas autem & ineruditas quæſtiones reijce, ſciens eas gignere pugnas.

24 Seruum autem Domini nõ oportet pugnare, ſed placidum eſſe erga omnes, aptum ad docendum, tolerantem malos.

25 Cum lenitate erudientem eos qui [i] contrario animo ſunt affecti: ecquando det eis Deus vt reſipiſcentes agnoſcant veritatem:

26 Et *elapſi* ex diaboli laqueo, à quo captiui tenentur, mentis ſanitatem recipiant ad *præſtandam* illius voluntatem.

Rom.9.21.

13 Rediẽs vnde fuerat à ver. 16. digreſſus, monet vt in rebus ſerijs & ad pietatẽ ipſam ſpectantibus ſeſe exerceat.

1.Cor.1.2.

1.Tim.1.4, & 4.7, tit.3.9.

14 Sexta admonitio, Vitãdam in primis omnem animi acerbitatem, tũ in docendis omnibus, tum etiã in reuocãdis qui extra viã aberrarũt.

h Non cauſam propoſiti, ſed exequutionem declarat: cæterùm quòd nos expurgamus non libertati noſtri arbitrij illud tribuendum eſt, ſed ei, id eſt Deo, qui gratis & in ſolidum efficit in nobis bonam & efficacem voluntatem. *i Loquitur de ijs quibus nondum perſpecta eſt veritas.*

CAP. III.

1 Prædicit quàm infeſta pijs tempora immineant: 9 ſed fiducia victoriæ 10 animat eum ad certamen: 14 exercitationem ſanæ doctrinæ in primis commendans.

CAP. III.

1 ILlud [1] autẽ ſcito, || fore vt extremis diebus inſtent tempora moleſta.

1.Tim.4.1, 2.pet.1.3, iud.18.

2 Erunt enim homines ſui amãtes, auari, glorioſi, ſuperbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, [a] impuri,

3 Charitatis expertes, neſcij fœderis, calumniatores, intemperantes, immites, minimè amantes bonorum,

1 Septima admonitio, Non eſſe ſperandam Eccleſiam aliquam incorruptã in hoc ſeculo, ſed fore potius magnum perditiſſimorum hominum prouentum in ipſo etiã Eccleſiæ ſinu, qui tamen ſummam pietatem & charitatem præ ſe ferant.

a Quibus nullum eſt ius nec fas.

4 Proditores, præcipites, inflati, voluptatum amantes, potius quàm amantes Dei.

5 Habentes formam pietatis, sed qui vim eius abnegarint. [2] istos igitur auersare.

6 Ex his enim sunt isti qui irrepũt in familias, & captiuas ducunt mulierculas, onustas peccatis, actas cupiditatibus varijs:

7 Semper discentes, sed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire possint.

8 ‖ Quemadmodum autẽ Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt veritati, homines mente corrupti, reprobi circa fidem.

9 [3] Sed non procedent amplius: nam amẽtia istorum euidens erit omnibus, vt & illorum fuit.

10 [4] Tu verò [b] assequutus es doctrinam meam, vitæ meæ rationem, propositum, fidem, lenitatem, charitatem, tolerantiam:

11 Persequutiones, afflictiones quę mihi acciderũt [c] Antiochię, Iconi, Lystris: quas persequutiones sustinuerim: sed ex omnibus eripuit me Dominus.

12 Sed & omnes qui volunt piè viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.

13 Improbi autẽ homines & impostores [d] procedent in peius, tum seducẽtes *alios*, tum seducti *ipsi*.

14 At tu permane in ijs quæ didicisti & quę tibi concredita sunt, sciens à quo didiceris:

15 Téque à puero sacras literas nouisse, quæ te possunt sapientem reddere in salute, per fidem quæ est in Christo Iesu.

16 ‖ [5] Tota scriptura diuinitus *est* inspirata, &

2 Cum eiusmodi hominibus nõ simplici errore, sed peruersitate animi resistentibus veritati (quod ex eorũ fructibus appa ret, quos hic graphicè prorsus describit) non est quòd ludatur opera, quum sint potius auersandi. *Exo.7.11.*

3 Cõsolationẽ addit, Dominum tãdem istis omnẽ laruã detracturũ. *2.Pet.1.20.*

4 Quominus ab eiusmodi hypocritis decipiamur, proponẽdæ sunt nobis sanctorum seruorum Dei virtutes, nec fugiẽda crux, quam illi vltrò subierint, & quæ perpetua est verę pietatis comes. Apostolica verò doctrina in primis est retinẽda, cuius summa est, nos fide in Christũ Iesum seruari. 5 Octaua admonitio lõgè pretiosissima, Pastorẽ ex vno scripto Dei verbo sapere oportere, in quo perfectè tradãtur quæ cũq; tũ ad vera dogmata cognoscẽda & stabiliẽda, falsa vero refellenda: tũ ad malos quidẽ mores corrigẽdos, bonos autẽ instituendos spectant.

b Tu non modò quid docuerim, quid egerim, sed etiam qua mea mens ac volũtas fuerit, prorsus nosti. c De Antiochia Pisidia intellige. d Illorum improbitas quotidie augebitur.

vtilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem quæ *est* in iustitia.

17 Vt perfectus sit [e] homo Dei, ad omne opus bonum perfectè instructus.

e Homo Dei prepriè & peculiariter dicitur Propheta, & voluntatis Dei interpres.

CAP. IIII.

1 Obtestatur eum vt maximè Euangeliũ prædicet 3 in tam deplorato tẽpore: 6 Sibi in propinquo esse mortẽ: 8 sed ita vt quasi victor ad glorioſum triumphum properet. 10 Tandem accersendi Timoth. necessitatem 11 ex præsenti suo statu ostendit.

CAP. IIII.

1 Súma & precipua omnium admonitionũ, ac proinde grauissima obtestatione sancita, hæc est, vt sancta etiam quadam cũ importunitate proponatur Dei verbum, prout fert necessitas: ita tamẽ vt solidum doctrinæ fundamentum substernatur, & acrimonia omni sancta lenitate tẽperetur.

2 Captandæ iam olim fuerunt fidis pastoribus omnes occasiones, hominibus mox ad suas fabulas vltrò reuersuris. 3 Mundi perfidia debet fidos ministros eò magis solicitos reddere. 4 Prædicit maximum suum obitum, pulcherrimo inuictæ constantiæ & certæ spei exemplo.

1 OBtestor [1] igitur ergo corã Deo & Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos in illustri illo suo aduẽtu & regno suo:

2 Prędica sermonem, insta tempestiuè, intempestiuè: argue, obiurga, exhortare cum omni lenitate & doctrina.

3 [2] Nam erit tempus quum sanam doctrinam non tolerabunt: sed auribus pruriẽtes, ipsi sibi pro suis cupiditatibus coaceruabunt doctores:

4 Et à veritate quidem aures auertent, ad [a] fabulas verò conuertentur.

5 [3] At tu vigila in omnibus, perfer, opus perage euangelistæ, [b] ministerij tui plenam fidẽ facito.

6 [4] Nam ego iam [c] libor, & tempus meæ resolutionis instat.

7 Certamen illud præclarũ decertaui, cursum consummaui, fidem seruaui.

8 Quod supcrest, reposita est mihi iustitię corona, quam reddet mihi Dominus in illo die, iustus ille iudex: non solùm autẽ mihi, sed & omnibus qui expetiuerint illustrem illum ipsius aduentum.

a Falsas ac inutiles doctrinas, quibus ita nunc fascinatus est mundus vt veritatis apertam lucẽ malit modis omnibus extinctã, quã è tenebris emergere. b Veris argumẽtis comproba te germanũ esse Dei ministrũ. c Pro libamẽto offeror: alludit autẽ ad sanguinis, aut etiam vini perfusionem quæ in sacrificijs vsurpabantur.

5 Vltima pars epistolæ, grauissimas aduersus quasdam querelas, & singularis vbique pietatis, ac indefessi animi exempla præbens. *Coloss 4.9.*

9 [5] Stude venire ad me citò.

10 Nam Demas me dereliquit, [d] amplexus præsens seculum, & profectus est Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.

11 ‖ Lucas mecum est solus. Marcum assumptum adduc tecum: est enim mihi perutilis ad ministerium.

12 Porro Tychicum misi Ephesum:

13 Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies, & libros, maximè membranas.

14 Alexander faber ærarius multa mala mihi exibuit: reddat ei Dominus secundum facta ipsius.

15 Quem & tu caue: vehementer enim restitit sermonibus nostris.

16 In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me deseruerũt: (ne illis imputetur.)

17 Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: vt per me fieret fides præconij quod audirent omnes Gentes: & ereptus fui ex ore [e] leonis.

18 Et eripiet me Dominus ab [f] omni opere malo, seruabítque [g] regno suo cœlesti: cui gloria in secula seculorum. Amen.

19 Saluta Priscam & Aquillam, & ‖ Onesiphori familiam.

20 Erastus mansit Corinthi. Trophimum autem reliqui Mileti ægrotantem.

21 Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.

22 Dominus Iesus Christus *sit* cũ Spiritu tuo. Gratia *eius sit* vobiscum Amen.

d *Acquieuit in hoc seculo.*

e *Neronis.*

f *Purum me seruabit, ne quid committam indignũ Apostolo.*

g *Vt regni sui participẽ faciat.*

Suprà, 1.16.

Scripta est Roma posterior ad Timotheum, qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

EPIST.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TITVM.

CAP. I.

3 Docens quales oporteat Ministros eligere, 10 simul ostendit quomodo vaniloquis os obturare oportet.
12 Hac occasione perstringit Cretensium mores, 14 ac Iudæos qui in rebus externis sanctitatem locabant.

1 PAVLVS [a] seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundum fidem [b] electorum Dei, [2] & agnitionem veritatis quæ est secundum pietatem:

2 Ad [c] spem vitæ æternæ, quam [d] promisit Deus ille mentiri nescius || ante [e] tempora secularia, patefecit autem temporibus suis:

3 [3 Videlicet] sermonem illum suum, per prædicationem || quæ concredita est mihi ex mandato [f] seruatoris nostri Dei: 4 Tito germano filio in communi fide.

CAP. I.

1 Asserit suũ Apostolatum, non Titi, sed Cretensium causa, tum ex vocationis externę testimonio, tũ ex suo cũ omnib⁹ ab initio mũdi electis cõsensu. *Rom.16.25, ephes.3.9, coloss.1.26, 2.timot.1.9, 1.pet.1.20. Galat.1.1.*

2 Fides in qua omnes electi consentiunt, est vera ac sincera Dei cognitio, huc spectans, vt Deum ritè colentes, vitam æternam tandem, secundum veracis Dei promissionem, ex æterno ipsius proposito suis temporibus in Christo exhibitam, consequamur. 3 Hæc veritas non est alibi quàm in Apostolica prædicatione quærenda. 4 Titi communem secum consensionem in fide prædicans Apostolus, Cretenses ad illum audiendum excitat, simúlque monet qua potissimum ex re veros ministros à falsis distinguere oporteat.

a Minister, qua ratione ipse Christus, quatenus fuit minister, & quidem Prophetarum caput, seruus dicitur, Esa.43.10. b Eorum quos Deus elegit. c Spes finis est fidei. d Quã vltro & gratuita liberalitate promisit. e Vide 2.Tim.1.9. f Sotir *non tantum conseruatorẽ vitæ, sed & datorem significat.*

5 Communis est & eadem salutis ratio pastoribus & gregi.
2.Timot.3.2.

4 5 Gratia *sit tibi*, misericordia, & pax à Deo Patre, & Domino Iesu Christo seruatore nostro.

5 6 Huius rei gratia reliqui te in Creta, vt quę reliqua sunt pergas corrigere, & constituas oppidatim presbyteros, sicut ego tibi mandaui:

6 Prima admonitio, vt presbyteri oppidatim constituantur.

6 ‖ Siquis est inculpatus, vnius vxoris vir, liberos habens fideles, non obnoxios crimini luxus, vel qui non sint g refractarij.

7 Secunda admonitio, à quibus præsertim vitijs alienos, & quibus præcipuè virtutibus ornatos esse oporteat Pastores, quos etiam Presbyteros vocauit.

7 7 Oportet enim Episcopum inculpatum esse, tanquam Dei h dispensatorem, i non sibi pertinaciter placentem, non iracundum, non vinosum, non percussorem, non turpiter lucri cupidum:

8 Sed hospitalem, bonorum amātem, k temperantem, iustum, pium, continentem:

8 Tertia admonitio, Pastorem eius doctrinæ tenacissimum esse oportere,

9 8 Tenacem fidelis illius sermonis qui ad doctrinam facit, 9 vt possit etiam exhortari per doctrinam sanam, & contradicentes conuincere.

10 10 Sunt enim multi refractarij, & vaniloqui, & mentium deceptores, maximè ij qui sunt l ex Circuncisione.

11 Quibus oportet os obturare: qui totas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

quæ ab Apostolis tradita, ad salutem facit, curiosis & inanibus omnibus relictis. 9 Quarta admonitio, Verè doctrinæ scientiam ad vsum esse applicandam, qui quidem duabus in rebus consistit, nempè in regendis qui se dociles præbent, & refractarijs refutandis. 10 Applicatio thesis ad hypothesin, Cretenses inter cæteros acribus reprehensionibus egere, tum propter animos eorum ad mendacia & pigritiam naturali quodam impetu propensos: tum propter auaros quosdam Iudæos, qui pietatis prætextu, partim traditiones quasdam inanes, partim veteres ceremonias cum Euangelio coniungebant.

g Sic propriè dicuntur equi vel boues, qui iugum subire nolunt. h Quem Deus suorum donorum dispensatorem constituit. i Non asperis moribus, & difficili natura. k Circunspectum & sani iudicij, & singulare moderationis exemplar. l Ex Iudæis, vel potius ex illis Iudæis qui Christum Legi coniungere studebant.

12 Dixit

12 Dixit [m] quidam ex ipsis proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ feræ, ventres pigri.

13 Testimonium hoc est verum. quam ob causam eos redarguito [n] præcisè, vt sani sint in fide:

14 || Non attendendo Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium veritatem.

15 || [11] Omnia quidem pura puris: pollutis autem & infidelibus nihil est purum, sed polluta est eorum & [o] mens & conscientia.

16 Deum profitentur se scire, sed factis negant, quum sint abominandi, & rebelles, & ad omne opus bonum reprobi.

2. Timot. 1. 4.

Rom. 14. 20.

11 Paucis ostendit puritatem non in Legali & externo cultu (veluti delectu ciborum, & ablutionibus, & cæteris eiusmodi iam abolitis) sed in mẽte & conscientia positam esse: & qui secùs doceant, quæ sit reipsa vera religio prorsus nescire, atque adeò nihil minus esse quàm quod videri volunt.

m Epimenides, qui inter fatidicos habitus est, vide Laertium & Cicero. 1. de Diuinatione. n Durè, ac sine vllis ambagibus. o Si mens & conscientia impura sunt, quid puri restat ante regenerationem?

CAP. II.

2 Personarum & ætatum præscribens officia, 6 iubet vt de moribus doceat Ecclesiã, 11 & a fine redẽptionis argumentatur, 12 quem dicit esse studiũ piè & rectè viuendi.

1 [1] AT tu loquere quæ decent sanam doctrinam.

2 [2] Vt senes sobrij sint, venerandi, temperantes, sani fide, charitate, tolerantia.

3 Anus itidem vt *sint* habitu qui sanctimoniam deceat, non calumniatrices, non vino multo seruientes, honestatis magistræ:

4 Vt ad sapientiam instruant adolescentulas, vt maritos suos diligant, vt liberos ament,

5 Vt temperantes sint, puræ, [a] domi manentes, bonæ, || subiectæ suis viris: ne sermo Dei blasphemetur.

CAP. II.

1 Quinta admonitio, Non tantùm in genere puram esse doctrinã oportere, sed etiam singulis ætatibus & ordinibus, pro circunstantiarum varietate applicari.

Ephes. 5. 33.

2 Quæ sint præcipuæ senum & iuuenum, tum virorum, tum mulierum virtutes, ad quas illos assiduè incitari oporteat.

a Quæ huc & illuc non oberrent.

6 Adoleſcentes itidem adhortare, vt ſint temperantes.

3 Sexa admonitio, Integrã eſſe oportere Paſtoris, tum vitam tũ doctrinam.

7 [3] Per omnia teipſum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, [b] grauitatem.

8 Sermonem ſanum, qui damnari non poſſit: vt qui *ſe* ex aduerſo *opponit*, erubeſcat, nihil habens quod de vobis dicat mali.

4 Septima admonitio, de ſeruorum erga dominos officio. *Epheſ.6.3, coloſſ.3.22, 1.pet.2.18. 1.Cor.1.1, coloſſ.1.22.*

9 [4] || Seruos *hortare* vt ſuis dominis ſubijciant ſeſe, vt [c] in omnibus ſint *eis* accepti, non reſponſatores:

10 Nihil interuertentes, ſed omnem bonam [d] fidem oſtendentes, vt doctrinam Seruatoris noſtri Dei ornent in omnibus.

5 Octaua admonitio ad omnes pios ſpectãs, vt quum Deus ad Euangelium omnes vocet, & Chriſtus ita nos iuſtificarit vt etiam ſanctificarit, omnes verę pietati & iuſtitiæ incumbamus, certa ſpe immenſæ illius gloriæ propoſita,

11 || [5] Illuxit enim gratia illa Dei ſalutifera omnibus hominibus:

12 Erudiẽs nos vt abnegata impietate & [e] mundanis cupiditatibus, temperanter & iuſtè & piè viuamus in præſenti ſeculo:

13 [f] Expectantes beatam illam ſpem & illuſtrem illum aduentum gloriæ magni illius Dei ac Seruatoris noſtri, *nempè* Ieſu Chriſti,

14 Qui dedit ſemetipſum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret ſibijpſi populum [g] peculiarem, ſtudioſum bonorum operum.

15 Hæc loquere, & exhortare, & argue cum omni [h] imperio. nemo te deſpiciat.

quod quidem ita ſit inculcandum, vt etiam contradicentes cum ſummi Dei autoritate ſint coarguendi.

b Non quæ homines arceat ab aditu miniſtri, ſed quæ ad omnem reuerentiam honeſtam componat adeuntes. c Quæ ſine Dei offenſione præſtari poſſunt. d Fides hoc loco pro fidelitate ſumitur. e Cupiditatibus carnis quæ ad præſentes vitæ, ac mundi iſtius rationes referuntur. f Apertiſſimè Chriſtus dicitur magnus Deus, & metonymicè ſpes noſtra, eius aduentus epipháneia. *g Quaſi inſtar peculij reconditum. h Cum authoritate ſumma.*

CAP.

CAP. III.

1 Generaliter nunc vult omnes moneri vt placidè colant ordinem politicum: 3 & memores sint vitæ pristinæ: vt iustificationem communem ex gratia esse existiment. 9 Quod si quis cõtẽtiosus his reclamet, 19 illũ iubet omitti.

1 ‖ [1] SVggere ipsis vt sese subijciant principatibus ac potestatibus, vt obtẽperent, vt ad omne opus bonum sint parati:

2 Ne cuius famam lædant, vt sint à pugnis alieni, moderati, omnem exhibentes lenitatem erga quosuis homines.

3 [2] Nam ‖ eramus quondam & nos amentes, rebelles, errantes, seruientes cupiditatibus ac voluptatibus varijs, in malitia & inuidia degentes, odiosi, alij alios odio prosequentes.

4 Sed postquam bonitas & erga homines amor apparuit seruatoris nostri Dei,

5 ‖ Nõ ex operibus [a] iustis quę fecerim⁹ nos, sed ex sua misericordia seruauit nos per lauacrum regenerationis, & renouationẽ [b] Spiritus sancti:

6 Quem effudit in nos copiosè per Iesum Christum seruatorem nostrum.

7 Vt iustificati ipsius gratia, hæredes efficeremur secundum spem vitæ æternæ.

8 [3] Fidus *est* hic sermo, & hæc volo te affirmare, vt studeãt [c] bona opera tueri qui crediderũt Deo: id est quæ *sunt* honesta & hominibus vtilia.

9 ‖ Stultas autem quæstiones & genealogias & contentiones ac pugnas legales cohibe: sunt enim inutiles & vanæ.

10 [4] Hæreticum hominem post vnam & alteram admonitionem reijce:

ad solas excitandas rixas vtilibus quæstionibus. 4 Hæretici (id est qui Ecclesiasticis admonitionibus insanabiles, præfractè & factiosè perturbant Ecclesiæ pacem) semel sunt Verbi ministris omittendi.

a Ad verb. Ex operibus quæ fiunt in iustitia: porrò hic locus abundè refutat meritorum doctrinam. b Quam præstat & efficit vis Spiritus sancti. c Bonis operibus sedulò vacare.

CAP. III.

Rom.13.1.

1 Quod in genere dixerat, iam per partes explicat, præcipua quædã declarans quæ homines hominibus, ac præsertim subiecti suis magistratibus debeant.

1.Cor.6.11.
2.Tim.1.9.

2 Iterũ proposito nostræ regenerationis beneficio gratuito (cuius pignus est Baptismus noster) superiorẽ exhortationẽ confirmat.

1.Tim.1.4, & 4.7, 2.tim.2.23.

3 Iterũ quoque magna cũ asseueratione inculcat solidæ pietati esse incumbẽdum, vitatis omnibus vanis, &

11 Vt qui noris euersum esse eũ qui sit eiusmodi,& peccare,vt qui suo preiudicio sit condẽnatus.

5 Vltimo loco, quædam de rebus priuatis scribit, quosdam etiã commendans.

12 5 Quum misero Arteman ad te aut Tychicum, stude venire ad me Nicopolin: nam illic decreui hybernare.

13 Zenam legisperitum & Apollo sedulò deducito,nequid illis desit.

14 Discant autem & nostri bona opera tueri ad necessarios vsus,vt non sint infrugiferi.

15 Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia *Dei sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Titum, qui primus Cretensium Ecclesiæ ordinatus fuit Episcopus, scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILEMONEM.

CAP. I.

1 Paulus argumentum humile hîc tractans, suo tamen more sublimis ad Deum euehitur. 8 Fugitiuum seruũ & furem Philemoni remittens, pro illo deprecatur veniam: & grauiter de æquitate Christiana concionatur.

1 PAVLVS captiuus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,

2 Et Apphiæ dilectæ,& Archippo cõmilitoni nostro, & quæ domi tuæ est Ecclesiæ:

3 Gratia

3 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

4 ‖ Gratias ago Deo meo, ſemper mentionem tui faciens in precibus meis,

5 Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Ieſum & erga omnes ſanctos:

6 Vt [a] communicatio fidei tuæ efficax fiat, [b] vt agnoſcatur quicquid boni eſt in vobis per Chriſtum Ieſum.

7 Gaudium enim habemus multum, & conſolationem ſuper dilectione tua, [c] quòd viſcera ſanctorum refocillata ſunt per te, frater.

8 Quapropter quanuis multam in Chriſto libertatem habeam mandandi tibi quod officij tui eſt,

9 [1] *Tamen* propter charitatem potius precor, quum talis ſim, nempè Paulus ſenex, nunc autem etiam captiuus Ieſu Chriſti.

10 ‖ Precor autem pro filio meo quem genui in vinculis meis, Oneſimo:

11 Quòdam tibi inutili, nunc verò tibi & mihi perutili: quem remiſi.

12 Tu autem eum, id eſt [d] viſcera mea, excipe.

13 Quem ego cupiebam apud me retinere, vt pro te miniſtraret mihi in vinculis Euangelij.

14 Sed abſque tua ſententia nihil volui facere, [e] ne velut ex neceſſitate ſit beneficium tuum, ſed ſpontaneum.

15 Nam mirum ni [f] ſeceſſit [g] ad tempus, vt perpetuum eum reciperes:

16 Non iam vt ſeruum, ſed amplius quàm

1. Theſſ. 1. 2, 2. theſſ. 1. 3.

a Communicationem fidei vocat officia benignitatis in ſanctos, promanãtia ex fide efficaci.

b Vt hac ratione omnes experiantur, quam diuites ſitis in Chriſto, nempè fide, charitate, & omni beneficentia.

1 Chriſtianæ pro alio excuſationis & cõmendationis exemplum. *Coloſſ. 4. 9.*

c Quod ita officioſè & promptè refocillaris ſanctos, vt incredibili quadã voluptate ſint intus profuſi: viſcerum enim nomine, non ſolùm intimas neceſſitates, ſed & conſolationem ad ipſa vſque penetralia deſcendentem declarat, quaſi cor ipſum ſit refectum ac recreatum.

d Vt filium meum quem genui.

e Vt non coactus, ſed ſponte hanc ſerui tui operam nobis commodaris.

f Emolit fugã nomen.

g Ad temporis momentum.

seruum, fratrem dilectum, maximè mihi, quantò autem magis tibi & [h] in carne & in Domino?

17 Itaque si putas nostra esse communia, excipe eum tanquam me.

18 Quòd siquid læsit te, aut debet, hoc mihi imputato.

19 Ego Paulus scripsi mea manu, ego dependam: vt ne dicam tibi te etiam teipsum mihi insuper debere.

20 [i] Et iam, frater, *hunc*, ego fructum abs te consequar in Domino: refocilla mea viscera in Domino.

21 Scripsi tibi, confisus fore vt auscultes, vt qui norim te etiam amplius quàm dico facturum esse.

22 Simul autem etiam para mihi hospitium. spero enim me per preces vestras donandum vobis.

23 Salutant te, Epaphras (meus in captiuitate propter Iesum Christum socius.)

24 Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.

25 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum spiritu vestro. Amen.

Ad Philemonem missa fuit Roma per Onesimum seruum.

AD

h Quia mancipium tuum est, caterorum seruorum more, & quia Domini seruus est, vt illum & tuo & Domini nomine tibi charum esse oporteat.

i Certè frater, sine vt hoc beneficium à te consequar.

AD HEBRAEOS EPISTOLA.

Scopus & ſumma huius epiſtolæ eſt, Ieſum Chriſtum Filium Dei, Deum ſimul & hominem, eſſe verum illum, æternum & vnicum Prophetam, Regem ac Pontificem, figuris Legis adumbratum, & nunc reipſa exhibitum: à quo doceri, regi, ac ſanctificari totam Eccleſiam oporteat.

CAPVT I.

1 Vt oſtendat doctrinam à Chriſto allatam primas tenere, quia ſit omnium Prophetarum clauſula: 4 nominatim illum ſupra Angelos effert: 10 & varijs Scripturæ teſtimonijs, longè omnibus præcellere probat.

1 1 DEVS multis vicibus multíſque modis olim loquutus Patribus per Prophetas, [a] vltimis diebus hiſce loquutus eſt nobis per [b] Filium,

2 2 Quem conſtituit [c] hæredem omnium: per quem etiam [d] mundum condidit.

3 || Qui quum ſit [e] ſplendor gloriæ, & character perſonæ [f] illius, [g] ſuſtineátque omnia verbo illo ſuo potente, [3] purgatione peccatorum noſtrum Regem ac Dominum à Patre deſignatum, per quem etiam omnia condidit, & in quo vno gloriã ſuam atque adeo ſeipſum contẽplandum proponat, quique omnia ſuo nutu ſuſtineat. 3 Tertia pars eiuſdem propoſitionis, Eundem Filium ſacerdotis partibus ſeipſo oblato defunctum, eſſe vnicum & potentiſſimũ noſtrum in cœlis mediatorem.

CAP. I.

1 Generalis propoſitionis huius epiſtolæ pars prima, Filium Dei, eum demũ eſſe Prophetam, ſiue Doctorem, qui quod Deus per Prophetas aliquatenꝰ & ꝓpoſitis vmbris ſignificarat, reipſa præſtitit, & Patris voluntatem mundo plenè patefecit. *Sapien. 7. 26, coloſſ. 1. 15.*

2 Altera pars eiuſdẽ propoſitionis, Eũdẽ Filium, eſſe no

a Ergo nec plena fuit ſuperior illa per Prophetas declaratio, nec ad hanc poſtremam quicquam adjiciendum. b Qui Deus & homo eſt vnus Filius. c Poſſeſſorẽ & ex æquo conſortem omnium cum Patre. d Ad verb. ſecula. i. quicquid vnquam extitit, extat aut extabit. e Is in quo reſplendet gloria illa ac maieſtas Patris, alioquin infiniti & inconſpicui. f Patris. g Suſtentet, ſuetatur, & alat.

ſtrorum per ſeipſum facta, [h] ſedit ad dextram maieſtatis illius excelſiſſimæ:

4 [4] Tanto præſtantior factus Angelis, quanto excellentius præ illis ſortitus eſt [i] nomen.

5 [5] Nam cui dixit vnquã Angelorũ, || Filius meus es tu, ego [k] hodie genui te? [6] Ac rurſum, || Ego ero ei pater, & ipſe erit mihi filius?

6 [7] [l] Rurſum autem quum inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit, || Et adorent eum omnes Angeli Dei.

7 [8] Et de Angelis quidem dicit, || Qui Angelos ſuos facit [m] ſpiritus, & miniſtros ſuos, [n] ignis flammam.

8 Ad Filium autem, || [o] Thronus tuus, Deus, [p] in ſeculum ſeculi: [q] virga recta, virga regni tui.

9 Dilexiſti iuſtitiam & [r] odiſti iniquitatem: propterea [ſ] vnxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis, vltra [t] conſortes tuos.

10 [9] Et, || Tu in [v] initio Domine [u] terram fundaſti: & opera manuum tuarum ſunt cœli:

11 Ipſi peribunt, tu autem permanes: & omnes vt veſtimentum veteraſcent:

12 Ac velut amictum circunuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.

13 [10] Ad quem autẽ Angelorum dixit vnquã,

4 Antequam ad officij explicationem accedat, perſonæ dignitatem exponit, ac primũ quidem ſic hominem eſſe docet, vt ſimul ſit etiã Deus.

Pſal.2.7, infrà,5.5. 2.Sam.7.14, 1.paral.22.10. Pſal.97.7. Pſal.104.5. Pſal.45.7. Pſal.102.26.

5.6.7.8.9.10. His ſex expreſſis teſtimonijs, argumentum diuinitatis Chriſti in carne manifeſtatæ confirmatũ, ex quibus liquet eũ ſupra omnes Angelos eminere, & ita quidem vt Filius & Deus appelletur.

h Hoc indicat non modo gratiſſimum Patri, ſed etiam perennem eſſe illius ſacrificij odorem, tum verò quanto præſtet ille Pontifex, alijs pontificibus.

i Dignitatem ac præſtantiam. k Filius à Patre ab æterno genitus eſt, ſed æterna illa generatio, ſuo tempore mundo repræſentata fuit, ideo addidit (hodie.)

l Rurſus autem Dominus non contentus ſemel dixiſſe, idem alibi repetit.

m Cherub. Pſal.18.11. n Seraph. Eſa.6.2, o Thronus propriè Principi tribui ſolet, non ſeruo. p In æternum, hæc enim repetitio in immenſum auget.

q Adminiſtratio regni tui recta. r Repetitio Hebraica per antitheſin, in qua maximum ineſt pondus. ſ Quatenus Verbum caro factum eſt, effuſo in eum Spiritus ſine menſura. t Ille etenim Caput, nos membra huius ſumus.

v Terram firmam ac ſtabilem creaſti.

|| Sed

‖ Sede ad dextram meam, vſquedum poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum?

14 Nónne omnes ſunt x miniſtratores ſpiritus, qui miniſterij cauſa mittuntur propter eos qui hæredes erunt ſalutis?

Pſal.110.1, 1.cor.15.25, infra,10.13.

x Miniſtratores vocat quos vulgo ſolemus Principum apparitores vocare.

CAP. II.

1 Inde infert, Chriſti doctrina ſolidam audientiam deberi, 9 & eum nobis fratris loco in carne noſtra proponit, vt libentius nos totos illi tradamus.

CAP. II.

1 [1] PRopterea oportet nos eo magis attendere ijs quæ [a] audiuimus, nequando [b] perfluamus.

Marc.16.29.

1 Iam veluti reſpirans, & quorſum tendant hæc omnia oſtendens, huc videlicet vt ex proportione Chriſti ſupra omnes creaturas intelligatur perfectiſſima eſſe eius doctrina, maieſtas, ac ſacerdotium, exhortationem adhibet à comparatis ſumptã

2 Etenim ſi per Angelos dictus [c] ſermo fuit firmus, omníſque tranſgreſſio & contumacia iuſtã mercedis retributionem retulit,

3 Quomodo nos effugiemus ſi tantam neglexerimus ſalutem? ‖ [2] quæ quum primùm enarrari cœperit per ipſum Dominũ, ab [d] ijs qui ipſum audierant fuit nobis confirmata:

4 Teſtimonium *illis* præbente Deo & [e] ſignis & prodigijs, varijſque virtutibus, & Spiritus ſancti diſtributionibus, pro ſua voluntate.

5 [3] Non enim Angelis ſubiecit [f] mundum illum futurum, de quo loquimur.

2 Si Angelorum ſermonem non licuit impunè tranſgredi, multo minus fas erit Euangelium à Domino Angelorum annuntiatum, Apoſtolorum voce confirmatum, tótque cœleſtibus prodigijs, in primis autem tanta ſancti Spiritus efficacia comprobatum, negligere. 3 Si Angelos qui ſerui ſunt, nefas fuit aſpernari, multo magis potentiſſimum illum Regem mundi inſtaurati.

a Seipſum auditorem conſtituit. b Perfluere dicitur qui ſermonem auditum non continet. c Lex, quæ tranſgreſſoribus pœnas præſcripſit: eam autem datam fuiſſe per Angelos dicit Paulus, Galat.3.19: & Stephanus, Actor.7.53. d Apoſtolis. e Miraculorum verus finis. Signa autem ea dicuntur, quia aliud repræſentant quàm quod cernitur: Prodigia, quòd nouum & inſolitum aliquid exhibeant: Virtutes, quòd Diuinæ virtutis ſpecimen edant. f Futurum ſeculum, cuius Pater eſt Chriſtus, Eſa.9.6. vel Eccleſiam, quæ velut nouus mundus erat Euangelio colligenda.

Psal.8.5.
1.Cor.15.27.

4 Vsum istius regiæ dignitatis declarat in eo positũ esse vt homines nõ modò amissam suam dignitatem recipiant in Christo, sed etiam in eo supra omnia eue hantur, quam hominum prę-ltãtiam Dauid excellẽtissimè describit.

Phil.1.8.

5 Obiectio, Atqui vbi est tanta ista dominatio? 6 Responsio, Iam hoc impletum est in nostro illo capite Iesu, qui ad tempus nostri causa infra Angelos subsidit, homo factus: nunc autem in summam gloriam est euectus. 7 Causam huius subsidentiæ declarat, nempe vt nostra causa mortem gustaret, ac proinde expiatoris partes obiens, noster non tantùm Propheta & Rex, sed etiam Sacerdos esset. 8 Hic posita est vis argumenti. Neque enim cum ipso tandem glorificaremur, nisi pro nobis (& quidem omnibus credentibus) exinanitus fuisset. Atque hac occasione Apostolus ad alteram partem explicationis personæ Christi accedit, in qua sic Deũ esse probat vt sit etiã homo. 9 Cur Filium Dei, verum illũ Deum (vt paulò antè probauit) nihilominus decuerit hominem fieri omnibus miserijs (excepto peccato) obnoxiũ, alijs præterea argumẽtis probat. 10 Primùm, Quia Pater, ad cuius gloriam tendunt hæc omnia, multos filios decreuit ad gloriam adducere. Quomodo autẽ homines haberet filios nisi vnicus eius Filius factus esset hominũ frater?

6 4 Testatus est autem quidam alicubi dicens, ‖ g Quid est homo, vt memor sis eius: aut h filius hominis, vt eum respicias?

7 i Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis: k gloria & honore coronasti eum, & constituisti eũ super opera manuum tuarum.

8 ‖ Omnia subiecisti sub pedibus eius. Enimuerò per hoc quòd ei subiecit omnia, nihil omisit quod non sit ei subiectum: 5 at nunc nondum videmus ei omnia esse subiecta.

9 6 Sed Iesum illum l cernimus gloria & honore coronatum, qui ‖ m paulisper fuit inferior Angelis factus, 7 propter n mortis perpessionẽ: vt beneficio Dei 8 pro omnibus o mortem gustaret.

10 9 Decebat enim 10 vt p ipse propter quem *sunt* hæc omnia & per quem *sunt* hæc omnia, mul-

g Quid tandem est in homine cur tantam ipsius curam habeas, & tanto honore sis eum dignatus? h Hominem & filium hominis vocat omnes cœlestis illius regni ciues, quales sunt in sese, antequam Dominus eos iure illius ciuitatis donet in Christo. i Hæc prima est futuri mundi ciuium dignitas, quòd proximè ad Angelos accedunt. k In summo enim honoris gradu eminebunt, quum regni erunt participes. Loquitur autem de re futura in præsenti, quia certa est.
l Nimirum ex ipsius virtute in Ecclesia manifestissimè apparente. m Qui ad tempus se exinaniuit, forma serui accepta. n Vt mori posset. o Mortem sentiret. p Deus.

tos

tos filios in gloriam adducendo, [11] [q] principem salutis ipsorum per afflictiones consecraret.

[12] Nam & qui [r] sanctificat & qui sanctificātur, [s] ex vno *sunt* omnes: quam ob causam non erubescit fratres ipsos vocare,

[13] Dicens, || Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ tibi hymnos canam.

[14] Et rursum, || Ego [t] fretus ero ipso. Et iterum, || [u] Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.

Quoniam igitur pueri [x] participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoque consimiliter particeps factus est eorundem, || vt per mortem aboleret eum [y] qui mortis imperium habet, hoc est [z] diabolum.

Psal.22.13.
Psal.18.3.
Esa.8.18.
Ose.13.14.
1.cor.15.54.

11 Secundò, Pater cōstituit illos filios ad gloriam adducere, nempe ex ignominia in qua antea iacebant. Filius ergo non videretur plane homo factus nisi alijs similis essset factus, vt eo ipso itinere perueniret ad gloriā quò alios adduceret. Imò illum principem salutis reliquorum, prę cæteris decuit illis afflictionibus consecrari Prophetam, Regem, ac Sacerdotem, ad reliquorum salutem, quæ sunt illius principatus partes. 12 Firmamentum vtriusque superioris argumenti. Neque enim essemus filij in eo, neque afflictionibus consecrari potuisset, nisi homo nostri similis factus esset. Sed quoniam hæc filiatio à sola natura non pendet, quia non censetur Dei filius nisi qui præterquam quòd homo est, etiam frater est Christi, (quod fit sanctificatione, id est coalitione per fidem cum Christo nos sanctificante) ideo facit Apostolus mētionem sanctificantis (nempe Christi) & sanctificatorum (nempe omnium fidelium) quos propterea Christus dignatur fratrum nomine. 13 Quod de incarnatione sanctificatoris docuit, applicat Prophetico muneri. 14 Idem applicat regiæ Christi potentiæ asserendis suis ab imperio diaboli & mortis.

q Anteſignanum, & qui ſicut eſt primus dignitate, ita eſt primogenitus ex mortuis inter multos fratres. r Præſenti tempore vtitur, vt oſtendat nos adhuc in huius ſanctificationis progreſſu verſari: Sanctificationis autem nomine intelligit ſeparationem, purificationem & conſecrationem. ſ Eiuſdem naturæ ſcilicet humanæ. t Recipiam me in eius fidem & præſidium. v Hæc de ſe & diſcipulis ſuis dicit Eſaias, ſed omnes miniſtros adumbrans, vt illius diſcipuli vicissim Eccleſiam totam deſignant. Quum igitur Prophetarum ac Miniſtrorum caput ſit Chriſtus, meliore etiam iure hæc illi tribuuntur, quàm ipſi Eſaiæ. x Conſtant carne & ſanguine, fragili videlicet & caducâ natura. y Diabolus dicitur mortis imperium habere, quia author eſt peccati: à peccato autem mors, atque adeo nos quotidie ad peccandum ſollicitat. z De vno loquitur tanquam de vno principe, cui tacitè adiunguntur reliqui ipſius Angeli.

15 Et liberos redderet quot quot metu [a] mortis, per omnem vitam obnoxij erant seruituti.

15 Explicat vocabula illa carnis & sanguinis verè hominẽ esse Christum ostendẽs, idque non diuinæ suæ naturæ conuersione, sed humanæ assũptione. Nominat autem Abrahamũ, respiciens ad promissiones de hac re Abrahamo factas.

16 [15] Non enim videlicet [b] Angelos assumpsit, [c] sed semen Abrahæ assumpsit.

17 [16] Vnde debuit [d] per omnia fratribus similis fieri, vt [e] misericors esset & [f] fidelis pontifex in ijs quæ apud Deum *agenda forent*, ad expiãdum peccata populi.

18 Nam ex eo quod perpessus fuit quum [g] tẽtatus est, potest & ijs qui tentantur succurrere.

16 Idem etiam applicat sacerdotio, ad quod non fuisset idoneus, nisi homo factus esset, & quidem per omnia nobis (excepto tamen peccato) similis.

a Mortem intellige cum ira Dei coniunctam, qualem extra Christum necesse est esse: ea autem nihil potest fingi miserius. b Angelicam naturam. c Sed veram hominis naturam. d Non solùm quod ad naturam, sed etiam quod ad qualitates attinet. e Qui nostrarum aerumnarum vero sensu tangeretur. f Sincerè munus suum peragens. g Quum exploraretur, & ad malum à Diabolo solicitaretur.

CAP. III.

1 Nunc ostendit quanto inferior sit Moses Christo: 5 6 nẽpe quantum distat seruus à domino. 7 Inde exhortationes minasque admiscet ex Dauidis testimonio, 8 si quis vel contumaciter repugnet, 12 vel ad obsequendum sit tardior.

CAP. III.

1 Substrato fundamento, id est, explicata & probata vtraque vnius eiusdemque Christi natura, triplex ei munus tribuit, nempe Propheticum, Regium, & Sacerdotale, instituta eius collatione cum Mose & Iosue, quod ad Doctoris & rectoris munus attinet, vsque ad capitis proximi versicul. 14. cum Aarone verò in Pontificatu. Proponit autem de quo dicturus est, grauissima cum exhortatione, vt in Christum tanquam vnicum illum æternum Doctorem, Rectorem ac Pontificem omnis nostra fides referatur.

1 VNde, [1] fratres sancti, vocationis cœlestis participes, considerate [a] Apostolum & Pontificem [b] professionis nostræ Christum Iesum:

a Legatum & nuncium, sicut Rom. capite 15. dicitur minister Circumcisionis. b Eius doctrinam quam profitemur, nimirum Euangelicam.

2 Fidelem

2 ‖ [2] Fidelem ei qui ipſum [c] conſtituit: [3] vt & Moſes *fidelis fuit* in tota domo ipſius.

3 [4] *Tanto* nanque ampliore gloria præ Moſe hic dignus eſt habitus, quanto maiorem habet honorem is qui cõſtruxit domum, quàm domus ipſa.

4 Omnis enim domus conſtituitur ab aliquo: porro qui condidit omnia hæc, Deus *eſt*.

5 [5] Et Moſes quidem fidelis fuit in tota domo ipſius, vt famulus, ad teſtificanda quæ pòſt dicenda erant:

6 At Chriſtus, vt filius, domui ſuæ præeſt: [6] [d] cuius domus ſumus nos, ſi [e] fiduciam & ſpem illam de qua gloriamur, ad finem vſque firmam tenuerimus.

7 Quapropter ſicut dicit Spiritus ille ſanctus, ‖ Hodie ſi vocem eius [f] audieritis,

8 Ne obdurate corda veſtra, ſicut [g] in exacerbatione, in die tentationis illius in deſerto:

9 Vbi tentauerunt me patres veſtri, probauerunt me, & viderunt opera mea quadraginta annis.

10 Quapropter infenſus fui nationi iſti: & dixi, Semper [h] errant corde, neque cognouerunt vias meas.

Num.12.7.

2 Duplici ratione hanc adhortationẽ ſtabilit: primò, quòd Chriſtus Ieſus ſit à Deo talis deſignatus: ſecundò, quòd idem impoſitis ſibi à Patre muneribus penitus ſit defunctus. *Pſal.95.8, infra, 4.7.*

3 Iam accedit ad collationẽ cũ Moſe: quos inter ſe ſimiles facit, quòd vtérque præfectus fuerit domui Dei, & fideliter opus ſuũ peregerit. ſed mox in illa ſimilitudine maximam eſſe imparitatem oſtendit. 4 Prima collatio, Architectus præſtantior eſt domo ipſa, ergo & Chriſtus Moſe. Ratio conſequutionis eſt, quia huius domus architectus Deus eſt, quod Moſi tribui non poteſt: ac proinde Moſes non propriè fuit Architectus, ſed ipſius domus pars. Chriſtus verò vt Dominus ac Deus, totam hanc domum eſt architectatus. 5 Altera collatio, Moſes fuit fidelis ſeruus in hac domo, (.i. in Eccleſia) ſubſeruiens venturo Domino: Chriſtus autem regnat & præeſt vt Dominus domui ſuæ. 6 Applicat ſuo fini ſuperiorem doctrinam, verbis Dauidis omnes exhortans, vt iam Filium ipſum loquentem audientes, eius verbis plena fiducia acquieſcant, quum aliter non poſſint in æternam illam requiem admitti.

c Sub. Apoſtolum & Pontificem. d Cuius ſub. Chriſti. e Fiduciam vocat effectum illud fidei præſtantiſſimum, quo fit vt clamemus Abba, Pater. fiduciæ autem ſpem coniungit. f Iterum ergo poſt Moſem Deus erat loquuturus. g In die exacerbationis, vel contentionis. h Vecordes ſunt & inſani.

11 Itaque iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.

12 7 Videte, fratres, nequando sit in vllo vestrũ cor malum & infidele, deficiendo à Deo viuo:

13 Sed exhortamini alij alios quotidie, i quoad appellatur dies hodiernus: nequis ex vobis induretur fraude peccati.

14 8 Christi enim participes facti sumus, si modò k priucipium illud quo sustentamur, firmum tenuerimus ad finem vsque:

15 *Interim* l dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra, vt in exacerbatione.

16 Nam quidam quum audissent, exacerbarunt *Dominum*: non omnes tamen ij qui exierant ex Ægypto per Mosen.

17 Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? nónne ijs qui peccauerant quorum m corpora conciderunt in deserto?

18 Quibus autem iurauit non ingressuros in requiem suam, nisi ijs qui non obedierant?

19 Et videmus non potuisse ingredi propter incredulitatem.

7 Iam expendés verba Dauidis, primùm ostẽdit ex particula Hodie, negligendã nõ esse occasionẽ tantisper dum adhuc viget. Neq; enim ad seculum Dauidis restringendam esse vocẽ illam, sed totũ illud tempus complecti quo Deus nos compellat.

8 Iam ponderat verba illa, Si audieritis vocẽ, &c. explicans ista de auditu fidei dici, cui opponitur obduratio per incredulitatẽ.

i Quoad durat dies hodiernus, id est, quandiu offertur nobis Euangelium. k Principium fiducia: principium autem vocat Hebræorum mos, quod præcipuum est. l Quandiu hæc vox personat. m Cadauera.

CAP. IIII.

1 Adhortationem comminationi admiscet, ne quemadmodum Patres, requie sibi oblata, priuentur: 11 sed in eam ingredi studeant. 14 Inde initium facit tractandi de sacerdotio Christi.

1 METuamus igitur nequando derelicta promissione introeundi in requiem eius, videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus.

2 1 Etenim nobis euangelizatum est sicut & illis

CAP. IIII.

1 His verbis, vocẽ eius declarat significari à Dauide prædicationẽ Christi, qui tũc quoque annuntiabatur, quũ Moses & Prophetæ non aliò respicerent.

illis: at non profuit illis auditus sermo, vt [a] qui fidei mixtus non fuerit ipsis qui audierant.

3 [2] Introimus enim in requiem nos qui credidimus, sicut dixit, || Itaque iurauiin ira mea, si ingressuri sint in requiem meam: licet operibus à iactis fundamentis mundi perfectis.

4 Ita enim dixit quodam in loco de septimo die, || Et requieuit Deus die septimo ab omnibus operibus suis.

5 Et hîc rursum, Si introibunt in requiem meam.

6 Quia igitur reliquum est vt aliqui introeant in eam, & quibus prius annuntiatum fuit, non introierunt propter incredulitatem:

7 Rursum quędam præfinit diem, Hodie, apud Dauidem dicens tanto pòst tempore, (prout dictũ est) || hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra.

8 Nam si eos [b] Iesus in requie collocasset, nequaquam de alio posthac die loquutus fuisset.

9 Itaque reliquus est aliquis sabbatismus populo Dei.

10 [c] Nam qui ingressus est in requiem ipsius,

Psal. 95. 11.
Gen. 2. 2.
deut. 5. 14.
Supra, 3. 7.

2 Nequis obijceret illa intelligi de terra Chanaã & Mosis doctrina, ac proinde ad Christum & vitam æternam nõ rectè trahi, ostendit Apostolus duplicem requiem in Scripturis commemorari, vnam diei septimi, qua Deus dicitur ab omnibus operibus suis quieuisse: alteram verò commemorari in quàm Iosua populũ introduxit: sed quę requies non sit vltima ad quam vocamur. quod probat duabus rationibus. Quum enim tanto pòst tempore Dauid populũ alloquens in terra Chanaan collocatum, vtatur aduerbio Hodie, & minetur non ingressuros in requiem Dei qui vocem Dei tunc sonantem repudiarint, necesse est dicamus aliud tempus quàm tempus Mosis, & aliam requiem quàm terram Chanaan, ab eo significari. Ea verò est æterna illa in qua, cessante huius vitæ cursu, incipimus Deo viuere: sicut Deus die septimo ab illis suis operibus (id est ab hoc condendo mundo) destitit. Significat autem simul Apostolus, in vno demum Euangelio aperiri huius requietis iter, quam Moses, & terra Chanaan, & tota illa Legalis œconomia adumbrauit.

a Euãgelij prædicationem potui comparat, quæ hausta, id est, audita nihil profit, nisi temperetur fide. b De Iosue loquitur filio Num: velut autem terra Chanaan typus fuit veræ nostræ quietis, sic Iosue, Iesu typus fuit. c Velut Deus septimo die quieuit, sic nobis ab operibus nostris, id est, quæ à natura nostra corrupta proficiscuntur, est quiescendum.

requieuit & ipſe ab operibus ſuis, quemadmodum à ſuis Deus.

3 Redit ad exhortationem.

11 [3] Studeamus igitur ingredi in illam requiem, [d] nequis in idem incidat contumaciæ exemplum.

4 Amplificatio à natura Verbi Dei, cuius ea vis eſt vt in ima vſque animi penetralia penetret, contumacibus lethale vulnus infligens, credẽtes verò planè viuificans.

12 [4] [e] Viuus *eſt* enim [f] ſermo Dei & efficax, & penetrantior quouis gladio ancipiti: ac pertingit vſq; ad diuiſionẽ [g] animæ ſimul ac [h] ſpiritus, compagúmque & medullarum: & dijudicat cogitationes & conceptiones cordis.

13 Nec eſt vlla res creata quæ non manifeſta ſit in conſpectu [i] ipſius: imò omnia *ſunt* nuda & patentia oculis eius quícum nobis eſt negotium.

5 Iam aggreditur Pontificatus Chriſti collationem cum Aaronis ſacerdotio, & in ipſo ſtatim initio ſummam huius Pontificis excellentiã declarat, eum vocans Filium Dei, & in ipſis cœlis ad tribunal Dei collocans, non obſcura antitheſi cum Aaronicis ſacerdotibus & tabernaculo caduco: quas comparationes poſtea luculenter declarat.

14 [5] Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetrauit cœlos, Ieſum Filium Dei, [k] teneamus *hanc* profeſſionem.

15 [6] Non enim habemus Pontificem qui non poſſit affici ſenſu infirmitatum noſtrarum, ſed tentatum in omnibus ſimiliter, abſque peccato.

16 Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, vt conſequamur miſericordiam & gratiam inueniamus ad opportunum auxilium.

6 Ne videretur tanta huius noſtri Pontificis gloria nos ab ipſius aditu prohibere, ſubijcit eum nihilominus verè noſtrum fratrem eſſe (quod etiam antea probauit) & noſtras omnes miſerias, ſuas ducere, vt intrepidè nos ad ſe vocet.

d Nequis fiat ſimle infidelitatis exemplum. e Viuum vocat ſermonem ab eius effectu in ijs quibus annuntiatur. f Doctrina Dei annuntiata tum in Lege tum in Euangelio. g Animam vocat in qua reſident affectus. h Spiritu, id eſt, partem illam nobiliſſimam quæ mens dicitur. i Dei. k Retineamus, nec ſinamus è manibus noſtris elabi.

CAP. V.

1 Primò docet quódnam ſit ſummi pontificis officium: 5 Secundò Chriſtum à Deo noſtrum pontificem conſtitutum eſſe: 7 & verè præſtitiſſe quæ ſummi pontificis erant.

1 Nam

1 NAm [1] omnis Pontifex ex hominibus assumitur,& pro hominibus constituitur in ijs quæ apud Deum *agenda sunt:* [2] vt offerat [a] donaria & [b] victimas pro peccatis.

2 Qui quantum [c] satis est possit miserari [d] vicem ignorantiũ & aberrantium: quòd & ipse [e] circundatus sit infirmitate:

3 Et propter hanc debeat,sicut pro populo,ita & pro seipso offerre *victimam* pro peccatis.

4 [3] Neque sibijpsi quisquam sumit hunc honorem, sed qui vocatur à Deo, || sicut & Aaron.

5 Ita & Christus non sibi hunc honorem tribuit vt fieret Pontifex, sed is qui dixerat ei, || Filius meus es tu, ego hodie genui te.

6 Sicut & alibi dicit, || Tu es Sacerdos in æternum, secundum [f] ordinem Melchisedec.

7 [4] Qui in [g] diebus carnis suæ, quum deprecationes & supplicationes apud eum qui poterat [h] ipsum seruare à morte,cum clamore valido & lacrymis obtulisset, & exauditus esset ex metu,

8 Quanuis Filius esset, tamẽ ex ijs quæ passus est [i] didicit obedientiam:

CAP. VI.

1 Primæ collationis Christi Põtificatus cum Aaronico pars prior : Alij põtifices sumuntur ex hominibus,& vocátur humano quodam more. *1. Paral.23.13. Psal.2.7, suprà,1.5. Psal.110.4, infra,7.17.*

2 Alterius collationis pars prior : Alij vt infirmi, constituuntur põtifices , vt eius mali sensu affecti quod est illis cum toto populo cõmune, dona & victimas quę sint communis fidei ac resipiscentiæ testes, suo ac populi nomine offerant.

3 Tertia collatio integra, Vocantur alij à Deo, sic & Christus,sed alio ordine quàm Aaron. Dicitur enim Christus Filius ex Deo genitus , & Sacerdos æternus secundum ordinem Melchisedec.

4 Secundæ collationis pars altera , Christus verò insigniter afflictus & insigniter misericors , non pro suis peccatis quæ nulla erant, sed pro suo metu rogauit quod impetrauit , & seipsum pro omnibus suis obtulit.

a Oblationes rerũ vitæ expertiũ. b Pecudes quæ iugulabãtur, potissimũ verò in sacrificijs pro delicto & peccato. c Qui sit aptus & idoneus. d Eorum qui in peccatis sunt constituti. nam apud Hebræos ignorantiarum & errorum nomine quoduis peccatum intelligitur, etiam voluntarium. e Quòd & ipse naturam ijsdem incommodis & vitijs obnoxiam circunferat. f Secundum similitudinem, vt infrà explicatur. 7. 15. g Quum adhuc nobiscum infirma & imbecilla nostra natura preditus degeret. h Ipsum eximere morte.
i Reipsa expertus est quid sit Patrem habere, cui parendum sit.

5 Primæ collationis pars altera, Christ⁹ autē cōsecratus est à Deo Patre, vt nostræ salutis autor & æternus Pontifex, ac proinde ita homo vt sit lōgē supra omnes homines.

9 5 Et [k] consecratus, factus est autor salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant:

10 Cognominatus à Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec.

11 6 De quo nobis multa sunt dicenda, eáque difficilia explicatu: quandoquidem segnes facti estis auribus.

12 7 Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri quæ sint elementa initij eloquiorum Dei: factíque estis ij quibus lacte sit opus, & non solido cibo.

13 Enimero cui cū lacte res est, is rudis est [l] sermonis iustitiæ: (infans enim est.)

14 Sed adultorum est solidus cibus, eorum *videlicet* qui propter habitum, [m] sensus habent exercitatos ad discretionem boni ac mali.

6 Digressio vsque ad septimi capitis initium, qua Hebræos partim retinet Apostolus in attenta cōsideratione eorum quæ dixerat, partim ad ea intelligenda præparat, de quibus dicturus est. 7 Exemplum Apostolicæ obiurgationis.

k Vide sup. 2. 10. l Sermonis quo docetur iustitia. m Omnes intelligendi & iudicandi facultates.

CAP. VI.

1 Hebræorum puerilem ignauiam perstringens, 4 seuera denuntiatione eos terret: 7 & maturè proficiendi studium excitat: 9 meliora de ipsis sperans. 13 Abrahæ exemplū citat: 17 Fidémque verbo innixā 19 anchoræ comparat.

CAP. VI.

1 Capita catechismi quæ summa quidē totius Euāgelicæ doctrinæ complectūtur, sed paucis & summariè (vt loquuntur) rudibus tradebantur, professio videlicet resipiscentiæ & fidei in Deum: cuius doctrinæ articuli (quos vocant) ab extraneis quidem exigebātur statis Baptismi diebus: à fidelium autem liberis in infantia baptizatis, quum eis imponebantur manus. Inter eos autē articulos, difertè numerantur duo, nempè carnis resurrectio, & iudicium æternum.

1 QVapropter omisso [a] qui in Christo rudes inchoat sermone, ad perfectionem feramur: [1] non iacientes rursum fundamentum resipiscentiæ ab operibus mortuis, & fidei in Deum,

2 Baptismatū doctrinæ, ac manuū impositionis, & resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni.

a Primis Christianismi principijs, quæ Catechismum vocant.

3 Atque

3 Atq; id faciemus, ſiquidē permiſerit Deus.

4 ‖ [2] Nam [b] fieri non poteſt vt qui ſemel fuerint illuſtrati, [c] guſtauerínque donum cœleſte, & participes facti fuerint Spiritus ſancti,

5 Guſtauerínque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri ſeculi:

6 Si prolabantur, vt denuo renouentur per reſipiſcentiam, vt qui rurſum [d] crucifigant ſibimetipſis Filium Dei, & ad ignominiam exponant.

7 [3] Nā terra quæ imbrē ſæpius in ſe venientē cōbiberit, & progenuerit herbam accōmodam eis per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo:

8 At quæ profert ſpinas & tribulos, reproba *eſt*, & maledictioni affinis: cuius exitus *tendit* ad exuſtionem.

9 [4] Sed perſuaſimus nobis de vobis, dilecti, iſtis meliora, & cum ſalute coniuncta, etiamſi ita loquamur.

10 [5] Non enim iniuſtus eſt Deus, vt obliuiſcatur operis veſtri, & laborioſæ charitatis quam exhibuiſtis ipſius nomini, *vt* qui miniſtraueritis ſanctis & miniſtretis.

11 Cupimus autem vt vnuſquiſque veſtrum idem oſtendat ſtudium ad plenam ſpei perſuaſionē ad finem vſque:

12 [6] Vt ne ſitis ſegnes, ſed imitatores eorū qui per fidem ac patientiam obtinent promiſſam hæreditatem.

13 [7] Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non

Infrà, 10.38, matth. 12.45, 2.pet. 2.20.

2 Pondus addit ſuæ exhortationi, grauiſſima cōminatio certi apoſtatarū exitij.

3 Exornat ſuperiorem comminationem, propoſita ſimilitudine.

4 Lenit omnē illam aſperitatē, meliora de ijs ſperās quib⁹ hæc ſcribit.

5 Laudat eos à charitate, vt ad perſeuerantiam hortetur.

6 Oſtēdit quibus præcipuē virtutibus ad cōſtanter pergendum, atque adeo ad proficiendum ſit opus, charitate nimirum & patientia: & nequis iſta factu impoſſibilia eſſe obijciat, iubet vt maiorū

exempla ſibi proponant imitanda. 7 Alius ſtimulus, Quòd certa ſit ſpes hæreditatis ſi ad extremum perſeueremus: quoniam non tantùm id promiſit Deus, ſed etiam cum iureiurando promiſit.

b De apoſtaſia vniuerſali loquitur, non autem de peccatis humanæ infirmitatis contra primam aut ſecundā tabulā admiſſis. c Notanda emphaſis huius verbi, aliud enim eſt credere, vt Lydia cuius Deus cor aperuit Act. 16.13. aliud guſtā aliquem habere. d Vt qui odio ferātur in Chriſtū, & quaſi eum rurſus crucifixū omnium ludibrio exponāt, idque ſuo ipſorum exitio, quod fecit Iulianus Apoſtata

Gen.12.2, & 17.4, & 22.17.

8 Spem cõparat anchoræ: quoniam ſicut anchora in profundum maris proiecta totam nauim firmat, ita etiã ſpes in ipſa vſque cœlorũ adyta penetret. Mẽtionem autem facit Sanctuarij, alludẽs ad Tabernaculũ vetus, & hac ratione regreditur ad illas collationes Põtificatus Chriſti cum Leuitico.

9 Repetit Dauidis verba quibus omnes illæ collationes quas antea cõmemorauit ſignificantur: ſicut toto ſequenti capite declarat.

poſſet per quenquem maiorem iurare, iurauit per ſeipſum,

14 Dicens, || Certè [e] benedicens benedicam tibi, & multiplicans multiplicabo te.

15 Atque ita quum patienter expectaſſet, aſſequutus eſt promiſſum.

16 Nam homines quidem per eum iurãt qui ſit maior: atque ijſdem omnis controuerſiæ finis, eſt iuſiurandum ad confirmationem *adhibitum*.

17 Qua in re Deus volens [f] ex abundanti hæredibus promiſſionis oſtendere immutabilitatẽ conſilij ſui, fideiuſſit iureiurando:

18 Vt per duas res immutabiles, in quibus fieri non poteſt vt mentitus ſit Deus, validam conſolationem habeamus *nos*, qui curſum *eo* corripuimus vt ſpem propoſitam obtineamus:

19 [8] Quam velut animæ anchorã habemus tutam ac firmam, & ingredientem vſque in ea quæ ſunt intra velum.

20 [9] Quò præcurſor pro nobis ingreſſus eſt Ieſus, ſecundum ordinem Melchiſedec, Pontifex factus in æternum.

e Cumulatiſſimè te beneficijs cumulabo. f Amplius etiam quam neceſſe eſſet, niſi hoc flagitaret hominum improbitas, qui ne iurato quidem Deo credant.

CAP. VII.

1 Hactenus ipſos ſtimulauit, vt attentè expenderent quæ in Melchiſedec conſideranda ſunt, 15 In quibus ſimilis ſit Chriſtus: 20 In ſumma cur cedere Lex Euangelio debeat.

CAP. VII.

Gen.14.18.

1 Explicans verba illa Secundum ordinem Melchiſedec, quibus nititur illa comparatio Chriſti Pontificatus cum Leuitico, primùm conſideratur ipſe Melchiſedec vt Chriſti typus, cuius comparationis hæc ſunt capita: Melchiſedec fuit rex & ſacerdos: talis reuera eſt Chriſtus vnus. Fuit rex pacis ac iuſtitiæ, talis eſt Chriſtus vnus reuera.

1 NAm [1] hic || Melchiſedec rex *erat* Salem, Põtifex Dei altiſſimi, qui occurrit Abrahę

reuer-

reuertenti à cæde regum, & [a] benedixit ei:

2 Cui & decimas ex omnibus impartitus est Abraham: qui primùm quidem ex interpretatione dicitur rex iustitiæ, deinde verò etiam rex Salem: quod est rex pacis.

3 [2] Sine patre, sine matre, sine genere: nec initium dierum, neque vitæ finem habens: sed assimilatus Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.

4 [3] Spectate verò quantus hic *fuerit*, cui etiam ‖ decimas spoliorum dederit Abraham patriarcha.

5 Et ij quidem qui sunt ex filijs Leui, sacerdotio fungentes, præceptum habent decimarum accipiendarum à populo secundum Legem, hoc est à fratribus suis, licet [b] egressis ex lumbis Abrahæ:

6 Is verò cuius genus ad illos nõ refertur, decimas accepit ab Abraham, & habenti promissiones benedixit.

7 [c] Porro sine vlla controuersia, id quod minus est, ab eo quod maius est benedicitur.

9 [4] Atque hîc quidem homines qui moriuntur, decimas accipiũt: illic autẽ is de quo testatum est quòd viuat.

9 Et (vt ita loquar) in Abraham decimatus est etiam ipse Leui, qui decimas solet accipere.

10 Nam is adhuc in lumbis patris erat quũ occurreret Abrahæ Melchisedec.

Num.18.21.

2 Alius typus, Melchisedec proponitur spectãdus vt principio & fine carens, quum nec pater, nec mater, nec maiores, nec mors eius describãtur: talis est reuera Filius Dei, sacerdos nimirum æternus: quatenus Deus, *ametor*, ineffabiliter genitus: quatenus homo, *apator*, ineffabiliter cõceptus.

3 Alius typus, Melchisedec ratione sacerdotij fuit ipso Abrahamo superior, vtpote quem decimarit, & cui vt sacerdos benedixerit: talis reuera est Christus, à quo pẽdet ipsius Abrahami & omnium credentium sanctificatio, atque adeo quem vt omnium autorem colere ac venerari omnes debent.

4 Amplificatio duplex: vna, Melchisedec decimas accipit, vt immortalis (quatenus videlicet typus est Christi, quum nusquam commemoretur mors ipsius, & Dauid eum proponat vt sacerdotẽ æternũ) Leuitici verò sacerdotes, vt mortales, quum alij alijs succedant: altera, Leui ipse fuit decimatus in Abrahamo à Melchisedeco. Ergo Melchisedeci sacerdotium, (id est Christi qui secundum ordinẽ illius pronuntiatur sacerdos æternus) præstantius est Leuitico.

a *Nempè solemni ac Sacerdotali benedictione.* b *Progenitis ex Abrahamo.*
c *De publica eaque sacerdotali benedictione loquitur.*

Psal.110.4, supra,5.6.

5 Tertius tractatus huius epistolæ, in quo postquã Christũ Prophetã, Regem & Pontificem esse cõprobauit, nunc de omnium illorum munerũ ratione ac præstantia distinctè disserit, hęc omnia ìn alijs vmbratilia fuisse ostẽdens, in Christo autem vera & perfecta. Incipit autem à sacerdotio, in quo etiã superior tractatio desierat,

11 [5] Porro si [d] consummatio per Leuiticũ Sacerdotiũ erat, (nam sub hoc sancita Lex est populo) quid amplius erat opus alium exoriri Sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, nec secundum ordinem Aaronis dici?

12 [6] Mutato igitur Sacerdotio, necesse est vt [e] Legis quoque mutatio fiat.

13 Nam [*] de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus [f] attendit altari.

14 Palàm est enim è tribu Iuda exortum esse Dominum nostrum, cuius tribus respectu nihil de Sacerdotio loquutus est Moses.

15 [7] *Idque* etiam magis patet *ex eo* quòd ad instar Melchisedec exoritur Sacerdos alius,

16 [8] Qui non [g] ex Lege, cuius mandatum sit carnale, factus est *sacerdos*, sed ex vi indissolubilis vitæ.

17 Testificatur enim ad hunc modum, || Tu es Sacerdos in æternũ, secundũ ordinẽ Melchisedec.

vt sic omnia membra disputationis melius cohęreant: & primò imperfectum fuisse probat Leuiticum sacerdotiũ, ex eo quòd alius sacerdos secundùm ordinem alium (id est diuersæ regulæ ac formæ) tanto pòst tempore promittatur. 6. Hac noui sacerdotij institutione nõ tantùm declarari Leuitici sacerdotij imperfectionem ostendit, sed etiam ipsum Leuiticum sacerdotium cum hoc nouo commutari: quoniam hæc duo simul constare non possint, quum prior illa Leuitica ordinatio tribum Iuda excluderet, atque adeo ipsi Leui subijceret: posterior autem ista sacerdotium in tribu Iuda collocet. 7 Nequis obijciat translatum quidem fuisse sacerdotium à Leui ad Iudam, sed nihilominus idẽ manere, expendit simul & explicat illa Dauidis verba, In æternum, secundum ordinem Melchisedec, ex quibus intelligitur diuersa etiam sacerdotij ordinatio. 8 Diuersitatem & præstantiam ordinationis Melchisedeci probat ex eo quòd Legale sacerdotium externa & corporali vnctione & ritu constabat: Melchisedeci verò æternum sacrificium ac merè spirituale describitur.

d Si Sacerdotium Leuiticum aliquem perficere potuisset. e Ordinationis Aaronica. f Curauit altare. g Non ex ordinatione, quia infirma & caduca omnia præcipiat, sicuti in Aaronis consecratione, totòque illo munere factum est.

18 Nam

18 9 Nam h mandatum præcedentis abrogatur, quòd nullis viribus sit præditum, & inutile.

19 Nihil enim sanctificauit Lex, sed adscita spes melior, per quam appropinquamus Deo.

20 10 Et quatenus non absque iureiurando.

21 Nã illi quidẽ, citra iusiurãdũ Sacerdotes facti sunt: hic verò cũ iureiurãdo, per eũ qui dixit ei, || Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu es Sacerdos in æternũ, secũdũ ordinem Melchisedec.

22 Tãto potioris fœderis spõsor factꝰ est Iesus.

23 11 Et illi quidem, plures facti sunt sacerdotes, quòd mors prohiberet eos permanere.

24 At iste propterea quòd in æternum manet, i perpetuum habet Sacerdotium.

25 Vnde & seruare prorsus k potest eos qui per ipsum accedunt ad Deum, semper viuens vt interpellet pro eis.

26 12 Talis enim nos decebat Pontifex, pius, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & sublimior cœlis factus:

27 Cui non sit quotidie necesse, quemadmodũ illis pontificibus, || prius pro peccatis proprijs victimas offerre, deinde *pro peccatis* populi: 13 l id enim

9 Nequis etiã obijciat adiectũ fuisse sacerdotium posteri⁹, vt simul cõiuncta perfectũ quiddam constitueret, probat posteriore abrogatũ fuisse prius vt inutile, ex ipsa eorum natũra? Quomodo enim illa corporalia & caduca nos sanctificarẽt vel sola vel cum alijs?

Psal.110.4.

10 Aliud argumẽtũ præstãt e sacerdotij Christi supra Leuiti cũ, quòd illud sancitũ sit iureiurando, hoc verò non item.

Leuit.16.11.

11 Aliud argumẽtum eodẽ pertinens, Leuitici sacerdotes, vtpote mortales, æterni esse nõ potuerunt: Christus verò vt æternus est, ita etiã æterno sacerdotio fungitur, pro ijs efficacissimè intercedẽs qui per ipsum ad Deũ accedunt. 12 Aliud argumentum, Innocentia & puritas summa in Pontifice requiritur, quæ ipsum à peccatoribus segreget, pro quibus oblationem faciat. Atqui Leuitici Pontifices tales non inuenientur, vt qui pro suis ipsorum peccatis primùm offerent: sed vnus Christus talis est, ideóque verus & vnicus Pontifex. 13 Aliud argumentũ, quod tamen postea pertractabit, Leuitici victimas repetitis vicibus primùm pro se, deinde pro populo offerebãt. Christus autẽ nõ pro se sed pro alijs, non victimas sed seipsum, non sæpe sed semel, obtulit. Neque id mirum (inquit) videri debet, quum illi sint infirmi, iste verò sit cum iureiurando Pontifex æternus consecrãtus.

h Lex cæremonialis. i Quod præterire non potest. k Idoneus est. l Quod obtulit sacrificium.

14. Aliud argumẽtum à tempore, Posterioribus tollũtur priora.

fecit [m] semel quum semetipsum obtulit.

28 Lex enim homines constituit pontifices infirmos: at [n] sermo iurisiurandi [14] post Legem [o] *concepti*, Filium *constituit* qui in æternũ est sanctificatus.

m Ita factum fuit, vt iterum repetere minimè sit necesse. n Mandatum Domini cui additum est iusiurandum. o Exhibiti.

CAP. VIII.

1 Quo certius probet abrogatas esse Legis cæremonias, 5 ideo institutas esse commemorat, vt cœlesti protypo seruirent. 8 Ieremiæ locum adducit, 15 vt veteris Testamenti correctionem probet.

CAP. VIII.

1 Paucis repetit illud ad quod omnia ista referenda sunt, nempe, habere nos Põtificem longè aliũ quàm Leuitici illi sint, vt qui sit ad dexterã excelsissimi Dei in cœlos vsque euectus.

1 CÆterùm [1] eorum quæ dicimus *hæc* summa *est*, Talem *nos* habere Pontificem, qui cõsedit ad dexteram throni maiestatis illius cœlestis.

2 Leuitici fuerunt põtifices in terreno sacrario, Christ[9] verò est in cœlesti.

2 [2 a] Sanctuarij minister, [3] ac [b] veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.

3 [4] Omnis enim Pontifex ad offerenda dona & victimas constituitur: vnde necesse fuit hũc quoque habere quod offerret.

4 [5] Nam si esset in terra, ne Sacerdos quidem esset, manentibus illis sacerdotibus qui secundum Legem offerunt dona.

5 Vt qui exemplari & vmbræ deseruiũt rerum cœlestium, sicut diuinitus dictum est Mosi quum

3 Leuitici in tabernaculo caduco sacerdotium suum exercuerunt: Christus autẽ tabernaculũ circunfert longè aliud, nempe suum corpus, quod Deus ipse æternum futurum compegit, vt explicabitur infrà, 9. 11. 4 Rationem adfert cur corpore (quod vocat tabernaculum, quod Dominus fixit non homo) oportuerit prædirum esse Christum, nempè vt haberet quod offerret: alioqui enim Põtifex non esset. Idem autem corpus, est & tabernaculum & victima.

5 Rationem adfert cur dixerit Pontificem nostrum versari in cœlesti sacrario, non autem in terreno: quoniam (inquit) ne si nunc quidem esset in terris, terreno sacrario ministraret, stantibus Leuiticis sacerdotibus, quum ij propter illum sint constituti, id est vt sint illius perfecti exemplaris antitypi. Quorsum autem antitypi præsente ipso vero ac primario exemplari?

a Cœlorum. b Sui corporis.

esset

esset absoluturus tabernaculum. || Vide enim, inquit, vt facias omnia ad exemplar quod ostensum est tibi in monte. *Exod.25.40, act.7.44.*

6 [6] At nunc *noster ille Pontifex eo* excellentius ministerium sortitus est, quo præstantioris est fœderis intercessor, quod præstantioribus promissis sancitum est. 6 Aggreditur collationem Veteris ac temporarij fœderis, cuius sponsores fuerunt Leuitici põtifices, cum Nouo, cuius æternus sponsor est Christus, vt non modò istud esse illo omnibus modis præstantius, sed etiam illud per hoc abrogatũ fuisse, declaret.

7 [7] Nam si prius illud tale fuisset vt nihil in eo posset requiri, haud quaquam fuisset secundo quæsitus locus. 7 Esse aliquod secundũ fœdus, ac proinde prius illud non fuisse perfectũ probat ex Ieremiæ testimonio.

8 Nam incusans eos, inquit; || Ecce, dies venient, dicit Dominus, quum [c] pangam cum [d] domo Israel & cum domo Iuda fœdus nouum. *Ierem.31.31, 32.33.34, rom.11.27, infrà,10.16.*

9 Non secundũ fœdus quod feci cum patribus ipsorũ, quo die prehẽdi manũ ipsorum vt educerẽ eos ex Ægypto: nam ipsi nõ perstiterũt in illo meo fœdere, & ego despexi eos, dicit Dominus.

10 Quãobrẽ hoc est fœdus quod paciscar domui Israel post dies illos, dicit Dominus: indam Leges meas mẽti eorum, & cordi eorũ inscribam: & ero ipsis Deus, & ipsi erunt mihi populus.

11 Neque docebunt singuli proximum suum, & singuli fratrem suum, dicentes, Cognosce Dominum: nam omnes cognoscent me, ab eo qui pusillus fuerit inter eos ad eum vsque qui magnus fuerit inter eos.

12 Ero enim propitius iniquitatibus eorum & peccatis eorum: & iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.

13 [8] Dum nouum dicit, antiquauit prius: porrò quod antiquatur ac senescit, propè est vt euanescat. 8 Conclusio. Ergo posteriore nouo tollitur prius antiquum: neque enim nouum diceretur quod à vetere non dissideret. Tollitur autem id demùm quod est corruptioni obnoxium, ac proinde imperfectum.

c Percutiam. d Domum vocat, quasi vnam totius regni familiam: Nam quum regnum Dauidis scissum esset in duas factiones, eas significat Propheta nouis fœderis auspicijs rursus coniunctum iri.

CAP. IX.

2 Tabernaculi dispositionem, 10 & ritus Legales, 11 ad veritatem in Christo exhibitam conferens, 15 concludit non iam amplius alio sacerdote opus esse: 24 quia ipse Christus sub nouo Testamento has partes impleat.

CAP. IX.

1 Distributio prioris tabernaculi, quod mũdanum (id est caducũ) & terrenũ vocat, in duas partes, nempè in Sancta & Sancta Sãctorum. *Num.17.10. 3.Reg.8.9, 2.paral.5.10. Exod.15.13.*

2 Iam accedit ad sacrificia, quæ diuidit in illa quotidiana, & illud annuũ ac solẽne, in quo solus Pontifex in Sancta sanctorum semel tãtùm quotannis penetrans cum sanguine, pro se & populo offerebat.

3 Ex illo ritu annuo colligit eiusmodi sacrificijs non fuisse patefactam viam in cœlum, quod per Sancta sanctorum adumbrabatur. Cur enim Põtifex solus eò ingrediebatur, cæteris excluſis, ídque vt ibi tum pro suis tum pro alijs offerret, & postea rursus Sancta sanctorum occludebat?

1 [1] IGitur habebat quidem etiam prius *fœdus* constitutos religionis ritus & sanctuarium [a] mundanum.

2 Tabernaculum enim cõstructum fuit: prius *quidem* in quo *erant* lucernæ, & mensa, & propositi panes, quod Sancta vocant.

3 Post [b] medium autem velum *erat* Tabernaculum quod vocant [c] Sancta sanctorum.

4 Aureum habẽs thuribulum, & Arcam Fœderis vndique circunte&am auro: in qua vrna aurea habens manna, || & virga Aaron quæ germinauit: || & Tabulæ Fœderis.

5 || Supra hanc autem Cherubim glorioſi, obumbrantes [d] propitiatorium: de quibus non est nunc dicendum singulatim.

6 [2] His autem ita ordinatis, in prius quidem Tabernaculum quouis *tempore* ingrediuntur Sacerdotes qui ritus obeunt:

7 In secundum autem, semel quotannis solus Pontifex, non sine sanguine quem offert pro seipso & *pro* populi [e] erratis:

8 [3] Hoc declarante Spiritu sancto, nondum patefactam fuisse viam ad Sacrarium, priore Tabernaculo adhuc consistente.

a Terrestre & caducum. b Ad verb. secundum: secundum autem vocat velum, non quòd fuerint duo vela, sed quia posterius erat Sancto vel priore Tabernaculo. c Sacrarium sacratißimum. d Hebræi Arcæ Fœderis operculi nomen à propitiatione deriuant, sic illud Græci hilasterion, *nos propitiatorium vocamus. e Pro peccatis. Vide sup. 5.2.*

9 [4] Quod

9 4 Quod *erat* exemplar [f] pro tempore illo præsenti, quo dona sacrificiáque [g] offeruntur, quæ non possunt conscientia sanctificare cultorem,

10 5 In cibis duntaxat & potionibus, & diuersis ablutionibus ac ritibus carnalibus, vsque ad tẽpus correctionis [h] imposita:

12 6 Adueniens autẽ Christus Põtifex futurorũ bonorũ, 7 per [i] maius & perfectius Tabernaculum non manufactum, id est non huius structuræ,

12 8 Neque per sanguinẽ [k] hircorũ & vitulorũ, sed per proprium sanguinem ingressus est semel in Sacrarium, æternam redemptionem [l] nactus.

12 ‖ 9 Nam si sanguis taurorum & hircorum,

Leuit. 16. 14, num. 19. 4.

4 Obiectio, Si non aperiebatur iter in cœlum illis sacrificijs (id est si cultores per illa nõ expiabãtur) cur ergo ritus illi vsurpabantur? Nempè vt homines ad illud exemplar spirituale, nempè ad Christum,

revocarentur, suo aduentu omnia illa correcturum. 5 Alia ratio, Cur illa non potuerint cultoris conscientiam mundare, quoniam videlicet externa erant & carnalia, siue còrporea. 6 Iam aggreditur figurarum explicationem, ac primò quidem Leuiticum pontificem comparans cum Christo (id est figuram cum re) huic tribuit futurorum bonorum administrationem (id est æternorum) in quæ illa carnalia respiciebant. 7 Alia collatio tabernaculi prioris corruptibilis cum posteriore (id est cum humana Christi natura) quæ est verum Dei templum incorruptibile, in quod est ingressus Filius Dei, sicut Leuitici pontifices in alterum illud caducum. 8 Alia collatio sanguinis victimarum cum Christo: Leuitici per illa sua Sancta, in suum sacrarium penetrantes, sanguinem corruptibilem offerebant in vnum annum duntaxat; Christus verò sanctum illud suum corpus ingressus, per illud in ipsum cœlum penetrauit, quum suum ipsius sanguinem purissimum in æternam redemptionem obtulit. Idem enim Christus & pontifici, & tabernaculo, & sacrificijs, & victimis ipsis correspondet, vt figuris veritas, vt idem sit & Pontifex, & tabernaculum, & victima, eáque omnia verè & in æternum. 9 Si externa sanguinis & cineris animalium aspersio verum & efficax fuit purgationis symbolum, res ipsa ac præsens veritas, illis externis sacramentis olim adumbrata, quanto magis hoc ipsum præstabit: id est sanguis eius qui sic est sanguis hominis, vt sit etiam Filij Dei sanguis, ac proinde æterna viuificandi virtute præditus?

f Pro eo tempore quo vigere illud exemplar oportuit. g Sumpsit tempus præsens, de re loquens, nulla habita temporis ratione. h Fuerunt enim oneris instar, quod nobis Christus exemit. i Præstantius & excellentius. k Adhibebatur enim in hoc reconciliationis anniuersario sacrificio, duplex victima, iuuencus & hircus. l Meritè adeptus, dare nobis.

2.Pet.2.14, 1.iohä.1.7, apoc.1.6. Luc.1.75. Luc.5.74. Rom.5.6. 1.pet.3.18, Galat.3.13.

& cinis iuuencæ aſpergens inquinatos, ſanctificat ad [m] carnis puritatem:

14 Quanto magis || ſanguis Chriſti, qui per Spiritum æternum ſeipſum obtulit inculpatum Deo, || purgabit conſcientiam veſtram à [n] mortuis operibus, || ad ſeruiendum Deo viuo?

10 Concluſio ſuperioris argumenti: Itaque quũ pecuinus ſanguis non expiaret peccata, nouũ Fœdus olim promiſſum, in quod illa externa reſpiciebant, nunc eſt reipſa ſanctum, cui[o] virtute omnes præuaricationes tollantur, & cœlum nobis verè aperiatur. Hinc autem ſequitur, Chriſtum etiã pro Patribus fudiſſe ſanguinẽ, vt qui per veteres illos ritus fuerit adũbratus, alioqui niſi illi repræſentãdo ſeruiuiſſent, prorſus inutiles. Itaq; hoc fœd[o] vocatur poſterius, nõ quod ad efficaciam (id eſt remiſſionem peccatorum) attinet, ſed eius tẽporis reſpectu quo res ipſa peracta eſt, i. quo Chriſtus reuera mundo exhibitus, omnia impleuit ad ſalutem noſtram neceſſaria. 11 Ratio cur ſponſoris morte oportuerit hoc fœdus ſanciri, Quoniã habet hoc fœdus rationem Teſtamenti ſeu donationis mortis cauſa, ideóque vt effectum ſortiretur, oportuit teſtatoris mortẽ interuenire. 12 Analogiam eſſe oportet inter ea quæ purificãt & quæ purificãtur. Sub Lege typi oẽs illi terreni erant, Tabernaculũ, liber, vaſa, victimæ, quãuis rerũ cœleſtiũ typi. Oportuit igitur illa oĩa luſtrari eiuſdẽ naturę materia ac ritu, nẽpè pecudũ sãguine, aqua, lana, hyſſopo. Sub Chriſto verò cœleſtia sũt oĩa, cœleſte tabernaculũ, cœleſtis victima, cœlũ deniq; ipſum pro æterna ſede proponitur. Itaq; hæc oĩa ſimili ratione (nimirùm viuifici illius ſanguinis Chriſti æterna oblatione) ſanctificantur.

14 Quanto magis || ſanguis Chriſti, qui per Spiritum æternum ſeipſum obtulit inculpatum Deo, || purgabit conſcientiam veſtram à [n] mortuis operibus, || ad ſeruiendum Deo viuo?

15 [10] Itaq; ob id noui Fœderis mediator eſt, || vt morte intercedẽte, ad redẽptionem earũ præuaricationũ quæ fuerant ſub priore Teſtaméto, vocati, promiſſionem accipiant æternæ hæreditatis.

16 [11] Nam vbi teſtamentum eſt, mors intercedat neceſſe eſt teſtatoris.

17 || Teſtamentum enim in mortuis ratum eſt: quandoquidem nondum valet quum viuit teſtator.

18 [12] Vnde ne prius quidem illud abſque ſanguine dedicatum fuit.

19 Quum enim Moſes omnia mandata [o] ſecundum Legem recitaſſet toti populo, ſumpto ſanguine vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccina & hyſſopo, ſimul & ipſum librum & to-

m Symbola à re ſeparata ſeorſim conſiderat. n A peccatis quæ à morte proficiſcuntur, & nihil aliud quam mortẽ generant. o Sicut Dominus præceperat.

tum

tum populum [p] aſperſit:

20 ‖ Dicens, Hic eſt ſanguis teſtamenti quod mandauit vobis Deus.

21 Inſuper autem & Tabernaculum,& omnia vaſa ſacrorum,ſanguine ſimiliter aſperſit.

22 Et omnia ferè ſecundum Legem ſanguine purificantur: & abſque ſanguinis effuſione non fit remiſſio.

23 [q] Itaq; neceſſe fuit exẽplaria quidem eorũ quæ ſunt in cœlis, hiſce rebus purificari, ipſa verò cœleſtia potioribus quàm hæ ſint victimis.

24 [13] Non enim in manufactum ſacrarium ingreſſus eſt Chriſtus, quod ſit exemplar vero *ſacrario* reſpondens: ſed in ipſum cœlum, vt appareat nunc in conſpectu Dei pro nobis.

25 [14] Neque vt ſæpe offerat ſemetipſum, ſicut Pontifex ingreditur in ſacrarium quotannis cum ſanguine alieno:

26 ([15] Alioquin oportuiſſet eum ſæpe paſſum fuiſſe à condito mundo) ſed nunc ſemel [r] in conſummatione ſeculorum, ad abolendum [ſ] peccatum,per immolationem ſui ipſius patefactus eſt.

27 Et ſicut illud ſtatutum eſt hominibus vt [t] ſemel moriantur,poſtea vero iudicium:

Exod.24.8.

13 Alia collatio duplex, Põtifex Leuitic⁹ in Sacrariũ illud ingrediebatur, Dei quidem iuſſu, ſed tamẽ hominũ manu fabrefactũ, vt eſſet alterius excellẽtioris (nempè cœleſtis regiæ) exẽplar. Chriſt⁹ verò in cœlos vſq; ipſos penetrauit. Item ille corã arca, Chriſtus corã Deo ipſo Patre cõparet.

14 Alia collatio duplex, Leuiticus Pontifex alienum, Chriſtus ſuum ſanguinẽ obtu ſit: ille quotãnis repetebat oblationẽ, Chriſtus ſemel tantũ ſeſe offerens, peccatũ in genere abolet uit, tum prẽteritorũ tum vẽturorũ ſeculorũ. 15 Argumẽtũ non repetẽdę Chriſti oblationis: Quũ à condito mũdo fuerint expiãda peccata, & probatũ ſit ſolo Chriſti ſanguine peccata poſſe expiari, oporteret ipſum à cõdito mundo ſępe mortuũ eſſe. Atqui homo ſemel tantùm mori poteſt. Ergo Chriſti oblatio nouiſſimis temporibus peracta, repeti nec potuit nec poteſt. Quod quum ita ſit, certè vis ipſius & ad prẽterita ad conſequentia ipſius aduẽntum peccata porrigitur.

p Aſpergere conſueuit. q Rerum cœleſtium typi fuere terreni, itaque eorum rebus terreſtribus luſtrari oportuit, puta ſanguine pecudum, lana, hyſſopo. At ſub Chriſto omnia cœleſtia fuerunt, quare ea vnius illius ſanguinis oblatione ſanctificari oportuit. r Diebus nouiſſimis. ſ Totam illam peccati radicem.

t De naturali hominum conditione loquitur, Nam quòd Lazarus & alij bis mortui ſunt, extraordinarium fuit: in iis verò qui repentè immutabuntur, immutatio illa ſpecies mortis erit, 1.Cor.15.51.

Rom.5.8, 1.pet.3.18.

28 ||Ita & Christus semel oblatus vt [u] multorum peccata tolleret, [16] altera vice absque peccato conspicietur ijs qui ipsum expectant ad salutem.

16 Obiter proponit Christū iudicē, partim ad eos terrendos, qui in vna vnius Christi oblatione semel facta non acquiescunt, partim vt fideles in officio contineat, ne resiliant.

u Sic vniuersalis promissio ad solos electos restringitur: quarendum est autem electionis testimonium non in arcano Dei consilio, sed ex fidei effectu, vt ab imo gradu ad summum progrediamur, ibi demùm certam & immobilem consolationem inuenturi.

CAP. X.

1 Legis sacrificia inde colligit infirma fuisse, 2 quia quotannis repetebantur: 5 Christi verò hostiam vnicam esse, & perpetuam 6 Dauidis testimonio probat. 19 Hinc exhortationem subijciens, 29 seuerè ijs minatur qui Christi gratiam abiecerint. 36 Postremò tolerantiam, 38 quæ ex fide nascitur, commendat.

CAP. X.

1 Occurrit tacitæ obiectioni, Cur igitur illæ hostiæ offerebantur? Respōdet primùm Apostolus de anniuersario illo sacrificio quod erat omnium maximè solenne, in quo (inquit) fiebat quotannis omnium superiorū peccatorū mentio repetita. Ergo illud nō habuit vim sanctificandi.

1 LEx enim vmbram obtinens [a] futurorum bonorum, non expressam formam rerum, ijs hostijs quas singulis annis easdem assiduè offerunt, numquam potest accedentes sanctificare.

2 Alioqui non desijssent offerri, propterea quòd qui sacrificassent, ac semel purgati essent, nullorum peccatorum amplius essent sibi conscij.

3 Atqui in istis repetita *fit* mentio peccatorum quotannis.

4 Non enim potest sanguis taurorum & hircorum auferre peccata.

5 [2] Quapropter [b] ingrediens mundum, dicit,

Quorsum enim repeterentur iā expiata peccata, & vnde noua peccata prodirent quotannis repetenda, si illa sacrificia peccatum abolerent? 2 Illatio ex precedentibus, reliqua etiam sacrificia comprehendens, Quum Legalia sacrificia hoc non possent efficere, ideo Christus de se loquens vt declarato in carne nostro Pontifice, diserte testatur Deum non acquiescere in sacrificijs, sed in Filij sui nostri videlicet Pontificis obedientia, qua seipsum Patri pro nobis semel obtulit.

a *Æternorum, quæ Patribus promissa, in Christo exhibita fuerunt.*

b *Ingressus mundum dicitur Filius Dei, quum homo factus est.*

Sacri-

‖Sacrificium & oblationem noluisti, [c] corpus autem aptasti mihi. *Psal.40.7.*

6 Holocautomata & hostiam pro peccato non approbasti:

7 Tunc dixi, Ecce adsum (in capite libri scriptum est de me) vt faciam, Deus, voluntatem tuam:

8 Quum superius dixisset, Sacrificium & oblationem & holocautomata & hostiam pro peccato noluisti, neque approbasti: (quæ iuxta Legem offeruntur)

9 Tunc dixit, Ecce adsum vt faciam, Deus, voluntatem tuam. [d] Tollit prius, vt posterius statuat. *Supra, 1.13.*

10 Qua voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Iesu Christi semel *factam*. *Psal.110.2, 1.cor.15.25, supra, 1.13.*

11 [3] Omnis igitur Sacerdos [e] adstat quotidie operans, & eadē sæpius offerens hostias, quæ nunquam possint auferre peccata: 3 Epilogus cum altera parte collationis, Leuiticus Pontifex quotidie in suo tabernaculo eadem sacrificia repetit; ex quo consequitur, neque illis sacrificijs, neque illis victimis, non denique illis pontificibus tolli potuisse peccata. At Christus vna victima (seipso videlicet) pro peccatis omnium semel oblata, suis in æternum sanctificatis, sedet ad dexteram Patris, omnem potestatem adeptus.

12 Hic verò vna pro peccatis oblata victima, in perpetuum ‖sedet ad dextram Dei:

13 [4] Id quod superest expectãs, ‖donec inimici ipsius scabellum pedum eius fiant.

14 Vnica enim oblatione consecrauit in perpetuum eos qui sanctificantur.

4 Occurrit tacitæ obiectioni, Nos videlicet nihilominus adhuc esse obnoxios peccato & morti. Ad quod respondet Apostolus, plenam efficaciam virtutis Christi nondum sese exeruisse, sed tandem apparituram quum omnes semel hostes suos, quibuscum adhuc luctamur, profligabit.

c *Ad verbum, vt in Hebræo habetur, Aures perforasti mihi, ideſt, docilem me & obsequentem ad audiendum reddidisti.*

d *Tollit prius, ideſt sacrificia, vt statuat posterius, id est voluntatem Dei.*

e *Sub. ad aram.*

Ier.31.33, rom.11.27, supra, 8.8.

5 Quanuis adhuc supersint peccati reliquiæ in nobis, ab eodem tamen nunquã repetendo sacrificio pendere nostræ perficiendæ sanctificationis opus, sic probat Apostolus, rursum prolato eiusdẽ Ieremiæ testimonio: Nouo fœdere sublatum est peccatum, quũ dicat Dominus fore vt ex eius formula peccatorum nostrorum amplius non recordetur. Ergo nullo iam expiatorio sacrificio egemus quo tollatur quod iam est sublatum, sed danda potius opera vt nunc illius sacrificij fiamus per fidem participes.

15 [5] Testificatur autem nobis & ipse Spiritus sanctus: nam posteaquam prædixit,

16 ‖ Hoc est fœdus quod paciscar cum ijs post dies illos, dicit Dominus, Indam leges meas cordibus eorum, & eorum mentibus eas inscribam:

17 Et peccatorum atque iniquitatum ipsorum [f] non recordabor amplius.

18 Porro vbi est horum remissio, non est amplius oblatio [g] pro peccato.

19 [6] Quum igitur fratres, habeamus libertatem ingrediendi Sacrarium per sanguinem Iesu,

20 Ea via quam dedicauit nobis recentem & viuam, per velum, [h] hoc est per carnem suam:

21 *Quumque habeamus* Sacerdotem magnũ, præfectum domui Dei,

22 [7] Accedamus cum [i] vero corde, & certa persuasione fidei, [k] puris cordibus à conscientia mala:

23 Et abluto corpore [l] aqua pura, teneamus

6 Summa superioris tractationis, Nunc non excludimur à Sacrario vt Patres, sed in verum Sacrarium (id est in cœlum) patet nobis aditus, non pecuino, sed Iesu sanguine purificatis. Neque vt olim, opposito velo nos excludit Pontifex, sed per velum (id est carnem suam) in cœlum ipsum nobis præsens, nos introduxit, vt verè iam habeamus magnum sacerdotem domui Dei præpositum.

7 Exhortatio grauissima, in qua docet quo modo nobis sacrificium illud Christi applicetur: nimirum fide, quam etiam describit à consequentibus, nimirum sanctificatione Spiritus, quæ facit vt certò in Deum speremus, & pro mutua charitate alij aliorum salutem modis omnibus procuremus.

f Vbi igitur purgatorius ignis, & distinctio illa pœnæ & culpæ? g Bene addidit pro peccato: restat enim alia oblatio, nempe actionis gratiarũ. h Sic caro Christi diuinitatem nobis quasi sub velo ostendit, cuius alioqui fulgorẽ nõ possemus sustinere. i Minimè subdolo vel fucato, sed quod verè sit additũ Deo. k Hoc est quod dicit Dominus, Sãcti estote, quia ego Sãctus sum. l Spiritus S. gratia.

con-

confessionem spei non vacillantem: (fidelis enim *est* qui promisit)

24 Et obseruemus alij alios vt nos acuamus ad charitatem & bona opera:

25 Non deserentes aggregationem nostri mutuam, sicuti mos *est* quibusdam, sed adhortantes *alij alios*: [8] idque eo magis quòd videtis diem illum appropinquare.

26 || Nam si [m] vltrò peccauerimus post acceptam cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliqua est hostia:

27 Sed horrenda quædam expectatio iudicij, & ignis feruor, qui deuoraturus est [n] aduersarios.

28 [9] Qui contempserit Mosis Legem, absque misericordia ex || duorum aut trium testimonio moritur:

29 Quanto (putatis) acerbiore supplicio dignus censebitur qui Filium Dei conculcarit, & sanguinem fœderis per quem fuerat sanctificatus, profanum duxerit, & Spiritum gratiæ contumelia affecerit?

30 [10] Nouimus enim eum qui dixit, || Meum est vlcisci, ego rependam, dicit Dominus. Et rursum, Dominus [o] iudicabit populum suum.

31 Horrendum est incidere in manus Dei viui.

32 [11] Reuocate verò in memoriam superiores dies, quibus postquam illustrati fuistis, ingens certamen afflictionum sustinuistis.

33 Partim quidem dum & cum probris & cum

Supra.6.4.

8 Facta vltimi aduentus Christi mẽtione, sanctos acuit ad sanctæ vitæ meditationem, & perfidos apostatas ad horrendũ iudicis tribunal citat, quòd eum in quo solo posita est salus, perfidiosè reiecerint.

Deut.19.15, mat.18.16, ioh.8.17, 1.cor.13.1.

Deut.32.35, rom.12.19.

9 Si capitale fuit Legem Mosis violare, quãto magis exitiosũ est à Christo desciscere?

10 Ratio omnium istorum est, Quia Deus est contemptorum vltor: alioqui Ecclesiã suam ritè non gubernaret. Nihil est autem ira Dei viui horribilius.

11 Sicut apostatas perterrefecit, ita constantes & firmos nunc consolatur, proposito superiorum certaminum successu, ad certam spem plenæ & quidem proximæ victoriæ ipsos stimulans.

m Sine aliqua causa, aut causæ specie. n Aliud enim est humanitus peccare, aliud Deo tanquam hosti bellum indicere. o Gubernabit.

oppressionibus [p] in theatrum estis producti: partim verò, dum [q] socij facti estis eorum qui in eo statu versantur.

34 Nam & de vinculis meis mecum doluistis, & direptionem facultatum vestrarum cum gaudio accepistis: vt qui sciretis *vos* habere apud vos potiorem [r] substantiam in cœlis, & quæ permaneat.

35 Ne igitur abijcite fiduciã vestram, quæ magnam habet præmij retributionem.

36 Nam patientia vobis est opus, vt vbi voluntatem Dei præstiteritis, reportetis promissionem.

37 Adhuc enim [s] tantillum, tantillum, *inquam*, & qui venturus est veniet, neque tardabit.

38 ‖ [12] Iustus autẽ ex fide viuet: at si *quis* se subduxerit, non probat eum animus meus.

39 At nos non ij sumus qui nos subducamus ad exitium, sed qui credamus ad animæ salutem.

p *Ignominiæ causa estis producti.*
q *Eorũ arumnas vobiscum communes esse duxistis.*
r *Bona ac facultates.*
s *Paululum admodum temporis adhuc superest, dum veniat.*
Abac. 2. 4, rom. 1. 17, galat. 3. 11.
12 Firmæ fidei præstantiam ab effectu commendat, quòd vnicum sit ad vitam iter: quam sententiam illustrat opposito contrario.

CAP. XI.

1 *Tractat vsque ad finem capitis non aliunde salutem adeptos esse Patres, quicunque ab initio mundi Deo probati fuerunt, quàm ex fide: vt sciant Iudæi hac sola se colligari Patribus in sanctam vnitatem.*

Cap. xi. *Gen. 1. 1, ioh. 1. 10*

1 Est [1] autem fides, [a] illud quod facit vt extent quæ sperantur, & quod demonstrat quæ non videntur.

2 [2] Ob eam enim testimonio sunt ornati [b] maiores.

3 ‖ [3] Per fidem intelligimus constructum fuisse

1 Excellẽs fidei descriptio ab effectis, quòd res adhuc in spe positas repræsentet, & inuisibilia veluti oculis subijciat. 2 Docet, Patres ex hac demùm virtute esse æstimandos. 3 Proprium fidei ostendit, propositis selectissimis exemplis eorum qui à condito mundo in Ecclesia excelluerunt.

a Ad verb. subsistentia eorum quæ sperantur. b Ad verb. seniores. i. illi Patres, à quibus orti sumus, & quorum authoritate & exemplo nos plurimum commoueri par est.

mundum

mundum verbo Dei, [c] vt quæ cernimus non ſint ex apparentibus facta.

4 [4] || Abel per fidem, maioris pretij ſacrificium obtulit Deo quàm Cain: per quam teſtimonium obtinuit quòd eſſet iuſtus, teſtimonium perhibente Deo de donis eius: & per hanc mortuus adhuc loquitur.

5 [5] || Per fidem Enoch fuit tranſlatus, ne [d] videret mortem: nec fuit inuentus, propterea quòd tranſtulerat eum Deus. priuſquam enim transferretur, teſtimonium obtinuerat quòd placuiſſet Deo.

6 Atqui ſine fide quiſquam placeat. nam qui accedit ad Deum, hunc credere oportet eſſe *Deum*, & [e] præmia largiri ijs qui ipſum requirunt.

7 [6] || Per fidem diuinitùs admonitus Noe de ijs quæ nondum videbantur, veritus, apparauit arcam ad ſeruandã domum ſuam: per quam arcam condemnauit mundum, & eius quæ ex fide eſt iuſtitiæ factus eſt hęres.

8 [7] || Per fidem, vocatus Abraham auſcultauit *Deo*, vt abiret in locum quem acceptus erat in hæreditatem: & exiuit, neſciens quò eſſet venturus.

9 Per fidem commoratus eſt in terra promiſſa vt aliena, commoratus eſt in tabernaculis cũ Iſaac & Iacob cohæredibus eiuſdem promiſſionis.

10 Expectabat enim [f] vrbem habentem fundamenta, cuius artifex & conditor eſt Deus.

11 Per fidem || & ipſa Sara vim ad concipiendum ſemen accepit, ac præter ætatis rationem peperit, quòd fidelem iudicarit eum qui promiſerat.

12 Quapropter & ex vno, eóque iam [g] emortuo, nati ſunt *poſteri*, quanta eſt aſtrorum cœli mul-

c *Ita vt mundus iſte quẽ cernimus non ſit ex aliqua apparente ac ſubſiſtente materia, ſed ex nihilo conditus.*

4 Abel. *Gen.4.4, mat.23.35.*

5 Enoch. *Gen.5.24, eccle. 44.17, & 49.16.*

d *Ne moreretur.*

e *Præmium refertur non ad noſtrum meritum, ſed ad vltroneam promiſſionẽ, quod in Abrahamo fideliũ patre docet Paulus, Rom.4.4*

6 Noe. *Gen.6.13, eccle. 44.17.*

7 Abraham & Sara. *Gen.12.4.*

f *Opponitur fundamenta firma tabernaculis.*

Gen.17.19, & 21.5.

g *Non magis ad generandum habili, quàm ſi prorſus mortuum fuiſſet.*

titudo, & quasi arena illa innumerabilis quæ est ad oram maris.

13 Secundum [h] fidem mortui sunt isti omnes, non adepti [i] promissa, sed eminus ea conspicati, postquam credidissent, [k] & amplexi essent, ac professi fuissent se hospites & aduenas esse in terra.

14 Nam qui hæc dicunt, palàm ostendũt se patriam quærere.

15 Quòd si illius memores fuissent ex qua exierant, habuissent tempus ad reuertendum:

16 Nunc autem meliorem expetunt, hoc est cœlestem: quapropter non erubescit ipse Deus, vocari Deus eorum. parauerat enim eis vrbem.

17 || Abraham quum [l] tentaretur, obtulit Isaac per fidem, vnigenitum, *inquam*, illum obtulit is qui [m] promissiones exceperat.

18 Ad quem dictum fuerat, || In Isaac vocabitur tibi semen:

19 Quum illud secum perpendisset, Deum vel à mortuis excitare posse: [n] vnde etiam illum [o] similitudine *quadam*, recepit.

20 [8] Per fidem || de futuris benedixit Isaac *filio* Iacob & Esau.

21 ||[9] Per fidem, Iacob moriens singulis filijs Ioseph benedixit, ||& adorauit baculo innixus.

22 [10] || Per fidem, Ioseph moriens de egressione filiorum Israel meminit, déque ossibus suis mandauit.

23 [11] || Per fidem, Moses quum natus esset, occultatus est menses tres à parentibus suis, quòd viderent venustum esse puerulum: & non [p] timuerunt ||edictum regis.

24 Per fidem, ||Moses iam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis.

h Fide, quam viui habuerunt, eos vsque ad sepulchrum comitante.

i Metonymicè, res promissas.

k Patriarchæ enim acceptis promissionibus, fidẽ suam soliti sunt profiteri, extructis aris, & inuocato Dei nomine. Gen. 12. 10, eccle. 44. 15.

l Exploraretur à Domino. Gen. 21. 12, rom. 9. 7.

m Etiamsi promissiones vitæ in illo vnigenito Isaaco factæ essẽt, illum tamẽ morti destinauit. Sic in ſpem contra ſpem credidit.

8 Isaac. *Gen. 27. 27, & 39*

9 Iacob. *Gen. 41. 13* *Gen. 47. 31.*

10 Ioseph. *Gen. 50. 24*

11 Moses. *Exo. 2. 2, act. 7. 21* *Exo. 1. 16.* *Exo. 2. 11.*

n Ex qua morte.

o Non enim vera fuit Isaaci mors, sed instar mortis, vt videatur quasi resurrexisse. *p Sub. ita vt verentur alere.*

25 Potius

25 Potius eligens simul malis affici cum populo Dei quàm temporarijs cõmodis q peccati frui:

26 Maiores arbitratus diuitias probrum Christi, quàm Ægyptiorum thesauros. Intuebatur enim in præmij largitionem.

27 Per fidem reliquit Ægyptum, nihil timens iram regis: nam vt qui videret eum qui est inuisibilis, *ita* forti animo fuit.

28 Per fidem ||peregit Pascha & effusionem illam sanguinis, ne, qui perimebat primogenita, ipsos tangeret.

29 [12] Per fidem ||transierunt rubrum mare, veluti per siccam *terram*: cuius facto periculo Ægyptij absorpti sunt.

30 [13] Per fidem || mœnia Iericho conciderunt, quum ea circuiuissent ad dies septem.

31 [14] Per fidem, ||Rahab [r] meretrix illa nõ perijt vnà cum ijs qui non obedierant, || quum [s] pacificè excepisset hospitio exploratores.

32 [15] Et quid præterea loquor? deficiet enim me tempus commemorantem de || Gedeone, || de Barac, & ||Sampsone, ||& Iephthe, & ||Dauide, & Samuele, ac Prophetis:

33 Qui per fidem debellarunt regna, exercuerunt iustitiam, assequuti sunt [t] promissiones, occluserunt ora leonum:

34 Extinxerunt vim ignis, effugerunt acies gladij, validi facti sunt ex imbecillis, effecti sunt robusti in bello, exercitus exterorum in fugam verterunt:

35 [u] Mulieres acceperũt ex resurrectione mortuos suos: alij verò [x] distenti sunt, neglecta liberatione, vt potiorem resurrectionem nanciscerentur.

q Commmodis quibus frui non poterat, quin irã Dei in se prouocaret.

Exo.12.22.

12 Rubrum mare. *Exo.14.11.*

13 Iericho. *Iosue 6.20.*

14 Rahab. *Iosue 6.23.*

r Insigne beneuolentiæ Diuinæ exemplum.

Iosue 2.1.

15 Gedeon, Barac, & alij iudices ac prophetæ. *Iudic.6.11.* *Iudic.4.6.* *Iudic.13.24.* *Iudic.11.1, & 12.7.* *1.Reg.1.18, & 13.14.*

s Benignè & beneuolè, ita vt illos non modò nihil læserit, sed etiam tutos præstiterit.

t Promissionum fructum. *v Innuere videtur historiam Sareptanæ illius, cuius filiũ Elias suscitauit, & Sunamitidu, cuius filium matri restituit Elizeus.* *x Respicit eam persequutionem, quam exercuit Antiochus.*

36 Alij rursus ludibria & flagella sunt experti, insuper & vincula & carcerem.

y Vilibus & aspe ris amictibus, sanctos ad extremã inopiam redactos, ferarũ instar coactos in asperrimis locis viuere.

37 Lapidati sunt, dissecti sunt, tentati sunt, gladio cæsi occubuerũt: oberrauerunt cum ʸouillis & caprinis pellibus: destituti, oppressi, malè habiti.

38 Quibus indignus erat mundus: in desertis errantes, & mõtibus ac speluncis, & cauernis terræ.

16 Amplificatio à circunstantia tempo ris, tanto admirabiliorem

39 [16] Atque hi omnes testimonium adepti per fidem, [z] non obtinuerunt promissum:

40 Quòd Deus de nobis [a] melius quiddam prouiderat, [b] ne absque nobis consecrarentur.

esse illorum fidem, quanto fuerunt obscuriores de rebus futuris promissiones, quæ nobis demùm sunt reipsa exhibitæ, vt vna sit & illorum & nostra fides ac consecratio.

z Sed eminus viderunt Christum. a Præstantius. b Pendebat siquidem eorum salus ab eo nempe Christo, qui fuit nostris temporibus exhibitus.

CAP. XII.

1 Non modò ab eorum Patrum quos recitauit exemplis hortatur ad patientiam & constantiam, 3 sed etiam ab exẽplo Christi: 11 Non recte æstimatum iri castigationes Dei, ex præsenti carnis nostræ sensu.

CAP. XII. *Rom.6.4, col.3, 8, eph.4.24, 1. pet.2.1.*

1 Applicatio superiorum exemplorũ, qui bus nos incitari oporteat ad totum stadium, abiectis omnibus remoris & impedimentis, decurrendum.

1 ‖ [1] PRoinde nos quoque, quum tanta nos circunstet testium nubes, abiecto omni pondere & peccato ad nos [a] circuncingendos procliui, constanter propositum nobis stadium decurramus:

2 [2 b] Intuetentes in fidei ducem ac perfectorem Iesum, qui [c] vice sibi propositi gaudij pertulit crucem, ignominia contempta, & ad dexterã throni Dei consedit.

3 [3] Reputate igitur quis ille sit qui talem su-

2 Metã huius curriculi proponit, Iesum ipsum ducem etiam nostrum, vt qui eiusdẽ viæ omnes asperitates volẽs superarit. 3 Amplificatio à circunstantia personæ & rerũ ipsarum quas inter se cõparat. Quantus enim est Iesus præ nobis, & quanto duriora pertulit quàm nos?

a Nos enim vndique peccatum obsidet, ita vt excurrere non possimus.

b Tanquam in fidei metam. c Qui quum omne genus beatitatis in manu ac potestate haberet, tamen vltro ignominiam crucis subijt.

stinuit

ſtinuit à peccatoribus aduerſus ſeſe contradictionem, ne animis deficientes, fatiſcatis.

4 [4]Nõdum ad ſanguinem vſque reſtitiſtis, aduerſus peccatum decertantes:

5 [5]Et obliti eſtis exhortationis, quæ vobis tanquam filijs loquitur, || Fili mi, ne negligito caſtigationem Domini, neque deficias animo quum ab eo argueris.

6 Quem enim diligit Dominus caſtigat, & flagellat quemcunque filium recipit.

7 Si caſtigationem ſuſtinetis, Deus ſeſe vobis offert vt filijs (quis enim eſt filius quem non caſtiget pater?)

8 Quòd ſi eſtis abſque caſtigatione, cuius participes ſunt omnes, nempe ſpurij eſtis, & non filij.

9 [6]Deinde corporum noſtrorum patres habuimus caſtigatores, & *eos* reueriti ſumus: annon multo magis ſubijciemur Patri ſpirituum, & viuemus?

10 [7]Nam illi ad paucos dies, prout ipſis videbatur, nos caſtigabant: hic autem ad commodum noſtrum, vt participes ſimus ſanctimoniæ ipſius.

11 Omnis autem caſtigatio in præſens quidem non videtur eſſe gaudij, ſed triſtitiæ: at poſtea fructum tranquillum iuſtitiæ reddit iis qui per eam fuerint exercitati.

12 [8]Quapropter [d] manus remiſſas & genua

4 Argumentatur ab vtilitate quæ ex Dei caſtigationibus ad nos redit, niſi per nos ſteterit: primùm quòd ita dometur peccatum, ſiue carnis noſtræ peruicax illa vitioſitas. *Prou. 3. 13*

5 Secundò, Quòd ſint paternæ in nos beneuolentiæ teſtimonia, adeo quidem vt ſeſe ſpurios eſſe declarẽt qui ſe à Deo caſtigari non ferũt.

6 Tertiò, Si Patribus, quibus ſecundum Deum hanc vitam debemus, hoc ius omnes concedunt vt meritò poſſint filios ſuos caſtigare, annon multo magis ſubijciemur patri illi noſtro, & ſpiritualis & æternæ vitæ autori?

7 Amplificatio eiuſdem argumenti, Patres illi pro ſuo arbitrio, caduci alicuius boni cauſa nos caſtigarunt. Deus autem ſummi noſtri commodi gratia nos erudit vt ſuæ ſanctimonię nos conſortes efficiat: quod etſi præſens ſenſus non percipiat, rei tamen exitus probat.

8 Cõcluſio, Alàcriter pergendum, & quidem recto ſemper & (quoad fieri poteſt) inoffenſo curſu ſeruato.

d *Deſcriptio hominis inertis & animum deſpondentis.*

soluta surrigite:

13 Et rectas [e] orbitas facite pedibus vestris, ne quod claudum *est* abducatur à via, sed vt sanetur potius.

Rom.12.18.
9 Pax & sanctimonia cum omnibus colenda.

14 ‖ [9] Pacem sectamini cum omnibus & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Dominum:

10 Studendũ mutuę ædificationi, tum in doctrina, tum in vitæ exemplis.

15 [10] Prospicientes nequis deficiat à gratia Dei, nequa [f] radix amara suppullulans obturbet, & per hanc inquinentur multi.

Gen.25.33.
Gen.27.38.
11 Vitanda scortatio, & prophanus animus. Deo suũ honorẽ nõ tribuẽs: cuiusmodi scelera quã grauiter tandẽ Deus vlciscatur, horrendũ Esau exemplũ docet.

16 [11] Nequis sit scortator, aut profanus, velut ‖ Esau, qui vnico edulio vendidit suum ius primogeniti.

17 ‖ Scitis enim eum etiam postea, quum vellet hæreditario iure benedictionem assequi, reprobatum fuisse. [g] non enim reperit pœnitentiæ locum, quanuis cum lacrymis *benedictionem* illam exquisisset.

Exo.19.16.
Exo.20.19.
Exo.19.12.
12 Iã ad propheticum & regium munus Christi cum Mose comparati, eandem exhortationẽ applicat, hoc modo: Si tanta fuit Legis maiestas, quantã putatis esse Christi & Euangelij gloriam? Hanc autem comparationem particulatim etiam explicat.

18 [12] Non enim accessistis ad [h] contrectabilem ‖ montem, & incensum ignem, ac turbinem, & caliginem, & procellam:

19 Tubæque sonitum, & vocem verborum: quam qui audierant, ‖ deprecati sunt ne amplius sibi fieret sermo.

20 (Non enim ferebant quod imperabatur, ‖ Si vel bestia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.

21 Et Moses (adeo terribile erat [i] visum quod apparebat) dixit, Expauefact[9] sum ac tremebũdus)

e Rectum cursum tenete, & ita vt honesta vita vestra vestigia appareant, qua nimirum alij ingrediantur. *f Ne aliqua hæresis, aut apostasia, sit offendiculo.* *g Nullus locus relictus est ipsius pœnitentiæ: quænam autẽ fuerit eius pœnitentia ex effectis docetur, ex patria enim conspectus decedens, mortem minitatur fratri.* *h Qui manibus palpari possit, crassa videlicet materia ac terrena.* *i Oblata species & imago minimè quidem fictitia, sed vera.*

22 Sed

22 Sed accessitis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viui, Hierusalem cœlestem, & myriadas Angelorum,

23 Conuentum & concionem primogenitorũ qui conscripti sunt in cœlis, & iudicem vniuersorũ Deum, & spiritus iustorum [k] consecratorum,

24 Et ad noui Testamenti mediatorem Iesum, & sanguinem aspersionis, præstantiora loquentem quàm *loqueretur sanguis* Abel.

25 [13] Videte ne aspernemini eum qui loquitur. nam si illi non effugerunt qui auersabatur eum qui loquebatur Dei nomine in terra, multo magis nos, si eum qui de cœlis est auersemur,

26 [14] Cuius vox tunc concussit terram: nunc autem denuntiauit, dicens, || [1] Adhuc semel ego cõcutiam non solùm terram, sed etiam cœlum.

27 Porro illud Adhuc semel, declarat instabilium rerum, vtputa factitiarum, amotionem: vt maneant quæ sunt stabilia.

28 [15] Quapropter regnum assumẽtes quod cõcuti non potest, teneamus gratiam, per quam ita seruiamus Deo vt ei placeamus, cum [m] reuerentia & [n] religione.

29 Etenim || Deus noster, consumens ignis est.

13 Applicatio superioris collationis, Si nõ licuit sermonẽ in terra loquuti aspernari, quanto minus eius vocẽ qui est ex cœlis ipsis?

14 Euangelij stabilem maiestatem, qua totus orbis est cõcussus, ipsáque adeo cœlorum machina velut obstupuit, cũ exili & euanescente Legalis œconomiæ sonitu cõparat. *Agg.2.7. Deu.4.24.*

15 Generalis exhortatio vt sub tãti Regis felicissima subiectione reuerenter & religiosè viuamus, qui sicut suos potẽtissimè beat, ita etiá rebelles quàm seuerissimè vlcisci tur. Hæc autẽ est Christianæ vitæ summa, priorẽ Tabulã respiciẽs.

k Vel perfectorum: sic enim vocat in cœlum receptos, etiamsi altera sui parte dormiant in puluere. l Hæc ad regnũ Christi referenda esse, satis indicat quod Propheta de Gentium vocatione subjcit. m Significatur pudor ille honestus qui homines in officio retinet. n Religioso metu.

CAP. XIII.

1 Præceptiones addit non tantùm quæ ad mores, 7 sed etiã quæ ad doctrinam pertinent.

CAP. XIII. *Rom.12.10, 1.pet.4.9.*

1 FRaterna [1] charitas maneat.

2 || Hospitalitatis ne sitis immemores: || per *Gen.18.3, & 19.3*

1 Ad secundã Tabulã accedit, cuius summa est, charitas, præsertim in peregrinos & afflictos.

hãc enim quidã inſcij exceperũt Angelos hoſpitio.

3 Memores eſtote vinctorum, tanquam vnà cum illis vincti: eorum qui malis premũtur, [a] acſi ipſi quoque corpore *afflicti* eſſetis.

4 [2] Honorabile eſt inter quoſuis cõiugium, & cubile impollutum: ſcortatores autem & adulteros damnabit Deus.

5 [3] Sint mores alieni ab auaritia: *ſitis* contenti præſentibus. dixit enim [b] ipſe,

6 ‖ Non te deſeram, neque te derelinquam.

7 Adeò vt confidenti animo dicamus, ‖ Dominus mihi auxiliator: nec timebo quid faciat mihi [c] homo.

8 [4] Memores eſtote ducum veſtrorum, qui loquuti ſunt vobis ſermonem Dei: quorũ imitamini fidem, conſiderantes qui fuerit exitus conuerſationis ipſorum. [5] Ieſus Chriſtus heri & hodie idẽ *eſt*, & in ſecula.

9 Doctrinis varijs & peregrinis ne circũferimini. [6] bonũ enim eſt gratia cõſtabiliri cor, [d] non cibis, *quibus* nõ ſunt adiuti [e] qui in ipſis verſati ſunt.

10 [7] Habemus [f] altare ex quo non habent ius

3 Caſtum cõiugiũ in omni hominũ ordine cõmendat: ſcortatoribus & adulteris extremum à Deo exitiũ minatur

3 Damnatur auaritia, cui opponitur animus ſua ſorte contentus. *Ioſue 1.5. Pſal. 117.6.*

4 Fortiũ ducũ exempla ſedulò ad imitationem proponenda.

5 Summã doctrinæ repetit, vnicum videlicet omnium de moribus præceptorũ fundamentũ. Eſt autem eiuſmodi:

In vno Chriſto nobis eſſe acquieſcendũ, nec vnquam extra eius notitiam ſeruatũ fuiſſe quenquam, aut hodie ſeruari, aut deinceps ſeruãdũ eſſe. 6 Perſtringit eos qui externum cultum ac præſertim diſcrimẽ ciborum, cum Euangelio permiſcebant, quam doctrinam planè damnat, vt ex diametro repugnantem Chriſti beneficio. 7 Perpulchra anagoge refutat eorundem errorem, Qui olim ſeruiebant tabernaculo, non veſcebantur victimis quarum ſanguis pro peccato inferebatur per pontificem in ſacrarium: iſtæ porro victimæ Chriſtum noſtram oblationẽ repræſentabant. Itaque non poſſunt eius fieri participes qui tabernaculo deſeriunt, id eſt, qui in Legali cultu perſtant. Nos verò non pudeat illum extra Hieruſalem eiectum & paſſum ſequi. nam in hoc quoque Chriſtus veritas illi figuræ reſpondet, quòd extra portam eſt paſſus.

a Perinde afficiamini acſi vos ipſos illa calamitas attingeret. b Ipſe ſcilicet Dominus. c Opponitur homo Deo. d Ex vna ſpecie, nempè mundorũ & immundorum ciborũ diſcrimine intellige omnẽ ceremonialẽ cultum. e Qui eorum diſcrimen ſuperſtitiosè retinuerunt. f Altaris nomine oblationes intelligit.

edendi

edendi g qui tabernaculo deseruiunt.

11 || Quorum enim animalium sanguis infertur pro peccato in sacrarium per Pontificem, horum corpora exuruntur extra castra.

12 Quapropter & Iesus, vt sanctificaret populũ per proprium sanguinẽ, passus est extra portam.

13 [8]Exeamus igitur ad eum extra castra, opprobrium eius portantes.

14 || Non enim habemus hîc sitam ciuitatem, sed futuram inquirimus.

15 [9]Per ipsum igitur assiduè offeramus Deo sacrificium laudis, || id est fructum labiorum confitẽtium nomini eius.

16 Beneficentiæ verò & communicationis ne obliuiscimini: talibus enim victimis delectatur Deus.

17 [10]Obedite ducibus vestris, & obsecundate. vigilant enim ipsi pro animabus vestris, tanquam rationem reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes. id enim est vobis inutile.

18 [11]Orate pro nobis: confidimus enim nos bonam conscientiam habere, vt qui in omnibus cupiamus honestè conuersari.

19 Amplius autem obsecro vos vt id faciatis, vt celerius restituar vobis.

20 Deus verò pacis *autor*, qui magnum illum ouium per sanguinem fœderis æterni pastorẽ, Dominum nostrum Iesum, à mortuis reduxit,

21 [h]Perficiat vos in omni opere bono, ad præstandam ipsius voluntatẽ, [i] efficiens in vobis quod

Leu.4.11,& 6. 30,& 16.27.

8 Lõgius progreditur in hac anagoge, & ita quoque nobis significatũ dicit, oportere pios Christi sectatores velut è mũdo migrare, ipsius crucẽ portantes.

Mich 2.10.
Ose.14.3.

9 Sublatis illis corporalibus sacrificijs, docet vera cõfessionis sacrificia superesse, quæ partim in gratiarũ actione, partim in beneficẽtia cõsistunt, quibus demũ victimis nũc delectatur Deus.

10 Parendum pastorũ & presbyterorũ monitis, eorũ videlicet qui pro animarum ipsis commissarum salute vigilãt.

11 Vltima pars epistolæ, in qua suum ministerium Hebræis commendat: perseuerantiam & gratiarum incrementum ipsis à Domino precatur: excusat se quòd paucis sit eos consolatus, consumpta videlicet in disputando epistola: & quosdam familiariter & amicè salutat.

g *Cuius non possunt esse participes, qui legis ritus obstinatè retinẽt* h *Aptos vel idoneos vos reddat.* i *Hinc illa Patrum sententia, Deum in nobis coronare opera sua.*

acceptum sit in conspectu suo, per Iesum Christũ: cui *sit*, gloria in secula seculorum. Amen.

22 Precor autẽ vos, fratres, sufferte sermonem consolationis: etenim breuibus scripsi vobis.

23 Scitote fratrem *nostrum* Timotheum solutũ esse, cum quo (si celerius venerit) visam vos.

24 Salutate omnes duces vestros, & omnes sanctos. Salutant vos Itali.

25 Gratia sit cum omnibus vobis.

Ad Hebraos scripta est ex Italia per Timotheum.

CAPVT I.

EPISTOLA CATHOLICA IACOBI APOSTOLI.

CAPVT I.

4 Differit de patientia, 6 de fide, 10 de animi modestia ad diuites. 13 Deinde ostendit tentationes ad malum, non ex Deo esse, 17 quum omnis boni author sit. 21 Qualiter recipiendus sit sermo vitæ.

1 IACOBVS Dei ac Domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus [b] dispersis, salutem.

2 [1] Pro [c] summo gaudio ducite, fratres mei, quoties [2] in tentationes varias incideritis:

[a] *Vniuersalis, quòd uni vel alicui homini, vel ciuitati, vel regioni non sit inscripta.*

[b] *Fidelibus omnibus Iudæis cuiuscunque tribus sint, per terrarum orbem dispersis.*

[c] *Misera quum esset eorum conditio in illa dispersione, rectè hinc auspicatur.*

1 Primus locus, de consolatione in aduersis, in quibus nos non modò non frangi animo, sed etiam exultare oporteat.

2 Primum argumentum, Quia afflictionibus explorabitur fides nostra: quàmmaximè nostra interest esse quàmpurissimam.

3 *Illud*

3 *Illud* || ſcientes, [3 d] probationem fidei veſtræ parere patientiam.

4 [4] Cæterûm patientia opus perfectũ habeat; vt ſitis perfecti & integri, ita vt nihil deſit.

5 [5] Quòd ſicuti veſtrum deeſt [e] ſapientia, poſtulet à Deo qui dat *eam* omnibus benignè, nec exprobrat: & dabitur ei.

6 || Sed poſtulet cum fide [f] nihil diſceptans: [6] nam qui diſceptat, ſimilis eſt fluctui maris qui ventis agitatur & iactatur.

7 Ne igitur exiſtimet homo ille ſe quicquam accepturum à Domino:

8 Vir animo duplici, inconſtans *eſt* [g] in omnibus vijs ſuis.

9 [7] Porro fratrer qui eſt [h] abiectus, glorietur in ſublimitate ſua:

10 [8] Contrà, qui [i] diues *eſt*, in abiectione ſui: || [9] quoniam veluti flos herbæ præteribit.

Rom.5.3.

3 Secundum, Quia ſic in nobis gignitur patientia, virtus longè præſtantiſſima. *Matth.7.7, marc.11.24, luc.11.9, iohan.14.13, & 16.23. Eccle.14.28, eſa.40.6, 1.pet.1.14.*

4 Tertiũ argumẽtum, forma quadam exhortationis propoſitum, vt vera & perpetua patiẽtia à ficta & tẽporaria diſcernatur. Crux eſt velut inſtrumẽtũ quo Deus nos expolit. Opus igitur & effectũ afflictionum eſt noſtri in Chriſto cõſummatio. 5 Reſponſio ad tacitam obiectionem, Facile quidem id eſſe dictu, factu verò non item. Reſpondet, opus quidem hic nobis eſſe longè alia ſapientia quàm humana, vt quæ carni ſunt adeò repugnantia, nobis tamen optima eſſe ſtatuamus: ſed eius ſapientiæ dono facillimè nos potituros, ſi modò illud à Deo, quo nihil eſt munificentius, ritè, id eſt certa cum fiducia, petierimus. 6 Digreſſio aduerſus preces cum animi hæſitatione conceptas, vbi certam Dei promiſſionem habemus, qui ſecundus eſt huius epiſtolæ locus. 7 Redit ad inſtitutum, repetita propoſitione, exultandum eſſe in cruce, vtpotè quæ nos non deprimat, ſed attollat. 8 Antequam concludat, tradit doctrinam ſuperiori oppoſitam, quomodo videlicet proſperis rebus (vt quum omnium rerum copia ſuppetit) ſit vtendum: ita nimirum vt nemo idcirco ſibi placeat, ſed eo magis ſit ab omni faſtu alienus. 9 Argumentum ab ipſa rerum natura ſumptum, quibus nihil ſit vanius & incertius.

d Illud quo exploratur fides veſtra, nempè multiplex illa tẽtatio. e Sapientiam vocat doctrinæ illius cuius mentio facta eſt cognitionem: nempè quorſum affligamur à Deo, & quis fructus ex afflictione ſit capiendus. f Quid ergo opus eſt aliis mediatoribus? g Cogitatis, & factis ſuis omnibus. h Qui affligitur vt paupertate, contemptu, vllo denique calamitatis genere. i Cui omnia benè ſuccedunt.

11 Nam *velut* exorto ſole cum æſtu, exaruit herba, & flos illius decidit, & ſpectabilis decor ipſius perit: ita & diues [k] in vijs ſuis marceſcet.

Iob.2.17.

10 Concluſio, Crucem patienter eſſe ferendam, addito quarto argumẽto, quod ſuperiorum ſummam complectitur, quia nimirùm hoc itinere ad coronam vitæ peruenitur, ex gratia tamen, ſecundũ promiſſionem.

12 ‖ [10] Beatus vir qui tolerat [l] tentationem: quoniam quum probatus erit, accipiet coronam vitæ, quam promiſit Dominus ijs à quibus diligitur.

13 [11] Nemo quum [m] tentatur, dicat ſe à Deo tentari: [12] nam Deus tentari malis non poteſt, nec quenquam tentat.

14 Sed vnuſquiſque tentatur dum à propria cupiditate abſtrahitur & ineſcatur.

15 Deinde cupiditas, poſteaquam concepit, parit [n] peccatum: peccatum verò peractum gignit mortem.

11 Tertius locus huius epiſtolę, in quo à tentationibus externis (id eſt ab afflictionibus quibus à Deo exploramur) ad tentationes internas deſcendit, id eſt ad eas cupiditates quibus ad male agendum incitamur. Summa eſt, Non Deum ſed vnumquenque ſibijpſi iſtarum tentationum eſſe autorem: Nos enim in ſinu illam vitioſitatem geſtare, quæ arrepta vndecunque occaſione, vitioſos motus in nobis excitet, ex quibus demùm vitioſæ actiones, ac mors tandem earum merces conſequatur. 12 Additur ratio cur Deus non poſſit nobis eſſe malè agendi autor, quoniam malum non appetit. 13 Alia ratio à repugnantibus ſumpta, Deus eſt omnium bonorum autor, & ita quidem vt ſemper ſit ſui ſimilis: quomodo igitur malorum autor cenſeri poſſet?

16 [13] Ne errate, fratres mei dilecti.

17 Omne munus bonum & omne donum eſt perfectum ſupernè, deſcendens à [o] Patre luminum, apud quem non eſt tranſmutatio, aut [p] conuerſationis obumbratio.

k Et quæcunque aliquis vel animo deſignat vel facit.

l Afflictionem per quam exploratur à Domino.

m Ad male agendum ſolicitatur.

n Peccati nomine hoc loco actuale peccatum intelligit.

o Ab eo qui fons eſt & author omnium bonorum.

p Pergit in methaphora, ſol enim pro varia & multiplici conuerſione, horas, dies, menſes, annum, lucem & noctem efficit.

18 14 *Is* q quia voluit, progenuit nos ſermone veritatis, vt eſſemus r primitiæ quædam ſuarum creaturarum.

19 Itaque, fratres mei dilecti, || ſit omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendum, tardus ad iram.

20 Nam ira viri ſ iuſtitiam Dei non exequitur.

21 Quapropter abiectis omnibus ſordibus & excremento malitiæ, cum t lenitate recipite inſitum ſermonem, qui poſſit ſeruare animas veſtras,

22 || 15 Reipſa verò præſtate ſermonem: nec ſitis auditores ſolùm, 16 fallentes voſmetipſos.

23 17 Nam ſiquis audit ſermonem, & eum non præſtat, is ſimilis eſt viro conſideranti faciem ſuam u natiuam in ſpeculo.

24 Conſiderauit enim ſeipſum, & abijt, & ſtatim oblitus eſt qualis eſſet.

25 At qui introſpexerit in perfectam illam Legem libertatis, & *in ea* permanſerit, quia non fuerit auditor obliuioſus, ſed effector operis, beatus erit in x opere ſuo.

26 18 Siquis videtur religioſus eſſe inter vos,

Prou.17.27. Matth.7.22, rom.2.13.

14 Quartus locus de ſermone Dei præſtãtia & fructu. Summa eſt, ſtudioſiſſimè nobis audiẽdũ eſſe verbũ Dei, quum hoc ſit ſemẽ quo nos Deus pro gratuita ſua beneuolentia ex numero creaturarum ſelectos, ſibi genuit. Damnat autem Apoſtolus duo vitia, quæ nos hac in re valdè interturbant, nempè quod ita nobis placeamus vt loqui ipſi malim9 quàm Deum loquentem audire, immò etiam ad correptiones indignemur: quibus vitijs placidũ & ſedatum animũ & puritatis amãtem opponit. 15 Altera admonitio, Idcirco audiri Dei verbum, vt ex eius præſcripto vita inſtituatur. 16 Rationes addit, & eas quidem grauiſſimas: primùm, quia qui ſecùs fecerint, peſſimè ſibijpſis conſulant. 17 Secunda, Quoniam præcipuum vſum verbi Dei amittant qui agnita ex eo vitia non emendant. 18 Tertia admonitio, Verbo Dei non tantùm bene agendi, ſed etiam bene loquendi regulam præſcribi.

q Id eſt, quod Paulus gratuitam beneuolentiam vocat, hic autem fons eſt noſtræ ſalutis. *r Sacra cuiuſdam oblationis inſtar, ex reliquo hominum aceruo collectæ.* *ſ Quod Deus præſcribit.*

t Lenitatem vocat modeſtiam & quicquid ferocia altiſque illis ſpiritibus opponitur. *v Alludit ad natiuam illam maculam, cui opponitur puritas ad quam renaſcimur, cuius viuam imaginem in Lege ſpectamus.*

x Ita ſe gerens, opera etenim arguunt fidem.

y *Garrulitatis, maledicentiæ, petulentiæ fons est seipsum nõ nosse.*

non frænans linguam suam, sed y suum ipsius cor seducens, huius vana est religio.

z *Apud Deum qui Pater est.*

27 19 Religio pura & immaculata z apud Deũ & Patrem, hæc est, a inuisere orphanos & viduas in afflictione ipsorum: & immaculatum seipsum seruare à mundo.

a *Curare & pro virili subleuare.*

19 Quarta, Charitate in proximos (præsertim alieno subsidio nitentes, vt orphanos & viduas) & vitæ puritate verum Dei cultum constare.

CAP. II.

1 *Personarum acceptiones discrepare dicit à Christi fide,* 14 *quam non satis est verbis profiteri, nisi* 15 *& operibus misericordiæ & charitatis præstemus eandem,* 21 *Abrahæ exemplo.*

CAP. II. *Leuit.19.15, deut.1.17, & 16, 19, prou.24.24, eccle.42.2.*

1 ‖ 1 FRatres mei, ne cum respectu personarum habete fidem Domini nostri Iesu Christi a glorioſi.

1 Quinta, Charitatem, quæ à vera fide proficiscitur, cum personarũ acceptione cõsistere nõ posse: quod illustrat, proposito eorũ exẽplo, qui cum pauperum contumelia diuites colunt.

2 Nam siquis in cœtum vestrum ingrediatur aureum gestans annulum, veste splendida, ingrediatur autem & pauper cum sordida veste,

3 Et respexeritis ad eum qui vestem gestat splendidam, & dixeritis ei, Tu sede hîc b pulchrè: & pauperi dicatis, Tu sta illic, aut sede hîc subter scabellum meum:

4 c Nónne discrimen feciſtis apud vos, & facti estis iudices d peruersè deliberantes?

5 2 Audite fratres mei dilecti, nónne Deus elegit e pauperes mundi huius *vt fierent* diuites fide, & hæredes regni quod promisit ijs à quibus diligitur?

2 Peruersos esse iudices qui diuitem pauperi anteponant, declarat ex eo quòd Deus econtrariò pauperes quos veris diuitijs locupletaret, diuitibus antepoſuerit.

a *Si enim qua est Christi gloria cognosceretur, & vt debet æstimaretur, non tantus esset personarum respectus.* b *Honesto & honorifico loco.* c *Nónne (quod minimè oportuit) hoc modo apud vos vnum alteri præferendum iudicastis?* d *Ad verb. peruersarum cogitationum.* e *Tenues, inopes, & (si mundi iudicium spectes) omnium hominum abiectissimos.*

6 At

6 At vos contumelia affeciſtis pauperem.
3 Nónne diuites per tyrannidem opprimunt vos, & trahunt vos ad tribunalia?
7 Nónne blaſphemant præclarum illud nomen [f] à quo eſtis cognominati?
8 4 Si quidem [g] Legem regiam præſtatis ſecundum Scripturam, Diliges proximum tuum vt teipſum, bene facitis:
9 Sin verò perſonam reſpicitis, peccatum committitis, & redarguimini à Lege veluti tranſgreſſores.
10 5 Quiſquis enim totam Legem ſeruauerit, offenderit autem in vno, [h] omnibus tenetur.
11 6 Nam qui dixit, Ne mœcheris, dixit etiam, Ne occidas. Quòd ſi non fueris mœchatus, occideris autem, factus eſt tranſgreſſor Legis.
12 7 Ita loquimini & ita facite vt per Legem libertatis iudicandi.
13 Nam damnatio abſque miſericordia *erit* ei qui non præſtiterit [i] miſericordiam: & gloriatur miſericordia aduerſus damnationem.

3 Secundò, Inſanos etiam eoſdem eſſe probat, ex eo quòd diuites ſint potius execrabiles, vt qui Eccleſiam perſequantur, & Chriſtum blaſphement. Loquitur enim de impijs & profanis diuitibus, cuiuſmodi ſemper fuerunt plerique, quibus pios pauperes & abiectos opponit.
4 Concluſio, Charitati quam præſcribit Deus, cum illa perſonarum acceptione conuenire non poſſe, quum via regia ſit incedendum. 5 Nouum argumentum ad eiuſdem concluſionis probationem, Non diligi proximos ab ijs qui alijs neglectis certos quoſdam ambitiosè colant: quoniam non obedit Deo qui ex Dei mandatis reſcindit quod minus fuerit ipſi commodum, imò reus meritò cenſetur violatæ Legis in genere, etiamſi cætera obſeruarit.
6 Probatio, Quia vnus & idem eſt Legiſlator, & corpus Legis indiuiduum. 7 Concluſio totius tractationis, ea conditione nos eſſe liberatos à Legis maledictione per Dei clementiam, vt viciſſim teneamur mutuam beneficentiam fouere: & qui ſecùs fecerit, gratiam Dei non ſenſurum.

f Ad verb. quod inuocatum eſt ſuper vos. *g Lex regia inſtar viæ regiæ dicitur, quæ eſt plana & ſine diuerticulis, ea omnes proximi nomine cõprehendit, quos officio iuuare poſſimus.* *h Non quòd peccatorum ſit æqualitas, ſed quia qui vnicum Legis apicem violarit, is maieſtatem Legiſlatoris violauit.*
i Qui durus & aſper aduerſus proximum fuerit, aut etiam qui non eum iuuerit, is durum ac præfractum iudicem Deum experietur.

14 [8] Quæ vtilitas, fratres mei, si fidem dicat aliquis habere se, opera verò non habeat? num potest fides illa eum seruare?

15 [9] Quòd si frater aut soror nudi fuerint, & egentes quotidiano victu:

16 Dicat autem eis aliquis vestrum, Abite cum pace, calescite & saturamini: non tamen dederitis eis quæ sunt apta corpori, quæ *erit* vtilitas?

17 Ita quoque fides, si opera non habeat, mortua est per se.

18 [k] Quinimò dicet aliquis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam ex operibus tuis, & ego ostendam tibi ex operibus meis fidem meam.

19 [10] Tu credis Deum vnum esse: rectè facis: & dæmonia credunt, & horrescunt.

20 [11] Vis verò nosse, homo vane, fidem illam *quæ est* absque operibus, mortuam esse?

21 Abraham pater ille noster nónne ex operibus [l] iustificatus est, || quum obtulisset Isaac filium suum super altare?

22 Vides fidem [m] administram fuisse operum ipsius, & ex operibus [n] fidem perfectam fuisse?

8 Quintus locus cum superiore tractatu optimè cohærens, De vera seu viua fide, cuius loci propositio est, Fidem quæ opera non edat, non esse fidem illã qua iustificamur, sed fidei simulacrum, siue per fidem non esse iustificatos, qui fidei effecta nõ demonstrant. *Gen. 22. 10.*

9 Prima ratio à simili, Si quis famelico dixerit, Satur esto, nec interea quicquam subministret, non erit hæc vera charitas: ita siquis dixerit se credere, & nulla edat fidei opera, non erit vera hæc fides, sed mortuum quoddam fidei nomine ornatum, de quo non est cur quisquam glorietur, nisi velit manifestè redargui, quum ex effectis intelligatur causa. 10 Altera ratio ab absurdo, Si eiusmodi fides esset vera illa fides qua iustificamur, diaboli essẽt iustificati, vt qui illam habeant. Atqui nihilominus cohorrescunt: non sunt igitur iustificati, nec fides illa vera est fides. 11 Tertia ratio ab exemplo Abrahami, quem non dubium est vera fide fuisse prẽditum. Is verò filium suum offerens, ea fide se præditum demonstrauit quæ minimè esset operum inanis, ac proinde verum sibi fuisse prẽbitum testimonium, quum diceretur fides ei ad iustitiam fuisse imputata.

k Imò etiam sic cuiuis licebit tuam arrogantiam retundere. l Nónne ex operibus compertus est fuisse iustificatus: hîc enim non de causis iustificationis, sed ex quibus effectis cognosci possit. m Efficacem & fœcundam bonorum operum. n Fidem declaratam fuisse, nempè veram fuisse, idque ex operibus.

23 Itaque

23 Itaque [o] impleta est Scriptura quæ dicit, ‖ Credidit autem Abraham Deo, & imputatum est ei ad iustitiam, & amicus Dei vocatus est.

24 12 Videtis igitur ex operibus [p] iustificari hominem, & non [q] ex fide tantum?

25 13 Similiter autem etiam ‖ Rahab illa meretrix annon ex operibus iustificata est, quum excepisset nuntios, & alia via emisisset?

26 14 Nam sicut corpus absque spiritu mortuum est, ita & fides illa *quæ est* absque operibus, mortua est.

Genes.15,6, Rom. 4,3, Gal.3,6.

12 Conclusio, Iustificari non qui fide qualicunque sit præditus, sed ea fide quam opera consequantur.

Iosue 2.1.

13 Quarta ratio ab simili exemplo, Rahab meretricis, quæ & ipsa vera fide se iustificatam esse ex operibus probauit. 14 Conclusio repetita, Non fidem, sed cadauer quoddam esse fidem quæ opera non edat.

o Tum impleta fuit Scriptura, quum planè perspectum est, quam vere illud fuerit de Abrahamo scriptum. p Iustum comprobari. q Ex illa videlicet mortua & exanimata, quam vos iactatis.

CAP. III.

3 Vt deceat linguam homini Christiano esse coërcendam fidei & charitatis sanctæ repagulis, 9 commoda & incommoda quæ ab ea proueniunt ostendit: 15 & quid humana sapientia 17 a cælesti distet.

CAP. III.

1 [1] NE sitis multi magistri, fratres mei, [2] scientes [a] fore vt grauius iudicium auferamus.

1 Sextus locus; Nequis (quod plerique ambitiose faciunt) ius rigidæ censuræ in alios sibi vsurpet.

Eccle.14.1, & 19.17, & 23.11.

2 In multis enim labimur omnes. ‖ [3] Siquis in sermone non labitur, hic perfectus est vir, vt qui possit fræno moderari totum etiam corpus.

3 [4] Ecce equis frena in ora immittimus vt obediant nobis, & totũ corpus eorũ circumagimus:

2 Ratio, Quia Dei seueritatem in sese prouocant, qui tam iniquè & rigidè alios damnant, quum & ipsi rei inueniantur. 3 Septimus locus de frænanda lingua, cum superiore coniunctus, vt constet neminem esse qui merito culpari non possit, quum vel linguam frænare rarissima sit virtus. 4 Duabus similitudinibus, vna a frænis equorum, altera a nauium gubernaculis sumpta, quantæ res recta linguæ moderatione effici possint ostendit.

a Sub. nisi ab ista censoria & arrogantia plena reprehensione alios deterrimus.

4 Ecce, naues quoque, quum tantæ sint, & à ventis sæuis agantur, circumaguntur à minimo gubernaculo quocunque libido gubernatoris voluerit.

5 Ita & lingua pusillum membrum est, & magna iactat. Ecce, exiguus ignis quantam materiam incendit!

6 Lingua etiam flãma *est*, & [b] mundus iniquitatis: ita *inquam*, lingua constituta est inter membra nostra, maculans totum corpus, [c] inflammans orbem conditum, & inflammata à gehenna.

7 Omnis enim natura & ferarum & volucrum, serpentiúmque & marinorum, domatur & domita est à natura humana:

8 Linguam autem nullus hominum domare potest. malum *est* quod coercere non possis: plena *est* veneno mortifero.

9 [6] Per ipsam benedicimus Deo & Patri, & per ipsam maledicimus hominibus qui [7] ad similitudinem Dei conditi sunt.

10 [8] Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

11 Nunquid fons ex eodem foramine manat dulcem & amaram *aquam?*

12 Nunquid potest, fratres mei, ficus oleas edere, aut vitis ficus? ita nullus fons salsam & dulcem aquam *potest* edere.

13 [9] Quis sapiens & scientia præditus *est* inter

5 Ex aduerso, quanta in toto orbe terrarum incommoda ex linguæ intemperantia proueniãt declarat, vt eo diligentius oẽs illius moderationi incumbant.

6 Inter cætera linguę vitia, Apostolus potissimùm coarguit maledicentiam in proximũ, præsertim in ijs qui nihilominus pij & religiosi videri volunt.

7 Duplici ratione negat Deo posse laudem tribui ab homine maledico; primùm quia homo sit Dei imago, quam qui non reueretur, ne Deum quidẽ ipsũ reueretur.

8 Secundò, Quia non patitur ordo in rerum natura à Deo positus, vt res adeò inter se repugnantes simul constituantur. 9 Octauus locus cum superiore cohærens, de animi lenitate retinenda, cui opponitur inurdia & animus irritabilis. Obstruit autem initio præcipuum istorum malorum fontem, nempe falsam sapietiæ persuasionem, quum tamen nulla sit vera sapientia, nisi quæ cœlestis est, & ad omne veræ moderationis ac simplicitatis genus animos nostros formet.

b *Congeries & cumulus quidam omnium scelerum.*

c *Quæ possit vel totum orbem conditum accendere.*

vos? demonstret ex bona conuersatione opera sua, cum mansuetudine sapientiæ;

14 Quòd si inuidiam amaram habetis, & irritationem in corde vestro, ne gloriamini, & ne mendaces estote aduersus veritatem.

15 Non est *enim* ista sapientia supernè descendens, sed terrena, animalis, dęmoniaca.

16 Vbi enim inuidia est & irritatio, ibi tumultuatio & omne opus prauum.

17 Quæ autem supernè *est* sapientia, primùm quidem pura est, deinde pacifica, moderata, tractabilis, plena [d] misericordiæ & fructuum bonorum, absque dijudicatione, sine simulatione.

18 [10] Fructus autem iustitiæ cum pace seritur pacificis.

[d] *Misericordiam apponit inhumano & sanguinario; fructus autem bonos tribuit cœlesti sapientiæ, quòd quis ea sit imbutus, omnia referat ad Dei gloriam & proximi commodum.*

10. Quoniam sibi persuasit mundus miseros esse qui pacificam & simplicem vitam colant, pronuntiat ex aduerso Apostolus, tandem eos collecturos pacificæ iustitiæ messem.

CAP. IIII.

1 Enumerat incommoda quæ ex carnis operibus proueniunt. 7 Animi submissionem, 8 subiungit & repurgationem, 9 à superbia, 10 detractatione, 14 & ab obliuione propriæ infirmitatis.

1 [1] VNde bella & lites inter vos? nónne hinc, *nimirùm* ex voluptatibus vestris, quæ militant in membris vestris?

2 Concupiscitis, & non habetis: inuidetis, & studiosè affectatis, nec potestis assequi: pugnatis & bellatis, non tamen obtinetis, [2] propterea quòd non petitis.

3 Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in voluptates vestras insumatis.

4 [3] Adulteri & adulteræ, nescitis amicitiam

CAP. IIII.

1. Progressus in eadem argumento alias bellorum & litium causas ab effectis damnat, nempè immodicas cupiditates, quas Dominus merito frustratur: vt nihil aliud quàm infamabiles cruciatus adferant ijs quibus insunt. 2 Eos nominatim reprehendit, quos non pudet Deum velle facere suarum libidinum administrum, dum vel per se illicita vel licita quidem, verùm in peruersos vsus, petunt. 3 Alia ratio cur eiusmodi effrænes cupiditates omnino sint damnãdæ, quoniam videlicet qui mundo sese addicit, cum Deo diuortium facit, abrupto sacri illius spiritualis coniugij vinculo.

mundi, inimicitiam esse cum Deo. Quicunque ergo voluerit amicꝰ esse mundi, inimicus Dei cōstituitur.

5 4 An putatis Scripturam inaniter dicere, Ad inuidiam fertur spiritus qui habitat in nobis?

6 Sed maiorē offert gratiā, quia dicit, ‖ Deus superbis resistit, modestis autem dat gratiam.

7 ‖ 5 Subijcite igitur vos Deo, resistite diabolo, & fugiet à vobis.

8 Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis: emundate manus, *vos* peccatores: & purificate corda, *vos* duplices animo.

9 6 Affligimini & lugete, & flete. risus vester in luctum conuertatur, & gaudium in [a] mœrorem.

10 ‖ Summittite vos in conspectu Domini, & extollet vos.

11 7 Ne alij aduersus alios loquimini fratres: qui loquitur contra fratrem, quique damnat fratrem suum, loquitur contra Legem, & damnat Legem. quod si damnas Legem, non es obseruator Legis, sed iudex.

12 Vnus est Legislator qui potest seruare & perdere. ‖ tu quis es qui iudicas alium?

13 8 Age nunc qui dicitis, Hodie vel cras ibi-

Prouer. 3. 34, 1. pet. 9. 5.

4 Occupatio, Animos quidē nostros sponte in hæc vitia ruere, sed tanto diligentius esse cauenda: quod studium inane nō erit, quū Deus contumaces quidē oppugnet, modestos autem ea gratia doceat quæ sit omnibꝰ illis vitijs superior.

Ephes. 4. 27. 1. Pet. 5. 6. Rom. 14. 4.

5 Conclusio, Cōtrarias virtutes illis vitijs esse opponēdas, ac proinde pro eo quod diaboli suggestionibus obsequebamur, Deo subijciendas esse mentes nostras, & diabolo certa cum spe victoriæ resistēdum: denique studendū vt puritate & sinceritate vitæ ad Deum quamproximè accedamus. 6 Pergens in eadem oppositorum collatione, profanis illis gaudijs seriam animi contritionem, & arrogantiæ sanctam modestiam opponit. 7 Aliud duplex superbiæ malum grauissimè reprehendit: vnum, quum superbi volunt cæteros viuere ex ipsorum arbitrio, ideóque superciliosè dānant quicquid ipsis nō arridet: quod fieri sine graui in vnicum nostrum Legislatorē iniuria non potest. Ita enim eius leges vt non satis diligenter scriptæ culpātur, & sibi arrogant homines quod vnius est Dei quum legem conscientijs imponunt. 8 Alterum vitium, Quū de his vel illis rebus ac negotijs perinde homines cōfidenter statuūt, ac si aliunde non penderent singula ipsorum vitæ momēta.

a Hoc vocabulo Græci tristitiam cum pudore quodam coniunctam declarant, quæ in vultus demisso, & humi quasi affixo apparet.

mus

mus in illam vrbem, & agemus ibi annum vnum, & mercabimur, & lucrabimur:

14 Qui ignoratis quid *futurum* sit postero die. quę est enim vita vestra? vapor enim est qui ad exiguum *tempus* apparet, & deinde euanescit.

15 Pro eo quod dicere debuistis, || Si Dominus voluerit, & viuamus, faciemus hoc aut illud.

16 Nunc autem gloriamini de arrogantia vestra: omnis eiusmodi gloriatio, mala est.

17 ? Igitur qui nouerit rectè facere, nec facit, hic peccato tenetur.

CAP. V.

1 Diuini iudicij seueritatem diuitibus denuntiat, enumerata eorum superbia, 7 vt pauperes audientes diuitum infœlicem exitum, 8 æquo animo afflictiones, 11 vt Iob, 14 etiam quum infirmantur, ferant.

1 [1] AGite nunc diuites, flete, vlulantes super miserijs vestris superuenturis.

2 Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, vestimenta vestra obnoxia tineis facta sunt:

3 Aurum & argentum vestrum ærugine viciatum est: & ærugo eorum testabitur aduersum vos, & exedet carnes vestras velut ignis. thesaurum congessistis in vltimos dies.

4 Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, à vobis intercepta, clamat: & clamores eorum qui messuerunt, [a] in aures Domini Sabaoth introierunt.

5 In delicijs vixistis super terrā, & lasciuistis: [b] enutristis corda vestra vt in [c] die mactationis.

6 Condemnastis, occidistis iustum: non resistit vobis.

7 [2] Patiētes igitur estote, fratres, vsque ad Do-

1. Cor. 4. 19.

9 Conclusio totius tractationis superioris, Nō modò nihil prodesse voluntatis Dei cognitionē, nisi vita ei respondeat, sed etiam peccata efficere multo grauiora.

CAP. V.

1 Diuitibus iniquis, profanis, & in suo luxu immersis vltimum exitium denuntiat. Iustā eorum fiduciam iudicēs, quam nihil sit omnium mundi rebus inanius. 7 Pauperibus applicat quod in diuites dixerat, monens vt patienter expectēt, dum aduenias Dominus, qui iniurias à diuitibus illatas vindicabit.

a Exauditi sunt à Domino multo potentiore quam ipsi sitis. b Indulsistis vobis. c Diem sacrificij vel conuiuij vocant Hebræi diem solenni epulo destinatum.

mini aduentum. 3 Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter eum expectans, dum accipiat pluuiam matutinam & serotinam.

8 Patiẽtes estote & vos, & stabilite corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquat.

9 4 Ne [d] ingemiscite alius aduersus alium, fratres: vt ne condemnemini: 5 ecce, iudex ante ianuam adstat.

10 6 Sumite, fratres mei, pro exemplari afflictionis ac patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt *in* nomine Domini.

11 Ecce, beatos pronuntiamus eos qui *afflictionem* sustinent, tolerantiam Iob audistis, & [e] finem Domini vidistis: nam valde misericors est Dominus ac commiserans.

12 ‖ 7 Ante omnia autem, fratres mei, ne iurate neque per cœlum, neque per terram, neque aliud vllum iusiurandum: [f] sit autem vestrum est, est, & non, non, ne in condemnationem incidatis.

13 8 Affligitur aliquis inter vos? oret. ęquo animo est aliquis? psallat.

14 9 Infirmatur quis inter vos? accersat presbyteros

5 Occupatio, Quãuis tardè videatur eius aduẽtus, tamẽ imitandos saltem esse nobis agricolas, qui tẽpora fructibus terræ destinata, patienter expectant. Deũ porrò ne tantillũ quidẽ dilaturum tẽpus illud quod constituit.

Matth. 5. 34.

4 Patiẽtiam Christianã ex eo cõmendat, quòd quũ reliqui soleãt mutuò sese accusare, prę impatientia, fideles è contrario ne accepris quidẽ iniurijs sint querulæ.

Cõclusio, Pro foribus adesse Dominũ, suorum defensorem, & hostium vltorem, ac proinde non esse cur nosipsos fatigemus.

6 Quoniã pleriq; solent obijcere, præstare iniurias quomodocunque repellere, opponit Patrum exẽpla, quorum patiẽtiæ fœlicissimus fuit exitus, quoniam Deus vt clementissimus Pater suos nunquam deserit.

7 Quoniã ab optimis etiã quibusq; interdũ impatiẽtia extorquet vt iuramẽta quãdoq; leuiora, quãdoque grauiora erũpant, monet Apostolus vt tũtũ scelus execrãtes, simplicitati & veritati sermonis linguã assuefaciamus.

8 Optimũ aduersus oẽs afflictiones remediũ ostendit, preces nimirùm, quibus & in tristitia & in gaudio suus est locus.

9 Peculiariter ostẽdit ad quos potissimũ medicos sit in morbis cõfugiẽdũ, nimirũ ad presbyterorũ preces, q & corpus (prout tũc vigebat miraculorũ donũ) curẽt, & præcipuã morborũ causam tollãt, peccatorũ videlicet remissione, suis pcibus & monitis, ægrotãtib⁹ impetrata.

d Gemitum vocat intestinam quandam querimoniam, quæ impatientiam declarat. e Quem exitum dederit Dominus. f Quod affirmandum fuerit, simpliciter & sine iureiurando affirmate: quod negandũ, simpliciter negate.

byteros

byteros Eccleſiæ, & orent pro eo, || vngentes eum g oleo h in nomine Domini. *Mar.6.13.*

15 Et oratio fidei ſeruabit laborantem, erigétque eum Dominus: quòd ſi i peccata commiſerit, remittentur ei. *3.Reg.17.1, & 18.45, luc.4.25.*

16 10 Confitemini alii aliis offenſas, & orate alii pro aliis, vt ſanemini. 11 multum *enim* valet deprecatio iuſti efficax.

17 || Elias homo erat iiſdem quibus nos obnoxius, & k precibus precatus eſt ne plueret: & non pluit ſuper terram annos tres & ſex menſes.

18 Et rurſum precatus eſt, & cœlum dedit pluuiam, & terra protulit fructum ſuum.

19 12 Fratres, || ſiquis intervos aberrarit à veritate, & l conuerterit eum quiſpiam,

10 Sciat eum qui auerterit peccatorem ab errore viæ ſuæ, ſeruaturum animam à morte, & obtecturum multitudinem peccatorum.

10 Quoniam confitentibus, non autem ſeſe iuſtificantibus remittuntur à Deo peccata, ideo adijcit Apoſtolus, oportere nos ingenuè inter nos de inteſtinis illis morbis noſtris conferre, vt mutuis precibus alij alijs ſuccurramus. *Matth.18.15.*

11 Preces cõmendat ab effectis, vt omnes intelligant nihil eſſe illis efficacius, modò ex puro animo proficiſcantur. 12 Occupatio, Non damnari quaſuis reprehenſiones, quum è contrario nihil ſit Deo gratius quàm oberrantem fratrem in viam reuocare.

g *Fuit hoc ſymbolum doni ſanationis; nunc verò quum non extet donum, non eſt neceſſarium amplius ſymbolum.* h *Inuocato nomine Domini.*
i *Rectè peccatorum meminit, propter quæ nimirum plærunque immittuntur morbi.* k *Repetitio Hebraica, quaſi diceret, religiosè precatus eſt.*
l *A via reuocarit.*

EPISTOLA CATHOLICA PETRI APOSTOLI PRIOR.

ETHICA CHRISTIANA.

CAPVT I.

1 Magnificè extollit Dei gratiam in Christo, 7 quæ fide recipitur, & spe possidetur: 10 de qua vaticinati sunt Prophetæ. 15 Inde deducit exhortationem. 15 vt renuntiantes mundo 23 & priori vitæ, se Deo conforment.

1 PETRVS Apostolus Iesu Christi, aduenis dispersis per Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam & Bithyniam:

2 [a] Dilectis ex [a] prænotione Dei Patris ad [b] sanctificationem Spiritus per obedientiam & aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.

3 Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui ex multa sua misericordia regenuit nos in spem [c] viuam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis,

CAP. 1.

1 Dicturus Petr⁹ de Christianæ vitæ officijs, primo loco de principijs omnium Christianarũ actionum disserit, longè supra naturam assurgens, & longius etiam nos deducens. Ostendit enim nos alioqui peccatores, per Dei Patris gratuitam misericordiam primùm quidem fuisse ab æterno electos: deinde ex æterno illo decreto secunda quadam creatione factos eius filios in Christo vnigenito, cuius tum Spiritu intus mutemur, tum etiam sanguine ipsius reconciliemur, idque vt tandem, sicut à mortuis resurrexit Christus ipse, nos quoque in eandem gloriam cœlestem & æternam recipiamur.

a Ex prænotione Dei nihil variante sententia. b Vt Spiritu segregati, Deo consecrarentur, Ephe. 1. 5. c Perennem.

4 In hæreditatem quæ nec perire potest, nec contaminari, nec marcescere, nobis in cœlis seruatam.

5 [2] Qui virtute Dei custodimur per fidem, ad salutem quæ parata est patefieri [d] tempore vltimo.

6 Qua in re exultatis, tristitia paululum nunc (si opus est) in varijs tentationibus affecti:

7 Vt exploratio fidei vestræ multo pretiosior *exploratione* auri, quod perit, & tamen per ignem exploratur, cõperiatur *vobis esse* laudi & gloriæ & honori, [e] quum patefiet Iesus Christus.

8 Quem quum non videritis, diligitis: quem quum nunc non cernatis, [et] tamen credentes, exultatis gaudio ineffabili & glorioso:

9 Reportantes mercedem fidei vestræ, salutem [f] animarum.

10 [3] De qua salute inquisierunt, & *quum* scrutati sunt Prophetæ, qui *venturam* in vos gratiam prædixerunt.

11 Scrutantes in quem aut cuiusmodi temporis articulum prænuntius ille qui in ipsis *erat* Spiritus Christi, declararet *euenturas* Christo perpessiones & gloriam illas consequuturam.

12 Quibus patefactum est eos non sibi sed nobis ea administrare quæ nunc annuntiata sunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangeliũ per [g] e-

[2] Iam quo itinere ad eam gloriam perueniatur, ostendit, nempe per medias omnis generis afflictiones, in quibus tamen fides nos ita securos præstat, vt non modo non frãgamur doloribus, sed etiam Deum ipsum alioqui inuisibilem, fidei oculis conspicientes, inenarrabili quadã lætitia perfundamur: quoniam eiusmodi omnia præterquam quod tẽporaria sunt, nobis non perdendis, sed vt ipse quodã extoquendis ac perficiendis adhibeantur, vt tandẽ salutem consequamur. [3] Fidem verã ab adulterina distinguit, eam videlicet quæ in Prophetica & Apostolicam doctrinã respicit: deinde vnius eiusdemque fidei duos facit gradus pro diuersę reuelationis modo, quũ reipsa sit vnica & singularis. Tertiò, Apostolicã prędicationẽ dicit esse Propheticę complementum, quanuis adhuc vltimus eius exitus ab ipsis etiam Angelis expectetur.

d Illud est tempus, quod Daniel tempus finis uocat, quo videlicet futura est summa illa instauratio, quam rerum uniuersitas expectat, Rom. 8. 19. e De secundo aduentu loquitur. f Sub. vestrarum. g Alludit ad Prophetiam Ioelis, in Apostolis tanquam in primitijs Spiritus sancti exhibitam die Pentecostes, quam idem noster Petrus explicat, Act. 2. 6.

missum è cœlo Spiritum sanctum, in quæ desiderant Angeli introspicere.

13 [4] Quapropter [h] succincti lumbis mentis vestræ, sobrij, [i] integrè sperate in eam [6] quæ ad vos defertur gratiam [7] in patefactione Iesu Christi.

14 [8] Vt filij obedientes, qui vos non conformetis pristinis quæ in ignorantia vestra *vigebant* cùpiditatibus:

15 ‖ Sed sicut is qui vos vocauit sanctus est, ipsi quoque sancti in omni conuersatione reddamini.

16 [9] Propterea scriptum est, ‖ Sancti estote: nã ego sanctus sum.

17 [10] Itaque si patrẽ [k] cognominatis eum ‖ qui citra personarum respectum iudicat ex cuiusque opere, cum timore versamini commorationis vestræ tempore.

Luc.1.75. Leu.11.44.& 19. 2.& 20.7. Deut.10.17. rom.2.11. gal.2.6.

4 A fide ad spẽ trãsit, individuam nimirũ fidei cõmitem: vtiturque argumento à cõparatis. Non debere nos, in tantæ rei expectatione defatigari, quã summo desiderio ipsi etiam Angeli expectent.

5 Qualem oporteat spem nostram esse, mira breuitate explicat, perpetuam nimirum, tantisper dum re sperata potiamur: deinde quid nobis sit sperandum, gratia nimirum, (i. gratuita salus) nobis in Euangelio patefacta, non autem quod temere sibi pollicentur homines. 6 Argumentum ad animos nostros erigendos, quum Deus minimè expectet vt se quæramus, sed tantum beneficium ad nos vsque deferendum curet. 7 Scopum fidei proponit, ne quis vel citius vel serius sibi plenam illam salutem promittat, alterum videlicet Christi aduentum: simulque monet ne ex præsenti statu dignitatem Euangelij metiamur, quum id quod nunc sumus, nondum sit patefactum. 8 A fide & spe transit ad vtriusque fructus, qui obedientiæ nomine intelliguntur. Posita autem ea est duabus in rebus, nempe vt cupiditatibus renuntietur, & sanctè vita instituatur. Et habent quidem illæ initium ab ea cæcitate in qua omnes homines nascuntur: sanctimonia verò à gratia Dei nos adoptantis, ac proinde regenerantis, vt eadem sit patris & filiorum indoles.

9 Ostendit sanctificationem necessariò consequi adoptionem.

10 Vt antea fidem & spem, sic nunc quoque obedientiam veram à ficta discernit, externæ laruæ opponens perspicacissimos Dei oculos, & vanæ securitati seriam reuerentiam.

h Translatio sumpta ex vetusto more: quum enim prælongis vestibus vterentur, non poterant nisi succincti iter facere. hinc illud Christi dictum, Sint lumbi vestri præcincti. i Solidè ac sincerè. k Si eius Patris filij vultis cognominari.

18 Vt

18 11 Vt qui sciatis vos non caducis *rebus*, argento vel auro, fuisse redemptos ex vana vestra conuersatione, ex patrum traditionibus accepta:

19 ‖ Sed pretioso sanguine, vtpote agni immaculati & incontaminati, *nempe* Christi:

20 ‖ 12 Præordinati quidem ante [l] iacta mundi fundamenta, patefacti verò vltimis temporibus propter vos,

21 Qui per eum creditis Deo, qui excitauit eum à mortuis, & gloriam ei dedit, vt fides ac spes vestra in Deo esset.

22 13 Animabus vestris purificatis, auscultando veritati per Spiritum, ‖ cum charitate fraterna simulationis experte, ex puro corde alij alios diligite impensè:

23 Renati non ex semine mortali, sed ex immortali, per sermonem Dei viui, & manẽtis in æternũ.

24 ‖ 14 Nam omnis [m] caro *est* vt gramen, & omnis gloria hominis vt flos graminis. exaruit gramen, & flos eius decidit.

1. Cor. 6. 20, & 7. 23, heb. 9. 14, 1. ioh. 1. 7, apoc. 1. 5. Rom. 16. 25, ephe. 3. 9, col. 2. 26, 2. tim. 1. 19, tit. 1. 2. Infra 2. 17, rom. 12. 10, ephe. 4. 3. Esa. 40. 6, eccl. 14. 18, iac. 1. 10.

11 Exhortatio, proposita beneficij Dei Patris, in nobis proprij Filij morte sanctificandis, dignitate ac magnitudine. Opponit autẽ partim Legales purificationes ipsi rei, (i. Christi sanguini) partim etiã humanas traditiones, quas vt prorsus vanas & superstitiosas damnat, quantumuis sint inueteratæ. 12 Occupatio, Quid igitur mundo factum est ante exhibitum Christum? an nulla prius fuit sanctimonia, nulla denique Ecclesia? Respondet Apostolus, fuisse præordinatum Christum liberandis hominibus antequam ipsimet homines extiterint, nedum vt vlla fuerit extra eum Ecclesia ante ipsius aduentum in carne: sed nos tamen esse fœliciſſimos præ alijs, quibus reipsa exhibitus fuit Christus, vt qui morte pro nobis obita ac superata, quamefficaciſſimè nunc in nobis agat Spiritus sui virtute, ad fidem, spem, ac charitatem in nobis creandas. 13 Obedientiæ præticen (id est charitatem) commendat, sedulò rursum inculcans sese non de charitate aliqua vulgari, & à corrupta illa nostra natura promanante differere, sed de illa demũ cuius principium est Dei Spiritus, animas nostras Verbo fide apprehenso purificans, atque adeo spiritualem & perennem vitam nobis ingenerans, sicut Deus ipse puriſſimus est & verè viuus. 14 Ratio cur cœlesti ista genitura necessariò sit op⁹, Quoniãvidelicet homines, quã tuscunque videatur illorũ splendor, natura sunt omnis veri ac solidi boni inanes.

l Ab æterno. m Carnis nomen imbecillitatem nostræ naturæ declarat, quæ quidem præcipuè in carne consideranda est.

15 Rursum nequis spiritualē illum vigorem in fictitijs imaginationibus quęrat, reuocat nos Apostolus ad verbum Domini: & ita quidem vt doceat non esse verbum aliud Domini expectandum, sed in eo vno consistendum quod euangelizatum est.

25 15 Sed verbum Domini manet in æternum: hoc autem est verbum illud quod euangelizatum est vobis.

CAP. II.

1 Fideles verbo Dei renatos, hortatur ad ducendam vitam quæ genituræ respondeat: 6 Ac ne titubet eorum fides, allegat quid de Christo prædictum fuit. 11 Hortatur deinde vt obedientiam præstent magistratibus, 21 & patienter aduersa ferant Christi exemplo.

CAP. II.

Rom. 6. 4, eph. 4. 22, colos. 3. 8, heb. 12. 1.

1 Substrato illo fundamēto Spiritus Dei per verbum efficaciter agentis, cui tres virtutes superstruxit, omnium Christianorum actionū bases, nempe fidem, spem, & charitatem: nunc ad generalem exhortationem progreditur, cuius prius membrum est vt omnem tum occultæ tum manifestæ malitiæ speciem fugiamus. 2 Alterum, vt ex nouo illo Verbi incorrupti semine recens geniti, idem Verbum auidè tanquam lac sugentes, magis ac magis in illa spirituali vita velut adolescamus. Sincerum autem illud vocat, non modò quia res est purissima, verùm etiam vt nobis ab ijs caueamus qui illud adulterant. 3 Commendat spirituale illud alimentum, à suauitate & vtilitate. 4 In eadem exhortatione pergit, sed diuersa translatione vtens, allusione ad templum facta. Itaque fidelium cœtum veluti quoddam sacrum spirituale ædificium esse dicit, ex viuis lapidibus extructum: cuius fundamentum sit Christus, velut viuus lapis, omnes sibi adiunctos sua vitali virtute fulciens, & secum compingens, quanuis ab hominibus tantum hoc bonum negligatur.

1 Proinde || [1] deposita omni malitia & omni dolo & simulationibus & inuidentijs, & omnibus obtrectationibus,

2 [2] Vt [a] modò nati infantes, lac illud sermonis sincerum expetite, vt per illud adolescatis:

3 [3] Si quidem gustatis quòd benignus sit Dominus.

4 [4] Ad quem accedentes, qui est lapis viuus, ab hominibus quidem reprobatus, apud Deum verò electus ac pretiosus:

5 Ipsi quoque, veluti viui lapides, ædificemini,

a *Vt noui homines facti.*

domus

domus spiritualis, ‖ 5 sacerdotium sanctum, ad offerendum spirituales hostias, acceptas Deo per Iesum Christum.

6 6 Quapropter etiam continetur in Scriptura, ‖ Ecce pono in Sion lapidē in imo angulo, electum, pretiosum: cui qui credit, non pudefiet.

7 7 Vobis igitur est honori qui creditis: immorigeris verò, ‖ lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est caput anguli, & lapis offendiculi, & petra offensionis:

8 *Nempè* ijs qui offendunt ad sermonem, ‖ immorigeri, ad quod etiam conditi fuerunt.

9 ‖ 8 Vos autem, genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus quem *sibi Deus* vt pro-

Apoc. 1.6.
Esa. 28.16.
rom. 9.33.
Psal. 118.22.
matth. 21.42.
act. 4.12.
Esa. 8.14.
rom. 9.33.
Exo. 19.6.

5 Pergens in eadē similitudine, nos iam cōparat sacerdotibus, idcirco in illo spirituali cōplo collocatis, vt spirituali cultu (id est sanctitate ac iustitia) ipsum colamus. sed vt templum ita etiam sacerdotium Christo superstruit, in quo vno gratæ sint nostræ omnes spirituales oblationes. 6 Probatio ex Esaiæ Prophetæ testimonio. 7 Oppositā inter se conditione credentium beatissima, rebellium autem longe miserrima, stimulos addit credentibus, alijs autem infestat: deinde etiam offendiculo occurrit, inde exorto quod Euangelicæ huic doctrinæ nulli magis resistant quàm qui primas tenent in Dei populo, quales tum erant quum Petrus hæc scriberet, Sacerdotes & Seniores & Scribæ. Respondet igitur primum omnis, non esse cur ad hæc illorum cōtumaciam, quasi rem aliquam nouam, quisquā obstupescat, quum tot ante seculis præmonitus sim ita id futurū: deinde esse virtutem esse Domino nonnullos ad hoc ipsum condere, vt in eorum iusta condemnatione Filius Dei glorificetur. Tertio, Christi gloriam sic quoque plurimùm illustrari, quum nihilominus maneat Christus firmum Ecclesiæ suæ caput, & qui in eum impingunt, non Christum sed seipsos euertant. Quarto, etiamsi ad hoc illi conditi sint, Deo tamen non esse illorum exitium tribuendum, sed præfractæ ipsorum contumaciæ, quæ inter Dei decretum & eius executionem suos ipsorum damnationem intercedit, eique vera & genuina eorum exitij causa. 8 Oppositum membrum, Electorum videlicet summam excellentiam describit, simúlque nequis ambigat fit electus necne, reuocat nos Apostolus ad vocationem efficacem, i. ad Euangelij vocem & in auribus & animis nostris externa etiam prædicatione & Sacramentis sonantem, ex qua æternum illud alioqui occultissimum electionis nostræ decretū certò intelligamus, idque ex vna Dei gratuitò eligentis & vocantis misericordia. Itaque illud iam superesse dicit, vt tantam Dei potentissimi bonitatem modis omnibus prædicemus.

Ose.2.23, rom 2.25.
9 Redit ad generalem illam exhortationẽ.
Rom.13.14, gal. 5.16. Infrà, 3.16. Matth.5.16. Rom.13.1.
10 Ratio cur sanctè nobis sit viuẽdum, quia nimirùm cœlestes ciues sumus, ac proinde nõ ex huius mundi corruptissimi, sed ex cœlestis ciuitatis legibus viuẽdum nobis est, etiamsi aduenæ simus in mundo.

prium vendicat: vt virtutes prædicetis illius qui vos vocauit è tenebris in admirabilem suam lucem.

10 ‖ Qui quondam eratis non populus, nunc *estis* populus Dei: qui non consequuti misericordiam, nunc estis misericordiam consequuti.

11 [9] Dilecti, [10] precor vt tanquam aduenæ ac peregrini, [11] abstineatis ‖ à carnis cupiditatibus, [12] quæ militant aduersus animam:

12 [13] Et ‖ conuersationem vestram habeatis honestam inter Gentes: vt pro eo quòd loquuntur aduersus vos velut maleficos, ‖ [14] ex bonis operibus *quæ* spectarint, glorificent Deum [b] die visitationis.

13 [15] Proinde ‖ subiecti estote cuiuis [c] humanæ ordinationi [16] propter Dominum: [17] siue regi, vt qui superemineat;

11 Aliud argumentum, Carne (id est cotrupta illa natura) non viuunt Filij Dei, sed spiritu. Ergo carnales motus in nobis vigere non debent.

12 Tertium argumentum, Quia quantumuis cupiditates illæ nobis blandiantur, tamen salutem nostram non desinant oppugnare.

13 Quartum argumentum ab vtili, Quoniam sic quoque nostræ existimationi consulimus, dum eos qui de nobis detrahunt cogimus tandem sententiam mutare.

14 Sextum argumentum, quod etiam est maximi momenti, quia sic maximè amplificetur Dei gloria, dum honestæ nostræ vitæ exemplo vel profanissimi homines adducti, sese Deo subijciunt.

15 Quod in genere dixerat, iam explicat per partes, sigillatim particularia hominum officia describens. Ac primo quidem loco agit de obedientia quæ tum legibus tum magistratibus & summis & inferioribus debetur.

16 Primum argumentum, Quia Dominus est istius humanæ (id est inter homines constitutæ) politiæ author & vindex, ac proinde veros huius Domini seruos oportet præ cæteris esse huius ordinis obseruandi studiosos.

17 Occurrit quorundam cauillo, qui regibus quidem & summis magistratibus parere se velle dicunt, eorum autem ministros aspernantur: quasi verò ministri non sint armati eius à quo mittuntur authoritate.

b Quando illorum quoque Deus miserebitur. *c Ordinationis nomine ciuilis gubernationis dispositionem intelligit: eam autem humanam vocat, non quòd humanitus sit excogitata, sed quòd hominum ea sit propria.*

14 Siue

14 Siue præsidibus, vt qui per eum mittantur 18 tum ad vltionem maleficorum, tum ad laudem rectè agentium.

15 19 Quoniam ita est voluntas Dei, vt bene agendo, capistro frænetis amentium hominum ignorantiam:

16 Vt liberi, ac non veluti malitiæ velamen habentes libertatem, sed vt serui Dei.

10 20 Omnes [d] honorate. ‖ [e] fraternitatem diligite. Deum timete: Regem honorate.

18 ‖ 21 Famuli, subditi estote cum omni timore dominis, non solùm bonis & æquis, sed etiam prauis.

19 ‖ 22 Hoc enim gratum est, siquis propter [f] conscientiam Dei, suffert molestias iniustè afflictus.

20 Quæ enim est laus si quum peccantes colaphis cædimini, toleratis? sed si quum benefacitis, tamen afflicti toleratis, hoc est gratum apud Deum.

18 Secundum argumentum à fine huius ordinis non tantùm vtilissimi, sed etiam planè necessarij, quum hac demum ratione præmia virtuti, vitijs pœnæ constituantur: quibus rebus cõtinetur huius vitæ tranquillitas ac felicitas.

Supra 1.21. Rom.12.10. Ephes.6. Coloss.3.22. 1.Cor.7.10.

19 Primum argumentum explicat copiosius, ostendens libertatem Christianam minimè omnium (sicut iam tum nonnulli regni Dei planè imperiti dictitabant) in eo positam esse vt frænum legum excutiamus, sed in eo potius vt ex Dei voluntate vitam sanctè instituentes, omnibus planum faciamus, Euangelium non esse scelerum velamen: quum sic liberi simus, vt simus tamen Dei serui non peccati.

20 Ciuilem vitam, occasione ex ijs quæ dixerat arrepta, in duas partes vniuersales diuidit, nempe in officia quæ priuati priuatis, ac præsertim fideles fidelibus debent, & in eam subiectionem qua inferiores sunt superioribus obstricti: ita tamen vt reges Deo minimè exæquentur, quum Deo timor, regibus honor debeatur. 21 Transit ad seruorum erga dominos officia, quæ his verbis describit, vt vltro non coacte, non tantùm æquis & moderatis, sed etiam iniquis & asperis dominis serui sese subijciant. 22 Occupatio, Duram quidem esse seruilem conditionem, præsertim si iniusti domini obtigerint: sed tanto fore Deo gratiorem hanc subiectionem, si voluntas ipsius plus apud seruos valeat quàm dominorum iniuriæ.

d Charitate & officijs prosequimini. e Fratrum cœtum, & coniunctionem, vt Zachar. 11. 14. vel fraternam coniunctionem. f Quod ei sit religio Deum offendere, cuius voluntate intelligit hoc onus sibi impositum.

Esa. 53.9, 1.Pet.2.6.

21 [23] Nam ad hoc vocati estis quoniã & Christus passus est pro vobis, relinquens vobis exemplar, vt insequeremini vestigia ipsius:

22 ‖ Qui peccatum non fecerat, nec inuentus est dolus in ore ipsius:

23 Qui conuitijs affectus, non vicissim conuitiabatur: quum malis afficeretur, non minabatur:

24 sed cõmittebat *vindictam* ei [25] qui iuste iudicat:

24 [26] Qui peccata nostra pertulit in corpore suo super lignum: vt peccatis mortui, iustitiæ viueremus: cuius vibicibus sanati estis.

25 Nam eratis velut oues errantes: sed conuersi nunc estis ad pastorem & curatorem animarum vestrarum.

2 [1] Tertio loco vxorũ in maritos officia perscribit, subiectione etiam illis præcipiens.

[2] Seruitutis asperitatem leuit, quum diserte pro seruis etiam passum esse Christum ostendit, vt taro æquus ferant iste inter eiusdem naturæ homines inæqualitate: deinde proponens illis Christum illũ Dominum dominorum pro exemplo, significat nõ posse non videri nimium molles qui in tolerandis iniurijs difficiliores se præbeant quàm ipse Christus iustissimus simul & durissime omnium afflictus, & tamen patientissimus.

24 Remedium aduersus iniurias illis ostendit, nempe vt Deo causam suam commendent, Christi exemplo. 25 Veluti conuertere oratione ad dominos qui & ipsi Dominũ ac iudicem in cœlis habeant, iniurias seruis illatas iuste (id est absque personarum acceptione) vlturum. 26 Reuocat eos Apostolus à consideratione iniuriarũ quas perferre coguntur, ad cogitandam magnitudinem simul & finem beneficij a Christo accepti.

g *Translatio sumpta a pictoribus vel a pædagogis.*

CAP. III.

1 Ne mulieres Christiana viros suos licet Ethnicos contemnãt, 5 piarum mulierum exemplum proponit. 8 Addit generales præceptiones, 14 vt æquo animo sustineant persecutiones, 16 & intrepide respondeant de sua fide, 18 idque auspicus Christi.

Coloss.3.18, ephes.5.22.

1 § Similiter ‖ vxores subiectæ *sint* suis viris

2 vt etiam siqui non obediunt sermoni, per vxorum conuersationem absque sermone lucrifiant.

[1] Similiter vxores subiectæ sint suis viris: vt etiam si qui non obediunt sermoni, per vxorum conuersationem absque sermone lucrifiant.

[2] Nominatim de iis agit qui maritos habebant non Christianos, quas tanto magis viris suis subiectas esse oporteat, vt eos honestate ac pudicitia Domino lucrifaciant.

2 Vbi

2 Vbr ſpectarint cum reuerentia *coniunctam* caſtam conuerſationem veſtram.

3 ‖ [3] Quarum ornatus non ſit externus ille in nodis capillorum, & circumpoſito auro, vel palliorum amictu:

4 Sed [a] occultus ille cordis homo, *ſitus* in incorruptione lenis ac quieti ſpiritus, qui eſt [b] coram Deo pretioſus.

5 [4] Ita enim olim & ſanctæ illæ mulieres ſperantes in Deo, ornabant ſeſe, ſubiectæ ſuis viris.

6 Sicut ‖ Sara obediuit Abrahæ, dominum eum vocans: cuius factæ eſtis filiæ dum benefacitis, [5] etiam quum non terremini vllo pauore.

7 ‖ [6] Viri ſimiliter, vnà [c] verſentur vt [d] ſcientes decet, [7] [e] vaſi muliebri vt infirmiori tribuentes [f] honorem, [8] vtpote quum vnà etiam hæredes *ſitis* [g] gratiæ vitæ, [9] ne interrumpantur preces veſtræ.

8 [10] Denique omnes *eſtote* concordes, mutuo

1. Tim. 2. 9.

3 Mulierũ luxum damnat, & verũ ac coram Deo pretioſũ earũ ornatũ indicat, interiorem videlicet & incorruptibile, in placido & quieto animo poſitum.

Gen. 18. 12.

4 Argumentũ à ſanctarũ mulierum, ac preſertim Sarę credẽtium matris exemplo.

1. Cor. 7. 3.

5 Quoniã mulieres natura ſunt meticuloſæ, ſignificat ſe ſubiectionẽ ab eis requirere, quã nec vis metus extorqueat. 6 Maritos viciſſim ſuum officium docet, nempe vt quanto excellunt intelligentia ac prudentia, tanto ſe præſtent prudentiores & magis circunſpectos. 7 Argumentum ſecundũ. Quoniam vxor etſi natura ſit viro infirmior, tamẽ ſit inſigne viri organon ad vſus longè præſtãtiſſimos conditum: vnde conſequitur, non ideo eſſe negligendam quoniam ſit imbecillis, ſed è contrario tanto magis ſolicitè habendam. 8 Tertium argumentum, In eo quòd longè maximum eſt (id eſt, in vitæ æternæ beneficio) pares eſſe, quæ in domeſtico contubernio ſint impares, ac proindè minimè eſſe alpernandas, quantumuis ſint infirmæ. 9 Quartum argumentum, Vitanda omnia iurgia, quòd preces impediant, ac totum Dei cultum ad quem communiter ſunt vocati maritus & vxor. 10 Rediens ad communes exhortationes, concordiam commendat, & quæcunque ad pacem & mutuam coniunctionem fouendam ſpectant.

a Qui in mente ſedem fixam habeat, opponitur ergo occultus homo externo corporis ornatui. b Vere pretioſus, & ipſius Dei iudicio. c Omnia matrimonij officia obeat. d Quo maiore eſt praditus prudẽtia, eo magis circunſpecte ſe gerat in præferendis incomodis, quibus infirmitas muliebris & ſibi, & marito ſæpenumero moleſta eſt. e Mulier vocatur vas Hebræorũ more, quia ea vtitur maritus tanquam comite & adiutrice ad fideliter coràm Deo vita tranſigendam. f Honore cura & ſolicitudine. g Gratuiti illius beneficij, quo donatur vita nimirũ æterna.

molestiarum sensu affecti, fraterna præditi charitate, misericordes, comes:

9 ‖ [11] Non reddentes malum pro malo, aut conuitium pro conuitio, sed contrà, benedicētes: [12] vt qui sciatis vos ad hoc vocatos esse vt benedictionis hæreditatem possideatis.

10 ‖ [13] Itaque qui vult vitam diligere, & [h] videre dies bonos, coerceat linguam suam à malo, & labia sua, ne loquantur dolum.

11 ‖ Declinet à malo, & faciat bonum: quærat pacem, & persequatur eam.

12 Nam oculi Domini *sunt intenti* in iustos, & aures eius in deprecationem eorum: [i] vultus verò Domini aduersum eos qui faciunt mala.

13 [14] Et quis est qui affligat vos, si bonitatis æmulatores fueritis?

14 ‖ Sed & si*quid* perpetiamini propter iustitiā, beati *tamen estis*. 15 Cæterùm ‖ [k] timorem eorum ne timete, neque turbamini:

Prou.17.11, & 20.22, matt.5.39, rom.12.17, 1.thess.5.15. Psal.34.13.

11 Non modò referendæ non sunt iniuriæ, sed etiam beneficijs pensandæ.

Esa.1.16. Matth.5.10. Esa.8.12, & 13.14.

12 Argumentum à comparatis, quū ipsi à Deo quē toties offendimus, vocati simus ad tantum bonum, nedum vt iniurias sibi à nobis factas vlciscatur, an nosipsos tanta beneficentia reddemus indignos potius quam vt mutuas offensas condonemus? Est autem digressio ad fortiter sustinendas afflictiones, ab hoc versu vsque ad finem huius capitis. 13 Tacita obiectio, Atqui nostra hæc patientia nihil aliud quàm malorum improbitatem fouebit, vt impunè quidem illi in nos grassentur, nos verò pereamus. Imò verò (respondet Apostolus Dauidis ipsius verbis) sine noxa viuere, & fugientem etiam pacem persequi, iter est ad fœlicem & tranquillam pacem. Quòd siquis iustè agendo affligitur, Dominus omnia obseruat, suo tempore pios clamantes liberaturus, & improbos perditurus. 14 Secundum argumentum; Impij lacessiti, magis ac magis proteruiunt: itaque beneficijs potius sunt vincendi. Quòd si ne sic quidem possint lucrifieri, nihilominus tamē beati erimus si propter iustitiam affligamur. 15 Consilium certissimum in afflictionibus quantumuis terribilibus, sibi animo cōstare. At quōmodo hoc consequemur? Si Deum sanctificauerimus in animis nostris, id est, si in eum vt omnipotentem, vt hominum amatorem, vt verè bonum ac veracem, recumbamus.

h Beatam ac fœlicem vitam transigere. i Ad verb. facies, sumitur autem pro ira. k Ne ipsorum more & exemplo moueamini.

15 Sed

15 Sed Dominum Deum [l] sanctificate in cordibus vestris. [16] *Estote* autem semper parati ad respondendum cuilibet petenti rationẽ eius spei quæ in vobis est, cum lenitate & reuerentia:

16 Conscientiam bonam habentes, vt pro eo quod loquuntur aduersum vos tanquam malefi-cos, pudefiant, qui incessunt vestram bonã in Christo conuersationem.

17 [17] Melius enim est vt bene agentes, si ita velit Dei voluntas, malis afficiamini, quàm malè agentes:

18 ‖ [18] Nam & Christus semel pro peccatis passus fuit, [19] iustus pro iniustis: [20] vt nos ad Deum adduceret; [21] mortificatus quidem [m] carne, viuificatus autem Spiritu.

Rom.5.6, heb.9.15.

16 Vult nos propter iustitiam afflictos, solicitos esse nõ de vita nostra vel abnegatione veritatis, vel pari violentia, aut alijs eiusmodi artibus redimenda, sed potius de ratione fidei nostræ intrepidè quidem, sed tamẽ cum placido & Dei reuerentiæ pleno spiritu reddenda, vt non habeant hostes quod meritò possint obijcere, sed potius suijpsorum eos pudeat.

17 Ratio duplici paradoxo Christiano constans: vno, quoniam si semel omnino subeundæ sunt afflictiones, præstat iniustè quàm meritò affligi: altero, quoniam non temerè, sed Dei nostri voluntate sic affligimur.

18 Probatio vtriusque paradoxi, prolato Christi ipsius (nostri archetypi) exemplo, vt qui non propter sua peccata (quæ nulla erãt) sed pro nostris fuerit afflictus, & quidem ex Patris decreto.

19 Argumentum à comparatis, Passus est Christus iustus pro nobis iniustis, & nos iniustos pœnitebit pati pro iusti nomine?

20 Aliud argumentum, partim à cõnexis sumptum, Quoniam videlicet qua via Christus incessit, eadem & nos ad Patrem suum adducit: partim à causa efficiente, Quoniam nimirum Christus non modò proponitur pro exemplo quod imitemur, sed etiam sua virtute nos in omnibus istis viæ asperitatibus sustinet, donec ad Patrẽ nos adducat.

21 Aliud argumentum ab istarum afflictionum exitu fœliciſſimo, in quo etiam Christus nobis & exemplo & virtute præit, vt qui grauissima quidem sit ad mortem vsque perpessus, sed altera tantùm sui parte, nempè carne, siue humana natura: sed tamen victor dimittens suæ vi enaserit.

l Omnem ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipso solo pendete.

m Secundùm humanam naturam, corpore etenim mortuus est, animo verò doloris sensu vacuus.

Gene.6.14, matth.24.38, luc.17.26.

19 22 Per quem etiam spiritibus qui sunt in carcere profectus prædicauit,

20 Olim immorigeris, || quum n semel expectabat Dei patientia in diebus Noe quum appararetur arca: in qua paucæ (id est octo) o animæ seruatæ sunt in aqua.

21 23 Cui nunc correspondens exemplar Baptismi, nos quoque seruat (non quo carnis sordes abijciuntur, sed quo sit vt bona conscientia p Deum interroget) 24 per resurrectionem Iesu Christi,

22 Qui est ad dexteram Dei, profectus in cœlũ, subiectis ipsi Angelis & potestatibus ac virtutibus.

22 Tacita obiectio, Christ⁹ quidẽ hoc potuit, nos autẽ quid? Imò (respondet Apostolus) hanc ipsam virtutẽ omnibus seculis Christus & seruandis pijs, quibus paucissimis & calamitosissimis, & suorum hostium rebellioni vindicandæ exeruit, vt ex diluuij historia liquet. Christus enim is est qui temporibus illis quum Deus patientissimus terminum ad resipiscendũ mundo demnijsset, adfuit, non quidem corporali præsentia, sed diuina illa sua virtute, prædicans resipiscentiam, per os videlicet ipsius Noe arcam apparantis, spiritibus illis immorigeris qui nunc in carcere seruantur, plenam suæ rebellionis mercedem expectantes, & paucos illos (id est octo omnino capita) in aquis seruauit. 23 Applicatio anagogica superioris exempli ad tempora aduentum Christi consequuta. Fuit enim illa Noe conseruatio in aquis, nostri Baptismi figura: minimè id quidem quasi materialis illa Baptismi aqua nos seruet, vt aquæ illæ arcam sustinentes, Noe seruarũt: sed quia Christus vi illa interiore quam Baptismus exterior adumbrat, nos ablutos conseruat, vt possimus Deũ bona conscientia inuocare. 24 Eadẽ illa virtus qua Christus resurrexit, & nunc in cœlum euectus, omnem potestatẽ accepit, nos hodie tuetur ac conseruat.

n Hoc aduerbio declaratur tempus vltimo præfixũ fuisse, quo elapso nulli postea supereſſet. o Homines. p Conscientia sanctificata potest libere Deũ inuocare.

CAP. IIII.

1 Longius profert Christi exemplum, 6 nempe ad carnis mortificationem. 8 Charitatem in primis commendans. 12 Redit inde ad patientiæ doctrinam. 17 Necesse enim esse vt initium correctionis ab Ecclesia fiat.

CAP. IIII.

1 Absoluta digressione, iam ad intermissam exhortationem redit, arrepta occasione ex eo quod de Christi morte & resurrectione dixerat, sanctificationem nostram sic delineans, vt sanctificari idem sit atque pati in carne, id est desistere à nostra illa vitiositate: & resurgere Deo, id est virtute Spiritus sancti renouari, vt quod reliquum est vitæ, ex Dei voluntate transigamus.

1 QVum igitur Christus passus sit pro nobis carne, vos quoque eadem cogitatione

armamini, *nempè* quòd qui passus est in carne, destitit à peccato,

2 Vt non amplius cupiditatibus hominum, sed voluntati Dei, [a] quod reliquum est temporis in carne viuat.

3 [b] Satis enim est nobis quòd anteacto vitæ tempore libidinem Gẽtium patrauerimus, quum incederemus in proteruijs, cupiditatibus, vinolentijs, comessationibus, compotationibus, & nefarijs simulacrorum cultibus.

4 [c] Quamobrem *illi*, non concurrentibus vobis ad eandẽ luxus profusionem, peregrinari sibi videntur, blasphemantes:

5 Qui reddituri sunt rationem ei qui paratus est ad iudicandum viuos & mortuos.

6 [d] Nam idcirco mortuis quoque prædicatũ est Euangelium, vt damnarentur quidem secũdum homines, *id est* carne, viuerent autem secundum Deum, *id est* Spiritu.

7 [e] Omnium autem finis imminet. Estote igitur sobrij & vigilantes ad orandum.

8 [f] Ante omnia verò charitatem alij in alios propensam habentes: nam || charitas operiet multitudinem peccatorum.

2 Memoria turpitudinis anteactæ vitæ in peccatorũ sordibus, ad seriã resipiscentiam nos iuuat. *Ephes. 4.*

3 Ne prouersis hostium de nobis iudicijs & calumnijs moueamur, opponendum est extremũ illud Dei iudicium quod eos manet, quũ nemo prorsus siue tũ viuus deprehẽdatur, siue antea mortuus fuerit, sit illud effugiturus. *Prou. 18.17.*

4 Digressio, quoniam extremi illius iudicij vniuersalis mentionẽ fecerat. Occurrit autẽ obiectioni, Quũ Christus non ita pridẽ aduenerit, videri excusationẽ habituros qui antea mortui sunt. Hoc verò pernegat Apostolus, quoniam, (inquit) idem hoc Euangeliũ fuit illis etiam annũtiatũ, (Iudæos enim alloquitur) idque in eundem finem atque nunc vobis illud annũtiatur, nempè vt carne, (id est vitiositate illa quæ in hominibus regnat) abolita, virtute Spiritus Dei se gubernari patiantur.

5 Redit ad propositum, addito argumento à circumstantia temporis, Quòd vltimus ille finis immineat, ac proinde tanto diligentius sit vigilandum & precandum vera cum animi sobrietate.

6 Charitatem mutuam commendat, ex eo quòd innumerabilia peccata velut sepeliat, ac proinde pacis ac concordiæ sit fautrix & conseruatrix. Qui enim inter se amant, mutuas offensas facilè condonant.

a Quod præsenti vitæ in hoc corpore transigendæ superest. *b Profanè ac libidinosè Gentium instar vixerimus.* *c Ridiculum & insolitũ existimant esse.*

Rom.12.13, heb.13.2, Rom.12.6, philip.2.14.

9 ‖ [7] Hospitales estote alij erga alios, sine murmurationibus.

10 [8] Vt ‖ quisque accepit donum, *ita* alius in alium illud subministrantes, [9] vt boni dispensatores variæ Dei gratiæ.

11 [10] Si quis loquitur, *loquatur* vt eloquia Dei: si quis ministrat, *ministret* tãquam ex viribus quas suppeditat Deus: vt in omnibus glorificetur Deus per Iesum Christum, cui est gloria & imperium in secula seculorum. Amen.

12 [11] Charissimi, ne tanquam [d] hospites, [12] exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum, percellimini, vtsi peregrinum aliquid vobis accideret:

13 [13] Imò in eo quòd consortes estis afflictionum Christi, gaudete: vt & quum patebit eius gloria gaudeatis exultantes.

14 ‖ [14] Si probris afficimini in nomine Christi, beati *estis:* quoniam & gloriæ & Dei [e] Spiritus su-

7 Ex multis charitatis officijs, vnũ cuius tum præsertim maximus erat vsus, nominatim cõmẽdat, nempè hospitalitatẽ, quam vult esse volũtariam ac planè benignam. *Matth.5.10.*

8 Charitatis vsum ostendit, nempè vt quod quisque donũ proprium habet, ad proximi vtilitatem referat.

9 Ratio, Quia quicquid habemus donorum, hac lege accepimus à Deo vt simus ipsius œconomi. 10 Species duas istorum donorum vt præcipuas commemorat, nempè docendi munus in Ecclesia, & reliquas Ecclesiasticas functiones, in quibus duo sint in primis obseruanda: nempè vt purum Dei verbum doceatur, & quicquid geritur, ad Dei Patris in Christo gloriam, veluti scopum, referatur.

11 Quòniam cum sincera religionis professione crux est coniuncta, commodè repetit Apostolus quod prius attigerat, nos commonefaciẽs ne afflictionibus vt re quapiam noua & insolente perturbemur.

12 Ratio prima, Quoniam Dominus hoc velut igni minimè vult nos consumere, sed excoquere ac perficere. 13 Altera ratio, Quoniam diuersissimæ sunt piorum & impiorum afflictiones tribus in rebus: Primùm, quia soli pij in afflictionibus cum Christo communicãt, ac proinde gloriæ quoque ipsius suo tandem tempore participes fient.

14 Secundò, Quia quamuis infideles longè aliter statuant, vt qui pios affligendo sint in Deum blasphemi, tamen pij eo ipso quòd tot probris afficiuntur, vera gloria spirituali à Deo afficiuntur, & ipsorum adoptio à Dei Spiritu in ipsis obsignatur.

d Nisi in rem nouam, & de qua antea non cogitaueritis, incidatis.

e Spiritus nomine intelligit ipsa spiritus dona.

VOS

per vos requieſcit: *qui* quod ad illos quidem attinet, blaſphematur, quod ad vos autem, glorificatur.

15 [15] Nequis igitur veſtrûm affligatur vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alienarum rerum inſpector:

16 Sed ſi vt Chriſtianus, ne pudeſiat, imò glorificet Deum hac in parte.

17 [16] Nam tempus *eſt* quo incipiat iudicium à domo Dei: [17] quòd ſi primùm *incipit* à nobis, quis erit finis eorum qui non parent Dei Euangelio?

18 ‖ Et, ſi iuſtus vix ſeruatur, impius & peccator vbi comparebit?

19 [18] Itaque qui affliguntur ex voluntate Dei, tanquam fideli conditori commendent animas ſuas benefaciendo.

Prou.2.31.

15 Tertium diſcrimen, Quia non ob ſcelera affliguntur pij, ſed ob iuſtitiam, vt Chriſtiani: vnde fit vt crux quum ſit illis fidei ac iuſtitiæ teſtimonium, non triſtitiæ ſed inenarrabilis cuiuſdam lætitiæ argumentum ipſis ſubminiſtret. Proponit autem hoc tertium diſcrimen Apoſtolus ſub exhortationis forma. 16 Tertia ratio, Quia totius mundi Dominus de ſuis domeſticis potiſſimùm ſolicitus, idcirco illos in primis caſtigat, ita tamen vt in ſua etiam maxima ſeueritate modum teneat. hoc autem quum ſemper aliâs conſueuerit, nunc potiſſimùm facit, quum ſeipſum Eccleſiæ ſuæ præſentem exhibuit. 17 Ne pij vmbratili illa impiorum fœlicitate offendantur, quaſi Deus non ſit mundi gubernator, quum impijs benè ſit, pijs autem malè, docet nos Apoſtolus à comparatis colligere, Deum qui ne ſuis quidem parcat quominus eos ſub cruce erudiat, ſuo tandem tempore longè aliter tractaturum rebelles & impios, quos ſemel perdere conſtituit.

18 Concluſio, Quum non temerè, ſed ex Dei voluntate pij affligantur, illis minimè eſſe deſperandum, ſed nihilominus in ſanctitatis & beneficentiæ via pergendum, ſeſe Deo ſuo fideli conditori (id eſt Patri) commendando.

CAP. V.

1 Seniores admonet ne imperium vſurpent in Eccleſiam.
5 Iuuenibus docilitatem & modeſtiam commendat.
8 Sobrietatem quoque & excubias aduerſus hoſtem truculentum.

1 Peculiariter describit presbyterorũ (id est eorum qui Ecclesiæ cũram gerũt) officium. *Rom.12.18, iac.4.6.*

2 Præfatur à suæ personæ circunstantia, se videlicet, vt ipsorum collegam, non de rebus incompertis, sed quas optimè omnium esset expertus, cum eis agere, & eam ipsam conditionem eis proponere quam ipse prior subierit, quum & labores eosdem sustineat, & spem etiam communem cum eis habeat.

1 PResbyteros qui inter vos sunt, [2] precor ego vnà presbyter, aç testis afflictionum Christi, atque idem gloriæ patefaciendæ consors,

2 [3] Pascite Dei [4] gregem [5] qui penes vos est, [6] curã illius agẽtes non coactè, sed libẽter: non turpiter affectantes lucrum, sed prompto animo.

3 Neque vt dominantes [b] cleris, sed vt qui sitis exemplaria gregis.

4 [7] Et quum apparuerit ille Pastorum princeps, reportabitis immarcessibilem illam gloriæ coronam.

5 [8] Similiter iuniores subiecti estote senioribus, & omnes vicissim subijcimini. Modestia estote intus ornati. [9] nam Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.

6 ‖ Submittite igitur vosipsos [10] potenti ma-

3 Primus Canon, Qui pastor est, gregem pascito.

4 Secundus, Pastor gregem non suum, sed Dei esse cogitato.

5 Tertius, Pastores non alienos greges inuadunto, sed sibi à Deo commissum pascunto. 6 Quartus, Pastores non coactè, sed libenter: non auarè, sed animo in gregem propenso: non vt domini sortis & hæreditatis Dei, sed vt eius ministri, Ecclesiam Verbo, & sanctæ ac inculpatæ vitæ exemplo gubernanto. 7 Ne hominum perfidia vel etiam crudelitate frangantur pastorum animi, monet eos, vt in summum illum Pastorem & coronam in cœlis repositam, perpetuò intuẽantur. 8 Peculiares multas virtutes Christianas commendat, ac modestiam quidem in primis: qua admonitione omnes quidem egemus, sed iuniores præsertim, propter ætatis illius proteruiam & superbiam. 9 Quoniam superbia plerisque videtur iter esse ad huius vitæ splendorem, testatur Apostolus ex aduerso, ignominiam quidem esse superbiæ mercedem, modestiæ verò gloriam. 10 Quoniam modestis minantur superbi illi spiritus, monet Apostolus, vt potentiam Dei superborum hominum vanitati opponamus, & ab eius prouidentia toti pendeamus.

a Non dicit, offerte pro viuis & mortuis, & peregrina lingua centones malè consutos cantillate, sed Pascite. *b Clerus, sortem & hæreditatem Domini significat, id est, populum Christianum.*

mi Dei, vt vos in tempore extollat:

7 ‖ Omni cura vestra in eum coniecta: nam illi cura est de vobis. *Iac.4.10.*

8 ‖ [11] Sobrij estote: vigilate. nam aduersarius vester diabolus, tanquam leo rugiens, obambulat, quærens quem deuoret. *Psal.55.23, sap.12.13, mat.6.25, luc.12.22.*

9 Cui resistite firmi per fidem: [12] scientes easdem afflictiones à vestra quæ in mundo est [c] fraternitate impleri.

10 [13] Cæterùm Deus omnis gratiæ *autor*, qui vocauit nos ad æternam suam gloriam in Christo Iesu, paulisper afflictos, is *inquam*, absolutos vos reddat, stabiliat, roboret, fundet.

11 Ipsi gloria & robur in secula seculorum. Amen.

12 [14] Per Syluanum vobis (vt opinor) fidelem fratrem paucis scripsi, adhortans *vos*, & testificans hanc esse veram gratiam Dei in qua statis.

13 [15] Salutat vos ea quæ est [d] Babylone vobiscum electa *Ecclesia*, & Marcus filius meus.

14 ‖ Salutate alij alios charitatis osculo. Pax vobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amen.

11 Vigilantia & fide expugnatur Satanæ crudelitas, in omnes ad nos vorandos occasiones intenti. *Rom.16.16, 1. corinth.16. 20, 2. corinth. 13.12, 1.pet.5.14.*

12 Neque nouæ sunt, neque vnius alicuius propriæ, sed iam olim toti Ecclesiæ communes persequutiones à Satana excitatæ: ac proinde patienter ferendum est, in quo tales totque socios certaminis habemus.

13 Superiorem doctrinam solenni precatione, veluti sigillo obsignat, rursus inculcans vt ab eodem petant virium incrementum, à quo & initium habuerunt & complementum sperant: nempè à Deo Patre in Christo Iesu, in quo certa est nobis æternæ vitæ gloria.

14 Perseuerantia in doctrina Apostolica, vnicum est Christianæ fortitudinis fundamentum. Doctrinæ autem Apostolicæ summa est, gratuita à Deo salus.

15 Salutationes familiares.

c Fratrum cœtu per orbem terrarum dispersо. d In illa celebri Assyriæ ciuitate, in qua tum erat Petrus Apostolus circumcisionis.

EPISTOLA CATHOLICA PETRI APOSTOLI POSTERIOR.

CAPVT I.

Postquam Dei bonitatem, 5 & fidei bona commemorauit, 6 sanctitatem vitæ illis commendat, 12 Et quo plus ponderis habeat monitio, 14 se iam morti vicinum indicat: 16 Insuper etiam oculatum testem se esse asserit.

CAP. 1.

1 Salutatio, in qua significat se vt Christi legatum cum eis agere quibuscum alioqui vnam & eandem fidem communem habeat, in Iesu Christi Dei ac seruatoris nostri iustitia fundatam.

1 SIMEON Petrus seruus & Apostolus Iesu Christi, ijs qui æquè pretiosam fidem nobiscū sortiti sunt per [a] iustitiam Dei nostri & seruatoris Iesu Christi.

2 Gratia vobis & pax multiplicetur [2] per agnitionem Dei, & Iesu Domini nostri:

3 [3] Vtpote quum [b] diuina vis ipsius omnia nobis donarit quæ [c] ad vitam & pietatem *pertinent*, per [d] agnitionem illius qui vocauit nos ad gloriam ac virtutem:

2 Fides est agnitio Dei & Christi, ex qua omnis fœlicitas in nos promanat. 3 Christus sese nobis in Euangelio patefaciens, idque sua vnius vi, donat nobis quæcunque tum ad vitam æternam requiruntur, in qua videlicet nos glorificare constituit, tum etiam ad pietatem, dum vera virtute nos instruit.

a Ex eo quod Deus vt staret promissis, fidelem sese ac proinde iustum nobis exhibuit. b De Christo loquitur, quem Deum facit, & quidem seruatorem vnicum. c Ad salutem. d Hæc est summa veræ religionis, vt à Christo, quasi manu ducamur ad Patrem.

4 [4]Ex eo quòd maxima nobis ac pretiosa promissa donata sint vt per hæc efficeremini [e] diuinæ consortes naturæ, elapsi ex corruptione quæ est in [f] mundo per [g] cupiditatem.

5 [5]Ad hoc ipsum verò *vos* omni præterea collato studio, [h] adijcite fidei vestræ virtutem, virtuti verò scientiam,

6 [6]Scientiæ verò temperantiam, temperantiæ verò tolerantiam, tolerantiæ verò pietatem:

7 Pietati verò animum in fratres propensum, animo verò in fratres propenso charitatem.

8 [7]Hæc enim si vobis adsunt & exuberant, non inertes nec infructuosos vos efficiunt ad Domini nostri Iesu Christi cognitionem.

9 Nam cui hæc non adsunt, is cæcus est, [i] nihil procul cernens, oblitus sese à veteribus peccatis suis fuisse purgatum.

10 [8]Quapropter, fratres, potius studete vocationem & electionem vestram firmam efficere: hæc enim si feceritis, nunquam impingetis.

4 Explicatio superioris sententiæ, expositis tãtorũ beneficiorũ causis, à Deo omnia hæc bona promanare, ex gratuita ipsius promissione, bona, inquã, longè pretiosissima, vt liberati à mundi corruptione (id est vitiosis quas circũferimus cupiditatib[9]) quodammodo efficiamur ipsi[9] Dei similes.

5 Substrato fundamẽto (id est explicatis nostræ salutis, ac præsertim sanctificationis) causis, iã nos exhortari incipit vt toto animo in illius gratiæ verum vsum incumbamus. Auspicatur autẽ à fide, sine qua nihil Deo placere potest, quam monet vt virtute (id est bonis sanctisque moribus) cumulemus, sed coniuncta cum eis diuinæ voluntatis cognitione, sine qua nec fides, nec vlla vera virtus extat. 6 Alias quasdam virtutes præcipuas enumerat, quarum aliæ ad priorem, aliæ ad posteriorem Legis tabulam pertinent. 7 Sicut ex vera cognitione Christi nascuntur illi veluti fructus, ita vicissim sic fructificando fouetur & crescit ipsa cognitio, adeò quidem vt qui est infructuosus, is vel nunquam veram lucem cognouerit, vel accepti sanctificationis doni sit oblitus. 8 Conclusio, Quum igitur ex fructibus illis nostra vocatio ac electio approbetur, & in nobis confirmetur, atque adeò quum hoc vnum sit in æternum Christi regnum iter, superest vt totis animis huc feramur.

e Diuinæ naturæ nomine, non essentiam, sed participationem qualitatum intelligit, qua imago Dei in nobis restituitur. f In hominibus. g Est enim cupiditas sedes corruptionis, illa autem in nostris visceribus est collocata.

h Præterea suffícite & suggerite. i Is in quo cognitio Dei non est efficax, cæcus est quantũ ad Dei regnum attinet, qui non tendat longius remota, i. cœlestia.

9 Amplificatio conclusionis, addita modesta excusatione; in qua suum in eos studium declarat, vicinum suum obitum prædicens.
Ioh.21.17.
1.Cor.1.17, & 2.cor.1.13.

11 Ita enim copiosè subministrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi.

12 9 Quapropter non negligam vos de istis semper commonefacere, tametsi periti & confirmati sitis in præsenti veritate.

13 Iustum enim arbitror, quandiu sum in hoc [k] tabernaculo, excitare vos per commonefactionem:

14 Quum sciam breui futurũ vt deponam hoc tabernaculum meum: ‖ sicut Dominus noster Iesus Christus declarauit mihi.

15 Sed & studebo vt vos subinde post exitum meum possitis horum mentionem facere.

10 Alia amplificatio ab huius doctrinæ summa tũ certitudine, tum dignitate, vtpote cuius sit autor Dominꝰ ille noster Iesus Christus Filius Dei, cuius gloriæ & spectator & auditor fuit ipse Apostolus.
Matt.17.5.
2.Tim.3.1.

16 ‖ 10 Non enim arte compositas fabulas sequuti, notam vobis fecimus Domini nostri Iesu Christi potentiam & aduentum: sed vt qui oculis nostris aspeximus illius maiestatem.

17 Acceperat enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce ad eum delata huiusmodi à magnifica gloria, ‖ Hic est ille Filius meus dilectus, in quo acquiesco.

18 Et hanc vocem nos audiuimus è cœlo delatam, quum essemus vnà cum eo in monte sancto.

11 Euangelij veritas ex eo etiam elucet quòd cum Prophetarũ prædictionibꝰ prorsus consentiat.

19 11 Et habemus firmissimum sermonem propheticum: 12 cui rectè facitis quòd attendatis, velut lucernæ splendenti in obscuro loco, vsquedum l dies illucescat, & m lucifer exoriatur in cordibus vestris.

20 ‖ 13 Si illud primùm noueritis, nullam pro-

12 Apostolica doctrina Prophetiam minimè excludit, quũ sese mutuis testimonijs stabiliant. Fuerunt autem Prophetæ velut lucernæ cæcis prælucentes tantisper dum Euangelij fulgor splendesceret.

13 Legendi quidem Prophetæ, sed ita vt à Deo petatur interpretationis donũ, vt idem sit Propheticorũ scriptorum autor & interpres.

k *Corpore.* l *Plenior & apertior cognitio, quam sub Legis vmbris.*

m *Clarior illa Euangelij doctrina.*

phetiam

phetiam n Scripturæ esse o propriæ explicationis.

21 Non enim libidine hominis allata est olim Prophetia, sed p acti à Spiritu sancto loquuti sunt sancti q Dei homines.

n *Scripturam coniungit Prophetia, vt veram à falsa distinguat.* o *A Deo siquidem profecta vera Scriptura interpretatio.* p *Vi Dei afflati: compositos tamen intellige hos motus, non quales fuere profanorum Vatum.* q *Diuini interpretes ac nuncij.*

CAP. II.

1 Exponit cur hæc monuerit superius, nimirum propter falsos doctores, 3 quos tandem nefandæ artes ac interitum describit, 12 Brutis animalibus, 17 & fontibus sine aqua eos comparat, 20 quod homines Deo consecratos, ad pristinam immunditiem retrahant.

1 FVerunt r autem & pseudoprophetę in a populo, vt etiam inter vos erunt falli doctores, qui subintroducent hæreses exitiales, etiam Dominum qui illos redemit abnegantes, accersentes sibi ipsis velox exitium.

2 Et multi sequentur eorum exitia, per quos via veritatis blasphemabitur.

3 3 Et per auaritiam fictis sermonibus b vos negotiabuntur: 4 quibus damnatio iam olim non otiatur, & quorum exitium non dormitat.

4 Nam s Deus Angelis qui peccauerant non pepercit, sed in c tartarum detrusos, d catenis caliginis tradidit damnationi seruatos.

5 Et e prisco mundo non pepercit, sed octauũ

r *Non tantum erunt hæreses, sed etiã multi earũ sectatores.* s *Auaritia plerũque hæreseos comes, instituta ipsarũ etiã animarũ mercatura.* 4 *Consolatio piorũ, Deũ qui Angelos apostatas in tartara tenebrosa præcipites dedit, tandẽ iudicaturũ: qui priscũ mundũ, seruato octauo Noe, diluuio perdidit: qui Sodoma, seruato Loto, in cinerẽ redegit: suos electos ab istis erroribus liberaturũ, & iniustos illos semel destructurum.* a *Sub Lege, sane adhuc politia.* b *Vobis tanquam pecoribus ad nundinationem abutentur.* c *Sic vocauerunt Græci infimam terræ locã, quæ puniendis nocentium animis esset destinata.* d *Caligine quos catenis constrinxit: caliginem autem vocat miserrimam & horroris plenam vitæ conditionem.* e *Qui fuit ante diluuium, non quod nouum Deus condiderit, sed qua noua orbis facies apparuit.*

CAP. II.

1 Vt olim fuerunt duo Prophetarum genera, verum & eorum, alterũ falsum: ita prædicit Petr. quosdã veros, quosdam falsos fore doctores in Ecclesia, adeo vt ipse Christ. à quibusdam abnegetur, qui tamẽ illum redemptorẽ vocabunt. *Iob. 4. 18, ind. 6.*

Gen.7.2

||Noe iustitiæ [f] præconem seruauit, diluuio in mũdum impiorum inducto:

Gen.19.13.

6 Et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerem redactas || subuersione damnauit, fecítque vt essent exemplar impiè victuris.

7 Et iustum Lot libidinosa nefariorum conuersatione fatigatum eripuit.

8 (Iustus enim ille quum habitaret inter eos, in dies animam iustam iniquis *illorum* factis, & [g] videndo & audiendo [h] excruciabat)

9 [i] Nouit Dominus pios è tentatione eripere, iniustos autem in diem iudicij puniendos seruare:

10 [j] Maximè verò eos qui carnem sequentes, in impura cupiditate incedunt, & dominatum despiciunt, *qui inquam, vt sunt* audaces & sibi placentes, non horrent [k] dignitates conuitijs incessere.

11 Quum ipsi Angeli qui sunt robore ac potestate maiores, non ferant aduersus eas apud Dominum iudicium maledicum:

12 [6] At isti, veluti animantia rationis expertia quæ [l] naturali impetu feruntur, [m] facta ad cum finẽ vt capta interçant, ea vituperantes quæ ignorant, [n] sua ipsorum corruptela interibunt:

13 Reportaturi mercedem iniustitiæ, vt qui pro voluptate ducant quotidianas delicias: labes

Ge. Ad aliud corruptorum hominũ, in Ecclesiæ tamen sinu versantiũ, genus descendit, eorum videlicet qui nequitiæ sunt diditi, & seditiosè magistratuũ auctoritatem (quam ne ipsi quidem Angeli coram Deo ministrãtes [2] vituperant) conuitijs incessũt. Vera & expressa Romani cleri (quẽ vocant) descriptio.

6 Graphica eorundem pictura, in qũa bestijs comparantur, idcirco natis vt dum ventri student, sese in laqueos induant perituras. Nihil enim esse istis ignorantius, quanuis quæ ignorant, audacissimè vituperent: & fore vt bestiarum exemplo, ijs ipsis voluptatibus quibus delectantur, & Ecclesiæ cœtum contaminant, exitium sibi ipsis accersant.

f Centum enim & viginti annis non desijt impios & dictis & factis commonefacere, quãta illis ira Dei immineret. *g Quocunque oculos vel aures applicuisset.* *h Anxiam ac doloribus confectam animam trahebat.* *i Longo usu exercitatus est in liberandis & eripiendis iustis.* *k Principes, & quantumuis augusta maiestate præditos.* *l Naturæ nomine (vtpote de brutis loquens) quod sensualitatem vocant, intelligit.* *m Idcirco condita, vt cedant alijs in prædam: Sic isti sese sponte in Satanæ laqueos conjiciunt.* *n Eo exitio peribunt, quod ipsi corruptis illis moribus accersant.*

ac ma-

ac maculæ, qui o fraudibus ſuis ſe oblectant, vobiſcum epulando.

14 7Oculos habentes plenos adulterij,& qui à peccando ceſſare neſciant,ineſcantes animas inſtabiles,cor habẽtes ad auaritiam exercitatum, p execrandi homines:

15 Qui relicta recta via, aberrarunt, ſequuti viam || Balaam *filij* Boſor, qui mercedem iniquitatis amauit:

16 Sed redargutionem ſuę tranſgreſſionis ſuſtinuit:nam ſubiugis aſina muta,humana voce loquuta prohibuit prophetæ dementiam.

17 || 8 Iſti ſunt q fontes aqua carentes,nebulæ à turbine agitatæ: quibus r caligo tenebrarum in æternum ſeruata eſt.

18 Nam ſ prætumidam vanitatem loquendo per carnis cupiditates laſciuas, eos t ineſcant qui u verè effugerant eos qui in errore verſantur:

19 || Libertatem eis pollicendo,quum ipſi ſerui ſint corruptionis: ſiquidem à quo quis ſuperatus eſt,huic etiam in ſeruitutem eſt addictus.

20 9 || Itaque ſi poſtquam inquinamenta mundi, per agnitionem Domini & Seruatoris Ieſu Chriſti effugerint, his rurſum implicati ſuperentur, facta eſt vltima eorum conditio deterior priore.

21 Satius enim fuiſſet eis non cognouiſſe viam iuſtitiæ, quàm cognita *illa*, regredi à ſancta doctri-

Num.22.23, ind.11.

7 Boſdẽ damnat., vt ipſo etiam geſtu & vultu, inexhauſtæ libidinis, vt leuiculorũ hominum animas negotiantes, vt in auaritiæ artibus omnibus exercitatos, denique ad maledicendum filijs Dei venales, exemplo Balaami, quem mutum etiam pecus redarguit.

Iud.12.

Leb.8.34, rom.6.20. Mat.12.45, heb.6.4.

8 Alia eorundem nota, ex qua poſſint quales ſunt optimè deprehẽdi, quòd intus nihil habeant niſi vel prorſus vanum, vel magnopere noxium, quãuis magni cuiuſdam boni ſpeciem præ ſe ferant: quod quidem eis impunè non cedet, vt qui falſæ libertatis obtentu, homines in miſerrimam peccati ſeruitutem pertrahant.

9 Præſtaret nunquã cognouiſſe iuſtitiæ viam, quàm ab ea ad veteres pollutiones reuerti: quod hominũ genus canibus & porcis cõparatur.

o *Iſti in ſacris Eccleſia cõuiuijs verſantes, quum hoc pacto videri valint veræ eſſe Eccleſiæ mẽbra, labes tamẽ eſſe Eccleſiæ.* p *Ad ver maledictionis filij.* q *Qui ſcientiam quidem iactant, ſed intus nihil minus habent.* r *Denſiſſima tenebræ.* ſ *Vanis & prætumidis verborum ampullis decipiunt.* t *Quaſi piſces hamo captant.* v *Reipſa, non ſimulatè, nempe qui ab idololatria deſciuerunt.*

na ipsis tradita.

22 Sed accidit eis quod vero prouerbio dici solet, ‖Canis reuersus est ad suum ipsius vomitum: &, Sus lota, ad volutabrum cœni.

Prou. 26. 11.

CAP. III.

1 Ostendit non frustra, haec repeti, 2 quin sæpius excitandi sint, 4 ob periculum quod ab illusoribus illis impendet. 8 Itaque pios monet ne ex carnis sensu 12 diem Domini metiantur, 14 sed quasi præsentem sibi statuant. 15 Inepta doctrina Paulum facit sibi socium & suffragatorem.

1 HAsce iam alteras vobis literas scribo, dilecti, quibus sinceram mentem vestram per commonefactionem excito.

2 Vt memores sitis verborum quæ prædicta sunt à sanctis Prophetis, & doctrinæ nostræ qui sumus Apostoli Domini & Seruatoris:

3 ‖[a] Illud primùm scientes, venturos extremis diebus [b] irrisores, vt qui in suis ipsorum cupiditatibus incedant:

4 3 Et dicant, Vbi est pollicitatio aduentus eius? nam ex quo [c] Patres obdormierunt, omnia ita permanent ab initio creationis.

5 4 Illud enim sponte ipsos latet, cœlos fuisse olim extitisse per Dei sermonem, & terram ex aqua & in aqua consistentem.

6 5 Quamobrem is qui tum erat mundus, a-

CAP. III.
1 Remedium aduersus perditos illos vere doctrinæ & sanctimoniæ hostes, ex iugi meditatione Prophetico rum & Apostolicorum scriptorum petendum est.
1. Tim. 4. 7, 2. Tim. 2. 7. ibid. 18.
2 Nominatim aduersus Epicureos asserit alterum Christi aduentum.
3 Ratio quam præterunt irrisores, quoniam continuus est naturæ cursus, qualis ab initio fuit, idcirco perpetuum fuisse & futurum mundum.
4 Opponit illis creationem cœli & terræ, per Dei sermonem, quam isti voluntaria inscitia ignorant.
5 Secundò, opponit diluuium vniuersale, quod fuit quasi totius mundi interitus.

a Hominum monstra, qui Dei contemptu & sacrilega audacia volunt ingenia apparere. b Qua, aquis in vnum locum collectis, cœpit emergere. c Adhuc scilicet in statum illis pristinũ locum redentibus, manebat. i. iste inspectabilis terræ decor, & animantia quæcunque in terra degebant.

qua

qua inundatus perijt.

7 [6] Qui verò nunc sunt cœli ac terra, eodem sermone repositi, seruantur igni in diem damnationis & exitij impiorum hominum.

8 [7] Vnum autem hoc ne vos lateat, dilecti, || Vnum diem apud Dominum *perinde esse* vt mille annos, & mille annos vt diem vnum.

9 [8] Non tardat Dominus qui promisit, (vt nonnulli tarditatem *hanc esse* ducunt) [9] sed patiēs est erga nos, || nolens vllos perire, sed omnes ad resipiscentiam rendere.

10 || [10] Venit autem, sicut fur in nocte, dies ille Domini, quo cœli cum [d] stridore præteribunt, elementa verò æstuantia soluentur, terráque & quæ in ea sunt opera exurentur.

11 [11] Quum igitur hæc omnia soluantur, quales oportet esse vos in sanctis conuersationibus & pietatis officijs:

12 Expectantes & [e] properantes *ad* aduentum diei Dei, in quo cœli conflagrantes soluentur, & elementa æstuantia liquescent?

13 || Sed cœlos nouos ac terram nouam secundum promissum expectamus, in [f] quibus iusti-

6 Tertiò, pronuntiat non fore Deo difficilius igni cremare cœlum & terram die illo destructioni impiorum destinato, (quod etiam faciet) quam olim eum ea creare solo verbo; & post ea aquis obruere.

Psal. 90.4. Ezech. 18.32, & 33.11, 1.tim.2.4. Mat.24.44, 1.thess.5.2, apoc.3.3, & 16.15. Esa.65.17, & 66.22, apoc.21.1.

7 Occupatio; Quòd diu videtur hoc iudicium differri, nostro quidem respectu verum esse, at non coram Deo, cui nullum est vel longum vel breue tempus.

8 Venturus omnino est Dominus, quia promisit: idque nec tardius, nec citius quàm promisit.

9 Ratio cur non protinus adueniat vltimus ille dies, quia Deus patienter expectat, dum electi ad resipiscentiam adducantur, vt nullus ipsorum pereat.

10 Descriptio supremi interitus mundi, breuis quidem illa, sed qua nihil grauius dici possit.

11 Exhortatio ad vitæ puritatem, proposito horrendo illo Dei iudicio, quo frænari nostram lasciuiam, & simul tamen nos recreari opporteat, modò vigilantes & ad Iudicis occursum parati ab ipso inueniamur.

d Impetu veluti sibilantis procellæ. e Petit à nobis patientiam, minimè tamen torpescentem. f Cœlis.

tia inhabitat.

14 Quapropter, dilecti, hæc expectantes, ſtudete vt immaculati & incontaminati ab eo reperiamini g cum pace.

Rom.2.4. 15 ‖ Dominíque noſtri patientiam, ſalutem arbitramini: [12] ſicut & charus frater noſter Paulus pro ſibi data ſapientia ſcripſit vobis:

12 Pauli epiſtolę expreſſo Petri teſtimonio approbatæ.

16 Vt qui in omnibus ferè epiſtolis loquatur de iſtis: [13] inter quæ ſunt nonnulla difficilia intellectu, quæ indocti parúmque ſtabiles detorquent, vt & reliquas Scripturas, ſuo ipſorum exitio.

13 Quædam ſunt in his rebus obſcura: vnde indocti arripiunt occaſionem quoſdam minus firmos euertendi, detortis Scripturæ teſtimonijs in ſuum ipſorum exitium.

17 Vos igitur, dilecti, qui *hæc* præſcitis, cauete ne illorum nefariorum errore abducti, excidatis à propria ſtabilitate.

18 Sed creſcite in gratia & agnitione Domini noſtri & Seruatoris Ieſu Chriſti: cui gloria & nunc & ad tempus ſempiternum. Amen.

Remedium autem hoc eſt aduerſus iſtiuſmodi fraudem, laborare vt in dies magis ac magis creſcamus in Chriſti cognitione.

g *Veſtro bono, clementem illum ac pacificum experturi.*

EPISTOLA

EPISTOLA CATHOLICA IOHANNIS APOSTOLI PRIMA.

CAPVT I.

1 Sermonem illum æternum in quo est Vita 5 & Lux, 7 annuntiare se testatur: 9 & propitium fidelibus Deũ fore, si gementes sub vitiorum onere, confugere discant ad ipsius misericordiam.

1 QVOD [1] erat à principio, [a] quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod spectauimus, & manus nostræ contrectarunt [b] de Sermone vitæ:

2 (Nam vita patefacta est, & vidimus, & testamur, & [c] annuntiamus vobis vitam illam æternam, quæ erat apud Patrem, & patefacta est nobis)

3 Quod, *inquam*, vidimus & audiuimus, id annuntiamus vobis, [2] vt & vos communionem habeatis nobiscum: & communio nostra *sit* cum Patre & cum Filio eius Iesu Christo.

CAP. 1.

1 Incipit à personæ Christi descriptione, quem vnicum facit, non geminum, & eum quidem tum Deũ æternum (vt qui erat ab initio apud Patem, quique est æterna illa vita) tũ verũ hominem factũ, quẽ Iohannes ipse cum suis collegis & audiuerit, & spectarit, & palparit. 2 Vsus huius doctrinæ hic est, vt omnes vna coniuncti cum Christo per fidem, filij Dei habeamur: qua vna in re plena felicitas est posita.

a Audiui loquentem, vidi ipse oculis meis, contrectaui meis manibus verum Deum, verum hominem factum, nec ego solus, sed alij præterea qui mecũ fuerunt.

b Ipsum illũ Sermonem æternũ, per quẽ omnia facta sunt, & in quo vno est vita.

c Ab eo missi, recte autem ea doctrina annuntiata dicitur: nemo enim de illa suspicari quidem possit, nisi fuerit annuntiata.

4 Et hæc ſcribimus vobis vt gaudium veſtrum ſit plenum.

Iohan. 8.12. Heb. 9.28, 1.pet.1.19, apoc.2.5. 1.Reg.8.46, 2.par.6.36, prou.20.9.

5 ‖[3] Hoc eſt igitur nuntium quod audiuimus ex ipſo, & renuntiamus vobis, Deum lucem eſſe, nec tenebras in eo eſſe vllas.

6 Si dixerimus nos ſocietatem habere cum eo, & in tenebris incedimus, mentimur, nec ſincerè agimus.

7 Quòd ſi in [d] luce incedimus, ſicut ipſe eſt in luce, communionem habemus cum eo mutuam, ‖[4] & ſanguis Ieſu Chriſti Filij eius purgat nos ab omni peccato.

8 ‖[5] Si dixerimus nos peccatum non habere, [e] noſipſos fallimus, & [f] veritas in nobis non eſt.

9 [6] Si confiteamur peccata noſtra, [g] fidelis eſt & iuſtus, vt [h] remittat nobis peccata noſtra, & purget nos ab omni iniquitate.

10 [7] Si dixerimus nos non peccaſſe, [i] menda-

3 Iam aggreditur quæſtionem vnde intelligamus nos cum Chriſto eſſe coniunctos, nempe ſi regamur ipſius luce, quod ex vitæ noſtræ ratione intelligitur. Sic autem argumentatur, Deus eſt lux puriſſima in ſeſe: itaque optimè ei conuenit cum ijs qui lucidi ſunt, cum tenebroſis autem nihil eſt ei cõmune. 4 Digreſſio ad peccatorum remiſſionem. Nam ſanctificatio iſta eorum qui in luce ambulant, eſt quidem teſtimonium noſtræ cum Chriſto coniunctionis: ſed quoniam noſtra iſta lux eſt valde caliginoſa, aliud ſimul beneficiũ in Chriſto neceſſe eſt conſequamur, nempe vt nobis ſanguine ipſius aſperſis remittantur peccata: & hoc demùm eſt noſtræ ſalutis fulcrum. 5 Hoc beneficio nemo eſt qui non prorſus egeat, quum nemo non ſit peccator. 6 Initiũm igitur ſalutis eſt malum ſuum agnoſcere, & apud eum deprecari qui gratis condonat omnia peccata: quia ſic facturum ſe promiſit, & eſt ipſe fidelis ac iuſtus. 7 Repetitio ſuperioris ſententiæ, qua omnes ſine exceptione damnauit peccati, adeò vt ſiquis ſecus ſibi perſuadeat, Dei ipſius vanum reddat ſermonem, quantum in ſe eſt. Quorſum enim vel ſacrificijs olim, vel nunc Chriſto & Euangelio fuiſſet opus, ſi non ſumus peccatores?

d Deus dicitur lux eſſe ex ſua natura, atque in luce eſſe. i. in æterna illa & infinita beatitate: nos verò in luce incedere, quatenus illius radij in Verbo prælucent.

e Hinc perfectio illa, quã quidam ſomniant, & ſupererogatio facile refelluntur.

f Non igitur vt aliqui excipiũt, ita modeſtiæ gratia loquitur Iohan. ſed quia ita res eſt. *g Pendet ergo ſalus noſtra à gratuita Dei promiſſione, qui quia fidelis eſt & iuſtus, præſtabit quod promiſit.* *h Vbi ergo merita noſtra? hæc ſiquidẽ vera eſt noſtra felicitas.* *i Non modò ſeipſos fallunt, ſed etiam in Deum ſunt blaſphemi.*

cem

cem facimus eum, [k] & sermo eius nõ est in nobis.

k *Doctrina eius locum nõ habebit in nobis, id est in cordis penetralibus.*

CAP. II.

Proposito Christo mediatore & aduocato, 3 docet in vitæ sanctimonia sitam esse Dei cognitionem: 12 quam cuiusuis ætatis & conditionis hominibus communem facit, 14 modò uni Christo adhæreant. 15 Tandem ubi ad contemptum mundi hortatus est, 18 suadet Antichristos fugiendos esse: 24 inhærendum autem agnitæ veritati.

1 FIlioli [1] mei, hæc scribo vobis, ne peccetis. Quòd siquis peccarit, [a] aduocatum apud Patrem habemus, Iesum Christum iustum.

2 Et ipse est [b] propitiatio pro peccatis nostris: nec pro nostris solùm, sed etiam pro totius [c] mundi *peccatis*.

3 [2] Et per hoc scimus nos eum [d] nosse, [e] si mandata ipsius obseruamus.

4 [3] Qui dicit, Noui eum, & mandata eius non seruat, mendax est, & in eo veritas non est:

5 [4] Qui autem seruat sermonem eius, verè in hoc [f] charitas Dei expleta est: per hoc scimus nos [g] in ipso esse.

1 Hinc non consequitur, peruersæ naturæ nostræ datum esse frænũ, aut peccãdum eo liberius quòd peccata sanguine Christi expientur: sed potius tanto diligentius resistẽdum peccatis, nec tamẽ ob nostram imbecillitatem desperandum, quum aduocatum & expiatorem habeamus Iesum Christum iustum, ac proinde Patri acceptum. 2 Redit ad testimonium nostræ cum Deo coniunctionis, nempe sanctificationẽ, explicans quid sit in luce incedere, nempe mandata Dei obseruare. Ex quo efficitur sanctimoniam non esse positam in ijs quæ homines sunt cõmenti, nec in vana Euãgelij professione. 3 Sanctimonia (.i. vita ex præscripto mandatorum Dei) quantumuis imbecilli simus, instituta, necessariò cũ fide (.i. vera Patris in Filio cognitione) cohæret. 4 Qui mandata Dei obseruat, is verè Deum amat: qui Deum amat, in Deo est, siue cum Deo cohæret. Ergo is demùm qui mandata eius obseruat, est in Deo.

a Christum quum nominat, alios omnes excludit. b Propitiatio cum mi-nere aduocati coniungitur, vt intelligamus eundem esse aduocatum & Pontificem. c Pro hominibus omnium ordinum, ætatum, locorum, vt non ad Iudæos tantum, de quibus agit, vt ostenditur vers. 7. inf. sed etiã ad alias nationes pertineat hoc beneficium. d Hæc non de qualicunque, sed de fidei cognitione sunt intelligenda. e Ex fructibus enim ãgnoscitur arbor. f Qua Deus diligitur. g Significat nostram cum Christo coniunctionem.

6 [5] Qui dicit se in eo habitare, debet, sicut ille ambulauit, ita & ipse ambulare.

7 [6] Fratres, nouam doctrinam non scribo vobis, sed doctrinam veterem, quam *videlicet* habuistis *iam inde* à principio. Vetus hæc doctrina, sermo ille est quem audistis *iam inde* à principio.

8 [7] E contrario doctrinam nouam scribo vobis, [h] quod verum est in ipso, & in vobis: quia tenebræ prætereunt, & vera illa lux iam lucet.

9 [8] Qui ducit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc.

10 || Qui diligit fratrem suum, in luce manet, & offendiculum in eo non est.

11 Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat: & nescit quò eat, quia tenebræ oculos ipsius obcæcarunt.

12 [9i] Scribo vobis, filioli, quoniam remissa sunt vobis peccata, [k] propter nomen eius.

13 [10] Scribo vobis, patres, quoniam nostis eum

5 Qui vnum est cum Christo, eius vita viuat necesse est i. eius vestigijs incedat.

Infra 3. 14.

6 Explicaturus præceptũ mutuæ charitatis, præfatur se, quum sanctimoniam vrget, nouã quãpiam vitæ rationem non adferre (vt solent qui traditiones subinde excogitant) sed eam ipsam Legem inculcare quæ est à Deo initio tradita, perMosen videlicet, quum Deus cœpit Leges populo suo condere.

7 Addit, Veterem quidem esse illam doctrinã, sed quæ nunc sit quodammodo noua, tum Christi tum etiam nostri respectu: in quibus nimirum ille per Euangelium efficaciter Legem suam non tabulis lapideis sed animis nostris insculpat. 8 Iam ad secundam tabulam, (i. mutuam charitatem) accedens, negat vera luce præditum, siue verè regeneratum, ac Dei filium esse, qui fratrem odit: & eiusmodi hominem miserè in tenebris errare, quantamcunque Dei cognitionem iactet, vt qui sciens prudens in barathrum ruat. 9 Iterum à sanctificatione ad peccatorum remissionem reuertitur, quòd gratuita in Christo reconciliatio sit nostræ salutis fundamentum, cui postea veluti basi, sanctificatio est superstruenda. 10 Hanc doctrinam singulis ætatibus conuenire docet, ac primùm quidem senes alloquens, ostendit Christum & eius doctrinam res esse longè vetustissimas, ac proinde si veteribus delectantur, nihil eis æquè gratum esse oportere.

h Quæ res, nempe nouam esse doctrinam quam scribo vobis, vera est in illo & in vobis. i Ideo ad vos scribo, quia ex eorum estis numero, quos Deus sibi reconciliauit. k Propter eum. Christum autem nominans, cæteros excludit, siue illi sint in cœlis, siue in terra.

qui

qui à principio est. 11 Scribo vobis, adolescentes, quoniam Malum illum vicistis. 12 Scribo vobis, pueruli, quoniam nostis Patrem.

14 13 Scripsi vobis, patres, quoniam nostis eum qui *est* à principio. Scripsi vobis adolescentes, quia fortes estis, & verbum Dei habitat in vobis, & illũ Malum vicistis.

15 14 Ne diligite [l] mundum, neque ea quæ in mundo sunt. siquis diligit mundum, non est [m] charitas Patris in eo.

16 Quoniam quicquid est in mundo, cupiditas carnis: & libido oculorum, & fastus vitæ, non est ex Patre, sed ex mundo est.

17 15 Porro mundus præterit, & cupiditas ipsius: qui verò præstat voluntatem Dei, manet in æternum.

18 16 [n] Pueruli, 17 vltimum tempus adest: 18 & sicut audistis antichristum venturum, etiam nunc antichristi multi cœperunt esse: vnde scimus vltimum tempus adesse.

11 Adolescẽtes monet, si vires suas cupiant ostentare, glorioßßimum certamẽ hîc eis proponi, Satanã videlicet pessimũ hostem superandum: iubens eos esse de victoria tã securos quam qui iam sint ea potiti.

13 Pueris denique ostẽdit, verum Patrem à quo bona omnia sint expectãda, in Euangelio ipsis cõmonstrari.

13 Totidem exhortationes pari serie subijcit: acsi diceret, Memineritis patres quod modò scripsi, patefactum esse nobis æternum Dei Filium. Memineritis adolescẽtes, vires illas quibus dixi Satanam à vobis esse profligatum, à verbo Dei quod intra vos habitat, in vos esse collatas.

14 Mundus cupiditatibus prauis, libidinibus & fastu plenus, Patri cœlesti penitus est inuisus. Itaque Pater & mundus simul diligi non possunt: quæ admonitio in primis est florenti inuentæ necessaria.

15 Quanto præstet Patris voluntati quàm mundi cupiditatibus obsequi, ex ipsa vtriusque natura & dispari exitu demonstrat.

16 Iam ad pueros ipsos, in religionis tamen summa probè institutos, se conuertens, socordiam illi ætati familiarem iubet eos excutere varijs argumentis. 17 Primùm, quia vltimum tempus adsit, vt nullam dilationem res patiatur. 18 Secundò, quòd antichristi (id est, apostatæ) quos venturos audierant, iam præsentes adsint. Huius autẽ periculi oportuit incautam illam ætatem in primis admoneri.

l Mundum considerat quatenus cum Dei voluntate non consentit: alioqui dicitur Deus ipse mundum infinito quodam amore dilexisse, Iohan. 3. 16. id est, eos quos ex mundo elegit. m Qua Pater amatur. n Diminutiuo vtitur, non quia infantulos alloqueretur, sed blandioris appellationis causa.

19 Digressio aduersus offendicula quibus illa præsertim rudis ętas percelli potest. Itaque ne tam turpi quorundã defectione terreãtur, primùm testatur apostatas, etsi in Ecclesia versati sint, tamen ex Ecclesia nũquam fuisse, quoniã Ecclesia est electorũ cœtus, qui perire ac prolide à Christo deficere non possunt.

20 Secũdò, In Ecclesiæ commodũ hęc fieri ostẽdit, vt patefiant hypocritæ.

19 [19] E nobis egressi sunt, sed nõ erãt ex nobis: [o] nam si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum: [20] sed *hoc factum est* vt patefieret nõ omnes esse ex nobis.

20 [21] At vos [p] vnctionem habetis [q] à Sancto illo *profectam*, & nostis omnia.

21 [22] Non scripsi vobis *idcirco* quòd veritatem ignoretis: sed quia eam nostis, & nullum mendacium ex veritate esse.

22 [23] Quis est mendax nisi qui negat Iesum esse [r] Christum? hic est antichristus, negans Patrem & Filium.

23 [ſ] Quisquis negat Filium, is ne Patrem quidem habet.

24 [24] Quod igitur audistis à principio, in vobis maneat. si in nobis manserit quod audistis à principio, vos quoque in Filio & Patre manebitis.

25 Hęc autem illa est promissio quam ipse pollicitus est nobis, *nempè* vita illa æterna.

26 [25] Hæc scripsi vobis de ijs qui seducunt vos.

27 Sed [t] vnctio quam vos accepistis ab eo, ma-

21 Tertiò, solatur eos vt firmi perstent, quum à Spiritu sancto vncti sint vera totius salutis notitia.

22 Occupatio, Se ista non scripsisse vt religionis ignaris, imò verò vt veritatis gnaris, adeo quidem vt possint veritatem à mendacio distinguere.

23 Falsam antichristorũ doctrinam apertè iam demonstrat, nempè quòd vel Christi personam vel eius officium vel vtrunque simul oppugnent: quod qui faciunt, Deum frustra iactant, quum negato Filio, negetur etiam Pater.

24 Illi doctrinæ tota Prophetica & Apostolica prædicatio repugnat. Est igitur illa prorsus repudianda, ista verò omnino retinenda, huc nos deducẽs vt in gratuita promissione (id est, in vno Christo per Patrem nobis dato) vitam æternam quæramus.

25 Idem Spiritus qui veritatis cognitione electos imbuit & sanctificat, perseuerantiæ donum eis tribuit.

o Electi igitur à gratia nunquam prorsus excidunt. p Gratiam Spiritus sancti, translatione sumpta ab vnctionibus in Lege receptis. q A Christo, qui Sanctus peculiariter dicitur. r Verum esse Messiam. ſ Falluntur ergo & alios fallũt, qui Turcas & infideles alios eundẽ Deũ adorare tradũt, quẽ nos adoramus. t Spiritus quem à Christo accepistis, quique vos in omnem veritatem induxit.

net

net in vobis. [u] nec necesse habetis vt quisquam doceat vos: verùm sicut eadem [x] vnctio docet vos de omnibus, *quæ* & verax est, & non mendax, & sicut docuit vos, manebitis in eo.

28 [26] Nunc igitur, filioli, manete in eo: vt quũ patefactus fuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus coram eo in ipsius aduentu.

29 [27] Si scitis eum iustum esse, nostis, quicunque exercet iustitiam, ex ipso natum esse.

26 Cõclusio totius tum exhortationis, tũ etiã tractationis superioris.

27 Transitio ad sequentem tractationem, eodem quidem spectãtem, sed tamen luculẽtiorem, & diuerso quodam ordine idem argumentum explicantem. Illic enim ab effectis ad causam docuit nos ascendere: hic verò à causis ad effecta descendit. Est autem huius argumenti summa, Deum esse omnis iustitiæ fontem, ac proinde eos demum qui iustitiæ studeant, ex ipso natos esse deprehendi, vt qui Deum Patrem referant.

u Earum rerum minimè rudes estis, quas non tanquam ignotas propono, sed vt notas inculco. x Ita cœlestem commendat doctrinam qua imbuti erant, vt simul magnificè fidem prædicet & diligentiam eorum qui inter eos docebant, ita tamen vt nihil de dignitate Spiritus decedat.

CAP. III.

1 Inæstimabilem diuinæ adoptionis honorem commendans, 7 testandam esse bonis operibus, vitæ nouitatem docet, 14 Cuius certum symbolum est charitas. 19 Deinde fiduciam, 22 & Dei inuocationem subnectit.

CAP. III.

1 VIdete [1 a] qualem charitatem dedit nobis Pater *nempè* vt filij Dei [b] vocemur. [2] propterea mundus non nouit nos quia nõ nouit eum.

2 [3] Charissimi, nũc filij Dei sumus, sed nondũ patefactum est quod erimus. scimus autem fore vt quum *ipse* patefactus fuerit, [c] similes ei simus: quo-

1 Auspicatur huius conuenientiæ patris & filiorum explicationem à summa causa, nempè à gratuita illa Dei in nos charitate, qua nos ita complectitur vt etiam in filios adoptet.

2 Antequam hanc adoptionẽ declaret, duo pręfatur: vnum, nõ esse tantam istam dignitatẽ ex carnis iudicio æstimãdam, quoniam mundo sit incognita, vt qui ne Deũ quidẽ ipsum Patrem norit. 3 Alterum, Ne nobis quidẽ ipsis (nedũ extraneis) adhuc plenè patefactã esse istam dignitatem: cuius complemẽtum certum quidẽ nos manet, & quidem tale vt simus ipsi Filio Dei similes futuri, eiúsque re ipsa sicuti est, conspectu fruituri, sed tamen in alterum eius aduentum differtur.

a Cuius charitatis munus. b Vt simus, & ita quidem vt tales nos esse cõstet. c Non dixit pares, sed similes.

4 Iam istam adoptionem, cuius gloria in spe adhuc posita est, ab effectu describit, quòd videlicet quisquis est factus Dei filius, Patrẽ studeat puritate referre.

Esa. 53, 6. & 9. 11 1. pet. 2. 22. 24. Iohan. 8. 44.

5 Duritatis huius regula non aliunde quàm ex Lege Dei petẽda est, cuius trãsgressio illud est quod peccatũ vocatur.

niam videbimus eum [d] sicuti est.

3 [4] Et quisquis habet hãc spem in eo *sitam*, purificat se, [e] sicut & ille purus est.

4 [5] Quisquis [f] committit peccatum, etiã Legem trãsgreditur: nã [g] peccatũ est Legis trãsgressio.

5 [6] Et scitis illum patefactum esse || vt peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non esse.

6 Quisquis in eo manet, non peccat: quisquis [h] peccat, non vidit eum, neque nouit eum.

7 [7] Filioli, nemo vos seducat. qui exercet iustitiam, iustus est, sicut ille iustus est.

8 || [8] Qui committit peccatũ, ex [i] diabolo est: quoniã à [k] principio diabolus [l] peccat. ad hoc patefactus est Filius Dei vt dissoluat opera diaboli.

8 Quisquis natus est ex Deo, peccatũ non cõmittit: quoniam [m] semen ipsius in eo manet: nec potest peccare, eo quòd ex Deo natus est.

10 [9] Per hoc manifesti sunt filij Dei & filij dia-

6 Argumentum à materiali nostræ salutis causa: Christus est purissimus in sese, & venit vt peccata nostra tolleret, nobis videlicet Spiritu suo sanctificatis. Ergo qui verè Christi particeps est, sese nõ dedit peccato: & econtrariò, qui peccato se dedit, Christum ignorat. 7 Aliud argumentũ à coniugatis, Qui iustè viuit, iustus est, & Christum iustũ refert, vnde etiã Dei filius esse intelligitur. 8 Argumentum à repugnãtibus, Diabolus est peccati autor, ac proinde ex diabolo est, siue afflatu diaboli regitur, qui seruit peccato: quòd si diaboli filius, non igitur Dei. Nã ita inter se repugnãt diabolus & Deus, vt etiã Filius Dei sit missus destruẽdis diaboli operibus. Itaque ex oppositio, quicũque peccato resistit, Dei est filius, Spiritu ipsius videlicet veluti nouo semine regeneratus, adeò quidẽ vt iam necessariò ex subiectione peccati sit liberatus. 9 Conclusio, Ex vita impura dignosci qui diabolico spiritu regantur: ex pura verò, qui sint Dei filij.

d Nunc enim videmus per ænigma, 1. Cor. 13. 12. e Similitudinem significat non paritatem. f Puritati non studet. g Peccati breuis definitio. h Peccare dicitur, qui puritati non studet, in eo autem peccatum regnat: in fidelibus autem dicitur habitare peccatum, non regnare. i Diabolum refert, vt filius patrem, & eius spiritu regitur. k Ab ipso mundi exordio. l Non dicit peccauit, sed peccat, in actu enim continuo peccandi versatur. m Sic vocatur Spiritus sanctus ab effectu, quòd eius virtute tanquã ex semine quodã noui homines efficiamur.

boli.

boli. quisquis non exercet iustitiã, non est ex Deo, 10 & qui non diligit fratrem suum.

11 ‖ [11] Quoniam hoc est nuntium quod audistis à principio, vt diligamus alij alios.

12 [12] Non sicut ‖ [n] Cain, *qui* ex illo Malo erat, & occidit fratrem suum. [13] Cuius autem rei gratia occidit eum? quia opera eius mala erant, fratris autem eius iusta.

13 Ne miremini, fratres mei, si odit vos mũdus.

14 [14] Nos [o] scimus nos translatos esse ex morte ad vitam, quia diligimus fratres: qui non diligit fratrem, manet in morte.

15 ‖ [15] Quisquis odit fratrem suum, homicida est: & nostis nullum homicidam habere vitam æternam in se manentem.

16 ‖ [16] Per hoc cognouimus charitatem, quòd ille animam suam pro nobis posuit: nos igitur debemus pro fratribus animas ponere.

17 ‖ [17] Qui verò habuerit [p] mundanas facultates, & viderit fratrem suum egentem, & [q] clauserit viscera sua coram eo, quomodo charitas Dei manet in eo?

Iohan.13.34, & 15.12.

10 Charitaté in fratres, vt alteram filiorũ Dei notam, incipit commendare.

Gen.4.8.

11 Ratio prima à præcipiẽtis Dei autoritate.

Suprà, 2.19, leuit.19.17.

12 Amplificatio à contrario exemplo Caini fratricidæ.

Iohan.15.13, epheſ.5.2. Luc.3.11.

13 Breuis digressio, Ne mirémur nos, dũ officium facimus, esse mũdo exosos, quum hæc iam olim fuerit iusti Abelis conditio, cui qui tandem non malit esse similis quàm Caino? 14 Ratio secunda, Quia charitas est testimonium nos à morte ad vitam esse translatos: ac proinde odium in fratres est mortis argumentum, cui quisquis indulgeat, velut mortem in sinu fouet. 15 Confirmatio, Quisquis homicida est, versatur in morte æterna: qui fratrẽ odit, est homicida: ergo est in morte. Inde sequitur oppositum, eum qui fratrem diligit, ad vitam transiuisse. Nam reuera mortui nascimur. 16 Iam quousque charitas Christiana porrigatur ostendit, eousque videlicet vt Christi exemplo, sui etiam quisque obliuiscatur vt fratribus consulat. 17 Argumentatur à comparatis. Nam si vel ipsam vitam tenemur proximis impendere, quanto magis fratris inopiam facultatibus nostris subleuare?

n Exemplũ profert & aptissimũ & antiquissimũ, in quo cõtemplemur, & filiorũ Dei, & filiorũ Diaboli naturã, qua nos in hoc mũdo maneat cõditio, & quis demũ vtrorumq; sit futurus exitus. o Charitas indicium est nos translatos à morte ad vitam, nempè quia ex effectis agnoscitur causa. p Vnde hæc vita sustentatur. q Non aperuerit illi suum pectus, nec prompto illi animo succurrerit.

18 Charitas Christiana nõ in verbis, sed in re ipsa posita est, & ab affectu sincero proficiscitur. *Matth.21.22, iohan.15.7, & 16.23, infrà 5.24.*

19 Charitatem commendat à triplici effectu. Primùm enim ex ea intelligimus nos verè esse Dei filios, vt antea declarauit. *Ioh.6.29, & 17.3. Ioh.13.24, & 15.10.*

18 [18] Filioli mei, ne diligamus verbo neque lingua *solùm*, sed opere & veritate.

19 [19] Et per hoc cognoscimus nos ex veritate esse, [20] & coram ipso secura reddemus corda nostra.

20 [r] Nam si nos condemnet cor nostrum, potentior est Deus corde nostro, & nouit omnia.

21 [21] Charissimi, si cor nostrum nos non condemnet, fiduciam habemus apud Deum:

22 ‖ Et quicquid petierimus, accipimus ab eo, quoniam præcepta eius custodimus, & ea quæ ipsi placent facimus.

23 ‖ [22] Hæc est igitur eius doctrina vt credamus nomini Filij eius Iesu Christi, & diligamus alij alios, sicut mandauit nobis.

24 ‖ Nam qui seruat eius mandata, in eo habitat, & ipse in eo. & per hoc nouimus eum habitare in nobis, *nempè* ex [s] Spiritu quem nobis dedit.

20 Inde fit vt pacatam conscientiam habeamus, sicut econtrariò qui statuit se Deum habere pro iudice, quòd sit malè sibi conscius, vel nunquam vel temerè quietus est, quum Deus multo quàm nos acutius videat, & seuerius iudicet. 21 Tertius effectus ex hoc quoque nascitur, quòd in his miserijs certi sumus nos exaudiri, vt qui filij Dei simus: sicut ex gratia sanctificationis, quæ electis propria est, intelligimus. 22 Conclusio, Fidem in Christum & charitatem mutuam, res esse simul connexas, ac proinde sanctificationis externa testimonia interiori illo Spiritus nobis dati testimonio vicissim respondere.

r *Si mala conscientia nos coarguat, multo magis ad nos condemnandos valere debet Dei iudicium, qui melius etiam corda nostra norit, quam nosipsi.*

s *Spiritum sanctificationis intelligit, id est, ex quo regenerati viuimus Deo.*

CAP. IIII.

1 Vbi quadam inseruit de probandis spiritibus: 4 quia alij ex mundo, 5 alij ex Deo loquuntur: 7 ad Charitatem redit, 11 19 & Dei exemplo ad fraternum amorem hortatur.

1 Dilecti

CAP. VIII.

1 1 DIlecti, ne cuiuis [a] ſpiritui credite, ſed probate ſpiritus an ex Deo ſint: nam multi pſeudoprophetæ venerunt in mundum.

2 2 Ex hoc cognoſcite Dei Spiritum. [b] Quicunque ſpiritus confitetur Ieſum [c] Chriſtum in [d] carnem veniſſe, ex Deo eſt.

3 At quicunque ſpiritus non confitetur Ieſum Chriſtum in carne veniſſe, ex Deo non eſt: ſed hic eſt ille *ſpiritus* Antichriſti, de quo audiſtis eum venturum fuiſſe, & iam nunc in mundo eſſe.

4 3 Vos ex Deo eſtis, filioli, & viciſtis eos, quoniam potẽtior eſt qui *eſt* in vobis, quàm qui in mundo eſt.

5 4 Ipſi è mundo ſunt, ideo mundana loquuntur, & mundus eos audit.

6 || 5 Nos ex Deo ſumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non eſt ex Deo, non audit nos: ex hoc cognoſcimus [e] ſpiritum veritatis & ſpiritum erroris.

Ioh. 8. 47.

1 Occaſione ex Spiritus nomine arrepta, ne charitas à Dei cultu; qui præcipuè à vera eiuſdem notitia pendet, ſeparetur: redit ad id quod capite ſecundo de cauendis Antichriſtis dixerat. Vult autẽ duplicem cautionem à nobis hîc adhiberi: vnam, vt quũ multi ſint pſeudoprophetæ, temerè quibuſuis non credamus: alteram, ne, quia multi falſa docent, idcirco nullis credamus. Tenendam igitur eſſe mediam viam, vt Dei ſpiritus qui omnino ſequendi ſunt, nouerimus, ab impuris ſpiritibus fugiendis diſtinguere.

2 Certam & perpetuam Antichriſtianæ doctrinæ dignoſcendæ regulam tradit, nempè ſi Chriſti diuina aut humana natura, aut vera earundem vnitio negetur: vel de ipſius, vnici videlicet noſtri Regis, Prophetæ, ac Pontificis æterni, officio vel tantillum detrahatur.

3 Solatur electos certa ſpe victoriæ, ita tamen vt eos doceat non ſua ſed Dei virtute pugnare. 4 Cauſam adfert cur iſtis mundus potius quàm veris doctoribus applaudat: quoniam videlicet nihil niſi mundanum ſpirant: quæ etiam eſt altera Antichriſtianæ doctrinæ dignoſcendæ ratio. 5 Suam & collegarum ſuorum doctrinam teſtatur certum eſſe Dei ſermonem, quem vniuerſis totius mundi ſuffragijs ſecurè opponere ſit neceſſe, & inde veritatem à mendacio diſtinguere.

a Metonimicè, id eſt, ei qui ſe Spiritus dono præditum dicit ad obeundum Prophetæ munus. b De doctrina ſimpliciter loquitur, non de perſona. c Verum Meſſiam. d Verum hominem. e Veridicos Prophetas, quibus opponuntur ſpiritus erroris, id eſt, errantes & alios in errorem abducentes.

6 Redit ad charitatis mutuæ commendationem. *Ioh.3.16.*

7 Ratio prima, Quoniam res est planè diuina, ac proinde filijs Dei prorsus conueniens, adeò vt qui illius est expers, dici nō possit Deū verè nosse. *Ioh.1.12, 1.tim.6.16.*

8 Confirmatio, Quia Dei natura sit homines diligere: cuius rei illustrissimum præ cæteris documentum est quòd non quoslibet, sed Filium illum suum, & eum quidem Vnigenitum, sola illa gratuita & infinita in nos hostes suos beneuolentia impulsus, tradiderit in mortem, cuius sanguine expiati, fieremus æternæ ipsius gloriæ participes. 9 Ratio altera à comparatis, Si Deus nos ita dilexit, an nos ipsius filij, inter nos non amabimus? 10 Tertia ratio, Quia Deus oculis inuisibilis, ex hoc sui Spiritus effectu (nempè charitate) intelligitur, & quidem non extra nos, sed nobiscum coniunctus, in quibus ita sit efficax.

11 Huic charitati fundamentum aliud substernit, nempè fidem in Iesum, quæ verè nos cum eo coniungit, sicut charitas nos cum eo coniunctos esse testificatur. Reddit autem Christo testimonium, vt oculatus testis.

7 [6] Dilecti, diligamus alij alios: [7] nam charitas ex Deo est: quisquis diligit, ex Deo natus est, & nouit Deum.

8 Qui non diligit, non nouit Deum: [8] nam Deus est [f] charitas.

9 ‖ Per hoc patefacta est charitas Dei in nobis, quòd Filium illum suum vnigenitum misit Deus in mundum vt viuamus per eum.

10 In hoc est charitas, non quòd nos dilexerimus Deum, sed quòd ipse dilexerit nos, & miserit Filium suum vt esset propitiatio pro peccatis nostris.

11 [9] Dilecti, si Deus nos ita dilexit, debemus & nos alij alios diligere.

12 ‖ [10] Deum nemo spectauit vnquam: si diligamus alij alios, Deus in nobis habitat, & charitas eius [g] expleta est in nobis.

13 Per hoc cognoscimus nos in eū habitare & ipsum in nobis, quòd de Spiritu suo dedit nobis.

14 [11] Nos verò spectauimus & testamur Patrem misisse Filium qui esset seruator mundi.

15 Quisquis [h] confessus fuerit Iesum esse Filium Dei, Deus in eo habitat, & ipse in Deo.

16 Et nos cognouimus & credidimus charita-

f Deum, dum vocat charitatem, multo plus dicit, quàm si infinitè nos amare pronunciaret. g Verè ac reipsa comprobata. h Confessionem intellige ex vera fide manantem, & quam charitas consequitur, vt omnia cohæreant.

tem

tem quam habet Deus in nobis. 12 Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

17 13 Per hoc expleta est charitas in nobis, vt fiduciam habeamus in die iudicij. quòd i qualis ille est, *tales* & nos sumus in hoc mundo.

18 k Metus non est in charitate: expleta charitas foras eijcit metum: quoniam metus cruciatum habet. qui autem metuit, non est perfectus in charitate.

19 14 Nos diligimus eum, quoniam ipse prior dilexit nos.

20 15 Si quis dixerit, Diligo Deum, & fratrem suum oderit, mendax est. 16 qui enim non diligit fratrem suum quem vidit, Deum quem non vidit, quomodo potest diligere?

21 17 Et hoc mandatum habemus ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.

12 Quarta ratio, Deus est fons & origo charitatis, ipsáque adeò charitas: ergò qui in eo manet, Deum secum habet. *Ioh. 13. 34, & 15. 12.*

13 Rursus vt paulò ante charitatem ex eo cõmendat, quòd quum ex nostri cum Deo in hac re conuenientia certum nobis nostræ adoptionis testimonium suppeditetur, ita fiat vt intrepidè supremum illum diem iudicij expectemus, adeò vt trepidatio & cruciatus ille conscientiæ à charitate expellatur. 14 Nequis illam conscientiæ pacem existimet à charitate nostra vt causa proficisci, recurrit ad fontem, nempè ad gratuitam dilectionem qua nos Deus licet iram ipsius promeritos prosequitur. Hinc autem duplex alia charitas oritur, vtraque primæ illius index ac testis, ea videlicet qua Deum qui prior nos dilexit redamamus: ac demùm propter illum, proximos quoque diligimus. 15 Sicut charitatem proximi à charitate Dei in nos inseparabilem esse ostendit, quoniam hæc illam gignit: ita iam aliam charitatis speciem qua nos Deum diligimus, à charitate proximi disiungi posse negat: vnde consequitur, impudenter mentiri, qui se Dei cultores vocant, quum proximos negligant. 16 Prima ratio à comparatis, cur non possit proximus odio haberi & Deus diligi, nempè quia qui fratrem non potest amare quem videt, quomodo Deum inuisibilem amauerit? 17 Secunda ratio, Cur non possit Deus odio haberi & proximus diligi, quia vnus & idem Legislator & se & proximum diligi præcepit.

i *Similitudinem significat, non paritatem.*

k *Si ex charitate intelligimus nos esse in Deo, & Deum in nobis; nos filios esse, nos Deum nosse, vitam æternam esse in nobis: rectè colligit pacem ac tranquillitatem inde colligi.*

CAP. V.

1 Ostendit fraternum amorem & fidem esse res coniunctas, 10 Nullam autem haberi posse fidem Deo, nisi credendo in Christum. 14 Hinc certa est inuocatio: 16 vt pro fratribus etiam valeant preces nostræ.

CAP. V.

Matth.12.30. 1.Cor.15.57.

1 Pergens in eodem argumẽto, quomodo vtraque illa charitas in nobis ex Dei in nos charitate deriuetur, ostendit: nempè per Iesum mediatorem fide apprehensum, in quo facti Dei filij, & Patre ex quo sic geniti sumus, & fratres similiter nobiscum genitos diligimus. 2 Charitas proximi à charitate qua Deum diligimus sic dependet, vt hanc illi præire oporteat: inde consequitur charitatẽ non esse appellandã quum ad malè agendũ coeunt homines, quoties deniq; proximum amantes, in Dei mãdata non respicimus. 3 Ratio, Quia Deum diligere est mãdatis eius obsequi: quod quũ ita sit, & vtraq; charitas ab eodẽ Legislatore sit mãdata (vt antea docuit) efficitur illud quoq;, Diligi nõ posse proximum vbi mandata Dei violantur. 4 Quoniam docet experientia nullã in esse carni facultatẽ, imò ne voluntatẽ quidẽ ad præstãda Dei mãdata, idcirco ne videatur Apostolus toties inculcãs mãdatorũ Dei obseruationẽ, impossibilia flagitare, pronũtiat grauia nõ esse Dei mãdata, hactenꝰ quidẽ vt eorũ onere opprimamur. 5 Ratio, Quoniã ex regeneratione nacti simus vires quibꝰ superatur mũdꝰ, i. quicquid mãdatis Dei reluctatur. 6 Explicat quænã sint illæ vires, nempè fides. 7 Duo preterea declarat, vnũ, quę sit vera fides, ea nimirũ quę in vnũ Iesum Filiũ Dei respicit: ex quo cõsequitur alterũ, nempè has vires propriè non esse fidei, sed fidę tãquã instrumẽto, ex Iesu Christo Filio Dei hauriri.

1 [1] QVisquis credit Iesum esse [a] Christum, ex Deo natus est: & quisquis diligit genitorem, diligit etiam [b] eum qui ex eo genitus est.

2 [2] Per hoc cognoscimus nos diligere filios Dei, quum nos Deum diligimus, & [c] mandata eius seruamus.

3 ‖[3] Hæc est enim charitas Dei, vt mandata eius seruemus: [4] & mãdata eius grauia [d] non sunt.

4 [5] Quoniam quicquid natum est ex Deo, vincit mundum: [6] & hęc est victoria quę [e] vicit mundum, *nempè* [f] fides nostra.

5 [7] Quis est qui ‖ vincit mundum, nisi qui credit

a Verum esse Messiam. b Singulari numero vtens, omnes fideles intelligit. c Charitas ibi nulla est, vbi vera doctrina non extat. d Regeneratis, qui Dei spiritu aguntur, & qui liberati sunt per gratiam à Legis maledictione. e Vtitur præterito tempore, vt iudicetur etiamsi adhuc versemur in hac lucta, certissimam tamen esse victoriam. f Qua est instrumentalis causa, apprehendens eum qui illud reuera præstat.

dit

dit Iesum esse Filium Dei?

6 [8] Hic ille est qui venit per aquam & sanguinem, *nempè* Iesus Christus: [9] non per aquam solùm, sed per aquam & sanguinem: & [g] spiritus is est qui testificatur spiritum veritatem esse:

7 Nã tres sunt qui testificãtur in cœlo, Pater, [h] Sermo, & Spiritus sanctus: & hi tres [i] vnum sunt.

8 || Et tres sunt qui testificãtur in terra, Spiritus & aqua, & sanguis: & hi tres in vnum consentiunt.

9 [10] Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei maius est: [k] nam hoc est testimonium Dei quod testificatus est de Filio suo.

10 [11] Qui credit in Filium Dei, habet testimonium in seipso: qui non credit Deo, mendacem eum fecit, quia non credidit testimonio quod testificatus est Deus de Filio suo.

11 [12] Est autem hoc testimonium, *nempè* quòd vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius est.

12 Qui habet Filium, habet vitam: qui non ha-

Ioh. 3. 16.

8 Præstãtiam Christi in quo vno oĩa nobis donantur, sex testibus comis probat, tributo cœlestibus ãt, totidẽ terrenis, penit⁹ inter se cõsentientib⁹. Cœlestes sunt, Pater à quo missus est Filius, Sermo ipse caro factus, & Spirit⁹ sanct⁹. Terreni testes, aqua (.i. sanctificatio nostra) sanguis (.i. iustificatio nostra) Spirit⁹, i. agnitio Dei Patris in Christo per fidem ex Spiritus sancti testimonio: sicut in annotationibus copiosius exposuimus. 9 Monet ne aquam à sanguine (.i. sanctificationẽ à iustificatione, siue iustitiã inchoatã à iustitia imputata) seiungamus: quoniam illa non nitimur nisi quatenus est huius testimoniũ: hęc verò etsi ab illa nũquã separetur, tamẽ sola est nostrę salutis materia. 10 Argumẽto à cõparatis, ostẽdit quãtũ sit põdus cœlestis testimonij quod Pater edidit de Filio, cui consentit & ipse Filius & Spiritus sanctus. 11 Firmitatẽ etiam terrestriũ testium probat ex cõscientia vniuscuiusque, testimonium illud in sese habẽtis, quam falli non dicit, vtpote quæ cœlesti Patris de Filio testimonio assentiatur: alioqui enim Patrẽ oporteret esse mendacem, si conscientia Patri assentiens mentiretur. 12 Iam tandem quod sit hoc testimonium tot testibus cõfirmatum declarat: nempè vitam siue fœlicitatem æternam esse merum Dei donum, quæ in Filio resideat, & ab eo in nos, qui per fidem cum eo coniuncti sumus, promanat, adeò vt extra eum nusquam inueniatur vita.

g Spiritus noster tertius testis, testatur Spiritum sanctum esse veritatem. i. esse verum quod nobis ille dictat, nempè nos esse filios Dei. h Vide Ioh. 8. 13. i In vnum consentiunt. k Meritò ita colligo: nam illud testimonium quod dixi in cœlo perhiberi, à Deo manat, Filium suum ornante.

bet Filium Dei, vitam non habet.

13 Epilogus epistolæ, in quo primùm ostendit hac doctrina etiã eos egere qui illi credunt, vt magis ac magis in fide proficiant: id est vt quotidie de sua in Christo per fidem salute fiant certiores.

13 [13] Hæc scripsi vobis qui creditis in nomen Filij Dei: vt sciatis vos vitam æternam habere, & vt credatis in nomen Filij Dei.

14 [14] Et hæc est fiducia quam apud Deum habemus, ‖ ipsum, siquid petierimus secundum voluntatem eius, nos audire.

15 Quòd si scimus eum audire nos, quicquid petierimus, scimus nos habere petitiones quas ab eo petijmus.

16 [15] Siquis viderit fratrem suum peccare peccato *quod* non *est* ad mortem, [1] petet, & dabit ei vitam: peccantibus *dico*, non ad mortem. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico vt roget.

17 ‖ [16] Omnis iniquitas peccatum est: sed est peccatum *quod* non *est* ad mortem.

18 [17] Scimus quòd quisquis natus est ex Deo, non peccat: sed qui genitus est ex Deo, conseruat seipsum, & Malus ille non tangit eum.

19 [18] Scimus nos ex Deo esse, & mundum

Supra, 3.22.
Matth. 12.31, marc. 3.29.

14 Quoniam quod speramus nondum reipsa obtinemus, inuocationẽ cum fide connectit Apostolus, quam vult ex fide proficisci, deinde ita concipi, vt nihil diuinæ voluntati non cõsentaneum petatur: cuiusmodi preces vanę esse non possunt. 15 Preces non tantùm pro nobis ipsis, sed etiam pro fratribus peccãtibus sunt concipiendæ, ne sint eis mortifera ipsorum peccata: additur tamen exceptio peccati illius quod nunquam remittitur, siue peccati in Spiritum sanctum, i. vniuersalis, & ex animo proficiscentis apostasię à cognita Euãgelij veritate, sicut in annotationibus pluribus exposuimus. 16 Occupatio, Omnem quidem iniquitatem nomine peccati comprehendi, sed non idcirco desperandum, quoniam non omne peccatum est lethale, & extra spem remedij. 17 Ratio cur non omne, imò etiam cur nullum peccatum sit quibusdam lethale: quia nimirùm ex Deo sunt nati, i. facti filij Dei in Christo: cuius Spiritu donati non seruiũt peccato, neq; à Satana lethaliter vulnerantur. 18 Vnũquenq; oportet vniuersales promissiones sibi peculiariter applicare, vt certò nobis psuadeamus, nos (quũ totus mũd⁹ sit natura pditus) gratis factos esse Dei filios, misso ad nos Filio ipsius Iesu Christo, à quo illustrati sumus veri Dei & vitæ æternæ notitia.

1 Perinde est ac si diceret, Petet à Domino vt illi condonet, qui rogatus illi dabit veniam.

totum

totum in malo iacere.

20 Sed scimus Filium Dei venisse, || & dedisse nobis mentem vt cognoscamus illum qui verax est: & sumus in verace illo, in Filio eius Iesu Christo. [m] hic est verus Deus, & vita æterna.

21 [19] Filioli, cauete vobis ab idolis. Amen.

Luc. 24. 45.

19 Diserte exprimit præceptum de cauendis idolis: quæ vni vero Deo opponit, vt hoc veluti sigillo totam superiorem doctrinam obsignet.

m Apertissimè asseritur Christi diuinitas.

EPISTOLA IOHANNIS SECVNDA.

CAPVT I.

1 Inscribitur hæc Epistola eximiæ ac præstanti dignitate fœminæ, 4 quæ filios in Dei timore rectè educatos habebat. 6 Hanc orat vt in charitate Christiana perseueret, 7 ne in Antichristos incidat: 18 quin potius eos omnino vitet.

CAP. I.

1 Resbyter [a] electæ [b] dominæ, & liberis eius, [1] quos ego verè diligo, nec ego solus, sed & omnes qui norunt veritatem:

1 Christianę coniunctionis vinculum, est vera & cõstans veritatis professio.

2 Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.

2 Vera hæc professio posita est, tum in mutua charitate quam mãdauit Dominus: tum verò maximè in sana doctrina, quæ & ipsa nobis tradita est. Est enim mandatum Dei, solidum & regulæ morum & dogmatum fundamentum, & ista sunt inter se inseparabilia.

3 Sit vobiscum gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & à Domino Iesu Christo Filio Patris [c] cum veritate & charitate.

4 [2] Gauisus sum valde quòd inuenerim ex fi-

a Electa appellatiuum est nomen, non proprium. b Eximiæ atque præstanti dignitate fœminæ. c Cum vera cognitione, quam charitas comitetur.

lijs tuis [d] qui integrè incedant, ſicut mandatum accepimus à Patre.

5 Et nunc rogo te, domina, non vt mandatum nouum ſcribens tibi, ſed quod habuimus à principio, || vt diligamus alij alios.

6 Hæc autem eſt charitas, vt incedamus ſecundum doctrinam eius. Hæc eſt doctrina, vt ſicut audiſtis à principio, *ita* in eo ambuletis.

7 [3] Nam multi impoſtores ingreſſi ſunt in mundum qui non confitentur Ieſum Chriſtum veniſſe in carne. Qui eſt eiuſmodi, impoſtor eſt & antichriſtus.

8 [4e] Attendite vobiſipſis, ne perdamus quæ operati ſumus, ſed vt mercedem plenam recipiamus.

9 Quiſquis tranſgreditur, nec manec in doctrina Chriſti, Deum non habet: qui manet in doctrina Chriſti, hic & Patrem & Filium habet.

10 [5] Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, || ne recipite eum domum, nec Aue ei dicite:

11 Qui enim dicit illi Aue, communicat operibus eius malis.

12 Quum multa haberem vobis ſcribenda, nolui charta & atramento: ſed ſpero *me* venturum ad vos, & [f] præſentem præſentibus loquuturum, vt gaudium noſtrum ſit completum.

13 Salutant te filij ſororis tuæ electæ. Amen.

3 Antichriſti perſonam & officium Chriſti oppugnantes, iam in Eccleſiam temporibus Apoſtolorum irrepſerant. *Iob. 15. 12.*

4 Omnia amittit qui facit doctrinæ iacturam.

5 Cum peruerſæ doctrinæ defenſoribus commercium nobis eſſe non debet.

d Prout veritas præſcribit.

e Circunſpicite, & diligenter conſiderate. Rom. 16. 17.

f Ad verb. os ad os.

EPIST.

EPISTOLA IOHANNIS TERTIA.

CAPVT I.

1 Hospitalitatem Gai laudat. 9 & Diotrephis petulantiam accusans: 10 Gaium monet vt benefaciendo perseueret. 12 Postremò Demetrium commendat.

1 I SENIOR Gaio dilecto, quem ego verè diligo.

2 Dilecte, in primis opto vt prosperè agas & valeas, sicut prosperè agit anima tua.

3 Gauisus sum enim valde quum venissent fratres, & testimonio suo commendassent integritatem tuam, prout tu integrè incedis.

4 Maius [a] istis gaudium non habeo, quum *videlicet* audio filios meos integrè incedere.

5 Dilecte, [b] fideliter agis quicquid facis erga fratres & erga peregrinos,

6 Qui testimonio suo commendarunt charitatem tuam in conspectu Ecclesiæ: quos rectè facies [c] si prosequutus fueris vt Deo dignum est.

7 Nam pro nomine eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentibus.

8 Nos ergo debemus recipere huiusmodi, [d] vt administri simus veritati.

9 [2] Scripsi Ecclesiæ: sed qui primarum inter eos ambit Diotrephes non recipit nos.

10 Propterea, si venero, suggeram ipsius facinora quæ facit, verbis improbis garriens in nos:

CAP. 1.

1 Exemplum Christianę gratulationis.

2 Ambitio & auaritia duæ pessimæ pestes (præsertim in ijs qui Ecclesiasticum aliquod munus sustinent) in Diotrephis persona damnantur.

a Sub. gaudijs.

b Agis vt fidelem decet.

c Commendat Gaio vel eos ipsos quos iam antea exceperat, ad eum redeũtes ad procuranda Ecclesia negotia, vel alios quoris eadem erat conditio.

d Vt & ipsi aliquid conferamus ad veritatis pradicationẽ.

quíque etiam his non contentus, neque ipſe recipit fratres,& qui volunt *recipere* prohibet, & ex Eccleſia eijcit.

11 Dilecte, ne imitare quod malum eſt, ſed quod bonum eſt.qui bene facit,ex Deo eſt,qui autem malè facit,non [e] vidit Deum.

e Non nouit.

12 Demetrio teſtimoniũ redditũ eſt ab omnibus,&ab ipſa veritate:ſed & nos teſtimoniũ perhibemus,& noſtis teſtimonium noſtrum verum eſſe.

13 Multa poſſem ſcribere, ſed nolo atramento & calamo tibi ſcribere:

14 Spero autem fore vt ſtatim te videam, & vt coràm loquamur.

15 Pax tibi. Salutant te amici: Saluta amicos nominatim.

EPISTOLA CATHOLICA IVDÆ APOSTOLI.

3 Admonet pios vt ſibi caueant ab eo hominum genere,
4 qui ex Chriſti gratia laſciuiendi prætextum captant.
5 quos non impune laturos eius gratia contemptum,
6 7 tribus exemplis demonſtrat: 14 & vaticinium Enoch profert. 20 Modum denique pijs oſtendit, quo omnes eorum machinas diſijcere queant.

a Vt diſtinguatur ab Iſcariote.
b Per Deum Patrem.
c Sepoſitis aterno Dei conſilio, qui Chriſto traderentur cuſtodiendi.

1 IVDAS Ieſu Chriſti ſeruus, [a] frater autem Iacobi, vocatis [b] à Deo Patre ſanctificatis, & Ieſu Chriſto [c] ſeruatis.

2 Miſericordia vobis & pax & charitas multiplicetur.

3 Dilecti,

3 [1]Dilecti,quum omne ſtudium adhibeam vt ſcribam ad vos[d] de communi ſalute,neceſſe habui vobis ſcribere, ad vos hortandos vt [e]decertetis pro fide quæ [f]ſemel tradita eſt ſanctis.

4 [2]Nam ſubrepſerunt quidam homines,prius iam olim deſcripti ad hanc damnationem,[3] impij, qui Dei noſtri gratiam transferunt ad laſciuiam, & ſolum illum herum Deum ac Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum negant.

5 [4] Volo autem vos *iſtorum* commonefacere, vt qui ſemel hoc ſciatis, Dominum, quum populum ex Ægypto liberaſſet,rurſus ‖eos qui non credebant perdidiſſe.

6 ‖[5] Et Angelos qui non ſeruata ſua origine reliquerunt ſuum domicilium,iudicio magni illius diei vinculis æternis ſub caligine reſeruaſſe.

7 ‖ Sicut Sodoma & Gomorrha,& his finitimæ ciuitates ſimili modo atque [g]illæ ſcortatæ, & [h]carnem alienam ſectatæ,propoſitæ ſunt exemplo, ignis æterni pœnam ſuſtinentes.

8 Similiter tamen & iſti [i]ſopiti, carnem quidem polluunt,[6 k] dominatum verò reijciunt,& dignitates conuicijs inceſſunt.

9 [7] At Michael archangelus, quum aduerſus

1 Scopus huius epiſtolæ,in qua pios aduerſus profanos quoſdam, & in ſana doctrina & in rectis moribꝰ confirmat.

2 Non temerè ſed ex Dei prouidentia fit vt nonnulli perditi in Eccleſiamirrepant. *Num.14.37. 2.Pet.2.4. Gen.19.24.*

3 Hoc primũ in iſtis damnat quòd ex Dei gratia captarent laſciuiẽdi prætextum: quod fieri non poteſt quũ Chriſto ſummũ imperiũ abrogetur, quum eiuſmodi homines Satanæ ſe addicant, vt hodie facit Anabaptiſtarum ſecta, quos Libertinos vocant.

4 Proponit horrenda ſupplicia eorum qui gratia Dei ſunt abuſi, vt ſuis cupiditatibus obſequerentur. 5 Angelorum lapſus ſeueriſſimè punitus,quãto magis homines perfidos vlciſcetur Dominus? 6 Alterum iſtorũ dogma pernicioſiſſimum,quòd magiſtratuũ autoritatem etiam cum conuitijs tollebãt,vt hodie Anabaptiſtæ. 7 Argumẽtum à cõparatis, Michael ex præcipuis Angelis vnus Satanã,quãuis execrabilem contẽtus fuit iudicio Dei coercẽdũ tradere:& iſtos homũculos peruerſos non pudet poteſtates à Deo ordinatas conuitijs inceſſere.

d De ijs qua ad noſtrã omniũ ſalutẽ ſpectãt. e Pro viribus tueamini fidẽ, ſana ſcil.doctrina & vitæ exẽplis. f Quæ ita ſemel tradita eſt, vt poſtea nũquã ſit immutãda. g Sodomæ & Gomorrhæ veſtigia ſecutæ. h Sic adũbrat prodigioſas libidines. i Perinde ſtolidi & rationis expertes acſi altiſſimo veterno ſenſus eẽt haberent ſopitos. k Magis eſt dominatũ aſpernari, quàm Dominos.à.rem ipſam quàm perſonas.

diabolum certans disceptaret de corpore Mosis, nõ ausus est illi impingere notam maledicti, sed dixit, Increpet te Dominus.

10 [8] At isti, quæ non nouerunt, ea conuitijs incessunt: quæ verò naturaliter, vt animantia rationis expertia, sciunt, in ijs corrumpuntur.

11 [9] Væ ipsis: nam viam || Cain ingressi sunt, & deceptione mercedis, qua deceptus fuit || Balaam, effusi sunt, & ||contradictione Core perierunt.

12 [10] Hi sunt macularum instar in [l] agapis vestris, dum vobiscum conuiuantur, [m] absque vllius metu seipsos pascentes: ||nubes aqua carentes, ventis circumactæ: arbores emarcidæ, infrugiferæ, bis emortuæ, eradicatæ:

13 Vndæ maris efferatæ, despumantes sua ipsorum dedecora: stellæ erraticæ, quibus [n] caligo tenebrarum in æternum seruata est.

14 Prophetauit autem etiam de istis septimus ab Adam Enoch, dicens, Ecce, [o] venit Dominus cum sanctis millibus suis,

15 Vt ferat iudicium aduersus omnes, & redarguat quicunque ex ipsis sunt impij, de factis omnibus quæ impiè patrarint, déque omnibus duris quę loquuti fuerint aduersus ipsum peccatores impij.

16 Hi sunt murmuratores queruli, in cupiditatibus suis incedentes: & || quorum os loquitur prętumida, admirantes personas vtilitatis gratia.

17 [11] Vos autem dilecti, memores estote verborum

8 Conclusio, Istos duplici scelere teneri, nempe audacissimæ insciti in quibusdam damnandis, & impudentis cõtemptus eius cognitionis, quam quum essent adepti, nõ aliter tamen quam bruta rationis expertia viuebant, ventri nimirũ seruientes.
Gen.4.8. Num.22.21, 2.pet.2.15. Num.16.1. 1.Pet.2.17. Psal.17.10.

9 Prædicit eorum exitiũ, quoniam Cainum impudenti malitia, Balaamum turpi auaritia, Core denique factioso & ambitioso ingenio referant.

10 Alijs multis epithetis tum sordes & petulantiam eorundem, tum verò maximè inanem eorum grandiloquentiam & vanissimum fastum grauissimè insectatur, grauissima comminatione adiuncta, ex Enochi antiquissima prophetia de futuro iudicio.

11 Prædictus est istiusmodi monstrorum exortus, ne rei nouitate percellamur.

l Agapæ erant fraterna Ecclesiastici cœtus conuiuia, quæ describuntur à Tertulliano in Apologet. cap. 39. m Impudenter & absque vlla vel Dei vel Ecclesiæ reuerentia. n Densissima tenebræ. o Præteritum futuri loco Hebr. more.

borum quæ prædicta fuerunt ab Apoſtolis Domini noſtri Ieſu Chriſti:

18 Quòd *videlicet* dixerunt vobis, || in extremo tempore futuros irriſores qui in impijs ſuis cupiditatibus incedant. *1.Tim.4.1, 2.tim.3.1, 2.pet.3.3.*

19 [12] Hi ſunt qui ſeipſos ſegregant, animales, Spiritum non habentes.

20 Vos autem dilecti, ſanctiſſimæ veſtræ fidei ſuperſtruentes voſipſos, per Spiritum ſanctum orantes,

21 Alij alios in charitate Dei conſeruate, expectantes miſericordiam Domini noſtri Ieſu Chriſti in vitam æternam.

22 [13] Et alios quidem habito delectu commiſeramini:

23 Alios verò [p] terrore ſeruate, ex flamma rapientes, odio habentes [q] vel eam tunicam quæ à carnis contactu ſit maculata.

24 [14] Cæterùm ei qui poteſt vos ſeruare à peccato immunes, & ſtatuere in conſpectu gloriæ ſuæ inculpatos cum exultatione:

25 *Id eſt* ſoli ſapienti Deo Seruatori noſtro, gloria & magnificentia & robur & poteſtas, & nunc & in omnia ſecula. Amen.

12 Antichriſtorum eſt ſeſe à pijs ſegregare, vt qui Spiritu Dei non regantur: contrà verò, Chriſtianorum eſt mutuò tum in fide tum in charitate ſeſe ſanctis precibus ædificare, tantiſper dum Chriſti miſericordia appareat ad plenam ſuorum ſalutem.

13 Inter eos qui aberrant, hic delectus pijs ſeruandus eſt, vt alios leuius tractent, alios iã in ipſa flamma verſantes, ſeuera præſentis periculi denuntiatione ſeruare ſtudeant: ita tamen vt ſic abhorreant à malis & turpibus, vt vel leuiſſimam eorum contagionem fugiant. 14 Commendat eos Dei gratiæ, ſatis declarans Dei ſolius eſſe eam ipſam quam à nobis requirit conſtantiam nobis præſtare.

p *Abſterrentes illos, & ſancta ſeueritate reuocantes.*

q *Hyperbole ab interdictis pollutionum Legalium ſumpta.*

IN APOCALYPSIN NIhildum tale visum est edere quale in superiores libros: interea tamen visum est subijcere quæ ante aliquot annos de huius libri authoritate scripsimus. Sunt autem eiusmodi.

QVIA de huius libri authoritate iampridem nonnulli dubitarunt: paucis diluam argumenta quæ in hanc partem adferri solent: deinde quid mihi videatur exponam. Argumenta verò citabo vti sunt ab Erasmo studiosè ac diligenter collecta: cuius quidem adeo varium mihi videtur in hoc argumento (vt in multis alijs) iudicium fuisse, vt quid statuerit, non facilè iudicare possis: nisi quòd eò tandem videtur inclinare, vt existimet aliquam esse quidem huius libri authoritatem, sed non eam tamen quæ sit reliquorum qui sine controuersia sunt recepti. Audiamus ergo quid dicat. Testatur inquit, diuus Hieronymus, Apocalypsin ætate sua non fuisse receptam à Græcis. Dorotheus Tyri episcopus ac martyr, in compendio vitarum tradit Iohannem in Patmo insula Euangelium suum scripsisse: huius autem libri non meminit. Athanasius Græcus in suo catalogo non affirmat hoc opus esse Iohannis. Dionysius Alexandrinus, cuius verba citat Eusebius libro 7. Ecclesiasticæ historiæ, librum existimat ab alio quopiam Iohanne viro sancto scriptum. Eusebius ipse ita citat hunc librum aliquot locis, vt Iohanni non sine exceptione tribuat. Idem Caium quendam orthodoxum citat lib. 4. qui à Cerintho hæretico scriptum dicat. Hoc sit primum argumentum: ad quod ita respondeo. Si spectetur quibus rationibus permoti sunt nonnulli ad hunc librum repudiandum, tum demùm facilè apparebit quàm immeritò hoc fecerint. Deinde sicut à quibusdam fuit repudiatus, ita fuisse à plerisque receptum, adeo quidem vt Epiphanius illos à quibus reijciebatur, apertè inter hæreticos recensuerit: vt interim omittam antiquissimos scriptores, Iustinum philosophum, & Irenæum Lugdunẽsem episcopum, martyrem vtrunque, non modò illum comprobasse, sed etiam commentarijs illustrasse. De Dorotheo quod affertur nihil habet momenti, qui suo tantùm silentio videatur hunc librum reiecisse. De Athanasio, suspectum esse titulum Erasmus ipse annotauit. De Dionysio mox videbimus, quum ipsius rationem expendemus. Caium (quicunque tandem is fuerit) vel ipsius Dionysij verbis refuto quæ scripta sunt libro Ecclesiasticæ historiæ tertio. Eusebium autem sanè nihil moror, in quo docti omnes iudicium requirunt. Nunc ad alterum argumentum veniamus. Scribit, inquit, Hieronymus quosdam eruditissimos viros totum hoc argumentum multis conuitijs fuisse insectatos, quasi nihil haberet Apostolicæ grauitatis, sed vulgatam tantùm rerum historiam, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in sententijs esse quicquam Apostolica grauitate dignum. Ad hoc ita respondeo, Quicunque tandem isti eruditissimi viri fuerint, magnam eos reprehensionem mereri in eo quòd conuitijs ansi sint eum librum exagitare, qui sanè sit breuissimus si ea demas quæ ad verbum ex Prophetis exscripsit. Longè aliter Basilius, Gregorius, Cyrillus, Epiphanius, Irenæus, Hippolytus (vt Arethas testatur) qui hunc librum

non modò (vt Dionysius Alexandrinus) putarunt à sancto viro scriptum esse, sed apertè etiam Iohanni Apostolo vendicarunt: nunquam id certè facturi si Apostolicæ grauitatis nulla in eo vestigia animaduertissent. Vtros verò pro eruditioribus habebimus? an istos quorum & singularis pietas & summa eruditio testata est plurimis ipsorum monimentis, an illos potius quorum ne nomina quidem apparent: argumenta verò satis indicant quàm meritò eruditissimi appellentur? Negant in hoc scriptore vllam apparere grauitatem, quum tamen penè omnia ex Prophetis ad verbum descripserit. Dicunt eum complecti vulgatam rerum historiam. Id verò qui potest in eo verum esse qui (si admodum pauca excipias) res præteritas non narret, sed futuras prænuntiet? Ista igitur non modò vera non sunt, sed ne verisimilia quidem. Ad tertium argumentum accedamus. Hic, inquit, solicitè suum nomen inculcat, perinde quasi syngrapham scriberet, non librum, idque non solùm præter morem Apostolorum, verum multò magis præter suum morem, qui in Euangelio multo modestiora narrans, non exprimit tamen vsquam suum vocabulum, sed notulis indicat, Discipulus ille quem diligebat Iesus. Et Paulus coactus referre de visionibus suis, rem exponit sub alterius persona. At hic tam arcana cum Angelis colloquia describens, quot locis inculcat, Ego Iohannes? Hæc est ratio qua Dionysium Alexandrinum impulit, vt ab alio aliquo Iohanne scriptum hunc librum arbitraretur. At, Deus bone, quàm hæc sunt infirma & imbecilla! Non animaduerterunt boni viri aliud esse historiam, aliud Prophetiam scribere. Nam historiæ veritas aliunde potius quàm à scriptore pendet: in prophetia verò, quia res futuræ prædicuntur, nulla nisi reuelantis & annuntiantis authoritate innixa, quis non videt hoc requiri in primis vt vnde tandem illarum prædictio emanet, quis patefecerit, quis scripserit intelligamus? Ideo videmus non modò in Prophetiarum initiis sed etiam in singulis penè visis, nihil æquè solicitè adscribi atque Dei dictantis & Prophetæ scribentis nomen. Exemplo sit vel vnus Ieremias, qui minimùm centies vicies nomen suum inculcat. Ita enim omnino faciendum erat, ne latebras quærere videretur, vt pseudoprophetæ solebant. Quid verò? Apud Danielem à capite septimo non penè singulis versiculis repetitur, Ego Daniel? Esaias autem quoties Esaiæum filium Amos inculcat? Atqui Iohannes hoc non consueuit in Euangelio. Fateor: nam historiam scribebat, in qua illi accidit quod nulli ex aliis discipulis, vt ipse de se multa dicere cogeretur. At Paulus etiam ipse hoc non fecit. Certè non fecit eo in loco in quo suas visiones ex professo non tractabat: sed quoties sui muneris præstantiam asserit, quàm altè, quàm magnificè sese Paulum illum dicit non ab hominibus, neque per homines, sed à Iesu Christo designatum Apostolum? Quid? quum suas illa certamina prædicat, an personam alienam assumit? Sed aliquid etiam amplius consideremus. Iohannis nomen in toto hoc opere (nisi me calculus fefellit) quinquies tantùm repetitur: & illud Ego Iohannes, tribus tantùm locis, nempe capite 1. vers. 9. addita tamen explicatione, quæ vna ad omnem amoliendam arrogãtiæ suspicionem satis superque sufficit. Item cap. 21. vers. 2, & cap. 22. vers. 8. quibus locis simpliciter tantùm commemorat quid viderit, vt de visionis fide dubitari non possit. Ergo (vt paucis hoc argumentum absoluam) ratio illa Dionysii non modò futilis est, sed etiam imperitiam arguit, atque adeo plena est calumniæ: imò verò (quod ingenuè & sine vlla maleuolentia à me dici Deus testis est) nimiùm inconsiderata est vox ista, hunc scriptorem perinde suum illud Ego Iohannes, inculcare ac si sym-

graphamnon librum scriberet. Accedo ad quartum argumentum. In Graeis, inquit, quos viderim exemplaribus, non erat titulus Iohannis Euangelistæ, sed Iohannis Theologi. Atqui vel hic titulus eam Iohanni Euangelistæ vendicat, quem nemo ignorat cat' exochen fuisse Theologum à veteribus appellatum: quod de Christi diuinitate nemo vnquam hominum apertius aut diuinius scripserit. Alter autem ille Iohannes, quem ego sanè supposititicium esse suspicor, non Theologus (quo cognomento nihil dici potest augustius) sed presbyter dicebatur. Venio tandem ad styli dissimilitudinem, quam Dionysius ille Alexandrinus tribus argumentis confirmat, vt refert Nicephorus Ecclesiast. historiæ lib. 6. cap. 23. Primùm ex tota orationis indole ac ductu: deinde quòd quum Euangelio & epistolæ Iohannis catholicæ multa sint communia, hic liber ne syllabam quidem vllam habeat cum eis communem. Postremò, quòd sermonis etiam dono excelluerit Iohannes, alicubi hic noster rusticis barbarismis & solœcismis vtatur. At ego primùm omnium respondeo, istam styli dissimilitudinem minimè esse admirandam in tam dissimili argumento. Nam in Euangelij historia, & in epistolis quanuis impulsu Spiritus sancti, tamen ex suo sensu loquitur: hic audita & dictata excipit. Illic partim narrat rem gestam, partim docet: hic de rebus futuris agit, & quidem præscriptis verbis. & miramur eum non ijsdem vti sententiis? imò quis vnquam hanc legem cuiquam scriptori præscripsit? Quid quod pleraque ipsis superiorum Prophetarum (puta Ezechielis, Danielis, Zachariæ, Esaiæ, & aliorum) verbis illi dictantur ab eodem illo Spiritu, nimirum qui quondam per illos hæc eadem erat loquutus? Itaque mirum nemini videre debet quòd non ita culto sermone vtatur, vt qui à Prophetarum qui Hebraicè scripserunt, ne verbis quidem, nedum charactere discedere voluerit: quo minus sanè suspicari par est quicquam hic commentitium Ecclesiæ obtrudi. Superest vltimum argumentum, quod videatur Chiliastarum hæresi fauere: quo nomine nonnulli adducti sunt vt hoc opus à Cerintho editum sub Apostoli nomine putarint. Ego verò, vt concedam Chiliastas nonnullis ex hoc libro testimonijs esse abusos, idcirco tamen hæretico tam impuro hunc librum esse tribuendum absit vt concedam, nisi locos illos aliter accipi commodè non posse quispiam ostenderit: alioquin quem tandem librum admittemus? Aliter autem accipiendos esse doctissimi viri iampridem indicarunt: vt huic libro idem planè acciderit atque epistolæ ad Hebræos, quam nonnulli pertinacissimè repudiarunt quòd facere pro Nouatianis videretur: quum ipsi potius suam ignorantiam debuerint accusare. Deinde, obsecro, quum alia præterea fuerint Cerinthi deliria, vt qui Deum esse mundi conditorem negarit, Christum ex Maria ac Iosepho cæterorum hominum more genitum docuerit: Christum & Iesum vt distinctas personas separarit: cur non etiam hæc sua dogmata huic libro aspergeret? Atqui tantùm abest vt hoc faciat vt contrà aduersus illos errores certa ex hoc libro testimonia peti possint: vt à Cerintho ista proficisci non potuisse, vel ex una ista ratione satis appareat. Quid verò quod vbi de mille annis loquitur, nihil eorum narrat de quibus Cerinthus tam impiè garriebat? Vbi enim luxus ille? vbi cibus & potus? vbi nuptiæ & iaci? vbi sacrificia & dies festi Hierosolymis celebrandi? Ergo vanum etiam ac futile est hoc argumentum. Quæ quum ita se habeant, quanuis non censuerim quidem ego pertinacius de scriptoris nomine litigandum, tamen Iohanni Apostolo potius quam cuiquam alij hunc librũ tribuerim. Nam præterquam quod

vetustissi-

vetustißimum esse constat, & ex veteribus doctißimi & religioßißimi quique, Iohannis Apostoli esse non dubitarunt, his etiam coniecturis ducor, quod illis temporibus non videam cui tandem alij tanta maiestatis plena prophetia, tamque augustum Theologi nomen, tribui potuerint: deinde quod planè Apostolica sit dignitatis non vni alicui Ecclesiæ, sed Asiaticis Ecclesiis scribere: postremò, quod quæ de insula Patmo commemorat, cum ijs prorsus conueniant quæ de Iohannis exilio veteres summo consensu tradunt. Quòd si tamen liceret ex stylo coniecturam facere, nemini certè potius quam Marco tribuerim, qui & ipse Iohannes dictus est: adeo non in verbis tantùm, sed etiam in formulis dicendi plerisque similis, ac penè idem est Euangelij Marci & huius libri character. Ad ipsum autem librum quod attinet, quanuis eum esse me agnoscam cui hæc mysteria valde adhuc obscura videantur, tamen quum vbique videam Spiritus prophetici numen eminere, & veterum Prophetarum non tantùm vestigia, sed sententias, ipsaque adeo verba in hoc libro agnoscam: quum manifesta & magnificentißima vbique tum diuinitatis Christi, tum nostræ redemptionis testimonia in eo extare videam: quum denique ex ijs quæ prædicta sunt nonnulla manifestè iam apparuerint, veluti quæ de Asiaticarum Ecclesiarum excidijs, & scorti illius septem mõtibus insidentis regno prædixit: venio in eam sententiam vt existimem Spiritum sanctum in hunc pretioßißimum librum congerere voluisse quæ ex superiorum Prophetarum prædictionibus implenda post Christi aduentum supererant: ac nonnulla etiam addidisse, quatenus nostra interesse cognouit. Obscuritas in his (fateor) magna est: sed ea minimè noua in Prophetarum (ac præsertim Ezechielis) scriptis. Deinde nostrum hoc vitium est, qui singula diligentius non annotamus, & quotidiana illa Dei prouidentiæ iudicia in Ecclesiæ suæ administratione, rebus nostris priuatis intenti, non consideramus. Postremò, nouit Dominus quid quatenus nosse expediat, ideóque prophetiarum lucem prò suæ infinita sapientia non aliter iam olim tẽperauit quam Ecclesiæ vtile fore præsciuit. Superest igitur vt hæc mysteria sancti Dei homines cũ timore ac religione, quatenus fas & vtile est, scrutentur: omnes verò, siue quæ nouerint, siue quæ non nouerint, in hoc libro cõprehensa Dei mysteria venerentur potius quàm nonnullorum more vel derideant, vel fanaticis suis commentis polluant.

* *
*

CAPVT I.

a *Rerum occultarum patefactio.*

APOCALYPSIS IOHANNIS THEOLOGI.

CAPVT I.

1 Indicat doctrinæ genus quod hîc tractatur: 8 nempè illius qui est principium & finis: 12 Deinde septem candelabrorum & stellarum 20 mysterium explicat.

b *Quam Filius è sinu Patris nobis per Angelos reuelauit.*

c *Iehoua nomen quod Deo proprium est præteriti, præsentis & futuri temporis notatione significatur.*

1 APOCALYPSIS [b] Iesu Christi, quã dedit ipsi Deus, vt indicaret seruis suis quæ oporteat fieri citò: *is* verò missam per Angelũ suũ, seruo suo Iohanni significauit:

2 Qui testificatus est sermonem Dei, & testimonium Iesu Christi, & quæcunque vidit.

3 Beatus qui legit, & *beati* qui audiunt verba prophetiæ huius: & seruant ea quæ in ea scripta sunt. tempus enim propè est.

4 Iohannes septem Ecclesijs quę sunt in Asia: Gratia *sit* vobis & pax || à [c] Qui est, & Qui erat, & Qui vẽturus est: & à [d] septẽ Spiritibus qui in conspectu throni eius sunt:

5 Et à Iesu Christo, || *qui est* fidus ille testis, || primogenitus ille ex mortuis, ac princeps regum terræ: qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris || per sanguinem suum:

6 Et fecit nos || reges & sacerdotes Deo & Patri suo: ei, *inquam*, gloria & robur in secula seculorum. Amen.

Exo.3.14.

d *Hi sunt Spiritus, quos infrà, 5.6. Agni cornua & oculi dicũtur: eos autem adiungit Deo tãquam stipatores.*

Psal.89.38. 1.Cor.15.21, coloss.1.18. Heb.9.14, 1.pet.1.19, 1.iohan 1.9. 1.Pet.2.5.

7 Ecce,

7 ‖ Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum [e] omnis oculus, etiam qui eũ transfixerunt: & plangent coram eo omnes tribus terræ. etiam, amen.

8 ‖ Ego ſum [f] A & Ω, *id eſt* principium & finis: dicit Dominus, Qui eſt, & Qui erat, & Qui venturus eſt, ille, *inquam*, omnipotens.

9 Ego Iohannes, *qui* & frater veſter *ſum*, & ſocius in afflictione & regno & tolerantia Chriſti Ieſu, eram in inſula quæ vocatur [g] Patmos, propter ſermonem Dei & teſtimonium Ieſu Chriſti.

10 Fui *autem* [h] Spiritu correptus die [i] Dominico, & audiui à tergo vocẽ magnam tanquam tubæ,

11 Dicentis, Ego ſum A & Ω, primus ille & vltimus: &, Quod vides ſcribe in libro, & mitte ſeptem Eccleſijs quæ ſunt in Aſia, Epheſi & Smyrnæ, & Pergami, & Thyatiræ, & Sardibus, & Philadelphiæ, & Laodiceæ.

12 Conuerſus ſum igitur vt [k] viderem vocem quæ loquuta erat mecum. Conuerſus autem vidi ſeptem candelabra aurea.

13 Et in medio ſeptem candelabrorum *quendam* ſimilẽ Filio hominis, indutum talari *veſte*, & præcinctum ad mamillas zona aurea.

14 Caput autem eius & capilli *erant* candidi vt lana alba, tanquam nix: & oculi eius vt flamma ignis.

15 Pedes autem eius ſimiles calcolibano, veluti in fornace ardentes: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.

16 Habebat autem in dextra ſua ſtellas ſeptem: & ex ore eius anceps gladius prodibat, & facies eius qualis ſol in ſuo vigore lucet.

17 Quum autem vidiſſem eum, cecidi ad pedes eius veluti mortuus: tum impoſuit mihi dextram ſuam, dicens mihi, Ne metue: ‖ ego ſum primus & vltimus.

Eſa.3.14, matth.24.10, iud.1.4.

Infrà, 21.9, & 13

e Omnes homines.

f Ego is ſum, ante quẽ nihil eſt, imo per quem factum eſt quicquid factũ eſt, quique vt omnia intereant, ſuperſtes illis omnibus maneam.

g Patmos vna eſt Sporadum in qua exulaſſe Iohannes perhibetur.

h Sic explicatur ſanctus ille enthouſiaſmos, quo Prophetæ correpti extra mundũ peregrinabantur cum Dominos: ſic Ezechiel ſæpe dicit ſe translatũ fuiſſe à Domini Spiritu, & Spiritum Domini in ſe incidiſſe.

i Dominicũ vocat diem quem Paulus primũ hebdomados vocat, 1.Cor.16.2

k Vt eum viderem cuius vocẽ audieram.

Eſa.41.4, & 44.6.

18 Et qui viuo, sed fui mortuus, & ecce viuo in
secula seculorum. amen. & habeo claues inferorũ
& mortis.

19 Scribe quæ vidisti, & quæ sunt, & quæ post-
hac sunt futura,

20 Mysterium septem stellarum quas vidisti in
dextera mea, & septem candelabra aurea. Septem
stellæ [1] Angeli sunt septem Ecclesiarum: & cande-
labra septem quæ vidisti, septem Ecclesiæ sunt.

1 Angelorũ nomine Ecclesiarum ministros intelligit.

CAP. II.

Iubetur Iohannes scribere quæ Dominus necessaria nouerat Ecclesiis 2 Ephesiorum, 8 Smyrnensium, 12 Pergamenorum, 18 Thyatirensium: 25 vt quæ ab Apostolis acceperunt, teneant.

1 ANgelo Ephesinæ Ecclesiæ scribe, Hæc di-
cit qui tenet septem stellas in dextra sua,
qui ambulat inter septem candelabra aurea:

2 Noui opera tua, & laborem & tolerantiam
tuam, & quòd non possis ferre malos: & explora-
ris eos qui se dicunt Apostolos esse, & non sunt: &
comperisti eos *esse* mendaces.

3 Et onere pressus fuisti, & sustines: & propter
nomen meum laborasti, & non es defatigatus.

a Quod tecum expostulem.

4 Sed habeo *aliquid* [a] aduersum te, quòd cha-
ritatem tuam primam omiseris.

5 Memor esto itaque vnde excideris, & resi-
pisce, & priora opera facito: sin minus, veniam ad-
uersum te citò, & mouebo candelabrum tuum è
loco suo, nisi resipueris.

6 Sed hoc habes, quòd odisti facta Nicolaita-
rum, quæ & ego odi.

b Sic Christus loquitur nempè vt mediator.

7 Qui habeat aurem, audiat quid Spiritus di-
cat Ecclesijs, Victori dabo edere ex arbore vitę quę
est in medio [b] paradisi Dei.

c Smyrna vna fuit Ionicarũ ciuitatum in Asia.

8 Angelo verò [c] Smyrnæorum Ecclesiæ scri-
be, Hæc dicit primus ille & vltimus, qui fuit mor-
tuus & viuit:

9 Noui.

9 Noui opera tua & afflictionem & paupertatem, (ſed diues es) & blaſphemiam eorum qui ſe dicunt Iudæos eſſe, & non ſunt, ſed ſynagoga Satanæ.

10 Nihil metue eorum quæ paſſurus es. ecce, futurum eſt vt mittat diabolus aliquos ex vobis in carcerem, vt exploremini: & habebitis afflictionem dierum decem. eſto fidelis vſque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.

11 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs, Victor non lædetur à morte ſecunda.

12 Angelo verò [d] Pergamenſis Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit qui habet romphæam illam vtrinque acutam,

13 Noui opera tua, & vbi habites, *nempè* vbi thronus eſt Satanæ: & *quòd* teneas nomen meum, neque negaſti fidem meam, [e] etiam ijs diebus quibus Antipas martyr ille meus fidelis trucidatus eſt apud vos, vbi Satanas habitat.

14 Sed habeo aduerſum te pauca, quòd habeas iſtic qui teneant doctrinã || Balaam, qui docuit Balac obijcere offendiculum coram filijs Iſraël, vt [f] ederẽt ex ijs quæ ſimulacris immolantur, & ſcortarentur.

15 Ita habes etiam qui teneant doctrinam Nicolaitarum: quod odi.

16 Reſipiſce: ſin minus, veniam aduerſum te citò, & pugnabo cum illis gladio oris mei.

17 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs, Victori dabo edere ex [g] Manna illo abſcondito: & dabo illi [h] calculum album, & in calculo nomen nouum ſcriptum, quod nemo nouit niſi qui accipit.

18 Angelo verò Thyatirenſis Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit Filius Dei qui habet oculos tanquã flammã ignis, & cuius pedes *ſunt* ſimiles chalcolibano:

d Pergamũ celeberrima olim vrbis in Aſia nomen, Attalicorũ regum ſedes.

e Amplificatur Pergamenſium fides, quòd in ipſo perſecutionis æſtu conſtãtes fuerint.

Num. 24. 14, & 25. 1.

f Quod hic de idolothytis agit refertur ad eam ſpeciem de qua agit Paulus, 1. Cor. 10. 14.

g Alludit ad cõcionem illam quã habetur, 6. Iohã. & ad locum Pſal. 105. 40.

h Eiuſmodi calculum refert Arethas ſolitũ dari Athletis in certaminibus, vel quod calculi olim eſſẽt albi indicãtes abſolutionem.

19 Noui opera tua & charitatem,& [i] ſubminiſtrationem, & fidem,& tolerantiam tuam,& opera tua, & vltima plura prioribus.

20 Sed habeo aduerſus te pauca, quòd permittis mulierem Iezabel, quæ ſe dicit prophetiſſam, docere & ſeducere ſeruos meos, vt [k] ſcortentur, & edant ex ijs quæ ſimulacris immolantur.

21 Et dedi illi tempus vt reſipiſceret à ſcortatione ſua: & non reſipuit.

22 Ecce,ego abijciam eam in lectum:& eos qui adulterium cõmittunt cum ea, in afflictionem maximam, niſi reſipuerint ab operibus ſuis.

23 Et filios eius [l] interficiam morte: ſciéntque omnes Eccleſiæ me eſſe || ſcrutatorẽ renum & cordium: & dabo vnicuique veſtrum ſecundum opera ſua.

24 Vobis autem dico reliquis Thyatirenſibus, Quicunque non habent doctrinam hãc,neque cognouerunt [m] profunditates Satanæ,vt aiunt: [n] non imponam vobis aliud onus.

25 Tamen id quod habetis, tenete quouſque veniam.

26 Nam ſiquis vicerit, & cuſtodierit ad finem vſque opera mea, dabo ei poteſtatem in Gentes.

27 ||Et reget eas virga ferrea: & tanquam vaſa fictilia conterentur, ſicut & ego accepi à Patre meo:

28 Et dabo ei ſtellam matutinam.

29 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs.

i *Sic vocat officia ſanctis præſtita.*

k *Paſſim in Scriptura nomine ſcortationis intelligitur idololatria.*

l *Plenaſmus Hebraicus, cuius tamen maxima eſt emphaſis, vt Latine dicimus internecione delere.*

1.Sam.16.7, pſal.7.10, iere.11.20, & 17.10.

m *Notat oſtentationem aliquorum qui iactarẽt profundã, id eſt, copioſam atque vulgarem ſcientiam ſuam, quæ tamen eſſet Satanica.*

Pſal.2.9.

n *Aduerſum vos nihil grauius denuntiabo,contentus vobis ſignificare quid in vobis requiram.*

CAP. III.

1 Sequitur Epiſtola quinta ad paſtores Eccleſ. Sardæenſium, 7 Philadelphenſium, 14 & Laodicenſium, 16 ne tepidi ſint, 20 ſed gloriæ Dei promouendæ operam dent.

CAP. III. a *Sardis florentiſſimæ & celeberrimæ urbis nomẽ, Lydorũ regis ſedes.*

1 ANgelo autem Eccleſiæ quæ eſt [a] Sardibus ſcribit, Hæc dicit qui habet ſeptẽ Spiritus Dei

Dei & ſeptẽ ſtellas, Noui opera tua, *nempè* [b] quòd dicaris viuere, ſed mortuus ſis.

2 Eſto vigilans, & confirma [c] reliqua moribunda: nõ enim inueni opera tua plena corã Deo.

3 Memento igitur quæ acceperis & audieris: ſerua igitur & reſipiſce. Quòd ſi non vigilaueris, veniam ad te || tanquam fur, neque intelliges qua hora veniam ad te.

4 Habes *tamen* aliquot capita etiam Sardibus quæ non inquinarunt veſtimenta ſua, ideóque incedent mecum albati: [d] digni enim ſunt.

5 Qui vicerit, amicietur veſtimentis albis: neque delebo nomen eius ex || libro vitæ, ſed profitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.

6 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſijs.

7 Angelo verò Philadelphiẽſis Eccleſiæ ſcribe, Hæc dicit Sanctus & Verax ille, qui habet [e] clauem Dauidis: qui aperit, & nemo claudit: & claudit, & nemo aperit:

8 Noui opera tua: ecce, propoſui tibi oſtium apertum, nec quiſquam poteſt claudere illud: quia nonnullam habes virtutem, & ſeruaſti ſermonem meum, neque abnegaſti nomen meum:

9 Ecce, [f] præbebo eos qui ſunt ex ſynagoga Satanæ, *id eſt* eorum qui dicunt ſe Iudæos eſſe, nec ſunt, ſed mẽtiũtur: ecce, *inquã*, faciã vt veniãt & adorent ante pedes tuos, & ſciant quòd ego dilexi te,

10 Quoniam [g] ſeruaſti ſermonem tolerantiæ meæ, ego quoque te liberabo ex tempore tẽtationis, quod venturum eſt in orbem vniuerſum, ad explorandos incolas terræ.

11 Ecce, venio citò: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.

12 Siquis vicerit, faciã vt ſit columna in templo

b Nomine viuis, ſed reuera es mortuus.

c Cætera, quorum ea eſt conditio, vt iam laborent, mox niſi cõfirmentur interitura.

Infrà, 16.15, 1.theſſ.5.2, 2.pet.3.20.

Infrà, 20.12, & 21.27, philip.4.4.

d Idonei, ſcilicet, quia in Chriſto iuſtificati fuerunt, quod reipſa comprobarũt: iuſtus enim eſt qui iuſtitiã facit, ſed ita vt arbor fructum gignat. Vide Rom.8.18.

e Poteſtatem omnem gubernationis, iubendo & vetando & expediendo ac coercẽdo. Eſt autem domus Dauid Eccleſia, regni autem Dauidici promiſſio perpetua ad Chriſtum pertinet.

f In eum ſtatum redigam.

g Quia patientiam illam & cõſtantiam præſtitiſti, quam à meis requiro.

h Vide sup. 3.7.

h Dei mei, nec foras egredietur amplius: & inscribam ei nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei, *id est* nouæ Hierusalem, quæ descendit è cœlo à Deo meo, & nomen meum nouum.

13 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs.

14 Angelo verò Laodicensium Ecclesię scribe, Hæc dicit i Amen, testis ille fidelis & verax, k principium opificij Dei:

i Amen Hebræis verè seu veritatem ipsam significat.

15 Noui opera tua, *nempè* te neque frigidũ esse, neque feruidum: vtinam frigidus esses aut feruidus.

k A quo principium ducunt omnes res cõditæ.

16 Itaque quoniam tepidus es, nec frigidus nec feruidus, futurum est vt te euomam ex ore meo.

17 Nam dicis, Diues sum, & ditatus sum, & nullius egeo. Neq; nosti te esse ærumnosum, & miserabilem, & pauperem, & cæcum, & nudum.

18 Consulo tibi vt emas à me aurum igni exploratum, vt diues fias: & vestimẽta alba, vt induaris, nec appareat dedecus nuditatis tuæ: & collyrio inungas oculos tuos, vt videas.

Prou. 3.12, heb. 12.5.

19 ‖ Ego quoscunque amo, arguo & castigo: l æmulare igitur ac resipisce.

l Zelus opponitur ijs qui nec calidi nec frigidi sunt.

20 Ecce, sto ad ostium, & pulso: siquis audierit vocem meam, & aperuerit ostium, ingrediar ad eũ, & cœnabo cum eo, & ipse quoque mecum.

21 Siquis vicerit, dabo ei sedere mecũ in throno meo, vt & ego vici, & sedeo cum Patre meo in throno eius.

22 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs.

CAP. IIII.

1 Alia narratur visio 3 diuinæ maiestatis gloriam continens: 8 quæ à quatuor animalibus, 10 & vigintiquatuor senioribus celebratur.

1 POst hæc vidi, & ecce, ostium apertũ in cœlo: & vox prima quam audiui tanquã tubæ loquen-

loquentis mecum, dicebat, Aſcende huc, & oſtendam tibi quæ oporteat fieri poſtea.

2 Statim igitur fui [a] correptus à ſpiritu: & ecce, thronus poſitus erat in cœlo: & *quidam* throno inſidebat.

a Vid. ſup. 1. 10.

3 Porro qui ſedebat, aſpectu ſimilis erat lapidi iaſpidi & ſardio: & in circuitu throni erat iris aſpectu ſimilis ſmaragdo.

4 Et in circuitu ſedis, ſedilia vigintiquatuor: & ſuper ſedilia vidi vigintiquatuor ſenes ſedẽtes, amictos veſtibus albis: & habentes ſuper capita ſua coronas aureas.

5 Prodibant autem è throno fulgura & tonitrua & voces: & ſeptem lampades igneæ ardentes ante thronum, quæ ſunt ſeptem ſpiritus Dei.

6 Erat etiam ante thronum mare vitreum ſimile cryſtallo: & in medio throni, & in circuitu throni quatuor animalia plena oculis antè & retrò.

7 Animal autem primum erat ſimile leoni, & ſecundum animal ſimile vitulo, & tertium animal habens faciem velut homo, & quartum animal ſimile aquilæ volanti.

8 Et [b] quatuor animalia ſingula per ſe habebãt alas ſenas in circuitu, & intus plena erãt oculis, die ac nocte ſine intermiſſione dicentia, Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus Deus omnipotens, Erat, & Eſt, & Venturus eſt.

b Vnumquodque animalium habebat alas ſenas.

9 Et quum [c] tribuebant illa animalia gloriam & honorem & gratiarum actionem ei qui throno inſidebat, illi, *inquam*, viuenti in ſecula ſeculorum,

c Dicitur dari Deo gloria, honor, regnũ & cætera huiuſmodi, quum celebratur pia prædicatione id quod ipſius eſt proprium.

10 Procidebãt vigintiquatuor Senes ante illum inſidentem throno, & adorabant illum viuentem in ſecula ſeculorum, & abijciebant coronas ſuas ante thronum, dicentes,

11 ‖Dignus es Domine qui accipies gloriam &

Infrà, 5. 12.

honorem & virtutē: quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam sunt, & creata sunt.

CAP. V.

1 Librum septem sigillis obsignatum, 3 quem nemo aperire poterat, 6 Agnus ille Dei 9 dignus qui aperiat, 12 omnium cœlestium voce decantatur.

1 DEinde vidi ad dexteram eius qui insidebat thono, librum scriptum intus & à tergo, obsignatum sigillis septem.

2 Et vidi Angelum fortem prædicantem voce magna, Quis est dignus qui aperiat librū, & soluat eius sigilla?

3 Nemo autem poterat neque in cœlo, neque in terra, neque subter terram, aperire librum, neque eum inspicere.

4 Flebam igitur ego multum quòd nemo dignus inuentus esset qui aperiret & legeret librum, nec qui eum inspiceret.

5 Tum vnus ex senibus dicit mihi, Ne fleto: ecce, [a] vicit Leo ille ex tribu Iuda, stirps Dauidis, vt aperiat librum, & soluat septem eius sigilla.

6 Aspexi igitur, & ecce inter thronum & quatuor animalia, & inter senes, Agnus stans tanquam mactatus, habēs cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem Spiritus Dei missi in omnē terram.

7 Is venit & accepit librum ex dextra eius qui throno insidet.

8 Quúmque accepisset librū, quatuor illa animalia, & viginti quatuor illi senes ceciderunt coram Agno, habentes singuli citharas, & phialas aureas, plenas suffituum, quæ sunt [b] preces sanctorum.

9 Et cecinerunt canticum [c] nouum, dicentes, Dignus es qui accipias librum, & aperias eius sigilla: quoniam mactatus es, & redemisti nos Deo per sanguinem tuum, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione:

10 Et

a *Obtinuit.*

b *Vide inf. 8. 3.*

c *Non vulgare.*

10 ‖ Et feciſti nos Deo noſtro reges & ſacerdotes: & regnabimus ſuper terram.

Suprà, 1.6, 1.pet.2.9.

11 Tum aſpexi, & audiui in circuitu throni & animalium & ſenum, vocem Angelorum multorum, ‖ numero [d] millies centies mille, & decies centies mille:

Dan.7.10.

d Indicatur numerus ingens.

12 Dicentes voce magna, Dignus eſt Agnus ille mactatus [e] qui accipiat virtutem, & diuitias, & ſapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem:

e Cui deferatur laus omnis, tanquam potentiſſimo, ſapientiſſimo, &c.

13 Sed & omnem creaturam quæ in cœlo eſt, & quæ ſuper terram & ſub terra & in mari, & quæ in eis ſunt omnia, audiui dicentia, Seſſori throni & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur, in ſecula ſeculorum.

14 Quatuor autem animalia dicebant, Amen. & vigintiquatuor ſenes ceciderunt in facies ſuas, & adorarunt eum qui viuit in ſecula ſeculorum.

CAP. VI.

1 Aperit Agnus primum Libri ſigillum, 3 ſecundum, 5 tertium, 7 quartum, 9 quintum, 12 & ſextum: Quibus apertis, cædes, fames, peſtis, ſanctorum querelæ, terræmotus, & varia cæli prodigia oriuntur.

1 POſtea aſpexi, quum aperuiſſet Agnus primum ex ſigillis, & audiui vnum ex quatuor animalibus dicens, tanquam vocem tonitrui, Veni & vide.

2 Aſpexi igitur, & ecce, *aderat* equus albus: & qui inſidebat ei habebat arcum, & data eſt ei corona, & prodijt vincens, & vt vinceret.

3 Quúmque aperuiſſet ſigillum ſecundum, audiui ſecundum animal dicens, Veni, & vide.

4 Et prodijt alius equus rufus: & ei qui inſidebat ſuper eum, datum eſt vt tollat pacem è terra, vt alij alios mactent: datúſque eſt ei gladius magnus.

5 Et quum aperuiſſet ſigillum tertium, audi-

ui tertium animal dicens, Veni, & vide. Aſpexi igitur, & ecce, equus niger *aderat*: & qui inſidebat ei, habebat ſtateram in manu ſua.

6 Et audiui vocé in medio quatuor animaliũ dicentẽ, [a] Chœnix tritici denario, & tres chœnices hordei denario: & vinum & oleum ne læſeris.

a Magna indicatur caritas annona, eſt enim chœnix menſura aridorum, octaua pars modij, olim apud Græcos diurni cibi ſeruilis.

7 Quúmque aperuiſſet ſigillum quartum, audiui vocem quarti animalis dicẽtem, Veni & vide.

8 Tum aſpexi, & ecce *aderat* equus pallidus, & eius quæ inſidebat ei, nomen erat Mors: & infernus ſequebatur eam, datáque eſt eis in quadrantem terræ poteſtas trucidandi gladio, & fame, & morte, pérque terreſtres feras.

9 Quum verò aperuiſſet ſigillum quintum, vidi ſub altari animas eorum qui mactati fuerant propter verbum Dei, & propter teſtimonium quod tuebantur.

10 Clamabant autem voce magna, dicentes, Vſquequo Domine, qui ſanctus es & verax, non iudicas ac vindicas ſanguinem noſtrum de ijs qui habitant in terra?

11 Tum datæ ſunt ſingulis ſtolæ albæ, & dictũ eſt eis vt requieſcerent adhuc paululum temporis, vſquequo [b] compleantur etiam conſerui eorum & fratres eorum, qui trucidandi ſunt ſicut & ipſi.

b Vſquedum compleatur numerus eorum.

12 Deinde aſpexi quum aperuiſſet ſigillum ſextum, & ecce terræmotus magnus factus eſt: & ſol factus eſt niger vt [c] ſaccus cilicinus, & luna tota facta eſt vt ſanguis:

c Ita vocabant olim texta opera pilis.

13 Et ſtellæ è cœlo ceciderunt in terram, ſicut ficus abijcit groſſos ſuos quum vento magno concutitur.

14 Et cœlum abſceſſit ſicut liber qui conuoluitur: & omnes montes & inſulæ è ſuis locis motæ ſunt:

15 Et reges terræ, proceres, & diuites, & tribuni

buni,& potentes, omnéſque tum ſerui tum ingenui abſconderunt ſe in ſpeluncis & in petris montium:

16 Et dixerunt montibus & petris, || Cadite ſuper nos, abſcondite nos à conſpectu eius qui inſidet throno,& ab ira Agni: *Eſa.2.19, oſe. 10.2, luc.23.30.*

17 Nam venit dies ille magnus iræ illius: & quis poterit ſtare?

CAP. VII.

1 Graſſantes in orbe Angeli, 3 inhibentur donec Electi Domini 5 ex omnibus tribubus ſignentur. 13 Deinde eorum qui Chriſti cauſa perſequutionem ſuſtinuerunt, 16 fœlicitas 17 & gaudium deſcribitur.

1 POſtea vidi quatuor Angelos inſiſtentes quatuor [a] angulis terræ,tenentes quatuor ventos terræ, ne flaret ventus ſuper terram, neque ſuper mare,neque in vllam arborem. CAP. I.

a In quatuor terræ plagis ſeu cardinibus.

2 Et vidi alterum Angelum aſcendentem ab ortu ſolis,habentem ſigillum Dei viui: qui clamauit voce magna quatuor Angelis quibus datum eſt nocere terræ & mari,

3 Dicens, Ne nocete terræ, neque mari, neque arboribus, quoaduſque obſignemus ſeruos Dei noſtri in frontibus ſuis.

4 Et audiui numerum obſignatorum: centum quadragintaquatuor millia *erant* obſignata ex omnibus tribubus filiorum Iſrael.

5 Ex tribu Iuda, duodecies mille obſignata: ex tribu Ruben,duodecies mille obſignata: ex tribu Gad,duodecies mille obſignata:

6 Ex tribu Aſer,duodecies mille obſignata:ex tribu Nephthali,duodecies mille obſignata:ex tribu Manaſſe,duodecies mille obſignata:

7 Ex tribu Simeon,duodecies mille obſignata: [b] ex tribu Leui, duodecies mille obſignata: ex tribu Iſſachar,duodecies mille obſignata:

b Omiſit Dan & recẽſet Leui.

8 Ex tribu Zabulon,duodecies mille obſigna-

ta: ex tribu [c] Ioseph, duodecies mille obsignata: ex tribu Beniamin, duodecies mille obsignata.

9 Postea aspexi, & ecce, *aderat* turba multa, quam numerare nemo posset, ex omnibus gẽtibus & tribubus & populis & linguis: stabántque ante thronum & in conspectu Agni, amicti stolis albis: & palmæ in manibus eorum.

10 Et clamabant voce magna, dicentes, Salus à Deo nostro *est*, sedente super thronum & *ab* Agno.

11 Omnes autem Angeli stabant in circuitu throni & senum & quatuor animalium: & procubuerunt in conspectu throni in facies suas, & adorarunt Deum,

12 Dicentes, Amen: benedictio, & gloria, & sapientia, & gratiarum actio, & honor, & virtus, & robur Deo nostro in secula seculorum. Amen.

13 Tum me compellauit vnus ex senibus, dicens mihi, Isti qui amicti sunt stolis albis, quínam sunt, & vnde venerunt?

14 Et dixi ei, Domine, tu nosti. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt ex afflictione magna: & lauerunt stolas suas, ac dealbarunt in sanguine Agni.

15 Ideo sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei [d] die ac nocte in templo eius: & qui insidet throno, [e] habitabit cum eis.

16 ‖ Non esurient amplius neque sitient amplius: nec in eos incidet sol neque vllus æstus.

17 Quoniam Agnus qui in medio throni est, pascet eos, & deducet ad viuos fontes aquarum: ‖ & absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.

c Ephraim alterius filij Ioseph, & qui primogenitura donatus est, vnde Ioseph dicitur.

d Alludit ad diurna & nocturna Leuitarum ministeria, alioqui nulla nox est in cælo. Esa. 49. 10.

e Vel super eos, vt significetur diuina defensio atque protectio quasi erga illos, qui vt sub diuinis tabernaculis sunt in tuto. Esa. 25. 8, infrà, 21. 4.

CAPVT VIII.

1 Septimo sigillo aperto, 3 offeruntur Sanctorum preces per suffitus. 6 procedunt septem Angeli cum tubis: 7 & quatuor primis clangentibus ignis discidit, 7 mare turbatur, 10 11 aquæ amarescunt, 12 & stella obtenebrantur.

1 Porrò

1 PORRÒ quum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cœlo, media ferme hora.

2 Et vidi septem illos Angelos qui [a] adstant coram Deo, quibus datæ sunt septem tubæ.

3 Tum alius Angelus venit, & stetit ante aram, habés thuribulum aureum: & dati sunt ei suffitus multi, vt offerret cum precibus Sanctorum omnium, super altare aureum quod est ante thronum.

4 [b] Ascendit autem fumus suffituum *cum* precibus Sanctorum, è manu Angeli ad conspectum Dei.

5 Deinde accepit Angelus thuribulum, & impleuit illud igne altaris, abiecítque in terram: & facta sunt tonitrua & voces & fulgura & terræmotus.

6 Et septem Angeli qui habebant septem tubas, præparauerunt se vt clangerent.

7 Primus igitur Angelus clanxit, & facta est grando & ignis, mista sanguine, proiectáque sunt in terram: & tertia pars arborum exusta est, & omne fœnum viride exustum.

8 Deinde secundus Angelus clanxit, & quasi mons magnus igne ardens proiectus est in mare: factáque est tertia pars maris, sanguis.

9 Et mortua est tertia pars creaturarum quæ erant in mari, animantia *dico:* & tertia pars nauium perierunt.

10 Tum Angelus tertius clanxit, & cecidit è cœlo stella magna, ardens velut fax, cecidítque in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.

11 Nomen autem stellæ dicitur Absinthium: versa est igitur tertia pars aquarum in absinthium: & multi homines mortui sunt ex aquis, quòd amaræ factæ essent.

a *Qui coram eo apparent vt ministri.*

b *Nullius sunt pretij nostræ preces, nisi adsit in primis vnicæ illius oblationis verè grat⁹ odor, id est, nisi prius in Filio per fidem iustificati placeamus.*

12 Deinde quartus Angelus clanxit, & percussa est tertia pars solis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stellarum: ita vt obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.

13 Et vidi, & audiui vnum Angelum volantem per medium cœli, dicentem voce magna, Væ, væ, væ incolis terræ, à reliquis sonis tubæ trium illorum Angelorum qui clangent.

CAP. IX.

1 Quinto Angelo clangente, 3 locustæ vastatrices prodeunt. 13 Sextus autem clangens 16 equites educit, 20 humanum genus deuastantes.

1 TVm quintus Angelus clanxit, & vidi stellam è cœlo cecidisse in terram, cui data est clauis putei [a] abyssi.

a Abyssum vocat profundissimi tartari tenebras.

2 Aperuit igitur puteum abyssi: & ascendit fumus putei vt fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol & aer à fumo putei.

3 Ex fumo autem exierunt locustæ in terram: datáque est illis potestas qualem habent potestatem terrestres scorpij.

4 Et ipsis est dictum ne læderent gramen terræ, neque viride quicquam, neque vllam arborem: sed tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis.

5 Datum autem est eis non vt occidant eos, sed vt crucientur *illi* menses quinque, *sit* que cruciatus eorum vt cruciatus scorpij quum percusserit hominem.

Supra, 6.16, esa.2.19, ose.10.8.

6 ‖Itaque per eos dies homines quærent mortem, sed non inuenient eam: & desiderabunt mori, sed fugiet mors ab eis.

Sap.26.9.

7 ‖Figuræ autem locustarum similes *erant* equis paratis ad prælium, *erant* que super capita earum tanquam coronæ similes auro, & facies earum

rum vt facies hominum.

8 Et habebant capillos vt capillos mulierum: & dentes earum vt leonum erant.

9 Habebant etiam loricas vt loricas ferreas: & ſonitus alarum ipſarum vt ſonirus curruũ, equis multis currentibus ad bellum.

10 Sed & habebãt caudas ſimiles ſcorpionum, erántque aculei in caudis earum: & earum poteſtas *erat* nocere hominibus menſes quinque.

11 Habent autem ſibi impoſitum regem, Angelũ abyſſi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè autem Apollyon, *id eſt perdens*.

12 Væ vnum abijt, & ecce veniunt adhuc duo væ poſtea.

13 Tum ſextus Angelus clanxit, & audiui vocẽ quandam ex [b] quatuor cornibus altaris aurei, quod eſt ante oculos Dei,

14 Dicentem ſexto Angelo qui habebat tubã, Solue quatuor illos Angelos vinctos ad magnum Euphratis flumen.

15 Soluti ſunt igitur quatuor illi Angeli, parati ad horam & diem & menſem & annum, vt occidãt tertiam partem hominum:

16 Erátque numerus equeſtris exercitus bis millies centena millia: nam audiui numerum eorum.

17 Itémque vidi equos per viſionem: & ipſorum ſeſſores habentes thoraces igneos & hyacinthinos & ſulphureos: erant autem capita equorum vt capita leonum: & ex ore ipſorum prodibat ignis & fumus & ſulphur.

18 Ab his tribus occiſa eſt tertia pars hominũ, *nempe* ab igne, & fumo, & ſulphure, quæ prodibant ex ore ipſorum.

19 Poteſtas enim eorum in ore eorum eſt, & in caudis eorum. nam caudæ eorum ſimiles ſunt ſer-

b Alludit ad aram ſuffitus, collocatam in atrio ſacerdotum è regione Arcæ fœderis, interpoſito tamen velo.

pentibus, habentes capita per quæ nocent.

20 Porro reliqui homines qui non ſunt occiſi his plagis, non reſipuerunt ab operibus manuum ſuarum, vt ne adorarent dæmonia & || ſimulacra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre poſſunt, neque audire, neque ambulare:

Pſal.115.4, & 133.15.

21 Neque reſipuerunt ab homicidijs ſuis, neque à veneficijs ſuis, neque à ſcortatione ſua, neque à furtis ſuis.

CAP. X.

1 Alius apparet Angelus amictus nube, 2 libellum apertum tenens, 3 inclamat: 9 & Iohanni, 8 oraculi iuſſu, deuorandum tradit.

1 TVm vidi alium Angelum fortem deſcendentem de cœlo, amictum nube: in cuius capite erat iris: facies autem eius *erat* vt ſol, & pedes eius vt columnæ igneæ.

2 Habebátque in manu ſua libellum apertum: & poſuit pedem ſuum dextrum ſuper mare, ſiniſtrũ autem ſuper terram.

3 Clamauítque voce magna ſicut leo rugit: & quum clamaſſet, loquuta ſunt ſeptem tonitrua voces ſuas.

4 Et quũ loquuta fuiſſent ſeptem tonitrua voces ſuas, ego ſcripturus eram: ſed audiui vocem de cœlo dicentem mihi, [a] Obſigna quæ loquuta ſunt ſeptem tonitrua, & ne ea ſcribas.

a Teneas occulta.

5 Et Angelus quem vidi ſtantem ſuper mare & ſuper terram, [b] ſuſtulit manum ſuam ad cœlum,

b Hic erat geſtus iurãtis, vt etiamnum hodie.

6 Et iurauit per eum qui viuit in ſecula ſeculorum, qui creauit cœlum & ea quæ ſunt in eo, & terram & ea quæ in ea ſunt, & mare & ea quę in eo ſunt, [c] tempus non fore amplius.

c Nihil temporis erit amplius.

7 Sed in diebus vocis ſeptimi Angeli, quum cœperit

cœperit clangere, consummandum esse mysterium Dei, sicut annuntiauit seruis suis Prophetis.

8 Et vox quam audieram è cœlo, rursum loquuta est mecum, & dixit, Abi, & accipe libellum illum apertum *qui est* in manu Angeli stantis super mare & super terram.

9 Abij igitur ad Angelum, dicens ei vt daret mihi libellū. Et dixit mihi, Accipe, & deuora eum: & amaritudinem adferet ventri tuo, sed in ore tuo erit dulcis tanquam mel.

10 Accepi igitur libellum è manu Angeli, & deuoraui eum: crátque in ore meo dulcis tanquam mel: sed quum deuorassem eum, amaruit venter meus.

11 Tum dixit mihi, Oportet te iterum prophetare coram populis, gentibus, linguis, & regibus multis.

CAP. XI.

1 Templum metiri iubetur. 3 Dominus testes duos excitat: 7 quos à bestia laniatos 9 nemo terræ mandat. 11 Deus autem in vitam reuocatos, 12 ad cœlum euocat. 13 Terrentur impij. 15 Et septimi Angeli tuba, resurrectionis 18 & iudicij nuntia describitur.

1 DAtus est autem mihi calamus similis virgæ: adstitítque Angelus, dicens, Surge, & metire templum Dei & altare, & eos qui adorant in eo.

2 Sed [a] atrium quod extra templum est [b] exclude, & ne metiaris illud: nam datum est Gentibus: & Vrbem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus.

3 Sed dabo *illam* duobus testibus meis, qui prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis.

4 Hi sunt duæ illæ oleæ & duo candelabra in conspectu Domini terræ posita.

5 Quòd siquis velit eis nocere, ignis prodit ex ore ipsorum, qui deuoret inimicos eo-

a Loquitur de atrio exteriore, quod atrium populi dicebatur, quoniam omnibus patebat.

b Ad verb. eijce foras: eijci autẽ censetur quod in metiendo tanquam profanum negligitur.

rum: nam ſiquis velit eis nocere, ita oportet eum occidi.

6 Hi habent poteſtatem claudendi cœlum, ne pluat diebus prophetiæ ipſorum: & poteſtatem habent ſuper aquas, conuertendi eas in ſanguinem, & percutiendi terram omni plaga quotieſcunque voluerint.

c Quum legationem ſuam obierint.

7 Porro quum [c] finierint ſuum teſtimonium, beſtia aſcendens ex abyſſo, geret aduerſus eos bellum, & vincet eos, & occidet eos.

8 Et cadauera eorum iacebunt in plateis vrbis magnæ, quæ vocatur [d] ſpiritualiter Sodoma & Ægyptus: vbi & Dominus noſter crucifixus eſt.

d Occultiore quadam ſingularis intelligentiæ conſideratione.

9 Et videbunt *homines* ex tribubus & populis & linguis & Gẽtibus cadauera eorum per tres dies & dimidium, & cadauera eorum non ſinent poni in monumentis.

10 Et incolæ terræ gaudebunt ſuper illis, & lætabuntur: & munera mittent alij alijs, quòd hi duo Prophetæ cruciarint terræ incolas.

11 Sed poſt dies tres & dimidium ſpiritus vitæ à Deo *prodiens* ingredietur in illos: ſtabúntque *erecti* in pedes ſuos, & timor magnus cadet ſuper eos qui ipſos ſpectarunt.

12 Deinde audierunt vocem magnam de cœlo, dicentem ipſis, Aſcendite huc. Aſcenderúntque in cœlum per nubem: & viderunt illos inimici eorum.

13 Factúſque eſt in illa hora terræmotus magnus, & decima pars Vrbis cecidit, & occiſa ſunt in terræmotu capita hominum ſepties mille: & reliqui territi ſunt, & [e] dederunt gloriam Deo cœli.

e Confeſſione ſua celebrarunt gloriam Dei.

14 Væ ſecundum abijt, & ecce væ tertium veniet citò.

15 Septimus igitur Angelus clanxit, & factæ

ſunt

sunt voces magnæ in cœlo, dicentes, Facta sunt regna mundi: *regna* Domini nostri, & Christi eius, qui regnabit in secula seculorum.

16 Tum viginti quatuor illi Senes qui in conspectu Dei sedent in sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorarunt Deum,

17 Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, Qui es, & Qui eras, & Qui venturus es: quia adeptus es potestatem tuam magnam, & regnum iniuisti:

18 Et iratæ sunt Gentes, & aduenit ira tua: & tempus mortuorum, vt iudicentur, & des præmium seruis tuis Prophetis, & sanctis, & timentibus nomen tuum, paruis & magnis: & perdas eos qui perdunt terram.

19 Tunc apertum est templum Dei in cœlo, & visa est Arca fœderis eius in templo eius: & facta sunt fulgura & voces, & tonitrua, & terræmotus, & grando magna.

CAP. XII.

1 Mulieris 2 parturientis signum apparet, 4 cuius filio insidiatur Draco, 7 qui à Michaele deiicitur, 9 deiicitur. 13 Et quò magis vincendus excluditur, eò acrius suas non desinit multiplicare versutias.

1 VIsum est autem signum magnum in cœlo: Mulier amicta sole, sub cuius pedibus erat luna: & in capite corona stellarum duodecim:

2 Vterum ferens, clamabat parturiens, & cruciabatur vt pareret.

3 Visum est autem aliud signum in cœlo, & ecce *adfuit* draco magnus rufus, habens capita septem & cornua decem: & in capitibus suis diademata septem.

4 Cuius cauda trahebat tertiam partem stellarum cœli, quas abiecit in terram: stetit autem is draco ante mulierem pariturам, vt quum pepe-

rissет, filium eius deuoraret.

5 Peperit autem filium masculum, recturum omnes gentes virga ferrea: & raptus est Filius eius ad Deum & *ad* thronum eius.

6 Mulier verò fugit in solitudinem, vbi habet locum paratum à Deo, vt illic pascant eam diebus mille ducentis sexaginta.

7 Et factum est prælium in cœlo: Michael & Angeli eius præliabantur cum dracone, & draco pugnabat & Angeli eius:

8 Sed non obtinuerunt, [a] neque locus eorum amplius inuentus est in cœlo.

9 Et proiectus est draco ille magnus, serpens ille antiquus, qui vocatur Diabolus & Satanas, qui seducit totum terrarum orbem: proiectus, *inquam*, est in terram, & Angeli eius cum eo proiecti sunt.

10 Et audiui vocem magnam dicentem in cœlo, Nunc facta est salus, & virtus, & regnum Dei nostri, & potestas Christi eius: quia deiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.

11 Sed ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni, & propter sermonem testimonij sui: & [b] animæ suæ prodigi fuerunt vsque ad mortem.

12 Propterea lætamini cœli & qui habitatis in eis. Væ incolis terræ & maris: nam descendit Diabolus ad vos, iræ magnæ plenus, vt qui sciat se paululum temporis habere.

13 Quum igitur vidisset draco se proiectum esse in terram, persequutus est mulierem quæ pepererat masculum.

14 Sed datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volet à conspectu serpentis in desertum, [c] in locum suum, vt alatur ibi per tempus & tempora, & dimidium temporis.

15 Eiecit

a Eiecti sunt, ita vt nusquã postea apparuerint in cælo.

b Ad verb. & non dilexerunt animam suam. is autem Hebræis dicitur diligere animam suam. i. vitam, qui nihil habet hac vita charius: & cõtrariò non diligere animam suam, qui non dubitat illam periculis exponere quoties ita facto opus est.

c In eum locum qui est à Deo ipsi destinatus.

15 Eiecit autem serpens ex ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen, vt eam faceret rapi à flumine:

16 Sed succurrit terra mulieri, aperuítque terra os suum, & absorbuit flumen quod eiecerat draco ex ore suo.

17 Iratus est igitur draco aduersus mulierem: & abijt vt gereret bellum cum reliquis ex semine eius, custodientibus mandata Dei, & habentibus testimonium Iesu Christi.

18 Stetítque super arenam maris.

CAP. XIII.

1 Describitur Bestia illa multiceps, 8 quæ maximam mundi partem in idololatriam seducit. 11 quæ ab alia bestia ascendente 15 confirmatur.

1 TVm vidi bestiam è mari ascendentem, quæ habebat capita septem & cornua decẽ: & super cornua eius *erant* decem diademata, & super capita eius nomen blasphemiæ.

2 Erátque hæc bestia quam vidi, similis pardo, & pedes eius vt pedes vrsi, & os eius vt os leonis. dedit autem ei draco virtutem suam, & thronum suum, & potestatem magnam.

3 Et vidi vnum ex capitibus eius quasi lethaliter cæsum: sed ipsius plaga lethalis curata est: & admirans vniuersa terra secuuta est bestiam.

4 Et adorarunt draconem qui dedit potestatem bestiæ: & adorarunt bestiam, dicentes, Quis similis bestiæ? quis poterit pugnare cum ea?

5 Datúmque est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas agendi menses quadraginta duos.

6 Aperuit igitur os suum ad blasphemiã aduersus Deum, vt conuicijs afficeret nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cœlo habitant.

7 Sed & datum est ei bellum gerere cum San-

ctis,& eos vincere: & data est ei potestas in omnē tribum,& linguam,& gentem.

8 Itaque adorabunt eam omnes incolæ terræ, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni illius mactati, *iam inde* à iactis mundi fundamentis.

9 Siquis habet aurem,audiat.

10 Siquis in captiuitatem dúcit,in captiuitatem abibit: ‖siquis gladio occiderit,oportet eum gladio occidi.hîc est patientia & fides sanctorum.

Gen.9.6, mat.26.32.

11 Deinde vidi aliam bestiam ascendentem è terra, habentem cornua duo similia Agni: sed loquebatur vt draco.

12 Ea verò potestatem prioris bestiæ omnem exercet in conspectu eius: & facit vt terra & ipsius incolę adorent bestiam illam primam,cuius curata fuerat plaga lethalis.

13 Editque signa magna, adeo vt etiam ignem faciat è cœlo descendere in terram in conspectu hominum.

14 Et seducit incolas terræ, propter signa quæ datum est ei vt faciat in conspectu bestiæ; dicens incolis terræ vt faciant imaginem bestiæ quæ gladio vulnerata fuit,sed reuixit.

15 Datúmque est ei vt [a] animaret imaginem bestiæ,vt etiam loquatur imago bestiæ, & faciat vt quicunque non adorarint imaginem bestiæ, occidantur.

a Vitam inderet, nempe sicut Iannes & Mambres,Mosis prodigia imitabantur.

16 Sed & facit vt omnes, parui & magni, diuites & pauperes, liberi & serui, accipiant [b] characterem in manu sua dextra, aut in frontibus suis:

b Notam nominis bestiæ.

17 Et nequis possit emere aut vendere,nisi qui habeat characterem aut nomen bestiæ, aut numerum nominis eius.

18 Hîc sapientia est. Qui intelligentia præditus

ditus est, computet numerum bestiæ. numerus enim hominis est: & numerus eius, sexcenta sexagintasex.

CAP. XIIII.

1 Agno stante super montem Sion, 4 vnà cum castis suis cultoribus, 6 Angelus vnus Euangelium nuntiat. 8 Alius Babylonis casum prædicit. 9 Tertius bestiam vitari monet. 13 Vox è cœlo beatos illos pronuntiat qui Domini causa moriuntur. 16 Mittitur postea falx Domini in messem, 18 & in vindemiam.

1 TVm aspexi,& ecce, *aderat* Agnus stans super montem Sion,& cum eo centũ quadraginta quatuor millia,habentia nomen Patris eius scriptũ in frontibus sùis.

2 Et audiui vocem è cœlo tanquam vocem aquarum multarum, & tanquam sonum tonitrui magni: & vocem audiui citharœdorum pulsantium citharas suas:

3 Et canentium quasi canticum nouum ante thronum,& ante quatuor animalia,& Senes:neque quisquam poterat discere canticum illud nisi illa centum quadragintaquatuor millia, ij *videlicet* qui empti sunt è terra:

4 Hi sunt qui cum mulieribus non sunt inquinati:virgines enim sunt.hi sequuntur Agnum quocunque ierit:hi empti sunt ex hominibus, primitiæ Deo & Agno *sacra:*

5 Et in quorum ore non est inuentus dolus: sunt enim inculpati ante thronum Dei.

6 Deinde vidi alium Angelum volantem per medium cœli,habentem Euangelium æternum, vt euangelizaret incolis terræ, & omni genti, & tribui,& linguæ,& populo:

7 Dicentem magna voce, ||Timete Deum,& ei tribuite gloriam:nam venit hora iudicij eius: & adorate eum||qui fecit cœlum &terram & mare & fontes aquarum. *Psal.145.6.* *Act.14.15.*

Esa.21.9, ierem.51.8, infra,18.2.

8 Et alius Angelus sequutus est,dicens, ‖Cecidit cecidit Babylon,vrbs illa magna, quia vinum [a] iræ scortationis suæ potandum præbuit omnibus gentibus.

a Scortationis suæ,qua Deus est ad iram inflammatus.

9 Et tertius Angelus sequutus est illos,dicens voce magna, Siquis adorauerit bestiam & imaginem eius, & acceperit characterem in fronte sua aut in manu sua,

10 Bibet hic quoque ex vino iræ Dei, ex mero *inquam*, infuso in poculum iræ ipsius: & cruciabitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorum,& ante conspectum Agni.

11 Et fumus cruciatus eorum ascendet in secula seculorũ:nec habebunt requiem die nec nocte qui adorant bestiam &imaginem eius,& siquis acceperit characterem nominis eius.

12 Hic tolerantia sanctorum est:hîc qui obseruant mandata Dei,& fidem Iesu.

13 Tunc audiui vocem è cœlo dicentem mihi, Scribe, Beati posthac mortui, ij *inquam*,qui [b] Domini causa moriuntur. Etiam,dicit Spiritus:quoniã requiescunt à laboribus suis, & [c] opera eorum sequuntur eos.

b Ad verb. in Domino.i. propter Dominum.

c Operum nomine, præmium intelligit quod bona opera consequitur.

14 Aspexi autem, & ecce *aderat* nubes candida: & super nubem sedebat *quidam* similis homini, habens in capite suo coronam auream, & in manu sua falcem acutam.

15 Et alius Angelus prodijt è templo, clamans voce magna ad eum qui insidebat nubi,‖Mitte falsem tuam, & mete : quia venit tibi hora vt metas: nam‖aruit messis terræ.

Ioel.3.3.

Mat.3.9.

16 Misit igitur is qui insidebat nubi falcem suã in terram:& demessa est terra.

17 Tum alius Angelus prodijt è templo quod est in cœlo,habens & ipse falcem acutam.

18 Et alius Angelus prodijt ab altari, habens

poteſtatem in ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicens, Mitte falcem tuam acutam, & vindemia botros vineæ terræ: nam maturæ ſunt eius vuæ.

19 Miſit igitur Angelus falcem ſuam acutam in terram, & vindemiauit vineam terræ, & miſit in magnum illum lacum iræ Dei.

20 Et calcatus eſt lacus extra ciuitatem: exiuítque ſanguis è lacu vſque ad frænos equorum, per ſtadia mille ſexcenta.

CAP. XV.

1 Apparent ſeptem Angeli habentes plagas ſeptem vltimas. 3 Victores Beſtiæ Deum laudant. 6 Angelis ſeptem, ſeptem dantur diuini furoris phialæ.

1 DEinde vidi aliud ſignum in cœlo magnum & admirabile, Angelos ſeptem habentes plagas ſeptem vltimas, quoniam per illas expleta eſt ira Dei.

2 Et vidi tanquam mare vitreum mixtũ igni: & eos qui victoriam reportant ex beſtia & imagine eius & charactere eius, ex numero nominis eius, ſtantes apud mare vitreum, & habentes citharas Dei:

3 Qui etiam cantabãt canticum Moſis [a] ſerui Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna & mirabilia ſunt opera tua, Domine Deus omnipotens: || iuſtæ & veræ ſunt [b] viæ tuæ, rex ſanctorum.

4 || Quis non timebit te, Domine, & glorificabit nomen tuum? nam ſolus ſanctus es. Nam omnes gentes venient & adorabunt coram te: nam iudicia tua patefacta ſunt.

5 Et poſt hæc aſpexi, & ecce, apertũ eſt templum Tabernaculi teſtimonij in cœlo.

6 Et prodierunt è templo ſeptem Angeli, habentes ſeptem plagas, induti lino puro & candido, & præcincti circa pectora zonis aureis.

a Sic vocatur Moſes per excellẽtiã, ſicut deſcribitur, Deut. 34. 10. Pſal. 146. 6. Ierem. 10. 7.

b Geſta tua.

7 Et vnum ex quatuor animalibus dedit septẽ Angelis phialas aureas, plenas iræ Dei viuentis in secula seculorum.

8 Et impletum est templum fumo *prodeunte* à maiestate Dei, & à virtute eius: nec quisquam poterat ingredi in templum donec explerentur septẽ plagæ septem Angelorum.

CAP. XVI.

2 & 17 Effundunt Angeli septem commissas sibi furoris diuini phialas: quibus effusis varia plagæ in orbe terrarum exoriuntur, 18 ad terrendos improbos, 19 & magna vrbis incolas.

1 TVnc audiui vocem magnam è templo, dicentem septem Angelis, Ite, effundite septem phialas iræ Dei in terram.

2 Abijt igitur primus *Angelus*, & effudit phialam suam in terram: factúmque est vulnus malum ac noxium aduersus homines qui habebant characterem bestiæ, & eos qui adorabant imaginem eius.

3 Deinde secundus Angelus effudit phialam suam in mare, [a] factúmque est quasi sanguis cadaueris: & [b] quodcúnque animal viuebat in mari, mortuum est.

a Versum est in sanguinem & eũ quidem putrẽ & sanioſum, qualis solet esse cadaverum.

b Ad verbum, omnis anima pro omni animante.

4 Tum tertius Angelus effudit phialam suam in flumina & in fontes aquarum: & factæ sunt sanguis.

5 Et audiui Angelum aquarum dicentem, Iustus es, Domine, Qui es, & Qui eras, & Sanctus, quia hæc iudicasti:

6 Quia, *inquam*, sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti ad bibendum: digni enim sunt.

7 Et audiui alium è sanctuario dicentem, Etiã Domine Deus omnipotens, vera & iusta iudicia tua.

8 Postea

8 Postea quartus Angelus effudit phialam suã in solem, & datum est ei æstu affligere homines per ignem.

9 Et æstuauerunt homines æstu magno, & blasphemarunt nomen Dei habentis potestatem in has plagas: neque resipuerunt vt darent ei gloriam.

10 Tum quintus Angelus effudit phialam suam super thronum bestiæ: & factum est regnũ eius tenebrosum: & mandebant linguas suas præ dolore:

11 Et blasphemarunt Deum cœli præ doloribus suis & vlceribus suis: nec resipuerunt ab operibus suis.

12 Tum sextus Angelus effudit phialam suã in flumen illud magnum, *nempè* Euphraten: & siccata est aqua eius, vt pararetur via regum ab ortu solis *aduentantium.*

13 Et vidi ex ore draconis, & ex ore bestiæ, & ex ore pseudoprophetæ illius, tres impuros spiritus similes ranis *prodeuntes:*

14 Sunt enim spiritus dęmoniorum edẽtes signa, quique abeunt ad reges terræ & totius mũdi, vt congregent eos ad prælium magni illius diei Dei omnipotentis.

15 Ecce, venio ‖ vt fur. Beatus qui vigilat & custudit vestimenta sua, ne nudus ambulet, & videantur verenda ipsius. *Suprà 3.3. matth.24.44. luc.12.39.*

16 Congregarunt igitur eos in locum qui vocatur Hebraicè Arma-gedon.

17 Tum septimus Angelus effudit phialam suã in aerem: & prodijt vox magna è templo cœli, à throno, dicens, Factum est.

18 Factique sunt sonitus, & fulgura, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt super terram, terræmotus *inquam* adeò magnus.

19 Et dirupta est vrbs illa magna in tres partes,

& ciuitates Gentium ceciderunt, & Babylon magna venit in memoriam ante Deum, || vt præberet ei poculum indignationis iræ ſuæ.

Ierem.25.15.

20 Et omnis inſula fugit, & montes non ſunt [c] inuenti.

c Diſparuerũt, quod Hebræi dicunt & non ipſi, Gen.5.24.

21 Et grando magna, quaſi [d] talentaria, deſcendit è cœlo in homines: & blaſphemarũt Deum homines propter plagam grandinis: quoniam magna fuit plaga eius vehementer.

d Quaſi talenti põdo, erat autem talẽtum ſexaginta minarũ, id eſt, ſexcẽtarũ drachmarum, vt ſignificetur ingens & inauditũ pondus.

CAP. XVII.

1 Deſcribitur Meretrix illa magna, 2 cum qua Reges terræ ſcortantur: 6 ebria piorum ſanguine: 7 & Beſtia qua portat illam. myſterium vtriuſque, 11 & exitium. 14 Poſtremò Agni victoria.

1 ET venit vnus ex ſeptem Angelis qui habebant ſeptem phialas, & loquutus eſt mecum, dicens mihi, Heus tu, oſtẽdam tibi [a] damnationem meretricis magnæ, ſedentis ſuper aquas multas:

a Latam ſentẽtiã de iſto ſcorto.

2 Cum qua ſcortati ſunt reges terræ, & cuius ſcortationis vino inebriati ſunt incolæ terræ.

3 Quúmque me per ſpiritum in deſertũ tranſtuliſſet, vidi mulierem inſidentem beſtiæ [b] coccinæ, plenæ nominibus blaſphemiæ, habenti capita ſeptem, & cornua decem.

b Coccineo colore, id eſt, veſte rubra & purpurea: nec ſanè temerè factũ eſt vt hic color Romanæ curiæ placuerit.

4 Erat autẽ mulier illa amicta purpura & cocco, & inaurata auro & lapidibus pretioſis & margaritis, habens poculum aureum in manu ſua plenum abominationibus & immunditia ſcortationis ſuæ:

5 Et in fronte ſuo nomen ſcriptum, Myſteriũ, Babylon magna, mater ſcortationum & abominationum terræ.

6 Et vidi mulierẽ illam ebriam ſanguine ſanctorum & ſanguine martyrũ Ieſu: & miratus ſum, quum viderem illam, admiratione magna.

7 Tunc

7 Tunc dixit mihi Angelus. Quare miraris? ego dicam tibi mysterium mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septem & cornua decem.

8 Bestia quam vidisti, fuit, & non est: & ascensura est ex abysso, & in exitium abitura: & mirabũtur incolæ terræ, (quorũ nomina scripta non sunt in libro vitæ à iactis mundi fundamentis) videntes bestiam quæ erat, & non est, & tamen est.

9 Hic est mens quæ habet sapientiam. [c] Septẽ capita, septem mõtes sunt super quos mulier sedet.

10 Et reges septem sunt: quinque ceciderunt, vnus est, & alius nondum venit: & quum venerit, oportet illum breue *tempus* manere.

11 Bestia autem quæ erat, & non est, is octauus est, & è septem est, & in exitium abit.

12 Decem autem cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nõdum acceperunt, sed potestatem tãquam reges vna hora accipient cũ bestia.

13 Hi vnum consilium habent, & vires ac potestatem suam bestiæ tradent.

14 Hi cum Agno pugnabunt, & agnus vincet eos: || quoniam Dominus dominorũ est, & Rex regum: & qui cum eo sunt, vocati, & electi & fideles.

15 Deinde dixit mihi, Aquæ quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & turbæ, & gentes, & linguæ.

16 Et decẽ cornua quæ vidisti in bestia, hi odio persequentur meretricem, & solam reddent illam & nudam, & carnes eius comedent, & ipsam igne exurent.

17 Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitum est ei, & vt consentiant, déntque regnum suum bestiæ donec compleantur verba Dei.

18 Et mulier quam vidisti, est vrbs illa magna quæ habet regnum super reges terræ.

c Pueri etiam norũt quæ illa sit septicolis ciuitas tantoperè decantata, de qua Virgilius Septémque vna sibi muro circundedit arces: de illa videlicet quæ cùm hæc scriberet Iohannes, habebat regnum super reges terræ: erat & non est, & tamen adhuc est, sed ad exitum tendit. Infrà, 9. 16, 2. tim. 6. 15.

CAP. XVIII.

2 Horrendum Babylonis excidium proponitur: 11 16 18 lugent negotiatores terræ, qui ex pompa & luxu ipsius ditati sunt. 20 Exultant verò omnes Electi ex tam insta Dei vltione.

1 ET posthæc vidi alium Angelum descendentem è cœlo, habẽtem potestatem magnam: adeò vt terra resplenduerit gloria eius.

2 Exclamauit autem vehementer voce magna, dicens, || Cecidit cecidit Babylon illa magna, & facta est domicilium dæmoniorum, & custodia omnis spiritus impuri, & custodia omnis volucris immundæ & inuisæ:

Suprà, 14.8, esa. 21.9, ierem. 51.8.

3 Quia ex vino iræ scortationis eius biberunt omnes gentes: & reges terræ cum ea scortati sunt, & mercatores terræ opibus deliciarum eius diuites facti sunt.

4 Et audiui aliam vocem è cœlo dicentem, Exite ex ea populo mi, ne participes sitis peccatorum eius, & ex plagis eius accipiatis.

5 Nam [a] accumulata peccata eius pertigerunt vsque in cœlum: & recordatus est Deus scelerum eius.

6 Reddite ei sicut & ipsa reddidit vobis: & duplicate ei duplum secundum opera eius: in poculo quod propinauit, propinate ei duplum.

7 Quantum extulit sese & luxuriata est, tantum date ei cruciatum & luctum: quia in [b] corde suo dicit, Sedeo regina, [c] nec sum vidua, nec luctum [d] videbo.

8 Ideo [e] vna die venient plagæ eius, mors & luctus, & fames: & igne exuretur, quia validus est Dominus Deus, qui damnauit eam.

9 Tum flebunt eam, & plangent super ea reges terræ, qui cum illa scortati & luxuriati sunt, quum viderint fumum incendij eius:

10 Procul stantes propter timorem cruciatus eius,

a Vsus est verbo quo significatur peccata mutuò sese consequentia & alia nascentia ex alijs, in eum tandem cumulũ excreuisse, vt ad cœlum vsque pertigerint.

b Secum, siue apud se.

c Sum populosa ac potens.

d Sentiam & experiar.

e Breui, & vno eodémque tempore.

eius,& dicentes, Vah, vah, magna illa vrbs, Babylon,vrbs illa valida,cuius vna hora venit iudicium.

11 Sed & mercatores terræ flebunt & lugebunt super ea:quoniam merces eorum nemo emit amplius:

12 Merces auri, & argenti, & lapides pretiosi, margaritarum,byssi,purpuræ,serici & cocci, & omne lignum thyinum , & omne vas eburneum , & omne vas ex ligno pretiosissimo , & ære, & ferro, & marmore,

13 Et cinnamomum,& suffitus,& vnguentum, & thus,& vinum,& oleum,& similam,& triticum, & iumenta, & oues, & equorum *merces*,& [f] rhedarum,& mancipiorum,& animas hominum.

24 Et [g] fructus desiderij animæ tuæ abierunt à te: & omnia pinguia & præclara abierunt à te: nec amplius ea inuenies.

15 Harum *inquam* rerum mercatores diuites facti , procul ab ea stabunt propter timorem cruciatus eius,flentes ac lugentes:

16 Et dicentes , Vah , vah, ciuitas illa magna, quę amicta erat byssо & purpura & cocco,& deaurata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis: quínam vna hora destitutæ sunt tantæ diuitiæ?

17 Sed & omnes gubernatores,& omnis in nauibus versantium turba, & nautæ, & quotquot ex mari quæstum faciunt,longè stabunt,

18 Et clamabunt videntes fumũ incendij eius, & dicent,Quæ similis *erat* vrbi isti magnæ?

19 Et iniecto capitibus puluere , clamabunt flentes ac lugentes,& dicentes, Vah, vah, vrbs illa magna , in qua diuites facti sunt omnes qui habebant naues in mari, pretijs eius, quæ vna hora desolata est.

20 Exulta super eam cœlum,& sancti Apostoli , & Prophetæ , quoniam [h] sumpsit pœnas Deus

f Lecticarum, fuit autem rheda Gallicum vehiculi nomen,quod postea à Romanis vsurpatum, ad Græcos transijt.

g Græcè Opora,*significat autem tempus proximè antecedens Autũnum , quo tẽpore fructꝰ maturescunt , quorum etiam & nomen est* Opora, *i. fructus animo expetiti.*

h Ad verb.iudicauit vestrum iudicium.

veſtræ vltionis cauſa de illa.

21 Tum ſuſtulit quidam Angelus fortis lapidem inſtar molæ magnæ, & proiecit in mare, dicens, Ita cum impetu proijcietur Babylon vrbs illa magna, nec [i] amplius inuenietur.

i *Diſparebit.*

22 Et vox citharœdorum & muſicorũ, & tibia ac tuba canentium non audietur in te amplius: nec vllus artifex cuiuſcunq; artis inuenietur in te amplius: & ſonitus molæ non audietur in te amplius:

23 Et lux lucernæ non lucebit in te amplius: & vox ſponſi & ſponſæ non audietur amplius in te: cuius mercatores erant proceres terrę: & cuius veneficijs ſeductæ ſunt omnes gentes.

24 Sed in ea ſanguis Prophetarũ & ſanctorum inuentus eſt, & omnium qui mactati ſunt in terra.

CAP. XIX.

1 Laudant Cœleſtes Deum quòd vindicauit ſanguinem ſuorum è manu Meretricis. 9 Beati ſcribuntur qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati ſunt. 10 Angelus adorari ſe prohibet. 11 E cœlo ſummus ille Rex regum apparet. 19 Bellum oritur, 20 in quo apprehenditur Beſtia, 21 & in ſtagnum ardentem deijcitur.

1 POſthæc audiui vocem magnam turbæ multę in cœlo dicẽtis, [a] Halleluia: ſalus, & honor, & gloria, & virtus Domino Deo noſtro *eſt*:

a *Laudate Dominum.*

2 Quia vera & iuſta iudicia eius: & meretricem illam magnam quæ corrupit terram ſcortatione ſua, damnauit, & vindicauit ſanguinem ſeruorum ſuorum ex manu eius.

3 Deinde ſecundò dixerunt, Halleluia: & fumus eius aſcendit in ſecula ſeculorum.

4 Et procidẽrũt vigintiquatuor Senes & quatuor animalia, & adorauerunt Deum inſidentem throno, dicentes, Amen, Halleluia.

5 Tum vox è throno prodijt, dicens, Laudate Deum noſtrum omnes ſerui eius, & qui timetis eum parui & magni.

6 Et

6 Et audiui tanquam sonitum turbę multæ, & tanquam sonitum aquarum multarum, & tanquam sonitum tonitruorum magnorum, dicentium, Halleluia: quoniam regnauit Dominus Deus ille noster omnipotens.

7 Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius parauit se.

8 Et datum est ei vt amiciatur byssо puro & splendido. byssus enim [b] iustificationes sunt Sanctorum.

9 Tum dixit mihi, Scribe, || Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.

10 Et cecidi ante pedes eius vt adorarem eum: sed dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus tuus sum, *vnus* ex fratribus tuis qui habent [c] testimonium Iesu. Deum adora: testimonium enim [d] Iesu est spiritus prophetiæ.

11 Deinde vidi cœlum apertum, & ecce *affuit* equus albus: & qui sedebat super eum, vocabatur Fidelis & Verax, & *qui* [e] iustè iudicat & pugnat.

12 Oculi autem eius *erant* tanquam flamma ignis, & in capite eius diademata multa, habebátque nomen scriptum quod nemo nouit nisi ipse:

13 Et amictus erat veste tincta sanguine. vocatúrque nomen eius Sermo Dei.

14 Exercitus autem qui sunt in cœlo, sequebantur eum equis albis, vestiti byssо albo & puro.

15 Et ex ore eius prodibat gladius acutus, vt eo percutiat gentes. || ipse enim reget eas virga ferrea. ipse enim est qui calcat lacum vini furoris & iræ Dei omnipotentis.

16 Habebátque in vestimento & in femore suo nomen scriptum, || Rex regum, & Dominus dominantium.

b Bona opera quæ sunt vitæ fidei testimonia. Matth. 22. 2.

c Quibus mandatum est, vt de Iesu testificẽtur.

d Ad eum enim tanquam ad certissimum scopum feruntur omnes Prophetiæ.

e Exegeticè additum.

Psal. 2. 15.

Suprà, 17. 14, 1. tim. 6. 15.

17 Tunc vidi *quendam* Angelum ſtantem in ſole, qui clamauit voce magna, dicens omnibus auibus quę volabant per medium cœli, Adeſte, & congregamini ad cœnam magni Dei,

18 Vt edatis carnes regum, & carnes tribunorum, & carnes fortium, & carnes equorum, & eorum qui ipſis inſidẽt, & carnes omnium liberorum ac ſeruorum paruorum ac magnorum.

19 Deinde vidi Beſtiam illam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad gerendum bellum cum eo qui inſidebat equo, & cum exercitu eius.

20 Sed apprehenſa eſt Beſtia & cum ea pſeudopropheta ille qui ediderat ſigna coram ea, quibus ſeduxit eos qui acceperũt characterem beſtiæ, & qui adorarunt imaginem eius: viui coniecti ſunt hi duo in ſtagnum ignis ardens ſulphure:

21 Et reliqui occiſi ſunt gladio eius qui inſidet equo, prodeunte ex ore ipſius: & omnes aues ſaturatæ ſunt carnibus eorum.

CAP. XX.

1 Angelus 2 Satanam vinculis conſtringit ad mille annos: 8 quibus ſolutus Gog & Magog, i. occultos & apertos hoſtes in Sanctos concitat. 11 Sed Domini vindicta coërcet illorum inſolentiam. 12 Aperiuntur libri, ex quibus iudicantur mortui.

1 DEinde vidi Angelum deſcendentem è cœlo, qui habebat clauem abyſſi, & catenam magnam in manu ſua.

2 Et apprehendit draconem: ſerpẽtem *inquam* illum antiquum, qui eſt diabolus & Satanas: & vinxit eum *ad* annos mille.

3 Coniecítque eum in abyſſum, & clauſit eum, & obſignauit ſuper eum, vt non ſeducat amplius gentes, donec compleantur anni mille. nam poſtea oportet eum ſolui *ad* exiguum tempus.

5 Deinde

4 Deinde vidi a sedes, & sederunt super eas, & iudicium datum est eis: & animas eorum qui securi percussi sunt propter testimonium Iesu, & propter sermonem Dei, quique non adorarunt bestiam, neque imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in frontibus suis, aut in manibus suis: viuentque & regnabunt cum Christo mille annis.

a *Datum est siquidem illis iudiciũ, quatenus videlicet mẽbra capiti sunt coniuncta: non autẽ quia Christi officiũ ad eos transfertur.*

5 Reliqui verò ex mortuis non reuixerunt donec expleti fuerint mille anni. Haec est resurrectio prima.

6 Beatus & sanctus qui habet partem in resurrectione prima: in hos *enim* secunda mors non habet potestatem: sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis.

7 Quum verò expleti fuerint mille anni, soluetur Satanas è carcere suo.

8 Et exibit vt seducat gentes quę sunt in quatuor b angulis terræ, ‖ Gog & Magog, vt congreget eos in prælium: quorum numerus est sicut arena maris.

b *Plagis & cardinibus.* *Ezech. 39. 2.*

9 Ascenderunt igitur c super latitudinem terræ, & circumierunt castra sanctorum, & vrbem dilectam: sed descendit ignis à Deo è coelo, qui deuorauit eos.

c *Quasi diceret, ita vt terræ superficies quantacunque est, completa fuerit.*

10 Et diabolus qui seducebat eos, coniectus est in stagnum ignis & sulphuris, vbi & bestia & pseudopropheta: & cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum.

11 Tum vidi thronum magnum candidum, & quendam ei insidentem, à cuius conspectu fugit terra & coelum, quorum locus non est inuentus.

12 Et vidi mortuos magnos & pusillos stantes in conspectu Dei, & libri aperti sunt: & alius ‖ liber apertus est, qui est *liber* vitæ: iudicatique sunt mor-

Supra, 3. 5, infra 21. 27, phil. 4. 3.

tui ex ijs quæ scripta erant in libris, secundum opera ipsorum.

13 Et reddidit mare mortuos quos habebat: Mors quoque & Infernus reddiderunt mortuos quos habebant: & iudicatum est de singulis secundum opera ipsorum.

14 Infernus autem ac Mors cõiecti sunt in stagnum ignis: quæ est mors secunda.

15 Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus coniectus est in stagnum ignis.

CAP. XXI.

2 Nouam Hierusalem descendẽtem è cœlo, 9 Sponsam vxorem Agni, 12 ac illius structuram describit, 19 pretiosis lapidibus ornatam: 22 cuius templum est Agnus.

Esa. 65.17, & 66.22. 2. Pet. 3.13.

1 DEinde ‖vidi cœlum nouum & terram nouã: ‖primum enim cœlũ & prima terra abierat: & mare non amplius extabat.

2 Et ego Iohannes vidi sanctam vrbem Hierusalem nouam, descendentem à Deo è cœlo, paratam vt sponsam ornatam viro suo.

3 Et audiui vocem magnam è cœlo, dicẽtem, Ecce, tabernaculum Dei est cum hominibus, & habitabit cũ eis: & ipsi, populi eius erunt, & ipse Deus cum eis erit, Deus ipsorum.

Supra, 7.17. esa. 25.8.

4 ‖Et absterſurus est Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors amplius non extabit, neque luctus, neque clamor, neque dolor extabit amplius: quia prima abierunt.

Esa. 43.19, 2. cor. 5.17.

5 Et dixit is qui insidebat throno, ‖Ecce, noua facio omnia. Et dicit mihi, Scribe: nam hæc verba fidelia sunt & vera.

Supra, 1.8, infra, 22.13.

6 Et dixit mihi, Actum est: ‖Ego sum A, & Ω, initium & finis. Ego sitienti dabo ex fonte aquæ vitæ, gratis.

7 Qui vicerit, possidebit omnia: & ero ei Deus, & ipse erit mihi filius.

8 Timidis

8 Timidis autem, & incredulis, & execrabilibus, & homicidis, & scortatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, [a] pars assignata est in stagno ardenti igne & sulphure, quod est mors secunda.

a *Sors & tanquam hæreditas, Hebr.*

9 Tum venit ad me vnus ex septem illis Angelis qui habuerãt septem illas phialas plenas septẽ plagis nouissimis: & loquutus est mecum, dicens, Veni, ostendam tibi sponsam vxorem Agni.

10 Et sustulit me per Spiritum in montem magnum & sublimem, & ostẽdit mihi vrbem magnã, sanctam *inquam* illam Hierusalem, descendentem è cœlo à Deo:

11 Habentem gloriam Dei, & cuius lumen erat simile lapidi pretiosissimo, tanquam lapidi iaspidi instar crystalli splendenti.

12 Habebat autẽ murum magnũ & sublimem, habentem portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israël.

13 Ab oriente erant portæ tres: ab aquilone, portæ tres: ab austro, portæ tres: ab occasu, portæ tres.

14 Et murus vrbis habebat fundamenta duodecim, in quibus erant duodecim nomina Apostolorum Agni.

15 Porro is qui loquebatur mecum, habebat calamum aureum, vt metiretur vrbem, & portas eius & murum eius.

16 Vrbs ipsa verò [b] quadrãgularis est: cuius lõgitudo tanta est quanta & latitudo. Mensúsque est vrbem calamo, ad stadiorũ duodecim millia: sũntque longitudo & latitudo & altitudo eius æquales.

17 Et mensus est murum eius, [c] centum quadragintaquatuor cubitorũ, mensura hominis, quæ est [d] Angeli.

b *Quadrata figura est æqualiũ laterum & angulorum rectoriũ. vocant autẽ Graeci* tetrágonon, *firmum, constans & omnibus numeris absolutum.*

c *Multiplicatio numeri duodecimi in seipsum.*

d *Hoc addidit quia Angelus hominis speciem referebat.*

18 Erat autẽ structura muri eius ex iaspide: ipsa vero vrbs aurum purum, & similis vitro puro.

19 Et fundamenta muri vrbis omni lapide pretioso ornata. fundamentum primum erat iaspis: secundum, sapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, smaragdus:

20 Quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimum, chrysolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chrysoprasus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethystus.

21 Duodecim autem portæ, duodecim margaritæ sunt, & singulæ portæ ex singulis margaritis sunt: e forum vrbis, aurum purum, tanquam vitrum perlucidum.

e *Sic vocat vrbis locum magis patentem.*

22 Nec templum vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens, templum illius est, & Agnus.

Esa.60.19.

23 ‖ Neque vrbs ista eget sole vel luna, vt luceant in ea: nam gloria Dei illustrauit eam, & lucerna eius est Agnus.

Esa.60.3.

24 ‖ Et gentes quæ seruatæ fuerunt, ambulabũt ad lucem eius: & reges terræ gloriam suam & honorem ad eam adferent.

Esa.60.11.

25 ‖ Nec portæ eius claudentur interdiu: nox enim non erit illic.

26 Et adferetur gloria & honor Gentiũ ad eam.

27 Non intrabit in eam quicquam quod inquinatur, aut abominandum quippiam patratur, vel mendacium *loquatur*: sed qui scripti sunt in ‖ libro vitæ Agni.

Supra,v.5, & xxi.27, Psal.4.3.

CAP. XXII.

1 Ostenditur aqua viuæ fluvius, 2 & arbor vitæ. 6 & Sequitur prophetiæ finem conclusio, 8 in qua Iohan. ostendit veritatem visionis quæ illi contigerat. 13 Rursum autem veritatis confirmatæ hæc omnia ab eo esse qui est A & Ω.

ET ostendit mihi purum fluvium aquæ viuæ, splendidum tanquam crystallum, proce-

procedentem ex throno Dei & Agni.

2 In medio *autem* foro eius, & ex vtraque parte fluminis, *erat* arbor vitæ adferens fructus duodecim, per menses singulos edens fructum suum, & folia sua ad sanitatem Gentium.

3 Nec vllum maledictum erit amplius: sed sedes Dei & Agni in ea erit, & serui eius seruient ei.

4 Et videbunt faciem eius: & nomen eius in frontibus ipsorum *erit*.

5 ‖ Et nox illic non erit, neque opus est eis lumine lucernæ, neque lumine solis: quoniam Dominus Deus illustrat eos: & regnabunt in secula seculorum. *Esa.6.19.*

6 Tum dixit mihi, Hæc verba fida sunt & vera: & Dominus Deus sanctorum Prophetarum misit Angelum suum vt indicet seruis suis quæ oportet fieri citò.

7 Ecce, venio citò. beatus qui obseruat verba Prophetiæ libri huius.

8 Ego verò Iohannes, *is sum* qui hæc audiui & vidi. Et quum audissem & vidissem, ‖ cecidi vt adorarem ante pedes Angeli qui mihi hæc ostendebat. *Suprà, 19.10.*

9 *Is* verò dixit mihi, Vide ne feceris: conseruus enim tuus sum, & *vnus* fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui seruant verba libri huius. Deum adora.

10 Deinde dixit mihi, Ne obsignes verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè est.

11 Qui nocet, noceat adhuc: & qui sordidus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, iustificetur adhuc: & sanctus, sanctificetur adhuc.

12 Ecce, venio citò: & merces mea mecum est, ‖ vt reddam vnicuique prout opus ipsius erit. *Rom.2.6.*

13 ‖ Ego sum A & Ω, principium & finis, primus & vltimus. *Suprà, 1.8, & 21.6, esa, 41.6, & 44.6.*

14 Beati qui seruant eius mandata: vt sit eis potestas in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in vrbem.

15 Foris autem canes & venefici, & scortatores, & homicidæ, & idololatræ, & quisquis amat ac committit mendacium.

16 Ego Iesus misi Angelum meum, vt hæc vobis testificaretur in Ecclesijs. Ego sum stirps & progenies illa Dauidis, stella splendida & matutina.

17 Et Spiritus & sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. Et qui sitit, veniat: & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. Esa. 55. 1.

18 Testificor enim ego omni audienti verba Prophetiæ libri huius: si quis adiecerit ad hæc, imponet ei Deus plagas scriptas in libro isto.

19 Et si quis abstulerit aliquid ex verbis libri Prophetiæ huius, auferet Deus partem eius è libro vitæ, & ex vrbe sancta, & ex ijs quæ scripta sunt in libro isto.

20 Dicit qui testificatur ista: Etiam veniò citò. Amen. Etiam veni Domine Iesu.

21 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

ERRATA QVÆ IN ANNOTA-
tionibus obrepserunt.

Matth.10.vers.27.lege versari. Mat.16.18.qui Græcè scripsit, terminationis. ibidem 21.Sanhedrim.17.9.somni, cernitur. 20.22.sive conditionē intelligunt.22.16.non moueris ſpecie. 24.51.ligneis. Mar.1.2.antecambulones. 6.16.caput iussi.7.1.pygme. Luc.1.5.fides est. 2.31.aliquod. 4.5.scribarū. 12.5.improuisa vehementius.16.19.tradit Plinius. Iohan.5.19.nihil omnino quum dicit.8.20.erat.9.10.ijs qui ex. Act.4.6.legi fierique.21.8.capite.24. 24.qua ab Azoto. Rom.4.9.Dauidis. 6.18.quia remissa. Gal.3.19.semini Christus.1.Tim.5.17.orationi præfuerunt. Tit.1.3.Soter.

LONDINI.

Ex officina Thomæ Votrolleri, in loco vulgò Black-frieres dicto.

M

H. H. Howland